

VU Research Portal

Sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Exalto, J.; Bekkema, Nienke; de Ruyter, Doret; Rietveld-van Wingerden, Marjoke; de Schipper, J. Clasien; Oosterman, M.; Schuengel, Carlo

published in

Onvoldoende beschermd
2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Exalto, J., Bekkema, N., de Ruyter, D., Rietveld-van Wingerden, M., de Schipper, J. C., Oosterman, M., & Schuengel, C. (2019). Sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden). In *Onvoldoende beschermd: Geweld in de Nederlandse jeugdzorg van 1945 tot heden* Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. https://www.commissiegeweldjeugdzorg.nl/binaries/WEB_121512_Eindrapport-Geweld-Deel2_tcm18-393484.pdf

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

John Exalto, Nienke Bekkema, Doret de Ruyter, Marjoke Rietveld-van Wingerden, Clasien de Schipper, Mirjam Oosterman en Carlo Schuengel

**Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen**

Sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Inleiding

1.1. De sector

1.2. Ontwikkelingen in de sector sinds 1945

1.3. Het onderzoeksproces en de sectorspecifieke onderzoekskeuzes

1.3.1. Interviews

1.3.2. Archieven

1.3.3. Media

1.3.4. Triangulatie

1.4. Opbouw van dit rapport

2. Resultaten

2.1. Wat is er gebeurd?

2.1.1. Fysiek geweld

2.1.2. Seksueel geweld

2.1.3. Psychisch geweld

2.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

2.2.1. Risicofactoren op microniveau

2.2.2. Risicofactoren op mesoniveau

2.2.3. Risicofactoren op macroniveau

2.3. Hoe is het ervaren?

3. Conclusies

3.1. Conclusies

3.2. Slotbeschouwing

Verantwoording

1. Inleiding

Dit rapport belicht voor de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg het geweld in de sector residentiële jeugdzorg sinds 1945. Dit sectorrapport geeft antwoord op drie hoofdvragen: (1) wat is er gebeurd in instellingen voor residentiële jeugdzorg (welke vormen van geweld hebben in welke mate plaatsgevonden), (2) hoe heeft het geweld kunnen plaatsvinden (welke omstandigheden maakten dit mogelijk en welke risicofactoren speelden daarbij een rol) en (3) hoe is dit geweld door pupillen ervaren en welke invloed heeft dit op hun latere leven gehad?

In aansluiting bij de Nederlandse Jeugdwet (2014) wordt geweld door de commissie breed gedefinieerd als “elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer”. Binnen deze definitie valt zowel geweld gepleegd door medewerkers jegens pupillen als geweld van pupillen jegens medewerkers of mede-pupillen. In de definitie worden drie categorieën geweld onderscheiden: fysiek geweld, psychisch geweld en seksueel geweld. De commissie verdeelt fysiek geweld onder in fysieke mishandeling en fysieke verwaarlozing, en psychisch geweld in psychische mishandeling en psychische verwaarlozing.

In dit rapport zullen we de drie genoemde categorieën (fysiek, seksueel en psychisch geweld) afzonderlijk beschrijven. We beperken ons in dit onderzoek tot persoonlijk ervaren en gerapporteerd geweld tijdens de plaatsing in een instelling voor residentiële jeugdzorg. Omdat de overheid primair verantwoordelijk is voor de veiligheid en het welzijn van kinderen vanaf de overgang naar de residentiële voorziening, valt ook geweld ervaren bij de plaatsing of herplaatsing onder dit onderzoek.

1.1. De sector

De sector van de residentiële jeugdzorg is bedoeld voor 24-uurs opvang en behandeling van uithuisgeplaatste kinderen. Ze verblijven gewoonlijk met andere jongeren in groepsverband in een tehuis, een leef-, woon- of gezinsgroep, kamertraining of voorziening voor begeleid wonen. Plaatsing in een residentiële instelling gebeurt op basis van vrijwilligheid of als gevolg van een kinderschermingsmaatregel van de rechter (ondertoezichtstelling (OTS) of ontheffing dan wel ontzetting uit de ouderlijke macht; ontheffing en ontzetting zijn sinds 1 januari 2015 samengevoegd in de gezagsbeëindigende maatregel), via het jeugdstrafrecht of voogdij. Het motief om tot uithuisplaatsing over te gaan volgt vrijwel altijd uit de bedreigde ontwikkeling van het kind en onveiligheid in de thuissituatie.

1.2. Ontwikkelingen in de sector sinds 1945

Het stelsel van residentiële zorg voor jeugdigen zoals dat in 1945 bestond, was gebaseerd op de kindervetten van 1905. Deze wetten legden de verantwoordelijkheid voor de zorg voor probleemkinderen in handen van de overheid maar lieten toe dat diezelfde overheid de uitvoering van die zorg grotendeels aan het particulier initiatief kon uitbesteden. In de tehuizen vormden aanvankelijk voogdijkinderen de grootste groep, dat zijn kinderen van wie de ouders de ouderlijke macht was ontnomen. Vanaf 1965 nam het aandeel toe van kinderen dat met een OTS-maatregel werd geplaatst.

Tot halverwege de jaren zestig kampten de tehuizen met veel vacatures. Dat leidde tot een overbezetting van de groepen tot vaak wel dertig pupillen. Medewerkers hadden vaak geen op de jeugdzorg gerichte vooropleiding of arbeidsverleden. Weliswaar verhoogden de instellingen al sinds de jaren vijftig hun opleidingseisen, maar dit hield geen gelijke tred met de toename van het aantal pupillen met gedragsproblemen. Stress en burn-out eisten hun tol. Vanaf het einde van de jaren zeventig droegen orthopedagogen en psychologen met specialistische kennis bij aan kwaliteitsverbetering. Zij stelden behandelplannen op en ondersteunden de groepsleiding van

leefgroepen. Ook droegen zij, met name vanaf de jaren negentig, bij aan wetenschappelijk onderzoek naar betere behandeling en zorg.

De overheid droeg verantwoordelijkheid voor kinderen voor wie een kindbeschermingsmaatregel was uitgesproken. Het behoorde daarom ook tot haar taakgebied om tehuizen te inspecteren en contacten te onderhouden met plaatsende instanties en tehuisbesturen. Die taken waren belegd bij kinderrechtshouders, inspecteurs, (gezins-)voogden en voogdijraders (in 1956 omgezet in Raden voor de Kinderbescherming). Particuliere tehuizen namen ook kinderen op die vrijwillig werden geplaatst door ouders, hulpverleningsinstanties, gemeentelijke sociale diensten en later Riagg's en Bureaus Jeugdzorg. Sinds de invoering van de pleegkinderenwet in 1953 viel de zorg voor deze kinderen ook onder de verantwoordelijkheid van de overheid. Tot in de jaren zestig speelde de overheidsinspectie in particuliere tehuizen een geringe rol wegens het verzet dat vanouds in confessionele kringen bestond tegen staatsbemoeienis met de opvoeding. De overheid liet het toezicht daarom grotendeels over aan de confessionele koepelorganisaties. Na de ontzuiling werd de rol van de overheid groter en stelde ze voor de gehele sector regels op voor bijvoorbeeld de maximale groepsgrootte, werktijden en salariering.

Vanaf de jaren tachtig streefde de overheid actief naar verminderde instroom in de residentiële sector. Leidend daarbij was het zo-zo-zo beleid: opnames moesten zo dicht mogelijk bij huis zijn, zo kort mogelijk en zo licht mogelijk. Deze krimp was tevens een reactie op de vooral sinds de jaren zestig veelgehoorde klachten over uithuisplaatsing. Het weghalen uit het gezin werd door (ortho)pedagogen en andere professionals en wetenschappers schadelijk voor het kind geacht en tehuizen boden onvoldoende veiligheid. Ook uit financiële overwegingen ging de voorkeur uit naar pleegzorg en ambulante hulpverlening. Desondanks is er tot op heden vraag naar residentiële jeugdzorg. In 2014 verbleven 10.770 minderjarigen in de residentiële jeugdzorg tegenover 21.880 in pleegzorg geplaatste kinderen. Grofweg een derde van uit huis geplaatste jeugd verblijft dus in de residentiële jeugdzorg. Hoewel de verhoudingen sinds de jaren vijftig zijn omgedraaid, is het aantal nog steeds hoog in vergelijking met omringende landen.

1.3. Het onderzoeksproces en de sectorspecifieke onderzoekskeuzes

Om de hoofdvragen te beantwoorden, zijn er interviews afgenomen met oud-pupillen en medewerkers uit de residentiële jeugdzorg, is er archiefonderzoek verricht bij instellingen en toezichthouders en is er onderzoek gedaan naar berichtgeving over geweld binnen de instellingen in kranten en vaktijdschriften.

1.3.1. Interviews

Het doel van de interviews was om het geweld binnen de residentiële jeugdzorg te belichten vanuit de beleving en het perspectief van mensen die het hebben meegemaakt en om een beeld te vormen van de consequenties voor hun leven. Hiertoe zijn diepte-interviews afgenomen met negentien oud-pupillen en zeven (oud-)medewerkers. Relatief meer oud-pupillen hebben hun ervaringen gedeeld over de eerste decennia (1945-1965: 9 pupillen; 1965-1985: 6 pupillen; 1985-2005: 5 pupillen; 2005-heden: 2 pupillen – sommige pupillen verbleven in meerdere decennia in een instelling). Bij de medewerkers ligt het zwaartepunt op een iets latere periode (1945-1965: 1 medewerker; 1965-1985: 4 medewerkers; 1985-2005: 4 medewerkers; 2005-heden: 3 medewerkers). Alle geïnterviewde oud-pupillen en medewerkers hebben ervaring met of zijn getuige geweest van een bepaalde vorm van geweld in instellingen. De respondenten zijn geworven via het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, via oproepen op sociale media en via de respondenten die zich gemeld hadden, oud-studenten of via het netwerk van de onderzoekers in de sector. De semi-gestructureerde interviews duurden anderhalf tot drie uur op een locatie naar keuze van de respondent; de onderzoeker hield contact voor nazorg. De interviews zijn letterlijk uitgeschreven en geanalyseerd op thema (AtlasTi). De thema's zijn ter validatie voorgelegd aan een resonansgroep met experts en (oud-)medewerkers. Uit de citaten die in dit rapport zijn opgenomen, zijn soms (niet relevante) details weggelaten of veranderd met het oog op de bescherming van de privacy van de respondenten.

1.3.2. Archieven

Voor het archiefonderzoek is gebruik gemaakt van archieven van instellingen en toezichthouders. In het onderzoek naar de archieven stonden de eerste twee hoofdvragen centraal. Nadat Jeugdzorg Nederland in het voorjaar van 2018 toestemming had gegeven, kon de steekproef definitief worden samengesteld. Bij het bepalen van deze steekproef vielen diverse instellingen af wegens het ontbreken van archief (al of niet op aangeven van de organisatie zelf) of omdat de instelling niet behoorde tot de sector. Er is een steekproef genomen van zeven instellingen voor residentiële jeugdzorg. De selectie van instellingen vond plaats op grond van spreiding naar regio, levensbeschouwing, opnamecapaciteit en sekseverdeling (gemengd of alleen jongens of meisjes). Tehuizen zijn niet geselecteerd op basis van vermoedens van geweld. In overleg met de sectorstudie naar de Justitiële Jeugdinrichtingen beperkte het onderzoek zich tot de open jeugdzorg en bleven ZIB-instellingen en JeugdzorgPlus buiten beschouwing. De volgende dertien tehuizen zijn in dit onderzoek meegenomen:

De Goede Herder: Zoeterwoude	1945-1970
De Goede Herder: Tilburg/Someren	1945-1972
De Goede Herder: Velp	1945-1974
De Goede Herder: Bloemendaal	1945-1975
De Goede Herder: Almelo	1945-1975
Tot Steun: De Brug	1950-1976
Tot Steun: Boschzicht	1945-1985
Tot Steun: Nieuw Veldzicht	1945-1998
Nederlandsch Mettray	1945-1965
Martha-Stichting	1945-1972
Kinderdorp Neerbosch	1945-2001
Jongenshuis Hoenderloo	1945-2015
Jeugdzorg Groningen/Elker	1995-2015

De geraadpleegde archieven van residentiële instellingen bevatten diverse bronnen, zoals dag-rapporten, pedagogische journaals en strafregisters, die elk een eigen licht werpen op het geweld dat heeft plaatsgevonden. Precaire zaken werden soms bewust niet gedocumenteerd. "Alles wat op papier staat kan in verkeerde handen komen", antwoordde een directeur van een van de tehuizen van de Stichting Tot Steun in 1979 op de vraag van het bestuur waarom het niet eerder was geïnformeerd over een incident. Een andere instelling schreef in 2012 naar aanleiding van een binnengekomen klacht: "Binnen onze congregatie was er geen cultuur om veel zaken aan het papier toe te vertrouwen. Bovendien kende onze congregatie, mede met het oog op de privacy van de pupillen, een zeer gesloten cultuur: zaken die bij de overste bekend zouden kunnen zijn, waren niet bij de gewone zusters bekend."

Archieven van jeugdzorginstellingen zijn meestal incompleet. Zo ontbreken wegens privacy-wetgeving in de meeste instellingsarchieven pupillen- en personeelsdossiers over een langere looptijd. In de archieven zijn ook vormen van geweld van pupillen en medewerkers tegen henzelf aangetroffen die niet in dit rapport worden beschreven, zoals automutilatie en (plannen voor) suïcide. Aanvullend op de instellingsarchieven vond onderzoek plaats naar de geanonimiseerde meldingen over de geselecteerde instellingen bij de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven en bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Bij de inspectie waren alleen meldingen vanaf 2005 ontsloten, waardoor deze bron relatief weinig opleverde. Omdat de residentiële jeugdzorg een grote en diverse sector was, kunnen de bevindingen niet zonder meer vertaald worden naar andere instellingen en perioden.

1.3.3. Media

Het perspectief van de media weerspiegelt de maatschappelijke perceptie van ontwikkelingen in de jeugdzorg en werpt licht op de journalistieke belangstelling voor vormen van geweld in de residentiële sector. De media vervulden daarbij met enige regelmaat de rol van klokkenluider over misstanden in tehuizen, terwijl de vaktijdschriften de discussie weergaven in de beroepsgroep over geweld in tehuizen. Het onderzoek betrof twee typen gedrukte periodieken: kranten en

vaktijdschriften. De belangrijkste landelijke en regionale kranten zijn toegankelijk via de databanken Delpher (1945-1995) en LexisNexis (1995-2015). Deze digitale bronnen zijn door middel van trefwoordencombinaties doorzocht en geanalyseerd. Bij de vaktijdschriften zijn twee toonaangevende titels gekozen (*De Koepel* en *Mozaïek*) die in 1973 fuseerden. Deze zijn voor de periode 1951-2006 integraal doorgenomen.

1.3.4. Triangulatie

De bevindingen volgen uit triangulatie oftewel uit het combineren en met elkaar in verband brengen van de resultaten van het interviewonderzoek, het archiefonderzoek en het mediaonderzoek. Overeenstemming tussen de bronnen sterkt het vertrouwen in de conclusies. Antwoorden op de vraag wat er sinds 1945 is gebeurd en hoe dat heeft kunnen gebeuren zijn kwalitatief. Het rapport beschrijft de ervaringen van de geïnterviewden en biedt een analyse van de gegevens uit de archieven en de kranten en vaktijdschriften. Kwantitatieve uitspraken over de vormen van geweld in de residentiële instellingen zijn niet mogelijk, aangezien de daarvoor noodzakelijke bronnen ontbreken. De bronstudies geven inzicht in de beleving van het geweld, de doorwerking daarvan in het leven van de betrokkenen, tegen de achtergrond van de praktijk van de residentiële jeugdzorg, het toezicht daarop en de houding binnen de samenleving ten opzichte van geweld in de jeugdzorg.

1.4. Opbouw van dit rapport

Het vertrekpunt van dit rapport vormen de ervaringen van oud-pupillen. Hun beleving van geweld en de gevolgen daarvan worden beschreven en met citaten uit interviews ondersteund. De beschrijving van geweldservaringen kan belastend zijn voor lezers van het rapport, zeker voor degenen die persoonlijk met geweld in aanraking zijn geweest. Waar de hoofdtekst van het rapport in beperkte mate expliciete voorbeelden van geweld bevat, geven vooral de bronstudies met interviews en rapportages uit de archieven van instellingen gedetailleerde beschrijvingen van verschillende vormen van geweld die hebben plaatsgevonden.

Het rapport is als volgt ingedeeld: paragraaf 2 bevat de resultaten en is gestructureerd aan de hand van de drie hoofdvragen van het onderzoek: wat is er gebeurd (2.1); hoe heeft het kunnen gebeuren (2.2); hoe is het ervaren (2.3)? Paragraaf 3 bevat de conclusies, gevolgd door enkele reflecties op de opbrengsten van het onderzoek. Dit rapport en de bijbehorende bronstudies die als bijlagen bij dit rapport gevonden kunnen worden, tezamen met een verantwoording van methode en bronnen, zijn geschreven door een team gekwalificeerd in sociaal-wetenschappelijk en historisch onderzoek.

2. Resultaten

2.1. Wat is er gebeurd?

Deze paragraaf beschrijft geweld en ervaringen met geweld in residentiële instellingen voor jeugdzorg op basis van de herinneringen van pupillen en medewerkers aan hun tijd in de instellingen, de archieven van de geselecteerde instellingen en de onderzochte media. De drie typen geweld worden niet in precies dezelfde tijdsindeling beschreven omdat het bronnenmateriaal voor seksueel en psychisch geweld minder veranderingen in de onderzochte periode laten zien dan voor fysiek geweld.

2.1.1. Fysiek geweld

1945-1965

Strengere regimes: met harde hand gestraft

De eerste twee decennia, 1945-1965, werden gekenmerkt door strenge instellingsregimes, waar kinderen regelmatig (dagelijks, wekelijks) met harde hand door medewerkers werden gestraft. Gehoorzaamheid en discipline werden afgedwongen en fysieke straffen waren onderdeel van het dagelijks leven. Voorbeelden zijn: slaan, schoppen, (van de trap af) duwen, lang moeten staan (soms op blote voeten in de sneeuw), koud water over je heen krijgen, onder water worden gedompeld, opsluiting of afzondering met gebruik van fysiek geweld, kinderen aanzetten tot fysiek geweld tegen andere kinderen en onder dwang eten, soms inclusief eigen braaksel of uitwerpselen.¹ In een van de instellingen kreeg een leidster die kinderen aan hun haren voortsleepte de bijnaam Geert Knoet en De Beul.² Bedplassen – een bekend probleem in de tehuizen – werd hardhandig aangepakt: medewerkers stopten sommige kinderen in een koud bad of zetten hen onder een koude douche. Ook dwangarbeid kwam voor.³ Tot het einde van de jaren veertig werden weglopers soms nog kaal geknipt. In een van de tehuizen voerde de leiding het herstel van de orde na de Tweede Wereldoorlog aan als reden voor extra strenge maatregelen. Slaan in de zin van “een draai om de oren” als uiterste middel werd onvermijdelijk genoemd.⁴

1945-1955 (pupillen in basisschoolleeftijd)

“Als je straf had dan ging je naar het ijskoude bad. Je kreeg koud water, de spuit erop, handen vastgebonden en dan werd je met je kop onder water geduwd, net zolang tot je zowat stikte. En dat gebeurde daar dus heel regelmatig.”

“Ik werd vastgebonden op een lange bank met de handen onder de bank en de benen vast, en dan propten ze het eten in mijn mond, neus dicht... Zo ging dat dagenlang door. [...] Als ik die dwangvoeding had gehad, moest ik overgeven en ik had diarree. Werd ik in een koude teil met water gepropt, en met dat washandje met poep, moest ik die poep opeten. Dat is toen zeker tien, twintig keer gebeurd.”

“Eén zuster moet mijn handen vasthouden en de ander sloeg, bleef slaan, bleef slaan. Ik schreeuwde het uit, bloed, en opeens zei iemand: die jongen is flauw aan het vallen. Met tegenzin hield die zuster op, heb ik gehoord.”

¹ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 8-10; bronstudie 8 (Martha-Stichting) p. 7; bronstudie 10 (mediaonderzoek kranten) p. 12.

² Bronstudie 8 (Martha-Stichting) p. 6.

³ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 8, 10, 11; bronstudie 10 (mediaonderzoek kranten) p. 11, 25.

⁴ Bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 9.

Afwijzing van fysieke straf

Hoewel getuigenissen laten zien dat fysiek geweld regelmatig voorkwam, was het slaan van pupillen volgens reglementen in verschillende instellingen verboden.⁵ In 1960 constateerde een directeur dat het hand tastelijk optreden van de leiding toenam: "Sommigen treden volkomen zinloos zodanig op. Dit is een bewijs van zwakheid van de kant van de leiding en het versterkt de angst van de vaak toch al zo angstige jongens." Het gebruik van geweld als straf werd in deze periode door pedagogische experts doorgaans afgewezen. Zij beschouwden fysieke straf als "opzettelijk leed toebrengen", een daad van vernedering, afwijzing en agressie.⁶

Fysieke verwaarlozing

Tussen 1945 en 1965 was er in sommige instellingen sprake van fysieke verwaarlozing, waarbij het kinderen onder meer ontbrak aan vers voedsel en vitaminen, goede kleding en medische zorg (bijvoorbeeld bij oorontsteking of gebitsproblemen, soms met fysieke gevolgen tot op latere leeftijd).⁷ In een van de tehuisen moesten de kinderen in de jaren vijftig op strozakken slapen en was er sprake van slechte hygiëne. Meisjes die ongesteld waren, kregen maar twee maandverbanden per week uitgereikt.⁸ In een ander tehuis was het vies en sliepen de jongens zonder pyjama terwijl er voor deze kleding vijftig meter flanel in de kast lag.⁹ In een derde tehuis rapporteerde het bestuur onopgemaakte bedden, te weinig dekens, het dragen van zomerkleding in de winter en te weinig kleding voor de kinderen terwijl de kasten in het tehuis vol hingen.¹⁰ De besturen ontsloegen de directeurs van de laatste twee tehuisen wegens wanbeleid.

Fysiek verzet van pupillen

Getuigenissen over fysiek geweld van pupillen tegen de groepsleiding betroffen in de periode 1945-1965 voornamelijk uitingen van verzet tegen het geweld door de groepsleiding.¹¹

1945-1965 (pupil, basisschoolleeftijd): *"Ik kreeg verdriet, dan gingen we huilen, en dat mocht niet. Ik kreeg straf, vooral omdat ik dus tegen de straf inging. Dus ze konden mij wel slaan, maar dan werd ik weer woest. Ik ben heel agressief geweest. En dan stopten ze je ergens in een kamer of zo, dan waren ze je kwijt."*

1965-1985

Afname fysiek geweld

In de decennia na 1965 komen uit het bronnenmateriaal niet meer zulke strenge regimes naar voren als die in de jaren 1945-1965. Een ervaringsverhaal van een oud-pupil uit de jaren negentig laat echter zien dat dergelijke strenge regimes niet volledig waren uitgebannen.¹² Ook fysiek geweld vond nog plaats. Zo werd een pupil in een van de instellingen aan tafel fysiek mishandeld omdat hij niet snel genoeg at. Een medewerker duwde zijn gezicht in zijn bord en trok zo hard aan zijn oren dat er scheuren ontstonden.¹³ In een terugblik liet een instelling weten dat ze soms genoodzaakt was fysiek in te grijpen, pupillen "plat te spuiten" en soms op korte termijn een beslissing te moeten nemen (bij onbereikbaarheid van de voogd) die inging tegen de onschendbaarheid van het lichaam, zoals het voorschrijven van de morning-afterpil of abortus.¹⁴ In de jaren zestig en zeventig zijn er in de instellingsarchieven ook veel meldingen over vandalisme, diefstal en weglopen, waarbij in één geval een twaalfjarige pupil na weglopen "een oud-hollandse gewoonte" wachtte: "een flink pak op zijn broek".¹⁵ Tussen 1975 en 1985 werd in een instelling melding gemaakt van klachten over slaan en mishandeling van kinderen, zowel door personeel van het tehuis als door leerkrachten van de interne school.¹⁶ De media berichtten in deze decennia over een kindertehuis in Haarlem waar in

⁵ Bronstudie 5 (Kinderdorp Neerbosch) p. 34; bronstudie 7 (Nederlandsch Mettray) p. 26.

⁶ Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 7.

⁷ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 8-9, 51.

⁸ Bronstudie 4 (De Goede Herder) p. 7.

⁹ Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun) p. 16.

¹⁰ Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun) p. 35.

¹¹ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 23.

¹² Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 24.

¹³ Bronstudie 5 (Kinderdorp Neerbosch) p. 7-8.

¹⁴ Bronstudie 4 (De Goede Herder) p. 7.

¹⁵ Bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 13.

¹⁶ Bronstudie 5 (Kinderdorp Neerbosch) p. 7; bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 12.

1968 vijf kinderen verbleven. Ze kregen lijfstraffen, sliepen tussen uitwerpselen van honden en katten en kregen weinig eten.¹⁷

Medewerkers beschrijven in interviews over de jaren 1965-1985 de pedagogische tik en de draai om de oren.

Adjunct-directeur: *"Je ziet altijd als mensen beginnen met het pedagogische tikje, maar daar blijft het nooit bij."*

Groepsleider-directeur: *"Die vergroting van die kennis dat kwam later, dus je deed maar wat en dat betekende soms ook dat je in je emotie ook nog wel eens uithaalde. En dat je een kind een draai om de oren gaf. [...] doordat je permanent met elkaar in huis woonde, was je er ook op gefocust om die relatie dan weer heel snel te herstellen."*

Geweld van pupillen

De eerste meldingen van geweld van pupillen jegens de leiding dateren van na 1965. Het betrof dan bijvoorbeeld een fysieke machtsstrijd waar pupil en medewerker in belandden.¹⁸ Als reactie op geweld van pupillen diende de leiding soms kalmerende middelen toe.¹⁹ Ook kwamen er meer verhalen over geweld tussen kinderen onderling. Er was soms veel dreiging van geweld in groepen. Zo benoemde een oud-pupil dat hij het gevoel had in een "jungle" te wonen, waarbij het recht van de sterkste gold.²⁰

Jaren tachtig (medewerker): *"Ik heb mezelf ook schuldig gemaakt aan iemand op de grond leggen en in het gezicht spugen. Dat was toen ze helemaal flippte. Ze beet me toen zo in mijn arm dat ik in een reflex haar op de grond gelegd heb, en die bleef bijten, echt ook zo happen in mijn arm. En toen spuugde ik haar in haar gezicht en toen was ze helemaal wakker. [...] Ja, dat was heftig."*

Pupillen in opstand

Vanaf het begin van de jaren zeventig kaartten actiegroepen als de Belangenvereniging Minderjarigen (BM), de Bond Ouders Minderjarigen (BOM) en het Jongeren Advies Centrum (JAC) misstanden in zwartboeken en via de media aan.²¹ Met steun van BM bezetten pupillen hun eigen instellingen. De directeur van een kindertehuis in Doorn, wiens tehuis door de eigen pupillen bezet werd, gaf aan dat er geen sprake was van systematisch geweld maar dat er wel eens een klap viel. In de vaktijdschriften stonden veel berichten in de jaren zeventig in het teken van de opkomst van de alternatieve hulpverlening en de organisatie van ontevreden ouders en pupillen in organisaties als de BM en de BOM. Zo werd er geschreven over onderzoek van de BM naar dwangmaatregelen in tehuizen, zoals isoleercellen, time-outs, onrustbanden, dwangbuizen, koude douches en het toedienen van kalmerende middelen.²²

1985-2005

De archieven bevatten aan het einde van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig minder meldingen van fysiek geweld dan in de jaren ervoor. Het is onduidelijk of die afname te maken heeft met het ontbreken van materiaal of met een daadwerkelijke afname van geweld. Vanaf halverwege de jaren negentig is er meer informatie vanuit interne klachtenprocedures en meldingen bij de inspectie als uitvloeisel van het in 1989 ingevoerde klachtrecht. Ontbreken van dit materiaal uit een eerdere periode kan het beeld vertekenen.

Fysieke machtsstrijd tussen pupil en medewerker

Het meeste fysieke geweld tussen 1985-2005 had betrekking op een fysieke (machts)strijd tussen pupil en medewerker, of geweld door pupillen tegen de groepsleiding, bijvoorbeeld wanneer ze zich

¹⁷ Bronstudie 10 (mediaonderzoek kranten) p. 23.

¹⁸ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 11, 12, 23.

¹⁹ Bronstudie 4 (De Goede Herder) p. 6.

²⁰ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 24.

²¹ Zie de bovensectorale bronstudie *De alternatieve hulpverlening met haar zwartboeken*.

²² Bronstudie 10 (mediaonderzoek kranten) p. 25, 30; bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 8.

oneerlijk behandeld voelden of gefrustreerd waren.²³ Bij jongere kinderen uitte de onvrede zich binnen een van de instellingen geregeld in bijten, krabben, schoppen en slaan. Fysiek geweld werd ook wel eens door kinderen ingezet om aandacht te krijgen van medewerkers. Holding, waarbij medewerkers kinderen vasthouden, werd in deze periode voor het eerst gerapporteerd als een vorm van fysiek geweld.²⁴

1975-1995 (pupil, adolescent): *"Wij hadden ook jongeren die gewoon echt heel onhandelbaar waren en die met een groepsleider moesten vechten om de strijd te winnen, zal ik maar zeggen, je weet dat deze jongeren de overhand zouden hebben. Door sommige groepsleiders werd er lichamelijk geweld gebruikt."*

1985-2005 (pupil, basisschoolleeftijd/adolescent): *"Die mensen [groepsleiding] hadden gewoon echt te weinig tijd voor die kinderen. Als ik aandacht wou, dan flikkerde ik een kast met verf bij de trap naar beneden, matras erachteraan, en dan schopte ik andere kinderen gewoon letterlijk van de trap af en dan werd ik in de holding genomen. Toppie, had je aandacht. Hield iemand je vast. En hoe langer je dat volhield, hoe langer je vastgehouden werd. Dat moment was het hele huis in rep en roer. Als jij daar staat als volwassen persoon [doelt op groepsleiding] en je ziet iedereen om je heen vechten en slaan, nou op het laatst moet je wel meppen en rossen om dat allemaal uit elkaar te krijgen want hoe ga je dat anders nog fiksken? [...] Daar zeg ik ook geen kwaad woord van. [...] Dat kon niet anders."*

Onderling geweld

Onderling fysiek geweld kwam ook voor en ging onder meer over vechten, duwen, bijten en vastbinden. Oud-pupillen vertellen dat geweld samenging met een negatief groepsklimaat, angst en sterke hiërarchie bij kinderen onderling.²⁵

1975-1995 (pupil, adolescent): *"Ze was een vreemd meisje, ze stal spullen van anderen. Ze stookte de boel een beetje op, ze was gewoon een buitenbeentje. [...] We hebben haar vastgebonden en zand naar haar gegooid, we hebben echt hele vervelende dingen met haar gedaan, en die jongens gingen daar nog een stapje verder in. [...] Gewoon echt pesten, echt gewelddadig pesten noem ik het eigenlijk. [...] Ik denk dat je moet beseffen dat geweld ook wel een beetje bij het leven daar hoort, want je moet je ook staande houden in een groep. Dat keur ik niet goed hoor, laat ik dat voorop stellen. Je moet wel. Je moet je staande kunnen houden. Je bent eigenlijk een beetje de onderkant van de maatschappij. Het is geen vakantieresort waar je zit. Ik heb ook iemand moeten slaan met een koekenpan, om te zorgen dat zij niet de baas werd over mij."*

Effecten van agressie op de groepsleider

Vanaf 1988 kwam voor het eerst in de vaktijdschriften ruime aandacht voor het fenomeen agressie. Deze aandacht ging nagenoeg geheel uit naar agressie en geweld van de pupillen jegens medewerkers en de impact daarvan. Deels had dat te maken met de veranderende populatie in de residentiële jeugdzorg, waardoor het percentage ernstige gedragsproblemen in instellingen was gestegen. De omgang met dit type jongeren vereiste een andere pedagogische houding dan de anti-autoritaire principes die sinds de jaren zeventig opgeld deden, zo luidde een opinie in de vaktijdschriften. In 1995 schreven de vakbladen over kindermishandeling, en pleitten voor regels binnen instellingen over fysiek ingrijpen en fysiek geweld. Tegelijkertijd, zo stelde een auteur, moest voluit erkend worden dat groepsleiders zich gekwetst en onmachtig kunnen voelen en soms de neiging hebben dit met geweld af te reageren. Grensoverschrijdend gedrag van personeel kan alleen worden verboden als tehuizen over voldoende mensen en middelen beschikken.²⁶

²³ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 24; bronstudie 7 (Nederlandsch Mettray) p. 13; bronstudie 8 (Martha-Stichting) p. 6-7.

²⁴ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 11, 24.

²⁵ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 25, 26.

²⁶ Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 10-11.

2005-heden

Incidenten- en calamiteitenregistraties

De interne meldingen en de aan de inspectie verstrekte incidenten- en calamiteitenregistraties laten zien dat pupillen het meeste geregistreerde fysieke geweld pleegden; vaak moesten groepsleiders het daarbij ontgelden. Dat varieerde van schoppen, krabben, bijten en slaan door jongere kinderen tot bedreiging en intimidatie door oudere pupillen.²⁷ Een oud-pupil die in deze jaren in een tehuis verbleef vertelde dat ze zich onveilig voelde wanneer mede-pupillen woede-uitbarstingen kregen en met scherpe voorwerpen gingen gooien.²⁸

Vastpakken en vasthouden

Sinds de introductie van het klachtrecht in 1989 konden pupillen een klacht indienen die door een interne klachtencommissie werd behandeld en afhankelijk van de ernst ook aan de inspectie werd gemeld. Het onderzochte archiefmateriaal laat zien dat instellingen ingediende klachten in behandeling namen en de regels hieromtrent naleefden. De incidentenregistratie bevatte ook de maatregel 'vastpakken en vasthouden'.²⁹ Deze maatregel was voor de open jeugdzorg sinds 2005 bij wet verboden, omdat het een inbreuk vormt op de lichamelijke integriteit, tenzij medewerkers hiermee een groter gevaar konden afwenden. Dat vasthouden (of fixatie) impact kan hebben, blijkt uit een verhaal van een oud-pupil die in een gecombineerde afdeling van open en gesloten jeugdzorg verbleef en regelmatig (twintig maal in één jaar) gefixeerd werd door de groepsleiding.³⁰

2005-2015 (pupil, adolescent): "Ze deden heel vaak onnodig fixatie, of in een isoleercel. [...] Soms als ik boos werd, dan konden ze geen contact met me maken, en als ik dan naar boven wilde [naar haar kamer] dan mocht dat op dat moment niet. En dan werd je in de fixatiehouding gehouden en dat heeft me redelijk veel pijn gedaan. Omdat er zes volwassenen op je zitten en je vasthouden. [...] dan word ik alleen maar bozer. [...] dat heeft ook wel impact op mij gehad."

Samenvattend beeld

De periode 1945-1965 laat een beeld zien van medewerkers van residentiële jeugdzorginstellingen die zeer strenge regels toepasten en kinderen soms wreed behandelden. Fysiek geweld vond regelmatig plaats, vaak als straf. Dit ging gelijk op met fysieke verwaarlozing. Mettertijd verminderden de strenge regimes, maar meldingen over slaan en ander fysiek geweld blijven bestaan. In recente tijden draait geweld vooral om een fysieke (machts)strijd tussen medewerkers en pupillen of tussen pupillen onderling, waarbij medewerkers gebruik maakten van fysieke straf en holding.

2.1.2. Seksueel geweld

In gehele periode meldingen over seksueel geweld

Seksueel geweld kwam in de gehele periode 1945-heden binnen de residentiële jeugdzorg voor.³¹ Van de negentien geïnterviewde oud-pupillen hebben er tien zelf seksuele mishandeling of seksueel grensoverschrijdend gedrag meegemaakt, merendeels gepleegd door medewerkers en in enkele gevallen door mede-pupillen.³²

Slachtoffers kunnen of durven niet te melden

Het seksueel geweld gebeurde veelal heimelijk. Uit angst voor de dader of wegens het ontbreken van personen die ze konden vertrouwen, durfden pupillen er niet over te praten. Seksueel geweld was niet alleen een inbreuk op de lichamelijke integriteit van kinderen, het leidde ook tot angst voor de dader die macht uitoefende over het slachtoffer.³³ Ook was er vaak geen plek om het misbruik te melden: de voogd liet zich niet zien, de eigen familie geloofde het niet, en bij familiebezoek aan

²⁷ Bronstudie 9 (Jeugdzorg Groningen) p. 13.

²⁸ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 26.

²⁹ Bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 18-20.

³⁰ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 20-21.

³¹ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 13-15; vgl. de op instellingsarchieven gebaseerde bronstudies 3 t/m 9.

³² Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 13.

³³ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 27.

de instelling liet de aanwezigheid van personeel geen ruimte om de bezoekers in vertrouwen iets te vertellen. Opvallend is dat slachtoffers van seksueel geweld vaak een lange geschiedenis met seksueel misbruik in (pleeg)gezin en jeugdzorginstelling hadden.³⁴

1965-1975 (pupil, basisschoolleeftijd): *"En ja, daar gebeurde het [seksueel geweld] weer. Ja, toen had ze de vrije hand. [...] Ik kon toch niks anders doen. Als jij dat wordt verplicht daar, wat kan ik dan doen als kind. Het gebeurde zowel op de instelling als bij haar thuis. Eigenlijk deden ze het wel met z'n tweeën, maar vooral die ene die had de leiding erin. Het gebeurde heel veel. Als zij dienst hadden zeker wel minimaal één of twee keer in die week. Soms deden ze het ook wel waar ik sliep, maar ik zat ook precies in zo'n hoekje waar niet veel kinderen naartoe konden kijken. En ja, je moest ook maar wagen om je mond open te doen en dan werden die weer gepakt. Want daar dreigden ze gewoon mee. Iedereen was doodsbang."*

2005-2015 (pupil, basisschoolleeftijd en adolescent, over misbruik door stagiair-groepsleider als basisschoolkind): *"Ik was na de eerste keer redelijk in shock, je weet niet wat er gebeurt, ik wist niet eens wat het was. En als zoiets gebeurt dan, het enige wat je zou kunnen doen is huilen. En vooral in bed liggen en niets doen. [...] Ik heb van hem duidelijk te horen gekregen dat ik niet mocht praten en als ik praatte, dat er dan grote gevolgen zouden komen. En als kind weet je niet wat zo iemand bedoelt en dan luister je liever dan dat je er tegenin gaat. [...] Ik wilde het wel graag vertellen, maar als ik dat dan uiteindelijk wilde gaan doen, dan sloeg ik dicht en zei ik niks meer, je denkt terug aan wat die persoon zegt en wat er is gebeurd, en dan sla je helemaal dicht."*

2005-2015 (pupil, basisschoolleeftijd en adolescent, over misbruik door mede-pupil als adolescent): *"Als ik iets zou zeggen, dan zou het de volgende keer nog erger zijn of dan zou ik het niet overleven, dan zouden mijn ouders mij ergens in de bosjes vinden. Daar word je gewoon bang van. [...] Ook zette hij dingen op mijn account: dan opende ik mijn account en dan stond daar een beeld van een duivel ofzo, of dingen met de dood."*

1945-1965 en 1965-1985

In egodocumentaire getuigenissen en meldingen bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg en het Schadefonds Geweldsmisdrijven over de onderzochte instellingen is sprake van seksueel misbruik tot in de jaren tachtig. Het decennium 1955-1965 springt er qua omvang duidelijk uit. Onderzoek uit 2013 naar de jeugdzorginstelling Neerbosch leidde tot melding van 45 incidenten uit de periode 1953-1985. Van de melders zijn 34 oud-pupillen slachtoffer. Het seksueel misbruik in deze instelling duurde vóór 1965 veel langer dan in latere jaren, mede omdat de plaatsingstijd in de instelling veel langer was. Vaak vond het seksueel geweld van mede-pupillen binnen die instelling plaats in bijzijn of na stimulans van groepsleiders. Het misbruik in deze instelling ging met name voor 1965 gepaard met fysiek geweld, fysieke straffen, intimidatie en vernedering. Een dergelijke opeenstapeling van geweldsvormen kwam ook in interviews met oud-pupillen terug.³⁵ De mediaberichtgeving was vanaf 1986 vooral op de zaak-Finkensieper gericht, die betrekking had op grootschalig en langdurig misbruik door de psychiater-directeur van de Heldringstichtingen in de jaren zeventig en tachtig. Deze zaak heeft het seksueel misbruik in de openbaarheid gebracht, met als gevolg dat ook andere slachtoffers over hun ervaringen begonnen te vertellen.

Vanaf de jaren zestig: discussies over seksuele moraal

Parallel aan de maatschappelijke trend ontstond in de vaktijdschriften vanaf halverwege de jaren zestig een nieuwe openheid over seksualiteit. In 1976 publiceerde *Sjouw* twee themanummers over seksualiteit.³⁶ Een anonieme groepsleider schreef dat seksuele gevoelens van groepsleiders jegens pupillen nu eenmaal bestaan, dat iedereen dat weet maar dat daar nog niet over gepraat kon worden. Het themanummer laat ook zien dat er verschillend gedacht werd over wat moreel toelaatbaar is, bijvoorbeeld bij pedofilie en homoseksuele relaties. Pedofilie werd in 1983 opnieuw in de vaktijdschriften aan de orde gesteld en door één auteur "een schijnprobleem" genoemd, omdat hij vond dat kinderen recht hebben op de seksualiteit die zij willen.³⁷ Het was geen rechtstreeks

³⁴ Bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 20-22; bronstudie 7 (Nederlandsch Mettray) p. 8.

³⁵ Bronstudie 5 (Kinderdorp Neerbosch) p. 10-11; bronstudie 1 (interviewstudie) p. 13.

³⁶ Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 11-12.

³⁷ Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 12.

pleidooi voor pedofilie maar de publicatie illustreert wel een openheid voor pedofiele relaties die in een latere periode niet meer is aangetroffen.

Wisselende berispingen tot in de jaren tachtig

Meldingen tot in de jaren tachtig laten zien dat daders wisselend werden berispt of bestraft; ze kregen gevangenisstraf, ontslag of een waarschuwing van bestuur of directie, of werden aan een andere baan geholpen. Tussen 1955 en 1975 hebben enkele instellingen een medewerker ontslagen wegens seksueel grensoverschrijdend gedrag jegens een pupil. Ook laat zich in een aantal andere ontslaggevallen hetzelfde gedrag vermoeden maar blijven de formuleringen verhullend. Soms volstonden leidinggevendenden – ook bij gebrek aan bewijs – met een waarschuwing. Daar staat tegenover dat een van de instellingen in de jaren zestig en in de jaren tachtig direct actie ondernam en aangifte bevorderde na een melding van een pupil van seksueel grensoverschrijdend gedrag door een groepsleider.³⁸ In de jaren tachtig maakte een geïnterviewde pupil melding van seksueel misbruik. De bewuste groepsleider werd ontslagen maar kon in een andere jeugdzorginstelling weer aan de slag.³⁹

1985-2005 en 2005-heden

In de jaren negentig en het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw meldden instellingen seksueel geweld in de incidentenregistraties.⁴⁰ Het ging hier vaker over fysieke aanranding en verbale seksuele intimidatie door pupillen dan door groepsleid(st)ers. In de jaren negentig kwamen er ook enkele mediaberichten naar buiten over seksueel misbruik van pupillen door medepupillen. In de jaren 2010 en 2012 was er veel aandacht voor seksueel geweld door de publicatie van de rapporten van de commissies Deetman en Samson. Dit leidde tot onderzoek van de NRC onder ex-pupillen waarin geconcludeerd werd dat er sprake was van een structureel probleem.⁴¹

Discussie over de toelaatbaarheid van aanraken

Vakbladen bespraken ook de toelaatbaarheid van het aanraken van kinderen en dilemma's hierbij voor de groepsleiding. In 1978 betoogde een auteur dat aanraken van een pupil wel kan, als het maar een doordacht onderdeel is van de behandeling.⁴² Het themanummer 'Intimiteit' uit 1994 ging onder meer over het dilemma van de jeugdwerker die een kind die dat nodig heeft wil troosten en tederheid wil bewijzen, maar ook bang is dat aanraking "tussen neus en knieën" verdacht is wegens verhalen over misbruik.⁴³ Een geïnterviewde groepsleidster bevestigde dat dit dilemma anno 2018 nog bestaat: een knuffel geven aan een pupil wordt afgeraden, maar je wilt een kind ook kunnen troosten en nabijheid kunnen bieden.⁴⁴

Samenvattend beeld

Seksueel geweld kwam in alle decennia voor en gebeurde meestal heimelijk. In veel gevallen kaartten kinderen het niet aan uit angst voor de dader of wegens het ontbreken van personen die ze konden vertrouwen. Midden jaren zeventig was er discussie over wat moreel toelaatbaar is – bijvoorbeeld bij pedofiele relaties. Dit uitte zich in het weinig consequent berispen of bestraffen. Een terugkerend dilemma voor groepsleiders, mede door aandacht voor seksueel misbruik, is of je een pupil nog wel fysiek kunt troosten en een knuffel geven.

³⁸ Bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 11, 12, 19; bronstudie 7 (Nederlandsch Mettray) p. 7-8.

³⁹ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 29.

⁴⁰ bronstudie 5 (Kinderdorp Neerbosch) p. 9; bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 17-19; bronstudie 9 (Jeugdzorg Groningen) p. 10.

⁴¹ Bronstudie 10 (mediaonderzoek kranten) p. 69.

⁴² Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 13.

⁴³ Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 13.

⁴⁴ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 22.

2.1.3. Psychisch geweld

1945-1975

Strenge straffen, kleinering en vernedering

Bronnen over de jaren 1945-1975 wekken de indruk dat de groepsleiding persoonlijk contact vaak bewust leek af te houden.⁴⁵ Groepsleiders toonden weinig tot geen genegenheid aan de kinderen, al kan dat uiteraard niet van alle groepsleiders in deze periode worden beweerd. Uithuisgeplaatste kinderen werden nogal eens als slechte kinderen gezien die heropgevoed moesten worden.⁴⁶ Medewerkers dreigden regelmatig met (lijf)straffen en er vond vaak strenge controle plaats, bijvoorbeeld op de hoeveelheid eten en op hoe ze in bed lagen. Deze dreiging leidde tot een ervaring van constante angst. Ook vertelden ex-pupillen dat medewerkers hen kleinerden, bijvoorbeeld als zij in bed plasten of als meisjes ongesteld waren. Straf kon ook bestaan uit dagen- of urenlange opsluiting.⁴⁷ Strafmataregelen die onder psychisch geweld vallen, zijn ook in de archieven teruggevonden, zoals het tot drie uur 's nachts wakker houden van een groep omdat niemand op wilde biechten wie het bed van de leiding had verplaatst, het dreigen met verwijdering uit de instelling, dreiging van straf na weglopen, een verbod op correspondentie, censuur op brieven en het niet mogen zien van ouders of andere familieleden.⁴⁸ Bedplassers werden niet alleen fysiek gestraft, maar ook vernederd. Medewerkers zetten deze kinderen naakt onder een douche ten overstaan van de groep of lieten kinderen de gehele dag met een natte broek aan een stok achter zich aanlopen.⁴⁹

Zwijgplicht en permanente controle

In één instelling mochten pupillen tot eind jaren zeventig alleen praten in het bijzijn van een zuster. Tijdens het eten en onder het werk gold zwijgplicht; over het verleden dienden pupillen te zwijgen, vriendschappen waren verboden, elke pupil kreeg een nieuwe achternaam. De zusters bedienden centraal de douche. Elk meisje had ondergoed met een eigen nummer; op grond daarvan hielden de zusters administratie bij wie wanneer ongesteld was. Meisjes die over tijd waren werden op het matje geroepen en kregen bij twijfel een inwendig onderzoek. Een van de melders bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg beschreef deze praktijk als depersonalisatie; de pupillen mochten geen eigen identiteit hebben, ze werden gehoorzaam en willoos gemaakt en onderworpen aan permanente controle. De mate van controle in dit meisjestehuis lijkt in relatie te staan tot de rooms-katholieke signatuur van de instelling; regels die voor de zusters golden en die bedoeld waren voor kloosterlingen (zoals zwijgplicht en gehoorzaamheid) werden ook aan de pupillen opgelegd.⁵⁰ Hoewel dergelijke strafmaatregelen een onderdeel lijken van de strenge regimes in deze jaren, was er tussen de medewerkers verschil in negatief gedrag jegens de kinderen.⁵¹ Zo beschouwden bestuur en psychiater een directrice van een kleinschalig meisjestehuis als volkomen ongeschikt voor haar taak omdat ze "affectief koud" was en het haar "ontbrak aan liefde".⁵²

1945-1965 (pupil, basisschoolleeftijd): *"Je moest stil zijn, niet praten, ook niet met andere kinderen. Je mocht geen contacten hebben [...] want anders kreeg je heimwee. [...] Want stel je voor dat je een zuster hebt die medelijden met je heeft. Medelijden bestaat niet. [...] Ze zagen ons gewoon als patiënt. [...] Je moest zwijgen, je mocht niks vragen en niks zeggen. [...] Je mocht geen bezoek ontvangen."*

1945-1965 (pupil, basisschoolleeftijd): *"Nou toen werd ik zwaar gestraft, ik moest veertien dagen in de ondergrondse kelder, op water en brood op een cementen brits slapen. En... toen ik eruit kwam werd mij gezegd, ja, je hebt iets heel ergs gedaan. Maar je moet toch dat diploma halen want anders krijg je helemaal niks, je bent nou al niks en nou heb je ook niks. [...] Ze zeiden altijd tegen me, jij bent de derde generatie die hier zit, jullie zijn uitschot. En er zal nooit wat van je terechtkomen. En dat, dat geloofde ik ook, hè."*

⁴⁵ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 18.

⁴⁶ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 34; bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun) p. 25.

⁴⁷ Bronstudie 4 (De Goede Herder) p. 8; bronstudie 8 (Martha-Stichting) p. 9.

⁴⁸ Bronstudie 7 (Nederlandsch Mettray) p. 6, 12.

⁴⁹ Bronstudie 8 (Martha-Stichting) p. 8.

⁵⁰ Bronstudie 4 (De Goede Herder) p. 46.

⁵¹ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 32.

⁵² Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun) p. 25.

1975-heden

Minder geïstitutionaliseerde straffen

Na 1975 leek psychisch geweld minder vaak de vorm te hebben van een geïstitutionaliseerde straf of eenvoudigweg gewoonte en vaker op eigen gezag te zijn gepleegd.⁵³ In de jaren tachtig bijvoorbeeld was de omgang met bedplassers in een van de bestudeerde tehuizen totaal veranderd. De jongens hoefden niet langer zelf de natte lakens uit te spoelen maar mochten ze discreet onder hun bed deponeren. "De jongens schamen zich toch al dood", aldus een van de groepsleiders.⁵⁴ Maar ook na 1975 zijn er voorbeelden van bedreiging, kleinering, pesten en beschuldiging van pupillen, het schreeuwen tegen pupillen en het onthouden van contact met anderen.⁵⁵

1985-2005 (pupil, adolescent): "Op een gegeven moment hadden we woensdagavond altijd zo'n groepsoverleg. [...] En ik schreef dagboeken en ik was niet de enige, er waren nog een paar meisjes, maar ik had wel zoiets van ik ga daar niet dingen schrijven die me echt raakten. [...] En toen zei ze [groepsleidster] rara van wie gaan we voorlezen. [...] En toen werd er dan van dat dagboek van dat meisje voorgelezen. En die schreef echt gewoon letterlijk in haar dagboek dat ze zich niet zo knap vond, hoe dat ze zich lelijk vond. En die kreeg op een gegeven moment een spiegel voor haar gezicht: zeg maar hoe lelijk varken je bent. [...] En dan mocht je als groep niks zeggen. Je mocht niks doen. Je moest daar naar luisteren. [...] die spiegel ging weg en het meisje was weg, psychisch was ze gewoon in één keer weg. Ze was grijs, de kleur uit haar ogen was weg, ze was gewoon, ze was er niet meer."

2018 (medewerker, groepsleidster/docent): "Ik heb vaak meegemaakt dat de groepsleiding schreeuwt naar de kinderen, bijvoorbeeld als ze iets niet leuk vinden wat de kinderen doen. Er was een jongen die had gevochten en er was heel veel bloed. De groepsleider ging toen heel hard schreeuwen tegen die jongen. Dat paste ook wel een beetje in hun harde werkwijze daar. Ze schreeuwen ook wel onderling, groepsleiders, als ze het niet met elkaar eens of boos zijn. Het zit in de cultuur."

Psychisch geweld vanuit kinderen

Na 1975 kwamen er ook meldingen van psychisch geweld van kinderen tegen andere kinderen en soms ook tegen de groepsleiding.⁵⁶ Zo werd een meisje eind jaren negentig bedreigd en geïntimideerd door jongens uit haar leefgroep omdat ze met een van de jongens ruzie had gehad.⁵⁷ Ook werden in meerdere instellingen groepsleiders verbaal bedreigd door kinderen.

1975-1985 (pupil, adolescent): "Ik weet nog wel dat er een keer een nieuwe groepsleidster kwam en die had nog niet zo veel ervaring. En ze had ook nog een nadeel, ze was verziend, en die afwijking is vrij groot, dan krijg je van die hele grote ogen hè, jampotglazen. Die gingen we pesten. [...] Als je daar natuurlijk als zwakke kwam, dan, ja, dan was je de pispaal. Van kinderen naar de groepsleiding. Naar de zwakke groepsleiding."

Twee vormen van psychisch geweld toegelicht

Isolatie en psychische verwaarlozing zijn twee vormen van geweld die gedurende de gehele onderzoeksperiode voorkwamen. Beide vormen worden daarom kort toegelicht.

Isolatie

In de door ons onderzochte instellingen was de isolatiecel tot medio de jaren zeventig in gebruik. De cel werd vaak gebruikt om weglopers te bestraffen, of als straf voor bedreigingen of intimiderend gedrag. Meisjes kregen vaker kamerarrest. Tussen 1945 en 1965 sloten medewerkers kinderen "regelmatig" en "langdurig" op in ruimtes met getraliede ramen, waar slechts een matras aanwezig was. In de cel kregen de pupillen soms minder te eten dan gebruikelijk.⁵⁸ De duur van de isolatie is

⁵³ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 55.

⁵⁴ Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun) p. 34.

⁵⁵ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 21-22.

⁵⁶ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 24-25.

⁵⁷ Bronstudie 9 (Jeugdzorg Groningen) p. 10.

⁵⁸ Bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 9.

niet altijd duidelijk uit de bronnen af te leiden. "Wij isoleren niet langer dan een week", schreef een instelling begin jaren zestig, terwijl in 1966 een pupil van dezelfde instelling na weglopen en het plegen van diefstal (brommer) "met het oog op zijn eigen belang" langer dan een week werd geïsoleerd. Een pupil schreef in 1974: "Als je het helemaal te bont maakt ga je naar Kampheuvel [isoleercel]. Je zit er helemaal alleen. Het is er doodstil. Daar word je gek." In 1975 besloot deze instelling voorlopig nog drie kamertjes voor tijdelijke afzondering te reserveren. Na dat jaar is er geen informatie meer gevonden over het gebruik van deze isoleercellen.⁵⁹ Uit interviews over 2012-2015 blijkt dat isolatie recent nog steeds werd ingezet in instellingen waar zowel open als gesloten jeugdzorg wordt aangeboden.⁶⁰

2012-2014 (pupil, adolescent, verbleef in gecombineerde instelling van open en gesloten jeugdzorg): *"Die isoleercel was voornamelijk voor de gesloten [jeugdzorg], maar omdat je ook van open naar gesloten kon, kon je ook in de isoleercel gebracht worden. Dat gebeurde wanneer ik voor mijn gevoel onnodig gefixeerd werd, dan werd ik alleen maar bozer en toen konden ze me dus niet meer houden en toen werd ik dan daarheen gebracht. Voor een paar uur. Heel vaak wilde ik dan gewoon naar boven gaan [naar haar kamer], maar omdat ze dachten dat het dan daar fout zou gaan, trokken ze me terug. [...] Je zit in een hele donkere kamer, je hebt wel licht maar je voelt je zo opgesloten, dat je je alleen maar meer alleen gaat voelen dan dat je al bent. En dan word je, ik werd meer gek in mijn hoofd dan dat ik gewoon rustig op mijn kamer zat. En dan probeer je eruit te komen en dan komen ze weer naar je toe, en dan word je alleen maar bang eigenlijk."* Volgens deze oud-pupil veroorzaakte de opsluiting van een groepsgenoot onrust onder de andere kinderen in de groep.

Kritiek op isolatie

Al in de jaren vijftig stelden de media het opsluiten van kinderen aan de kaak. In één geval had de isolatiecel, bekend als de 'doofpot', geen meubilair, stalen deuren en een granieten vloer.⁶¹ Onder invloed van de Belangenvereniging Minderjarigen en de alternatieve jeugdzorg kwam het isoleren aan het einde van de jaren zestig sterk in de (politieke) belangstelling te staan. De Pacifistisch-Socialistische Partij stelde dat deze vorm van straf onaanvaardbaar was en aanschoorde tegen kindermishandeling. Naar aanleiding van deze kritiek, die de staatssecretaris overigens niet deelde, motiveerden instellingen opsluitingen als volgt: "om je reacties te observeren, om tot rust te komen, om na te denken over wat je gedaan hebt, overtreding van de regels, om een voorbeeld te stellen, om een einde te maken aan die aanstellerij en die aandachtstrekkerij". In 1979 scherpte de wetgever de regels voor isolatie aan. Een van de vaktijdschriften publiceerde in 1980 enkele cijfers met betrekking tot isolatie: in 1979 plaatsten vijf particuliere kinderhuizen 56 minderjarigen 84 maal in isolatie. De gemiddelde duur liep uiteen van 1 uur en 18 minuten tot 11 uur en 31 minuten.⁶²

De anti-isoleergroep 'Waer gebeurt' uitte grote bezwaren tegen isolatie: elke minuut isolatie leidt tot onherstelbare geestelijke schade. De Tweede Kamer sprak zich echter op 16 september 1981 tegen volledige afschaffing uit. Het JAC (Jongeren Advies Centrum) wees op het verhullende taalgebruik waarmee een "middeleeuwse methode" werd gehandhaafd: isoleren heette voortaan afzonderen, de isoleercel een afzonderingsruimte en straf een 'pedagogische maatregel'. In 1984 wijdde *Sjow* een themanummer aan 'Onvrijwillige afzondering: een teken van onmacht'.⁶³ Daarin kwam onder andere de 21-jarige Paul aan het woord: "Ze hebben zelfs niet met me willen praten. Een week niks te lezen; zelfs geen klein raampje om naar buiten te kijken. Je verliest daardoor je besef van tijd, en omdat je niet weet wanneer je uit de isoleer mag, is het tehuis in dit opzicht nog erger dan de gevangenis, waar je tenminste weet hoe lang je moet zitten." In 1987 publiceerde Defence for Children International een rapport over eenzame opsluiting waarin gewezen werd op de schadelijke gevolgen.

Psychische verwaarlozing

Ook psychische verwaarlozing kwam in de gehele onderzoeksperiode voor. Vrijwel alle geïnterviewde oud-pupillen hebben hierover verteld: niemand die er voor jou was, niemand aan wie je je verhaal

⁵⁹ Bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 17, 23.

⁶⁰ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 20.

⁶¹ Bronstudie 10 (mediaonderzoek kranten) p. 12.

⁶² Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 8-9.

⁶³ Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 9.

kon vertellen, niemand die wist waar je vandaan kwam, nauwelijks aandacht voor je persoonlijke verhaal en de trauma's die je had meegemaakt. "Het was eenzaam terwijl je nooit alleen was." Sommige kinderen werden vaker dan eens overgeplaatst en dat gebeurde veelal zonder overleg met het kind.⁶⁴ Ook de weinig huiselijke inrichting van het gebouw en een kille onaangename sfeer in de huiskamer van een leefgroep kon bijdragen aan gevoelens van onbehaaglijkheid en eenzaamheid.⁶⁵ Kinderen hadden vaak (zeer) weinig contact met familie. In de jaren 1945-1965 was een contactverbod soms een maatregel met een pedagogisch motief om de invloed van het thuismilieu tegen te gaan en het opgaan in een nieuwe structuur te bevorderen. Dit verbod ondervond echter in de jaren zestig kritiek van de plaatsende instanties. Met name tussen 1945 en 1975 hadden pupillen soms weinig privacy en persoonlijke bezittingen; kindertehuizen hadden een massaal karakter, kinderen hadden elk hun eigen nummer dat in hun kleding was genaaid, binnenkomende post voor en uitgaande brieven van pupillen werd door medewerkers vooraf gelezen.⁶⁶

1975-1985 (pupil, adolescent): *"Er was altijd veel te doen voor de groepsleiding. Dus men was druk met alle regelingen en de groepstaken, of rapporteren, vergaderen. Dan kom je daar als kind en natuurlijk krijg je uitleg over je kamer en over de wc en over de dingen, de regels of wat wel en niet mag en, nou ja, de kleding, de naametiketjes. Maar ik kan me niet herinneren dat er met mij gesprekken waren over wat er gebeurd was, er is echt geen enkel behandelingsprogramma geweest voor mijn beschadigingen. Je komt gewoon en je draait dan mee in dat ritme."*

2005-2015 (pupil, basisschoolleeftijd): *"Ik was ook eenzaam. Vooral als ik zei dat ik naar huis wilde, en er niemand echt daadwerkelijk naar me wilde luisteren. Het enige wat dan gezegd werd was: ja, dat gaat niet. Het leek net alsof ze je niet wilden horen, het enige wat ze zeiden, ja dat gaat niet, en dan liepen ze weg. [...] En uiteindelijk lig je dan wel gewoon alleen in je kamer, zonder ouders. En dan voel je je heel erg alleen. En zeker als dan niemand naar je wil luisteren."*

Archieven wijzen uit dat professionals en beleidsmakers vanaf de jaren vijftig nadachten over psychische verwaarlozing. Zo werd in de jaren vijftig geconstateerd dat een tekort aan personeel van invloed was op het niet kunnen geven van een zinvolle vrijetijdsbesteding aan pupillen.⁶⁷ In de jaren zeventig werd vastgesteld dat het niet wenselijk was om kinderen na schooltijd aan hun lot over te laten: "Wordt wel voldoende beseft dat werken met kinderen betekent bezig zijn met kinderen?", aldus het Pedagogisch Beraad van een instelling voor residentiële jeugdzorg.⁶⁸ Medewerkers hadden echter (soms letterlijk) geen antwoord op de gevoelens van eenzaamheid van hun pupillen. Ze benoemden dat het in de residentiële zorg moeilijk is om basisveiligheid te bieden, onder meer omdat je als kind vaak niet weet wie jou 's avonds in bed zal stoppen, wie je de volgende ochtend zal wekken en wie je te eten geeft. Een medewerker merkte op dat kinderen vaak heimwee hadden naar thuis, hoe beroerd het daar ook kon zijn.⁶⁹ Het bieden van nabijheid kon ook een discussiepunt zijn onder medewerkers; zo kreeg een groepsleidster uit de huidige tijd van een gedragswetenschapper te horen dat ze te veel nabijheid toonde (te aardig was) richting een kind en dat dat niet goed was voor een kind met een gestoorde gehechtheid.⁷⁰

Samenvattend beeld

In lijn met het fysieke geweld geeft de periode van 1945 tot grofweg 1975 een beeld te zien van heropvoeding met strenge straffen, rigide controle, voortdurende kleinering en een minimum aan persoonlijk contact tussen de groepsleiding en de kinderen. In latere jaren komen er minder geïnstitutionaliseerde straffen voor en vindt psychisch geweld vaker plaats op eigen gezag. Ook komen er dan meldingen over psychisch geweld door pupillen, tegen elkaar of tegen de

⁶⁴ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 8.

⁶⁵ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 20; bronstudie 4 (De Goede Herder) p. 9.

⁶⁶ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 33; bronstudie 4 (De Goede Herder) p. 11, 46; bronstudie 6 (Jongenshuis Hoenderloo) p. 10; bronstudie 7 (Nederlandsch Mettray) p. 30-31; bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften) p. 8.

⁶⁷ Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun) p. 35.

⁶⁸ Bronstudie 5 (Kinderdorp Neerbosch) p. 13.

⁶⁹ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 22.

⁷⁰ Bronstudie 1 (interviewstudie) p. 22.

groepsleiding. Isolatie als vorm van psychisch geweld vinden we tot in de huidige tijd terug, ook al werd het opsluiten van kinderen al in de jaren vijftig in de media bekritiseerd. Ook psychische verwaarlozing komt in de gehele onderzoeksperiode voor: niemand die er voor jou was en oog had voor wat je had meegemaakt. "Het was eenzaam terwijl je nooit alleen was."

2.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Deze paragraaf beschrijft risicofactoren die het geweld mogelijk maakten dan wel aan de instandhouding ervan hebben bijgedragen. Ook worden beschermende factoren benoemd die geweld hebben voorkomen of bestaand geweld hebben ingedamd of gestopt. Op microniveau bevinden zich risico's die met het kind zelf samenhangen (individuele kenmerken als voorgeschiedenis, redenen van plaatsing, gedragsproblematiek), met de plegers (leiding, medepupillen) en die te maken hebben met de interactie tussen slachtoffers en plegers. Het mesoniveau brengt de instelling in beeld, de pedagogische cultuur, het instellingsklimaat en de omgang met disciplineren, repressie en straf, de regelgeving met betrekking tot het voorkomen en het melden van geweld, de professionaliteit van het personeel, het functioneren van het klachtrecht en de klachtencommissie en vormen van in- en extern toezicht en supervisie. Ook de plaatsende instanties en hun betrokkenheid bij de instellingen behoren tot het mesoniveau. De risicofactoren op macroniveau betreffen de jeugdzorg als sector, de juridische context van wet- en regelgeving, de taak en rol van de overheid, met name via toezicht en inspectie, attitudes ten aanzien van kinderen en geweld in de samenleving, oftewel de maatschappelijke context. Het antwoord op de vraag 'hoe heeft het kunnen gebeuren' ligt in de wisselwerking tussen het micro-, meso- en macroniveau.

2.2.1. Risicofactoren op microniveau

(1) Uithuisplaatsing draagt bij aan de *kwetsbaarheid van het kind*. De in instellingen geplaatste pupillen kenden al een problematische voorgeschiedenis in het gezin en werden, in elk geval in de decennia 1945-1965, vaak zonder voorbereiding en nadere toelichting in een tehuis geplaatst. Broertjes en zusjes kwamen niet altijd in dezelfde instelling terecht. Als dat wel zo was, werden ze na opname meestal direct van elkaar gescheiden omdat het systeem een indeling naar leeftijd en sekse voorschreef. Dit leidde tot ervaringen van eenzaamheid, verdriet en boosheid. Groepsleiders kenden de voorgeschiedenis van de pupil niet en konden daarom ook niet goed inspelen op de situatie. In de vroege decennia werd op voogdijkinderen neergekeken; dat gold in bijzondere mate voor kinderen van ouders met een NSB-verleden en voor meisjes die vanwege (vermeend) seksueel gedrag van henzelf of wegens seksueel grensoverschrijdend gedrag van derden gedwongen of vrijwillig in een tehuis waren geplaatst. Deze kwetsbaarheid van de pupillen, met een complex aan scheidingservaringen, trauma's en onveilige gehechtheidsrelaties, uitte zich bij een deel in het zoeken van aandacht en genegenheid. Ook door het vragen van negatieve aandacht hoopten sommigen in die behoefte te voorzien. Geweld van groepsleiders werd door de betrokkenen in hun tijd in de instelling niet altijd als geweld gezien en daarom niet gemeld. Een pupil vertelde dat ze in de jaren 1970-1980 in een instelling verbleef en zich nog steeds enigszins schuldig voelt ten opzichte van de groepsleider die op diverse vlakken grenzen had overschreden: "het voelt nog steeds een beetje als verraad, nu ik dit zo aan jou vertel".

(2) De ervaringen van eenzaamheid en de kwetsbaarheid van pupillen werden versterkt door de *beperkte contacten met ouders en voogden*. Tot in de jaren vijftig was het beleid van veel instellingen om contacten met ouders te minimaliseren; sommige instellingen verboden deze contacten zelfs geheel om 'slechte' invloed van het thuismilieu te beperken. Tot in de jaren zestig droeg censuur op brieven hieraan bij. Dit bevorderde de eenzaamheid van pupillen die geen vertrouwenspersoon hadden tot wie ze zich met klachten konden wenden over een slechte behandeling en maakte hen vatbaar voor ongewenst gedrag van medewerkers en medepupillen. Ook met de voogden waren er tot in de jaren vijftig slechts minimale contacten. Als ze al op bezoek kwamen, werden er door de instelling voorzorgsmaatregelen getroffen zodat de pupillen geen negatieve berichten konden overbrengen. Ze werden in nette kleren gestoken en mochten alleen maar zeggen dat het goed ging. Ook in latere decennia functioneerden voogden wegens het geringe contact met hun pupillen meestal niet als vertrouwenspersonen. Na 1965 namen de contacten met de ouders gaandeweg toe.

(3) In alle decennia uitten instellingen en medewerkers zorg over de *verzwaring van de gedragsproblematiek* van de pupillen. In de decennia 1945-1965 werd door directeurs en beleidsmakers onderkend dat het accent in de jeugdzorginstellingen verschoof van 'verwaarloosde

kinderen' naar kinderen met gedragsproblemen. In deze decennia was er nauwelijks sprake van behandeling; een psychiater werkte enkele uren per week in de instelling en voerde in voorkomende gevallen gesprekken met pupillen. De verandering van populatie zette zich in de decennia 1965-1985 voort. Instanties plaatsten kinderen bij voorkeur in pleeggezinnen of probeerden de kinderen binnen hun eigen gezin te helpen. De 'zwaardere gevallen' werden in een tehuis geplaatst. In alle decennia schrijven besturen, directies en andere betrokkenen in de sector de agressie, misdraging, criminaliteit en geweld binnen de instellingen toe aan een toename van gedragsproblemen onder de pupillen. Met name in de jaren tachtig werd hierover geklaagd. Pupillen vormden een bedreiging voor medewerkers maar ook voor medepupillen. Dwang en geweld tussen pupillen werd niet altijd door de groepsleiding gezien. Multi-etnische doelgroepen met andere culturele achtergronden versterkten de ervaren moeilijkheidsgraad van de pupillen. De druk op reguliere residentiële instellingen werd bovendien vergroot nadat in 2008 Justitiële Jeugdinrichtingen geen civielrechtelijk geplaatste jongeren meer mochten opnemen.

(4) Terwijl de gedragsproblematiek in de loop der tijd toenam, was er niet in gelijke mate sprake van professionalisering van *de groepsleider*. Instellingen namen mensen aan zonder voldoende opleiding. Groepsleiders ervoeren *te hoge werkdruk* wegens te grote groepen en gingen *gebukt onder professionele en maatschappelijke onderwaardering*. Zij ervoeren een gebrek aan ondersteuning en al in 1978 werd er in dit verband over burn-out gesproken. In de jaren 1945-1965 hing geweld door de groepsleiding samen met overbevolkte groepen, gebrek aan vaardigheden en een repressief instellingsklimaat. In sommige congregaties hadden nonnen geen keuze of ze dit werk wilden doen, wat mogelijk de hardvochtige houding van sommigen tegenover de kinderen verklaart. Overigens werd er in latere decennia ook nog wel geklaagd over te grote groepen en over te weinig medewerkers 'op de groep'. Overbelasting en gebrek aan toezicht en supervisie droegen bij aan geweld. Straf was in de eerste decennia een veelgebruikt middel. Het materiaal geeft aanwijzingen dat vooral nieuwe en onervaren groepsleiders snel naar het middel van de fysieke straf grepen. Tot halverwege de jaren tachtig was de opleiding een voortdurend punt van zorg, en in dat kader werd aan het einde van de jaren zeventig gesignaleerd dat het beroep van groepsleider een lage status had en gepaard ging met voortdurende (psychische) overbelasting. Daardoor kon de groepsleider de dringende behoefte aan aandacht en affectie bij kinderen in nood niet beantwoorden. Er zou, zo werd in 1979 geconstateerd, meer waardering moeten komen voor de groepsleiders, zodat zij als volwaardig professional zouden gaan meetellen in de jeugdzorg. Ze hadden te weinig invloed op de behandeling en op het beleid en ontvingen teveel directieven van psychologen, pedagogen en psychiaters, experts die volgens veel groepsleiders te ver van de praktijk afstonden.

In de jaren tachtig namen instellingen meer vrouwelijke groepsleiders aan. Dit gebeurde vanuit de gedachte dat vrouwen minder bedreigend overkomen, minder agressie oproepen en daarom goed zijn in de-escalerend werken. Jongens vinden het bovendien laf om met vrouwen op de vuist te gaan. Daartegenover staat de observatie uit de vaktijdschriften aan het einde van de jaren negentig dat fysieke agressie, zoals schoppen, slaan en bijten, vooral gericht was tegen vrouwelijke groepsleiders. In de jaren 1985-2005 kwam er meer waardering voor de groepsleider, die een uitgebreide taak kreeg in behandeling, observatie en registratie. Tegelijkertijd bleef in deze decennia in de vaktijdschriften herhaald worden dat het beroep weinig maatschappelijke erkenning genoot en geen volwaardige professie was met een eigen beroepsethiek. Er was sprake van geringe doorstromings- en scholingsmogelijkheden, opnieuw achterblijvende professionalisering en verdere verzwarende van het werk (de leeftijd van de pupillen werd hoger, hun geschiedenis in de jeugdzorg langer, er was een toename van etnische minderheden in de instellingen). Door het snelle verloop was in 2001 twee derde van de groepsleiders jonger dan 35 jaar, terwijl (levens)ervaring voor de uitoefening van het beroep belangrijk werd geacht. Interviews over de jaren zeventig en tachtig en ook de huidige tijd maken duidelijk dat de jonge leeftijd van groepsleiders door pupillen in retrospectief als risicofactor op geweld werd aangemerkt. Handelingsverlegenheid van de groepsleiding over hoe om te gaan met kwetsbare kinderen werd eveneens herhaaldelijk in interviews als risicofactor genoemd.

(5) Vanaf de jaren zeventig werden, mede als gevolg van de democratisering, pupillen meer gehoord en konden ze vaker hun klachten uiten. Het was de bedoeling dat door deze nieuwe openheid meer naar de pupil werd geluisterd. De beoogde *verkleining van de afstand tussen pupil en medewerker* leidde ertoe dat directeuren en groepsleiders regelmatig pupillen een weekend mee naar huis namen of enkele dagen mee op vakantie. De lichamelijke integriteit van pupillen kon in die situaties minder

goed worden bewaakt. Zowel in de jaren zeventig als in de jaren negentig berichtten de vaktijdschriften dat de groepsleider zich onzeker voelde hoe hij zijn houding tegenover de pupil moest bepalen: hoeveel *intimiteit* is toegestaan, waar liggen de *grenzen*? De leeftijd van de groepsleider en daarmee het geringe leeftijdsverschil met de pupil maakte dit extra complex. Hij wilde een kind die dat nodig had troosten en tederheid bewijzen – aanraking “tussen neus en knieën” was echter verdacht wegens verhalen over misbruik die in de jaren negentig inmiddels in de openbaarheid waren gekomen. Kinderen zijn volgens de groepsleiders echter niet gebaat bij een angstvallig vermijden van elke vorm van lichamelijk contact. De inwoning van personeel in tehuizen (gangbaar tot in de jaren zeventig) was vanouds een factor van betekenis in de omgang met intimiteit. Medewerkers beschrijven dit in interviews als een beschermende factor (“je was er altijd, je kende de kinderen goed, had intensief contact en herstelde de relatie snel”). Tegelijkertijd was dit ook een risicofactor omdat grenzen gemakkelijk overschreden konden worden.

2.2.2. Risicofactoren op mesoniveau

Veel van de onder het microniveau besproken factoren werden niet alleen beïnvloed door, maar hadden ook hun weerslag op het meso- oftewel het instellingsniveau. Het is dit niveau waarover de archiefstudies het meeste materiaal bieden.

(1) In de eerste naoorlogse decennia droegen de *slechte materiële omstandigheden* bij aan verwaarlozing. Kinderen kwamen tekort in kwaliteit en hoeveelheid voedsel, (nacht)kleding en zakgeld. De directeur van een van de onderzochte instellingen relateerde in 1957 het lage zakgeld aan de toename van diefstallen binnenshuis. Daarnaast waren de meeste instellingen in de jaren veertig en vijftig gevestigd in gebouwen die van voor de oorlog dateerden: ze waren groot, koud en tochtig, ongezellig en lichtelijk vervallen. In de jaren zestig werd daar langzaam maar zeker verandering in aangebracht. De transitie naar kleinschaligheid vergde veel tijd en geld. Het werken in de kleinschalige paviljoens leverde evenwel positief resultaat op. Zoals een groepsleider in 1966 noteerde namens zijn collega's: “Zij constateren een betere groepsverhouding omdat het massale van zestig jongens is verdwenen.” De jongens kregen nu meer individuele aandacht.

(2) Het *pedagogisch klimaat* in de instelling werd in de jaren 1945-1965 grosso modo gekenmerkt door een *streng regime* waarvan disciplinaire straffen een integraal onderdeel uitmaakten. Voorbeelden zijn de hardhandige behandeling van bedplassers en probleem-eters en het uitdelen van groepsstraffen om die ene dader te vinden. In dit regime lag de nadruk op *disciplineren* in een *context van isolement*. Dit isolement werd veroorzaakt door de ligging van veel tehuizen, in bossen of op landgoederen in de provincie, ver van de stad met haar voor probleemjeugd als verleidelijk en gevaarlijk beschouwd vertier. Dit isolement kon een risicofactor vormen maar die geografie was juist gekozen om de pupillen te beschermen. Het klimaat van disciplineren werkte ook in de decennia na 1965 nog door terwijl het toch al in de jaren vijftig uit de pas liep met maatschappelijke percepties van goede opvoeding en verantwoord pedagogisch handelen. Dit pedagogisch klimaat gedijde in een context van grote groepen die door strenge discipline in toom werden gehouden: tegelijk opstaan, gezamenlijk eten, collectief naar school en als groep op hetzelfde moment naar bed. Voor individuele vrijheid was nauwelijks ruimte; het collectief gaf de toon aan. Dit klimaat is in de jaren zeventig verzacht door veranderingen op micro-, meso- en macroniveau.

Katholieke tehuizen werden geleid door broeders en zusters die de geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid hadden afgelegd. Het pedagogisch klimaat werd hier gestempeld door een monastiek ideaal waarin gehoorzaamheid en arbeidstherapie een belangrijke rol vervulden. De behoeften van pupillen aan privacy, aandacht, sociale relaties en contacten met de buitenwereld stonden op gespannen voet met dit ideaal. Ook in instellingen van andere dan katholieke signatuur was er tot halverwege de jaren zeventig sprake van geweld – bijvoorbeeld regelmatig en hard slaan – dat officieel was verboden maar in de praktijk voorkwam omdat niemand er krachtdadig tegen optrad. Naast een gesloten karakter kenden verschillende instellingen in elk geval tot aan het begin van de jaren tachtig een zwijgcultuur: collega's corrigeerden elkaar nauwelijks, pupillen durfden niet uit de school te klappen of wisten niet bij wie ze terecht konden. Tegelijkertijd bestonden er ook instellingen die het bieden van vrijheid aan hun pupillen van belang vonden en een hoge participatiegraad in de samenleving nastreefden. Deze voorbeelden bewijzen dat een naargeestig pedagogisch klimaat geen onvermijdelijkheid was en laten ook zien dat er de nodige diversiteit in

de sector bestond. De roep om meer mondigheid in de jaren zeventig bevorderde dat de pupillen meer gehoord werden.

(3) Het bestuur en het personeel bepaalden het pedagogisch klimaat in de instellingen. Het beeld van hun taakuitoefening, rolopvatting, vooropleiding en expertise wordt gekenmerkt door *achterblijvende professionalisering*. Besturen konden tot in de jaren zeventig relatief autonoom opereren. Dat gold ook voor veel directies die in dezelfde periode vaak autonome beslissingen konden nemen. Sommige besturen spanden zich in om expertise op alle benodigde terreinen binnen te halen – medisch, bouwkundig, juridisch, pedagogisch – maar vanzelfsprekend was dit niet. Tot in de jaren negentig verschijnen berichten dat onvoldoende opleiding zijn weerslag had op de praktijk van alledag en de omgang met pupillen. De hoge werkdruk leidde ook nog eens tot verloop en daarmee tot personeelstekorten. Tot in de jaren tachtig werden medewerkers aangenomen die pas na hun indiensttreding relevante opleidingen gingen volgen. Daarom nam het aandeel van groepsleiders met relevante mbo- en hbo-diploma's steeds verder toe. Stafleden als maatschappelijk werkers en orthopedagogen waren echter lange tijd moeilijk te vinden. Interne bijscholing had gering effect wegens het soms vrijblijvende karakter. Verbetering van arbeidsomstandigheden zoals arbeidstijdverkorting leidde tot een verminderde werkdruk maar had als ongewenst neveneffect dat pupillen met veel verschillende groepsleiders te maken kregen, waardoor het opbouwen van een veilige pedagogische relatie werd bemoeilijkt. In de jaren tachtig en negentig deed het personeelstekort zich andermaal voelen. Dat had niet alleen met de status van het beroep en het lage salaris te maken, ook overheidsbezuinigingen, fusies en reorganisaties eisten hun tol. Het zittende personeel kwam in de vicieuze cirkel van hoge werkdruk en hoog ziekteverzuim terecht. Het ontbrak de groepsleiding aan adequate intervisie en ondersteuning bij het werken met groepen kwetsbare kinderen.

Dat professionalisering niet automatisch met opleiding en tijd voortschrijdt, blijkt uit de handelingsverlegenheid van groepsleiders die toe lijkt te nemen. De handelingsverlegenheid van de groepsleiders werd in 2001 scherp signaleerd in een van de vaktijdschriften. Een groepsleider in opleiding hield haar toekomstige collega's een spiegel voor. De groepsleiding is druk met strategisch gedrag om te overleven. Ze voelen zich niet vrij in hun handelen, zijn bang om de groepsnormen en de routine te doorbreken. Doordat ze bezig zijn om overzicht en overzicht te houden, komen ze niet meer toe aan opvoeden: "Wat mij opvalt aan jeugdhulpverlenend Nederland is dat iedereen zo verschrikkelijk bewust aan het opvoeden, aan het aanleren, aan het vermijden, aan het stimuleren, aan het grootbrengen, aan het ontwikkelen en aan het therapeutisch handelen is. Maar waar zijn nou de kleine dingen als verbondenheid, geborgenheid, opmerkzaamheid en warmte? Waar zijn de liefde en de zorgzaamheid voor kinderen die juist deze basiselementen zo hard nodig hebben?" Volgens deze observatie gingen de inspanningen ten behoeve van professionalisering voorbij aan de kern van de professie, namelijk het aangaan van een pedagogische relatie ten behoeve van het herstel van de gewone opvoeding.

(4) De gebrekkige professionalisering van de sector weerspiegelde zich eveneens in *het ontbreken van behandelplannen*. Ook was er sprake van een *omissie op het gebied van methodisch werken*. Dat gold zeker voor de jaren 1945-1965 toen er in kindertehuizen in het geheel niet volgens een bepaalde aanpak of behandelingsmethode werd gewerkt. Straffen en disciplineren waren de belangrijkste instrumenten die het behandelklimaat vormgaven. Vanaf de late jaren vijftig stelden veel tehuizen psychologen en (ortho)pedagogen aan om de behandeling van pupillen te verbeteren en ook de groepsleiders te begeleiden. Zij gebruikten methoden die de nadruk legden op behandelstrategie, soms in combinatie met training. Groepsleiders wisten met de aanwijzingen van gedragswetenschappers niet altijd raad. In de decennia 1985-2015 werd er, opnieuw, gestreefd om behandeling en benadering beter af te stemmen op wat het kind nodig had. Dat streven kreeg ook een vertaling op het gebied van organisatie en logistiek, zoals de ontwikkeling van Multifunctionele Organisaties (MFO's) vanaf halverwege de jaren tachtig, waarin diverse vormen van pedagogische jeugdhulpverlening in één organisatorisch verband werden samengevoegd. Op behandelingsniveau werden vanaf 1995 zorgmodules ingevoerd en gecombineerd. Hiermee probeerden instellingen de zorg te personaliseren.

(5) Methodisch werken werd vanaf de jaren tachtig ondersteund met protocollen en richtlijnen. Dit resulteerde ook in de instelling van de *interne klachtencommissie* die in 1989 tegelijk met het wettelijk verplichte klachtrecht werd geïntroduceerd. Pupillen kregen formeel een stem. Deze

verandering ging gepaard met onzekerheid over fysiek ingrijpen. Altijd al had gegolden dat de groepsleiding in residentiële jeugdzorg alleen mocht 'vastpakken en vasthouden' als daarmee een groter gevaar voor die pupil werd afgewend. Ze dienden zoveel mogelijk de-escalerend te werken en daarvoor ook de gevolgde trainingen volgens crisisontwikkelingsmodellen en agressie-regulatiemethoden in praktijk te brengen. Waar vroeger pupillen voor een klap van de groepsleider vreesden, werden groepsleiders nu beducht voor een klacht van de pupil als over de rechtmatigheid van een ingreep discussie was ontstaan. Vanaf 2005 nam de *protocollisering* toe als hulpmiddel om het grondrecht van lichamelijke integriteit te beschermen, de handelingsverlegenheid van de groepsleiding op te heffen en de groepsleiding kaders mee te geven voor verantwoord handelen.

(6) Op instellingsniveau hadden de *plaatsende instanties* ook een stem in het kapittel in de vorm van toezicht op de door hen geplaatste pupillen. Of en hoe zij hun verantwoordelijkheid in dit opzicht hebben genomen, is grotendeels onzichtbaar gebleven. Interviews, egodocumentaire getuigenissen en meldingen bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg en het Schadefonds Geweldsmisdrijven wijzen in de richting van falend toezicht: "ik zag de voogd nooit en als zij kwam opdagen was er geen ruimte voor mijn verhaal". Het zijn getuigenissen die tot aan het begin van deze eeuw gehoord werden. Het verhaal van de plaatsende instanties en instellingen kan hier echter niet tegenover gezet worden, omdat de betreffende dossiers op grond van privacywetgeving zijn vernietigd dan wel overgedragen aan de plaatsende instanties zelf, die buiten het bereik van het onderzoek vielen.

2.2.3. Risicofactoren op macroniveau

(1) Een factor van betekenis op het macroniveau is allereerst de organisatie van de sector, zoals die sinds de kindervetwet van 1905 is vormgegeven. Daarbij werd veel ruimte gelaten aan het *particulier initiatief*. Met name religieuze groepen benutten de mogelijkheden om tehuizen te stichten en stelden de reeds bestaande huizen open voor voogdkinderen. De particuliere organisatievorm droeg er evenwel toe bij dat de overheid minder direct bij de instellingen was betrokken; overheidstoezicht werd door deze instellingen niet geapprecieerd en bij voorkeur uitgeoefend door de eigen besturen en koepelorganisaties. Of en in hoeverre dit de inspectie heeft belemmerd in de uitoefening van haar taak blijft onduidelijk wegens het ontbreken van relevant archiefmateriaal. Rooms-katholieke instellingen werden vrijwel altijd door congregaties geleid; dit betekende dat pupillen die in deze instellingen geplaatst werden, in een monastiek regime werden ondergebracht met een eigen dynamiek en eigen regels en gebruiken die niet op voorhand ingericht was op hulp aan kinderen. Bij instellingen met een protestantse signatuur was er meer variatie in de vorm waarin zorg werd aangeboden, en had de zorg daardoor soms een minder gesloten karakter.

(2) Overheidstoezicht in de vorm van de inspectie van het Ministerie van Justitie was er al sinds 1905 maar functioneerde in elk geval tot het einde van de jaren tachtig op afstand, beschikte lange tijd over weinig inspecteurs en kon daardoor haar taak slechts minimaal uitoefenen. Afgaand op de archieven is er voor een lange periode sprake van een *onzichtbare rijksinspectie* in de bestuurlijke en beleidsmatige activiteiten van instellingen, met name in confessionele instellingen die bezwaren hadden tegen overheidsinmenging. De inspectie zag toe op de voorwaarden voor subsidiëring maar voor bemoeienis met opvoedingspraktijken is in het door ons bestudeerde archiefmateriaal tot het einde van de jaren tachtig geen evidentie. Sporen van bemoeienis van *inspecties van eigen koepelorganisaties* zijn zeer sporadisch aangetroffen in de onderzochte archieven. Toezicht op de interne gang van zaken werd door de overheid aan de besturen toevertrouwd. Eisen aan deskundigheid van de bestuurders werden niet gesteld. Klachten van voogdijraden, Raden voor de Kinderbescherming en van plaatsende instanties zoals kinderrechtshouders en voogdijverenigingen kwamen niet bij de rijksinspectie maar bij het bestuur binnen. Preventie berustte dus geheel bij bestuur en directie. In de jaren 1965-1985 kwamen via de media en via actiegroepen klachten naar buiten over geweld in tehuizen. Het is onbekend of de inspectie hierop actie heeft ondernomen door het toezicht te intensiveren. Omdat de archieven van de inspectie voor 2005 beperkt toegankelijk zijn voor onderzoek, zijn er geen uitspraken te doen over de rol die ze gespeeld heeft. De sinds 2006 gevraagde incidentenregistraties van instellingen en de meldingsplicht van calamiteiten leidden ertoe dat de inspectie gericht actie kon ondernemen. Inspectiebezoek en correspondentie over

calamiteiten en de afwikkeling daarvan laten zien dat de inspectie in elk geval in het afgelopen decennium zichtbaar is geworden in de instellingen.

(3) De zichtbaarheid van de inspectie in het laatste decennium was een direct gevolg van de introductie van het klachtrecht. Opvallend is echter de *late introductie van klachtrecht*, zeker in het licht van de signalen die al in de jaren zestig bekend waren. Al in 1949 werd er in de vakliteratuur gepleit voor een centrale klachtenregistratie ten behoeve van een kwaliteitsverbetering van de hulpverlening. Zo zouden ook eventuele structurele misstanden aan het licht komen. Dat er noodzaak bestond om klachtrecht te introduceren, was helder: er werd immers veel geklaagd, over bijvoorbeeld "de onbereikbaarheid van de rapportage, de vaak neerbuigende behandeling, het gevoel dat je monddood bent gemaakt en het idee dat zelfs de meest belangrijke beslissingen buiten je om worden genomen". In diezelfde vakliteratuur werd in 1982 geconstateerd dat er nog steeds geen volwaardig klachtrecht was ingevoerd, dat de pupil volledig afhankelijk was van de hulpverlener, met alle gevolgen van dien: elke klacht tegen een medewerker kon resulteren in 'teruggepakt worden' en de angst daarvoor maakte de kwetsbaarheid van de pupillen alleen maar groter. Voor residentiële instellingen werd in 1989 een klachtenregeling geïntroduceerd als uitvloeisel van de Wet op de jeugdhulpverlening. Elke uitvoerder van hulpverlening diende een klachtenregeling te ontwerpen en een interne klachtencommissie in te stellen met tenminste één extern lid. In 1988 was de centrale Inspectie Jeugdhulpverlening in het leven geroepen. In 1998 werd een integrale klachtenregeling voor de jeugdhulpverlening van kracht. Sinds 2005 bestond de plicht voor instellingen om calamiteiten bij de inspectie te melden. Met ingang van 2016 verviel die plicht ter vermindering van administratieve lasten. Instellingen dienden zelf over een kwaliteitszorgsysteem te beschikken dat bij 'regulier risicogestuurd toezicht' van de inspectie bekeken zou worden. De introductie van wettelijk klachtrecht betekende een sterke verbetering van de rechtspositie van pupillen in de residentiële hulpverlening. Vanaf twaalf jaar hebben zij ook inzagerecht in eigen dossier.

(4) In de jaren zeventig begonnen directeuren, beleidsmakers en andere voortrekkers in de jeugdzorg zich af te vragen of de residentiële instellingen niet uit de tijd waren en modernisering behoeften. Nu was er sinds de jaren zestig al een moderniseringsslag gemaakt in onder andere de paviljoensgewijze opzet, de verkleining van de groepen, slaapkamers met minder personen, de verkorting van de verblijfsduur en de meer persoonlijke aandacht voor de pupil. Desalniettemin vonden deze kernfiguren in de jeugdzorg dat de residentiële instelling negatieve effecten had op de pupil en vroegen zij zich af of er geen radicalere verbeteringen nodig waren, zoals een rigoureuze vermindering van het aantal pupillen in instellingen en decentralisatie in de vorm van units in woonwijken met een gedifferentieerd pakket aan hulpverleningsvormen. De vraag werd gesteld of een inrichtingsklimaat op zichzelf al niet een onwenselijke repressie is waar onderling wantrouwen de toon zet en pupillen per definitie liefde tekortkomen. Een inrichtingsdirecteur schreef in 1977 over "het geweld van de inrichting": het kille leefklimaat, het onderlinge wantrouwen en het gebrek aan goede relaties en de wederzijdse en onderlinge angst van en tussen groepsleiding en pupillen. "Wie zet nog gewoon de knoop aan de jas van een jongen, wie luistert naar zijn belevenissen als hij uit school komt? Wie strijkt de haren eens glad als ze verward zijn, wie toont zijn bezorgdheid als de jongen een afspraak niet nakomt, wie zit op de rand van het bed als de jongen niet kan slapen?" Het hoofd van de afdeling Bijzonder Jeugdwerk in Internaatverband van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk meende in 1979 dat de structuur van de inrichtingen gewijzigd diende te worden conform de rechten van het kind: in het internaat zoals het bestond komt het kind per definitie liefde tekort. De gepresenteerde *blauwdrukken voor verbetering* van de instellingen lieten zien dat er bij de landelijke overheid een besef van noodzaak aanwezig was met betrekking tot de aanpak van de sector. Nergens blijkt echter dat er concrete stappen zijn gezet om ze op een duurzame wijze in praktijk te brengen. De overheid beschikte derhalve wel over ideeën om de sector beter te organiseren vanuit het belang van het kind en aan te passen aan de nieuwe opvattingen daarover, maar heeft deze ideeën niet omgezet in een systematische hervorming van het bestaande stelsel. Dat de sector in de loop van de tijd niettemin in omvang sterk afnam, werd door een complex van factoren veroorzaakt. Het imago van de tehuizen was in veel gevallen slecht, en de overheid bevorderde pleegzorg omdat dit een betere waarborg bood voor het belang van het kind en bovendien goedkoper was.

Samenvattend beeld

Een complex van risicofactoren op drie verschillende niveaus heeft een rol van betekenis gespeeld bij het geweld dat in residentiële jeugdzorginstellingen heeft plaatsgevonden. Juist de verwevenheid van factoren op de onderscheiden niveaus heeft ervoor gezorgd dat het geweld plaats kon vinden dan wel voorkomen werd. Zo is er voor de jaren 1945-1965 een duidelijke samenhang tussen de hoge werkdruk van de groepsleider, diens onvoldoende opleiding en professionele en maatschappelijke onderwaardering op microniveau, de slechte materiële omstandigheden en geïsoleerde situatie van veel tehuizen, het strenge regime met disciplinaire straffen, een ongunstig pedagogisch klimaat, personeelstekort, het grotendeels ontbreken van methodisch werken en de zeer geringe betrokkenheid van voogden op mesoniveau, en de afstandelijke rol van de overheid waaronder een – in de archieven – lange tijd onzichtbare rijksinspectie bij de dominantie van het particulier initiatief op macroniveau.

Deze wisselwerking maakte na de tweede helft van de jaren zestig plaats voor een andere wisselwerking. Op het microniveau treedt – naast de gelijkblijvende kwetsbaarheid van uithuisgeplaatste kinderen – verzwaring op van gedragsproblematiek, groepsleiders voelen zich ondergewaardeerd en overbelast, de afstand tussen medewerker en pupil verkleint waardoor de grenzen van lichamelijke integriteit en intimiteit opnieuw moeten worden afgebakend. Op het mesoniveau blijft professionalisering achter en lijken plaatsende instanties in hun hoedanigheid van toezichthouder op het kind geen rol van betekenis te spelen, terwijl op het macroniveau de activiteiten van de rijksinspectie tot ongeveer 2005 onzichtbaar zijn – in de instellingsarchieven hebben wij hier geen noemenswaardige sporen van aangetroffen – en voorstellen voor pedagogische modernisering van de sector slechts papier blijven.

Terwijl deze nieuwe wisselwerking van na 1965 het risico op geweld heeft versterkt of tenminste in stand heeft gehouden, waren er tegelijkertijd tegengestelde krachten die als beschermende factoren aangemerkt kunnen worden. Zo namen de contacten met ouders toe, werden de groepen verkleind en kwam er meer persoonlijke aandacht, werd er meer methodisch gewerkt, raakte disciplineren door middel van een streng regime als hoofddoel van de instellingsopvoeding op de achtergrond en kregen pupillen inspraak en klachtrecht. De balans van deze tegengestelde krachten werkte per instelling verschillend uit; over de gehele linie is er sprake van een verzachting van het instellingsklimaat. Ideeën voor verbetering waren in de jaren negentig nog zeker niet allemaal gerealiseerd, maar er was wel een begin gemaakt. Daarmee wegen sindsdien in geweld en aantasting van lichamelijke integriteit factoren op microniveau zwaarder, aangezien risicofactoren op meso- en macroniveau zijn verminderd. De persoonlijke verantwoordelijkheid van de dader is daarmee minder dan tevoren tegen contextuele omstandigheden weg te strepen.

2.3. Hoe is het ervaren?

In deze paragraaf wordt beschreven hoe pupillen het geweld hebben ervaren, hoe zij als kind in de instelling met het geweld omgingen en welke gevolgen het geweld in hun latere leven heeft gehad. Uit de verhalen van de oud-pupillen spreekt hun kwetsbaarheid als kind op het moment van de uithuisplaatsing. De redenen voor uithuisplaatsing waren divers, waaronder in 1945-1955 het oorlogsverleden van de ouders en, gedurende alle decennia, geweld, een problematische thuissituatie, opvoedproblemen of gedragsproblematiek. Voor veel kinderen was de uithuisplaatsing zelf een traumatiserende en soms gewelddadige ervaring.

Niet over geweld praten, niet geloofd worden

Geïnterviewde oud-pupillen geven aan dat zij ten tijde van het ervaren geweld in de instelling daar niet of nauwelijks over hebben gepraat. Dat geldt voor de pupillen in alle onderzochte decennia. De oud-pupillen benoemden verschillende redenen voor het niet praten. Een vaak genoemde reden was dat er niemand was met wie ze het konden of durfden delen; ook werd verteld dat er niemand was die iets vroeg. Sommigen zeiden dat hen door de groepsleiding duidelijk gemaakt werd dat ze moesten doen alsof er niets aan de hand was of dat ze bang waren voor straf als ze iets zeiden. Als ze erover praatten, geloofde niemand het en daarna durfden ze niet meer te praten. Anderen dachten destijds dat het normaal was wat er gebeurde of dat het hun eigen schuld was. Dit niet praten heeft voor de meeste geïnterviewde oud-pupillen een duidelijke negatieve emotionele impact gehad. Het ontbrak hen als kind in een instelling aan mensen, volwassenen, die hun ervaringen serieus namen en die het geweld konden stoppen. De behoefte aan een luisterend oor en aan iemand die er voor hen was in hun periode in de instelling, was erg groot. Door het niet praten gingen veel oud-pupillen pas vele jaren en soms zelfs decennia later over hun geweldservaringen praten. Meerdere oud-pupillen zijn nog steeds bang om niet geloofd te worden.

1945-1965 (basisschoolleeftijd/adolescent): *"Het was een doodzonde als je erover praatte want je had het verdiend."*

1975-1995 (adolescent): *"Ik dacht dat het aan mij lag."*

2005-2015 (basisschoolleeftijd): *"Ik durfde het aan niemand te vertellen."*

Manieren om als kind met het geweld om te gaan

Oud-pupillen vertellen over hoe zij tijdens hun verblijf in de instelling omgingen met het geweld. De verhalen hierover zijn divers. Enkelen beantwoordden het geweld van de groepsleiding met agressie, zoals terugslaan en de boel op stelten zetten. Dit gebeurde vaak na een periode waarin de pupil het geweld had ondergaan zonder zich te verzetten. De meeste oud-pupillen gaven aan als kind andersoortige strategieën te hebben ontwikkeld. Voorbeelden die genoemd worden, zijn het zich afsluiten voor het geweld, het zich afsluiten voor contact met anderen en stil protest in de vorm van stoppen met praten, stoppen met eten en nagelbijten. Andere oud-pupillen beschreven dat zij zich aanpasten door mee te doen, positief te blijven of door te gaan alsof er niets ergs gebeurd was. Enkele oud-pupillen benoemden dat zij waandenkbeelden ontwikkelden of dissociatieve ervaringen hadden als gevolg van de ervaringen met geweld. Een oud-pupil die in een vaktijdschrift in 1981 aan het woord kwam, beschreef hoe ze zich afsloot naar aanleiding van de strenge straffen en het gebrek aan aandacht in haar kindertehuis: je ontwikkelt een masker, waardoor je egoïstisch en onverschillig lijkt. Het zich afsluiten kwam ook terug in een onderzoek naar de beleving van kinderreizen uit 1985. Doordat de groepsleiding altijd alles opschreef over hoe de kinderen zich gedroegen, namen de kinderen de groepsleiding niet meer in vertrouwen. In een gelijksoortig onderzoek, getiteld 'Hoe (be)leven tehuisjongeren' uit 1996 liet een pupil weten zich "overgeleverd" te voelen aan de willekeur van regels en straffen van de groepsleiding. Het was voor jongeren niet altijd duidelijk hoe het systeem van straf en beloning werkte.

1945-1955 (basisschoolleeftijd): *"Ze zeiden, hier wordt niet gehuild, hier wordt niet gelachen, want daar staat straf op. Ik heb toen vijf jaar lang mijn mond niet opengedaan."*

1975-1985 (adolescent): *"Mijn overlevingsstrategie was dat ik gewoon alles eigenlijk een beetje blokke en maar doorging."*

Geen erkenning van behoeften ten tijde van het geweld

Aan de oud-pupillen is gevraagd waaraan zij als kind in de instelling behoefte hadden met het oog op het meegemaakte geweld. Het verblijf in de jeugdzorginstelling(en) was vaak een moeilijke tijd voor de oud-pupillen. De geïnterviewde oud-pupillen vertelden dat vooral aan hun emotionele basisbehoeften in de instelling niet tegemoet gekomen werd. Dat geldt voor de pupillen in alle onderzochte decennia. Zij noemden met name de behoefte aan een luisterend oor, aan iemand die er voor jou is en die je aandacht geeft; de behoefte aan genegenheid, iemand die lief en aardig is; de behoefte aan moeder, vader of een andere verzorger die continue beschikbaar is; de behoefte aan houvast, aan veiligheid en bescherming; de behoefte aan iets van jezelf, een bevestiging en erkenning dat je er mag zijn; de behoefte aan goede hulp en zorg. Ook (oud-)medewerkers onderkennen deze basisbehoeften van de pupillen. Een aantal oud-pupillen vertelde over positieve ervaringen in de instellingen over de decennia heen. Die herinneringen laten enerzijds zien dat zij zich als kind fijn voelden wanneer zij (even) vrij waren – zoals spelen met andere kinderen, met een groepsleider iets ondernemen buiten de instelling – en anderzijds dat positief contact met anderen – met zowel groepsleiders als andere kinderen – belangrijk voor hen was en een lichtpunt kon zijn in hun ervaringen in de groep.

1975-1985 (adolescent): *"Ik had enorme nachtmerries en de groepsleidster zei: kom maar bij mij."*

1995-2005 (adolescent): *"Mijn mentor en vaderfiguur kreeg een nieuwe baan; je geeft eigenlijk iets aan een kind wat ze niet hebben en daarna pak je het net zo hard weer af."*

Hulp bij het omgaan met het geweldsverleden

De oud-pupillen beschrijven diverse wegen die zij hebben bewandeld voor het krijgen van hulp bij het omgaan met het geweldsverleden. Een aanzienlijk aantal van de geïnterviewde oud-pupillen heeft professionele hulp (gehad), in de vorm van therapieën met psychologen, psychiaters of maatschappelijk werkers. Het was voor deze pupillen vaak zoeken voordat ze een therapie en therapeut vonden bij wie zij zich fijn voelden, met wie ze een klik hadden en die ook met hen wilde werken. Aangezien de oud-pupillen vaak een complex verleden en een complexe hulpvraag hadden, konden ze niet bij iedere therapeut terecht. Soms was de hulp langdurig en soms kortdurend. Voor sommige oud-pupillen was de professionele hulp effectief en hadden zij baat bij deze hulp. Voor anderen heeft het weinig opgeleverd.

Naast professionele hulp waren er ook andere manieren die oud-pupillen hielpen bij het verwerken van en het leren omgaan met hun geweldsverleden. De oud-pupillen noemden onder meer: praten in de eigen sociale omgeving, steun van partner, zelf aan mentale en fysieke gezondheid werken, bijvoorbeeld door voeding, spiritualiteit of sport, naar school gaan, een boek schrijven en op reis gaan. Met betrekking tot hulp en begeleiding vertelden enkele geïnterviewde oud-pupillen dat zij (ook recent) te weinig kennis hadden ervaren binnen de volwassenenzorg over hoe vroegkinderlijke trauma's behandeld moeten worden. Andere oud-pupillen vertelden dat zij na hun achttiende jaar in een gat terecht kwamen en dat zij eigenlijk nog niet klaar waren om op eigen benen te staan. Zij ervoeren een hiaat in de hulpverlening tussen jeugdzorg en volwassenenzorg.

1995-2005 (adolescent): *"Het is echt tot aan je achttiende, nou dan kun je eigenlijk gewoon doodvallen. Jij [als jeugdzorgmedewerker] hoort diegene klaar te stomen voor de grote boze wereld. En dan moet je ze niet de wereld insturen met een leuke reddingsboot."*

Gevolgen van het geweld in het latere leven

Oud-pupillen zien uiteenlopende, veelal negatieve gevolgen die het geweld heeft gehad op hun verdere leven. Het wisselde sterk hoe het (emotioneel en fysiek) ging met de oud-pupillen die geïnterviewd zijn. Wat alle oud-pupillen gemeen hadden was dat zij zich sterk genoeg voelden om hun verhaal te doen, iets wat niet alle oud-pupillen uit hun tijd in de instelling (nog) kunnen of willen, zo vertelden ze. Het grootste deel van de geïnterviewde oud-pupillen heeft negatieve gevolgen in hun verdere leven ondervonden. Dat geldt voor de pupillen in alle onderzochte decennia. Veel genoemd zijn de gevolgen met betrekking tot het aangaan en onderhouden van relaties, zowel vriendschappen als liefdes- en familierelaties. Ook psychische problemen, eenzaamheid en onzekerheid worden genoemd. Deze onzekerheid kwam op veel verschillende gebieden tot uiting, zoals in de moeite die verschillende oud-pupillen hadden in het vinden van een plek in de maatschappij en op het gebied van relaties en ouderschap. Ook financiële problemen als gevolg van het missen van een opleiding of het niet hebben van een baan worden genoemd. Deze gevolgen waren voor de oud-pupillen niet altijd los te zien van andere moeilijke ervaringen in hun leven, zoals bijvoorbeeld de thuissituatie voor of na de uithuisplaatsing. De genoemde gevolgen van het geweld in de instelling kunnen dus ook beïnvloed zijn door andere negatieve ervaringen in het leven. Enkele pupillen ondervonden geen gevolgen van het meegemaakte geweld en een paar geven aan (ook) positieve gevolgen overgehouden te hebben aan het meegemaakte geweld.

1945-1955 (basisschoolleeftijd): *"Ik heb een schat van een dochter en een zoon, heb ontzettend lieve kleinkinderen. En daar ben ik heel gelukkig mee [...]. Maar er blijft altijd, die ondergrond van eenzaamheid, dat blijft eigenlijk."*

1945-1965 (basisschoolleeftijd, adolescent): *"Ik overleef nog steeds, Ik heb vijf zelfmoordpogingen gedaan. Ben er nog steeds. [...] Waar ik maar kan help ik iedereen, want dat is mijn doel. Daarom besta ik. Maar ik besta niet, want ik weet nog steeds niet wie ik ben."*

1965-1975 (basisschoolleeftijd): *"Wat voor positiefs heb je uit je slechte ervaringen gehaald... Ik realiseerde wat ik in mijn werk als interim ook gedaan heb: ik kan van niks iets maken, ik vind altijd wel ergens weer een oplossing voor, dat heb ik geleerd. Ik heb altijd het streven gehad om het beter te maken. Ik liet het er niet bij zitten."*

1985-2005 (basisschoolleeftijd, adolescent): *"Ik kon me niet hechten. [...] Ik zette me altijd heel erg af tegen zulke mensen. En ergens doe ik dat nu nog wel een beetje. [...] Kijk, het is je van jongs af aan aangeleerd, het is wel een dingetje wat je de rest van je leven bij je houdt."*

Samenvattend beeld

Slachtoffers van geweld in de residentiële jeugdzorg konden of durfden niet of nauwelijks te praten over het door hen ervaren geweld. De meeste kinderen ondergingen het geweld, speelden mee, sloten zich af, deden er het zwijgen toe. De kinderen hadden een grote behoefte aan een luisterend oor, genegenheid en een ouder(figuur). Nadien kon zowel professionele als informele hulp van belang zijn bij de verwerking. Er wordt echter ook een tekort aan kennis over vroegkinderlijke trauma's gesignaleerd en een 'gat' in de zorg tussen jeugdzorg en volwassenenzorg. Het meegemaakte geweld had veelal negatieve gevolgen, zoals moeite met relaties en vertrouwen in anderen, psychische, fysieke en financiële problemen, eenzaamheid, gebrekkige aansluiting bij de maatschappij en gevolgen voor de opvoeding van de eigen kinderen.

3. Conclusies

3.1. Conclusies

Wat is er gebeurd? In de gehele periode 1945-heden zijn in de bestudeerde bronnen vormen van fysiek, seksueel en psychisch geweld teruggevonden. De periode 1945-1965 kende in diverse instellingen strenge regimes en regelmatig voorkomend fysiek geweld, al of niet in de vorm van straf, waaronder lijfstraffen, koude douches, isolatie en het onder dwang moeten opeten van uitgebraakt voedsel. In latere decennia blijft fysiek geweld voorkomen, maar in minder ernstige mate. De regimes in de instellingen worden minder streng. Toch blijven pupillen blootgesteld worden aan geweld, dat vaker het karakter heeft van een fysieke (machts)strijd tussen medewerker en pupil of tussen pupillen onderling, een (lichtere) lichamelijke straf en holding. Van seksueel geweld zijn over de gehele periode veel minder incidenten aangetroffen. Vergeleken met fysiek geweld verandert de aard van het seksueel geweld ook veel minder door de jaren heen. De frequentie van meldingen is in alle decennia mede laag uit angst voor de dader of wegens het ontbreken van vertrouwenspersonen bij wie pupillen hun verhaal konden doen. De vraag wat moreel toelaatbaar is op het gebied van lichamelijke intimiteit tussen medewerker en pupil en tussen pupillen onderling werd in de loop der tijd verschillend beantwoord. In de jaren zeventig stonden de grenzen van pedofilie ter discussie, in de latere periode nam de sensitiviteit voor de lichamelijke integriteit van de pupil toe, tot aan het vraagstuk of een pupil door een medewerker fysiek aangeraakt mag worden in het kader van het tonen van affectie en het bieden van steun en troost. Oud-pupillen wijzen er voor alle perioden op dat er sprake is geweest van psychische verwaarlozing: "Het was eenzaam terwijl je nooit alleen was." Het ontbreken aan persoonlijke aandacht. Psychisch geweld liep deels parallel met het fysieke geweld in de decennia 1945-1965 en kende een uitloop tot circa 1975 als het gaat om rigide controle, strikte eisen met betrekking tot gehoorzaamheid, gebrek aan privacy, kleinering en een minimum aan contact tussen de groepsleiding en de kinderen. In latere jaren gingen straffen buiten het officiële beleid van instellingen om en vond psychisch geweld vaker op eigen gezag van de groepsleider plaats. Ook treffen we dan meldingen aan over psychisch geweld door kinderen, tegen elkaar of tegen de groepsleiding. Isolatie als vorm van psychisch geweld komt tot in de huidige tijd voor, terwijl het opsluiten van kinderen al in de jaren vijftig in de media werd bekritiseerd.

Hoe heeft het kunnen gebeuren? Voor geweld in de residentiële jeugdzorg geven de bronnen aanwijzingen voor verklaringen op micro-, meso- en macroniveau en de wisselwerking daartussen. Na de tweede helft van de jaren zestig veranderde deze wisselwerking. Het strenge regime in het geïsoleerd gelegen tehuis dat in deplorabele materiële omstandigheden verkeerde en waarin onvoldoende toegeruste en nauwelijks opgeleide groepsleiders vrijwel zonder methodiek werkten, maakte in het laatste kwart van de twintigste eeuw plaats voor een pedagogische context waarin verbeteringen optreden in de professionaliteit van groepsleiders en de methodiek van werken, waarin kinderen formeel een stem krijgen via het klachtrecht en waarin besturen streven naar kleinschaligheid, goede pedagogische relaties en persoonlijke aandacht. Dit leidde weliswaar tot een verzachting van het opvoedingsklimaat in de residentiële jeugdzorg, maar desalniettemin bleef geweld voorkomen. De vraag is daarbij ook of het orthopedagogische, wetenschappelijke onderzoek en de dagelijkse praktijk in de tehuizen voldoende op elkaar waren afgestemd. Op het microniveau speelde daarin – naast een verminderde instroom en een verkleining van de groepen – verzwaring van gedragsproblematiek en onderwaardering en overbelasting van groepsleiders. Op het meso-niveau bleef professionalisering achter bij de maatschappelijke verwachtingen met betrekking tot de scholing en de beroepsuitoefening van medewerkers in deze sector en waren plaatsende instanties terughoudend om zich te bemoeien met de dagelijkse zorg. Op macroniveau is de rijksinspectie tot ongeveer 2005 in dit onderzoek volledig onzichtbaar gebleven: in archieven van instellingen, in vaktijdschriften en in interviews blijft de inspectie buiten beeld, de archieven van de inspectie zelf zijn voor ons grotendeels gesloten gebleven. In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog speelde in particuliere tehuizen, binnen het destijds verzuilde Nederland, sterke terughoudendheid ten opzichte van overheidsbemoeienis; onduidelijk is welk effect dit heeft gehad op de betrokkenheid van de overheidsinspectie bij deze tehuizen. De door instellingsdirecteuren en overheden bedachte

voorstellen voor pedagogische modernisering van de sector als geheel en blauwdrukken voor een meer kindvriendelijk stelsel tonen de al sinds de jaren zestig gevoelde urgentie voor vernieuwing van de sector. Hoewel er wel stappen tot verbetering zijn gezet – zoals de afnemende omvang van de residentiële sector – is er geen sprake geweest van een duurzame en structurele hervorming van het bestaande stelsel vanuit de behoeften van het kind met het oog op het uitbannen van geweld.

Hoe is het ervaren? Slachtoffers van geweld in de residentiële jeugdzorg konden of durfden daar niet of nauwelijks over te praten. De meeste kinderen ondergingen het geweld, speelden mee, sloten zich af, en zwegen erover. De kinderen hadden echter een grote behoefte aan een luisterend oor, aan genegenheid en aan een ouder(figuur). Nadien kon zowel professionele hulp als ook informele hulp van belang zijn bij de verwerking, maar die hulp werd niet altijd geboden of sloot onvoldoende aan. Het meegemaakte geweld leidde bij vrijwel alle geïnterviewden tot negatieve gevolgen, zoals moeite met relaties en vertrouwen in anderen, psychische, fysieke en financiële problemen, eenzaamheid, gebrekkige aansluiting bij de maatschappij en gevolgen voor de opvoeding van de eigen kinderen.

3.2. Slotbeschouwing

Uit bovenstaande conclusies volgen enkele implicaties die van belang zijn bij de preventie van geweld in de residentiële jeugdzorg.

Dit onderzoek bevestigt de in het vooronderzoek van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg geuite observatie over *de residentiële jeugdzorg als een verweesde sector*. De overheid heeft lange tijd veel overgelaten aan het particulier initiatief dat op zijn beurt overheidstoezicht heeft belemmerd. Ideeën over een residentiële sector waarin het kind meer centraal staat, zijn door beleidsmakers al vanaf de jaren zestig geformuleerd maar nooit slagvaardig geïmplementeerd. Daarmee laat de residentiële jeugdzorg het beeld van vertraagde modernisering zien. Veranderende pedagogische visies op en maatschappelijke opvattingen over discipline, repressie en straf deden in de sector pas later hun intrede. In een sector waar professionals werkten – of mensen van wie geacht mocht worden dat zij professionals waren en professioneel handelden – kwam geweld langer en langduriger voor dan volgens het normenpatroon van de samenleving aanvaardbaar was. Voor de overheid ligt hier een belangrijke verantwoordelijkheid.

Geweld en aantasting van lichamelijke en geestelijke integriteit kan echter nooit alleen aan macrosystemen toegeschreven worden. Groepsleiders, gedragswetenschappers, directie, besturen, Raden van Toezicht, de (gezins-)voogden en de inspectie dragen ook verantwoordelijkheid. Zij hadden, al dan niet gezamenlijk, kunnen optreden om geweld en herhaling van geweld te voorkomen. Een belangrijke vraag is hoe *het nemen van persoonlijke verantwoordelijkheid* en het onderling elkaar daarop aanspreken in de hectiek van de dagelijkse zorg een plaats kan krijgen. Het is opvallend dat dit thema tot op heden weinig aandacht heeft gekregen in opleidingscurricula en vakliteratuur.

Tegelijkertijd blijft het de vraag onder welke condities *uithuisplaatsing in een instelling voor residentiële hulpverlening een pedagogisch verantwoorde maatregel* is. Kan het kind in een residentiële setting troost, aanmoediging en emotionele steun ondervinden en leren hoe veilige relaties kunnen worden opgebouwd? Is het buiten een (pleeg)gezinscontext veilig tegen geweld? Psychische verwaarlozing kan alleen worden voorkomen met pedagogische methodieken die de groepsleiding ondersteunen in het voorzien van de emotionele behoeften van pupillen. Daarbij doet zich de merkwaardige paradox voor dat toename van professionaliteit, verkleining van de afstand tussen medewerker en pupil en versterking van de rechtspositie van pupillen (door onder andere de invoering van het klachtrecht) kunnen leiden tot gebrek aan persoonlijke aandacht en affectie. De groepsleider wordt namelijk strikter in de afbakening van de grenzen van intimiteit uit angst voor een klacht van een pupil, wat bij pupillen tot ervaringen van psychische verwaarlozing kan leiden. De andere paradox is dat voor het vervullen van emotionele behoeften tijd nodig is waarin pupillen en groepsleiders elkaar leren kennen, terwijl het streven is om pupillen zo kort mogelijk residentieel te plaatsen. Alternatieve bronnen van geborgenheid, bijvoorbeeld van mentoren uit het eigen netwerk, zouden hier mogelijk in kunnen voorzien.

Betrokkenheid en geborgenheid worden ook bemoeilijkt door personeelsgebrek, druk op medewerkers en arbeidstijden die het voor groepsleiders moeilijk maken om een pedagogische relatie met pupillen aan te gaan. Net als op de hardnekkige praktijk van isolatie zou de sector in gesprek met pupillen en samenleving een uitweg uit de dilemma's kunnen formuleren en vertalen in methodieken waar medewerkers mee uit de voeten kunnen zodat zij er daadwerkelijk kunnen zijn voor de kinderen. Het belang van het kind is gediend met *een grotere erkenning voor de persoon van de groepsleider*, de noodzaak van diens voortgaande professionalisering en ondersteuning. Meer dan uit dit onderzoek is gebleken zouden zij als steunfiguren voor de aan hun zorgen toevertrouwde pupillen kunnen en moeten functioneren.

Geweld wordt versterkt of in stand gehouden door onderling samenhangende factoren op de verschillende systeemniveaus. Alleen met inzicht in de wisselwerking tussen factoren op deze niveaus kan geweld effectief worden voorkomen. Erkenning en waardering in bijvoorbeeld de beloning van de groepsleiding kan dan gepaard gaan met verdere professionalisering, met kleinere groepen en goede samenwerking tussen groepsleiders, gedragswetenschappers en plaatsende instanties. Meer professionalisering geeft ruimte voor meer autonomie en daarmee minder werkdruk, waardoor pedagogische relaties met pupillen serieus ingevuld kunnen worden. Dergelijke veranderingen worden verduurzaamd in supervisie, intervisie en (na)scholing en in de maatschappelijke waardering voor het beroep van groepsleider. Pupillen zullen profijt hebben van grotere erkenning voor de groepsleider. Hun ervaringen bevestigen de samenhang tussen de systeemniveaus en de noodzaak dat professionals het belang van de kinderen voorop stellen.

Verantwoording

Het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden) en de bijbehorende bronstudies zijn in opdracht van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg geschreven door een team onderzoekers dat verbonden is aan de afdeling Pedagogische Wetenschappen, Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam. Het onderzoek stond onder leiding van Carlo Schuengel en Doret de Ruyter. Laatstgenoemde heeft haar werk sinds 1 juni 2018 voortgezet bij haar nieuwe werkgever, de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. De volgende onderzoekers hebben aan het rapport en de bronstudies meegewerkt (in alfabetische volgorde): Nienke Bekkema, Floris van Berckel Smit, John Exalto, Mirjam Oosterman, Anton van Renssen, Marjoke Rietveld-van Wingerden en Clasien de Schipper.

De voortgang en tussentijdse resultaten zijn periodiek besproken met een door de Commissie samengestelde begeleidingscommissie. Deze begeleidingscommissie bestond uit de volgende personen: Jeroen Dekker (voorzitter), Mariëlle Bruning, Jan Hendriks, Wim Slot en Christiaan Ruppert. Op 14 mei 2018 heeft het onderzoeksteam de voorlopige resultaten gepresenteerd aan een resonansgroep van experts en (oud-)medewerkers uit de residentiële jeugdzorg. Een deel van de bronstudies en de eerste versie van het sectorrapport zijn aan hen voorgelegd. Het commentaar en de aanvullende documentatie dat voortkwam uit deze sessie is verwerkt in latere versies van het eindrapport en de bronstudies. De resonansgroep bestond uit de volgende personen (in alfabetische volgorde): Guus de Beer, Jeannette van Borren, Frank van Brussel, Peer van der Helm, Erik Knorth, Carolien Konijn, Francien Lamers-Winkelmann, Ivonne Meeuwsen, Henk Reimert, Jacqueline Santbergen en Jan de Vries.

Het onderzoeksteam dankt alle betrokkenen voor hun bijdrage. Dat geldt ook voor de medewerking van Jeugdzorg Nederland, de residentiële instellingen waar op locatie archiefonderzoek is verricht, het Schadefonds Geweldsmisdrijven en de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd. In het bijzonder is dank verschuldigd aan de negentien oud-pupillen en zeven oud-medewerkers die meegewerkt hebben aan de interviewstudie. Hun verhalen geven een gedetailleerd en indringend inzicht in hun geweldservaringen, de context waarin dat plaatsvond en de impact op hun latere leven.

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg

Bronstudie 1 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman

**Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen**

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg

De interviewstudie	5
Leeswijzer en leeswaarschuwing	5
1. Wat is er precies gebeurd vanaf 1945 tot op heden?	7
1.1. Periode voor plaatsing in de instelling	7
1.1.1. Redenen voor uithuisplaatsing	7
1.1.2. (Het trauma van) de uithuisplaatsing zelf	7
1.1.3. Overplaatsingen	7
1.2. Fysiek geweld	8
1.3. Seksueel geweld	12
1.4. Psychisch geweld	14
1.5. Geweld vanuit kinderen: tegen groepsleiding en onderling	22
2. Hoe kon dit gebeuren?	26
2.1. Mogelijke risicofactoren voor geweld	26
2.1.1. Wij zagen hen niet als ouders	26
2.1.2. Er niet over kunnen/willen/durven/mogen praten	26
2.1.3. Afhankelijkheid	27
2.1.4. Macht(strijd) en wij-zij-cultuur	27
2.1.5. Gebrek aan beschermingsmaatregelen, toezicht en kinderrechten en het leren van incidenten	28
2.1.6. Gebrekkige opleiding, motivatie of bekwaamheid van medewerkers en jonge groepsleiding	29
2.1.7. Lastige werkomstandigheden, onveilig of gesloten teamklimaat, onvoldoende ondersteuning van medewerkers	30
2.1.8. (Weinig) contact met familie of voogd en het spelen van 'schone schijn'	31
2.1.9. Ontbreken van een structurele en kindgerichte aanpak	32
2.2. Veranderende pedagogische visie in instellingen	32
2.2.1. Kinderen moeten heropgevoed worden, een emotionele band aangaan wordt ontmoedigd	33
2.2.2. Zorg uit liefdadigheid	33
2.2.3. De woon-leef gemeenschap: geen behandelvisie maar zorg vanuit verbondenheid	33
2.2.4. Meer kindgerichte benadering en democratisering in de zorg	34
2.2.5. Professionalisering van de zorg	34
2.2.6. Kleinschaliger wonen, meer gezinsgerichte benadering, kinderen zoveel mogelijk thuis	35
2.3. Tips van de respondenten om geweld in de jeugdzorg in de toekomst te voorkomen	36
2.3.1. Luister naar het kind, ben er voor het kind en blijf er voor het kind	36
2.3.2. Opleiding, begeleiding en ondersteuning van medewerkers	37
2.3.3. Reflectie op de rol van gezinsvoogden, plaatsingen en toezicht	38

3. Hoe hebben pupillen dit ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?	39
3.1. Niet over geweld praten, niet geloofd worden	39
3.2. Manieren van kinderen om met het geweld om te gaan	49
3.3. Waar had u behoefte aan, als kind?	41
3.3.1. <i>Behoeften</i>	41
3.3.2. <i>Positieve ervaringen in de instelling</i>	43
3.4. (behoefte aan) hulp bij het omgaan met het geweldsverleden	43
3.4.1. <i>Professionele hulp</i>	43
3.4.2. <i>Andere vormen van hulp</i>	44
3.4.3. <i>Behoeften aan hulp en begeleiding</i>	45
3.5. Gevolgen van geweld in het latere leven	45
3.5.1. <i>Moeite met het aangaan en onderhouden van relaties</i>	45
3.5.2. <i>Psychische problemen</i>	46
3.5.3. <i>Weinig vertrouwen in mensen en in het leven.</i>	47
3.5.4. <i>Ik ben nog steeds bang om mijn verhaal te vertellen, om niet geloofd te worden</i>	47
3.5.5. <i>Ik ben eenzaam</i>	48
3.5.6. <i>Ik ervaar fysieke gevolgen in mijn leven als gevolg van het geweld</i>	48
3.5.7. <i>Het geweld heeft gevolgen gehad voor mijn eigen opvoedingsstijl</i>	49
3.5.8. <i>Ik ervaar financiële gevolgen</i>	49
3.5.9. <i>Moeite een plek te vinden in de maatschappij</i>	49
3.5.10. <i>Ik wil erkenning voor wat me is overkomen.</i>	50
3.5.11. <i>Weinig tot geen gevolgen</i>	50
3.5.12. <i>Ik ervaar (ook) positieve gevolgen</i>	51
4. Conclusies	52
Nawoord	54
BIJLAGE A. Methode interviewstudie	55
BIJLAGE B. Topiclijsten interviews	58

De interviewstudie

Voor de deelstudie residentiële jeugdzorg zijn semigestructureerde diepte-interviews gehouden met 19 oud-pupillen en 7 (oud-)medewerkers uit de residentiële jeugdzorg van 1945-heden. Het doel van de interviews was om een diepgaander begrip te krijgen van de beleving en betekenis van het geweld dat heeft plaatsgevonden binnen de residentiële jeugdzorg van 1945-heden. Alle geïnterviewde oud-pupillen hadden ervaring met of waren getuige geweest van een bepaalde vorm van geweld in de instelling(en) waar zij hadden gewoond. Relatief meer oud-pupillen hebben hun ervaringen gedeeld over de eerste decennia (1945-1965: 9 pupillen; 1965-1985: 6 pupillen; 1985-2005: 5 pupillen; 2005-heden: 2 pupillen – sommige pupillen verbleven in meerdere decennia in een instelling). Bij de medewerkers ligt het zwaartepunt op een iets latere periode (1945-1965: 1 medewerker; 1965-1985: 4 medewerkers; 1985-2005: 4 medewerkers; 2005-heden: 3 medewerkers).

De geïnterviewde oud-pupillen en medewerkers zijn geworven via het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, via oproepen op sociale media en via het netwerk van de onderzoekers of andere betrokkenen. Alle respondenten kregen een informatiebrief met daarin uitleg over het onderzoek en dat binnen het project breed naar geweld wordt gekeken. De definitie van geweld binnen dit project is: *elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer* (Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, 2016, p. 9). Ook kregen de respondenten een toestemmingsformulier. Voorafgaande aan het interview stemden zij schriftelijk in met deelname aan het onderzoek. Tijdens het interview is nogmaals mondeling uitgelegd aan de respondenten waar het project over ging, dat we breed naar geweld kijken en dat we graag met de respondent in gesprek gingen over hun ervaringen met en belevingen van geweld, de situaties en instellingen waarbinnen dit geweld plaatsvond en welke gevolgen dit geweld heeft gehad in hun leven. Een beschrijving van de methode staat in de bijlage, met daarin o.a. aandacht voor toetsing door de ethische commissie, de topiclijst, de informed consent procedure en een overzichtstabel van respondenten. Het onderzoeksprotocol is getoetst en goedgekeurd door de commissie onderzoeksethiek van de Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam (VCWE-2017-124).

Na interviews met 19 oud-pupillen en 7 medewerkers uit de residentiële jeugdzorg hebben we een beeld gekregen van de zeer diverse geweldsvormen die plaatsvonden binnen de residentiële jeugdzorg en de context waarin het geweld plaatsvond van 1945 tot heden. We hebben een beeld gekregen om wat voor kinderen het ging die uithuisgeplaatst werden en welke bagage zij meenamen naar de instelling. We kregen ook in beeld hoe het geweld in de instelling eruit zag, wie er bij betrokken waren, hoe de oud-pupillen en medewerkers het geweld destijds hebben ervaren, hoe zij met het geweld om zijn gegaan en of zij er over konden praten. Ook kwamen uit de interviews mogelijke risicofactoren naar voren die belangrijk kunnen zijn voor het ontstaan van geweld en vertelden de respondenten ons over de pedagogische visies in de instellingen in de verschillende tijdsperiodes. Daarnaast hebben we met de oud-pupillen gesproken over de hulp die zij hebben gehad bij het (verwerken van) geweld en welke gevolgen het geweld heeft gehad in hun verdere leven. Tenslotte hebben zowel oud-pupillen als medewerkers nagedacht over tips die belangrijk zijn om geweld in de jeugdzorg te voorkomen.

De bevindingen van deze bronstudie zijn gebaseerd op de ervaringen en reflecties van oud-pupillen en medewerkers die allemaal geweld hebben ervaren of hiervan getuige zijn geweest en die bereid waren hierover uitgebreid te praten. Dit betreft een selecte groep aangezien we niet gericht hebben gezocht naar oud-pupillen en medewerkers die geen geweld hebben meegemaakt. Bovendien was de onderzoeksopzet er niet op gericht een grotere groep mensen te interviewen. De resultaten vormen dan ook geen representatief beeld van de residentiële jeugdzorg, maar geven ons wel verdiepend inzicht hoe direct betrokkenen het geweld in de residentiële jeugdzorg beleefden, wat ze denken over hoe dat heeft kunnen gebeuren en welke gevolgen het in hun beleving heeft gehad. Bij de kwalitatieve analyse van de interviews laten wij de ervaringen van de oud-pupillen en medewerkers tot hun recht komen door regelmatig voorbeelden en citaten uit hun interviews weer te geven. Dit betekent dat de lezer uiteenlopende (zeer) heftige ervaringen zal tegenkomen in deze

studie. Wij vragen de lezer nadrukkelijk de leeswijzer ter harte te nemen alvorens verder te lezen in dit rapport.

Leeswijzer en leeswaarschuwing

Hieronder staat een beschrijving van de resultaten van de interviews met oud-pupillen en (oud-) medewerkers over geweld in de residentiële jeugdzorg, aan de hand van de drie hoofdvragen van Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg:

1. Wat is er precies gebeurd vanaf 1945 tot op heden?
2. Hoe kon dit gebeuren?
3. Hoe hebben pupillen dit ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?

De resultaten zijn gebaseerd op de ervaringen en reflecties van oud-pupillen en medewerkers die allemaal geweld hebben ervaren of hiervan getuige zijn geweest en die bereid waren hierover uitgebreid te praten. Dit betekent dat we het onderzoek vaak illustreren met voorbeelden van geweldservaringen die oud-pupillen en medewerkers hebben beschreven. De focus op geweldservaringen kan **schokkend of emotioneel belastend** zijn voor lezers van het rapport, zeker voor degenen die persoonlijk met geweld in aanraking zijn geweest. Mocht u naar aanleiding van het lezen van dit rapport behoefte hebben om te praten met iemand, dan kunt u contact opnemen met de hulplijn 'Verbreek de stilte' van Slachtofferhulp Nederland. www.verbreekdestilte.nl. 0900- 9999 001.

1. Wat is er precies gebeurd vanaf 1945 tot op heden?

In deze paragraaf worden kort de redenen geschetst waarom de geïnterviewde oud-pupillen uit huis werden geplaatst en welke impact dat kon hebben op hen als kind. Vervolgens worden de vormen van geweld beschreven die naar voren kwamen uit de interviews met zowel oud-pupillen als medewerkers. Op basis van de ervaringen van de geïnterviewden zijn de genoemde vormen van geweld ingedeeld bij fysiek geweld (fysieke mishandeling en verwaarlozing), seksueel geweld (seksuele mishandeling en grensoverschrijdend gedrag) en psychisch geweld (psychische mishandeling en verwaarlozing). We geven daarnaast een aparte beschrijving van de geweldsvormen die door de kinderen zelf werden geïnitieerd. Echter, zoals uit de verhalen blijkt, passen niet alle geweldsvormen altijd in een duidelijke categorie. Geweld kon bijvoorbeeld een seksuele en psychische opzet of impact hebben of bijvoorbeeld zowel een psychische als fysieke opzet of impact hebben (isolatie in een kleine ruimte zonder eten is hier een voorbeeld van). De geweldsvormen zijn ingedeeld op basis van welke ervaring (fysiek, seksueel of psychisch) het sterkst naar voren kwam in de verhalen, waarbij telkens ook de verbanden met andere typen geweld (fysiek, seksueel of psychisch) zijn gelegd.

1.1. Periode voor plaatsing in de instelling

1.1.1. Redenen voor uithuisplaatsing

De redenen voor de uithuisplaatsing van de oud-pupillen waren heel divers. Voor een aantal van de oudere geïnterviewde oud-pupillen was het oorlogsverleden van ouders reden voor de plaatsing in een instelling. Bij anderen was geweld in de thuissituatie de aanleiding tot de uithuisplaatsing, waarbij er sprake kon zijn van fysieke of emotionele mishandeling of verwaarlozing, seksuele mishandeling thuis of een combinatie hiervan. Andere redenen waren onder meer het overlijden van (een van de) ouders, drukte in verband met het werk van de ouders, vermeende verwaarlozing thuis en onhandelbaar gedrag van het kind thuis. Uit de verhalen van de oud-pupillen spreekt de kwetsbaarheid van de situatie waar zij uitkwamen als kind op het moment van de uithuisplaatsing.

1.1.2. (Het trauma van) de uithuisplaatsing zelf

Verschillende oud-pupillen hadden nog een heel duidelijke herinnering aan de daadwerkelijke uithuisplaatsing en voor de meesten was dit een zeer naar en soms zelfs traumatiserend moment. Voor meerdere oud-pupillen was de uithuisplaatsing zelf een gewelddadige ervaring. Twee oud-pupillen (K,O) liepen weg van huis om het geweld van thuis te ontvluchten. Eén oud-pupil (G) herinnert zich levendig hoe zijn moeder rennend en gillend achter de auto aanliep waarmee hij en zijn zussen werden meegenomen richting instelling. Oud-pupil (A) werd door groepsleiding losgetrokken van haar moeder en toen ze bleef huilen werd ze in elkaar geslagen door groepsleiding met de mededeling dat hier niet gehuild of gelachen werd. Een andere oud-pupil (P) was als jong kind (5 jaar) toeschouwer van het zware geweld dat er door de politie werd gebruikt tegen zijn vader bij de uithuisplaatsing, waarna de jongen werd meegevoerd naar een instelling alwaar er geen aandacht werd geschonken aan zijn traumatiserende ervaring van eerder die dag. Pupil (L) beschrijft de beangstigende ervaring van hoe hij door een onbekende man in de trein werd meegenomen naar de instelling en dat hij geen idee had waar hij heen ging en waarom hij daar heen ging. Pupil (Q) verzocht juist zelf om (her)uithuisplaatsing vanwege de onveilige situatie thuis, maar durfde dat thuis niet te zeggen uit angst voor agressie van haar ouders; de daadwerkelijke uithuisplaatsing was dan ook heftig omdat de ouders het daar niet mee eens waren.

1.1.3. Overplaatsingen

Bijna de helft van de oud-pupillen (9 van de 19) heeft in meer dan één residentiële jeugdzorginstelling gewoond als kind, waarvan drie oud-pupillen in vijf of meer instellingen. Vijf oud-pupillen hebben ook een periode in een pleeggezin doorgebracht en één oud-pupil een periode in

een justitiële instelling (civielrechtelijk geplaatst). De soms vele overplaatsingen deden wat met de kinderen vertellen zij, zij moesten steeds weer wennen aan andere mensen en een andere omgeving. Met name in de eerdere decennia (jaren 1940-1950) werd er nauwelijks over beweegredenen voor overplaatsing gecommuniceerd met de kinderen. Het overkwam hen.

1.2. Fysiek geweld

Over de tijd hebben de geïnterviewde oud-pupillen en medewerkers verschillende vormen van *fysieke* mishandeling en verwaarlozing genoemd die zij zelf hebben ervaren/gepleegd en/of waar ze getuige van zijn geweest in de instelling:

- Slaan, schoppen, (van de trap af) duwen
- Lang moeten staan, soms in de sneeuw op blote voeten
- Koud water over je heen krijgen, onder water worden gedompeld
- Pupil in bedwang houden, fixatie, holding
- Medicatie toegediend gekregen zonder toestemming
- Opsluiting, afzondering met een fysieke component
- Dwangvoeding, ondervoeding
- Pupillen aanzetten tot fysiek geweld bij een mede-pupil
- Fysieke verwaarlozing, zoals onvoldoende goede voeding, kleding en medische zorg
- Dwangarbeid

Oud-pupillen die in de **jaren 1940 en 1950** in de jeugdzorg verbleven vertellen verhalen over instellingen met strenge regimes waar met harde hand werd opgevoed. Gehoorzaamheid en discipline werd afgedwongen en fysieke (lijf)straffen waren binnen deze regimes een onderdeel van het dagelijks leven. Zo vertelt een oud-pupil dat zij werd geslagen omdat ze heimwee had naar haar moeder en moest huilen. Meerdere oud-pupillen vertellen over fysieke straffen zoals slaan met een lat, in elkaar geslagen en geschopt worden, of van de trap af geduwd als zij niet deden wat er gevraagd werd. Dergelijke straffen werden vaak als een gebruikelijke straf beschreven. Eén pupil beschrijft dat de groepsleiding pupillen aanzette om fysiek geweld te gebruiken tegen een pupil die straf had; de gestrafte pupil moest dan tussen de andere pupillen doorlopen terwijl hij geschopt en geslagen werd; iets wat de geïnterviewde oud-pupil vreselijk vond om te doen.

Andere straffen waren bijvoorbeeld het lang in een bepaalde houding moeten staan, soms in de sneeuw en op blote voeten. Ook opsluiting kwam regelmatig voor op een manier die zowel een fysieke als een psychische component had. Zo beschrijft één pupil dat toen ze 8 jaar was, ze 5 dagen in eenzame opsluiting had gezeten op water en brood in een kamer zonder ramen omdat ze haar tol per ongeluk door het raam van de gymzaal had gegooid. Omdat ze weigerde haar excuses aan te bieden duurde de opsluiting steeds langer. Ze beschrijft dat anderen ook wel onder de klokkentoren werden opgesloten en “gek werden van dat harde geluid”. Een andere pupil werd als straf naakt in een kast opgesloten, zonder eten. Een pupil beschrijft het gebruikelijke doucheritueel in de instelling, waarbij kinderen die nagelbeten of in bed plasten in een koud bad werden ondergedompeld, als straf. Ook noemden meerdere pupillen dat zij onder dwang hun eten moesten opeten, ook als zij dat niet binnen konden houden. Als ze het dan niet opaten kregen zij hetzelfde eten weer voorgeschoteld bij de volgende maaltijd, al dan niet met het eigen braaksel en soms zelfs diarree erin, net zolang tot het op was. Dwangarbeid, soms in de brandende zon, werd door enkele pupillen ook genoemd. Ook was er sprake van fysieke verwaarlozing zoals uit enkele verhalen van oud-pupillen blijkt; er was dan een gebrek aan goed voedsel en vitaminetekort, goede kleding en soms ook aan medische zorg, bijvoorbeeld onvoldoende zorg bij oorontsteking of slechte gebitsverzorging, met fysieke gevolgen tot op latere leeftijd.

Binnen de strenge regimes vond ook psychische mishandeling en psychische verwaarlozing plaats, wat verderop wordt beschreven. Daarnaast ging er ook een sterke dreiging uit van de verwachte en onverwachte (lijf)straffen, waardoor het fysieke geweld ook een duidelijke impact had op de emotionele gesteldheid van de kinderen.

Ik werd opgesloten in de schillenschuur om de vloer te schrobben

(Vrouw resp nr F, periode 1945-1955 en 1955-1965, adolescent)

Als ik dan op zondag niet naar kapel of naar de kerk wilde, voor straf werd ik in de schillers schuur gezet. Hele grote lange schuur, met in het midden, ja, soort troggen voor varkens zal ik maar zeggen, maar daar waren dan, door de week gooiden ze daar de aardappelen in dus dan moest je aardappelen schillen, het was een gigantisch groot kindertehuis, en ik moest, en de deur op slot gedraaid en ze hadden een vloer van... plavuizen, maar die waren wat bol, beetje groenig bruin waren ze. En ik moest met zo'n borstel, ik heb er hier zelf ook nog één als ik dat ding zie dan gooi ik hem meteen weg, dan doe ik hem weg want dan, met zo'n borstel op m'n knieën moest ik de hele schillerschuur schrobben. Op m'n knieën. Voor straf. Ja. Ik mocht er niet uit. En dat is meerdere keren gebeurd.

Ze bleef maar slaan. En vervolgens werd ik voor niets geopereerd, ik moest het spel meespelen.

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, basisschoolleeftijd)

Eén zuster moet mijn handen, handen vasthouden en de ander sloeg, bleef slaan bleef slaan. Ik schreeuwde het uit, bloed, en opeens zei iemand: die jongen is flauw aan het vallen. Met tegenzin hield die zuster op, heb ik gehoord. [ze sloeg] Met zo'n latje. Nou, drie maanden later waren deze drie vingers nog zo dik. [...] Nou, naar het ziekenhuis. In het ziekenhuis... Daar kwam ik in de hemel, hè, het was, dat, ik werd verzorgd, ha jongen en, hele aardige zuster, dat zal ik nooit vergeten. En op een goeie dag kwam een dokter bij ons, jongetje, wij weten niet wat je hebt, maar we hebben besloten om een botje uit één van je vingers te halen, en we hebben besloten dat dat in jouw, in het pinkje gaat. Die pink hier, verschil. Heb ik mijn hele leven last van gehad. Je mag kijken. Nou, ik vond het spannend, hè. [...] Van tevoren waren de nonnen gekomen, ik hoorde ze op de gang, waar is ons schatje? De adem ruik ik nog van haar. Waag het niet wat te zeggen. Over dat, waag het niet. Denk eraan. Dat zei ze tegen mij. [Om te voorkomen dat...] Dat ik zou vertellen dat, ja, want nou werd ik geopereerd voor niks. Ik wist dat. Dus ik moest het spel meespelen. Me laten opereren terwijl het een zware mishandeling was van een kind, van toen tien jaar was ik toen. [...] Nou in ieder geval, ik werd geopereerd, ik heb twee maanden daar gelegen en ik kon eten. Ja, natuurlijk fijn. [...] Maar toen kwam de dokter, ja, de vingers begonnen heel langzaam te slinken, hè, we waren al vier maanden verder, hè, van dat pak slaag. Nou in ieder geval, ik mocht naar huis. Huis. Naar de hel natuurlijk weer, hè.

Kots en diarree eten

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, basisschoolleeftijd)

Nou... Het eten was nog een probleem, maar daar hadden de zusters wat op gevonden, er was één zuster, die noem ik de non-beul. Ik werd vastgebonden op een lange bank met de handen onder de bank en de benen vast, en dan propten hun het eten in mijn mond, neus dicht enzovoorts. Zo ging dat dagenlang door. Op een gegeven moment op een morgen [meneer was 7 jaar], wij werden altijd gewekt, kon ik niet opstaan. Ik wist niet wat er aan de hand was. Die zuster kwam die trok de lakens af, hup, kom, stel je niet aan. Het ging niet meer, ik kon niet meer lopen. Ik werd ook helemaal geel. De huisarts gebeld, nou die jongen was doodziek die had, ik, een leveraandoening en een longontsteking. Weet wat er allemaal naar binnen kwam, hè. Want als ik die dwangvoeding had gehad, moest ik overgeven en ik had diarree. Werd ik werd ik in, in een teil gepropt, koude teil met water, en met dat washandje met poep, moest ik die poep opeten. En zo, dat is toen zeker tien, twintig keer gebeurd. [...] Ik moest eten, en ik had het had het uitgekotst, maar, maar ik moest het weer oplikken. [...] Ja het sadisme. Zuiver sadisme want dat, in al die jaren dat ik daar ben geweest heb ik alleen maar sadisme meegemaakt. En had ik een dikke lever, weet ik wat allemaal. Ik lag op sterven, ik lag op sterven.

Als straf ging je kopje onder met je handen vastgebonden, net zolang tot je zowat stikte.

(Vrouw resp nr A, geweld periode 1945-1955, basisschoolleeftijd)

Wat veel meer gebeurde was iedere week, of veertien dagen, [...], moesten we in bad. En onze groep waren veertig kinderen, allemaal vijf of zes jaar of zo. In de kelder hadden ze douches gemaakt en dan moesten wij natuurlijk de kleren uitdoen dan kreeg je wit hemd aan en dan moest je met je gezicht naar de muur, handen op de rug, moest je wachten tot je aan de beurt was. En je mocht natuurlijk geen woord zeggen, helemaal niks. En, nou, dan waren er mensen die gestraft waren omdat ze in bed plasten, die kregen dan een koud bad, voor straf. En kinderen die dus op de nagels beten, ik bijt ook weer nagels, het is net alsof ik weer terug ga naar mijn jeugd, vroeger beet ik ze tot op het bot af, En nu begin ik dat weer... Ja. Maar goed, een beetje, maar "nagelbijters waren mensentreiters". Dus die moesten gestraft worden. [...] Er waren dus zes douches, en dan, en er was dan één non en die kwam al die kinderen wassen want dat mochten we zelf niet want je mocht je lichaam niet aanraken. Dus dat deden zij. Maar als je dus straf had dan ging je naar het ijskoud, ijskoud bad. Krijg je koud water, de spuit erop, en kopje onder, handen vastgebonden en dan werd je met je kop onder water geduwd, net zolang tot je zowat stikte. En dat gebeurde daar dus heel regelmatig.

Dit 'ijzeren' regime met de vele fysieke straffen vinden we over het algemeen niet meer terug in de verhalen van de geïnterviewde oud-pupillen die in latere jaren (**na 1960/1970**) in de jeugdzorg verbleven. Het verhaal van oud-pupil (R) vormt hierop echter een *uitzondering*. Hij verbleef vanaf de jaren 1990 tot in de 21e eeuw in meerdere residentiële instellingen, waaronder in een gezinshuis in de **jaren 1990** alwaar, zoals hij het noemde, 'kosthuisachtige' praktijken plaatsvonden, waaronder slaag en zonder eten naar bed gestuurd worden. Hieronder een voorbeeld uit zijn verhaal over dit gezinshuis.

Zonder eten naar bed en onder de koude douche bij bedplassen (jaren 90)

(Man resp nr R, periode geweld 1985-1995, 1995-2005, 2005-heden, kleuter)

Het (gezinshuis jaren 90) was veel spelen daar, maar hele strenge regels. Echt bijna kosthuisachtig. En heel veel, bijna wel lijfstraffen echt, een pak op je reet. Wij gingen heel vaak zonder eten naar bed. Heel vaak. [...] Kijk, wij hadden natuurlijk wel gedragsproblematiek, wat ook niet zo raar was, want we hadden in principe best een turbulente jeugd al op vierjarige leeftijd achter de rug. En ik had toen heel veel problemen met bedplassen. En dan werd ik ook echt gewoon onder de koude douche gezet. Ik denk dan, je bent vier jaar oud, kom op man. Dat kan gewoon niet.

In de andere verhalen van respondenten na 1960 zijn er duidelijk minder vermeldingen van – extreem – fysiek geweld, maar uit verhalen van respondenten blijkt dat fysiek geweld nog wel voorkwam. Zo verbleef oud-pupil (L) **midden jaren 1960** een jaar in een instelling alwaar hij en de andere kinderen regelmatig zonder veel aanleiding in een kast werden opgesloten.

Waar het meest melding van werd gedaan in de decennia **na 1960** door oud-pupillen was een machtsstrijd, een wij-zij-strijd tussen medewerkers en pupillen binnen een instelling, die gepaard kon gaan met fysiek geweld zowel van de kant van de pupil als van de medewerker. Een oud-pupil (N) die in de **jaren 1980** als puber in een jeugdzorginstelling verbleef, vertelt over pupillen in haar groep die bepaalde groepsleiders uitdaagden om te vechten en de strijd aan te gaan en dat groepsleiding dan fysiek geweld toepaste om de pupillen in het gareel te houden of in bedwang te houden. Een andere oud-pupil (M) die ook in de **jaren 1980** in een instelling woonde vertelt dat het soms gebeurde dat een meisje van haar groep, zoals zij het verwoordde: met "gepast geweld" moest worden bedwongen, omdat ze helemaal "flipte". Oud-pupil (Q) verbleef **midden jaren 1990** in de jeugdzorg en beschrijft dat je nog wel eens een "mep voor je kop kreeg", wat zij een beetje een ouderwetse manier van opvoeden noemde. Ook werd er bij haar wel eens holding toegepast, wat zij beschrijft als beangstigend maar ook als behulpzaam omdat je niet kon weglopen van je emoties. Ook beschrijft ze dat zij een vorm van fysieke verwaarlozing heeft ervaren. Ze kreeg van de instelling geen water mee naar school, heeft daardoor nierstenen gekregen en is later nierpatiënt geworden.

Holding: alle macht wordt uit je handen gehaald. En dan breek je.

(Vrouw resp nr Q, periode geweld 1985-1995, 1995-2005, adolescent)

Het was heel dubbel om mee te maken, volgens mij heet het tegenwoordig vasthoudtherapie. Op momenten dat ik wegliep, dan is er wel een paar keer zo'n begeleidster op mij gesprongen. Dat was enerzijds wel heel beangstigend, maar anderzijds..., ja, brak het ook wel door dat ik er niet voor weg kon lopen, snap je. [...] Als er iets was en ik wou dat niet uiten of delen, dan liep ik soms weg. [...] Dan ben ik wel eens op de grond gelegd of vastgehouden. Het is heel raar. Het was heel dubbel. Weet je, alle macht wordt eigenlijk uit je handen gehaald. Op dat moment dan breek je.

Ze gingen met de groepsleider vechten om de strijd te winnen

(Vrouw resp nr N, periode 1975-1985, 1985-1995, adolescent)

Wij hadden ook jongeren die gewoon echt heel onhandelbaar waren en die met een groepsleider moesten vechten om de strijd te winnen, zal ik maar zeggen, je weet dat deze jongeren de overhand zouden hebben. Dat was echt door sommige groepsleiders werd er lichamelijk geweld gebruikt. Wij hadden een jongen in de groep en hij is helaas overleden aan de drugs en hij had overall schijt en er was één groepsleider die hij altijd uitdaagde, en het was echt een strijd tussen die twee om te vechten, om de strijd aan te gaan wie hier de baas was. Maar ik heb ook in een andere groep ooit eens een andere groepsleider naar een jongen een stoel zien gooien, omdat hij niet luisterde. [...] Maar het is niet dat dat dagelijks gebeurde zal ik maar zeggen. Het is niet dat ik me niet veilig heb gevoeld om die reden. Nee, want ik was wel altijd weg bij geweld, dus als deze jongen vecht met de groepsleider die dienst had om de positie te houden dan waren er natuurlijk andere jongens in de groep die dat aanmoedigden, want dat vonden ze natuurlijk wel leuk om zo'n groepsleider uit te dagen, maar ik was daar snel, ik had echt een hekel aan geweld. [...] ik denk dat je altijd in een groepsgebeuren iemand hebt hè die de pineut is, en ik denk dat deze groepsleiders de pineut waren bij deze jongeren omdat ze misschien daar wel op ingingen, ze wisten dat ze uitgedaagd konden worden om lichamelijk te vechten om de strijd aan te gaan. Ik denk dat je altijd in een groep personen erbij hebt zitten die het op één of andere manier over zich heen roepen zonder dat ze daar in de gaten hebben. **Waren er ook groepsleiding die dat, waarbij er geen fysieke strijd was maar die het anders oplosten?** Jazeker. Ik weet niet, er was een soort respect voor, ik denk dat die niet eens daar de strijd mee aangingen. Misschien waren die niet autoritair, ik, ik weet het niet.

Een bijzondere vorm van fysiek geweld kwam van een van de oud-pupillen (P) die **begin jaren 1990** op zijn vijfde in de jeugdzorginstelling verbleef; hij had het idee dat groepsleiding hem tegen zijn wil in stiekem medicijnen toediende om rustig te worden. Hij kreeg dat idee, merkte dat hij steeds "minder levenskracht" had en groepsleiding graag wilde dat hij medicijnen nam (welke hij altijd had geweigerd). Oud-pupil (S) verbleef met periodes tussen **2009-2015** in de jeugdzorg en vertelde over één afdeling (waar zowel kinderen uit de open als gesloten jeugdzorg verbleven) waar ze een jaar zat en regelmatig, ongeveer 20 keer, gefixeerd werd. Het deed haar pijn en ze ervaarde dit als fysiek geweld. Ongeveer 7 keer werd de oud-pupil na de fixatie naar de isoleercel gebracht.

Fixatie: er zitten zes volwassenen op je. En ik werd daar alleen maar bozer van.

(Vrouw resp nr S, periode 2005-2015, adolescent)

Ik heb daar fysiek geweld meegemaakt. Dat ze heel vaak onnodig fixatie deden, of in een isoleercel. Dat is bij mij redelijk vaak gebeurd. Soms als ik boos werd, dan konden ze geen contact met me maken, en als ik dan naar boven wilde (naar haar kamer) dan mocht dat op dat moment niet. En dan werd je zeg maar in de fixatiehouding gehouden en dat heeft me redelijk veel pijn gedaan. Omdat er zes volwassenen op je zitten en je vasthouden. Wanneer je boos bent dan kan ik me ongeveer nog wel controleren, maar wanneer ik achterna gezeten word dan wil ik liever vluchten en als je dan tegengehouden wordt dan word ik alleen maar bozer als je dan los wil komen dan komen er alleen maar meer, en dat heeft ook wel impact op mij gehad. En het uiteindelijk alleen maar escaleerde. [...] Toen gaf ik ook heel vaak aan: het is toch niet gek dat ik alleen maar bozer word als er zes mensen op me gaan zitten **Wat zeiden ze dan?** Niets.

Medewerkers

In de verhalen van de geïnterviewde medewerkers komt een aantal ervaringen met geweld naar voren. Eén medewerker (MC) die vanaf de **jaren 1970** werkzaam was in de jeugdzorg maakt melding van een machtsstrijd binnen de eerste instelling waar hij werkte. Hij kreeg een in zijn ogen vreemde introductie bij zijn eerste dienst als groepsleider (in een instelling met deels ook strafrechtelijk geplaatste jongeren): een ervaren groepsleider vertelde hem dat hij de oudste jongen van de groep maar even een dreun om zijn oren moest geven om te laten zien dat hij de baas was; als er geen conflict was moest hij er maar één creëren. Het recht van de sterkste gold daar erg aldus deze groepsleider. In zijn latere werkjaren had hij dit niet meer zo meegemaakt. Een andere medewerker (MA) vertelt over een incident **begin jaren 1970** waarbij een jongere met een mes dreigde en de medewerker vertelt dat hij als hoofdleder niet af kon wachten hoe dit af zou lopen en dat hij deze jongere tegen de grond had geslagen.

Ook doen deze twee medewerkers melding van het geven van een ('pedagogische/corrigerende') tik of een draai om de oren. Eén medewerker (MC) die zelf ook woonde in het gezinshuis waar hij groepsleider was geeft aan het de tijd was voorafgaand aan de periode van professionalisering, voordat je naar de betekenis van het gedrag van het kind ging kijken, en dat je in die tijd nog wel eens een tik gaf of een draai om de oren, in de emotie. Hij vertelt ook dat doordat je bij elkaar in huis woonde, je wel erg gericht was op het snel herstellen van de relatie. De andere medewerker vertelt ook dat een tik geven voorkwam, maar dat hij er niet van hield omdat een tik kon leiden tot meer slaag: "Je ziet altijd als mensen beginnen met het pedagogische tikje, maar daar blijft het nooit bij."

Je gaf wel eens een draai om de oren, maar je herstelde de relatie ook snel.

(Medewerker (groepsleider-directeur) man resp nr MC, periode jaren 1970-heden)

Die vergroting van die kennis dat kwam later, dus je deed maar wat en dat betekende soms ook dat je, dat ik, in je emotie ook nog wel eens uithaalde. En dat je een kind een draai om de oren gaf. Nou ja, je vond dat toen nog niet eens, zeg maar, vanuit machteloosheid, maar dat is gezond en nu is het wel klaar en ja je deed het met elkaar, en zelfs in het gezin dus. Dat werd dan later zo mooi de corrigerende tik genoemd. Maar dat deed je dan. En doordat je permanent met elkaar in huis woonde, was je er ook op gefocust om die relatie dan weer heel snel te herstellen. Want je wilde toch verder met elkaar hè natuurlijk. Je kunt elkaar wel een keer een draai om de oren geven, maar je wil ook wel verder. Dus dat was eigenlijk een normale gang van zaken.

1.3. Seksueel geweld

Ook zijn er verschillende verhalen over seksuele mishandeling of seksueel grensoverschrijdend gedrag, in verschillende decennia. Van de 19 geïnterviewde oud-pupillen hebben er 10 zelf seksuele mishandeling of grensoverschrijdend gedrag meegemaakt: bij acht gevallen werd dit geweld door medewerkers gepleegd, bij één door een groepsgenoot en bij één zowel door groepsleiding als groepsgenoot. Seksueel geweld door groepsgenoten wordt verder hieronder toegelicht bij geweld vanuit kinderen. Het seksueel geweld vond plaats bij jongens en meiden en werd gepleegd door vrouwen en mannen. Het seksuele geweld gebeurde doorgaans heimelijk. In de verhalen van de oud-pupillen ging seksueel geweld geregeld samen met vooral psychisch geweld (bedreigen, angst aanjagen) maar ook fysiek geweld, waardoor het seksuele geweld niet los gezien kon worden van andere vormen van geweld. Meerdere van de geïnterviewde oud-pupillen die seksueel geweld hadden meegemaakt in de jeugdzorg hadden of kregen later ook te maken met seksueel geweld in een andere setting, zoals in de thuissituatie.

Fysiek geweld en seksueel geweld.

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, basisschoolleeftijd)

Op iedere afdeling was zo'n grote lat, eiken lat, was gepolijst. Die was nodig voor ons een pak slaag te geven, als er iets was. Dat was heel snel. Ik had een oogaandoening maar dat wist ik niet, dat is bijziend, dus als je me met het, met het groeien gingen de ogen achteruit, want dat weet je niet dus ik zag veel dingen niet en dat vonden zij dwars. En je bent altijd tegen, kom eens hier, en dan moesten we onder de rok van de zuster tegen haar vagina aan, Je kreeg een pak slaag op de blote kont. En dan hadden wij jongens onder elkaar ontdekt, als je met dat hoofdje bij haar zo, zo deed, dat vond ze fijn, en dan sloeg ze minder hard.

Seksueel geweld bij leidsters thuis. Iedereen was doodsbang.

(Vrouw resp nr J, periode 1965-1975, basisschoolleeftijd)

Je probeerde heel voorzichtig wat te vragen [*aan de leidsters*] en de ene keer reageerde ze goed en de andere keer dan gingen ze los. Ze waren niet voorspelbaar. [...] En sommige leidsters namen je mee naar huis. Achteraf hoorde ik zeggen dat het helemaal niet mag. Je moet gewoon in de instelling blijven of je gaat naar je eigen ouders of broers of zus. En ja, daar gebeurde het [*seksueel geweld*] weer. Ja, toen had ze de vrije hand. [...] Ik kon toch niks anders doen. Als jij dat wordt verplicht daar, wat kan ik dan doen als kind. **En zou je iets kunnen vertellen over het seksuele geweld wat je mee hebt gemaakt?** Dat gebeurde zowel op [*de instelling*] als bij haar thuis. Eigenlijk deden ze het wel met z'n tweeën, maar vooral die [*naam van één van de leidsters*], die was... ja, die had de leiding erin. **Hoe vaak kwam zoiets voor?** Heel veel. **Wekelijks?** Ja. Zeker wel. Als zij dienst hadden zeker wel minimaal één of twee keer in die week. Want ze hadden best wel veel dienst. Soms deden ze het ook wel waar ik sliep, maar ik zat ook precies in zo'n hoekje waar niet veel kinderen naartoe konden kijken. En ja, je moest ook maar wagen om je mond open te doen en dan werden die weer gepakt. Want daar dreigden ze gewoon mee. Iedereen was dood- en doodsbang. Het was gewoon een overlevingsstrategie, noem ik het maar even. Hoe gek het ook klinkt. En wat gaan ze nu weer doen?

Als ik zou praten dan kwamen er grote gevolgen. Dat iemand je zo bang maakt, dat je het niet eens tegen je ouders kan zeggen.

(Vrouw resp nr S, periode 2005-2015, basisschoolleeftijd)

Het was een stagiair-leiding, die heeft daar toen wel rare dingen gedaan bij mij. Ik weet niet of het bij meerdere kinderen is gebeurd. Hij liep de hele dag mee, en hij moest dus van alles met kinderen doen. Als je kamertijd had dan ging je altijd praten over hoe het ging. Het gebeurde tijdens kamertijd. Het is denk ik 4 keer gebeurd. Ik was na de eerste keer redelijk in shock, je weet niet wat er gebeurt, ik wist niet eens wat het was. En als zoiets gebeurt dan, het enige wat je zou kunnen doen is huilen. En vooral in bed liggen en niets doen. [...] Ik heb van hem duidelijk te horen gekregen dat ik niet mocht praten en als ik praatte, dat er dan grote gevolgen zouden komen. En als kind weet je niet wat zo iemand bedoelt en dan luister je liever dan dat je ertegenin gaat. [...] Ik wilde het wel graag vertellen, maar als ik dat dan uiteindelijk wilde gaan doen, dan sloeg ik dicht en zei ik niks meer, je denkt terug aan wat die persoon zegt en wat er is gebeurd, en dan sla je helemaal dicht. Ik heb hier tot vorig jaar (7 jaar later) niets over gezegd. Tot mijn moeder uiteindelijk ergens zag dat het niet goed ging. Toen heb ik het verteld. *Moeder, over die tijd:* op een gegeven moment merkte je ook dat ze op zondag niet terug wilde, maar ja dan denk je bij je zelf van ja, dat is omdat ze gewoon wil thuisblijven. Alleen achteraf dus, nadat ze is gaan praten, weet je dus wat de reden was, omdat ze gewoon bang was. En dat, dat vond ik heel moeilijk. Ook omdat ik dus dat nooit geweten heb en haar daardoor ook nooit heb kunnen helpen.

Oud-pupil: Ja, als ze dat nu zo zegt, dan zie ik het als mijn eigen schuld. Waarom heb je het niet verteld, maar op dat moment ben je zo bang dat je het niet kan vertellen. En dat is ook weer niet je eigen schuld is, dat iemand je gewoon daadwerkelijk zo bang maakt waardoor je het niet eens tegen je ouders kan zeggen.

Medewerkers

Vier van de zes medewerkers maken melding van seksueel misbruik of seksueel grensoverschrijdend gedrag dat is voorgekomen in de instellingen waar zij werkten. Twee medewerkers die in meerdere instellingen hebben gewerkt geven aan dat zij weten of vermoedens hebben dat het in alle instellingen voorkwam waar zij werkten. Eén medewerker geeft aan dat een aantal zaken ook schorsingen of ontslag van de bewuste medewerker tot gevolg heeft gehad. Een andere oud medewerker keek terug op zijn werkzame jaren van groepsleider tot adjunct-directeur in de jeugdzorg en vond na het horen van verhalen over seksueel geweld jaren later dat hij met zijn ogen dicht had gelopen. Ook al waren er enkele signalen geweest, hij kon er destijds de vinger niet achter krijgen en er werd niet over gepraat: "het was een taboe, je had het er niet over". Achteraf vond hij dat hij wel actie had moeten ondernemen.

1.4. Psychisch geweld

Alle oud pupillen die wij hebben geïnterviewd hebben een bepaalde vorm van psychische mishandeling en/of verwaarlozing ervaren binnen hun tijd in de instelling of als gevolg van hun uithuisplaatsing. De ervaringen die oud-pupillen met ons deelden zijn heel divers en raakten regelmatig aan een diepe emotie van de geïnterviewde, waardoor zij soms ook bij het interview geëmotioneerd raakten. De verhalen over psychisch geweld gingen over hoe de pupillen zich voelden in hun tijd in de instelling. De oud-pupillen waren zich er in hun tijd in de instelling niet altijd bewust van dat hen psychisch geweld werd aangedaan, maar dit besef kwam vaak pas later en in een enkel geval pas tijdens het interview. Vormen van psychische mishandeling en psychische verwaarlozing die oud-pupillen hebben ervaren of waar ze getuige van zijn geweest, zijn:

- Onbetrouwbare, onvoorspelbare zorg of reacties van groepsleiding
- (be)dreiging door groepsleiding, sterke controle door groepsleiding
- Beschuldigen van pupillen
- Vernedering, kleinering, stigmatisering van pupillen
- Het afpakken van persoonlijke spullen van pupillen
- Ontvreemden van post
- Pesten
- Het getuige zijn van geweld richting anderen
- Schreeuwen van groepsleiding
- Isolatie, opsluiting
- Verwaarlozing van pupillen, zoals geen aandacht, negeren of niet luisteren naar het kind
- Het onthouden van contact, genegenheid, relaties, banden met anderen
- Kinderen tegen elkaar opzetten, aanzetten tot geweld

Opvallend in de beschrijvingen van de geïnterviewde pupillen die in de **jaren 1940-1950, en ook nog de jaren 1960** in een instelling hebben gewoond is dat groepsleiding contact bewust leek af te houden. De oud-pupillen benoemen dat er weinig tot geen genegenheid was vanuit de groepsleiding richting de kinderen. Uithuisgeplaatste kinderen waren "slechte" kinderen en moesten heropgevoed worden. Het leek een onderdeel te zijn van het strenge regime en past daarbij ook bij het fysieke geweld hierboven beschreven in deze decennia. De kinderen waren slecht, ze stelden niets voor en dat werd ze ook regelmatig verteld. Een emotionele band aangaan met een pupil was uit den boze en ook contact tussen kinderen onderling leek te worden ontmoedigd. Een oud-pupil (H) vertelt dat de nonnen die voor hem zorgden altijd zonnebrillen droegen. Bij navraag veel later in zijn leven, kreeg hij te horen dat dat was zodat de kinderen de emotie of het eventuele medelijden niet konden zien in de ogen van de nonnen en dat de nonnen dat als opdracht meekregen. Een diep gevoel van alleen zijn en eenzaamheid is iets wat veel oud-pupillen hadden en soms tot op de dag van vandaag nog steeds voelen.

Opsluiting of isolatie komt terug als een vorm van straf in de verhalen over de jaren 1940, 1950 en 1960, wat heel beangstigend was, zo beschrijven de oud-pupillen. Andere verhalen gingen over de sterke dreiging die uitging van groepsleiding, een dreiging van straf, van vernedering, opsluiting of slaag, en hoe dat bij de pupillen leidde tot grote angst en continue alertheid. Een oud-pupil (A) beschrijft hoe kinderen die in bed plasten met een laken over hun hoofd door de gangen moesten

lopen en hoe kinderen die een vieze onderbroek hadden deze op hun hoofd kregen, zodat iedereen het kon zien. Deze oud-pupil beschrijft ook dat de leiding de kinderen aanzette om elkaar te slaan en te schoppen als een kind iets had gedaan wat niet mocht ("Dan moesten wij dus in twee rijen gaan staan en dan moest dat gestrafte kind tussen ons doorlopen en moesten wij dat kind slaan en schoppen. Afschuwelijk en vernederend"). Deze straffen waren vernederend en er ging een grote dreiging van uit.

Oud-pupillen beschrijven hun behoefte als kind om iets voor zichzelf te hebben, maar dat de kinderen in de jaren **1940-1970** niet of weinig persoonlijke spullen hadden en als ze die hadden dan werden ze afgepakt of moesten de kinderen ze afstaan aan het kindertehuis. In de tijden van de strenge regimes in de jaren **1940-1950-1960**, waarin er weinig genegenheid was, komt uit de verhalen van de oud-pupillen ook een groot gebrek aan aandacht voor het individuele kind naar voren. Zoals de oud-pupillen het vertellen: niemand die er voor jou was, niemand aan wie je je verhaal kon vertellen, niemand die wist waar jij vandaan kwam en wat je had meegemaakt. Sommige kinderen werden vaker dan eens overgeplaatst en dat alles gebeurde zonder overleg met het kind.

Je bent niks

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, basisschoolleeftijd)

Nou toen werd ik zwaar gestraft ik moest veertien dagen in de ondergrondse kelder, op water en brood op een cementen brits slapen. En... Toen ik eruit kwam werd mij gezegd, ja je hebt iets heel ergs gedaan. Maar je moet toch dat diploma halen want anders krijg je helemaal niks, je bent nou al niks en nou heb je ook niks. **Zeiden ze dat ook vaak tegen u, dat u niks was?** Mijn hele leven. Tegen iedereen. Vooral bij de nonnen, de nonnen zeiden altijd tegen me, jij bent de derde generatie die hier zit, jullie zijn uitschot. En er zal nooit wat van je terechtkomen. En dat, dat geloofde ik ook, hè.

Je mag je nooit binden

(vrouw resp nr F, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, adolescent)

Juffrouw Jacobien [*leidster, niet de echte naam*], heel lief mens, ben nog steeds naar haar op zoek, ik mocht af en toe met haar een weekend mee naar huis, ze kwam uit een groot gezin, haar ouders waren ontzettend aardig voor mij. Nou, wist niet wat me overkwam, en dan mocht ik een weekend wel eens daar naar toe en dan ging ik weer met haar mee terug naar dat kindertehuis. En ik ben op een gegeven moment op het matje geroepen, en... juffrouw Jacobien ook, die moest de groep uit, want er is je altijd ingeprent, daarom heb ik zo veel tehuizen en mensen gehad: je mag je nooit binden. **Door wie werd dat ingeprent dan?** Door de nonnen. Je mag niet iemand aardig vinden, maar je mag je ook niet binden en ik bond me een beetje aan juffrouw Jacobien, want ik had verder niemand en haar ouders waren aardig en je bent toch op zoek naar ouders, of iemand die aardig voor je is.

Het hoofd van de kinderbescherming zei: je gaat naar een pleeggezin, maar ze wilden me toch niet

(vrouw resp nr F, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, adolescent)

En toen kreeg ik te horen van het hoofd van de kinderbescherming: ik ging naar een pleeggezin. Ik dacht nou, leuk. Maar ik durfde verder niks te vragen. [...] je weet niks, je vraagt ook niks. Er werd gewoon gezegd, iemand wilde mij wel opnemen, ik ging naar een pleeggezin. Het hoofd van de kinderbescherming kwam me ophalen met zijn chauffeur, ik zie me nog staan naast die auto, en we reden, we reden, we reden, en ik durfde eigenlijk niks te vragen, niks te zeggen, ondanks dat ik best wel brutaal was, en toen stopten we en toen gingen we eerst een restaurant in, en ik mocht uitkiezen wat ik wilde eten, lekkerste van het lekkerste, ik mocht alles uitkiezen. Nou ik weet nog, hoe het lever met gebakken uien. Zal het nooit vergeten. Dus behoorlijk goed gegeten en toen gingen we de auto in, en toen vroeg, toen durfde ik te vragen, waar is dat pleeggezin? O, dat heb ik je nog niet verteld? Mensen willen je niet meer, want ze krijgen te weinig vergoeding. Maar waar je nu naartoe gaat, daar heb je het zo fantastisch, en... Dat, dat is zo verschrikkelijk goed. En ik weet nog goed, we stopten vlakbij een fabriek, bij een heel groot klooster. Heel groot. En toen heb ik tegen hem gezegd: na drie maanden ben ik hier weer weg.

Dieper contact of genegenheid werd niet getolereerd, ze zagen ons als patiënt

(man resp nr H, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, basisschoolleeftijd)

Iedere morgen naar de kerk, hè, iedere morgen moet je naar de kerk, dus alles een vast stramien, iedere morgen opstaan, tanden poetsen, naar de kerk, daarna eten, maar ze moesten ook de tijd om krijgen hè, want als je als je geen school hebt, en je hebt daar ik denk ja schat een veertig, vijftig kinderen zitten, hoe krijg je die stil. Dus wat doen ze dan, naar de kerk, eten gezamenlijk, 's middags kreeg je een grote tafel, kwam je dan te zitten, en zat er een zuster die zat even wat voor te lezen, stil zijn, niet praten, ook niet met andere kinderen praten, je mocht geen contacten, dus je werd eigenlijk een beetje, ja, want anders kreeg je heimwee, hè. [...] **Maar als u heimwee had, was er dan iemand daar van de zusters waar u...** Nee boeide niemand, nee boeit niet [...], later ben ik met de zusters ook teruggegaan, ben ik dat gaan vragen, [...] Die juffrouw zei tegen mij, weet je ook waarom dat zusters vroeger altijd van die grote zonnebrillen ophadden? Moet je eens kijken allemaal foto's, hè. Dan kon je de emotie in de ogen niet zien zei ze. Dat was hun opdracht. De zusters hadden soms nep-emotie en soms geen emotie, dan had je een dikke bril op. Want stel je voor dat je een zuster hebt die medelijden met je heeft, en als kind zie je dat, hè. Medelijden bestaat niet. [...] Ze zagen ons gewoon als patiënt. [...] Je moest, moest zwijgen, je mocht niks vragen, niks zeggen. [...] Je mocht geen bezoek. Want stiekem kwamen wel eens mensen aan het hek staan, en dan waren ze boos. Dat mocht niet, geen contact.

In de verhalen over de weinige aandacht voor het kind zelf spreken oud-pupillen ook over de massaliteit van het wonen in de vaak grote kindertehuizen tot ver in de 20e eeuw. Het massale eten, de was doen en het douchen: het was allemaal een enorme organisatie. Zo werden er kledingnummers of naamkaartjes in de kleding van de kinderen genaaid, zodat wasgoed uit elkaar kon worden gehouden.

Naamkaartjes in kleding: je wordt meer een object in plaats van een kind

(vrouw, resp nr M, periode geweld 1975-1985, adolescent)

Er moesten naamdingetjes in mijn kleding genaaid worden, dat vond ik ook nog wel, dat kan ik me ook nog wel herinneren dat ik dat heel raar vond, of heel bizar, een bizar gevoel, alsof je daarmee een beetje dus geobjectiveerd wordt of zo, je wordt meer een object in plaats van een kind, want anders kunnen ze je niet uit elkaar houden.

Het gebrek aan aandacht voor het kind zelf, voorbeelden van psychische verwaarlozing komen ook in **alle latere decennia (vanaf 1970)** naar voren in de verhalen van oud-pupillen. Oud-pupillen vertellen dat er vanuit groepsleiding vaak geen aandacht of tijd was voor hoe het echt met de pupil

ging, voor zijn of haar persoonlijke verhaal en verleden, en voor zijn of haar meegemaakte trauma's in het leven. Oud-pupillen benoemen het gemis van iemand die er echt voor *jou* is. Deze verhalen van psychische verwaarlozing komen zowel naar voren over de meer gevestigde grotere jeugdzorg-instellingen als ook kleinere, of meer alternatieve huizen. Dit besef van het gemis dat er iemand voor *jou* is en de negatieve impact die dit heeft gehad op het leven van de oud-pupil kwam soms pas jaren later; pupillen vertellen dat ze er in de tijd in de instelling al aan gewend waren dat de dingen zo liepen en dat ze zaken zelf op moesten lossen. Vaak hadden ze al een verleden waarin er thuis ook niet veel aandacht voor ze was.

Ik kan me niet herinneren dat er gesprekken waren over wat er met me was gebeurd

(vrouw, resp nr M, periode geweld 1975-1985, adolescent)

Er was altijd veel te doen voor de groepsleiding. Er was heel veel te doen, dus men was druk. Met alle regelingen en de groepstaken, of rapporteren, vergaderen, ik weet het niet. Dan kom je daar als kind en natuurlijk krijg je uitleg over je kamer en over de wc en over de dingen, de regels of wat wel en niet mag en nou ja de kleding, de naametiketjes en dat soort dingen. Maar ik kan me niet herinneren dat er met mij gesprekken waren over, over wat er gebeurd is, er is, echt geen enkel behandelingsprogramma geweest voor mijn beschadigingen. Geestelijk, je komt gewoon en je draait dan mee in die, dat ritme. **Er was niemand die vragen aan jou stelde over wie jij was en waar je vandaan kwam?** Niet dat ik me kan herinneren. [...] Ik geloof één keer in het half jaar moesten we allemaal naar de psychiater. Dan stonden we ook in een rij zo, een beetje voor de inenting voor de polio-inenting. En ik rookte natuurlijk als een idioot, ik was natuurlijk gespannen, school dat liep helemaal niet meer en, nou ja, het ging echt helemaal niet meer. En ik had geautomutileerd. Dus het was mijn beurt en ik ging naar binnen [...] nou na een kwartier stond ik weer buiten en hij had dan geconstateerd dat ik ernstig gestoord was. [*lacht*] Ernstig gestoord meisje. Nou dat wisten we dan met z'n allen maar daar is verder ook niet, niet echt iets mee gedaan. [...] ik ben echt van overtuigd dat die mensen die daar werken dat die daar de aller-allerbeste bedoelingen mee hebben [...] Maar achteraf... als ik denk wat is nou zorg die een jeugdige nodig heeft. Dan denk ik, nou, dat is wel meer dan dat je er te vreten in gooit en, en dat ze kan douchen.

We vonden het heel cool om daar te wonen, maar aandacht voor onze trauma's was er niet.

(Vrouw resp nr O, periode 1975-1985, 1985-1995, adolescent)

Een groepsleider liep daar rond, dat was een hele knappe jongen van 23, heel erg good-looking zal ik maar zeggen. En die had samen met een studiegenoot de sociale academie gedaan. Zij hadden een stichting opgezet om jongeren te helpen zodat ze niet naar al die reguliere kindertehuizen hoefden. [...] En ik voelde me eigenlijk heel erg vereerd dat die groepsleider mij daar wilde. Samen met die vriendin van mij die ook weggelopen was. [...] Ja en ik was eigenlijk gewoon een heel braaf meisje. Met een V-hals truitje en een T-shirt. Nou ja wij gingen daar wonen [...]. het was een soort, ja, houten pand je kreeg een pot verf en je mocht je kamer verven, nou dat vonden we allemaal geweldig natuurlijk dat je daar op die manier met die coole jongens kon wonen. [...] Ja wat er eigenlijk gebeurde was dat, nou wij gingen gewoon naar school, alleen, wij waren natuurlijk niet zomaar weggelopen. Er waren problemen. Trauma's zou je wel kunnen zeggen. En eigenlijk werd daar helemaal niet naar gekeken. Er werden geen gesprekken gevoerd, er waren geen therapieën, er werd niet gevraagd. Geen enkele vraag werd daarover gesteld [...] ik weet dat ik op een gegeven moment een herexamen had, biologie geloof ik, en ik weet nog dat ik aan dat bureautje zat en dat ik dacht oké, biologie herexamen, ik had geen idee hoe ik dat aan moest pakken, dus wat er gebeurde; ik was heel erg bezig met blowen, ik kreeg eetproblemen, boulimia-symptomen, wanhoop zal ik maar zeggen en dat daar eigenlijk... Ja niets mee gedaan werd. [...] En die ene die was heel knap en heel populair, en ja alle dames waren verliefd op hem. [...] op een gegeven moment had hij een heel groot tweepersoonsbed laten maken en dan mochten we bij hem slapen om de beurt. Als ik terugkijk vind ik dat gewoon bizar, hij lag dan naakt in dat bed, en wij lagen daar ook. Maar ik had het gevoel van dit moet kunnen. Hè, dit is een hele geliefde persoon, wordt gewaardeerd in de gemeenschap [...] En op een gegeven moment kreeg hij ook een relatie met één van die meiden en die was toen nog, ja, 16 of 17. [...] Op een gegeven moment gingen we ook in het weekend met hun mee naar de kroeg bier drinken en dan werd de cocaïne gepakt en dan werd er drugs gebruikt en dan boden ze dat ook aan ons aan. [...] dus ja wat ik gewoon heel erg vond aan die situatie is dat de grenzen gewoon heel vaag waren en dat er eigenlijk geen aandacht was. Ze zeiden we doen dit voor de kinderen want het moet beter worden maar als ik terugkijk denk ik van je deed het alleen voor jezelf.

Een oud-pupil (K) die graag wilde vertellen over de nare dingen uit haar jeugd en dat ook deed, tegen groepsgenoten en groepsleiding **eind jaren 1960**, werd verzocht te stoppen met het vertellen van deze "fantasiervertaaltjes". Een andere pupil (J) in de **jaren 1970** die naar haar moeder wilde, werd verzocht daar niet zo over te zeuren: opmerkingen die grote impact hadden op deze kinderen. Een andere pupil (P) was op zijn vijfde op een gewelddadige manier uithuisgeplaatst **begin jaren 1990** en werd naar een jeugdzorginstelling gereden. De uithuisplaatsing had grote indruk gemaakt op de jongen, hij wist niet hoe het met zijn ouders was. Hij kon zich niet herinneren dat er iemand was in de instelling die een gesprek met hem voerde over hoe het met hem ging en zich om hem bekommerde. Hij werd naar een slaapkamer gebracht en de groepsleiding leek niet op de hoogte te zijn van wat de jongen eerder die dag had meegemaakt. Zoals hij het beschrijft was hij erg getraumatiseerd en hij heeft nooit kunnen begrijpen dat er niemand was die naar hem omkeek of leek te snappen wat hem was overkomen.

Oud-pupil (Q) die **midden jaren 1990** in de residentiële jeugdzorg verbleef heeft verschillende ervaringen met psychische mishandeling, met name door een specifieke groepsleidster. De groepsleidster zette kinderen tegen elkaar op, vertelde verhalen die niet klopten over de kinderen aan andere kinderen en zorgde ervoor dat andere kinderen bang werden voor de geïnterviewde pupil (Q). Volgens de oud-pupil genoot de groepsleidster hiervan. Ook strafte ze met vreemde maatregelen, bijvoorbeeld als er niet goed werd afgewassen dan werd er een bak met aardappelen en gehaktballen op tafel gezet en moesten de kinderen zonder bestek eten: "jullie wassen af als varkens, dus jullie eten maar als varkens". Een groepsgenoot was zo bang voor haar dat hij een mes had verstopt. Bij ontdekking hiervan werd hij kaalgeschoren. Een andere groepsgenoot werd gedwongen om uit haar dagboek voor te lezen voor de hele groep.

Ze kreeg een spiegel en moest zeggen hoe lelijk ze was. Psychisch was ze in één keer weg.

(vrouw, resp nr Q, periode geweld 1985-1995, 1995-2005, adolescent)

Op een gegeven moment hadden we woensdagavond altijd zo'n groepsoverleg. [...] En ik schreef dagboeken en ik was niet de enige, er waren nog een paar meisjes, maar ik had wel zoiets van ik ga daar niet dingen schrijven wat me echt raakte. [...] En toen zei ze [groepsleidster] rara van wie gaan we voorlezen, dus dan dacht je shit, wat gaat er nu gebeuren. En toen werd er dan van dat dagboek van dat meisje voorgelezen. En die schreef echt gewoon letterlijk in haar dagboek dat ze zich niet zo knap vond, hoe dat ze zich lelijk vond. En die kreeg op een gegeven moment een spiegel voor haar gezicht: zeg maar hoe lelijk varken je bent. [...] En dan mocht je als groep niks zeggen. Je mocht niks doen. Je moest daar naar luisteren. [...] die spiegel ging weg en het meisje was weg, psychisch was ze gewoon in één keer weg. Ze was grijs, de kleur uit haar ogen was weg, ze was gewoon, ze was er niet meer.

Er werden ook 'spelletjes' gespeeld bij de instelling van oud-pupil (Q), waarbij de kinderen op matrassen op de grond moesten zitten, die bootjes moesten voorstellen. De kinderen moesten elkaar vertellen wie het minst waard was, want er moest iemand uit de boot, anders zou de boot zinken. Degene die uit de boot ging moest zijn spullen pakken en uit de instelling vertrekken. Het bleek achteraf een 'spelletje', maar de kinderen geloofden het op dat moment echt.

Dat geen aandacht voor de behoeften van de kinderen en eenzaamheid ook in de recente tijd speelt blijkt uit het verhaal van oud-pupil (S) die tussen **2009-2015** langere periodes in verschillende jeugdzorggroepen woonde. Over de groepsleiding in één van de instellingen was ze deels heel positief; ze hadden namelijk op een positieve manier aandacht voor haar als ze boos was: ze luisterden. Maar als ze zich alleen voelde of naar haar moeder wilde, dan luisterden ze niet en liepen ze weg. De oud-pupil vond ook dat de inrichting van de woning, die ziekenhuisachtig was en zonder huiselijke sfeer, bijdroeg aan de eenzaamheid: "het was heel erg wit met weinig kleur, het was een soort ziekenhuis-omgeving. Soms voelde je je er best wel alleen, het was niet net zoals thuis, het was geen huiselijke sfeer. Ook al proberen ze dat wel. Het lukt niet. Want ja je hebt toch altijd een kantoor en je hebt altijd papieren overal liggen en, alles wat ze daar hebben is toch wel weer beveiligd, dus het is niet zoals thuis."

Het was heel fijn als ze luisterden als ik boos was. Maar als ik naar huis wilde en me alleen voelde dat zeiden ze: dat gaat niet. Het was net of ze het niet wilden horen en dan liepen ze weg.

(Vrouw resp nr S, periode 2005-2015, basisschoolleeftijd)

Voor de vrouwelijke leiding daar kon ik heel goed mee overweg. Die waren gewoon heel fijn. Ze deden vooral heel veel luisteren, hoe boos ik ook was, alleen maar luisteren, en daarna gingen ze zeggen van, maar dit kun je ook anders doen, of zo kan je ook anders denken. Dat was heel prettig als mensen gewoon, je boos laten zijn en daarna gewoon zeggen van het maakt niet uit, maar dat kan ook anders.

[...] Ik was ook eenzaam. Vooral als ik zei dat ik naar huis wilde, en er niemand echt daadwerkelijk naar me wilde luisteren. Het enige wat dan gezegd werd was: ja, dat gaat niet. Het leek net alsof ze je niet wilden horen, het enige wat ze zeiden, ja dat gaat niet, en dan liepen ze weg. En dan gingen ze weer weg. En uiteindelijk lig je dan wel gewoon alleen in je kamer, zonder ouders. En dan voel je je heel erg alleen. En zeker als dan niemand naar je wil luisteren.

Als adolescent kreeg oud-pupil (S) in de periode **2012-2014** ook zo'n zeven keer in één jaar te maken met fixatie gevolgd door isolatie. Zij zat toen op een open groep die gecombineerd was met gesloten jeugdzorg. Ze vond de isoleercel beangstigend. Ook had het een onrustigmakend effect op de andere kinderen in de groep als een groepsgenoot opgesloten zat.

Isolatie: Je zit in een hele donkere kamer, je hebt wel licht maar je voelt je zo opgesloten, dat je je alleen maar meer alleen gaat voelen dan dat je al bent

(Vrouw resp nr S, periode 2005-2015, adolescent)

(2012-2014) Die isoleercel was voornamelijk voor de gesloten [jeugdzorg], maar omdat je ook van open naar gesloten kon, kon je ook in de isoleercel gebracht worden. Dat gebeurde wanneer ik voor mijn gevoel onnodig gefixeerd werd, dan werd ik alleen maar bozer en toen konden ze me dus niet meer houden en toen werd ik dan daarheen gebracht. Voor een paar uur. Heel vaak wilde ik dan gewoon naar boven gaan [naar haar kamer], maar omdat ze dachten dat het dan daar fout zou gaan, trokken ze me terug. [...] Je zit in een hele donkere kamer, je hebt wel licht maar je voelt je zo opgesloten, dat je je alleen maar meer alleen gaat voelen dan dat je al bent. En dan word je, ik werd meer gek in mijn hoofd dan dat ik gewoon rustig op mijn kamer zat. En dan probeer je eruit te komen en dan komen ze weer naar je toe, en dan word je alleen maar bang eigenlijk.

[...] En als iemand opgesloten zat, in dat hok gestopt werd, dan merkte je dat kinderen ruzie met elkaar gingen maken, heel onrustig werden, niet veel konden hebben. [...] ik hoorde ook wat er ook in de isoleercel gebeurde. Mijn kamer was de laatste kamer in de gang, waar dus die cel was, dus je kon alles horen. Het waren maar gipswanden. **En wat had dat dan voor invloed op jou?** Ja gestrest, of je begon te huilen, of je werd zelf boos, maar dan gewoon in je eigen kamer dus, dan wilde je eigenlijk gewoon het liefste rust alleen maar.

Medewerkers

Ook de geïnterviewde medewerkers vertellen over vormen van psychische mishandeling of verwaarlozing van pupillen die zij hebben gezien of meegemaakt. Medewerker (MA) vertelt over de jaren **1960/1970** dat er een isoleercel bij zijn instelling was waar hij als adjunct-directeur werkte, maar dat hij daar nooit gebruik van maakte: "ik hield er niet van. Ik vind het alleen angstverhogend, dus, en ook heel beschadigend en besmettelijk: heel makkelijk grijp je ernaar." Een andere medewerker (MC) (**jaren 1970/1980**) maakt melding van de kledingnummers die in de kleding van de kinderen werden genaaid en dat dit een gevoel van schaamte naar de buitenwereld gaf.

Kledingnummers: het is toch een schande als je met een kledingnummer loopt

(Medewerker (groepsleider-directeur) man resp nr MC, periode jaren 1970-heden)

Ik ging daar met de oud-bewoners naartoe en op een gegeven moment zien we daar een vitrine en daar ligt een lintje in met kledingnummers. En bij twee schieten er spontaan de tranen in de ogen, hoe zij gebrandmerkt door het leven zijn gegaan, en hoe zij elkaar techniekjes aanleren om dat kledingnummer te verbergen als zij de stad in gingen of naar de middelbare school. Is toch schande dat je met een kledingnummer loopt. Het is niet omdat we ze willen brandmerken maar goed anders kunnen we de was niet doen, er waren allerlei plausibele redenen voor, die hadden met het systeem te maken. En dat is niet fout bedoeld maar het is wel een vorm van mishandeling geweest toch.

Een van de medewerkers werkte **begin deze eeuw** als gedragsdeskundige in de residentiële jeugdzorg en vertelt over groepsleiding die eens in de zoveel weken als reactie op agressie bij kinderen ging *schreeuwen* tegen de kinderen. Zij duidt het als handelingsverlegenheid van deze groepsleiders, ze trokken het gedrag van het kind niet meer en dan kwam het tot een uitbarsting van deze groepsleider. De medewerker denkt dat dit door het kind wel als bedreigend en beangstigend zal zijn ervaren, omdat het kind zo afhankelijk is van de groepsleiding. Ook een medewerker die ten tijde van het schrijven van dit rapport (**2018**) in de jeugdzorg werkt als groepsleider/docent benoemt dat zij het vaak heeft meegemaakt: schreeuwende groepsleiding, zowel tegen kinderen als tegen elkaar.

Ze schreeuwen naar elkaar en ook onderling, het zit in de cultuur

(Medewerker (groepsleidster/docent) vrouw resp nr MG, 2018)

Ik heb vaak meegemaakt dat groepsleiding schreeuwt naar de kinderen, bijvoorbeeld als ze iets niet leuk vinden wat de kinderen doen. Er was een jongen die had gevochten en er was heel veel bloed. De groepsleider ging toen heel hard schreeuwen tegen die jongen. Dat paste ook wel een beetje in hun harde werkwijze daar. Ze schreeuwen ook wel onderling, groepsleiders, als ze het niet met elkaar eens zijn of boos zijn. Het zit in de cultuur.

Een voorbeeld van isolatie van recente datum kwam ook naar voren in het interview met een medewerker (MD) over een situatie uit **2015**, ze was als interim-manager getuige van een situatie in een instelling waarbij twee mannen een meisje oppakten en in de isoleer zetten omdat ze "stout" was.

Ze was stout en moest naar de isoleer: hoe kom je daar mee weg zonder er over na te denken?

(Medewerker (interim-manager) vrouw resp nr MD, periode jaren 1980-heden)

Ik liep daar als interim en ik hoorde een hoop gegil. Twee grote mannen hadden een meisje gepakt en die wordt naar een isoleer gebracht. Ik vraag, wat is er aan de hand. [...] En dat er dan gezegd wordt, ja ze was stout. Ze was gewoon een stout meisje. [...] Dat vind ik zo fout en zo ziek. [...] Hoe kun je hiermee weggkomen zonder dat je hier goed over nadenkt. Dat snap ik echt niet.

Een medewerker (MG) die op dit moment (**2018**) in de residentiële jeugdzorg werkt als groepsleider/docent vertelt dat ze van verschillende kinderen hoort dat ze vinden dat de groepsleiding soms niet goed luistert. Zo voelde een van haar pupillen zich behandeld als een hond.

Er luistert eigenlijk nooit iemand van de groepsleiding

(Medewerker (groepsleidster/docent) vrouw resp nr MG, 2018)

Een jongen vertelde me in vertrouwen dat hij vindt dat er eigenlijk nooit iemand van de groepsleiding naar hem luistert. Hij zei dat niemand vraagt waarom je iets doet, maar dat je gelijk straf krijgt. De groepsleiding wil altijd gelijk hebben, hij voelde zich dan net een hond.

Ook vertelt deze medewerker (MG) dat ze merkt dat kinderen zich vaak alleen voelen en nabijheid missen. En dat er ook niet altijd duidelijkheid is of en hoe je als medewerker nabijheid biedt. Zo wordt een knuffel geven volgens haar vaak als niet wenselijk gezien, wellicht ook vanwege de mogelijke link met seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Ik kreeg te horen dat ik niet zoveel nabijheid moest tonen naar het kind

(Medewerker (groepsleidster/docent) vrouw resp nr MG, 2018)

Eén van de kinderen had iets lekkers voor me gemaakt. Ze had erg haar best gedaan en ik heb haar erg bedankt. Ik kreeg toen te horen van de gedragswetenschapper dat ik niet zo veel nabijheid moet tonen naar het kind. Het was een kind met een hechtingsstoornis en het was niet goed voor haar als ik te aardig was.

Bij het praten over veiligheid voor kinderen in de residentiële jeugdzorg maakt een medewerker (MC) een opmerking dat de residentiële zorg op dit moment nog steeds niet emotioneel veilig voelt; omdat je als kind steeds niet weet wie jou nou die avond in bed zal stoppen, of wie jou de volgende ochtend wekt, en wie jou te eten geeft.

1.5. Geweld vanuit kinderen: tegen groepsleiding en onderling

Geweld kwam niet alleen vanuit groepsleiding. In verschillende interviews komt het geweld vanuit kinderen aan bod, gericht tegen groepsleiding of tegen andere kinderen. De voorbeelden betreffen zowel fysiek geweld (waaronder vechten, duwen, bijten en vastbinden), psychisch geweld (waaronder pesten en bedreigen) en seksueel geweld. Er zijn enkele meldingen van geweld vanuit de oud-pupillen tegen groepsleiding uit de **jaren 1940-1950**, het ging dan om pupillen die gingen terugslaan, als reactie op de vele straffen of het continue geweld.

Ze konden mij wel slaan, maar dan werd ik woest

(man resp nr H, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, basisschoollleeftijd)

Want ik kreeg verdriet, dan gingen we huilen, en dat mocht niet. Ik kreeg straf, vooral omdat ik dus tegen de straf inging hè. Dus ze konden mij wel slaan, maar dan werd ik weer woest. Ik ben heel agressief geweest. En dan werd je weggeduwd, hè, dan waren ze je kwijt dan stopten ze je ergens in een kamer of zo, dan waren ze je kwijt. Dan gingen ze met mij naar een non die ook een beetje dokter was en dan kreeg ik een pilletje. Schijnt dat ik er rustig van werd.

Opeens ging mijn hele jeugd aan me voorbij en ik draaide helemaal door

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, adolescent)

Er werd om alles geslagen. Eens in de week moest je in de aardappelkelder aardappels schillen en dan had je zo'n idiote broeder, die vond dat de aardappelschil heel moest zijn. Als die nou niet heel was dan kreeg je een pak op de broek met een lat. [...] ze sloegen allemaal. En urenlang moesten we op een aardappelveld in de brandende zon hele dag coloradokevers vangen. Dat was toen plaag. Dat was verschrikkelijk, viel je bijna flauw hè, zonder te eten, hele dag was voor straf, hè... Nou op een gegeven moment, ik was zestien jaar, je was sterk je stoeide onder elkaar, en voor die tijd was ik heel groot. En opeens kreeg ik een draai om de oren, van de meester. Hij had mij vaker geslagen. Ik keek hem aan, opeens ging mijn hele jeugd aan me voorbij, al die smeerlapperij, al die minachting en zo, en ik draaide helemaal door. Ik heb hem pak slaag gegeven. Hij was aan het schreeuwen van, ik zag de angst in zijn ogen, en daarvan werd ik nog woedender, hij lag op de grond en wilde ik met een hak op zijn gezicht trappen. En toen hielden die jongens me tegen. Ik had hem doodgemaakt.

Meer meldingen van geweld vanuit kinderen, tegen groepsleiding of van kinderen onderling, vinden we in de verhalen van medewerkers en van de oud-pupillen **vanaf de jaren 1960**. Zo benoemt een oud-pupil (N) dat er jongens in haar groep in de **jaren 1980** waren die de fysieke strijd aangingen met groepsleiding, met name bepaalde groepsleiders die zelf gingen terugvechten waren dan de pineut. Het betrof een strijd, het ging om de macht, aldus deze oud-pupil. Een andere oud-pupil (M) uit **de jaren 1980** benoemt dat er groepsleiding was die zij pestte met andere kinderen uit haar groep; zoals een nieuwe groepsleidster met dikke brillenglazen.

Als je daar als zwakke groepsleider kwam, dan was je de pispaal

(vrouw, resp nr M, periode geweld 1975-1985, adolescent)

Ik weet nog wel dat er een keer een, een nieuwe groepsleidster kwam en die had nog niet zo veel ervaring. En ze had ook nog een nadeel, ze was verziend, en de afwijking is vrij groot, dan krijg je van die hele grote ogen hè, jampotglazen. Die gingen we pesten zal het maar zo zeggen. [...] Als je daar natuurlijk als zwakke kwam, dan ja dan was je de pispaal. Van kinderen naar de groepsleiding. Naar de zwakke groepsleiding.

Over eind **jaren 1990 en begin deze eeuw** vertelt oud-pupil (R) een aantal voorbeelden van geweld tegen groepsleiding. Zo vertelt hij over het grote gezinshuis waar hij eind jaren 1990 woonde (12 kinderen en twee groepsleiding), dat er wel eens chaos uitbrak als één pupil geweld gebruikte en alle aandacht dan naar dat ene kind toeging, waardoor er (te) weinig toezicht was op de andere kinderen. Hij schopte zelf wel eens stennis om (fysieke) aandacht (holding) te krijgen van de groepsleiding en dat het huis dan in rep en roer was. Ook vertelt hij dat een andere pupil wel eens

autosleutels had gestolen en ging joyrijden maar dat groepsleiding er niet zomaar achter aan kon omdat ze de groep niet achter konden laten. In een andere instelling waar oud-pupil R verbleef lieten de kinderen wel eens het brandalarm afgaan om tijd te hebben om de kluis leeg te roven.

Ik schopte kinderen de trap af en dan werd ik in de holding genomen. Toppie: aandacht.

(Man resp nr R, periode 1985-1995, 1995-2005, 2005-heden, basisschoolleeftijd/adolescent)

Die mensen [*begeleiding*] hadden gewoon echt te weinig tijd voor die kinderen. Als ik aandacht wou, dan flikkerde ik een kast met verf bij de trap naar beneden, en matras erachteraan, en dan schopte ik andere kinderen gewoon letterlijk van de trap af en dan werd ik in de holding genomen. Toppie, had je aandacht. Hield iemand je vast. En hoe langer je dat volhield, hoe langer je vastgehouden werd. Dat moment, was het hele huis in rep en roer. Waren er elf anderen, voor één groepsleiding want de ander had mij in de holding. Als dan nog één tekeer ging, omdat die op dat moment aandacht tekort kwam, wat dus heel vaak gebeurde, ging het hele huis in één keer los. [...] Als jij daar staat als volwassen persoon [*doelt op begeleider*] en je ziet iedereen om je heen vechten en slaan, nou op het laatst moet je wel meppen en rossen om dat allemaal uit elkaar te krijgen want hoe ga je dat anders nog fiksen? [...] Daar heb ik ook geen kwaad woord voor over. [...] Dat kon niet anders.

Medewerkers maken ook melding van geweld vanuit kinderen tegen groepsleiding, als de spanning hoog op liep of als de pupillen de strijd wilden aangaan. Zo vertelt een medewerker (MC) dat hij als hoofdleider een rondje langs de velden liep en dat hij kon aanvoelen of er spanning in de lucht hing. Soms werd de spanning aan weerszijden erg hoog. En dan raakten er wel eens pupillen en groepsleiders gewond, zoals bloedneuzen en kneuzingen. Medewerker MD vertelt over een incident in de **jaren 1980** toen ze als kamertrainer werkte, waarbij een pupil zo "flipte" en haar ging bijten en bleef bijten, dat ze die pupil uiteindelijk in het gezicht heeft gespuugd om de pupil te laten ophouden. Een medewerker (ME) die **begin deze eeuw** als kamertrainer en op gezinshuisgroepen werkte vertelt dat er op één van de groepen een spiraal van geweld onder de jongeren ontstond, waaronder drugsgebruik op de groep, wapenbezit en een grimmige en beladen sfeer tegen groepsleiding, waar met strikte regels en "onderdrukking: het eenzijdig vaststellen van een nieuwe regel" op werd gereageerd door groepsleiding. Dit werkte volgens de medewerker juist averechts, er kwam alleen maar meer protest vanuit de jongeren. Ze vond dat er in het voortraject te weinig de-escalerend was opgetreden.

Ze bleef bijten en toen spuugde ik haar in haar gezicht

(Medewerker (groepsleidster) vrouw resp nr MD, jaren 1980-heden)

Ik heb mezelf ook schuldig gemaakt aan iemand op de grond leggen en in het gezicht spugen. Die flipte helemaal. En die beet me toen zo in mijn arm dat ik in een reflex inderdaad haar op de grond gelegd heb, en die bleef bijten, echt ook zo happen in mijn arm. En toen spuugde ik haar in haar gezicht en toen was ze helemaal wakker. [...] Ja dat was heftig.

Ook onderling vond geweld plaats tussen kinderen, fysiek geweld zoals slaan en schoppen, maar ook pesten, bedreiging en van elkaar stelen. Meerdere meldingen hierover betreffen het onderlinge klimaat, de angst en de hiërarchie. Er was soms veel *dreiging van geweld* in groepen waarbij het recht van de sterkste gold. Een oud-pupil vertelt over **midden jaren 1960** dat hij als jong kind van 6 jaar heel bang was voor de oudere meiden die andere kinderen treiterden. Hij noemde het een "jungle" waar hij woonde. Groepsleiding had te weinig zicht op wat er speelde. En melden kon niet echt, want er waren repercussies van de meiden.

Het was de jungle, het recht van de sterkste. Leiding was er vaak niet.

(Man resp nr L, periode 1965-1975, basisschoolleeftijd)

Ze pestten en stalen van de kinderen. Ook al was dat alleen om te treiteren. Ze waren zoveel frustratie aan het afreageren dat ze daar zaten natuurlijk, die pubermeiden. [...] ik voelde mij heel machteloos en daar kon ik wel heel boos om worden, maar ik kon daar niet zoveel mee omdat ze ook fysiek veel verder waren. De begeleiding hadden geen flauw benul wat zich daar afspeelde als zij de deur achter zich dicht trokken. [...] Dan was het de jungle, het recht van de sterkste. [...] Ik heb er wel eens wat van gezegd. Maar je kan niet zomaar iemand erbij lappen, want dan kreeg je daar repercuties van. Want de leiding was er vaak niet, zo simpel werkte het.

Toen een oud-pupil (M) uit de **jaren 1980** verhuisde naar een nieuwe instelling was ze bang voor de dreiging van conflicten die uitging van de zware doelgroep van meiden waartussen zij was geplaatst.

Je moest een modus zien te vinden waarop je niet in conflict komt.

(vrouw, resp nr M, periode geweld 1975-1985, adolescent)

Ik was in die tijd, ik was een beetje een hippie. Ik had zo'n, zo'n leren jasje, lang haar, blowen, Stones, Bowie, peace, enzo. Mijn voorged is degene die mij vanaf die crisisopvang naar de instelling heeft gebracht en ik kwam daar aan op het parkeerterrein en in de voordeur van mijn nieuwe groep daar stonden drie of vier meiden. Van een kaliber... dat ik echt dacht Oh my god. Dat zijn meiden die de meest extreme vormen van geweld hadden meegemaakt. Als peuter naakt aan tafelpoten vastgebonden uren en dagen en allemaal dat soort dingen. Ik ging natuurlijk helemaal in de overleving. Het allerbelangrijkste wat je, als je in zo'n setting komt wonen, wat je dan gaat doen, is red het vege lijf, je moet een modus zien te vinden waarop je niet in conflict komt.

Een andere oud-pupil (N) uit de **jaren 1980** vertelt ook over geweld onderling. Dat geweld er binnen een instelling bij hoort, het is geen "vakantieresort", je moet je staande houden in de hiërarchie. Dat je wel mee moet doen en hard moet zijn, omdat jij anders de volgende bent die gepakt wordt. Zij vertelt over hoe zij een meisje van de groep, zoals zij het noemt gewelddadig gepest hadden.

Het is geen vakantieresort. Je moet je staande kunnen houden. Geweld hoort bij het leven daar.

(Vrouw resp nr N, periode 1975-1985, 1985-1995, adolescent)

Ze was een vreemd meisje, ze stal spullen van anderen. Ze stookte de boel een beetje op, ze was gewoon een buitenbeentje. [...] We hebben haar vastgebonden en we hebben zand naar haar toe gegooid, we hebben echt hele vervelende dingen met haar gedaan, en die jongens gingen daar nog een stapje verder in. [...] Gewoon echt pesten, echt gewelddadig pesten noem ik het eigenlijk. [...] Ik denk dat je moet beseffen dat geweld ook wel een beetje bij het leven daar hoort, want je moet je ook stand houden in een groep. Dat keur ik niet goed hoor, laat ik dat voorop stellen. Je moet wel. Je moet je staande kunnen houden. Je bent eigenlijk een beetje de onderkant van de maatschappij. En dat is heel hard, dan moet je wel, het is geen vakantieresort waar je zit. Ik heb ook iemand moeten slaan met een koekenpan, om te zorgen dat zij niet de baas werd over mij. En dat is, niet één keer iemand slaan met een koekenpan, dat gebeurt heel vaak bij, je laat het niet gebeuren, je moet wel. [...] in mijn ogen heeft alles met rangorde binnen deze community te maken.

Ook over de **jaren 1990 tot aan 2015** vertellen oud-pupillen dat geweld onderling er bij hoorde. Volgens pupil (R) had dit onder meer te maken met frustratie van de kinderen en met verveling. Volgens pupil (S) had het ook te maken met de opvliendheid en agressie problemen van de kinderen. **Over midden jaren 1990** vertelt een oud-pupil (Q) over seksueel overschrijdend gedrag van een medepupil jegens haar. Een jongen die seks met haar wilde, wat zij weigerde en die haar daarna nog een keer heeft geprobeerd aan te randen. Ze vertelde het aan de groepsleiding en hun suggestie was om dit in de groep bespreekbaar te maken, wat ze niet wilde. Oud-pupil (R) vertelt

over **eind jaren 1990 en begin deze eeuw** ook over agressie en seksueel grensoverschrijdend gedrag onderling en dat dit al op jonge leeftijd (8-9) kon voorkomen. De onderlinge agressie en het seksueel grensoverschrijdende gedrag had volgens hem ook te maken met het systeem, dat kinderen van verschillende leeftijden en problematieken bij elkaar worden gezet.

Wij waren voor onze leeftijd heel seksueel actief, op een dwingende agressieve manier

(Man resp nr R, periode 1985-1995, 1995-2005, 2005-heden, basisschoolleeftijd/adolescent)

Ik weet wel dat wij gewoon voor onze leeftijd heel seksueel actief waren en wel op een hele dwingende, agressieve manier, wat ook wel heel dreigend over kan komen als je in zo'n tehuis woont. [...] Ik denk dat mensen het ook niet willen zien of niet kunnen begrijpen, dat als je acht of negen jaar bent, dat je daar mee bezig bent, maar ja het bestaat echt. Agressie was aan de orde van de dag, want daar zaten eigenlijk de meest ontspoorde kinderen, die hadden dit hele traject al doorlopen, en die kwamen dan met z'n allen samen in zo'n huis. Nou dat was één groot feest. Bier zuipen, heleboel seksuele relaties, heleboel vreemdgaan onderling. [...] Geld van een ander afpakken. Beroven. Bedreigen. Dat gebeurde daar dagelijks. [...] Ik denk dat een groot gedeelte van het geweld in instellingen te wijten valt aan de grote leeftijdsverschillen. Je moet vooral [niet] hele jonge meisjes met seksuele gedragsproblemen bij jongetjes van zestien met seksuele gedragsproblemen daar op één groep zetten.

Over de periode 2009-2015 gaf oud-pupil (S) aan dat zij zich wel onveilig kon voelen als kinderen een woede uitbarsting kregen: "er waren redelijk veel kinderen die echt een soort bom waren, en ze werden in één keer boos en ze konden alles mollen en ook dus kinderen daadwerkelijk aanvallen: stoelen naar je gingen gooien en met vorken en messen gingen gooien. [...] Omdat de voorwerpen die er staan daadwerkelijk ernstige dingen kunnen aanrichten. Als je met kopjes gaat gooien en zo'n kopje breekt en er komt iemand met zo'n punt achter je aan, dat is wel echt eng. Dan voel je je op dat moment niet veilig, nee." Ook is deze oud-pupil (S) als adolescent enkele malen seksueel misbruikt door een mede-pupil van drie jaar ouder. Dit gebeurde een paar jaar na het misbruik door een groepsleider waar ze nooit over had gepraat. De mede-pupil bedreigde haar ook, ze mocht niets zeggen over wat er gebeurde: "Als ik iets zou zeggen, dan zou het de volgende keer nog erger zijn of dan zou ik het niet overleven, dat zouden mijn ouders mij ergens in de bosjes vinden. Daar word je gewoon bang van [...] Ook zette hij dingen op mijn account: dan opende ik mijn account en dan stond daar een beeld van een duivel ofzo, of dingen met de dood."

2. Hoe kon dit gebeuren?

2.1. Mogelijke risicofactoren voor geweld

In antwoord op de vraag hoe het geweld heeft kunnen gebeuren hebben we de geïnterviewde oud-pupillen en de medewerkers verschillende vragen gesteld. Zo vroegen we naar mogelijke redenen voor het ontstaan van het geweld en/of waarom het geweld kon voortbestaan. Ook hebben we vragen gesteld over de context waarin het geweld plaatsvond. Uit de antwoorden van de respondenten kunnen we een aantal mogelijke risicofactoren herleiden die belangrijk kunnen zijn voor het ontstaan en voortbestaan van geweld in de residentiële jeugdzorg.

2.1.1. Wij zagen hen niet als daders

In de verhalen van de geïnterviewde oud-pupillen was groepsleiding vaak de dader. En verschillende oud-pupillen hebben ook geweld tussen pupillen onderling genoemd. In het geweld gepleegd door groepsleiding komt naar voren dat pupillen ten tijde van het geweld de daders vaak helemaal niet als daders zagen. De oud-pupillen benoemen dat het geweld, fysiek, psychisch en ook seksueel, vaak normaal was: het was een onderdeel van hun leven als kind en ze dachten in die tijd ook niet in termen van dader en slachtoffer. Meerdere oud-pupillen vertellen dat ze pas veel later in hun leven zijn gaan beseffen dat wat hen was overkomen niet normaal was en dat het niet aan hen lag dat dit allemaal was gebeurd. Zij beseften pas veel later dat zij slachtoffer waren geworden van geweld. Dit gold voor oud-pupillen in alle onderzochte decennia. Sommige respondenten benoemen ook de verandering in de tijdgeest hoe men over opvoeding dacht; die harde aanpak en die klappen, dat zou in deze tijd echt niet meer kunnen, maar toen was dat normaal (tot aan de jaren 1970). Een enkele pupil (O) beschrijft dat ze zich nu nog enigszins schuldig voelde ten opzichte van de groepsleider die zijn boekje op verschillende vlakken te buiten was gegaan, ze zei: "het voelt nog steeds een beetje als verraad [richting de groepsleider] nu ik dit zo aan jou vertel".

2.1.2. Er niet over kunnen/willen/durven/mogen praten

Verschiedende oud-pupillen aan wie we vroegen: heb je met iemand over het geweld kunnen praten destijds?, zeiden: "met wie dan?" Zij geven aan dat er niemand was met wie ze konden praten, dat ze niemand vertrouwden, dat er niemand was voor hen, wat ook onderdeel was van de psychische verwaarlozing die zij hadden meegemaakt. Er was vaak ook niemand die aan hen vroeg hoe het nou echt met hun ging. Anderen geven aan dat het niet eens in ze op kwam er over te praten: het was, hoe erg het geweld ook was, zo normaal destijds voor ze wat ze meemaakten dat het niet in ze op kwam het aan iemand te vertellen. Weer andere oud-pupillen geven aan dat ze er niet over durfden te praten, uit angst voor represailles van de groepsleiding of mede-pupillen (omdat je geklikt had). Het niet praten over het geweld is ook iets wat in alle decennia terugkwam. Een oud-pupil (R) vertelt over begin deze eeuw dat hij doodsbenuwd was voor de oudere jongens die altijd zijn geld stalen, hij vond dat groepsleiding dat had moeten zien. Pupillen die wel (durfden) praten werden ook lang niet altijd geloofd. Zo kaartte oud-pupil (R) een probleem in zijn groep aan bij groepsleiding, die dat niet serieus nam omdat hij "al zoveel had gelogen". Een andere oud-pupil (J) die graag wilde vertellen over alle nare ervaringen uit haar verleden werd verzocht te stoppen hierover te praten en niet zoveel fantasieverhaaltjes te vertellen. Hierna vertelde ze nooit meer iets over haar verleden.

Een geïnterviewde medewerker (MA) (jaren 1950-1970) vertelt dat hij nog steeds contact heeft met een aantal oud-pupillen van hem, met wie hij destijds als hoofdleder ook een goede band had. En dat ze hem nu soms dingen vertellen over hoe zij dingen hadden ervaren, bijvoorbeeld over een groepsleider die zijn boekje te buiten ging, waar hij nooit weet van heeft gehad, of waarvan hij zegt: "ik heb blijkbaar met mijn ogen dicht gelopen". Deze medewerker vertelt ook: "Ik ontdekte wel eens wat, iets wat niet klopte dacht ik, maar het was nog niet bespreekbaar. Ik had een onvermogen daartoe. Ik had op de man af moeten zeggen, zeg hoe zit dat. Maar nee, daar praatte je niet over. Dat was een beetje de norm. En als ik al die dingen hoor achteraf..., dan schrik ik daar wel van." Een andere medewerker (MB) vertelt over de jaren 1970 dat ze als groepsleidster wel het idee had

dat twee collega's over de schreef gingen en seksueel grensoverschrijdend gedrag vertoonden, maar dat niemand daar over praatte, de jongeren niet en de medewerkers niet, dat kwam niet in je op en je wist ook niet met wie je daarover moest praten. Opeens waren de collega's weg, met de noorderzon vertrokken. En nooit werd duidelijk waarom. Ze noemt het "de sluier van het niet weten, het niet benoemen. Daardoor konden misstanden ook blijven voortduren".

2.1.3. Afhankelijkheid

Niet over geweldservaringen praten of er tegenin gaan kan ook te maken hebben met hoe afhankelijk de kinderen zijn van de volwassenen om hen heen. Ook dit punt komt in alle decennia terug. Een oud-pupil (A) verwoordt hoe moeilijk het is om als kind in een afhankelijkheidssituatie tegen een volwassene in te gaan: "Als kind kun je het niet uiten. Je kunt niet tegen die volwassenen zeggen: maar je doet me pijn, of je kwetst me of weet ik veel wat, want die woorden heb je nog niet. En je bent in een hele afhankelijke situatie. Want je bent er afhankelijk van wat die mensen met jou doen. Je kunt niks, je bent volkomen weerloos." Een medewerker (MC) benoemt dat hij in zijn carrière weinig kinderen had meegemaakt die er werk van maakten als zij een draai om hun oren hadden gekregen, en dat dit wellicht met de afhankelijkheidsrelatie te maken heeft: "het is maar een enkel kind geweest, maar dat heeft natuurlijk ook met die enorme afhankelijkheidsrelaties te maken, wat direct ter plekke heeft gezegd: dit wat me nu overkomt, hier ga ik werk van maken".

2.1.4. Macht(strijd) en wij-zij-cultuur

Macht en de strijd om de macht was ook een onderwerp dat veelvuldig genoemd werd in de interviews en deze verhalen laten zien dat het streven naar meer macht (over een groep of over een individu) vaak samen gaat met geweld, en ook dit lijkt een tijdloos punt. De verhalen van oud-pupillen uit de **jaren 1940-1950** staan vol met voorbeelden die te maken hebben met macht: er werd veelvuldig repressie en fysiek geweld toegepast om de kinderen te laten gehoorzamen. Een slachtoffer van seksueel geweld (H) uit die tijd benoemt dat de dader, een sportleraar van de instelling, hem steeds weer opzocht later in de tijd, zodat hij nog steeds macht kon hebben over hem. Een andere oud-pupil (D) uit die tijd geeft aan dat zij hun groepsleiding "surveillanten" moesten noemen. Omgekeerd komen ook in verschillende verhalen van oud-pupillen **vanaf de jaren 1970** situaties naar voren van fysiek geweld waarin pupillen de strijd aangingen met groepsleiding: zij daagden groepsleiding fysiek uit en gingen het gevecht aan om te kijken wie er de baas was. In veel van de verhalen over macht en strijd gaat het over wij-tegen-zij: pupillen versus groepsleiding of omgekeerd.

Meerdere oud-pupillen beschrijven ook de heftige cultuur bij pupillen onderling van vechten, bedreigen en pesten: het was "de jungle", het was "het recht van de sterkste", wat ook te maken had met macht. Zo beschrijft één oud-pupil (N) dat er veel gevechten werd omdat je moest zorgen dat de ander niet de baas over je werd, dat dit geweld met het vestigen van een *rangorde* in de instelling te maken had: het hoorde bij het harde leven van de jeugdzorginstelling. Eén van de oud-pupillen (M) zag in de **jaren 1980** die wij-zij cultuur ook terug in de manier waarop groepsleiding omging met geweld tussen kinderen onderling: "dan gingen ze sancties geven en straffen. Die verhouding tussen kinderen groepsleiding... die is met zoveel afstand. [...] Die hulpverlenerstaal naar het kind. Kijk, in de setting van residentieel, waarin je toch al wij en zij hebt, dan heb je als kind wij met de hulpverleners, want die worden ervoor betaald. Maar als je dan door die hulpverleningsmanier van 'doelen stellen' praten met kinderen, roep je dus echt ook enorm veel agressie op." Een oud-pupil (R) die begin deze eeuw in de jeugdzorg woonde, wijdt een deel van het geweld in de jeugdzorg aan de grote leeftijdsverschillen die er konden zijn op een groep; oudere kinderen die het leven van de jongeren zuur maken, of jonge meisjes die met oudere jongens met seksuele gedragsproblemen in een groep samenleven.

Ook in de verhalen van medewerkers komt macht en de strijd om de macht terug. Het laten zien wie er de baas is door een klap uit te delen door groepsleiding was niet ongevoel volgens een medewerker (MC) in de **jaren 1970**. Ook vertelt hij van een incident waarbij de jongeren de macht wilden grijpen: "Ik had dienst en er was onrust uitgebroken in één van die groepen. Ze hadden de

groepsleider buiten de deur gezet en de jongens hadden het voor het zeggen, die hadden eigenlijk de macht overgenomen in de leefgroep. En ik kom daar bij de voordeur, nou er werd dus gewoon als het ware een eisenpakket op tafel gelegd. En toen heb ik in eerste instantie nog onderhandeld via de brievenbus, en dat bood geen soelaas, dus het liep behoorlijk hoog op, en toen heb ik op een gegeven moment, buiten staat het fietsenrek, en een paar fietsen in, en die heb ik toen door de deur heen gesmeten, en zo ben ik naar binnen gegaan daar. Dat was ordeherstel.”

2.1.5. Gebrek aan beschermingsmaatregelen, toezicht en kinderrechten en het leren van incidenten

In de verhalen van de oud-pupillen die in de **jaren 1940-1950** in de jeugdzorg verbleven blijkt een gebrek aan (vertrouwens)personen waartoe de kinderen zich konden wenden en regelgeving of toezicht waardoor zij beschermd werden. Zoals een oud-pupil uit die periode het verwoordde: “wij waren wetteloos”; “ik vind dit zuiver de kinderbescherming en de staat, die heeft ons dat aangedaan, terwijl wij een beschermde omgeving nodig hadden. [...] Dat we naakt daar ’s nachts moesten staan en dat de zuster ons kon begluren. Daar krijg je nou gevangenisstraffen voor. [...] Wij waren wij waren wetteloos. Zoals in een kamp.”

Ook in latere decennia lijkt een gebrek aan toezicht en beschermende maatregelen een oorzaak te zijn voor het ontstaan en voortbestaan van het geweld. Zo vertelt één pupil (J) die in de **jaren 1960-1970** in de jeugdzorg verbleef hoe de leidsters die haar en andere pupillen psychisch en seksueel misbruikten hun gang konden gaan, door te zorgen dat ze samen dienst hadden en door andere groepsleiding weg te pesten. Leiding zou wel signalen hebben gehad maar hier niets mee hebben gedaan: “Er was ook één juf, dat was een schat van een mens. Maar toen kwamen zij [*de twee leidsters die het geweld pleegden*] en zij hebben haar gewoon weggetreiterd uit die groep. Want zij wilden de regie hebben. En ze [*de lieve juf*] mocht op een gegeven moment bijna niks meer en iedere keer gingen ze weer haar uren afpikken. Ze was er niet tegen opgewassen, tegen die twee. En ze hielden wel rekening mee dat ze altijd samen werkten. [...] Ze hebben zeker te weten signalen gehad, die daar leiding gaven, alleen die moesten ook de bek houden. Van hogerhand.”

Een andere pupil die in de **jaren 1980** in de jeugdzorg verbleef en ook seksueel was misbruikt door een groepsleider vertelt dat ze het misbruik aan de kaak had gesteld, dat de groepsleider was ontslagen maar daarna gewoon weer ergens anders aan de slag kon: “Op het moment dat ik daarmee naar buiten kwam, is hij op staande voet ontslagen [...]. En toen hebben ze gevraagd of ik aangifte wilde doen, maar door persoonlijke thuisomstandigheden kon ik geen aangifte doen, ook omdat ik me schuldig voelde dat hij ontslagen was. [...] en later vernam ik dat hij in een andere instelling aangenomen was, dat de directeur de instelling had gebeld, jongens hier, dit is hier gebeurd. En die [*nieuwe instelling*] hebben daar niets mee gedaan en daar is het weer misgegaan.” Een andere oud-pupil die in de **jaren 1980** in een kleinschalige woonvoorziening van de jeugdzorg verbleef en waarbij de groepsleider onder meer samen drugs gebruikte met de kinderen heeft geen herinnering er aan of er toezicht werd gehouden door anderen; er kwam wel eens iemand van het bestuur van de stichting langs, maar dat was het dan.

Ook uit de verhalen van medewerkers uit de jaren 1950-1980 komt naar voren dat er weinig openheid was met betrekking tot (seksuele) incidenten. Een medewerker (MC) (**vanaf de jaren 1970-heden** werkzaam in de jeugdzorg) vertelt dat er pas later, begin deze eeuw, duidelijke protocollen kwamen op het gebied van geweld: “Uiteraard werd dat [*een geweldsincident*] gemeld, maar ook niet tot zo tot in detail, de inspectie was daar niet van op de hoogte. [...] Pas veel later. In de laatste vijf of tien jaar van mijn loopbaan had je de calamiteitenmelding, dan heb je gewoon heel duidelijk protocol. Maar er is natuurlijk heel lang een situatie geweest waarin dat gedeeltelijk binnenshuis werd ..., voordat daar ook intern gepaste maatregelen werden getroffen, dan praat je eigenlijk misschien **2000, 2002** dat er voor het eerst op die manier naar gekeken werd. En dat het ook kon leiden tot een schorsing van een medewerker, een op non-actief stelling of zelfs ontslag op staande voet.” Ook de archivering van geweld binnen de instelling was vaak slecht, benoemt deze medewerker: geweld heeft overal plaatsgevonden maar de archieven zijn erg slecht terug te vinden, ook door alle fusies die er binnen de jeugdzorg hebben plaatsgevonden.

Ook al zijn er nu protocollen en is er HKZ-certificatie, daarmee wordt er nog niet altijd voldoende van incidenten geleerd. Zo vertelt medewerker (MD) die **tot op heden** in de jeugdzorg werkt: “we zijn allemaal HKZ gecertificeerd, maar dat zegt nog niets. Ik ben veel geïnteresseerder in het verhaal achter de cijfers. [...] Het is mooi, MIC-meldingen hebben, maar wat zegt dat nou over de context, wat zegt dat nou over de weging, wat zegt dat nou over het klimaat waarin dat begint. En ben je bereid om daar met elkaar naar te kijken, met name ook naar je eigen gedrag kijken. Dat is natuurlijk wat je niet leest in jaarverslagen.” Over de jaren is deze risicofactor dus veranderd, onder meer doordat er nu protocollen zijn, maar het blijft een vraag hoe geweld mede met behulp van deze protocollen zoveel mogelijk voorkomen kan worden.

2.1.6. Gebrekkige opleiding, motivatie of bekwaamheid van medewerkers en jonge groepsleiding

Bij navraag bij de respondenten wat voor achtergrond de groepsleiding had onder wie het geweld plaatsvond of kon voortbestaan kwam een aantal aspecten met betrekking tot opleiding, motivatie en bekwaamheid naar voren die belangrijk kunnen zijn voor het ontstaan en voortbestaan van geweld. De oud-pupillen die in de **jaren 1940-1950-1960** door nonnen werden begeleid in hun instelling brachten onder meer naar voren dat het wellicht een opdracht van de kerk was om geen binding aan te gaan met de kinderen en de kinderen met *harde hand* op te voeden. Drie oud-pupillen (A, G, I) benoemen ook dat het niet altijd een eigen keuze van de non zelf was geweest om non te worden en met kinderen te werken, wat de non wellicht *frustreerde* en haar *motivatie* om voor kinderen te zorgen niet ten goede kwam. Een oud-pupil (D) die niet bij de nonnen was opgegroeid vertelt over *afwezige* groepsleiding: ze waren er niet, ze waren dronken of zaten achter de vrouwen aan.

Een oud-pupil (K) uit de **jaren 1960-1970** vertelt dat de leidsters van haar groep allemaal *erg jong* waren en net van de middelbare school kwamen, 17 of 18 jaar, en dat ze het vooral leuk vonden om met de baby's op de groep te spelen; de rest van de groep kon wel voor zichzelf zorgen. Oud-pupil (R) die in de **jaren 1990 tot 2006** in de jeugdzorg woonde benoemt ook dat veel groepsleiding *jong* is en dan meestal wel een opleiding zoals SPW of SPH heeft gedaan, maar nog niet de *levenservaring* of *knowhow* heeft om met hele groepen kwetsbare kinderen te werken, wat problemen en geweld in de hand kan werken. Deze oud-pupil vindt dat er eigenlijk een programma moet zijn om te kijken of medewerkers wel geschikt zijn om in de residentiële jeugdzorg te werken.

Van de andere kant vertelt één van de medewerkers (MB) hoe lastig het was om als *piepjonge* groepsleidster van 19 jaar op een groep van jongens van 12-18 jaar gezet te worden (o.a. door overspannenheid van collega's), waarbij ze hard moest werken om haar gezag te vestigen en haar leeftijd maar niet noemde tegen de jongens. Een andere medewerker (MA) die vanaf de **jaren 1950** in de jeugdzorg werkte benoemt dat de groepsleiding met wie hij werkte vaak *geen opleiding* had, of juist in de jeugdzorg ging werken en tegelijkertijd naar school gingen om certificaten (Kinderbescherming A en B) te halen. Hij vertelt dat zij allen inwonend waren in de instelling en dat alle medewerkers, ondanks gebrek aan opleiding, wel erg *gemotiveerd* waren om met kinderen te werken. Buiten dat geeft hij ook aan dat er *niet echt een gestructureerd plan* was hoe er met kinderen gewerkt werd: “we deden maar wat”. Ook over zijn latere jaren in de jeugdzorg (**1960-1970**) geeft hij aan hoezeer het zoeken was naar een goede manier om met de kinderen om te gaan: de pedagogische houding was nog erg gericht op discipline, rust, reinheid en regelmaat, en niet erg op wat dat specifieke kind nou nodig had.

In de latere decennia, **vanaf 1980**, is er vaker sprake van groepsleiding met een relevante opleiding. Toch kan er dan sprake zijn van *handelingsverlegenheid* bij het werken met de soms gedragsmoeilijke en kwetsbare kinderen, zo merken twee medewerkers op, wat kan leiden tot geweld, uit onmacht. Begeleiding van groepsleiding is dan heel belangrijk, zo blijkt uit het verhaal van een medewerker (MF) die als gedragsdeskundige in de jeugdzorg werkte **begin deze eeuw**: “De groepsleiding had allemaal hbo, SPH. Heel veel vaste krachten. Op zich was dat goed. Het waren betrokken, lieve, jonge vrouwen. Ze waren dan heel blij dat ik kwam als gedragsdeskundige, je merkte dat ze echt tekort kwamen. Aan kennis, visie, ondersteuning. Ik bedoel, ze deden heel erg hun best en het ging ook goed, maar ze waren ook wel vaak handelingsverlegen. En ook daar was één jongetje die heel agressief was. Het was veel vaker dat ze gingen schreeuwen tegen dat jongetje of dat ze heel boos werden of dat ze het echt gewoon niet meer trokken. Dus daar hebben we het

natuurlijk ook wel vaak over gehad. Dat is dan ook geweld natuurlijk. Naar dat ene jongetje... dat je gewoon merkte van dan op een gegeven moment dan was als groepsleiding kon hem gewoon helemaal zat zijn. En dan hoorde je opeens een groepsleider 'En nu is het klaar! Ga maar naar buiten!' of 'Ga maar daar in de hoek staan!' En dan voelde je echt dat dat handelingsverlegenheid was. En dat ze niet verder konden."

Een oud-pupil die tussen **2009-2015** langere periodes in verschillende groepen heeft gewoond maakte mee dat de conflicthantering van groepsleiding op de ene groep wel werkte, maar op een andere groep niet, terwijl ze een vergelijkbare methode hanteerden: een groepsmoment inlassen om het incident met zijn allen te bespreken. Bij de groep waar het wel werkte werden de problemen helemaal ontleed en uitgepraat. Bij de andere groep waar het niet werkte wilden de kinderen niet meedoen aan zo'n gesprek en gaf ook groepsleiding het snel(ler) op om een groepsgebesprek op gang te brengen. Conflicten werden daar nooit echt uitgesproken, waardoor volgens de oud-pupil altijd weer dezelfde conflicten voorkwamen. Ook vond ze de groepsleiding erg jong: rond de 20, 25 jaar: "daar had ik echt het idee van je weet niet eens wat je aan het doen bent, je scheelt misschien zeven jaar met mij".

En medewerker (MG) die in de huidige tijd (**2018**) in de jeugdzorg werkt als groepsleidster/docent heeft het idee dat het sommige groepsleiding te weinig kan schelen hoe het met de kinderen gaat en dat ze kinderen soms als patiënten behandelen. Ze benoemt dat groepsleiding vaak jong is en niet altijd goed weet hoe ze met bepaald gedrag om moeten gaan: "Als kinderen negatief gedrag tonen wordt er al snel gezegd: 'het kind zet dit in om iets voor elkaar te krijgen', terwijl er niet naar de achtergrond gekeken wordt waarom het kind dit inzet. Ook merk ik dat groepsleiding situaties weglacht, bijvoorbeeld als zich een probleem heeft voorgedaan bij een kind. Ik zie dat groepsleiding vaak jong is en dat ze niet altijd weten hoe ze met moeilijk gedrag moeten omgaan, of hoe ze psychiatrische problematiek of bijvoorbeeld signalen of gevolgen van misbruik kunnen herkennen."

Een andere medewerker (MC) benoemt dat hij vindt dat de handelingsverlegenheid is toegenomen in **de huidige tijd** en hij vindt dat er in het *hbo onvoldoende aandacht wordt besteed aan geweld* en hoe je met moeilijke situaties met kinderen om kan gaan: "Dat baart me ook nog wel zorgen, dat kennelijk de handelingsverlegenheid is toegenomen van professionals. Dus men ziet het wel, men checkt het, en rapporteert het, maar hoe ga je er dan mee om. Ook met die meest spannende situatie. Kijk daar wordt dus ook op die hbo onvoldoende aandacht aan besteed." Ook met betrekking tot seksueel misbruik merkt medewerker ME op dat dit (vaak) geen onderdeel is van de sociale opleidingen. In de loop der jaren lijkt de opleidingsachtergrond van medewerkers in de residentiële jeugdzorg dus verbeterd, maar bekwaamheid ten aanzien van werken met groepen kwetsbare kinderen en de omgang met geweld lijkt een uitdaging te blijven.

2.1.7. Lastige werkomstandigheden, onveilig of gesloten teamklimaat, onvoldoende ondersteuning van medewerkers

Buiten opleiding en bekwaamheid komen ook andere – op medewerkers van invloed zijnde – factoren naar voren die een risico kunnen vormen voor het ontstaan c.q. voortbestaan van geweld. Het gaat dan om werkomstandigheden, zoals tijd, teamklimaat en ondersteuning van medewerkers. Meerdere respondenten praten over *grote groepen* en *weinig tijd* om voor de kinderen te zorgen. Zo benoemt één oud-pupil (R) dat er in een van zijn jeugdzorggroepen (**1995-2005**) altijd twee begeleiders waren op zo'n 12 kinderen en dat ze altijd te weinig aandacht voor de kinderen hadden en te weinig overzicht over wat er gebeurde. Hij vertelt ook dat hij wel eens (fysieke) aandacht zocht door agressief gedrag te vertonen, zodat de leiding hem fysiek vast zou houden (holding): "Als jij dus eigenlijk gewoon alleen maar boos hoeft te worden om aandacht te krijgen, nou dan doe je dat als klein kind, dat is heel simpel aangeleerd. [...] Iedereen deed dat als ze aandacht wilden, dan traptten ze gewoon het hele huis overhoop, of een pan met eten over een ander heen, zo ging dat." Ook *onveiligheid en geslotenheid binnen het team van medewerkers* kan er voor zorgen dat zaken rondom geweld niet of laat aan het licht komen. Zo vertelt één oud-pupil (Q) over de **midden jaren 1990** dat er wel eens andere medewerkers bij waren als de bewuste groepsleidster kinderen psychisch mishandelde (bijvoorbeeld voor de groep moeten voorlezen uit je dagboek). Maar dat die andere medewerkers door onderlinge banden dat niet (snel) gingen aankaarten.

Onder medewerkers was er ook een aantal verhalen over een *onveilig* en *gesloten* teamklimaat en *weinig ondersteuning en zorg voor het personeel*. Zo vertelt één medewerker (MD) dat zij het in de **jaren 1980** als groepsleidster niet eens was met de aanpak in de instelling waar zij toen werkte, zij vond het teveel een machocultuur waar de menselijke maat ver te zoeken was. Ze deelde haar zorgen maar het was *lastig om over deze verschillen van inzicht te praten*; de cultuur was erg *beheersmatig* zoals zij het omschrijft. Ze benoemt dat ze *parallele processen* signaleerde: "datgene wat er bij de jongeren gebeurde, gebeurde ook in de teams. Het werd overgedragen: een proces van individualisering en uitstoting". Ze noemt dat het management weinig zorg en aandacht voor het personeel had, dat toch met heftige geschiedenissen werd geconfronteerd: "als je niet goed voor je personeel zorgt, dan kunnen die ook niet goed voor je cliënten zorgen, dat kan niet". Een andere medewerker (ME) vertelt over **begin deze eeuw** dat zij heel open met haar pupillen wilde spreken over seksualiteit en seksueel geweld, omdat dat een onderwerp was dat erg speelde onder haar jongeren. Leidinggevend en enkele collega's waren het niet eens met haar aanpak. Er werd niet open van gedachten gewisseld over verschillen in manieren van aanpak, en uiteindelijk is de medewerker na een voorval ontslagen (later ongeldig verklaard).

Medewerker MD praat verder over een instelling die zij als interim-manager begeleidde **rond 2015** waar zoals zij het noemt: *geen aanspreek-cultuur* was, maar een *ongezond leer-en-werkklimaat* waar mensen ziek van elkaar werden. Medewerkers spraken elkaar bijvoorbeeld niet aan op redenen om de isoleercel in te zetten. Ook kwamen er ernstige incidenten voor, zo werd een medewerker door een jongere met kokend water overgoten. Ze benoemt dat het *handelingsverlegenheid* is, maar wil het daar niet mee af doen, want medewerkers moeten goed ondersteund worden: "het is heel erg als iemand handelingsverlegen is omdat er niet goed voor hem of haar gezorgd wordt. En dat geldt ook voor cliënten, die handelingsverlegenheid, als daar geen oog of oor voor is." Een positief voorbeeld komt van een medewerker (MG) die in de huidige tijd (**2018**) in de jeugdzorg werkt. Op één van haar werkplekken wordt met een bepaalde visie ten aanzien van leefklimaat gewerkt. Ze benoemt onder meer dat de woonkamers ruimer zijn en gekozen wordt voor bepaalde kleuren. Dat er een knuffel gegeven kan worden en dat er in gesprek gegaan wordt met het kind. Dat er meer gekeken wordt van: hoe kunnen we dit kind helpen in plaats van straffen. Hoewel ze nog steeds het idee had dat de kinderen ook hier eenzaam waren, leken ze in haar optiek wel gelukkiger dat in andere instellingen waar ze had gewerkt.

2.1.8. (Weinig) contact met familie of voogd en het spelen van 'schone schijn'

Wat herleid zou kunnen worden als een mogelijke indirecte risicofactor voor het voortbestaan en niet opmerken van geweld in de instelling is dat uit verhalen van diverse respondenten naar voren komt dat het contact tussen instelling/pupil en familie of voogd minimaal was, niet bestond, ontmoedigd werd of soms een façade van *schone schijn* was: net doen of er niets aan de hand was. Bij de pupillen uit de **jaren 1940-1950-1960** was er niet veel contact met familie of de voogd. Kinderen leken echt overgedragen te worden aan de instelling. Als familie of voogd kwam moesten kinderen hun beste beentje voor te zetten. Kinderen werd soms ook wel verteld dat ze zich goed moesten gedragen. Een oud-pupil (H) vertelt: "het erge eigenlijk was, je ouders mochten na acht weken een keer komen, dan werd er in de zaal werd er een tafel gedekt voor de ouders, dan konden zij warm eten. Dus die [ouders] gingen naar huis toe, en die zeggen o, dat is goed, hè." Een andere oud-pupil (A) vertelt dat de voogd eens in de zoveel tijd kwam kijken hoe het ging met de kinderen die onder haar hoede vielen: "Zij kwam één keer in de zoveel tijd controleren, want dan moesten alle kinderen naar het kamertje komen en daar stond dan zo'n juf van de voogdinstelling en die kwam dan vragen hoe we het maakten. Maar ja, wij waren geïndoctrineerd, grote witte strik in het haar, en dan moesten we zeggen dat we het heel goed hadden. Van de nonnen. Ja dan werden de woorden eigenlijk in de mond gelegd en wij konden alleen maar ja zeggen. Of nee, maar ze vroegen nooit naar geweld of naar nare dingen, was altijd ja, we zagen er netjes uit, strik in het haar, en, nou, ging allemaal goed. Nou dan gingen ze weer."

Contact tussen familie en pupillen werd ook wel eens bewust belemmerd, zo blijkt uit de verhalen van twee respondenten (D, E): "mijn moeder had aan mijn broer en mij een kaart gestuurd en die directrice van de [instelling] die heeft die kaart zonder dat wij ze gezien hebben teruggestuurd naar mijn moeder, [...] want dat wekte bij ons alleen maar verwachtingen." Een oud-pupil uit de **jaren**

1980 (M) noemt dat *gezinsvoogden* dan wel langs kwamen eens in de drie, vier maanden voor een gesprek van drie kwartier, maar dat je dan niet zomaar een relatie of vertrouwensband opbouwt waarin je ook echt kunt vragen: "Hoe gaat het echt met je? Hoe behandelen ze je?" Ook oud-pupil (R) beschrijft over **de jaren 1990** hoe het voelde: dat hij ergens werd geplaatst en er dan vanuit zijn gezinsvoogd(en) eigenlijk niet meer werd omgekeken naar hem.

Een medewerker (MA) praat over de jaren **1950-1960** in de jeugdzorg dat zij helemaal niet zo bewust bezig waren met het contact tussen ouders en groepsleiding en dat dit contact er ook niet echt was: "Er was geen enkel contact van ons uit met de ouders. Dus die kinderen kwamen terug, waarschijnlijk in dezelfde puinhoop waaruit ze weggehaald waren. Het was niet zo bewust in die zin. Maar ouders die ik wel zag, want ze gingen bijvoorbeeld eens in de maand naar huis, en dan werden ze op centraal station, en dan zei hè, dat is mijn vader, en als zijn vader dan zin had, kwam hij naar me toe en dan begroetten we elkaar even, maar als zijn vader geen zin had dan deed hij het niet." Een medewerker (MF) die **begin deze eeuw** als gedragsdeskundige in de jeugdzorg werkte vertelt dat het contact er zeker wel was tussen kind en familie, maar dat dit door groepsleiding ook wel als moeilijk ervaren kon worden. Ouders kwamen soms onverwacht langs of juist niet opdagen, wat voor zowel kind als groepsleiding ingewikkeld was. Groepsleiding was soms geneigd zelf dingen op te lossen met de kinderen, waar ouders daar wellicht ook een rol in hadden kunnen hebben: "Stel dat er kleren gekocht moesten worden, dan was de neiging van die groepsleiding heel snel van 'Nou, dat gaan wij even doen voor die kinderen', terwijl je ook kan denken van 'Ik regel dat de ouders dat met die kinderen gaan doen', Maar dan was al heel snel van 'Nou ja, dan zal ze wel weer niet komen of dat zal wel weer niet lukken'. Vrij negatief, wat ook wel weer begrijpelijk... Ze waren beschermend naar die kinderen toe. Ja, terwijl die kinderen hebben geen toekomst met die groepsleiding, maar wel met die ouders."

2.1.9. Ontbreken van een structurele en kindgerichte aanpak

Over de decennia heen spreekt uit meerdere verhalen van zowel oud-pupillen als medewerkers een gebrek aan een kindgerichte visie op het werken met (kwetsbare, getraumatiseerde) kinderen in een residentiële setting. De geïnterviewde oud-pupillen van de **jaren 1940-1950** onder een hard regime hadden zelf niet het idee dat er een bepaalde pedagogische visie was, maar dat het meer ging om het bijbrengen van discipline aan de groep en het heropvoeden van deze gedoemde kinderen, waarbij een band aangaan met een kind sterk werd ontmoedigd. Je zou dat natuurlijk echter ook als een bepaalde pedagogische visie kunnen omschrijven. Ook in de latere jaren, vanaf de **jaren 1960-heden** spreken de oud-pupillen over een gebrek aan aandacht voor hen, als kind, en voor hun vragen, problemen en trauma's, een gebrek dat vaak diepe gevolgen had in hun verdere leven. Ook de medewerkers uit verschillende decennia benoemen een gebrek aan een individuele aanpak of het steeds maar weer zoeken naar manieren om een kindgerichte benadering te verwezenlijken. Een kindgerichte benadering binnen een (grote) leefgroep van kwetsbare kinderen, met groepsleiding die niet altijd voldoende is opgeleid of wordt begeleid in het werk, is niet vanzelfsprekend, zoals ook blijkt uit het thema pedagogische visie hieronder.

2.2. Veranderende pedagogische visie in instellingen

In de gesprekken met de respondenten over geweld kwamen we ook te spreken over de pedagogische visie van de betreffende instellingen. Meerdere oud-pupillen hadden geen idee wat de pedagogische visie was geweest, of hadden het idee dat – ook met het oog op het geweld dat had kunnen plaatsvinden – er eigenlijk geen visie was op het opvoeden van de kinderen. Andere oud-pupillen hadden wel een beeld van de pedagogische visie of hadden een beeld gekregen door later navraag bij de kerk of instelling te doen over wat destijds de bedoelingen van instelling en groepsleiding was geweest. Een beeld van de pedagogische visie van instellingen kan tot een beter begrip leiden van hoe geweld kon ontstaan of voortbestaan. Hieronder worden enkele beelden van de (veranderende) pedagogische visie geschetst in de residentiële jeugdzorg van 1945-heden, zoals naar voren gebracht door de respondenten.

2.2.1. Kinderen moeten heropgevoed worden, een emotionele band aangaan wordt ontmoedigd

Wat uit de verhalen van de oud-pupillen uit de **jaren 1940-1950** spreekt is dat groepsleiding tot taak had de kinderen te heropvoeden. Kinderen in de tehuizen waren 'slechte' kinderen en kwamen uit een slecht milieu. Dat gold bijvoorbeeld sterk voor de kinderen van ouders die in de oorlog bij de NSB waren aangesloten. Enkele oud-pupillen hadden ouders die in de gevangenis zaten wegens hun oorlogsverleden. Deze pupillen hadden sterk het idee dat hen dat werd nagedragen en de groepsleiding vertelde ook regelmatig hoe slecht zij waren. De oud-pupillen uit de jaren 1940-1950 vertellen ook over de weinige genegenheid dat zij ontvingen van de groepsleiding en dat emotioneel contact tussen kinderen en groepsleiding ontmoedigd werd. Zij vertellen onder meer dat de groepsleiding **geen band mocht aangaan** met de kinderen en dat indien zij dat wel deden, de groepsleiding daarvoor berispt werd.

2.2.2. Zorg uit liefdadigheid

In contrast met bovenstaand beeld van het ontmoedigen van genegenheid, is het beeld dat de opvang van kinderen van oudsher (en deels ook nog in de **jaren 1940-1950-1960**) was gestoeld op zorg uit liefdadigheid. Een medewerker (MA) vertelt over één van zijn instellingen: "Dat was echt de voortzetting van de familiesituatie. Zo was dat ook ingericht, het [*de groepsleiding*] waren over het algemeen mensen die met een grote mate van liefdadigheid daar kwamen. Niet geschoold in de aanpak van kinderen, maar de scholing zat veel meer in de hoek van dat ze lief konden zijn, ze waren door de Heer geroepen." De medewerker benoemt hier dat de groepsleiding in zijn instelling van oorsprong veelal niet geschoold was in de opvoeding van kinderen, maar met kinderen werkte vanuit een roeping vanuit de kerk. Dat er ook nonnen en paters waren die niet liefdadig waren, gefrustreerd waren en/of geweld gebruikten tegen pupillen blijkt wel uit de verhalen van de oud-pupillen die in de jaren **1940-1950-1960** in aan de kerk gelieerde instellingen woonden en geweld hebben ervaren. Oud-pupil (G): "Het was één zuster met 23 jongens in zo'n afdeling, waren allemaal gefrustreerde vrouwen. Gefrustreerd omdat ze zuster moesten worden en dat helemaal niet konden. Ze moesten dat, je werd gedwongen vanuit de familie, jij wordt zuster, enzovoorts. Ik heb daar geen vreugde gezien ik heb ook allemaal niks geloofd van wat ze ons vertelden van het geloof. Er kan geen God zijn die ons dit wil aandoen, dat bestaat toch niet?"

2.2.3. De woon-leef gemeenschap: geen behandelvisie maar zorg vanuit verbondenheid

De medewerkers (MA, MC) die onder meer in de **jaren 1950-1980** in de jeugdzorg hebben gewerkt beschrijven hoe het was om in de jeugdzorginstelling te wonen en werken tegelijkertijd. In die tijd was het normaal dat je als medewerker inwonend was en dus 24 uur per dag bij de kinderen was. Een medewerker vertelt hoe het was om inwonend groepsleider te zijn: "Het stimuleerde zo, hoe raar het ook klinkt, je hoorde erbij. Jij was onderdeel van dat geheel. Want wij werkten, dat is ook wel merkwaardig, 24 uur. Dat is ook nooit een punt van discussie geweest. Je werkte niet altijd, nee natuurlijk niet, maar je was er altijd. En als je extra vrij wilde, dat kwam helemaal niet in je hoofd op. Het was een goed draaiende situatie waarvan iedereen dacht: wat goed dat die kinderen er eens een jaartje uit zijn." Een andere medewerker (MC) vertelt dat er in dat samenwonen veel zorg vanuit verbondenheid was, omdat je altijd samen was en echt een leefgemeenschap met elkaar vormde. Conflicten werden snel opgelost vanuit het herstel van de relatie. "Je deed alles met elkaar, je kerkte met elkaar, je werkte met elkaar, je voetbalde met elkaar. Het was echt één grote gemeenschap, waarin de sociale controle en ook de verbondenheid groot was. [...] doordat je permanent met elkaar in huis woonde, was je er ook op gefocust om die relatie dan weer heel snel te herstellen. Want je wilde toch verder met elkaar hè natuurlijk. Je kunt elkaar wel een keer een draai om de oren geven, maar je wil ook wel verder." Deze medewerkers vertellen ook dat er eigenlijk niet echt een (behandel)visie was op wat je deed, het ging meer om het samen wonen en leven en van daaruit het kind verder helpen:

(MA): "We hadden geen enkele doelstelling, die was er niet, het was veel meer als ik het nou een beetje flauw zeg, vakantiekolonie-achtig. [...] Wat ik nou zeg loopt een beetje als een rode draad door mijn hele contact en mijn hele werk in de kinderbescherming: ik vond het heel structureel."

(MC): "Nee hier had je niet echt een hele specifieke behandelvisie, behalve dan dat het met alles erop en eraan eigenlijk een therapeutische leefomgeving was. Het werd eigenlijk gezien als de verbondenheid, met name de gebondenheid, het kind ruimte geven, men had hier liever niet alle therapieën, laat het kind tot rust komen in deze situatie, genieten van een kinderboerderij, hè, naschoolse activiteiten, zwembad, sporthal, paardrijden, noem alles maar op, knutselen, laat daar voorlopig van genieten, dat zelfvertrouwen opbouwen en werken aan de eigen toekomst. Dat is eigenlijk wel een beetje de hoofdlijn. Dus geen gerichte behandelvisie."

2.2.4. Meer kindgerichte benadering en democratisering in de zorg

Een eerste bericht van een meer kindgerichte benadering kwam al van een oud-pupil (A) die tot in de **jaren 1950** in de jeugdzorg verbleef en net vertrok uit de instelling toen er volgens haar meer kleinschalig gewoond ging worden, er meer speelgoed aangevoerd werd en er meer gekeken werd naar wat kinderen nodig hebben. Na haar periode van geweld aldaar en het ondergaan van een **hard regime**, werd het volgens haar na haar vertrek door een reorganisatie en een nieuwe wind beter toeven daar. In de jaren daarna (**1960-1970-1980**) zijn er in de verhalen van met name de medewerkers (die wellicht beter zicht hadden op de pedagogische visie) geluiden te horen dat er meer kindgericht gewerkt werd: er werd meer naar het kind gekeken en zijn of haar behoeften. Zo werden kinderen uit dezelfde gezinnen vaker bij elkaar geplaatst in plaats van uit elkaar gehaald. Een medewerker (MC) beschrijft dat de zorg daarmee ook "humaner en democratischer" werd; er werd geprobeerd een meer huiselijke omgeving voor de kinderen te creëren: "het past ook in het tijdsbeeld van de protestgeneratie zou je kunnen zeggen. [...] Eigenlijk met een aantal andere groepsleiders van de nieuwe lichte, vonden wij het absurd dat een kind zijn vrijheid moest verdienen. En dan zie je geleidelijk aan een nieuwe generatie opstaan, wat zich uit niet alleen tussen groepsleiders onderling, maar ook in de hele democratisering van de instellingen. Dat betekent dat we veel meer gingen kijken naar het individu, wat heeft het kind nodig? Hoe kunnen wij het verblijf zodanig inzetten dat er weer toegewerkt kan worden naar de thuissituatie. Met collega's hebben we aan het begin gestaan van die meer humanisering van de zorg. 'Gewoon' maken, kleiner maken, kleinschaliger maken, tuintjes, groentetuintjes, zelf koken. [...] in één keer kreeg de directie ruimte om tien vrouwen aan te stellen. Met de gedachte dan wordt het klimaat wat milder. Gewoon wat andere elementen, er kwam eens een bloemetje op tafel, er kwam eens een fruitschaal op tafel. De tafel werd gedekt, er werden kleinere tafeltjes gecreëerd in plaats van één grote lange tafel waar iedereen zat te eten, het werd allemaal wat leefbaarder gemaakt." Ook medewerker MD beschrijft over de **jaren 1980** dat zij het anders deden dan hun voorgangers: ze probeerden een meer normale sfeer te creëren op de groepen, normale dingen te doen met de kinderen. Niet te denken in moeilijk opvoedbaar, maar moeilijk opgevoed: beseffen dat het kinderen waren die al een heel leven achter zich hadden.

2.2.5. Professionalisering van de zorg

Met de meer kindgerichte benadering kwam ook de professionalisering in de zorg, zoals kan worden afgeleid uit de interviews: een overgang naar meer behandelend werken en naar betekenisgeving aan gedrag. Er kwamen meer psychiaters en ook de orthopedagogen deden hun intrede. Er werd in de jaren ook een ander type kind opgevangen: minder wezen en meer kinderen met probleemgedrag en/of uit een probleemgezin. Een medewerker (MA) beschrijft over de **jaren 1960-1970**: "dat moesten we met elkaar doen, we moesten met elkaar dat veranderingsproces door, van weeshuis naar behandelingstehuis, daar ligt naar mijn gevoel de kern. Hoe ga je om met gestoorde kinderen, wat gestoord dan ook mag zijn, daar waren we nog helemaal niet achter. Orthopedagogiek was nog maar in beginstadium. [...] Nou, ik hoef je niet te vertellen van veranderingsprocessen, hoe die gaan. Moeizaam, drie stappen vooruit, vier achteruit. Het was een ander type kinderen, het werd meer behandelingsgericht, kortom de kinderen een stuk veiligheid bieden enerzijds, anderzijds ze met hun problematiek proberen verder te brengen. Het gaat ook om de verandering van houding van de leiding, die was over het algemeen: discipline. Rust regelmaat reinheid. Dat moesten wij openbreken."

In dezelfde lijn vertelt medewerker MC dat de groepsmatige benadering van de leefgroep plaats maakte voor een meer individuele benadering, met individuele behandelingen. En dat de medische wereld van de psychiater en de jeugdzorgwereld elkaar hier voor het eerst gingen ontmoeten. Medewerker MA vertelt ook dat hij als adjunct-directeur in deze nieuwe wind probeerde om het gesprek over hardhandig optreden van de groepsleiding op gang te brengen. Hij benoemt dat veel groepsleiding van de oude stempel zwart-wit dachten: als ik iets zeg dan gebeurt het zo. Hij probeerde dat bijvoorbeeld open te breken door gesprekken te voeren met groepsleiders over hoe geweldsincidenten konden plaatsvinden. De verandering naar meer behandeling kon ook vanuit financiële overwegingen vorm krijgen. (MA): "Vergeet niet, ieder kind dat binnenkwam is kassa. Dus, de titel behandelingshuis die kreeg je natuurlijk op grond van het beleid dat je ging voeren, maar ook, het was de best betaalde [setting] per kind, want een behandelingshuis suggereert behandeling, nou dan heb je een psychiater nodig, heb je psycholoog nodig, heb je pedagogen nodig, orthopedagoog."

Dat er ook in latere decennia nog behoefte bestaat aan verdere professionalisering en dat "goed naar een kind kijken" niet vanzelfsprekend is blijkt uit hoe bijvoorbeeld oud-pupil (R) de zorg **begin deze eeuw** ervoer: "het was alleen maar belonen en straffen, er zat niets tussen in". Ook blijkt het uit het verhaal van een medewerker (MF) die in de jaren **2002-2003** als gedragswetenschapper werkte in de residentiële jeugdzorg. Zij vertelt dat de groepsleiding niet volgens een bepaalde methode werkte, en dat haar hulp werd ingeroepen en zij de vrije hand kreeg om te doen wat ze goed achtte. Maar dat ze ook wel erg weinig uren in de week had om de groepsleiding kennis bij te brengen en dat daar niet de prioriteit van de instelling lag. "Ze [*de groepsleiding*] waren ook wel vaak handelingsverlegen. [...] het was wel een beetje pionieren bij mij. Ik heb natuurlijk gewoon mijn kennis ingezet en met competentiegericht werken. En met belonen en niet straffen. En dat hebben we allemaal opgezet, daar waren ze ook wel blij mee. En heel erg kijken naar het kind. [...] Maar het was dat geïsoleerde wat ik zei. Binnen de hele organisatie was het maar een heel klein stukje. Het was niet een kernactiviteit. En ik vind dat dat bij residentieel wel zou moeten. Je kan het er niet zomaar een beetje bij doen. Daarvoor is het te intensief en vraagt het eigenlijk te veel. Het is echt wel een tak van sport. Terwijl met een pleeggezin, is het weer wat anders. Dan is het echt het gewone leven. En dit hangt er een beetje tussenin."

2.2.6. Kleinschaliger wonen, meer gezinsgerichte benadering, kinderen zoveel mogelijk thuis

Vanaf de **jaren 1950** vertellen respondenten ons dat er een beweging is naar kleinschaliger wonen en de-institutionalisering. Een beweging die samenhangt met het meer kindgericht werken en de professionalisering in de jeugdzorg en die vanaf de **jaren 1970/1980** een veel grotere vlucht nam. Medewerker MC begon samen met zijn vrouw en kind en een vriend een gezinsgroep, omdat zij het anders wilden doen: "Ik had toen wel een beetje het nadeel van het residentiële van de leefgroep gezien en dat groepsleiders op en af gingen, veel ziekte, veel ellende, veel discontinuïteit, dus ik zeg nou, die gezinsgroep dat lijkt me een goed idee". Later kreeg hij de opdracht om meer leefgroepen om te bouwen tot gezinsgroepen. "Toen zag ik duidelijk de meerwaarde van de gezinshuizen ten opzichte van de leefgroep; veel veiliger, veel meer continuïteit, veel meer dicht bij het gewone leven, veel kinderen bloeiden op, er werd ook veel soort van vanzelfsprekende contact gelegd met het thuismilieu."

Later komt er steeds meer geluid om kinderen zo veel mogelijk in de thuissituatie op te vangen. "Het geluid was: zelfs de slechtste moeder is nog beter dan het beste tehuis. En toen heb ik gezegd we stoppen ermee dus we gaan de leefgroepen sluiten, we gaan meer ambulant, kinderen horen thuis. Dus we gaan het versterken en ook al staat de kinderrechter op het punt om uit huis te plaatsen, dan gaan we toch nog één keer kijken of dat of er herstelmogelijkheden zijn of kunnen versterken, en als een kind echt niet thuis kan wonen om veiligheid of wat dan ook, dan gaat het naar de gezinsvervangende situatie, naar een gezinshuis of naar een pleeggezin." Over de vraag of deze omschakeling naar zo min mogelijk uithuisplaatsen is geslaagd, is deze medewerker duidelijk: "Het beste is altijd in de maak. Nederland is kampioen uithuisplaatsen nog altijd, ook ten opzichte van onze omringende landen, dus ik vind dat we nog lang niet klaar zijn. Zolang wij kinderen nog op het moment dat er handelingsverlegenheid ontstaat van plekje naar plekje sturen, van instituut naar een instituut sturen, nou dan zijn we nog lang niet klaar."

2.3. Tips van de respondenten om geweld in de jeugdzorg in de toekomst te voorkomen

Aan het einde van het interview vroegen we de respondenten of zij nog tips hadden om geweld in de jeugdzorg in de toekomst te voorkomen. Veel verschillende ideeën kwamen naar voren, die we hieronder beschrijven, geïllustreerd met citaten.

2.3.1. *Luister naar het kind, ben er voor het kind en blijf er voor het kind*

Veruit de meeste tips van de geïnterviewde oud-pupillen gingen over hoe belangrijk het is dat er volwassenen zijn in de instelling die er echt voor het kind zijn en naar het kind luisteren. Een luisterend oor van iemand met oprechte aandacht en genegenheid voor het kind is iets wat de meeste geïnterviewde oud-pupillen erg hebben gemist. Mensen die er voor je zijn én blijven, mensen die niet opgeven en die continuïteit kunnen bieden. Iemand die genegenheid heeft voor je, liefdevolle aandacht geeft en je accepteert zoals je bent. Volgens de oud-pupillen kan dat helpen om geweld te voorkomen omdat het kind dan iemand heeft om in vertrouwen te nemen en zich veilig bij te voelen. Werken aan de vertrouwensband tussen pupil en medewerker is hierin heel belangrijk aldus de geïnterviewden. Vertrouwen is niet vanzelfsprekend, geven ook meerdere oud-pupillen aan.

(F): "Wat helpt is er te zijn, het inlevingsvermogen, het gevoel geven van ik begrijp je. Ik help je erdoorheen. Ik neem er de tijd voor. Je mag zijn wie je bent."

(I): "Weet je wat heel belangrijk is: liefde. Kijk, een kind heeft liefde nodig. Met liefde daarmee word je grootgebracht."

(H): "Als een kind komt met een probleem, hou vast. Dat een kind ook terug durft te komen. [...] En niet zeggen van, nou je kunt daar naartoe gaan en jij daar naartoe. Nee: hier ben ik. En als dit klikt, maak ik het hier af."

(P): "Ik vond het eigenlijk wel redelijk goed geregeld daar in veel dingen, maar het allerbelangrijkste is gewoon dat je naar een kind luistert. Als een kind eenmaal geen vertrouwen meer heeft, dan is het heel moeilijk om dat weer te krijgen. [...] Als een kind tegen zijn wil iets wordt aangedaan, dan raakt het zijn vertrouwen kwijt."

Eén van de oud-pupillen (M) vindt dat er veel meer mensgericht gewerkt moet worden in de jeugdzorg. Ze vindt dat er nu teveel in protocollen en methodieken wordt gedacht en dat professionals soms bang zijn om te dichtbij een pupil te komen, waardoor de relatie van mens tot mens, van kind tot groepsleider in het gedrang komt. "Hulpverleners zijn soms ontzettend bang voor nabijheid. Heel bang dat ze denk ik zichzelf verliezen, dat ze te ver gaan, dat ze hun professionaliteit verliezen. Die draait dus een dienst, die is niet emotioneel bij je betrokken. [...] Wat ik nodig heb gehad, is iemand die emotioneel op mij betrokken was. Iemand who cared. [...] De hulpverlening is natuurlijk best een rare wereld. Je hebt als hulpverlener niet alleen met je cliënt of met de jongeren of met de jeugdigen te maken maar je hebt natuurlijk ook te maken met je instellingsregels. Ik denk dat je een type mens nodig hebt, als hulpverlener, die daar niet bang voor is. Ik denk dat je als groepsleider, want dat is de meest dichtstbijzijnde voor de pupil, heel goed zou moeten kijken naar afstand-nabijheid en in welke vorm je daadwerkelijk een contact kan maken met die jongere, en als je het al zelf niet kunt, dat je met die jongere op zoek gaat naar iemand die er wel voor die jongere kan zijn [...] ik denk als je zou willen, dat er echt manieren zijn waarop je de interactie tussen de hulpverleners en groepsleiders en de pupillen die er wonen veel organischer zou kunnen krijgen."

Eén van de medewerkers (MC) benoemt ook hoe belangrijk het contact met het kind is, en het begrip voor het kind. "Er was een plekje vrij en de hoofdleider kwam met vijf dossiers onder de arm. [...] Ik zeg, nou ik heb veel liever dat je het kind stuurt. Het eerste contact hè, als je het niet in je vermogen hebt om het contact te leggen en het te onderhouden, daarmee doe je kinderen ook heel wat aan." Deze medewerker ging onder meer ook op bezoek in de thuissituatie van het kind om een beter begrip van de achtergrond van het kind te krijgen.

2.3.2. Opleiding, begeleiding en ondersteuning van medewerkers

Werken als professional met een groep kwetsbare uit huis geplaatste kinderen is niet voor iedereen weggelegd, zo blijkt ook uit de interviews. Het vergt de juiste houding en kwaliteiten, maar ook de juiste ondersteuning vanuit instelling. Er moet ook goed voor de medewerkers worden gezorgd. Verschillende respondenten benoemen dat aandacht voor de opleiding, begeleiding en ondersteuning van medewerkers kan helpen bij het voorkomen van geweld in de jeugdzorg.

Met collega's onderling en met leidinggevendenden ervaringen delen en met elkaar meedenken over de kinderen en de aanpak in de instelling wordt genoemd als belangrijk voor het goed kunnen werken met kinderen en voor het voorkomen van geweld. Door open met elkaar te praten zou je bijvoorbeeld handelingsverlegenheid bij collega's tijdig kunnen signaleren, meer zicht kunnen krijgen op elkaars werkwijze en visie, elkaars vragen kunnen beantwoorden of een mogelijke machtsstrijd met een pupil kunnen signaleren en omdraaien. Naast moreel beraad, intervisie en supervisie benoemen de respondenten ook andere mogelijkheden ter ondersteuning van medewerkers zoals: jongere en oudere medewerkers ervaringen laten uitwisselen, video-interactie, begeleiding voor medewerkers en coaching en uitwisseling van ervaringen onder collega's structureel inbedden in de organisatie-structuur.

(MC, medewerker): "Heb ook ruimte voor zoals het heet moreel beraad. In geval er iets aan de hand is, deel het met elkaar. Ik heb wel gemerkt dat waar die ruimte er is, collega's dat vanzelfsprekend vinden en het pedagogisch klimaat met sprongen vooruit gaat."

(O, pupil): "Ja, hoe zou het [*geweld*] voorkomen kunnen worden. Ik denk dat die groepsleiding [*van haar in de jaren 1980*] veel te geïsoleerd was. Het gaat natuurlijk ook om een stukje integriteit. In de zin van, met wie ben jij bezig? Ben jij met jezelf bezig of ben jij met je pupillen bezig? Een ander soort gesprekken eigenlijk, een soort coaching zou je dan zeggen. [...] het gaat gewoon om ethiek, daar gaat het over. [...] Dan denk ik, zet gewoon video-interactie in, in instellingen en in kindertehuizen en bespreek dat met de groepsleiding. [...] Je kunt het doen als een soort kwaliteitsbewaking."

(MD, medewerker): "Veiligheid om te leren betekent ook dat je ruimte moet geven [*aan kinderen*] om te leren en fouten te maken. Ben je nou bezig met belonen of ben je bezig met straffen, waar ligt je focus? Ik denk dat er zeker in instellingen als deze te veel gericht is op inperken, beknotten. [...] Dat brengt me terug op attitude, bij opvoeden hoort ook dat je straft af en toe, of corrigeert, maar hòe doe je dat? Doe je dat op een liefdevolle manier of doe je dat op een manier waardoor de ander gewoon afgewezen wordt."

(MF, medewerker): "Wat nodig is [*om geweld te voorkomen*] is betere zorg voor de medewerkers. Ik denk wel dat medewerkers vaak, dat jonge medewerkers, ze worden erg belast vind ik. Ze moeten echt gewoon veel steun krijgen. Ik vind dat er toch veel gevraagd wordt van mensen om alles uit zichzelf te halen. En er is natuurlijk wel steun, er is intervisie, supervisie dat soort dingen. Maar er is weinig tijd voor. [...] Je moet het inbedden in een veel groter geheel. Eigenlijk zou je het gewoon moeten inbedden met oudere mensen, met mensen met levenservaring. Niet al die jonge meiden met z'n allen op een groep."

(ME, medewerker): "Waar we met z'n allen een beetje aan lijden, maatschappelijk gezien, is dat we een soort van dader-slachtoffer kramp hebben. Om te voorkomen dat wij dader worden, zullen we de dader in onszelf moeten erkennen. [...] Op het moment dat jij niet over je eigen gevoelens kunt praten, dan maak je het risico alleen maar groter. Laat mensen met je meekijken. [...] Durf om jezelf in de ogen te kijken."

Naast het stimuleren van reflectie is ook opleiding en voldoende expertise van belang voor medewerkers in de residentiële jeugdzorg. Twee oud-pupillen (Q, R, jaren 1990 en begin deze eeuw in de jeugdzorg) benoemen hoe belangrijk het is dat medewerkers leren over de kwetsbaarheid, trauma's, geweldservaringen en bijzondere levensloop van kinderen die wonen binnen de residentiële jeugdzorg. Dat er op die manier meer preventief gewerkt kan worden, omdat het lang niet met alle kinderen die verblijven in de jeugdzorg 'goed komt'. Oud-pupil R: "Je kunt pupillen behandelen als normale 13-jarigen. Maar die kinderen zijn niet normaal. Ze willen heel graag normaal zijn, maar die kinderen zijn waarschijnlijk al volwassener op hun tiende dan de meeste

mensen op hun twintigste nog niet eens zijn.” Ook geeft oud-pupil Q aan dat er gekeken zou moeten worden naar wanneer de begeleiding vanuit jeugdzorg ophoudt: soms worden residentiële kinderen als jongvolwassenen de wereld in gestuurd terwijl ze daar nog lang niet klaar voor zijn.

Eén medewerker (MC) ziet dat er soms handelingsverlegenheid is onder jonge groepsleiding als zij te maken krijgen met spannende situaties op de groepen. Daar zou meer aandacht voor mogen komen in de opleidingen. En als die specifieke expertise er niet is, kun je het ook in huis halen aldus de medewerker. (MC, medewerker): “Als wij er toch op een moment met elkaar in slagen om het systeem zo in te richten dat je het kind een veilige plek biedt waar weer gelachen kan worden..., waarin gehuild kan worden, waarin emoties weer getoond kunnen worden en waarin gewerkt kan worden aan de toekomst, en herstel thuis, en je hebt daar extra expertise nodig, nou haal het erbij.” Een andere medewerker (MD) benoemt dat kennis hebben van complexe problematiek nog niet voldoende is om ook oprechte interesse te hebben in een kind. Er zou volgens haar meer aandacht in de opleiding mogen komen voor het maken van echt contact met en echte aansluiting bij een kind, je houding als medewerker. Ze is wel bezorgd over hoe druk docenten het in het hbo hebben en wat voor impact dat op de studenten heeft: “als je docenten op een hbo ook hoort zeggen dat ze geen tijd hebben voor reflectie, hoe kun je dat [reflecteren] dan overdragen aan je studenten.”

2.3.3. Reflectie op de rol van gezinsvoogden, plaatsingen en toezicht

Meerdere respondenten hadden tips aangaande de rol van de gezinsvoogden. Er werd benoemd dat gezinsvoogden veel macht hebben binnen het systeem en veel moeten beslissen over de kinderen, maar ook erg druk zijn en weinig tijd hebben om een (vertrouwens)band op te bouwen met kind en groepsleiding. Dat werd door deze respondenten als problematisch ervaren. Nadenken over het invullen van de rol van gezinsvoogden zou kunnen helpen dat zij kwalitatief beter zicht zouden kunnen krijgen op hoe het echt met het kind gaat.

(MF, medewerker): “De gezinsvoogden hebben een sleutelpositie, maar eigenlijk onvoldoende tijd, waardoor het vaak stagneert. [...] En ze hebben heel veel macht, dus ze kunnen heel veel beslissen. Wat voor henzelf helemaal niet fijn is, want ze moeten beslissen terwijl ze een kind nooit gezien hebben. En het is voor de omgeving ook vaak niet te begrijpen. Ja, op een of andere manier moet dat systeem anders. [...] Ik denk dat je daarmee dus wel een aantal dingen misschien zou kunnen voorkomen.”

Eén van de oud-pupillen (M) vindt dat er als alternatief voor plaatsing in een instelling ook breder gekeken zou mogen worden, of het kind binnen het brede familie netwerk opgevangen zou kunnen worden. “Ik denk dat er voor heel veel kinderen en jongeren die nu residentieel zitten in het familie netwerk wel degelijk een goede oplossing zou zijn. Ook toen al, en volgens mij nu nog steeds helaas, heeft niemand, niet de gezinsvoogd maar dus ook niet het internaat, ooit gedacht: dat kind dat moet toch nog meer familie hebben. [...] op één of andere manier had je daar natuurlijk ook iets in kunnen proberen.”

Twee oud-pupillen (R, S) benoemen dat er meer toezicht zou moeten zijn op en in de jeugdzorg. Oud-pupil S zou graag zien dat er bij begeleidingsmomenten op de kamer altijd twee leiding in plaats van één leiding komt en dat er meer cameratoezicht komt in de woningen, zodat er beter toezicht is op bijvoorbeeld het voorkomen van seksueel misbruik. Oud-pupil R benoemt dat de sector een sterker zelfoplossend vermogen moet hebben, zodat de sector beter leert van de fouten die er worden gemaakt. “Er moet misschien eens een overkoepelende organisatie komen die jeugdhulp in de gaten houdt. Want als je kijkt naar hoeveel fouten daar gemaakt zijn. Je moet je voorstellen dat je burgemeester van een stad bent, en je verpest het zo erg, dan treed je af, toch, want dan wil het volk je ook niet meer, maar jeugdhulp gewoon in zijn algemeen kan niet aftreden. In mijn ogen ben je dan eigenlijk iemand die een hele mooie monopoliepositie heeft. Ze moeten concurrentie hebben, waardoor je ervoor zorgt dat een organisatie zoals jeugdhulp gaat werken aan de problematiek die ze hebben. Waardoor ze gedwongen worden om meer hun best te doen. Om fouten die er gemaakt worden op te lossen, of er moet iemand zijn die ze echt gewoon keihard op de vingers tikt.”\

3. Hoe hebben pupillen dit ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?

3.1. Niet over geweld praten, niet geloofd worden

Praktisch alle geïnterviewde oud-pupillen benoemen dat zij ten tijde van het ervaren geweld in de instelling daar niet over hebben gepraat met anderen. Dat was om verschillende redenen, zij benoemen onder meer:

- Het was voor mij heel normaal wat er gebeurde, ook al was het niet normaal. Ik kijk er nu heel anders tegenaan, als kind had ik geen idee, het hoorde er toen gewoon bij.
- Ik dacht dat het aan mij lag dat dit allemaal gebeurde, dat het mijn schuld was.
- Ik dacht er totaal niet aan om het te vertellen, ik zou echt niet weten aan wie ik het had kunnen vertellen, er was niemand aan wie ik het kon vertellen.
- Als ik iets er van zei, kreeg ik nog meer straf, dus dat deed je niet (meer).
- Je mocht er niet over praten: "het was een doodzonde als je erover praatte want je had het verdiend. Je was een mispunt, wij waren uitschot. En uitschot behandel je zo, dat zei ze."
- Ik praatte over mijn geweldsverleden, maar niemand geloofde mij; ik moest niet van die fantasieverhaaltjes vertellen zeiden ze, daar wordt iedereen naar van. Daarna zei ik nooit meer wat tegen iemand.
- Als familie langskwam moesten we doen alsof alles goed was.
- Er was niemand die vroeg hoe het echt met mij ging.

Dat de oud-pupillen als kind niet over het geweld (konden/mochten) praten heeft voor de meesten een duidelijke negatieve emotionele impact gehad op hun leven. Ten tijde van het geweld ontbrak het aan mensen die luisterden, die hun ervaringen in een ander perspectief konden plaatsen of die het geweld konden stoppen. De behoefte aan een luisterend oor en iemand die er voor hen was in de instellingsperiode, was erg groot. Het leidde er toe dat veel van de pupillen pas jaren en soms decennia later over hun ervaringen gingen praten. Er waren zelfs respondenten die bepaalde ervaringen bij het interview voor het eerst met iemand deelden. Meerdere oud-pupillen vertellen dat zij ook later bang waren – en soms nog zijn – om niet geloofd te worden. Eén oud-pupil (D) vertelt dat ze nog vaak twijfelt of het allemaal wel waar is: "ik heb heel lang aan mezelf getwijfeld, dat ik heb gelogen. [...] Ik twijfel altijd aan mezelf. Want je bent ook voor leugenaar uitgemaakt, je bent een aandachtstrekker." Deze oud-pupil vroeg ook of de interviewer haar wel geloofde en zei: "Wat ik dus ook altijd na die tijd als iemand [*zoals interviewer*] dan weg is dan denk ik: is het nou echt gebeurd?" Blijvend bang zijn om niet geloofd te worden was voor sommigen ook een reden om pas veel later over hun ervaringen te praten. Anderen gingen later praten omdat ze niet anders konden; ze waren ingestort en het verleden kwam stukje bij beetje terug.

3.2. Manieren van kinderen om met het geweld om te gaan

Hoe ging je als kind om met het geweld? Hoe was het om dit mee te maken? Wat deed het met je en hoe kwam je er doorheen? Dit zijn vragen die we stelden aan de geïnterviewde oud-pupillen toen ze vertelden over hun ervaringen met geweld. De manieren hoe de oud-pupillen als kind omgingen met het geweld waren heel divers. Er waren enkele pupillen die als kind op bepaalde momenten agressief naar de groepsleiding toe reageerden, zoals terugslaan, maar de meeste pupillen hadden andere mechanismen ontwikkeld om met het geweld om te gaan, of het te ondergaan. De oud-pupillen die agressief naar groepsleiding toe reageerden noemden onder meer:

- Ik ging me verzetten tegen de groepsleiding; ik zette de boel op stelten.
- Op een gegeven moment sloeg ik terug. Als ik de kans had gekregen had ik haar (groepsleidster) dood gemaakt.
- Ik wilde wraak nemen op de dader, ik wilde haar dood maken.

Het verzet kwam vaak pas na een periode waarin de pupil het geweld had ondergaan zonder zich te verzetten; totdat er een punt kwam dat het kind het niet meer aankon. Eén pupil wilde toen hij in

een andere instelling woonde wraak nemen op een bepaalde groepsleidster die jarenlang erg veel (fysiek en seksueel) geweld had gepleegd jegens hem en groepsleden, met ernstige lichamelijke gevolgen.

Ik dacht: ik maak haar dood

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965)

Toen ik dus zeventien jaar was, had ik met twee vrienden afgesproken, we mochten een weekend wel eens weg, en wij gingen terug naar die instelling waar we eerst woonden. Het plan was: we lokken die groepsleidster naar buiten, en dan lokken we haar uit, we hadden een plek, en we zouden haar daar uitkleden en afhandelen, en als ze zou overlijden... ja ik moet eerlijk zeggen, dat waren we van plan hoor, dan wist ik wel waar we haar zouden begraven. [...] Nou wij gingen daar naar toe. Maar ze had geluk, ze was verplaatst. [...] wij waren het van plan, ik zelf had gedacht ik maak haar dood. Want wat zij me had aangedaan; ik was ook bijna dood.

De meeste oud-pupillen hadden echter als kind niet-agressieve mechanismen ontwikkeld om met het geweld te gaan. Dit waren veel verschillende manieren. Deze pupillen benoemen onder meer:

- Ik speelde mee, ik paste me aan
- Ik ging gewoon maar door, als overlevingsstrategie
- Ik sloot me af voor alles en iedereen, ik stond niet open voor zorg of hulp, ik werd heel passief
- Ik verpeste het zodat ik weg moest, ik wilde me niet hechten
- Ik vertelde verhalen die niet klopten, ik had het moeilijk en er was geen echte aandacht voor mij
- Ik stopte met praten, ik heb vijf jaar lang niet gepraat
- Ik stopte met eten
- Ik wilde dood
- Ik kreeg waandenbeelden
- Ik ging dissociëren
- Ik ging veel nagelbijten
- Ik bleef positief en bleef mezelf voorhouden: ooit zal dit ophouden
- Ik maakte liedjes voor mijn overleden vader; ik had dan het idee dat hij dan wist wat er gebeurde

Ik maakte liedjes voor mijn vader bij zijn graf: dan had ik het idee; hij weet het.

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965, basisschoolleeftijd)

Ik heb het dan op een hele eigenaardige manier overleefd, ik heb steeds liedjes gemaakt voor mijn vader. Gek hè? Zo heb ik het overleefd denk ik wel... Ik bezocht zijn graf en dan maakte ik liedjes, omdat ik bij hem wilde zijn, zodat hij wist wat ik meemaakte, en op die manier had ik het idee: hij weet het. En dat stelde mij een beetje gerust, niet helemaal maar een beetje.

Ze zeiden, hier wordt niet gehuild, hier wordt niet gelachen, want daar staat straf op. Ik heb toen vijf jaar lang mijn mond niet open gedaan.

(Vrouw resp nr A, geweld periode 1945-1955, basisschoolleeftijd)

Ik praatte niet meer. Dat was vanwege dat je zo bij je moeder vandaan wordt gehaald, ik was met mijn vier jaar; dan huilen huilen schreeuwen schreeuwen. En toen werd ik in elkaar geslagen tot ik mijn mond hield want ze zeiden, hier wordt niet gehuild, hier wordt niet gelachen, want daar staat straf op. Dus ik kreeg pak slaag en ik werd bozer, ik werd in de slaapzaal in mijn bed gesmeten. En vanaf die tijd heb ik niet meer gesproken Ik kon niet meer praten, ze zijn ettelijke keren met me naar een keel-, neus- en oorarts geweest, maar ik mankeerde niks. Het was een soort verzet van. Ik heb daar vijf jaar lang mijn mond niet open gedaan.

Ik blokte alles en ging maar door

(vrouw, resp nr M, periode geweld 1975-1985, adolescent)

Als je als kind opgroeit in zo'n omgeving, dan krijg je, dan ontwikkel je een overlevingsstrategie. En mijn overlevingsstrategie was dat ik gewoon alles eigenlijk een beetje blokte en maar doorging. Dus wat er ook gebeurt, dat is dan vervelend, en weer door. [...] Ik ben altijd alleen geweest. Ik heb het altijd allemaal alleen moeten doen. Dus het dingen delen of ergens over huilen, of ergens mijn hart uitstorten of zo, dat kwam gewoon helemaal niet in mij op.

Ik kon mensen echt bespelen. Ik hechtte me nooit; ik verpeste het zodanig dat zelfs de volwassenen de hoop opgaven.

(Man resp nr R, periode 1985-1995, 1995-2005, 2005-heden, basisschoolleeftijd/adolescent)

Ik was een jochie, ik was heel manipulatief, ik kon mensen echt bespelen op jonge leeftijd al, ik was een jochie dat heel veel maskers droeg eigenlijk. [...] Ik loog bijvoorbeeld over een heleboel dingen, simpele dingen die mensen me vroegen. En dan kom je in een web van leugens terecht, en dan moet je je daaruit lullen. En wat deed ik dan? Dan haalde ik uit. En dan was dat afscheid nemen van mensen... daarom kon ik me ook nooit hechten aan mensen want dan had ik het voor mijn gevoel al verpest, terwijl het misschien helemaal niet zo was. Maar dan ging ik weer ergens anders heen. Simpel leven heb je dan. Ik liep gewoon weg en dan verpeste ik het dusdanig erg dat zelfs volwassen mensen mij opgaven, de hoop opgaven.

3.3. Waar had u behoefte aan, als kind?

3.3.1. Behoeften

De tijd in de jeugdzorginstelling(en) waar de oud-pupillen verbleven en waar zij te maken kregen met geweld was vaak een moeilijke tijd voor de oud-pupillen. We vroegen de oud-pupillen waar zij behoefte aan hadden (gehad) als kind, of wat hen in die periode had kunnen helpen. Daar konden de oud-pupillen zonder uitzondering een duidelijk antwoord op geven. En de antwoorden laten zien dat zij emotionele basisbehoeften hadden die zij als kind vaak moesten ontberen. Zo benoemen de oud-pupillen onder meer (vaak meerdere van) de volgende behoeften:

- de behoefte aan een luisterend oor, iemand die er voor JOU was, en die je aandacht gaf en er voor je was en naar je verhalen en problemen luisterde.
- de behoefte aan genegenheid, iemand die lief en aardig was.
- de behoefte aan moeder of vader en/of een continue zorgfiguur
- behoefte aan houvast, aan veiligheid en bescherming
- de behoefte aan iets van mezelf, een bevestiging en erkenning dat ik er was en er mocht zijn
- de behoefte aan goede hulp en zorg

Ook medewerkers zagen die emotionele basisbehoeften van kinderen en de soms sterke hang naar ouders, ook al was het thuis niet zo goed. Zo benoemt één medewerker (MC): "geleidelijk hebben de begrippen als heimwee en verlangen voor mij lading gekregen. Want ik woonde hier tussen allemaal uithuisgeplaatste kinderen, allemaal kinderen die verlangen of heimweegevoelens hadden naar thuis, hoe beroerd het dan ook was thuis." Ook benoemd hij dat hij vindt dat de veiligheid voor de kinderen niet is toegenomen met de jaren: "ook al is dan niet bewust iemand een draai om z'n oren geven, maar het niet weten wie jou vanavond in bed stopt, wie je de volgende ochtend wekt. Wie jou te eten geeft. Met wie je staat te koken. Ja, moet je je voorstellen, als kind..."

Was er maar iemand geweest om te luisteren

(Vrouw resp nr K, periode geweld 1965-1975, adolescent)

Heel simpel, was er maar iemand geweest om te luisteren. Als er iemand was geweest, gewoon. Het is heel simpel. Gewoon, iemand die belangstelling had getoond. Gewoon aandacht voor mij zou hebben. Gewoon aandacht hebben... want dat was er gewoon niet.

Als mijn moeder er was geweest hadden ze dat niet gedurfd

(Vrouw resp nr A, geweld periode 1945-1955)

Als kind daar, m'n moeder; haar heb ik ontzettend gemist. Heel, heel erg. Ze was ineens weg, en dat kun je niet bevatten als je vier jaar bent. Dat kun je niet. Als zij er geweest was, hadden ze dat [*doelt op het geweld*] nooit gedurfd. Omdat ik een keer weer zo'n straf had gehad moest ik drie dagen op zo'n krukje zitten midden in de zaal, zo'n grote zaal met veertig kinderen. Granieten vloer, ijzeren meubels, ijzeren tafels, ijzeren stoelen. En dan moest ik op een krukje zitten, drie dagen lang want ja, ik was kennelijk nogal erg koppig, en ik weigerde te doen wat ze wilden, want ik moest meedoen aan het uitjouwen van andere kinderen. En dat weigerde ik. En toen heb ik drie dagen niks te eten gehad. En toen kwam m'n moeder op bezoek. En die hoorde dat. Nou die was razend, die vloog die gang op en die begon te schreeuwen en toen heeft ze die nonnen uitgescholden, nou ik wist niet wat ik hoorde. Maar toen kwamen ze [*de nonnen*] met een bordje soep voor me. Ik zat bij mijn moeder en toen kwamen ze met een bordje soep, bordje soep met vermicellilettertjes erin, vergeet het nooit van m'n leven. Tot op de dag van vandaag ben ik gek op soep.

Ik weet niet veel meer maar dit nog wel: ik had enorme nachtmerries en zij zei: kom maar bij mij.

(vrouw, resp nr M, periode geweld 1975-1985, adolescent)

Ik weet niet veel meer, en dat is ook natuurlijk je overlevingsstrategie, hè, you don't care, eigenlijk komt niks binnen, je bent alleen maar aan het overleven. Iedereen valt toch wel weer weg, dus daar ga je je bij voorbaat maar niet aan hechten. Maar ik weet bijvoorbeeld wel dat één groepsleidster, en dat was eigenlijk best wel een strenge, dat ik een keer 's nachts wakker werd omdat ik enorme nachtmerries had, ze had slaapdienst, en... ik was bang. En zij is met mij mee naar beneden gegaan, midden in de nacht, heeft warme melk voor me gemaakt, is naast me gaan zitten, heeft met me gepraat totdat ik weer rustig was, en toen zei ze dus op een gegeven moment van zo, nou, hè, en hoe is het nou, durf je het daar wel weer te proberen, dus oké. Hup, weer naar boven. Maar ik lag in mijn bed en ik werd gelijk weer heel erg angstig, dus ik ben weer naar haar kamer gegaan. Ze had ook gewoon een eenpersoonsbed, en toen zei ze dus, kom maar. Dat mag nou niet meer. Want o, hè? O, de protocollen en zo, en snap ik ook wel ergens. Maar het is wel frappant dat van alle dingen die ik gewoon niet meer weet, dat me dat nog glashelder voor mijn geest staat. [...] Dat is wat je met kinderen hoort te doen, zal ik maar zeggen, eigenlijk, hè?

Mijn mentor en vaderfiguur kreeg een nieuwe baan; je geeft eigenlijk iets aan een kind wat ze niet hebben en daarna pak je het net zo hard weer af.

(Man resp nr R, periode geweld 1985-1995, 1995-2005, 2005-heden, adolescent)

Eén van mijn slechtste jeugdherinneringen is dat mijn mentor wegging, het was wel nou, ik denk bijna wel een vaderfiguur. Ik kreeg een stukje genegenheid en affectie dat ik eigenlijk van anderen niet kreeg. Dus het is net of je vader vertrekt bij wijze van. Dus dat zijn gewoon dingen van ja als je daar nu als volwassen gozer over nadenkt, dat ik echt zoiets heb van ja, dat is ook echt gewoon niet goed geweest. Hij ging, hield ermee op en ging ander werk doen. Ja kijk voor hun is het natuurlijk het is voor hun dat is heel scheef, het is werk. [...] Je gaat een andere baan zoeken, dan dupeer je dus een jochie zijn hele leven. Aan de ene kant kun je het die mensen nooit kwalijk nemen, want ja, die doen ook gewoon hun werk, maar het is wel een hele rare situatie, want je geeft eigenlijk iets aan een kind wat ze niet hebben en daarna pak je het net zo hard weer af. Door ergens anders te gaan werken.

3.3.2. Positieve ervaringen in de instelling

We vroegen de oud-pupillen ook of zij positieve ervaringen hebben gehad in de instelling(en) waar zij woonden. Voor sommige oud-pupillen stond het geweldsverleden zo op de voorgrond dat zij geen positieve herinneringen (meer) hadden aan hun tijd in de instelling. Anderen hadden wel (ook) positieve herinneringen, zoals:

- als er bezoek kwam, zoals familie
- plekken of tijden waarop ze zich (eventjes) vrij voelden:
 - (A): "Ze hadden een hele grote boomgaard daar. En daar hingen appels en peren, aardbeien, bessen, kruisbessen, nou, allerlei soorten fruit. En wij waren natuurlijk dappere hulpjes en wij moesten dus al dat fruit plukken. En dat was wel leuk, en dan kon je af en toe stiekem een aardbeitje in je mond stoppen. En er waren korenvelden en dan ging ik in een korenveld liggen, en dan was je helemaal weg, niemand zag je want je was klein en je lag in dat korenveld. En dat rook zo lekker en blauwe lucht erboven. En dan was je helemaal weg geen ogen in je nek en even rust. Dat moment van vrijheid, dat, ja, dat was heel positief."
 - (K): "Het was een vrij goede instelling. De voordeur stond altijd open er werd gewoon gezegd als je weg wilt, ga je gang, de voordeur staat open. Dag. Je had dus die vrijheid om gewoon naar buiten te kunnen."
 - (I): "Als het goed weer was, dan mocht je voetballen. Daar voel je je gewoon fijn. [...] en of je nou een keer een film ziet of je zit naar een verhaal te luisteren, dan zat je daarnaar te luisteren, dan zit je in een andere wereld."
- groepsleiding die aandacht voor ze had en lief voor ze waren (ook al werd ze dat soms weer afgenomen, of ging deze groepsleiding weer weg)
 - (G): "X was een heel lief mens, dan mocht ik af en toe met haar een weekend mee naar huis, haar ouders waren ontzettend aardig voor mij, nou wist niet wat me overkwam, en dan mocht ik een weekend wel eens daar naar toe en dan ging ik weer met haar mee terug naar dat kindertehuis."
 - (J): "Eén juf, dat was zo'n lieve, lieve, lieve juf, die echt er voor je was. En als je het moeilijk had dan pakte ze je vast en knuffelde ze even met je en dan was je weer gerust gesteld en dan ging je weer."
- het contact met de andere kinderen
 - (N): "Ik heb de mensen waar ik mee omging als prettig ervaren. Dat je er toe deed wie je was. Ieder had zijn eigen verhaal daarin, je vroeg niet wat iemands verhaal was, je maakte er met elkaar het beste ervan. We waren allemaal gelijken."

3.4. (Behoeftte aan) hulp bij het omgaan met het geweldsverleden

De geïnterviewde oud-pupillen benoemen veel verschillende manieren hoe zij met hun geweldsverleden om (leerden) gaan in hun leven, het geweldsverleden verwerkten (voor zover mogelijk) en/of het een plekje gaven. Dit betrof veelal hulp na de periode in de instelling en soms pas veel later in hun leven. De hulp was er voor hun geweldsverleden in de instelling, maar vaak ook voor andere moeilijke ervaringen, zoals geweld dat de oud-pupillen in de thuissituatie hadden ervaren.

3.4.1. Professionele hulp

Een heel aantal oud-pupillen heeft professionele hulp (gehad), in de vorm van therapieën met psychologen of psychiaters of maatschappelijk werkers. Het was voor deze pupillen vaak wel even zoeken voordat ze een therapie en therapeut vonden waar zij zich fijn bij voelden, waarmee ze een klik hadden en die ook met hen wilde werken, want aangezien de oud-pupillen vaak een complex verleden en hulpvraag hadden konden ze niet bij iedere therapeut terecht. Soms was de hulp langdurig en soms kortdurend. Voor sommige oud-pupillen was de professionele hulp effectief en hadden zij baat bij deze hulp. Voor anderen heeft het weinig opgeleverd. En een enkeling heeft

binnen de volwassen hulpverlening weer te maken gekregen met geweld, wat haar vertrouwen en herstel erg heeft geschaad. Enkele oud-pupillen hebben de weg naar de professionele hulpverlening nooit gemaakt en hadden/hebben hier ook geen behoefte aan.

Ik zeg, ik laat me niet meer opsluiten, voor geen goud. Zij durfde het aan, we waren 4 jaar bezig.

(Vrouw resp nr A, geweld periode 1945-1955)

Ik heb vanaf mijn achtenveertigste tot mijn drieënvijftigste ongeveer therapie gehad. Particuliere. Eerst was ik bij een niet-particuliere stichting en die stelden voor om in een dagbehandeling te gaan. Nou dat was een schrikbeeld voor mij. Om naar zo'n instelling te gaan dus. Ik zeg, o god ik laat me niet meer opsluiten, voor geen goud. Dat doe ik niet meer. En toen nog meer mensen geprobeerd, maatschappelijk werksters en die zeiden, nou daar beginnen we niet aan, het is te ingewikkeld. [...] En toen stuitte ik op een psychologe, seksuologe. En die durfde het wel aan. Maar we hebben er wel vier jaar over gedaan, hè. Dat is heel lang, heel heel lang. Het kwam er natuurlijk ook haast niet uit, ik zat daar soms uren en dan gebeurde er niks. Dan kon ik er niet over praten, dan moest ze me op mijn borst slaan om me weer aan het ademen te krijgen. Ik hield gewoon mijn adem in. En toen dat eenmaal een beetje loskwam toen heb ik voor m'n hele leven gejankt.

3.4.2. Andere vormen van hulp

Er waren ook andere manieren die oud-pupillen hielpen bij het verwerken van en/of het leren omgaan met hun geweldsverleden. De oud-pupillen benoemen onder meer:

- Ik kon erover praten in mijn sociale omgeving
- Mijn partner heeft me gered
- Ik heb zelf aan mijn (mentale/fysieke) gezondheid gewerkt, onder meer door (psychologische) boeken te lezen en/of te doen aan gezonde voeding, sport, ijszwemmen, boeddhisme
- Naar school gaan heeft mij goed gedaan, het was een school die goed was ingespeeld op mijn behoeften
- Ik heb een boek geschreven over mijn ervaringen
- Ik heb afstand genomen. Ik heb alles opgezegd en ben een paar jaar op reis gegaan.

Ik kwam op een speciale school met veel persoonlijke aandacht, dat was geweldig.

(Man resp nr P, geweld periode 1985-1995)

Ik kwam op een speciale school dat was heel goed voor mij, dat was echt geweldig voor mij, ik hoefde weinig te leren, er was veel tijd voor persoonlijke aandacht. Ik was er meer op mijn plek. Dus die acht jaar daar heb ik heel fijn gezeten en dat was uiteindelijk ook de beste tijd van mijn leven geworden, ben geestelijk helemaal teruggekomen, helemaal hersteld, bijna helemaal.

Waarom ik het gered heb is omdat ik altijd boeken aan het lezen ben van hoe red ik het

(Vrouw resp nr O, periode 1975-1985, 1985-1995)

Waarom ik het gered heb is omdat ik altijd boeken aan het lezen ben van hoe red ik het. En dan ga ik weer iets toepassen [...] Ik heb ook heel veel over co-dependency gelezen. Het is proberen wat van je leven te maken. Uiteindelijk denk ik dat de belangrijkste is dat ik ben gaan kijken wat ik kan bijdragen aan de wereld, in plaats van wat kan de wereld bijdragen aan mij. Dus door me in te gaan zetten. [...] daar word je gewoon steeds gezonder van.

3.4.3. Behoeften aan hulp en begeleiding

Enkele oud-pupillen geven aan dat er te weinig kennis is binnen de volwassenenzorg over hoe je vroegkinderlijke trauma's behandelt. En dat je soms 'uitbehandeld' bent terwijl de psychische problemen nog lang niet over zijn. (Q, in volwassenheid op zoek naar hulp): "Als het slecht met je gaat en je dan niet geholpen wordt, dan schaam je je ook wel, dan schaam je je wel voor de klachten die je hebt."

Meerdere respondenten beschrijven dat zichzelf en/of mede-pupillen die zij kennen in een gat terecht kwamen na hun achttiende, als de jeugdzorg stopte. Vervolgzorg als dat er was, zoals kamertraining, was vaak erg vrijblijvend. Deze oud-pupillen waren emotioneel en praktisch nog helemaal niet klaar om zelfstandig, zonder structurele hulp, op eigen benen te staan. (R): "het is echt tot aan je 18e nou dan kun je eigenlijk gewoon doodvallen. En dan heb je het over kinderen en jongetjes die niet eens weten dat ze een WA-verzekering moeten afsluiten, nou vind ik ook heel slecht. [...] normaal leer je dat van je ouders. [...] Jij hoort diegene klaar te stomen voor de grote boze wereld. En dan moet je ze niet de wereld in sturen met een lekke reddingsboot."

3.5. Gevolgen van geweld in het latere leven

Het wisselde sterk hoe het ging met de oud-pupillen die tegenover ons zaten bij het interview. De oud-pupillen hebben heel verschillende levenslopen gehad. Maar wat alle oud-pupillen die tegenover ons zaten gemeen hadden was dat zij zich sterk genoeg voelden om hun verhaal te doen aan ons. Zij waren zich er soms ook erg bewust van DAT zij hun verhaal nog konden doen en maken er melding van dat niet alle oud-pupillen uit hun tijd in de instelling dat nog konden; met sommige groepsgenoten ging het slecht, niet iedereen leefde meer of was nog in staat tot het vertellen van zijn verhaal.

Het grootste deel van de geïnterviewde oud-pupillen heeft negatieve gevolgen in het verdere leven ondervonden als gevolg van het meegemaakte geweld in de instelling. Deze gevolgen waren voor de oud-pupillen niet altijd los te zien van andere moeilijke ervaringen in hun leven, zoals bijvoorbeeld de thuissituatie vóór of na de uithuisplaatsing. Een voorbeeld hiervan zijn de kinderen die na de oorlog (tijdelijk) naar een tehuis werden gebracht omdat zij 'foute ouders' hadden. Gedurende een langere periode in hun leven, soms tot ver in de volwassenheid ervoeren zij dat zij niet alle kansen en ruimte hebben gekregen vanwege de NSB-achtergrond van hun ouders. Bij deze en zeker ook bij andere oud-pupillen met een lastige thuissituatie kan en zal er sprake zijn geweest van een combinatie van factoren die heeft geleid tot de ervaren gevolgen op latere leeftijd. Bij het lezen van dit stuk moet de lezer dus in zijn achterhoofd houden dat de gevolgen van het geweld in het latere leven ook beïnvloed kunnen zijn door andere negatieve ervaringen in het leven.

De genoemde negatieve gevolgen van het geweld zijn zeer divers en raken aan alle facetten van het leven zoals: moeite hebben met relaties en mensen vertrouwen, psychische, fysieke en financiële problemen, eenzaamheid, moeite met terugkomen in de maatschappij en gevolgen voor de opvoeding van de eigen kinderen. Enkele pupillen ondervonden geen gevolgen van het meegemaakte geweld en een paar geven aan (ook) positieve gevolgen overgehouden te hebben aan het meegemaakte geweld.

3.5.1. Moeite met het aangaan en onderhouden van relaties

De oud-pupillen gaven met hun verhaal een inkijkje in hoe het ze in hun leven na de tijd in de instelling is verlopen, en hoe moeizaam liefdesrelaties, seksuele relaties maar ook vriendschappen en familiale relaties soms liepen. Ook de oud-pupillen die een goed huwelijk hadden, zoals ze dat zelf omschreven, en vaak samen met hun partner aan tafel zaten om hun verhaal te vertellen, vertellen over de grote hobbels op emotioneel en seksueel vlak die zij samen hebben moeten overwinnen. Er waren oud-pupillen die moeite hadden een plekje te vinden in zowel de maatschappij als in het gezin. En oud-pupillen die erg gesloten waren en pas na zeer lange tijd een boekje open deden over de ervaringen in de jeugdzorg, wat soms een start was van een intensieve periode van herbeleving van herinneringen. Ook partners die aan tafel zaten erkennen dat het leven met het

verleden van hun partner niet altijd makkelijk was. De oud-pupillen roemen hun partner om hun geduld en hun trouw, de partners zijn hun grote bron van kracht.

Bij andere pupillen liep de relatie vroeger of later stuk, een enkeling had een agressieprobleem en sommige vrouwelijke oud-pupillen waren opnieuw in een gewelddadige relatie terecht gekomen na hun tijd in de instelling. Vriendschappen sluiten was soms lastig, een pupil beschrijft dat hij na zijn jeugd helemaal niet wist hoe dat moest en dat hij heel kil was en mensen zo weer aan de kant zette. Weer een ander beschrijft dat hij zich moeilijk kon hechten omdat hij in zijn tijd in de jeugdzorg geleerd had zich af te zetten tegen mensen die voor hem wilden zorgen. Ook het contact met familie kon zeer complex zijn, onder meer veroorzaakt door het hebben van een andere visie op de problemen in het oorspronkelijke biologische gezin, of discussie over verschillen in ervaringen in de jeugdzorginstelling. Soms was het ook psychiatrische problematiek van broer of zus die de familiebanden belemmerde.

Ik kon me niet hechten. Het is je van jongs af aan aangeleerd hè. Het is wel een dingetje wat je de rest van je leven bij je houdt.

(Man resp nr R, periode geweld 1985-1995, 1995-2005, 2005-heden, basisschoolleeftijd)

Toen ik negen was kreeg ik dus dat gezin, een echt pleeggezin. En daar heb ik het denk ik een jaartje volgehouden en dan ging het ook weer mis, want ik kon dat gewoon niet. Ook gewoon heel kwaad en gooien met spullen en alles wat ik in dat gezinstehuis ook deed. Ik kon me niet hechten aan die mensen, en me gewoon op mijn gemak voelen. Ik zette me altijd heel erg af tegen zulke mensen. En ergens doe ik dat nu nog wel een beetje, in mijn privéomstandigheden. Kijk ik word dit jaar 29. [...] het zit er nog wel in. Kijk, het is je van jongs af aan aangeleerd, hè, zo, dus ja het is wel een dingetje wat je de rest van je leven bij je houdt.

3.5.2. Psychische problemen

Sommige geïnterviewde oud-pupillen zijn nog dagelijks aan het worstelen met psychische problemen als gevolg van hun ervaringen met geweld in de instelling. 'Niet kunnen genieten' van het leven was een voorbeeld dat vaker werd genoemd, evenals je minderwaardig en 'besmeurd' voelen; het gevoel dat iedereen kan zien dat er iets raars met jou is, dat jij minder goed bent dan anderen. Ook faalangstig zijn werd vaker genoemd; een blijvend gevoel dat je het toch nooit goed zult kunnen doen. Evenals een blijvende angst om niet gelooft te worden; dat jouw ervaringen een verzinzel zijn, nooit echt gebeurd zijn, of het niet waard zijn verteld te worden. Een oud-pupil benoemt het blijvende pessimisme waarmee hij in het leven staat en het weinige vertrouwen dat hij heeft in andere mensen en hoezeer dit hem belemmert om een baan te vinden en terug te keren in de maatschappij. Meerdere oud-pupillen zijn herinneringen kwijt of kunnen slecht bij herinneringen van vroeger. En meerdere oud-pupillen hebben (nog steeds) dissociaties, als een manier van omgaan met hun trauma's. Eén oud-pupil beschrijft haar enorme verzamelwoede die ze heeft overgehouden uit haar jeugd waarin alles altijd van haar af werd genomen. Identiteitsvragen kwamen in de gesprekken regelmatig terug. Eén van de oud-pupillen heeft een ernstige persoonlijkheidsstoornis ontwikkeld, heeft meerdere zelfmoordpogingen ondernomen en weet, nu ze in de 70 is, eigenlijk nog steeds niet wie zij nu eigenlijk is en of alles wel echt waar is wat zij heeft meegemaakt. Twee oud-pupillen hebben PTSS ontwikkeld en meerdere oud-pupillen zijn op enig moment in hun leven ingestort waarna zij psychische zorg nodig hadden.

Ik kan nog steeds niet links eten

(man resp nr I, periode geweld 1955-1965, basisschoolleeftijd)

Ze dachten: een kind is een kind en die moet opgevoed worden, ik was links, en dan werd ik zo hard geslagen door de zusters dat je, dat je rechts moest schrijven. Ik kan daarom nog steeds niet links eten. Als ik met mijn vork links moet eten, dan krijg ik een heel raar gevoel. Dan krijg ik een onheimisch gevoel. Dat vind ik niet fijn om zo te eten. Ik denk dat dat ergens toch in mijn onderbewustzijn zit.

Verzamelwoede

(vrouw resp nr J, periode 1965-1975, basisschoolleeftijd)

Ik kreeg bijvoorbeeld geld voor mijn verjaardag en toen zei mijn moeder: "want dan kan je daar wat kopen". Maar wat gebeurde er, zij [*begeleider*] zegt van "geld moet hier bij mij ingeleverd worden, zetten wij het wel op je spaarboekje". Is nooit gebeurd. Ze hebben het verduisterd denk ik. [...] Maar er is al zo veel van mij afgepakt. [...]. Al mijn speelgoed wat ik ook van mijn broers en zussen voor mijn verjaardag heb gehad, hebben ze nooit thuis gebracht [...] Daarom heb ik heel lang ook echt een verzamelwoede gehad. Dat ik dingen niet weg kan doen. Nu ben ik bezig op de zolder en heb ik al heel veel naar de stort gebracht. Omdat ik er nu probeer afscheid van te nemen... ook al vind ik het heel moeilijk.

Ze wilden mijn verleden uitwissen. Ik weet nog steeds niet wie ik ben.

(vrouw resp nr F, periode 1945-1955, 1955-1965)

Ik overleef nog steeds. Ik heb vijf zelfmoordpogingen gedaan. Ben er nog steeds. [...] Waar ik maar kan help ik iedereen, want dat is mijn doel. Daarom besta ik. Maar ik besta niet, want ik weet nog steeds niet wie ik ben. En dat is steeds het overleven en ik word soms wel eens kwaad dat ik eigenlijk ook op het werk, niemand weet wie ik ben, dat ik een masker op heb ter bescherming. [...] Tot zo ver heb ik het nog steeds gered. Dus iedere keer, nou misschien nog een jaar, misschien nog twee jaar, dus... Ja. En dan denk ik ja waarom wil iedereen mij maar in leven houden. [...] ik doe dan soms gemaakt blij of enthousiast of... Nou. Mijn gevoel is weg. Laat ik het zo zeggen. Ik heb geen... Ik heb ook eigenlijk geen gevoel meer. [...] Ik ben mijn gevoel eigenlijk al vroeger thuis kwijtgeraakt. Want je wordt een beetje gehard. Want je voelt weinig. En als je dingen dan voelt, dan mag het niet. [...] ik weet ook niet wie ik echt ben. Besta ik wel? Ook de opmerkingen hè, je bent het niet waard hè dat je geboren bent en er komt niks van je terecht. [...] dat heb ik ook wel eens tegen die psychiater gezegd, maar dat is wel heel lang geleden: "Ik zou wel eens zó verschrikkelijk willen huilen. Totdat alles eruit is." Aan de ene kant durf ik dat niet. Maar ja dat wilde zij [*psychiater*] niet, want ze wist niet of ik eruit kwam. [...] Door een psychiater heb ik dertien shock-kuren gehad. Dat is niet misselijk. Dertien keer. En één keer ben ik dan onderuit geschoten, dan hebben ze me weer omhoog gehesen en toen weer een keer. En dat zie ik nog voor me, ik heb de film van One Flew over The Cuckoo's Nest, daar heb ik een dvd van, maar die heb ik jaren niet durven kijken [...] en die enorme klap, je bent daarna, ken je, herken je niemand. Ik had het drie keer in de week. Dan ken je niemand meer, weet je niet meer wie je bent. Het was om het verleden uit te wissen. Dat zeiden ze toen, dat heette toen zenuwarts. Dit was in de jaren zestig, zeventig.

3.5.3. Weinig vertrouwen in mensen en in het leven

'Vertrouwen' was een regelmatig terugkerend thema in de gesprekken met de oud-pupillen. Het vertrouwen van de geïnterviewde oud-pupillen was ernstig geschaad in hun jeugd en voor meerdere oud-pupillen is het moeilijk in hun latere leven het vertrouwen in de mensen om hen heen of het leven terug te vinden. Zo staat één oud-pupil erg sceptisch en volgens zichzelf pessimistisch in het leven en heeft hij er vrijwel geen vertrouwen in dat het goed gaat komen en dat hij werk gaat vinden. Een andere oud-pupil wil geen verjaardagen meer vieren of nieuwe vrienden ontmoeten uit angst om weer gekwetst te worden. Weer een ander beschrijft hoe hij nog steeds de neiging heeft zich af te zetten tegen mensen die dichtbij komen, omdat hij dat altijd zo geleerd heeft.

3.5.4. Ik ben nog steeds bang om mijn verhaal te vertellen, om niet geloofd te worden

Het feit dat veel oud-pupillen als kind hun geweldservaringen niet konden of durfden te vertellen, of dat zij niet geloofd werden wanneer zij dat wel deden, maakt dat zij het op latere leeftijd nog steeds moeilijk vinden om hierover te praten. Meerdere oud-pupillen wilden of durfden na hun tijd in de instelling vaak jaren/decennialang niets te zeggen tegen partner, omgeving of eigen kinderen. Onder meer uit angst voor de reactie van hun omgeving op dit verleden, uit angst opnieuw niet geloofd te worden of doordat zij nog steeds het gevoel hebben dat wat zij hadden meegemaakt ook hun eigen

schuld was. Toch zijn de meeste oud-pupillen op een bepaald moment gaan praten, soms omdat het verleden zich zo opdrong dat ze geen andere keuze hadden dan terug te gaan kijken. Zij deelden hun ervaringen met hun omgeving, met therapeuten en soms ook met eerdere onderzoekscommissies naar geweld bij kinderen. Er waren ook oud-pupillen die aan de interviewer dingen vertelden die zij nog nooit aan iemand hadden verteld.

Ik was bang dat zij zou denken dat ik de kinderen hetzelfde aan zou doen

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955, 1955-1965)

Ik heb dat [*het verleden*] pas verteld toen de kinderen groot waren, ik was bang. Ik was bang dat zij [*zijn partner*] bang was dat ik, dat ik de kinderen hetzelfde aan zou doen, want ze zeggen, dat gebeurt dan."

Partner: ik wist alleen maar dat hij in een tehuis heeft gezeten, en dat hij zonder ouders was, was opgegroeid.

3.5.5. *Ik ben eenzaam*

Veel van de oud-pupillen voelden zich alleen als kind in hun tijd in de instelling en ten tijde van het geweld dat zij meemaakten. Er waren vaak geen mensen waar zij bij terecht konden om hun verhaal te doen en die er echt voor hen waren. Ze voelden zich eenzaam. Dat alleen voelen en de eenzaamheid speelt bij een aantal pupillen nog steeds later in hun leven – soms zelfs al hebben ze nu veel mensen om zich heen. Meerdere pupillen beschrijven het als: "ik ervaar het alsof ik nergens thuishoor".

Ik voel nog steeds die gigantische eenzaamheid.

(Vrouw resp nr A, periode 1945-1955)

Ja wat ik er aan over heb gehouden is die gigantische eenzaamheid. Zo eenzaam, zo eenzaam. [...] Het is heel vreemd dat dat gevoel raak je niet kwijt dat, zo... Zo alleen als je bent in alles, en in werkelijkheid is dat natuurlijk ook zo geweest. Maar, dat hou ik nog steeds: met meerdere mensen voel ik me heel eenzaam... Op niks gestoeld. Want in werkelijkheid is dat helemaal niet nodig. Want ik heb, ik heb schat van een dochter en een zoon, heb ontzettend lieve kleinkinderen, kijk maar eens, daar drie stuks en daar nog twee. En daar ben ik heel gelukkig mee [...]. Maar er blijft altijd, die ondergrond van eenzaamheid, dat blijft er eigenlijk. Ja dat heb ik er denk ik echt wel aan overgehouden.

3.5.6. *Ik ervaar fysieke gevolgen in mijn leven als gevolg van het geweld*

Enkele geïnterviewde oud-pupillen ervaren fysieke gevolgen van het meegemaakte geweld. Het gaat onder meer om last van een vinger die ten onrechte geopereerd was na een fysieke mishandeling, een chronische lichamelijke aandoening die verergerd werd door het ervaren van stress als gevolg van het geweld, slaapproblemen als gevolg van een continue alertheid en overlevingsstand en nierproblemen als gevolg onvoldoende vocht krijgen als kind. Ook heeft een respondent ernstige gehoorschade, waarschijnlijk door gebrek aan medische zorg bij een oorontsteking in het kindertehuis. Dit heeft effecten gehad op zijn beroepskeuze.

Ik ben nog steeds heel alert zodat ik altijd kan vluchten: ik overleef.

(vrouw resp nr F, periode 1945-1955, 1955-1965)

Er zijn, nee, er zijn, waren diverse mensen die hebben zoiets van, wat jij hebt meegemaakt, dat jij nog leeft, dat jij nog bestaat... Ik zeg nou ja het is eigenlijk de knop om, overleven. Ik was vanmorgen op mijn werk ook, maak grapjes, ik help iedereen, ik zet koffie voor ze... Ik ben er niet meer. Laat ik het zo zeggen. En zo gaat dat dag in dag uit. Alleen ja, ook heel slecht slapen, dat heb ik altijd al gehad, heel alert, alle deuren open, ieder geluidje moet ik weten. Nog steeds. En van ik kan vluchten of ik kan, nou noem maar op. Dus dat is echt, ja dat is door inderdaad, je bent gewoon zo gebeukt en, en... Dan inderdaad de verkrachtingen en incest en nou noem maar op, dat is alles met elkaar. En dan heb ik inderdaad wel eens zo van... Dit kan niet, dit overleeft een mens niet. Nou dan heb ik zo van: o, ik ben er nog.

3.5.7. Het geweld heeft gevolgen gehad voor mijn eigen opvoedingsstijl

Meerdere geïnterviewde oud-pupillen die zelf kinderen hebben gekregen vertellen dat hun geweldsverleden invloed heeft gehad op de manier waarop zij hun eigen kinderen opvoeden. Zij zijn zich vaak erg bewust van hun eigen opvoedingsstijl en zij willen heel sterk te allen tijde voorkómen dat zij hun kinderen behandelen op de manier waarop zij zelf als kind behandeld zijn. Dit leidde bijvoorbeeld bij één oud-pupil ertoe dat zij moeilijk nee kon zeggen tegen haar kinderen en veel toe had gelaten in de opvoeding. Een andere oud-pupil was erg onzeker over zijn eigen opvoeding en ook bang dat hij onjuist gedrag zou vertonen. Hij ging daarom jarenlang elke maand naar een psychiater: "hij kon zeggen of het goed was, hoe ik het met de kinderen moest doen".

Ik heb altijd gedacht: ik moet heel erg goed voor mijn eigen kinderen zorgen

(man resp nr I, periode geweld 1955-1965)

Kijk ik heb altijd gedacht van, luister ik moet heel erg goed voor mijn kinderen zorgen. Want, ja, ik wil niet dat hun dat overkomt, maar ik hoef dat jou niet te vertellen je zult ook wel in die situatie komen waar die ouders iets meegemaakt hebben en dat weer projecteren op z'n kinderen. Kijk en ik heb, ik ben blij dat ik misschien het verstand of dat gevoel heb dat ik dat juist niet moest doen.

Psychiater 'toetst' mijn handelen

(Man resp nr H, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965)

Ik ging van pakbeet 1975 tot tien jaar geleden elke maand naar de psychiater. Hij was de persoon, en zo beschreef hij het ook, dat als ik iets dacht, dat ik het bij hem kon neerleggen en dat hij me kon zeggen of het goed was. Bijvoorbeeld hoe ik het thuis deed, hoe ik met mijn kinderen moest doen [...] want je moet die kinderen ook de weg wijzen hè. [...] en richting mijn vrouw, ik was ook onredelijk. Altijd alles wegwerken met plagen, ik kan haar ontzettend goed plagen, tot zij er misselijk van wordt. Wat zelfs een probleem is voor haar.

3.5.8. Ik ervaar financiële gevolgen

Ook op economisch vlak heeft het geweldsverleden voor verschillende geïnterviewde oud-pupillen impact. Verschillende oud-pupillen hadden en hebben moeite met het vinden van werk, stopten vroeg met werken omdat ze afgekeurd waren of startten juist erg laat met werken doordat ze eerder hun leven niet op orde hadden; dit alles met de nodige financiële gevolgen. Eén van de oud-pupillen benoemt dat ze alle intensieve therapie die ze jarenlang heeft gevolgd zelf heeft betaald, omdat de reguliere therapie die wel vergoed werd niet aansloot bij haar complexe hulpvraag.

3.5.9. Moeite een plek te vinden in de maatschappij

Het wisselde hoe lang de geïnterviewde oud-pupillen in een instelling woonden, soms was dat een kortere tijd van minder dan een jaar, soms woonden zij daar voor een paar jaar en gingen ze terug naar huis en andere pupillen zaten er praktisch hun hele leven tot zij 18 werden. Na een leven van uithuisplaatsing, in (een) instelling(en) wonen, geweld meemaken, soms teruggaan naar huis waar het ook niet altijd fijn was, bleek het voor veel pupillen lastig om als jongvolwassene een plek te vinden in de maatschappij. Eén pupil vertelt dat hij eigenlijk totaal niet was 'opgevoed' in de instelling, geen manieren had en niet wist hoe mensen eigenlijk met elkaar omgingen. Een andere pupil vertelt dat ze helemaal niet wist hoe ze zelfstandig moest zijn, zoals naar een winkel gaan en koken, en zij was blij dat ze na haar tijd in een instelling nog een tijdje in een pleeggezin terecht kon. Weer een andere pupil vertelt hoe ontzettend aantrekkelijk de totale vrijheid was die hij na de tijd in de instelling ervaarde en dat hij daar aanvankelijk niet mee om kon gaan omdat hij helemaal geen zin had in school en werken. Meerdere pupillen vertellen dat het lastig was werk te vinden of een opleiding te doen, waar ze later soms met spijt of wrok op terugkijken. Een pupil vertelt dat toen hij zelf kinderen kreeg hij een grote drang voelde om zelf ook kind te zijn en kattenkwaad uit te halen samen met zijn kinderen: hij begon toen hij vader werd zelf ook aan zijn 'eerste echte jeugd'.

Ik ging met mijn kinderen met de auto crossen, als de dukes of hazzard

(Man resp nr 5, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965)

Ik nam ontslag vaak en ik ging met de kinderen allemaal flauwekul uithalen, [...] We gingen lantaarnpalen kapot schieten met die katapult. En dingen vernielen. We ging met de auto crossen, als dukes of hazzard [...] Allemaal flauwekul heb ik uitgehaald. Ik moest kind, mijn kind, mijn jeugd had ik nog niet gehad. En ik zag mijn kinderen gelukkig zijn, ik denk: dat wil ik ook.

3.5.10. Ik wil erkenning voor wat me is overkomen

De oud-pupillen die wij spraken wilden graag hun verhaal vertellen over hun vroegere ervaringen in de residentiële jeugdzorg. Het was belangrijk voor ze, om nu eindelijk erkenning te krijgen voor wat ze hebben meegemaakt. Verschillende pupillen benoemen het fijn te vinden dat er nu eindelijk een commissie is die geweld breed onderzoekt en waarbij er geluisterd wordt naar hun verhaal. Zij spreken de hoop uit dat het iets kan bijdragen aan het voorkomen van geweld in de toekomst. Anderen zijn sceptisch en willen hun verhaal wel doen, maar hebben eigenlijk geen verwachtingen dat het iets uithaalt. Het merendeel van de geïnterviewde oud-pupillen had zichzelf gemeld bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Enkele oud-pupillen hebben de afgelopen jaren al eerder een traject doorlopen waarin zij hun verhaal deden en erkenning probeerden te krijgen, onder meer bij commissie Samsom, commissie Deetman, bij de betreffende jeugdzorgorganisaties zelf of bij kerkelijke instanties. Sommigen dienden een aanklacht in en een enkeling ontving een schade-vergoeding. Anderen vingen bot, bijvoorbeeld doordat er te weinig steunbewijs was, of omdat gevolgschade niet bewezen kon worden en hielden een nare nasmaak over aan het aanklachtproces, onder meer door gebruikte termen zoals: uw aanklacht is ongegrond.

De naam op zich al: aanklacht is ongegrond.

(Man resp nr G, periode geweld 1945-1955, 1955-1965)

Alleen ben ik nu kwaad, dat ze zeggen, de aanklacht is ongegrond. Ik heb gezegd de naam al op zich: 'ongegrond', kijk, ze zegt zelf dat dat komt doordat je moest steunbewijzen hebben, die heb ik niet. Vrienden van mij zijn dood, hebben zelfmoord gepleegd. Steunbewijzen kan ik niet ontvangen.

Wat we u aan geld geven nemen we de andere kinderen af

(Man resp nr H, periode geweld 1945-1955 en 1955-1965)

Hij, hij is voorzitter van de raad van toezicht, hij zegt tegen mij: denk eraan, alles wat we jou geven moeten wij de andere kinderen afnemen. **Hoe bedoelde hij dat dan eigenlijk?** Nou dat dat ik dus eigenlijk niet moest doorzeuren dat het eventueel financieel iets zou opbrengen, want dat moesten ze de andere kinderen afnemen, terwijl hij zelf, keek ik toevallig naar, het salaris had van drie ton. [...] Dan krijg ik dus de uitslag en dan staat erin dat ik, dat ik misbruikt was geworden was bewezen, maar de gevolgschade konden ze niet toewijzen [...] ze konden niet beschrijven welk percentage waar vandaan kwam. [...] Dat konden ze niet meten, dus doen ze het maar niet. Staat ook zwart op wit. Ik schrijf terug, ik hoef alleen maar erkenning, ik hoef geen geld. Erkenning dat de gevolgschade er is geweest. Nee is niet mogelijk zeggen ze dan.

3.5.11. Weinig tot geen gevolgen

Sommige oud-pupillen geven aan niet veel gevolgen te ervaren van de periode in de instelling. Soms vergelijken ze hun situatie hierbij met andere oud-pupillen, met wie het in hun ogen veel slechter is gegaan, die veel psychische of verslavingsproblemen hebben en soms zelfs uit het leven zijn gestapt. Een paar oud-pupillen geven aan dat zij na hun periode in de instelling terug kwamen in een warm gezin en bij ouders die het heel naar vonden dat hun kinderen naar een tehuis moesten, wat deze kinderen veel goed heeft gedaan. Een andere oud-pupil vertelt dat hij wel wat gevolgen ondervindt en wel een 'litttekentje' heeft, maar dat hij over het algemeen alles een plaats heeft kunnen geven en ook geen wrok koestert tegenover de groepsleiding uit de jeugdzorg.

3.5.12. *Ik ervaar (ook) positieve gevolgen*

Enkele oud-pupillen benoemen expliciet dat hun jeugd en het verleden met geweld ze uiteindelijk óók iets positiefs heeft gebracht: het heeft ze sterker gemaakt. Zo benoemt één van de oud-pupillen zijn hoge pijngrens, door alles wat hij heeft meegemaakt. Een andere oud-pupil benoemt dat hij van niks 'iets' kan maken, altijd wel een oplossing vindt en de moed heeft om naar pijnlijke dingen te kijken, wat zijn werk als interim ten goede kwam. Wat deze oud-pupillen gemeen hebben is hun lange zoektocht naar het vinden van zichzelf en hun plek in de maatschappij en hun enorme wilskracht iets van het leven te willen maken. Deze oud-pupillen zijn op hun eigen manier ook allemaal bezig met het helpen van anderen, zoals het helpen van andere slachtoffers of het helpen van de minder bedeelden in de samenleving. Dit lijkt een bron van kracht voor hen te zijn.

Ik kon heel erg goed met tegenslagen omgaan

(man resp nr I, periode geweld 1955-1965)

Ik kon heel erg goed met tegenslagen omgaan. En ik kon heel erg goed pijn hebben. Want laatst toen had ik een wrat en die vrouwelijke huisarts zei: moet ik hem verdoven ik zeg nee haal hem zo maar weg. Toen zei ze ja, zou je dat wel doen, ik zeg: ik vind het niet fijn, verdoven. Ja maar dat doet pijn en zo. Zegt ze later: hoe kun je hier zo stil blijven zitten? Zeg nou, heb ik wel geleerd... Ook uit het hele negatieve kun je best voor jouw leven iets positiefs halen. En ik denk dat je dat ook moet doen, hè, kijk het heeft voor mij geen zin, hè, kijk ik vind het fijn om dat te vertellen om dat mensen mee te helpen om bepaalde inzichten te kunnen geven. [...] Het is de wilskracht om te overleven. Kijk zie het eigenlijk zo, je zit met veertig man in de "gevangenis", en tien komen er goed uit, twintig die, dat gaat, hè, en tien daar, die, daar komt het nooit goed mee.

Conclusies

1. Wat is er precies gebeurd vanaf 1945 tot op heden?

De interviews laten over de periode 1945-1965 een beeld zien van residentiële jeugdzorginstellingen met zeer strenge regels waar *fysiek geweld* aan de orde van de dag was. Gehoorzaamheid en discipline werden afgedwongen en fysieke (lijf)straffen waren binnen deze regimes een onderdeel van het dagelijks leven. Voorbeelden waren onder de koude douche als je in bed had geplast, dwangvoeding en slaag. In latere jaren zien we deze strenge regimes niet terug, maar meldingen over slaag en ander fysiek geweld blijven bestaan. Zo kreeg een van de medewerkers als introductie te horen dat hij de oudste jongen van de groep maar even een dreun om zijn oren moest geven om te laten zien dat hij de baas was; als er geen conflict was moest hij er maar één creëren. Er komen naarmate de tijd verstrijkt vaker voorbeelden naar voren van een fysieke machtsstrijd tussen medewerkers en pupillen of tussen pupillen onderling, een pedagogische tik en holding/fixatie.

Seksueel geweld komt over de gehele onderzoeksperiode voor, veelal heimelijk en meestal niet aangekaart door angst voor de dader of gebrek aan personen om in vertrouwen te nemen. Seksueel geweld hing vaak samen met psychisch geweld (bedreiging) en soms ook fysiek geweld.

Het *psychische geweld* in de jaren 1945-1965 staat in lijn met het fysieke geweld in die jaren in het teken van strenge regimes, waar kinderen 'slecht' waren en heropgevoed moesten worden. Zo werden bedplassers hard aangepakt, werden kinderen gekleineerd en was er weinig genegenheid en persoonlijk contact tussen groepsleiding en kinderen. In latere jaren zien we minder geïstitutionaliseerde straffen en vindt psychisch geweld vaker op eigen gezag plaats. Zo verplichtte een groepsleidster uit de jaren 1990 een meisje uit haar dagboek voor te lezen voor de hele groep. Ook komen er verhalen over psychisch geweld vanuit kinderen, richting elkaar of de groepsleiding. Isolatie als vorm van psychisch geweld vinden we tot in de huidige tijd terug. Als rode draad door alle interviewverhalen loopt psychische verwaarlozing van kinderen: niemand die er voor jou was en oog had voor wat je had meegemaakt. "Het was eenzaam terwijl je nooit alleen was."

2. Hoe kon dit gebeuren?

Uit de interviews zijn de volgende risicofactoren naar voren gekomen die bij hebben kunnen dragen aan het ontstaan en voortbestaan van geweld:

- Slachtoffers die daders niet als daders zagen en daarom geen actie ondernamen, het geweld was 'gewoon', ook al was het natuurlijk niet normaal.
- Slachtoffers konden, wilden, durfden of mochten niet over het geweld praten. Ook een medewerker gaf aan: je ontdekte wel eens iets, maar je praatte er niet over.
- Kinderen zitten in een afhankelijkheidspositie jegens medewerkers. Een pupil: "Je bent er afhankelijk van wat die mensen met jou doen. Je kunt niks, je bent volkomen weerloos."
- Het ontstaan van een machtsstrijd tussen pupillen en medewerkers, wat leidde tot een wij-zij cultuur waarin geweld kon ontstaan. Ook bij kinderen onderling kon er een heftige cultuur zijn: het was "de jungle", het was "het recht van de sterkste".
- Er was een gebrek aan beschermingsmaatregelen en kinderrechten en te weinig toezicht, waardoor geweld kon ontstaan en voortbestaan.
- Een gebrekkige opleiding kon leiden tot medewerkers die niet goed voorbereid waren op hun taak. Later kwamen er meer relevante opleidingen, maar handelingsverlegenheid kan blijven bestaan: "In het hbo is er onvoldoende aandacht voor geweld en hoe je met moeilijke situaties met kinderen om kan gaan, dat kan leiden tot handelingsverlegenheid." Jonge groepsleiding heeft niet altijd de vaardigheden en ervaring om met (grote) groepen kinderen te werken en geweld te voorkomen.

- Lastige werkomstandigheden zoals grote groepen en weinig tijd kunnen bijdragen aan het ontstaan van geweld. Ook zijn er instellingen en teams die een gesloten cultuur hebben waar niet over het handelen en geweld gesproken wordt. Te weinig ondersteuning voor medewerkers om het werk goed uit te voeren is ook een risicofactor: "Als je niet goed voor je personeel zorgt, dan kunnen die ook niet goed voor je cliënten zorgen."
- Geen of weinig contact met familie of gezinsvoogden is een risicofactor, waardoor geweld soms niet kon worden opgemerkt en aangekaart. In de jaren 1945-1965 werd er ook 'schone schijn' gespeeld: kinderen moesten tijdens bezoek doen alsof alles goed was en de organisatie zette zijn beste beentje voor.
- Gebrek aan een kindgerichte aanpak om te werken met (kwetsbare, getraumatiseerde) kinderen in een residentiële setting.

3. Hoe hebben pupillen dit ervaren en welke invloed heeft dit gehad op hun latere leven?

Slachtoffers van geweld in de residentiële jeugdzorg konden of durfden daar niet of nauwelijks over te praten. De meeste kinderen ondergingen het geweld, speelden mee, sloten zich af, deden er het zwijgen toe. De kinderen hadden een grote behoefte aan een luisterend oor, genegenheid en een ouder(figuur). Nadien kon zowel professionele hulp als ook informele hulp van belang zijn bij de verwerking, echter wordt er ook een tekort aan kennis over vroegkinderlijke trauma's signaleerd en een 'gat' in de zorg tussen jeugdzorg en volwassenenzorg. Het meegemaakte geweld leidde veelal tot negatieve gevolgen, zoals moeite met relaties en vertrouwen in anderen, psychische, fysieke en financiële problemen, eenzaamheid, gebrekkige aansluiting bij de maatschappij en gevolgen voor de opvoeding van de eigen kinderen.

Nawoord

Negentien oud-pupillen uit de residentiële jeugdzorg uit de periode 1945-heden hebben zich opengesteld voor een interview over een moeilijk onderwerp, namelijk: geweld dat zij als kind hebben meegemaakt. En dat vaak na een langere periode van geslotenheid over dit onderwerp. Zo'n interview was voor veel oud-pupillen zeker geen gemakkelijke opgave, want door te praten over deze lastige periode uit hun leven werden zij weer herinnerd aan vaak nare gebeurtenissen, die in de meeste gevallen een grote impact hebben gehad op hun leven. Wij willen onze grote dankbaarheid uitspreken voor de moed en de openheid van deze mensen. Door het delen van hun verhaal hebben wij een gedetailleerd en indringend inzicht gekregen in hun geweldservaringen, de context waarin dat plaatsvond en wat het deed met hun leven.

Ook zeven oud-medewerkers hebben zich bereid getoond om te praten over geweld in de jeugdzorg en te reflecteren over hoe zoiets heeft kunnen gebeuren, ook in de tijd dat zij daar zelf werkzaam waren. Dat vergt moed en openheid. Daarvoor zijn wij deze medewerkers enorm erkentelijk. Zij brachten een belangrijk ander perspectief in om de context van geweld in de residentiële jeugdzorg beter te kunnen begrijpen.

Veel oud-pupillen gaven aan dat zij het fijn vonden dat iemand naar hun verhaal luisterde. Veel oud-pupillen en medewerkers spraken de vurige wens uit dat zij hopen dat hun verhaal bijdraagt aan het voorkómen van geweld in de jeugdzorg van de toekomst. En daar kunnen wij ons alleen maar bij aansluiten.

BIJLAGE A. METHODE INTERVIEWSTUDIE

Doel

Het doel van de interviewstudie met oud-pupillen en (oud-)medewerkers was om een diepgaander begrip te krijgen van de beleving en betekenis van het geweld dat heeft plaatsgevonden binnen de residentiële jeugdzorg van 1945-heden.

Ethische beoordeling

Het protocol voor het uitvoeren van de interviews is voorgelegd aan de VCWE FGB (De Vaste Commissie Wetenschap en Ethiek Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen) van de Vrije Universiteit Amsterdam. Deze commissie heeft een positief oordeel gegeven over het onderzoeksprotocol.

Respondenten en informed consent

In totaal zijn 19 oud-pupillen en 7 (oud-)medewerkers geïnterviewd, verdeeld over de verschillende decennia tussen 1945-heden. Een overzicht van de respondenten staat in Tabel 1 en 2. De interview respondenten zijn geworven via het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, via oproepen op sociale media en middels via-via contacten. Er zijn relatief meer oud-pupillen uit de eerste decennia (1945-1965) geïnterviewd dan uit de latere decennia, deze groep was oververtegenwoordigd bij het meldpunt. Het meldpunt ontving relatief weinig meldingen uit de periode 1995-heden.

Alle respondenten kregen een informatiebrief met daarin uitleg over het onderzoek en de verschillende vormen van geweld waarnaar gekeken wordt. Ook kregen de respondenten een toestemmingsformulier, dit vulden zij in voorafgaande aan het interview. Tijdens het interview is nogmaals mondeling uitgelegd aan de respondenten waar het project over ging en dat alle binnen het interviewproject verzamelde data anoniem werden verwerkt.

Tabel 1: overzicht oud-pupillen

nr	Periode geweld	Man/vrouw	Aantal instellingen gewoond	Leeftijd ten tijde geweld (bij benadering)
A	1945-1955	Vrouw	1	4-11
B	1945-1955	Vrouw	3	4/5-6
C	1945-1955	Vrouw	1	basisschoolleeftijd
D	1945-1955	Man	2	8-9
E	1945-1955	Man	1	basisschoolleeftijd
F	1955-1965 (deel 1945-1955)	Vrouw	7	1,5 9 jaar 14-19 jaar
G	1955-1965 (deel 1945-1955)	Man	3	5-18
H	1955-1965 (deel 1945-1955)	Man	5	6-16
I	1955-1965	man	1	7-11
J	1965-1975	Vrouw	1	6-10
K	1965-1975	Vrouw	1	11-17
L	1965-1975	Man	1	6
M	1975-1985	Vrouw	2	13/14-17/18
N	1975-1985/ 1985-1995	Vrouw	1	15-17/18
O	1975-1985/ 1985-1995	Vrouw	2	16-18

P	1985-1995	Man	1	5-6
Q	1985-1995, 1995-1905	Vrouw	1	13/14
R	1985-1995, 1995-2005, 2005-2015	Man	6	4-16
S	2005-2017	vrouw	2	8-10, 13-15

Tabel 2: overzicht (oud-)medewerkers

nr	Gewerkt in jeugdzorg in de periode	Man/vrouw	Functie
MA	1945-1975	Man	Onderwijzer/hoofdleider/adjunct-directeur
MB	1965-1985	Vrouw	Groepsleidster
MC	1976-2015	Man	Van groepsleider tot directeur/bestuurder
MD	1975-2015	Vrouw	Groepsleidster, mentor/leidinggevende
ME	1995-2005	Vrouw	Kamertrainer
MF	1995-2005	Vrouw	Gedragswetenschapper
MG	2005-2018	vrouw	Groepsleidster, docent

De interviews

De interviews waren semi-gestructureerd, met een topiclijst als hulpmiddel voor het aansnijden van onderwerpen. Onderwerpen die aan bod kwamen waren: de voorgeschiedenis thuis en de uithuisplaatsing, de algemene ervaring in instelling(en), vormen van meegemaakt geweld in instelling(en): beschrijving en ervaring, de context rondom het meegemaakte geweld en de gevolgen van het geweld in het latere leven. De interviews duurden 1,5-3 uur en vonden plaats op de locatie van voorkeur van de respondent.

Vragenlijst

Na afloop is aan de geïnterviewde oud-pupillen gevraagd of zij (anoniem) een vragenlijst wilden invullen over het ervaren geweld thuis en in de instelling en over hun welzijns- en gezondheids-toestand op dit moment. Dit op verzoek van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg die deze data gebruikt om over alle deelstudies heen een kwantitatief inzicht te krijgen in het meegemaakte geweld van slachtoffers in de jeugdzorg en de gevolgen daarvan.

Nazorg

In de informatiebrief en tijdens het interview is met de respondent besproken welke mogelijkheden er zijn voor het leggen van contact met slachtofferhulp. Ook is enkele weken na het interview door de interviewer contact gelegd met de respondent, per telefoon of mail, hoe de persoon terugkijkt op interview, of er nog vragen zijn en of er nog nazorg is gewenst.

Analyse

Alle interviews zijn opgenomen op audio en de opnames zijn getranscribeerd. Vervolgens zijn de transcripten kwalitatief geanalyseerd middels thematische analyse met behulp van het kwalitatieve analyseprogramma AtlasTi. Met deze methode werd getracht overkoepelende thema's in de interviews in beeld te brengen en daarbinnen de rijkdom aan ervaringen van oud-pupillen tot hun recht te laten komen door citaten uit de interviews te gebruiken. We hebben ervoor gekozen de subjectieve beleving van de geïnterviewden centraal te stellen in dit kwalitatieve onderzoek. De thema's hebben o.a. betrekking op wat er is gebeurd, hoe het geweld is ervaren, de context waarin het geweld plaatsvond en de gevolgen van het geweld. Zeven transcripten zijn dubbel gecodeerd en alle gevonden thema's zijn inhoudelijk besproken in het onderzoeksteam. Nadat twee derde van de interviews was geanalyseerd zijn de gevonden thema's ter validatie voorgelegd aan een resonansgroep met experts en aan een ervaringsdeskundige oud-pupil/medewerker. Uit de citaten opgenomen in dit rapport zijn soms (voor het verhaal niet relevante) details weggelaten of veranderd met het oog op de bescherming van de privacy van de respondenten.

Methodische beperkingen

De interviews hebben een diepgaand inzicht gegeven in wat de respondenten aan geweld hebben meegemaakt, hoe het heeft kunnen gebeuren en hoe zij het geweld hebben ervaren. Er zijn echter ook enkele beperkingen aan het onderzoek. Door de gekozen methode hebben we een beperkt aantal mensen kunnen interviewen. Inherent aan het gebruik van retrospectieve interviews is dat de ervaringen in het verleden liggen. In het geval van dit onderzoek werden de geïnterviewden gevraagd te spreken over ervaringen die vrij recent waren tot soms wel 70 jaar geleden. Dit kan er uiteraard toe hebben geleid dat de interviews gekleurd zijn door veranderde opvattingen en emoties uit het meer recente verleden of het heden. Ook hebben mensen doorgaans meer moeite met het ophalen van herinneringen naarmate gebeurtenissen langer geleden zijn en/of worden herinneringen vervormd. Daarnaast kan de selectie van de interviewgroep als een beperking worden gezien. Veel van de geïnterviewden hebben zichzelf gemeld voor een interview en stonden dus open om over hun ervaringen te spreken. Uiteraard zullen er ook oud-pupillen en medewerkers zijn die niet over hun ervaringen met geweld willen vertellen. Daarnaast hebben we ons niet gericht op mensen die geen ervaringen hebben met geweld. Hierdoor konden deze perspectieven niet worden meegenomen in de resultaten. Soms werden zowel negatieve ervaringen als positieve ervaringen in de jeugdzorg gedeeld. Binnen deze opdracht hebben we ons met name gericht op de ervaringen met geweld. Het is daardoor aannemelijk dat het uiteindelijke beeld dat we hebben gekregen van geweld in residentiële zorg in bepaalde opzichten gekleurd is.

BIJLAGE B. TOPICLIJSTEN INTERVIEWS

TOPICLIJST OUD-PUPILLEN

0) Introductie en uitleg

Uitleg over het onderzoek

Uitleg audio-opname en hoe dat gebruikt en bewaard wordt

Uitleg anonimiteit

Uitleg opbouw interview

Informed consent

1) Vragen vooraf

Persoonlijke informatie zoals leeftijd, achtergrond

Bespreken welke jeugdzorginstelling(en) persoon gewoond heeft en wanneer

2) Voorgeschiedenis thuis > uithuisplaatsing

- Wat weet u over de periode voordat u in de jeugdzorg terecht kwam? Kunt u iets vertellen over uw biologische gezin?
- Kunt u vertellen waarom u uit huis bent geplaatst of waarom u in een instelling ging wonen?
- Was hier een rechter of instantie bij betrokken, zo nee, welke instantie wel?
- Was er een voogd of gezinsvoogd betrokken (naam en instelling)

3) Algemene ervaring in instelling

- Hoe zag uw dag er uit in de instelling?
- Met wie trok u op?
- Hoe was het leven in de residentiële instelling?
- Hoe was het contact met de groepsleiding? En groepsleden?
- Kunt u schetsen wat voor instelling het was?
- Indien op verschillende plekken gewoond: veranderde u en/of uw situatie in de loop van uw verblijven in de instellingen? Op welke manier?

4) Vormen van meegemaakt geweld in instelling: beschrijving en ervaring

Uitleg over wat wij onder geweld verstaan

Definitie geweld: Elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer (Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, 2016, p. 9).

Welke vormen van geweld heeft u meegemaakt bij de instelling? Dan per type geweld vragen:

- Plek/situatie van geweld
- Wanneer is het begonnen?
- Hoe vaak is het voorgekomen
- Wie pleegde het geweld?
- Waren er (andere) medewerkers bij betrokken?
- Waren er (andere) pupillen bij betrokken?
- Waren er getuigen van het geweld?
- Heeft u een idee waarom dit geweld plaatsvond? (redenen/context geweld)
- Hoe heeft u dit geweld ervaren?
- Kunt u iets vertellen over hoe u als kind omging met het geweld?
- Heeft u of iemand anders destijds iemand verteld over het geweld? Zo niet, waarom niet?
- Kon u bij iemand terecht?
- Hoe werd er gereageerd op het geweld door betrokkenen (familie, vrienden, professionals)? Wat gebeurde er met uw verhaal? Is er een klacht ingediend en zo ja, wat is er mee gedaan?
- Wanneer is het geweld gestopt en weet u waarom het is gestopt?

- Heeft u het idee dat dit geweld vaker voorkwam, bij andere pupillen, was u wel eens getuige?

5) Context rondom het meegemaakte geweld: beschrijving en beleving

- Waren er volwassenen belangrijk voor u in deze instelling?
 - o Wie waren deze mensen?
 - o Waarom waren ze belangrijk voor u?
- Wist u wie er verantwoordelijk was voor uw zorg? Kon u met die persoon/personen praten? Over wat u ongelukkig (gelukkig) maakt?
- Kon u met volwassenen praten over uw zorgen? (binnen de instelling, of mensen van buiten, bezoekers, inspectie)
- Had u contact met familie (ouders, zussen/broers, andere familie) of vrienden?
- Heeft het wonen in de instelling u (ook) iets positiefs opgeleverd? Wat?

6) Gevolgen geweld in latere leven

- Hoe verliep uw leven nadat u uit de jeugdzorg weg was?
- Hoe heeft het meegemaakte geweld in de instelling invloed gehad op uw verdere leven?
- Welke ervaringen hebben het meest invloed gehad op uw verdere leven?
- Neemt u bepaalde ervaringen mee in uw dagelijks leven?
- Heeft u het idee dat uw ervaringen u hebben gevormd tot wie u nu bent of heeft u niet direct dat idee?
- Wordt u nog herinnerd aan deze periode in uw leven?
- In hoeverre heeft u daar nu last van? Kunt u daar een concreet voorbeeld van geven?

Hulp

- Heeft u in uw latere leven kunnen praten over het geweld wat u heeft meegemaakt? Met wie?
- Heeft u hulp of steun gezocht en gehad voor wat u is overkomen? Kunt u daar meer over vertellen? Bij wie heeft u gezocht? Wat hielp u verder? Wat hielp niet? (waar liep u vast?)
- Zijn er andere gevolgen die naar uw idee te maken hebben met het geweld dat u heeft ervaren in ...?
- Hoe ziet uw leven er nu uit (wonen, werk, hobby's, relatie, gezondheid)?

Terugkijkend

- Hoe kijkt u terug op deze periode in uw leven?
- Nu u terugkijkt, wat zou u destijds hebben geholpen ten tijde dat het geweld plaatsvond?
- Heeft u tips voor de jeugdzorg om geweld in de toekomst te voorkomen?

7) Afronding

- Heeft u nog aanvullingen op de gestelde vragen?
- Zijn er nog punten niet aan de orde geweest die u nog graag wilt vertellen?
- Bedanken
- Wat vond u van het interview?
- Uitleg over de vragenlijst van Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg

Vervolg

- Nazorg: heeft u behoefte om verder te praten over uw ervaringen, met slachtofferhulp?
- Uitleg vervolg traject, onderzoeker neemt over enkele weken weer contact op om te kijken hoe u terugkijkt op het interview en of er nog nazorg gewenst is.

TOPICLIJST (OUD-)MEDEWERKERS

0) Introductie en uitleg

Uitleg over het onderzoek

Uitleg audio-opname en hoe dat gebruikt en bewaard wordt

Uitleg anonimiteit

Uitleg opbouw interview

Informed consent

1) Achtergrond

Persoonlijke informatie zoals leeftijd, achtergrond

Bespreken welke jeugdzorginstelling(en) persoon gewerkt heeft en wanneer

Verwachtingen t.a.v. werk jeugdzorg en redenen om er te gaan werken

2) Algemene ervaring residentiële instelling(en)

- Kunt u schetsen wat voor instelling het was?
- Wat voor kinderen woonden daar? Hoeveel kinderen, leeftijd, wat was de achtergrond van deze kinderen, wat waren redenen dat de kinderen daar woonden?
- Wat voor medewerkers: opleiding, werkervaring, veel vaste krachten of veel flex/wisselingen?
- Hoe zag uw werkdag er uit in de instelling?
- Hoe was uw contact met de kinderen?
- Hoe was uw contact met uw collega's? Kunt u iets vertellen over het team waarin u werkte en hoe dat functioneerde?
- Hoe was de sfeer in de instelling en in uw team? Hoe zou u het klimaat in de instelling/team waar u werkte omschrijven, hoe was de werkdruk?
- Hoe was het contact tussen kinderen onderling?
- Wat was de opvoedingsvisie van de instelling?
- Was er een bepaalde werkwijze of methode waar jullie mee werkten?
- Wat waren belangrijke regels in de instelling? Hoe werden die aan de kinderen verteld?
- Dacht u mee over de opvoedingsvisie, de werkwijze en de regels in de instelling? Hoe was de inspraak vanuit personeel?

3) Vormen van meegemaakt geweld in instelling: beschrijving en ervaring

Definitie geweld: Elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer (Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, 2016, p. 9).

Heeft u vormen van geweld meegemaakt in de instelling? Dan per type geweld vragen:

- Kunt u het geweld beschrijven, kunt u een voorbeeld geven van dit geweld:
 - Wat gebeurde er precies?
 - Plek/situatie van geweld
 - Hoe vaak kwam dat voor
 - Wie pleegde het geweld?
 - Wie was het slachtoffer/de slachtoffers?
 - Waren er medewerkers bij betrokken?
 - Waren er pupillen bij betrokken?
 - Waren er getuigen van het geweld? Was u getuige of hebt u het gehoord van anderen?
- Wat vond u van deze situaties/dit geweld?
- Hoe heeft u dit geweld ervaren? Hoe ging u met het geweld om?
- Hoe ging het slachtoffer/het kind/de kinderen met dit geweld om?
- Hoe ging de pleger/de plegers met dit geweld om?
- Hoe werd er gereageerd op het geweld door (andere) medewerkers? En door de directie?
- Werde er met de betreffende gewelddadige medewerker gepraat, is haar/hem hulp aangeboden, welke?
- Wie was er verantwoordelijk voor het betreffende kind/kinderen? Hoe gingen die er mee om?

- Waren ouders/voogden op de hoogte van dit geweld? Hoe werd er door hen op gereageerd?
- Heeft u een idee waarom dit geweld plaatsvond? (redenen/context geweld)
- Had u het idee dat het geweld voorkomen had kunnen worden?
- Is er iets geprobeerd/ingezet om het geweld te stoppen of te voorkomen? Wat dan?
- Werde er melding gemaakt van dit geweld? Bij wie en op welke manier? Is er een klacht ingediend en zo ja, wat is er mee gedaan? Is er gemeld bij de inspectie; kon dat op dat moment?
- Had u zorgen? Kon u daarover praten? Kreeg u hulp? Van wie? Werde er onderling gepraat in de organisatie over dit geweld? Medewerkers onderling, met directie etc. Werde er gepraat met mensen van buiten de organisatie over dit geweld?

4) Context rondom het meegemaakte geweld: beschrijving en beleving

- Zou u de instelling waar u werkte omschrijven als een veilige instelling? (voor zowel kinderen als personeel?) Waarom wel, waarom niet? Wat maakte het een (on)veilige instelling?
- Wat maakte dat het geweld kon plaatsvinden? Waren er kenmerken van de instelling die eraan bijdroegen dat het geweld kon plaatsvinden, en (indien van toepassing) doorging? Voelde men het geweld van te voren aankomen? Wat waren triggers en voortekenen?
- Waren er andere redenen of risicofactoren aan te wijzen waarom het geweld plaatsvond/kon blijven bestaan?
- Was er een visie op geweld in de instelling? Waren er protocollen op dit gebied? Welke waren dat dan? Werden deze gevolgd?
- Was er een visie en werkwijze m.b.t. vrijheidsbeperkende maatregelen?
- Was er hulp vanuit de instelling voor personen die met geweld te maken hadden gehad? Protocol, omgang incidenten, etc.
- Was er een landelijke visie op opvoeding in die periode of waren er landelijke richtlijnen voor geweld in die periode die behulpzaam waren?
- Hoe was het toezicht en de inspectie geregeld in die periode?
- (Indien de medewerker ook in andere instellingen heeft gewerkt): Was de omgang met geweld in deze instelling anders dan in andere instellingen? Op welke manier wel/niet?

5) Uw verdere leven

- Heeft het meegemaakte geweld in de instelling invloed gehad op uw verdere leven? Op welke manier?
- In hoeverre heeft u daar nu nog last van? Kunt u daar een concreet voorbeeld van geven?
- Heeft u later nog over dit geweld gepraat met mensen? Met wie?
- Hoe ziet uw leven er nu uit? Werk, waar, etc.

6) Terugkijken op het geweld

- Hoe kijkt u nu terug op de periode dat u in de instelling werkte?
- Nu u terugkijkt, wat zou destijds hebben geholpen om het geweld te voorkomen?
- Heeft u tips voor de jeugdzorg om geweld in de toekomst te voorkomen?

7) Afronding

- Heeft u nog aanvullingen op de gestelde vragen?
- Zijn er nog punten niet aan de orde geweest die u nog graag wilt vertellen?
- Bedanken
- Wat vond u van het interview?

Vervolg

- Nazorg: heeft u behoefte om verder te praten over uw ervaringen, met slachtofferhulp?
- Uitleg vervolg traject, onderzoeker neemt over enkele weken weer contact op om te kijken hoe u terugkijkt op het interview en of er nog nazorg gewenst is

Archiefonderzoek: methodologische verantwoording

Bronstudie 2 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden

Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Archiefonderzoek: methodologische verantwoording

In 1945 bestonden er in Nederland enkele honderden tehuizen voor residentiële jeugdzorg. Overzichten hiervan zijn te vinden in de *Gids van opvoedingsinrichtingen in Nederland* (1949) en in het *Handboek voor de kinderbescherming* (1951).¹ Een systematische inventarisatie van de mutaties in latere jaren is ons niet bekend. Al deze tehuizen hebben ooit een archief gehad, maar veel daarvan is weggegooid, spoorloos verdwenen of verkeert in ongeïnvventariseerde of ongeordende staat op soms onbekende plaatsen.

Bij de start van het onderhavige archiefonderzoek in augustus 2017 zijn twee documenten gebruikt voor de selectie van de te bestuderen archieven. Dat is allereerst de inventarisatie *Terugvinden van jeugddossiers uit het verleden* (2012) die het Nederlands Jeugdinstituut heeft uitgevoerd in opdracht van de Stichting Steunfonds Pro Juventute Nederland en die online beschikbaar is.² Het tweede document is de *Archievengeids geweld jeugdzorg*, een intern document van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, samengesteld door Jacques Dane en Evelien Walhout, en afgerond in september 2017. Beide documenten laten zien dat er sprake is van beperkte en fragmentarische beschikbaarheid van archieven. De periode vanaf 1980 is sterk ondervertegenwoordigd. Archieven uit de recente periode berusten vaak nog bij de instellingen zelf en daar bestaat geen systematisch overzicht van. Jeugdzorg Nederland verleende ons – in overleg met de betrokken instellingen – in het voorjaar van 2018 toestemming tot inzage in deze archieven bij de instellingen zelf.

Voor het archiefonderzoek naar geweld in de residentiële jeugdzorg van 1945 tot heden zijn zeven instellingsarchieven geselecteerd en onderzocht.³ In de gemaakte selectie is de bekendheid van het al of niet voorkomen van geweld nadrukkelijk niet als criterium gehanteerd teneinde een zo representatief mogelijk beeld van de sector te kunnen schetsen, of in elk geval een beeld dat niet op voorhand is bepaald door reeds bekende geweldsincidenten. Bij de selectie werden de volgende vijf selectiecriteria gehanteerd:

1. regionale spreiding
2. verdeling jongens/meisjes/gemengd
3. aantallen kinderen c.q. omvang instellingen
4. verdeling naar levensovertuiging
5. beschikbaarheid archief over een langere periode

Bij de regionale spreiding dient bedacht te worden dat het zwaartepunt van de protestants-christelijke residentiële instellingen in Gelderland lag, terwijl rooms-katholieke instellingen vooral in Zuid-Holland en Limburg te vinden waren. Tevens waren sommige instellingen statutair in de Randstad gevestigd, terwijl hun tehuizen elders in het land stonden.

Het maken van een representatieve selectie was slechts tot op zekere hoogte mogelijk. Een van de beperkende omstandigheden was de beschikbaarheid van archieven. Na een eerste grove selectie en het ter plaatse consulteren van enkele archieven bleek dat veel instellingen niet of nauwelijks over archief beschikten van rechtsvoorgangers. En als dat wel het geval was, was het vaak niet geordend of juist sterk geschoond. In beide situaties zouden de gevonden archieven het onderzoek sterk bemoeilijken en vertragen. Een voorbeeld van een ongeordend archief uit onze eerste selectie betreft het humanistisch kindertehuis Ellinchem (1952-1993) te Ellecom. De documentatie van dit tehuis is ondergebracht bij het Gelders Archief maar door de ongeïnvventariseerde staat slecht toegankelijk. Een voorbeeld van een instelling die aangaf over weinig (relevant) archief te beschikken is het Leger des Heils; wij hebben dit zelf niet kunnen vaststellen. Een factor die wij ook in onze selectie hebben moeten meenemen, betreft de functieverandering van instellingen. Dat bracht vaak ook een verandering van sector met zich mee zoals de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg

¹ A. Wink ([1949]). *Gids van opvoedingsinrichtingen in Nederland*. [Rotterdam]: Vereniging vna Ambtenaren voor de Reclassering en voor de Kinderwetten; W.H. Ariëns et al. ([1951]). *Handboek voor de kinderbescherming*. Rotterdam/'s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar N.V.

² www.projuventute.nl/vindbaarheid-van-jeugdzorgdossiers/; www.nji.nl/nl/Producten-en-diensten/Publicaties/NJi-Publicaties/Terugvinden-van-jeugdzorgdossiers.html

³ Zie voor een toelichting op en afbakening van de sector van de residentiële jeugdzorg bronstudie 12 (Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie).

die heeft gedefinieerd. Daarmee vielen diverse instellingen voor ons af, waaronder de JJI's en de ZIB-instellingen. De volgende zeven instellingen maken deel uit van de gewogen steekproef:

1. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
2. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
3. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
4. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
5. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
6. Martha-Stichting (1945-1972)
7. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)

De Goede Herder beheerde vijf tehuizen, terwijl de Vereniging Tot Steun er drie exploiteerde. Daarmee komt het aantal tehuizen in onze steekproef op dertien. De instellingsarchieven waren leidend in ons onderzoek naar geweld en naar risicofactoren van geweld. Aanvullend onderzoek is verricht bij de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg (geanonimiseerde meldingen) en het Schadefonds Geweldsmisdrijven (idem). Bij deze drie instanties hebben wij het materiaal opgevraagd dat beschikbaar was over de door ons geselecteerde instellingen. Met name bij de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd was de oogst zeer gering. Een belangrijke reden daarvoor is dat de inspectiearchieven niet volledig zijn ontsloten, waardoor pas vanaf 2005 naar instellingen gezocht kan worden, terwijl het vermoeden bestaat dat er veel meer documentatie beschikbaar moet zijn uit een voorgaande periode.⁴

Het onderzoek richtte zich op het vinden van sporen van geweld in de residentiële jeugdzorg en het schetsen van het pedagogisch klimaat in de instellingen. Voor het vinden van sporen van geweld exploreerden we allereerst seriële bronnen zoals notulen van het bestuur en van andere overlegorganen binnen de instelling (van Raad van Toezicht tot groepsleidersoverleg), directieverslagen, jaarverslagen, pedagogische journaals, strafregisters en incidentenregistraties. Vervolgens selecteerden we op basis van inventarislijsten of opschriften op archiefdozen relevante bronnen, uiteenlopend van correspondentie tot verslagen van inspectiebezoeken. Dit materiaal hebben we in thematisch-chronologische volgorde beschreven. De schets van het pedagogisch klimaat is bedoeld om risicofactoren op geweld in kaart te brengen. Daarbij is – waar de bronnen dat mogelijk maakten – naar diverse factoren gekeken, zoals de rol van bestuur en directie, de professionaliteit van het personeel, de pedagogische visie en de gehanteerde methodieken. Daarmee wilden we antwoorden vinden op twee van de drie hoofdvragen van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg: wat is er gebeurd en hoe heeft het kunnen gebeuren?

Zoals elke historische bron heeft ook het instellingsarchief duidelijke begrenzingen. De belangrijkste daarvan is dat niet al het gepleegde geweld schriftelijk werd vastgelegd. De consequentie daarvan is dat geen indicatie gegeven kan worden van de kwantiteit van het geweld. Ook is het belangrijk te beseffen dat het archief vanuit een bepaald perspectief is samengesteld, namelijk dat van de instelling, vertegenwoordigd door bestuur, directie en personeel. Dat betekent dat we van deze bronnen niet het definitieve antwoord op de vragen van de Commissie kunnen verwachten, maar wel dat we belangrijke aanzetten daarvoor hebben gevonden. De derde hoofdvraag, hoe is het beleefd, krijgt in de archiefstudies alleen aandacht als daarover materiaal is aangetroffen, zoals brieven of egodocumenten van ex-pupillen die soms ook in de instelling zelf bewaard worden.

Uit privacyoverwegingen worden de namen van pupillen en medewerkers niet genoemd. Wel noemen we de (historische) namen van de onderzochte instellingen en, indien relevant, die van bestuurs- en directieleden, aangezien die via gepubliceerde en daarmee publiek toegankelijke jaarverslagen gemakkelijk zijn te traceren.

⁴ Een aanwijzing hiervoor is dat de Commissie Samson documentatie uit de periode voor 2000 ter beschikking kreeg gesteld die tijdens ons onderzoek niet meer traceerbaar was.

Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)

Bronstudie 3 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Marjoke Rietveld-van Wingerden

**Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen**

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)

Inleiding

1. Tot Steun: functioneren en idealen

- 1.1. Tot Steun als voogdijvereniging
- 1.2. Kleinschaligheid en samenwerken
- 1.3. Kleine internaten en mate van openheid
- 1.4. Visie op kind en belang van ouders
- 1.5. Kindertehuizen en plaatsende instellingen
- 1.6. Deskundigheid in het bestuur en in de tehuizen

2. Boschzicht 1945-1985

- 2.1. Organisatie
- 2.2. Mishandeling en verwaarlozing
- 2.3. Leefklimaat
- 2.4. Personeel en deskundigheid
- 2.5. Behandeling en pedagogische benadering

3. De Brug 1950-1976

- 3.1. Organisatie
- 3.2. Mishandeling en verwaarlozing
- 3.3. Leefklimaat
- 3.4. Personeel en deskundigheid
- 3.5. Behandeling en pedagogische benadering

4. Nieuw Veldzicht 1945-1998

- 4.1. Organisatie
- 4.2. Mishandeling en verwaarlozing
- 4.3. Leefklimaat
- 4.4. Personeel en deskundigheid
- 4.5. Behandeling en pedagogische benadering

5. Conclusies

- 5.1. Wat is er gebeurd?
- 5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?
- 5.3. Risicofactoren en beschermende factoren

Geraadpleegde bronnen

Inleiding

In 1886 werd de Vereeniging Tot Steun van Verwaarloosden en Gevallenen opgericht. Sinds 1948 ging ze verder onder de naam Voogdijvereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind. De vereniging maakte deel uit van de opkomende vrijzinnig-protestantse beweging. Het doel was zorg te bieden aan jeugd die verwaarloosd werd, zich schuldig maakte aan diefstal en andere vormen van kleine criminaliteit of op de weg van de prostitutie terecht was gekomen of dreigde te komen. Tot Steun werkte vooral met pleegzorg. In de loop van de jaren werden voor tijdelijke opvang zes 'doorgangstehuizen' gesticht (Oud- en Nieuw Veldzicht in Apeldoorn, Boschzicht in Apeldoorn, Beekzicht in Epe, De Brug in Arnhem en De Schakel in Doesburg).¹ Ze waren kleinschalig. Er konden maximaal 25 kinderen terecht per tehuis. Na de Tweede Wereldoorlog waren alleen Boschzicht voor meisjes van 6-15 jaar en Nieuw Veldzicht voor jongens van vijftien jaar en ouder nog over. Later zijn er nog twee andere bijgekomen. Als vrijzinnig-protestantse organisatie voelde Tot Steun zich meer verbonden met instellingen als Zandbergen en Nederlandsch Mettray dan met orthodox-protestantse instellingen als de Heldringgestichten, doorgangshuis Hoenderloo of de Marthastichting. Die levensbeschouwelijke verschillen verloren echter in de jaren zestig aan belang. Deze ontwikkeling deed zich ook voor bij andere instellingen en kindertehuizen op het gebied van de jeugdzorg.²

Deze rapportage richt zich op de periode na de Tweede Wereldoorlog en met name op de vraag hoe en wanneer in de tehuizen van Tot Steun fysiek, psychisch en seksueel geweld en verwaarlozing voorkwamen. Onder welke omstandigheden gebeurde dat, wie waren daarbij betrokken en welke factoren speelden daarin mee? Speciale aandacht is er voor het bestuur van Tot Steun dat immers toezicht moest houden op de tehuizen en daarvoor verantwoordelijk was. Er was voor dit onderzoek veel materiaal in het (ongeordende) archief van Tot Steun beschikbaar, zoals notulen van bestuursvergaderingen, overleggen van tehuizen onderling, staf- en teamvergaderingen per tehuis en daarnaast correspondentie, ingekomen en uitgaande post en losse aantekeningen met bijvoorbeeld berekeningen van salarissen.³ Daarnaast is gebruik gemaakt van de digitale krantendatabases Delpher en LexisNexis. Ook is internet afgezocht naar klachten van (oud-)pupillen over de opvoedingstehuizen van Tot Steun zoals de site van Nederland Heelt. Bij de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd is gezocht naar klachten over de tehuizen van Tot Steun, maar dat leverde niets op.

We beginnen met een beschrijving van Tot Steun als kindbeschermingsorganisatie en de manier waarop deze vereniging omging met geweld en uitingen van geweld (paragraaf 1). Vervolgens bespreken we drie van de vier tehuizen die na 1945 hebben bestaan, namelijk Boschzicht in Apeldoorn (1898-1985) (paragraaf 2), De Brug in Santpoort (1951-1976) (paragraaf 3) en Nieuw Veldzicht in Apeldoorn (1908-1998) (paragraaf 4). Het vierde tehuis, 't Schienvat in Almelo (1960-1988), had een apart stichtingsbestuur en een eigen begeleidingscommissie, waardoor vele voor dit onderzoek relevante documenten niet in het archief van Tot Steun beschikbaar zijn.⁴ Datzelfde geldt voor de periode vanaf 1998 voor Nieuw Veldzicht nadat samenwerking was aangegaan met de Leo-Stichting in Almelo, Stichting Valkenheide in Maarsbergen en Stichting Bredervoort in De Glind. Samen gingen deze tehuizen in 1999 verder in de holding Leo Stichting Groep (LSG). Nieuw Veldzicht verkaste toen al snel naar Almere waar het anno 2019 nog functioneert als vakinternaat voor zeer moeilijk opvoedbare jongeren.⁵

¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 44-47, 55-57.

² Dekker 2012, 37-54; Rietveld-van Wingerden 2017, 21, 109, 324-327, 375.

³ *Wegwijzer* 1965 (artikelen 28, 70, 185, 194-195), 70, 73, 99, 101.

⁴ Enklaar 1963; Jaarverslag Tot Steun 1961, 2, 8-9; 1966, 32-37.

⁵ Kooiman 2004, 16-17; Tilanus 1994, 71; Jaarverslag Tot Steun Nederland 1995, 15; 1996, 11; 1997, 2.

1. Tot Steun: functioneren en idealen

Of en hoe geweld in de tehuizen van Tot Steun voorkwam hing mede af van de wijze waarop deze instelling de zorg regelde en daarop toezicht uitoefende. Ook de idealen die Tot Steun koesterde zijn hierbij van belang. Hoewel de leiding, het personeel en de bewoners per huis verschilden, waren bepaalde aspecten gelijk voor deze tehuizen. Daarom belichten we die eerst om zo het bredere kader aan te geven waarin we de opvoedingstehuizen van Tot Steun kunnen plaatsen. Het gaat om het ideaal van kleinschaligheid, type tehuizen, wijze van plaatsen van kinderen in de tehuizen, visie op kind en ouders en deskundigheid van het bestuur van Tot Steun als eindverantwoordelijke en toezichthoudende instantie.

1.1. Tot Steun als voogdijvereniging

Toen in 1901 de kindervetten werden aangenomen in de Tweede Kamer was Tot Steun snel met toestemming vragen aan het Ministerie van Justitie om als voogdijvereniging te mogen functioneren en de tehuizen als particuliere justitiële inrichtingen. In 1904 kwam daarvoor de toestemming binnen. Tot Steun had toen twee opvoedingstehuizen. Een voorwaarde voor die goedkeuring was wel het aanbrengen van een isoleercel in beide tehuizen.⁶ Verreweg het grootste deel van de kinderen voor wie Tot Steun zorg droeg was voogdijkind. Dat gold ook voor andere voogdijverenigingen. Dan waren de ouders uit hun ouderlijke macht ontheven of ontzet met als gevolg dat hun kinderen uit huis werden geplaatst. Daarnaast vroeg en kreeg Tot Steun toestemming om zogenaamde regeringskinderen op te nemen. Dat waren kinderen die met een strafrechter in aanraking waren gekomen en een 'pedagogische' straf moesten krijgen, maar die bijvoorbeeld te jong waren voor een Rijksopvoedingsgesticht of een tuchtschool. Alleen het hoofdbestuur mocht zich over hen ontfemen omdat dit het beheer over de tehuizen voerde. Dat gold niet voor de over het land verspreide afdelingen van deze vereniging. Zij namen wel kinderen in voogdij, maar konden niet worden belast met de zorg voor regeringspupillen.⁷ In 1946 ging het om 18 regeringskinderen op een totaal van 181 pupillen die onder de verantwoordelijkheid van het hoofdbestuur vielen.⁸ In de jaren 1950-1960 daalde dat aantal tot jaarlijks 3-5 pupillen op een totaal van 80-90.⁹

In tegenstelling tot de landelijke trend koos Tot Steun doorgaans voor pleegzorg. De tehuizen, waarvan er in 1936 zes waren, waren alleen bedoeld als doorgangshuis om na observatie tot een goede pleeggezinplaatsing te komen.¹⁰ Direct na de oorlog was het algemeen gevoel dat er heel wat gebeuren moest om de kinderbescherming weer op te bouwen. Dat gevoel was ook aanwezig bij Tot Steun. Waren er in 1940 zo'n duizend pupillen van Tot Steun, in 1945 werd nog niet de helft gehaald. Daarbij was de overheersende gedachte dat juist vanwege de oorlog er vele kinderen waren die zulke zorg wel nodig hadden, maar die niet kregen. Vanwege de verwachte groei begon Tot Steun met het aankopen van nieuwe tehuizen, namelijk De Brug voor oudere meisjes in Santpoort in 1951 en 't Schienvat voor oudere jongens in Almelo in 1960. Dit was een landelijke trend in de jaren tot 1965. Er ontstonden met relatief kleine bouwsubsidies van de overheid tal van nieuwe tehuizen om de te verwachten groei op te vangen, ook al nam vanaf 1950 de kritiek op tehuisopvoeding toe. De groei was lager dan verwacht. Het aantal pupillen van Tot Steun steeg in de jaren 1945-1967 sterker dan landelijk het geval was. Daarna ging de groei eruit en trad er een daling op, zowel landelijk als bij Tot Steun (zie tabel 1). De tabel geeft zicht op aantallen kinderen onder voogdij van Tot Steun, die in pleeggezinnen waren, in tehuizen of elders. De plotselinge daling bij Tot Steun vanaf 1969 heeft voor een groot deel ook te maken met fusies van lokale afdelingen van Tot Steun met instellingen in de regio, waaraan Tot Steun een deel van de pupillen afstond. Dat was in het kader van meer regionaal werken.¹¹

⁶ Beginselen en Voorschriften 1901, art. 10; Delicat 2001, 74-75; Rietveld-van Wingerden 2017, 204.

⁷ Rietveld-van Wingerden 2017, 204.

⁸ Jaarverslag 1946, 5.

⁹ Jaarverslagen Tot Steun 1950-1960 passim.

¹⁰ Rietveld-van Wingerden 2017, 118-121, 127-130, 237; Dekker 2012, 50-53.

¹¹ Jaarverslag Tot Steun 1969, 1-2; 1970, 1-2; 1971, 1-5.

Tabel 1. Aantal kinderschermingspupillen van Tot Steun en landelijke cijfers¹²

	1955/1957	1960	1965/1966	1970	1974/1975
Tot Steun	834	869	1031	631	291
Totaal	39.703	40.400	39.778	36.290	26.192

Tot Steun werkte dus zowel met pleeggezinnen als eigen tehuizen. Die combinatie ging men in de Kinderbescherming steeds meer als ongewenst beschouwen. Het gevaar was immers dat er de verleiding kon zijn om vraag en aanbod (plaatsruimte in tehuizen) te veel te laten prevaleren boven het belang van het kind. In 1978 werd het voogdijgedeelte door Tot Steun afgesplitst, nadat een samenwerking was aangegaan met de (gezins)voogdijinstellingen Kinderhulp en de Katholieke Stichting voor Jeugd en Gezinsbelangen.¹³ Voortaan ging Tot Steun zich niet meer bezig houden met plaatsen van kinderen, maar alleen met het bieden van zorg. Dit betekende het einde van Tot Steun als voogdijvereniging. Wat overbleef waren de tehuizen.¹⁴

1.2. Kleinschaligheid en samenwerken

Tot Steun was een middelgrote voogdijvereniging die kleinschaligheid als adagium voerde. Dat werd duidelijk in de organisatievorm die tot eind jaren zestig overeind bleef: er was een hoofdbestuur en daarnaast zo'n 15 tot 22 over het land verspreide afdelingen die als vrij zelfstandige lokale en regionale voogdijverenigingen functioneerden. Zij hadden tot taak kinderen onder hun hoede te nemen en de voogdij over hen te voeren. Dat betekende ook controle daarop houden door regelmatig de kinderen in thuis of pleeggezin te bezoeken. De kinderen kregen van de voogdijvereniging een vaste persoon toegewezen. Aanvankelijk was dit het werk van vrijwilligers, maar al vanaf 1941 maakte Tot Steun de overgang naar professionals, doorgaans maatschappelijk werkers. Tot Steun sprak daarbij van inspecteurs en inspectrices. Zij werden gekoppeld aan het hoofdbestuur en de afdelingen die als zelfstandige voogdijverenigingen functioneerden. Het merendeel werkte vanuit het kantoor in Amsterdam ten behoeve van het hoofdbestuur en afdelingen daar in de buurt. Bij verderaf gelegen afdelingen werden ze ter plekke gestationeerd, zoals de afdelingen in het noorden van het land en in Rotterdam. Deze professionals dienden betrokken te zijn bij veranderingen in een kinderleven, zoals schoolkeuze, overplaatsingen en problemen. Door kinderen werden die beschouwd als voogd, hoewel formeel de voogdijinstelling dat was.

Bij het hoofdbestuur kwamen problematische en moeilijk plaatsbare kinderen terecht, bijvoorbeeld als ze afkomstig waren uit regio's zonder afdeling of waar de afdeling aan zijn maximum zat wat betreft het aantal voogdijkinderen. Doorgaans kwam tachtig procent van de kinderen van Tot Steun in een van de afdelingen terecht. Dat aandeel groeide in de jaren tot 1965.¹⁵ Tegelijk kromp na 1956 het aantal afdelingen omdat de overheid geen goedkeuring meer verleende aan kleine voogdijverenigingen met minder dan tien pupillen. Verschillende afdelingen fuseerden om te overleven. Zo waren er in 1947 in totaal 29 afdelingen, in 1957 22 en in 1967 waren er 15 over. Fusie op fusie volgde tot begin jaren zeventig de laatste afdelingen zichzelf ophieven door op te gaan in Tot Steun Nederland (TSN), zoals Tot Steun zich voortaan ging noemen, of op een andere manier verder gingen.¹⁶

De kleinschaligheid kwam ook tot uitdrukking in idealen met betrekking tot de opvoeding. Men vond het gezin de meest 'natuurlijke' opvang voor het kind. Daarom was men vanaf de oprichting fervent voorstander van pleegzorg en tegenstander van grootschalige opvang in tehuizen. Terwijl sinds 1905 60 tot 70 procent van de kinderen met een kinderschermingsmaatregel in een thuis belandde en de rest in een pleeggezin, waren de verhoudingen bij Tot Steun precies omgekeerd.

¹² Komen 1999, 15; Jaarverslagen Tot Steun 1957, 1960, 1965/1966, 1970, 1975

¹³ Jaarverslag Tot Steun 1975, 1, 8; 1976, 1; 1978, 1-2.

¹⁴ Rietveld-van Wingerden 2017, 353-354.

¹⁵ Jaarverslag Tot Steun 1905-1960 passim; Rietveld-van Wingerden 2017, 298.

¹⁶ Jaarverslag Tot Steun 1946, 7; 1957, 1; 1967, 11.

De door de vereniging gestichte tehuizen wilde men dan ook klein houden (15-30 pupillen) en dat heeft men tot aan het einde in 1998 volgehouden. Van oorsprong waren de doorgangshuizen bedoeld ter observatie om te bepalen waar het kind het beste thuis was. Zo nodig liet men psychologisch onderzoek doen door de psychiater of op een Medisch Opvoedkundig Bureau (MOB). Kinderen van wie men dacht dat ze langdurige thuisverpleging nodig hadden werden naar een tehuis gestuurd dat daarin gespecialiseerd was, rekening houdend met de levensbeschouwelijke achtergronden en specifieke problemen van het kind. Dat konden de Rekkense Inrichtingen in Rekken zijn of Valkenheide in Maarsbergen voor respectievelijk zeer moeilijk opvoedbare meisjes en jongens.

Intussen begon de ontzuiling in de jaren zestig en liet men de keuze van het huis vooral bepalen door het zorgaanbod en vaker nog door de beschikbare ruimte. Dat proces was in de hele kinderbescherming aan de gang.¹⁷ Lege bedden vormden een risico omdat de overheid daarop ging letten bij subsidietoekenning. Bovendien kon onderbezetting leiden tot verplicht opheffen van een tehuis. Zo verdween na 1960 gaandeweg bij Tot Steun de directe link tussen plaatsing en zorg. Het was niet meer vanzelfsprekend dat elk kind dat de vereniging onder wilde brengen in een tehuis, een van de eigen tehuizen was. Bovendien raakte men, mede als gevolg van het onderzoek naar differentiatie in de jaren vijftig, ervan doordrongen hoe belangrijk het was in de zorgtoewijzing met differentiatie rekening te houden. Waar een kind van Tot Steun terecht kwam hing steeds meer af van de behoeften van het kind en wat een instelling te bieden had als plaatsing in een pleeggezin niet haalbaar was. De keuze van tehuizen was na 1960 ook ruimer. Een Tot Steunkind belandde nu bijvoorbeeld in de door O.G. Heldring opgerichte meisjeshuizen in Zetten of in het jongenshuis in Hoenderloo, in Neerbosch of in de Marthastichting, tehuizen die Tot Steun voorheen had afgewezen vanwege de orthodox-protestantse signatuur. Het proces van ontzuiling voltrok zich in de kinderbescherming vele malen sneller en ingrijpender dan bijvoorbeeld in het onderwijs.¹⁸

Tot Steun was een middelgrote vereniging, maar toch kwetsbaar juist door in de aanpak kleinschaligheid te laten prevaleren. In kleine huizen was het direct merkbaar als er een vacature of ziekte onder het personeel was, waardoor de spanningen in huis hoog konden oplopen. Organiseren van cursussen en lezingen voor eigen personeel was ook lastiger. In de jaren zestig ging Tot Steun meer samenwerken met andere instellingen. Toen was de keuze ook ruimer omdat levensbeschouwelijke identiteit naar de achtergrond verdween en professionaliteit en kwaliteit van de zorg gingen prevaleren.¹⁹ Daaruit kwam in 1962 het Protestants Centrum voor Kinderbescherming (PCK) voort en in 1966 het Protestants Verbond voor Kinderbescherming (PVK) als koepelorganisatie. Daarin ging Tot Steun samenwerken met van oorsprong orthodox-protestantse instellingen.²⁰ Voor Tot Steun zijn PCK en PVK van groot belang geweest wegens hun bijdrage aan professionalisering door het aanbieden van cursussen voor specifieke doelgroepen. Ze werkten aan het samenbrengen van professionals in congressen, cursussen en tal van andere activiteiten ter ondersteuning. In 1976 nam het Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland (WIJN) deze taken op zich. WIJN was een fusie van de algemene, de katholieke en de protestantse koepelorganisaties binnen de kinderbescherming met de alles overkoepelende organisatie die sinds 1947 door het leven ging als Nationale Federatie voor Kinderbescherming.²¹

1.3. Kleine internaten en mate van openheid

Twee van de zes tehuizen van Tot Steun overleefden de oorlog, namelijk Nieuw Veldzicht voor oudere jongens en Boschzicht voor schoolgaande meisjes van 6-14 jaar, beide in Apeldoorn gevestigd. In 1950 kocht Tot Steun een nieuw pand aan, het voormalige Joodse meisjeshuis Dina in Santpoort bij Haarlem. Dat werd bestemd voor oudere meisjes en kreeg de naam De Brug, naar het voorbeeld van het vooroorlogse meisjeshuis van Tot Steun in Arnhem. Daarnaast stichtte Tot

¹⁷ Dekker 2012, 37-38; Lünneke & Six 2012, 6-7.

¹⁸ Ter Horst 1970, 20-21; Dronkers et al. 1997, 340-342.

¹⁹ Lünneke & Six 2012, 6-7.

²⁰ Roeland 1980, 96-107; Jaarverslag Tot Steun 1964, 1, 6; 1965, 1, 13-14; Rietveld-van Wingerden 2017, 323.

²¹ Komen 1999, 51; Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 798-802, 933, 971; Roeland 1980, 32.

Steun in Almelo in 1960 het jongenshuis 't Schienvat bedoeld voor veertien- tot twintigjarigen. Doorgaans werden hier vooral jongens opgenomen die een school voor voortgezet onderwijs volgden.²² Na 1960 nam de overheid meer regie in de kinderbescherming en verleende steeds meer subsidies totdat in 1970 volledige bekostiging van kracht werd. Daardoor kon ze ook eisen stellen aan bijvoorbeeld groepsgrootte en bezettingsgraad. Vele tehuizen werden zo in de jaren zeventig en tachtig gedwongen zich op te heffen. Daarbij speelde ook een cruciale rol dat de behoefte aan residentiële zorg in de samenleving flink afnam, omdat er alternatieve vormen van hulp ontstonden zoals dagopvang en ambulante hulp. Na perioden van onderbezetting en personeelsstops moesten De Brug in 1976 en Boschzicht in 1985 de deuren sluiten. Wat overbleef van de Tot Steunhuizen waren alleen de huizen voor oudere jongens, waaraan de meeste behoefte was: Nieuw Veldzicht en 't Schienvat.

Naast pleeggezinnen en kindertehuizen ontstonden allerlei tussenvormen zoals de gezinshuizen. Dat waren kleine, meer als een gezin functionerende gemeenschappen van vaak een echtpaar en eventueel eigen kinderen met meerdere voogdijkinderen.²³ Tot Steun ging daartoe al in de jaren 1950-1951 over door enkele kleine weeshuizen in beheer te nemen waar op dat moment nog nauwelijks kinderen waren. Daar afnemende sterfte onder volwassenen waren er nog maar weinig weeshuizen na 1945 over.²⁴ Tot Steun ervoer een nijpend gebrek aan pleeggezinnen en wilde met deze oplossing een groot pleeggezin creëren voor ongeveer zes tot tien kinderen. Het ging hier om het Hervormd Weeshuis in Zaltbommel, Hid Hero in Bolsward en later Oranje-Appel in Hilversum. Deze gezinshuizen functioneerden zo als aangeschakelde instellingen van Tot Steun waardoor ze niet zelf toestemming voor het plaatsen van voogdijkinderen hoefden aan te vragen. Sindsdien kon Tot Steun daar voogdijkinderen plaatsen.²⁵ Regelmatig kwamen voor dit doel andere weeshuizen binnen het blikveld zoals in Schiedam en Haarlem maar overname door Tot Steun ketste af in de fase van besprekingen.²⁶ Naast een echtpaar als leiding was er nauwelijks ander personeel in dienst op een werkster, huishoudelijke hulp, naaister of tuinman na. Ze hadden een eigen bestuur ('regenten'), terwijl Tot Steun toezicht hield op de zorg. Om binnen de vereniging differentiatie verder te kunnen doorvoeren is Tot Steun begin jaren zestig een samenwerkingsverband aangegaan met 't Poortje in Groningen, dat was gericht op moeilijk opvoedbare minderjarigen.²⁷

Vanwege de kleinschaligheid was er veel contact met de buitenwereld. Voor de lagere school, het voortgezet onderwijs en de beroepsopleidingen zoals de ambachtsschool en de huishoudschool deed men een beroep op scholen in de directe omgeving. Datzelfde was het geval bij het inschakelen van artsen, psychiaters, een Medisch Opvoedkundig Bureau, bureaus voor school- en beroepskeuze en psychologische diensten verbonden aan universiteiten. In de tehuizen was ook een snelle doorstroom van pupillen omdat opnames doorgaans van korte duur waren om kinderen vervolgens elders te plaatsen in een pleeggezin of tehuis.²⁸ In die openheid paste ook het benutten van instanties die betrokken waren bij deskundigheidsbevordering en het openstellen van de eigen tehuizen voor personen van buitenaf. Regelmatig was er contact met de psycholoog Ph.A. van Praag, verbonden aan de School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam, als Tot Steun nieuw personeel zocht.²⁹ De directies van de tehuizen van Tot Steun accepteerden graag stagiaires van opleidingen, doorgaans van scholen voor Maatschappelijk Werk. Het waren goedkope (extra) arbeidskrachten. Zij verdienden de helft van wat een gewone groepsleidster verdiende, maar konden ook heel kritisch zijn.

²² Archief Tot Steun (voortaan: ATS), *Statuten Stichting Jongenshuis Tot Steun Almelo 1960*, artikel 1; Jaarverslag Tot Steun 1969, 6; 1976, 12-13.

²³ Roeland 1974; Dekker 2012, 56.

²⁴ Willemse 1997, 391-392.

²⁵ Rietveld-van Wingerden 2017, 289-291; Van der Vlis 2001, 71, 210-211, 279; Jaarverslag Tot Steun 1962, 1.

²⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur TS 7 februari 1963.

²⁷ Jaarverslag Tot Steun 1962, 1.

²⁸ Alten 1957, 61.

²⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur 19 november 1952, 4 januari 1956.

1.4. Visie op kind en belang van ouders

Tot Steun heeft vanaf de oprichting in 1886 een klimaat willen scheppen waarin het belang van het kind telde. Dat was althans de visie van het bestuur. In hoeverre daarvan iets in de praktijk terecht kwam hing van vele factoren af. Afdelingen, leden, vrijwilligers, personeel en andere betrokkenen bij het werk riep men sinds 1905 steeds op de waarde van het kind altijd in het oog te houden. Dat gebeurde in jaarverslagen en meer nog in het eigen periodiek. Daarbij voerde de vereniging als slogan: "elk menschenleven heeft oneindige waarde", waarbij steeds werd aangetekend dat liefde en persoonlijke aandacht het belangrijkste waren.³⁰ Het hoofdbestuur had al ver voor 1945 een traditie opgebouwd waarin de mening van het kind meetelde bij de keuze voor een beroep of opleiding. Kinderen kregen bijlessen om achterstanden weg te werken zodat ze hun wensen konden realiseren. Had een kind klachten over een pleeggezin dan werd daarmee iets gedaan.³¹ Als vereniging was men tevreden over de eigen prestaties en de hulp die ze hadden geboden aan pupillen. Vermoedelijk had men dat graag bevestigd willen zien in de opdracht tot een onderzoek onder oud-pupillen aan de eigen chef Maatschappelijk Werk Ida Alten. Dat verscheen in 1957. Zij richtte zich op pupillen die in de jaren 1920-1940 onder de zorg van Tot Steun vielen.

Haar onderzoek werd voor het bestuur een *eye opener*. Toen bleek dat Tot Steun als voogdijinstelling kinderen in pleegzorg niet goed had kunnen beschermen tegen onterechte en kwetsende benaderingen, zoals achterstelling bij de eigen kinderen van de pleegouders. Over tehuizen kwamen klachten over gebrek aan liefde, te strenge en afstandelijke directrices, voor wie men bang was, en ondeskundig personeel. Daarnaast kwamen de oud-pupillen met verhalen over kwetsen van elkaar, sommigen hadden daarvan achteraf spijt.³² De reactie van oud-bestuurslid en kinderrechtster W.P.C. Knuttel op Altens onderzoek is veelzeggend. Aan de ene kant benadrukte hij dat het onderzoeksrapport waardevol was, omdat wat het naar voren bracht niet verouderd en van blijvende waarde was, mede omdat Tot Steun de gemaakte fouten nog niet was ontgroeid.³³ Hiermee had hij zelf ook te maken gekregen zoals blijkt uit de notulen van het hoofdbestuur van Tot Steun van de jaren 1945-1960 (zie de verslagen over de tehuizen hieronder). Maar anderzijds stelde Knuttel hoe de afwerende houding van pupillen ook te maken kon hebben met hun eigen biografie: "De persoonlijkheid van menige pupil was reeds onherstelbaar beschadigd voordat hij onder de hoede der vereniging kwam. Het is niet prettig na zoveel jaren herinnerd te worden aan het feit, dat je 'slechts een voogdijkind' was."³⁴

Het bevorderen van het contact van pupillen met hun ouders werd in de jaren vijftig een veel besproken onderwerp in literatuur en op congressen. Zeker bij Tot Steun leefde dat. Bestuurslid en tevens algemeen secretaris Zeylstra was een grote pleitbezorger voor het meer betrekken van ouders bij de kinderen.³⁵ Maatschappelijk werkers kregen in 1953 de opdracht van het bestuur van Tot Steun om dit goed te laten verlopen.³⁶ Het eigen periodiek wees de achterban daarbij op de rechten van het kind. Daarbij kwam vooral het in 1948 toegevoegde artikel aan de Verklaring van de Rechten van het Kind (Genève 1924) binnen het blikveld: het kind moest worden geholpen met eerbiediging van het eigen gezin als eenheid en had recht op liefde. Daarnaast verwezen Tot Steun en ook destijds gezaghebbende vakbladen in de Kinderbescherming zoals *De Koepel* en *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* regelmatig naar de publicaties van de psycholoog John Bowlby over gehechtheid om het belang van ouders te benadrukken.³⁷ Alten had in haar onderzoek onder oud-pupillen benadrukt dat het gemis van en verbod op contact met ouders kon leiden tot stoornissen in de ontwikkeling van het gevoelsleven en zelfs tot psychische scheefgroei. Het jaarcongres van Tot Steun in 1957 bracht dat nog eens onder de aandacht. Tevens benadrukte men het doel van het werken met de kinderen: ze opvoeden tot gelukkige en harmonische mensen. Om deze doelen bij de achterban goed te laten landen vertoonde het bestuur de film

³⁰ Zeylstra-van Loghem 1951; 1954; Blok 1952; Rietveld-van Wingerden 2017, 193.

³¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 158-167.

³² Alten 1957, 62-66.

³³ Knuttel 1957, 10.

³⁴ Knuttel 1957, 11.

³⁵ Drillich 1956; Zeylstra-van Loghem, 1951, 1954; Rietveld-van Wingerden 2017, 306.

³⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 9 december 1953.

³⁷ Rietveld-van Wingerden 2017, 302-303, 306.

Activity Group Therapy, dat niet alleen het belang van het werken in groepen naar voren bracht, maar ook dat van ouders voor het kind.³⁸

In de realisering van deze idealen en visie op kinderen, kende Tot Steun een belangrijke rol aan de maatschappelijk werkster toe. Contact met ouders was vooral een probleem bij voogdijkinderen die vaak vanwege handelen van ouders uit huis waren geplaatst. Maatschappelijk werksters moesten een oplossing bedenken hoe dit contact vorm te geven en bekijken of er andere familie was die hierin iets kon betekenen. Dat kon anders liggen bij pupillen die via de kinderrechter binnenkwamen en bij wie vooral misdragingen en gedragsproblemen de reden voor opname was. Zij gingen meestal in vakanties en weekenden naar huis. Bij hen voerde men proefplaatsingen thuis in om ouders en kind te helpen in de overgang naar het definitieve ontslag. In De Brug begon men daarmee in 1960. De andere tehuizen van Tot Steun volgden kort daarna.³⁹

1.5. Kindertehuizen en plaatsende instellingen

De directe link tussen de eigen doorgangshuizen en de eigen pleegzorg verdween na 1950 gaandeweg bij Tot Steun, evenals de aanduiding doorgangshuis. Afdelingen en hoofdbestuur gingen in toenemende mate kinderen plaatsen in andere inrichtingen dan de eigen tehuizen, terwijl de tehuizen van Tot Steun van verschillende voogdijverenigingen kinderen gingen opnemen. In de jaren vijftig waren dat doorgaans Kinderzorg, Kinderhulp en Humanitas, organisaties die liberaal protestants of neutraal waren en waarmee Tot Steun zich het meest verbonden voelde.⁴⁰ Met het deels loslaten van de combinatie van functies plaatsen van kinderen en bieden van zorg weerspiegelde Tot Steun de ontwikkeling in de hele kinderbescherming. Daarbij ging het om scheiden van hulp en recht. Er kwam een duidelijker onderscheid tussen enerzijds plaatsende instellingen als voogdijvereniging en kinderrechter en anderzijds zorgaanbieders in de vorm van onder meer opvoedingstehuizen. Daardoor vond bij bijvoorbeeld aanvaarding, ontslag en overplaatsing van een kind meer overleg tussen instanties plaats. Een instelling kon dit niet meer alleen beslissen. De nieuwe kinderbeginnselenwet van 1961 had daarvoor regels opgesteld, zoals het elkaar voorzien van driemaandelijks rapportages. Ook legde die in 1965 ingevoerde wet vast dat dossiers van pupillen thuishoorden bij plaatsende instellingen en dat die ze ook moesten bewaren.⁴¹

In de loop van de jaren is er een forse verschuiving opgetreden in het type pupillen dat in een van de tehuizen van Tot Steun belandde. In de jaren vijftig tot in de jaren zestig werden vooral voogdijpupillen opgenomen. Hierbij ging het vaak om meerdere kinderen uit een gezin, omdat bij het ontnemen van de ouderlijke macht doorgaans alle kinderen uit huis werden geplaatst. Dat gaf soms flinke fluctuaties in de bezetting van een tehuis bij Tot Steun, omdat ze klein waren. Ontheffing of ontzetting uit de ouderlijke macht nam na 1965 sterk af en daarmee ook het aantal voogdijkinderen. Bovendien kwamen er vele andere vormen van hulp waarvan ook voogdijkinderen profiteerden, zoals gezinshuizen.⁴² Deze veranderingen in type pupillen gingen gepaard met wijzingen in plaatsende instanties en hun rol. Een toenemend aantal kinderen kwam binnen via een kinderrechter. Daarbij kon het vooral gaan om een ondertoezichtstelling (ots) en soms om een strafmaatregel ten aanzien van een jongere. Die ontwikkeling deed zich in de hele kinderbescherming voor. Plaatsingen via voogdijverenigingen namen fors af. Een enkele keer plaatste een Raad voor de Kinderbescherming een pupil, hoewel die Raad formeel geen plaatsende instantie was. Die deed dat alleen als er met plaatsing haast was. Dan was bijvoorbeeld het geval als de OTS of soms de voogdij juridisch nog niet rond was en er wel haast was geboden met het onderbrengen van een kind in een tehuis of pleeggezin.⁴³

Per tehuis konden typen kinderen en plaatsende instanties verschillen.⁴⁴ Dat was ook zichtbaar in de tehuizen van Tot Steun. Boschzicht voor kinderen van 2-20 jaar en De Brug voor oudere

³⁸ Jaarverslag Tot Steun 1957, 4.

³⁹ Jaarverslag van De Brug in Jaarverslag Tot Steun 1960, 7.

⁴⁰ Rietveld-van Wingerden 2017, 355.

⁴¹ *Wegwijzer* 1965, 70-73, 78-79.

⁴² Alewijn 1980, 79-83; Dekker 2012, 43, 51, 58, 66, 87-88.

⁴³ Hermans 1984, 251, 375-378.

⁴⁴ Komen 1999, 51; Roeland 1980, 173-174; Tilanus 1994, 59-63; Bakker et al. 2010, 486-487.

meisjes hadden veel plaatsingen van voogdijverenigingen, terwijl Nieuw Veldzicht en 't Schienvat veel pupillen hadden via de kinderrechter. Zie hiervoor tabel 2, waarbij moet worden aangetekend dat 'anders' vooral betrekking heeft op instanties uit de sociale en medische hoek zoals MOB, RIAGG en sociale diensten van gemeenten. De ouders hadden hierbij de beslissingsbevoegdheid en er was geen voogd aangesteld. Dat gebeurde ook in andere tehuizen. Zo verschoof gaandeweg het accent van juridische plaatsingen naar vrijwillige plaatsingen. De Wet op de jeugdhulpverlening in 1989 was daarvan een juridische legitimatie. Bijna alle particuliere opvoedingstehuizen vielen vanaf toen niet meer onder het Ministerie van Justitie, maar onder dat van Volksgezondheid, Welzijn en Cultuur. Die ontwikkelingen weerspiegelden zich ook bij de Tot Steuntehuizen.⁴⁵

Tabel 2. Plaatsende instellingen in de tehuizen van Tot Steun 1960-1984 en aantallen geplaatste kinderen⁴⁶

	1960	1965- 1966	1970	1975	1980	1984
Nieuw Veldzicht (capaciteit van 30 in 1960 naar 20 in 1975 en 24 in 1979)						
Voogdijvereniging Tot Steun (voogdijtak beëindigd in 1978)	6		2	0	0	0
Andere voogdijverenigingen	4		2	0	7	7
Kinderrechter	28		37	32	32	32
Raad voor de Kinderbescherming	2		2	0	1	0
Anders	17		9	3	5	4
't Schienvat (capaciteit 17 in 1962, 30 in 1964)						
Voogdijvereniging Tot Steun (voogdijtak beëindigd in 1978)	3		3	2		
Andere voogdijverenigingen	2		0	0	11	7
Raad voor de Kinderbescherming			0	1	0	0
Kinderrechter	37		34	30	27	28
Anders	12		10	24	22	26
De Brug (Capaciteit 16; opgeheven 1976)						
Voogdijvereniging Tot Steun (voogdijtak beëindigd in 1978)	5	11	6	3		
Andere voogdijverenigingen	4	7	5	0		
Raad voor de Kinderbescherming		2	1	0		
Kinderrechter	16	4	5	7		
Anders	7		4	3		
Boschzicht (capaciteit van 16 in 1959, 24 in 1962 en 30 in 1975; opgeheven 1985)						
Voogdijvereniging Tot Steun (voogdijtak beëindigd in 1978)	8		7	4		
Andere voogdijverenigingen	3		0	0	9	13
Raad voor de Kinderbescherming	0		4	3	5	0
Kinderrechter	19		17	15	27	5
Anders	1		7	13	12	37

Tabel 2 laat zien dat de doorstroming in de tehuizen in de loop van de tijd sneller ging. De opnameduur werd aanzienlijk verkort zodat met gelijkblijvende en soms afnemende capaciteit toch jaarlijks meer jeugd werd opgenomen. De tabel toont tevens dat de doorstroming in Nieuw Veldzicht en 't Schienvat veel sneller was. De Brug en Boschzicht hadden moeite om altijd alle bedden bezet te houden. Daardoor kon de neiging bestaan kinderen langer te houden. Ze werden dan ook vanwege regelmatige onderbezetting in respectievelijk 1976 en 1985 door de overheid gedwongen om te sluiten. In 1986 is 't Schienvat overgegaan naar de Stichting Twentse Jeugdtehuizen. Vergelijkende cijfers zijn vanaf die tijd niet meer te geven.

⁴⁵ Rietveld-van Wingerden 2017, 365-370.

⁴⁶ Jaarverslag Tot Steun 1960-1990 passim.

1.6. Deskundigheid in het bestuur en in de tehuizen

In de zorg voor en de kwaliteit van de tehuizen speelde het bestuur van Tot Steun een cruciale rol. Er was een breed samengesteld hoofdbestuur dat vooral bestond uit vertegenwoordigers uit de achterban: afgevaardigden van verschillende vrijzinnige kerkgenootschappen en van afdelingsbesturen. Samen waren dat zo'n dertig personen. Het dagelijks bestuur was kleiner. Dat stond al sinds de invoering van de kinderpwetten in 1905 voor een belangrijk deel uit deskundigen op het gebied van de kinderbescherming en speciale zorg. Aanvankelijk waren er tien leden, maar dat kromp tot zeven.⁴⁷ Het dagelijks bestuur kende een zittingsduur van 5 jaar met hooguit een termijn verlenging. Een constante factor daarin was de algemeen secretaris als fulltime-medewerker. In 1946 werd dat de jurist en latere kinderrechtster A.M.J. Post Uiterweer. Toen hij in 1949 naar de voogdijraad van Middelburg vertrok nam de juriste J.G. Zeylstra-van Loghem zijn plek in. Na de verandering van de structuur van de vereniging in 1969 werd ze directeur van de organisatie Tot Steun Nederland. Ze vertrok in 1977 om nog enige jaren bij de rechtbank van Amsterdam te kunnen werken.⁴⁸ Zeylstra was goed bekend met het terrein van de kinderbescherming en het praktische werk in de tehuizen. In 1940 was ze gepromoveerd op een onderzoek naar de indicaties voor opname van meisjes in het Rijksopvoedingsgesticht in Zeist.⁴⁹

Het bestuur was actief in de kindertehuizen door maandelijkse bezoeken. Een afvaardiging van het bestuur sprak dan met de directies en na 1945 ook regelmatig met het personeel en de kinderen. In het contact met de tehuizen heeft Zeylstra een belangrijke rol gespeeld. Dat blijkt ook uit het archief waarin briefjes voorkomen van personeel met zorgen over de gang van zaken en van kinderen over hun wel en wee. Daarnaast maakte ze zich sterk voor contact met ouders en een goede begeleiding van individuele pupillen. In 1951 nam ze het initiatief tot het instellen van stafvergaderingen met de maatschappelijk werkers van Tot Steun. Die werden sindsdien om de twee of drie weken gehouden. Daar werden pupillen besproken en de voortgang van het begeleidingswerk. Tevens kwam daar het toezicht op pleeggezinnen en tehuizen waar pupillen waren ondergebracht aan de orde.⁵⁰

Na het opheffen van de afdelingen rond 1970 bleef er een kleiner bestuur over dat zich bezighield met zaken die voorheen onder het dagelijks bestuur vielen. Die betroffen bijvoorbeeld de benoeming van personeel en de begeleiding van directies van de tehuizen. Een belangrijk deel van het bestuurswerk was het aansturen van maatschappelijk werkers, het contact met de bredere wereld van de kinderbescherming en het doorvertalen van overheidsbeslissingen naar de tehuizen. Er kwam veel terecht op het bordje van een bestuur. Vandaar dat men verschillende deskundigen in het bestuur wilde hebben: allereerst voldoende kennis en ervaring op het gebied van de kinderbescherming en haar juridische achtergronden en regelgeving; daarnaast achtte men het steeds van belang om iemand in het bestuur te hebben die voldoende op de hoogte was en ervaring had op het gebied van architectuur, bouwvoorschriften en mogelijkheden van bouw en verbouw. Verder hechtte men er sterk aan voldoende pedagogische expertise in huis te hebben. Dat gold zowel voor het (hoofd)bestuur als voor de afdelingsbesturen. Na de invoering van de kinderrechtster in 1922 waren er altijd wel kinderrechtsters in het hoofdbestuur, het dagelijks bestuur en vaak ook in afdelingsbesturen. In jaren vijftig en zestig waren dat bijvoorbeeld J. Wiarda in de afdeling Groningen en J. Rutgers van der Loeff in de afdeling Twente. Het dagelijks bestuur in Amsterdam had begin jaren vijftig W.P.C. Knuttel.

Daarnaast was vanaf 1951 het streven van het bestuur om in de tehuizen opgeleid personeel te hebben. Groepsleiders moesten een opleiding hebben gevolgd en wie geen diploma had diende naast het werk een opleiding te volgen. Dat waren doorgaans de parttime opleidingen Kinderbescherming A en B. Bij een directrice of directeur hechtte men ook aan voldoende ervaring in het werken met kinderen. Zulk personeel was echter nog schaars in 1950, al werd die achterstand wel in korte tijd ingehaald, zo bleek uit het onderzoek van Koekebakker. In 1955 had zo'n veertig procent van de groepsleiders een diploma op het gebied van de kinderbescherming behaald en had daarnaast nog eens tien procent een gelijkwaardige pedagogische opleiding.⁵¹ Tot

⁴⁷ Rietveld-van Wingerden 2017, 247.

⁴⁸ Jaarverslag Tot Steun 1977, 1.

⁴⁹ Van Loghem 1940.

⁵⁰ Rietveld-van Wingerden 2017, 297.

⁵¹ Koekebakker 1959, 403-405.

Steun ging in dit proces mee dat gestimuleerd werd door de Nationale Federatie, die ook steeds weer benadrukte dat het hebben van goede diploma's en ervaring in het salaris tot uitdrukking moest komen. Daaruit kwam in 1961 het Salarisrapport van Haeck voort, dat officieel in 1965 werd ingevoerd in tehuizen, maar bij Tot Steun al enkele jaren eerder.⁵² Waar nodig kwam het bestuur met geld uit eigen middelen te hulp. Zo mocht directeur Holterman ten Hove van Nieuw Veldzicht in 1960 een sportleider benoemen, al vond het bestuur zijn salariseis te hoog. Daarbij hield men rekening met de komende eisen op het gebied van salarissen in relatie tot het belang van opleiding voor de kwaliteit van het werk.⁵³

Pedagogische expertise verwachtte men in de jaren vijftig tot zeventig vooral van de hierboven genoemde kinderrechtters en van psychiaters en directeuren van jeugdzorginstanties en speciaal onderwijs. Die wilde men daarom graag vertegenwoordigd hebben in het bestuur. In de jaren vijftig waren dat de kinderrechtter W.P.C. Knuttel, de psychiater J.M. Scholten en de pedagoog J.G. Blok. De laatste was directeur van de A.H. Franckeschool, verbonden aan een orthopedagogische residentiële instelling voor zeer moeilijk opvoedbare oudere jongens in Rotterdam.⁵⁴ Zeker als er klachten waren over personeel en de behandeling van kinderen in de tehuizen waren zij de aangewezen personen om poolshoogte te nemen en het gesprek aan te gaan met de betrokkenen. Na 1980 bleven kinderrechtters, maar verdwenen (kinder)psychiaters uit het bestuur en namen psychologen en orthopedagogen hun plaats in, evenals in de tehuizen gebeurde.⁵⁵ Voor 1980 hadden psychiaters ook in de tehuizen van Tot Steun een prominente plaats. In De Brug was dat W.S. Zeyl uit Santpoort. Voor de tehuizen in Apeldoorn stelde het bestuur in 1947 J.P. Briët aan. Hij werkte er tot zijn pensionering in 1979. Hij behandelde kinderen, besprak het werk in huis met directrices en directeuren en adviseerde bij personeelsproblemen. In de jaren zestig werd hij nauwer betrokken bij teamvergaderingen in de tehuizen en begeleiding van het overig personeel. Dat werk had zich zo uitgebreid dat toen hij vertrok elk tehuis zijn eigen gedragswetenschapper kreeg, een psycholoog of orthopedagoog die in deeltijd aan een tehuis werd verbonden. Het werk van psychiaters in de kinderbescherming was toen voor een groot deel overgenomen door gedragswetenschappers die weer hun eigen methodes meenamen.

Een bijzondere deskundigheid was de beroepsgroep maatschappelijk werkers, die in 1950 voor voogdijinstellingen verplicht werden gesteld. Zij golden als de eerste pedagogisch geschoolde medewerkers in de kinderbescherming. Tot Steun was daarmee al in 1941 begonnen met de aanstelling van de eerder genoemde Alten die het onderzoek onder oud-pupillen ter hand had genomen.⁵⁶ Zij waren de eerste door de overheid bekostigde en verplicht gestelde werknemers in voogdijverenigingen. Het diploma behaald aan een School voor Maatschappelijk Werk was bij Tot Steun al snel een eis. Hun eigenlijke rol was begeleiding van kinderen, ouders en pleeggezinnen. Ze kwamen alleen in aanraking met tehuizen in verband met een daar te plaatsen of geplaatst kind van de voogdijvereniging. Doorgaans telde een tehuiskind in hun caseload minder zwaar dan een kind in pleegzorg, maar in 1964 trok de overheid dat gelijk.⁵⁷ Bij Tot Steun werden ze ook ingeschakeld in de tehuizen zelf als daar problemen waren. Hun advies was cruciaal voor het bestuur om de verdere aanpak helder te krijgen en om daarbij beslissingen te nemen (zie de afzonderlijke verslagen over de tehuizen).

Voor wat betreft professionalisering van het werk zelf vormden maatschappelijk werkers van Tot Steun een voorbeeld voor andere geledingen. Zij begonnen bij Tot Steun in 1951 als eersten met pupillenbesprekingen, een taak die voorheen berustte bij het dagelijks bestuur dat alleen aandacht gaf aan kinderen met wie iets aan de hand was. Die besprekingen kregen de naam 'Stafbespreking'. In de tweede helft van de jaren vijftig gingen die over in pupillencommissies, waarin maatschappelijk werkers hun eigen pupillen presenteerden en bespraken. Nadat de afdelingen, die hun eigen maatschappelijk werkster hadden toegekend gekregen, werden opgeheven in de jaren 1969-1972, werden er vier regio's geformeerd. Zij kregen hun eigen

⁵² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 17 mei 1961, 5 september 1962, 7 februari 1963; Willemse 1997, 390.

⁵³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun, 3 februari 1960.

⁵⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 9 maart 1949; De Bloois 1951, 14-16.

⁵⁵ Jaarverslag Tot Steun 1979-1990, passim.

⁵⁶ Verkaik 1996, 84.

⁵⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 4 augustus 1964.

maatschappelijk werksters en pupillencommissies toegekend.⁵⁸ De tehuizen van Tot Steun namen de werkwijze van maatschappelijk werkster als voorbeeld en ze spraken daarbij ook over stafvergaderingen, met Nieuw Veldzicht als eerste in 1957. Hierin bespraken de directeur en de groepsleiders de pupillen en de gang van zaken in huis en het daarin zich ontwikkelende groepswerk.⁵⁹

⁵⁸ ATS, Jaarverslag 1968, 1; 1969, 1-2; 1972, 1-2; 1973, 1-2.

⁵⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur 25 september 1957; 21 september 1960.

2. Boschzicht 1945-1985

Boschzicht in Apeldoorn was een klein tehuis voor schoolgaande meisjes van 6 tot 15 jaar. Desondanks liet men er vanaf 1947 ook peuters en kleuters toe, omdat in die tijd het vinden van pleeggezinnen, waarnaar zeker bij jonge kinderen de voorkeur van Tot Steun uitging, een probleem was. Het huis werd in 1966 ingrijpend verbouwd omdat er van de overheid nieuwe eisen kwamen ten aanzien van gebouwen. Vanaf 1970 was het moeilijk om het huis steeds vol te krijgen. Uiteindelijk viel het doek in 1985 na verschillende pogingen om te kunnen blijven voortbestaan. Pupillen en leiding deden mee in acties om Boschzicht te behouden. Het bestaan van Boschzicht werd afgesloten met een feestje dat tevens een reünie was voor oud-pupillen en oud-medewerkers.⁶⁰

2.1. Organisatie

Het huis bestond al sinds 1898 en was van oorsprong gericht op meisjes die niet in het andere tehuis van Tot Steun voor oudere en 'gevallen' meisjes pasten. Boschzicht presenteerde zich als tehuis voor schoolgaande meisjes. Het streven van Tot Steun was alle kinderen jonger dan vijftien een school- en beroepsopleiding te laten volgen. Wie vijftien was, en soms jonger, ging werken, meestal in de huishouding. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Boschzicht als eerste van de toen bestaande zes tehuizen van Tot Steun in beslag genomen door de Duitsers. Men vond onderdak in een leegstaand gebouw in Nunspeet. Zeker het laatste oorlogsjaar was zwaar doordat er weinig voedsel en brandstof was.⁶¹

Na de oorlog werd het oorspronkelijke gebouw opgeknapt en weer in gebruik genomen. Tot 1970 stond het huis onder leiding van vrouwen. De pupillen waren doorgaans meisjes, maar in sommige tijden werden ook jongens opgenomen. De bezetting was regelmatig een probleem, zeker in de jaren zeventig toen steeds minder jongere kinderen in tehuizen werden geplaatst. Er waren zelfs enige tijd twee groepen gericht op dezelfde leeftijdscategorieën 15-17 jarigen. Dat het steeds moeilijker vol te krijgen was had te maken met overheidsbeleid, waarin bezuiniging centraal stond en het streven was tehuizen een regionale functie te geven. Plaatsende instanties dienden gebruik te maken van tehuizen in de eigen regio. Maar er waren veel tehuizen op de Veluwe. Boschzicht ging in de jaren zeventig samenwerken met tehuizen in de buurt met ongeveer dezelfde doelgroep toen onderbezetting vaker voorkwam.⁶² Net als de andere huizen van Tot Steun was ook dit huis kleinschalig met een eigen directie en pupillen die overdag naar school gingen in Apeldoorn of aan het werk waren. Het huis was bedoeld voor zo'n zestien pupillen. Begin jaren zestig, na een interne verbouwing, groeide dat aantal tot 25. Na een verbouwing in 1966-1967 werd opnieuw de capaciteit uitgebreid, nu tot dertig.⁶³

Net als de overige tehuizen van Tot Steun was ook Boschzicht vrij open. De kinderen deden mee in de samenleving door naar scholen in de omgeving te gaan, clubs te bezoeken en waar nodig een beroep te doen op deskundigen buiten het tehuis. Het merendeel van de kinderen was voogdijkind, een groep die na 1965 in omvang afnam en voor wie steeds vaker andere oplossingen gevonden werden dan een tehuis. Een gevolg daarvan was dat steeds meer kinderen met ernstige problematiek werden opgenomen, voor wie vaak geen oplossing meer was in de ambulante en semi-residentiële hulp. Zie ook tabel 2 van plaatsende instanties hierboven: kinderrechtshulp en instanties die vrijwillige plaatsingen deden namen in verhouding toe. Dan ging het vaak om moeilijke jeugd.⁶⁴ Regelmatige bezettingsproblemen hadden ook te maken met de wens van Tot Steun om zoveel mogelijk kinderen uit eenzelfde gezin bij elkaar te houden. Doorgaans ging het dan vrijwel altijd om voogdijkinderen. Dat was heel goed mogelijk op Boschzicht waar de spreiding in leeftijd groot was. Als kinderen weer naar huis konden of naar een pleeggezin, dan gebeurde het wel dat er vijf tegelijk vertrokken en dat was een flinke aderlating op een tehuisbevolking van

⁶⁰ Jaarverslag Tot Steun 1984, 5-7; ATS, Overleg Tot Steun 12 februari 1985, 2-3.

⁶¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 269

⁶² Jaarverslag Tot Steun 1976, 8; 1979, 5; 1982, 11.

⁶³ Jaarverslag Tot Steun 1957-1970 passim.

⁶⁴ Jaarverslag Tot Steun 1979, 3.

16-30 pupillen. In de loop der jaren nam het aantal kinderen dat uit hetzelfde gezin kwam, steeds verder af. Maar nog in 1978 waren er twaalf kinderen uit vijf gezinnen opgenomen.⁶⁵ Ernstige bezettingsproblemen konden daardoor binnen een jaar in het tegendeel verkeren.⁶⁶

2.2. Mishandeling en verwaarlozing

Na de oorlog werd de draad in Boschzicht weer snel opgepakt. Het huis stond onder leiding van directrice M.J. Krabbe, die in 1934 was aangesteld en Boschzicht door de oorlog heen had geholpen. Op het bestuur kwam ze over als een doortastende dame. Binnen drie maanden na haar aanstelling in 1934 hief ze de groentetuin op omdat die volgens haar meer na- dan voordelen had. Eveneens maakte ze een einde aan de handwerklessen omdat ze die overbodig vond en de handwerkjuf dat werk al 35 jaar deed.⁶⁷ Desondanks werd Krabbe in 1950 op staande voet ontslagen door het bestuur. Wat was er gebeurd?

In oktober 1949 bezocht een bestuurslid Boschzicht. Directrice Krabbe vertelde toen dat er een zeer onaangename brief zou komen van de kinderrechter uit Leeuwarden naar aanleiding van uitlatingen van een pupil die kort geleden Boschzicht had verlaten. Wat die uitlatingen waren is niet duidelijk. Het bestuur zocht deze kwestie verder uit en toen bleken de aantijgingen afkomstig te zijn van een meisje dat net was overgeplaatst van Boschzicht naar een VBS-kamp in Hulshorst. VSB stond voor Vorming Buiten Schoolverband. Een van de bestuursleden deed verder onderzoek naar dit meisje in het kamp en bij de kinderrechter. In het kamp beoordeelde men haar als wispelturig, lastig en onbetrouwbaar. Volgens de secretaris van de kinderrechter moest aan haar uitlatingen geen waarde worden gehecht. Bovendien had deze nooit iets ten nadele van Boschzicht gehoord, integendeel, dat tehuis stond bij hen gunstig bekend.⁶⁸

Toch klopte het beeld van het meisje wel met de indruk die het bestuur inmiddels van de directrice van Boschzicht had. Het bestuur vermoedde dat er mogelijk van verwaarlozing sprake was. Assistenten klaagden over de directrice en Krabbe op haar beurt over de assistenten. Toen de directrice enige tijd later tien dagen vrij vroeg om naar Parijs te gaan, werd haar dat verleend. Het bestuur wilde dit uitstapje aangrijpen om te zien hoe de situatie op Boschzicht was door de maatschappelijk werkster Alten te vragen om dan die dagen er de scepter te zwaaien. Zij schrok van wat ze er aantrof: zwijgcultuur, koud douchen, onopgemaakte bedden en kinderen die in de wintertijd zomerkleding droegen. Van de assistenten hoorde ze dat zij regelmatig tien uur per dag werkten en dat Krabbe en de 'hoofdassistenten' zich vaak terugtrokken, hun werk lieten doen en zich weinig met de kinderen bemoeiden. Krabbe kwam alleen met de maaltijden naar beneden. Bij de kerkgang schreed Krabbe voor de meisjes uit de kerk in. Alten typeerde dit allemaal als: geen verdorven sfeer, maar fnuikend voor de meisjes. Het bestuur besloot tot overleg met Mulock Houwer, een autoriteit in de Kinderbescherming en toen directeur van het Nationaal Bureau van de Kinderbescherming. Hij gaf aan dat de feiten hem niet onbekend waren en benadrukte dat deze situatie moest eindigen. Hij raadde aan te stoppen met het huis of om Krabbe goed te laten begeleiden. Inmiddels ontving het bestuur van een van de assistenten een uitgebreide brief met klachten. Zij typeerden de situatie als onhoudbaar en bevestigde dat in een gesprek met de voorzitter.⁶⁹

Hierna besloot het bestuur om Krabbe te schorsen en haar te stimuleren om zelf ontslag te nemen en om de hoofdassistenten te ontslaan. Dit voorstel werd aan alle hoofdbestuursleden gestuurd met het verzoek tot geheimhouding. Er volgde nogal wat discussie vanwege de harde aanpak en angst dat pupillen eronder gingen lijden. Het bestuur liet Krabbe en de hoofdassistenten op het kantoor in Amsterdam komen. Ze kregen daar hun ontslag aangezegd. Men werd geadviseerd om zelf ontslag te nemen voordat het hoofdbestuur op de vergadering van 13 januari daartoe zou beslissen.⁷⁰ Beiden reageerden op 9 januari 1950. Fulltime bestuurster Zeijlstra en inspectrice Alten gingen bij

⁶⁵ Zie bijvoorbeeld Jaarverslag Tot Steun 1967; 1978, 6.

⁶⁶ Jaarverslag Tot Steun 1975, 6; 1976, 7.

⁶⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 7 juli 1934.

⁶⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 26 oktober 1949.

⁶⁹ Hellinckx & Pauwels 1984, 43-46; Notulen dagelijks bestuur 23 december 1949.

⁷⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 2 januari 1950.

toerbeurt de directrice tijdelijk vervangen tot er een nieuwe was benoemd.⁷¹ Krabbe en de hoofdassistente vertrokken op 16 januari 1950.⁷² Na hun vertrek waren de kinderen door het dolle heen, zo meldden de notulen. Toen bleek onder welke druk de kinderen de afgelopen tijd hadden geleefd. Ze hadden te weinig dekens gehad, sliepen zonder nachtgoed, en kregen weinig eten en kleding terwijl de kasten ermee vol lagen. Ze hadden van alles gedaan dat eigenlijk verboden was: bij elkaar in bed geslapen, met vriendjes gewandeld, en met familie gecorrespondeerd.⁷³

Een ander incident op Boschzicht dat in de annalen van de vereniging terecht kwam vond jaren later plaats. De opvolgster van Krabbe, F. van Dijk, stelde opname van jongens voor vanuit de gedachte dat zeker voor jonge kinderen het beter was dat jongens en meisjes samen opgroeiden. Ook de inspectie van het Ministerie van Justitie juichte dit toe. Een eerste proef daarmee werd in 1958 gedaan. De nieuwe in 1959 aangestelde directrice C.A. Rober was dezelfde mening toegedaan en ze vroeg daarom officieel toestemming aan het departement om jongens jonger dan veertien jaar op te nemen. Die kwamen. Op Boschzicht waren de opnames nu van langere duur, mede door gebrek aan pleeggezinnen en een tijdelijke onderbezetting. Jongens die de leeftijd van 14 jaar bereikten werden echter niet elders ondergebracht; soms waren ze bij opname al ouder dan 14. Toen in 1964 de inspectie van het departement kwam in de persoon van Van Elven, uitte deze daarop kritiek: de jongens werden te oud voor een tehuis zonder mannelijke leiding. De oudste, toen 17, werd overgeplaatst naar 't Schienvat. Daarna zou hij vooral in kerstvakanties langskomen.⁷⁴ Een jaar later kwam uit dat een zestienjarige pupil seksuele contacten had gehad met enkele meisjes. Hij werd direct overgeplaatst, evenals een andere jongen van zeventien jaar. Naar de achterban werd dat in het jaarverslag gepresenteerd als: "overplaatsing was noodzakelijk om niet op Boschzicht een kraamkamer te moeten inrichten". De meisjes kregen begeleiding van en individuele gesprekken met psychiater Briët.⁷⁵

Een ander probleem deed zich voor toen een van de leidsters bevriend raakte met de vader van drie kinderen die de betreffende leidster in de groep had. Rober wist niet wat ze daarmee aan moest en informeerde bij het bestuur. Dat reageerde met de erkenning dat dit voor Rober een probleem was, maar dat het bestuur er in feite niets mee te maken had.⁷⁶ Van gewelddadige strafmaatregelen lezen we weinig. Wel gebruikte men straffen als een koude douche bij een hysterische aanval van een pupil in 1963.⁷⁷

2.3. Leefklimaat

Het was nog behelpen in de eerste jaren na de oorlog. Het aantal pupillen bleef achter. Zo waren er in 1948 nog maar 13, terwijl de capaciteit toen was gesteld op 25. De regelmatige bezoeken van bestuursleden en hun rapportage op vergaderingen geven een beeld van het leefklimaat. Knuttel bezocht in juli 1949 dit tehuis en constateerde dat de tuin veel te weinig benut werd voor "paedagogische doeleinden", zoals spelen en volksdansen en hij benadrukte dat de tuin daarvoor beter moest worden aangepast. Anderen vreesden dat hiervoor te weinig 'pit' was bij Krabbe.⁷⁸ De situatie verbeterde toen Krabbe vertrokken was en Alten, de chef maatschappelijk werk van Tot Steun, drie maanden de leiding op zich nam. Ze bracht de eerste verbeteringen aan. Daartoe behoorde het ombouwen van een ziekenzaal tot een slaapzaal voor de oudere meisjes, zodat de andere zaal meer ruimte bood voor de overige kinderen.⁷⁹ Krabbe werd opgevolgd door F. van Dijk-Wevers. Haar echtgenoot kwam bij Tot Steun in dienst als maatschappelijk werker. Dit betekende dat voor het eerst een manspersoon in huis woonde. Ze bracht gelijk verbeteringen aan, zoals een zandbak in de tuin.⁸⁰ Bestuurslid Zeylstra, die er snel op bezoek ging, was tevreden: de kinderen liepen weer goed gekleed rond. Tegelijk vroeg ze een medebestuurslid, de

⁷¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 11 januari 1950.

⁷² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 januari 1950, 14 juni 1950.

⁷³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun, 25 januari 1950.

⁷⁴ Jaarverslag Tot Steun 1964, 15.

⁷⁵ Jaarverslag Tot Steun 1965, 16.

⁷⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur 8 december 1965.

⁷⁷ ATS, brief Rober aan Zeylstra, ongedateerd in 1963 (ATS map 203).

⁷⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 22 juli 1949.

⁷⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 5 april 1950.

⁸⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 17 mei 1950.

aannemer Knijtijzer, te bezien wat er gedaan moest worden.⁸¹ Daarvoor had Van Dijk een uitgebreid verlanglijstje opgesteld, zoals het plaatsen van een tussenmuur op de slaapzaal, sauzen van de muren en verbetering van de badkamer.⁸² Dat zou in 1952 allemaal gebeuren waarbij Knijtijzer er op aandrang om dit jaar niets meer toe te staan aan Van Dijk.⁸³

Van Dijk was voortvarend in het aanpakken van zaken die vooral een verbetering moesten zijn voor het leefklimaat in huis en de vrijetijdsbesteding van de pupillen. Zo introduceerde ze muzieklessen als afwisseling van de bestaande ritmische gymnastiek. Tevens begon ze met in huis halen van stagiaires.⁸⁴ Ook introduceerde ze weekendjes naar huis of, als dat niet mogelijk was zoals vaak bij voogdijkinderen het geval was, naar familie of andere bekenden. Als het enigszins kon gingen de kinderen in de zomervakantie ook enkele weken naar deze adressen of naar een kamp.⁸⁵ Vanaf 1953 werden ouders op het in huis gehouden kerstfeest uitgenodigd. De kinderen voerden dan een kerstspel op en iedereen kon deelnemen aan de maaltijd. Daarmee stak Boschzicht gunstig af bij andere opvoedingshuizen, waar ouders nog niet binnen het blikveld kwamen.⁸⁶ Van Dijk introduceerde boetseerles, waarvoor ze het bestuur vroeg dit te bekostigen, organiseerde uitvoeringen van kinderen zoals een operette ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van een van de leidsters en vroeg en kreeg geld voor lessen 'fingerpainting' voor de pupillen.⁸⁷ Daarnaast ging zij zelf met leidsters en kinderen in de zomervakantie op vakantie. Daarbij ruilde ze voor een of twee weken het onderkomen met een bevriend kindertehuis. Haar laatste vakantie was in augustus 1959 toen ze in een van de paviljoens van het Haagse Weeshuis bivakkeerde.⁸⁸ Daarnaast ijverde ze ervoor ook jongens op te nemen. Melchior van het departement had dit al eerder geadviseerd, maar het bestuur wilde dat niet voor er een nieuwe hoofdleidster/adjunct-directrice was. In deze tijd was het moeilijk personeel te vinden.⁸⁹ In 1958 werd een kleine verbouwing gedaan in de slaapvertrekken om de opname van jongens mogelijk te maken. Daarvoor was in huis meer ruimte omdat Van Dijk in 1957 extern was gaan wonen. Tot dan toe woonde alle personeel, net als in vele andere tehuizen, intern. De eerste vijf jongens werden opgenomen nog voordat de verbouwing rond was. Daarnaast waren er toen twintig meisjes.⁹⁰ Een grote wens van Van Dijk was het aanbrengen van enkele eenpersoonsskamertjes, omdat ze "onderlinge psychische infectie" constateerde die de kinderen geen goed deed.⁹¹ Uiteindelijk werden de wensen gerealiseerd na de forse verbouwing in 1966 en 1967.

Door het intern wonen van personeel was dat goed bereikbaar voor de kinderen. Doorgaans waren dat vrouwen. Dat trok soms een behoorlijke wissel op het personeel. Van Dijk wist heel wat verbetering te bewerkstellingen, maar het is de vraag of de kinderen zich dat bewust waren. De laatste jaren raakte ze overspannen. Dat is de kinderen niet ontgaan. Zo kwam er in 1958 een rapport binnen van een MOB over een daar onderzochte pupil van Boschzicht. Dat bevatte de opmerking dat deze pupil de directrice zeer neurotisch vond. Dat accepteerde het bestuur niet omdat het rapport ook anderen onder ogen kon komen, en de gewraakte zinsnede werd ingetrokken door het MOB.⁹² Dat Van Dijk het werk moeilijk meer aan kon bleek ook uit andere gebeurtenissen. Zo gaf ze in mei 1959 bij het bestuur aan op te willen stappen vanwege de zwaarte van het werk door veel personeelstekort. Uiteindelijk vertrok ze per 1 november van dat jaar na eerst haar opvolgster Rober ingewerkt te hebben.⁹³ Rober bracht vernieuwingen aan die de meisjes veel meer vrijheid brachten. Zij begon daarmee een maand na haar aanstelling. Ze introduceerde een verdeling van pupillen in groepen: de kleuters van 2-6 jaar, en daarnaast een groep van 6-12 jarigen en 12-20 jarigen. Met uitzondering van de laatste, waren daarin ook

⁸¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 28 september 1950.

⁸² ATS, notulen dagelijks bestuur 11 oktober 1950.

⁸³ ATS, notulen dagelijks bestuur 5 december 1952.

⁸⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 11 maart 1953.

⁸⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 14 juni 1950.

⁸⁶ Koekebakker 1959, 240-241; ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 23 december 1953.

⁸⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 3 maart 1954, 7 november 1957.

⁸⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 16 september 1959.

⁸⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 september 1957

⁹⁰ ATS, brief dagelijks bestuur (mw. Zeijlstra) aan mej. Melchior van Ministerie van Justitie 7 augustus 1961; notulen dagelijks bestuur Tot Steun 24 april 1957, 22 oktober 1958.

⁹¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 1 oktober 1958.

⁹² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 september 1957.

⁹³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 4 maart 1959, 18 november 1959.

jongens opgenomen.⁹⁴ De aanpak van de kinderen veranderde. Rober schonk de kinderen meer vrijheid dan haar voorgangster bood. Kasten en kelder gingen niet meer op slot. Oudere meisjes mochten hun maandelijks uit te betalen zakgeld bij zich houden. De eerste maanden van dit experiment ging dat snel op aan patat en ijs, maar dat veranderde. Zij gingen nu sparen voor een tas, een uitje of een vakantie. Zo spaarden ze voor een gezamenlijke kampweek op Schiermonnikoog in 1961.⁹⁵ Wat voorheen nog wel eens voorkwam dat spullen misten, kwam niet meer voor volgens de directrice in het jaarverslag. Om oudere meisjes meer verantwoordelijkheidsgevoel te geven bleef de leiding niet op hen wachten bij thuis komen 's avonds. Het luikje in de voordeur bleef open. Pupillen moesten dan op een presentiebord aangeven hoe laat ze thuis kwamen, waarbij de laatste de deur goed moest afsluiten en het licht uit doen.⁹⁶

Een grote actie onder de achterban in 1961 moest het geld in het laatje brengen voor een grondige verbouwing.⁹⁷ Het eerste ingrijpen vond in 1961 plaats om betere huisvesting voor jongens te realiseren en tevens het aantal pupillen te verhogen van 18 naar 25. Men wilde in lijn met de wensen van Van Dijk, de vorige directrice, in plaats van de grote slaapzaal enkele slaapkamers voor 3-5 kinderen maken en daarnaast eenpersoonkamers op de zolder. Zo hoopte men tevens te bereiken dat door een handige verdeling in slaapplekken, de groepen beter van elkaar te scheiden waren. Werken in groepen was inmiddels ook overheidsbeleid. Het *Uitvoeringsbesluit Kinderbescherming*, behorend bij de in 1961 aangenomen beginselenwet stelde dat ook als eis in artikel 53.⁹⁸ Aan de grote verbouwing zou pas in 1966 worden begonnen, want er was veel geld nodig en de overheid was in deze jaren nog terughoudend met subsidieverlening aan de particuliere kindbescherming voor dergelijke grote ingrepen. Een gift van 100.000 gulden van de Kinderpostzegels, enkele andere gulle gevers en een bouwsubsidie van de overheid maakten het mogelijk. Het resultaat was dat elke pupil een eigen slaapkamer kreeg en de capaciteit omhoog ging naar 30. Dit laatste was mogelijk door het toevoegen van een tussenverdieping. Eenpersoonkamers was inmiddels ook het streven van de overheid.⁹⁹

Het leefklimaat werd gekenmerkt door een grote vrijheid voor pupillen en een hoge participatiegraad in de maatschappij. Dat was al in de jaren vijftig, maar zeker ook daarna op Boschzicht het geval: pupillen kozen zelf een club uit voor wekelijkse deelname zoals dansen, zwemmen, pianoles, padvinderij of volleybal. Dat gold voor alle tehuizen van Tot Steun. Daarnaast deden altijd wel enkele pupillen van Boschzicht mee aan de avondvierdaagse in Apeldoorn. De intocht was een feestmoment ook voor alle tehuisbewoners: het inhalen van de 'helden' en hun presentjes aanbieden.¹⁰⁰ In 1957 had de Remonstrantse gemeente in Hilversum aangeboden om meer voor en met Boschzicht te doen. Dat resulteerde in jaarlijks terugkerende evenementen op traditionele dagen als kerst en Sinterklaas, maar ook bijzondere uitjes als zeilen op de Loosdrechtse plassen,¹⁰¹ verjaardagscadeautjes bij verjaardagen van de kinderen en grote geschenken als een Transitbusje dat handig was voor het hele tehuis. Na 25 jaar is die samenwerking in 1982 opgeheven. Eveneens kwam er een samenwerking met militairen (Stafcompagnie Jagers) van de kazerne in Schaarsbergen in 1974 op gang die in en om het huis de nodige hulp boden bij opknapwerk. Geschenken en bezoeken van betrokkenen uit de achterban of oud-pupillen die zich nog steeds met het huis verbonden voelden, vormden vaak hoogtepunten. Zo schonk in 1963 een oud-pupil een puppiehond. Die kreeg de naam Wachter.¹⁰² Net als Van Dijk eerder studeerde Rober stukjes met kinderen in om op te voeren voor breder publiek. Zij koos bijvoorbeeld voor een kerstspel dat ze liet opvoeren in tehuizen voor bejaarden en chronische zieken.¹⁰³

⁹⁴ Jaarverslag Tot Steun 1959-1960, 5.

⁹⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 17 mei 1961.

⁹⁶ Jaarverslag Tot Steun 1959-1960, 5.

⁹⁷ Jaarverslag Tot Steun 1961, 3.

⁹⁸ *Wegwijzer* 1965, 75.

⁹⁹ Jaarverslag Tot Steun 1967, 4.

¹⁰⁰ Jaarverslag Tot Steun 1964, 14.

¹⁰¹ Jaarverslag Tot Steun 1964, 14.

¹⁰² Jaarverslag Tot Steun 1963, 9-10.

¹⁰³ Jaarverslag Tot Steun 1960, 6; 1962, 10.

Rober presenteerde zich naar de achterban als iemand met gevoel voor de kinderen. Zo vroeg ze in de jaarverslagen regelmatig aandacht voor de deuken die de kinderen in het leven hadden opgelopen: "Hun bagage is net iets anders, hun etiketten van totaal andere oorsprong: ongewenst kind, weeskind, verwaarloosd kind, kind met een andere naam dan broertjes en zusjes... Begrijpt u dat hun 'bagage' daardoor loodzwaar wordt; hun schouders dreigen te breken onder die last?"¹⁰⁴ Ook gaf ze op Boschzicht ruimte aan de spirituele dimensie. Advent en kerstfeest waren daarvoor goede gelegenheden. Rober kon daarin een verband leggen tussen die momenten en de situatie van de kinderen. Zo vertrokken er vijf kinderen uit één gezin met kerstmis, voor wie de viering van advent werd aangegrepen. Datzelfde gold voor een ander meisje dat vertrok: "De 5 broertjes en zusjes, het kleinste op de schouder van de grote broer, ontstaken de 4 kaarsen. Voor een ander meisje dat ons eveneens zou gaan verlaten, staken we als leiding een kaars aan: zij mocht deze uitblazen als symbool van haar vertrek en als een vergiffenis aan elkaar voor alles wat we niet goed deden."¹⁰⁵

In 1971 veranderde er wat in het huis toen Rober opstapte en opgevolgd werd door de eerste mannelijke directeur van Boschzicht, T.H. Baarslag. Hij was sinds 1967 in dienst van Tot Steun als maatschappelijk werker.¹⁰⁶ In de periode tot de sluiting in 1985 zijn er twee opvolgers geweest: eerst J. Pasveer en als laatste J.H.G. Ickenroth. Daarmee veranderde het klimaat in huis. Pasveer en Ickenroth, de laatste toen nog als adjunct-directeur, voerden in 1978 het mentorsysteem in waarbij iedere pupil een eigen mentor kreeg.¹⁰⁷ Tevens ging men weer jongens opnemen, waarmee men was gestopt na het debacle van het misbruik door een zestienjarige jongen van enkele meisjes.¹⁰⁸ In 1976 deed Boschzicht mee aan een tv-kwis en won daarbij een prijs.¹⁰⁹ Voor tehuizen, pleegzorg en kinderen in de knel kwam veel meer aandacht in de Nederlandse samenleving. De kinderbescherming kwam vanaf de tweede helft van de jaren zestig onder vuur te liggen. In dit klimaat ontstond een kritische theaterproductie *Nestwarmte*, een emotioneel stuk dat vooral aandacht vroeg voor het pleegkind, maar ook inging op de onderlinge omgang van kinderen in tehuizen. De pupillen en enkele leiders van Boschzicht gingen in datzelfde jaar voor dit stuk naar de schouwburg.¹¹⁰ Relatiewarmte vormde een onderwerp waarover op Boschzicht werd nagedacht. Zo deed men mee aan een onderzoek van de Universiteit Utrecht naar dit onderwerp. Het boek kwam in 1977 uit.¹¹¹ Boschzicht hield contact met organisaties die kritisch waren op de kinderbescherming en menig kindertehuis aan de schandpaal nagelden. Tot die critici hoorden het Jongerenadviescentrum (JAC) en de Bond van Minderjarigen (BM), die beiden ook in Apeldoorn waren vertegenwoordigd. Men ging dan ook op Boschzicht in op een van de eisen, namelijk het instellen van een jongerenraad in 1977, die meedacht over het beleid en de belangen van jongeren in de organisatie.¹¹²

De periode van de jaren zeventig tot de opheffing in 1985 moet een moeilijke tijd voor de pupillen zijn geweest. Er was veel onrust onder het personeel vanwege perioden van onderbezetting en onzekerheid over het voortbestaan. Bovendien was er veel wisseling in het personeel. De ene directeur volgde de andere op. Nieuwe vacatures mochten niet vervuld worden na een door de overheid opgelegde personeelsstop in 1981. Bestaand personeel ging al gauw weg, zeker als een andere baan binnen het blikveld kwam.¹¹³ Aan de andere kant zorgden die onzekerheden ook voor eendracht en saamhorigheid onder de jeugd en het aanwezige personeel. Die kwam tot uitdrukking in de acties van de kinderen en de leiding om Boschzicht te behouden en om er samen voor te zorgen dat de sluiting ook een feestelijke gebeurtenis werd door het organiseren van een soort reünie van oud-pupillen.¹¹⁴

¹⁰⁴ Jaarverslag Tot Steun 1964, 14.

¹⁰⁵ Jaarverslag Tot Steun 1964, 15.

¹⁰⁶ Jaarverslag Tot Steun 1971, 3, 7.

¹⁰⁷ ATS, Overleg Tot Steun 16 maart 1978.

¹⁰⁸ ATS, Overleg Tot Steun 13 januari 1978.

¹⁰⁹ Jaarverslag Tot Steun 1976, 8.

¹¹⁰ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1978, 6.

¹¹¹ Dresen-Coenders 1977.

¹¹² Jaarverslag Tot Steun Nederland 1977, 7; Overleg Tot Steun 15 september 1978.

¹¹³ ATS, notulen bestuur TSN 1980-1985 passim.

¹¹⁴ Rietveld-van Wingerden 2017, 367-368; Jaarverslag Tot Steun Nederland 1984, 6-7.

2.4. Personeel en deskundigheid

Het bestuur van Tot Steun was ook voor Boschzicht uit op personeel met ervaring in de kinderbescherming. Na de teleurstelling met directrice Krabbe in 1950 stelde het bestuur F. van Dijk-Wevers aan. Zij was een bekende omdat ze van 1937-1945 directrice van een ander tehuis van Tot Steun geweest was, namelijk dat voor oudere meisjes. Vervolgens had ze ervaring opgedaan in Vredestein, het in 1931 gestichte meisjeshuis van 'Zoekt het Verlorene', een Rotterdamse instelling voor de orthopedagogische behandeling van ontspoorde jeugd. Die had al eerder een dergelijk jongenshuis opgericht, de A.H. Franckehuis.¹¹⁵

Van pedagogisch personeel, in de jaren vijftig op Boschzicht aangeduid als assistenten, werden voortaan diploma's gevraagd. Die eis nam het bestuur ook in advertenties op. Nieuw personeel moest sinds 1951 een eindexamen hebben gehaald aan een van de scholen voor maatschappelijk werk of een middelbare beroepsopleiding als Kinderbescherming A en B, behaald bijvoorbeeld aan het toen bekende instituut Middeloo.¹¹⁶ Zo benoemde het bestuur in 1954 een assistente die beide diploma's Kinderbescherming had en daarnaast vijf jaar ervaring in het kindertehuis Groot Kijkduin.¹¹⁷ Wie niet zulke papieren had werd verplicht die alsnog te behalen, waarbij Tot Steun de studiekosten betaalde. Regelmatig benaderde het bestuur de psycholoog Van Praag van de School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam om informatie van hem te krijgen over sollicitanten of suggesties voor nieuw personeel. Uiteindelijk kwam personeel dat de School voor Maatschappelijk Werk had gedaan vooral binnen met een diploma van de protestants-christelijke variant CICSA (Centraal Instituut voor Christelijke-Sociale Arbeid), ook gevestigd in Amsterdam. Op Boschzicht was het toch lastig personeel te krijgen omdat de lonen, net als elders in de kinderbescherming, laag waren. Soms weigerde een assistente met ervaring en diploma's te komen, omdat ze er teveel op achteruit ging in salaris. Dat betrof in 1950 een leidster van Zandbergen die daar 104 gulden per maand verdiende en op Boschzicht 90 gulden zou krijgen inclusief kost en inwoning.¹¹⁸ Vanaf 1955 gingen echter de salarissen bij Tot Steun flink omhoog.

Van Dijk had er flink de wind onder. Ze wilde meer overleg met het bestuur, dat echter een keer per maand voldoende vond, en regelmatige bijeenkomsten van de maatschappelijk werksters van Tot Steun, bestuur en directies van de tehuizen. Pas jaren na haar vertrek is dat ingevoerd onder de naam Overleg Tot Steun (OTS). Tevens wilde ze elke week een overleg van psychiater Briët met haar en de leidsters ter bespreking van de kinderen en het werk. Verder eiste ze van plaatsende instanties bij aanmelding van een kind altijd een psychiatrisch rapport om zo het aantal 'debiele' meisjes in huis te kunnen beperken.¹¹⁹ Briët kwam er elke maand een keer, maar na aandringen van Van Dijk werd dat een keer in de twee weken.¹²⁰ Ze kon met behulp van het bestuur pedagogisch personeel benoemen dat opgeleid was of een opleiding ging volgen. Ook maakte Van Dijk veel gebruik van stagiaires van opleidingen die ze als extra personeel of als invalster voor ziek personeel of bij vacatures kon inzetten. Ze kon aardig personeel vasthouden, maar toch waren er ook vrij wat wisselingen zeker toen de laatste oudgediende onder de leiding in januari 1957 met pensioen ging. Deze was al sinds 1928 in dienst, eerst in het jongenshuis Beekzicht en vervolgens op Boschzicht.¹²¹ Zij was echt een uitzondering, de meeste leidsters verlieten Boschzicht weer na korte tijd omdat ze gingen trouwen, vaak ziek waren of het werk toch niet aankonden, zeker als ze daarnaast nog een cursus moesten volgen. Regelmatig gingen ze na een proefperiode weg omdat ze toch niet geschikt bleken te zijn, ook al hadden ze ervaring in een ander tehuis en een gepast diploma.¹²² Van Dijk wilde ook een adjunct-directrice benoemen, die doorgaans ontbrak in de huizen van Tot Steun omdat ze daarvoor te klein waren. Ze zou dan meer taken aan die persoon over laten zodat ze meer tijd kon besteden aan gesprekken met kinderen, scholen en ouders en niet meer de dagelijkse leiding hoefde te voeren. Daarop ging het bestuur echter niet in.¹²³

¹¹⁵ De Bloois 1951, 24; ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 31 mei 1950.

¹¹⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 16 januari 1952.

¹¹⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 12 maart 1952, 17 februari 1954.

¹¹⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 8 maart 1950.

¹¹⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 10 november 1951, 24 november 1951.

¹²⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 10 oktober 1956.

¹²¹ *Mededeelingen van het Hoofdbestuur. Tot Steun* 21 no 2, febr. 1928, 18.

¹²² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 22 augustus 1956.

¹²³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 1956 tot 1958 passim.

Van Dijk heeft veel veranderingen kunnen teweegbrengen in Boschzicht. Het bestuur bewonderde haar inventiviteit bij het laten opvoeren van operettes en toneelstukken door de kinderen.¹²⁴ Regelmatig uitte het bestuur zijn dankbaarheid over hoe goed het toch allemaal in huis ging onder leiding van Van Dijk.¹²⁵ Daarop sloegen ook de woorden van het bestuur naar aanleiding van haar overlijden in 1968: "zij heeft Boschzicht gemaakt tot wat het nu is".¹²⁶ Desondanks was er het hierboven genoemde MOB-rapport waarin een pupil haar als zeer neurotisch beschreef. Dit laatste was mogelijk een reden waarom het bestuur niet inging op haar wens in 1959 om na haar ontslag aan de gang te mogen gaan als inspectrice bij Tot Steun.¹²⁷

Net als Van Dijk was ook de toen 37-jarige opvolgster Rober iemand met veel ervaring in de kinderbescherming. Ze was zeven jaar directrice van De Gronenborgh in Groningen geweest, en had enige jaren in een 'debieleninrichting' gewerkt en in De Vluchthaven, een tehuis voor jongeren. Ze kreeg de aanbeveling mee goed met kinderen contact te kunnen leggen.¹²⁸ Wat bij Van Dijk gebeurde kan ook bij Rober het geval zijn geweest: aan de ene kant werd ze in jaarverslagen en notulen geroemd om haar pedagogische kwaliteiten en het realiseren van een goed leefklimaat, maar aan de andere kant lieten minder officiële documenten soms iets anders zien. Het bestuur roemde Robers durf zoals kinderen laten experimenteren met meer vrijheid. Maar in haar briefwisseling met bestuurslid Zeylstra op wie ze zeer vertrouwde, komt een persoon naar voren die kinderen voor straf onder de koude douche zette. Ook assistenten klaagden over haar als directrice. Een van hen stelde in 1964 bij Rober het voor kinderen slechte leefklimaat aan de orde. Rober ontsloeg haar vervolgens op staande voet. De assistente haalde haar gelijk bij het bestuur die met haar overeenkwam dat ze eervol ontslag kreeg en de aantekening dat ze zelf ontslag had aangevraagd.¹²⁹ Het lijkt erop dat directrice Rober ook moeilijk personeel kon vasthouden en dat er mede daardoor veel wisselingen waren. Er zijn meer brieven bij het bestuur binnengekomen met klachten over de directrice. Die gingen doorgaans over het gebrek aan ondersteuning. Zo nam een leidster ontslag nadat een pupil haar vernederende opmerkingen had toegeslingerd. Daarbij merkte ze op dat dit vaker gebeurde en dat ze dat had aangekaart bij Rober die echter niets deed.¹³⁰ Vanaf 1970 waren er veel personeelswisselingen, mede doordat er vaker onderbezetting was en het voortbestaan van Boschzicht onzeker was. Baarslag die Rober in 1971 had opgevolgd bleef vijf jaar en datzelfde gold voor zijn opvolger Pasveer. De laatste, Ickenroth, kreeg tot taak Boschzicht te sluiten. Dat gebeurde in 1985.¹³¹

2.5. Behandeling en pedagogische benadering

Van oudsher was Boschzicht een tehuis voor jongere meisjes. Voor de oorlog werden de meisjes van 14 jaar vaak klaargestoomd om in de huishouding en specifiek als dienstmeisje te gaan werken. Aanvankelijk gebeurde dat in het huis zelf, maar vanaf 1920 steeds vaker op een huishoudschool. Dat beroepsperspectief verdween na 1945 langzamerhand. Dienstmeisjes raakten uit de mode.¹³² In de jaren vijftig verschoof het accent naar beroepen annex opleidingen als kapster, administratief medewerkster, winkelbediende, naaister in een atelier en schoonheidsspecialist. De meeste oudere kinderen gingen echter naar een huishoudschool of de mulo: in 1953 waren dat negen van de twaalf, de overige drie hadden een baan.¹³³ Uitbreidingen van de leerplicht in 1950, 1969 en 1975 droegen eraan bij dat het volgen van onderwijs steeds gewoner werd bij kinderen die de lagere school hadden verlaten.¹³⁴

¹²⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 mei 1955.

¹²⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 12 februari 1957.

¹²⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 14 juni 1968.

¹²⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 maart 1959

¹²⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 maart 1959; 13 mei 1959.

¹²⁹ ATS, briefwisseling tussen Rober, Zeylstra van het bestuur en de ontslagen medewerkster, 8 mei 1964 tot 22 mei 1964.

¹³⁰ ATS, brief van een leidster aan het bestuur 24 januari 1967.

¹³¹ Jaarverslag Tot Steun 1970, 7; 1976, 4; 1981, 10.

¹³² Bakker et al. 2010, 642-645.

¹³³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 30 september 1953.

¹³⁴ Bakker et al. 2010, 602-603; Jaarverslag Tot Steun 1960, 5-6.

Een vast onderdeel van de behandeling waren voor vele kinderen de gesprekken met psychiater Briët. Voor Rober, en mogelijk ook haar voorgangers en opvolgers was het open karakter van het tehuis en deelname aan clubs een integraal onderdeel van de pedagogische benadering: "Wij trachten door gesprekken, sport, spel en deelname aan clubs hun bagage hanteerder te maken; soms moet de psychiater heel wat ballast overboord gooien. Een jonger meisje lieten we zwemles nemen – wie weet kan ze mede daardoor later haar hoofd werkelijk boven water houden."¹³⁵

Hoewel in de kinderbescherming vaak over groepsleiders werd gesproken en ook de notulen van Tot Steun die spreekwijze overnamen in de loop van de jaren vijftig, werd er nauwelijks in groepen gewerkt. Dat gold eigenlijk voor alle tehuizen in de jaren vijftig, zo concludeerde Koekebakker in zijn onderzoek naar kindertehuizen, dat verscheen in 1959.¹³⁶ In Boschzicht vond men het werken in groepen ook niet nodig op een bezetting van 16 tot 25 pupillen. De door Rober onderscheiden drie groepen na haar aantreden in 1960 waren niet bedoeld om een groepsbehandeling te geven maar was vooral handig in het kader van werkverdeling (elke leidster kreeg eigen pupillen) en om voor elke groep waar nodig verschillende regels op te stellen die samenhangen met de leeftijd van de kinderen (tot 6 jaar, 6-12 en 12-20 jaar). Maar dat was nog niet het toepassen van een groepsbehandeling.¹³⁷ Rober verzette zich daarom ook tegen de aanduiding groepsleider als er weer advertenties moesten worden geplaatst. Liever sprak zij van medewerkster en het bestuur ging daarin mee voor wat betreft Boschzicht als het bijvoorbeeld weer een personeelsadvertentie plaatste.¹³⁸ Bijzondere activiteiten waren doorgaans voor alle kinderen zoals uitvoeringen, sport, vakanties en knutselen. Na de aanstelling van Baarslag in 1971 als opvolger van Rober werd er wel meer in groepen gewerkt.¹³⁹ Zijn opvolger Pasveer voerde stafvergaderingen in: overleg van de directeur met de groepsleiders. Om de bezetting op te krikken begon men in 1976 met begeleide kamerbewoning, maar moest dit al snel weer stoppen omdat het huis er niet geschikt voor was.¹⁴⁰

¹³⁵ Jaarverslag Tot Steun 1964, 14.

¹³⁶ Koekebakker 1959, 238-240.

¹³⁷ Jaarverslag Tot Steun 1960, 1.

¹³⁸ ATS, brief Rober aan Zeylstra 27 februari 1963; ATS, Advertenties 10 juli 1967 t/m 27 november 19-69.

¹³⁹ Jaarverslag Tot Steun 1971, 7.

¹⁴⁰ Jaarverslag Tot Steun 1976, 7.

3. De Brug 1950-1976

In oktober 1950 opende Tot Steun een nieuw tehuis in Santpoort. Dit was het voormalige Joodse meisjeshuis Dina. Dat werd bestemd voor oudere meisjes en kreeg de naam De Brug, naar het voorbeeld van het vooroorlogse meisjeshuis van Tot Steun in Arnhem.

3.1. Organisatie

De Brug was voor scholen en werk sterk op Haarlem gericht. Aanvankelijk was het, net als de vooroorlogse variant, bedoeld voor meisjes die een zekere mate van vrijheid aankonden. Het huis viel, net als de overige tehuizen van Tot Steun onder de justitiële particuliere kindertehuizen en stond te boek als Tehuis voor Werkende en Studerende Meisjes. De eerste directrice was de 47-jarige E. van Wijk die in juli 1950 in dienst trad. Dat was na een forse verbouwing waarbij vooral de slaapplekken werden aangepast; naast de grote slaapzaal werden ook twee kleinere voor maximaal vijf meisjes gecreëerd. Mej. Melchior van het Ministerie van Justitie keurde het huis goed en stelde de capaciteit vast op 21 meisjes en de doelgroep op meisjes van 14-21 jaar.¹⁴¹ Het bestuur plaatste enkele advertenties voor assistenten waaruit Van Wijk de keuze ging maken. De Jongh en Knuttel van het bestuur bezochten het huis toen de eerste meisjes er waren geïnstalleerd en rapporteerden zeer gunstig over Van Wijk: ze had gevoel voor humor, was zelfverzekerd en gericht op gesprekken met de meisjes. In die gesprekken was Van Wijk opgevallen, zo vertelde ze de bestuursleden, dat er grote angst bij de meisjes bestond voor wat hen nog te wachten stond.¹⁴²

De Brug werd in 1976 na enkele jaren onderbezetting gesloten. Veel tehuizen kregen na 1965 met dat probleem te maken omdat na een jarenlange lichte stijging van het aantal kinderen de daling inzette. Dat was niet alleen omdat het aanbod van kinderen verminderde, maar ook de opnameduur in tehuizen sterk terugliep. Met de toenemende differentiatie in de residentiële zorg presenteerde de in 1960 aangestelde nieuwe directrice De Brug steeds meer als een tehuis met zekere eisen aan de capaciteit van een meisje. Ze moest regelmatig een meisje doorsturen omdat naar haar oordeel het betreffende meisje de vrijheid niet aankon.¹⁴³ Deze doelgroep was ook de belangrijkste reden voor de opheffing in 1976. Aan dit type huis was minder behoefte omdat opvattingen in de kinderbescherming in de jaren zeventig sterk veranderden. Als het enigszins kon moesten een pupil en haar ouders met ambulante zorg en thuisbegeleiding worden geholpen.

3.2. Mishandeling en verwaarlozing

Een voorbeeld van psychische mishandeling en verwaarlozing kwam voor onder de eerste directrice, Van Wijk, waarbij het onderscheid tussen mishandeling en verwaarlozing lastig is te maken. Zij kwam kort na haar benoeming op De Brug in aanvaring met de psychiater Ali Cohen die elke week op verzoek van het bestuur het tehuis bezocht en daarbij sprak met Van Wijk over de gang van zaken in het huis, maar ook met meisjes afzonderlijk. Van de meisjes hoorde hij klachten over Van Wijk. Cohen sprak haar hierover aan. Van Wijk uitte daarbij een bezwaar aan zijn adres, namelijk dat hij de meisjes van alles beloofde, zoals het bezoeken van de toneelschool in Haarlem, dat de directrice niet kon waarmaken.¹⁴⁴ Van Wijk was zo boos op Cohen dat ze hem een niet zo tactvolle brief stuurde, die vervolgens haar brief en zijn antwoord erop naar het bestuur zond. In zijn reactie stond centraal dat hij Van Wijk volkomen ongeschikt vond voor haar taak: zij kwetste en beledigde de meisjes, zodat zij min of meer in een hel leefden. Om zijn verhaal te ondersteunen had hij uitlatingen van meisjes in de brief opgenomen, waarbij hij aangaf dat die zeer voorzichtig gebruikt moesten worden. Het bestuur was hierdoor wel ongerust, maar calculeerde in dat ook Cohen vanuit zijn positie fouten kon maken. Twee bestuursleden, de dames Van der Waals en Zeylstra, beiden goed bekend in de wereld van de kinderbescherming,

¹⁴¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 3 mei 1950, 29 september 1950, 22 november 1950.

¹⁴² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 22 november 1950.

¹⁴³ Jaarverslag Tot Steun 1965, 22.

¹⁴⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 22 maart 1951.

bezochten Cohen om zijn verhaal te horen.¹⁴⁵ Toen zij niet direct aanstalten maakten om in te grijpen wilde hij de samenwerking niet verder voortzetten.¹⁴⁶

Toen het bestuurslid de kinderrechtster Knuttel met een collega-bestuurslid twee weken later weer langs kwam op De Brug vond hij de stemming goed. Hij wees daarbij Van Wijk wel op een juiste selectie van meisjes bij opname. Zij moest dan niet de moeilijkste kinderen toelaten, zoals kinderen die van Boschzicht doorstroonden. Verder gaf hij aan dat zij voorzichtig diende te zijn in het bespreken van problemen met kinderen. Zeker individuele problemen moest ze niet in aanwezigheid van anderen aan de orde stellen. In de bestuursvergadering rapporteerde Knuttel dat Van Wijk teveel accent legde op negatieve eigenschappen en op fouten waardoor kinderen zich "teruggezet" voelden. Bovendien ondervonden de meisjes van haar weinig warmte en medegevoel.¹⁴⁷ In een gesprek hierover ontkende ze problemen met een kind in de groep te bespreken, maar gaf ze wel toe dat dit niet juist was. De conclusie van het bestuur was dat ze wel van goede wil was, maar "affectief koud": "Zij ziet de kinderen als een al dan niet interessant geval, doch houdt niet echt van haar."¹⁴⁸

De zaak liep verder uit de hand. De hoofddirectrice wendde zich met klachten tot de eerder genoemde Alten van Tot Steun. Zij stelde dat "Mej. van Wijk geen enkele steun aan haar assistenten geeft, geen contact heeft met de meisjes, die haar haten. Mej. Van Wijk is zeer veel afwezig, en ook als zij thuis is, is zij weinig in de groep. Zij is koud, cynisch, hard, geeft geen leiding. Er is geen dienstrooster, zodat niet te controleren is of de assistenten voldoende vrije tijd krijgen en ook regelmatig over een zondag kunnen beschikken."¹⁴⁹ Het bestuur concludeerde dat de belangrijkste klachten de verhouding met de meisjes betrof tegenover wie zij zeer vijandig, waarschijnlijk angstig was ingesteld. Daarbij stelde men vast dat die klachten bevestigd werden door plaatsende instanties, zoals de kinderrechtster van Utrecht, de Voogdijraad van Zwolle en de afdeling Delft van Tot Steun. Assistenten wilden niet langer blijven en dienden hun ontslag in. De handelwijze van Van Wijk was ook via stagiaires bekend bij de Amsterdamse School voor Maatschappelijk Werk.¹⁵⁰ Vervolgens liepen op zondag 16 oktober 1951 vier meisjes weg na een woordenwisseling met Van Wijk over een fietstocht. Een kwam terug, twee liepen naar Boschzicht in Apeldoorn (!) en een ander naar familie. Met grote moeite waren ze te bewegen om terug te gaan. "Zij is geen moeder voor ons, zij houdt ons altijd onze slechte kanten voor", zeiden ze. Het bestuur besloot om Van Wijk voor te stellen zelf ontslag in te dienen en zo spoedig mogelijk te vertrekken.¹⁵¹

Zover kwam het niet want het verhaal kreeg een dramatisch einde doordat Van Wijk zelfmoord pleegde.¹⁵² Alten nam tijdelijk de leiding over, toen bleek dat assistenten het niet op eigen kracht konden.¹⁵³ Onbekend is in hoeverre assistenten en pupillen psychisch geholpen zijn. Er was inmiddels wel een andere psychiater uit de buurt, terwijl ook Alten ervaren was in het omgaan met problematische kinderen. Opvolgster van Van Wijk was mej. Vogelzang die betere papieren had om dit werk aan te kunnen. Zij was 56 jaar en had ervaring (zie 3.4).¹⁵⁴ Zij vertrok in 1959 en werd opgevolgd door J. ter Harmsel, die directrice bleef tot De Brug werd opgeheven in 1976. Van fysieke mishandeling en verwaarlozing is in het archief niets te vinden. Datzelfde geldt voor harde straffen zoals opsluiting, slaan of bestraffen van bedplassen. Als het om psychisch geweld ging dan is de eerste directrice daarvan een voorbeeld. Nergens is sprake van psychisch en fysiek geweld van meisjes onderling zoals pesten, vernederen en handtastelijkheden, of dit gedrag naar het personeel toe. Dat hoeft niet te betekenen dat er niets op dat gebied gebeurde. Het is bovendien mogelijk dat in sommige tijden het leefklimaat zo was dat dit een voedingsbron was voor (emotionele en affectieve) verwaarlozing. Dat kon gebeuren in tijden dat er zeer moeilijke meisjes

¹⁴⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 4 april 1951.

¹⁴⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 19 april 1951.

¹⁴⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 2 mei 1951.

¹⁴⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 30 mei 1951.

¹⁴⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 24 oktober 1951.

¹⁵⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 24 oktober 1951.

¹⁵¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 24 oktober 1951.

¹⁵² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 7 november 1951.

¹⁵³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 20 november 1951.

¹⁵⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 7 november 1951.

waren opgenomen die misschien niet zo tactisch werden benaderd. Dat kon ook gebeuren als een directrice of groepsleidster overspannen raakte zoals het geval was met de eerste directrice.

3.3. Leefklimaat

Het leefklimaat werd vooral door de directrices bepaald, die doorgaans van goede wil en op de pupillen betrokken waren. Dat was in ieder geval de perceptie van het bestuur. Desondanks kon het toch fout gaan, zo bleek bij de eerste directrice Van Wijk, door wie pupillen zich vernederd en opzij gezet voelden. Zij was echter van goede wil om voor de meisjes een goed leefklimaat te scheppen. Zij kon daarbij niet voortbouwen op wat een voorganger had gedaan. Een van haar eerste daden was de aankleding gezelliger te maken. Ze vroeg daarbij de hulp van het bestuur. Ze zorgde ervoor dat er in de huiskamer zachtere kleuren kwamen en de schelle verlichting werd verwijderd. Eveneens had ze graag de matbeglazing in de huiskamer vervangen door gewoon glas, omdat matglas teveel de zon wegnam.¹⁵⁵ Verder vroeg ze aan het bestuur om boetseerles. Ze had iemand al een proefles laten geven die goed in de smaak viel bij de meisjes, zeker bij de moeilijke meisjes. Dat mocht voor drie maanden en dan zouden in de zomertijd buitenactiviteiten centraal moeten staan.¹⁵⁶ Verder vroeg en kreeg ze toestemming om een hond aan te schaffen.¹⁵⁷

Het huis was zo verbouwd in 1950 dat het onderdak kon bieden aan 21 meisjes. Dat stelde de inspectrice Melchior van het departement vast. Naast een grote slaapzaal waren er nu ook twee kamers voor vijf meisjes. Daarnaast waren er kamers voor directrice en assistenten. Na enkele jaren bleek dat er te weinig ruimte was voor assistenten. Een van de twee kleine meisjeslaapkamers werd daarom omgebouwd tot een zitkamer van de assistenten. De andere was vanaf die tijd voor drie in plaats van vijf meisjes. terwijl de rest van de meisjes op een zaal sliep. Weer kwam mej. Melchior die nu het maximum aantal kinderen op 15 stelde, waarbij zij aangaf dat de huiskamer beneden ruim aan de eisen voldeed en geschikt zou zijn voor 31 meisjes.¹⁵⁸ Toen in de jaren vijftig meer aandacht kwam in de kinderbescherming voor het belang van ouders en familie voor kinderen resoneerde dat in het beleid van De Brug. Sommige meisjes gingen weekenden naar huis en werden op een bepaald moment op proef thuis geplaatst. Zo konden ouders en meisje geholpen worden om die overgang te maken. In 1960 verbleven vijf meisjes op proef thuis. In dat jaar ging ieder meisje elke maand een keer een weekend naar de ouders of naar familie, zoals een oudere broer of zus of een tante en oom.¹⁵⁹

Conform het beleid van Tot Steun was de opnameduur kort. Hierbij moeten we denken aan een half tot anderhalf jaar op De Brug. Het huis had een maximale bezetting van 15 in 1960, maar in dat jaar waren er 25 kinderen opgenomen geweest. In totaal vertrokken 14 meisjes, van wie vijf op proef naar ouders, vier naar pleeggezinnen en vier naar een ander tehuis. Een meisje liep weg en ging daarna naar het observatiehuis Bethanië.¹⁶⁰ Een nadeel hiervan kon zijn dat kinderen meerdere keren in hun jonge jaren werden overgeplaatst. Het oorspronkelijke doel van Tot Steun om kinderen in pleeggezinnen te plaatsen ging niet meer in de tijd dat er meisjes werden opgenomen die complexe problematiek hadden en daarbij een tehuis nodig hadden dat gericht was op langduriger opname. Hierin liep Tot Steun overigens voor de troepen uit want wat hier beleid was, met als gevolg meer overplaatsingen voor het kind, werd al snel in de hele kinderbescherming gewoon.

Vanaf het ontstaan in 1950 van De Brug was de leiding erop gericht de meisjes deel te laten nemen aan vrijetijdsactiviteiten buiten het tehuis. Zij konden daarin zelf kiezen. Sommigen meldden zich aan bij een sport-, gymnastiek-, dans- of toneelgroep. Anderen werden lid van de VCJC (Vrijzinnig-Christelijke Jeugd Centrale), waarvan ze de wekelijkse clubavonden bezochten en deelnamen aan de pinkster- of zomerkampen. Niet allen konden deze vrijheid van een jeugdorganisatie aan. Ze werden dan door de directie ervan af gehaald en naar bijvoorbeeld een

¹⁵⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 22 november 1950.

¹⁵⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 7 februari 1951.

¹⁵⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 21 februari 1951.

¹⁵⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 20 juni 1956, 18 september 1956.

¹⁵⁹ Jaarverslag Tot Steun 1960, 7.

¹⁶⁰ Jaarverslag Tot Steun 1960, 7.

gymnastiekclub gezonden.¹⁶¹ In de jaren vijftig kwam er een eigentijdse jongerencultuur op gang met muziek en dans. Dat werkte ook door in het leefklimaat op De Brug. Op afscheid van meisjes en verjaardagen vormde dansen een vast onderdeel. In vooral de weekenden werden veel platen gedraaid. In 1962 werd een televisie geschonken door een van de leden van Tot Steun.¹⁶²

De meest drukke tijden voor het pedagogisch personeel op doordeweekse dagen waren de vroege ochtend om alle meisjes de deur uit te krijgen en de namiddag en de avond als ze allemaal weer in huis waren. Enkele pupillen waren er ook overdag. Ze waren bijvoorbeeld ziek, zaten tijdelijk zonder werk of opleiding of hadden vakantie. Ook meisjes die net waren opgenomen bleven de eerste zes weken in huis ter observatie. Die tijd benutte men ook om meisjes op te leiden voor huishoudelijk werk.¹⁶³ Daarin hadden de leidsters een belangrijke rol. Leidsters en meisjes samen deden zo nogal wat huishoudelijk werk, en de leidsters ook wel op dagen dat er geen meisjes waren die hierin geschoold moesten worden. In sommige tijden klaagden ze over het huishoudelijk werk dat ze op hun bordje kregen en waarvoor ze niet aangesteld waren. Dat was een veelgehoorde klacht in kindertehuizen en het is de vraag of dit het punt wel was. Mogelijk dat een groter bezwaar was dat ze zich niet voldoende met kinderen konden bezig houden. Dat bleek uit een brief van een hoofdleidster die met ontslag was gegaan aan het dagelijks bestuur van Tot Steun in 1960. Zij was goed opgeleid en ervaren. Haar mening was dat ze teveel huishoudelijk werk moest doen en te weinig verantwoordelijkheden naar de meisjes toe kreeg: "Hoewel ik dikwijls verzocht om een meer gedeelde verantwoordelijkheid inzake de kinderen, bleef de situatie ongewijzigd."¹⁶⁴ Ook de weekenden waren intensief voor het personeel. Dat was zeker zo in de vroege jaren vijftig toen voor pupillen regelmatig een weekend thuis of bij familie nog niet zo gewoon was. Toen na 1960 in de kinderbescherming meer nadruk kwam op goede inzet van personeel, betere salariëring en verkorting van werktijden sprong Tot Steun daarop snel in door juist voor de weekenden en enkele avonden een extra kracht op De Brug aan te trekken. Dat gebeurde in 1964.¹⁶⁵

In 1971 werd het personeel verder uitgebreid nadat er opnieuw een verbouwing was geweest en regels ten aanzien van personeel opnieuw werden aangescherpt door de overheid en werkgeversorganisaties. Bovendien was in voorgaande jaren met twee afzonderlijke groepen gewerkt, die elk hun eigen huiskamer moesten hebben, namelijk de middengroep en de groep van de oudere jeugd. De tweede kwam op de bovenverdieping, nu meer personeel extern ging wonen. Dit vereiste wel meer personeel en men ging extra hulp aantrekken om in de spitsuren in huis bij te springen.¹⁶⁶ Ondertussen was een leefklimaat ontstaan waarin de meisjes met veel meer pedagogische leiding te maken kregen en het ongewoon werd dat ze 's middags bij thuiskomst dezelfde leidster aantroffen die hen 's morgens de deur uit had geholpen.

3.4. Personeel en deskundigheid

Het personeel vormde een belangrijke factor in het leefklimaat. Dat gold ook voor De Brug. Vooral het pedagogisch personeel was hierin bepalend. Daarvan was doorgaans niet veel aanwezig. Volgens Koekebakker was de verhouding één pedagogisch medewerker op twintig tot dertig kinderen in de door hem in de jaren 1951-1954 onderzochte tehuizen. Dan kon het gebeuren dat er op bepaalde tijdstippen geen leiding aanwezig was, als die wel gewenst was, zoals bij jongeren die vroeg moesten opstaan. Dat lag anders in De Brug (en de overige tehuizen van Tot Steun). Van begin af aan was er een directrice en daarnaast meestal twee assistenten op 15-21 pupillen in De Brug. Een van deze twee kreeg in de jaren vijftig de functie van hoofdassistente of adjunct-directrice. Dat laatste ging eraf toen de overheid in samenwerking met de koepelorganisatie van

¹⁶¹ Jaarverslag Tot Steun 1960, 8.

¹⁶² ATS, Brief Zeylstra (bestuur) aan Ter Harmsel (directrice) 5 februari 1962; Jaarverslag Tot Steun 1961, 10-11.

¹⁶³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 maart 1953.

¹⁶⁴ ATS, Brief hoofdleidster De Brug aan Hoofdbestuur 29 december 1960 (ATS map 202).

¹⁶⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 16 september 1964.

¹⁶⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 15 september 1971.

de kinderbescherming, de Nationale Federatie voor Kinderbescherming, functies en bijbehorende salarissen ging stroomlijnen begin jaren zestig.¹⁶⁷

Behalve pedagogisch personeel was er personeel voor de huishouding, naaiwerk, de keuken en het tuin- en kluswerk. Zulk personeel sprong nogal eens in als het nodig was in de zorg voor de meisjes. In totaal ging het in De Brug om zo'n vijf personeelsleden op een groep van 15-21 kinderen. Het grootste deel woonde in huis. De pedagogisch assistenten woonden zo dicht mogelijk bij de slaapvertrekken van de pupillen om zo toezicht te kunnen houden. Door dit intern wonen kon het gebeuren dat bij vacatures en ziekte de andere personeelsleden altijd konden worden ingezet en dan werden overbelast. Wanneer dit voorkwam kreeg dit personeel stevast een forse gratificatie van het bestuur ter waarde van een maandsalaris of meer.

De eerste directrice van De Brug, de in 1950 benoemde Van Wijk, trad aan in een periode dat goed opgeleid personeel in de kindertehuizen nog zeldzaam was. In enkele jaren zou dat gaan veranderen. Zij was niet opgeleid voor dit werk maar had wel jarenlange ervaring als directrice van een kinderbewaarplaats, zoals tot 1956 de kleuterschool werd aangeduid, waarvoor toen overigens nog geen diploma vereist was.¹⁶⁸ Bij de tweede directrice, Vogelzang, werd niet vermeld of ze de juiste diploma's had. In ieder geval scoorde ze wel hoger op het gebied van ervaring. Het bestuur had daardoor veel vertrouwen in haar. Ze begon op 1 februari 1952 nadat Alten enkele maanden orde op zaken had gesteld. Ze was toen 56 jaar. Voor Vogelzang in De Brug aan het werk ging was ze directrice van het tehuis voor Werkende Meisjes De Baank. Daarvoor had ze in het Rijksopvoedingsgesticht (ROG) voor meisjes in Zeist gewerkt onder mevrouw Honcoop, toen een bekende in de wereld van de kinderbescherming.¹⁶⁹

Het was eveneens lastig ander gediplomeerd pedagogisch personeel aan te trekken in de eerste jaren van het bestaan van De Brug. Zo had de eerste aangestelde assistente, net als de directrice, geen opleiding in de kinderbescherming. Het bestuur nam haar in 1950 aan maar stelde daarbij als eis dat ze de B-variant van de opleiding Kinderbescherming ging volgen.¹⁷⁰ Zo ging het voortaan met alle ongediplomeerde sollicitanten die aangenomen werden.¹⁷¹ Haar diploma zou ze in januari 1953 halen.¹⁷² Een maand later werd iemand aangenomen die graag hoofdassistente wilde worden en de opleiding voor Maatschappelijk Werk had gevolgd. Het bestuur stelde die functie in het vooruitzicht maar verbond daaraan de eis dat ze eerst een jaar op proef moest werken.¹⁷³ Wijs geworden door recente ervaringen in de eigen tehuizen was men nu voorzichtig.

Onder Vogelzang als directrice (1952-1959) was het lastig goed personeel te krijgen en vooral vast te houden. Doorgaans hield men een proeftijd van drie maanden aan. Het bestuur en de directie vonden iemand al gauw veel te jong en men was dan uiterst alert om te bekijken of die leidster dan wel overwicht had op de meisjes. Dat gebeurde in 1953. Maar toen zich even later een ander aandiende die even oud was als het geweigerde meisje, werd ze aangenomen. Een voordeel van haar was dat ze het diploma Maatschappelijk Werk gehaald had aan de Amsterdamse School voor Maatschappelijk Werk. Over haar was men tevreden omdat ze de meisjes beter in de hand kon houden. Ze kreeg echter binnen een jaar een aanbod van de kinderrechtster in Alkmaar om daar een functie te vervullen en vertrok.¹⁷⁴ Anderen die werden aangenomen bleken niet te voldoen omdat ze nog te weinig wisten van de kinderbescherming en daardoor fouten maakten, zo meldden de notulen zonder te beschrijven welke dan. Andere redenen voor ontslag waren dat de directrice vond dat de leidsters te sentimenteel waren, te familiair met de meisjes omgingen en ze teveel verwendden.¹⁷⁵ Omgekeerd beschouwden leidsters hun directrices als te afstandelijk, ook naar de meisjes toe. Vermoedelijk hadden ze gelijk voor wat betreft de eerste twee directrices. Bij

¹⁶⁷ Rietveld-van Wingerden 2017, 335; Willemse 1997, 389-390.

¹⁶⁸ Bakker et al. 2010, 635; ATS, Notulen dagelijks bestuur Tot Steun 3 mei 1950.

¹⁶⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 7 november 1951.

¹⁷⁰ Dat was nog net in de tijd dat de B-variant bedoeld was voor personen met een betere vooropleiding vergeleken met de A-cursisten. Snel zou de A-variant voor beginnelingen zijn en de B-variant een vervolgd daarop.

¹⁷¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 22 november 1950.

¹⁷² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 28 januari 1953.

¹⁷³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 6 december 1950.

¹⁷⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 8 juli 1953, 2 september 1953, 9 december 1953, 6 januari 1954, 3 maart 1954

¹⁷⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 september 1957, 29 januari 1958, 10 juli 1958.

Van Wijk vormde dat zelfs een reden om ontslag te geven.¹⁷⁶ Die afstandelijkheid hing deels samen met de visie van een directrice op de kinderen. Van Wijk had geen hoge pet van de meisjes op en voelde ze niet goed aan, zo brachten de meisjes en leidsters naar voren. Haar opvolgster Vogelzang had snel haar oordeel klaar en maakte direct al duidelijk dat ze de meisjes verwend vond en te veel ontzien.¹⁷⁷ Bij Van Wijk namen de assistenten haar kwalijk dat ze 's avonds niet in de groep was en dat deelden ze aan het bestuur mee. Nadat een bestuurslid Van Wijk hierop had aangesproken veranderde dat ten goede.¹⁷⁸ Vogelzang was vaker wat moeilijk naar personeel toe. Mogelijk had ze met de kinderen een goede relatie. Toen ze vanwege pensionering in 1959 vertrok kwam ze de eerste jaren nog regelmatig op De Brug terug voor een verjaardag van een meisje of gewoon enkele dagen als logee.¹⁷⁹ Wat hierboven getypeerd is als afstandelijkheid van de eerste twee directrices kreeg al snel bevestiging in het onderzoek onder oud-pupillen van Alten dat in 1957 verscheen. Veel meer dan mannen keken vrouwen negatief terug op de tijd die ze in een van de tehuizen van Tot Steun hadden doorgebracht. Voor de directrice waren ze bang geweest.¹⁸⁰ Vermoedelijk speelde dit in de hele kinderbescherming. Ook L.H. Fontein, toen directeur van de Rekkense Inrichtingen, wees bij het vijftigjarig bestaan van de Kinderbescherming op het autoritaire systeem van kindertehuizen en de schadelijkheid ervan voor kinderen.¹⁸¹

Het klimaat in huis lijkt sterk te zijn verbeterd onder mej. J. ter Harmsel als opvolgster van Vogelzang in 1959. Zij was benoemd in 1958 als adjunct-directrice. Toen ze naar de functie van directrice solliciteerde kon het bestuur snel beslissen haar aan te nemen vanwege haar ervaring en opleiding. Ze had acht jaar in de Heldringstichtingen gewerkt en daar haar diploma's Kinderbescherming A en B gehaald.¹⁸² Het klikte klaarblijkelijk goed tussen haar en Vogelzang omdat de laatste regelmatig nog kwam logeren op De Brug na haar vertrek. Ter Harmsel onderhield goede contacten met algemeen secretaris Zeylstra, met wie ze het had over de gang van zaken, nieuwe opnames en problemen met kinderen.¹⁸³ Ter Harmsel slaagde erin om een psychiater aan De Brug te verbinden die een brede taakopvatting kreeg ten aanzien van het huis. Deze W.S. Zeyl had gesprekken met haar over de gang van zaken in huis. Daarnaast nam hij kinderen in behandeling. Hij bleef, evenals Ter Harmsel, tot de opheffing van De Brug in 1976 deze taken vervullen.¹⁸⁴

3.5. Behandeling en pedagogische benadering

De eerste directrice, die weinig ervaring had in de kinderbescherming, begon rustig aan de voor haar vreemde betrekking. Ze kreeg van het bestuur ook de gelegenheid de tijd te nemen voor het opnemen van kinderen. Ze begon daarmee in juli 1950; in september waren er vier meisjes.¹⁸⁵ Zij was ook nog alleen, pedagogische assistenten moesten nog benoemd worden. De eerste kwam pas begin 1951. Daarna raakte het huis vol. De meisjes waren via Tot Steun of een andere voogdijvereniging binnen gekomen en een deel via de kinderrechter. Standaard tests werden in de jaren vijftig alleen bij uitzondering toegepast. Dat gold ook hier. Veel meisjes vielen in de categorie moeilijk opvoedbaar. Dat constateerde de psychiater Cohen na enkele maanden ervaring in dit tehuis en Van Wijk beaamde dit. De plaatselijke predikant Van Veen die de catechisatie verzorgde, vertrok omdat hij de kinderen voor zijn aanpak te moeilijk vond; hij gaf aan niet te snappen hoe Van Wijk het met ze kon uithouden.¹⁸⁶

Net als elders waren er in deze tijd nog geen behandelplannen voor elk kind of voor onderscheiden groepen, noch een uitgewerkte methodische aanpak. Wel stond de aanpak sterk onder invloed van

¹⁷⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 24 oktober 1951.

¹⁷⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 16 januari 1952.

¹⁷⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 16 januari 1952.

¹⁷⁹ ATS, Brief Ter Harmsel aan Zeylstra 11 juni 1960, 27 oktober 1960, 15 november 1961, 31 augustus 1962.

¹⁸⁰ Alten 1957, 63-64.

¹⁸¹ Fontein 1955, 61.

¹⁸² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 14 mei 1958.

¹⁸³ ATS, Ordner met correspondentie dagelijks bestuur Tot Steun 1959-1965.

¹⁸⁴ ATS, Brief Ter Harmsel aan Zeylstra 8 januari 1961, 8 februari 1962; ATS, Brief Zeylstra aan Ter Harmsel 10 februari 1961.

¹⁸⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 12 juli 1950, 6 september 1950.

¹⁸⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 21 januari 1951.

de psychoanalyse, waarin de psychiater een belangrijke rol toebedeeld kreeg in de individuele behandeling van kinderen, maar vaak alleen de kinderen van wie men behandeling nodig vond. Ook de directrice ging mee in dit denken, door een punchbal (boksbal) aan te schaffen en in de gang op te hangen die de meisjes kon helpen hun agressie en woede kwijt te raken.¹⁸⁷

De pupillen waren overdag naar school of werk. Daarvoor moesten ze flinke afstanden op de fiets afleggen, want werk en school waren doorgaans in Haarlem. Vaak was dat de huishoudschool of werk in de huishouding bij een particulier, zeker in de eerste jaren. Maar al snel raakte het beroep van dienstmeisje uit de gratie en lieten meisjes zich door cursussen en opleidingen graag scholen voor kapster, schoonheidsspecialiste en winkelbediende. Net als bij Boschzicht verschoof in de loop van de jaren het accent van werk naar opleiding, terwijl de meisjes ook vaker naar een mulo, hbs of gymnasium gingen. In 1966 bezochten zes meisjes de huishoudschool, drie het gymnasium, drie een mulo-school, twee werkten in een winkel of confectieatelier, drie op kantoor en twee in een verpleeg- of bejaardentehuis, vijf in de huishouding en een als kapster.¹⁸⁸ In het vinden en begeleiden van werkenden en hun werkgevers had de hoofdassistente en of de directrice een speciale taak. Zo had de hoofdassistente Maas Geesteranus in 1953 regelmatig 'buitendienst'. Dit betekende dat ze werkgevers en scholen bezocht voor overleg. Ze ging er zo vaak op haar fiets op uit dat ze hiervoor een extra toelage vroeg aan het bestuur.¹⁸⁹

Gezien de indicaties waarmee meisjes opgenomen werden was het te verwachten dat er op het gebied van seksualiteit problemen waren. Die indicaties en het inspelen op seksualiteit kwamen naar voren in de bewaarde correspondentie tussen directrice Ter Harmsel en Zeylstra van het bestuur uit de jaren 1959-1965. Er waren meisjes die werden opgenomen omdat hun moeder zich liet onderhouden door wisselende mannen, een misstap hadden begaan of 'ondeugend' waren geweest zoals een van de meisjes vertelde. Daarnaast belandden meisjes in De Brug die seksueel misbruikt waren door bijvoorbeeld een pleegvader. Een klein aantal was overgeplaatst van het meisjeshuis Steenbeek van de O.G. Heldringstichtingen in Zetten dat specifiek voor 'gevallen' meisjes was. Het was dan de bedoeling om op De Brug verder te worden geholpen om de overstap naar de maatschappij te maken. Mocht dat niet goed gaan dan kon het meisje altijd terug naar Steenbeek.¹⁹⁰ In het huis zelf wilde het bestuur daarom geen mannelijke leiders aanstellen, evenmin getrouwd personeel om zo mannen buiten de deur te houden. Onbekend is hoe meisjes in dit toch open tehuis geholpen werden om met seksualiteit om te gaan. Wel was er in 1954 aan aanbod van de kinderarts J. Bos-van den Broeke, om seksuele opvoeding in het huis te verzorgen. Zij had daarmee al ervaring opgedaan in het protestants-christelijke tehuis Rachel Steyn in Bloemendaal. Het bestuur wilde eerst informeren hoe dat daar was gevallen.¹⁹¹ In de jaren zestig kwam over dit onderwerp wel meer openheid. Meisjes kregen toestemming een vriendje te hebben die ze ook in het huis mochten ontvangen, mits het vriendje zich eerst voorstelde aan de leiding. Ook de leiding ervoer dat als gezellig. Dat leidde soms tot bijzondere situaties. Zo probeerde een jongen 's nachts met een ladder in de kamer van zijn vriendinnetje te komen, maar hij klopte per abuis op het verkeerde raam. In groepsgesprekken daarna is deze handelwijze besproken, waarbij meisjes ten opzichte van elkaar verwijten uitten.¹⁹²

Hoewel uit de archieven regelmatig blijkt dat er met de meisjes als groep overleg was, bijvoorbeeld naar aanleiding van een gebeurtenis, geven ze niet de indruk dat een groepsgewijze behandeling of behandelstrategie centraal stond. Ook was er in alle jaren geen verdeling van pupillen in groepen, zoals op Boschzicht dat iets groter was, in latere jaren wel gebeurde. De meisjes waren bovendien overdag doorgaans weg en gingen vanaf het midden van de jaren vijftig ook regelmatig een weekend op verlof zodat de groep dan niet volledig was. Aan dit soort tehuizen kwam in de jaren zeventig steeds minder behoefte, mede dankzij het ontstaan van nieuwe vormen van hulp zoals gezinshuizen, home training en intensieve pleegzorg.

¹⁸⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 21 februari 1951.

¹⁸⁸ Jaarverslag Tot Steun 1966, 24.

¹⁸⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 maart 1953.

¹⁹⁰ ATS, Brieven van Ter Harmsel aan Zeylstra (Hoofdbestuur) 1 juni 1961, 22 juli 1961, 18 juni 1962.

¹⁹¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 28 april 1954.

¹⁹² Jaarverslag Tot Steun 1963, 12.

4. Nieuw Veldzicht 1945-1998

Nieuw Veldzicht was een tehuis voor jongens van 14 jaar en ouder. Dit jongenshuis bestond al sinds 1908, maar heette toen Oud-Veldzicht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog verhuisden de verzorging en de jongens naar het huis Nieuw Veldzicht, gelegen naast het pretpark Julianatoren, waar toen de oudere groep meisjes zat. Voor de meisjes vond men dat in oorlogstijd een gevaarlijke plek vanwege de toch lange fietstocht naar Apeldoorn. Vandaar dat de oudere jongens en meisjes van gebouw verwisselden.¹⁹³

Van de door Tot Steun beheerde tehuizen was Nieuw Veldzicht na 1945 verreweg het moeilijkst, niet in de laatste plaats vanwege de doelgroep. Het huis was bedoeld voor werkende en studerende jongens. Het was dus de mannelijke variant van De Brug, maar de groep was aanzienlijk moeilijker en dat nam toe in de loop van de jaren. Steeds vaker kwamen hier jongens terecht die vastgelopen waren in pleeggezinnen of andere tehuizen of met de kinderrechter in aanraking waren gekomen vanwege delicten. Na 1978, toen vele tehuizen moesten sluiten, hing meerdere keren het voortbestaan aan een zijden draadje, maar het lukte toch steeds met adhesiebetuigingen van kinderrechters te blijven bestaan. Die roemden onder meer de structuur en het klimaat in de instelling. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1982, 1986 en 1991.¹⁹⁴ Uiteindelijk kreeg Nieuw Veldzicht de toekenning van landelijk werkende instelling vanwege het specifieke zorgaanbod. In 1998 ging Nieuw Veldzicht verdere samenwerking aan met de Leo Stichting gericht op dezelfde doelgroep en onder een nieuw stichtingsbestuur. Daarmee viel het tehuis niet meer onder Tot Steun. Even later zou Nieuw Veldzicht verhuizen naar Almere. Deze ontwikkelingen betekenden het einde van Tot Steun als jeugdzorginstelling.¹⁹⁵

4.1. Organisatie

De ligging van Nieuw Veldzicht buiten Apeldoorn en vlak naast het pretpark Julianatoren leverde nogal wat incidenten op. De relatie was spanningsvol. De beheerder probeerde steeds weer stukken grond van Nieuw Veldzicht tegen grote bedragen in bezit te krijgen. Ook ervoer men in Nieuw Veldzicht steeds weer lawaaioverlast van het park. Een decennialange strijd was de aansluiting van Nieuw Veldzicht op de riolering dat de beheerder van Julianatoren tegenhield. Voor de jongens betekende deze situatie een behoorlijke uitdaging, mogelijk geïnspireerd door hoe binnenshuis de buur het onderwerp van gesprek was. Regelmatig haalden ze kattenkwaad uit bij de Julianatoren zoals vernielingen, diefstalletjes en treiteren van de kinderen van de directeur.¹⁹⁶

Gedurende het gehele naoorlogse bestaan had men te kampen met een huis dat verouderd was en waarvan het interieur door indeling en uitstraling vaak niet geschikt werd geacht om als kindertehuis te dienen. Er is heel wat vertimmerd en verbouwd. Organisaties die advies werden gevraagd over het tehuis brachten regelmatig naar voren dat het bestuur het tehuis beter maar kon opheffen vanwege de ligging en huisvesting om vervolgens elders opnieuw te beginnen.¹⁹⁷ In de jaren tachtig toen de overheid veel tehuizen sloot en streefde naar regionalisering in het aanbod stimuleerde die ook tot sluiting van Nieuw Veldzicht, evenals de overheid deed met Boschzicht. Beide waren gevestigd in Apeldoorn. Dat was een gebied met veel tehuizen. Terwijl Boschzicht niet tegen die druk bestand was, zette Nieuw Veldzicht sterk in op continuering door het benadrukken van haar unieke karakter. Het tehuis had pupillen uit het hele land, waardoor het altijd volledig bezet was en regelmatig een wachtlijst had. Het huis had zich namelijk gespecialiseerd in problematische jongens die elders uitbehandeld waren en met wie men geen raad meer wist. Het tehuis kreeg steun van kinderrechters die regelmatig jongens naar Nieuw Veldzicht stuurden. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1982. Als er weer een dreiging kwam van opheffen dan deed de directie een beroep op kinderrechters en andere plaatsende instanties.¹⁹⁸ De

¹⁹³ Rietveld-van Wingerden 2017, 123, 256-257.

¹⁹⁴ ATS, Adhaesiebetuigingen 25 oktober 1982, 11 juli 1986, 14 juli 1986; Kooiman 2004, 16-17.

¹⁹⁵ Van Haaster et al. 1993, 28-29.

¹⁹⁶ Zie bijvoorbeeld ATS, notulen bestuur TSN 30 augustus 1979, 18 juni 1981, 8 maart 1983.

¹⁹⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur 11 februari 1953, 18 september 1968.

¹⁹⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 8 januari 1969.

kinderrechters brachten naar voren dat Nieuw Veldzicht moest blijven omdat het klimaat en de structuur ideaal waren voor de doelgroep van moeilijk plaatsbare jongens en Nieuw Veldzicht kon bieden wat andere instelling niet zo goed deden namelijk goed overleg met plaatsende instanties, en met goede resultaten stimuleren en helpen van de jongens tot opleiding, werk en zelfstandig wonen.¹⁹⁹ Uiteindelijk kreeg Nieuw Veldzicht de toekenning van Landelijk Werkende Residentiële Voorziening (LWRV) met twaalf andere tehuizen, waaronder De Ambelt, Leo-Stichting, Harreveld en De Glind.²⁰⁰

4.2. Mishandeling en verwaarlozing

In de notulen van het bestuur en later in overleggen van directies van de tehuizen van Tot Steun komen regelmatig voorvallen van geweld, verwaarlozing en voor pupillen mogelijk schadelijk gedrag van personeel en medepupillen voor. Dat was bijvoorbeeld het geval bij directeur Schreuder die in 1949 A. Boehlé, die het tehuis door de oorlog heen had geholpen, opvolgde. Uit de gedachtewisselingen in de bestuursnotulen lijkt het alsof Schreuder de pupillen verwaarloosde en regelmatig sloeg. Kort na zijn aanstelling kwamen er over hem klachten binnen van een man die onder Boehlé al op Nieuw Veldzicht werkte als kok en klusjesman. Aanvankelijk was hij tevreden over de nieuwe directeur, maar oudere jongens hadden hem in vertrouwen genomen over naar hun mening ongewenste situaties in Nieuw Veldzicht. Onduidelijk is wat die situaties waren. Wel kwam deze man direct in actie door dit bij de algemeen secretaris van het bestuur, toen nog A.M.J. Post Uiterweer, te melden. Die kwam praten met hem en apart met Schreuder. Daaruit trok het bestuur de conclusie dat Schreuder teveel vrijheid gaf aan jongens, meer dan ze gewend waren onder Boehlé en dat vooral de 'slappere' jongens die vrijheid moeilijk aankonden.²⁰¹ De kok besloot om ontslag te nemen.²⁰² Op zijn afscheidsavond was er onrust onder en protest bij de jongens, maar Schreuder kon het volgens het bestuur goed hanteren.²⁰³

Nog geen jaar later kwamen vergelijkbare klachten binnen via de maatschappelijk werkster Alten die Boehlé had gesproken en die nog contact onderhield met een deel van de jongens.²⁰⁴ Al snel daarna kreeg het bestuur een bericht van een zus van een pupil. Zij had een brief ontvangen van haar broer over de situatie op Nieuw Veldzicht, overlegde vervolgens met de gemachtigde daarover die haar aanraadde het bestuur in te lichten. De gemachtigde was een vrijwilliger van een voogdijvereniging, die tot taak had de aan de vereniging toegekende voogdijpupillen en hun familie te begeleiden.²⁰⁵ De klachten betroffen vooral te ruw optreden, te weinig personeel en onvoldoende kleding.²⁰⁶ Het bestuur vroeg de in 1947 door Tot Steun op consultbasis in dienst genomen psychiater Briët om poolshoogte te nemen en zijn conclusie was dat de situatie onhoudbaar was: Schreuder was zeer onevenwichtig en onzeker zodat hij alleen daardoor al ongeschikt was. Een rustig onderhoud was niet mogelijk. Bovendien werd er geslagen. De sfeer onder de jongens was slecht, er was geen eenheid, zo stelde Briët vast.²⁰⁷ Vervolgens kwam het personeel steeds met klachten over de directeur. Het bestuur besloot er twee keer per maand te gaan kijken, een keer vooraf aangekondigd en de andere keer onverwachts.²⁰⁸ Wat men aantrof bevestigde de berichten: het was vies in huis en aan tafel ongezellig en onbeschaafd. De directeur bezigde ruwe taal. De jongens sliepen allen zonder pyjama, terwijl er vijftig meter flanel in de kast lag bedoeld om er pyjama's van te maken.²⁰⁹ Een van de bezoekende bestuursleden was J.G. Blok, directeur van een orthopedagogische inrichting voor jongens in Rotterdam. Hij kwam tot dezelfde conclusie: er was eerder sprake van verwenning en verwaarlozing dan opvoeding. Het bestuur

¹⁹⁹ ATS, Brieven van kinderrechters en instanties aan Tot Steun 29 september 1982, 11 oktober 1982, 25 oktober 1982, 28 oktober 1982, 29 oktober 1982.

²⁰⁰ Van Haaster et al. 1993, 1-6, 21-32.

²⁰¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 274; ATS, Notulen dagelijks bestuur Tot Steun 31 augustus 1949.

²⁰² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 13 oktober 1949.

²⁰³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 26 oktober 1949.

²⁰⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 6 september 1950.

²⁰⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 26 oktober 1949.

²⁰⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 28 september 1950.

²⁰⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 oktober 1950.

²⁰⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 6 december 1950.

²⁰⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 24 januari 1951, 21 februari 1951, 12 september 1951, 12 december 1951.

besloot in te grijpen, ondanks dat inspecteur Huisman van het Departement van Justitie juist een zeer goede indruk van Nieuw Veldzicht had.²¹⁰ Het liep uiteindelijk uit op ontslag van de directeur, dat Huisman nog wilde verhinderen met zijn aansporing dat de directeur het zou redden als hij een goede assistent had.²¹¹

Onder het bewind van Schreuder was ook enkele keren sprake van ontoelaatbaar gedrag van pupillen, waarbij soms de politie werd ingeschakeld. Diefstal op Nieuw Veldzicht of bij een werkgever kwam het meest voor, waarbij het om honderden guldens kon gaan. Tussen de regels door lezen we ook over seksueel grensoverschrijdend gedrag bij de pupillen. Als het maar enigszins kon keek men daarom goed uit met de plaatsing van nieuwe jongens. Dat gebeurde in 1950 met een pupil die was opgenomen op verzoek van een Ambtenaar voor de Kinderwetten. Het ging om een voorlopige toevertrouwing omdat er haast was geboden.²¹² De betreffende jongen moest weg uit Nieuw Veldzicht toen bekend werd dat hij behalve een ernstige "bedwateraar" ook seksueel onbetrouwbaar was. Zijn aandacht ging vooral uit naar kleine meisjes.²¹³

De opvolger van Schreuder, W. Holterman ten Hove, was iemand die met strakke hand leiding gaf. In 1956 was er een incident met een assistent die was betrapt op het plegen van homoseksuele handelingen met een pupil. Hij werd op staande voet ontslagen.²¹⁴ In 1966 maakten de notulen melding van een groepsleider die niet te vertrouwen was in zijn omgang met pupillen. Die was in 1962 aangesteld na enige maanden problemen met het vinden van een groepsleider.²¹⁵ Kinderrechter Keyser in Alkmaar nodigde de voorzitter van Tot Steun uit voor een gesprek. Zij had namelijk een rapport gekregen van een van de pupillen van Nieuw Veldzicht en was verbaasd daarop de naam van de betreffende groepsleider te zien als opsteller van het rapport. Wat bleek, de jongen over wie het rapport handelde was eerder in Zandwijk, een kinderpsychiatrische instelling, opgenomen geweest, waar deze groepsleider werkte.²¹⁶ Daar was duidelijk geworden dat het contact tussen beiden zeer ongewenst was en daar was hij ontslagen. De kinderrechter had iemand naar Nieuw Veldzicht gezonden maar daar bleek dat die groepsleider inmiddels ontslag had aangezegd gekregen en nu vermoedde ze dat een affaire tussen beiden de reden was. Ze dreigde dit door te geven zodat in Nieuw Veldzicht geen jongens meer geplaatst zouden worden.²¹⁷ De notulen geven overigens een andere reden van het ontslag.²¹⁸

Enkele jaren later werd een groepsleider ontslagen vanwege een hardhandige aanpak van een lichtdrongen jongen. Omdat er meer zulke incidenten waren geweest met deze leider nam het bestuur het initiatief hem te ontslaan waarbij werd aangedrongen op ontslag met wederzijds goedvinden om de toekomst van de leider niet onmogelijk te maken. Hij mocht niet meer op het terrein komen. De betreffende jongen kon niet meer op Nieuw Veldzicht terecht, om het risico te vermijden dat hij een rel in het huis zou veroorzaken. Gezien deze handelwijze moet het een vrijwillig geplaatste jongen zijn geweest.²¹⁹ Een heikel punt was de isoleercel. Meerdere tehuizen hadden er een, maar toen de kinderbescherming onder vuur kwam te liggen juist vanwege de autoritaire houding en machtsmisbruik ten aanzien van pupillen kwam het onderwerp ook binnen het bestuur van Tot Steun aan de orde. Knijptijzer, die doorgaans het onderhoud en de verbouwingen deed, was van de cel op de hoogte. Hij en Zeylstra als algemeen secretaris stelden in 1968 vast dat de cel nog regelmatig werd gebruikt, maar dat het bestuur daaraan weinig kon doen: "Hoewel wij er ernstige bezwaren tegen hebben geloven wij niet dit Holterman ten Hove te kunnen verbieden. Het past in zijn opvoedingssysteem, dat hij zeer bewust, ook met betrekking tot een opsluiting in de cel, hanteert."²²⁰

²¹⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 12 september 1951.

²¹¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 13 augustus 1952.

²¹² Wegerif 1955, 140.

²¹³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 22 februari 1950.

²¹⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 20 mei 1956.

²¹⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 5 september 1962.

²¹⁶ Van Lieshout 2014, 119.

²¹⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur 19 augustus 1966.

²¹⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur 2 december 1964, 12 mei 1965, 8 september 1965, 29 september 1965, 20 oktober 1965, 27 april 1966, 18 mei 1966.

²¹⁹ ATS, Stafvergadering Nieuw Veldzicht 13 juni 1979; ATS, notulen bestuur TSN 14 juni 1979.

²²⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur 3 april 1968.

De directeur was er ook nooit geheimzinnig over geweest, hij vond afzondering van belang om processen in de groep doorgang te laten vinden: "Wie is nog bereid om een jongen die de situatie in de groep onmogelijk maakt bij zijn kladden te pakken en naar slaapzaal of cel te brengen? Intuïtief heeft die jongen dat ook nodig", zo stelde hij in het jaarverslag van 1962.²²¹ Ook na het vertrek van Holterman ten Hove in 1968 bleef de cel in gebruik. Dat was juist de tijd dat de opkomende democratiseringsbeweging zich sterk verzette tegen de isoleercel. Het Jongerenadviescentrum (JAC) en de actiegroep Waer Gebeurt signaleerden dat er in de periode 1973-1980 minstens achttien inrichtingen met een isoleercel zijn geweest die ook inderdaad als zodanig werkte.²²² De Minister van Justitie zond echter in 1974 een brief naar alle tehuizen dat de cel niet meer gebruikt mocht worden tenzij een inrichting daarvoor dispensatie had gekregen. Nieuw Veldzicht had die dispensatie gekregen. Maar de Bond van Minderjarigen (BM), ontstaan in 1972, ging dat aanvechten nadat enkele jaren later een afdeling in Apeldoorn was opgericht. Twee meisjes als afgevaardigden van BM Apeldoorn kregen in 1978 toestemming drie maanden lang op maandagavond gesprekken met de jongens te voeren over het leven op Nieuw Veldzicht en de regels die er golden.²²³ Diverse kranten schonken aandacht aan Nieuw Veldzicht en de daar gebruikte isoleercel. Na deze commotie trok de Minister van Justitie de machtiging voor het gebruik van de cel in Nieuw Veldzicht in, mede ingegeven door de aan de gang zijnde verbouwing waardoor iedere jongen zijn eigen kamer kreeg. Dan was afzondering gemakkelijker te realiseren.²²⁴ Niettemin bleef de handelwijze bestaan, die in de notulen en stafvergaderingen "kamer 13" werd genoemd en vooral werd gebruikt na herhaaldelijk wegllopen.²²⁵

Een probleem was het bedplassen. Hierover werd in het algemeen in notulen en verslagen zelden of nooit gesproken, maar Nieuw Veldzicht was er soms vrij open over. Men legde daarbij vaak het verband met spanningen. Bedplassen was een oud probleem in de kinderbescherming en moet ook in deze tijd veel voorgekomen zijn in kindertehuizen, ook bij de oudere jeugd zoals op Nieuw Veldzicht. Men probeerde hierbij de jongens te helpen met adviezen als 's avonds niet meer drinken en ze rond 24 uur te wekken om naar de wc te gaan. Sommigen kregen een zogenaamde plaswekker. Daarnaast was er een zeiltje in bed bij 'veelplegers'. Vaak was dat op doktersadvies.²²⁶ Ondertussen was het wel de gewoonte dat deze jongens zelf hun bed moesten afhaken en de natte lakens in het washok brengen, er uitspoelen en vervolgens ophangen om te drogen. Dat kon niet onopgemerkt blijven ook al waren er inmiddels eenpersoonskamers. Deze handelwijze was niet als strafmaatregel bedoeld, maar kon door de jongens wel zo gevoeld zijn. In 1988 besteedde een van de groepsleiders er in de stafvergadering nadrukkelijk aandacht aan: "Moet de jongen zelf zijn laken uitspoelen en ophangen? De jongens schamen zich toch al dood. En binnen de kortste keren weet elke jongen het." Als oplossing werd bedacht dat de jongen het natte beddengoed in een plastic zak onder zijn bed bewaarde en dat de leiding later het meenam en ook schoon beddengoed er weer neerlegde.²²⁷

Een dramatisch incident vond in 1993 plaats. Een 16-jarige pupil raakte op 8 september vermist. Dat gebeurde wel vaker, weglopen kwam veelvuldig voor. Die avond is een opsporingsbericht uitgegaan van de politie in Apeldoorn. Ruim een week later werd hij dood in de vijver op het terrein van Nieuw Veldzicht gevonden met zijn benen aan elkaar gebonden. Verschillende kranten, de plaatselijke televisie en het NOS-journaal maakten op 23 september van dat jaar melding van de verdrinkingsdood van de jongen.²²⁸ De dader bleek een jongen van Nieuw Veldzicht te zijn, nadat alle onderzoek en ondervragingen naar hem toe leidden.²²⁹ In de kranten verschenen weer meldingen, in de *Apeldoornsche Courant* onder de veelzeggende titel: 'Hoe het precies verlopen is, zal pas bij de rechter duidelijk worden.'²³⁰ Het aantal incidenten is vermoedelijk veel groter geweest dan hier weergegeven. Niet alles werd opgemerkt en niet alles belandde op de

²²¹ Jaarverslag Tot Steun 1962, 16.

²²² Van Bavel & De Smet 1980, 6.

²²³ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1978, 7-8.

²²⁴ ATS, Brief Directie Kinderbescherming aan het bestuur van Tot Steun 10 oktober 1978; Zitting Tweede Kamer 1977-1978. Aangangsel van de Handelingen.

²²⁵ ATS, notulen stafvergadering Nieuw Veldzicht 27 maart 1985.

²²⁶ ATS, Stafvergadering 3 maart 1976, 2 november 1977, 22 november 1978.

²²⁷ ATS, Stafvergadering 23 november 1988.

²²⁸ ATS, Verslag van het crisisteam, 1991, 1-7.

²²⁹ ATS, Verslag van het crisisteam 1991, 7-11.

²³⁰ *Apeldoornse Courant* 16 oktober 1993.

bestuurstafel. Niet alles kwam bovendien op papier terecht. Directeur H.A. Koerhuis was daarvoor huiverig. Dat maakte hij duidelijk toen het bestuur hem verweet niet eerder geïnformeerd te zijn bij een gebeurtenis: "Alles wat op papier staat kan in verkeerde handen komen."²³¹

4.3. Leefklimaat

De leiding van een tehuis was bepalend voor het leefklimaat, zo kregen werkers in de residentiële zorg meermalen voorgehouden. Dat was zeker het geval op Nieuw Veldzicht, waar de populatie oudere jongens hoge eisen stelde aan de leiding. Toen Schreuder op Nieuw Veldzicht begon was dat gewend aan strak leiderschap van Boehlé. De nieuwe directeur was een hele andere persoon, die af en toe de touwtjes liet vieren. Over hem kwamen klachten bij het bestuur binnen gebaseerd op informatie van de oud-directeur, de daar werkzame kok na gesprekken met de jongens over de gang van zaken in huis en een zus van een pupil. Het lijkt erop dat er onder directeurschap van Schreuder veel onduidelijkheid voor de jongens was. Toch waren ze wel op hem gesteld, zo beoordeelde de orthopedagoog Blok na bezoek aan Nieuw Veldzicht: ze vonden hem goedig, maar zagen hem ook niet voor vol aan.²³² Niet alleen Schreuder maar ook het overige personeel droeg bij aan onzekerheid, onderling wantrouwen en partijschap. Er was veel gestook en tegen elkaar uitspelen van personen. Het personeel verspreidde verdachtmakingen over de directeur en omgekeerd. Het leidde tot veel personeelwisselingen. Bestuursleden signaleerden keer op keer na hun bezoeken dat er te weinig leiding was en de zorg veel te wensen overliet. Jongens sliepen zonder pyama's en hadden tekort aan kleding.²³³ De controleur van het departement wees op ontbrekende afscheidingsgordijnen in de doucheruimte en toen hij na een half jaar weer kwam waren ze wel aangeschaft maar nog steeds niet opgehangen.²³⁴

Het bestuur was alert geworden op de gang van zaken in huis, en greep in als de directeur leek te ontsporen. Hij ontplooiëde mooie initiatieven op het gebied van vrijetijdsbesteding, zoals fietstochten en kampeerweken. Toen hij alleen met acht jongens wilde kamperen vonden de assistenten dat een hachelijke onderneming. Ook het bestuur ontraadde dat sterk. Uiteindelijk ging er toch een assistent mee. Jongens bepaalden tot ongenoegen van het bestuur zelf de invulling van de avonden in Nieuw Veldzicht, zo merkten ze bij hun bezoeken. In huis waren 'pingpong', schaken en bridge populair. Assistenten regelden de aankoop van voetballen en pingpongballen door bij het bestuur daarvoor geld te vragen.²³⁵ Daarnaast maakten ze zich sterk voor de aanschaf van materiaal en gereedschap voor handenarbeid en kregen daarvoor van het bestuur een budget van 200 gulden, destijds het dubbele van het maandsalaris van een inwonende groepsleider.²³⁶

Schreuder werkte op Nieuw Veldzicht in een tijd dat het leefklimaat in tehuizen nog te lijden had onder de naweeën van de oorlog en goed opgeleid personeel schaars was. Zijn opvolger Holterman ten Hove die begin 1952 op Nieuw Veldzicht aantrad kon onder gunstiger omstandigheden werken. Tot 1968 zou hij directeur blijven. Toen nam hij op eigen initiatief ontslag omdat hij zich opgebrand voelde. Hij was een hele andere persoon. Met strakke hand gaf hij leiding en structuur en stelde zowel naar de jongens als het bestuur zijn eisen. Voor de jongens bepaalde hij nauwkeurig de regels en sancties bij overtredingen. Aan het bestuur deed hij vele verzoeken en was daarin een volhouder. Hoe bijvoorbeeld de vrije tijd werd ingevuld had onder hem meer structuur. Holterman ten Hove kon zijn werk doen in een tijd dat het inmiddels economisch al weer beter ging en het bestuur zich ook meer kon veroorloven aan uitgaven. Die extra uitgaven lagen vooral op het gebied van vrijetijdsbesteding en aanpassing van het gebouw ter bevordering van een goed leefklimaat. Hierbij deed hij ook een beroep op de achterban, een gewoonte die al sinds de oprichting van Tot Steun een probaat middel bleek.²³⁷ Dat betrof bijvoorbeeld een oproep voor schaatsen in 1954, zodat de jongens de komende winter het ijs op konden. Daarop kwam goede

²³¹ ATS, notulen Bestuur TSN 14 juni 1979.

²³² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 12 september 1951.

²³³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 12 december 1951.

²³⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 10 januari 1951, 22 augustus 1951.

²³⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 6 september 1950, 24 januari 1951.

²³⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 20 november 1951.

²³⁷ Rietveld-van Wingerden 2017, 207-208.

respons.²³⁸ Holterman ten Hove legde sterk de nadruk op het belang van sport voor deze doelgroep. In 1953 werd op zijn verzoek een voetbalveld op het terrein gecreëerd.²³⁹ Hij kreeg in 1960 voor elkaar dat hij een sportleider kon benoemen die tevens als groepsleider kon werken, maar wel flink meer salaris kreeg dan een 'gewone' groepsleider.²⁴⁰

Het leefklimaat werd behoorlijk bepaald door vrijheid die de jongens hadden en de wijze waarop de leiding mogelijkheden bood om die in te vullen. De jongens mochten hun avonden vrij buitenshuis besteden. Dat was ook gewoon in een tehuis dat gericht was op werkende en studerende jongeren. Daarin kregen ze onder Schreuder misschien wat teveel vrijheid, zeker in de ogen van zijn opvolger. De laatste voerde daarvoor regels in. Een van de eerste maatregelen van Holterman ten Hove was het aanvragen bij het bestuur van een belverklapper in zijn slaapkamer voor te laat binnenkomende jongens. In de week moesten ze voor 22.30 uur en in de weekenden voor 24.00 uur binnen zijn; later werden de uitgaansavonden beperkt en de tijdstippen voor binnenkomst vervroegd. Verder regelde hij bij het bestuur dat jongens die niet verdienden zich op kosten van Tot Steun mochten aanmelden voor lidmaatschap van een club buitenshuis.²⁴¹ Daarnaast zette Holterman ten Hove zich in om aantrekkelijke bezigheden in en bij huis te regelen. Toen het eigen voetbalveld was gerealiseerd maakte hij zich sterk voor een eigen sporthal. Beide zouden volgens de directeur een grote meerwaarde hebben doordat er dan competities met andere clubs gehouden konden worden en Nieuw Veldzicht zo meer geïntegreerd raakte in de omgeving.²⁴² Het voetbalveld kwam er wel, maar een sporthal was een brug te ver. Daarnaast probeerde men het uitgaan te beperken door het in huis gezelliger te maken. Een van de leiders kon in 1952 een pick-up (platenspeler) met versterker bemachtigen. Een ander regelde een radio.²⁴³ Toen de TV zich aandiende stelde Holterman alles in het werk om er een voor Nieuw Veldzicht te bemachtigen. Zijn verzoek aan het bestuur ondersteunde hij met het argument dat hij daarmee kon voorkomen dat jongens op zaterdagavond naar het café trokken om daar TV te kijken. De jongens hadden daarvoor zelf 250 gulden met vakantiewerk bijeen gespaard. Dat was in een tijd dat de TV nog zeer schaars was. Televisies stonden nog vooral in ruimtes zoals cafés waar gezamenlijk gekeken kon worden.²⁴⁴

Het streven was doorgaans om het leefklimaat in huis dusdanig te maken dat jongens in huis genoeg vertier vonden en het er goed hadden met elkaar, om zo uitgaan zoveel mogelijk te beperken en daarmee te voorkomen dat er ongeregelde ontstonden. Ook na het vertrek van Holterman ten Hove in 1968 bleef dat een belangrijk aandachtsgebied. Daarvoor organiseerde men ook veel op hoogtijdagen zoals het kerstfeest, Pinksteren en Koninginnedag. Sport stond steeds bovenaan. Traditioneel was het zogenaamde nederlaagtoernooi waarin de jongens het opnamen tegen bijvoorbeeld het personeel en werkgevers.²⁴⁵ Regelmatig waren er competities tegen andere voetbalclubs. Voor bezoekende clubs werd in 1974 aparte kleedkamers aangebracht.²⁴⁶ In de jaren zeventig werden er regelmatig jongens lid van de Apeldoornse voetbalvereniging OBV.²⁴⁷ Er kwamen attributen die voldoende vertier moesten geven zoals flipperkasten, biljarttafel, tafeltennis, trampoline en rubberboten om daarmee het Veluwemeer op te gaan.²⁴⁸ Met de toenemende problematiek bij de jongeren moesten de attributen het nogal eens ontgelden.

Eveneens vormden de ouders een aandachtspunt. Lange tijd vielen die buiten de aandacht van kinderbeschermers, maar dat veranderde aan het einde van de jaren veertig. Dat blijkt ook in het eigen periodiek van Tot Steun, waar men verwees naar de rechten van het kind en waarvoor men zich baseerde op de psychoanalyse en al spoedig ook op de gehechtheidstheorie van Bowlby. Voor de ontwikkeling van een kind waren ouders van grote waarde, zo was de boodschap.²⁴⁹ Op Nieuw Veldzicht werd vanaf 1953, net als in de andere tehuizen van Tot Steun, voor het verbeteren van

²³⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 22 september 1954.

²³⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 maart 1953.

²⁴⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 3 februari 1960.

²⁴¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 17 december 1952.

²⁴² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 2 november 1966; Jaarverslag Tot Steun 1964.

²⁴³ ATS, Notulen dagelijks bestuur Tot Steun 6 februari 1952, 27 februari 1952, 23 december 1953.

²⁴⁴ Smulders 1997, 251-253; ATS, Notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 september 1957, 23 oktober 1957.

²⁴⁵ Jaarverslag Tot Steun 1979, 10.

²⁴⁶ Jaarverslag Tot Steun 1974, 8.

²⁴⁷ Jaarverslag Tot Steun 1976, 11; 1977, 8.

²⁴⁸ Jaarverslag Tot Steun 1963, 20; 1979, 10.

²⁴⁹ Rietveld-van Wingerden 2017, 302-303.

het contact met de ouders het kerstfeest aangegrepen. Op eerste kerstdag kwamen ouders en/of andere familieleden, terwijl de andere kerstdag vooral een sportdag werd.²⁵⁰ Na 1955 werd een weekend naar ouders gewoner, meestal eenmaal per maand. Dat was alleen mogelijk voor een beperkt aantal jongens. Voogdijkinderen bijvoorbeeld konden vaak niet naar huis. Als het mogelijk was zocht men dan in de familie of vriendenkring naar mogelijkheden voor logeren. Daarin kwam midden jaren zestig een dip. Jongens wilden zelf niet zo vaak naar huis. Dat kan samen hebben gehangen met de populatie jongens, die mogelijk veel problemen met ouders hadden. Het had ook te maken met de opkomst van de telefoon die voor andere mogelijkheden van contact zorgde.²⁵¹ Al snel gingen het verbieden van weekenden weg een middel vormen in de pedagogische aanpak. Dat gebeurde bij overtredingen als te laat thuiskomen en misdragingen als diefstal, weglopen of gebruik van geweld die konden plaatsvinden binnenshuis maar ook daarbuiten bij een werkgever of tijdens het uitgaan in de stad. Een jongen kreeg dan een uitgaansverbod (UGV) opgelegd dat kon variëren van een dag tot meer dan een maand.

Tot ongeveer 1970 vormde inwonend personeel een belangrijke factor voor het leefklimaat van de jongens. Eigenlijk was er altijd wel personeel binnen handbereik en als een jongen dacht dringend de directeur te moeten spreken, klopte hij daar aan. Dat was een belangrijke reden voor Holterman ten Hove om zijn kamers in Nieuw Veldzicht in 1953 in te wisselen voor andere, toen een nieuwe assistent graag de zijne wilde pal boven de ingang van het gebouw. Hij hoopte met een onderkomen elders in het gebouw het bezoek van de jongens aan zijn eigen kamers wat te verminderen.²⁵² Uiteindelijk koos hij in 1957 tegen de zin van het bestuur voor een eigen huis in Epe dat hij zelf bekostigde. Hij moest beloven twee tot drie dagen achtereenvolgend wel in Nieuw Veldzicht aanwezig te zijn en er dan te overnachten. Hij had inmiddels met zijn vrouw drie kinderen.²⁵³ De omschakeling van intern naar extern personeel die zich in de loop van de jaren zestig voltrok ging na 1965 samen met nieuwe eisen op het gebied van arbeidsomstandigheden, zoals een werktijdenbesluit en de introductie van een 45-urige werkweek. Dat betekende dat er meer personeel moest komen en dat er meer tijd nodig was voor samenwerken, overdracht van het werk en afspraken om zo een lijn in de aanpak en behandeling te bewaken. Medewerkers zagen hierin een toenemende bureaucratisering en verzakelijking die tot meer afstand zou leiden tussen leiders en pupillen.²⁵⁴

Het gebouw vormt een belangrijk aspect van het leefklimaat en vooral de inrichting, mogelijkheden voor ontspanning en de slaapgelegenheden. Dat werd belangrijker naarmate de populatie jongens zwaarder werd wat betreft problematiek. Jaren achtereenvolgend was het een onderwerp in de bestuursvergaderingen, maar in 1958 was het zover. Men wilde betere onderkomens realiseren voor het inwonend personeel en de slaapruijtes voor de jongens aanpassen. Op de zolderverdieping kwamen vijf eenpersoonsslaapkamers, terwijl de grote slaapzaal omgebouwd werd tot twee zespersoonsslaapkamers. Er kwam tevens een directiewoning op het terrein. In die woning kwam de adjunct-directeur en een deel van het overige personeel. Een flinke sponsoractie onder de achterban en rijkssubsidie maakten de verbouwing mogelijk.²⁵⁵ Het scheppen van de eenpersoonsslaapkamers was nog even niet aan de orde. Het bestuur wilde dat graag, omdat dit een positief effect op de jongens zou hebben. Wie daar terecht kwam had dat verdiend. De directeur was echter nog niet overtuigd van het nut ervan. Hij vond ze niet nodig en was er zelfs tegen vanuit pedagogisch oogpunt, zo was zijn reactie op Van der Mieden van het Departement die aandrang op het realiseren ervan.²⁵⁶ Deze inspecteur sloot aan bij het net verschenen *Normenrapport* (1962) dat de eisen van de overheid ten aanzien van de residentiële zorg vaststelde en in dat kader bepaalde dat vooral oudere jongens en meisjes een eigen kamer moesten hebben. De directeur hield echter voet bij stuk, waarbij het bestuur opmerkte: "De heer Holterman heeft als idee fixe dat afzonderlijke kamertjes voor de jongens niet nodig zijn. Wij moeten wel oppassen dat wij geen vreemde naam bij het Departement krijgen."²⁵⁷ Maar toen Holterman ten Hove in 1966 aanwezig was bij de opening van een nieuw paviljoen in Hoenderloo,

²⁵⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 3 december 1953.

²⁵¹ Jaarverslag Tot Steun 1966, 28.

²⁵² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 9 december 1953.

²⁵³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 13 februari 1957.

²⁵⁴ Jaarverslag Tot Steun 1964, 18-20.

²⁵⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 8 januari 1958.

²⁵⁶ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 21 maart 1962, 31 maart 1962.

²⁵⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 20 mei 1964.

waar pupillen ook eigen kamers kregen, werd hij zelfs enthousiast over wat hij daar zag.²⁵⁸ Van toen af liet hij dit verzet varen. Deels was dat ook ingegeven door angst voor concurrentie van andere tehuizen voor dezelfde doelgroep.²⁵⁹ In 1972 bleek uit een onderzoek dat Nieuw Veldzicht echt een uitzondering was met zijn twee zes-persoonsslaapzaaltjes.²⁶⁰ Die werden omgezet in eenpersoonsskamers in opnieuw een verbouwing in 1977 en 1978, veel grondiger dan eerder, omdat toen een hele nieuwe vleugel werd aangebouwd, waarmee ook in het gebouw de scheiding tussen twee groepen veel scherper kon worden doorgevoerd. Nu was het mogelijk twee afdelingen te maken (A en B) voor elk twaalf jongens, met voor iedere jongen een eigen zit-slaapkamer en in iedere vleugel een eigen huiskamer.²⁶¹

Na 1965 nam de ernst van de problematiek waarmee jongens werden opgenomen toe. Vaker dan voorheen was de kinderrechter de plaatsende instantie en ging het om jongens die vanwege misdragingen en een gerechtelijk vonnis daarover enige tijd in een tehuis moest doorbrengen (zie tabel 2). Vaak betrof het jongens die al veel hadden meegemaakt en waren stukgelopen in andere tehuizen of pleeggezinnen. Daarmee specialiseerde Nieuw Veldzicht zich tot een tehuis dat vooral voor kinderrechters een laatste strohalm was om jongens toch geplaatst te krijgen en waarvan men verwachtte dat ze er weer op de rails gezet konden worden. Dit had nogal wat gevolgen voor het leefklimaat. Jongens konden het elkaar moeilijk maken of elkaar meenemen in wangedrag zoals diefstal, weglopen of inbraak. Zo zorgden regelmatig de jongens zelf voor een onveilige situatie in huis. Daarom had Holterman ten Hove een strakke structuur neergezet met duidelijke ge- en verboden en zette zijn opvolger Koerhuis dat in 1968 voort. In notulen en werkoverleggen passeerden tal van overtredingen de revue waarbij regelmatig jongens in groepjes werkten. Spijbelen van school en weglopen van Nieuw Veldzicht stonden bovenaan, maar goede tweede plaatsen waren inbraken in winkels, scholen en bedrijven, vernielingen en diefstallen buiten en op Nieuw Veldzicht. Waar nodig werd de politie ingeschakeld.²⁶² Het leefklimaat op Nieuw Veldzicht was daardoor behoorlijk repressief van karakter. Voor sommigen kan dat repressieve klimaat bedreigend zijn geweest, voor anderen juist een vorm van bescherming en veiligheid.

De jongens op Nieuw Veldzicht gingen in de loop van de jaren zestig steeds meer openlijk het repressieve klimaat van het tehuis bekritisieren. In 1967 richtten twee jongens zich tot de voorzitter van Tot Steun met klachten over de kleding, want gekleurde sokken en suède schoenen mochten niet. Enkele dagen later kwam de brief opnieuw, maar nu ondertekend door alle jongens. In overleg met Holterman ten Hove stelde voorzitter Van Dalen een antwoordschrijven op.²⁶³ Het was inmiddels de tijd dat er een democratiseringsbeweging op gang kwam juist ook in de jeugdzorg met vooral acties in de jaren zeventig. Ook de jongens van Nieuw Veldzicht deden hierin mee. Een deel sloot zich aan bij de Belangenvereniging van Minderjarigen (BM). Daarvan kwam na enkele jaren ook een afdeling in Apeldoorn die zich uitgebreid ging bemoeien met Nieuw Veldzicht. Een afvaardiging mocht komen praten met de jongens over het leven op Nieuw Veldzicht. Verschillende acties kwamen daaruit voort, zoals verzet tegen de isoleercel, maar ook tegen de in hun ogen absurde regels op Nieuw Veldzicht. De laatste actie kreeg als motto 'Weg met de regels'. Die acties werden breed uitgemeten in de regionale en landelijke kranten.²⁶⁴ De regels vond men autoritair en achterhaald en de boetes op overtredingen absurd. Niet opmaken van je bed, geen hemd onder je pyjama dragen of het laten slingeren van je handdoek kon je op 25 cent boete komen te staan. Slechts enkele avonden uit mogen gaan en binnen moeten zijn om 21:30 uur op doordeweekse dagen en om 22:30 uur in de weekenden vond men evenzeer achterhaald. Zeker het uitgaansverbod (UGV) als straf moest direct worden afgeschaft en dat gold nog meer voor het toekennen van een UGV bij jongens die geen werk hadden en ook niet naar school gingen (daarbij ging het vooral om overdag binnenshuis klussen moeten doen): "Sinds wanneer wordt

²⁵⁸ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 2 november 1966.

²⁵⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 januari 1967.

²⁶⁰ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1972, 6.

²⁶¹ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1977, 7-8; 1979, 9.

²⁶² ATS, Verslag Stafvergadering 1974-1985; ATS, Notulen dagelijks bestuur 1964-1971; ATS, Notulen bestuur TSN 1971-1981.

²⁶³ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 7 juni 1967.

²⁶⁴ Jaarverslag Tot Steun 1978, 7-8.

werkloosheid bestraft met huisarrest? Schandalig!” De BM dreigde met een bezetting als de regels niet van tafel gingen.²⁶⁵

Van plaatsende instanties kwamen adhesiebetuigingen naar Nieuw Veldzicht, evenals van lezers die ingezonden brieven naar de kranten schreven, die verwezen naar de goede resultaten van een behandeling waarbij jongeren in een tamelijk korte heropvoeding op de rails werden gezet.²⁶⁶ BM dacht het WIJN (Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland) als overkoepelende organisatie en de Minister van Justitie aan zijn kant te hebben. Het personeel van Nieuw Veldzicht probeerde tactisch te reageren om niet de jongens nog verder tegen zich in het harnas te jagen.²⁶⁷ Ria Beckers-de Bruijn van de PPR stelde daarover kamervragen aan de staatssecretaris E.A. Haars van Justitie en of het haar bekend was dat er op Nieuw Veldzicht geldboetes werden gegeven bij je fiets niet in het rek zetten, kleding ruilen of kleren van een ander aantrekken. Vooral gold daarbij de vraag of de door de overheid vastgestelde zakgeldregeling wel zo mocht worden aangewend en of dit beleid niet haaks stond op beleidsdoelstellingen van werkende en studerende jongeren. Een schooljongen op Nieuw Veldzicht kreeg toen 10 gulden per week zakgeld en werkenden meer.²⁶⁸

Op grond van de acties liet de directie van Nieuw Veldzicht het boetesysteem vervallen omdat volgens directeur Koerhuis het personeel ook wel inzag dat het boetesysteem ten koste ging van het toch al karige zakgeld van de jongens, maar BM wilde eigenlijk de strenge aanpak helemaal van tafel.²⁶⁹ Die aanpak bleef echter om redenen die staatssecretaris Haars als antwoord op de kamervragen van Beckers-de Bruijn gaf: Nieuw Veldzicht was de enige inrichting voor jongeren met zo’n strak regiem waarop kinderrechtvaarders en andere plaatsende instellingen graag een beroep deden. Daarom was het huis steeds vol en was er altijd een wachtlijst. Alleen stelde ze wel na overleg met de directie te twijfelen aan het boetesysteem om naleving van huisregels af te dwingen.²⁷⁰

Op Nieuw Veldzicht gingen de groepsleiders besprekingen aan met de jongeren waarbij de eerste keer dertien van de twintig jongens aanwezig waren en vijf groepsleiders. De hoofdvraag daarbij was hoe de verstandhouding tussen jongens onderling en de jongens en de leiding kon verbeteren. Een van de jongens opperde om meer sfeer in huis te brengen waarbij hij zowel doelde op uiterlijke versiering als op onderlinge verhoudingen. Een ander weet de bij de jongens levende ongenoegens vooral aan hun eigen lakse houding en te weinig aandacht van groepsleiders omdat die het te druk hadden. Een van de jongens bracht naar voren dat jongens elkaar meer moesten helpen en elkaar niet het leven zuur moesten maken. Weer een ander stelde dat er een hobbyruimte moest komen. Meerderen hoopten op een sportleraar. Op grond hiervan werden twee besluiten genomen, namelijk dat er een ideeënbus zou komen en dat iedere jongen een afschrift van deze notulen zou krijgen. In de rondvraag gaf een jongen die de volgende week ging vertrekken aan dat voor hem dat ene jaar op Nieuw Veldzicht veel meer had betekend dan de vier jaar die hij ervoor in ‘t Wezeveld had doorgebracht. Dat was een orthopedagogisch behandelinstituut.²⁷¹

Ondertussen namen pupillen van Nieuw Veldzicht afstand van de aantijgingen van een oud-pupil tegen Nieuw Veldzicht zoals die bij BM en in de media terecht waren gekomen en de aanleiding hadden gevormd voor alle commoties rondom regels en het gebruik van de isoleercel. De strafmaatregelen die hem troffen waren vooral het gevolg van zijn eigen agressief gedrag, grote bekken tegenover de leiding en gerotzooi op de slaapzaal, zo stelden ze.²⁷²

²⁶⁵ ATS, Pamflet BM-Afdeling Apeldoorn ongedateerd; ATS, Radioprogramma *Gort en Watergruwel* 18 juni 1978; ‘Belangengroepering stelt eisen’, *Deventer Dagblad* 20 juni 1978.

²⁶⁶ ‘Veldzicht’, *Nieuwe Revue* 25 augustus 1978.

²⁶⁷ ATS, notulen stafvergadering Nieuw Veldzicht 21 juni 1978; ‘Belangengroep eist gesprek over strenge regels in Nieuw Veldzicht’, *Nieuwe Apeldoornsche Courant* 21 juni 1978.

²⁶⁸ ATS, Zitting Tweede Kamer 1977-1978, 22 juni 1978; ‘Middelleeuwse toestanden in jongensinternaat’, *Het Parool* 23 juni 1978; ‘Jongens klagen over aanpak. Ingrijpen gevraagd in situatie tehuis’, *de Volkskrant* 23 juni 1978; ATS, ‘TV uitzending van de VARA’, *De ombudsman*, 26 juni 1978.

²⁶⁹ ‘Belangenvereniging Minderjarigen is nog lang niet tevreden’, *Nieuwe Apeldoornse Courant* 7 juli 1978.

²⁷⁰ Zitting Tweede Kamer 1977-1978, Aangangsels van de Handelingen.

²⁷¹ ATS, Groepsbespreking maandag 28 augustus 1978; Jaarverslag Tot Steun 1978, 3, 7-8; Van Haaster et al., 1993, 23-24.

²⁷² ATS, brief pupillen 3 augustus 1978.

Het gevolg van deze acties was dat pupillen zich nu beter gehoord voelden en personeel meer gevoeligheid kreeg voor ongenoegens bij pupillen, hun zwakke punten en hun onmogelijkheden. Daarmee veranderde gaandeweg het leefklimaat op Nieuw Veldzicht, niet in de laatste plaats omdat door deze acties ook het personeel zelf zich aangesproken voelde. Het door jongens ervaren autoritaire gedrag dat zich uitte in forse straffen, nam af. Dat is ook merkbaar in de manier waarop in stafvergaderingen over de jongens werd gesproken. Voor 1978 gebeurde dat vooral in negatieve bewoordingen zonder oog te hebben voor het goede dat er ook geweest moest zijn: A is een "onbenullig stuk vreten", voor B "past Artis als kosthuis beter", C is een "domme kracht" en D is een "uitzuiger".²⁷³ Vanaf 1978 was er meer aandacht voor jongens met wie het goed ging en sprak men minder negatief over jongens die de fout ingingen: P is een zenuwachtige jongen, hij heeft behoefte aan hartelijkheid, Q wordt netter na strafcorvé, R is "een harde werker, zelfs zijn bazen staan verbaasd", over S "is weinig te zeggen, een leuk jong, kan je best hebben als je gebruiksaanwijzing door hebt", T "houdt zich goed aan de straffen".²⁷⁴ De jongens werden vaker gehoord en ieder kreeg een eigen mentor die een jongen zelf mocht uitkiezen.²⁷⁵ Het streven was om de jongens meer stem te geven. Daarom werd het eigen blad *Bultnieuws*, dat dateerde uit de jaren zeventig, nieuw leven ingeblazen. Dat vulden de jongeren met teksten over het leven op Nieuw Veldzicht, zoals een wespenplaag, sport en sportuitslagen.

Uiteindelijk zou dit leiden tot een nieuwe pedagogische aanpak in de jaren tachtig. Dat kon echter niet wegnemen dat de jongens op Nieuw Veldzicht toch door hun eigen problematiek een gevaar voor elkaar konden zijn, zoals ook blijkt uit het trieste gebeuren dat een jongen een medepupil van het leven beroofde in 1993. Het kwetsbare leefklimaat kreeg een nieuwe dimensie toen drugs zijn intrede deed in kindertehuizen. Dat was ook op Nieuw Veldzicht in de jaren zeventig. In 1976 werd een jongen ontslagen bij wie na opname bleek dat hij heroïnegebruiker was.²⁷⁶ Twee jaar later gebeurde hetzelfde met een jongen die tevens dealer bleek te zijn en wiens waren op Nieuw Veldzicht goede aftrek vonden. De dealer werd al snel ontslagen na overleg met de kinderrechter.²⁷⁷ Men had wel ervaring met jongens die te veel alcohol consumeerden, maar hierop was men niet bedacht. Drank en drugs konden een behoorlijke risicofactor zijn voor andere jongens. Regelmatig moest men pupillen afwijzen als plaatsende instanties in hun papieren aangaven dat jongens heroïne verslaafd waren. Dat kwam in 1982 regelmatig voor zodat aan kinderrechters werd meegedeeld dat drugsverslaafden niet konden worden opgenomen.²⁷⁸ Met hasj was men doorgaans wel tolerant in de jaren tachtig. Vaak bleek dat reden te zijn voor weglopen: aan nieuwe voorraad zien te komen.²⁷⁹

4.4. Personeel en deskundigheid

De eerste jaren was het lastig om goed personeel aan te trekken. Geschoold en ervaren personeel was in de kinderbescherming nog schaars. Het is onbekend over welke kwalificaties de in 1949 aangestelde directeur Schreuder beschikte; dat was overigens in een periode waarin diploma's op het gebied van kinderbescherming nog vrij nieuw waren en de mensen die ze hadden schaars. Vandaar dat het bestuur in 1951 zeer blij was met de 37-jarige sollicitant Wim Holterman ten Hove. Hij had zowel een diploma als voldoende ervaring. Met een diploma van de landbouwschool was hij naar Nederlands-Indië gegaan waar hij na de inval van Japan in een jappenkamp terecht kwam. Na de bevrijding bezocht hij in Nederland de School voor Maatschappelijk Werk; hij liep stages bij Pro Juventute en de Rekkense Inrichtingen voor zeer moeilijke jeugd. Drie jaar was hij directeur van De Vluchthaven geweest. Het bestuur had niet veel tijd nodig om te beslissen

²⁷³ ATS, Stafvergaderingen Nieuw Veldzicht 3 maart 1976, 17 maart 1976, 28 april 1976.

²⁷⁴ ATS, Stafvergaderingen Nieuw Veldzicht 22 februari 1978, 29 november 1978, 14 maart 1979, 24 oktober 1979, 20 februari 1980, 27 februari 1980.

²⁷⁵ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1979, 10; ATS, ATS, Notulen bestuur TSN 24 april 1979.

²⁷⁶ ATS, Stafvergadering Nieuw Veldzicht 1 september 1976.

²⁷⁷ ATS, Overleg Tot Steun 18 mei 1978.

²⁷⁸ ATS, notulen bestuur TSN 30 juli 1981 (ATS map 20-86); notulen bestuur TSN 9 maart 1982 (ATS map 20-87), Jaarverslag Tot Steun 1982, 8; 1983, 9.

²⁷⁹ ATS, Stafvergadering Nieuw Veldzicht 27 maart 1985.

hem aan te nemen per 1 december 1952, het moment waarop Schreuder gedwongen was te stoppen.²⁸⁰

Anders dan in De Brug en Boschzicht was in de jaren vijftig het lastig om personeel aan te trekken. Holterman ten Hove haalde alles uit de kast om voor elkaar te krijgen dat de salarissen omhoog gingen zodat hij personeel beter kon vasthouden. Dat had succes en dat kreeg een stimulans nadat een als goed beoordeelde leider uit het kindertehuis Rachel Steyn in Bloemendaal de benoeming afwees omdat hij daar meer verdiende dan hij nu aangeboden kreeg.²⁸¹ Dit vormde de reden om vervolgens een inhaalslag te maken op het gebied van salaris voor alle personeel in de eigen tehuizen. Verdiende iemand in 1951 inclusief kost en inwoning nog 100 gulden per maand, drie jaar later was dat verdubbeld en eind jaren vijftig verviervoudigd.²⁸² Bij Holterman ten Hove ging het nog sneller. Hij was aangesteld op 200 gulden inclusief kost en inwoning maar kreeg in 1958 na diverse verhogingen en exclusief kost en inwoning 8000 gulden per jaar. Na de aanpassing van salarissen aan het salarisrapport van Haeck (1961) werden de salarissen in de kinderbescherming gelijkgetrokken, een proces dat op Nieuw Veldzicht in 1964 grotendeels was afgerond. Opleiding en ervaring telden voortaan mee in het salaris.²⁸³

Toen Holterman ten Hove na diverse ziekteperiodes in 1968 wilde opstappen was het de grote vraag wie hem kon opvolgen. Dat werd Koerhuis, die al sinds 1959 assistent was op Nieuw Veldzicht.²⁸⁴ Toen hij in 1964 zijn diploma Kinderbescherming B haalde werd hij benoemd tot adjunct-directeur.²⁸⁵ Aanvankelijk had het bestuur twijfel of Koerhuis het werk zou kunnen. Hij ontpopte zich echter als een goede leider die ook netelige kwesties onder het personeel durfde aan te pakken en hen op stafvergaderingen uitdaagde iets van zichzelf te laten zien in relatie tot het werk en zo het werk beter aan te kunnen.²⁸⁶ Voor zijn inzet en voor wat hij teweeg had gebracht op Nieuw Veldzicht kreeg hij in 1983 een lintje (Ridder in de Orde van Oranje Nassau).²⁸⁷

Hoewel Tot Steun hechtte aan opleiding, mede door schade en schande wijs geworden in de tehuizen in de jaren 1948-1952, en men vanaf 1955 opleiding in het salaris doorberekende, behielden zowel Holterman ten Hove als zijn opvolger Koerhuis problemen met het aantrekken van goed gekwalificeerd personeel. Dat speelde vooral na 1961. Kon men vroeger een opnamestop doorvoeren bij personeelsgebrek, die vrijheid had men nu niet meer. Direct hing dan een korting op overheidssubsidies boven het hoofd en de dreiging om bij te langdurige onderbezetting het huis te moeten sluiten. Op Nieuw Veldzicht leidde dat er soms toe toch ongekwalificeerd personeel aan te nemen bij gebrek aan beter. Daarbij lette men vooral op de persoonlijkheid. Zo kwam in 1983 iemand in dienst zonder opleiding en werkervaring in de kinderbescherming, maar die wel jarenlange ervaring had met de begeleiding van jongens van Nieuw Veldzicht bij zijn werkgever en daarin ook schik had. Hij werd aangenomen als tijdelijke kracht. Hij ontpopte zich als een goede leider die vooral tot taak had contact met werkgevers van de jongens te onderhouden.²⁸⁸

De directeur kon tot 1980 een beroep doen op de in Deventer wonende psychiater Briët die vanaf 1947 in dienst van Tot Steun was. Aanvankelijk kwam deze op Nieuw Veldzicht als hij daartoe een verzoek kreeg. Dan ging het om beoordelen van de situatie als er met personeel iets aan de hand was, of voor individuele behandeling van enkele jongens. Maar in 1959 gaf Holterman ten Hove aan elke week een gesprek met Briët te willen.²⁸⁹ Vermoedelijk had dat ook te maken met meer in groepen werken dat Holterman ten Hove in 1957 op de rails wilde zetten (zie hieronder). Briët kreeg daarmee ook een actieve rol in de beslissing of een door een plaatsende instantie aangeboden pupil daadwerkelijk op Nieuw Veldzicht terecht kon en of de behandeling voor die jongen geschikt was.²⁹⁰ Toen Briët met pensioen ging in 1979 stelde het bestuur er een

²⁸⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 24 september 1952.

²⁸¹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 12 mei 1954.

²⁸² ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 1951-1960 passim.

²⁸³ Willemse 1997, 390.

²⁸⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 9 december 1959.

²⁸⁵ ATS, notulen dagelijks Bestuur Tot Steun 2 december 1964.

²⁸⁶ ATS, Stafvergaderingen Nieuw Veldzicht 1974-1984 (ATS map 321).

²⁸⁷ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1982, 2.

²⁸⁸ ATS, Sollicitatiebrief 11 oktober 1982; Bestuur TSN 23 februari 1983, 8 maart 1983.

²⁸⁹ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 25 maart 1959; 13 mei 1959.

²⁹⁰ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 8 september 1965.

gedragswetenschapper in deeltijd aan (8 uur per week) die vooral tot taak had groepsleiders te ondersteunen en te helpen in hun werken met pupillen en het vormgeven van het groepswerk.²⁹¹

Het werk was pittig voor directeur en groepsleiders. Ze maakten lange dagen voordat in 1965 de nieuwe beginselenwet werd ingevoerd en er regels kwamen voor werktijden, maximaal aantal werkuren per week en het intern wonen langzamerhand werd afgeschaft. Anders dan in behandelhuizen en tehuizen voor jongere kinderen, was het doorgaans vroeg opstaan omdat de meeste jongens op tijd naar een baas moesten vertrekken. Een deel ging ook weer vrij laat naar bed. Groepsleiders moesten om 5 uur 's morgens present zijn en de werkdag kon pas om 22.30 uur stoppen. Overdag waren ze enkele uren tussendoor vrij.²⁹² Maar daarnaast was het psychisch zwaar. Daarop wees de directeur in zijn jaarverslag over 1960. Een groepsleider werkte onder hoogspanning. Hij moest nogal druk uitoefenen op pupillen als hij eisen stelde, en dat leverde weer tegendruk op, individueel en in groepsverband. Bovendien signaleerde hij een gezagscrisis in de samenleving die zijn weerslag had op het werken met deze jongeren die soms maar enkele jaren jonger waren dan een groepsleider.²⁹³

Nadat in 1965 protestantse instellingen zich hadden verenigd in het Protestants Centrum voor Kinderbescherming (PCK) waarvan ook Tot Steun lid was, kon men daar vaak in hele praktische zaken terecht voor advies en het bestuur maakte daarvan regelmatig gebruik. Dat betrof ook nieuw aan te stellen personeel. Zo solliciteerde in 1966 een ervaren groepsleider over wie twee bestuursleden die hem hadden ontvangen negatief adviseerden. Holterman ten Hove was het niet met ze eens en wilde hem toch benoemen. Het bestuur vroeg aanvullende informatie over de persoon aan het PCK en men wees daarbij Holterman op de nog verse geschiedenis met kinderrechter Keyser en een andere groepsleider (zie hierboven). De verkregen informatie was dusdanig ongunstig dat men besloot de persoon niet aan te nemen.²⁹⁴

Doorgaans was er in tehuizen weinig overleg van de directie met het personeel over de aanpak van het werk en individuele pupillen. In het team van maatschappelijk werksters dat inspectie deed van kinderen onder voogdij van Tot Steun was in de jaren vijftig al het voorbeeld gegeven met stafvergaderingen en van de tehuizen van Tot Steun was Holterman ten Hove de eerste die stafvergaderingen invoerde om de werkwijze, de behandeling van pupillen en ook de individuele pupillen te bespreken.²⁹⁵ Dat kristalliseerde zich steeds meer uit in een behandelingsmethode (zie 4.5.) die Koerhuis, de opvolger van Holterman ten Hove in 1968 voortzette. Die was hard aan vervanging toe nadat jongeren daartegen in protest waren gekomen en groepsleiders, zoals toen vaker gebeurde, hun kant kozen. Er kwam een kentering in de jaren tachtig door een nieuwe uit Amerika afkomstige leertheorie die juist voor tehuizen met moeilijke jeugd veelbelovend leek en die ook op Nieuw Veldzicht werd geïntroduceerd.

4.5. Behandeling en pedagogische benadering

In de eerste twee decennia na de Tweede Wereldoorlog was er in kindertehuizen niet een bepaalde aanpak of behandelingsmethode, en zeker geen behandelplan per pupil. Ook was er nauwelijks groepswerk of een methodiek daarvoor. Door onvoldoende personeel en vele wisselingen besteedden tehuizen weinig individuele aandacht aan kinderen. Directies en groepsleiders volgden hun eigen hart.²⁹⁶ Dat deed ook Holterman ten Hove op Nieuw Veldzicht. Vanaf het begin van zijn aanstelling gaf hij bij het bestuur aan dat hij te weinig tijd en gelegenheid had om individueel met de jongens te spreken. Daarop kreeg hij vaak als antwoord dat hij delen van zijn werk moest delegeren naar het andere personeel. In 1957 introduceerde hij groepswerk met pupillen. Hijzelf nam de ene groep jongens en de andere groep werd toevertrouwd aan de in zijn ogen meest geschikte persoon onder het personeel. Hij liep voor zijn gevoel veel aan tegen problemen op seksueel gebied bij de jongens en hij deelde dat met de medewerkers. Hij vond verschillende jongens zeer ongeremd, terwijl de jongens zelf daarover braniechtig waren. Hij noemde het

²⁹¹ Jaarverslag Tot Steun 1982, 9.

²⁹² Jaarverslag Tot Steun 1960, 10.

²⁹³ Jaarverslag Tot Steun 1960, 11.

²⁹⁴ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 23 november 1966.

²⁹⁵ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 21 september 1960.

²⁹⁶ Koekebakker et al. 1959, 210-217, 236-239.

"onmacht tot beheersing, welk verschijnsel zeer verontrustend moet worden genoemd. Ook is de invloed van de grotere jongens op de kleinere zeer ongunstig." Hij vond hierin weinig bijval van groepsleiders, terwijl de jongens hem ouderwets vonden.²⁹⁷ Ouderwets of niet. Hij sloot hierbij naadloos aan bij klachten van collega's in andere tehuizen. Vrijwel alle deelnemende tehuizen in het onderzoek van Koekebakker en zijn medewerkers hadden problemen met de aanpak van seksuele verschijnselen (vieze praatjes en tekeningen, bij elkaar in bed of op de wc kruipen, seksuele spelletjes en dergelijke).²⁹⁸

Holterman ten Hove sprak over zijn aanpak als de structurerende en normerende methode. Die betekende ook werken met duidelijke afspraken en elkaar daaraan houden. Het ging hem vooral om gewoontevorming, waarbij hij ook van dressuur sprak. Vele jongens reddden het daardoor bij ons, zo stelde hij in 1962, en hoeven dan niet naar een gesloten instelling.²⁹⁹ Daartoe behoorden ook sancties bij overtredingen. Hij zette daarmee een bepaalde methode in de markt die vooral goed aansloeg bij plaatsende instanties (vooral kinderrechtshouders) die geen weg wisten met moeilijke jongens. Die aanpak was vooral een pluspunt in de omschakelingsjaren 1964-1968 toen er strakkere wettelijke voorschriften over werktijden kwamen, waarmee ook meer personeel nodig was. De bureaucratisering nam toe en wat voorheen regelmatig gebeurde, namelijk bij ziekte of personeelstekort een opnamestop toepassen, kon nu niet meer.³⁰⁰ Voorwaarde in de door Holterman ten Hove toegepaste methode was het gebruik van strakke regels en ingrijpen bij overtredingen. Zijn opvolger Koerhuis, aangetreden in 1968, geloofde in dezelfde aanpak, al bracht hij op sommige punten wat versoepeling. De opkomende jongerenprotesten maakten in de jaren zeventig hiermee korte metten. Nieuw Veldzicht was een veelvoorkomend onderwerp in kranten en de politiek.

Een vervanging van het boetesysteem (zie 4.3) door een puntensysteem waarbij een punt voor een kwartje stond leidde opnieuw tot commotie. Er waren punten in te leveren en te verdienen. Ook dit leidde tot kamervragen aan de Minister van Justitie, dit keer van Van der Spek van de PSP met als kern of hierbij niet hetzelfde speelde als een half jaar geleden, namelijk bestraffen door middel van puntenaftrek of een uitgaansverbod.³⁰¹ Nieuw Veldzicht verdedigde zich door te stellen dat de punten individueel werden afgerekend (met het zakgeld) en het daarmee verdiende geld (afgewogen tegen aftrekpunten) op een aparte bankrekening van de jongen terecht kwam en niet in de groepspot. De jongens hadden er bovendien zelf mee ingestemd. Van der Spek had zich beter moeten oriënteren, zo stelde de directeur van Nieuw Veldzicht.³⁰²

Ook in de leefgroepen kwam een meer individuele benadering. Daarin was veel ruimte voor het bespreken van de toekomstplannen van de jongen. Daarbij had men een voorbeeld genomen aan het instituut Zandbergen in Amersfoort.³⁰³ Intussen was Nieuw Veldzicht eind jaren zeventig begonnen met begeleide kamerbewoning waarvoor een deel van het hoofdpand werd ingericht en waar slechts twee jongens tegelijk in behandeling konden zijn. In de residentiële instellingen was grote behoefte aan dit soort behandelingen. Daarop speelden meer instellingen in. Bij Tot Steun was het succes niet bijzonder groot; voor vele pupillen van Nieuw Veldzicht was dat een stap te ver en vaak stonden deze kamers lange tijd leeg.³⁰⁴

De dominante aanpak van structuur en een systeem van beloning en vaker straffen werd in 1988 vervangen door een hele andere aanpak onder de toen net benoemde en ervaren directeur J. de Vos, die ervaring had opgedaan als groepsleider in Valkenheide. Dat werd de gedragstherapeutische benadering die eerder op 't Schienvat was uitgeprobeerd en succesvol bleek te zijn. Groepsleiders kregen een belangrijke rol in het scheppen van een therapeutische omgeving. Het Paedologisch Instituut van de Vrije Universiteit in Amsterdam hielp bij het trainen van groepsleiders. De behandeling was gebaseerd op de leertheorie van A Bandura en men sprak daarbij ook wel van gedragsmodificatie. Die zou bij uitstek bij deze groep geschikt zijn omdat de

²⁹⁷ ATS, notulen dagelijks bestuur Tot Steun 16 september 1959.

²⁹⁸ Koekebakker et al. 1959, 233-234.

²⁹⁹ Jaarverslag Tot Steun 1962, 15-16.

³⁰⁰ Jaarverslag Tot Steun 1964, 18-20, 1966, 29.

³⁰¹ Van der Spek aan de Staatssecretaris van Justitie, Zitting Tweede Kamer 1978-1979, 23 maart 1979.

³⁰² *Nieuwe Apeldoornse Courant* 27 maart 1979, 31 maart 1979, 9 april 1979; *WIJN-Informatie Bulletin* 9 april 1979.

³⁰³ Van Lieshout 2014, 137-139; Jaarverslagen Tot Steun 1981, 7-8; 1982, 7; 1984, 11-12.

³⁰⁴ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1979, 9; 1981, 8.

pupillen doorgaans psychosociale problematiek en tekorten op het gebied van sociale vaardigheden hadden. Groepsleiders werden getraind om de jongens zo te begeleiden dat ze negatief gedrag omzetten in positief gedrag.³⁰⁵ Op Nieuw Veldzicht waren toen twee leefgroepen van twaalf jongens met elk vijf groepsleiders.³⁰⁶ Hier kristalliseerde de behandeling zich verder uit, waarbij drie fasen onderscheiden werden. De eerste hield aanpassing in aan het dagritme en de regelstructuur van de groep, het opstarten van werk of school en vrije tijdsbesteding in en buiten Nieuw Veldzicht. Na drie maanden volgde de evaluatie ervan om daarmee de eerste fase af te sluiten. De tweede fase bestond uit het aanleren van en het stimuleren tot bepaalde omgangsvaardigheden in de leefgroep. In de derde fase werd nadrukkelijker gewerkt aan individuele leerpunten en toegewerkt naar een leven buiten Nieuw Veldzicht. Het huis was steeds volledig bezet. Vaak moest men jongeren vanwege plaatsgebrek weigeren. Dat was nog in 1990 het geval.³⁰⁷ De kosten daarvan waren hoog: 78.000 gulden per jongen per jaar. Het Rijk keerde per jongere een bedrag van maximaal 67.500 per jaar uit. Het verschil legde Tot Steun uit eigen middelen bij.³⁰⁸

De regering kondigde in 1991 aan om als een bezuinigingsmaatregel de vier kleinste van de landelijk werkende voorzieningen te willen sluiten. Daartoe behoorde Nieuw Veldzicht. Men ging zich bezinnen op samenwerking en verdere *efficiency*vergroting. Daarna begon een politieke strijd met actievoeren. Het voorlopige resultaat was dat de minister de zorgplicht van de instelling erkende voor in ieder geval een periode tot en met 1994.³⁰⁹ Ook nu weer hadden kinderrechters zich ingespannen om dit te bereiken, evenals de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak. Zo stelde de kinderrechter J.J. van der Goes van Naters uit Breda dat het huis niet gemist kon worden omdat het jongens opnam die vanwege ernstige gedragsproblemen vrijwel nergens te plaatsen waren. Hij roemde daarbij de benadering: een strakke structuur met daarbinnen aandacht voor specifieke problemen van de individuele jongen, goede begeleiding en stimulering van schoolgaande jongens en bijna absolute zekerheid dat men erin slaagde een jongere aan het werk te krijgen bij een bedrijf met goede begeleiding vanuit het huis.³¹⁰

³⁰⁵ Rietveld-van Wingerden 2017, 371-376.

³⁰⁶ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1993, 19.

³⁰⁷ Jaarverslag Tot Steun Nederland 1990, 7; Slot & Spanjaard 1999, 140-150.

³⁰⁸ Kooiman 2004, 16-17.

³⁰⁹ Jaarverslag Tot Steun 1991, 6-7; 1997, 1.

³¹⁰ Kooiman 2004, 19.

5. Conclusies

Voor het achterhalen wanneer welk geweld in de tehuizen van Tot Steun voorkwam, en wat eraan is gedaan om dit te voorkomen en te bestrijden, bood het archief een schat aan informatie. Die informatie was vooral afkomstig uit bestuursnotulen, briefwisseling tussen bestuursleden en personeel en verslagen van overleggen. We kijken met dit materiaal door de bril van de bestuursleden. Nu was het bestuur van Tot Steun sterk gefocust op de kwaliteit van het leefklimaat en zich in hoge mate bewust van zijn toezichthoudende taak daarop ter bescherming van pupillen en personeel. Daarom werd over de aanpak bij bijvoorbeeld meldingen van ongeregeldeheden nauwkeurig verslag gedaan waarin veel ruimte was voor de waarnemingen, argumentaties, discussie, gang van zaken, motivatie van de aanpak en ondernomen acties. Daardoor kreeg dit verslag over Tot Steun een verhalend karakter met een accent op gehanteerde argumentaties. Strafregisters met opsommingen van overtredingen en bijpassende straffen komen niet in het archief voor en er werd ook nooit over gesproken in notulen en andere documenten.

5.1. Wat is er gebeurd?

In de eerste naoorlogse jaren kwam er in de drie tehuizen van Tot Steun vooral verwaarlozing voor. In Boschzicht zorgde een ervaren directrice niet goed voor de meisjes. Ze kregen te weinig kleding en beddengoed en moesten zich met koud water douchen. Bovendien heerste er een zwijgcultuur en bemoeide de directrice zich te weinig met de meisjes. Op de Brug voor oudere meisjes was er net als op Boschzicht nog wel een goedwillende directrice maar ook zij bleek de pupillen te verwaarlozen. Haar goede bedoelingen spoorden niet met de ervaringen van pupillen. Die verweten haar juist een negatieve bejegening. Dit lijkt een vorm van psychische mishandeling te zijn geweest. De meisjes voelden zich door haar vernederd, uitgehoord en te vaak geconfronteerd met hun eigen problemen en verleden. Op Nieuw Veldzicht voor oudere jongens kwamen deze problemen ook voor. Ook hier was sprake van verwaarlozing, maar ook teveel vrijheid naar de mening van de bestuurders. Bovendien leek er ook geslagen te worden en was er onrust onder de jongens. Tussen de regels door is te lezen dat pupillen – vooral de zwakkeren – ook te lijden hadden onder andere pupillen. Wat er precies plaatsvond, is niet duidelijk. Verder waren er in de jaren vijftig nog enkele incidenten zoals homoseksuele contacten tussen een leider en een pupil op Nieuw Veldzicht.

In de jaren zestig en zeventig vonden er verschillende incidenten plaats over een hardhandige aanpak van een pupil door een groepsleider op Nieuw Veldzicht. Op Boschzicht waren er problemen na het toelaten van jongens in de jaren zestig. Toen deze ouder werden vertoonden ze seksueel grensoverschrijdend gedrag naar de meisjes. In De Brug leek het allemaal zonder incidenten te verlopen. De late jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig werden vooral beheerst door kritiek op het gebruik van de isoleercel op Nieuw Veldzicht als een schadelijke straf voor de psyche van pupillen. Het enige overgebleven tehuis in de jaren negentig, Nieuw Veldzicht, kreeg te maken met een moord op een pupil gepleegd door een medepupil. De redelijk kleine oogst van geweld die het archief oplevert, is mogelijk slechts een fractie van wat er daadwerkelijk is gebeurd. Immers, vooral die zaken kwamen aan het licht waarop het bestuur actie had ondernomen en waarvoor directies wilden verantwoorden.

5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Kort na de oorlog leidde misplaatste zuinigheid in de tehuizen tot verwaarlozing. Hierin speelde ook het gebrek aan opleiding een rol. Dit gebrek was tot op directieniveau zichtbaar. Daar staat tegenover dat een van de directrices die ontslagen werd iemand met veel ervaring was (Boschzicht). Ook onder de nieuwe directeur op Nieuw Veldzicht vanaf 1951 gebeurde er van alles terwijl deze ruimschoots gekwalificeerd was en vanuit die positie zelf misstanden aan het licht bracht. Wel is opvallend dat de eerste naoorlogse directies de situatie in hun tehuis niet aankonden en er overspannen raakten. Personeelsgebrek kan daarin een rol gespeeld hebben, hoewel het erop lijkt dat het bij Tot Steun niet zo dramatisch was als elders in de

kinderbeschermingstehuizen. Salarissen speelden daarin een rol, maar ook goed zorgen voor het personeel. Een andere factor was de groepsgrootte die in de tehuizen van Tot Steun veel lager was (1 op 6-8 pupillen) dan elders waar een leider op een groep van 20-30 pupillen gewoon was. Voor een belangrijk deel kwam dat door het financieel investeren in mensen op de werkvloer en dus niet in duur personeel in de top van een organisatie zoals bij grote tehuizen vaak het geval was.

Het behandelklimaat van structureren en normeren, in veel tehuizen gebruikelijk tot ver in de jaren zeventig, verklaart voor een belangrijk deel de praktijk van isoleren. Pupillen waren daarvoor bang en zagen dat als een ingrijpende vorm van psychisch geweld. Personeel zag dat als een legitiem middel om lastige jeugd in het gareel te krijgen. De gedachte dat het vooral ging om jeugd die heropgevoed diende te worden zal daaraan hebben bijgedragen. Daardoor was men zich er onvoldoende van bewust hoe groot de impact ervan was op de psyche van de pupil. Opvallend is overigens dat de isoleercel in Nieuw Veldzicht relatief laat onder kritiek kwam te liggen. Het lijkt erop dat de nieuwe methoden in de vorm van gedragstherapie met accent op gedagsmotivatie die in de jaren tachtig op Nieuw Veldzicht werd ingevoerd, weinig voeding bood aan geweld en ervaren van geweld door pupillen. Het accent lag hierin op positief benaderen en meer persoonlijke begeleiding. Interessant is ook na te gaan niet alleen hoe geweld en verwaarlozing hebben kunnen gebeuren maar ook wat een instelling eraan deed om het te voorkomen en te bestrijden. Wat is gedaan om risicofactoren in de dammen en beschermende factoren op de voorgrond te plaatsen?

5.3. Risicofactoren en beschermende factoren

Het bestuur van Tot Steun rekende het opleidingsniveau en de deskundigheid tot de risicofactoren op geweld. Na 1952 ging het bestuur opleiding als eis stellen bij nieuwe sollicitanten. Wie geen relevante opleiding had genoten, werd verplicht een cursus te volgen. Bovendien voerde het bestuur een proefperiode in. Een belangrijke beschermende maatregel was dat meldingen, naar het schijnt, wel serieus werden genomen, van wie die ook afkomstig waren. Klachten werden ingediend door kinderrechtters en voogdijverenigingen als plaatsende instanties, door deskundigen van Medisch Opvoedkundige Bureaus en andere betrokkenen zoals familieleden, groepsleiders en -leidsters, stagiaires van opleidingen, afdelingsbesturen en huishoudelijk personeel. Soms trok een pupil zelf aan de bel als die was overgeplaatst naar een andere zorginstelling. Dat Tot Steun altijd een korte opnameduur hanteerde van gemiddeld een jaar droeg eraan bij dat pupillen ook sneller ergens de klachten konden droppen. Er waren dan immers meer instanties bij een kind betrokken.

Na een melding werd er een verificatie toegepast door pedagogisch/of pedagogisch-juridisch gekwalificeerde deskundigen uit het bestuur, die poolshoogte namen en er met de betrokkenen over gingen praten. Vervolgens werd de uitkomst in het bestuur besproken. Vaak werd de situatie nog voorgelegd aan andere deskundigen uit de wereld van de kindbescherming. Dat kon de eigen psychiater zijn, maar ook iemand als Mulock Houwer of directeur Van Praag van de School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam. Het bestuur schakelde ook regelmatig de inspectie van het Ministerie van Justitie in voor advies. In dit geheel had ook het hoofd van de maatschappelijk werksters van Tot Steun een sleutelrol die met de betrokkenen sprak en waar nodig handelend optrad door in opdracht van het bestuur tijdelijk de regie in een tehuis over te nemen.

Dat het bestuur iets deed met klachten, hiervoor open stond en hierbij hoor en wederhoor toepaste kan als een belangrijke beschermende factor aangemerkt worden. Een groot risico in alle jaren vormden de tehuizen zelf. Dat ging men dat steeds meer inzien in de kindbescherming en jeugdzorg. De gedachte postte vat dat de jeugd zoveel mogelijk buiten de tehuizen moest blijven en dat men alleen in uiterste noodzaak van dit middel gebruik moest maken.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief Tot Steun, Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, Collectie HDC/Protestants erfgoed (ongeordend)

Literatuur

Alewijn, A.A. (1980). De instellingen. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 79-87). Zwolle: Tjeenk Willink.

Alten, I. (1957). *Oud-pupillen antwoorden. Een onderzoek naar de levensloop van 160 oud-pupillen van de voogdijvereniging Tot Steun*. Amsterdam: Ploegsma.

Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-van Wingerden, M. (2010, 2de druk). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

Bavel, J. van & De Smet, J. (1980). 10 jaar alternatieve hulpverlening. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 147-163). Zwolle: Tjeenk Willink.

Beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen (Wet van den 12den februari 1901, houdende). *Nederlandsche Staatscourant. Bijvoegsel*. 23 februari 1901, no 45.

Blok, J.G. (1952). Opvoeden. Gave of scholing? Intuïtie of toegepaste kennis? Liefde of technische vaardigheid? *Rondom het werk van Tot Steun* 41(1), 6-8.

Bloois, K. de (1951). *Veertig jaar Zoekt Het Verlorene. Een onderzoek naar het maatschappelijk geslaagd zijn van oud-verpleegden*. Nijmegen: Weesinrichting Neerbosch.

Dekker, J.J.H., et al. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek I van de commissie Samson*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Delicat, J.W. (2001). *Van ijzeren vuist naar zachte hand. Idee en praktijk in de rijksopvoedingsgestichten 1901-1961*. Nijmegen: Universiteit van Nijmegen.

Dresen-Coenders, H.M. (red.) (1977). *De groepsleider*. Utrecht: Jeugd en Samenleving.

Drillich, P.A. (1956). Ouderopvoeding en het welzijn van het kind. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 10, 111.

Dronkers, J., Hofman, R.H. & Dijkstra, A.B. (1997). Verzuiling onder druk? De toekomst van de onderwijsverzuiling. In J. Dronkers, A.B. Dijkstra & R. Hofman (red.). *Verzuiling in het onderwijs* (pp. 323-342). Groningen: Wolters-Noordhoff.

Enklaar, W. (1963). Van het tehuis voor werkende jongens te Almelo. *Rondom het Werk van Tot Steun* 52 (1), 6-9.

Fontein, L.H. (1955). Gestichtsverpleging. In *Vijftig jaar Kinderwetten* (pp. 55-64). Alphen a/d Rijn: Samson.

Haaster, A.G.J. van, Van den Boogaart, P.H.M. & Mesman Schultz, K (1993). *Landelijk werkende residentiële voorzieningen. Herkomst en problematiek van jeugdigen, hulpaanbod en onderwijs*. Leiden: Centrum Onderzoek Jeugdhulpverlening

Hellinckx, W. & Pauwels, J. (1984). *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kinderbescherming. Leven en werk van dr. D.Q.R. Mulock Houwer*. Leuven/ Amersfoort: Acco.

Hermans, H.E.G.M. (1984). *De Raad voor de Kinderbescherming. Een juridische beschouwing over het ontstaan, de ontwikkeling en toekomstmogelijkheden*. Zwolle: Tjeenk Willink.

Horst, W. ter (1970). *Ontwarring en ordening. Ervaringen met meisjes in de zeer moeilijke opvoedingssituatie, in de afdeling Orthopedagogiek van de Helderlingstichtingen te Zetten*. Kampen: Kok.

Jaarverslag 1943-1959. *Rondom het Werk van Tot Steun* 35-49 (1946-1960)

Jaarverslag Tot Steun 1960-1968. Amsterdam: Tot Steun.

Jaarverslag Tot Steun Nederland (TSN) 1969-1998. Amsterdam: Tot Steun.

Knuttel, W.P.C. (1957). Woord Vooraf. In I. Alten. *Oud-pupillen antwoorden* (pp. 7-12). Amsterdam: Ploegsma, 9-10.

- Koekebakker, J. (1959). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Onderzoek methodiek inrichtingsopvoeding*. Amsterdam: Nationale Federatie voor Kinderbescherming.
- Komen, M. (1999). *Gevaarlijke kinderen. Kinderen in gevaar. De justitiële kinderbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren, 1960-1995*. Amsterdam: SWP.
- Kooiman, W. (2004). *Nieuw veld zien*. Almere: Stichting Nieuw Veldzicht.
- Lieshout, M. van (2014). *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar jeugdzorg*. Utrecht: Big Business Publishers.
- Loghem, J.G. van (1940). *Asociaal gedrag van meisjes. Gegevens omtrent 200 verpleegden uit het Rijksopvoedingsgesticht te Zeist*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Lünneman, K.D. & Six, F.E. (2012). *Seksueel misbruik in de jeugdzorg. Governance vanuit het kindperspectief. Rapport Commissie Samson*. Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut & VU.
- Oosterhuis, H. & Gijswijt-Hofstra, M. (2008). *Verward van geest en ander ongerief. Psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg in Nederland*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2017). *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing? De vereniging Tot Steun als zorgverlener in een veranderende wereld van de kinderbescherming en jeugdzorg 1886-1998*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Roeland, D. (1974). Gezinshuizen. *Mobiel 1 (7/8)*, 7-11.
- Roeland, D. (1980). *Kinderbescherming in de maatschappij*. Baarn: Ambo.
- Slot, N.W. & Spanjaard, H.J.M. (1999). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg*. Baarn: Intro.
- Smulders, E. (1997). 'Het glazen huis der openbaarheid'. Televisie in de jaren vijftig: moeizame groei van een modern medium. In P. Luykx & P. Slot (red.). *Een stille revolutie. Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (pp. 249-280). Hilversum: Verloren.
- Tilanus, C.P.G. (1994). *Jeugdhulpverlening en de overheid*. Amsterdam: SWP.
- Vlis, I. van der (2002). *Weeshuizen in Nederland. De wisselende gestalten van een weldadig instituut*. Zutphen: Walburg Pers.
- Verkaik, J.P. (1996). *Voor de jeugd van tegenwoordig. Kinderbescherming en jeugdhulpverlening door Pro Juventute in Amsterdam 1896-1994*. Amsterdam: SWP.
- Wegerif, H.J. (1955). De ambtenaar voor de Kinderwetten. In *Vijftig jaar Kinderwetten* (pp. 137-146). Alphen a/d Rijn: Samson.
- Wegwijzer in de nieuwe kindervetgeving* (1965). Uitgave Ministerie van Justitie. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Willemse, Th.R.M. (1997). Van opvoedingsgesticht tot behandelhuis. De 20e eeuw, 1903-1988. In J. Dane (red.). *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kindertehuizen* (pp. 339-400). Hilversum: Verloren.
- Zeylstra-van Loghem, J.G. (1951). Contact met eigen ouders. *Rondom het Werk van Tot Steun 40 (3)*, 11-14.
- Zeylstra-van Loghem, J.G. (1954). De betekenis van liefde voor het kind. *Rondom het Werk van Tot Steun 43 (1)*, 3-5.

Zusters van de Goede Herder (1945-1975)

Bronstudie 4 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

John Exalto en Anton van Renssen

Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Zusters van de Goede Herder (1945-1975)

Inleiding

1. Geweld bij De Goede Herder

- 1.1. Fysiek geweld
- 1.2. Seksueel geweld
- 1.3. Psychisch geweld
- 1.4. Hoe is het ervaren?
 - 1.4.1. *OVT*
 - 1.4.2. *Heilig Vuur*
 - 1.4.3. *Herkenning*
 - 1.4.4. *Positieve ervaringen*
 - 1.4.5. *Kritiek op de uitzending*
 - 1.4.6. *Opnieuw in de media*

2. Organisatie

- 2.1. De doelgroep
- 2.2. De tehuizen
 - 2.2.1. *Zoeterwoude*
 - 2.2.2. *Bloemendaal*
 - 2.2.3. *Velp*
 - 2.2.4. *Tilburg/Someren*
 - 2.2.5. *Almelo*
- 2.3. Zoeterwoude en Angers
- 2.4. Slecht imago
- 2.5. Financiën

3. Personeel en professionalisering

- 3.1. Het personeel
- 3.2. Beroepsopleidingen
- 3.3. Arbeidsomstandigheden

4. Pedagogische doelstellingen en opvoedkundige praktijk

- 4.1. Spiritualiteit
- 4.2. Pedagogische doelstellingen
- 4.3. Pedagogische praktijk
- 4.4. Dagbesteding
 - 4.4.1. *Onderwijs*
 - 4.4.2. *Wasserij en naaizaal*
 - 4.4.3. *Vrije tijd*
- 4.5. Rapportages, verslaglegging en therapieën
- 4.6. Relatie met familie

5. Conclusies

- 5.1. Wat is er gebeurd?
- 5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Geraadpleegde bronnen

Inleiding

De congregatie van Onze Lieve Vrouw van Liefde van de Goede Herder werd in 1829 opgericht in de Franse stad Angers door zuster Maria Euphrasia Pelletier, de kloosternaam van Rose Virginie Pelletier. De congregatie werd door paus Gregorius XVI op 16 januari 1835 goedgekeurd.¹ In 1860 vestigde de congregatie, kortweg De Goede Herder genoemd, zich ook in Nederland en opende haar eerste tehuis voor de opvang van "misdeelde, verwaarloosde en ontspoorde meisjes" in Zoeterwoude, bij Leiderdorp.² In 1892 werd een tehuis in Velp geopend; tehuizen in Tilburg en Bloemendaal volgden in respectievelijk 1902 en 1927. Duitse zusters stichtten vanuit Münster in 1876 een tehuis in Almelo als een potentieel toevluchtsoord voor uit Duitsland verdreven zusters als gevolg van de zogenaamde *Kulturkampf* (1871-1888) – de strijd van rijkskanselier Bismarck tegen de machtige Rooms-Katholieke Kerk in het pas opgerichte Duitse keizerrijk.³ In 1949 werd het tehuis in Almelo onderdeel van de Nederlandse provincie van de congregatie.⁴

De congregatie van de Goede Herder was een van de tachtig tot negentig zustercongregaties die actief waren in Nederland.⁵ De zusters beheerden verschillende voorzieningen voor meisjes. Naast een observatiepaviljoen in Bloemendaal was er aan de internaten in Zoeterwoude, Velp, Tilburg en Almelo een tehuis voor werkende meisjes verbonden. Zowel in de internaten als in de tehuizen voor werkende meisjes verbleven minderjarigen vanaf veertien, later vanaf twaalf, tot 21 jaar. Ze werden vaak geplaatst na een rechterlijke uitspraak, maar er waren ook vrijwillige plaatsingen door ouders. In de jaren zeventig werd het zorgaanbod uitgebreid met begeleide kamerbewoning. De internaten en de tehuizen voor werkende meisjes werden vanaf 1966 opgeheven wegens een teruglopend aantal zusters dat voor de begeleiding van de meisjes beschikbaar was.⁶

In dit onderzoek staan de internaten en de tehuizen voor werkende meisjes centraal. Er is gebruik gemaakt van de archieven van de congregatie, die grotendeels bewaard worden in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint Agatha, in de Noord-Brabantse gemeente Cuijk. Bij de overdracht van de archieven zijn de meeste persoonlijke stukken van en correspondentie van en over de zusters vernietigd.⁷ Naast het onderzoek in de archieven van de congregatie zijn meldingen ingezien bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven en bij het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Verder zijn inspectierapporten over de tehuizen bestudeerd die zich bevinden in het archief van het bisdom Rotterdam dat in het Nationaal Archief in Den Haag wordt bewaard. Ook zijn enkele publiekelijk toegankelijke websites bezocht waarop oud-pupillen herinneringen deelden over hun tijd bij De Goede Herder.⁸

In de archieven van de congregatie zijn nauwelijks meldingen van geweld gevonden. "Binnen onze congregatie was er geen cultuur om veel zaken aan het papier toe te vertrouwen. Veel informatie zat in de hoofden van een zuster en met het overlijden van die zuster is de informatie ook niet langer toegankelijk", schreef de bestuursadviseur van klooster Euphrasia in 2012 aan de Konferentie Nederlandse Religieuzen.⁹ Wel biedt het archief informatie om de historische context te beschrijven waarin de zusters hun werkzaamheden uitoefenden, en waaraan meldingen van geweld kunnen worden gerelateerd. Belangrijke archiefstukken daarvoor zijn de jaarverslagen van de diverse tehuizen, toespraken, financiële bescheiden en stukken over de spiritualiteit van de congregatie. Het nadeel van jaarverslagen als bron is dat die voor de achterban werden geschreven en de dagelijkse

¹ Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven Sint Agatha, Archief Zusters van de Goede Herder (voortaan: ADGH), inv.nr. 1587, Constituties en statuten kruiszusters, tweede ontwerp 1984.

² ADGH, inv.nr. 144, zr. M. Leocadie, *Ontstaan en geschiedenis Congregatie "De Goede Herder"* (1985) II-III.

³ N.N., 'Almelo vierde feest', *Als de hei bloeit* 4(26) (1951) 100-101.

⁴ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie', 16.

⁵ Van Heijst et al. 2010, 41.

⁶ Van Heijst et al. 2010, 624-625, 631.

⁷ Gesprek met de heer H.H.M. Janssen, directeur klooster Euphrasia, 24 september 2018.

⁸ Het betreft de website van het provinciaal archief Zuid-Holland:

geschiedenisvanzuidholland.nl/collecties/klooster-de-goede-herder-1975 (voortaan: geschiedenisvanzuidholland.nl) en de website: goedeherder.blogspot.com (voortaan: [goedeherder.blogspot](http://goedeherder.blogspot.com)), geraadpleegd in september en oktober 2018.

⁹ Archief Zusters van O.L.V. van Liefde van de Goede Herder Bloemendaal (voortaan: ADGH Bloemendaal), inv.nr. 1815, Stukken betreffende de Onderzoeksc commissie Deetman, bestuursadviseur Klooster Euphrasia aan Konferentie Nederlandse Religieuzen, 31 juli 2012.

praktijk in de internaten wellicht rooskleuriger weergaven dan ze in werkelijkheid was. De idealen en goede bedoelingen van de leiding stonden daarin centraal. De sfeer die de jaarverslagen schetsen verschilt dan ook sterk van die uit de getuigenverhalen van oud-pupillen. In het archief bevindt zich ook een map met correspondentie naar aanleiding van een televisie-uitzending van het NCRV-programma Heilig Vuur uit 2003. Er kwamen veel reacties binnen bij de NCRV op het programma, waarin een oud-pupil met zeer slechte herinneringen aan haar verblijf bij de zusters terugkeerde naar Huize Larenstein in Velp. Ze confronteerde inmiddels gepensioneerde zusters met haar verhaal, vroeg hen excuses te maken voor wat haar was aangedaan en kreeg die ook.

Voorliggend onderzoek richt zich op de jaren 1945 tot 1975, de periode waarin alle vijf tehuizen van De Goede Herder nog operationeel waren en waarvan ook archiefstukken bewaard zijn gebleven. Paragraaf 1 biedt een verslag van geweldsincidenten die gevonden zijn in de archieven, op internetfora, in de media en in secundaire literatuur. De getuigenissen van diverse oud-bewoners worden gebruikt om te beschrijven hoe zij hun verblijf in de internaten hebben ervaren en welke vormen van geweld ze hebben meegemaakt. De paragrafen 2, 3 en 4 geven een beschrijving van de ontwikkeling van de tehuizen. Daarbij wordt aandacht geschonken aan mogelijke risicofactoren die geweld dat voorkwam kunnen verklaren. Paragraaf 2 beschrijft de ontwikkeling van de congregatie en haar rol in de opvang van minderjarige meisjes. Ook de groei en ontwikkeling van de vijf tehuizen komt aan bod. In de paragrafen 3 en 4 komen respectievelijk de professionalisering van de zusters en de pedagogische doelstellingen en de pedagogische praktijk binnen de tehuizen aan bod. Omdat de meeste archiefstukken betrekking hebben op het internaat en het tehuis voor werkende meisjes in Almelo, komen deze het meeste aan bod in dit rapport.

1. Geweld bij De Goede Herder

In de archieven van De Goede Herder zijn slechts enkele aanwijzingen gevonden die wijzen op geweld in de internaten. Het betreft twee verslagen: de notulen van een overleg en een verslag van een adviseur van het bestuur van De Goede Herder over een gesprek met een bezoeker. Bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven zijn geen meldingen bekend van oud-pupillen van de Zusters van de Goede Herder. Wel zijn er twee meldingen aangetroffen over Huize Alexandra in Almelo uit de periode nadat de zusters daar in 1983 waren vertrokken. Het betreft meldingen over de periode 1984-1985 en 1993-1995. Een van deze getuigenissen is ook vermeld in het onderzoek van de Commissie Samson.¹⁰ Bij het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg zijn acht meldingen binnengekomen over de Zusters van de Goede Herder. De meldingen hebben betrekking op de periode 1952 tot 1978. Het gaat om twee meldingen over het internaat in Zoeterwoude, een over het tehuis Witven in Someren en vier over Huize Alexandra in Almelo. Twee verhalen die bij het meldpunt binnenkwamen, zijn eerder gepubliceerd in het boek *Stil in mij. Overleven bij de nonnen* uit 2014.¹¹

1.1. Fysiek geweld

Over fysieke mishandeling wordt niet veel verteld in archieven en getuigenissen.¹² Twee vrouwen maakten melding van slaan en het toedienen van rustgevend of verdovende middelen. Het gaat om respectievelijk een melding over het internaat in Zoeterwoude tussen 1965 en 1968 en een melding over Huize Alexandra in Almelo tussen 1969 en 1972. In het laatste geval omschreef de melder dat als "platspuiten" van meisjes.¹³ Het platspuiten werd in 2012 door de bestuursadviseur van Klooster Euphrasia ook genoemd als handelwijze richting meisjes uit "zwaardere justitiecategorieën".¹⁴ Dat fysiek geweld inderdaad mogelijk niet veel voorkwam, blijkt uit een herinnering van een vrouw die vanuit het rooms-katholieke internaat Groenestein in Den Haag naar de door haar zo genoemde "strafinrichting" De Goede Herder werd overgeplaatst. Tot haar verbazing viel het regime in het internaat mee: "ze sloegen niet eens!"¹⁵ Veel vrouwen die in hun jeugd bij de Zusters van de Goede Herder hebben gewoond, maken melding van lange werkdagen. De meisjes moesten "ellenlange gangen" schrobben en dweilen, en om zeven uur 's morgens "natte koude" aardappels schillen.¹⁶ Anderen reppen over "pure uitbuiting van jonge meisjes, dwangarbeid" en "werken in de wasserij, naai- en strijkwerk tot werken bij welgestelde mensen in Bloemendaalse villa's". Dat gebeurde allemaal "zonder vergoeding" en volgens een oud-pupil "zonder vrije tijd".¹⁷

Van fysieke verwaarlozing zijn meer sporen aangetroffen dan van fysieke mishandeling. In 1974 werd geld uit de verpleegkosten die het Ministerie van Justitie aan de zusters betaalde en dat bestemd was voor eten voor de meisjes, aangewend om eten voor de tuinman te kopen. De aanleiding daarvoor was dat de tuinderij verlies maakte als gevolg van loonstijgingen. "Over de rug van de kinderen wordt hij betaald", luidde een verontwaardigde opmerking tijdens een raadsvergadering van het klooster in Almelo.¹⁸ Verschillende vrouwen vertellen op de website www.geschiedenisvanzuidholland.nl dat ze nauwelijks liefde van de zusters hebben ervaren. "Een keer in de week op woensdagavond kregen wij een kopje thee en op zondag een sinaasappel bij het

¹⁰ Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossiernummers 2017/242382 en 2015/216559; Dekker et al. 2012, 158 en 404.

¹¹ Hermans & Verhoef 2014.

¹² Vgl. Hermans & Verhoef 2014, 56: "Mishandeld ben ik nooit en ik heb ook nooit gezien dat een meisje werd geslagen."

¹³ Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg (voortaan COGJ), 1963-1968, Zoeterwoude, melding 26 mei 2018; 1969-1972, Huize Alexandra, Almelo, melding 7 augustus 2017.

¹⁴ ADGH Bloemendaal, inv.nr. 1815, Stukken betreffende de Onderzoekscommissie Deetman, bestuursadviseur Klooster Euphrasia aan Konferentie Nederlandse Religieuzen, 31 juli 2012.

¹⁵ Koekoek 1982, 124.

¹⁶ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 22 oktober 2018.

¹⁷ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 12 maart 2018, 21 juni 2018, 14 juli 2018 en 22 oktober 2018.

¹⁸ ADGH, inv.nr. 272, notulen van de raadsvergaderingen van het klooster te Almelo, 29 april 1974.

eten. 2 gulden in de maand zakgeld en als je je volgens zuster M. niet goed gedragen had, kreeg je maar 1 gulden”, vertelde een vrouw over Zoeterwoude halverwege de jaren zestig.¹⁹

Diverse meldingen die bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg zijn gedaan en ook berichten op internet kunnen onder de noemer van fysieke verwaarlozing worden geschaard. Het betreft meldingen van structureel te weinig eten krijgen, slapen op strozakken, afnemen van eigendommen, slechte hygiëne en het onthouden van medische behandeling. Een vrouw die in 1952 in het internaat in Zoeterwoude kwam, getuigde dat meisjes die ongesteld waren maar twee maandverbanden per week ontvingen en dat ze moesten slapen op strozakken. Ook mocht ze niet naar de dokter toen ze ernstig ziek was, herinnerde de vrouw zich.²⁰ Een andere vrouw vertelt op internet dat ze moest vragen om maandverband en dat verstrekking ervan door de zusters werd bijgehouden.²¹ Dat wordt bevestigd door een interview in de bundel *Stil in mij* over Almelo in de tweede helft van de jaren zestig.²² In twee andere getuigenissen vertellen vrouwen over kort en gezamenlijk douchen waarbij een zuster centraal de douchekraan regelde.²³ Die laatste praktijk noemen twee oud-pupillen ook op de website www.geschiedenisvanzuidholland.nl waarbij een van hen ook meldt dat het haren wassen gebeurde met opgeklopte groene zeep.²⁴

1.2. Seksueel geweld

Binnen de internaten vonden diverse vormen van seksueel misbruik plaats. Bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg zijn twee meldingen gedaan die over seksueel misbruik berichten. Eenmaal betrof het seksueel misbruik door een psycholoog in Huize Alexandra in Almelo. Dat misbruik vond plaats aan het einde van de jaren zestig.²⁵ De andere keer waren het een zuster en een novice die seksuele handelingen uitvoerden bij de pupil tijdens het douchen.²⁶ Ook werd er eenmaal melding gedaan van seksueel geweld, waarbij een vrouw vertelde over inwendig onderzoek bij meisjes die overtijd waren tijdens hun verblijf eind jaren zestig in het internaat in Almelo.²⁷ In het archief van De Goede Herder is één melding gevonden omtrent seksueel misbruik. Volgens de oud-pupil werd zij 's avonds regelmatig door een non uit haar chambrette gehaald en naar een pater gebracht bij wie zij seksuele handelingen moest verrichten. Eenmaal is ze zwanger geweest, en toen ze aan haar pleegvader over het misbruik vertelde, kreeg ze straf. “Ze moest drie maanden in het hok boven verblijven.” Omdat ze zich geen namen kon herinneren, werd de klacht, die in 2012 werd ingediend bij de Commissie Deetman, niet in behandeling genomen.²⁸ De bestuursadviseur van Klooster Euphrasia schreef namens de zusters een reactie waarin erkend werd dat soms een beslissing genomen moest worden die tegen de onschendbaarheid van het lichaam inging, zoals een beslissing over het gebruik van de morning-afterpil of over het toepassen van abortus. In principe lag het besluit daarvoor bij de voogden van de meisjes, maar bij diens afwezigheid of onbereikbaarheid namen ook de zusters wel beslissingen. De manier waarop dit is opgeschreven, doet vermoeden dat dergelijke ingrepen niet alleen plaatsvonden bij een zwangerschap als gevolg van seksueel geweld maar ook bij vrijwillige zwangerschappen die tijdens een verlofperiode waren ontstaan. Deze ingrepen werden ten eerste betrouwd en hierover werd ook schuld erkend met de toevoeging dat gestreefd werd naar verzoening.²⁹

¹⁹ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 24 mei 2018.

²⁰ Meldpunt COGJ, 1952-1955, melding zonder datum, informatie uit het verslag dat door een externe is opgesteld namens mw. N.N.

²¹ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 21 juni 2018.

²² Hermans & Verhoef 2014, 55.

²³ Meldpunt COGJ, 1958, Zoeterwoude, melding 14 november 2016; idem, 1966-1969, Almelo, melding 5 oktober 2017.

²⁴ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 24 mei en 21 juni 2018.

²⁵ Meldpunt COGJ, 1967-1969, Huize Alexandra, Almelo, melding 20 april 2017.

²⁶ Meldpunt COGJ, 1958, Zoeterwoude, melding 14 november 2016.

²⁷ Meldpunt COGJ, 1958, Zoeterwoude, melding 5 oktober 2017, zelfde verhaal in Hermans & Verhoef 2014, 49vv, als ‘Lies’.

²⁸ ADGH, inv.nr. 1815, Stukken betreffende de Onderzoekscommissie Deetman, Kessels Advocaten te Breda aan zuster X, 4 december 2015.

²⁹ ADGH, inv.nr. 1815, Stukken betreffende de Onderzoekscommissie Deetman, bestuursadviseur Klooster Euphrasia aan Konferentie Nederlandse Religieuzen, 31 juli 2012.

1.3. Psychisch geweld

De meest voorkomende vormen van geweld waarover oud-pupillen van De Goede Herder bij het meldpunt vertelden, zijn te duiden als psychisch geweld. Een algemene opmerking over het effect van een verblijf bij De Goede Herder is te vinden in het boek over het rooms-katholieke internaat Groenestein. Daarin stelt een vrouw dat meisjes die niet in toom waren te houden naar De Goede Herder in Almelo werden gebracht. "Na enkele jaren kwamen ze dan terug, volkomen murw gemaakt."³⁰ In 1946 maakte de bestuursadviseur van de vereniging De Goede Herder in Velp melding van klachten over De Goede Herder door een inspectrice (over wiens rol we verder niets weten). Vooral de 'meesteres van Velp' – de gangbare naam voor een directrice in rooms-katholieke kloosterinternaten – moest het volgens hem ontgelden. De bestuursadviseur verklaarde over de directrice: "Twee of drie jaar geleden zei deze tegen een nieuw meisje: 'Kijk, daar heb je Mej. X., hieraan heb je je geheel te onderwerpen, zet je eigen wil maar opzij!!'" De inspectrice vond het volgens de bestuursadviseur vooral verschrikkelijk dat ze met dit meisje achter tralies had moeten spreken.³¹ Tot 1949 hadden zowel de meisjes, evenals de zusters zelf, slechts contact met mensen van buiten het internaat vanuit een met tralies afgeschermd gespreksruimte.³²

Meisjes werden tot eind jaren zestig soms opgesloten in een isoleercel of kregen slaapkamerarrest wanneer ze volgens de zusters straf verdienden. Het is de strafmaatregel die het vaakst wordt genoemd in archieven en op internetfora en die als heel negatief is ervaren. Opsluiting gebeurde volgens diverse oud-pupillen ook 's nachts. Van opsluiting in isoleercellen zijn meldingen gedaan over de internaten in Zoeterwoude, Someren en Almelo.³³ "Naar de cel met alleen een bed, als je geluk had mocht je ook nog in het kamertje ernaast met tafel en stoel en tralies voor de ramen", herinnerde een vrouw zich in 2016 over haar verblijf in Zoeterwoude van 1962 tot 1967.³⁴ "Door de opsluitingen in die cel heb ik een trauma over gehouden. Die cel heb ik nl. van binnen vaker gezien dan de groepskamer. Ik heb dus echt de hel van mijn leven daar gehad", schreef een andere vrouw in oktober 2018.³⁵ Een oud-pupil vertelde in 2015 dat ze in Larenstein drie maanden lang was opgesloten in een isoleercel, wat door de toenmalige provinciaal overste werd ontkend, waarbij de maanden werden omgezet in dagen. "Straffen was in die tijd ook in Huize Larenstein een normaal voorkomend gegeven", schreef de overste. "De huizen waren verplicht een zogenaamde isolatiecel te hebben en die werd ook gebruikt. Opsluiten voor wel drie dagen kenden wij niet, evenmin als het reduceren van voedsel tot water en brood."³⁶ Een vrouw die in Zoeterwoude in de isoleercel verbleef, schrijft op internet dat "alleen het grote tijdschriftenblad uit 1918" aanwezig was. Als ze dan "in het kamertje met ramen en tralies zat met in de verte de auto's, dan begon ze die maar te tellen".³⁷

Een andere vorm van psychisch geweld dat plaatsvond, was het schenden van of het gebrek aan privacy in Almelo en Zoeterwoude. Dat kwam onder meer tot uiting in het vooraf lezen van de brieven die meisjes verstuurden, het soms moeten herschrijven daarvan of het achterhouden van binnengekomen post.³⁸ In de internaten was sprake van nagenoeg permanente controle. Zelfs wanneer meisjes naar de wc moesten, ging er een zuster mee, "eerst door 2 deuren die geopend werden, weer op slot [gingen] en weer geopend. Ze gingen nog net niet mee op de wc."³⁹ Bij bezoek van buiten was altijd een van de zusters aanwezig, waardoor het ontbrak aan vertrouwelijkheid en meisjes niet vrijuit konden praten. Bij alle activiteiten waren altijd zusters aanwezig om de meisjes

³⁰ Koekoek 1982, 116.

³¹ ADGH, inv.nr. 38, Rapport van het bezoek van Mijnheer v.d. Horst aan Mej. Thomassen, d.d. 24 augustus 1946; inv.nr. 144, Lezing van rector W.A. van Beek, 11 mei 1949, 5.

³² Nationaal Archief Den Haag, Archief Bisdom Rotterdam (voortaan: ABR), inv.nr. 146, verslag visitatie d.d. 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16 en 20 juni 1966, 13 juli 1966.

³³ Meldpunt COGJ, 1958, Zoeterwoude, melding 14 november 2016; 1963-1968, Zoeterwoude, melding 26 mei 2018; 1966-1969, Huize Witven, Someren, melding 29 mei 2018; 1969-1972, Huize Alexandra, Almelo, melding 7 augustus 2017; geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties van 21 juni 2018.

³⁴ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 22 januari 2016.

³⁵ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 22 oktober 2018.

³⁶ ADGH, inv.nr. 1815, Kessels Advocaten te Breda aan een zuster X. van de Goede Herder, 4 december 2015.

³⁷ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 28 januari 2016.

³⁸ Meldpunt COGJ, 1952-1955, melding zonder datum, informatie uit het verslag dat door een externe is opgesteld namens mw. N.N.; Huize Alexandra, Almelo, melding 20 april 2017; 1969-1972; geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 22 oktober 2018.

³⁹ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 14 oktober 2018.

in de gaten te houden.⁴⁰ Het slapen in chambrettes met twee hardboardplaten aan de zijkanten en een gordijntje aan de voorkant werd ervaren als een gebrek aan privacy.⁴¹ “Je had daar geen privacy. Alles werd gecensureerd en onderzocht. Je matras, alles. [...] Je hele leven stond er stil, als in een gevangenis. Erger nog, want in een gevangenis heb je nog enige vorm van privacy.”⁴² Een andere vorm van het schenden van privacy was dat elke maand in het openbaar intern opgestelde rapporten over het gedrag van de meisjes werden voorgelezen. “Afschuwelijk, en als het rapport niet goed was, kreeg je straf”, schreef een vrouw die van 1964 tot 1969 in het internaat in Zoeterwoude woonde.⁴³ Ook andere vrouwen herinneren zich de vernedering en kleinering die ze ervoeren wanneer ze, dagelijks, terecht werden gewezen.⁴⁴ Deze praktijk lijkt uit het kloosterleven te zijn overgenomen. In kloosters bestond namelijk het zogenaamde schuldkapittel waarbij zusters werden geconfronteerd met fouten en tekortkomingen waarvoor ze moesten boeten.⁴⁵

Veel meisjes kregen ook een andere voornaam wanneer ze werden opgenomen in een internaat van De Goede Herder. Ook dit lijkt een praktijk die uit het kloosterleven is overgenomen, aangezien met de zusters hetzelfde gebeurde. Diverse vrouwen hebben het ontnemen van hun identiteit als traumatisch ervaren. Bij het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg en op de website www.geschiedenisvanzuidholland.nl stellen diverse vrouwen zich voor met zowel hun eigen naam als met de naam die ze in het internaat van de zusters hadden gekregen.⁴⁶ Sommige vrouwen die in hun jeugd bij de Zusters van de Goede Herder hebben gewoond, maken bovendien melding van lange werkdagen, geen of lage verdiensten of het achterhouden van salaris. Dat gold zowel het intern werken als werken buiten het internaat.⁴⁷ Een meisje bleek bij haar vertrek uit Huize Witven in Someren in 1969 maar 425 gulden te hebben gespaard terwijl ze twee jaar lang 450 gulden per maand had verdiend.⁴⁸

Het psychisch geweld zoals hierboven beschreven, hing samen met vormen van psychische verwaarlozing. Diverse uitingen daarvan hebben betrekking op het verbieden van sociale contacten of het contact onderhouden met de buitenwereld. Zo herinnert een vrouw zich dat er halverwege de jaren vijftig geen kranten, tijdschriften, boeken of radio in huis waren.⁴⁹ In de tweede helft van de jaren zestig was er in Almelo wel televisie; de zusters bepaalden wat er gekeken werd.⁵⁰ Ook werd er gebrek aan aandacht ervaren en heerste er een ongezellige, koude sfeer.⁵¹ Volgens twee melders kregen zij geen onderwijs ondanks dat ze leerplichtig waren.⁵² In diverse internaten was sociaal contact zeer beperkt door de geldende zwijgplicht onder het eten en tijdens het werken.⁵³ Een vrouw herinnert zich dat ze met niemand mocht spreken. Het was verboden om intieme vriendschappen

⁴⁰ Meldpunt COGJ, 1966-1969, Huize Witven, Someren, melding 29 mei 2018; 1966-1969, melding 5 oktober 2017, Huize Alexandra, Almelo.

⁴¹ Meldpunt COGJ, 1958, Zoeterwoude, melding 14 november 2016; Huize Witven, 1966-1969, Someren, melding 29 mei 2018; geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 22 oktober 2018.

⁴² Hermans & Verhoef 2014, 42; zie ook idem, 54.

⁴³ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 21 juni 2018.

⁴⁴ Meldpunt COGJ, 1958, Zoeterwoude, melding 14 november 2016; Huize Witven, 1966-1969, Someren, melding 29 mei 2018.

⁴⁵ Bosgraaf 2011, 75-80.

⁴⁶ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 28 januari 2016 en 22 oktober 2018; Meldpunt COGJ, 1966-1969, melding zonder datum, informatie uit het verslag dat door een externe schrijfster is opgesteld namens mw. N.N.

⁴⁷ Meldpunt COGJ, 1952-1955, melding zonder datum, informatie uit het verslag dat door een externe is opgesteld namens mw. N.N.; 1966-1969, Huize Witven, Someren, melding 29 mei 2018; 1966-1969, Huize Alexandra, Almelo, melding 5 oktober 2017; 1969-1972, Huize Alexandra, Almelo, melding 20 april 2017; 1969-1972, Huize Alexandra, Almelo, melding 7 augustus 2017; 1976-1978, Huize Alexandra, Almelo, meldingen 19 juli 2018 en 24 juli 2018.

⁴⁸ Meldpunt COGJ, 1966-1969, Huize Witven, Someren, melding 29 mei 2018.

⁴⁹ Meldpunt COGJ, 1952-1955, melding zonder datum, informatie uit het verslag dat door een externe schrijfster is opgesteld namens mw. N.N.; 1966-1969, melding 5 oktober 2017, Huize Alexandra, Almelo; 1969-1972, Huize Alexandra, Almelo, melding 20 april 2017.

⁵⁰ Hermans & Verhoef 2014, 53.

⁵¹ Meldpunt COGJ, 1966-1969, Huize Alexandra, Almelo, melding 5 oktober 2017; 1967-1969, Huize Alexandra, Almelo, melding 2 april 2017; 1976-1978, Huize Alexandra, Almelo, meldingen 19 juli 2018 en 24 juli 2018.

⁵² Meldpunt COGJ, 1966-1969, melding 5 oktober 2017, Huize Alexandra, Almelo; 1969-1972, Huize Alexandra, Almelo, melding 7 augustus 2017.

⁵³ Vgl. Hermans & Verhoef 2014, 40.

aan te gaan.⁵⁴ Meisjes mochten ook elkaars achternaam niet weten.⁵⁵ Een vrouw herinnerde zich in mei 2018 de eenzaamheid en het verdrietige gevoel dat daarmee gepaard ging. "Je moest altijd met z'n drieën zijn", vertelt ze op internet over haar verblijf in Zoeterwoude tussen 1964 en 1968.⁵⁶ Voor sommigen was contact met familie verboden. Eén vrouw vertelde tenminste dat ze tijdens de drie jaar dat ze in het internaat in Zoeterwoude verbleef, geen contact met haar familie mocht onderhouden.⁵⁷ Dat is in de jaren vijftig of zestig geweest omdat dit internaat in 1968 werd gesloten. Ook hier is een parallelle waarneembaar tussen de pupillen en de zusters: de zusters mochten evenmin intieme contacten met elkaar onderhouden en ook voor hen gold de zwijgplicht. Veel vrouwen vertellen dat ze nauwelijks liefde van de zusters hebben ervaren. Tekenend voor het gebrek aan persoonlijke aandacht is het niet viëren van verjaardagen.⁵⁸

1.4. Hoe is het ervaren?

Over het verblijf in de internaten van de Zusters van de Goede Herder zijn verschillende reacties van oud-pupillen op internet te vinden. In veel reacties worden negatieve ervaringen gedeeld, zoals die ook hierboven zijn weergegeven. Daarnaast vertellen enkele oud-pupillen over positieve ervaringen. Zo berichtte een vrouw over de goede tijd die haar moeder er heeft gehad. Zij leerde er breien en behaalde er haar diploma kostuumnaaister. En passant vermeldde ze dat haar moeder van de zusters een andere roepnaam had gekregen zonder melding te maken van daarmee gepaard gaande negatieve gevoelens.⁵⁹ In 2003 besteedden twee omroepen uitgebreid aandacht aan het werk van De Goede Herder en de slechte ervaringen die vrouwen daar in hun jeugd hadden gehad. De eerste productie was een radiotweeluik dat op 12 en 19 januari 2003 werd uitgezonden in het VPRO-geschiedenisprogramma OVT. Een ingekorte versie hiervan werd uitgezonden op 14 maart 2010. De tweede productie was een aflevering van het NCRV-televisieprogramma Heilig Vuur dat werd uitgezonden op 23 augustus 2003. Er kwamen veel reacties binnen op de NCRV-documentaire, zowel per post als per email en zowel bij de NCRV als bij de zusters. Via de website van het programma werd bijna tachtig keer gereageerd. Deze reacties, die bewaard zijn gebleven in het archief van de zusters, worden hieronder gebruikt om te beschrijven hoe het verblijf bij de zusters door diverse oud-pupillen is ervaren.

1.4.1. OVT

In het radiotweeluik van de VPRO werden interviews gehouden met een oud-bewoner die in het internaat in Velp en, na sluiting daarvan, in het internaat in Almelo had gewoond. De herinneringen aan Larenstein hadden betrekking op de periode voor de Tweede Wereldoorlog en vallen daarom buiten dit onderzoek. De herinneringen van aan het internaat in Almelo betroffen de jaren zestig. De vrouw werd op vijftienjarige leeftijd door een voogdijvereniging aan een baan in het ziekenhuis geholpen. Haar thuissituatie was blijkbaar van dien aard dat de kinderbescherming betrokken was, maar hoe die situatie was, blijft onduidelijk. Enkele jaren later werd ze, naar eigen ervaring, "opgesloten" in het gesticht van De Goede Herder in Almelo. De reden daarvoor was volgens haar dat haar familie niet kon leven met het feit dat ze een relatie had met een Turkse jongen. Ze ervoer het verblijf in het tehuis als beknellend. Het tehuis bestond uit veel gangen met deuren en ramen met sloten. Ze mocht niet zonder begeleiding door het huis lopen. Elke ochtend moest ze om half zeven opstaan en op haar knieën haar "chambretje poetsen". Eén keer per week kregen de meisjes de tijd om zich snel te douchen in dezelfde ruimte. Van buitenaf regelde een zuster de watertemperatuur. De douchetijd was kort, net lang genoeg om snel de haren te wassen. De Zusters van de Goede Herder, in het wit gekleed, moesten worden aangesproken als 'moeder'. Daarnaast waren er zusters die in mantelpakjes liepen. Vermoedelijk waren dat kruiszusters, zogenaamde

⁵⁴ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 14 oktober 2018; blogspot.goedeherder, reactie 20 februari 2011.

⁵⁵ Meldpunt COGJ, 1952-1955, Melding zonder datum, informatie uit het verslag dat door een externe is opgesteld namens mw. N.N.; 1966-1969, Huize Alexandra, Almelo, melding 5 oktober 2017.

⁵⁶ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 24 mei en 14 oktober 2018

⁵⁷ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 22 oktober 2018.

⁵⁸ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 22 oktober 2018.

⁵⁹ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 3 december 2015.

'contemplatieven', oftewel oud-pupillen die zich na hun verblijf bij de zusters bij de congregatie wilden aansluiten.⁶⁰ Zij kregen echter een andere, minder officiële positie binnen de congregatie.

1.4.2. Heilig Vuur

Op zaterdagavond 23 augustus 2003 schonk de NCRV in haar tv-programma *Heilig Vuur* aandacht aan de ervaringen van Roos, oud-pupil van De Goede Herder in Velp, onder de titel: *Terug naar Larenstein*. In de documentaire werden interviewfragmenten afgewisseld met kille shots uit de Ierse film *The Magdalene Sisters*, een Engels-Ierse film uit 2002 over het harde leven in het klooster van de Ierse Magdalena zusters. De filmbeelden moesten het verhaal van de geïnterviewde oud-pupil van De Goede Herder ondersteunen. De geïnterviewde vrouw kwam in 1961 als elfjarige terecht in Velp in het 'liefdesgesticht Larenstein'. Ze vertelde in de documentaire over kleine slaapkamertjes met slechts een bed als meubilair, open van boven en een gordijntje aan de kant van de gang. Het kamertje werd uitsluitend gebruikt om in te slapen. Elke dag was het vroeg op, dan naar de kerk, een cursus volgen die paste bij het werk dat ze op dat moment moest doen en 's avonds moest ze weer naar haar slaapkamertje. Ze ervoer haar verblijf als een gevangenis. De zusters waren volgens haar geen verzorgers, maar bewakers. Bij alles wat ze deed, was een non aanwezig. Alle deuren zaten op slot en ze kon geen kant op. Bij haar komst mocht ze haar koffer met eigen spullen niet houden, kreeg ze andere kleding en ander ondergoed aan. Ze kreeg ook een nummer en haar achternaam werd niet langer genoemd. Vanaf het begin, vertelde ze in de documentaire, moest ze bidden en werken. Dat laatste wil zeggen: kleding maken voor bedrijven. Het was haar verboden om vriendinnen te maken. Ze was aan de nonnen overgeleverd. Zodra een contact intiemer werd, werd er wat van gezegd. Het ergste was volgens haar de eenzaamheid en het gebrek aan warmte en sfeer.

Ook in de wasserij moest gewerkt worden. De wasserij, die zich in het internaat bevond, was een benauwd vertrek. Er stonden verschillende ketels: een voor de witte, een voor de bonte en een voor de fijne was. Een van de zusters hield in de gaten of de meisjes niet met elkaar praatten. Gestraft werd er door meisjes in een hok te plaatsen. Het doel daarvan was dat ze hun zelfbeheersing zouden terugkrijgen. Roos heeft er vaak gezeten. Volgens de vrouw was het onmogelijk om problemen met de zusters te bespreken. Een aantal keren is ze weggelopen. Na een paar weken keerde ze steeds eigener beweging terug naar Larenstein omdat ze de mensen bij wie ze verbleef niet in de problemen wilde brengen. In de documentaire confronteerde de oud-pupil inmiddels gepensioneerd zusters met haar ervaringen. Een zuster probeerde zaken uit te leggen: "Doordat we niet buiten de muren van het klooster kwamen, vingen we meisjes op binnen het klooster om een nieuw leven op te bouwen. Dat moet je zien in die tijd. Voor mij dat was dat toen de oplossing." Het afnemen van bezittingen en van de achternaam van de meisjes was een bewuste strategie en onderdeel van het proces om een nieuw leven op te bouwen. De zusters zelf wisten volgens haar ook niets van de achtergrond van de meisjes. Volgens de zuster was het verleden van de meisjes geen goede basis om een nieuw leven op te bouwen. Het streven was dat zij daar afscheid van zouden nemen.

De zuster vertelde dat zij inderdaad wilde weten of de vriendschappen tussen de meisjes niet te intiem werden. Dat zou schadelijk kunnen zijn voor de meisjes of voor de organisatie. De reden dat zoveel deuren op slot zaten, was volgens haar dat ze controle wilden houden en omdat ze bang waren dat er gestolen zou worden. Zelf was ze ervan overtuigd dat ze het goede nastreefde. "Wij hebben ons leven ingezet om wat voor die meisjes te betekenen", aldus de zuster. En haar medezuster stelde dat ze niet beseftte dat het verblijf door pupillen zo negatief werd ervaren. Vervolgens bood de eerste zuster, destijds Provinciale Overste van de Hollandse Provincie van de congregatie, excuses aan namens alle Zusters van de Goede Herder.

1.4.3. Herkenning

Diverse reacties op het programma getuigden van herkenning van de geschetste omstandigheden. Verschillende oud-pupillen maakten melding van blijvende claustrofobie als gevolg van hun verblijf

⁶⁰ ADGH, inv.nr. 144, zr. M. Leocadie, *Congregatie van de Zusters van de Goede Herder* (1983) 2.

in Huize Larenstein in de jaren zestig.⁶¹ Dat kwam onder meer doordat meisjes werden opgesloten in "verschrikkelijke kamers (zeg maar cellen)".⁶² Een van hen herkende ook dat de hele dag hard gewerkt moest worden alsmede het gebrek aan aandacht. "Er was geen liefde, terwijl je daar om smeekt als kind zijnde."⁶³ Een ander herkende zich volledig in Roos' verhaal. Evenals haar stelde zij: "Jullie hebben mijn jeugd afgenomen. [...] Maar ik verwijt het mijn ouders ook dat die dat hebben laten gebeuren."⁶⁴ Een vrouw die twee jaar bij de zusters woonde, ervoer haar verblijf als "een strafkamp". De groepsleidsters waren volgens haar "andere nonnen, want hun kleding was zwart en dat waren de echte etterbakken".⁶⁵ Een ander onderschreef in een reactie dat het voor haar "een hel" was, maar dat ze ook de kans kreeg om te leren. Een oud-pupil uit het internaat in Someren (Tilburg) kreeg van veel zusters geen liefde, maar van twee andere juist weer wel. Diverse oud-pupillen stelden dat er in Someren een milder regime heerste dan in de andere internaten van De Goede Herder.⁶⁶ De behandeling lijkt per zuster sterk te hebben gewisseld. Een oud-pupil die zelf goede herinneringen had aan haar verblijf in Tilburg en als werkend meisje bij Vroom & Dreesmann werkte, stelde dat de meisjes uit het internaat nooit naar buiten mochten.⁶⁷

1.4.4. Positieve ervaringen

Andere oud-pupillen verhaalden van positieve ervaringen bij de Zusters van de Goede Herder. Een vrouw die in 1964 acht maanden in Larenstein woonde, schreef dat de zusters "in die tijd ook wel eens iets leuks" deden, zoals naar de bioscoop of naar de kermis, of met de trein naar Arnhem om surprises te kopen voor Sinterklaasavond. Het ter communie gaan werd door haar en haar vriendinnen niet als iets ergs ervaren omdat de pubermeisjes dan naar de misdienaars konden kijken. Het was haar wél toegestaan om vriendschappen te onderhouden. "Moeder X. was wel streng, maar niet onaardig. Ik denk dat het overigens een onmogelijke taak was om 100 meisjes over de bol te aaien." Vanwege haar astma hoefde het meisje nooit in de wasserij te werken.⁶⁸

Een andere oud-pupil, die als dertienjarige in Zoeterwoude terechtkwam en na twee jaar naar Someren verhuisde, was positief over haar verblijf bij de zusters, inclusief het werken in de wasserij, de linnenkamer en de huishouding. Voor het feit dat er een streng regime heerste, toonde ze begrip. Daarvoor was volgens haar "een goede reden", want "er waren kinderen uit vele verschillende milieus die dat nodig hadden, zo dus ook ik". Ze ervoer daarnaast veel liefde, warmte en geborgenheid tijdens de zes jaar van haar verblijf. Haar verblijf is, meende ze, voor haar een "redding geweest".⁶⁹ Een ander stelde dat, ondanks het gesloten karakter van de gemeenschap in Zoeterwoude, het verblijf haar goed had gedaan.⁷⁰ Weer anderen stelden dat er goed onderwijs werd gegeven op verschillende niveaus, dat ze een "gedegen huishoudelijke opleiding genoten" en dat er diploma's werden behaald.⁷¹

Een vrouw herinnerde zich met name positieve gebeurtenissen, zoals de danslessen waar ze van genoot. Wanneer er sprake was van straf, "had ik het daar zelf naar gemaakt", schreef ze als reactie op de documentaire. Dat gold ook voor het opsluiten in het 'strafkamertje', hoewel dat in haar tijd,

⁶¹ ADGH, inv.nr. 1270, reactie RvN, 28 augustus 2003, 14:35 en van NB, 24 augustus 2008, 20:46 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

⁶² ADGH, inv.nr. 1270, reactie AM, 25 augustus 2008, 18:50 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

⁶³ ADGH, inv.nr. 1270, reactie NB, 24 augustus 2008, 20:46 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

⁶⁴ ADGH, inv.nr. 1270, reactie MJ, 25 augustus 2003, 08:18 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

⁶⁵ ADGH, inv.nr. 1270, reactie RW, 25 augustus 2003, 17:20 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

⁶⁶ ADGH, inv.nr. 1270, email van LT aan Zuster van de Goede Herder, 26 augustus 2003, 07:44; reactie LT, 25 augustus 2003, 08:20, van AM, 25 augustus 2003, 18:50 en 21:49 en van CS, 25 augustus 2003, 21:05 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

⁶⁷ ADGH, inv.nr. 1270, J.v.d.D. aan Zusters van de Goede Herder, 24 augustus 2003.

⁶⁸ ADGH, inv.nr. 1270, reactie LV, 30 augustus 2003, 12:14 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur; brief van LV aan Zuster van de Goede Herder, 28 augustus 2003.

⁶⁹ ADGH, inv.nr. 1270, email van RF aan Zuster van de Goede Herder, 25 augustus 2003, 22:07; reacties van RF, 24 augustus 2003, 19:27 en 25 augustus, 11:46 en 20:54 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

⁷⁰ ADGH, inv.nr. 1270, brief van H. aan Zuster van de Goede Herder, 25 augustus 2003.

⁷¹ ADGH, inv.nr. 1270, briefkaart aan Zusters van de Goede Herder, z.n., z.d., (2003); Reactie MdB, 24 augustus 2003, 20:49 en van RF, 24 augustus 2003, 19:27 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

van 1969 tot 1971, volgens haar “zeer zeker” niet meer als strafmaatregel werd ingezet.⁷² Een van de vrouwen die reageerden stelde dat ze had gesproken met Roos. Op basis van dat gesprek stelde ze dat ook Roos geen lieverdje was geweest, maar dat de schuld vooral lag bij de voogdes van het meisje. Die voogdes was haar belofte niet nagekomen om Roos binnen drie maanden op te halen. Daarna had Roos veel problemen veroorzaakt en was ze uiteindelijk overgeplaatst van het internaat in Someren naar dat in Velp, waar het leefklimaat strenger was.⁷³

1.4.5. Kritiek op de uitzending

Er kwam ook kritiek op de uitzending van Heilig Vuur. Die betrof vooral de eenzijdigheid van de documentaire.⁷⁴ De redactie verdedigde zich door er op te wijzen dat ze veel soortgelijke verhalen als die van Roos had gehoord, maar dit werd niet onderbouwd of gespecificeerd.⁷⁵ Ook werd kritiek geleverd op het gebruik van beelden uit de film *The Magdalena Sisters*. Die zouden “oneerlijk en funest” zijn. Ze zouden niet representatief zijn voor het leefklimaat in de internaten van De Goede Herder.⁷⁶ Diverse kijkers wezen op het gebrek aan historische context.⁷⁷ Zo ook de kerkhistorici dr. José Eijt, dr. Joos van Vugt en dr. Marjet Derks, drie deskundigen op het terrein van de geschiedenis van katholieke religieuzen. Zowel in het ‘Gastenboek’ van het programma op internet als in *Trouw* van 28 augustus 2003, vijf dagen na de uitzending van Heilig Vuur, hekelden zij de ongenueanceerde, suggestieve en veroordelende toon van de documentaire.⁷⁸ Die zou volgens Derks “journalistiek buitengewoon onzuiver” zijn omdat de motieven en achtergronden van de zusters niet werden belicht. Derks beschouwde de uitzending als “een gemiste kans om een ingewikkeld en zeker ook pijnlijk thema eens goed en met oog voor de vele paradoxen en tegenstrijdigheden die erbij horen aan de orde te stellen”.⁷⁹ De drie kerkhistorici ontkenden niet de negatieve ervaringen, maar stoorden zich aan de geringe aandacht voor de historische context, “de tijdgeest” van de gebeurtenissen. Dat zou volgens hen niet als verontschuldiging kunnen dienen – zoals sommige pupillen dat wel ervaren hebben bij andere congregaties⁸⁰ – maar wel als een “legitieme verklaring voor de aanpak die in de tehuisen van de zusters werd gevolgd”.⁸¹

Tussen 1945 tot 1975 werden er volgens een grove schatting zo’n tienduizend meisjes opgenomen in de vier internaten van De Goede Herder. Ruim veertig vrouwen die tussen 1950 en 1970 in een van de tehuisen van De Goede Herder woonden en die reageerden op de uitzending van Heilig Vuur, hebben het verblijf bij de zusters ervaren als een verschrikking. Er was in diverse reacties sprake van herkenning van de ervaringen van Roos. Het verblijf was een “verschrikking”, “een hel”, ze moesten keihard werken, werden continue gecontroleerd en werden opgesloten in cellen. Er was volgens enkelen een chronisch gebrek aan liefde. Daar stond tegenover dat er ook oud-pupillen reageerden met positieve herinneringen. Ze herinnerden zich naast de strenge opvoeding leuke dingen als dansen, inkopen voor Sinterklaas doen in de stad en balletlessen die als ontsnappingsmogelijkheid voor het harde leven in het internaat werden gezien.⁸² Uit de reacties op

⁷² ADGH, inv.nr. 1270, Reactie MdB, 24 augustus 2003, 20:49 in ‘Gastenboek’ op de website van Heilig Vuur.

⁷³ ADGH, inv.nr. 1270, L.V. aan Zuster van de Goede Herder, 31 augustus 2003.

⁷⁴ ADGH, inv.nr. 1270, Zuster Augustinessen aan presentatrice, 31 augustus 2003; F.C. aan Zusters van de Goede Herder, 24 augustus 2003; L.K. aan Zusters van de Goede Herder, 24 augustus 2003; Reactie M.M., 24 augustus 2003, 13:01 in ‘Gastenboek’ op de website van Heilig Vuur.

⁷⁵ ADGH, inv.nr. 1270, verslaggever Heilig Vuur aan Zusters Dominicanessen, 4 september 2003.

⁷⁶ ADGH, inv.nr. 1270, brief aan Zusters van de Goede Herder, 30 augustus 2003; P.W. aan Bestuur Zusters van de Goede Herder, 27 augustus 2008; M. Derks, ‘Eenzijdig en suggestief’, 25 augustus 2003, 11:57 in ‘Gastenboek’ op de website van Heilig Vuur.

⁷⁷ ADGH, inv.nr. 1270, brief aan NCRV afd. Heilig Vuur, z.d.; brief van enkele RK-Zusters aan bestuur NCRV, 1 september 2003; reactie R.v.S., 29 augustus 2003 in ‘Gastenboek’ op de website van Heilig Vuur; zuster van de congregatie van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort aan ‘Geachte Redactie’, 28 augustus 2003; P.W. aan Bestuur Zusters van de Goede Herder, 27 augustus 2008; T.v.R. aan Zusters van de Goede Herder, 25 augustus 2003.

⁷⁸ ADGH, inv.nr. 1270, J. van Vugt & J. Eijt, 25 augustus 2003, 15:41, ‘Toch: de tijdgeest! Toch: de nuance!’, reactie in gastenboek van Heilig vuur.

⁷⁹ ADGH, inv.nr. 1270, M. Derks, ‘Eenzijdig en suggestief’, 25 augustus 2003, 11:57 reactie in gastenboek van Heilig vuur.

⁸⁰ ADGH, inv.nr. 1270, reactie M., 24 augustus 2003, 14:00 in ‘Gastenboek’ op de website van Heilig Vuur.

⁸¹ J. Eijt & J. van Vugt, ‘Kille opvang was vroeger normaal’, *Trouw* 28 augustus 2003.

⁸² Meldpunt COGJ, 1969-1972, Almelo, Meldingen 20 april en 7 augustus 2017.

de documentaire blijkt dat het leefklimaat van de onderscheiden internaten verschillend was en dat de houding van de zusters onderling sterk verschilde.⁸³ Het regime in Larenstein (Velp) lijkt strenger te zijn geweest dan in Someren (Tilburg), Bloemendaal, Zoeterwoude en mogelijk ook Almelo. Van privacy was weinig sprake. De strafmaat lijkt in de jaren zestig langzaamaan te zijn verzacht. Zo werden meisjes steeds minder vaak opgesloten in een 'strafkamertje' zoals dat in Larenstein bestond.

1.4.6. Opnieuw in de media

In mei en juni 2018 schreef onderzoeksjournalist Joep Dohmen in de *NRC* een reeks artikelen over "onbetaalde dwangarbeid" die tot in de jaren zeventig in de wasserijen en naaiateliers van de Zusters van de Goede Herder werd verricht. De geïnterviewde oud-pupillen bevestigden de hierboven besproken negatieve ervaringen over het werk, het leefklimaat en het ervaren geweld, dat voornamelijk psychisch van aard was. Een van de oud-pupillen maakte melding van seksueel misbruik door de rector van Larenstein in Velp. Haar klacht, ingediend bij de Stichting Meldpunt Seksueel Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, is in 2017 gegrond verklaard. Bij de start van het *NRC*-onderzoek waren er vijf oud-pupillen die erkenning en uitbetaling van niet-ontvangen loon vroegen. Op 14 juli berichtte de krant dat er zich na de eerste publicatie meer dan dertig vrouwen hadden gemeld bij de krant en bij de lotgenotenorganisatie Vrouwen Platform Kerkelijk Kindermisbruik (VPPK). Negentien van hen sloten zich toen aan bij een in te dienen civiele claim tegen de congregatie, waarin om erkenning en genoegdoening wordt gevraagd. Tevens eisten de vrouwen via de VPPK een onafhankelijk onderzoek naar de aard en omvang van de dwangarbeid. In juni 2018 heeft de minister van rechtsbescherming Sander Dekker aangegeven daar vooralsnog geen gehoor aan te willen geven.⁸⁴

Op 16 november 2018 heeft de minister de Kamer laten weten het rapport van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg af te wachten vooraleer een besluit te nemen over een (voor)onderzoek naar de "onbetaalde dwangarbeid" bij De Goede Herder.⁸⁵ Op 17 januari 2019 zonden 44 oud-pupillen een aansprakelijkstelling aan de congregatie, waarin erkenning van de misstanden, nabetaling van loon en compensatie voor de geleden schade werd gevraagd. Bij het uitblijven van een minnelijke schikking zou er binnen zes weken een rechtszaak volgen.⁸⁶ In februari 2019 kwam de zaak opnieuw in de media. Jan van Dijk, hoogleraar victimologie in Tilburg, sprak na kennisname van de getuigenissen van oud-pupillen over moderne slavernij, uitbuiting en dwangarbeid. Op 20 februari 2019 verwees minister Dekker in reactie op vragen van de Kamer opnieuw naar de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg en gaf aan de zaak serieus te nemen.⁸⁷

⁸³ ADGH, inv.nr. 1270, reactie R.F., 25 augustus 2003, 20:54 in 'Gastenboek' op de website van *Heilig Vuur*.

⁸⁴ Zie het dossier www.nrc.nl/dossier/zusters-van-de-goede-herder, aan te vullen met Joep Dohmen, 'De meisjes van de Goede Herder', *NRC* 14 juli 2018.

⁸⁵ Zie www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2018Z21372&did=2018D55060 (geraadpleegd 21 november 2018), Kamerstuk 35000 VI, nr. 15, als antwoord op vragen van de vaste commissie voor Justitie en Veiligheid van 25 juni 2018.

⁸⁶ Joep Dohmen, "RK-congregatie is aansprakelijk voor dwangarbeid", *NRC* 19 januari 2019; uitzending EenVandaag 19 januari 2019 (https://www.npostart.nl/eenvandaag/19-01-2019/AT_2109351).

⁸⁷ Joep Dohmen, 'Meisjes De Goede Herder genadeloos uitgebuit', *NRC* 18 februari 2019; NOS Radio 1 Journaal, 20 februari 2019; Barbara Vollebregt, 'Overheid wist van uitbuiting meisjes bij De Zusters van de Goede Herder', *Trouw* 20 februari 2019; Joep Dohmen, 'Alsnog erkenning voor meisjes van de Goede Herder', *NRC* 20 februari 2019.

2. Organisatie

2.1. De doelgroep

Bij de Zusters van de Goede Herder werden minderjarige meisjes van 14 tot 21 jaar opgevangen.⁸⁸ Deels betrof het meisjes van wie de ouders uit de ouderlijke macht waren ontheven of ontzet, maar er bevonden zich ook zogenaamde 'regeringskinderen' onder. Dat waren meisjes die ter beschikking van de regering waren gesteld nadat ze veroordeeld waren wegens een misdrijf, vaak diefstal.⁸⁹ Voor het overgrote deel waren het meisjes uit rooms-katholieke gezinnen, hoewel De Goede Herder officieel open stond voor meisjes "van elke nationaliteit, leeftijd en godsdienstige gezindte".⁹⁰ Veel meisjes werden vanuit een thuissituatie in een internaat van De Goede Herder geplaatst. In Almelo kwamen in 1971 van de 53 nieuwe meisjes er 22 van thuis en achttien vanuit een ander internaat.⁹¹

"De instellingen van De Goede Herder zijn bestemd voor meisjes", schreef de rector van het internaat in Almelo in 1949, "wier opvoeding in de maatschappij in sociaal of moreel en daardoor ook in godsdienstig opzicht mislukt of dreigt te mislukken."⁹² In de woorden van de jaren veertig ging het daarbij om "licht-psychopathische typen, moeilijk opvoedbare meisjes, meisjes met aanleg tot kleptomanie, afgedwaalden op moreel gebied en hyper-seksuelen".⁹³ Latere omschrijvingen waren minder expliciet. Een informatiefolder van het tehuis van De Goede Herder in Almelo omschreef het als een vakinternaat dat zich richtte op meisjes vanaf veertien jaar "die in moeilijkheden geraakt zijn door persoonlijke, familie- of sociale omstandigheden".⁹⁴ Expliciet uitgesloten waren daarbij meisjes die 'debiel' of 'imbeciel' waren, dat wil zeggen minderbegaafde meisjes met, naar schatting, een IQ van 85 of lager,⁹⁵ alhoewel in 1962 als uitzondering "enige debielen met goede praktische aanleg" waren opgenomen.⁹⁶ Volgens de pedagoog en kapelaan A.M. Vulsma, die onder meer in een internaat van De Goede Herder werkte, werden daar onder andere jonge prostituees afgeleverd door de politie, "meisjes van een jaar of zestien. Hoertjes uit de binnenstad. Stel je voor, daar moet je dan als religieus je leven aan wijden. Je zult maar zo'n half verwilderd meisje op je dak geschoven krijgen. Heel wat meisjes hebben toch hun opvoeding aan zo'n tehuis te danken."⁹⁷

In de tehuizen voor werkende meisjes werden pupillen tussen de 14 en 21 jaar opgenomen die nog niet in staat waren zelfstandig een eigen bestaan op te bouwen. In Almelo betrof het, meldde het jaarverslag over 1955, meisjes die volgens hun omgeving en de zusters onder verkeerde invloeden stonden vanuit het milieu waarin ze leefden, aanpassingsmoeilijkheden hadden of die in zedelijk gevaar verkeerden.⁹⁸ De meisjes konden vanuit een internaat doorstromen naar een tehuis voor werkende meisjes, maar konden er ook van buiten in worden geplaatst. Pas wanneer meisjes volgens de zusters in staat waren de overstap te maken van het internaat naar een tehuis voor werkende meisjes, mochten ze gaan. Daarbij was het geen garantie dat ze er zouden blijven. Terugplaatsen was ook mogelijk, wanneer bleek dat een meisje volgens de zusters de extra vrijheden in het tehuis nog niet aankon. In 1971 werden er bijvoorbeeld in Almelo zeven meisjes overgeplaatst van het tehuis voor werkende meisjes naar het internaat.⁹⁹

Het aantal meisjes dat in de verschillende voorzieningen van De Goede Herder werd opgenomen, verschilde sterk. Observatiehuis Maria Immaculata in Bloemendaal, sinds 1973 Huize De Kromming

⁸⁸ ADGH, inv.nr. 144, lezing 18 juni 1948.

⁸⁹ Van Heijst et al. 2010, 648; 'Vereniging: De Goede Herder, gevestigd te Almelo (gewijzigde statuten)', *Nederlandse Staatscourant* no. 2025, donderdag 29 december 1960, Bijvoegsel.

⁹⁰ ADGH, inv.nr. 720, 'Huishoudelijk reglement Zoeterwoude, post Leiderdorp', 14 augustus 1950.

⁹¹ ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "De Goede Herder". Op 13 december 1971 aanwezig: 52 meisjes + 1'.

⁹² ADGH, inv.nr. 144, lezing rector W.A. van Beek, 11 mei 1949, 4.

⁹³ ADGH, inv.nr. 39, De Goede Herder aan Ministerie van Sociale Zaken, 7 mei 1947; inv.nr. 618, lezing voor School Maatschappelijk Werk, 18 juni 1948.

⁹⁴ ADGH, inv.nr. 1947, folder Huize "Alexandra" (ongedateerd).

⁹⁵ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1953*.

⁹⁶ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1960, 1962, 1968*, resp. p. 2, 2 en 3.

⁹⁷ Koekoek 1982, 132.

⁹⁸ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1955*.

⁹⁹ ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "De Goede Herder" Almelo, Bijlage: Bezettingsoverzicht over 1971, 2.

genaamd, had plaats voor dertig meisjes.¹⁰⁰ In het internaat Huize Larenstein woonden 150 meisjes en het internaat in Tilburg telde 75 pupillen.¹⁰¹ In Almelo werden maximaal honderd meisjes tegelijk opgevangen.¹⁰² In 1971 werd dat aantal teruggebracht tot 65.¹⁰³ Het internaat in Leiderdorp had in 1947 een capaciteit van 190 meisjes. In 1960 woonden er nog 140 meisjes.¹⁰⁴ De gemiddelde leeftijd van de pupillen is op basis van de beschikbare archieven niet te berekenen. Wel is een indicatie te geven op basis van incidentele cijfers. Zo blijkt in 1971 dat van de 53 meisjes in Almelo er 44 tussen de 15 en 18 jaar waren.¹⁰⁵ De tehuizen voor werkende meisjes waren kleiner van omvang. In Zoeterwoude konden er 23 meisjes terecht,¹⁰⁶ in Almelo achttien,¹⁰⁷ in Tilburg zeventien¹⁰⁸ en in Velp in 1973 vijftien en in 1980 zestien meisjes.¹⁰⁹

Tabel 1. Locaties van De Goede Herder 1890-1982

Vestigingsplaats	Voorzieningen	Beschikbare plaatsen	Periode
Zoeterwoude (Leiderdorp)	Internaat	190	1890-1970
	Tehuis voor werkende meisjes	23	1945-1970
Bloemendaal	Observatorium	30	1927-1982
Velp	Internaat	150	1892-1974
	Tehuis voor werkende meisjes	16	1931-1982
Tilburg/Someren	Internaat	75	1902-1972
	Tehuis voor werkende meisjes	17	1947-1972
Almelo	Internaat	100 (vanaf 1971: 65)	1876-1981
	Tehuis voor werkende meisjes	18	1953-1966

De meeste meisjes werden bij De Goede Herder geplaatst na tussenkomst van rechters of kinderrechters.¹¹⁰ Ook vrijwillige plaatsingen via de eigen ouders kwamen af en toe voor. Voor zover bekend hadden internaten van De Goede Herder geen eigen voogdijkinderen die via een eigen voogdijvereniging werden geplaatst.¹¹¹ Ter illustratie belichten we het internaat van De Goede Herder in Almelo en het tehuis voor werkende meisjes dat daarbij hoorde. De tehuizen van de congregatie hadden namelijk dezelfde populatie en boden nagenoeg hetzelfde onderwijs. In onderstaande tabellen worden de namen van de plaatsende instanties weergegeven zoals ze in de jaarverslagen staan genoteerd.

¹⁰⁰ *De Volkskrant* 22 juni 1972 en *De Tijd* 17 november 1973.

¹⁰¹ ADGH, inv.nr. 618, manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Tilburg', V.

¹⁰² ADGH, inv.nr. 1947, Ministerie van Justitie, Hoofd directie kinderbescherming aan Bestuur van de vereniging De Goede Herder, 4 maart 1966.

¹⁰³ ADGH, inv.nr. 1495, Ministerie van Justitie, Hoofd directie kinderbescherming aan Bestuur van de vereniging De Goede Herder, 3 november 1971, bijlage: Beschikking, 3 november 1971.

¹⁰⁴ *De Tijd-Maasbode* 21 september 1960 (geraadpleegd via Delpher op 27 september 2018); ADGH, inv.nr. 57; inv.nr. 39, De Goede Herder aan Ministerie van Sociale Zaken, 7 mei 1947.

¹⁰⁵ ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "de Goede Herder" Almelo, leeftijd van de meisjes die op 31 december 1971 aanwezig waren.

¹⁰⁶ N.N., 't Nieuwe Huis', *Als de hei bloeit* 4(23) (1951) 48-49.

¹⁰⁷ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1953*, 1.

¹⁰⁸ ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Tilburg', V.

¹⁰⁹ *De Volkskrant* 26 januari 1980; *De Volkskrant* 24 maart 1973 (geraadpleegd via Delpher, 26 september 2018).

¹¹⁰ Zie voor een verdere uitleg de literatuurstudie van M. Rietveld-van Wingerden elders in dit rapport.

¹¹¹ N.N., 'Villa Alexandra', *Als de hei bloeit* 2(13) (1949) 83-87.

Tabel 2. Aantallen meisjes per plaatsende instantie in het internaat te Almelo in 1955¹¹²

Plaatsende instantie	Gekomen in 1955	Vertrokken in 1955	Aanwezig op 31-12-1955
Regeringspupillen	3	3	0
Voogdijkinderen van andere verenigingen	34	54	61
Toevertrouwd door kinderrechters	13	13	24
Toevertrouwd door Voogdijraden	6	1	1
Toevertrouwd door Sociale Zaken	2	0	2
Vrije minderjarigen	3	2	3
Totaal	62	74	98

Tabel 3. Aantallen meisjes per plaatsende instantie, tehuis voor werkende meisjes, Almelo 1955¹¹³

Plaatsende instantie	Aanwezig op 1-1-1955	Gekomen in 1955	Vertrokken in 1955	Aanwezig op 31-12-1955
Kinderen van voogdijverenigingen	4	10	9	5
Toevertrouwd door kinderrechters	8	6	9	5
Totaal	12	16	18	10

Tabel 4. Aantallen meisjes per plaatsende instantie in het internaat te Almelo in 1968¹¹⁴

Plaatsende instanties	Aanwezig op 1-1-1968	Gekomen in 1968	Vertrokken in 1968	Aanwezig op 31-12-1968
Voogdijverenigingen	39	29	35	33
Kinderrechters	47	42	45	44
Raden voor de kinderbescherming	1	2	2	1
Sociale Zaken	0	1	1	0
Ouders (vrije minderjarigen)	0	4	3	1
Totaal	87	78	86	79

¹¹² ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslagen Almelo 1955*.¹¹³ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslagen Almelo 1955*.¹¹⁴ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslagen Almelo 1968*, 2-3.

Tabel 5. Aantallen meisjes per plaatsende instantie in het internaat te Almelo in 1971¹¹⁵

Plaatsende instanties	Aanwezig per 1-1-1971	Gekomen in 1971	Vertrokken in 1971	Bezetting op 31-12-1971
Kinderrechters	34	28	37	25
Raden voor de Kinderbescherming	2	4	6	0
Voogdijverenigingen	26	20	20	26
Sociale Zaken en Huize de Eik Slagharen	0	2	2	0
Ouders	2	2	2	2
Totaal	64	56	67	53

Het verblijf van de meisjes bij de zusters werd in de jaren vijftig steeds korter. Volgens de provinciaal overste in 1959 werd voorheen veel meer bereikt, toen de meisjes soms wel vijf jaar bleven. Nu keerden ze veel sneller terug naar hun eigen milieu. "Daarom is dan ook geprobeerd met het nieuwe tehuis Euphrasia de oudere meisjes – op bepaalde tijd – weer buiten te werk te stellen en ze toch nog wat onder de hoede van de zrs. te houden – maar dit laatste lukt niet gemakkelijk", noteerde Mgr. P.J.N.M. Riep, die in de jaren vijftig en zestig was aangesteld als bisschoppelijk visitator van de religieuzen in het bisdom Rotterdam.¹¹⁶

Het korter verblijf van de meisjes wordt bevestigd door de archieven. In april 1949 bevonden zich 88 voogdijkinderen van diverse voogdijverenigingen in Almelo, zestien waren geplaatst door de kinderrechter en er waren dertien regeringskinderen.¹¹⁷ Een groot percentage van de bevolking vernieuwde zich jaarlijks. Dat percentage nam vanaf de jaren vijftig toe, terwijl het aantal meisjes nog lange tijd gelijk bleef. Uit die gegevens blijkt dat de verblijfsduur van de meisjes langzaam afnam. Zo vertrok in 1955 61 procent van de meisjes uit het internaat in Almelo. In 1968 was dat 69 procent en in 1971 was dat 88 procent, terwijl er iets meer meisjes vertrokken dan kwamen. Het grote verloop zou betekenen dat de meeste meisjes minder dan een jaar in het internaat verbleven. Hetzelfde beeld rijst op uit het jaarverslag over 1960, dat vermeldt dat 88 procent van de meisjes ongeveer een jaar in het internaat verbleef.¹¹⁸

Een vergelijkbaar beeld komt naar voren uit de cijfers van het internaat in Velp. In 1964 vertrok 61 procent van de meisjes uit het internaat. In 1967 was het aantal meisjes dat vertrok uit Huize Larenstein zelfs bijna gelijk aan dat van de volledige internaatsbevolking op 31 december 1966. Dat neemt niet weg dat er ook meisjes geweest zijn, zoals blijkt uit de getuigenissen, die enkele jaren in een van de internaten verbleven. In de tehuizen voor werkende meisjes was sprake van eenzelfde hoog verloop. In Huize Euphrasia (Almelo) vernieuwde de bevolking zich in 1955 en 1969 volledig. In Huize Sancta Maria in Velp was dat zestig procent in 1964 en 85 procent in 1967.

Wat de precieze aanleiding was om meisjes in internaten van De Goede Herder te plaatsen, wordt uit stukken die in de archieven liggen niet helemaal duidelijk, afgezien van de hierboven genoemde algemene redenen dat meisjes moeilijk opvoedbaar waren of in zedelijk gevaar verkeerden. Wel zijn er enkele mededelingen gevonden van oud-pupillen waarin zij een reden noemen. In 1969 werd een veertienjarig meisje naar Larenstein gestuurd wegens diefstal. Ze verbleef er twee jaar. Het eerste jaar was de straf voor de diefstal, het tweede jaar verbleef ze er vrijwillig om er haar mavo-diploma te behalen.¹¹⁹ Een ander meisje werd rond 1960 naar Larenstein overgeplaatst omdat ze uit een ander tehuis was weggelopen.¹²⁰ Een meisje kwam naar Zoeterwoude nadat haar ouders gescheiden

¹¹⁵ ADGH, inv.nr. 1495, bijlage Bezettingsgraad over 1971.

¹¹⁶ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

¹¹⁷ ADGH, inv.nr. 618, lezing rector W.A. van Beek, 11 mei 1949, 4.

¹¹⁸ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag 1960 Huize De Goede Herder Almelo*, 1.

¹¹⁹ ADGH, inv.nr. 1270, reactie M.d.B., 24 augustus 2008, 20:49 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

¹²⁰ ADGH, inv.nr. 1270, reactie A.M., 25 augustus 2003, 18:50 en 21:49 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

waren en omdat de situatie thuis bedreigend voor haar was.¹²¹ Volgens een zuster van de zustercongregatie De Voorzienigheid stuurde haar congregatie soms een meisje uit haar internaat voor moeilijk lerende meisjes naar De Goede Herder wanneer zij niet te handhaven was.¹²²

Uit veel reacties op de website www.geschiedenisvanzuidholland.nl blijkt dat meisjes niet wisten waarom zij naar een internaat van De Goede Herder werden gestuurd. En wisten ze dat wel, dan was volgens hen de aanleiding niet zo schokkend als sommige omstanders dachten. Daarom vinden veel oud-pupillen het storend dat in veel publicaties over De Goede Herder wordt gesproken over moeilijk opvoedbare meisjes of meisjes die stalen of in de prostitutie zaten. Volgens een van de vrouwen was het veel vaker zo dat de ouders van de meisjes niet in staat waren voor hun dochter te zorgen, al dan niet na scheiding. "Ik was gewoon een meisje van 13, zo groen als gras. Totaal niet moeilijk opvoedbaar, ik was geen gevallen meisje, had niks gedaan."¹²³ Een meisje dat van 1967 tot 1970 in het internaat in Almelo woonde, verwoordde het zo: "Ik weet dat daar meisjes zaten die seksueel misbruikt waren en weggestopt werden omdat ze niet geloofd werden. Of omdat de dader in het gezin bleef. Er zaten ook meisjes die verkering hadden en dat niet toegestaan was door ouders, dus een reden om op te bergen. Weer een ander omdat ouders gingen scheiden. Ik zat daar omdat mijn vader was overleden en mijn moeder niet capabel was ons op te voeden."¹²⁴

2.2. De tehuizen

2.2.1. Zoeterwoude

In Zoeterwoude was sinds 1860 het hoofdkwartier van de Nederlandse Provincie van de Zusters van de Goede Herder gevestigd. In 1890 werd een meisjesinternaat aan het klooster aangebouwd. De meisjes konden in Zoeterwoude een opleiding volgen voor het middenstandsdiploma, boekhouden, coupeuse of de vooropleiding voor verpleegster of kinderverzorgster. Ze kregen ook kooklessen, leerden er Frans, Duits en Engels, en kregen lessen in ritmische gymnastiek, handenarbeid en toneel. Daarnaast werden ze aan het werk gezet. Ze deden als onderdeel van hun opleiding naai- en verstelwerkzaamheden voor externe klanten, zoals warenhuizen. Ook moesten ze werken in de wasserij.¹²⁵ In 1945 werd in Leiden een huis voor werkende meisjes geopend dat in juni van hetzelfde jaar naar Zoeterwoude werd overgeplaatst. Huize Sancta Euphrasia, zoals het tehuis heette, was vernoemd naar de stichteres van de congregatie. In het huis konden ongeveer twintig meisjes wonen die de overstap naar de samenleving wilden maken. Ze werkten in loondienst en daarnaast draaiden ze mee in het leven van de rooms-katholieke parochie. Ze waren lid van katholieke meisjesverenigingen, volgden 'moedercursussen' of andere cursussen waar ze interesse in hadden.¹²⁶ Het internaat en het tehuis voor werkende meisjes in Zoeterwoude werden in 1970 gesloten.¹²⁷

2.2.2. Bloemendaal

Het klooster in Bloemendaal werd in 1879 geopend en bleef bestaan tot 1967. In 1924 werd het klooster uitgebreid met het Sint-Jozefinternaat voor meisjes van 4 tot 14 jaar. Een jaar later kwam daar de Theresiaschool bij, een rooms-katholieke lagere school met fröbelschool.¹²⁸ In 1927 werd het observatiehuis Maria Immaculata geopend. Dat was het eerste observatiehuis voor katholieke

¹²¹ ADGH, inv.nr. 1270, aankondiging uitzending van het tv-programma Soeterbeeck (RKK), 23 september 2003, 'Waren het Zusters van liefde of krengen van barmhartigheid?'.

¹²² ADGH, inv.nr. 1270, Een zuster van congregatie De Voorzienigheid aan een zuster van de Goede Herder, 24 augustus 2003

¹²³ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 28 januari en 13 augustus 2016, 24 juni, 14 juli en 22 oktober 2018.

¹²⁴ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 17 september 2018.

¹²⁵ ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Zoeterwoude (Leiderdorp)', I.

¹²⁶ Van Heijst et al. 2010, 385.

¹²⁷ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie', 17.

¹²⁸ ADGH, inv.nr. 144, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie'; inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Bloemendaal', III; Theresiaschool, schoolgids 2016-2017, zie: www.st-theresiabloemendaal.nl/syndeo_data/media/2016-2017/schoolgids_oktober_2016-2017.pdf (geraadpleegd op 23 november 2018).

meisjes in Nederland.¹²⁹ Vanaf de start waren psychiaters en psychologen van de Rijksuniversiteit Leiden aan het observatiehuis verbonden. Na observatie werden de meisjes doorgeplaatst naar andere instellingen, niet noodzakelijkerwijs van De Goede Herder. Vaak betrof het meisjes die via de kinderrechter en/of de kinderscherming waren opgenomen.¹³⁰ Het observatiehuis telde drie groepen van elk tien meisjes. De meisjes verbleven vanaf de start drie maanden in het tehuis. Na twee maanden werd een rapport opgesteld, bestemd voor de plaatsende instantie.¹³¹ In 1952 werden de drie groepskamers verbouwd, zodat het er iets zonniger werd en ze volgens een van de zusters "een echt blijde sfeer" kregen.¹³² Huize Maria Immaculata heette sinds 1973 observatiehuis De Kromming en werd op 1 juli 1982 gesloten.¹³³

2.2.3. Velp

Op het landgoed Larenstein in Velp werden in 1892 een klooster en een internaat voor 150 meisjes geopend. Larenstein was een grotendeels van de buitenwereld afgesloten inrichting. De meisjes konden diverse opleidingen en lessen volgen, zoals onderwijs in moderne talen, handenarbeid, ballet en dans. De meisjes konden er een middenstandsdiploma, een boekhouddiploma of een diploma voor coupeuse halen of de vooropleiding doen voor verpleegster of kinderverzorgster. Naast de lessen werkten de meisjes voor externe klanten in de naaikamer en in de wasserij.¹³⁴ In 1931 opende op het internaatsterrein het tehuis voor werkende meisjes Huize Sancta Maria. Dat was het eerste rooms-katholieke tehuis voor werkende meisjes in Nederland.¹³⁵ Deze werkende meisjes, nog steeds minderjarig, werkten in loondienst buiten het internaatsterrein en hadden een eigen kamertje. Huize Larenstein werd op 1 februari 1974 gesloten. De zusters verhuisden naar andere onderkomens van de congregatie. Het onderwijs in het tehuis voor werkende meisjes bleef doorgaan tot 1 juli 1982. Op die datum werd De Terp, sinds begin jaren zeventig de naam van Sancta Maria, gesloten.¹³⁶

2.2.4. Tilburg/Someren

In 1902 werd het klooster in Tilburg geopend. De meisjes konden er opleidingen volgen zoals in de andere internaten. Tilburg stond binnen De Goede Herder vooral bekend om de sportlessen. Er werden discussiegroepen georganiseerd door de zusters. Maar vooral stond de individuele begeleiding van de meisjes centraal. Ook in Tilburg was er een huis voor werkende meisjes, evenals in Zoeterwoude met de naam Sancta Euphrasia. Dat werd geopend in 1947.¹³⁷ In 1963 verhuisden de zusters en de meisjes vanuit Tilburg naar Someren in een nieuw klooster en internaat. Dat bestond uit paviljoens waar de meisjes eigen kamers kregen. Negen jaar later, in 1972, werden de paviljoens en het klooster, Huize Witven, gesloten.¹³⁸

2.2.5. Almelo

Het internaat in Almelo werd in 1876 opgericht door Zusters van de Goede Herder uit Düsseldorf. Na de Tweede Wereldoorlog wilde de overheid niet langer Nederlandse meisjes laten opvoeden door Duitse zusters. In 1949 werd het tehuis daarom overgedragen aan de Nederlandse provincie van de congregatie en werkten Duitse en Nederlandse zusters onder Nederlandse leiding samen verder. In 1952 kreeg het internaat, Huize Alexandra, tien nieuwe groepskamers, elk geschikt voor tien meisjes.

¹²⁹ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie'; inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Bloemendaal', III.

¹³⁰ Van Heijst et al. 2010, 382; ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Bloemendaal', III.

¹³¹ N.N., 'n Kijkje in 't Observatiehuis', *Als de hei bloeit* 1(7) (1948) 103-107.

¹³² ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Bloemendaal', III.

¹³³ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie', 18.

¹³⁴ ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Velp', IV; Van Heijst et al. 2010, 385.

¹³⁵ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie', 14.

¹³⁶ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie', 18.

¹³⁷ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie', 16.

¹³⁸ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie', 17.

Het was een gesloten internaat waar de meeste meisjes niet zonder toezicht naar buiten mochten. Ze konden er een eigen tuin onderhouden en kregen de gelegenheid tot onder meer handwerken. Meisjes die in de jaren zestig in het internaat in Almelo kwamen, mochten de eerste drie maanden niet naar buiten. Daarna mochten ze onder leiding van de maatschappelijk werkster soms gaan winkelen of wandelen.¹³⁹

In Almelo beschikte De Goede Herder van 1941 tot 1953 binnen het internaat over een zogenaamde 'overgangskamer'. Daarin konden maximaal acht meisjes wonen die buiten het internaatsterrein konden werken.¹⁴⁰ In 1953 kreeg ook Almelo, net zoals de andere Nederlandse internaten, een tehuis voor werkende meisjes en eveneens onder de naam Sancta Euphrasia. Het was geschikt voor achttien meisjes tussen de 14 en 20 jaar.¹⁴¹ Dit tehuis werd in 1966 overgedragen aan de Stichting Welkom omdat er onvoldoende nieuwe zusters intraden om de zorg voor de meisjes te kunnen continueren.¹⁴² Vanaf die tijd konden meisjes "de overgang naar de maatschappij" maken via contactgezinnen in Almelo.¹⁴³ In tegenstelling tot de andere internaten, konden meisjes er bij uitzondering al op hun twaalfde jaar, na afronding van de lagere school, terecht.¹⁴⁴ In 1971 werd Huize Alexandra met toestemming van het Ministerie van Justitie omgevormd tot een vakinternaat voor zestig meisjes van 12 tot 20 jaar.¹⁴⁵ In 1981 verhuisde de laatste zuster uit het klooster in Almelo en werd het internaat afgestoten. Drie jaar later, in 1983, vertrokken de laatste zusters die nog in Huize Alexandra werkten.¹⁴⁶ In 1989 werden het klooster, het internaat en de grond verkocht. Huize Alexandra fuseerde in 1994 met het internaat Harreveld.

2.3. Zoeterwoude en Angers

Van groot belang voor het leven van de Zusters van de Goede Herder waren de voorschriften van het moederklooster in Angers. Daar kwamen aanwijzingen vandaan die ook in Nederland dienden te worden opgevolgd. Het betekende dat Nederlandse zusters die in de jaren zestig wilden moderniseren daarvoor geen voet aan de grond kregen. Dat blijkt uit de verslagen van visitatiebezoeken aan het Nederlandse moederklooster in Zoeterwoude die van 1959 tot 1966 bewaard zijn gebleven in het Nationaal Archief. Die bezoeken werden gebracht vanuit het Bisdom Rotterdam. Formeel had de bisschop van Rotterdam, destijds Mgr. M. Jansen, geen enkele zeggenschap over het klooster en haar bewoners. De congregatie viel namelijk onder Romeins recht en daarmee rechtstreeks onder Rome. Dat er toch visitatiebezoeken werden gebracht, was voornamelijk wegens de kapel van het klooster. Over de kapel en over de pastoor van de parochie die ook in het klooster diende, had het bisdom wel iets te zeggen. In zijn verslagen schrijft Mgr. Riep uitgebreid over de onderlinge verhoudingen binnen het zustercongregatie.

Wat de verhouding met Angers betreft, constateerde hij dat veranderingen vanuit Frankrijk werden tegengehouden. Dat bleek allereerst in de inrichting van de kapel. Daarin werd nog steeds vastgehouden aan de oude scheiding tussen gedeelten waar de zusters zaten tijdens de mis en waar gelovigen van buiten mochten zitten.¹⁴⁷ Acht jaar later was er bij de renovatie van de kapel wel iets veranderd. Het zustergedeelte was niet langer afgescheiden met een hek, maar het muurtje waar het op was bevestigd, van anderhalve meter hoog, stond er nog wel. "Het is werkelijk een naar gezicht", schreef Riep. "En hoewel niet zo bedoeld – het is eenvoudig een overblijfsel van het slot – doet deze scheiding toch denken aan apartheid en discriminatie van rassen."¹⁴⁸ Uit de visitatieverslagen blijkt dat er in de Nederlandse provincie van de congregatie een strijd gaande was

¹³⁹ ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Almelo', II.

¹⁴⁰ ADGH, inv.nr. 144, Lezing Van Beek, 11 mei 1949, 12; 'Het eerste tehuis voor werkende meisjes in Twente', *De Goede Herder* 7(42) (1954) 56-60.

¹⁴¹ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1953*, 1.

¹⁴² ADGH, inv.nr. 222, *Dagblad van het Oosten, Twentsche Courant en Twentsch Dagblad Tubantia* 6 maart 1966.

¹⁴³ ADGH, inv.nr. 1947, Folder over Huize "Alexandra" (z.p., z.d.).

¹⁴⁴ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslagen De Goede Herder Almelo 1962 en 1968*.

¹⁴⁵ ADGH, inv.nr. 1495, Beschikking behorende bij brief van Staatssecretaris van Justitie aan het Bestuur van de Zusters van de Goede Herder, Santpoort, 3 november 1971.

¹⁴⁶ ADGH, inv.nr. 359, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse provincie', 18, 19.

¹⁴⁷ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

¹⁴⁸ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie d.d. 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16 en 20 juni, 13 juli 1966.

tussen zusters die wel zouden willen veranderen en zusters met een conservatievere inslag. De provinciaal overste, die ook in het klooster in Zoeterwoude woonde, was volgens Mgr. Riep een "goede vrouw", maar niet doortastend. Volgens hem werd ze geremd door Angers, hoewel zij anders zou willen, maar tegelijk werd ze teveel op de handen gekeken door de huisoverste van het klooster. De provinciaal is in haar opvattingen "soepel, breed", maar de huisoverste is "stipt en wat krampachtig", meende Mgr. Riep.¹⁴⁹

Die strijd bleef doorgaan tot in ieder geval eind jaren zestig. De conservatieve huisoverste was inmiddels lid geworden van de Provinciale Raad van de congregatie. Andere zusters zagen wel in dat Angers achterbleef bij vernieuwingen in vergelijking met andere congregaties, maar de huisoverste hield veranderingen tegen. "De tralies zijn sinds 1949 verdwenen, maar de mentaliteit ervan is gebleven", signaleerde Mgr. Riep. "De zusters spreken ook praktisch nooit met elkaar over kloosterleven en vernieuwing daarvan. Men wijdt zich – met niet genoeg te prijzen ijver – aan de verzorging en opvoeding van de meisjes van het internaat, maar verder leeft men introvert. [...] men leeft er als op een eiland en in de verste verte is er geen land te bespeuren." Zo was er al twee en een half jaar niemand meer ingetreden. Desondanks hoopten de zusters dat "deze 'krisis' van voorbijgaande aard is. Het zou weer moeten gaan als vroeger." Mgr. Rieps visie werd bevestigd door de pater die in het klooster in Bloemendaal als geestelijk begeleider werkte.¹⁵⁰

Ook de volgens Mgr. Riep vooruitstrevende overste van het klooster in Bloemendaal kon weinig beginnen. En de rector in Velp, verantwoordelijk voor de geestelijke vorming van de zusters, liep tegen een muur van onwil op. Mgr. Riep schreef in 1966: "In mei heb ik een noodkreet gekregen van de rector in Velp – een man van 45 jaar – die daar in huis vele pogingen had ondernomen om de mentaliteit wat te verfrissen, doch daarbij bitter weinig resultaat bereikt had."¹⁵¹ Om toch modernisering door te voeren, waaronder het hanteren van minder strenge voorschriften, stelde de bisschop van Rotterdam voor de nieuwe provinciaal overste te stimuleren haar stem te verheffen op het Generaal Kapittel in Angers. Dat zou in augustus of september 1966 worden gehouden. Om munitie daarvoor te verzamelen zouden alle vijf de kloosters van De Goede Herder gevisiteerd moeten worden.

Bisschop Jansen van Rotterdam wilde hierbij helpen. "Een hele affaire", schreef hij naar aanleiding van het visitatieverslag van juli 1966. "Bedoeling is blijkbaar een geconcentreerde aanval op de burcht van Angers. Nu, dat is wel nodig. Wonderlijk is wel, dat het merendeel der zusters nog zo diep slapen in de geest van de 19e eeuw en dat ze uit zichzelf maar moeilijk wakker worden. Maar dan is het toch hoog tijd, dat ze – desnoods op ruwe wijze – wakker worden geschud door anderen. De gevolgen zijn tweevoudig: de slapende zusters vormen tenslotte nog een – zij het oude – maar toch wel degelijke sfeer, maar van de andere kant komt er geen nieuw bloed in de aderen en daarom kan men zelfs van een doodslaap spreken. Afijn, er zal dus zwaar geschut in stelling moeten worden gebracht. Als de Provinciaal Overste op het komende kapittel haar stem niet voldoende laat horen of als er niet naar haar geluisterd wordt, dan zal de volgende stap zijn, dat jij – het liefst namens alle visitatoren – persoonlijk naar Angers tijgt om de zaken duidelijk uit de doeken te doen. Als ook dat niet lukt, dan is het woord aan de bisschoppen, in welker territorium de Nederl. Huizen gelegen zijn. En dan maar afwachten!"¹⁵²

Hoe dat allemaal is afgelopen, is onbekend, want de beschikbare archieven eindigen in 1966. Duidelijk is dat de congregatie van De Goede Herder binnen rooms-katholiek Nederland als een achtergebleven congregatie werd beschouwd en dat modernisering hard nodig was. Dat had onder meer te maken met de veranderingen die vanaf de jaren vijftig plaatsvonden in de Nederlandse rooms-katholieke kerkprovincie en het effect daarvan op het kloosterleven. Dat kwam tot uiting in de afname van het aantal nieuwe aanmeldingen en vanaf halverwege de jaren zestig ook van een forse toename van het aantal uittredingen.¹⁵³ De veranderingen kwamen in een stroomversnelling na het Tweede Vaticaanse Concilie, dat bijeen werd geroepen door Paus Johannes XXIII en werd

¹⁴⁹ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie van de Zusters van O.L. Vrouwe van Liefde van "de Goede Herder" van Angers, Leiderdorp 1962.

¹⁵⁰ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie d.d. 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16 en 20 juni, 13 juli 1966.

¹⁵¹ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie d.d. 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16 en 20 juni, 13 juli 1966.

¹⁵² ABR, inv.nr. 146, 23 augustus 1966, Antwoord op visitatieverslag "De Goede Herder, Leiderdorp".

¹⁵³ Bosgraaf 2011, 122.

gehouden van 1962 tot 1965. Een eis van het Concilie was dat kloostergemeenschappen en congregaties afscheid moesten nemen van oude tradities, onder meer van strenge vormen van versterving zoals zelfkastijding en de zwijgplicht. Binnen congregaties ontstond een strijd tussen behoudende en vooruitstrevende religieuzen.¹⁵⁴ Ook binnen de congregatie van De Goede Herder was daarvan sprake en ook binnen De Goede Herder nam het aantal aanmeldingen in de jaren zestig sterk af.

2.4. Slecht imago

De kritische kijk op de Zusters van de Goede Herder en hun internaten die Mgr. Riep en bisschop Jansen met elkaar deelden, stond niet op zichzelf. De internaten van De Goede Herder hadden namelijk al voor 1945 vaak een slechte naam. Dat kwam onder meer door getuigenissen die vanaf de jaren twintig werden opgetekend in brochures.¹⁵⁵ Van die kritiek waren de zusters op de hoogte. Een van hen schreef, vermoedelijk in de jaren vijftig, over "het dikwijls onbegrepen systeem van De Goede Herder".¹⁵⁶

Sommige mensen van buiten meenden dat de internaten een soort tuchthuizen waren. De meisjes zouden er voor straf worden opgesloten. Anderen meenden dat de tehuizen van De Goede Herder bestemd waren voor 'gevalen meisjes', oftewel meisjes die ongehuwd moeder waren geworden of zouden worden, vertelde W.A. van Beek, de rector van het internaat in Almelo, in een lezing in april 1949.¹⁵⁷ Op zulke meisjes werd in de naoorlogse periode, en niet uitsluitend in katholieke kringen, neergekeken. Mogelijk had dat te maken met het bijzondere aannamebeleid van de congregatie. In tegenstelling tot de meeste andere zustercongregaties waren bij De Goede Herder ook vrouwen met een verleden welkom. Te denken valt aan ex-prostituees en vrouwen die met justitie in aanraking waren geweest. Zij zouden tot een beter leven kunnen komen door bidden, boetedoening en hard werken. Dit aannamebeleid beïnvloedde volgens Van Heijst, Derks en Monteiro de reputatie van de congregatie.¹⁵⁸

Ook op de meisjes van De Goede Herder had het negatieve imago van de tehuizen effect. Volgens de bestuursadviseur van klooster Euphrasia in Bloemendaal in 2012 werden de internaten van De Goede Herder wel de "geselecteerde vuilnisbak van de kinderbescherming" genoemd. Het betrof volgens hem meisjes die vaak slachtoffer waren geweest van excessen in gezinnen. "Onze huizen waren voornamelijk gesloten instellingen, meisjes konden niet weg." Dat was een bewuste keuze, schreef hij. "Bovendien kende onze congregatie, mede met het oog op de privacy van de pupillen, een zeer gesloten cultuur: zaken die bij de overste bekend zouden kunnen zijn, waren niet bij de gewone zusters bekend."¹⁵⁹

Andere zustercongregaties waardeerden het bestaan van de internaten van De Goede Herder. Wanneer meisjes wegliepen die bij de zusters van de Voorzienigheid waren opgenomen, werden zij soms doorgestuurd naar een tehuis van De Goede Herder. "Wij waren blij, wanneer deze meisjes bij U opgevangen konden worden, waar zij in een meer besloten omgeving, structuur in hun leven konden opbouwen. [...] Sommige meisjes konden later weer bij ons terugkomen. Met anderen bleven wij contact houden d.m.v. brieven. Zij vonden het bij U wel streng, maar ervoeren wel dat zij een strakke hand nodig hadden. Zij werden er rustig van."¹⁶⁰ De schrijfster van deze brief uit 2003 aan de Zusters van de Goede Herder was een zuster van De Voorzienigheid en refereerde daarbij expliciet aan de internaten in Almelo en Velp.

¹⁵⁴ Bosgraaf 2011, 195-196, 198-201, 205-207.

¹⁵⁵ Van Heijst et al. 2010, 392-393, 396.

¹⁵⁶ ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Tilburg', V.

¹⁵⁷ ADGH, inv.nr. 618, Tekst van lezing rector W.A. Verbeek, 11 mei 1949, 2.

¹⁵⁸ Van Heijst et al. 2010, 386, 648.

¹⁵⁹ ADGH, inv.nr. 1815, Stukken betreffende de Onderzoekscommissie Deetman over de slachtoffers van seksueel misbruik en van fysiek en psychisch geweld binnen de katholieke kerk in de periode van 1945 tot heden, de bestuursadviseur van Klooster Euphrasia, aan Konferentie Nederlandse Religieuzen, 31 juli 2012.

¹⁶⁰ ADGH, inv.nr. 1270, Een zuster van congregatie De Voorzienigheid aan een zuster van De Goede Herder, 24 augustus 2003.

Dat het leefklimaat in de internaten van de Zusters van de Goede Herder zwaarder was dan in andere meisjesinternaten, meenden ook leden van andere zustercongregaties. "De Goede Herder was heel erg", schreef een oud-pupil van een andere zustercongregatie in 2003 naar aanleiding van de uitzending van Heilig Vuur. "En dat wisten we, ook in andere tehuizen. Overplaatsing naar De Goede Herder was een van de bedreigingen waarmee geprobeerd werd onmogelijke situaties te beheersen door onmachtige groepsleiding. [...] En inderdaad verdwenen meisjes bij ons naar De Goede Herder. Beheerstechnische redenen." Volgens dezelfde schrijfster werden de internaten van De Goede Herder gezien als de "zak van Zwarte Piet". De zusters accepteerden volgens haar dat ze de Zwarte Piet kregen toebedeeld "in een systeem waar heel veel heel erg fout zat en waarbinnen individuen hele grote fouten hebben kunnen maken".¹⁶¹

Dat de internaten van De Goede Herder voor andere congregaties fungeerden als een laatste alternatief, wisten de zusters. Ze accepteerden dat ook, al vonden ze het niet verstandig van zusters uit andere congregaties die hun internaten zo zwart afschilderden, zo blijkt uit enkele citaten uit 1951: "De goedmoedige opvoedsters van jongere meisjes hebben er niet aan gedacht, dat haar woorden zulk een draagwijdte zouden hebben, wanneer ze haar pupillen dreigden: 'En als je niet oppast en zo brutaal bent, dan stuur ik je naar De Goede Herder. En daar krijg je droog brood te eten. En daar worden je haren afgeknipt. En daar kom je in een hok te zitten.' Zulke gezegden, veelvuldig herhaald, sijpelen langzamerhand dóór, bereiken een breder kring en drukken ten slotte een stempel en geen bevrijdend stempel, op de Internaten, die de mooie naam van 'De Goede Herder' dragen", zo werd geschreven in het tijdschrift *Als de hei bloeit*.¹⁶² Volgens de zuster viel dat mee en dat zou ook blijken uit de brieven die de meisjes schreven wanneer ze er eenmaal waren. Maar het kwaad was dan al geschied. In de publieke opinie hadden meisjes die bij De Goede Herder waren geweest een slechte reputatie.

2.5. Financiën

De zorg voor de meisjes in de internaten van De Goede Herder werd na 1945 grotendeels gefinancierd door de overheid. Daarnaast ontving de congregatie onder meer inkomsten uit werkzaamheden voor particulieren en bedrijven. Wat betekenden de inkomsten vanuit de overheid – het Ministerie van Justitie – en de andere inkomsten voor de financiële positie van de congregatie? Op basis van enkele financiële jaarrekeningen is geprobeerd een beeld te schetsen van de geldstromen binnen de congregatie.

Een specifieke inkomstenbron betrof de zogenaamde bruidsschat. Van elke zuster werd verwacht dat ze bij haar intrede drieduizend gulden mee zou brengen. Die traditie bestond sinds 1917 voornamelijk nog binnen zustercongregaties, maar steeds meer congregaties zagen daar in de twintigste eeuw van af omdat de zusters met hun werk in zorg en onderwijs voldoende geld verdienden om door de congregatie onderhouden te worden.¹⁶³ Bij de Zusters van de Goede Herder heeft dit gebruik tot in ieder geval eind jaren zestig bestaan. Het geld dat werd ingebracht gebruikte de congregatie als reserve voor wanneer zusters zouden uittreden, waarbij ze hun bruidsschat weer meekregen. Bij het overlijden van een zuster verviel haar bruidsschat aan de congregatie.¹⁶⁴ Sommige zusters brachten meer in. Dat waren zogenaamde 'erfporties'. Uit de opbrengsten van beleggingen en rente werden soms bijdragen betaald aan het moederklooster in Angers of werden giften gedaan. Het basisbedrag werd niet aangesproken om kosten te dekken voor de kloosters. Het was volgens de opsteller van een visitatieverslag voor het bisdom Rotterdam niet altijd duidelijk hoeveel geld er nu eigenlijk in kas was.¹⁶⁵

¹⁶¹ ADGH, inv.nr. 1270, Reactie I., 29 augustus 2003, 06:19 en 06:22 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

¹⁶² N.N., 't Nieuwe Huis', *Als de hei bloeit* 4(23) (1951) 48-49. Over Sancta Euphrasia (Betreft Zoeterwoude).

¹⁶³ Van Heijst et al. 2010, 645.

¹⁶⁴ ABR, inv.nr. 146. Congregatie van De Goede Herder te Zoeterwoude, Visitatie van de Bruidsschatten 1965, 28 maart 1966 en Visitatie van de Bruidsschatten 1968, 29 april 1969.

¹⁶⁵ ABR, inv.nr. 146, Congregatie van de Goede Herder te Zoeterwoude, Visitatie van de Bruidsschatten der Zusters van de Goede Herder te Zoeterwoude (Leiderdorp) 1957.

De werkzaamheden voor particulieren en bedrijven vonden plaats in de naaiateliers en in de wasserijen van de internaten van de Zusters van de Goede Herder. Volgens de onderzoeksjournalist Joep Dohmen functioneerden de wasserijen als “een industrieel verdienmodel” en waren het wassen en naaien de belangrijkste inkomstenbronnen van de congregatie.¹⁶⁶ Alle vier de internaten hadden een eigen wasserij. De incomplete jaarrekeningen van het internaat in Zoeterwoude, voor dit onderzoek beschikbaar over de jaren 1962-1969 en samengesteld door een registeraccountant, leren ons meer over de financiële positie van De Goede Herder en kunnen ook verhelderen welke positie de wasserijen in financieel opzicht vervulden.¹⁶⁷ Zoeterwoude was met 190 plaatsen het grootste internaat en de wasserij waarschijnlijk de grootste van de vier. De omzet daarvan was dan ook waarschijnlijk het hoogste.

Wat allereerst opvalt is dat vergeleken met hedendaagse jaarrekeningen die van De Goede Herder in de jaren zestig bijzonder ingewikkeld van opzet waren. Er werd een ingenieuze systematiek toegepast om de exploitatieresultaten per activiteit te bepalen. De activiteiten op de jaarrekeningen zijn: meerderjarigen, minderjarigen, verhuur internaat, wasserij, naaizaal en diversen. Verder valt op dat tussen 1961 en 1969 de financiële resultaten van De Goede Herder sterk wisselden. Zo was er in de jaren 1961, 1962 en 1967 sprake van een verlies van rond de 50.000 gulden per jaar. Daar staan jaren tegenover met winsten. Bij elkaar opgeteld, maakte het klooster van Zoeterwoude over deze periode van negen jaar een winst van ongeveer 140.000 gulden. Dat is gemiddeld ruim 15.000 gulden per jaar. Hoe deze bedragen zich precies verhouden tot de exploitatie van de wasserij, is onduidelijk. De wasserij werd overigens gesloten in oktober 1967.

Om een beeld te krijgen van de opbrengsten van de wasserij van Zoeterwoude is voor dit beperkt opgezette onderzoek de jaarrekening van 1967 met exploitatierekening geselecteerd met als vergelijkende cijfers die over het jaar 1966. Daarnaast zijn over 1966 de bedragen bekend die over de verschillende posten werden toebedeeld, de zogenaamde kostenverdeelstaat. Over het jaar 1966 kan daarom een betrouwbare analyse gemaakt worden van de exploitatie van de wasserij. Uit de beschikbare informatie uit de overige jaren valt te concluderen dat de cijfers over 1966 niet erg afwijken van de andere jaren. Opmerkelijk is wel dat de jaarrekeningen van Zoeterwoude in de jaren dat de wasserij in bedrijf was niet door de accountant van een goedkeurende verklaring werden voorzien. De jaarrekeningen werden niet afgekeurd, maar de accountant onthield zich van een oordeel omdat hij de juistheid en volledigheid van de opbrengsten van de wasserij en de naaizaal niet had gecontroleerd. Toch berekende hij voor de wasserij in sommige jaren een fors verlies.

De omzet van de wasserij bestond uit werk voor particulieren en bedrijven (externe omzet) en voor zusters en pupillen in het internaat (interne omzet). Aan de kostenkant kwamen de externe kosten die gemaakt werden ten laste van de wasserij. Dat omvatte onder meer de kosten voor inkoop, onderhoud inventaris en afschrijving machines. Daarnaast werden er kosten opgevoerd voor de huisvesting en voor de zusters en de meerderjarige vrouwen die in de wasserij werkten. In onderstaand overzicht worden de kosten en opbrengsten van de wasserij getoond zoals die in de jaarstukken van Zoeterwoude staan. Als voorbeeld dienen de cijfers over 1966. In 1966 bedroeg de externe omzet van de wasserij 107.933 gulden. Tevens werd 18.140 gulden als omzet wasserij gerekend ten behoeve van het huis, dus als kosten die over de andere activiteiten werden verdeeld. Vervolgens werden vanuit de systematiek van de bepaling van de exploitatieresultaten per activiteit, kosten van de wasserij toegedeeld. Dit betrof voor 30.949 gulden externe kosten (inkopen, onderhoud inventaris, afschrijving op machines e.d.) en voorts de kosten van de zusters en de meerderjarigen die in de wasserij werkten. In totaliteit werd zo een bedrag van 178.642 gulden aan kosten wasserij berekend. Dit leidt tot een negatief exploitatiesaldo van 52.569 gulden voor de wasserij. De wasserij leed dus verlies. De cijfers voor de andere acht jaren zijn in lijn hiermee. Over het jaar 1962 ziet dat er bijvoorbeeld als volgt uit:

Externe omzet wasserij	f 95.656
Interne omzet wasserij	f 16.958
Af: totaal kosten	f 203.103
Nadelig exploitatiesaldo	f 90.489

¹⁶⁶ Joep Dohmen, ‘15.000 vrouwen werkten onder dwang’, *NRC* 22 mei 2018.

¹⁶⁷ Bij het opstellen van deze financiële paragraaf hebben wij advies ingewonnen van twee onafhankelijke financiële experts.

De vraag is echter of het terecht is dat de kosten voor zusters en meerderjarigen ten laste van de wasserij werden gebracht. Over 1966 bedroegen de kosten voor de zusters 37.868 gulden. De vraag is of deze kosten of een deel hiervan zouden vervallen wanneer de wasserij niet door de zusters zou worden geëxploiteerd. Het exploitatieresultaat van de activiteit 'Meerderjarigen' vertoont een winst van 145.312 gulden over 1966. Deze winst werd onder meer behaald doordat 82.733 gulden aan de wasserij in rekening werd gebracht. Maar dit zijn allemaal interne posten die met elkaar werden verrekend. Om te beoordelen hoe belangrijk de wasserij in financieel opzicht voor De Goede Herder nu eigenlijk was, is het beter na te gaan hoeveel de omzet bedroeg van het werk dat de wasserij verzette voor particulieren en bedrijven. Die omzet leverde tenslotte geld op voor het huis in zijn geheel. Bij die inkomsten is de omzet op te tellen van het werk voor de zusters en de pupillen zelf. Die werden namelijk bespaard. Om deze omzet te kunnen behalen, moesten de zusters externe kosten maken. Deze kosten worden voor deze analyse in mindering gebracht op de opbrengsten. Voor het jaar 1966 gelden dan de volgende cijfers:

Externe omzet wasserij	f 107.933
Interne omzet wasserij	f 18.140
Af: externe kosten	f 30.949
Bijdrage aan exploitatie huis	f 95.124

Onduidelijk is in hoeverre de personeelskosten van de zusters ten laste van de wasserij terecht zijn. Over 1966 bedroegen de aan de wasserij toegedeelde kosten van de zusters f 37.868. De vraag is of deze kosten of een deel hiervan zouden vervallen bij het niet-exploiteren van de wasserij. Het is daarentegen wel weer reëel om met kosten van begeleiding van de in de wasserij werkende minderjarigen en meerderjarigen rekening te houden. Als we de kosten van begeleiding in de wasserij bijvoorbeeld vaststellen op 20 procent van de bijdrage aan exploitatie, dan bedraagt de (reële) bijdrage van de wasserij activiteiten aan de totale exploitatie van het huis 80 procent van 95.124 gulden is 76.099 gulden. Over 1966 bedroegen de externe opbrengsten van De Goede Herder:

Verpleeggelden/vergoedingen e.d. meerderjarigen	f 297.697
Verpleeggelden minderjarigen	f 326.089
Bijdrage wasserij	f 76.099
Totaal externe omzet	f 699.885

Het aandeel van de wasserij in deze externe omzet bedraagt 11 procent. Zo de wasserijen dus al als "industrieel verdienmodel" zijn opgezet, dan lijkt dat streven in de praktijk niet te zijn gerealiseerd. Aan de totale omzet van de congregatie leverde de wasserij maar een bescheiden aandeel vergeleken met de verpleeggelden die de congregatie van de overheid ontving voor de opvang en begeleiding van minderjarigen. Dat in Zoeterwoude, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de wasserij in Tilburg in de jaren vijftig, de zusters bewust vasthielden aan het gebruik van verouderd materiaal waarbij arbeidsintensieve arbeid nodig bleef, pleit niet voor een bewuste keuze voor industriële, op winst gerichte exploitatie van de wasserij. Dit laat onverlet dat er in de naaiateliers en wasserijen door pupillen hard gewerkt moest worden en dat sommigen daar met zeer negatieve gevoelens op terugkijken, met name op het verblijf in Almelo. "Achteraf bezien was De Goede Herder een werkkamp, en wij waren de slaven. We moesten allemaal keihard werken. [...] Als ik maar even stilzat, werd er meteen gezegd: 'Lies, doorwerken!' Even voor je uitstaren mocht niet. Je moest werken, werken, werken."¹⁶⁸

¹⁶⁸ Hermans & Verhoef 2014, 57.

3. Personeel en professionalisering

De Nederlandse provincie van de Goede Herder telde na 1945 nog enkele honderden leden. Eind 1966 waren dat er 215.¹⁶⁹ Het aantal zusters nam in de decennia daarna steeds verder. Inmiddels (2019) zijn er nog maar enkele hoogbejaarde zusters in leven. Binnen de congregatie van de Zusters van de Goede Herder waren drie soorten zusters actief en in de zorg voor de meisjes ook nog externe medewerkers.

3.1. Het personeel

De Goede Herder bestond uit drie verschillende congregaties; de tweede en derde kwamen voort en stonden onder toezicht van de eerste. Allereerst waren er de Zusters van de Goede Herder. Zij gaven leiding aan de congregatie. Daarnaast was er de congregatie van de 'Magdalena's', ook wel 'zusters van het kruis' genoemd. De derde congregatie werd gevormd door zusters Auxiliaires.¹⁷⁰ Vrouwen van onbesproken gedrag konden intreden als Zuster van de Goede Herder. Hun kleding bestond uit een wit habijt – vandaar hun bijnaam 'witte zusters' – een blauw koord, een wit scapulier (hoofdkap), een zilveren hart aan een koord, een zwarte sluier, witte kousen en bruine open sandalen.¹⁷¹ In 1962 telde het klooster in Zoeterwoude 49 geprofesten (tot kloosterling gewijden) en zes novices (aspirant-leden).¹⁷² Dat wil zeggen: 49 zusters hadden de eeuwige geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid afgelegd tijdens hun professie en zes zusters bereidden zich op hun professie voor. De witte zusters bekleedden de leidinggevende posities binnen de kloosters, de internaten en de tehuizen voor werkende meisjes. Daarbij gaven ze leiding aan zowel de meisjes als aan de zusters Magdalena en de zusters Auxiliaires.

Wat precies het verschil tussen de Magdalena's en de Auxiliaires was, was buiten de congregatie nagenoeg onbekend. Ook bisschop Jansen van Rotterdam vroeg zich dat in 1966 af. "Wat voor verschil zit er eigenlijk tussen de 'auxilistricen' en de 'zusters van het kruis'? Ik heb dat nooit goed begrepen."¹⁷³ Zusters van beide congregaties bestonden uit oud-verpleegden van De Goede Herder. In tegenstelling tot de congregatie van De Goede Herder vielen de orden van de Magdalena's en van de Auxiliaires niet onder pauselijk recht. Zij waren goedgekeurd door de Bisschop van Haarlem (voor de Magdalena's in 1955) en Rotterdam (voor de Auxiliaires in 1957).¹⁷⁴ De Magdalena's werden ook wel 'zusters van het kruis' genoemd.¹⁷⁵ Het waren de "z.g. 'oude kinderen', meisjes die vroeger hier voor straf kwamen en niet meer weg wilden, zo voelden zij zich hier gelukkig", schreef Mgr. Riep in 1962.¹⁷⁶

De Magdalena's vormden het "beschouwende deel" van de ingetreden meisjes. Ze wijdden hun leven aan gebed en boete en vielen alleen in voor andere zusters wanneer er onvoldoende krachten beschikbaar waren voor de noodzakelijke werkzaamheden. Verder leefden ze geheel afgezonderd van de anderen binnen het klooster. Ze kenden zwijgplicht en mochten niet spreken met hun vroegere bekenden, die zich onder de 'kinderen' bevonden, en ook niet met de zusters Auxiliaires. De zusters Magdalena droegen een bruin habijt en bruin schouderkleed, een zwarte hoofdsluier en zwarte schoenen. Ze stonden onder leiding van twee zusters van de Goede Herder.¹⁷⁷

De zusters Auxiliaires waren grotendeels meisjes die zich na hun 21e jaar wilden wijden aan het werk van De Goede Herder. In plaats van een eeuwige gelofte, legden ze ieder jaar opnieuw de

¹⁶⁹ Van Heijst et al. 2010, 52.

¹⁷⁰ ADGH, inv.nr. 895, Statuten; ADGH, inv.nr. 1587, Constituties en statuten kruiszusters, tweede ontwerp 1984; ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie d.d. 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16 en 20 juni, 13 juli 1966.

¹⁷¹ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

¹⁷² ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

¹⁷³ ABR, inv.nr. 146, 23 augustus 1966, antwoord op visitatie-verslag "De Goede Herder, Leiderdorp".

¹⁷⁴ ABR, inv.nr. 147.

¹⁷⁵ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie d.d. 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16 en 20 juni, 13 juli 1966.

¹⁷⁶ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

¹⁷⁷ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

gelofte af om bij De Goede Herder te blijven en de witte zusters – de ‘Moeders’ – te steunen.¹⁷⁸ De orde van de zusters Auxiliaires werd in 1959 officieel opgericht. Er waren dat jaar elf zusters die een tijdelijke professie aflegden. Zij droegen zwarte kleding, ongeveer als verpleegsters: een korte japon, een kapmanteltje en een zwarte hoofddoek.¹⁷⁹ Waarschijnlijk duidde de oud-verpleegde die sprak over de “etterbakken” die zwarte kleding droegen op de zusters Auxiliaires. Ook de Auxiliaires, de helpsters, stonden onder leiding van een eigen ‘meesteres’, een zuster van de Goede Herder die tegelijk de directrice van het meisjeshuis was. De zusters Auxiliaires trokken intensief op met de meisjes. Ze waren altijd bij hen, tijdens de maaltijden, onder het werk en ook in de vrije tijd. Alleen voor hun eigen onderwijs en voor het koorgebed waren ze onder elkaar en op dinsdagavond hadden ze samen een “avondrecreatie”.¹⁸⁰

Op de structuur van drie congregaties binnen één klooster had Mgr. Riep de nodige kritiek. Allereerst bleven de zusters Magdalena en de zusters Auxiliaires volgens hem ten onrechte altijd op dezelfde plek werkzaam. Daarnaast bekritiseerde hij de zwijgplicht van de zusters Magdalena. “Ik heb de provinciale overste gezegd, dat ik dit tegen alle begrip in vind druisen, dat is in onze tijd niet meer realiseerbaar”, rapporteerde hij in 1962 aan de bisschop van Rotterdam. “Gelukkig is moeder B. breed genoeg, om een enkele keer de zrs. Magdalena’s (die vaak jaren al in dit huis met anderen samenwoonden!) b.g.v. een professiedag met anderen te laten spreken.”¹⁸¹

Instroom van nieuwe zusters was er in de jaren vijftig nauwelijks meer. Dat gold zowel voor de congregatie van de Zusters van de Goede Herder als voor de beide andere congregaties. Die drie zouden ook nooit fuseren. De zusters Auxiliaires en zusters Magdalena waren “van een heel aparte soort”, stelde Mgr. Riep. Velen van hen waren volgens hem “als delinquenten” onder de hoede van deze Zusters van de Goede Herder gekomen. Wat hij wel waarderen kon, was dat het voorbeeldige gedrag van veel zusters volgens hem het verlangen in deze meisjes had gewekt om in het klooster te blijven.¹⁸² Wat Mgr. Riep in 1959 nog niet benoemde, was dat er sprake was van een steeds lagere instroom in de congregatie. Dat signaleerde bisschop Jansen van Rotterdam zeven jaar later wel. Niet zozeer van de zusters Auxiliaires, daar kwamen ook in 1966 nog af en toe nieuwe leden bij, maar wel van de Zusters van de Goede Herder.¹⁸³

De belangrijkste medewerkers van buiten de congregatie waren de rectoren van de kloosters. Zij waren verantwoordelijk voor de geestelijke vorming van zowel de zusters als de pupillen. Daarnaast was de pastoor van de parochie waarin de kloosters lagen betrokken bij het werk van De Goede Herder. Hij functioneerde als een van de biechtvaders. De verhouding met de broeders lag niet altijd eenvoudig. De pastoor uit Zoeterwoude gedroeg zich bazig en deed nogal neerbuigend door de vrouwen “de zusters” te noemen. Ook gebruikte hij zonder overleg de kloosterkapel voor trouwmissen.¹⁸⁴ Hij was wat vooruitstrevender dan de meer conservatieve zusters, meende Mgr. Riep. Andere biechtvaders waren de rectoren en ook, als vervanger, de deken van het Dekanaat waarin de kloosters lagen.¹⁸⁵

Voor speciale vakken werden leken ingeschakeld. In 1955 was dat in het internaat in Almelo het geval voor ritmische gymnastiek, pianoles en voor de opleiding voor het middenstandsdiploma.¹⁸⁶ Ook was er van 1954 tot 1956 een lekenzuster actief als maatschappelijk werkster.¹⁸⁷ Het aantal lekenzusters nam in de jaren zestig gestaag toe toen bleek dat er onvoldoende nieuwe zusters intraden om diverse functies te kunnen vervullen. Het werd in die periode binnen de samenleving ook steeds ongewoner voor vrouwen om voor een leven in een klooster te kiezen.¹⁸⁸ Die terugloop van het aantal zusters van de Goede Herder was ook de belangrijkste reden waarom vaker de, al oude, zusters Magdalena werden ingezet voor het werken met de meisjes. In 1971 werkten in Almelo

¹⁷⁸ ADGH, inv.nr. 144, lezing rector W.A. van Beek, 11 mei 1949, 11.

¹⁷⁹ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959; tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

¹⁸⁰ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

¹⁸¹ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Zoeterwoude 1962.

¹⁸² ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

¹⁸³ ABR, inv.nr. 146, 23 augustus 1966, Antwoord op visitatie-verslag “De Goede Herder, Leiderdorp”.

¹⁸⁴ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

¹⁸⁵ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

¹⁸⁶ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1955*.

¹⁸⁷ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1960*, 6.

¹⁸⁸ Van Heijst et al. 2010, 638.

verschillende leraressen bij de vakopleidingen van de meisjes, onder meer een balletlerares voor twee uur per week.¹⁸⁹

Aan medewerkers van buiten werd als voorwaarde gesteld dat ze christen waren en "dat het niet genoeg is als zij onze christelijk georiënteerde opvoedingsarbeid slechts dulden, maar dat zij deze actief mede-ondersteunen moeten". Ook werd van hen verwacht dat ze zich hielden aan de leer van de Kerk op punten als huwelijk, seksualiteit en vraagstukken rond abortus en euthanasie. Ook moesten de meisjes kunnen zien dat externe medewerkers zich als christen gedroegen in tafelgebeden en "bij gelegenheid meevieren van gezamenlijke gebedsvieringen". Vooral moesten de meisjes de niet-religieuzen die hen hielpen bij de opvoeding, kunnen bevragen over hun geloof en in die zin moesten ze een identificatiefiguur zijn voor de meisjes.¹⁹⁰ Specialistisch pedagogisch personeel was op afroep beschikbaar, zoals een psycholoog of een psychiater.¹⁹¹ Uit jaarverslagen van Velp blijkt dat per jaar enkele meisjes een psychiater bezochten. In 1967 waren dat er twee van de 150 meisjes die er woonden.¹⁹² Alleen aan het observatiecentrum in Bloemendaal waren vaste psychologen en psychiaters verbonden.

3.2. Beroepsopleidingen

Sommige zusters hadden bij hun intrede nog geen beroepsopleiding gevolgd en kozen juist voor een bepaalde congregatie omdat ze een specifiek beroep ambieerden dat ze daar konden leren. Anderen hadden dat wel en waren soms ook al als beroepskracht werkzaam geweest. De eerder genoemde maatschappelijk werkster die in Almelo werkte, trad later toe tot de congregatie en werd in 1960 vanuit het provinciaalhuis in Zoeterwoude als adjunct-directrice naar Almelo gestuurd.¹⁹³ Van een zuster die in 1999 overleed, werd verteld dat ze een diploma gezinsverzorging behaalde en als gezinsverzorgster had gewerkt voordat zij op latere leeftijd tot De Goede Herder toetrad.¹⁹⁴ De moeder-overste van Bloemendaal, zuster Maria Constantia, behaalde het diploma voor de posterijen en werkte bij de PTT in Wijk bij Duurstede, Driebergen, Den Haag, Eindhoven en Valkenswaard voordat ze op haar vijftienvintigste besloot in te treden bij de zusters.¹⁹⁵

Zusters zonder beroepsopleiding moesten er binnen De Goede Herder alsnog een volgen. Te denken valt aan de cursussen Kinderbescherming A en B die veel zusters met succes afrondden.¹⁹⁶ Vooral de zusters Auxiliaires volgden deze opleiding. De meeste van deze zusters in Zoeterwoude hebben deze diploma's behaald.¹⁹⁷ In een aantekeningenboekje over de opleidingen en diploma's van de zusters, kruiszusters en zusters Auxiliaires uit Zoeterwoude staan de diploma's vermeld. Uit een aselechte steekproef van 25 zusters die tussen 1932 en 1976 hun eeuwige gelofte aflegden, blijkt dat de meeste zusters van de Goede Herder met goed gevolg een beroepsopleiding hebben afgerond. Twee van de 25 zusters volgden de cursus Kinderbescherming A en elf zusters daarnaast ook, of uitsluitend, de B-cursus. Dat waren niet alleen jonge zusters, maar ook een zuster die al in de vijftig was. Eerder had deze zuster na haar atheneumdiploma de L.O.-aktes nuttige handwerken en Frans en ook een godsdienstdiploma behaald. Dertien van de 25 zusters beheersten twee of drie vreemde talen. Andere behaalde diploma's betroffen typen, witwasserij-industrie, verpleegster, lerares coupeuse, middenstandsdiploma, creatieve handenarbeid A en B en een cursus kok en vlees- en warenkennis en dieetleer. Hun specialisaties binnen klooster of internaat pasten ook daarbij. De zuster die de kokscursussen had gevolgd, werkte in de keuken, degenen die het coupeusediploma behaalden, waren gespecialiseerd in knippen en naaien. Twee zusters die geen opleidingen volgden,

¹⁸⁹ ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "De Goede Herder" Almelo, Bijlage: Personeelsvoorziening.

¹⁹⁰ ADGH, inv.nr. 1576, *Pedagogisch leidinggevend concept voor de Zusters van de Goede Herder* (ongedateerd) 2.

¹⁹¹ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962; ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "De Goede Herder" Almelo, Bijlage: Personeelsvoorziening.

¹⁹² ADGH, inv.nr. 667, *Jaarverslag Huize Larenstein Velp*, 13.

¹⁹³ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1960*, 6.

¹⁹⁴ ADGH, inv.nr. 1220, In Memoriam Zuster X, door broer, z.d. <juli 1999>.

¹⁹⁵ 'De vijf palen. Kroniek van de familie Verpalen, Verpaalen, Ver Paelen, deel 8: Oudste Bredase tak Verpalen', via <http://opleid.info/voorvadere-n.html>

¹⁹⁶ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1960*, 6;

¹⁹⁷ ABR, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

richtten zich op het huishouden. Eén zuster behaalde ook een diploma heilpedagogiek, de oude naam voor orthopedagogiek.¹⁹⁸

In Almelo lijkt het met de scholing van de zusters minder goed gesteld te zijn geweest. Uit een aanvraag voor erkenning als vakinternaat in 1971 blijkt dat de scholing van elf zusters Auxiliaires die als groepsleidsters functioneerden niet in orde was. "Te weinig opleiding, over 't algemeen niet voldoende op de hoogte van tegenwoordige vormen van jeugdbescherming", noteerde de directrice van het internaat.¹⁹⁹ Een mogelijke oplossing was volgens de directrice om de zusters die onvoldoende geschoold waren alleen in te zetten bij de praktijkbegeleiding van diverse cursussen die werden gegeven. Het probleem was dan wel dat er geen groepsleidsters meer over waren.

3.3. Arbeidsomstandigheden

Was het zo dat zusters continu werkten, geen vrije dagen hadden en zonder goede begeleiding werkten, zoals in een reactie op de NCRV-documentaire uit 2003 werd gesteld?²⁰⁰ Dat lijkt inderdaad op te gaan voor de zusters Auxiliaires. Zij bevonden zich dag en nacht bij de meisjes. Slechts op enkele vaste dagelijkse liturgische momenten en op dinsdagavond waren ze onder elkaar. De dagorde van deze zusters was strikt:²⁰¹

05.30	Reveil
06.30	Meditatie
07.00	Hl. Mis, gevolgd door ontbijt en werkzaamheden
11.45	Gewetensonderzoek, bezoek aan het Hl. Sacrament Maaltijd gelijk met de kinderen
13.30	Gezamenlijke rozenhoed
13.45	Vespers; geestelijke lezing, waarna werkzaamheden of lessen
18.00	Tafel
19.00-20.30	Recreatie, surveillance op slaapzalen

De Almelse zusters Auxiliaires maakten in 1971 werkweken van zo'n tachtig uur. De zusters van de Goede Herder zullen een vergelijkbare dagorde hebben gekend, maar werkten minder uren. In Almelo telden de werkweken van de zusters in 1971 gemiddeld 54 uur per week.²⁰² De zusters in Zoeterwoude leken negen jaar eerder ook niet "overmatig druk", meende Mgr. Riep. Ze hadden voldoende tijd voor recreatie en voor regelmatig gebed. "Niemand maakt hier een overspannen indruk", meende hij in 1962.²⁰³ Maar dat wisselde wel per persoon, zo bleek uit hetzelfde visitatierapport. Moeder-huisoverste kwam bijvoorbeeld heel gespannen over. Als religieuze werd ze geprezen. Ze was stipt in alles, was overal van op de hoogte en was precies in al haar attenties. Maar ook met de fouten van dien. Ze kon volgens Mgr. Riep niet veel uit handen geven, "hield nogal vast aan haar ideeën, was rusteloos en te gejaagd bezig". Haar verhouding met de pastoor was slecht. De pastoor zette zowel zusters als de provinciaal overste tegen haar op. "U moet een andere huisoverste benoemen", was zijn advies aan de provinciaal overste.²⁰⁴

Ook de meesteres van de zusters Magdalena functioneerde matig volgens de rapporteur. Volgens hem stond deze 'witte' zuster "practisch buiten haar eigen gemeenschap". De zuster deed volgens Mgr. Riep namelijk net alsof de regel die de Magdalena's volgden en die iets anders was dan die van de 'witte zusters' niet bestond. Ze praatte bijvoorbeeld "de hele dag en overal (ook waar in normale kloosters stilzwijgen heerst), zegt tegen de zr. Magdalena 'Ik ben hier ook maar, omdat ik moet'".²⁰⁵ De rector daarentegen bleek voor de meisjes een "ware vader" die goed kon luisteren.

¹⁹⁸ ADGH, inv.nr. 1359, aantekeningen over de opleidingen en diploma's van Zusters, Kruiszusters, Zusters Auxiliaires en Oblaten, ca. 1955-1997.

¹⁹⁹ ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "De Goede Herder" Almelo, Bijlage: Personeelsvoorziening.

²⁰⁰ ADGH, inv.nr. 1270, P.Ch. aan NCRV, 25 augustus 2003.

²⁰¹ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

²⁰² ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "De Goede Herder" Almelo, Bijlage: Personeelsvoorziening.

²⁰³ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

²⁰⁴ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

²⁰⁵ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

De sfeer in Zoeterwoude leek weliswaar ontspannen, maar het was ook een hard leven, schreef Mgr. Riep. "Toch geloof ik, dat dit strenge veeleisende bestaan wel z'n slachtoffers maakt – drie zusters zijn momenteel voor verpleging opgenomen in Noordwijkerhout. Bij alle vrolijkheid, waarmee ze tijdens de visitatie voor de dag kwamen, maakten ze haast zonder uitzondering een geagiteerde en wat gejaagde indruk. Het grote wasserijbedrijf en de zorg voor de meisjes eist de meesten van haar totaal op. [...] Zeer inspannend, omdat deze kinderen haast in alles moeten worden gecontroleerd, en ook een waakzaam oog voortdurend vragen." Zoals uit de dagorde van de zusters Auxiliaires blijkt, had de spiritualiteit van de congregatie effect op de arbeidsomstandigheden. Een van de geloften die ze aflegden, was die van gehoorzaamheid. Dat viel diverse zusters zwaar. Een van de 'witte zusters' verzocht de overste van de congregatie eens of ze mee mocht naar het buitenland met haar broer en schoonzus. Dat mocht niet. Haar broer schreef daarover bij haar overlijden in 1999: "Ja, toen was ze echt kwaad en opstandig [...]. Maar gehoorzaamheid was no. 1, en dat wist ze ook, maar daar heeft ze het nog dikwijls over gehad."²⁰⁶

Gehoorzaam moesten de zusters ook zijn wanneer besloten werd dat ze naar een andere voorziening werden overgeplaatst. Zo konden ze te werk worden gesteld in verschillende internaten van de congregatie. Over de zojuist genoemde zuster is bekend dat ze achtereenvolgens in de kloosters in Zoeterwoude, Almelo en Bloemendaal werd geplaatst en daarna als bejaardenverzorger werkte in Amsterdam.²⁰⁷ De zusters legden bij hun professie de gelofte van armoede af. Dat betekende dat ze geen salaris ontvingen voor hun werkzaamheden. Ondertussen werden de kosten van het klooster wel verrekend alsof zij salaris ontvingen. Die verrekening vond grotendeels plaats volgens de salarissen zoals die in het zogeheten rapport Haeck (een in vrijwel de gehele jeugdzorg gehanteerde norm) waren vastgesteld. De bedragen kwamen ten goede aan het klooster. Ook leken-groepsleidsters werden in 1962 beloond volgens de salarisschalen van het rapport Haeck.²⁰⁸

²⁰⁶ ADGH, inv.nr. 1220, In Memoriam Zuster X, door broer, [juli 1999].

²⁰⁷ ADGH, inv.nr. 1220, In Memoriam Zuster X, door broer, [juli 1999].

²⁰⁸ *De Volkskrant*, 30 juni 1962.

4. Pedagogische doelstellingen en opvoedkundige praktijk

Na de uitzending van Heilig Vuur klonk de kritiek dat de zusters ten onrechte de idealen van de kloostergemeenschap vermengden met de opvoeding van de kinderen.²⁰⁹ Die kritiek was niet nieuw. In 1951 constateerde een commissie van het Mgr. Hoogveld-Instituut en het Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie, beide uit Nijmegen, hetzelfde. Zij hadden onderzoek gedaan onder de bevolking van elf katholieke voogdij-internaten, waaronder meisjesinternaten. De commissie concludeerde dat het dagelijks leven in de internaten vaak geënt was op regels die voor het kloosterleven golden. Ook het sociale leven werd volgens deze commissie "te sterk naar dat patroon" ingericht. "Dit is de commissie gebleken aan de dagindelingen, de tijden van recreatie, stilzwijgen, regelingen van omgang met anderen, bezoeken van de kapel, enz."²¹⁰

De pedagogische uitgangspunten in rooms-katholieke meisjesinternaten waren in het algemeen gebaseerd op de spiritualiteit van de congregaties en op de regels die ook voor de zusters zelf golden.²¹¹ De pedagogische uitgangspunten van de Zusters van de Goede Herder vormden daarop geen uitzondering. De kerkhistorici Eijt en Van Vugt stellen dat religieuzen in het algemeen "zó overtuigd van de morele superioriteit van hun levenswijze" waren dat ze die ook oplegden aan hun pupillen.²¹² Ook dat gold voor de Zusters van de Goede Herder. De spiritualiteit van de congregatie vertaalde zich dan ook in de pedagogische uitgangspunten en in de pedagogische praktijk van de zusters, zoals in deze paragraaf naar voren komt. Om de pedagogiek van de zusters goed te kunnen begrijpen, wordt eerst op hun spiritualiteit ingegaan.

4.1. Spiritualiteit

In de spiritualiteit van de Zusters van de Goede Herder waren de drie kloostergeloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid leidend. De zusters legden vanaf 1898 een vierde gelofte af: "naar de gehoorzaamheid het vraagt, zich zullen toewijden aan de bekeering en onderrichting der boetvaardige meisjes en vrouwen, die zich vrijwillig onder hare leiding plaatsen, of er door de wettige bevoegde macht, met goedvinden der Algemeen Overste, onder geplaatst worden".²¹³ Of zoals de stichteres van de congregatie het verwoordde: "Onze speciale opdracht als zuster van O.L. Vrouw van Liefde van de Goede Herder is niet alleen onze eigen heiliging en redding, maar altijd ook het werk voor de redding en heiliging van anderen."²¹⁴

De zusters Magdalena hadden van de oprichtster een specifieke opdracht meegekregen. Zij richtten zich op "het bevorderen van de Glorie van God door beoefening van de drie geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid, als een bijzondere tak van de congregatie van De Goede Herder van Angers. Bijzonder doel is het herstellen van de belediging van de goddelijke majesteit door haar zonden en die van de gehele wereld, die uit te boeten en van God bekering der zielen te verkrijgen door onder het bestuur van de congregatie te leven in een geest van boetvaardigheid, zelfverloochening en versterving."²¹⁵ Het monastieke ideaal van de versterving, dat is het afzien van de geneugten van het leven, gold voor alle zusters. "Het is het afsterven van de oude, zondige mens om de nieuwe mens te laten ontstaan, die uit Christus leeft. Deze versterving is niet alleen uiterlijk en lichamelijk, maar betreft ook de gemoedsuitingen, zelfbeheersing en ingetogenheid, als voorbereiding op het gebed", zo beschrijft de Algemene Winkler Prins Encyclopedie versterving in 1960.²¹⁶ Door "verstervingen" konden de zusters "nog heiliger" worden.²¹⁷

²⁰⁹ ADGH, inv.nr. 1270, Brief aan Zusters van de Goede Herder, 30 augustus 2003.

²¹⁰ Katholiek Verbond voor Kinderbescherming 1952, 54.

²¹¹ Hilhorst 2013, 293.

²¹² J. Eijt & J. van Vugt, 'Kille opvang was vroeger normaal', *Trouw*, 28 augustus 2003.

²¹³ Van Heijst et al. 2010, 701.

²¹⁴ ADGH, inv.nr. 1576, *Pedagogisch leidinggevend concept* (ongedateerd) 2.

²¹⁵ ADGH, inv.nr. 1587, Statuten van de Zusters Magdalena's van de Goede Herder van Angers, 1950.

²¹⁶ 'Versterven' in: *Algemene Winkler Prins encyclopedie* deel 10 (1960) 198.

²¹⁷ Van Heijst et al. 2010, 556.

Bij hun professie legden de vrouwen de eeuwige geloften af. Zij zagen zichzelf vanaf dat moment als bruid van Christus, wat symbool stond voor de volledige toewijding aan de congregatie en het afscheid nemen van de "wereld". Versterving was binnen Nederlandse kloostergemeenschappen en congregaties wijd verspreid en kende verschillende uitingsvormen. Dat varieerde van zelfkastijding, vasten en stilzwijgen tot het eten van een bitter kruid en het dragen van een boeteketting.²¹⁸ Dit ideaal kon in kloostergemeenschappen tot zowel lichamelijke als psychische schade leiden. Binnen de kloostergemeenschappen werd daar echter anders tegenaan gekeken. "Het opzettelijk veroorzaken van kwellingen lag verankerd in het toenmalige kloosterlijke vormingssysteem en waardenpatroon. Kortom, het spirituele ideaal maakte de verantwoordelijken blind voor het leed dat zij zelf mede aanrichtten", concluderen de auteurs van *Ex Caritate*, het standaardwerk over vrouwelijke religieuzen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw.²¹⁹

In een kloostergemeenschap leefden de zusters volgens Van Vugt en Eijt zelf ook "met regels, met strakheid, in stilzwijgen, zonder veel onderlinge persoonlijke contacten".²²⁰ Tot in de jaren zestig bestond binnen congregaties op elke vrijdag (uitgezonderd tijdens Pasen) de verplichting tot zelfkastijding.²²¹ Aan jonge zusters werd vanaf het begin geleerd om in alles toestemming te vragen aan de moeder-overste. Volgens de auteurs van *Ex Caritate* werden de zusters zo opgeleid tot "onzelfstandigheid". Er werd alleen uitgevoerd wat van hogerhand werd opgelegd.²²² Deze strenge hiërarchische ordening werd ook toegepast op het leven in het internaat, zoals hierboven al bleek: meisjes stonden onder permanente controle en moesten voor vrijwel alles toestemming vragen.

In het leven van de zusters nam het gebed een belangrijke plaats in. Het belang van en de liefde voor het gebed probeerden ze ook op de meisjes over te brengen. Dat lukte meestal niet. Over Tilburg schreef een van de zusters, vermoedelijk in de jaren zestig: "Tilburg heeft een prachtige kapel – een kleine 'kathedraal', die voor de religieuzen op de eerste plaats, en óók voor de meisjes, een echte sfeer van gebed weet te scheppen – al weten deze laatsten dat niet altijd zo hogelijk te waarderen."²²³ Onderling noemden de vrouwen elkaar 'zuster' en de overste van een klooster en van de congregatie werd 'moeder' genoemd. Dat was een traditie die in veel congregaties in ere werd gehouden, in ieder geval tot aan het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965).²²⁴ De zusters van de Goede Herder werden allemaal moeder genoemd, zowel door de twee andere congregaties – de Magdalena's en de Auxiliaires – als door de meisjes. Dat was niet altijd positief. "Soms weten ze iets te goed dat zij de eigenlijke congregatie zijn", signaleerde Mgr. Riep in 1962.²²⁵

Bij hun intrede lieten de zusters hun oude leven en eigen identiteit achter zich. Met een nieuwe naam omarmden ze de identiteit van de congregatie.²²⁶ Ook mochten de zusters geen al te hechte vriendschappen aangaan. Soortgelijke regels werden opgelegd aan de meisjes die werden opgenomen in de internaten. Dat blijkt uit het eerder vermelde gegeven dat meisjes elkaars achternaam niet mochten weten en ook dat hun verleden onbekend was bij de zusters. Een oud-pupil meldde bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg dat zij had ervaren dat ze zo van haar eigen identiteit beroofd was; ze voelde zich gedepersonaliseerd.²²⁷ "Je wist niet meer wie je was of wat je wilde", vertelde een andere oud-pupil over de tweede helft van de jaren zestig.²²⁸

4.2. Pedagogische doelstellingen

Dat de pedagogische visie en doelstellingen van de Zusters van de Goede Herder werden gestempeld door het rooms-katholieke gedachtegoed blijkt onder meer uit artikelen in het tijdschrift van de

²¹⁸ Bosgraaf 2011, 263-264; Van Heijst et al. 2010, 568.

²¹⁹ Van Heijst et al. 2010, 865.

²²⁰ ADGH, inv.nr. 1270, J. van Vugt & J. Eijt, 25 augustus 2003, 15:41, 'Toch: de tijdgeest! Toch: de nuance!', reactie in gastenboek van Heilig vuur.

²²¹ Van Heijst et al. 2010, 701, 883.

²²² Van Heijst et al. 2010, 571.

²²³ ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Tilburg', V.

²²⁴ Van Heijst et al. 2010, 41.

²²⁵ ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

²²⁶ Van Heijst et al. 2010, 540-541.

²²⁷ Meldpunt COGJ, 1966-1969, Huize Alexandra, Almelo, melding 5 oktober 2017.

²²⁸ Hermans & Verhoef 2014, 57

congregatie. Daarin werd regelmatig over opvoeding geschreven. In het tijdschrift stond in 1956 bijvoorbeeld een citaat van Paus Pius XII waarin deze waarschuwde tegen massaopvoeding. In internaten moest juist oog zijn voor persoonlijke opvoeding: "Afstand, koelheid, strakke maatregelen, pijnigende woorden, harde straffen, dit alles heeft geen waarde, het gaat er om, dat de leerlingen beseffen, dat zij veilig zijn bij hun opvoeders, dat deze van hen houden, ongeacht hun daden en prestaties."²²⁹

De doelstellingen van de internaten getuigen van de christelijke uitgangspunten. "Het doel van ons Internaat is de heropvoeding van de misdeelde vrouwelijke jeugd of de terugvoering van de in gevaar-verkerende jeugd tot de christelijke levensnormen", schreven de zusters uit Almelo in 1953.²³⁰ Karakterhervorming van de meisjes stond tot in de jaren zestig bij hen centraal, blijkt uit de herziene statuten uit 1960 van Almelse internaat.²³¹ In de praktijk betekende dat volgens de zusters een langzame hervorming van de karakters van de meisjes en dat "de vaak scheefgegroeide planten in de juiste richting geleid worden". Daarbij stond voor hen "het werk van de genade" op de eerste plaats. Daarmee werd bedoeld dat het voor de zusters vooral van belang was dat de meisjes het christelijke geloof zouden behouden of hervinden.²³²

De (her)opvoeding was in de jaren vijftig gericht op het voorbereiden van de meisjes op een toekomst als huisvrouw en moeder. Dat zou mogelijk moeten zijn ondanks hun volgens de zusters soms erfelijk belaste karakter. "Natuurlijk, de meisjes zijn hier niet zomaar gekomen, ze zijn zeer moeilijk, een gevaar in de vrije maatschappij voor zichzelf en anderen, erfelijk belast in ongunstige zin, opgevoed in een milieu dat deze belasting meedraagt", schreef een zuster in 1951. "Gezinnen waarin de primitieve driften van de mens uitgeleefd en gecultiveerd worden zonder plaats voor hogere levenswaarden. Daarop is hun wangedrag een reactie. Onze taak is te zorgen dat ze weer terug kunnen naar de vrije maatschappij. Om haar te helpen moeten we haar kennen, haar problemen begrijpen, inzicht in lichamelijk, psychisch en psychiatrisch onderzoek. We werken aan een gezonde gewetensontwikkeling, een geordend leven, lagere strevingen leren beheersen en op gezonde wijze compenseren en sublimeren. Groepsleven is belangrijk; botsingen met andere meisjes kunnen heilzaam zijn."²³³

Binnen de opvoeding onderscheidde de zusters tien verschillende aandachtvelden. Die varieerden van de "verzorging van het vitaal-zielsgebied" – met aandacht voor "angsten, affecties en neigingen" van de meisjes – tot het "opwekken van creativiteit" en "opvoeding tot zelfstandigheid en verantwoordelijkheidsgevoel". Bij dat laatste hoorde onder meer de "omgang met schuldgevoelens, levensoriëntering, verantwoorde seksualiteit". Ook gewetensvorming, zoals het "werken aan een foutief gedrag" en de opbouw van een "positieve waardewereld" en ook opvoeding en geloof kwamen aan bod.²³⁴ Door zich op deze aandachtsvelden te richten, wilden de zusters helpen om "gedragsstoringen en -opvallendheden" op te heffen. Daarbij wilden ze samenwerken met de ouders van de meisjes en met anderen uit hun sociale netwerk, zo stond het in een "pedagogisch leidinggevend concept". De meisjes moesten leren zelfstandig te worden en ook "uit 't geloof te komen tot een zinvol leven". Daarom kregen de meisjes hulp bij hun school- en beroepsvorming en bij het zich aanpassen in de samenleving.²³⁵

Een belangrijke pedagogische doelstelling was het ontwikkelen van verantwoordelijkheidsgevoel en eigenwaarde. Arbeidstherapie speelde hierin een belangrijke rol: "vandaar dat de wasserij, die uitsluitend om deze therapie te bevorderen aan onze inrichting verbonden is, van niet gering voordeel is", kreeg een ambtenaar voor de kinderplicht in 1947 te horen.²³⁶ Volgens de zusters was het

²²⁹ P. Adrianus, O.F.M. CAP., 'Pauselijke wenken bij Internaatsofvoeding', *De Goede Herder* 9(56) (1956) 85-86.

²³⁰ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1955*.

²³¹ 'Vereniging: De Goede Herder, gevestigd te Almelo (gewijzigde statuten)', in: *Nederlandse Staatscourant* no. 2025, donderdag 29 december 1960, Bijvoegsel.

²³² ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: *Renpaarden uit Gods stal*, 'Tilburg', V.

²³³ N.N., 'Onze meisjes', *Als de hei bloeit* 4(25) (1951) 80-81.

²³⁴ ADGH, inv.nr. ADGH, inv.nr. 1576, *Pedagogisch leidinggevend concept* (ongedateerd) 5-6.

²³⁵ ADGH, inv.nr. ADGH, inv.nr. 1576, *Pedagogisch leidinggevend concept* (ongedateerd) 1.

²³⁶ ADGH, inv.nr. 38, toespraak bij het bezoek van de heer Klink, ambtenaar voor de kinderplicht, arrondissement 's-Gravenhage, 1947.

vooral voor "luie meisjes een prachtig geneesmiddel, ze leren er arbeiden in tempo".²³⁷ In 1948 werd geschreven over de arbeid in Zoeterwoude: "De stichteres heeft het 100 jaar geleden al gezien dat arbeidstherapie een gelukkige factor is in het heropvoedingsplan. Geregeld en prettig verzorgd werk, ten bate van eigen toekomst, bekwaamheid opdoen in plooiën, strijken, vouwen, opmaken etc. komt later in eigen gezin van pas. Er is ook een machinekamer waar een zuster werkt. Daar staat een stoomketel voor de wasserij."²³⁸ Zo zouden de meisjes wennen aan werk in de maatschappij waarop dat tempo volgens de zusters was gebaseerd. Daarbij werd het werk van de meisjes verricht "in overeenstemming met leeftijd, lichaamskracht en geaardheid, vandaar de afwisseling in werkzaamheden. We bieden hen alle soorten vrouwelijke bezigheden, waarvoor ze ook een cursus kunnen doen die met een diploma wordt afgerond, bijvoorbeeld lingerie of costumière coupeuse."²³⁹

De rector van het internaat in Almelo, W.A. van Beek, sprak in 1949, het jaar dat het internaat naar de Nederlandse provincie was overgegaan: "Arbeid is een voornaam opvoedingsmiddel, ook in De Goede Herder. Arbeid wordt hier niet gezien als een commercieel object en de meisjes niet als instrumenten in de arbeidsproductie. Zeker, zolang de mens niet van de wind kan leven, is hetgeen hier verdiend kan worden, meegenomen en hoog- en broodnodig. En als u even wilt bedenken, dat de kinderen allemaal opgeleid moeten worden en let op de karaktermoeilijkheden der kinderen, ook bij hun werk, dan begrijpt u zelf wel, dat de verdiensten niet zoveel in het laatje brengen."²⁴⁰ Het werk van de meisjes werd volgens Verbeek vooral gebruikt als "middel tot positieve opbouw van 's mensen persoonlijkheid". Dat zou mogelijk zijn, stelde hij, wanneer een meisje "van binnenuit vergroeit met haar werkzaamheden, als zij de arbeid als haar persoonlijke taak gaat zien."²⁴¹ De arbeidstherapie bleef tot aan het einde van de internaten een belangrijk onderdeel. Dat blijkt uit de beschrijving van de "tegenwoordige werkwijze" van het vakinternaat in Almelo in 1971. Alleen wanneer een meisje "voldoende mogelijkheden" had en "gemotiveerd" was voor een van de "aangeboden vormen van opleiding en/of arbeidstraining", kon ze worden opgenomen.²⁴²

Arbeid werd in de negentiende eeuw en vroege twintigste eeuw vaak gebruikt als 'therapie' in de kinderbescherming. De kolonies van Mettray en Hoenderloo werden met het oog op gedragsverbetering ontgonnen door de opgenomen 'verwaarloosde jongens'. Huize De Ranitz in Groningen kende tot 1952 net als de internaten van De Goede Herder een wasserij waar zowel voor de eigen inrichting als voor families in de stad gewerkt werd.²⁴³ Deze activiteiten waren bedoeld om meer te bieden dan alleen bedverpleging, om de heropvoeding en de gedragsverandering, met het oog op toekomstige maatschappelijke participatie, op een actieve manier vorm te geven.

Van groot belang in de pedagogische visie van de zusters was het gesloten karakter van de internaten. Het was na 1945 een van de belangrijkste kritiekpunten van buiten op het werk van de Zusters van de Goede Herder. De internaten van De Goede Herder hadden namelijk een meer gesloten karakter dan internaten van andere congregaties. Dat was volgens de zusters noodzakelijk gezien de achtergrond van de meisjes en maakte daarom een wezenlijk onderdeel uit van de pedagogische visie van de congregatie. Een zuster van de Goede Herder schreef hierover in 1951: "Zoals een dokter zijn tbc-patiënten enige tijd moet isoleren, zo moeten wij dat ook doen, enige tijd afzonderen van de maatschappij waardoor ze zijn geïnfecteerd en dodelijk gekwetst. Ze hebben geestelijke en lichamelijke rust nodig, hun gezondheid is door verwaarloosde opvoeding ondermijnd, het zieleleven geschokt. Rust betekent 'totale' verzorging, dus nachtrust, maar ook arbeid, een geregelde dagindeling, doelmatige voeding, kleding die geen tegenzin wekt, spel en sport, gelegenheid eigen aanleg te ontplooiën. Dit is het 'preventieve tucht-systeem waarvan de H. Maria Euphrasia onze stichteres zo'n voorstander was. In dit systeem past ook arbeid, om verveling te

²³⁷ ADGH, inv.nr. 144, anon., Lezing over de Goede Herder [ca. 1949].

²³⁸ N.N., 'n Kijkje te Zoeterwoude-Leiderdorp', *Als de hei bloeit* 1(4) (1948) 55-57.

²³⁹ ADGH, inv.nr. 38, toespraak bij het bezoek van de heer Klink, ambtenaar voor de kindervetten, arrondissement 's-Gravenhage, 1947.

²⁴⁰ ADGH, inv.nr. 618, Tekst van lezing rector W.A. Verbeek, 11 mei 1949, 7.

²⁴¹ ADGH, inv.nr. 618, Tekst van lezing rector W.A. Verbeek, 11 mei 1949, 7.

²⁴² ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "De Goede Herder" Almelo. Samenvatting tegenwoordige werkwijze, 1.

²⁴³ Dimmendaal 1998, 107.

voorkomen, maar ook als therapie, en om plichtsgetrouwheid te leren, een taal die de meesten uit zichzelf niet verstaan.”²⁴⁴

Zelf zagen de Zusters van de Goede Herder het gesloten karakter van de internaten dus niet als iets negatiefs. Dat hoorden ze in jaren vijftig wel van buiten, zoals in 1954 een zuster refereerde aan een opmerking van een gezinsvoogdes.²⁴⁵ Vergelijkbaar was de kritiek van de onderzoekscommissie van het Mgr. Hoogveld-Instituut in 1951 geweest. Zij had in alle door hen bezochte internaten geconstateerd dat de bewoners er niet alleen “een ontstellend tekort” hadden aan kennis van het leven buiten het internaat, maar er zelfs niet in geïnteresseerd waren, dan wel bang waren voor de toekomst buiten de muren van het internaat. De commissie had dan ook geadviseerd om de contacten met de buitenwereld te bevorderen en dat te combineren met contacten met lekenmedewerkers van het andere geslacht.²⁴⁶

De zusters ontkenden niet dat er weinig contact met de buitenwereld bestond, maar dat zou bij de meisjes helemaal niet ongunstig doorwerken in de persoonlijkheidsontwikkeling, meenden ze. En zeker ontvingen ze geen “onwerkelijke en levensvreemde opvoeding”. Deze “ontspoorde meisjes” werden volgens de zusters door de gesloten internaten juist beschermd tegen de “voor hen gevaarlijke maatschappij”. Een internaat gaf hen rust. Bovendien, stelden de zusters, was de opvoeding “sterk geïndividualiseerd” en was die gebaseerd op psychologisch en psychiatrisch onderzoek. Dat de meisjes een praktische opleiding kregen, was “heilpaedagogisch van grote betekenis”.²⁴⁷ Door een heilpaedagogisch verantwoorde opvoeding meenden de zusters dat de meisjes juist alle kansen kregen hun vaardigheden te ontwikkelen.

Nog in 1971 stond in de doelstellingen van De Goede Herder in Almelo vermeld dat de opvang bestemd was voor meisjes “die door persoonlijke – en/of milieufactoren in moeilijke omstandigheden verkeren en die behoefte hebben aan een goed gestructureerde begeleiding in een vrij besloten omgeving”.²⁴⁸ Meer vrijheid kregen ze wanneer ze in de tehuizen voor werkende meisjes terecht kwamen, die fungeerden als halfopen inrichtingen. Die bevonden zich naast de internaten, maar stonden vaak wel op het internaatsterrein. Vanuit de tehuizen vertrokken de meisjes naar hun werk bij particulieren of in de stad. Tot op zekere hoogte mochten de meisjes die daar woonden hun eigen dag indelen. Daarnaast kregen ze pedagogische begeleiding van de zusters.

4.3. Pedagogische praktijk

Hoe vertaalden de zusters hun spiritualiteit, pedagogische visie en doelstellingen nu in de praktijk van alle dag? Kijken we naar de gegevens die daarover bekend zijn, dan lijkt er sprake te zijn van een combinatie van traditionele praktijken en langzaam veranderende pedagogische praktijken.

De regelgeving in de internaten was streng. Dat was volgens de zusters ook nodig om de meisjes in goede banen te kunnen leiden. Na 1945 hoefden de meisjes in de internaten van De Goede Herder niet langer uniformen te dragen.²⁴⁹ Van de meisjes werd verwacht dat ze de zusters aanspraken als Moeder met daarachter de zuster naam, zoals zusters ook onderling deden. Ook daarmee werd een kloostertraditie van de zusters zelf rechtstreeks vertaald in een gedragsregel voor de meisjes.²⁵⁰ Bij de meisjes viel die regel niet altijd goed. Volgens een ‘Moeder’ uit Almelo werd er ook niet vanaf de start de nadruk op gelegd. “’t Komt een enkele keer voor dat een of andere nieuw gekomene zegt: ‘Je bent m’n moeder niet, ik zég geen Moeder tegen je.’ Daarop volgt geen strafpredicatie. We laten haar heel eenvoudig ons een poosje met “zuster” aanspreken en na verloop van ‘n poosje gaat het weerspanning persoonkje vanzelf er toe over “Moeder” te zeggen. Ze hoort niet anders van de anderen.”²⁵¹ De zusters zagen die praktijk als heilzaam voor de meisjes. “U moet bedenken dat voor

²⁴⁴ N.N., ‘Radio in dienst van de opvoeding’, *Als de hei bloeit* 4(22) (1951) 32-34.

²⁴⁵ Maria S., ‘De “beslotenheid” van de Goede Herder’, *De Goede Herder* 7(40) (1954) 30-32.

²⁴⁶ Katholiek Verbond voor Kinderbescherming 1952, 50-53.

²⁴⁷ N.N., ‘Klaar voor de Maatschappij’, *De Goede Herder* 5(27) (1952) 10-12.

²⁴⁸ ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat “De Goede Herder” Almelo. Samenvatting tegenwoordige werkwijze, 1.

²⁴⁹ Van Heijst et al. 2010, 385.

²⁵⁰ ADGH, inv.nr. 144, zr. M. Leocadie, *Congregatie van de Zusters van de Goede Herder* (1983) 2.

²⁵¹ ADGH, inv.nr. 618, Lezing over werkzaamheden van de internaten van de Goede Herder, [voor 1949], 3.

velen van de onzen de nalatigheid, ondeugdelijkheid of 't in gebreke blijven van de ouders – en hoeveel invloed heeft juist 't falen van de moeder niet – oorzaak was van 't derailleren van de kinderen. Ze vinden 't dan fijn als ze tegen iemand die 't waarlijk goed met haar meent, die ook een moeder voor haar wil zijn, 'Moeder' kunnen zeggen.”²⁵²

In het internaat in Someren lijkt de opvoeding minder streng te zijn geweest dan in de andere internaten. Dat blijkt uit getuigenissen van zowel pupillen als leidsters. Een oud-pupil van Someren die in het klooster in Bloemendaal op bezoek was geweest, schreef naar aanleiding van beelden in de documentaire van Heilig Vuur: “Inderdaad, zo ongeveer om de 4 meter was een deur die door een non open en dicht werd gemaakt. Als je dat niet gewend bent gaan je nekharen overeind staan. Voor mij was dat maar 1 dag, maar voor de meisjes die daar waren iedere dag.”²⁵³ Tegelijkertijd werd in de internaten gepoogd “als een gezin te leven”, stelde een lekenmedewerkster in 2003. Dat ideaal werd nagestreefd door in huiskamers te lezen, spelletjes te doen en te handwerken.²⁵⁴ Een oud-pupil die zowel in Someren als in Bloemendaal woonde, stelt ook dat het regime in Zoeterwoude streng was. Tegelijk meende ze dat “tussen de meisjes veel stiekeme dingen gebeurden die echt niet door de beugel konden” en dat de zusters volgens haar wel “erg alert” en moesten zijn.²⁵⁵ Zo werd onder meisjes veel gesproken over seks en drugs, schreef een vrouw die er in 1969 en 1970 van haar veertiende tot haar zestiende heeft gewoond. Er bestond in deze periode de gelegenheid om met elkaar te praten, er werden toneellessen, balletlessen en danslessen gegeven; het klimaat in de internaten werd voor de pupillen aangenamer en begon ook meer vrijheid te bieden.

Volgens diverse getuigen werden binnen de internaten van De Goede Herder stevige strafmaatregelen getroffen. Over het gebruik van geweld werd gediscussieerd. Een zuster stelde in 1958 haar vriendin ten voorbeeld die buiten het internaat les gaf aan oudere meisjes. Die vriendin was voorstander van “lichamelijke tuchtiging” en tegenstander van “sentimentele pedagogiek”. “Ze willen 'n vuist! Dat neerbuigend ontfermen als ze straf verdienen of obstinaat zijn, vinden ze afschuwelijk. Ze willen orde en gezag, al becritiseren ze het fel. Ze willen discipline!” De zuster die deze woorden aanhaalde, was het er op zichzelf mee eens, maar sloeg zelf niet “omdat ik niet die liefde kan aanvoeren die zo'n slag zulk een heilzame uitwerking kan garanderen”.²⁵⁶ Opmerkelijk is dat de rector van Almelo in 1949 in een lezing ronduit ontkende dat er stevige straffen werden uitgedeeld. Er was geen sprake van isolatie of opsluiting in een cel, of soortelijke maatregelen. “De enige straffen die hier bestaan zijn deze: bij voortdurende onhandelbaarheid mogen ze niet naar huis schrijven of wordt hun tijdelijk een bepaalde liefhebberij ontnomen.”²⁵⁷

Hoe meisjes werden benaderd, lijkt sterk afhankelijk te zijn geweest van de verschillende zusters. Waar sommige oud-pupillen spraken van een kille sfeer en van “een hel”, dachten anderen met warmte terug aan hun verblijf. “Heel voorzichtig vertelden ze mij, dat de korte rokjes die ik toen droeg daar in huis niet gedragen mochten worden. Zo ging dus mijn garderobe linea recta naar de linnenkamer om versteld te worden met kantjes eronder. Achteraf hebben we hier samen nog vaak om gelachen. Omdat ik nogal wild en onstuimig was, moest ik regelmatig bij haar op het matje komen. Maar ja, het meisje moest ineens ook zoveel leren. Huiselijkheid, geborgenheid, en veiligheid had ik niet of nauwelijks gekend. Ik mocht er alles leren en diploma's halen. Ook voor hobby's kreeg je tijd. Volksdansen, handenarbeid, muziek maken en leren, spelletjes doen”.²⁵⁸

De directrice van het tehuis vervulde de belangrijkste rol in de 'heropvoeding' of 'hervorming' van de meisjes, zoals dat in 1968 in het jaarverslag van Almelo werd genoemd. Volgens de rector van het internaat in Almelo richtte de directrice zich er vooral op dat meisjes vrijwillig mee wilden werken aan hun ontwikkeling. “Zij zal dat doel niet bereiken als de meisjes niet uit vrije wil medewerken, want opvoeding is uiteindelijk niets anders dan een hulp tot zelfopvoeding. Dwang is hier dus uit den boze en het kweken van een kuddegeest evenzeer. Elk kind moet dus afzonderlijk gekend en geholpen worden.” Waar nodig “tracht de Meesteres het kind individueel te bereiken door het

²⁵² ADGH, inv.nr. 618, Lezing over werkzaamheden van de internaten van de Goede Herder, [voor 1949], 3.

²⁵³ ADGH, inv.nr. 1270, Reactie CS, 25 augustus 2003, 21:05 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

²⁵⁴ ADGH, inv.nr. 1270, Reactie MM, 24 augustus 2003, 13:01 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

²⁵⁵ ADGH, inv.nr. 1270, Reactie RF, 25 augustus 2003, 20:54 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

²⁵⁶ Zr. Maria, 'n Voltreffer', *De Goede Herder* 11(66) (1958) 63-64.

²⁵⁷ ADGH, inv.nr. 618, Tekst van lezing rector W.A. Verbeek, 11 mei 1949, 6-7.

²⁵⁸ ADGH, inv.nr. 1220, X. aan 'Lieve mensen', 28 juli 1999.

ongemerkt te controleren of te laten controleren, door het bij zich te roepen of gelegenheid te geven vanzelf naar haar toe te komen en dan de nodige leiding te geven die het behoeft.”²⁵⁹

Bovenstaande schets is die van de rector van het internaat in Almelo in 1949. De ervaringen van veel oud-pupillen, ook uit Almelo, klinken heel anders. Zij ervoeren een vol programma met controle door strenge zusters en weinig plaats voor vrijwillige keuzes. Hoe de rol van de directrices in de verschillende internaten is geweest, is moeilijk te achterhalen. Wat op een streng beleid duidt, is dat in Almelo in 1949 rapporten over het gedrag van meisjes door de directrice, ‘Moeder Overste’, elke maand in het openbaar werden voorgelezen. Door het openbare karakter van de voorlezing probeerden de zusters de meisjes te stimuleren zich goed te gedragen, legde Van Beek uit in een lezing in dat jaar. “Bij het voorlezen van de rapporten door Moeder Overste heerst vanzelf grote spanning: vreugde over bereikte resultaten, schaamte ook over eventuele klachten, die gelukkig meestal weer een prikkel geeft om de volgende maand beter te doen, hetgeen door nodige clementie in de hand wordt gewerkt.”²⁶⁰ Naar gelang het gedrag van de meisjes, maandelijks opgetekend in een rapport, konden ze een beloning ontvangen. Volgens rector Van Beek kon dat oplopen van een bescheiden 25 cent tot een gulden per maand.²⁶¹ Het geld dat ze zo spaarden, mochten ze eens per jaar uitgeven en wel op een jaarlijkse markt die in het internaat werd gehouden. Daarnaast was het voor de meisjes mogelijk om bijzondere eretekenen te verdienen, bestaande uit een strikje van vier verschillende kleuren met daaraan een kruisje of medaille bevestigd.²⁶²

De directrice werkte samen met de groepsleidsters – vaak zusters Auxiliaires²⁶³ – en met de hoofden van de vakopleidingen. Ook probeerde ze, zo meldt het jaarverslag over 1968, vanaf het begin de ouders en/of familieleden van het meisje bij de opvoeding te betrekken. Verder behartigde zij de “belangen van het meisje met de plaatsende instanties, voogden, voogdessen en inspectrices”. De meisjes konden zelf “vrijwel elk ogenblik van de dag” voor een gesprek terecht bij de directrice in een hiervoor speciaal bestemde huiskamer.²⁶⁴ Uit deze taakopvatting blijkt dat de directrice een dominante positie bekleedde. Het lijkt er niet op dat meisjes veel inspraak hadden. De oud-pupillen van Almelo spreken bovendien niet zo positief over hun vrijetijdsbesteding in het internaat.

4.4. Dagbesteding

4.4.1. Onderwijs

De meeste meisjes in de internaten waren ouder dan veertien jaar. Ze moesten “in de regel” aan hun leerplicht hebben voldaan, zo stond het vermeld in de herziene statuten uit 1960 van De Goede Herder in Almelo.²⁶⁵ Tot 1969 moesten kinderen vanaf hun zesde jaar minimaal acht jaar, dus tot en met hun veertiende, onderwijs volgen.²⁶⁶ Dat betekent dat de meeste meisjes in de internaten van De Goede Herder niet meer leerplichtig waren. Meisjes tot 16 jaar kregen er wel aanvullend lager onderwijs. Volgens het jaarverslag van Huize Larenstein in Velp uit 1967 mochten ze zo veel mogelijk zelf kiezen welke opleiding dat was. De reden daarvoor was volgens de zusters dat de meisjes dan meer gemotiveerd zouden zijn voor hun opleiding.²⁶⁷ Vanaf 1969 moesten kinderen vanaf hun zesde minimaal negen jaar naar school, waarvan deels in deeltijd. Sommige meisjes die bij De Goede Herder kwamen, zouden dan wel leerplichtig geweest kunnen zijn. De meeste meisjes volgden toen al opleidingen, soms ook buiten de internaten.

De dagindeling binnen de verschillende internaten leek sterk op elkaar, stelde een vrouw in haar herinneringen over Almelo en Zoeterwoude.²⁶⁸ Het dagelijks leven volgde een vast dagritme. Een

²⁵⁹ ADGH, inv.nr. 618, lezing rector W.A. van Beek, 11 mei 1949, 6.

²⁶⁰ ADGH, inv.nr. 618, lezing rector W.A. van Beek, 11 mei 1949, 6.

²⁶¹ Berekening op <http://www.iisg.nl/hpw/calculate2-nl.php>, 19 december 2018.

²⁶² ADGH, inv.nr. 618, lezing rector W.A. van Beek, 11 mei 1949, 6.

²⁶³ ADGH, inv.nr. 618, lezing rector W.A. van Beek, 11 mei 1949, 10.

²⁶⁴ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1968*, 3.

²⁶⁵ ‘Vereniging: De Goede Herder, gevestigd te Almelo (gewijzigde statuten)’, *Nederlandse Staatscourant* no. 2025, donderdag 29 december 1960, Bijvoegsel.

²⁶⁶ Bakker et al. 2010, 603.

²⁶⁷ ADGH, inv.nr. 667, *Jaarverslag Huize Larenstein Velp 1967*, 5.

²⁶⁸ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 12 maart 2018.

groot deel van de dag werden de meisjes aan het werk gezet. In 1949 moesten ze in Almelo werken van 9.00 uur tot 19.00 uur met in totaal 2,5 uur aan pauzes. Het werken werd afgewisseld met lessen voor verschillende groepen. Die lessen omvatten catechese, algemene karaktervorming, kinderverzorging, gezondheids- en voedingsleer, gymnastiek, muziek en zang, lessen voor het middenstandsdiploma inclusief typen en stenografie en voor sommige meisjes herhalend lager onderwijs. Het werk bestond onder meer uit huishoudelijke werkzaamheden, zoals koken, wassen, mangelen, strijken en verstellen.²⁶⁹ Dat meisjes ook wel om 7 uur 's ochtends aan het aardappels schillen werden gezet, zoals in paragraaf 1 werd vermeld, past overigens niet in dit schema. Dit onderzoek in de archieven van De Goede Herder kan hiervoor geen verklaring bieden.

Ruim twintig jaar later, in 1971, kende Almelo een vergelijkbaar rooster, al was de afwisseling van lesstof iets groter. Zo was er iedere ochtend van 9.00 tot 12.00 uur theorie- en praktijkles voor zogenaamde naaldvakken: lingerie, costumière, coupeuse en atelierleidster. Tweemaal per week was er 's middags van 12.00 tot 15.00 uur kookles en vier middagen in de week werd er een uur typles gegeven. Meisjes konden ook nog leskrijgen in AVV 1 en 2 (Algemene Vrouwelijke Vorming), Engels, kinderverzorging, verkoopkunde of, op donderdagochtend, basisonderwijs volgen. Verder waren er zanglessen, twee keer per week sportles en op vrijdagochtend balletles. Daarnaast waren er om de week op afspraak gespreksgroepen.²⁷⁰ Het onderwijs bleef tot in de jaren zeventig grotendeels gericht op huishoudelijke vaardigheden. Verder kregen de meisjes pedagogische begeleiding door individuele aandacht en groepsgesprekken, zo staat in een folder van Huize Alexandra vermeld.²⁷¹

De meisjes werden volgens de jaarverslagen in staat gesteld diploma's te behalen. Jongere meisjes die in 1953 in Almelo waren opgenomen, konden een tweejarige huishoudschoolcursus volgen. De reden daarvoor was dat ze voor het voltooien van die opleiding iets langer in het internaat moesten verblijven. Andere meisjes volgden vanuit het internaat opleidingen op een mulo, soms intern, maar ook wel in Almelo. Ook waren er die een opleiding aan de huishoudschool in Oldenzaal volgden en, in 1956, een vooropleiding voor leerling-verpleegster in Culemborg. Twee meisjes die de laatste opleiding volgden, konden daarna starten met een opleiding voor verpleegster in respectievelijk het R.K.-ziekenhuis in Leiden en het ziekenhuis in Breda.²⁷² In 1953 behaalden in Almelo 24 meisjes een diploma in het vak lingerie (tussen 1939 en 1949 werd dit diploma 212 keer uitgereikt²⁷³) en 21 als costumière, elf als coupeuse en één meisje voor "fraai handwerken".²⁷⁴ In 1968 werden 77 diploma's behaald, waarvan 22 als costumière, zeventien voor lingerie, veertien voor koken en tien voor huishoudkunde. De examens vonden plaats onder auspiciën van de Industrieschool Den Bosch.²⁷⁵ In de jaren zestig volgden meisjes verschillende schriftelijke IVIO-opleidingen, die onder meer opleidden tot het Klimroosdiploma en het Groot Klimroosdiploma. Ook de AVV-cursussen vielen daaronder. Zo kregen de meisjes bij De Goede Herder volgens 'zr. Maria' in 1954 veel ontplooiingskansen. Ze kregen muziek, zang, taal, huishoudelijke vorming en konden diploma's behalen in fijn-strijken, lingerie-naaien, costumière en coupeuse, middenstandscursus en handelscorrespondentie.²⁷⁶

De vraag is hoe deze informatie uit de door de zusters opgestelde documenten overeen kwam met de ervaringen van pupillen. "Op de knieën lange gangen dweilen", was een herinnering van een vrouw in 2018 over haar verblijf in Almelo, maar dat staat nergens in de archieven vermeld.²⁷⁷ Mogelijk werd het dweilen van de gangen als gangbare arbeid gezien en werd er daarom niet over geschreven. Almelo telde drie grotere naaiklassen en een kleine naaiklas, herinnerde een vrouw zich in 2018. Er was een lingeriekamer waar de meisjes de kapotte lingerie van bewoners van het tehuis herstelden. Er was ook een strijkkamer waar het goed van de naaikamers gestreken werd en er was een wasserij. In het internaat in Zoeterwoude werden meisjes ook nog de hele dag aan het werk

²⁶⁹ ADGH, inv.nr. 618, lezing rector W.A. Verbeek, 11 mei 1949, 8.

²⁷⁰ ADGH, inv.nr. 1495, Vakinternaat "De Goede Herder". Lesrooster, 1 december 1971.

²⁷¹ ADGH, inv.nr. 1947, Folder over Huize "Alexandra" (zp., zd.).

²⁷² ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1953*; Idem, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1956*, 4.

²⁷³ ADGH, inv.nr. 618, lezing rector W.A. Verbeek, 11 mei 1949, 6.

²⁷⁴ ADGH inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1953*.

²⁷⁵ ADGH Inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1968*, 5.

²⁷⁶ Maria S., 'De "beslotenheid" van de Goede Herder', *De Goede Herder* 7(40) (1954) 30-32.

²⁷⁷ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 24 april 2018.

gezet om knoopsgaatjes te maken. "Wel 100 per dag. En borduurwerk op bestelling", herinnerde een oud-pupil zich. Volgens haar was er geen sprake van onderwijs. Het was alleen mogelijk om een naaicursus te volgen, want "dan kon je nog harder werken en werd er nog meer op je verdiend. Ja, ja hier is heel goed over nagedacht. We naaiden voor het Koninklijk Huis (de linnenuitzet van Margriet), er werd ook gewassen voor het Koninklijk Huis." Volgens haar werd er eveneens gewerkt voor Peek & Cloppenburg, Vroom & Dreesmann en Seahorse, voor ziekenhuizen en voor defensie.²⁷⁸

Een andere vrouw herinnerde zich het eindeloze strijken met kleine strijkboutjes "die je steeds moest wisselen" omdat ze moesten opwarmen op een hete plaat. "Ook had je soms dienst in de keuken waar je dan de hele dag aardappels moest pitten. Verder de wasserij waar dan een dag van tevoren de katoenen maandverbandjes van o.a de nonnen in de week gezet werden en wij die eruit moesten halen, heel goor."²⁷⁹ Volgens haar werden er wel opleidingen aangeboden; ze noemde de cursussen AVV 1 en 2. In de getuigenissen klinken op dit punt tegenstrijdige geluiden. Waar de ene oud-pupil stelt niet of nauwelijks onderwijs te hebben gekregen en vooral te hebben moeten werken, getuigen anderen ervan dat ze in de jaren zestig ondanks het harde werken er toch cursussen volgden en diploma's behaalden.²⁸⁰ Een vrouw getuigde bij de commissie dat ze aanvankelijk niet werd gestimuleerd om door te leren nadat ze in 1976 in Huize Alexandra in Almelo kwam wonen, maar later wel en daardoor alsnog de havo af kon maken voordat ze twee jaar later uit Almelo vertrok.²⁸¹

4.4.2. Wasserij en naaizaal

Het werk in wasserijen was traditioneel een van de vormen van "arbeidstherapie" zoals de zusters die aanboden. Het werk in de wasserij van Zoeterwoude werd in 1948 voorgesteld als een gezellig bezigzijn. In de wasserij zijn enkele meisjes "onder 'n blij liedje of ook onder gezellig gebabbel haar arbeid aan het verrichten", schreef een onbekende auteur dat jaar. "Er is ook een machinekamer waar een zuster werkt. Daar staat een stoomketel voor de wasserij."²⁸² En in Velp, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog zwaar getroffen was door de Slag om Arnhem, draaide de wasserij in 1948 weer op volle toeren. Maar het werk moest niet té omvangrijk worden, meenden de zusters, "geen jachtwerk uit winstbejag, want de meisjes moeten er vooral de gelegenheid vinden om voor later leven mee te leren. Elke maand de groepjes gewisseld, zodat allen in de gelegenheid zijn de volledige wasbehandeling door te maken. Maar ook voor de school is er interesse."²⁸³

De wasserij in Tilburg was in 1950 "op de meest moderne wijze uitgerust", schreef een eveneens anonieme auteur in het congregatietijdschrift *Als de hei bloeit* in 1950. Het wassen werd er volgens de auteur "bijna tot een sport".²⁸⁴ Wat er zo modern aan was, is onbekend. In Zoeterwoude werd van een moderne inrichting juist bewust afgezien. "Naast het gemeenschapsleven [...] is het grote werkobject de wasserij (kerk-klooster en pastoriëwassen). Deze wasserij is niet al te modern geïnstalleerd, er wordt nog veel aan mankracht overgelaten – want het is juist de bedoeling, dat de kinderen hierin afleiding vinden en leren arbeiden", schreef Mgr. Riep tijdens zijn visitatiebezoek van eind december 1959. Al het werk vond plaats onder leiding van een 'moeder' – een Zuster van de Goede Herder – die meestal werd geassisteerd door een zuster Auxiliaires. De onderdelen van de wasserij, zoals de strijkkamer, de mangelkamer en de naaikamer, waren gevestigd op de zolders van het oude klooster van Zoeterwoude.²⁸⁵

Mgr. Riep constateerde dat de meisjes, uitgezonderd degenen die de huishoudschool of de ulo bezochten, in de wasserij werkten. Daarbij werden ze begeleid door 'kinderen' van rond de zestig

²⁷⁸ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 12 maart 2018.

²⁷⁹ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 24 april 2018.

²⁸⁰ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties op 12 maart en 24 april 2018; Meldpunt COGJ, 1969-1972, Almelo, melding 7 augustus 2018. ADGH, inv.nr. 1270, Reactie NB, 24 augustus 2003, 20:46 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur; <https://resource.wur.nl/nl/show/De-meisjes-van-Larenstein.htm>, reactie op 25 juli 2018, 22:17 uur – geraadpleegd op 20 december 2018; ADGH, inv.nr. 1270, Reactie F., 24 augustus 2003, 19:27 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

²⁸¹ Meldpunt COGJ, 1976-1978, Huize Alexandra, Almelo, melding 19 juli en 24 juli 2018.

²⁸² N.N., 'n Kijkje te Zoeterwoude-Leiderdorp', *Als de hei bloeit* 1(4) (1948) 55-57.

²⁸³ N.N., 'Aan de opbouw', *Als de hei bloeit* 1(8) (1948) 116-121.

²⁸⁴ N.N., 'De Goede Herder van Tilburg', *Als de hei bloeit* 3(18) (1950) 70-72.

²⁸⁵ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

jaar, noteerde hij. Dat waren oud-pupillen die na hun verblijf en (her)opvoeding in het internaat bleven wonen en werken. "Verschillende van deze kinderen – tegenwoordig echter minder dan vroeger – willen hier blijven en kunnen dat ook, omdat zij door haar arbeid in eigen onderhoud meeverdienen", schreef Mgr. Riep. Dat minder meisjes dan vroeger besloten hun leven lang bij de zusters te blijven, werd door de overheid gestimuleerd. Zij zag de meisjes die er werkten – "regerings-voogdij en enkele moeilijke particuliere kinderen – géén ongehuwde moeders", beklemtoonde de overste herhaaldelijk richting Mgr. Riep – na enige tijd weer in het gewone leven terugkeren.²⁸⁶ Drie jaar later, tijdens zijn tweede visitatiebezoek, signaleerde Mgr. Riep dat ook zusters Magdalena "noodgedwongen" meehielpen in de wasserij. "Ook dan is het voor deze zusters stilzwijgen, zij mogen zelfs oude bekenden niet groeten (Nonne ethnici hoc faciunt?)", aldus Riep.²⁸⁷

4.4.3. Vrije tijd

Volgens de zusters werd er veel aandacht aan verantwoorde vrijetijdsbesteding besteed. Dat werd in 1951 in ieder geval geschreven in *Als De hei bloeit*.²⁸⁸ Voor hun algemene ontwikkeling mochten de meisjes volgens 'zr. Maria' in 1954 zonder begeleiding naar de film of namen ze in groepjes van zes of acht een 'thé complet' in de stad en mochten ze bij goed gedrag op vakantie.²⁸⁹ In 1953 werd het Weinachtsoratorium van J.S. Bach uitgevoerd door meisjes van het internaat in Zoeterwoude.²⁹⁰ Ook in diverse jaarverslagen komt naar voren dat de meisjes veel verschillende mogelijkheden kregen om hun vrije tijd naar wens in te vullen. Veel meisjes in Almelo waren in 1962 bijvoorbeeld lid van een 'R.K. dansclub' of volgden dansles.²⁹¹ Wat de vrije tijd betreft werd er begin jaren zeventig in Almelo aandacht besteed aan culturele ontwikkeling, sport, handenarbeid en er waren diverse, niet nader genoemde, hobbyclubs. Ook was er een "routine-training" naast een opleiding voor coupeuse op een atelier.²⁹² De meisjes in de tehuizen voor werkende meisjes hadden iets meer vrijheid. Zij mochten in tegenstelling tot de internaatsmeisjes meedoen met het normale parochieleven, zoals deelnemen aan meisjesverenigingen en discussieavonden.²⁹³

Dit positieve beeld staat in schril contrast met de negatieve herinneringen van veel oud-pupillen. Volgens hen was er nauwelijks sprake van vrije tijd.²⁹⁴ Toch zijn er ook sommige vrouwen die warme herinneringen koesterden aan dans- en balletles die onder meer in Velp en Almelo werden gegeven.²⁹⁵ Een vrouw herinnerde zich in 2003 het in 1964 's avonds samen dansen in de grote zaal in Larenstein op plaatjes van de zuster en het samen met groepsgenoten bezoeken van Velp onder leiding van een juffrouw.²⁹⁶ Een andere vrouw stelt het keramiekatelier van een van de zusters in Almelo tussen 1976 en 1978 zeventig jaar redding is geweest in een omgeving zonder privacy, waar ze slachtoffer was van psychisch geweld.²⁹⁷ Hoewel niet van alle meldingen de exacte periode is te achterhalen, lijkt het erop dat er in de jaren zestig en zeventig meer aandacht werd gegeven aan vrijetijdsbesteding.

²⁸⁶ ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959.

²⁸⁷ Nonne ethnici hoc faciunt: Doen de tollenaars dat niet evenzo? (Mattheüs 5:47). ABR, inv.nr. 146, tweede visitatie, Leiderdorp 1962.

²⁸⁸ N.N., 't Spel in de opvoeding', *Als de hei bloeit* 4(26) (1951) 91-94

²⁸⁹ Maria S., 'De "beslotenheid" van de Goede Herder', *De Goede Herder* 7(40) (1954) 30-32.

²⁹⁰ ADGH, inv.nr. 175, Programma van het Weihnachtsoratorium uitgevoerd door de meisjes van het internaat de Goede Herder te Zoeterwoude/Leiderdorp.

²⁹¹ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1962*, 10.

²⁹² ADGH, inv.nr. 1947, Folder over Huize "Alexandra" (ongedateerd).

²⁹³ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1955*.

²⁹⁴ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 22 oktober 2018.

²⁹⁵ Meldpunt COGJ, 1967-1969, Huize Alexandra, Almelo, melding 20 april 2017; Idem, 1969-1972, Almelo, melding 7 augustus 2017; ADGH, inv.nr. 1270, Reactie MdB, 24 augustus 2003, 20:49 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

²⁹⁶ ADGH, inv.nr. 1270, Reactie LV, 30 augustus 2003, 12:14 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

²⁹⁷ Meldpunt COGJ, 1976-1978, Huize Alexandra, Almelo, melding 19 juli en 24 juli 2018.

4.5. Rapportages, verslaglegging en therapieën

Veel meisjes die in een internaat terecht kwamen, werden doorgestuurd vanuit het observatiehuis in Bloemendaal. Daar probeerden de zusters de meisjes op te vangen in een ongedwongen sfeer waarbij “alles wat zweemt naar een inrichtingssfeer” vermeden diende te worden.²⁹⁸ Ze werden in de eerste dagen onderworpen aan een lichamelijk onderzoek. Na zeven dagen probeerde de directrice, die ook pedagoog was, een eerste rapport te schrijven op basis van de waarnemingen van diverse zusters. De meisjes kregen ondertussen een dagindeling die volgens de zusters “zoveel als mogelijk” die van een normaal gezin benaderde. Dat hield in dat de meisjes huishoudelijk werk moesten doen, schreef een zuster in 1951. Tijdens dat werken werden ze geobserveerd, evenals tijdens de gezamenlijke maaltijden en gedurende de vrijetijdsbesteding. “Bij alles wordt zoveel mogelijk dwang vermeden en een zo groot mogelijke soepelheid en vrijheid betracht.” Het onderzoek van de meisjes werd uitgevoerd door een psychiater, een psycholoog en een medicus. Dat zou volgens de zusters een “wetenschappelijk verantwoorde” observatie bevorderen. Daarbij werden ook de ouders of voogden van de meisjes betrokken.²⁹⁹ Het is waarschijnlijk dat deze aanpak tussen 1951 en het einde van het observatiehuis in 1982 veranderd is, maar gegevens zijn daarvan binnen de beperkte opzet van dit onderzoek niet gevonden. In reacties op internet schrijven oud-pupillen dat ze soms meerdere keren in het observatiehuis verbleven. Een vrouw noemt zelfs de termijn van ruim een jaar. Gezien het streven dat de observatie hooguit drie maanden duurde, is het onzeker of die herinneringen kloppen. Mogelijk betreft het hier het pensionaat in Bloemendaal, waar ook meisjes werden opgevangen door de zusters.³⁰⁰

De zusters rapporteerden in de verschillende kloosters op een vergelijkbare wijze aan plaatsende instellingen, zo blijkt uit jaarverslagen over de periode 1953 tot 1968 van de huizen in Velp en Almelo. De frequentie van het aantal rapportages nam in de jaren zestig af. Zo meldden de zusters in Almelo dat ze in 1955 minimaal drie keer per jaar rapport uitbrachten over de meisjes aan de instellingen die hen hadden geplaatst. Deze rapporten werden opgesteld door de directrice samen met de zusters die de vakopleidingen gaven. De directrice zelf ontving wekelijks rapporten over alle meisjes van de groepsleidsters en werkleidsters, meldde het jaarverslag over 1955. Onderwerpen die in die rapporten werden beschreven, en ook met regelmaat werden besproken, waren de lichamelijke ontwikkeling van de meisjes, godsdienst, gedrag, verhouding met de leiding, de school- en studieresultaten, vrijetijdsbesteding en contacten met familie.³⁰¹ De rapportage in Almelo over de werkende meisjes vonden dat jaar elke drie maanden plaats.³⁰²

Vijf jaar later ging dat anders: in Almelo werden in 1960 verslagen telefonisch doorgegeven of schriftelijk wanneer plaatsende instanties daarom vroegen. In de rapporten gaven de zusters onder meer aandacht aan de lichamelijke conditie van de meisjes, aan godsdienst, sociaal gedrag, vrijetijdsbesteding, contact met familie en kennissen, opleiding en werkzaamheden. Inspectrices en voogden werden volgens de zusters bijgepraat wanneer ze langskwamen. Een vergelijkbare praktijk kende Velp in 1967; ook hier werden alleen schriftelijke rapportages over de meisjes uitgebracht “op verzoek van plaatsende instanties”.³⁰³ Over bezoek van plaatsende instanties, voogden en inspectrices is in de archieven weinig terug te vinden. Volgens een herinnering van een oud-pupil die in de tweede helft van de jaren zestig in Almelo verbleef: “Het was een volledig gesloten circuit. Er kwam nooit iemand van buiten naar ons kijken, er was geen inspectie, niemand vroeg iets aan óns. De regering niet, de Raad voor Kinderbescherming niet, niemand.”³⁰⁴

Na 1945 werden er enkele voorzichtige moderniseringën doorgevoerd in de opvoeding van de meisjes. Voortaan hoefden ze geen gesticte kleding meer te dragen en kwamen er ook meer sport- en spelmogelijkheden in de internaten.³⁰⁵ Ook werd er na 1945 een “groeps-systeem volgens

²⁹⁸ N.N., ‘Het Observatiehuis voor meisjes’, *Als de hei bloeit* 4(21) (1951) 11-15.

²⁹⁹ N.N., ‘Het Observatiehuis voor meisjes’, *Als de hei bloeit* 4(21) (1951) 11-15.

³⁰⁰ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 26 september 2017, 14 juli en 22 oktober 2018.

³⁰¹ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1955*.

³⁰² ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1955*.

³⁰³ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag Huize De Goede Herder Almelo 1960*, 7; inv.nr. 667, *Jaarverslag Huize Larenstein Velp 1967*, 13.

³⁰⁴ Hermans & Verhoef 2014, 58.

³⁰⁵ Van Heijst et al. 2010, 385.

richtlijnen van het Generaal Moederhuis in Angers" ingevoerd.³⁰⁶ Onbekend is wat die verandering precies inhield. De meisjes kregen daardoor volgens de auteur van deze tekst meer mogelijkheden om zich te ontspannen en te ontwikkelen. De leiding van de groepen was in handen van de Witte Zusters, geassisteerd door zusters Auxiliaires.³⁰⁷ In de jaren zestig kregen ze steeds vaker assistentie van lekenzusters en, volgens een getuige die in de jaren zestig in Larenstein werkte, van 'oblaten'. Zij "hadden meer de oppasfunctie".³⁰⁸ Waarschijnlijk waren dat zusters Auxiliaires, die bijna 24 uur per dag met de meisjes optrokken. Daarnaast werkten ook zusters Magdalena wel mee vanwege het toenemende personeelstekort. Voor de meisjes was het vervolgens de uitdaging om deze "groep nonnen van de zwijgende orde" toch te laten praten. De vrouw die zich dat herinnerde, was het overigens nooit gelukt.³⁰⁹ De meisjes woonden en leefden lange tijd in grote groepen en sliepen in grote slaapzalen. Zoals beschreven, beschikten ze over een kleine chambrette. In 1963 werd in het nieuwgebouwde klooster Witven, bij Tilburg, een paviljoensysteem geïntroduceerd. Meisjes kregen daar voor het eerst eigen kamers. In die periode verminderde het aantal meisjes dat door de zusters van De Goede Herder werd opgevangen.

4.6. Relatie met familie

Een oud-pupil van De Goede Herder vertelde dat ze geen contact met haar ouders of familie mocht hebben.³¹⁰ Een andere stelde dat ze alleen in bijzijn van een van de zusters met haar familie mocht spreken. Dat belette haar om de waarheid te spreken over hoe zij haar verblijf in Almelo eind jaren zestig bij de zusters ervoer – namelijk als een verschrikking.³¹¹

De zusters boden spaarzaam de gelegenheid aan familie om de meisjes te bezoeken. Voor de ontvangst van familie beschikten de zusters in Zoeterwoude over een afzonderlijk gebouwtje, zag Mgr. Riep in 1949.³¹² Vaak konden familieleden echter niet op bezoek komen. Volgens de zusters in het klooster in Almelo, was het toegestaan dat familie op bezoek kwam. Het meeste bezoek kwam in 1962 van 10.30 tot 17.30 uur. "Zoveel mogelijk gaan de meisjes met familie, vriend of verloofde voor enkele uren de stad in", vermeldde het jaarverslag over 1962.³¹³ Ook uit het jaarverslag over 1967 uit Velp blijkt dat familiebezoek gelimiteerd was, meestal tot één bezoek per maand. Vriendjes van de meisjes mochten volgens de zusters ook vaker langskomen.³¹⁴

Door contact met familieleden van de meisjes te onderhouden, probeerden de zusters meer van de achtergrond van de meisjes te weten te komen. "Het is zelfs van het grootste belang, dat de ouders of voogden door het bezoeken der spreekuren, enz. zich werkelijk betrokken gevoelen bij deze zaak", schreef een zuster in 1951 over het observatiehuis voor meisjes in Bloemendaal.³¹⁵ En de zusters in Velp meenden in 1967 dat ze, om "een goed oordeel over elk meisje" te kunnen krijgen, ook hun familie moesten leren kennen. Door ook een relatie met de ouders op te bouwen, hoopten de zusters dat die een positievere houding zouden krijgen tegenover de plaatsing van hun dochter bij de zusters. In overleg met plaatsende instanties kregen meisjes soms de kans om in de weekenden of tijdens vakanties bij familie te logeren. Vaak werkte dat goed. Andere keren constateerden zusters in 1967 met spijt dat in een korte vakantie veel teloor was gegaan van wat ze in het tehuis zo zorgvuldig hadden proberen op te bouwen.³¹⁶ Vandaar dat het contact met familieleden gelimiteerd werd toegestaan en dat het gebeurde in overleg met de plaatsende instanties.

Wat tegen deze voorstelling van zaken in de jaarverslagen pleit, is dat in veel internaten de zusters helemaal niets van de achtergrond van de meisjes wisten, zoals een zuster vertelde in de uitzending van Heilig Vuur. Het verleden van de meisjes was immers geen goede basis om een nieuw leven op

³⁰⁶ ADGH, inv.nr. 618, Manuscript voor: Renpaarden uit Gods stal, 'Zoeterwoude (Leiderdorp)', I.

³⁰⁷ ADGH, inv.nr. 618, lezing rector W.A. Verbeek, 11 mei 1949, 10.

³⁰⁸ ADGH, inv.nr. 1270, Reactie MM, 24 augustus 2003, 13:01 in 'Gastenboek' op de website van Heilig Vuur.

³⁰⁹ geschiedenisvanzuidholland.nl, reacties 24 april 2018.

³¹⁰ geschiedenisvanzuidholland.nl, reactie 22 oktober 2018.

³¹¹ Schadefonds Geweldsmisdrijven, melding 5 oktober 2017.

³¹² ABR, inv.nr. 146, verslag visitatie, 14 t/m 18 december 1959, 4.

³¹³ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1962*, 4.

³¹⁴ ADGH, inv.nr. 667, *Jaarverslag Huize Larenstein Velp 1967*, 12.

³¹⁵ N.N., 'Het Observatiehuis voor meisjes', *Als de hei bloeit* 4(21) (1951) 11-15.

³¹⁶ ADGH, inv.nr. 667, *Jaarverslag Huize Larenstein Velp 1967*, 12.

te bouwen. Zou dat betekenen dat alleen de directrice kennis van de achtergrond van de meisjes heeft gehad? Het is echter nagenoeg onmogelijk dat zij in haar eentje met die kennis de benodigde pedagogische behandelingen kon geven aan 75 (Tilburg) tot 190 meisjes (Zoeterwoude) in een internaat. Daarvoor had zij toch de hulp van de groepsleidsters nodig. Veel meisjes keerden na verloop van tijd terug naar familie of naar hun ouderlijk huis. Van de 74 meisjes die in 1962 het tehuis van De Goede Herder in Almelo verlieten, keerden er 37 terug naar familie. Daarnaast kregen er 19 (26 procent) een externe dienstbetrekking en vertrokken 7 pupillen naar een tehuis voor werkende meisjes (9 procent).³¹⁷ Vijf jaar later was het beeld in Huize Larenstein vergelijkbaar. Daar vertrokken in 1967 van de 69 meisjes er 21 terug naar familie (30 procent). Daarnaast kregen er achttien (26 procent) een betrekking "voor dag en nacht" buiten de instelling, en gingen dertien meisjes (19 procent) naar een tehuis voor werkende meisjes. Tien meisjes gingen dat jaar vanuit Velp naar een ander internaat (14 procent).³¹⁸

³¹⁷ ADGH, inv.nr. 220, *Jaarverslag De Goede Herder Almelo 1962*, 2.

³¹⁸ ADGH, inv.nr. 667, *Jaarverslag Huize Larenstein Velp 1967*, 2.

5. Conclusies

5.1. Wat is er gebeurd?

Uit de geraadpleegde bronnen blijkt dat veel meisjes in de internaten van de Zusters van de Goede Herder onder zware psychische druk leefden. Er was sprake van continue controle en een sterke nadruk op gehoorzaamheid, wat resulteerde in ervaringen van te weinig privacy en een tekort aan positieve aandacht. Er is maar beperkte evidentie voor fysiek geweld. Meisjes die in de ogen van de zusters te opstandig waren, kregen soms kalmerende middelen toegediend; soms werden meisjes 'platgespoten'. Tot het einde van jaren zestig werden pupillen met een therapeutisch oogmerk verplicht dagelijks arbeid te verrichten. Dat gebeurde in de wasserijen en in de naaiateliers. Ze verdienden daar niet of nauwelijks geld. Fysieke verwaarlozing vond in verschillende vormen plaats, zoals structureel te weinig eten krijgen, slapen op strozakken, afnemen van eigendommen, slechte hygiëne, het onthouden van medische behandeling en het slechts kort mogen douchen onder toezicht van een zuster.

Van psychisch geweld was sprake bij het achter tralies moeten zitten bij de komst van voogd of familie, een praktijk die tot 1949 stand hield. Een andere vorm van psychisch geweld was opsluiting in isoleercellen. Dat gebeurde wanneer meisjes niet gehoorzaam waren of wanneer ze waren weggelopen. In de onderzochte periode 1945-1975 werd de strafmaat langzaam verzacht. Zo werden meisjes steeds minder vaak opgesloten in een 'strafkamertje'. Daarnaast respecteerden zusters de privacy van de meisjes vaak niet. Dat kwam vooral door de continue controle, tot aan toiletbezoek en registratie van menstruatie aan toe. Ook bezoek van buiten vond altijd plaats in bijzijn van een zuster. Het openbaar voorlezen door de directrice van interne rapporten over het gedrag van meisjes en de vernedering die meisjes ervoeren bij soms dagelijkse terechtwijzingen, zijn ook ervaren als psychisch geweld.

Psychische verwaarlozing is te onderkennen in het "uitwissen" van de oude voornaam en het onbekend en ongenoemd blijven van de achternaam en voorgeschiedenis van de pupil. Ook was er een verbod op het aangaan van onderlinge vriendschappen en een gebrek aan liefdevolle aandacht van de zusters. Dit had vooral te maken met de wijze waarop de toewijding van de zusters gestalte kreeg, namelijk in het centraal stellen van gehoorzaamheid en het eerbiedigen van gezagsverhoudingen, waarbij er geen of nauwelijks ruimte bestond voor het aangaan van een persoonlijke band met een pupil. Van seksueel misbruik was sprake door een externe psycholoog, door een zuster en een novice, door een rector van een van de internaten en – volgens een niet gehonoreerde klacht – door een pater. Ook werd een meisje soms door de zusters gedwongen tot abortus of de morning-afterpil. Deze dwang hoefde overigens niet het gevolg te zijn van seksueel misbruik maar kon ook plaatsvinden na een tijdens het verlof ontstane zwangerschap. Wanneer meisjes overtijd waren, kregen ze soms een inwendig onderzoek.

Tientallen vrouwen hebben negatieve herinneringen aan hun verblijf bij de Zusters van de Goede Herder. Dat blijkt zowel uit reacties op internet als uit reacties die binnenkwamen bij de NCRV en bij de zusters naar aanleiding van een documentaire in 2003. Hard werken zonder dat ze daar iets mee verdienden, hebben sommigen (achteraf) als onrecht en als een vorm van uitbuiting ervaren. Velen omschrijven hun verblijf als "een verschrikking" en "een hel". Vooral de continue controle en het opgesloten worden in de isoleercel tekenen de herinneringen van diverse vrouwen. Ook ervoeren zij een chronisch gebrek aan liefde. Diverse vrouwen herinneren zich de vernedering en kleinering die ze ervoeren wanneer ze dagelijks terecht werden gewezen.

Tegenover deze negatieve ervaringen van vrouwen staan die van oud-pupillen die meer positieve herinneringen hebben. Ze herinneren zich naast de strenge opvoeding leuke dingen als dansen, inkopen doen voor Sinterklaas in de stad en balletlessen. Uit de reacties blijkt dat het leefklimaat van de onderscheiden internaten verschillend was, al naar gelang de doelgroep, en dat de houding van de zusters onderling sterk verschilde. Het regime in Someren (Tilburg), Bloemendaal en Zoeterwoude lijkt minder streng te zijn geweest dan in Larenstein (Velp) en Almelo. Van privacy was weinig sprake. De strafmaat lijkt in de jaren zestig langzaam te zijn verzacht. Zo werden meisjes steeds minder vaak opgesloten in een 'strafkamertje' zoals dat in Larenstein bestond.

5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Het leefklimaat in de internaten van de Zusters van de Goede Herder werd sterk beïnvloed door de spiritualiteit en de monastieke levenspraktijk van de zusters. Behoudende religieuze idealen en het uitblijven van vernieuwing die in andere congregaties wel plaatsvond, leidden tot een volledig gebrek aan privacy, een gebrek aan individuele ruimte door de absolute eis van gehoorzaamheid en een schrijnend gebrek aan persoonlijke en liefdevolle aandacht. Kloostertradities werden soms rechtstreeks vertaald naar de omgang met kinderen. Dat de meisjes een nieuwe voornaam kregen en hun achternaam niet meer werd gebruikt was ook praktijk bij zusters die intraden. Het in bijzijn van mede-pupillen voorlezen van de intern opgestelde rapporten vertoont overeenkomsten met het schuldkapittel van de zusters. Zusters en meisjes deelden de zwijgplicht op sommige momenten van de dag, het verbod op het aangaan van vriendschappen en de nadruk op gehoorzaamheid.

Het opleidingsniveau van de zusters verschilde per klooster. In Zoeterwoude lijken zusters Auxiliaires in de jaren zestig vaker een opleiding Kinderbescherming A en B te hebben gevolgd, terwijl in Almelo veel zusters tot begin jaren zeventig onvoldoende opleiding hadden genoten. De arbeidstijden waren naar huidige maatstaven extreem lang, vooral voor de zusters Auxiliaires. Zij maakten werkweken van meer dan tachtig uur. De zusters Magdalena misten een beroepsopleiding. De zusters vonden godsdienstig onderwijs en gewetensvorming van de meisjes erg belangrijk. Daar hoorde volgens de zusters ook een duidelijke discipline bij, die tot uiting kwam in het volgen van een strikte dagorde. Bovendien kwamen de meisjes weinig buiten de internaten, die daardoor een gesloten karakter kregen. Dat was volgens de zusters allemaal in hun eigen belang. Daardoor zouden de meisjes eigenwaarde en verantwoordelijkheidsgevoel ontwikkelen. De dwang waarmee deze aanpak gepaard ging, zagen de zusters niet als doel, maar als noodzakelijk middel om het opvoedingsdoel te bereiken. Nieuwe pedagogische inzichten waren bij de zusters bekend, maar de kloosterpraktijk ging voor. Een belangrijk pedagogisch middel daarbij was arbeidstherapie; feitelijk beschikten de zusters over weinig andere pedagogische instrumenten om de pupillen op te voeden. Belangrijke doelstellingen van de arbeidstherapie waren dat meisjes leerden werken in een voor de samenleving acceptabel tempo. Daarnaast zou lichamelijke inspanning de meisjes afleiding bezorgen van verkeerd gerichte, 'wereldse' interesses.

In de wasserijen en de naaizalen werkten de meisjes deels voor de zusters zelf, maar ook voor externe klanten. Voor zover wij dat op basis van de beschikbare bronnen kunnen vaststellen, was deze arbeid voor de congregatie geen winstgevendende activiteit. Het onderzoek levert evenmin aanwijzingen op dat de congregatie voor haar bestaan afhankelijk was van de opbrengsten van deze arbeid, hetgeen het geloofwaardig maakt dat de inzet van de meisjes inderdaad voornamelijk was ingegeven door overwegingen van therapeutische aard. De onderbouwing voor de keuze van deze aanpak is echter zeer beperkt, en uit de archieven komt niet naar voren dat naar alternatieven is gezocht, noch dat er is gekeken naar het bereiken van beoogde effecten bij de meisjes of het veroorzaken van ongewenste neveneffecten. Het gesloten en behoudende karakter van de congregatie lijkt hieraan te hebben bijgedragen. Het werk in de wasserijen en de naaikamers werd gecombineerd met het volgen van diverse opleidingen. Wanneer alle bezigheden bij elkaar worden opgeteld, dan blijkt dat meisjes in de internaten een overvolle dagindeling hadden waarin nauwelijks ruimte bestond voor het ontplooien van eigen initiatieven.

Er zijn geen gegevens bekend over bezoek van de overheidsinspectie. De contacten met ouders werd door de zusters onderhouden, maar alleen op zondagen waren familieleden welkom. Het contact met de familie lijkt dan ook lange tijd erg beperkt te zijn geweest. Vergrijzing van de congregatie, veranderingen in de samenleving en de acceptatie van nieuwe pedagogische inzichten in de rooms-katholieke wereld leidde uiteindelijk tot het einde van de opvoedingsgestichten van de Zusters van de Goede Herder.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief Zusters van de Goede Herder, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Sint Agatha

Archief Zusters van de Goede Herder, Bloemendaal

Archief Bisdom Rotterdam 1956-1970 (1995), Nationaal Archief Den Haag

Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, Den Haag

Schadefonds Geweldsmisdrijven, Den Haag

Literatuur

Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-van Wingerden, M. (2010, 2de druk). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

Bosgraaf, E. (2011). *Gebroken wil, verstorven vlees. Over versterving in het Nederlandse kloosterleven*. Amsterdam: Bert Bakker.

Congregatieblad *Als de hei bloeit* (1948-1951) en *De Goede Herder* (1952-1959).

Dekker, J.J.H. et al. (2012). De media over seksueel misbruik in de jeugdzorg (pp. 108-189). In J.J.H. Dekker et al. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson: Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg. II. Bijlagen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Dimmendaal G. (1998). *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Assen: Van Gorcum.

Heijst, A. van, Derks, M. & Monteiro, M. (2010). *Ex Caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw*. Hilversum: Verloren.

Hermans, D. & Verhoef, E. (2014). *Stil in mij. Overleven bij de nonnen*. Utrecht: A.W. Bruna Uitgevers.

Hilhorst, M. (2013). Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970 (pp. 283-304). In W. Deetman et al. (2013). *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek*. Amsterdam: Balans.

Katholiek Verbond voor Kinderbescherming (1952). *Differentiatierapport*. 's-Hertogenbosch: Katholiek Verbond voor Kinderbescherming.

Koekoek, H.L. (1982). *Het Groenesteinsyndroom of Een lege plek in Den Haag*. Baarn: Fontein.

Websites

www.goedeherder.blogspot.com

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/collecties/klooster-de-goede-herder-1975-

www.nrc.nl/dossier/zusters-van-de-goede-herder

www.npostart.nl/eenvandaag/19-01-2019/AT_2109351

www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2018Z21372&did=2018D55060

Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)

Bronstudie 5 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Anton van Renssen

Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)

Inleiding

1. Geweld in Neerbosch

- 1.1. Fysiek geweld
- 1.2. Seksueel geweld
- 1.3. Psychisch geweld

2. Organisatie

- 2.1. De doelgroep
- 2.2. Kleinere, verticale, gemengde leefgroepen
- 2.3. Onderwijs

3. Personeel en professionalisering

- 3.1. Werving en selectie
- 3.2. Scholing en professionalisering
 - 3.2.1. *Groepsleiding*
 - 3.2.2. *Pedagogisch gespecialiseerd personeel*
- 3.3. Betere arbeidsvoorwaarden en hogere werklust
- 3.4. Inspraak in een gesloten gemeenschap

4. Pedagogische doelstelling en opvoedkundige praktijk

- 4.1. Pedagogische doelstelling
- 4.2. Pedagogische praktijk en leefklimaat
 - 4.2.1. *Strikte regels in de jaren vijftig en zestig*
 - 4.2.2. *Praten en zwijgen in de jaren zeventig en tachtig*
 - 4.2.3. *Protocollen en procedures in de jaren negentig*
- 4.3. Rapportages, therapieën en vrijetijdsbesteding
 - 4.3.1. *Rapportages*
 - 4.3.2. *Therapieën*
 - 4.3.3. *Vrije tijd en ontspanning*
- 4.4. Inspraak van jongeren en ouders

5. Conclusies

- 5.1. Wat is er gebeurd?
- 5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Geraadpleegde bronnen

Inleiding

Dit rapport bevat een verslag van een onderzoek naar sporen van geweld in Kinderdorp Neerbosch tussen 1945 en 2001. Het maakt deel uit van het onderzoek van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg van 1945 tot heden. Het eindjaar in dit rapport is gekozen omdat toen het voormalige kinderdorp werd gesloten. Vanaf dat jaar bood de rechtsopvolger van Neerbosch geen residentiële jeugdzorg meer op deze locatie. De weesinrichting Neerbosch is een van de grootste residentiële instellingen in de Nederlands geschiedenis geweest. De instelling begon in 1863 als een weeshuis in het centrum van Nijmegen. Wegens aanhoudende groei startte acht jaar later in de polders bij het dorpje Neerbosch, een uur lopen ten westen van Nijmegen, de bouw van de Weesinrichting Neerbosch. De weesinrichting was bestemd voor arme verwaarloosde weesjongens en -meisjes. De oprichter van de weesinrichting was de evangelist Johannes van 't Lindenhout. Van 't Lindenhout was orthodox-protestants en dat werd ook de signatuur van Neerbosch. Vanaf 1905 was Neerbosch officieel verbonden aan de Nederlandse Hervormde Kerk. Het kinderdorp had een eigen kerkje waaraan van 1905 tot 1997 een hervormde gemeente was verbonden. Sympathisanten bevonden zich ook in andere kerkgenootschappen.

Vanaf de oprichting zou Neerbosch in een kleine kwart eeuw uitgroeien tot de grootste residentiële instelling van Nederland, zowel wat omvang als wat het aantal inwoners betreft. Bijna dertig jaar na de oprichting, in 1892, had Neerbosch circa vijftig hectare land in bezit en woonden er een kleine elfhonderd pupillen van nul tot in de twintig jaar. Daarna nam de omvang van dit wezendorp af tot een bevolking met ruim vijfhonderd pupillen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Neerbosch had onder meer een eigen boerderij, tuinderij en ziekenhuis. Het kinderdorp beschikte over eigen scholen voor lager onderwijs. Na afronding van de lagere school konden jongens tot eind jaren zestig van de twintigste eeuw kiezen uit verschillende interne ambachtsopleidingen. Ze konden onder meer kiezen uit opleidingen tot timmerman, metselaar, kleermaker, letterzetter, boekdrukker of boekbinder. De meeste meisjes werden opgeleid tot dienstbode. Eind jaren zestig kwam er ook voortgezet onderwijs in Neerbosch. In de jaren zeventig sloten steeds meer ambachtsopleidingen de deuren.¹

Vanuit het hele land kwamen kinderen naar Neerbosch. In de decennia na de Tweede Wereldoorlog daalde het aantal pupillen in Neerbosch gestaag van ongeveer vijfhonderd in 1945 tot 305 in 1958, 164 in 1978, 74 in 2000 en 30 in 2001.² Het aantal kinderen in Neerbosch daalde vanaf begin jaren negentig onder andere zo snel als gevolg van de toename van ambulante hulpverlening bij gezinnen thuis en de landelijke integratie en regionalisatie van het jeugdwelzijnswerk. Binnen het kader van die integratie fuseerde Kinderdorp Neerbosch, uitgaande van de Vereniging Van 't Lindenhoutstichtingen "Neerbosch", vanaf 1990 met een aantal kleinere jeugdzorginstellingen. Het werk werd vanaf 1992 steeds meer geconcentreerd in Midden- en Oost-Gelderland. Het tekort aan jeugdhulpverlening in die regio's zou Neerbosch kunnen aanvullen door herverdeling van het hulpaanbod.³ Fusies, regionalisering en het streven naar kostenbesparingen leidden in 2001 tot de sluiting van wat sinds 1993 Observatie- en Behandelingscentrum Neerbosch (OBC Neerbosch) heette. Dat maakte toen deel uit van Gelderse Stichting Jeugdzorg (GSJ) Lindenhout, een multifunctionele organisatie voor jeugdhulpverlening die steeds meer ambulante hulpverlening bood in plaats van residentiële zorg. Vanaf 2008 werd de naam ingekort tot Lindenhout. In 2017 fuseerde deze stichting met jeugdzorgorganisatie Entrea tot Lindenhout-Entrea.

In het Van 't Lindenhoutmuseum, gevestigd in het voormalige kerkje van de weesinrichting – de zogenaamde wezenkapel – ligt een uitgebreid en deels geïnventariseerd archief van het voormalige kinderdorp. Beschikbare documenten uit de onderzoeksperiode zijn de bestuursnotulen en de notulen van diverse overlegvormen. In pedagogische overleggen werd weinig over geweldsincidenten genotuleerd en dagrapporten vanaf die tijd zijn, op een enkele uitzondering na, niet bewaard gebleven. Veel gegevens over geweld zijn gevonden in de Strafregisters van Neerbosch, die tot 1969 lopen. Ook zijn er pupillen- en personeelsdossiers beschikbaar die informatie verschaffen over zowel

¹ Voor de geschiedenis van Neerbosch, zie Van Renssen 2013 en 2015.

² Van Renssen 2013, 73; Archief Neerbosch, Van 't Lindenhoutmuseum/Kinderdorp Neerbosch, Nijmegen (voortaan AN), inv.nr. 12.5.1, Jaarverslag 1958, 12; *Gids Hulpverlening Jeugdigen* 1978, GHJ 59, GHJ 39, A1, A14, A20, A32; GSJ Lindenhout, Samenwerken. Jaarbeeld 201/2002, 19.

³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag* 1990, 3-4.

het voorkomen van geweld, als ontwikkelingen van en het leefklimaat in de inrichting. Naast het zoeken naar sporen van geweld, wordt in dit rapport aandacht besteed aan het werk- en leefklimaat in Neerbosch. De reden daarvoor is dat daardoor mogelijke verklaringen zijn te vinden voor het vóórkomen van geweld. Over dat leefklimaat bevatten notulen van pedagogische overleggen veel informatie.

Niet van de gehele onderzochte periode zijn evenveel archieven in Neerbosch bewaard gebleven. Zo lopen de notulen van diverse overlegvormen, voor zover die ten tijde van het onderzoek in kaart waren gebracht, van 1971 tot begin jaren negentig. Archieven van werkplaatsen en van de scholen van het kinderdorp ontbreken. Verder zijn gegevens over klachten vanaf 1998 tot 2001, conform privacywetgeving, na tien jaar vernietigd en daarom niet meer te raadplegen. Pupillendossiers zijn beschikbaar over de gehele periode. Gezien het grote aantal ervan is een steekproef genomen uit enkele pupillendossiers om een beeld te krijgen van hoe en wat over pupillen werd gerapporteerd. Voor de steekproef zijn dossiers van jongeren gekozen van wie tijdens het onderzoek duidelijk werd dat zij in een leefgroep woonden waar het onrustig is geweest. Dat maakte de kans op het aantreffen van sporen van geweld in de geraadpleegde dossiers groter. In de vijftien dossiers zijn zeven vormen van geweld aangetroffen. Voor dit onderzoek is behalve van het archief van Neerbosch gebruik gemaakt van het archief van de Belangenvereniging Minderjarigen dat zich bevindt in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. Verder is het archief van de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk benut, dat berust bij de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit Amsterdam. Daarnaast zijn enkele gesprekken gevoerd met oud-medewerkers van Neerbosch. Zij verstrekten achtergrondinformatie en hielpen bij de interpretatie van gevonden informatie.

In de periode 1945-2001 is in Neerbosch van meer geweld sprake geweest dan er sporen van zijn aangetroffen in de archieven van het kinderdorp. Twee bronnen waaruit dat blijkt, zijn het archief van het Schadefonds Geweldsmisdrijven in Den Haag en het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. De meeste meldingen bij het Schadefonds hadden betrekking op geweldsmisdrijven tegen kinderen tussen de 8 en 15 jaar oud. Bij de veertien meldingen die bij de commissie over Neerbosch binnenkwamen, betreft het vier kinderen van jongere en vier van oudere leeftijd. De meldingen zowel bij het Schadefonds als bij het Meldpunt hebben betrekking op de perioden 1955 tot 1965 en 1975 tot 1985.

Een andere bron waaruit het vóórkomen van geweld in Neerbosch blijkt, zijn de (auto)biografische geschriften waarin oud-Neerboschers vertellen over ervaringen met geweld. Er zijn onder meer getuigenissen op internet te vinden, zoals op de website van Nederland Heelt. Ook in de jubileumboeken over Neerbosch uit 1988 en uit 2013 maken enkele oud-Neerboschers melding van geweldsincidenten. Over incidenten werd ook gesproken in interviews met Omroep Gelderland naar aanleiding van een rapport van het Verwey-Jonker Instituut in 2013 rond seksueel misbruik in het Kinderdorp tussen 1975 en 1985.⁴ Dit rapport werd opgesteld in opdracht van de stichting Lindenhout, de rechtsopvolger van Kinderdorp Neerbosch. Aanleiding om dat onderzoek uit te laten voeren, waren meldingen die binnenkwamen bij Nederland Heelt na de publicatie van het eindrapport van de commissie Samson in 2012.⁵ In totaal zijn in de diverse archieven en uit 25 interviews met oud-pupillen rond de tachtig beschrijvingen gevonden die als geweldsincidenten zijn te karakteriseren. In de geraadpleegde archieven en uit een heel aantal binnengekomen meldingen bij het Schadefonds en bij de commissie, bleek dat pupillen soms slachtoffer waren van verschillende geweldsvormen. Zo zijn 127 vormen van geweld genoteerd in 29 klachten bij het Schadefonds en de commissie. Wel moet worden bedacht dat ongeveer tien getuigenissen meer dan een keer zijn vastgelegd. Niet alleen bij het Schadefonds en de commissie, maar ook in radio- en televisie-interviews kwamen soms dezelfde personen aan het woord. Exacte cijfers over doublures in de

⁴ Lünemann et al. 2013; zie voor interviews onder meer www.omroepgelderland.nl/nieuws/2013872/Onderzoek-naar-misbruik-Kinderdorp-Neerbosch en de tweedelige radiodocumentaire op 2 en 9 november 2014: www.vpro.nl/speel~RBX_VPRO_684180~2014-11-02-ovt-11-25-het-spoor-terug-kinderdorp-neerbosch~.html en www.vpro.nl/programmas/ovt/speel~RBX_VPRO_689274~ovt-2014-11-09-11-25-het-spoor-terug-kinderdorp-neerbosch-deel-2~.html. Zie ook: <https://anderetijden.nl/afllevering/446/Kindermishandeling>.

⁵ Lünemann et al. 2013, 3.

meldingen zijn niet te geven omdat deze archieven slechts geanonimiseerd konden worden geraadpleegd.

In Neerbosch hebben tussen 1945 en 2001 duizenden kinderen gewoond. Onder hen waren er ook die hebben uitgesproken dat ze het er goed hebben gehad. Bij een groepsleidster vond een oud-pupil de liefde en aandacht die ze thuis had gemist, vertelde ze in 2014 in het televisieprogramma *Andere Tijden*.⁶ "Neerbosch gaf stabiliteit", vertelde een andere vrouw in 2013 over haar tijd in het kinderdorp van 1969 tot 1974. "Daar is een redelijk goede basis gelegd voor mijn verdere leven."⁷ Een man herinnerde zich dat hij het "gewoon hartstikke leuk" had in een jongensgroep, al vereenzaamde hij enkele jaren later tijdens een zelfstandigheidstraining op het internaatsterrein.⁸ De onderzoeksvraag naar geweld in Neerbosch die aan dit verslag ten grondslag ligt, heeft als consequentie dat de nadruk ligt op de negatieve gebeurtenissen in de instelling.

Het onderzoeksverslag begint in de eerste paragraaf met gevonden meldingen van geweld. De informatie in deze paragraaf kan helpen bij het beantwoorden van de eerste hoofdvraag van dit onderzoek: wat is er gebeurd? De paragrafen 2, 3 en 4 gaan in op de organisatiestructuur, het leefklimaat in Neerbosch, personeelsselectie en personeelsbeleid, de pedagogische visie en de opvoedkundige praktijk. Naast het zoeken naar sporen van geweld, wordt in dit rapport namelijk veel aandacht besteed aan het werk- en leefklimaat in Neerbosch. De beschrijving daarvan kan helpen een antwoord te geven op de tweede vraag: hoe heeft het kunnen gebeuren? Het antwoord op die vraag kan mogelijk helpen verklaringen te vinden voor het vóórkomen van geweldsincidenten. Deze risicofactoren worden in de concluderende vijfde paragraaf beschreven op basis van de onderzoeksresultaten.

Tabel 1. Overzicht van de directie van Neerbosch, de naam van de vereniging en de aanduiding van de instelling van 1945 tot 2000

Directie	Periode	Naam vereniging	Aanduiding instelling
Ds. H. Kluin (predikant-directeur)	1928-1949	Vereniging Van 't Lindenhoutstichtingen "Neerbosch"	Weesinrichting Neerbosch
Mr. W.P. van Lindonk Mr. J.M. van Lindonk-Honig	1949-1961	Vereniging Van 't Lindenhoutstichtingen "Neerbosch"	Weesinrichting Neerbosch
Mr. J. Visser	1961-1975	Vereniging Van 't Lindenhoutstichtingen "Neerbosch"	Kinderdorp Neerbosch
Drs. Ph.J.R. Zalsman Wielenga	1975-1986	Vereniging Van 't Lindenhoutstichtingen "Neerbosch"	Kinderdorp Neerbosch
Drs. D.J. Willems	1986-2000	1994: Stichting Lindenhout 1998: Stichting GSJ Lindenhout	Kinderdorp Neerbosch

⁶ <https://anderetijden.nl/aflevering/446/Kindermishandeling>

⁷ Van Renssen 2013, 100.

⁸ Van Renssen 2013, 132-135.

1. Geweld in Neerbosch

De vraag die centraal staat in deze paragraaf is welke vormen van geweld plaatsvonden in Neerbosch. Vanuit dat oogpunt beschrijven we geweldsincidenten waarover informatie is gevonden in archieven, literatuur en media. Het betreft geweld van directie en (groeps)leiding richting pupillen, van pupillen richting (groeps)leiding en van pupillen onderling. Bij diverse incidenten is sprake van een combinatie van geweldsvormen, zoals fysiek en psychisch geweld in combinatie met seksueel misbruik. Op de website van Nederland Heelt (www.nederlandheelt.nl) reppen oud-pupillen bijvoorbeeld van seksueel misbruik, machtsmisbruik, zware fysieke en psychische mishandeling en financiële uitbuiting in de "tuchtschool" die Neerbosch zou zijn geweest.⁹ Een oud-pupil was in september 2013 blij dat in de media eindelijk "de beerput is opengetrokken".¹⁰ Gegevens in de archieven van Neerbosch zouden namelijk "vele leugens" bevatten, volgens een andere oud-Neerboscher.¹¹ Diverse voormalige bewoners geven aan dat ze nog steeds last hebben van hun slechte ervaringen in Neerbosch.¹² De beschreven incidenten zijn verdeeld in drie categorieën: fysiek geweld, seksueel geweld en psychisch geweld.

1.1. Fysiek geweld

Slaan, vechten, schoppen en mishandelingen; fysiek geweld kwam in verschillende vormen voor in Neerbosch. Slaan is van die vormen het vaakst signaleerd. In de archieven van Neerbosch en in literatuur over Neerbosch zijn daarvan negen meldingen gevonden tussen 1945 en 2001. In de 29 meldingen van het Schadefonds en bij de commissie noemen melders slaan daarentegen veel vaker: maar liefst twintig keer over de periode 1950 tot 1985. In een interview in het jubileumboek uit 2013 vertelde een oud-pupil dat ze zag hoe haar zusje in de tweede helft van de jaren veertig werd geslagen door een groepsleidster. Als reactie daarop sloeg zij zelf de groepsleidster.¹³ Slaan door personeelsleden gebeurde onder meer met een mattenklopper (volgens een oud-pupil die tussen 1954 tot 1964 in Neerbosch woonde) en een bezem (volgens een pupil die er woonde tussen 1964 en 1969).¹⁴

In 1960 ontving het bestuur een klacht van een oud-Neerboscher en zijn gezinsvoogdes over een groepsleider die kinderen vaak en hard sloeg. De jongen was zelf geen slachtoffer, meldde hij het bestuur, maar hij had er veel over horen vertellen. De reactie van het bestuur is opmerkelijk. Het meende dat de jongen de zaak aankaarte: "blijkbaar uit wrok, gekoesterd tegen de heer X. Een gevaarlijke jongen en een Neerbosch weinig genegen gezinsvoogdes. De feiten zijn echter niet te loochenen. De heer X. kreeg al eerder een ernstige reprimande hiervoor van de Directeur. Nu heeft de voorzitter hem opnieuw het ontoelaatbare van zijn houding en handelswijze onder het oog gebracht. [...] De voorzitter hoopt dat hiermede deze zaak is afgedaan."¹⁵ Het personeelsdossier van de betreffende groepsleider is niet bewaard gebleven. Het is dan ook onbekend wanneer hij uit Neerbosch vertrokken is. In 1978 werd een onderwijzer van de interne lagere school door het bestuur berispt omdat hij een leerling zo hard geslagen had dat hij naar de dokter moest. De leerkracht kreeg de berisping vooral omdat het niet de eerste keer was dat dit gebeurde.¹⁶ Ook in dit geval nam het bestuur geen verdere acties.

Alle veertien dossiers van het meldpunt maken melding van fysiek geweld door leidinggevend. Dat geweld omvatte onder meer het gooien van een mes naar een jongen, het in koud water of juist onder een hete douche zetten van een pupil, aan oren trekken tot die scheurden, duimen tussen de deur klemmen, bespugen, het omdraaien van een arm, schoppen, vastbinden en het breken van

⁹ www.Nederlandheelt.nl, meldingen 22 juli 2013 en 28 november 2013.

¹⁰ Idem, melding 11 september 2013.

¹¹ Idem, melding 22 juli 2013.

¹² Idem, meldingen 22 juli 2013.

¹³ Van Renssen 2013, 68.

¹⁴ Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg (voortaan COGJ), dossier Neerbosch, melding 22 november 2017; idem, 30 januari 2017.

¹⁵ AN, inv.nr. 38.3, bestuursnotulen 29 juni 1960.

¹⁶ AN, inv.nr. 38.4, bestuursnotulen 25 oktober 1978.

ledematen. Een jongen werd met zijn gezicht in zijn eten geduwd toen hij niet doorat.¹⁷ Een meisje werd halverwege de jaren zestig gedwongen haar braaksel op te eten. Daarna werd ze opgesloten in een isoleercel omdat ze zich daartegen had verzet.¹⁸ Soms waren mishandelingen volgens een oud-pupil zo ernstig, dat hij "enkele keren" in het interne ziekenhuis van Neerbosch moest worden opgenomen met "zware verwondingen". Volgens zijn schrijven, op de website van Nederland Heelt, stonden daarvan de littekens nog op zijn rug.¹⁹ Een melding bij de commissie werd in juni 2018 aangevuld met de beschuldiging van arbeidsuitbuiting. De klager stelde dat kinderen in de jaren zestig hard moesten werken en dat de leiding van de verdiensten een nieuwe auto kon kopen. Over welke vorm van arbeidsuitbuiting het ging, is onduidelijk. Opgemerkt moet worden dat deze melding werd gedaan na ophef rond dit thema door publicaties in *NRC Handelsblad* over arbeidsuitbuiting binnen de internaten van De Goede Herder.²⁰

Fysiek geweld van pupillen richting personeel is minder vaak geregistreerd. Er zijn in de archieven acht voorvallen van gevonden in de vorm van slaan en agressief of gewelddadig gedrag. Een jongen viel in april 1957 een groepsleider aan met een stoel. Zijn straf: 3,5 dag in de isoleercel. Een jongen ging de isoleercel in na niet nader omschreven handtastelijkheden met een personeelslid in 1967. Hetzelfde overkwam een jongen in 1968.²¹ In 1974 vertoonde een jongen meerdere malen agressief gedrag richting groepsleiding. Vaak gebeurde dat nadat hij straf had gekregen, zoals het verplicht op een stoel moeten zitten om tot rust te komen.²² In 1998 werden drie jongens na tussenkomst van de politie uit Neerbosch geplaatst nadat ze agressief en gewelddadig waren geweest richting personeel en medepupillen. Een van de drie jongens keerde korte tijd op eigen initiatief terug en zwierf rond in de omgeving van het kinderdorp en bij zijn voormalige leefgroep. Sommige jongens sympathiseerden met hem en voorzagen hem van eten en drank en boden hem illegaal onderdak. Andere jongeren voelden zich juist bedreigd door onder meer insluiping in bewoonde paviljoens, inbraken in leegstaande gebouwen en vernielingen. Kopieergedrag van enkele pupillen leidde vervolgens tot meer uitplaatsingen.²³

Vaker vond fysiek geweld tussen pupillen onderling plaats. Er werd geslagen en gevochten. Van dergelijke incidenten zijn in de archieven en bij de beide meldpunten elf situaties getraceerd. Uit de archieven blijkt echter dat dergelijke voorvallen veel vaker voorkwamen. Enkele voorbeelden: Een man meldde bij het meldpunt dat hij begin jaren tachtig werd vastgebonden en mishandeld door groepsgenoten.²⁴ In het pedagogisch overleg in 1971 werd gesproken van onderlinge vechtpartijen.²⁵ Jongens die eind jaren zeventig in Neerbosch aankwamen, moesten zich door te vechten een plek veroveren in een van leefgroepen. Groepsgenoten en groepsleiding grepen niet in. Na de vechtpartij werd alles weer vergeten volgens een leidinggevende.²⁶ Een meisje dat in 1993 moeilijk een plek kon vinden in een groep werd fysiek aangepakt door een ouder meisje. Een verklaring die werd gegeven voor de onrust in de groep, was dat het medewerkersteam incompleet was wegens ziekte. Het meisje had ook moeite met een van de invalkrachten.²⁷

Incidenten waarbij sprake was van fysieke verwaarlozing zijn minder vaak gevonden dan incidenten met fysiek geweld: vijftien in totaal. Geregeld betrof het incidenten die zich rond de maaltijd afspeelden. Zo werd in de jaren veertig de snert in de zomer soms wat zuur, vertelde een oud-pupil ongeveer veertig jaar later. Samen met enkele meisjes had ze afgesproken die niet op te eten. Toen de vrouw van de directeur kwam, aten ze toch, op één meisje na. Zij kregen vervolgens driemaal daags de snert voorgezet totdat die was beschimmeld. Pas daarna werd het eten weggegooid.²⁸ Een kind dat te langzaam at, of iets niet lustte kreeg de pap die als toetje was bedoeld bovenop het

¹⁷ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 27 december 2016.

¹⁸ Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossiernr. 2016/235614.

¹⁹ www.Nederlandheelt.nl, melding 15 augustus 2013.

²⁰ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 30 juli 2018.

²¹ AN, Strafregisters 1956-1969, 380, 9 april 1957; idem, 386, juni-sept 1958; Idem, 491, 17 december 1967 en 08 maart 1968.

²² AN, inv.nr. 11.7.1.1, map verslagen leefgroepen 1973-1974, 8 april 1974, bespreking pupil.

²³ *Het Lindenblad*, juni/juli 1998; *Het Lindenblad*, augustus 1998, 26.

²⁴ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 21 december 2016.

²⁵ AN, inv.nr. 11.7.2, Notulen Pedagogisch Beraad, 4 september 1971.

²⁶ IISG, Archief Belangenvereniging Minderjarigen afd. Nijmegen, doos 2, Verslag van het project BM, 47 (1979).

²⁷ AN, inv.nr. 8.4.3, rapport 4 november 1993.

²⁸ Stolk 1988, 108, 110.

warme eten geschept. Het kind moest daarna alles opeten, anders kwam het eten de volgende dag weer op tafel.²⁹ Soms kregen kinderen te weinig eten of werd eten van jonge kinderen door oudere pupillen afgepakt.³⁰

Diverse keren komt naar voren dat jongeren die in bed plasten, niet geholpen werden. Een melding bij de commissie verhaalt van een jongen die eind jaren zestig onder in een stapelbed moest slapen, onder een jongen die in zijn bed plaste. Terwijl de jongen die in het bovenste bed sliep schoon beddengoed en een schone pyjama kreeg, moest de andere jongen slapen onder vieze lakens.³¹ Een andere vorm van fysieke verwaarlozing betrof de soms slechte hygiëne in het kinderdorp. Eind 1973 kregen groepsleiders het verwijt vanuit het Wilheminaziekenhuis in Nijmegen dat kinderen niet altijd schoon waren bij hun opname.³² Anderhalf jaar later klaagden personeelsleden over de verwaarloosde kleding van de kinderen en de slechte overdracht toen ze met kinderen op zomerkamp gingen.³³ En wanneer kinderen in een isoleercel werden opgesloten, mochten ze volgens een oud-pupil maar een keer per dag naar het toilet. Ook werd hij soms in de cel geplaatst met alleen zijn pyjama aan.³⁴

1.2. Seksueel geweld

In een groot deel van de onderzochte periode van 1945 tot 2001 vond seksueel geweld plaats in Neerbosch. Op de website van Nederland Heelt maken diverse oud-pupillen melding van seksueel misbruik. Ze reppen onder meer van misbruik tijdens vakanties, wanneer veel kinderen naar hun familie of ouders waren en er nog maar enkele in het kinderdorp verbleven.³⁵ Een andere oud-pupil meldde dat, door gebrek aan liefde in Neerbosch, de jongens bij elkaar liefde zochten, wat soms uitmondde in onderling seksueel geweld.³⁶ Meisjes zouden gedwongen zijn om de pil te slikken, terwijl een meisje van twaalf jaar verkracht zou zijn.³⁷ In de onderzochte meldingen en archieven zijn 41 incidenten gevonden waarbij seksualiteit een rol speelde. De zwaarte van de "delicten" wisselde sterk en varieerde van het verblijf van jongens 's nachts op de kamers van meisjes in de jaren vijftig tot misbruik door groepsleiders tot in de jaren tachtig. De meeste meldingen over seksueel misbruik betreffen de perioden 1955 tot 1965 en 1975 tot 1985. Vanaf halverwege de jaren tachtig lijkt het leefklimaat te zijn verbeterd, hoewel ook begin jaren negentig nog melding werd gemaakt van seksueel misbruik.

Dat er lange tijd sprake is geweest van seksueel misbruik, blijkt ook uit het gegeven dat in alle vijftien meldingen bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven seksueel misbruik of seksueel overschrijdend gedrag worden genoemd. Bij de commissie betreft het zeven van de veertien meldingen; drie daarvan waren ook al bij het Schadefonds ingediend. Vormen van seksueel misbruik die genoemd worden in de bronnen zijn verkrachting, het onder dwang moeten verrichten van seksuele handelingen en dwang tot seksuele contacten met andere jongeren. Ook werden er seksspelletjes gedaan. Geregeld vond het seksueel misbruik plaats in bijzijn van of na stimulans door groepsleiders. Een incident richting een vrouwelijk personeelslid in 1980 betrof een door haar als "erg negatief" ervaren confrontatie met overmatige seksuele belangstelling van oudere jongens.³⁸

De gevonden incidenten vonden plaats tussen 1945 en 1997. Zo was er in de tweede helft van de jaren veertig een groepsleider in Neerbosch die jongens misbruikte in de slaapkamer voor de groepsleiding, die naast de jongensslaapzaal lag.³⁹ Daar kon hij 's nachts zijn misbruik ongezien uitvoeren. Een groepsleider speelde eind jaren vijftig seksspelletjes met jongens die daartoe door hem werden uitgenodigd. Wie toestemde, kreeg voordeeltjes zoals een plekje in het voetbalelftal van Neerbosch. Een klacht bij de kinderrechter door een pupil over deze praktijken werd door

²⁹ Van Renssen 2013, 94; <https://anderetijden.nl/aflevering/446/Kindermishandeling>.

³⁰ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 14 november 2016; idem, 27 december 2016.

³¹ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 11 augustus 2016.

³² AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 13 december 1973.

³³ AN, inv.nr. 12.7.1, Verslag van de kampcommissie over de kampperiode 1974, september 1974.

³⁴ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 27 december 2016.

³⁵ www.Nederlandheelt.nl, meldingen 22 juli 2013.

³⁶ Idem, melding 14 november 2013.

³⁷ Idem, melding 7 december 2013.

³⁸ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 18 april 1980.

³⁹ Van Renssen 2013, 64.

niemand geloofd. In Neerbosch kreeg hij als straf voor het vertellen van dit verhaal drie dagen isoleercel.⁴⁰ Een andere jongen werd in de jaren vijftig misbruikt door twee groepsleiders en een groepsleidster en werd onder andere gedwongen tot orale seks.⁴¹ Begin jaren zeventig woonde een meisje in een gemengde leefgroep met zestien andere jongeren. 's Nachts was er slechts één groepsleider aanwezig. Het slechte toezicht bood jongens de gelegenheid haar te misbruiken.⁴² In dezelfde tijd gingen er geruchten rond in het dorp van seksueel misbruik in het kinderdorp, zo blijkt uit een brief van een personeelslid die bewaard is gebleven in zijn dossier.⁴³

Het misbruik vond niet alleen plaats door groepsleiders, maar in de jaren tachtig ook door de directeur van Neerbosch. Een meisje moest, volgens haar toenmalige vriendin, begin jaren tachtig in haar bikini voor de directeur dansen om geld voor een treinkaartje te krijgen.⁴⁴ Dezelfde directeur misbruikte in 1980 een jongen die tijdelijk bij hem inwoonde in zijn directiewoning, die op het internaatsterrein stond. Daar was de jongen komen wonen na een brand in een van de leefgroepen. De toenmalige directeur van Neerbosch bekende in 2013 en in 2014 het misbruik.⁴⁵ Het verkeerde optreden van deze directeur bleek ook toen hij van een van de leiders een melding kreeg van misbruik door de huisarts van een van de meisjes. De melding werd door de directeur niet serieus genomen.⁴⁶ Ook pupillen onderling misbruikten elkaar. Enkele puberjongens van een jaar of vijftien misbruikten begin jaren tachtig een van hun groepsgenoten tussen zijn dertiende en vijftiende jaar. Daarnaast had deze jongen een relatie met een groepsleidster.⁴⁷ In 1994 bleek, tot verbazing van groepsleiders van een leefgroep, een jongen enkele meisjes seksueel te hebben misbruikt. De jongen leek zo goed op weg te zijn binnen de gemengde leefgroep van jongeren van 15 jaar en ouder. Op eigen verzoek keerde de jongen na een schorsing van anderhalve week en een open bespreking in de groep niet meer terug.⁴⁸

Dat seksueel geweld over een lange periode in Neerbosch plaatsvond, blijkt ook uit het rapport over Neerbosch van het Verwey-Jonker Instituut uit 2013. Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de stichting Lindenhout nadat na publicatie van het rapport van de Commissie Samson meldingen over seksueel misbruik in het voormalige kinderdorp waren binnengekomen bij de stichting Nederland Heelt. De onderzoekers maakten in hun verslag melding van 45 incidenten uit de periode 1953 tot 2013 die voor en tijdens het onderzoek waren binnengekomen bij Nederland Heelt, Lindenhout en het Verwey-Jonker Instituut. Het betrof naast seksueel misbruik ook andere geweldsincidenten. De meldingen waren afkomstig van 34 oud-Neerboschers die zelf slachtoffer waren, negen oud-medewerkers en twee oud-bewoners van Neerbosch die zelf geen slachtoffer waren geweest. Over de periode 1953 tot 1975 zijn 24 meldingen binnengekomen, waarbij in 22 gevallen sprake is van seksueel misbruik, gepleegd door 22 mannen en vier vrouwen. In de periode 1975-1985 was sprake van negentien meldingen, waarvan tien seksueel misbruik betreffen en negen andersoortige incidenten. Het seksueel misbruik werd in die periode gepleegd door elf personen. Soms was er dus sprake van meerdere plegers per incident. De daders waren man en de meeste slachtoffers waren jongens in de leeftijd tussen de 14 en 16 jaar.⁴⁹

De onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut stellen dat het seksueel misbruik vooral voor 1965 gepaard ging met fysiek geweld, fysieke straffen, intimidatie en vernedering. Bovendien was de periode waarover het seksueel misbruik van afzonderlijke kinderen plaats vond veel langer dan in de periode 1975 tot 1985. Als verklaring voor dat laatste voeren de auteurs aan dat kinderen tot in de jaren zestig veel langer in Neerbosch woonden, sommigen al vanaf hun babytijd. Ook in de jaren tussen 1975 en 1985 ging het seksueel misbruik vaak gepaard met machtsmisbruik, manipulatie, inpalmen, dreigen en chantage, maar volgens de onderzoekers minder vaak met fysiek geweld.

⁴⁰ Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossiernr. 800550.

⁴¹ Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossiernr. 2017/241608.

⁴² Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossiernr. 2015/224538.

⁴³ Personeelsdossier 25.2.32, brief groepsleider aan vriend begin jaren zeventig.

⁴⁴ Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossiernummer 2015/214420.

⁴⁵ www.vpro.nl/programmas/ovt/speel~RBX_VPRO_689274~ovt-2014-11-09-11-25-het-spoor-terug-kinderdorp-neerbosch-deel-2~.html; Zie ook: <https://www.youtube.com/watch?v=I09oLiabLQE> (geraadpleegd op 4 juli 2018).

⁴⁶ Groepsleider in interview voor VPRO-radio: www.vpro.nl/programmas/ovt/speel~RBX_VPRO_689274~ovt-2014-11-09-11-25-het-spoor-terug-kinderdorp-neerbosch-deel-2~.html

⁴⁷ Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossiernr. 2015/214328.

⁴⁸ AN, inv.nr. 5.2.3, 2 dossiers, Rapport 26 mei 1994, 5-6.

⁴⁹ Lünemann et al. 2013, 3, 13-15.

Onder de plegers bevonden zich niet alleen volwassenen, maar ook pupillen.⁵⁰ Eenzelfde beeld komt in het onderhavige onderzoek naar voren.

1.3. Psychisch geweld

In vergelijking met fysiek en seksueel geweld kwam psychisch geweld verreweg het vaakst voor. Daarvan is sprake in twaalf van de veertien dossiers van het meldpunt met in totaal dertig vormen van psychisch geweld. Psychisch geweld door de leiding betrof schelden (zeven meldingen), kleineren en vernederen (ook zeven meldingen), pupillen zijn getuige laten zijn van geweld door leiding (vijf meldingen), opsluiten in isoleercel (vier meldingen), bedreigingen (drie meldingen) en verder gebrek aan privacy, het afpakken van bezittingen en geld, pesten en straffen van een hele groep wanneer een groepsgeenoot een overtreding had begaan. Pesten en vernederen vond ook plaats tussen jongeren onderling, blijkt uit de meldingen. In de vijftien meldingen van het Schadefonds waar het Neerbosch betreft, gaat het om vijf meldingen met daarin acht verschillende vormen van psychisch geweld, zoals machtsmisbruik, dwang, manipulatie en bedreigen. In de archieven over de onderzochte periode zelf zijn, opnieuw, veel minder incidenten gemeld, namelijk zes in totaal.

Psychisch geweld hield onder meer in dat sommige groepsleiders zich bedreigend gedroegen wanneer kinderen 's nachts niet zindelijk waren. De kinderen werden er bang van. In de huisregels van Neerbosch die begin jaren vijftig werden gepubliceerd, vond de directie het daarom van belang het personeel expliciet te waarschuwen tegen een te hard optreden richting "bedwateraars". Personeel werd opgeroepen tot een milde houding richting deze kinderen en gevraagd hen te beschermen tegen het pesten door groepsgeenoten.⁵¹ Dat bedwateraars daadwerkelijk door personeel werd gepest en gekleineerd, blijkt uit een langdurig kleineren van een jongen in de jaren veertig. Bijna dagelijks zette de vaste groepsleider deze jongen, die 's nachts niet (meer) zindelijk was, te kijk tegenover zijn groepsgeenoten.⁵² Vaak kwam er ook fysiek geweld aan te pas. Dat staat bijvoorbeeld te lezen in twee dossiers van het Schadefonds, waarin staat beschreven hoe een jongen die in bed had geplaatst onder de koude douche werd gezet, in een heet bad werd geplaatst, werd gepest door andere kinderen en klappen kreeg van een leidster.⁵³ Dat pupillen bang waren voor sommige groepsleiders, blijkt vaker uit archiefstukken. Een groepsleider kreeg in 1975 een nieuwe functie binnen het kinderdorp, maar de angst voor zijn uitvallen bleef bestaan. Die angst zorgde voor een onveilig leefklimaat.⁵⁴ Manipulatie en bangmakerij vonden volgens diverse melders bij het Meldpunt plaats in combinatie met seksueel misbruik.⁵⁵

Psychisch geweld vond ook tussen de pupillen onderling plaats, zoals intimidatie en discriminatie. In de jaren negentig dwong een meisje een jongere groepsgeenote bijvoorbeeld spullen op te ruimen. Ze voerde een verdeel-en-heers-politiek in de leefgroep. Een ander meisje discrimineerde in dezelfde periode allochtone groepsgeenoten.⁵⁶ Wat ook tot gevoelens van onveiligheid leidde, waren vernielingen. Daarvan was in mei 1979 sprake binnen een jongensgroep. "Er is een beerput opengegaan van vernielingen en inbraken, waarbij het gaat om grote bedragen", werd tijdens een overleg van pedagogische coördinatoren gemeld.⁵⁷ Ook inbraken en diefstallen in het kinderdorp droegen bij aan een onveilig leefklimaat. Uit archieven blijkt dat jongens uit Neerbosch soms diefstallen pleegden. Daarvoor kwamen ze tot eind jaren zestig in de isoleercel terecht. Maar de onveiligheid in Neerbosch ontstond vooral wanneer jongeren een inbraak pleegden in een gebouw in de inrichting, zoals insluiping in een huis van een personeelslid, het stelen van sleutels of diefstal van jongeren onderling. Een jongen die geld stal van een groepsgeenoot werd overgeplaatst naar een groep met iets oudere jongens in de hoop dat zijn gedrag zou veranderen.⁵⁸ Het is niet bekend of

⁵⁰ Lünemann et al. 2013, 3, 13-15, 20-21.

⁵¹ AN, inv.nr. 12.5.2, *Huisregels Van 't Lindenhoutstichtingen Neerbosch* [na 1949].

⁵² Van Renssen 2013, 64.

⁵³ Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossiernr. 2015/S/199568.

⁵⁴ AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad 20 februari 1975.

⁵⁵ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 13 september 2016; idem, 11 augustus 2016; idem, 4 mei 2017; idem, 21 december 2016.

⁵⁶ AN, inv.nr. 2.36, verslag 5 april 1993, 4-5; AN, inv.nr. 8.4.3, rapport 10 februari 1993.

⁵⁷ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 4 mei 1979.

⁵⁸ AN, Strafreregisters 1956-1969, 367, 29 januari 1957; idem, 373, 17 februari 1957; idem, 485, 23 september 1967, inv.nr. 7.10.7, Rapport 19 december 1979 en rapport 2 september 1980.

deze maatregel het gewenste effect heeft gehad. Drs. Joop Zalsman Wielenga, directeur van 1975 tot 1986, stelde in 1979 dat zowel de politie als hijzelf weinig konden beginnen tegen deze activiteiten, vooral wanneer de daders jonger dan 12 jaar waren.⁵⁹ Soms werd een jongen vanwege criminaliteit van Neerbosch verwijderd, zoals in 1980 het geval was. Ondertussen werd gezocht naar de oorzaken van de golf van criminaliteit onder de jongens in die periode. De aanleiding van de inbraken lag volgens de directeur bij organisatorische problemen in de vakantieperiode: groepsleidersteams, het middenkader met pedagogische coördinatoren en ook de directie waren niet volledig op sterkte. Volgens de directeur zou bij een volledige bemensing de criminaliteit achterwege zijn gebleven.⁶⁰ Gebrek aan personeel was vaker aanleiding tot onrust en psychisch geweld in een groep. Zo werd in 1993 een invalkracht door een pubermeisje niet geaccepteerd. De invalkracht was aangesteld vanwege hoog ziekteverzuim in een groepsteam. Door het gedrag van het meisje werden de jongeren onrustig, schreef de opsteller van een voortgangsrapport over het meisje.⁶¹

Een bron uit het archief van Neerbosch die afzonderlijke aandacht verdient, is het strafregister. Daarin staan vrijheidsbeperkende straffen genoteerd die jongeren opgelegd kregen als corrigerende maatregel. Het ging daarbij om plaatsing in een isoleercel en om kamerarrest. In sommige getuigenissen die bij het Meldpunt zijn binnengekomen, reppen oud-pupillen van Neerbosch van termijnen van zes weken opsluiting in een isoleercel. Van een dergelijke termijn is in de archieven geen sprake.⁶² Het plaatsen in de afzonderingskamer, die ook wel als "cel" werd aangeduid, mocht alleen gebeuren na toestemming van de directie.⁶³ Tot eind jaren zestig kregen jongeren dergelijke straffen opgelegd. Tegen die tijd was het strafklimaat enigszins verzacht; bij meisjes was dat al eerder gebeurd dan bij de jongens. Meisjes werden vanaf 1957 minder vaak in een isoleercel gezet en kregen vaker huis- of kamerarrest, een mildere vorm van vrijheidsbeperking. Jongens belandden juist tussen 1957 en 1967 vaker in de isoleercel, met als uitschieter 1967 met 18 meldingen. Verreweg de meest voorkomende reden voor de leiding om een verblijf in de isoleercel als straf op te leggen, was weglopen. Uit het strafregister blijkt dat bij 107 van de 199 meldingen weglopen de reden was.

Verder was onbetamelijk gedrag richting de leiding een voorname strafreden. Daarvan zijn in de strafregisters 53 meldingen geteld, met als uitschieter het jaar 1966 met 19 meldingen, vooral aangaande meisjes.⁶⁴ Daarnaast maken de strafregisters melding van geweld van jongeren richting leiding. Eenmaal dreigde een jongen een groepsleider iets aan te doen (1958), driemaal was er sprake van inbraak (1957, 1967) en tweemaal van vandalisme, namelijk het aanbrengen van vernielingen in een slaapzaal en het 's nachts ingooien van ruiten.⁶⁵ Een enkel slachtoffer meldde dat de isoleercel op zolder was gesitueerd en geen daglicht had.⁶⁶ Of dat werkelijk zo was, is onzeker. Het blijkt niet uit de archieven en ook niet uit andere getuigenissen. Meldingen over het opsluiten in een isoleercel zijn na februari 1969 niet meer genoteerd in de strafregisters en ook niet elders in archieven gevonden.⁶⁷ Uit de strafregisters blijkt dat vrijheidsbeperkende straffen tot februari 1969 voorkwamen in Neerbosch, maar dat de mate waarin die werden uitgedeeld afnam. Weglopen uit de instelling was de belangrijkste reden om jongens en meisjes tijdelijk op te sluiten.

Ook psychische verwaarlozing kwam als geweldsvorm gedurende een lange tijd voor in Neerbosch. In archieven zijn daarvan twintig meldingen gesignaleerd over de periode 1953 tot 1986, wat overigens niet betekent dat dat daarvoor en daarna niet voorkwam. Diverse getuigen klagen over het gebrek aan persoonlijke aandacht. Oud-pupillen vertelden in 2013 dat ze broertjes en zusjes hadden gemist omdat die verplicht in andere leefgroepen moesten wonen.⁶⁸ Het leefklimaat in het kinderdorp tussen 1953 en 1963 werd door een man in 2016 omschreven als "onveilig", "liefdeloos" en "zeer gewelddadig".⁶⁹ Van voogden kwam volgens oud-pupillen ook onvoldoende aandacht.

⁵⁹ AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 4 mei 1979.

⁶⁰ AN, inv.nr.19.2, Mededelingen bij agenda bestuursvergadering 20 augustus 1980.

⁶¹ Pupillendossier 8.4.3, Rapport 4 november 1993.

⁶² Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 27 december 2016.

⁶³ AN, inv.nr. 12.5.2, *Huisregels Van 't Lindenhoutstichtingen*, 11-12.

⁶⁴ AN, Strafreregisters 1956-1969, 450, 451, 456 t/m 460, winter 1966; idem, 461, 469 t/m 472, zomer 1966.

⁶⁵ AN, Strafreregisters 1956-1969, nr. 386, juni-september 1958; Inbraak: nr. 367, 29 januari 1957, nr. 373, 17 februari 1957 en nr. 485, 23 september 1967; Vandalisme: nr. 381, 29 juni 1957 en nr. 466, 22 april 1968.

⁶⁶ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 27 december 2016.

⁶⁷ Strafreregisters II (1956-1969), 67.

⁶⁸ Van Renssen 2013, 68, 102, 124.

⁶⁹ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 11 augustus 2016.

Sommigen zagen hun voogd zelden of nooit.⁷⁰ Een andere voogd kwam een of twee keer per jaar langs in Neerbosch, maar legde geen persoonlijk contact met de pupil.⁷¹ Anderen hadden de directeur van Neerbosch officieel als voogd, wat een jongen pas op zijn zeventiende jaar ontdekte na bijna acht jaar verblijf in het kinderdorp.⁷² Dat de directeur van een instelling voogd werd van een pupil gebeurde vaker. Voogdijverenigingen die kinderen in inrichtingen plaatsten, stelden soms een eigen (gezins)voogd aan die aan de inrichting verbonden was. Dit gebeurde in het kader van het vrijwillig patronaat. Neerbosch trad bovendien zelf ook als voogdijvereniging op en had daardoor tot 1975 "eigen pupillen" voor wie ze verantwoordelijk was.⁷³ Een dergelijke constructie vergrootte het risico op geweld omdat er weinig toezicht was op en persoonlijk contact met de eigen pupillen in de instelling.

Gebrek aan aandacht ervoeren oud-pupillen naderhand als vorm van verwaarlozing, zoals de jongen die begin jaren zestig naar eigen zeggen te weinig werd gestimuleerd om de mulo af te maken. Hij werd van de mulo afgehaald en als leerling-letterzetter op de drukkerij in het kinderdorp geplaatst. Die laatste keuze van de leiding was voor hem, ondanks zijn eerdere verwaarlozing, wel een goede, stelde hij in 2013.⁷⁴ In de jaren zeventig en tachtig was er veelal sprake van minder strakke leiding en vergaande tolerantie. Met alle goede bedoelingen werd een jongen die eind jaren zeventig in Neerbosch op het internaatsterrein op kamers woonde, grotendeels aan zijn lot overgelaten. Hij kreeg alle vrijheid, er konden talloze meisjes zonder problemen bij hem blijven slapen, maar zonder goede leiding voelde hij zich steeds meer vereenzamen. Gebrek aan leiding bij zelfstandig worden overkwam ook twee broers begin jaren negentig.⁷⁵

Een meisje voelde zich begin jaren zeventig vaak niet gezien. In het eerste jaar dat ze de interne lagere school van Neerbosch bezocht, voelde ze zich al een buitenbeentje. Ze was dat jaar vaak ziek, of verbeelde zich dat ze dat was, maar de leiding gaf daar nauwelijks aandacht aan. Ook rond het overlijden van haar moeder was er volgens haar een gebrekkige begeleiding van haar en haar broers en zussen, die ook in Neerbosch woonden. Op een dag werd ze in een busje van het kinderdorp naar huis gebracht, waar ze ontdekte dat kort tevoren haar moeder was gestorven. Op verzoek van de vader had de leiding haar daar niets over verteld. Terug op het kinderdorp, diezelfde avond nog, werd ze door haar groepsgenoten gepest met het overlijden van haar moeder. Op aandacht van haar eigen groepsleider na, werd ze op geen enkele wijze getroost in haar verdriet. Gebrek aan aandacht was bij haar structureel tijdens haar verblijf in Neerbosch. Dat bleek volgens haar uit het feit dat ze nauwelijks sturing kreeg en ook zij, evenals de eerder genoemde jongen, door de groepsleiding niet gestimuleerd werd tijdens haar schoolcarrière, niet gecorrigeerd werd door bijvoorbeeld straf wanneer ze van school spijbelde en veel te vroeg zonder de nodige ondersteuning in een pleeggezin werd geplaatst dat haar als opstandige puber niet aankon. Een van de oorzaken van gebrek aan leiding zag ze in de, volgens haar, te jonge groepsleid(st)ers. Die waren ongeveer 25 jaar oud en moesten haar, als lastige puber van zestien, opvoeden en begeleiden.⁷⁶

Soms kwam de verwaarlozing doordat een compleet groepsleidersteam in gebreke bleef. Zo werd in maart 1973 tijdens een overleg geconstateerd dat er kinderen na schooltijd doelloos over het terrein van het kinderdorp liepen. "Wordt wel voldoende beseft dat werken met kinderen betekent bezig zijn met kinderen? [...] Het beste is van tevoren af te spreken wat men gaat doen, daar kan een thee kwartiertje bij uitstek geschikt voor zijn."⁷⁷ Twee jaar later werd geconstateerd dat kinderen slecht opgevangen werden na terugkomst van een vakantiecamp: de groepsleiding was afwezig.⁷⁸ Andere keren betrof het individuele personeelsleden. Zo kreeg een groepsleidster eind 1979 een reprimande van de directeur omdat ze haar jongensgroep 2,5 uur alleen had gelaten zonder de hoofdleiding of de pedagogisch coördinator daarvan te verwittigen.⁷⁹

⁷⁰ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 11 augustus 2016; Idem, 15 februari 2017.

⁷¹ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 30 januari 2017; Van Renssen 2013, 95.

⁷² Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding, 15 november 2016 en 30 juli 2018; Idem, 29 januari 2017.

⁷³ Vergelijk de jaarverslagen over 1975 en 1976, AN, inv.nr. 12.5.1.

⁷⁴ Van Renssen 2013, 99.

⁷⁵ Van Renssen 2013, 134-135, 141.

⁷⁶ Van Renssen 2013, 100-103.

⁷⁷ AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 22 maart 1973.

⁷⁸ AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 2 oktober 1975.

⁷⁹ AN, inv.nr. 23.4.58, brief directeur Zalsman Wielenga aan groepsleidster 22 november 1979.

Psychische verwaarlozing is in de bronnen soms te koppelen aan het ontslag van medewerkers die slecht functioneerden als groepsleider. Hun gebrekkige functioneren beïnvloedde het leefklimaat in sommige leefgroepen aanwijsbaar negatief door gebrek aan aandacht voor pupillen. Dergelijke situaties komen tien keer in de archieven naar voren gedurende een periode van dertig jaar: van 1956 tot 1986. Op 30 november 1956 werd een groepsleider op staande voet ontslagen. Wat de aanleiding daarvoor is geweest, staat niet vermeld in de bestuursnotulen.⁸⁰ Begin 1957 maken de bestuursnotulen melding van een "gewezen groepsleider", waarbij evenmin duidelijk is waarom de man moest vertrekken.⁸¹ En in 1975 werd de eerder genoemde voormalige groepsleider voor wie kinderen bang waren, ontslagen. Het betrof hier een man van 55 jaar die per 1 januari van dat jaar uit de functie van groepsleider was ontheven en een andere functie had gekregen. In juni 1975, dus een half jaar na zijn functiewijziging, meldde de man zich ziek en een jaar later werd hij arbeidsongeschikt verklaard. Hij zou niet meer terugkeren als werknemer in het kinderdorp. Van de directeur van Neerbosch had de man bij zijn nieuwe aanstelling een positieve beoordeling gekregen over zijn functioneren als groepsleider, maar oud-pupillen vertellen juist uit diens periode als groepsleider dat hij gewelddadig was.⁸² Soortgelijke gevallen komen in twee andere personeelsdossiers voor: een groepsleider meldt zich ziek naar aanleiding van incidenten in een leefgroep, gaat een jaar de WAO in en keert niet meer terug naar Neerbosch.⁸³

Een hoog aantal ontslagen vond plaats in 1980. Dat jaar kregen of namen zes groepsleid(st)ers ontslag. Het raakte de groepsleiding van twee jongensgroepen. De eerste zaak speelde zich af in de tweede helft van 1979. Volgens directeur Zalsman Wielenga was de leefgroep al "sinds enkele jaren een probleemgroep, qua personeelsbezetting", meldde hij in januari 1980 aan het bestuur. De aanleiding van de problemen was een conflict van de groepsleiding met de pedagogische coördinator van de leefgroep. Deze was het niet eens met de pedagogische aanpak van de groepsleiders. Daarbij kwam dat een van de groepsleiders in 1979 al diverse malen een waarschuwing had gekregen vanwege het drinken van alcohol in diensttijd in aanwezigheid van de jongens, wat verboden was. Zijn gedrag had geleid tot diverse klachten, zowel binnen als buiten Neerbosch. Op 20 september 1979 had hij een laatste waarschuwing gekregen. Bij herhaling zou ontslag volgen.⁸⁴ Twee maanden later, op 22 november 1979, werd het paviljoen waarin onder meer deze groepsleider werkte, bezet door acht van de negen jongens uit de leefgroep die er woonden. Na 3,5 uur werd die bezetting beëindigd. Ook de klachten van de jongens betroffen de pedagogische aanpak van de groepsleiding. Volgens de directeur waren hun klachten deels terecht. Drie jongens werden vervolgens op eigen verzoek intern overgeplaatst en één jongen werd thuis geplaatst na overleg met zijn ouders.⁸⁵ Diezelfde maand had een groepsleidster op deze leefgroep haar baan al opgezegd in haar proeftijd.⁸⁶

Opmerkelijk is dat begin 1979 in de dossiers van enkele van de jongens die in deze leefgroep verbleven nog een positief beeld van de pedagogische aanpak van het groepsleidersteam werd geschetst. Er zou volgens de auteur, waarschijnlijk de pedagogische coördinator, sprake zijn van een team dat de jongens structuur probeerde te bieden. Maar nadat de leefgroep begin 1980 was gesloten, veranderde de toon van de verslagen. In een vervolgrapport van een van de jongens, gedateerd in februari 1980, werd in een terugblik gesproken van een "ongunstig pedagogisch klimaat" en een gebrek aan structuur. De insteek van het team bleek er volgens de pedagogische coördinator op gericht te zijn geweest om bewust weinig structuur te bieden, waardoor groepsgenoten op elkaar zouden zijn aangewezen. Doel en verwachting van die aanpak was geweest dat na een groepskamp en na de zomervakantie van 1979 er aanvankelijk weliswaar onrust in de leefgroep zou ontstaan, maar dat daarna de onderlinge verhoudingen tussen de jongens zouden normaliseren en de rust in de leefgroep zou weerkeren. Maar rustiger werd het niet. Dat kwam doordat er in de zomer van 1979 vijf nieuwe jongeren in de groep waren gekomen. De onrust nam daardoor juist toe en escaleerde vervolgens. Uiteindelijk leidde de situatie tot het ontslag van alle

⁸⁰ AN, inv.nr. 38.3, Bestuursnotulen 6 december 1956.

⁸¹ AN, inv.nr. 38.3, Bestuursnotulen 24 januari 1957.

⁸² AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 20 februari 1975; Personeelsdossier, inv.nr. 25.3.35; nederlandheelt.nl; Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 11 augustus 2016.

⁸³ Personeelsdossier, AN, inv.nr. 22.1.47 en 23.1.47.

⁸⁴ Personeelsdossier, AN, inv.nr. 24.3.53, Zalsman Wielenga aan groepsleider, 20 september 1979.

⁸⁵ AN, inv.nr.19.2, Mededelingen januari 1980 bij agenda bestuursvergadering, 23 januari 1980; Personeelsdossiers 25.3.37 en 24.3.53; AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 18 januari 1980; AN, inv.nr. 38.4, Notulenboek bestuur 1967-1984, 23 januari 1980.

⁸⁶ Personeelsdossier, AN, 25.2.8.

drie de groepsleiders van het groepsteam nadat de directeur de benodigde instemming daarvoor van de ondernemingsraad en enkele bestuursleden had verkregen.⁸⁷ De eerste rapportage, waarschijnlijk opgesteld door de groepsleiding zelf en vervolgens aangevuld door de pedagogische begeleider zoals dat in die periode gebruikelijk was, lijkt de aanpak van de groepsleiders te vergoelijken.⁸⁸ Pas na het vertrek van de groepsleiders werden zij bekritiseerd. Dat doet vermoeden dat binnen Neerbosch in die tijd kritiek op collega's niet gebruikelijk was.

De tweede situatie speelde eind 1980 in een andere jongensgroep. Twee personeelsleden kregen ontslag en de leefgroep werd gesloten. Wat de precieze redenen voor de ontslagen zijn geweest, is onbekend. De ene groepsleider was in dienst sinds september 1979 en kreeg ontslag in oktober 1980, vlak nadat zijn tijdelijke aanstelling in een vaste was omgezet. De andere groepsleider had een tijdelijke aanstelling die niet verlengd werd. De jongens uit het betreffende paviljoen werden tijdelijk opgevangen door de groepsleiding van een andere jongensgroep. Die groepsleiding kon volgens de directeur echter onvoldoende aandacht aan hen schenken, waardoor diverse jongens wegliepen en er veel vernielingen plaatsvonden. Als oplossing werd ervoor gekozen de jongens over andere leefgroepen te verspreiden. Ze mochten er zelf over meedenken, maar ervoeren de situatie wel als "hard".⁸⁹ In 1986 ten slotte, werd een pedagogische coördinator van een leefgroep verwijderd op grond van artikel 1639p van het Burgerlijk Wetboek. Dat artikel had betrekking op ontslag "om dringende reden", wat kon leiden tot ontslag op staande voet.⁹⁰ Wat de aanleiding voor het ontslag is geweest, staat niet vermeld in het personeelsdossier van de man.

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat er veel geweld in Neerbosch heeft plaatsgevonden. Veel psychisch geweld en verwaarlozing en daarnaast seksueel geweld komen naar voren. De jaren 1955 tot 1965 en de jaren 1975 tot 1985 lijken de meest gewelddadige te zijn geweest als we het aantal meldingen in ogenschouw nemen. Daarbij ging het vaak om een combinatie van verschillende geweldsvormen. Dat bleek uit het onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut en wordt bevestigd in de dossiers van het Schadefonds Geweldsmisdrijven, in de meldingen die binnen zijn gekomen bij de commissie en in iets mindere mate in de archieven. Zeker seksueel misbruik ging vaak gepaard met andere geweldsdelicten, zoals mishandeling of dwang. Om de vraag te beantwoorden hoe dit heeft kunnen plaatsvinden, wordt in de hiernavolgende paragrafen een schets gegeven van de organisatorische context, de personeelssituatie en het leefklimaat in Neerbosch.

⁸⁷ AN, Pupillendossier 4.11.1, rapport 12 maart 1979 en pupillendossier 4.6.6., rapport 25 februari 1980; inv.nr.19.2, Mededelingen januari 1980 bij agenda bestuursvergadering 23-1-1980, mededelingen oktober-november 1979.

⁸⁸ Telefonische mededeling oud-medewerkster, 20 november 2018.

⁸⁹ AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 27 november 1980; Personeelsdossier, inv.nr. 25.1.19, schrijven van 8 januari 1981.

⁹⁰ AN, Personeelsdossier 25.2.45, Ontslagbrief 9 juli 1986 op grond van artikel 1639p van het Burgerlijk Wetboek (tegenwoordig artikel 678 lid 2). Bronnen: www.maxius.nl/burgerlijk-wetboek-boek-7/artikel678/lid2; https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/3554/355_146.pdf?sequence=1 (geraadpleegd op 18 oktober 2018).

2. Organisatie

Neerbosch was in 1945 een van de grotere residentiële kinderbeschermingsinstellingen van Nederland. Zoals hierboven bleek, vonden er veel verschillende geweldsincidenten plaats. Hoe heeft dat kunnen gebeuren? In de volgende paragrafen staan de uitkomsten centraal van een zoektocht naar risicofactoren die op die vraag een mogelijk antwoord kunnen geven. Mogelijke risicofactoren voor het vóórkomen van geweld zijn de aantallen pupillen in de instelling, de grootte van leefgroepen, de leeftijd van de pupillen en hun verblijfsduur. In Neerbosch vonden na 1945 op alle vier deze terreinen veranderingen plaats. Het aantal pupillen dat er werd opgenomen daalde, hun leeftijd steeg, hun opnameduur werd korter en de leefgroepen kleiner. Deze paragraaf geeft een schets van deze ontwikkelingen in combinatie met organisatorische veranderingen in het kinderdorp.

2.1. De doelgroep

Zoals in de inleiding al werd aangegeven, daalde de bevolking in Neerbosch na 1945 gestaag: van ruim 500 in 1945 tot 164 in 1978 en 30 bij de sluiting in 2001. Het aantal jonge kinderen dat naar het kinderdorp kwam, was vanaf de jaren vijftig al sterk afgenomen. In 1958 waren van de 335 kinderen er 203 (61 procent) tussen de 11 en 18 jaar oud, maar woonden er ook nog 78 kinderen van tien jaar en jonger onder wie tien van 0 tot 4 jaar.⁹¹ Twintig jaar later, in 1978, telde Neerbosch kinderen van 5 tot 20 jaar.⁹² Alleen in noodsituaties werden nog jongere kinderen of baby's opgenomen.⁹³ In 1990 was ruim 80 procent van de bewoners 14 jaar en ouder.⁹⁴ In het vervolg zal blijken dat de hogere gemiddelde leeftijd van de pupillen gevolgen had voor het leefklimaat in het kinderdorp in combinatie met de moeilijker wordende problematiek.

Veel kinderen arriveerden tot eind jaren zestig samen met hun broertjes en zusjes. In 1968 woonden 262 van de 345 pupillen met een of meer broertjes of zusjes in Neerbosch.⁹⁵ Die aantallen namen langzaam af doordat er in de jaren zeventig verhoudingsgewijs veel meer jongens naar Neerbosch kwamen dan meisjes. Directeur Zalsman Wielenga verzuchtte in 1979 dat Neerbosch zich ontwikkelde richting een jongensinternaat met tachtig procent jongens. In de jaren tachtig werd de verhouding weer iets gelijkmatiger met 65 procent jongens en 35 procent meisjes.⁹⁶ Oudere meisjes werden vooral geplaatst in de projecten voor begeleide kamerbewoning die sinds 1976 werden opgezet.⁹⁷ Die projecten bevonden zich wel grotendeels buiten het terrein van het kinderdorp, namelijk in de stad Nijmegen. De verhouding op het internaatsterrein wijzigde daardoor minder sterk dan in de officiële cijfers tot uiting komt.

Ondertussen was de verblijfsduur van pupillen afgenomen. Waar sommige kinderen rond 1945 nog hun hele jeugd in de inrichting doorbrachten, duurde een gemiddeld verblijf in 1968 al minder dan drie jaar.⁹⁸ Die afname werd volgens directeur mr. Johan Visser vooral veroorzaakt door de toename van het aantal pleeggezinnen, van ambulante hulpverlening en door de opkomst van algemeen maatschappelijk werk met nadruk op preventie. Ook was er volgens Visser door zwaardere personeelsbezetting in Neerbosch sneller de benodigde specialistische hulp te bieden, zodat kinderen sneller weer thuis konden wonen.⁹⁹ Het aantal kinderen dat terugkeerde naar hun ouders nam vanaf de jaren zestig inderdaad toe. Van de 142 kinderen die Neerbosch in 1968 verlieten, keerden er 78

⁹¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1958*, 6-7, 12.

⁹² *Gids Hulpverlening Jeugdigen 1978*, GHJ 59, GHJ 39, A1, A14, A20, A32.

⁹³ Mededeling oud-medewerker Neerbosch, interview 29 augustus 2011. Voor kinderen uit een gezin met twaalf kinderen werd in 1988 een leefgroep opnieuw omgevormd tot een gemengde verticale leefgroep voor jongens en meisjes van alle leeftijden. Zie AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1988*, 6.

⁹⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 23.

⁹⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1963*, 18; *Jaarverslag 1968*, 18.

⁹⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1980*, 20; AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Algemene Pedagogische Beleidsvergadering (APBV), 22 maart 1979; *Jaarverslag 1986*, 22.

⁹⁷ IISG, archief Belangenvereniging Minderjarigen (BM) afd. Nijmegen, doos 1, map 1977-1978, gesprek van groepscoördinator X. met een groep studenten die stageliepen bij BM afdeling Nijmegen; AN, inv.nr. 12.3.3, Zwarte map, onderlinge informatievoorziening.

⁹⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1968*, 9.

⁹⁹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1968*, 9.

(54 procent) terug naar huis.¹⁰⁰ Elf jaar later, in 1976, vertrok 57 procent van het aantal kinderen naar de eigen ouders.¹⁰¹ Die ontwikkeling zou nadien sterk toenemen totdat in de jaren negentig ambulante hulpverlening de residentiële zorg binnen de rechtsopvolger van Neerbosch, GSJ Lindenhout, zou overvleugelen. Een ander gevolg was dat het verblijf van pupillen in Neerbosch steeds korter werd. In 1990 was dat gedaald tot een gemiddelde van ongeveer een jaar.¹⁰² In drie jaar daarna nam het gemiddelde verblijf weer iets toe tot ruim anderhalf jaar.¹⁰³

In de jaren vijftig werden verreweg de meeste kinderen in Neerbosch geplaatst na een rechtelijke uitspraak door een rechter of kinderrechter. Deze zogenaamde voogdijkinderen werden door voogdij-instellingen in internaten zoals Neerbosch ondergebracht. In 1957 kwamen er 86 nieuwe kinderen naar Neerbosch, waarvan 63 voogdijkinderen.¹⁰⁴ Negentien jaar later, in 1976, werden van de 82 nieuw binnengekomen pupillen er 37 vrijwillig geplaatst en waren de overige 48 voogdijpupillen die binnenkwamen na tussenkomst van de rechter of kinderrechter.¹⁰⁵ In 1994, het laatste jaarverslag waarin dergelijke cijfers staan vermeld, blijkt dat van de 199 opgenomen kinderen 74,2 procent (148 kinderen) via een voogdij-instelling of via een kinderrechter was geplaatst en 25,8 procent (51 kinderen) op vrijwillige basis.¹⁰⁶ Tot 1975 had Neerbosch een eigen voogdijvereniging. Onder directie van Visser stootte de Vereniging Van 't Lindenhoutstichtingen haar voogdijvereniging af en kwamen er geen eigen voogdijkinderen meer bij.¹⁰⁷ In 1975 telde Neerbosch nog 38 pupillen onder "eigen voogdij". In de jaren daarna worden die niet meer genoemd.¹⁰⁸

De plaatsende instanties hadden de taak om toezicht te houden op de zorg voor hun pupillen. Uit paragraaf 1 bleek al dat oud-pupillen soms geen enkel of nauwelijks contact hadden met hun voogd. Een positieve uitzondering in de dossiers van het Meldpunt van de commissie was een voogd van Pro Juventute, die zich daadwerkelijk inzette voor de betreffende pupil.¹⁰⁹ Uit slechts een enkel archiefstuk blijkt expliciet dat voogden toezicht hielden op de pupillen die zij in Neerbosch plaatsten. De gegevens daarin zijn niet onverdeeld positief. De notulen van een unitvergadering met groepsleiders uit 1975 vermelden dat er een brief van Pro Juventute aan de directie van het Kinderdorp was binnengekomen. Daarin uitte deze voogdijvereniging kritiek op de wijze van samenwerking tussen Pro Juventute en Neerbosch. Uit de notulen blijkt dat het de tweede keer in korte tijd was dat een belangrijke plaatsende instantie kritiek had op de handelswijze van Neerbosch. Het voorstel werd vervolgens gedaan om samenwerkende verenigingen te laten vertellen over hun ervaringen met Neerbosch. Of dat voorstel werd aangenomen en is uitgevoerd, is onbekend. Ook is onbekend waar de kritiek van Pro Juventute betrekking op had.¹¹⁰ Wanneer het klopt dat ook de Vereniging Van 't Lindenhoutstichtingen zelf de voogdij over de "eigen pupillen" had, was er van onafhankelijk toezicht mogelijk helemaal geen sprake. Gebrek aan toezicht kan zeker een risicofactor genoemd worden voor het vóórkomen van geweld in de instelling.

Vanaf de jaren vijftig nam het aantal moeilijk lerende kinderen dat naar Neerbosch kwam toe. Het was de aanleiding voor het bestuur om in 1953 een eigen school voor speciaal onderwijs op te richten naast een school voor gewoon lager onderwijs. Volgens directeur mr. W.P. van Lindonk kreeg Neerbosch steeds meer jongeren binnen met een "stijging van de defecten en een daling van het I.Q.". ¹¹¹ Dat vroeg om intensievere begeleiding. In de jaren tachtig kampten kinderen die naar Neerbosch kwamen steeds vaker met psychiatrische problemen. Die problemen bleken, vooral bij meisjes, vaak samen te hangen incest. Bij jongeren van niet-Nederlandse komaf was vaker sprake van "transculturele noden". Onder de laatste bevonden zich in de jaren tachtig vooral Surinaamse

¹⁰⁰ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1968*, 8-9.

¹⁰¹ AN, inv.nr. 12.5.1, 'Overzicht bevolking Neerbosch 1867 t/m 1976', in: *Jaarverslag 1976*.

¹⁰² AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 22.

¹⁰³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1993*, 33. In 1992 was het gemiddelde 1,8 jaar en in 1993 1,5 jaar.

¹⁰⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1957*, 14.

¹⁰⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, 'Enkele statistische gegevens', in: *Jaarverslag 1976*. Voogdijpupillen geplaatst, volgens het jaarverslag via: voogdijverenigingen (9), toevertrouwd aan de Raad voor de Kinderbescherming (2) en kinderrechtterpupillen (34).

¹⁰⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1994*, 43.

¹⁰⁷ AN, inv.nr. 12.4.4, 'Een voorlopige reactie van het Bestuur van de Vereniging van 't Lindenhoutstichtingen "Neerbosch" op het concept advies van de adhoc-werkgroep "Residentiële Voorzieningen Rijk van Nijmegen" van de I.W.R.V.', 28 oktober 1981.

¹⁰⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, 'Overzicht bevolking Neerbosch 1867 t/m 1976', in: *Jaarverslag 1976*.

¹⁰⁹ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 22 november 2017.

¹¹⁰ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Unitvergadering 20 november 1975.

¹¹¹ *Jaarverslag 1954*, 7.

en Marokkaanse jongeren.¹¹² Eind jaren negentig kwamen er steeds meer jongeren in Neerbosch wonen die volgens een Neerbosch-psychologe eigenlijk in de psychiatrie thuishoorden of zwakbegaafd waren. In de kinder- en jeugdpsychiatrie was volgens haar echter onvoldoende plaats en daardoor vonden deze kinderen elders geen plek en kwamen ze naar Neerbosch. “Die kinderen vallen tussen wal en schip want wij kunnen ze niet bieden wat ze nodig hebben”, meende de psychologe in 1997.¹¹³

2.2. Kleinere, verticale, gemengde leefgroepen

Een van de risicofactoren voor geweld is het bestaan van grote leefgroepen. Gebrek aan individuele aandacht kan bijvoorbeeld leiden tot verwaarlozing van pupillen. Nog na de oorlog stonden grote groepen onder leiding van slechts een of enkele groepsleiders. Nachtelijk toezicht was soms maar aan één groepsleider toevertrouwd. Onder Kluin kwamen er paviljoens tot stand die onder leiding stonden van een inwonend echtpaar in groepen van ongeveer twintig kinderen. Kluin maakte die keuze omdat jongens dan ook te maken zouden krijgen met vrouwen tijdens hun opvoeding, want tot die tijd werden de jongenspaviljoens geleid door mannen. Bij Kluins afscheid in 1948 telde Neerbosch vijf paviljoens met een paviljoenschef en zijn vrouw aan het hoofd. Zij werden geassisteerd door ongehuwd personeel als groepsleiders. De twee groepen voor oudere meisjes hadden hun eigen groepsleidsters.¹¹⁴ De groepsleiding woonde niet in het paviljoen zelf, maar wel deels op het internaatsterrein. Dat bleef het geval tot aan de opheffing van Neerbosch in 2001.

Niet alle leefgroepen telden evenveel begeleiders. In 1953 hadden de kleinste kinderen van 0 tot 6 jaar elf leidsters. De grotere meisjes moesten het stellen met één begeleidster. Drie leefgroepen van elk rond de twintig werkende en schoolgaande jongens van 13 tot 16 jaar stonden onder leiding van in totaal zes groepsleiders: gemiddeld twee groepsleiders op twintig kinderen.¹¹⁵ De groepen waren naar sekse gescheiden. Begin jaren vijftig werden diverse gebouwen licht gemoderniseerd. Zo kregen de oudste jongens een nieuw onderkomen met extra slaapgelegenheid zodat ze iets meer privacy kregen.¹¹⁶ Vijf jaar later, in 1958, telde Neerbosch achttien leefgroepen. Dat jaar waren de eerste vier verticale, gemengde leefgroepen opgezet. Dat waren leefgroepen met zowel jongens en meisjes, in leeftijd variërend van nul tot 16 jaar oud.¹¹⁷ Het kleuterhuis werd in 1958, na vertrek van hoofdleidster mevrouw Van Zon, opgeheven. Kinderen onder de 6 jaar werden voortaan opgenomen in een gezinsgroep. Dat zou hen volgens directeur Van Lindonk een “normaler opvoedingsmilieu” bieden.¹¹⁸ De groepsverkleining zou het toezicht op de pupillen verder moeten verbeteren. Toch bestond er, zoals eerder bleek, tot halverwege de jaren zestig veel geweld in Neerbosch in vergelijking met het decennium 1965-1975. Het verkleinen van leefgroepen is weliswaar beter voor het leefklimaat in de leefgroepen, maar voorkwam in Neerbosch dus niet alle misstanden.

Het ideaal van opvoeden in het “normaler opvoedingsmilieu” van Van Lindonk werd in de praktijk niet gehaald. Leefgroepen van gemiddeld twintig kinderen per verticale leefgroep waren niet vergelijkbaar met een normaal opvoedingsmilieu. Bovendien was tot in de jaren zestig, met een bevolking van ongeveer 350 kinderen, nog vaak sprake van verdeling van kinderen in leefgroepen naar leeftijd en ook naar sekse. Broertjes en zusjes woonden daardoor vaak gescheiden van elkaar.¹¹⁹ Dat veranderde vanaf 1963 onder directeur Visser. In enkele fasen vond toen een bijna volledige vernieuwing van Neerbosch plaats. Die begon met de bouw van nieuwe groepshuizen die de oude weeshuizen, die nog uit de negentiende eeuw stamden, vervingen.¹²⁰ De nieuwe groepshuizen telden meer verticale groepen, zodat broertjes en zusjes vaker bij elkaar konden blijven wonen. Tegelijk kwamen in de paviljoens kleinere wooneenheden. Ze waren zo gebouwd dat

¹¹² AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1986*, 10, 24; *Jaarverslag 1989*, 6.

¹¹³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1996*, 12.

¹¹⁴ Kluin 1948, 105-106.

¹¹⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1953*, 37 en *Jaarverslag 1958*, 34-37.

¹¹⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1952*, 13-14.

¹¹⁷ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1958*, 14-15.

¹¹⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1958*, 6-7.

¹¹⁹ *Andere Tijden*, aflevering 16 november 2004. Zie www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2004-2005/Kindermishandeling.html (geraadpleegd op 19 januari 2018).

¹²⁰ Nederlandheelt.nl, melding 28 november 2013.

jongens en meisjes eigen kamers kregen en daarmee meer privacy.¹²¹ Niet alle leefgroepen waren gemengd. Zo opende in 1965 een verticale jongensgroep de deuren en kwam er ook een nieuwe meisjesgroep bij. Datzelfde jaar werd het aantal groepsleiders voor de meeste leefgroepen uitgebreid naar drie.¹²²

In 1968 begon de bouw van nog eens vijf nieuwe groepshuizen en begin jaren zeventig volgde de sloop van monumentale maar sterk verouderde gebouwen die na de eerdere vernieuwingsronde nog over waren. In 1976, een jaar na Vissers vertrek als directeur, beschikten alle leefgroepen over een eigen huis met eigen voordeur en hadden alle jongeren een eigen kamer, zaten directie, staf en huishoudelijke dienst in een nieuw onderkomen en beschikte Neerbosch over de eerste grote, moderne sporthal van Nijmegen.¹²³ De ervaringen met gemengde leefgroepen was uiteindelijk positief, concludeerde de groepsleiding van een leefgroep in 1977. De taken in de gemengde leefgroepen werden gelijkelijk verdeeld over jongens en meisjes. Op die manier probeerde de groepsleiding het bestaande rolpatroon van jongens en meisjes te doorbreken.¹²⁴

In de jaren zeventig daalde het aantal pupillen dat in Neerbosch woonde verder. In 1978 woonden er nog 150.¹²⁵ De daling leidde in dat decennium tot sluiting van leefgroepen. Met de afname van het aantal kinderen volgde Neerbosch in die jaren een landelijke trend. De schaalverkleining bevorderde het afstoten van steeds meer eigen voorzieningen en van vakopleidingen. Aan de ene kant was dat omdat die te duur werden, aan de andere kant omdat steeds meer kinderen buiten Neerbosch een beroepsopleiding volgden. Die laatste ontwikkeling had als belangrijke oorzaak de verhoging van de leerplichtige leeftijd tot 16 jaar in 1969. Op de Iets en de huishoudschool in Nijmegen kregen de vaak moeilijker lerende jongeren van Neerbosch daardoor, volgens een oud-medewerker in 1988, langer de tijd om een opleiding te voltooien.¹²⁶ Als gevolg van deze ontwikkelingen sloot de eigen bakkerij in 1974 de deuren, vertrok de laatste kleermaker in 1982, sloot in 1987 de smederij annex fietsenmaker en volgden in 1988 de wasserij en de linnenkamer.¹²⁷ Tegelijk rukten de grenzen van de stad Nijmegen langzaamaan op richting het internaat. Vanaf 1968 begon de inkapseling van Neerbosch door het industrieterrein Westkanaaldijk.¹²⁸ Eind jaren tachtig lag Neerbosch er middenin en stond vlakbij de nieuwe woonwijk Lindenholt. Door dergelijke ontwikkelingen binnen de ruimtelijke ordening kwamen de kinderen meer in aanraking met de samenleving buiten de inrichting.

De bouw van nieuwe groepshuizen en het invoeren van meer verticale leefgroepen in de jaren zestig had veel te maken met de groeiende aandacht in de kinderbescherming voor meer individuele, intensievere zorg. De oorzaak daarvan was volgens pedagogisch medewerkers van Neerbosch in 1976 de opkomende gezinstherapie. Daardoor liet uithuisplaatsing steeds langer op zich wachten.¹²⁹ Daarnaast dwongen overheidsbezuinigingen op de kinderbescherming de directie van Neerbosch tot een andere benadering van de hulpverlening. De directie zocht haar antwoord in het opzetten van kleinschaliger zorgvormen waarin opnieuw de gezinsbenadering centraal stond. Onder leiding van de opvolger van Visser als directeur, Zalsman Wielenga, werden vanaf 1976 gezinshuizen, gezinsgroepen, fasehuizen en begeleide kamerbewoning opgezet.¹³⁰ De nieuwe hulpverleningsvormen waren goedkopere alternatieven voor de relatief dure residentiële hulpverlening. Met al deze veranderingen nam de directie langzaamaan afscheid van de traditionele residentiële opvang van kinderen. En Neerbosch móest ook wel, want plaatsende instanties kozen steeds minder vaak voor grote inrichtingen, zo hield de directie het bestuur in april 1980 voor als argument om een vijfde gezinshuis te openen.¹³¹

¹²¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1963*, 6-8.

¹²² AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1965*, 6-7.

¹²³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1976*; m Stolk 1988, 38, 124, 129.

¹²⁴ AN, inv.nr. 12.7.1, Informatieblad betreffende de identiteit van het Gangboord, 29 april 1977.

¹²⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1978*, 13.

¹²⁶ Stolk 1988, 123.

¹²⁷ Stolk 1988, 42, 44, 45; AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen ABV-vergadering, 30 november 1987.

¹²⁸ Nota DWS/DGG 2003, *Een andere kijk op Nijmeegse bedrijventerreinen* (oktober 2003), via www2.nijmegen.nl.

¹²⁹ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen APBV, 6 mei 1976; AN, inv.nr. 12.7.1., Notulen APBV, 22 maart 1979; Stolk 1988, 127.

¹³⁰ *Gids Hulpverlening Jeugdigen 1978*, GHJ 59, GHJ 39. A1, A14, A20 en A32.

¹³¹ AN, inv.nr. 38.4, Bestuursnotulen 16 april 1980.

De begeleide kamerbewoning die in 1976 werd opgezet, was erop gericht dat jongeren zelfstandig voor zichzelf leerden zorgen. Daarbij werden ze begeleid door een aantal fulltime mentoren.¹³² Het project sloeg aan, al hadden de jongeren de neiging langer dan het geplande ene jaar te blijven.¹³³ De contacten met de samenleving buiten Neerbosch maakte de jongeren minder bevreesd voor de stap naar de samenleving.¹³⁴ Jongeren uit Neerbosch waren namelijk lange tijd beducht voor de buitenwereld, vertelde een oud-pupil in 2013. Bewoners van Neerbosch namen het in de voor hen bedreigende wereld buiten het kinderdorp dan ook altijd voor elkaar op.¹³⁵ Gezinshuizen stonden niet op het internaatsterrein, maar in Nijmegen.¹³⁶ In het eerste gezinshuis woonden bij opening in 1976 drie meisjes en een jongen in de leeftijden 6 tot 10 jaar. Daarnaast was er een gezinshuis met twee jongens (van 13 en 14 jaar) en twee meisjes (van 8 en 10 jaar).¹³⁷ Ruim twee jaar later woonden er zestien kinderen van 6 jaar en ouder in vier gezinshuizen. Na enig oponthoud opende in 1989 een vijfde gezinshuis zijn deuren.¹³⁸

In 1986 werden residentiële *gezinsgroepen* geïntroduceerd. Dat waren een soort pleeggezinnen op het internaatsterrein. Ze waren bedoeld voor kinderen die zich in de leefgroepen niet goed konden redden, faalangstig of onzeker waren of die niet goed overweg konden met de steeds wisselende leiding op leefgroepen, maar voor wie het niet goed leek te zijn om naar een pleeggezin te gaan. Omdat ze op het terrein van het kinderdorp bleven wonen, hadden hun pleegouders de begeleiding van professionals als een maatschappelijk werker en orthopedagoog bij de hand.¹³⁹ In 1989 waren er vijf residentiële gezinsgroepen.¹⁴⁰ Als afsluiting van hun behandeling konden jongeren vanaf 1986 naar een gezinshuis of pleeggezin buiten Neerbosch gaan.¹⁴¹ Deze nieuwe zorgvormen waren een aanvulling op de residentiële zorg. Jongeren die vanwege sociale of emotionele problemen niet thuis konden wonen en ook niet in aanmerking kwamen voor begeleide kamerbewoning, konden vanaf eind jaren tachtig terecht in een van de zes zogenaamde 'fasehuizen'. Die aanduiding verwees naar de fase tussen het wonen in Neerbosch en de intrede in de maatschappij omdat een directe overgang een te grote stap was.¹⁴² Gemiddeld verbleven deze jongeren zes tot negen maanden in een fasehuis.

In mei 1985 telde het vroegere omvangrijke kinderdorp met zijn honderden kinderen nog slechts 95 plaatsen. Die waren verdeeld over vijf leefgroepen met acht plaatsen voor zorg-intensieve kinderen en vijf leefgroepen met elf plaatsen voor degenen die met iets minder zorg toe konden. De leiding bestond uit vier groepsleiders per leefgroep.¹⁴³ Bezuinigingen van de overheid in combinatie met meer ambulante hulpverlening, dwong de directie tot het opnemen van steeds minder kinderen. Als gevolg daarvan werden in 1985 en 1987 enkele leefgroepen gesloten en werd de opening van een nieuwe gezinsgroep afgeblazen.¹⁴⁴ De omvang van de leefgroepen werd in 1988 teruggebracht tot negen jongeren en in 1990 tot acht. Daardoor konden de jongeren een meer individuele behandeling krijgen, zoals in de jaarverslagen werd gesteld.¹⁴⁵ Een reden voor het verkleinen van de leefgroepen in 1990 was de steeds complexere problematiek waarmee kinderen naar het Kinderdorp kwamen. Neerbosch ontwikkelde zich daardoor tot een behandelcentrum voor jongeren met "zware en complexe problematiek", vermeldt het jaarverslag over 1992.¹⁴⁶ De toenemende aandacht voor complexere problematiek blijkt ook uit het taalgebruik binnen Neerbosch. Waar in 1990 de paviljoens

¹³² AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1976*; *Gids Hulpverlening Jeugdigen 1978*, GHJ 59, GHJ 39, A1, A14, A20, A32.

¹³³ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen APBV, 22 maart 1979, 2.

¹³⁴ Van Renssen 2013, 127.

¹³⁵ Van Renssen 2013, 103.

¹³⁶ *Gids Hulpverlening Jeugdigen 1978*, GHJ 59, GHJ 39, A1, A14, A20, A32.

¹³⁷ AN, inv.nr. 12.5.1, 'V. Gezinshuizen', in: *Jaarverslag 1976*.

¹³⁸ *Gids Hulpverlening Jeugdigen 1978*, GHJ 59, GHJ 39, A1, A14, A20, A32; AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1980*, 10 en *Jaarverslag 1989*, 10.

¹³⁹ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Algemene Pedagogische Beleidsvergadering, 22 maart 1979, 3.

¹⁴⁰ *Het Lindenblad* maart 1999, 17; AN, inv.nr. 12.5.1., *Jaarverslag 1986*, 11-13, *Jaarverslag 1988*, 7, 8 en *Jaarverslag 1989*, 7.

¹⁴¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1986*, 11-13.

¹⁴² AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1988*, 10 en *Jaarverslag 1989*, 8-9; Kieft 1991.

¹⁴³ AN, inv.nr. 12.7.1., Mededeling t.b.v. de pedagogisch medewerkers, mei 1985; Van Regteren 1988.

¹⁴⁴ AN, inv.nr. 12.7.1, ABV, 30 november 1987, 7.

¹⁴⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1988*, 6 en 9; *Jaarverslag 1990*, 5.

¹⁴⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1992*, 5.

nog bevolkt werden door 'leefgroepen', werden die in 1992 aangeduid als 'behandelgroepen', waar voor de kinderen behandelplannen werden opgesteld.¹⁴⁷

De schaalverkleining ging in 1993 een nieuwe fase in toen drie gezinsgroepen in het kader van de regionalisering vanaf het terrein van het kinderdorp verhuisden naar locaties in Oost- en Midden-Gelderland.¹⁴⁸ Als gevolg van de regionalisering verviel de landelijke functie van Neerbosch en werd deze regionaal. Die regio werd niet Zuid-Gelderland, waar Neerbosch in lag, maar Midden- en Oost-Gelderland, omdat daar volgens de overheid relatief weinig jeugdzorg was. De verhuizing van het afgelegen Neerbosch naar gezinshuizen in een open samenleving in deze nieuwe regio pakte volgens de directie goed uit: "Nu de aanpassingsperiode grotendeels achter de rug is, genieten de kinderen volop en verlangen geenszins terug naar de beschermde woonomgeving van het besloten terrein", vermeldde het jaarverslag over 1993.¹⁴⁹

De plaatsen op het internaatsterrein die openvielen door de verhuizingen, werden ingenomen door gezinsgroepen van het Observatiecentrum Dominicus uit het Noord-Limburgse Mook. De leefgroepen hadden tussen de drie en vijf groepsleiders, afhankelijk van hoe zorgintensief de groep was, zoals blijkt uit enkele 'bewonersindeling pedagogische eenheden van september 1992'. Een gemengde groep van tien pupillen telde dat jaar vijf begeleiders en een stagiair, een andere gemengde groep had drie begeleiders en een stagiaire.¹⁵⁰ In 1994 telde Neerbosch nog vier behandelgroepen voor jongeren vanaf 12 jaar en een observatiegroep voor jongeren vanaf 12 jaar. Door de regionalisering en de verhuizingen waren er ook weer vier observatie/behandelingsgroepen bijgekomen voor jongeren kinderen van 4 tot 15 jaar. Daarnaast waren er nog drie gezinsgroepen aanwezig met ieder vijf kinderen tussen de 4 en de 18 jaar.¹⁵¹ In de jaren die volgden, nam de residentiële hulpverlening verder af ten gunste van de ambulante hulpverlening.¹⁵² De concentratie van de activiteiten in Midden- en Oost-Gelderland in de tweede helft van de jaren negentig luidde in 2001 het einde in van wat sinds 1993 het Observatie- en Behandelingscentrum Neerbosch heette. Tot dit tijd had Neerbosch hulpverlening aan jongeren aangeboden van 6 tot 18 jaar.¹⁵³

2.3. Onderwijs

De opvoeding in leef- en behandelgroepen was één onderdeel van de geïntegreerde opvoeding in Neerbosch. Een tweede was het onderwijs op de eigen scholen die zich op het internaatsterrein bevonden. De schoolpopulatie van leerlingen, leerkrachten en ondersteunend personeel speelde een belangrijke rol in het dagelijks leven in het kinderdorp. Daarom besteden we in deze paragraaf kort aandacht aan de diverse onderwijsinstellingen van Neerbosch, ook omdat uit paragraaf 1 bleek dat daar geweld voorkwam richting schoolkinderen. Neerbosch telde vanouds een eigen lagere school, de Meester Bloemendalschool, vernoemd naar de eerste onderwijzer van de voormalige Weesinrichting Neerbosch. Vanaf 1953 kwam daar een school voor Buitengewoon Lager Onderwijs (blo) bij.¹⁵⁴ De blo-school was met 133 leerlingen direct twee keer zo groot als de lagere school.¹⁵⁵ De leerlingen leerden er op een veel speelsere manier via individueel onderwijs in een handenarbeidlokaal met een pottenbakkerij en een mattenmakerij, en in een huishoudklas met een volledig ingerichte modelkeuken.¹⁵⁶ Na de invoering van het nieuwe onderwijsstelsel door de Mammoetwet in 1968 werd de blo-school omgevormd tot een lom-school – een school voor leer- en opvoedingsmoeilijkheden. Drie jaar eerder was aan de school een schakelklas toegevoegd om de jongeren te helpen bij hun beroepsoriëntatie.¹⁵⁷ Jongens voor wie de overstap naar de lts in Nijmegen

¹⁴⁷ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 5 en *Jaarverslag 1992*, 5.

¹⁴⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1993*, 9.

¹⁴⁹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1993*, 10.

¹⁵⁰ AN, inv.nr. 11.7.1.1, 'Bewonersindeling pedagogische eenheden september 1992'.

¹⁵¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1994*, 7.

¹⁵² AN, inv.nr. 12.6.1, Rijnconsult, *Toekomst Lindenhout. Kompas tot 2000*, bijlage 4, blad 1 (Arnhem, [1995]).

¹⁵³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1996*, 10 en *Jaarbeeld 2002-2003*, 27.

¹⁵⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1968*, 6: Binnen het onderwijs in Neerbosch vond steeds meer differentiatie plaats. De jongste kinderen kregen na de kleuterschool regulier of individueel basisonderwijs.

¹⁵⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1952*, 21-23

¹⁵⁶ Stolk 1988, 123; AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1953*, 22.

¹⁵⁷ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1965*, 5.

te groot was, volgden dit brugjaar om vervolgens in Nijmegen in te stromen in het tweede lts-jaar of in het Individueel Technisch Onderwijs.¹⁵⁸

Voor jongeren die een dergelijke overstap niet konden maken, opende in het kinderdorp in 1968 een afdeling voor Voortgezet Buitengewoon Onderwijs (vbo). De bouw was provisorisch, bestaande uit enkele houten barakken, verwarmd met oliestookkachels die het om de haverklap niet goed deden, vertelde een oud-docent in de jaren negentig.¹⁵⁹ Deze vbo-afdeling bood intern voortgezet onderwijs in de vorm van opleidingen in groepen van acht tot tien leerlingen. Daar konden zowel jongens als meisjes een algemeen basisdiploma halen en diverse praktische opleidingen volgen. Jongens leerden er voor kantoorbediende, winkelbediende of een technisch basisdiploma, meisjes voor verkoopster, een verzorgend beroep of volgden er huishoudonderwijs. Voor een beperkt aantal jongens was er nog plaats op de traditionele werkplaatsen van Neerbosch, zoals bij de timmerman en de fietsenmaker. De fietsenmaker bleef, als laatste, tot 1988 actief.

Het reguliere lagere onderwijs van Neerbosch bleek een aflopende zaak te zijn. In 1972 verdween de reguliere lagere school van Neerbosch en werd de lom-school een school voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen (zmok).¹⁶⁰ Het jaar daarop was op het kinderdorp alleen nog speciaal onderwijs beschikbaar: te weten een zmok-school voor lager onderwijs en een zmok-school voor voortgezet speciaal onderwijs (vso), een vso-zmok-school.¹⁶¹ Maar de terugloop van het aantal kinderen in Neerbosch in de jaren zeventig bracht ook de zmok-school voor basisschoolkinderen in financiële problemen.¹⁶² Uiteindelijk fuseerde die in 1985 met de zmok-school De Driespan in Nijmegen en bleef alleen de vso-zmok-school over.¹⁶³ Die school had vanaf 1973 een tegengestelde ontwikkeling doorgemaakt. Steeds meer kinderen van buiten Neerbosch bezochten deze mr. Joh. Visserschool. In 1986 telde de school 160 leerlingen met veertig personeelsleden terwijl het kinderdorp zelf eind dat jaar nog maar 130 pupillen huisvestte.¹⁶⁴ In 1990 kwam meer dan de helft van de leerlingen van buiten het kinderdorp.¹⁶⁵ Een belangrijke trekker was de volledige, vierjarige mavo-opleiding die er in 1977 van start was gegaan, in 1986 gevolgd door een leao-opleiding.¹⁶⁶ De komst van steeds meer scholieren uit de regio Nijmegen bracht de pupillen in aanraking met invloeden van buiten het kinderdorp. Sommigen kwamen ook bij klasgenoten thuis.

Aangezien de mr. Johan Visserschool op het internaatsterrein stond, hadden de leerkrachten de beschikking over het zwembad, de sporthal en de boerderij van Neerbosch.¹⁶⁷ De school bleef tot aan de opheffing van Neerbosch in 2001 een onderdeel van de integrale hulpverlening. Tegen die tijd was de school overgenomen door de Stichting Orthopedagogische Onderwijs Centra.¹⁶⁸ Dat was het gevolg van het aanhoudend kleiner wordende OBC Neerbosch, dat eind jaren negentig een instelling was met een kleine zeventig residentiële jeugdzorgpupillen en waarvan directie en ondersteunende diensten naar Arnhem waren verhuisd.

¹⁵⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1963*, 15.; *Jaarverslag 1968*, 6-8, 17. In 1968 telde Neerbosch nog elf vakopleidingen met 24 leerlingen, terwijl in Nijmegen 29 jongens de lts bezochten, 23 meisjes de huishoudschool, 6 leerlingen de ulo en 1 de nieuwe mavo. Zie: *Jaarverslag 1968*, 8, 17.

¹⁵⁹ *Het Lindenblad* 2e jrg., no.2, 7-8.

¹⁶⁰ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1972*.

¹⁶¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1972*.

¹⁶² AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen APBV, 23 april 1975.

¹⁶³ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen ABV, 23 augustus 1985.

¹⁶⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1986*, 15, 21.

¹⁶⁵ AN, J. Kieft, *Kinderdorp Neerbosch* (Kineproductions / Mr. Joh. Visserschool, Januari 1991) - videoproductie.

¹⁶⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1988*, 12.

¹⁶⁷ AN, inv.nr. 12.6.1, Rijnconsult, *Toekomst Lindenhout. Kompas tot 2000*, (Arnhem, [1995]) 24.

¹⁶⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1998*, 14.

3. Personeel en professionalisering

Mogelijke verklaringen voor het vóórkomen van geweld in de residentiële jeugdzorg hebben ook betrekking op het personeel van residentiële instellingen. Zowel de aantallen personeelsleden als hun professionaliteit en vakbekwaamheid en arbeidsomstandigheden zijn daarbij van belang.¹⁶⁹ Deze paragraaf gaat in op de professionalisering van medewerkers van Neerbosch en op de arbeidsomstandigheden.

3.1. Werving en selectie

In de jaren zestig nam het aantal personeelsleden in Neerbosch toe, onder wie steeds meer met een gespecialiseerde pedagogische opleiding. Na de Tweede Wereldoorlog woonden niet alle personeelsleden meer op het internaatsterrein. Voor medewerkers in coördinerende pedagogische functies bleef dat echter lange tijd verplicht. Nog in 1981 stelde de directie dat een coördinator “uit hoofde van zijn functie” op het terrein moest wonen.¹⁷⁰

Tabel 2. Globaal overzicht aantal personeelsleden Kinderdorp Neerbosch per aantal kinderen¹⁷¹

Jaar	Aantal medewerkers	Aantal kinderen	Aantal kinderen per medewerker inclusief ondersteunend personeel
1938	160	+/- 500	3,1
1953	127	404	3,1
1959	Ruim 130	299	2,3
1972	+/- 100	259	2,6
1980	101	162	1,6
1985	79	123	1,6
1992	71	126	1,77
1997	57 fte	70	1,2

In de jaren zeventig bleef het aantal medewerkers nog ongeveer gelijk aan dat in de jaren zestig, terwijl het aantal pupillen afnam. Het aantal kinderen per groepsleider daalde in die periode. Dat kwam onder meer doordat de groepsteams werden uitgebreid van vier naar soms zes medewerkers.¹⁷² Vanaf de jaren tachtig nam het aantal personeelsleden sterk af door het dalende aantal pupillen. Onder meer de snelle opeenvolging van fusies leidde in Neerbosch tot personele problemen. Tot halverwege 1999 kampte het Kinderdorp met een hoog en langdurig ziekteverzuim.

¹⁶⁹ Dekker 2012, 6,7; Lünemann en Six 2012, 57.

¹⁷⁰ AN, personeelsdossier 25.2.45, Brief directie aan BV vastgoed ABC, 28 oktober 1981.

¹⁷¹ Het betreft personeelsleden van de locatie Neerbosch. Door fusies met andere instellingen vanaf 1990 nam het aantal medewerkers van wat later Lindenhout werd, snel toe, maar deze medewerkers werkten voor het merendeel niet op de locatie Neerbosch. HDC, archief Centraal Bond, doos 52, map 323, *Woord en daad. Tijdschrift van de Centraal-Bond voor inwendige zending en christelijk philanthropische inrichtingen* (jrg. 1938) 178; AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1953*, 34-37; *Jaarverslag 1959*, 3; *Jaarverslag 1972*. Schatting. Deze bron meldt 26 personen onder het kopje 'Personalia', maar daarnaast waren er nog enkele tientallen groepsleiders en ook ondersteunend personeel aanwezig; *Jaarverslag 1980*, 51. 34 is het aantal genoemde personen onder het kopje 'Personalia'. Daarnaast telt het overzicht van leefgroepen nog 67 groepsleiders. AN, inv.nr. 11.7.1, Archief Van Bortel, Overzicht leefgroepen begin seizoen '80-'81; *Jaarverslag 1985*, 26-27. 28 is het aantal genoemde personen onder het kopje 'Personalia'. Daarnaast telt het overzicht van leefgroepen nog 51 groepsleiders. AN, inv.nr. 11.7.1, Archief Van Bortel, Overzicht leefgroepen september 1985; *Jaarverslag 1992*, 33-35. 30 is het aantal genoemde personen onder het kopje 'Personalia en adressen'. Daarnaast telt het overzicht van leefgroepen nog 41 groepsleiders. AN, inv.nr. 11.7.1, Archief Van Bortel, Overzicht leefgroepen september 1992; AN, inv.nr. 12.6.1, *Neerbosch Behandelingscentrum Beleidsplan 1997-2001* (Concept) (Neerbosch, 1996) 10.

¹⁷² Mededeling van oud-medewerkster, email van 26 november 2018.

Het leidde tot veel wisselingen onder het personeel, wat lastig was bij de zorg voor de jongeren die nog in Neerbosch woonden totdat het kinderdorp twee jaar later zijn deuren sloot.¹⁷³

Voor de directie was het vaak moeilijk om geschikt personeel te vinden, schreef Van Lindonk in het jaarverslag over 1953.¹⁷⁴ In de praktijk functioneerden ook niet alle personeelsleden even goed. In 1956 bleek tijdens een ziekteperiode van directeur Van Lindonk dat sommige medewerkers niet bereid bleken voldoende samen te werken met zijn echtgenote, die hem verving.¹⁷⁵ In 1957 ontstond ernstig personeelsgebrek bij het paviljoen Nieuw-Plan, bestemd voor jongens van 13 tot 18 jaar. Verscheidene personeelsleden vertrokken volgens de directeur uit teleurstelling over de benoeming van een nieuw paviljoenshoofd. En het echtpaar dat dat jaar aan het hoofd stond van het paviljoen voor de oudste jongens moest vertrekken omdat het niet tegen de jongens op kon.¹⁷⁶ Ook halverwege de jaren zeventig was er gebrek aan personeel. In een overleg werd geconstateerd dat dat leidde tot risicovolle situaties als gevolg van overwerk en daardoor het risico op het afknappen van nog meer personeelsleden.¹⁷⁷

Tot aan de jaren zeventig was het vooral de directeur die bepaalde of iemand werd aangenomen. In de jaren zeventig werden bij sollicitaties ook de pedagogische coördinator en de groepsleiding betrokken en kinderen kregen er iets over te zeggen. Bewoners en werkers bepaalden samen of een sollicitant wel of niet werd aangenomen na een proefperiode. Volgens een groepscoördinator mochten kinderen meebeslissen over een eventuele vaste aanstelling van een nieuwe groepsleider. Hun mening werd tijdens de proefperiode gepeild, schreven vier studentes in 1977 in een verslag over de stage die ze hadden gelopen bij de Belangenvereniging Minderjarigen, afdeling Nijmegen. Op deze wijze werd in lichte mate rekening gehouden met de mening van kinderen, maar uiteindelijk besliste de leiding.¹⁷⁸ De Belangenvereniging Minderjarigen (BM) was een landelijke organisatie binnen de alternatieve jeugdhulpverlening die in de jaren zeventig opkwam en kritiek uitte op de bestaande jeugdhulpverlening.

3.2. Scholing en professionalisering

Soms kwamen medewerkers naar Neerbosch die werkervaring hadden opgedaan in andere protestants-christelijke tehuizen. Zo arriveerde een groepsleider die vijf jaar in het jongensinternaat Hoenderloo had gewerkt in 1966 als groepsleider voor een jongensgroep.¹⁷⁹ Maar sommige andere groepsleiders van Neerbosch hadden tot in de jaren zestig geen pedagogische opleiding of ervaring wanneer ze in dienst traden. Het werk moest in de praktijk worden geleerd. Dit gebrek aan opleiding en ervaring kan een risicofactor zijn geweest voor het vóórkomen van geweld omdat medewerkers niet wisten hoe ze in moeilijke situaties moesten handelen. Anders stond het met de onderwijzers die lesgaven aan de interne lagere school en met de andere "bazen" van de vakopleidingen. De werkmeesters op de vakopleidingen waren geschoolde ambachtslui en de onderwijzers hadden een onderwijzersopleiding gevolgd, maar dat was geen vakopleiding voor werk in de kinderbescherming.

3.2.1. Groepsleiding

Voor de groepsleiding bestond eind jaren veertig de belangrijkste scholing uit de cursussen Kinderbescherming A en B. De A-opleiding werd vanaf 1947 verzorgd in diverse jeugdzorg-instellingen, onder meer in Neerbosch. Daar kregen cursisten les van de eigen adjunct-directeur, een pedagoog van de kweekschool De Klokkenberg, van een Nijmeegse psycholoog en een Nijmeegse

¹⁷³ AN, inv.nr. 12.7.2, Notulen Raad van Toezicht, 16 juni en 22 november 1999.

¹⁷⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1953*, 21.

¹⁷⁵ AN, inv.nr. 38.3, Bestuursnotulen 19 juli en 6 december 1956.

¹⁷⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1957*, 3.

¹⁷⁷ AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 19 november 1976.

¹⁷⁸ Inv.nr 12.7.1., Notulen Pedagogisch Beraad, 14 augustus 1975; IISG, archief Belangenvereniging Minderjarigen afd. Nijmegen, doos 2, Verslag van het project BM-Neerbosch, 52. Ten onrechte wordt de groepscoördinator in deze bron aangeduid als adjunct-directeur. Mededeling conservator Vantlindhoutmuseum, 31 januari 2019.

¹⁷⁹ Personeelsdossier, AN, inv.nr. 23.1.47.

psychiater. De laatsten onderzochten als externe adviseurs ook kinderen in Neerbosch.¹⁸⁰ Als ze wilden, mochten groepsleiders ook de aanvullende B-cursus volgen die Neerbosch vanaf 1954 organiseerde in samenwerking met de Heldringstichtingen te Zetten en de Nederlandse Centrale voor Practische Werkverruiming en Hulpverlening te Groesbeek.¹⁸¹ In 1957 slaagden in Neerbosch elf kandidaten voor het A-diploma en in 1958 acht kandidaten voor het B-diploma.¹⁸² Voor gediplomeerde B-cursisten belegde de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk geregeld herhalingscursussen.¹⁸³ Deze Centraal Bond was een koepelorganisatie van protestants-christelijke welzijnsinstellingen waar Neerbosch bij was aangesloten.

Ook verzorgde de Centraal Bond geregeld lezingen, onder meer in Neerbosch. Op 14 november 1956 sprak mejuffrouw M.W.F. Simon Thomas, inspectrice der Vereniging Kinderzorg Noord-Holland in Neerbosch over 'Op welke wijze moeten kinderen, die van eigen gezin totaal vervreemd zijn, weer met dit gezin in aanraking worden gebracht en waar ligt hier de grens?' Het ging over kinderen die helemaal geen contact meer hadden met hun ouders doordat ze in een pleeggezin waren opgenomen. Haar doelgroep waren de "inspectie-krachten der Nazorg en der verschillende instellingen", onder wie een van de medewerkers van Neerbosch.¹⁸⁴ Hieruit valt te concluderen dat controle vanuit het de koepelorganisatie van protestants-christelijke welzijnsinstellingen ook in Neerbosch aanwezig is geweest, maar over hoe dat in zijn werk ging, is geen informatie gevonden. Vanaf de jaren zestig nam de professionalisering van groepsleiders langzaam toe. Sommige groepsleiders hadden de deeltijdopleidingen Kinderbescherming A en B elders al afgerond wanneer ze naar Neerbosch kwamen. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de eerder genoemde groepsleider die in 1966 vanuit Hoenderloo werd aangesteld als leider van een jongensgroep. Daarnaast beschikte hij over de certificaten 'Vrije Tijdsvak en Handenarbeid' en 'Sport en Spel'.¹⁸⁵ De opleidingen Kinderbescherming maakten in de jaren zestig plaats voor deeltijdopleidingen aan Sociale Academies. Ook de cursisten die deze opleiding volgden, deden dat naast hun werk in Neerbosch, wat hun arbeidsomstandigheden verzwaarde.

Omdat de opleidingen in deeltijd waren, traden nieuwe collega's ongeschoold, direct na het afronden van de mavo, in dienst om vervolgens naast het werk een opleiding mbo-internaatwerk te gaan volgen. Het resultaat daarvan was, meende een van de coördinatoren van Neerbosch in 1973, dat veel nieuwe medewerkers erg jong waren en veel begeleiding nodig hadden.¹⁸⁶ Om deze nieuwe medewerkers toch sneller de specifieke kennis die in Neerbosch van belang was bij te brengen, zetten enkele stafleden in 1972 een introductiecursus op. Die cursus richtte zich op informatieoverdracht over allerlei kindgerichte zaken, zoals de manier van rapporteren over een kind, de geestelijke achtergronden van het kind, het spelen met en door het kind en een pedagogische oriëntering rond het kind in Neerbosch.¹⁸⁷ In 1975 kwam er daadwerkelijk een interne introductiecursus tot stand. De lessen werden onder schooltijd gegeven door medewerkers van het kinderdorp. De cursus was niet verplicht en – bleek na evaluatie – de opkomst was slechts de helft van het aantal aanmeldingen, namelijk vier van de acht. Een van de oorzaken daarvan zou kunnen zijn, meende de cursuscoördinator, dat er onder het personeel van Neerbosch op voorhand al lacherig over de cursus werd gedaan. Mogelijk kwam dat doordat de gedachte leefde dat men "het allemaal al wel wist".¹⁸⁸

Opmerkelijk is dat diverse groepsleiders weliswaar sceptisch waren over de door stafmedewerkers opgezette cursus, maar ze bleken tegelijkertijd wel behoefte te hebben aan begeleiding en adviezen. Op hun verzoek zetten stafmedewerkers zich datzelfde jaar aan de begeleiding van de diverse groepsleidersteams bij allerlei praktische opvoedingsvragen die daar leefde. Het hoge

¹⁸⁰ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1954*, 12. HDC, archief Centraal Bond, *Mededelingenblad van de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk*, februari 1949, no. 3.

¹⁸¹ Archief Centraal Bond, *Mededelingen Centraal Bond*, januari 1964, no.22.

¹⁸² Archief Centraal Bond, *Begane wegen. De Centraal Bond voor inwendige zending en Christelijk Maatschappelijk Werk*, 1957-1960, 36; AN, inv.nr. 317-226, Map 323.

¹⁸³ Archief Centraal Bond, *Centraal Bond voor inwendige zending en Christelijk Maatschappelijk Werk. Verslag over het jaar 1962*, 21-22.

¹⁸⁴ Archief Centraal Bond, *Mededelingenblad Centraal Bond*, december 1955, no.27.

¹⁸⁵ Personeelsdossier, AN, inv.nr. 22.1.47 en 23.1.47.

¹⁸⁶ AN, inv.nr. 12.7.2, 'Evaluatie t.a.v. de zelfstandige groepen' (Neerbosch, 1973) 2-3.

¹⁸⁷ AN, inv.nr. 12.7.2, Notulen Pedagogisch Beraad, 29 juni 1972.

¹⁸⁸ AN, inv.nr. 12.7.1, Aankondiging van cursus door Zalsman Wielenga, 'T.a.v. Beste' ([1975]); Notulen Pedagogisch Beraad, 4 september 1975, Opzet en aanmelding blokcursus voor nieuwe pedagogische medewerkers; Idem, Evaluatie Introductie cursus Neerbosch 1975.

personeelsverloop, de grote verschillen in persoonlijkheid en opleidingsachtergrond en ook de onregelmatige aanwezigheid van teamleden, maakte dat werk soms ingewikkeld voor de stafleden.¹⁸⁹ Ondanks de gedeeltelijke mislukking van de bijscholingscursus, werd de interne bijscholing gecontinueerd. In de decennia daarna bood Neerbosch wisselende cursussen aan. Die werden soms intern gegeven en soms in samenwerking met het Werkverband Integratie Jeugdhulpverlening Nederland. Dergelijke cursussen handelden begin jaren tachtig onder meer over gezinsbehandeling, alcohol en drugs, samenwerken met ouders en de begeleiding van jongeren uit culturele minderheden.¹⁹⁰

De steeds complexere problematiek waarmee de kinderen die naar Neerbosch kwamen hadden te kampen, stelde steeds hogere eisen aan de scholing van het personeel.¹⁹¹ Nieuw personeel stond er in de jaren zeventig soms al snel alleen voor omdat meer ervaren collega's absent waren vanwege het volgen van cursussen. Dat leidde wel eens tot problemen op de werkvloer doordat onervaren personeel te snel te veel verantwoordelijkheid kreeg toebedeeld, luidde een klacht op een vergadering in 1975.¹⁹² In sommige leefgroepen volgden wel drie of vier, in één zelfs vijf personeelsleden, een mbo- of hbo-opleiding. Daarbij kwam dat personeelsleden relatief snel een nieuwe baan buiten Neerbosch zochten zodra ze hun mbo- of hbo-diploma hadden behaald. In een volgende werkkring konden ze een hoger salaris krijgen.¹⁹³ Daarmee blijkt professionalisering, hoe onbedoeld ook, in de praktijk ook een risicofactor te zijn geweest.

De aandacht voor professionalisering leidde ertoe dat het personeel dat in het kinderdorp werkte in de jaren tachtig over het algemeen een gedegen opleiding had gevolgd. Van de 21 medewerkers van enkele leefgroepen waar een pedagogische coördinator in 1980 mee samenwerkte, hadden de meesten in 1980 een diploma mbo- of hbo-inrichtingswerk en een enkeling een diploma orthopedagogiek, cultureel werk of maatschappelijk werk.¹⁹⁴ In het decennium daarna werden niet veel anders geschoolden aangenomen, onder meer omdat er vanaf de jaren tachtig veel bezuinigd en gereorganiseerd werd. Bijscholingscursussen die het personeel volgde, hadden vaak een heel praktische aanleiding. Groepsleiders kregen in 1995 bijvoorbeeld les om hun omgang met de steeds moeilijkere jongeren te verbeteren.¹⁹⁵ Drie jaar later zette GSJ Lindenhout (zoals de fusieorganisatie vanaf 1998 heette) samen met de Hogeschool Arnhem/Nijmegen een duale leerroute op. Daarbij werden leren en werken gecombineerd om zo de zorgelijk slechte instroom van geschoold personeel in residentiële voorzieningen te bevorderen.¹⁹⁶ Maar die aandacht ging vooral uit naar voorzieningen buiten OBC Neerbosch, want daar bleven door de afbouw van het kinderdorp steeds minder personeelsleden over.

3.2.2. Pedagogisch gespecialiseerd personeel

Om de opvoeding en begeleiding voor pupillen te helpen verbeteren, waren al voor de oorlog universitair geschoolde psychiaters actief binnen Neerbosch.¹⁹⁷ Begin jaren vijftig werden kinderen stelselmatig onderzocht op hun psychologische gesteldheid, hun "karakterstructuur, storingen en mogelijkheden".¹⁹⁸ Dat werd naast een vaste psycholoog en psychiater ook gedaan door het Gelders Psychologisch Advies Bureau. "Zij hielpen om een wetenschappelijke basis te leggen onder de behandeling", schreef Van Lindonk in 1952.¹⁹⁹ Daarnaast stonden de kinderen onder controle van een keelarts en van een 'heilpaedagoog', een oude benaming voor orthopedagoog.²⁰⁰ Onder leiding van Visser ontwikkelde Neerbosch zich in de jaren zestig van een tehuis voor opvoeding met vakopleidingsmogelijkheden naar een tehuis waar ook "een stuk behandeling van de kinderen

¹⁸⁹ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 4 september 1975.

¹⁹⁰ Nationaal Archief, Inventaris van het archief van het Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland (WIJN), 1973-1989; AN, inv.nr. 12.7.1, Verslag bespreking ABV, 10 december 1982.

¹⁹¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1989*, 6.

¹⁹² AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogische Beraad, 13 maart 1975.

¹⁹³ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 25 januari 1980, Bijlage.

¹⁹⁴ Personeelsdossier R.25.2.32.

¹⁹⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1994*, 34.

¹⁹⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1995*, 16; *Jaarverslag 1998*, 26.

¹⁹⁷ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1939*, 7.

¹⁹⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1952*.

¹⁹⁹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1952*.

²⁰⁰ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1946*, 8.

gegeven wordt”, zoals de directeur dat zelf omschreef.²⁰¹ Er kwamen meer jonge, beter opgeleide pedagogische medewerkers in dienst. Het kinderdorp had in 1963 zijn eigen psycholoog en orthopedagoog ter ondersteuning van groepsleiders. Omdat de vraag naar zijn adviezen toenam, kreeg de psycholoog dat jaar ook een assistente voor de testen die hij afnam en de speltherapie die hij gaf.²⁰² Ook werden begin jaren zestig drie maatschappelijk werkers aangesteld om de contacten met de ouders van pupillen te onderhouden.²⁰³

Eind jaren zestig werkten in Neerbosch een parttime arts, een parttime psychiater, drie verpleegsters, drie parttime psychologen, een parttime fysiotherapeut en een logopediste. Om de juiste hulp te kunnen bieden, overlegde dit gespecialiseerd personeel in Neerbosch structureel over schoolplaatsingen, opvoedingsplannen en eventuele behandelplannen. De psychiater legde vanaf 1968 meer nadruk op de psychiatrische problematiek van kinderen – wat destijds nog onder term ‘neurologie’ werd gevangen. Zo nodig stelde hij in overleg met de pedagogische staf een individueel behandelplan voor pupillen op.²⁰⁴ In 1973 werd er voor het eerst een orthopedagogisch medewerker aangesteld die zich richtte op de begeleiding van de groepsleiders bij de opvoeding van de kinderen.²⁰⁵ Ondanks zijn inspanningen om het werk in Neerbosch te professionaliseren, vroeg Visser zich af of de resultaten van de pedagogische adviezen die groepsleiders kregen van specialisten als orthopedagogen en psychologen, voldoende effect hadden. In 1973 schreef hij: “We onderkennen meer het onvermogen werkelijk te kunnen helpen, wezenlijk te kunnen veranderen. Wellicht moeten we dan volstaan door er slechts te zijn.”²⁰⁶ Maar met een dergelijke relativerende opmerking waren niet alle medewerkers het eens. Een klinisch-psycholoog van Neerbosch meende zes jaar later: “De meetbaarheid van je werk is niet altijd af te lezen. [...] Het is ook een stuk maatschappelijke problematiek. Er mee blijven werken heeft wel nut.”²⁰⁷ Dat gebeurde ook in een steeds bredere aanpak. De pedagogische staf was een jaar eerder namelijk aangevuld met een schoolpsychologe voor de interne scholen van Neerbosch die tegelijk nauw samenwerkte met het internaat.²⁰⁸ Daardoor kwam er meer aandacht voor integrale hulpverlening, waarbij de hulpverlening in de leefgroepen en de orthodidactische hulp in de scholen op elkaar werd afgestemd.

In jaren tachtig kregen de begeleiders een eigen werkgroep, een ‘beleidskring’ van waaruit zij de groepsleiding konden begeleiden.²⁰⁹ In de jaren negentig richtte Neerbosch zich meer op behandeling van jongeren met meer complexe problemen en veranderde de functie van de pedagogische specialisten. Van adviseur aan de groepsleiders werden ze behandelingscoördinator. Voor dat werk kregen ze meer uren, zodat ze groepswerkers beter konden helpen.²¹⁰ Al met al bestond er onder de directie van Visser vanaf 1963 veel aandacht voor professionalisering van groepsleiders en pedagogisch gespecialiseerd, vaak academisch geschoold personeel. In de praktijk verliep de professionalisering niet altijd even soepel, wat mogelijke risicofactoren met zich meebracht. Zo kwam bijscholing moeizaam van de grond en werden te jonge groepsleiders te snel op verantwoordelijke plekken gezet omdat meer ervaren personeel op cursus was. Het lijkt erop dat de behoefte aan begeleiding en het streven naar professionalisering en bijscholing soms conflicteerde met de continuïteit van de zorg aan pupillen.

3.3. Betere arbeidsvoorwaarden en hogere werklust

De instroom van geschoold personeel in Neerbosch verbeterde in de jaren zeventig, maar de arbeidsomstandigheden van vooral groepsleiders waren en bleven er zwaar. Dat was al lange tijd de praktijk in de Nederlandse kinderbescherming. De zware werklust en het lage salaris waren redenen waarom het al in de jaren vijftig moeilijk was om geschikt personeel te vinden, bleek uit het Rapport

²⁰¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1968*, 5.

²⁰² AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1963*, 11-12.

²⁰³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1965*, 8.

²⁰⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1968*, 13, 21.

²⁰⁵ AN, inv.nr. 12.7.1, ‘De voorlopige plaats van de ortho-pedagogische medewerker binnen het Kinderdorp “Neerbosch”’, 28 augustus 1973.

²⁰⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1972*.

²⁰⁷ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 4 mei 1979.

²⁰⁸ Mededeling oud-medewerkster in e-mail van 26 november 2018.

²⁰⁹ AN, inv.nr. 12.7.2, Notulen Beleidskring pedagogisch-psychologische dienst, maatschappelijk werk, medische dienst, 21 september 1982.

²¹⁰ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 5.

Koekebakker uit 1959.²¹¹ Ontwikkelingen in de arbeidswetgeving hadden vanaf 1965 niet alleen maar een positief effect op de pedagogische leefomgeving van het Kinderdorp. Medewerkers kregen kortere werktijden, studiefaciliteiten en betere weekend- en vakantieregelingen. De verbeterde arbeidsomstandigheden hadden tot gevolg dat kinderen vaker van groepsleider wisselden. Kritiek daarop kwam in 1977 van een pupil: "Leiding wisselt te vaak, je kunt ze nooit vertrouwen."²¹² De houding van de groepsleiding gaf daar inderdaad aanleiding toe. Onderling wezen groepsleidsters van de gemengde leefgroep De Roef elkaar erop dat ze zich niet teveel aan de kinderen moesten binden "omdat ze toch moeten wennen aan wisselende leiding". Tegelijk beseften ze wel dat dat juist moeilijk voor hen was.²¹³

Ondertussen leidden kortere werktijden, opvallend genoeg, op langere termijn tot hogere werkdruk voor groepsleiders. Dat kwam doordat veel medewerkers minder vrij namen en minder vakantiedagen opnamen dan waar ze recht op hadden. Als ze vakantie hadden, namen sommigen alsnog jongeren mee naar huis, wat een risicofactor op geweld was. De vraag die het personeel in 1973 vervolgens stelde, was niet of het meenemen van pupillen naar huis tijdens vakanties al dan niet geoorloofd was, maar: "Kan dit als werken worden gezien."²¹⁴ Afgekeurd werd het dus niet; afhankelijk van de situatie was het aan de directie te bepalen voor hoeveel werkdagen de logeerpartij zou tellen. Dat jaar werd ook geconstateerd dat er veel collega's vertrokken.²¹⁵ Doordat zijn voor hun officiële vertrek hun opgespaarde vakantiedagen en overuren in een keer opnamen, gebeurde het geregeld dat iemand met een opzegtermijn van twee maanden binnen vier dagen vertrok. De groepsleiding stond dan nog als voltallig te boek, terwijl er in de praktijk sprake was van onderbezetting, waardoor een hogere werkdruk ontstond.²¹⁶

Zes jaar later, in 1979, werd in een uitnodiging voor een 'bijzonder pedagogisch beraad' voor medewerkers van Neerbosch een directe link gelegd tussen de officiële arbeidsvoorwaarden, waar het personeel zich aan moest houden, en de hoge werkdruk. De aanleiding voor het beleggen van de bijeenkomst was een discussie over de toename van het aantal vakantiecampen en de bijbehorende werklust. De organisatie van de kampen kostte zoveel mankracht dat die niet altijd ten goede kwam aan de kinderen. Bovendien kwamen de werkzaamheden volgens diverse medewerkers bovenop hun toch al zware dagelijkse taken. Een nieuwe cao die in 1979 van kracht werd, bepaalde bovendien dat het leidinggeven aan vakantiecampen gecompenseerd mocht worden met vrije dagen. "We willen uitgaan van de cao, maar hopen dat de belangen van de kinderen desondanks toch zoveel mogelijk daarbij in het oog zullen worden gehouden", was een conclusie naar aanleiding van een rondvraag onder personeel van diverse leefgroepen. Omdat ze zich voor de kinderen wilden inzetten, namen de medewerkers minder vakantiedagen op dan waar ze behoefte aan hadden vanwege de hoge werkdruk.²¹⁷ Deze constatering wijzen op het bestaan van het risico van verwaarlozing van pupillen.

Nieuwe bezuinigingen met onder meer gedwongen ontslagen leidden ertoe dat de toenemende werkdruk in 1986 tot "een zorgelijk niveau" steeg.²¹⁸ Twee jaar later werd die zorg aangevuld met de verzuiming dat het gebrek aan interne doorstromingsmogelijkheden en aan perspectief voor vooral de groepsleiders een negatief effect had op hun persoonlijke welbevinden. Ze bleven zitten waar ze zaten en dat leidde tot vergrijzing. De meeste wisselingen in het personeelsbestand waren dat jaar het gevolg van gedwongen ontslagen.²¹⁹ Daaronder viel minimaal één ontslag van een medewerker wegens disfunctioneren, bleek in paragraaf 1. In 1990 was er sprake van extreem hoog ziekteverzuim, vooral door vergrijzing en burn-out van personeelsleden. De hoge werkdruk bleef het hele decennium aanhouden.²²⁰ Problemen die onder meer daarvan het gevolg waren, kwamen in 1998 tot uiting in grote onrust op de locatie OBC Neerbosch. Dat leidde tot sluiting van een van de

²¹¹ Koekebakker 1959, 396-398, 410-411.

²¹² IISG, Archief Belangenvereniging Minderjarigen afd. Nijmegen, doos 2, Verslag van het project BM-Neerbosch, 47, 54.

²¹³ AN, inv.nr. 11.7.1.1, Map verslagen leefgroepen 1973-1974, Verslag teambespreking De Roef, 18 september 1973 en 23 oktober 1973.

²¹⁴ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogische Bespreking, 5 april 1973.

²¹⁵ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, Bespreking Pedagogische Medewerkers, 25 januari 1973.

²¹⁶ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 5 april 1973.

²¹⁷ AN, inv.nr. 12.7.1, Uitnodiging voor bijzonder pedagogisch beraad, 19 december 1979.

²¹⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1986*, 4.

²¹⁹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1988*, 16.

²²⁰ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 15; *Jaarverslag 1995*, 29.

zeven leefgroepen, die tezamen 84 plaatsen telden.²²¹ De directeur meldde aan de Raad van Toezicht van GSJ Lindenhout in mei 1999: "Een groot knelpunt is het voortdurend gebrek aan personeel, om onvoorziene gaten binnen de teams op te vullen. Gelet op de onderbezetting en stagnerende aanmeldingen is besloten om de observatiegroep 'Het Kraaienest' per 1 juli te sluiten."²²² In de jaren negentig hielden de werkomstandigheden in Neerbosch niet alleen een risico in voor medewerkers, maar ook voor de zorg aan de jongeren. Het werk was zwaar en voor veel medewerkers was het onduidelijk wat hun arbeid nu eigenlijk opleverde, bleek uit onderzoek in 2000 naar de 'zwaarte' van het werk binnen GSJ Lindenhout. Uit dat onderzoek kwamen twee oorzaken naar voren die vooral de psychische belasting verklaarden die medewerkers ervoeren. Het eerste was het "niet weten wanneer je het goed doet", het tweede het "gebrek aan zicht op het resultaat van de behandeling".²²³

3.4. Inspraak in een gesloten gemeenschap

Neerbosch streefde naar een integrale benadering van de opvoeding van de kinderen. Integraal was de zorg wanneer leefgroepen, onderwijs, werkplaatsen en stafmedewerkers nauw samenwerkten.²²⁴ Het verwezenlijken van deze pedagogische benadering vergde veel tijd vanwege de vele verschillende overleggen die plaatsvonden. Eind jaren zestig telde Neerbosch dertien verschillende overlegvormen, verdeeld over verschillende organisatieonderdelen en disciplines. Zo waren er overleggen voor leefgroepen inclusief de pupillen, voor de groepsleiding, de paviljoenshoofden en de pedagogische staf. De laatste bespreking was ingevoerd in mei 1968 om de kennis van verschillende disciplines te bundelen. Paviljoenshoofden, de adjunct-directeur, het schoolhoofd, de arts, de zenuwarts, de psycholoog, de maatschappelijk werker en de directeur bespraken daarin een aantal kinderen uit een specifiek paviljoen.²²⁵ Het streven was om alle kinderen minimaal een keer in de stafvergadering te bespreken nadat ze door specialisten als de psychiater waren onderzocht. Daarnaast werden daar alleen kinderen besproken die daar gezien hun ontwikkelingen of moeilijke gedrag aanleiding toe gaven.²²⁶

Groepsleiders namen tot begin jaren zeventig slechts deel aan twee van de dertien overlegvormen. Ze waren in eigen ogen dan ook nauwelijks betrokken bij het opzetten van de pedagogische begeleiding van hun eigen pupillen.²²⁷ Vijf groepsleiders pleitten in maart 1971 voor een radicale verandering met veel kortere besluitvormingslijnen.²²⁸ Hun kritiek resulteerde in een proef met enkele zogenoemde 'zelfstandige groepen'. Daarin opereerde de groepsleiding onafhankelijker van het middenmanagement, zoals de paviljoenshoofden en de algemeen hoofdlerder van Neerbosch.²²⁹ De hoofdlerder was het eerste aanspreekpunt voor groepsteams bij problemen die niet binnen een leefgroep konden worden opgelost.

Twee jaar later evalueerde de algemeen hoofdlerder het functioneren van de zelfstandige groepen. De hoofdlerder signaleerde dat sommige pupillen minder structuur kregen geboden en dat er crisissituaties ontstonden in diverse leefgroepen. Hij weet die problemen aan het feit dat teams vaker incompleet raakten als gevolg van kortere werktijden, studiefaciliteiten, ziekte of vertrek van groepsleiders. Het gevolg daarvan was dat er een te grote afwisseling ontstond van groepsleiders, wat volgens de hoofdlerder ten koste ging van de zorg aan de kinderen. Voor hem werd duidelijk dat van "enige benadering, aan behandeling kwamen we toch al niet toe, haast al geen sprake was bij een compleet instabiel team".²³⁰ De oorzaak van crisissituaties was volgens hem niet dat een team al dan niet een zelfstandige groep vormde, want de problemen signaleerde hij in alle teams. De combinatie van verzelfstandigde groepsleiding met de komst van meer zeer moeilijk opvoedbare kinderen, pakte volgens hem wel slecht uit. "Dat deze kinderen er in vele gevallen herhaaldelijk

²²¹ AN, inv.nr. 12.7.2, Notulen Raad van Toezicht 16 september en 18 november 1998; Concept-fusieovereenkomst dd. 13 oktober 1997, Organogram G.S.J. Lindenhout per 1 januari 1998.

²²² AN, inv.nr. 12.7.2, Regionaal Management Team Regio Arnhem, 19 mei 1999.

²²³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarbeeld 2000-2001*, 5.

²²⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1972*; AN, inv.nr. 12.7.1, 'De voorlopige plaats van de ortho-pedagogische medewerker binnen het Kinderdorp "Neerbosch"', 28 augustus 1973.

²²⁵ AN, inv.nr. 12.7.2, Notulen stafvergadering, 22 november 1971.

²²⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1968*, 13.

²²⁷ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1963*, 12 en *Jaarverslag 1968*, 12.

²²⁸ AN, inv.nr. 11.7.1, Kinderdorp Neerbosch doordacht (Havelte/Neerbosch, maart 1971) 8.

²²⁹ AN, inv.nr. 12.7.2, Bespreking Pedagogische Medewerk(sters), 2 november 1972.

²³⁰ AN, inv.nr. 12.7.2, 'Evaluatie t.a.v. de zelfstandige groepen', 2.

uitknappen moet ons met zorg vervullen.”²³¹ Al met al lijkt het erop dat pupillen van Neerbosch de rekening betaalden van alle veranderingen. De discussies over het reilen en zeilen van Neerbosch leidden in 1973 tot de invoering van een nieuwe organisatie- en overlegstructuur waarin de groepsteams, ondanks de kritische opmerkingen van de hoofdleraar in 1973, inderdaad een zelfstandiger rol kregen toebedeeld.²³² Continu overleg over en met het kind moest in de nieuwe opzet centraal staan. Er werden elf overlegvormen opgetuigd in en rond de leefgroepen naast de gesprekken tussen kind, groepsopvoed(st)ers en schoolleiding. Het betrof overleggen variërend van teambesprekingen via unitbesprekingen tot het Pedagogisch Beraad en het Algemeen Pedagogisch Beleidsvergadering met alle pedagogische medewerkers.²³³

De nieuwe overlegstructuur bleef gedurende de jaren zeventig voor onvrede zorgen. Sommige deelnemers aan de ‘kleine staf’ meenden dat de echte besluiten toch door de ‘grote staf’ zouden worden genomen. Daardoor functioneerde het overleg van de kleine staf vaak niet goed.²³⁴ Groepsleiders spraken tijdens het pedagogisch beraad weinig omdat ze bang waren hun standpunt niet goed te kunnen formuleren.²³⁵ Anderen meenden dat ze overruled werden door “mr. Visser”. Hij was namelijk nogal uitgesproken in zijn opvattingen.²³⁶ Docenten van de interne scholen van Neerbosch klaagden in 1975 dat het bijwonen van vergaderingen vaak lastig was omdat die in negen van de tien gevallen onder schooltijd plaatsvonden.²³⁷ Drie jaar later klaagden daarentegen vijf groepsleiders over een “zeer gebrekkige overlegsituatie” met de onderwijzers. Te vaak kwam het voor, stelden ze, dat zij pas op gezamenlijke vergaderingen voor het eerst werden geconfronteerd met problematisch gedrag op de interne school van een kind uit hun leefgroep.²³⁸ Daarnaast liet ook de voorbereiding voor de vergaderingen wel te wensen over, bleek dat jaar. “We weten veelal niet welke onderwerpen ter sprake komen op het beraad”, erkenden enkele groepsleiders in 1978. “We hebben over andere dingen gesproken. En schamen ons daar een beetje over. De onderwerpen op het beraad worden nog wel eens wat negatief bekeken. Er zijn vaak ook leuke dingen en die worden dan weggelaten. Het beraad werkt soms deprimerend.” Er bestond eind jaren zeventig in veel geledingen onvrede over de bestaande ‘beleidsoverlegstructuren’.²³⁹

Tegelijk bleek dat er ook groepsleiders waren die worstelden met het zelfstandig functioneren van hun teams. Volgens een team van een jongensgroep van 12- tot 14-jarigen kwam dat allereerst doordat in hun team veel ziekteverzuim was. Ten tweede bleek er plaatsgebrek te zijn voor kinderen die beter in een andere leefgroep zouden kunnen instromen. Ten derde bestonden er spanningen binnen het groepsleidersteam. Alle drie de oorzaken van het slechter functioneren van dit team, in 1975, waren risicofactoren voor de pupillen. Dat de leefgroep toch nog bleef functioneren, was volgens de teamleden vooral te danken aan de intensieve begeleiding door pedagogische medewerkers.²⁴⁰ Die laatste constatering geeft aan dat de gewenste begeleiding door pedagogisch gespecialiseerd personeel goed uit kon werken. Andere teams waren over de begeleiding juist niet te spreken, bleek in september 1975. Collega’s waren te vaak afwezig omdat deelname aan overleggen vrijwillig was. Ook hadden groepsleiders nauwelijks zicht op het effect van de teambegeleiding. De groepsleiders wilden graag onderwerpen bespreken die blijkbaar niet ter sprake kwamen, zoals gesprekken over onderlinge samenwerking, over individuele en groepssituaties, behandelingsplannen en rapportages.²⁴¹

Begin jaren tachtig klonken geluiden over gebrekkige onderlinge communicatie en over vriendjespolitiek, wat wijst op slechte onderlinge verhoudingen tussen personeelsleden van Neerbosch. “De formele wegen om tot besluiten te komen zijn zo onduidelijk geworden dat hiervoor informele wegen (‘vriendjespolitiek’) in de plaats zijn gekomen. Over al dan niet uitvoering van de

²³¹ AN, inv.nr. 12.7.2, ‘Evaluatie t.a.v. de zelfstandige groepen’, 2.

²³² AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1972*.

²³³ AN, inv.nr. 12.7.2, Kinderdorp Neerbosch. *De interne pedagogische structuur van Neerbosch* (Neerbosch, 1973); AN, inv.nr. 12.3.3, Zwarte map, inleiding, november 1979.

²³⁴ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 13 december 1973.

²³⁵ AN, inv.nr. 11.7.1.1, Map verslagen leefgroepen 1973-1974, Notulen unitbespreking 7 februari 1974.

²³⁶ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch beraad, 14 februari 1974.

²³⁷ AN, inv.nr. 12.7.1, Verslag APBV, 13 maart 1975.

²³⁸ AN, inv.nr. 12.7.1, Vijf groepsleiders aan groepsteams, lijnfunctionarissen, directie en vbo-leerkrachten en leiding [voorjaar 1978].

²³⁹ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 17 maart en 26 mei 1978.

²⁴⁰ AN, inv.nr. 11.7.2, *Verslag Ypenburg*, 24 maart 1975; AN, inv.nr. 11.7.2., Evaluatie-papier Ypenburg.

²⁴¹ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 4 september 1975.

in de wandelgangen 'gedropte' plannen vindt onvoldoende of onvoldoende herkenbare terugrapportage plaats", luidde een eerste verslag van een stuurgroep die de onderlinge communicatie binnen Neerbosch moest stroomlijnen.²⁴² De stuurgroep was ontstaan uit onvrede op diverse niveaus over de gebrekkige overlegpraktijk.

Het duurde tot het aantreden van de nieuwe directeur drs. D. Willemsen voordat er een nieuwe wind ging waaien in het kinderdorp. Vanaf 1988 mocht iedereen op basis van persoonlijke inbreng en eigen deskundigheid meepraten. Het bijwonen van overleggen was niet langer vrijblijvend. Medewerkers konden daarmee namelijk ook op de eigen verantwoordelijkheid worden aangesproken.²⁴³ Of dat in de jaren negentig daadwerkelijk gebeurde, is onbekend, want in de daarbij volgende overleggen wordt daar geen melding over gemaakt. Binnen de vso-zmok-school die in de jaren negentig in omvang groeide, ontstonden in elk geval grote problemen. In 1995, drie jaar voordat de school zou worden overgenomen door de Stichting Orthopedagogische Onderwijs Centra, constateerde het adviesbureau Rijnconsult dat de verhouding tussen de schooldirecteur en het bestuur "ronduit slecht" was.²⁴⁴ Of en hoe die problemen effect hebben gehad op de orthodidactische hulpverlening aan de jongeren van Neerbosch, is onduidelijk.

Samenvattend kan gesteld worden dat in Neerbosch vanaf de jaren zeventig een minder hiërarchische structuur ontstond. Groepsleiders kregen meer verantwoordelijkheden voor de leefgroepen waaraan ze leiding gaven en werden steeds beter opgeleid. Tegelijk lijken opmerkingen van groepsleiders van Neerbosch erop te wijzen dat ze zich in de jaren zeventig niet altijd veilig voelden onder elkaar. Dat kan een symptoom zijn van de zwijgcultuur die in sommige delen van de leefgemeenschap heerste. Ook voelden sommige groepsleiders zich nog steeds niet voldoende serieus genomen omdat ze zich overruled voelden. Andere groepsleiders bereidden zich niet of nauwelijks voor op overleggen met pedagogisch begeleiders of kwamen er in het geheel niet opdagen. De overleggen waren toch vrijwillig en ze zagen het nut er niet van in. Dat kan te maken hebben gehad met onzekerheid van medewerkers over zichzelf of juist met zelfoverschatting, zoals bleek uit de laatdunkende wijze waarop sommigen zich uitten over bijscholing. Een andere oorzaak kan de aanhoudende hoge werkdruk zijn geweest, waardoor er nauwelijks tijd overbleef voor reflectie. Daarnaast kan een gebrek aan onderling vertrouwen een rol hebben gespeeld, wat onder meer blijkt uit het bestaan van vriendjespolitiek. Hoe dan ook: gebrek aan overleg zal uiteindelijk een negatief effect hebben gehad op de zorg voor de pupillen.

Dat groepsleiders zich soms niet durfden uit te spreken, kwam onder meer doordat nieuwe groepsleiders in de jaren zeventig vaak nog niet goed geschoold waren wanneer ze in dienst traden. Tegelijk was er sprake van een sterk groeiende laissez faire-cultuur waarin teams steeds zelfstandiger en onafhankelijker van het middenkader werkten. Voor sommige teams pakte dat goed uit, maar andere groepsteams kampten met problemen, onder meer door een hoge werkdruk, een hoog personeelsverloop, een hoog ziekteverzuim, conflicten binnen een team, of een combinatie van twee of meer van deze factoren. De begeleiding van pedagogisch gespecialiseerd personeel kon dan helpen. Sinds de jaren zestig waren veel meer specialisten in dienst getreden of hadden groepsleiders zich daartoe ontwikkeld. Hun aanwezigheid was geen garantie voor succes. De zelfstandigheid van groepsteams leidde soms ook tot conflicten met de pedagogisch coördinator en in 1980 zelfs tot het ontslag van een volledig team van een jongensgroep.

Het aantal groepsleiders met een beroepsopleiding nam in de jaren zestig en zeventig sterk toe. In de jaren tachtig hadden de meeste groepsleiders een vakopleiding gevolgd. De werklast ervoeren de groepsleiders als hoog en het verloop onder hen was groot met een gemiddeld loondienstverband van 3,5 jaar in 1980. Betere arbeidsvoorwaarden, zoals kortere werkdagen, meer vakantiedagen en studiefaciliteiten, leidden tot meer wisseling van groepsleiders en daardoor soms tot onrust in leefgroepen. Dat gebeurde ondanks dat het aantal groepsleiders per leefgroep in de jaren zeventig toenam. Door bezuinigingen in de jeugdzorg in de jaren tachtig en de groei van ambulante hulpverlening vond er een verdere schaalverkleining plaats van het kinderdorp. De jongeren die nog wel naar Neerbosch kwamen, hadden te kampen met complexere problemen dan voorheen. De intensievere hulpverlening die zij nodig hadden, leidde ertoe dat in Neerbosch kleinere leefgroepen

²⁴² AN, inv.nr. 12.7.1, 1e verslag van de Stuurgroep over de periode 18-9-1981 – 14-10-1981.

²⁴³ AN, inv.nr. 12.7.1, *Overlegstructuren in beweging* (Neerbosch, 23 september, 1988) 2; AN, inv.nr. 12.5.1., *Jaarverslag 1988*, 19.

²⁴⁴ AN, inv.nr. 12.6.1, Rijnconsult, *Toekomst Lindenhout. Kompas tot 2000* (Arnhem, [1995]) 24.

kwamen, wat meer inspanningen van het personeel vereiste. Tot begin jaren zeventig bestonden er nog leefgroepen van zestien kinderen. In de jaren negentig waren dat leefgroepen met hooguit acht plaatsen. Het personeel van Neerbosch lijkt eind jaren negentig onvoldoende voorbereid te zijn geweest op een goede omgang met steeds zwaardere psychiatrische problematiek van pupillen, zo zal ook blijken in de volgende paragraaf.

4. Pedagogische doelstelling en opvoedkundige praktijk

Vanouds was in Neerbosch aandacht voor het samengaan van opvoeding, onderwijs en vrijetijdsbesteding. Deze geïntegreerde aanpak veranderde in de loop van de tijd. Die werd steeds meer gericht op behandeling in plaats van opvoeding. In 1994 stond in het jaarverslag de hulpverlening omschreven als een orthopedagogische behandeling binnen de leefgroepen, orthodidactische behandeling binnen het speciaal onderwijs en een gestructureerde vrijetijdsactivering.²⁴⁵ Tegen die tijd combineerde Neerbosch de residentiële hulp aan jongeren steeds meer met ambulante hulpverlening in gezinnen. De veiligheid voor pupillen in Neerbosch en het leefklimaat in het internaat hebben daarmee te maken. Die werd onder meer beïnvloed door de leefomgeving en de pedagogische doelstelling en de pedagogische praktijk. De vraag die in deze paragraaf centraal staat, is of daarin mogelijk ook aanknopingspunten zijn te vinden die het geweld dat voorkwam, kan verklaren.

4.1. Pedagogische doelstelling

Het streven van Neerbosch om opvoeding, onderwijs en vrijetijdsbesteding in de zorg voor kinderen samen te voegen, werd aangeduid met de term 'geïntegreerde hulpverlening'. De doelstelling was, zoals bij jeugdzorg in het algemeen, het voorbereiden van de pupillen op deelname aan de samenleving. Een belangrijk aspect binnen de pedagogische doelstelling was gericht op het creëren van een stabiel leefklimaat binnen een gesloten dorpsklimaat. De zorg was tot in de jaren negentig vooral gericht op "affectief en pedagogisch verwaarloosde jongeren".²⁴⁶ Bij het interne onderwijs richtten de onderwijzers en werkmeesters zich tot in de jaren zestig op het aanleren van algemene vorming en het leren van ambachten voor de jongens, en huishoudelijke werkzaamheden voor de meisjes. Vanaf eind jaren zestig kwam er binnen het speciaal onderwijs dat Neerbosch bood, steeds meer aandacht voor jongeren om hen een overstap te kunnen laten maken naar het beroepsonderwijs buiten Neerbosch. Die overstap werd minder vaak gemaakt toen vanaf de jaren zeventig binnen het kinderdorp het vso-zmok-onderwijs sterk groeide. De school richtte zich steeds meer op het integreren van het onderwijs met de opvoeding in de leefgroepen, wat onder meer bleek uit de aanstelling van een schoolpsycholoog in 1977. Het aanleren van sociale vaardigheden werd daarbij erg belangrijk.

De pedagogische doelstelling van de vrijetijdsbesteding was tot in de jaren zeventig vooral gericht op het leren nuttig bezig te zijn buiten school en werk om. Om dat te bereiken moest het personeel volgens de huisregels uit begin jaren vijftig een goede sfeer creëren, verveling tegengaan en door goed voorbeeldgedrag jongeren stimuleren zich nuttig bezig te houden. Het risico van gestichten, meldden de huisregels, was dat jongeren hun tijd zouden verdoen. En dat zou ten koste gaan van hun studie en algemene ontwikkeling.²⁴⁷ In de jaren tachtig werd de doelstelling gericht op het zelfstandig leren invullen van hun vrije tijd.²⁴⁸ Vanaf 1990 integreerde Neerbosch de "gestructureerde vrijetijdsbesteding" met de opzet en uitvoering van de orthopedagogische behandelplannen.²⁴⁹ De reden daarvoor was dat jongeren die in deze periode in Neerbosch woonden, vaak in hun vrijetijdsactiviteiten waren vastgelopen.²⁵⁰ Vrijetijdsactivering richtte zich in de jaren negentig daarom steeds meer op het vergroten van sociale weerbaarheid.²⁵¹

4.2. Pedagogische praktijk en leefklimaat

Om haar pedagogische doelstellingen te bereiken, hanteerden directie en medewerkers van Neerbosch vaste regels, al veranderden die gaandeweg. In de jaren vijftig hadden kinderen zich aan

²⁴⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1994*, 6.

²⁴⁶ AN, inv.nr. 27.3, Film over Neerbosch (Mr. Johan Visserschool, Nijmegen, 1991).

²⁴⁷ Idem, 23, 36-37.

²⁴⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1988*, 10.

²⁴⁹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 10; *Jaarverslag 1992*, 10-11; *Jaarverslag 1994*, 7, 9.

²⁵⁰ AN, inv.nr. 27.3, Film over Neerbosch (Mr. Johan Visserschool, Nijmegen, 1991).

²⁵¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1993*, 5.

veel strengere regelgeving te houden dan in de jaren zeventig en tachtig, toen er soms sprake was van een vergaande tolerantie. Zowel strenge regelgeving als vergaande tolerantie, zo blijkt uit dit onderzoek, kunnen risicofactoren in zich dragen op geweld.

4.2.1. Strikte regels in de jaren vijftig en zestig

In de leefgroepen bestond tot in de jaren zestig een strikte, vaste dagindeling. Wel verschilden de regels per leefgroep en per sekse, blijkt uit het huishoudelijk reglement van begin jaren vijftig. Meisjes moesten meer huishoudelijk werk verrichten en dat nauwkeuriger doen dan de jongens, al werd van jongens verwacht dat ze hun leefgebied ook netjes en schoon hielden. De meisjes kregen om beurten de opdrachten om verschillende gebouwen schoon te houden.²⁵² Er bestonden begin jaren vijftig ook duidelijke regels waar pupillen zich aan dienden te houden. Zo mochten alleen jongens van 16 jaar en ouder roken en meisjes niet. Kaartspelen en moderne dansen waren verboden, want dat zou kunnen "leiden tot een hartstocht" en zou pupillen op het verkeerde pad kunnen brengen. Volksdansen mocht wel.²⁵³ De briefwisseling van kinderen stond in de jaren vijftig en zestig onder toezicht van de directie. Brieven en pakketten van kinderen uit eenzelfde gezin werden uitgereikt aan het oudste kind. Er werd op gelet dat deze de ontvangen zaken eerlijk verdeelde.²⁵⁴

De strikte regelgeving kon van de jaren veertig tot eind jaren zestig gepaard gaan met het uitdelen van stevige straffen. In Neerbosch moesten die de opvoeding dienen, schreef Van Lindonk in het Huisreglement van begin jaren vijftig. In dat huisreglement werden diverse vormen van straffen genoemd. De minst ernstige straffen mocht een groepsleider of onderwijzer zelf opleggen, zoals het beperken van bewegingsvrijheid op het terrein of in een klaslokaal. Ook een straf waarbij bepaalde voorrechten voor maximaal een dag werden onttrokken, mochten zij nog uitdelen, bijvoorbeeld het onttrekken van snoepen, roken of het niet mogen bezoeken van een clubavond. Dergelijke straffen konden echter alleen verlengd worden in overleg met het paviljoenshoofd of de directeur. Een andere maatregel was verwijdering uit de groep door verblijf op de slaapzaal, met mogelijk een opdracht om te werken. "Opsluiting in W.C., kast of onverlicht vertrek mag niet plaats vinden", vermelden de huisregels expliciet. Ook lijfstraffen waren verboden, "hoe heilzaam een lijfstraf wellicht ook zou kunnen zijn", aldus de huisregels. Het plaatsen in de afzonderingskamer, die ook wel als 'cel' werd aangeduid, mocht alleen gebeuren na toestemming van de directie. De laatste huisregel die over straffen handelde, stelde dat het onthouden van voedsel en fruit "bij voorkeur" niet als straf diende te worden opgelegd.²⁵⁵ Over hoe er moest worden omgegaan met personeel dat deze regels overtrad of dat geweld pleegde richting kinderen, staat niets vermeld.

Om de voorgeschreven leefregels te kunnen handhaven, en daarmee de toenmalige opvoedkundige doelstellingen te bereiken, werd in Neerbosch in de jaren vijftig en zestig streng toezicht gehouden. Met dat oogmerk was het terrein van het kinderdorp verdeeld in vijf sectoren. Elke sector stond onder controle van de groepsleiding van een van de nabijgelegen paviljoens. Personeelsleden moesten vooral letten op allerlei baldadig gedrag, zoals vernieling en het klimmen op wagens en auto's. Een algemene stelregel voor het personeel bij dit alles was dat men met tact moest optreden en niet direct straf moest uitdelen.²⁵⁶ Een speciaal punt van aandacht betrof het toezicht op de omgang tussen oudere jongens en meisjes. Bewoners van de oudste jongensafdeling en oudste meisjesafdeling mochten in de jaren vijftig samen wandelen in de Middenstraat op de inrichting.²⁵⁷ Oudere jongens mochten zich over het gehele terrein bewegen, maar wanneer de oudere meisjes op zomeravonden buiten kwamen, mochten zij met hen geen contact leggen. De jongeren hielden zich er niet aan, bleek al eerder uit de strafregisters. Straffen werden onder meer uitgedeeld wegens ongeoorloofde omgang tussen jongens en meisjes. Verder mochten jongens het kinderdorp wel verlaten, maar de meisjes alleen na toestemming van de directie.²⁵⁸ Het was meisjes van boven de 17 jaar toegestaan zich met mate op te maken na vijf uur 's middags of op vrije dagen. Wanneer de

²⁵² AN, inv.nr. 12.5.2, *Huisregels Van 't Lindenhoutstichtingen*, 23.

²⁵³ *Idem*, 30-32.

²⁵⁴ *Idem*, 51.

²⁵⁵ *Idem*, 11-12.

²⁵⁶ *Idem*, 12-14.

²⁵⁷ *Idem*, 23, 36-37.

²⁵⁸ *Idem*, 29-30.

groepsleiding de opmaak teveel van het goede vond, met uittrekken van wenkbrauwen of “brutaal-rougesmeer”, moest die het paviljoenshoofd of desnoods de directie waarschuwen.²⁵⁹ Het strenge leefklimaat vormde een risicofactor voor de kinderen. Ze hadden weinig vrijheid en ze kregen weinig individuele aandacht. Uit het overzicht van incidentmeldingen bleek al dat het leefklimaat in Neerbosch sterk bepaald werd door individuele groepsleiders. De grote omvang van de instelling bood mogelijkheden voor groepsleiders tot geweld en misbruik.

4.2.2. Praten en zwijgen in de jaren zeventig en tachtig

In de jaren zeventig werden de officiële leefregels soepeler gehanteerd en uiteindelijk afgeschaft. Zo was het begin jaren zeventig niet langer verboden voor jongens en meisjes om hand in hand te lopen, iets waarop de groepsleiders eind jaren zestig nog streng moesten toezien van de directie.²⁶⁰ Onder invloed van de democratiseringsgolf van de jaren zestig en zeventig kregen kinderen ook op andere terreinen meer vrijheid. Vanaf 1975 mochten jongeren bijvoorbeeld zelfstandig kleding kopen. Dat leidde er onder meer toe dat meisjes ook broeken gingen dragen in plaats van alleen rokken en jurken.²⁶¹ Daar stond tegenover dat de grotere tolerantie, zoals in paragraaf 1 bleek, ook tot verwaarlozing kon leiden. Volgens sommige oud-Neerboschers was er, achteraf gesproken, wel eens sprake van teveel vrijheid en te weinig sturing. Zelfs bestond er volgens een voormalige bewoonster onder Neerboscher jongeren bijna “geen greintje respect meer” voor de groepsleiding.²⁶²

Ook het straffklimaat versoepelde. Volgens diverse bronnen werd er vaker met jongeren gepraat in plaats van hen straffen te geven. En tijdens overleggen zochten pedagogen en groepsleiders vaker naar een verklaring voor het gedrag van kinderen. Een voorbeeld maakt duidelijk dat het geweld anders was en ook de strafmaatregel. In 1979 werd geconstateerd dat binnen een leefgroep van oudere jongens veel vernielingen en inbraken plaatsvonden. Verveling zou een oorzaak kunnen zijn, volgens een van de pedagogische adviseurs. Het uitgangspunt bij een pedagogische verantwoorde afhandeling moest volgens dit pedagogenoverleg zijn dat “het pedagogisch element moest domineren bij het kiezen van de straf, correctie, vergoeding, tegenprestatie of wat dan ook, zoals in het reglement staat gemeld”.²⁶³ Hoe dat precies vorm moest krijgen, vonden de pedagogen lastig. Directeur Zalsman Wielenga verlangde in deze kwestie nog even terug naar de isoleercel – “dat werkte wel preventief” – om vervolgens te adviseren de rapportages over een kind nog eens na te lezen zodat het psychologisch beeld bij de problemen werd betrokken.²⁶⁴

In 1979 werden in een zogenaamde ‘zwarte map’ - naar de kleur van de omslag - gedragsregels, regelingen en afspraken voor medewerkers én kinderen omschreven. Alles in deze map was bedoeld om de behandeling van een kind zo planmatig en gestructureerd mogelijk te laten verlopen. Daarvoor was “het beschikken over voldoende en juiste informatie van en over het kind een belangrijke zaak”, vermeldde de inleiding. De map bleef in eigendom van de leefgroepen om ervoor te zorgen dat “niets van alle informatie verloren gaat en continue beschikbaar is”.²⁶⁵ Naast regelmatige verslaglegging was er veel aandacht voor diverse overleggen over het kind en tussen het kind en zijn opvoeders en schoolleiding. Aandachtspunten die genoemd werden, hadden betrekking op verzorging, gezondheid, lichaamsbeleving, contact met familie, school of werk, contacten met hulpverleners en een plan voor de komende periode.²⁶⁶ De coördinatie van de diverse elementen lag in handen van de mentor die ieder kind kreeg toebedeeld en die de contacten onderhield met school, ouders en werk en ook gesprekken had met een pupil.²⁶⁷

Regels in de zwarte map die betrekking hadden op mogelijk fysiek of psychisch geweld, betroffen post, drankgebruik (beperkt toestaan van licht-alcoholische dranken, maar personeel niet onder

²⁵⁹ Idem, 30-32.

²⁶⁰ www.vpro.nl/programmas/ovt/spel~RBX_VPRO_689274~ovt-2014-11-09-11-25-het-spoor-terug-kinderdorp-neerbosch-deel-2~.html.

²⁶¹ Stolk 1988, 124, 129.

²⁶² Stolk 1988, 130.

²⁶³ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 4 mei 1979.

²⁶⁴ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 4 mei 1979.

²⁶⁵ AN, inv.nr. 12.3.3, Zwarte map, Inleiding, november 1979.

²⁶⁶ AN, inv.nr. 12.3.3, Zwarte map, Inleiding, november 1979.

²⁶⁷ Mededeling van oud-medewerkster in email 6 december 2018.

diensttijd), wapenbezit (verboden), vernielingen en ruilhandel. Het gegeven regels waren opgeschreven, lijkt erop te duiden dat niet alle verboden voor het personeel vanzelfsprekend waren. Dat dat in de praktijk ook het geval was, bleek in paragraaf 1, waar verteld werd over het terugkerend alcoholgebruik van een groepsleider onder werktijd. Het was zaak, stond in de map, om post voor de kinderen zo snel mogelijk te bezorgen. De briefcensuur was in 1979 blijkbaar al afgeschaft. Kinderen mochten per week twee brieven gratis versturen. Verstuurd ze meer post, dan moesten ze de porto zelf betalen. In geval van vernielingen moesten allereerst de ouders aangesproken worden. Het groepsteam bepaalde vervolgens samen met de pedagogische coördinator welke maatregelen werden genomen. Het pedagogische uitgangspunt bij een mogelijke maatregel was, aldus de zwarte map uit 1979, de bewustmaking van wat er gebeurd was.²⁶⁸

Personeel mocht geen ruilhandel drijven met pupillen en zelf mochten pupillen dat onderling alleen doen na toestemming van de groepsleiding. Ruilhandel vond ook wel plaats op de interne vso-zmok-school van Neerbosch. De ruilhandel was een van de redenen dat groepsleiders regelmatig contact onderhielden met het schoolteam naast de pedagogische overleggen die ze ook hadden. De praktijk leerde namelijk dat het ruilen en lenen soms uit de hand liep.²⁶⁹ Behalve dat de alsmaar groeiende schoolpopulatie van de vso-zmok-school jongeren van Neerbosch met de buitenwereld in contact bracht, vormde die een risicofactor voor mogelijk fysiek of psychisch geweld in de vorm van vechten of intimidatie. Een andere risicofactor was dat groepsleiders vaak niet op één lijn zaten bij het handhaven van de regels. Een themaachtend over drugsgebruik werd in 1985 vooral belegd omdat niet in alle groepen dezelfde regels werden gehanteerd. De groepsleiding tolereerde drugsgebruik vaak zolang het softdrugs betrof. Daarover ging het personeel wel met jongeren in gesprek en wees hen op de gevaren van drugsgebruik.²⁷⁰

Van grote invloed op het leefklimaat in de leefgroepen waren de onderlinge verhoudingen tussen personeelsleden. De nieuwe overlegstructuren die in 1973 waren ingevoerd, zorgden weliswaar voor meer zelfstandigheid van groepsteams, maar van de openheid die de reorganisatie ook had moeten creëren, bleek nauwelijks sprake te zijn. Het bestuur van Neerbosch sprak in 1979 uitgebreid over de cultuur binnen het kinderdorp. Duidelijkheid, openheid, betrokkenheid en doelmatigheid zouden er leidend moeten zijn. "Toch moet erkend worden dat de gewenste duidelijkheid er lang niet overal is", constateerden bestuursleden. Vooral nieuwe medewerkers hadden vaak moeite zich snel te kunnen inwerken. En ook richting de kinderen liep het geregeld mis. "Ook blijkt men nog al eens fouten te maken doordat men niet duidelijk de verantwoordelijkheid ziet. Een kind loopt b.v. weg en men weet niet duidelijk de lijnen te volgen die men gaan moet om een dergelijk geval goed af te handelen." En wat de gewenste openheid betreft, werd gesteld dat die maar beperkt mogelijk was omdat "expliciete belangen" zich daar tegen zouden kunnen verzetten. Wat met dat 'expliciet' precies werd bedoeld, wordt in de bestuursnotulen niet benoemd.²⁷¹

Uit de discussie binnen het bestuur blijkt dat gebrek aan openheid en vertrouwen risicofactor vormden voor de veiligheid van de pupillen. De discussie was een uiting van de gesloten cultuur die in delen van het kinderdorp bestond. Kritische vragen stellen richting collega's en leiding was nauwelijks mogelijk.²⁷² Deze constatering uit het onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut werden tijdens dit onderzoek deels bevestigd door diverse oud-medewerkers en door meldingen die bij de commissie zijn binnengekomen. Die meldingen hadden betrekking op de situatie eind jaren zestig en halverwege de jaren zeventig.²⁷³ Pogingen om daar begin jaren tachtig opnieuw verandering in te brengen, verliepen stroef, blijkt uit bestuursnotulen. Over een uitgebreid gesprek dat tussen medewerkers werd gevoerd in bijzijn van het bestuur, staat nauwelijks iets genoteerd in de notulen. De notulen geven eerder blijk van een afstandelijke houding van het bestuur.²⁷⁴ Misstanden die, zoals achteraf bleek, bij sommige medewerkers bekend waren, werden verzwegen, zoals het seksueel misbruik door de directeur in de jaren tachtig.²⁷⁵ Volgens oud-pupillen waren het

²⁶⁸ AN, inv.nr. 12.3.3, Zwarte map, Inleiding, november 1979.

²⁶⁹ AN, inv.nr. 11.7.2, Notulen Pedagogisch Beraad, 4 mei 1979, 2-3.

²⁷⁰ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen ABV-vergaderingen van 18 januari 1985 en 28 november 1986.

²⁷¹ AN, inv.nr. 38.4, Bestuursnotulen, 21 februari 1979.

²⁷² Lünemann et al. 2013, 11.

²⁷³ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 22 november 2017; Idem, melding 4 mei 2017

²⁷⁴ AN, inv.nr. 38.4, Bestuursnotulen 13 mei 1981.

²⁷⁵ Mededeling oud-personeelslid van Neerbosch, 2 juli 2018.

vooral de goede leiders die vertrokken omdat ze het leefklimaat en het geweld tegen kinderen niet aankonden.²⁷⁶

4.2.3. *Protocollen en procedures in de jaren negentig*

In de jaren negentig voerde Neerbosch steeds meer protocollen en procedures in. Dat maakte deel uit van de professionalisering zoals die in de Wet op de jeugdhulpverlening van 1989 was voorgeschreven. Medewerkers zouden er beter op de hoogte door raken met wat ze moesten doen in bepaalde omstandigheden. In 1994 werd in dat kader het protocol 'Rechten van bewoners binnen de Lindenhoutvoorzieningen' ontwikkeld. Dat speelde in op het inzagerecht, het klachtrecht en de dossiervorming, de rechten van ouders en de positie van plaatsende instellingen.²⁷⁷ Uit een risico-inventarisatie in 1995 bleek dat de meeste medewerkers van Lindenhout toen nog niet op de hoogte waren van het protocol ter voorkoming van seksueel misbruik en ziekteverzuim of wat te doen bij calamiteiten.²⁷⁸ Alle protocollen en procedures kwamen eind jaren negentig daarom in een nieuw handboek te staan.²⁷⁹ In het personeelsblad van Lindehout hadden medewerkers namelijk aangegeven dat ze graag duidelijkheid wilden krijgen hoe ze in welke situatie moesten handelen.²⁸⁰ Het gebrek aan kennis op dat vlak is een mogelijke risicofactor geweest.

Het leefklimaat op de instelling werd in de jaren negentig sterk beïnvloed door de eerder beschreven fusies van Neerbosch en het vertrek van leefgroepen van het internaatsterrein. Eind 1996 verhuisden ook nog eens veel personeelsleden van ondersteunende diensten naar Arnhem. Verschillende fusies, zoals die met de Gelderse Stichting Jeugdzorg, de rooms-katholieke observatiekliniek Dominicus en De Drempel, een groep van 24 jongeren, brachten bovendien diverse bedrijfsculturen bij elkaar. De fusies, hoge werkdruk en hoog ziekteverzuim leidden tot spanningen op het internaatsterrein. De problemen leverden in 1998 twee klachten op die in de klachtencommissie van GSJ Lindenhout werden behandeld.²⁸¹ Wat de inhoud van die klachten is geweest, is onbekend omdat na verloop van tien jaar de dossiers zijn vernietigd conform wetgeving.

Bekend is wel dat in 1998 sprake was van dertien voortijdige uitplaatsingen uit Neerbosch. Dat wil zeggen dat er dertien jongeren vertrokken voordat hun behandeltraject volledig kon worden afgerond. Het betrof waarschijnlijk de Speciale Behandel Unit (SBU) De Drempel, een leefgroep met 24 plaatsen voor jongeren met rand-psihiatrische problemen.²⁸² Het totaal van dertien jongeren betreft vermoedelijk het aantal dat in 1998 werd uitgeplaatst nadat die maatregel in mei 1998 eerst aan drie jongens was opgelegd, zoals hierboven bij de paragraaf over fysiek geweld is beschreven. Naar aanleiding van deze uitplaatsingen legde GSJ Lindenhout eind 1998 het protocol 'Voortijdige Plaatsings Beëindiging' vast. Met terugwerkende kracht werden de voortijdige plaatsingsbeëindigingen vanaf de zomer van dat jaar onderzocht. Wat uit dat onderzoek kwam, is onbekend omdat het onderzoek niet in het archief in Neerbosch is teruggevonden. Het doel ervan was om tot kwaliteitsverbetering van de zorg te komen.²⁸³

Wat in dezelfde tijd de onrust in het kinderdorp versterkte, was het overlijden van twee medewerkers in combinatie met veel ziekte in een van de teams en de sluiting van een leefgroep. "De noodzakelijke continuïteit, stabiliteit en veiligheid kon niet meer geboden worden. De jongeren [...] zijn overgeplaatst naar andere groepen van Neerbosch." Het gevolg daarvan was dat de hulpverlening aan de jongeren niet overal meer goed verliep, schreef de locatieleider van OBC Neerbosch in oktober 1998.²⁸⁴ Volgens een psychologe hadden veel van haar collega's moeite te wennen aan hun nieuwe positie en aan alle nieuwe mensen. Daarbij kwam dat het op het nog steeds forse terrein van het kinderdorp een stuk rustiger was geworden, waardoor, volgens dezelfde psychologe, de sociale controle sterk verminderd was. Ze stelde: "Met het wegvallen van de sociale controle is de

²⁷⁶ Meldpunt COGJ, dossier Neerbosch, melding 27 juli 2016.

²⁷⁷ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1994*, 28.

²⁷⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1995*, 29.

²⁷⁹ AN, inv.nr. 12.6.1, *Beleidsplan Neerbosch 1997 (concept, december 1996)* 19, 22.

²⁸⁰ *Het Lindenblad*, 6e jrg. (1998), no.11/12, 17.

²⁸¹ AN, inv.nr. 12.7.2, Notulen Raad van Toezicht, 18 november 1998.

²⁸² Mededeling van oud-medewerkers, 2 juli 2018.

²⁸³ AN, inv.nr. 12.5.1, 'Invoegen en ritsen', *Jaarverslag GSJ Lindenhout 1997-1998*, 6, 9.

²⁸⁴ *Het Lindenblad*, 6e jrg., no.10, oktober 1998.

beheersbaarheid van de jongeren buiten de huizen, op het terrein een heikel punt. Je weet niet wie waar thuis hoort en wie je kan aanspreken.”²⁸⁵

Samenvattend: Neerbosch ontwikkelde zich van een internaat met strikte regelgeving in de jaren vijftig tot een inrichting met een vrijere onderlinge omgang vanaf de jaren zeventig. Waar de strenge mores tot de jaren zeventig mogelijk leidde tot geweld of misbruik, zorgde de grote mate van tolerantie daarna voor gebrek aan sturing van jongeren die dat wel nodig hadden. De vrijere omgang bracht risico's met zich mee voor de pupillen. In de jaren tachtig werd geprobeerd duidelijker afspraken te maken, maar de gewonnen vrijheid werd niet snel opgegeven door personeelsleden. Onder een deel van het personeel in Neerbosch bestond in de jaren zeventig en tachtig een zwijgcultuur, waardoor misstanden in stand werden gehouden. Het bestuur was eind jaren zeventig op de hoogte van de gesloten cultuur onder het personeel, maar maatregelen op dat vlak werkten weinig uit. Eind jaren tachtig, toen er een nieuwe directie aantrad, werd het personeel meer aangesproken op de eigen verantwoordelijkheden. Dat leidde tot meer openheid, waarmee risico's op geweld verminderden. Daar stond tegenover dat fusies en reorganisaties, toenemende werkdruk en de verhuizing van het hoofdkantoor naar Arnhem in de jaren negentig tot spanningen leidden. Personeelsgebrek, problemen met het omgaan met zeer moeilijk opvoedbare jongeren met psychiatrische problemen, maar ook hoog ziekteverzuim en het overlijden van twee medewerkers in een van de leefgroepen, beïnvloedden de zorg voor pupillen negatief. Als onderdeel van de professionalisering werden vanaf de jaren negentig protocollen ingevoerd. Het personeel bleek daarvan echter niet goed van op de hoogte, wat ook een risicofactor was voor het vóórkomen van geweld.

4.3. Rapportages, therapieën en vrijetijdsbesteding

De begeleiding en behandeling van pupillen maakte in de onderzochte periode een professionaliseringsslag door. Dat blijkt onder meer uit de verbetering van de rapportage en verslaglegging over pupillen. Hoe dat gebeurde geeft een indicatie van de mate van professionaliteit aan. Opeenvolgende verslagen gaven groepsleiders en pedagogische specialisten namelijk inzicht in hoe een pupil zich ontwikkelde en welke acties mogelijk konden worden ondernomen.

4.3.1. Rapportages

In de jaren vijftig noteerden groepsleiders voor paviljoenshoofden, psychologen en psychiaters hun observaties van kinderen in afzonderlijke schriftjes. Observatiepunten betroffen onder meer sociaal gedrag, wie vaste vrienden of vriendinnen waren, opvallende trekken, contact met de familie en godsdienstige belangstelling.²⁸⁶ Daarnaast bestond er een groepsschrift waarin dagelijks aantekeningen werden gemaakt over de ontwikkeling van kinderen, van zieken, uitgedeelde straffen en hoe het met de groep was gesteld. Het schrift werd dagelijks ter controle ingeleverd bij de directie die het na lezing weer teruggaf aan het paviljoenshoofd. Daarnaast werden halfjaarlijkse groepsrapporten geschreven waarin groepsleiders de ontwikkeling van elk kind afzonderlijk beschreven. Deze interne rapportages vormden samen met de rapporten van psychiater en psycholoog de basis voor externe rapporten richting voogden van kinderen.²⁸⁷ Ook in 1973 werd nog voor ieder kind afzonderlijk een schriftje bijgehouden met zijn ontwikkelingen. Daarin schonken groepsleiders onder meer aandacht aan gedrag, houding tegenover andere kinderen en de leiding, het uiterlijk, verzorging en contact met de familie. Bij de halfjaarlijkse rapportage werd uit deze schriftelijke rapportages geput.²⁸⁸ Betere schriftelijke verslaglegging door de groepsteamleden werd wel noodzakelijk geacht. Daaronder vielen naast groepsleid(st)ers ook de pedagogisch begeleider die elk team had sinds de reorganisatie van 1973.

²⁸⁵ AN, inv.nr. 12.7.2, Notulen Pedagogen/Psychologen-overleg GSJ Lindenhout d.d. 29 oktober 1998.

²⁸⁶ AN, diverse pupillendossiers jaren vijftig.

²⁸⁷ AN, inv.nr. 12.5.2, *Huisregels Van 't Lindenhoutstichtingen*, 9-11.

²⁸⁸ AN, inv.nr. 12.7.1, Bespreking pedagogische medewerkers, 3 mei 1973; map verslagen leefgroepen 1973-1974, 'Inleiding van een rapport', in: Rapportage januari 1974.

De aandacht voor duidelijke rapportages kreeg eind jaren zeventig meer aandacht. De zwarte map meldde: "Niet alleen is snel en grondig werken gezien de kortere verblijfsduur van de kinderen noodzakelijk geworden. Ook is daarvan een schriftelijke verantwoording niet meer los te denken. Snelle, maar nooit onzorgvuldige, verwerking van alle informatie is hard nodig om ook anderen van ons dagelijks bezigzijn met een kind op de hoogte te houden."²⁸⁹ Om deze redenen en om dubbel werk te voorkomen, werden besprekingen en rapportages eind jaren zeventig aan elkaar gekoppeld. De zwarte map uit 1979 bevatte dan ook een nog iets verder uitgewerkte rapportagestructuur. De eerste acht dagen nadat een kind in Neerbosch was komen wonen, zo valt in de map te lezen, moesten groepsteamleden extra aandacht schenken aan de rapportage. "Elke dag moet er antwoord gegeven worden op vragen welke voorkomen op de daarvoor bestaande 'staatjes'." Het doel daarvan was een goed overzicht te verkrijgen van de beginsituatie. Kopieën hierover werden ingeleverd bij de pedagogische coördinator.²⁹⁰

Groepsleiders en leerkrachten van de interne school schreven geregeld verslagen om de ontwikkeling van pupillen bij te houden. De samenwerking tussen leerkrachten en groepsleiders in het internaat blijkt ook uit veel pupillendossiers die bewaard zijn gebleven. Die bevatten verslagen over ontwikkeling van pupillen, maar ook hun schoolrapporten. Rapportages en overleggen moesten de hulpverlening bevorderen, maar optimaal gebruik werd er niet van gemaakt. De samenwerking tussen de school en groepsleiders liet in de jaren zeventig en tachtig te wensen over, bleek al in paragraaf 3. Het effect van rapportages en overleggen bleef afhankelijk van, volgens de stuurgroep uit 1981, "de bereidwilligheid van iedere medewerker om de ander een blik achter de schermen te gunnen".²⁹¹ Ook deze opmerking laat iets zien van de gesloten cultuur die tussen sommige collega's bestond.

4.3.2. Therapieën

Zoals beschreven, werden in de jaren veertig psychiaters op deeltijdbasis ingeschakeld voor de begeleiding van de pupillen. Eind jaren zestig kwamen de eerste psychologen in dienst en deed ook speltherapie zijn intrede in Neerbosch. De psycholoog van Neerbosch liet kinderen spelen om zo te proberen meer contact met hen te leggen en hun ontwikkeling in kaart te brengen. Dat had soms positief effect, bleek tijdens teambesprekingen over een meisje in 1973. Ze werd door de speltherapie vrijer in haar gedrag en verkondigde meer haar eigen mening in plaats van dat ze afwachtte wat andere kinderen vonden.²⁹² In 1973 trad de eerste orthopedagoog in vaste dienst. Daarmee werd de behandeling van kinderen meer gestructureerd aangepakt. De taken van de orthopedagoog omvatten onder meer het behandelen van individuele kinderen, het verzorgen van en richting geven aan het pedagogisch beleid en het begeleiden van groepsleiders.²⁹³

Eind jaren zeventig werkte Neerbosch bij de behandeling van kinderen grotendeels met eigen deskundigen. Een psycholoog van Neerbosch testte de vaardigheden van kinderen voor het opstellen van een behandelplan. Dat deed hij of zij in samenwerking met de twee zmk-scholen die Neerbosch in die tijd nog telde. Het behandelplan werd vervolgens elke drie maanden geëvalueerd, waarbij ook het groepsteam werd betrokken. Daarnaast waren volgens een groepscoördinator in 1977 de gezinsvoogd en de plaatsende instantie bij iedere bespreking over het kind aanwezig. Na hun aanmelding en opnamebespreking brachten kinderen altijd eerst een kennismakingsbezoek, kwamen daarna een tijd op proef wonen en vervolgens begon de observatieperiode.²⁹⁴ In de opvoeding en bij de behandeling was de leefgroep het belangrijkste pedagogisch instrument. "Bij de opvoeding staat het middel van de groepsopvoeding voorop", stelde Visser tijdens het pedagogisch beraad op 1 februari 1973, "waarna duidelijk aandacht wordt gegeven aan de (school)didactische opvoeding. Een

²⁸⁹ AN, inv.nr. 12.3.3, Zwarte map, november 1979, I Opname-procedure, 11a, Verslaglegging.

²⁹⁰ AN, inv.nr. 12.3.3, Zwarte map I Opname-procedure, 4, Opname, opnameverslag en verslag van de eerste dagen.

²⁹¹ AN, inv.nr. 12.7.1, 1e verslag van de Stuurgroep over de periode 18 september 1981 – 14 oktober 1981.

²⁹² AN, inv.nr. 11.7.1, Map verslagen leefgroepen 1973-1974, Teambespreking De Roef, 11 december 1973 en 29 januari 1974.

²⁹³ AN, inv.nr. 12.7.1, 'De voorlopige plaats van de ortho-pedagogische medewerker binnen het Kinderdorp "Neerbosch"', 28 augustus 1973.

²⁹⁴ IISG, archief Belangenvereniging Minderjarigen (BM) afd. Nijmegen, doos 1, map 1977-1978, Weekverslag Groep: Ineke, Hanneke, Jose, Ingrid, week 7 maart tot en met 14 maart 1977.

samenspel van (ortho)pedagogische en de pedagogische didactische zorg is een centraal gegeven.”²⁹⁵ De instelling was tegen die tijd “een centrum voor opvoeding met behandelingsmogelijkheden”, stelde Visser in augustus 1973.²⁹⁶ De leiding bestond bij veel leefgroepen uit zowel mannen als vrouwen, maar dat gold niet voor alle leefgroepen. In het paviljoen van leefgroep De Roef ontbrak in 1973 bijvoorbeeld een mannelijke groepsleider. Vooral voor de meisjes die net begonnen te puberen, was dat volgens de leiding jammer omdat zij daardoor minder goed leerden omgaan met mannen.²⁹⁷

De democratiseringsgolf in de samenleving stimuleerde dat kinderen halverwege de jaren zeventig zelf invloed op de samenstelling van groepen uit konden oefenen. Samen met de groepsleiding bekeken groepsleden of een nieuw aangemelde bewoner paste bij het tehuis en bij de groep. Dat was, in 1977, volgens een groepscoördinator in beider belang. Iedereen in de groep mocht zijn mening geven, al besliste uiteindelijk de groepsleiding.²⁹⁸ De dominante positie van de groepsleiding in dit proces had soms tot gevolg dat een nieuwe pupil niet werd toegelaten omdat het niet uit zou komen, bijvoorbeeld omdat een paviljoen nog verbouwd moest worden.²⁹⁹ Onder Zalsman Wielenga werd vanaf 1974 het officiële streven van Neerbosch dat de hulpverlening aan pupillen altijd verbonden zou moeten zijn met gezinshulpverlening.³⁰⁰ De aandacht daarvoor bleek onder meer doordat kinderen vaker in het weekend, en ook vaker definitief na afronding van hun behandeling, terug naar huis gingen.³⁰¹ In dossiers van kinderen uit de jaren negentig wordt geregeld vermeld dat ze in weekenden of tijdens vakantie bij ouder(s) of familie verbleven.³⁰²

Binnen Neerbosch bleef ook vanaf 1986 de eerste prioriteit bij de sfeer en veiligheid binnen de groep liggen. De groep was volgens hem het middel bij uitstek voor heropvoeding en het aanleren van sociale vaardigheden.³⁰³ De leiding zette zich onder zijn leiding dan ook in voor het verder ontwikkelen van groepsgerichte begeleidingsmethoden, waar nodig aangevuld met therapeutische hulp en (sociale) vaardigheidstrainingen.³⁰⁴ Centraal in de hulpverlening stonden in de jaren negentig zeven behandelingscoördinatoren. Dit waren psychologen en orthopedagogen die verantwoordelijk waren voor alle pedagogische aangelegenheden, te beginnen bij de intake van jongeren. Ze stelden behandelingsplannen op en begeleidde de teams en de mentoren van de pupillen die de contacten met ouders onderhielden. Wanneer er sprake was van complexere problematiek, voerde de behandelingscoördinator psychologisch onderzoek uit.³⁰⁵ In de jaren negentig maakte ouder- en gezinsbegeleiding steeds vaker deel uit van de gekozen behandeling binnen Lindenhout, maar dat vond plaats buiten de residentiële setting van Neerbosch.

4.3.3. Vrije tijd en ontspanning

Een belangrijk onderdeel van de ‘geïntegreerde hulpverlening’ die Neerbosch bood, was de vrijetijdsbesteding. Tot in de jaren zeventig lag de nadruk op het bieden van ontspanning. Daarna werd het steeds meer een structureel onderdeel van de orthopedagogische benadering. In de jaren vijftig waren er naast dagelijkse activiteiten als spelletjes, lezen en sporten jaarlijks terugkerende hoogtepunten, zoals de vakantiecampen: één voor de meisjes en één voor de jongens. Daarvoor beschikte Neerbosch over een eigen buitencentrum ten zuiden van Nijmegen in Overasselt.³⁰⁶ Voor degenen die in de zomer geen logeeradres bij ouders of familie hadden, maakte de directie het extra

²⁹⁵ AN, inv.nr. 12.7.1, Pedagogisch Beraad, 1, februari 1973.

²⁹⁶ AN, inv.nr. 12.7.1, ‘De voorlopige plaats van de ortho-pedagogische medewerker binnen het Kinderdorp “Neerbosch”’, 28 augustus 1973.

²⁹⁷ AN, inv.nr. 11.7.1.1, Map verslagen leefgroepen 1973-1974, Verslag derde bezoek aan de groepsleiding, 27 maart 1974.

²⁹⁸ IISG, Belangenvereniging Minderjarigen afd. Nijmegen, doos 2, Verslag van het project BM-Neerbosch, 52.

²⁹⁹ AN, inv.nr. 11.7.1.1, Archief Van Boxtel, Map verslagen leefgroepen 1973-1974, Aantekeningen Loopplank, 8 januari 1974.

³⁰⁰ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 13 maart 1975.

³⁰¹ AN, inv.nr. 12.7.1, Map APBV, Notulen APBV 6 mei 1976; Stolk 1988, 124; IISG, archief Belangenvereniging Minderjarigen (BM) afd. Nijmegen, doos 1, map 1977-1978.

³⁰² AN, Pupillendossier 8.4.3, Rapport 30 juni 1994.

³⁰³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1988*, 6.

³⁰⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1989*, 9 en *Jaarverslag 1992*, 5.

³⁰⁵ AN, inv.nr. 27.3, Film over Neerbosch (Mr. Johan Visserschool, Nijmegen, 1990).

³⁰⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1953*, 27.

gezellig. Een echte verrassing was het voor de oudere meisjes toen ze in 1958 de film 'Sissi de jonge keizerin' mochten kijken.³⁰⁷ Steeds meer kinderen konden en mochten in die tijd tijdens vakanties overigens naar hun ouders, of naar "pseudo ooms en tantes".³⁰⁸ Het aantal vakantiekampen nam in de loop der tijd toe. In september 1974 werden vier zomerkampen van verschillende groepen geëvalueerd, waaronder een kamp in de Ardennen.³⁰⁹

Om de groepsleiding en paviljoenshoofden te helpen bij een verantwoorde vrijetijdsbesteding van de kinderen waren in 1963 een sportleider en een cultureel leider aangetrokken die van alles organiseerde op de sportvelden en in het 'Kultureel Centrum'.³¹⁰ Voor die tijd begeleidden groepsleiders zelf de groepen bij sporten en knutselen.³¹¹ Intensievere contacten met de wereld buiten Neerbosch, gestimuleerd door radio, televisie en het volgen van onderwijs in Nijmegen, voedde bij de jongeren in de jaren zestig de wens naar meer vrijheid. Die wens kwam tot uiting in discussies over dansen, roken, seks, het gebruik van drugs en de verplichte kerkgang. De discussies mondten uit in soepeler regelgeving voor de vrijetijdsbesteding. Het vrijere gedrag van de jongeren deed de reputatie van het kinderdorp in Nijmegen niet altijd goed. Klasgenoten mochten niet altijd meekomen omdat ze beïnvloed zouden kunnen worden door hun slechte gedrag. Het was inderdaad zo dat de oudere jongens in Neerbosch geregeld op het bezit van verboden wapens werden betrapt. Dat varieerde van (knevel)stokken en katapulten tot boksbeugels, stiletto's, vlindermessen en messen met bloedgleuf.³¹² Aan de andere kant gold dat de kinderen, ook al hadden ze het er zelf wel goed, zich toch voor Neerbosch schaamden.

Critici van Neerbosch binnen de Belangenvereniging Minderjarigen afdeling Nijmegen (BM Nijmegen) zagen het brede vrijetijdsaanbod als een nadeel. Kinderen zouden daardoor "helemaal niet meer gestimuleerd [worden] om hun bezigheden buiten Neerbosch te zoeken", meenden ze in de jaren zeventig.³¹³ Binnen Neerbosch zelf stonden de diverse activiteiten nog steeds in het teken van de geïntegreerde hulpverlening. Dat was in ieder geval een van de doelstellingen van het zogenaamde vakantiebestedingsproject in 1988, waarin jongeren leerden hun vakantie en vrije tijd zelfstandig in te vullen.³¹⁴ De vrijetijdsactivering werd in de jaren negentig nauwer betrokken bij de opzet en uitvoering van de orthopedagogische behandelplannen omdat jongeren die in die periode naar Neerbosch kwamen vaak in hun vrijetijdsactiviteiten waren vastgelopen.³¹⁵ Ook vrijetijdsactivering richtte zich steeds meer op het vergroten van sociale weerbaarheid door sociale-vaardigheidstrainingen, deelname aan creatieve, technische en muziekworkshops en ook aan de bewonersraad.³¹⁶

Samenvattend kan gesteld worden dat door de invoering van nieuwe therapieën en betere verslaglegging de zorg in Neerbosch vanaf de jaren zestig professioneler werd. De praktijk viel wel eens tegen omdat groepsleiders zich niet altijd serieus genomen voelde en zich soms niet durfden uitspreken. De leefgroep was, met zijn groepstherapieën, leidend waarbij vanaf 1986 de nadruk lag op het bevorderen een goede sfeer en van veiligheid. Daar was blijkbaar behoefte aan, wat mogelijk te verklaren valt door de gevoelens van onveiligheid die in de jaren daarvoor waren ontstaan binnen de instelling. Nadat in de jaren zeventig en tachtig de (ortho)pedagogische behandeling en het speciaal onderwijs beter werden geïntegreerd, volgde in de jaren negentig de vrijetijdsbesteding. Veel jongeren waren namelijk in die tijd juist op dat vlak vastgelopen.

³⁰⁷ AN, *Het oosten*, 13 augustus 1958.

³⁰⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1953*, 25.

³⁰⁹ AN, inv.nr. 12.7.1, Verslag van de kampcommissie over de kampperiode 1974, september 1974.

³¹⁰ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1963*, 9-10.

³¹¹ Stolk 1988, 123-124.

³¹² Vitrine Van 't Lindenhoutmuseum Neerbosch, verzameling in beslag genomen wapentuig in 1990 tijdens gymles.

³¹³ IISG, Archief Belangenvereniging Minderjarigen afd. Nijmegen, doos 2, Verslag van het project BM-Neerbosch, 54.

³¹⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1988*, 10.

³¹⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 10; *Jaarverslag 1992*, 10-11; *Jaarverslag 1994*, 9; AN, inv.nr. 27.3, Film over Neerbosch (Mr. Johan Visserschool, Nijmegen, 1990).

³¹⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1993*, 5.

4.4. Inspraak van jongeren en ouders

De democratisering in de jaren zeventig en het optreden van de alternatieve jeugdhulpverlening zoals BM Nijmegen, hadden hun weerslag op de inspraak van jongeren in Neerbosch.³¹⁷ De alternatieve jeugdhulpverlening vond inspraak van jongeren van belang omdat daardoor het leefklimaat in residentiële instellingen zou verbeteren. Inspraak zou pupillen de gelegenheid geven om klachten te uiten. Daarmee zou de instelling de hulpverlening kunnen verbeteren en de kans op geweld mogelijk kunnen afnemen. BM Nijmegen had in 1976 binnen alle leefgroepen in Neerbosch bewonerscomités opgericht. Wanneer jongeren dat wilden, konden ze met vragen of problemen te rade gaan bij de afdeling BM Nijmegen. Uiteindelijk, zo stelden de leden van BM tijdens een pedagogisch beraad met de leiding van Neerbosch op 6 mei 1976, moesten de jongeren wel zélf voor zichzelf opkomen. "Wij geven alleen maar aanzetten en treden dan terug", stelden de BM'ers.³¹⁸ De initiatieven van BM Nijmegen binnen Neerbosch stierven in 1979 een stille dood.³¹⁹ Niet alleen veel groepsleiders, maar ook jongeren zelf waren weinig enthousiast. Een jongere uit Neerbosch antwoorde op vragen van enkele stagiaires van een opleiding hbo-inrichtingswerk: "toen heeft de leiding gevraagd wat BM nou eigenlijk deed, daar wisten wij ook geen antwoord op, dus toen zijn we maar niet meer naar de bewonersraad geweest".³²⁰

Zoals eerder bleek uit discussies binnen het bestuur, ontbrak het in 1979 aan de nodige openheid in het kinderdorp. Mogelijk om hierin verandering te brengen en onder invloed van het mislukte initiatief van BM Nijmegen, zag een jaar later de eerste officiële bewonersraad van Neerbosch het licht. In de jongerenraad namen veertien jongens en meisjes zitting namens de verschillende leefgroepen. Ze kregen ondersteuning van een vertrouwenspersoon. Een neveneffect ervan was dat binnen de leefgroepen die vertegenwoordigd werden, eens per veertien dagen een groepsoverleg werd georganiseerd. Met de uitkomst van die overleggen kon de afgevaardigde van de betreffende groepen naar de bewonersraad gaan.³²¹ Bij een bestuurslid bestond wel enige reserve over de inbreng van de jongeren. Hij vroeg zich begin 1981 af "in hoeverre je op lange termijn gewicht moet toekennen aan beslissingen van de bewonersraad".³²²

Dat inspraak van pupillen van belang was, bleek al uit de eerder genoemde reactie uit 1977 van een jongere die meende dat hij de groepsleiding niet kon vertrouwen. Soortgelijke kritiek kwam in 1990 naar voren in een grootschalig onderzoek onder oud-Neerboschers waarin hen werd gevraagd naar hun ervaringen in het kinderdorp. De meeste jongeren waardeerden het bijzonder dat er naar hun mening werd gevraagd. Het eerste interview met een jongere vond plaats direct na vertrek uit Neerbosch. Daarna volgde jaarlijks een nieuw gesprek.³²³ Dit project, *Follow Up* genoemd, was een onderzoek dat zes jaar duurde en waarin de vraag centraal stond wat het uiteindelijk effect van alle hulpverlening was geweest. Het doel ervan was om Neerbosch te helpen betere hulp te bieden. Uit de 270 interviews met oud-pupillen bleek dat velen meenden dat de samenhang tussen de drie elementen van de 'geïntegreerde hulpverlening' – opvoeding, school en vrijetijdsbesteding – nog veel beter kon. Ze gaven aan zich "teveel afhankelijk te voelen van persoonlijke willekeur van begeleiders en toevallige omstandigheden".³²⁴

Soms werkte de terugkoppeling naar de groepsleiding uitstekend, maar andere keren was die te traag. Veel rapportages van *Follow Up* kwamen pas na maanden bij de betreffende leefgroep terecht – en niet "direct", zoals oorspronkelijk de bedoeling was geweest. In de tussentijd was de groepsleiding vaak al gewijzigd en voelden de nieuwe groepsleiders zich niet verantwoordelijk voor de zaken die destijds door anderen verkeerd waren opgepakt, herinnerde de projectleider zich tijdens een interview in 2011.³²⁵ Uiteindelijk liet het effect van 270 interviews volgens de toenmalige

³¹⁷ Zie de bronstudie M. Rietveld-van Wingerden, *Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie*.

³¹⁸ AN, inv.nr. 12.7.1, Notulen Pedagogisch Beraad, 6 mei 1976.

³¹⁹ IISG, BM afd. Nijmegen, doos 1, map diversen ca. '77-'80, *Vier jaar Belangenvereniging Minderjarigen in Nijmegen (1975-1979)*.

³²⁰ IISG, BM afd. Nijmegen, doos 2, map dossiers, *Verslag van het project BM-Neerbosch*, 36.

³²¹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1980*, 8-9.

³²² AN, inv.nr. 38.4, bestuursnotulen 4 maart 1981.

³²³ Interview met twee oud-medewerkers, 29 augustus 2011; AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 11-12.

³²⁴ AN, inv.nr. 12.7.8, *Projekt follow up. Tijd voor balans* (Neerbosch, 1996); Interview met twee oud-medewerkers, 29 augustus 2011.

³²⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1990*, 11 en *Jaarverslag 1992*, 13; Interview met twee oud-medewerkers, 29 augustus 2011.

projectleider te wensen over. De oorzaak: alle fusies en reorganisaties die in die tijd plaats hadden en de ontwikkeling van de Multifunctionele Organisatie die grotendeels buiten Neerbosch vorm kreeg. "Deze periode was voor de organisatie te druk om in te spelen op de resultaten van het onderzoek", concludeerde hij al in 1996 ten tijde van deze ontwikkelingen. "Iedereen moest zo hard rennen dat men blij was als men de normale gang van zaken kon voortzetten."³²⁶ Hier blijkt duidelijk uit dat de regionalisering van de jeugdzorg in de jaren negentig met zijn reorganisaties en fusies een risicofactor vormde voor de zorgverlening aan jongeren van Neerbosch.

In de jaren negentig hadden de jongeren in het kader van Wet op de jeugdhulpverlening klachtrecht gekregen en kwamen regelingen tot stand over hun inzagerecht.³²⁷ In 1995 werden de jongeren expliciet gewezen op hun rechten. 'Jouw rechten bij Lindenhout' heette de brochure waarin hun rechten werden beschreven. Daaronder viel bijvoorbeeld het recht om te weten waarom ze waren opgenomen, hoe de gang van zaken was binnen de leefgroep waar ze in woonden en het recht op persoonlijke aandacht en privacy.³²⁸ Maar met jongeren was het contact niet altijd in orde. "Als er iets is, moet je als jongere altijd naar de leiding. De leiding komt nooit uit zichzelf naar je toe. Voor jongeren die niet goed kunnen praten, is daardoor de drempel om met hun problemen voor de dag te komen soms erg hoog. [...] De leiding moet gewoon af en toe eens een babbeltje komen maken."³²⁹ De hoge werklast van groepsleiders bleek een belangrijke risicofactor te zijn omdat het leidde tot gebrek aan aandacht.

Behalve inspraak van jongeren is betrokkenheid van ouders van belang voor het psychisch welbevinden van pupillen tijdens het verblijf in een instelling en daarna. Directeur Kluin beseftte dat hij nooit het gemis zou kunnen vergoeden van het kind "dat zijn *eigen* ouders als opvoeders miste".³³⁰ Toch gaf hij niet zondermeer toestemming voor contact, omdat de kinderen tenslotte niet voor niets in Neerbosch woonden. Wel kregen veel kinderen bezoek en soms mocht een enkeling voor een weekend naar huis.³³¹ Ook onder Van Lindonk bleven de contacten beperkt. Het huisreglement uit begin jaren vijftig bepaalde dat het aan de directie was om te bepalen of kinderen in de vakantie naar familie mochten gaan. Familiebezoek aan de inrichting mocht uitsluitend plaatsvinden na toestemming door de directeur en familie mocht kinderen alleen ontmoeten in een ontvangstkamer.³³²

Visser legde in de jaren zestig meer nadruk op contact tussen kinderen en hun familie. Volgens hem ging de opvoeding van kinderen samen op met de ontwikkeling van de ouders. "Zo niet dan doen we de ander te kort!", schreef hij in het jaarverslag over 1963.³³³ Ook pleitte hij voor meer gezinsverpleging.³³⁴ In navolging van landelijke trends nam de aandacht voor gezinnen van de Neerboscher jongeren verder toe. Dat blijkt uit de drie maatschappelijk werkers die in die tijd werden aangesteld en die de contacten met de ouders van pupillen aanhaalden.³³⁵ Jongeren mochten vanaf de jaren zestig in de weekenden vaker naar ouders of familie toe. Daar lag een bewuste pedagogische keuze aan ten grondslag: door weekendbezoeken zou de afstand tussen kinderen en hun ouderlijk milieu minder groot worden en daardoor zou de terugplaatsing in het eigen milieu mogelijk beter verlopen. Eind jaren zeventig ging de helft van de kinderen elk weekend weg van Neerbosch en veel anderen om de veertien dagen.³³⁶ Het was een verbetering met hoe de contacten met de ouders in de jaren vijftig waren vormgegeven.

Het toenemende belang van de gezinnen van de jongeren betekende niet dat zij tijdens weekenden of vakanties altijd naar huis toe konden. De toenemende problematiek waarmee jongeren naar Neerbosch kwamen, leidde er in de jaren negentig juist toe dat vaker weekend- en vakantiegezinnen werden ingeschakeld. Contacten buiten Neerbosch bleven belangrijk voor de resocialisatie van

³²⁶ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1995*, 23, *Jaarverslag 1996*, 28.

³²⁷ Liefwaard et al. 2016, 88.

³²⁸ AN, inv.nr. 12.6.1, *Jouw rechten bij Lindenhout* (Arnhem, [1995]), inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1994*, 28.

³²⁹ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarbeeld 2000-2001*, 6-7.

³³⁰ Kluin 1938, 80.

³³¹ Stolk 1988, 99.

³³² AN, inv.nr. 12.5.2, *Huisregels Van 't Lindenhoutstichtingen*, 40.

³³³ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1965*, 3.

³³⁴ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1968*, 4-5; Van Regteren 2002, 145-148.

³³⁵ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1965*, 8.

³³⁶ AN, inv.nr. 12.7.1, Map APBV, Notulen APBV 6 mei 1976; Stolk 1988, 124; IISG, archief Belangenvereniging Minderjarigen, afdeling Nijmegen, doos 1, map 1977-1978.

jongeren, meende Neerbosch in 1994.³³⁷ De contacten die met ouders werden onderhouden, verliepen ook niet altijd vlot. Evenals veel jongeren voelden ouders zich niet altijd gehoord. "Je wordt door de behandelaars in grote lijnen wel op de hoogte gehouden van de behandeling van je kind. Maar als je meer wilt weten, moet je zelf het initiatief nemen", klaagde een ouder in 2000. Het gebruik van jeugdzorgjargon door hulpverleners hielp niet bepaald bij een begrijpelijke communicatie. "Je hebt er soms een woordenboek bij nodig", luidde het commentaar.³³⁸ Volgens ouders was het juist van belang dat hulpverleners wisten uit welk milieu een kind kwam.

³³⁷ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarverslag 1994*, 9.

³³⁸ AN, inv.nr. 12.5.1, *Jaarbeeld 2000/2001*, 7

5. Conclusies

5.1. Wat is er gebeurd?

De meeste gevonden geweldsincidenten in Neerbosch vonden plaats in de perioden 1956 tot 1965 en 1975 tot 1985. De incidenten betroffen zowel fysiek geweld als fysieke verwaarlozing, seksueel misbruik en, wat het vaakste voorkwam, psychisch geweld en psychische verwaarlozing. Daders waren zowel groepsleiders, andere leidinggevend en jongeren zelf. Fysiek geweld kwam gedurende bijna de gehele onderzochte periode voor. Uit bronnenonderzoek en volgens getuigen kwam dat tot uiting in slaan, kinderen dwingen in koud water of juist onder een hete douche te gaan staan, duimen tussen de deur klemmen, bespugen, omdraaien van een arm, schoppen en vastbinden. Jongens die nieuw aankwamen in Neerbosch moesten zich soms door te vechten een plek veroveren in de leefgroep. Fysieke verwaarlozing vond onder meer plaats tijdens etenstijd door pupillen beschimmeld eten voor te schotelen. Bij kinderen die in de ogen van de groepsleiding te langzaam aten werd de pap soms op hun maaltijd geschept. Kinderen zagen er soms onverzorgd uit en kregen niet altijd schone kleding.

Gedurende het grootste gedeelte van de onderzoeksperiode was er sprake van seksueel geweld. Vaak gingen verschillende vormen van geweld met elkaar gepaard. Er was sprake van verkrachting, het onder dwang moeten verrichten van seksuele handelingen en dwang tot seksuele contacten met andere jongeren. In de jaren zeventig en tachtig vond het misbruik plaats door groepsleiders en de directeur van Neerbosch. Ook psychisch geweld kwam gedurende de gehele periode voor in Neerbosch. Het omvatte gebrek aan positieve aandacht en gebrekkige begeleiding naar zelfstandigheid. Ook werden pupillen soms bang gemaakt, werd er gescholden, gekleineerd en vernederd, bijvoorbeeld na bedplassen. Angst ontstond bij pupillen wanneer ze frequent getuige waren van geweld bij anderen. Van psychisch geweld zijn door oud-Neerboschschers voorbeelden gegeven over de periode 1951 tot 1993. Uit registraties die tot 1969 werden bijgehouden, blijkt dat in ieder geval tot in dat jaar veelvuldig vrijheidsbeperkende straffen werden opgelegd. De leiding van Neerbosch duidde de incidenten die daarvoor aanleiding gaven veelal als onbeschoft en soms indoctrinerend gedrag door jongeren. Enkele keren waren slaag, diefstal en vandalisme de aanleiding om vrijheidsbeperkende straffen op te leggen. Enkele, vooral mannelijke medewerkers, zowel groepsleiders als medewerkers in ondersteunende functies, werden ontslagen omdat zij hun werk niet naar behoren vervulden. Vooral in de jaren 1956-1957 en 1979-1980 werden verschillende groepsleiders ontslagen, soms nadat ze fysiek of psychisch geweld hadden uitgeoefend richting pupillen.

5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Een eerste risicofactor die naar voren komt uit dit onderzoek is het gebrek aan sterke leiding in de periodes waarin relatief veel geweldsincidenten zijn gevonden. Dat betrof de periode onder leiding van Van Lindonk (1949-1961) en Zalsman Wielenga (1975-1986). In beide perioden had de directie onvoldoende gezag onder medewerkers, trad ze niet krachtdadig op en werden misstanden toegedekt of gerelativeerd. Wanneer regels niet werden gehandhaafd, konden medewerkers die omzeilen. Zo was slaan van kinderen in Neerbosch officieel verboden, maar medewerkers die kinderen in de jaren zestig en tachtig sloegen, kregen een reprimande, maar werden niet ontslagen. Een tweede risicofactor die het vóórkomen van geweld kan verklaren, was het strenge pedagogische leefklimaat dat in Neerbosch tot in de jaren zestig bestond. Daarbij had ook het bestaan van grote leefgroepen van soms tientallen kinderen een negatief effect op de veiligheid. Dat beide risicofactoren een rol speelden, blijkt uit het misbruik door groepsleiders die 's nachts alleen een wachtdienst draaiden en dat tot begin 1969 de isoleercel werd ingezet als strafmaatregel. Dat laatste was binnen de kinderbescherming overigens in brede kringen toen nog acceptabel. In de jaren zestig werd het strafklimaat langzaam milder. Na 1970 gingen groepsleid(st)ers vaker met jongeren in gesprek wanneer er iets was voorgevallen en was er meer aandacht voor het pedagogisch karakter van mogelijke maatregelen.

Terwijl aan de ene kant het gesprek met jongeren werd gezocht, behield tegelijkertijd het kinderdorp een gesloten karakter. In de jaren zeventig en tachtig ging dat gepaard met een zwijgcultuur. Kritiek op elkaars functioneren werd soms niet of pas achteraf geuit. Pogingen van medewerkers begin jaren zeventig en van het bestuur eind jaren zeventig om meer openheid te creëren, mislukten grotendeels. Een deel van het personeel lijkt in de jaren zeventig en tachtig beperkt vertrouwen te hebben gehad in elkaar en in de directie. Er was sprake van informele netwerken en vriendsjespolitiek, wat het leefklimaat onveilig maakte voor zowel medewerkers als pupillen. Gebrek aan openheid heeft het zwijgen over geweld en van seksueel misbruik dat bij sommigen bekend was gestimuleerd en misstanden doen voortwoekeren.

Maatschappelijke ontwikkelingen vanaf de jaren zestig bevorderden een democratischer, maar ook informelere omgang tussen personeel en pupillen. In de jaren vijftig bestonden nog strikte regels, onder meer over de onderlinge omgang tussen jongens en meisjes en tussen pupillen en personeelsleden. De meer toegeeflijke cultuur die in de jaren zeventig ontstond, vormde een risico. Zo was het eenvoudig voor personeel om kinderen op hun kamers te ontvangen en alcohol te schenken. Dat laatste was strikt verboden, maar personeel dat er op werd betrapt ondervond nauwelijks consequenties. De steeds grotere vrijheid die veel jongeren zich toe-eigenden, leidde ertoe dat ze steeds minder respect kregen voor groepsleiders omdat zij de pupillen in tegenstelling tot begin jaren zestig niet langer strak in de hand hielden. Diezelfde vrijheden en gebrek aan begeleiding leidden ook tot gebrek aan aandacht en uiteindelijk tot verwaarlozing. De verkleinde afstand tussen personeel en jongeren bracht een nieuw risico met zich mee. Kinderen mochten met personeel mee op vakantie of woonden soms tijdelijk bij hen in huis. Dergelijke praktijken vormden risico's voor misbruik, zoals in 2013 en 2014 bleek uit bekentenissen van de toenmalige directeur van Neerbosch dat hij een jongen begin jaren tachtig seksueel had misbruikt.

Over inspectie van buiten is weinig gevonden in de archieven. Gebrek aan controle door externe instanties kan daarom ook een risicofactor zijn geweest. Dat was het helemaal wanneer het klopt dat tot 1975 Neerbosch ook zelf de voogdij voerde over 'eigen pupillen', zoals uit de archieven naar voren lijkt te komen. Wel bestond er vanuit Pro Juventute halverwege de jaren zeventig kritiek op de mate van samenwerking met Neerbosch.

Een andere risicofactor die het vóórkomen van geweld mogelijk kan verklaren, was het gebrek aan voldoende geschoold personeel. Veel nieuwe groepsleiders van Neerbosch hadden tot in de jaren zestig weinig of geen beroepsopleiding genoten, al werd er wel aan hun professionalisering gewerkt. Intern aangeboden nascholing werd halverwege de jaren zeventig niet door alle medewerkers op prijs gesteld. Toch volgden in latere jaren steeds meer medewerkers opleidingen en bijscholingscursussen. Daardoor stonden jonge collega's in de jaren zeventig vaak te snel en met te veel verantwoordelijkheden voor een groep. De aanpak van de broodnodige professionalisering van groepsleiders hield op die manier ook een risicofactor in.

Vanaf begin jaren zestig kwamen er meer academische geschoolde specialisten in dienst. Zij bevorderden een systematische en methodische behandeling van pupillen, onder meer na de introductie van diverse overleggen tussen groepsleidersteams en (ortho)pedagogen en psychologen. Een andere vorm van professionalisering was in de jaren zeventig de toenemende aandacht voor gezinsbenadering. Daar stond tegenover dat behandelingsresultaten in de jaren zeventig en tachtig werden belemmerd door de zwijgcultuur onder delen van het personeel van het kinderdorp en een gebrek aan onderling vertrouwen. Dat kwam onder meer tot uiting in slecht functionerende overlegvormen. Van de nagestreefde geïntegreerde hulpverlening lijkt in die periode maar beperkt sprake te zijn geweest. Gebrekkige leiding en het inconsequent handhaven van regels leidden in die tijd juist tot onvrede onder en soms tot misdragingen en verwaarlozing van moeilijk opvoedbare pupillen. Gebrek aan onderling vertrouwen en de daaruit voortvloeiende zwijgcultuur onder het personeel en een toegeeflijk beleid door directie en groepsleiding vormden risicofactoren voor het vóórkomen en laten voortbestaan van misstanden en geweld.

In de jaren negentig lijkt de onderlinge samenwerking te zijn verbeterd en kwam er meer openheid binnen Neerbosch. Juist in die periode ontspoorde echter op de interne vso-zmok-school de onderlinge verhoudingen tussen directeur en het bestuur van Neerbosch, wat weer een risicofactor was voor de internaatsjongeren die er nog school gingen. Tegelijk ontbrak het onder medewerkers in het internaat aan kennis in het omgaan met de steeds problematischer jeugd met psychiatrische problematiek die naar Neerbosch kwam.

In alle 61 jaren die dit onderzoek omvat, speelde ook de risicofactor met betrekking tot de arbeidsomstandigheden en dan vooral de aanhoudende hoge werkdruk. Tot in de jaren zestig was er sprake van slechte betaling, lange werkdagen en de plicht om op het internaatsterrein te wonen. Dat medewerkers permanent beschikbaar moesten zijn, vormde een risico voor jongeren omdat de groepsleiders te weinig rust kregen en bijna continue aanwezig waren. De voordelen die betere arbeidsregelingen hen boden, konden in de zorg voor de pupillen weer averechts uitwerken omdat die niet altijd leidden tot een lagere werkdruk voor groepsleiders. In combinatie met de gesloten interne cultuur leidde de werkdruk in de jaren zeventig juist tot een hoog personeelsverloop en slecht functioneren van diverse teams. Het was daardoor voor een deel van de pupillen moeilijk om de vertrouwensband op te bouwen die ze voor een goede opvoeding en hulpverlening nodig hadden.

Het personeelsgebrek en de hoge werkdruk van na 1995 kwamen onder meer door aanhoudende overheidsbezuinigingen, fusies, reorganisaties en de regionalisering van de jeugdzorg. De psychische belasting van fusies en reorganisaties leidde tot een hoog ziekteverzuim onder het personeel, wat uiteindelijk het leefklimaat voor de overgebleven jongeren en personeelsleden onveiliger maakte. Het lijkt erop dat de afbouw van het voormalige kinderdorp na 1995 zo snel is doorgevoerd dat voor personeel en daarmee ook voor jongeren onvoldoende zorg werd gedragen. Ook de contacten met de ouders lieten te wensen over, mogelijk doordat medewerkers zich onvoldoende in hen inleefden. De medewerkers werden onvoldoende gemotiveerd om zich extra in te zetten omdat ze onzeker waren over wat ze precies moesten doen en uiteindelijk weinig zicht hadden op de resultaten van hun werkzaamheden.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief Neerbosch, Van 't Lindenhoutmuseum/Kinderdorp Neerbosch, Nijmegen
Archief Belangenvereniging Minderjarigen, afdeling Nijmegen, IISG Amsterdam
Archief Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk, Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, Collectie HDC/Protestants erfgoed
Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, Den Haag
Schadefonds Geweldsmisdrijven, Den Haag

Literatuur

Dekker, J.J.H. et al. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson*. 2 delen (I. Tekstgedeelte en II. Bijlagen). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Gids Hulpverlening Jeugdigen, band 2 (1978). 's Gravenhage: Vuga-Boekerij.

Liefaard, T., J.E. Doek & A. Bolscher (2016). *Vooronderzoek juridisch kader in situaties van geweld tegen kinderen in opdracht van de Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg*. Bijlage 3. Den Haag: Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.

Kieft, J. (1990). *Kinderdorp Neerbosch*. Neerbosch: Kineproductions/Mr. Joh. Visserschool.

Kluin, H. (1936). Wat de tegenwoordige critiek op de gezinsverpleging ons te zeggen heeft. In *Woord en daad. Tijdschrift van de Centraal-Bond voor inwendige zending en christelijk philanthropische inrichtingen*, jaargang 1936, 74-81.

Kluin, H. (1948). *Gezegend werk. De weesinrichting te Neerbosch vroeger en nu*. Neerbosch: Van 't Lindenhoutstichtingen.

Koekebakker, J. et al. (1959). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de werkgroep Gestichtsdifferentiatie*. Den Haag: Nederlandse Federatie voor Kinderbescherming.

Lünnemann, K., L. Drost & M. van der Klein (2013). *Neerbosch, leren van het verleden. Seksueel misbruik op het Kinderdorp 1975-1985*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Lünneman, K., F.E. Six & W. Smit (2012). *Seksueel misbruik in de jeugdzorg: governance vanuit het kindperspectief*. Deelonderzoek 2b Commissie Samson. Den Haag: Commissie Samson.

Regteren, R. van (1988). *Van weesinrichting tot wezendorp*. Neerbosch: Van 't Lindenhoutstichtingen.

Regteren, R. van (2002). Johan Visser. In C.A.M. Gietman, R.M. Kemperink, J.A.F. Kuys (red.). *Biografisch Woordenboek Gelderland*, deel 3 (pp. 145-148). Hilversum: Verloren.

Renssen, A. van (2013). *Bewogen door kinderen. Een pedagogische geschiedenis*. Arnhem: Lindenhout.

Renssen, A. van (2015). *Het wezendorp Neerbosch. De protestants-christelijke weesinrichting Neerbosch en haar stichter Johannes van 't Lindenhout (1863-1903)*. Nijkerk: Nabij Producties.

Stolk, C.J. (red.) (1988). *Neerbosch en... de 20.000 kinderen van Johannes van 't Lindenhout*. Neerbosch: Van 't Lindenhoutstichtingen.

Winnubst, C.M. (1967). *Systemen van opvoeding in inrichtingen in Nederland van 1815-1965*. Amsterdam: Nationale Federatie voor Kinderbescherming.

Websites

www.anderetijden.nl
www.maxius.nl
www2.nijmegen.nl
www.Nederlandheelt.nl
www.omroep gelderland.nl
www.vpro.nl

Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)

Bronstudie 6 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

John Exalto

**Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen**

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Jongenshuis Hoenderloo 1945-2015

Inleiding

1. Gedocumenteerd geweld

- 1.1. Bestuursnotulen
- 1.2. Weekbrieven
- 1.3. Pedagogische journaals
- 1.4. Incidentenregistratie en klachtencommissie
- 1.5. Meldingen bij de inspectie
- 1.6. Meldingen bij Schadefonds en Meldpunt
- 1.7. Een terugblik na 140 jaar

2. Organisatie, leefklimaat en pedagogische visie

- 2.1. Doelgroep en zorgaanbod
- 2.2. Bestuur, personeel, professionaliteit
- 2.3. Leefklimaat en behandelvisie
- 2.4. Toezichthouders en protocollisering

3. Conclusies

- 3.1. Wat is er gebeurd?
- 3.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Geraadpleegde bronnen

Inleiding

In het dorpje Hoenderloo, verscholen tussen het geboomte van de Hoge Veluwe, is het ook Tweede Wereldoorlog geweest. Het lag niet ver van de militaire vliegbasis Deelen, tijdens de oorlog het belangrijkste Nederlandse vliegveld van de Luftwaffe. In het nabijgelegen Apeldoorn – waar zich het dichtstbijzijnde treinstation bevond – werd in de tweede helft van de oorlog het Duitse hoofdkwartier gevestigd; uit vrees voor een invasie uit Engeland vond de Duitse staf het in Den Haag te gevaarlijk worden. Ook diverse ministeries verhuisden naar Apeldoorn (Algemene Zaken, Binnenlandse Zaken, Justitie en Onderwijs), uit Den Haag verdreven door de bouw van de Atlantikwall.¹

Ook in Hoenderloo zelf kwamen de Duitsers. Voor het Jongenshuis Hoenderloo, waar residentiële jeugdzorg werd geboden aan zo'n tweehonderdvijftig jongens van 8 tot 21 jaar, verliepen de eerste oorlogsjaren relatief rustig. Tijdens de mobilisatie werden vijf personeelsleden en veertig pupillen onder de wapenen geroepen; na de capitulatie keerden ze ongedeerd terug. In mei 1940 werd gebouw Kampheuvel door de Duitsers beschoten; in de lege slaapkamer van de hoofdleider ontplofte een granaat. Veertig jongens namen de benen, maar keerden de volgende dag weer terug.² In 1941 werd een van de hoofdleiders ontslagen; zijn positie was om niet vermelde redenen onhoudbaar geworden en het werd tragisch genoemd dat iemand die 32 jaar op Hoenderloo had gewerkt op deze wijze moest vertrekken.³ Hier lijkt sprake te zijn geweest van nationaalsocialistische sympathieën, die door het bestuur niet werden getolereerd. Op het dak van gebouw Eikenhof installeerde de Luftwaffe een observatiepost waar tien Duitsers de vijandelijke luchtbewegingen nauwgezet volgden.⁴ Pogingen van de SS om jongens te ronselen werden door de directeur met succes vrijdeld.⁵

Begin oktober 1943 werd een van de gebouwen van het Jongenshuis gevorderd door de Wehrmacht om frontsoldaten tot rust te laten komen; met onmiddellijke ingang moesten honderd jongens en hun begeleiders in de andere gebouwen onderdak vinden. Op 30 oktober 1943 volgde het bericht dat het gehele complex van de stichting per 1 december ontruimd moest zijn, aangezien de bezetter er kwartier wenste te maken. Truppenplatz Hoenderloo werd de legerplaats voor de Hermann Göring Division. Binnen een maand moesten 265 jongens en 75 personeelsleden, waaronder 22 gezinnen, elders onderdak zien te vinden. Voor iedereen werd in het oosten van het land, verspreid over zo'n zes locaties, een nieuw onderkomen gevonden.⁶ Voor de directeur brak een enerverende tijd aan. Hij moest langs alle locaties om contact te houden met het personeel en de pupillen, was verantwoordelijk voor de voedselvoorziening, brak tot overmaat van ramp op een van zijn tochten zijn been en wist ook nog te voorkomen dat zeven jongens die zich voor de Duitse marine hadden gemeld zich bij de vijand aansloten. In mei 1944 sprak het bestuur er zijn zorg over uit dat "ettelijke jongens" zich vrijwillig voor dienst bij de Duitsers hadden gemeld.⁷ Intussen had een stichtelijke overdenking van de directeur in het contactblaadje van Hoenderloo uit 1943 de aandacht van de

Gebruikte afkortingen

CODA	CODA Apeldoorn, Archief De Hoenderloo Groep
DHG	Archief De Hoenderloo Groep, Hoenderloo
NB	notulen bestuur

In de annotatie wordt in het geval van de bestuursnotulen afgezien van een vermelding van inventarisnummers: deze zijn ondergebracht in de inventarisnummers 1 t/m 17 en eenvoudig terug te vinden.

¹ Veldheer 1983.

² CODA, inv.nr. 423, directeur A. Iemhoff aan bestuur, 18 mei 1940.

³ CODA, NB 30 januari 1941.

⁴ Dit leidde tot inkwartiering en vordering van vijf kamers in Eikenhof, zie CODA, NB 22 januari 1942.

⁵ In 1941 hadden twee jongens uit de buitenverpleging zich bij de SS gemeld. De directeur stuurde hun dossiers op en beargumenteerde in een begeleidende brief dat zulke jongens niet bij een keurkorps als de SS pasten. Zijn actie had succes. Zie ook CODA, NB 11 oktober 1943.

⁶ Zie CODA, NB 15 november 1943 waar de volgende verhuislocaties worden genoemd: 75 schooljongens naar Kerk-Avezaath, 43 werkjongens uit de smederij en drukkerij naar Welkom in Arnhem, 20 werkjongens uit de kleermakerij en schoenmakerij eveneens naar Arnhem, ongeveer 60 jongens naar het kamp van Sociale Zaken te Zevenaar, 25 schooljongens naar het Stichtshuis te Weerseloo, 20 werkjongens van de timmerwinkel naar Apeldoorn.

⁷ CODA, NB 31 mei 1944.

bezetter getrokken. In het blad *Storm* van de SS werd hij beschreven als een jodenminnaar die de pupillen haat voor hun eigen volk bijbracht. In september 1944 moesten de in Arnhem bivakkerende pupillen hals over kop vertrekken in verband met de Slag om Arnhem. De meeverhuisde inventaris van de leerbedrijven (smederij, drukkerij, schoenmakerij en kleermakerij) bleef achter. Er is later niets meer van teruggevonden. In diezelfde septembermaand ging in Hoenderloo de smederij in vlammen op.⁸

Na de bevrijding werden de gebouwen van het jongenshuis gevorderd door de Canadezen. Zij bleven tot 29 december 1945 en het werd aan hun nalatigheid toegeschreven dat de gebouwen waarin de drukkerij en de boekbinderij waren gevestigd, in rook opgingen.⁹ Slechts een minderheid van de pupillen keerde al in 1945 terug. Het contact met de soldaten bevordert geenszins "de terechtbrenging van ontspoorde knapen", constateerde een bezorgd bestuur.¹⁰ In januari 1946 repatrieerden alle pupillen. Volgens de directeur was de geest goed te noemen. Er was ook nieuw personeel aangenomen. Daaronder bevonden zich enkele gereformeerden, "doch niet zooveel, dat zij een gevaar voor den vrede op de stichting opleveren".¹¹ Ook na de oorlog bleef Hoenderloo een instelling met een duidelijk herkenbare hervormde signatuur. Met het Ministerie van Justitie was er in januari en februari 1946 contact over de opname van geïnterneerde NSB-kinderen, maar dit heeft geen vervolg gekregen.¹²

Een slechtere uitgangspositie voor dit verhaal over het Jongenshuis Hoenderloo is moeilijk denkbaar: letterlijk en figuurlijk op drift geraakte pupillen, afgebrande gebouwen, verdwenen inventarissen, en een tiental jongens dat zich bij de vijand had aangemeld. In deze inleiding wordt allereerst kort de geschiedenis van het Jongenshuis tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog geschetst. Vervolgens worden de bronnen en de opzet van deze instellingscasus besproken.

Rond 1810 vestigden de eerste bewoners zich in het toen nog naamloze Hoenderloo. Het gebied maakte deel uit van de zogenaamde woeste gronden, een uitgestrekt heidelandschap afgewisseld door zandverstuivingen. In 1839 werd het dorp, dat inmiddels zo'n twintig huishoudens telde, bezocht door de Betuwse predikant Ottho Gerhard Heldring, die met een vriend een meerdaagse wandeltocht door Gelderland maakte. Heldring werd getroffen door de armoede van de deels nog in plaggenhutten levende bewoners. Hij beloofde een waterput en een school. In 1858 werd op zijn initiatief ook een kerk gebouwd (sinds 1970 de Heldringkerk geheten). Heldring wilde niet alleen de armoede van de inwoners van Hoenderloo verlichten, hij zag het gebied ook als een ideale plaats voor de opvang van verwaarloosde kinderen. Nadat de schoolmeester van Hoenderloo kinderen bij zich in huis had genomen, werd de zaak in 1848 groter aangepakt. Er moest een 'doorgangshuis' komen voor verwaarloosde jongens die in het kader van hun heropvoeding bij konden dragen aan de landontginning.

Heldring werd bij dit initiatief ongetwijfeld geïnspireerd door landbouwkolonies die aan het begin van de negentiende eeuw waren ontstaan tot bestrijding van armoede en heropvoeding van bedelaars, criminelen en asociale. Een bekend voorbeeld is de veenkolonie in het Drentse Veenhuizen, een initiatief van de Maatschappij van Weldadigheid. Korte tijd na de stichting van het doorgangshuis in Hoenderloo werd in Eefde bij Zutphen de landbouwkolonie Nederlandsch Mettray gesticht. Tegelijkertijd liet Heldring zich leiden door de christelijke filantropie, de op het evangelie gebaseerde gedachte van naastenliefde en zorg voor hulpbehoevenden. De filantropische activiteiten uit Heldrings tijd werden ook wel aangeduid als 'inwendige zending', een term die laat zien dat materiële en geestelijke zorg in elkaars verlengde lagen.¹³

Voor de bekostiging van zijn filantropische werk kon Heldring een beroep doen op het netwerk van orthodox-christelijke en sociaal voelende patriciërs dat bekend is geworden onder de naam 'het Réveil'. Hij wist enkele bemiddelde Amsterdammers uit deze kring te interesseren voor de heikolonie Hoenderloo. Zij kochten grond, die door de verwaarloosde jongens werd ontgonnen en waarop

⁸ CODA, inv.nr. 425, A. Iemhoff aan H. de Bie, 15 september 1944.

⁹ Van de Werk et al. 1951, 109-112.

¹⁰ CODA, NB 28 september 1945.

¹¹ CODA, NB 7 januari 1946.

¹² CODA, NB 7 januari en 25 februari 1946.

¹³ Zie over het Réveil en de inwendige zending: Van Lieburg 2012; Houkes 2009.

bomen werden geplant. De bosbouw diende een dubbel doel: het hout van de bomen bracht na enkele jaren geld op en de bodem was dan inmiddels zodanig verrijkt dat er ook landbouw op bedreven kon worden. Filantropie en economie gingen bij de Amsterdamse investeerders hand in hand. Rond 1910 verkochten zij de in cultuur gebrachte grond met winst aan de rijke zakenman Anton Kröller die het uitgestrekte landgoed gebruikte voor de jacht en er het jachthuis Sint-Hubertus liet verrijzen. Het ligt nu in het Nationaal Park De Hoge Veluwe waar ook het Kröller-Müller Museum is gevestigd.

Heldring was weliswaar de initiatiefnemer van Hoenderloo maar trok zijn handen er spoedig van af. Op een steenworp afstand van zijn woonplaats Hemmen was hij inmiddels ook gestart met filantropisch werk. In Zetten opende in 1848 asiel Steenbeek waar 'gevalen vrouwen' (prostituees) werden opgevangen. In de loop der tijd werd het zorgaanbod verder uitgebreid: er werden ook ongehuwde moeders en verwaarloosde meisjes opgenomen. Zetten werd een belangrijke leverancier van dienstboden en huisvrouwen.¹⁴ Wegens zijn werkzaamheden in de Betuwe deed Heldring het initiatief voor Hoenderloo over aan Jan Messchert van Vollenhoven, een bestuurder en politicus, later ook nog enige tijd burgemeester van Amsterdam, die tot het Réveilnetwerk behoorde. Onder diens leiding werd in 1849 het doorgangshuis Vollenhoven gebouwd. In 1851 ging de stichting Doorgangshuis Hoenderloo officieel van start. Er was sprake van een 'doorgangshuis' omdat de initiatiefnemers op het standpunt stonden dat de opgenomen pupillen bij voorkeur zo snel mogelijk in een gezinssituatie geplaatst moesten worden.

Het bestuur bleef lang het stempel van de oprichters dragen. Dr. J.L. Heldring, zoon van de initiatiefnemer, was tot 1917 voorzitter; tot begin jaren zeventig waren er nazaten met dezelfde naam in het bestuur vertegenwoordigd. Kleinzoon O.G. Heldring was van 1917 tot 1946 behalve predikant ook directeur van de Heldringstichtingen in Zetten en maakte in diezelfde periode deel uit van de raad van commissarissen van Hoenderloo. In de jaren veertig vergaderde het bestuur vaak in het gebouw van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen aan het Rokin 114 in Amsterdam. De penningmeester van het bestuur, de bankier H.L. van Eeghen, was bestuurder van die maatschappij. Zijn vader was een van de Amsterdamse grondkopers van Hoenderloo geweest. Tot ongeveer 1960 werd Hoenderloo bestuurd door de hervormde elite, door mannen en vrouwen met dubbele namen en een gedeelde afkomst uit het protestants-christelijke netwerk van filantropen, dominees en bankiers. Daarna vervaagde het profiel. Van 1918 tot 1946 was mr. H. de Bie voorzitter van het bestuur. Hij was kinderrechter en later vice-president van de rechtbank in Rotterdam en gold als een autoriteit op het terrein van kinderrecht en kindbescherming. De Bie's handboek voor het kinderrecht werd later bewerkt door de Utrechtse kinderrechter mr. M.B. van de Werk die hem ook als voorzitter van Hoenderloo op zou volgen.

Het Doorgangshuis, later vaak Jongenshuis Hoenderloo genoemd, en in interne stukken meestal aangeduid als de Stichting, breidde met name na de invoering van de kindwetten in 1905 verder uit. Als particuliere instelling stelde Hoenderloo zich open voor de opname van voogdij- en regeringskinderen. Naast het gebouw Vollenhoven uit 1849 werd in 1903 de Ottho Hoeve opgeleverd, een boerderij waar het agrarische vak geleerd kon worden. In datzelfde jaar betrok de directeur De Heibult, door de pupillen het loerhuis genoemd; vanaf de verhoogde positie kon de directeur het gehele terrein overzien. In 1906 werd gebouw Nijegaarde geopend voor schooljongens (afgebroken in 1985). In 1907 kreeg de inrichting een eigen school, terwijl in 1912 voor de werkjongens de Eikenhof werd geopend (afgebroken in 1972). In gebouw Kampheuvel dat in 1930 zijn deuren opende, werden nieuwe pupillen drie maanden ter observatie ondergebracht, waarna ze vervolgens naar een van de afdelingen werden doorgezonden. In Kampheuvel was naast de observatieafdeling ook de strafafdeling ondergebracht, compleet met isoleercellen en luchtplaats. Kampheuvel kende een gemeenschappelijke slaap- en eetzaal. De andere onderkomens waren opgedeeld in kleinere eenheden van 10 tot 15 jongens, hoofdzakelijk ingedeeld naar leeftijd.

Als gevolg van de kindwetten werden er ook hogere eisen aan de instelling als geheel gesteld en werd er geïnvesteerd in vakopleidingen. De ontginning raakte aan het begin van de twintigste eeuw op de achtergrond en ervoor in de plaats gingen de 'werkjongens' naar een van de werkplaatsen: de drukkerij, de kleermakerij, de timmerwinkel, de schilderwinkel, de schoenmakerij of de smederij. Het boerenbedrijf en de tuin functioneerden eveneens als leerplaatsen en droegen tevens bij aan de

¹⁴ Vgl. Dubois 2010.

voedselvoorziening. Tot hun veertiende jaar gingen de jongens naar school en woonden als 'schooljongens' in Nijegaarde. Vervolgens gingen ze tot de 'werkjongens' behoren en verhuisden ze naar de Eikenhof. Het onderscheid werd ook wel aangeduid als de 'kleine jongens' en de 'grote jongens'. In 1910 lagen de gemiddelde leeftijden tussen de 8 en 17 jaar. Er waren in dat jaar 90 'binnenverpleegden' oftewel interne pupillen en 80 'buitenverpleegden'. De laatste categorie waren jongens die in de gezinsverpleging waren opgenomen en bij een werkbaas werden ondergebracht om zich verder in een van de ambachten te bekwamen.¹⁵ In 1943 was het aantal 'binnenverpleegden' gestegen tot 265.

Conform de opzet van de andere instellingscasussen is dit verhaal over het Jongenshuis Hoenderloo primair geschreven vanuit het instellingsarchief. Het archief bevat een variëteit aan bronnen, waaronder bestuursnotulen, correspondentie, weekbrieven van de directie en pedagogische journaals. De laatste twee bronnen zijn voor slechts enkele jaren overgeleverd zodat we ons niet over de gehele looptijd een nauwkeurig beeld kunnen vormen. Desalniettemin is het materiaal dermate ruim beschikbaar dat we een goed beeld kunnen schetsen van de instelling. Daarbij geldt de beperking die voor alle instellingscasussen geldt: niet alles is opgeschreven en dat wat opgeschreven is toont de hand van de schrijver. Een eventuele ongeoorloofde rol van het personeel is nauwelijks in de archieven terug te vinden. Een bevestiging voor dit vermoeden biedt een passage uit de bestuursnotulen van 16 maart 1964. Er zijn, zo staat er in de notulen, weer moeilijkheden op de Stichting. Het bestuur heeft daarover een brief aan de Minister van Justitie gezonden. De voorzitter vertelt hoe dit aan het licht is gekomen en nu wenst het bestuur de aanbrengrer te ontslaan. Die deugt niet voor zijn werk. Maar de betreffende medewerker heeft al eens eerder gedreigd het gebeurde dan openbaar te maken. Daarmee kan hij Hoenderloo veel schade berokkenen.¹⁶ Wat hier speelde, is niet duidelijk, maar omdat het bestuur dat niet in de openbaarheid wilde hebben, ging het dus hoogstwaarschijnlijk om iets ongeoorloofds of onrechtmatigs. Zulke dingen werden dus in de regel niet geboekstaafd.

Het archief van De Hoenderloo Groep is voor de periode tot 1989 ondergebracht in CODA Apeldoorn; voor de periode vanaf 1990 wordt het bij de instelling zelf bewaard. Het papieren archief is opgeslagen in een kelder in het bestuursgebouw Kampheuvel. Dit is aanmerkelijk minder rijk dan het deel dat in Apeldoorn berust. Over de jaren negentig is vrijwel niets bewaard en ook de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw zijn niet goed gedocumenteerd. Met name vanaf 2006 is er voldoende (digitaal) archief beschikbaar om ons een beeld te kunnen vormen.¹⁷ In onderhavig rapport exploreren we alleen het materiaal dat betrekking heeft op de residentiële sector en de open jeugdzorg. De latere toevoegingen aan het zorgaanbod van De Hoenderloo Groep, zoals de Glen Mills school en de gesloten jeugdzorg op de Kop van Deelen, blijven hier buiten beschouwing. Daarmee beperken we ons ook tot de geografische locatie Hoenderloo.

¹⁵ Heldring en Van Wijhe Ezn. 1910. Zie voor het voorgaande ook Van de Werk et al. 1951; Van Woerden 2008.

¹⁶ CODA, NB 16 maart 1964.

¹⁷ In beide archieven heb ik geen pupillen- en personeelsdossiers aangetroffen. De pupillendossiers van de afgelopen vijftien jaar (d.i. wettelijke bewaartermijn) worden bewaard op de locatie Kop van Deelen en zijn door mij niet geraadpleegd.

1. Gedocumenteerd geweld

In dit onderdeel over sporen van geweld in het instellingsarchief wordt per type bron geïnventariseerd welk geweld er is gedocumenteerd. Niet alle bronnen zijn even relevant, daarom beperken we ons tot de notulen van het bestuur, aangevuld met correspondentie tussen bestuur en directie (1.1), de weekbrieven van de directeur aan het bestuur (1.2), pedagogische journaals (1.3) en door pupillen bij de instelling ingediende klachten (1.4). Tevens worden meldingen bij andere instanties geïnventariseerd, te weten meldingen bij de inspectie (1.5) en meldingen bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven en bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg (1.6). De meldingen bij de inspectie werden door de instelling zelf gedaan en zijn daarom voor een deel ook in het archief van De Hoenderloo Groep terug te vinden. De meldingen bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven en de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg zijn door oud-pupillen gedaan zonder tussenkomst van de instelling. In uitgaven ter gelegenheid van jubilea van de instelling treffen we ook nog enig relevant materiaal aan (1.7). Een evaluatie van de aard en de richting van het geweld volgt in het besluit van dit rapport.

1.1. Bestuursnotulen

Als we beginnen met de bestuursnotulen en de correspondentie met het bestuur, is het allereerst van belang vast te stellen dat er slechts op zeer incidentele schaal van geweld melding werd gemaakt. Vervolgens kunnen we ons afvragen waarom het geweld dat wel werd vermeld, in het bestuur werd gedeeld en ook nog eens werd opgeschreven. Het antwoord op die vraag moeten we nog even uitstellen tot we meer inzicht hebben in de inventarisatie van het geweld.

Het was midden in de oorlog dat de directeur brieven uit Duitsland ontving over een oud-groepsleider van Hoenderloo. Hij was in Duitsland ter dood veroordeeld wegens twintig delicten met jeugdigen, gepleegd in de jaren 1940-1941 in Bielefeld. De directeur was diep geschokt. "Wat heb ik indertijd toch eigenlijk geen moeite gedaan om hem tot een bekentenis te krijgen, meenende, dat hij dan misschien te helpen zou zijn. Er bleef echter altijd een sluier over alles. Even was er een moment, dat ik dacht: Hij zal het zeggen, maar helaas trok hij zich toch weer terug. Een man met groote gaven." De directeur overlegde met de voorzitter over een gratieverzoek waarin gewezen werd op de grote capaciteiten van de persoon in kwestie die gebleken waren toen hij in 1936 een half jaar op Hoenderloo had gewerkt. Er waren destijds ernstige bedenkingen maar geen harde bewijzen tegen hem, daarom had hij ook geen vaste baan gekregen. Van onbehoorlijkheid op seksueel gebied was echter niets gebleken. Op 21 februari 1942 werd het vonnis voltrokken.¹⁸ De bestuursnotulen zwijgen verder over dit voorval.

Waar de bestuursnotulen in de periode tot 1960 wel enkele malen melding van maken is de voedselsituatie – hoewel voedsel niet direct aan geweld is gerelateerd, kan een slechte voedselsituatie als een vorm van verwaarlozing worden aangemerkt. In 1940, een maand voor de oorlog, werd er op verzoek van de voorzitter een rapport over dit onderwerp opgesteld. De "tekorten aan eenige voedingsstoffen" werden verholpen. In mei 1944, aan de vooravond van de hongerwinter, constateerde het bestuur dat het met de materiële omstandigheden van voeding en kleding goed was gesteld, "de voeding is zelfs zeer goed te noemen".¹⁹ In de eerste naoorlogse jaren hield bestuurslid dr. J.C.J. Burkens de "voedingstoestand" in de gaten. In 1949 schreef hij een rapport waarin die voedingstoestand "zeer goed" werd genoemd. Voor de juiste balans moest er meer magere kaas gegeten worden. Aan het einde van het jaar kwam Burkens weer met een rapport, waarin een tekort aan vitamine C in het menu werd geconstateerd en meer kaas en rauwkost werd aanbevolen.²⁰ In 1950 werd meer vitaminerijke groente en fruit aanbevolen; dat viel echter niet in elk jaargetijde te bekostigen. Om de rijksvoorschriften van de voedingsraad in praktijk te leren brengen, werd de kok in 1951 tijdelijk elders gedetacheerd.²¹ In de tweede helft van de jaren vijftig kwam de voeding nog enkele malen ter sprake. De toestand werd afwisselend goed (1956) en minder

¹⁸ CODA, inv.nr. 454, A. Iemhoff aan H. de Bie 10 januari 1942; H. de Bie aan A. Iemhoff 14 februari 1942.

¹⁹ CODA, NB 4 april 1940 en 31 mei 1944.

²⁰ CODA, NB 18 juni en 14 november 1949.

²¹ CODA, NB 4 april 1950 en 6 augustus 1951.

goed (1957) genoemd. In het laatste geval werd gewezen op "misstanden bij de voedselbereiding". In 1958 werd besloten dat de kok zijn werktijden zodanig zou aanpassen dat er geen opgewarmd eten meer geserveerd behoefde te worden en werd de hoeveelheid dierlijke eiwitten per pupil per dag verhoogd.²²

De meeste geweldsmeldingen in de bestuursnotulen zijn beknopte, geïsoleerde en incidentele berichten – we zullen ze zometeen de revue laten passeren. Een uitzondering daarop vormt een kwestie uit de jaren 1947-1948. In de bestuursnotulen van januari 1948 wordt melding gemaakt van een rapport dat ds. Heldring over het jongenshuis had uitgebracht op verzoek van de Centraal Bond, de koepelorganisatie van protestants-christelijke filantropische instellingen. Het rapport was opgesteld naar aanleiding van een ingekomen klacht over de situatie in het Jongenshuis. "Over het rapport zijn geen opmerkingen meer te maken", berichtten de notulen. Het dossier kon met andere woorden gesloten worden.²³ Dat dossier werd op 1 juni 1947 door een oud-medewerker van Hoenderloo geopend met een klacht die hij bij de Centraal Bond had ingediend. De klacht zelf is in het archief van Hoenderloo niet aanwezig, alleen het rapport van Heldring (tot 1946 predikant-directeur van de Zettense inrichtingen en lid van de raad van commissarissen van het Jongenshuis).

Het verweerschrift van Heldring maakt duidelijk welke klachten de oud-medewerker had ingediend en welke daarvan enige grond gehad zouden kunnen hebben. De klachten richtten zich op allerlei vormen van geweldpleging jegens pupillen. De oud-medewerker, een man van eind twintig, was in 1946 kort na de repatriëring in Hoenderloo komen werken; dat was een hectische periode geweest omdat de pupillen meer vrijheid gewend waren dan wenselijk. Ook waren er enkele jongens die bij de SS hadden gediend die in gebouw Kampheuvel werden ondergebracht (in Kampheuvel was zowel de observatie- als de strafafdeling gevestigd). De klager stond bij het personeel – aldus het onderzoek van dominee Heldring – bekend als iemand die kritisch was over het bestuur en de instelling, maar die zelf ook niet altijd het nodige overwicht over de jongens had. Hij deed soms rake klappen uit en werkte ook weleens met de strafkamer (isolatie). Zijn beschuldiging dat een van de hoofdleiders 's ochtends de slaapzaal betrad om jongens zonder reden "af te rossen", kon Heldring na onderzoek niet bevestigen. Bij het Jongenshuis had hij voor zijn onderzoek "algehele openheid" ontvangen "in de bespreking van de tucht- en strafmaatregelen, die op de stichting worden toegepast". Lichamelijke tuchtiging als opgelegde straf kwam in Hoenderloo niet voor. "Iets anders is, dat een jongen, *als het niet anders kan*, wel eens een draai om zijn oren krijgt. Dit gebeurt sporadisch. Vooral nieuwe ambtenaren nemen tot dit middel wel eens te spoedig hun toevlucht. Blijken ze te 'loshandig' te zijn, dan wordt hun een verbod van handtastelijkheden opgelegd." Iedereen die Heldring sprak, vond "een 'draai om de oren' als ultima ratio in sommige gevallen onvermijdelijk".

Jongens die in de isolatiecel waren geplaatst, kregen 's ochtends en 's avonds één boterham minder (vier in plaats van vijf), en 's middags een ruime portie in plaats van zoveel eten als ze maar wilden. In de cel werken ze niet, dus kunnen ze met minder toe. De enige klacht die de pupillen tegenover Heldring over Kampheuvel uitten, betrof het kaalknippen dat op (jonge) weglopers werd toegepast. Bij een pupil die de hele dag lui op het matras in Kampheuvel ging liggen, werd het matras weggehaald. In de winter was er in de cel vloerverwarming. "Opsluiting in de cel voor langer dan een week komt nooit voor", constateerde Heldring. Het doel van Kampheuvel was preventief; een zo snel mogelijke terugkeer in de "gewone gestichtssamenleving" was altijd de inzet. Weglopers werden niet alleen in Kampheuvel ondergebracht; soms moesten ze ook straflopen, dat wil zeggen onder toezicht rondjes om het voetbalveld lopen. Dat gebeurde maximaal enkele uren achtereen met af en toe pauze. "Dat er bij ernstige gevallen van weglopen wel eens een ketting werd aangelegd is juist. Dit was bij voorzitter en directie bekend, maar werd in het najaar van 1946 afgeschaft." Voor de onverbeterlijke weglopers beschikte de stichting over twee kettingen. In plaats van eindeloos opsluiten konden ze aan de ketting naar de bosbaas gestuurd worden; het hinderde niet bij het werken. "Het 'eindje hout', waarmee de 'uitbinker in het weglopen' ontvangen werd, is niet aanwezig." Kennelijk had de klager gesproken over een lat waarmee teruggekeerde weglopers fysiek werden mishandeld. In zijn rapport noteerde Heldring verder:

²² CODA, NB 13 november 1956, 19 februari 1957 en 11 februari 1958.

²³ CODA, NB 17 januari 1948.

Eén jongen beklagde zich door een ambtenaar, die de Stichting heeft verlaten, hard geslagen te zijn. Anderen klaagden, dat een jongen van een ambtenaar zes slagen met een ijzeren roe op zijn zitvlak had gehad, waarbij zij hadden moeten toezien. De slagen, dat was nog tot daaraan toe, maar waarom moesten zij daarbij geroepen worden? Deze ambtenaar, die volgens het eenparig getuigenis van jongens en leiding, door de eersten geformuleerd met "rotvent", door de laatste met "ongeschikt", niet deugt voor het werk, zal binnenkort de Stichting verlaten.

De jonge leider van de observatieafdeling, de medicus N. Beets, vond dat er in het verleden te hardhandig was opgetreden. De jongens waren doodsbang voor de beheerder van de strafafdeling. Tegenover deze mening noteerde Heldring die van het oudere personeel, dat meende dat sinds het vertrek van de betreffende beheerder Kampheuvel niet langer streng genoeg was en de gevolgen daarvan niet uit konden blijven. Dominee Heldring concludeerde dat sommige klachten van de oud-medewerker juist waren maar andere niet. Wantoestanden had hij niet aangetroffen. "Voorzitter en directie hebben enige maanden geleden de gehele paedagogische opzet der Stichting met Prof. Langeveld besproken, om zijn mening te vernemen over de vraag of deze psychologisch verantwoord was. Ook de straffen, ook het gebruik van de ketting zijn daarbij ter sprake gekomen. Prof. Langeveld heeft zich niet daartegen uitgesproken. Desniettemin is de ketting afgeschaft."²⁴

Kijken we verder wat de bestuursnotulen over geweld melden, dan treffen we incidentele meldingen aan, variërend van concreet, fysiek geweld tot een discussie over de legitimiteit van het isoleren. Zo werd er in 1941 in het bestuur gesproken over de verplichte kerkgang. Het verdient de voorkeur dat de jongens lid van een kerk zijn en dat ze ook daadwerkelijk op zondag mee naar de kerk gaan, maar elke dwang moet vermeden worden, luidde het bestuursstandpunt. In 1978 verviel de verplichte kerkdienst omdat meer dan driekwart van de jongens inmiddels uit niet-christelijke gezinnen afkomstig was. Alleen de acht diensten op de christelijke feestdagen waren verplicht. Na afschaffing van de dwang bleef overigens een flink aantal jongens naar de kerk gaan; de vorm werd soms gemoderniseerd en de actieve participatie van de jongens tijdens de dienst droeg bij aan een meer attractief karakter.²⁵

In de notulen treffen we nog enige indicaties aan van impliciete vormen van geweld of verwaarlozing. Zo werd in 1951 geconstateerd dat de bedden op Vollenhoven "zeer verwaarloosd" waren en dat daar wat aan gedaan moest worden. In datzelfde jaar was er meer aan de hand: op zaterdagmiddag was er te weinig personeel en geen zinvolle vrijetijdsbesteding, ook werd er te weinig zakgeld gegeven en was de uitzet van de vertrekkende jongens onder de maat.²⁶ Het briefgeheim vroeg in 1954 de aandacht, mede naar aanleiding van een artikel in het maandblad *Pro Juventute*. Alle inkomende en uitgaande post werd door medewerkers gelezen; daar was herhaaldelijk discussie over ontstaan. De bestuursnotulen meldden dat door het lezen veel moeilijkheden werden voorkomen.²⁷ In 1957 kwam het zakgeld weer ter sprake, nu gerelateerd aan de talrijke diefstallen. Besloten werd het zakgeld te verhogen. Dan zouden de diefstallen ook wel afnemen.²⁸

Met betrekking tot geweld van jongeren treffen we in de notulen enkele incidenten aan. Op 7 januari 1946 werd melding gemaakt van de verdrinking van pupil Hein Schuurman, zonder nadere toelichting. Tien jaar later, in 1956, werd een pupil die een medepupil met een mes had gestoken, overgeplaatst naar een psychiatrisch ziekenhuis. Een ander geval was de dreiging met suïcide dat zich in 1959 voordeed.²⁹ Weglopen en isoleren waren problemen die met enige regelmaat aan de orde werden gesteld. Zo in 1965:

Naar aanleiding van de vele ontvluchtelingen vermeld in de weekbrieven vraagt de heer [drs. O.W.] Heldring of deze kwestie al eens onder de loupe is genomen, zo niet dan dient daar zeker eens aandacht aan te worden besteed. De Voorzitter merkt op dat het

²⁴ CODA, inv.nr. 7, O.G. Heldring aan het bestuur van de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijke Philantropische Inrichtingen te Amsterdam, 19 augustus 1947.

²⁵ CODA, NB 23 oktober 1941, 5 juni en 4 september 1978. Vgl. NB 6 juni 1950 (kerkgang personeel laat te wensen over). Zie ook inv.nr. 345A, pedagogisch journaal 11 maart 1974 (tijdens de kerkdienst zijn gedeelten van de musical Jesus Christ Superstar beluisterd).

²⁶ CODA, NB 12 januari, 12 juni en 11 december 1951.

²⁷ CODA, NB 15 juni 1954.

²⁸ CODA, NB 24 september 1957.

²⁹ CODA, NB 7 januari 1946, 28 februari 1956, 4 februari 1959.

woord "ontvluchting" pedagogisch absoluut foutief is. De heer Hofman wijst er op dat vroeger inderdaad het woord ontvluchting werd gebruikt, dit is echter de laatste jaren niet meer het geval. Spreker vindt het prettig dat het Bestuur op dit probleem reageert. Het weglopen van jongens houdt nauw verband met het opnemen van nieuwe pupillen. De directeur geeft een voorbeeld van een jongen, afkomstig uit het Rijksobservatiehuis te Zeist. 's-Middags was de jongen op Hoenderloo gekomen en 's avonds was hij reeds op weg naar Groningen. In Zeist was hij n.l. gewend geweest éénmaal in de 2 weken een weekend naar Groningen te gaan. Op Hoenderloo moest hij de eerste zes weken thuisblijven, weshalve hij maar besloot onmiddellijk te vertrekken.³⁰

Weglopers werden na twee weken afwezigheid uitgeschreven omdat er dan niet langer subsidie werd ontvangen. Het bleek dat de jongens slechts zelden hun toevlucht zochten bij het JAC, het alternatieve circuit van hulpverlening.³¹ "Hoenderloo isoleert niet", aldus de bestuursnotulen van 7 januari 1975, naar aanleiding van een bezoek van de inspecteur. "Kampheuvel wordt soms gebruikt voor moeilijke gevallen. Het bezwaar is dat Kampheuvel tralies voor de ramen heeft. Echter, sinds 1968 werd bij Justitie aangedrongen dit bezwaar op te heffen."³² Intussen begon zich een nieuw probleem te manifesteren dat drugs heette.³³ In de jaren tachtig nam het aantal inbraken en diefstallen in eigen huis toe. Ook werd geconstateerd dat de toename van het aantal allochtone pupillen tot een grotere agressie op de groepen leidde – deze jongeren werden destijds vaak als 'cumi-jongeren' aangeduid (cumi = culturele minderheden).³⁴ In 1984 werd wederom op de gevaren van drugsgebruik gewezen, al beseftte het bestuur dat het niet geheel viel te voorkomen. In één adem werd eraan toegevoegd dat onlangs drie jongens een nacht hadden vastgezet op het politiebureau in Apeldoorn. De relatie met de politie Apeldoorn werd goed genoemd; strafbare feiten werden direct doorgegeven.³⁵ In 1987 werd een toename van gedragsproblematiek geconstateerd, "hetgeen zich uit in toenemende kleine criminaliteit, drugsgebruik e.d. Ook het percentage z.g. cumi-jongeren neemt langzaam toe en lijkt de 50%-grens te naderen."³⁶ In datzelfde jaar werd gestart met trainingen over incestproblematiek "omdat ook wij steeds meer worden gekonfronteerd met jongeren die hieronder te lijden hebben (gehad)".³⁷

Met betrekking tot geweld, mishandeling, verwaarlozing en grensoverschrijdend gedrag van het personeel zijn de bestuursnotulen terughoudender, al zwijgen ze op dit punt niet. In 1949 werd "de toon" van de leidinggevende van de kleermakerij aan de orde gesteld. Die toon was niet goed, en mede daardoor liep de belangstelling voor zijn ambacht terug, en werd de kleermakerij in 1950 opgeheven. In 1950 werd besloten om een sollicitant niet tot onderwijzer te benoemen gezien diens veroordeling wegens een zedendelict. Er werd dus ook preventief opgetreden. Problemen met personeel leidden in enkele gevallen tot bespreking in het bestuur. Een groepsleider werd in 1956 gekwalificeerd als begaafd maar gestoord. Als hij zich niet zou aanpassen, zou hij ontslagen moeten worden. In 1966 werd een medewerker wegens "moeilijkheden" ontslagen. Wat die moeilijkheden waren, leren we niet uit de notulen; de weekbrief van de directie aan het bestuur verschaft hier meer informatie over, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien. In 1968 werd wederom een groepsleider ontslagen, nu wegens ernstig plichtsverzuim: hij had jongens naar Apeldoorn laten gaan voor afspraken met meisjes. In 1969 stortte een vrouwelijke leerkracht van de Gangelschool in, terwijl in 1983 een groepsleider op non-actief werd gesteld. In datzelfde jaar werd de kok van de Rotterdamse dependance op staande voet ontslagen. Naar de redenen kunnen we slechts gissen. Het jaar daarop moest de coördinator van Rotterdam het veld ruimen na een zaak bij de kantonrechter. De notulen omschrijven het als "een heel trieste gebeurtenis". In 1986 werd een maatschappelijk werker op staande voet ontslagen wegens "onoirbare handelingen met een pupil".³⁸

³⁰ CODA, NB 1 april 1965.

³¹ CODA, NB 4 september 1978.

³² CODA, NB 7 januari 1975.

³³ CODA, NB 17 november 1979.

³⁴ CODA, NB 29 september 1981, 20 november 1982, 8 februari 1983.

³⁵ CODA, NB 15 mei 1984.

³⁶ CODA, inv.nr. 4, J.R. Nieuwerkerke aan Raad van Commissarissen, augustus 1987.

³⁷ CODA, NB 7 november 1987.

³⁸ CODA, NB 14 november 1949, 4 februari 1950, 24 oktober 1950, 31 mei 1955, 31 januari 1956, 28 februari 1966, 28 mei 1968, 6 november 1969, 8 februari 1983, 28 februari 1984, 20 februari 1986.

Voor de periode na 1989 zijn er in de bestuursnotulen geen incidenten meer aangetroffen. Het gaat dan om de notulen van de Raad van Bestuur en van de Raad van Toezicht die vanaf 2003 incompleet en vanaf 2006 compleet aanwezig zijn. Dat hierin geen incidenten zijn vermeld, wijst enerzijds op de gegroeide afstand tussen het bestuur en het werkveld en kan anderzijds verklaard worden uit een volgens vaste protocollen verlopende incidenten- en klachtenregistratie (zie 1.4). Het enige waar de notulen van de Raad van Toezicht melding van maken, is de suïcide van een pupil in 2005. De pupil van veertien jaar, dat in een van de gezinsgroepen verbleef, had zich in Apeldoorn na schooltijd voor de trein gegooid. De impact op de medewerkers en de jongeren was enorm groot.³⁹

1.2. Weekbrieven

Het beeld van de bestuursnotulen laat zich verfijnen met behulp van twee andere bronnen: de informatiebrieven van de directie aan het bestuur, bewaard gebleven voor de tweede helft van de jaren zestig, en de pedagogische journaals, beschikbaar voor de eerste helft van de jaren zeventig. In de jaren 1965-1967 stuurde de directeur weekbrieven aan het bestuur; de meeste daarvan zijn bewaard gebleven. In deze brieven werd de stand van zaken binnen de instelling vastgelegd en kwamen met regelmaat incidenten aan de orde. Op 13 april 1965 werd bijvoorbeeld de schorsing van een leraar van de Cornelis Beetsschool gemeld "aangezien hij ten aanzien van een van zijn leerlingen zo krachtdadig was opgetreden dat de jongen met hersenschudding in de ziekenafdeling moest worden opgenomen". De schorsing werd na één dag opgeheven omdat volgens politieonderzoek het verband tussen het optreden van de leraar en de hersenschudding niet duidelijk aantoonbaar was. De jongen had namelijk ook met een andere jongen gevochten. De docent mocht terugkeren maar na overleg met bestuur en inspectie werd besloten dat hij zijn functie moest neerleggen zodra in de vacature was voorzien.⁴⁰

Ook enkele andere volwassenen die over de schreef gingen in contact met jongeren, werden in de weekbrieven genoemd. Zo liep er in oktober 1965 een jongen weg die zes weken bij een alleenstaande man in Amsterdam verbleef. De directie vroeg de politie een onderzoek in te stellen. In november van datzelfde jaar raakte een in het dorp Hoenderloo woonachtige muzikleraar in opspraak. Hij verzocht de pleegouders om te mogen overnachten bij een van zijn leerlingen, een pupil van het Jongenshuis. De ouders weigerden. Later werd hij in het bos gesignaleerd met een andere pupil van achttien jaar. Die had op verzoek ingestemd met seksuele handelingen. De leraar bekende, werd voorgeleid aan de officier van justitie en weer in vrijheid gesteld. Er volgde nog een onderzoek bij de leerling van de muzikleraar, maar er bleek op seksueel vlak niets te zijn voorgevallen. De leraar werd de toegang tot het terrein ontzegd. Pupillen mochten ook niet meer bij hem thuis komen.⁴¹

In februari 1966 constateerde de hoofdleraar dat een groepsleider met een van de pupillen van de observatiegroep van Kampheuvel ontoelaatbare handelingen gepleegd zou hebben. Hoe de hoofdleraar aan die informatie kwam, weten we niet. De politie stelde een onderzoek in en maakte procesverbaal op. De dader werd voorgeleid aan de officier van justitie en vervolgens uit voorlopige hechtenis ontslagen. Hij werd ontslagen. Aan de groep waarmee hij werkte werd extra aandacht besteed. We konden de emoties rustig doen verlopen, aldus de directeur in zijn weekbrief.⁴² Het was deze medewerker over wie in de bestuursnotulen alleen vermeld werd dat hij wegens "moeilijkheden" was ontslagen (zie 1.1). In de jaren zestig was het gebruikelijk dat sollicitanten thuis werden opgezocht, zodat een indruk gevormd kon worden van de persoon en diens situatie. Vermoedelijk werden er ook wel inlichtingen ingewonnen. Dat blijkt althans uit de afwijzing van een sollicitant in een vacature van groepsleider in december 1965. De sollicitant was een oud-patiënt van een inrichting en stond bekend als een pathologische leugenaar met wie in de jeugdsector al vele problemen waren geweest. Hij werd afgewezen.⁴³

³⁹ DHG, notulen Raad van Toezicht 3 maart 2005.

⁴⁰ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 13 april 1965.

⁴¹ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven directie 19 oktober 3 november, 16 november, 24 november 1965.

⁴² CODA, inv.nr. 49, weekbrieven directie 24 februari en 5 mei 1966. Het dienstverband werd per 1 mei beëindigd; de persoon in kwestie had een passende werkkring gevonden.

⁴³ CODA, inv.nr. 49, weekbrief 15 december 1965.

Over grensoverschrijdend gedrag van de pupillen wordt in de weekbrieven veel meer vermeld. Veruit de belangrijkste vorm van grensoverschrijdend gedrag die vermeldenswaardig werd geacht was het weglopen. In vele gevallen ging het weglopen samen met het plegen van criminaliteit, zoals inbraak en diefstal. De mate van corrigerend optreden van het jongenshuis wisselde per geval en werd kennelijk ook per geval beoordeeld. We geven enkele voorbeelden uit de weekbrieven. In juni 1965 verzuimden vier jongens "op zeer laakbare wijze" de school. Er zou in overleg met de directeur corrigerend opgetreden gaan worden. In augustus gingen de schooljongens op kamp. Van degenen die niet meegingen, liepen er vijf weg. Ze werden door een groepsleider halverwege de weg naar Apeldoorn betrapt en teruggebracht. Ze kregen een lichte vrijheidsstraf. Een van hen brak een ruit en verdween naar zijn ouderlijk huis in Zwolle. Daar werd hij door de politie opgepikt. Omdat hij zijn moeder toen nog niet had gezien – ze werkte op een fabriek – mocht hij haar onder begeleiding thuis even gaan begroeten. Het leverde hem een zak snoepjes op. Uit het kamp liepen twee schooljongens weg, pleegden onderweg "onregelmatigheden" en namen de nieuwe fiets van een personeelslid mee. De werkJongens waren in diezelfde week ook op kamp geweest. Een van hen liep weg en stal een bromfiets. "Op Kampheuvel denkt hij nu na over oorzaak en gevolg." Onder die werkJongens was sprake van toenemende ordeloosheid en eigenmachtig optreden tegen de leiding. Daarom werden acht pupillen enige tijd naar Kampheuvel gestuurd.⁴⁴

In september 1965 liep het aantal weglopers onder de schooljongens sterk terug. Kwam dat doordat de vakantie en het kamp achter de rug waren? In de week van 13 september waren er vier weglopers van wie er drie binnen een week terugkeerden. "De reeds eerder beschreven 12-jarige [N.N.] was ook weer van de partij, onderweg stapte hij een woning binnen en nam fl. 25,- mee. Terug op Hoenderloo wachtte hem een oud-hollandse gewoonte, hij kreeg een flink 'pak op zijn broek'." Eind september werd een jongen van de instelling verwijderd die wegens frequent weglopen niet te handhaven bleek. In oktober constateerde de directeur dat op de technische school dagelijks gebeurde wat ook in de instelling voorviel onder de grote jongens: weglopen, onwillig gedrag en verzet tegen strafwerk. In oktober beraamden drie schooljongens een langdurig wegloopplan. Ze wilden zich in Utrecht in een bunker verschuilen en door middel van strooptochten in hun onderhoud voorzien. Op de Hoge Veluwe liepen ze een boswachter tegen het lijf die hen terugbracht. "Na een flink standje van de hoofdleider werden zij voor een tijdje op hun slaapkamers gezet en later weer naar school gezonden." Een van de grote jongens liep in oktober weg en bleef – zoals hierboven al vermeld – zes weken bij een alleenstaande man in Amsterdam. Overigens gebeurde het ook wel eens dat jongens hun verlof thuis voortijdig afbraken en naar Hoenderloo terugkeerden omdat ze bijvoorbeeld kerstmis en de jaarwisseling liever niet thuis doorbrachten.⁴⁵

Na een wat rustiger periode nam in februari 1966 het weglopen weer toe onder de schooljongens. Een niet in aantal uitgedrukt groepje liep weg, stal een auto in Otterlo, veroorzaakte voor 600 gulden schade en vervolgde, deels per auto, deels per trein, de reis naar Utrecht, Gouda en Woerden. Daar werden ze ingerekend. Een andere wegloper van twaalf jaar brak driemaal in waardoor er noodzaak bestond hem "enige tijd" in een kamertje op Kampheuvel te plaatsen. Twee jongens die er korte tijd later met een gestolen brommer vandoor gingen werden ook op Kampheuvel geplaatst. Een van deze jongens moest "met het oog op zijn eigen belang" langer dan een week op Kampheuvel blijven. Diverse gelijksoortige voorbeelden van weglopen, fiets- of brommerdiefstal en eventuele inbraak kwamen regelmatig voor. Slechts eenmaal geven de weekbrieven een mogelijke verklaring voor het weglopen: de zeven schooljongens die in mei 1966 uit paviljoen Heuvelhut wegliepen, konden vermoedelijk niet aan de nieuwe leiding wennen.⁴⁶

Inbraak en diefstal in de instelling kwamen ook met enige regelmaat voor. Vaak werd dan de politie ingeschakeld.⁴⁷ Dat ging regelmatig gepaard met vandalisme, maar dat laatste kwam ook afzonderlijk voor. Zo werden er eind augustus 1965 in één week 45 ruiten op de stichting ingegooid en diverse andere vernielingen aangericht. In zijn weekbrief schreef de directeur:

Deze zaken geven aanleiding tot ernstig wrevel bij verschillende personeelsleden, die zich niet willen neerleggen bij de psychologische verklaringen van agressie en natuurlijke weerstanden. Daardoor gaan groepen personeelsleden zich tegen elkaar

⁴⁴ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 8 juni, 11 en 25 augustus 1965.

⁴⁵ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 13 en 28 september, 5, 12 en 19 oktober 1965, 5 januari 1966.

⁴⁶ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 2 februari, 23 en 30 maart, 5 mei 1966.

⁴⁷ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 8 juni, 25 augustus, 12 en 19 oktober 1965, 12 januari, 23 maart 1966.

afzetten. Het is voortdurend manoeuvreren om voor de verschillende standpunten begrip te kweken en beide tot hun recht te laten komen.⁴⁸

Tussen de kleine jongens en de grote jongens bestond een duidelijk verschil. Vooral op de technische school waren voortdurend moeilijkheden met de grote jongens. Soms werd er geschorst en vaak straf uitgedeeld. De groepsleiders wilden graag een goede relatie met de onderwijzers onderhouden, maar het vele strafwerk hielp daar niet bij. In juni 1965 werd een pupil enkele weken geschorst omdat hij een leraar had geslagen. Hij kreeg veertien dagen straf: hij verbleef in een apart kamertje en moest overdag in de tuin werken. De schooldirecteur vond de straf te licht. Hij wilde de jongen achter slot en grendel op Kampheuvel, maar de groepsleiding had afspraken gemaakt dat de deur open zou blijven als de jongen beloofde niet weg te lopen en spijt over zijn gedrag betuigde. De directeur trok in dit geval aan het kortste eind. In januari 1966 meldde zich een moeder van een veertienjarig meisje bij de directie. Haar dochter had seksuele omgang met een pupil gehad "tengevolge waarvan het meisje gravida is". Er zou een onderzoek ingesteld worden of de zwangerschap inderdaad veroorzaakt was door een pupil van Hoenderloo. Het is niet bekend hoe de zaak is afgelopen.⁴⁹

Na 1967 treffen we geen weekbrieven van de directie meer aan. Er verscheen nog wel op onregelmatige basis een informatiebrief van de directie aan het bestuur. De exemplaren die daarvan in het archief zijn overgeleverd, bevatten veel minder detailinformatie dan de weekbrieven. De verandering van week- naar informatiebrief had te maken met een verandering in de directie. De nieuwe directeur gaf veel minder details. In november 1968 schreef hij dat hij zich over het weglopen niet zoveel zorgen maakte omdat de meesten niet in zeven sloten tegelijk liepen. Bij een minderheid was er wel reden tot zorg aangezien die het verschil niet kenden tussen mijn en dijn.⁵⁰ In 1971 bleken zes jongens na de paasvakantie nog geen zin in school te hebben. Ze molesteerden een camping in de buurt en gooiden closetrollen in de bomen. De zaak werd in der minne geschikt. Onder toezicht van de beheerder ruimden de jongens de camping op. "Zondagmiddag", zo vervolgt de informatiebrief, "was een viertal jongens op pad om te gaan inbreken. Nog vóór ze Apeldoorn hadden bereikt werden ze opgevangen en zijn tot dinsdagmorgen ingesloten op Kampheuvel. Deze maatregel wordt bij hoge uitzondering toegepast." Als we deze passage mogen geloven, werd er in 1971 minder geïsoleerd op Kampheuvel dan in 1965.⁵¹

Een bezoek van leerlingen van de meisjesschool voor nijverheidsonderwijs, was aanleiding voor een zeldzame openhartigheid hoe de pupillen het verblijf op Hoenderloo beleefden. Uit de discussies met de meisjes bleek dat Hoenderloo voor de jongens in een behoefte voorzag. Als Hoenderloo mij niet had opgevangen, betoogde een van de jongens, "dan was hij naar de bliksem gegaan". Er zaten echter ook nadelen aan het tehuis: zo vertelden de jongens "dat ze zich er toch nog altijd voor schaamden te vertellen dat ze in Hoenderloo opgenomen zijn. Eén beweerde zelfs: 'Als je over straat loopt, is het of iedereen aan je ziet dat je uit Hoenderloo komt.'" Het was voor de directie aanleiding om nog eens goed naar de inkoop van (eigentijdse) kleding te kijken.⁵²

1.3. Pedagogische journaals

In het archief van De Hoenderloo Groep bevindt zich over de periode 1 juni 1972 tot en met 14 maart 1978 een zogenoemd pedagogisch journaal, een logboek waarin per dag is bijgehouden welke mutaties en incidenten zich hebben voorgedaan.⁵³ Het logboek bevat zowel de mutaties en incidenten betreffende de zittende pupillen als de eventuele toelating of afwijzing van aangemelde pupillen. Op grond van het logboek zelf is niet duidelijk wie de schrijver is en wie er bij het overleg aanwezig waren waarvan het journaal de schriftelijke neerslag vormt. Het lijkt te gaan om de schriftelijke neerslag van het dagelijkse overleg tussen de groepsleiders van de verschillende

⁴⁸ CODA, inv.nr. 49, weekbrief 25 augustus 1965.

⁴⁹ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 14 juni, 13 september, 19 oktober, 30 november, 15 december 1965, 25 januari 1966.

⁵⁰ CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie 14 november 1968.

⁵¹ CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie 21 april 1971.

⁵² CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie 11 maart 1970.

⁵³ Zie CODA, inv.nr. 344 (Logboek 1 juni 1972-30 juni 1973, losbladig), inv.nr. 345A (Pedagogisch journaal 1 juli 1973-10 juli 1975) en inv.nr. 345B (Pedagogisch journaal 16 juli 1975-14 maart 1978).

paviljoens, aangezien over alle paviljoens mededelingen werden gedaan. Dit logboek is voor een periode van 3,5 jaar (1 oktober 1972 tot en met 31 maart 1976) geanalyseerd op sporen van geweld in de breedste zin van het woord.⁵⁴ Als bron heeft het pedagogisch journaal de nodige beperkingen. We kijken naar Hoenderloo door de ogen van de groepsleider: eigen ongeoorloofd optreden zal niet zo snel zijn opgetekend. Het journaal is in telegramstijl geschreven, zodat de soms benodigde contextinformatie ontbreekt en de duiding niet altijd helder is. Desalniettemin laat zich reconstrueren welke incidenten zich volgens de groepsleiding in Hoenderloo gedurende deze periode hebben voorgedaan.

De meest voorkomende aantekening betreft het weglopen van een pupil. Het vrije weekend, doorgebracht bij (pleeg)ouders, was voor pupillen heel vaak aanleiding om op maandagochtend niet naar Hoenderloo terug te keren. Vaak bleven ze niet langer dan een dag weg. Daarnaast waren er ook weleens pupillen die gedurende de week de benen namen. Op vrijdagavond kon het nog weleens voorkomen dat pupillen, die bijvoorbeeld toestemming hadden in Apeldoorn uit te gaan, de laatste bus gemist hadden. Bij al deze verdwijningen werd de lokale politie ingeschakeld die vaak een aanhouding kon verrichten waarna de betreffende pupil of pupillen – zoals de bronnen schrijven – “op transport” naar Hoenderloo werden gesteld. Het weglopen stond vaak in relatie tot het plegen van criminaliteit of vandalisme. Wanneer de overtreder van het weglopen terugkeerde op Hoenderloo kon hij als straf op Kampheuvel geïsoleerd worden, vermoedelijk voor één nacht. Lang niet altijd wordt dit bij een pupil die wegliep vermeld; het is onduidelijk welke regels hier golden en of ze consequent werden toegepast.

Over de achterliggende redenen van het weglopen – bijvoorbeeld onvrede met het verblijf op Hoenderloo – licht het pedagogisch journaal ons niet in. Bij sommige massale wegloopacties moet er wel iets aan de hand zijn geweest, zoals op 3 december 1973 toen twintig jongens van Hoenderloo wegliepen. Andere, los van het vrije weekend staande wegloopacties betroffen vijf jongens die niet op school verschenen (30 oktober 1972), zes jongens die van paviljoen Hazelaar waren weggelopen (17 september 1974) en de tien jongens die, zo werd pas acht dagen later in het journaal aangetekend, in januari 1976 verdwenen (19 januari 1976). Pupillen die in Kampheuvel waren geïsoleerd, konden volgens het gangbare spraakgebruik ontvluchten (11 augustus 1975). Weglopen van Hoenderloo kwam volgens het pedagogisch journaal vaker voor dan weglopen of spijbelen van school. Spijbelen gebeurde soms in groepsverband van vier of vijf jongens maar ook wel individueel. Het pedagogisch journaal vermeldt ook de schorsingen van de school, vaak voor enkele dagen. Een verband tussen schorsing van school en weglopen van Hoenderloo is niet direct te leggen. De redenen van de schorsing worden ook niet altijd vermeld. Hieronder volgt een cumulatief overzicht van de in het pedagogisch journaal in de genoemde periode aangetroffen vormen van geweld. Na het overzicht volgt een korte toelichting.

⁵⁴ De keuze voor deze periode is mede ingegeven door de toegankelijkheid van de manuscripten. Het logboek inv.nr. 344 bevat veel doorhalingen en is mede daardoor slecht leesbaar. Vanaf mei 1976 neemt een andere hand het journaal over, eveneens met een slechte leesbaarheid.

Tabel 1. Grensoverschrijdend gedrag volgens het pedagogisch journaal, 1 oktober 1972 – 31 maart 1976

* geordend per kwartaal

	72-4	73-1	73-2	73-3	73-4	74-1	74-2	74-3	74-4	75-1	75-2	75-3	75-4	76-1	Totaal
Vandalisme binnen instelling	6	-	-	3	6	3	-	1	2	5	13	5	4	4	52
Vandalisme buiten instelling	3	1	-	1	-	1	-	1	1	1	1	5	2	1	18
Diefstal binnen instelling	3	4	-	3	3	1	-	2	3	3	2	1	4	2	31
Diefstal buiten instelling	1	2	3	4	2	5	3	2	4	2	6	5	1	6	46
Inbraak binnen instelling	-	2	2	-	1	3	-	1	2	2	-	-	2	2	17
Inbraak buiten instelling	2	-	-	4	-	2	2	1	-	-	3	4	5	-	23
Seksueel grensoverschrijdend gedrag	1	-	-	-	1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	5
Niet-seksuele intimidatie tegenover groepsleider	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Handgemeen buiten instelling	1	-	-	3	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	6
Handgemeen tussen pupillen	-	2	1	2	3	-	2	1	1	3	-	-	2	1	18
Handgemeen met leraar school	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	4
Slaan door leraar van pupil	1	-	-	1	1	1	-	-	-	-	4	1	-	2	11
Slaan door pupil van leraar	-	1	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	4
Slaan door pupil van groepsleider	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Slaan door groepsleider van pupil	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Verbale agressie jegens medepupillen	-	2	-	-	1	1	-	2	1	-	-	-	1	-	8
Verbale agressie jegens leraar/groepsleider	-	-	-	-	-	3	1	2	4	1	-	-	3	-	14
(Poging tot) brandstichting	-	-	1	1	-	-	2	-	-	1	1	2	1	2	11
Dronkenschap	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Wapenbezit	1	-	1	1	-	-	-	1	1	-	1	1	1	2	10
Totaal	20	17	9	26	19	21	13	16	20	18	33	24	27	22	285

Uit de tabel valt af te leiden dat vandalisme, diefstal en inbraak de meest voorkomende vormen van grensoverschrijdend gedrag waren. Het ingooien van ruiten was een favoriete bezigheid; ook deuren werden vaak vernield. Daarnaast meldt het pedagogisch journaal meer algemene vernielingen als "molesteren van de T.S." (technische school). Tenzij anders vermeld, gaat het hier steeds om geweld gepleegd door de jongens van de inrichting.

Enkele voorbeelden uit het journaal maken duidelijk dat het een lastig te interpreteren bron is. 22 augustus 1973 was volgens het journaal een onrustige avond. Er waren een aantal jongens uit het dorp met knuppels bij het jongenshuis verschenen – de onderlinge verhoudingen waren slecht, er werd met enige regelmaat gevochten. Dat werd als een provocatie opgevat. Over een pupil die in IJmuiden door de politie was getraceerd werd diezelfde datum genoteerd: "ook een meisje in IJmuiden zwanger". We kunnen dit gedrag niet automatisch onder seksueel grensoverschrijdend gedrag rubriceren omdat het seksuele gedrag wellicht met wederzijdse toestemming had plaatsgevonden. De beknoptheid van de formulering laat ons hier in de steek.

Isolatie is in bovenstaande tabel niet opgenomen. Volgens het journaal werd het met enige regelmaat toegepast. Een consequente en duidelijke richtlijn hiervoor laat zich echter uit het pedagogisch journaal niet afleiden. Met enige regelmaat bracht een pupil een nacht op Kampheuvel door. Het journaal geeft geen openheid van zaken over de redenen. Isoleren behoorde tot de gebruikelijke strafmiddelen. Weglopers werden daar ook wel heengestuurd. En jongens die moeilijkheden veroorzaakten ook, bijvoorbeeld jegens de groep of jegens de groepsleider. Op 29 juli 1975 vermeldde het pedagogisch journaal dat er voorlopig nog drie kamertjes op Kampheuvel voor tijdelijke afzondering gehandhaafd zullen worden.

Uit de periode na 1976 zijn er geen pedagogische journaals bewaard gebleven. Wel beschikken we over enige documentatie van het hoofdleidersoverleg uit het begin van de jaren tachtig. Een voorbeeld uit 1982 maakt duidelijk hoe het er aan toe ging; het laat tevens zien dat groepsleiders ook nonverbaal optraden – de journaals zwijgen daar consequent over. Op paviljoen Hazelaar zijn nogal wat spanningen in het team, zo vermeldde de notulen van de hoofdleidersvergadering van 15 september 1982. "Met name problemen betreffende slaan van jongens." Sommige groepsleiders vinden het moeilijk om dit bespreekbaar te maken in het team. Voorgesteld wordt om het wekelijks tijdens het teamoverleg aan de orde te stellen. Als er op dit punt onvoldoende opvang is van de teamleden kan dat "behoorlijk functioneren" onmogelijk maken.⁵⁵

1.4. Incidentenregistratie en klachtencommissie

Tot de jaren tachtig bestond er geen wettelijk klachtrecht. Pupillen konden zich wenden tot de directeur, of, in het geval van ondertoezichtstelling, tot de kinderrechtter of de gezinsvoogd. Het hing van hun goedwillendheid af of een klacht gehoor vond. Voor residentiële instellingen werd in 1989 een klachtenregeling geïntroduceerd als uitvloeisel van de Wet op de Jeugdhulpverlening. In 1988 was de centrale Inspectie Jeugdhulpverlening in het leven geroepen. In 1998 werd een integrale klachtenregeling voor de jeugdhulpverlening van kracht. Elke uitvoerder van hulpverlening diende een klachtenregeling te ontwerpen en een interne klachtencommissie in te stellen.⁵⁶ Omdat we voor Hoenderloo niet of nauwelijks over archief beschikken voor de periode 1990-2005 weten we niet wat er in die periode op dit gebied is gebeurd. Het archief van de Inspectie helpt ons voor deze periode evenmin verder omdat het bij de huidige stand van ontsluiting niet mogelijk bleek op instellingsniveau verder terug te zoeken dan 2006. Sinds 2005 bestond de plicht voor instellingen om calamiteiten bij de inspectie te melden. Wanneer Hoenderloo precies is begonnen met een incidentenregistratie is door het gat in de archieven niet goed vast te stellen. Vermoedelijk moest er ook sinds 2005 een incidentenregistratie aan de inspectie overlegd worden. In het archief van De Hoenderloo Groep bevinden zich incidentenregistraties vanaf 2011. Per 1 april 2011 vroeg de Inspectie Jeugdzorg van instellingen voor jeugdzorg geen melding meer van incidenten maar alleen van calamiteiten. Wel dienden de instellingen de incidentenregistratie en -analyse tweemaal per jaar

⁵⁵ CODA, inv.nr. 419, notulen hoofdleidersoverleg 15 september 1982.

⁵⁶ Vgl. Dekker 2016.

toe te zenden.⁵⁷ Met ingang van 2016 verviel ook die plicht ter vermindering van administratieve lasten. Instellingen dienden zelf over een kwaliteitszorgsysteem te beschikken dat bij 'regulier risicogestuurd toezicht' van de inspectie bekeken zou worden.⁵⁸

De incidentenregistratie van De Hoenderloo Groep laat iets zien over de aard en omvang van het in de instelling voorkomende geweld. Nemen we de registratie over 2015 als voorbeeld. Er verbleven destijds 233 jongeren in de open jeugdzorg. Incidenten werden geregistreerd door pedagogisch medewerkers, gezinsgroepouders en leerkrachten, in teamvergadering besproken en geëvalueerd. In de open jeugdzorg zijn 2407 incidenten geregistreerd. Volgens de rapportage is het de vraag of ze allemaal terecht zo zijn genoemd conform de definitie van de inspectie: "Gebeurtenissen die direct te koppelen zijn aan of voortkomen uit de behandeling/problematiek van de jongere, die de veiligheid van cliënten, medewerkers en andere betrokkenen bedreigen en/of waarbij jongeren en/of medewerkers lichamelijk en/of psychisch letsel (kunnen) oplopen". Als we de school buiten beschouwing laten, levert de incidentenregistratie over 2015 het volgende beeld op:

Tabel 2. Incidenten open jeugdzorg volgens de incidentenregistratie 2015

Incidenten open jeugdzorg	Aantal	Toelichting
Fysieke agressie-meldingen	602	Ruim de helft gericht op medepupillen; het overige deel op pedagogisch medewerkers
Maatregel 'vastpakken en vasthouden'	93	Uitgevoerd door pedagogisch medewerker
Misdraging	359	Schelden, schreeuwen, niet luisteren naar aanwijzingen van groepsleiders, dreigen met geweld
Vandalisme en vernieling	52	
Inbraak en diefstal	62	
Vermissing of weglopen	619	
Middelenmisbruik	129	Voornamelijk softdrugs
Automutilatie	44	
Seksueel grensoverschrijdend gedrag	19	Grotendeels vallend onder 'experimenteren' tussen jongeren
Medicatie-incident	305	Voornamelijk vergeten medicatie
Totaal	2284	

Vergeleken met de pedagogische journaals uit de jaren zeventig is dit een enorme toename van het aantal incidenten. Daarbij passen wel enkele kanttekeningen. Ten eerste was het aantal jongeren op de instelling in 2015 een stuk groter dan in 1975. Vervolgens is in ons overzicht over de jaren zeventig het weglopen niet als incident meegenomen. De maatregel 'vastpakken en vasthouden' en het medicatie-incident werden toen ook nog niet geregistreerd. Desalniettemin is er met aftrek van deze incidenten en met verdiscontering van het toegenomen aantal pupillen sprake van een forse toename van het aantal incidenten. Dat kan deels verklaard worden uit de verzwaring van de gedragsproblematiek, deels ook uit een verbeterde en meer systematische incidentenregistratie, en deels uit een toegenomen sensitiviteit voor geweld in algemene zin. In de zelfevaluatie werd er op gewezen dat de-escalatie van agressief gedrag "een enorme uitdaging" betekent. Een van de redenen voor het gedrag is "het veelal moeizame vervolgperspectief" die tot frustratie bij jongeren leidt. Andere aspecten die genoemd werden zijn onder meer dat agressie vooral plaatsvindt in de eerste periode na plaatsing, en dat de continuïteit en stabiliteit in het team directe gevolgen heeft voor het aantal incidenten. "Analyse laat tot slot zien dat er meer fysieke incidenten plaatsvinden

⁵⁷ DHG, Inspectie Jeugdzorg aan De Hoenderloo Groep 23 februari 2012. Onder een calamiteit begreep de Inspectie: "Een gebeurtenis die heeft plaatsgevonden gedurende de betrokkenheid van een instelling en die onverwacht en onbedoeld kan leiden of heeft geleid tot een dodelijk of ernstig schadelijk gevolg voor een jeugdige, of voor een ander als gevolg van het handelen van een jeugdige." Een incident werd gedefinieerd als: "Alle overige afwijkingen van de normale gang van zaken met mogelijk schadelijk gevolg voor een jeugdige, of voor een ander als gevolg van het handelen van een jeugdige. De nadere invulling van deze definitie is de verantwoordelijkheid van de instelling zelf."

⁵⁸ DHG, Inspectie Jeugdzorg aan De Hoenderloo Groep 13 januari 2016.

bij jongere jongeren en een klein deel van de populatie verantwoordelijk is voor een groot deel van de incidenten.”⁵⁹

Slechts een zeer klein deel van de incidenten was aanleiding voor het indienen van een klacht. In 2008 werd het klachtenreglement voor cliënten van De Hoenderloo Groep opnieuw vastgesteld – in samenspraak met de pupillen. Bij klachten diende eerst de interne procedure doorlopen te worden. Dat betekende dat de leidinggevende van het team de klacht van de klager in behandeling neemt – de klacht wordt tevens in de interne klachtenregistratie opgenomen. Als de klacht een leidinggevende betreft, gaat de klacht naar de eersthogere leidinggevende. Binnen vijf werkdagen wordt met klager en beklaagde naar een oplossing gezocht. Indien er geen oplossing naar ieders tevredenheid wordt gevonden, gaat de klacht naar de externe onafhankelijke klachtencommissie. Daar kan ook rechtstreeks een klacht ingediend worden.⁶⁰ In Hoenderloo zijn vanaf 2002 de klachten digitaal bewaard gebleven. Het gaat om klachten die intern zijn geuit, waarvan de meeste bij de onafhankelijke klachtencommissie zijn ingediend. We kiezen hier de jaren 2005, 2010 en 2015 om een beeld van de klachten te vormen. Het aantal klachten betrof respectievelijk 3, 15 en 20. Ter vergelijking: in 2016 zijn er 13 en in 2017 14 klachten ingediend. De eerste klacht uit 2005 betrof seksuele intimidatie van een vrouwelijke pupil door een medewerker van de ondersteunende dienst. Hij bracht haar per auto naar een bestemming buiten de instelling waar ze een afspraak had.

Hij vroeg: als ik jou een joint geef, wat zou je daar dan voor doen? Bijvoorbeeld 1 joint strippen, 2 joints vrijen?

Wat ik fijn vond en of ik nog maagd was.

Wanneer ben je voor het laatst met iemand naar bed geweest?

Hij gaf aan dat dit tussen ons moest blijven.

Ik moest zijn sigaar aansteken.

Hij zat aan mijn riem.

Hij wist dingen over mij die ik nooit aan groepsleiding heb verteld en die ik ook niet aan groepsleiding wil vertellen.

De directie stelde de medewerker na binnenkomst van de klacht per direct op non-actief. Er werd een onderzoek ingesteld. De tweede klacht kwam van ouders van een pupil die vonden dat er in crisissituaties een te groot beroep op hen werd gedaan. Dit werd door de instelling erkend. De derde klacht van 2005 betrof een nieuwe pupil die de huisregels nog onvoldoende kende en daarom niet welkom zou zijn op de groep. Ook deze klacht werd gegrond verklaard.⁶¹

In 2010 werden er 15 klachten ingediend. Vier daarvan hebben betrekking op geweld in de open jeugdzorg. De eerste klacht betrof een pupil uit gezinsgroep de Iemhof. Hij diende een klacht in tegen een gezinsgroepouder. De pupil had een pet op, die door de gezinshuisouder van zijn hoofd werd gerukt, waarbij hij hardhandig tegen de muur werd gedrukt. Omdat de pupil de pet pas in de gang opzette, gold hier volgens de klachtencommissie niet de regel ‘geen pet op in huis’. De reactie van de gezinshuisouder werd als een buitenproportionele correctie gekwalificeerd. De tweede klacht betrof een pupil die op school naar muziek luisterde. Dat leidde tot een conflict met de leraar die er een groepsleider bijriep. Deze groepsleider ging eerst het gesprek aan, maar toen dat niet hielp, greep hij de pupil bij de keel en verwijderde hem uit de klas. Tijdens de zitting van de klachtencommissie gaf de groepsleider aan het protocol ‘vastpakken en vasthouden’ niet te kennen. In een gesprek met de pupil werd de kwestie uitgepraat; de groepsleider ging een cursus volgen bij Trifier (advies- en trainingscentrum voor zorg en welzijn) in het kader van mentaal fysieke weerbaarheid.

De derde klacht van 2010 werd door een pupil ingediend tegen een groepsleider van het Heldringhuis. Hij zou verkeerd in holding zijn genomen en daarbij pijn en letsel hebben opgelopen. Ook had hij aangifte bij de politie gedaan. De situatie was volgens de klacht als volgt: de pupil kwam ‘s avonds te laat thuis en verscheen de volgende ochtend na herhaald roepen te laat aan het ontbijt. De groepsleider verbond er een consequentie aan: anderhalf uur eerder naar bed. De pupil reageerde daarop agressief en werd voor een time out naar zijn kamer gestuurd. Omdat de pupil nogal wat kabaal maakte, liep de groepsleider met hem mee. Daarop ontstond een schermutseling, waarbij de

⁵⁹ DHG, Incidentenanalyse 2015, Pluryn – De Hoenderloo Groep.

⁶⁰ DHG, Openbaar Jaarverslag Klachtencommissie 2008.

⁶¹ DHG, klachtenregistratie 2005 (digitaal).

pupil werd vastgepakt en op de grond gelegd. Dat vasthouden duurde een half uur. De pupil hield er een gezwollen en blauw oog aan over, de groepsleider een pijnlijke kaak. Na dat half uur werd de pupil naar zijn kamer begeleid en op zijn rechten gewezen (klacht indienen bij klachtencommissie; aangifte doen bij politie). Er was in het afgelopen jaar niet zoiets in het Heldringhuis voorgevallen, en het had veel impact op de groep. De klachtencommissie verklaarde de klacht ongegrond; er was volgens protocol gehandeld. De vierde klacht had betrekking op seksueel geweld. Deze klacht werd ook bij de inspectie gemeld en wordt daarom in de volgende paragraaf besproken. Alle vier de klachten van 2010 hadden betrekking op een pupil die klaagde over een groepsleider. Onder de andere klachten uit dit jaar (die niet relevant zijn voor ons onderzoek) zijn er ook een aantal die door ouders waren ingediend en één klacht van de groepsleiding jegens de directie.⁶²

Van de twintig klachten uit 2015 zijn er twaalf niet relevant voor onze doelgroep en thematiek. De overige acht klachten hebben betrekking op 'vastpakken en vasthouden' door groepsleiders op een onterechte en hardhandige wijze. Het handelen van de groepsleider(s) was steeds een corrigerende reactie op het optreden van de pupil. De klachtencommissie maakte een zorgvuldige afweging en bekeek per geval of het ingrijpen gerechtvaardigd was. De commissie wees er op dat er zeer terughoudend diende te worden gehandeld met fysieke aanraking en verwees door naar het protocol. We lichten er ter illustratie één klacht uit. Een meisje van leefgroep Salix diende een klacht in omdat ze vond dat ze door twee pedagogisch medewerkers ten onrechte was vastgepakt en vastgehouden op een voor haar vernederende en onnodig pijnlijke wijze. De klachtencommissie legde tijdens de hoorzitting de klacht naast de nota 'Juridisch kader open jeugdzorg' en het protocol 'Grenzen van de open jeugdzorg'. De aanleiding tot de klacht vormde het feit dat in de leefgroep geld was gestolen en een sleutel was verdwenen. De groepsleiding ging alle kamers doorzoeken. Terwijl de pupil die de klacht indiende in bed lag, hoorde ze dat er iets aan de hand was. Ze trok een badjas aan en verliet haar kamer. Ze ging naar de keuken, waar twee groepsleiders aanwezig waren die de deur achter haar dicht deden zodat ze niet meer weg kon gaan. Daarop werd de pupil boos; er volgde een woordenwisseling, waarbij de pupil werd weggeduwd. Ze maakte een slaande beweging, werd vastgepakt en vastgehouden, voelde zich halfnaakt omdat haar broek afzakte en haar pyjamatopje verdraaide. Ze werd vervolgens losgelaten en gevraagd te gaan zitten; daarop veegde ze het bloed af aan het shirt van een van de groepsleiders, waarop ze weer werd vastgepakt en een knie in haar rug kreeg. Dat vastpakken duurde tenminste een half uur. Ze hield er blauwe plekken, een gekneusde neus en bloeduitstortingen in haar oren aan over. Een aanbod van de groepsleiders tot nabespreking werd door haar niet aanvaard.

Een van de groepsleiders wees er ter verdediging op dat de pupil dreigend tegenover hem stond. Hij voelde zich genoodzaakt haar vast te pakken omdat er bij iemand anders in dezelfde leefgroep vleesmesses waren aangetroffen. De pupil uitte ook dreigende taal: "what the fuck, waarom zijn jullie hier, zijn jullie mongolen, je trekt mijn deur dicht. Wie zijn jullie, ik ken jullie niet eens, wie zijn jullie om hier nu tegen mij te komen zeggen dat ik mijn mond moet houden." Haar houding maakte een dreigende indruk en ze maakte ook slaande bewegingen richting de groepsleiders. De klachtencommissie bepaalde dat groepsleiders niet zomaar een kamer mochten binnenlopen, maar eerst moesten aangeven waarom ze binnen wilden komen. Met hun optreden hadden ze een onveilig pedagogisch klimaat geschapen. Vastpakken en vasthouden diende alleen in noodsituaties te gebeuren, en van zo'n situatie was in dit geval geen sprake. Er was onvoldoende de-escalerend opgetreden.⁶³

1.5. Meldingen bij de inspectie

Zoals in de vorige paragraaf aangegeven, is het archief van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd op het niveau van de instellingen pas vanaf 2006 doorzoekbaar. Ook in de archieven van De Hoenderloo Groep zijn voorafgaand aan dat jaar geen meldingen aan de inspectie aangetroffen. Als we de steekproef 2005, 2010 en 2015 ook op de meldingen bij de inspectie toepassen, blijft 2005 dus leeg. De oudste traceerbare melding van Hoenderloo bij de inspectie is gedateerd op 18 april 2007.

⁶² DHG, klachtenregistratie 2010 (digitaal).

⁶³ DHG, klachtenregistratie 2015 (digitaal).

In 2010 zijn twee meldingen van calamiteiten bij de inspectie teruggevonden. Op 30 september meldde de instelling seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen jongeren op leefgroep De Wessel. In december ging de inspectie akkoord met de analyse en het gedegen en kritische plan van aanpak dat Hoenderloo presenteerde. Wel plaatste ze een kritische kanttekening bij de lange tijdsduur tussen de calamiteit en de analyse. Omdat het mogelijk ook op andere groepen voorkwam, werd een inspectiebezoek aangekondigd naar kwaliteit en veiligheid. Dat bezoek was mede ingegeven door de verschillende incidenten die de afgelopen jaren op verschillende leefgroepen in Hoenderloo hadden plaatsgevonden.

Op 23 november 2010 meldde De Hoenderloo Groep mogelijk seksueel misbruik door een voormalig pedagogisch medewerker van de Wijeblik. Volgens een vrouwelijke pupil die hier slachtoffer van zei te zijn geweest, had dit misbruik plaatsgevonden tussen 26 mei 2008 en 29 oktober 2009. Op 13 december 2010 deed ze aangifte bij de zedenpolitie. Lopende het onderzoek werd de betreffende medewerker geschorst. De ouders, plaatsers en bewoners van destijds werden op de hoogte gebracht, maar dat leverde geen aanvullende informatie of nieuwe meldingen op. Op 13 februari 2012 kon Hoenderloo aan de inspectie berichten dat de zaak was afgerond. Na uitgebreid onderzoek besloot het Openbaar Ministerie de medewerker niet te vervolgen. Hij keerde terug op een leefgroep nadat hij tot de uitspraak van het OM vervangende werkzaamheden op het hoofdkantoor had verricht.⁶⁴

Over 2015 zijn eveneens twee meldingen van calamiteiten in de archieven aangetroffen. De eerste melding werd op 9 juni 2015 gedaan en had betrekking op de leefgroep Plataan. Na een gesprek met haar groepsleider was een pupil boos geworden en naar boven gegaan. Vervolgens vroeg ze of ze naar de tuin mocht, wat haar werd toegestaan. Volgens getuigen zou ze vanuit de tuin door een ander meisje zijn meegelokt naar het Multi Functioneel Leercentrum Beets. Daar werd ze op de grond gegooid, geslagen en geschopt; een brandende sigaret werd over haar hoofd gerold. Een groepje aanwezige jongens deed niets, tot een van hen na tien minuten zei dat het nu genoeg was. De dader – het meisje dat haar had meegelokt – werd na het gebeurde nog diezelfde avond uit veiligheidsoverwegingen naar een andere groep overgeplaatst. Het incident werd bij de politie gemeld die de dader op kwam halen. Voor haar werd een spoedmachtiging gesloten jeugdzorg aangevraagd, en uit voorzorg werd ze de volgende dag naar Deelen overgebracht, naar de afdeling JeugdzorgPlus. Volgens het formulier was de reden van het incident onbekend, met de aantekening: "Vermoeden van machtsherstel, relaties/vriendjes." Het slachtoffer was direct naar het ziekenhuis gebracht, ging vervolgens met haar moeder mee naar huis en werd doorgeplaatst naar een andere instelling – wat al in de bedoeling lag. Na de calamiteit vroeg de inspectie de instelling zoals gebruikelijk welke maatregelen waren genomen, en na het antwoord van de instelling werd de casus afgesloten.

De tweede melding over 2015 werd op 10 november gedaan en vond plaats op de afdeling Salix. De calamiteit betrof ernstig grensoverschrijdend gedrag van fysieke, psychische en seksuele aard. Het slachtoffer was een meisje en de daders waren drie jongens, allen woonachtig in Salix. Het meisje werd door de jongens geïntimideerd, haar borsten werden betast en ze werd vastgehouden. Ook werd ze buiten het zicht van de groepsleiding door hen geslagen en geschopt. De directe aanleiding was onbekend; er werd aangifte gedaan en de zaak werd door de zedenpolitie in behandeling genomen. De jongens moesten op de groep in het zicht van de groepsleiding blijven en mochten niet naar buiten zonder begeleiding. Het slachtoffer kampte met PTSS en werd onvoldoende weerbaar en zeer kwetsbaar genoemd na eerdere negatieve ervaringen met jongens. De zaak werd op dezelfde manier als de andere gesloten.⁶⁵

1.6. Meldingen bij Schadefonds en Meldpunt

Bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven zijn in 2015 twee aanvragen ingediend om financiële genoegdoening voor seksueel misbruik dat in Hoenderloo zou hebben plaatsgevonden. De eerste

⁶⁴ DHG, ordner inspectie 2008-2011, correspondentie; archief Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, dossiers De Hoenderloo Groep.

⁶⁵ DHG, digitale map calamiteitenmeldingen Open Jeugdzorg 2015; archief Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, dossiers De Hoenderloo Groep.

melding betrof misbruik door een groepsgenoot in de jaren 1975-1976. Het misbruik zou hebben plaatsgevonden in het Heldringhuis. Uit angst voor de groep durfde het slachtoffer, dat destijds 16 jaar was, er niet over te spreken. Er was één groepsleider die het zou hebben kunnen weten maar die aangaf zich niet te kunnen herinneren dat de klager er destijds met hem over heeft gesproken. Bij gebrek aan steunbewijs – conform de wettelijke bewaartermijn beschikte Hoenderloo niet meer over de pupillendossiers – werd de aanvraag afgewezen. De tweede melding betrof eveneens seksueel misbruik door een groepsgenoot en zou in 1992 hebben plaatsgevonden. Ook een andere pupil zou hier slachtoffer van zijn geweest. De melder was destijds 12 jaar en geeft aan gedurende een periode van drie maanden ernstig en onder dwang te zijn misbruikt. Nadat hij het misbruik met het andere slachtoffer bij de leiding had gemeld werd er direct hulp geboden. Beide slachtoffers deden aangifte bij de politie. De dader werd overgeplaatst naar Het Poortje en strafrechtelijk vervolgd en veroordeeld. In verband met de privacywetgeving beschikte politie noch Hoenderloo over dossiers betreffende deze pupillen. Ook deze zaak kon het Schadefonds niet honoreren aangezien niet voldoende aannemelijk was geworden dat de instelling feitelijk op de hoogte was van het misbruik door de groepsgenoot. Om ontvankelijk verklaard te worden moest het misbruik bekend zijn bij een medewerker die er niet effectief tegen was opgetreden. Beide melders gaven aan ook in instellingen waar zij voorafgaand aan Hoenderloo hadden verbleven seksueel misbruikt te zijn. De eerste melder had daarvoor reeds een schadevergoeding ontvangen vanuit de Tijdelijke Regeling financiële tegemoetkoming voor slachtoffers seksueel misbruik in jeugdzorginstellingen en pleeggezinnen, ingesteld 2013, naar aanleiding van de rapporten van de Commissies Samson en Deetman.⁶⁶

Bij het Meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg is één klacht over Hoenderloo ingediend. De melder verbleef tussen 1957 en 1962 in Hoenderloo. Hij werd op veertienjarige leeftijd uit huis geplaatst in verband met een zeer gewelddadige vader, verbleef enige maanden in een pleeggezin, een halfjaar in een instelling in Groningen en verhuisde vervolgens naar Hoenderloo. Overal heeft de klager geweld meegemaakt. In Hoenderloo was sprake van fysiek geweld in de vorm van slaan. Ook eenzame opsluiting kwam voor. Tevens was er dreiging van geweld; je moest altijd op je hoede zijn. Waar en bij welke gelegenheid het geweld plaatsvond, kan klager zich niet meer herinneren. De daders waren groepsleiders. Andere groepsleiders waren getuige maar grepen niet in. Het vertellen aan derden had geen zin omdat er niet naar je werd geluisterd.⁶⁷

1.7. Een terugblik na 140 jaar

In 1991 bestond het Jongenshuis 140 jaar. Ter gelegenheid van dit jubileum verscheen een magazine over het verleden van de inrichting. Een enquête onder 50 oud-pupillen maakte duidelijk dat het leefklimaat voor de jaren zestig en zeventig beduidend strenger was. Er werd in die vroege jaren ook meer geslagen en geïsoleerd dan later. In de jaren zestig en zeventig nam de privacy toe; dat er eigen kleding gekocht mocht worden, werd bijzonder gewaardeerd.⁶⁸ Inwoners van het dorp Hoenderloo bevestigden in een interview dat het leefklimaat in de jaren veertig streng was. Dat gold met name voor de strafafdeling van Kampheuvel. De jongens die voor straf op Kampheuvel zaten, moesten overdag soms mee met een werkbaas om zwaar werk als grindgraven te verrichten. Die werkbazen waren berucht om hun strengheid. "Er werden flinke straffen opgelegd", aldus inwoner Van Buren. "De hele maatschappij was op dat moment zo, he? Maar de leiding was toch wel eens effe te erg hoor. 't Was al gauw met de lat erover."⁶⁹

De jaren zeventig brachten meer vrijheid en inspraak. Straf betekende op je kamer of binnen blijven, en bij hoge uitzondering isolatie voor enkele uren op Kampheuvel. Daar waren enkele kamertjes met een stoel, bed en boeken. Als de bestrafte zich aanspreekbaar toonde, mocht hij terug naar zijn eigen kamer.⁷⁰ Joseph Poelman verbleef in de jaren 1957-1964 op Hoenderloo. "We voelden ons

⁶⁶ Archief Schadefonds Geweldsmisdrijven, 's-Gravenhage, meldingen d.d. 18 december 2015 en 16 oktober 2015.

⁶⁷ Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, 's-Gravenhage, melding d.d. 2 maart 2017.

⁶⁸ *Journal 140* 1991, 21-22.

⁶⁹ *Journal 140* 1991, 22.

⁷⁰ *Journal 140* 1991, 32.

onbegrepen en in de steek gelaten. Ondanks de goede basis die ergens toch wel aanwezig was.” Dagelijks zongen de jongens van Nijegaarde dit liedje:

Hoenderloo, kolere-zooi, boven op de hei.
Als je daar de waarheid zei
Kreeg je op je lazerij.⁷¹

In het magazine wordt ook melding gemaakt van Peter die in 1974 uit onvrede met het regime wegliep en zijn verhaal deed tegenover een journalist van het *Deventer Dagblad*. Dat verhaal werd op 30 november gepubliceerd en bevatte de volgende passage:

In Hoenderloo wordt veel geslagen. Ik heb wat op m'n sodemieter gehad daar en niet zo zachtjes. Sommige jongens proberen zelfmoord te plegen. In de tijd dat ik er zat is het een keer gelukt ook. Er wordt door de leiding regelmatig iemand in elkaar geslagen. Vooral die rooie is een etter. Als ik die nog eens in m'n handen krijg maak ik hem koud. Met die gedachte ga ik gewoon slapen. Dat is toch erg? En alles is verplicht. Verplicht naar de kerk, verplicht voetballen, verplicht wandelen, noem maar op. Doodziek word je d'r van. Sommigen van de leiding vloeken als ketters, maar jij mag het niet. Je krijgt 27 gulden zakgeld in de maand, maar op vloeken staat een kwartje boete. Op je sokken lopen is kennelijk erger, want dat kost je een gulden. Als je het helemaal te bont maakt ga je naar Kampheuvel (isoleercellen). Je zit er helemaal alleen. Het is er doodstil. Daar word je gek.⁷²

Naast deze negatieve ervaringen staan ook enkele positieve verhalen, soms uit dezelfde periode. Positief werd bijvoorbeeld genoemd het eigen leven weer op de rit krijgen, een goede juf of die ene begeleider die mij begreep. Maar veel affectie was er niet. Dit beeld wordt bevestigd door de interviews met oud-pupillen die zijn opgenomen in een op de toekomst gerichte publicatie die in 2000 verscheen ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan. Voor de oorlog werd er veel fysiek geweld gebruikt, regelmatig geïsoleerd en kregen sommige weglopers bij terugkomst een voetboei om die aan hun ledikant werd bevestigd. Het eten was slecht: elke dag stampot. Aan het einde van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig werd er volgens de interviews veel minder geweld gebruikt. “Het was eenzaam terwijl je nooit alleen was. Privacy was er absoluut niet. Post die aan jou gericht was werd gewoonweg gelezen. Iedereen had een kastje voor wat persoonlijke spulletjes, maar zonder slot.” In de verhalen over de jaren zeventig en tachtig komen geen referenties voor aan geweld en repressie.⁷³ Volgens een recente geschiedenis van het dorp Hoenderloo zouden de cellen op Kampheuvel in de jaren zeventig zijn gebruikt als donkere kamer van de fotoclub.⁷⁴

⁷¹ *Journal 140* 1991, 37.

⁷² *Journal 140* 1991, 32.

⁷³ Wolters-Groeneveld 2000, 75, 76, 97.

⁷⁴ Van Woerden 2008, 62.

2. Organisatie, leefklimaat en pedagogische visie

Na de inventarisatie van gedocumenteerd geweld volgt een verkenning van de organisatie, het leefklimaat en de pedagogische visie van het Jongenshuis Hoenderloo. Deze verkenning levert inzicht op in de risicofactoren die geweld hebben kunnen veroorzaken – en in beschermende factoren die geweld hebben kunnen voorkomen. Vier thema's passeren de revue: de doelgroep en het zorgaanbod (2.1), bestuur, personeel en professionaliteit (2.2), leefklimaat en behandelvisie (2.3) en tot slot toezichthouders en protocollisering (2.4).

2.1. Doelgroep en zorgaanbod

Het Doorgangshuis Hoenderloo was ooit opgericht om 'verwaarloosde kinderen' weer op het rechte pad te brengen. Hun heropvoeding vond plaats op een locatie zonder externe prikkels. Discipline, tucht en arbeidstherapie gingen hand in hand. Mede onder invloed van de kindervetten ontwikkelde Hoenderloo zich in de eerste decennia van de twintigste eeuw tot een vakinternaat. De jongens kregen een opleiding in uiteenlopende ambachten: kleermaker, zetter, schilder, boerenarbeider, smid, tuinman. Als ze uit Hoenderloo ontslagen werden, konden ze zich 'normaal' gedragen en hadden ze tevens een diploma op zak waarmee ze in de samenleving op eigen benen konden staan. Hoenderloo stond tot in de jaren negentig van de twintigste eeuw in subsidiabele zin te boek als een orthopedagogisch en orthodidactisch vakinternaat met een landelijke functie.⁷⁵ De provincie heeft weinig belang bij Hoenderloo, noteerde de directeur in 1983, want 90 procent van onze pupillen komt van buiten Gelderland.⁷⁶

In 1983 was de doelgroep van Hoenderloo inmiddels enigszins veranderd. Het bestuur constateerde in 1948 dat de jongens meer zorg vroegen dan voor de oorlog, en dat het personeel daar nog onvoldoende ervaring voor bezat.⁷⁷ Er kwamen steeds meer voogdijpupillen naar Hoenderloo aangezien hun zaken waar mogelijk civielrechtelijk werden afgedaan.⁷⁸ Aan het begin van de jaren vijftig werd duidelijk dat Hoenderloo zich zou richten op 'de zeer moeilijk opvoedbaren'. Er was veel vraag naar plaatsing van deze groep en Hoenderloo wilde zich voor justitie onmisbaar maken. De keuze voor deze doelgroep stond mede in het kader van de trend naar differentiatie in de jeugdzorg als geheel.⁷⁹ In 1954 werd er op gewezen dat er steeds meer door de kinderrechter geplaatste pupillen naar Hoenderloo kwamen. Ook kwamen er meer 'officierskinderen', dat wil zeggen via de officier van justitie geplaatste kinderen. Het probleem van deze plaatsingen was dat de verpleging vaak vroegtijdig werd beëindigd, terwijl Hoenderloo ingericht was op langere opname.⁸⁰

Een andere consequentie van de veranderde populatie werd in 1956 door de voorzitter van het bestuur benoemd. Voor de oorlog waren er zo'n 150 regerings- en 50 voogdijpupillen waarover niet hoefde te worden gerapporteerd. Die aantallen waren teruggelopen naar 40 en 25. Daarbovenop waren er inmiddels 100 kinderrechterpupillen waarover geregeld moest worden gerapporteerd. Ook diende er contact onderhouden te worden met kinderrechter en gezinsvoogd, onder andere over de verblijfsduur. Dat betekende verzwaring van het werk. Hoenderloo hanteerde voortaan als richtlijn dat 'de zeer moeilijk opvoedbaren die niet debiel zijn' tot haar doelgroep behoorden. Volgens de voorzitter – nog steeds in 1956 – viel het te verwachten dat er in de komende jaren vele van dergelijke jongens een beroep op de jeugdzorg zouden doen. De zogenaamde soldatenkinderen (in de oorlog buitenechtelijk door Duitsers verwekt) en de Indonesische kinderen met Nederlandse nationaliteit zouden spoedig in de puberteit komen.⁸¹ "Men dient zich te realiseren", heette het in 1957, "dat Hoenderloo ongemerkt van een bevolking van normale lastige jongens gekomen is tot

⁷⁵ Zie de omschrijving in Hilhorst 1991, 7. Vgl. CODA, NB 23 november 1985 (status landelijk vakinternaat behouden in kader bezuinigingen).

⁷⁶ CODA, NB 8 september 1983.

⁷⁷ CODA, NB 24 september 1948.

⁷⁸ CODA, NB 7 december 1948.

⁷⁹ CODA, NB 5 oktober 1951, 13 mei 1952.

⁸⁰ CODA, NB 5 februari 1954.

⁸¹ CODA, NB 23 juni 1956.

een bevolking van gestoorde jongens.”⁸² Op de school werd die populatieverandering ook gemerkt: er kwamen meer neurotisch gestoorde jongens waarop het onderwijssysteem aangepast moest worden.⁸³

In 1966 en 1969 werd het opnamebeleid nog eens bevestigd: geen debielen en partieel zwak begaafde jongens, want die kunnen hier geen opleiding volgen. Het accent was toen inmiddels nog sterker verschoven naar door de kinderrechter toegewezen pupillen. Met vrijwillige plaatsingen was men terughoudend geworden aangezien ouders zonder toestemming van de instelling hun kinderen weer konden weghalen.⁸⁴ In toenemende mate leidde dit ook tot opname van pupillen in de leeftijd van het voortgezet onderwijs; in de jaren zeventig ontstond er daarom steeds meer moeite om pupillen voor de lagere school te krijgen.⁸⁵ De doorlooptijd werd ook steeds korter. Terwijl voor de oorlog pupillen soms jaren achtereen in de instelling verbleven, ging dat in de jaren tachtig regelmatig naar een opname geteld in maanden. Dat maakte het moeilijker de bezettingsgraad op peil te houden. Van de 160-180 jongens in de jaren tachtig gingen er op jaarbasis 50 tot 60 weg. Door de keuze voor een populatie met een zwaardere problematiek bleef de bezettingsgraad echter op peil omdat, zo heette het in 1986, kleinere tehuisen deze gevallen niet opnamen en er in de pleegzorg geen plaats voor hen is.⁸⁶

In 1970 waren er tien “kleurlingen” op Hoenderloo, grotendeels Zuid-Molukse jongens. De directeur stond gereserveerd tegenover uitbreiding van dit aantal, “niet als een soort rassendiscriminatie, maar ter voorkoming van ongelukken en opstandjes”.⁸⁷ Toch zou dat aantal snel groeien. In 1980 was ongeveer 20 procent van buitenlandse, voornamelijk Turkse en Marokkaanse komaf. De directie stelde een grens van maximaal 30 procent buitenlanders per groep. Onder deze buitenlandse jongeren werd “een grotere agressie” geconstateerd, alsmede een groter percentage drugsgebruikers. In de jaren tachtig kwam drugsgebruik in het algemeen sterker in de belangstelling te staan; medewerkers kregen voorlichting en training over de omgang met gebruikers. In 1982 werd van het Ministerie van Justitie 750.000 gulden subsidie ontvangen ten behoeve van de opname van kinderen uit culturele minderheidsgroepen. Dat gaf medewerkers de mogelijkheid om zich in de achtergronden van deze populatie te verdiepen; enkele groepsleiders volgden een cursus Arabisch.⁸⁸ Voor het dagelijks leven van de groepsleider had de komst van wat “cumi-jongeren” werden genoemd, ook wel enige betekenis. Zo werd er in het pedagogisch journaal melding gemaakt van “nachtwerk” voor jongens die aan de Ramadan deelnamen.⁸⁹ In 1990 werd door Hoenderloo een opgave aan de inspectie verschaft van de etnische minderheden die in huis waren. Er waren op 1 januari 1990 54 justitieel geplaatste pupillen tegenover 85 niet-justitieel geplaatsten. Het lijstje etnische minderheden zag er voor dat jaar als volgt uit:

⁸² CODA, NB 7 november 1957.

⁸³ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 19 oktober 1965.

⁸⁴ CODA, NB 22 oktober 1966, 20 maart 1969.

⁸⁵ CODA, NB 17 januari 1977, 25 november 1978.

⁸⁶ CODA, NB 23 september 1980, 14 april 1981, 20 februari 1986.

⁸⁷ CODA, NB 25 september 1970.

⁸⁸ CODA, NB 5 april 1979, 7 februari 1980, 10 juni 1981, 29 september 1981, 13 mei 1982, 8 februari 1983, 15 mei 1984, 21 mei 1985 (stabilisering aantal cumi-jongeren tussen 30-35 procent), 17 juni 1987.

⁸⁹ CODA, inv.nr. 418, hoofdleidersoverleg 8 juli 1981. Medio de jaren zeventig waren er enkele jongeren van Zuid-Molukse herkomst die zonder toestemming politieke manifestaties bezochten. Zie CODA, inv.nr. 345A, pedagogisch journaal 3 september 1974; inv.nr. 345B, pedagogisch journaal 8 december en 11 december 1975.

Tabel 3. Etnische minderheden op 1 januari 1990

Land van herkomst	
Suriname	18
Nederlandse Antillen	1
Marokko	13
Turkije	2
Joegoslavië	2
Italië	1
Spanje	2
Kaapverdië	2
Colombia	2
Korea	1
Syrië	1
Venezuela	1

Dit betekent dat 46 pupillen, dat wil zeggen 33 procent van de populatie, tot etnische minderheden behoorde.⁹⁰ In de jaren zeventig en tachtig lag dat percentage veel hoger. Hoenderloo had een voortrekkersrol gespeeld, die eind jaren tachtig "genormaliseerd" werd door opname in andere internaten.⁹¹ In 1987 werd een percentage van 50 procent genoemd. Toen werd nogmaals toenemende gedragsproblematiek gesignaleerd onder de pupillen die leidde tot een toename van kleine criminaliteit en drugsgebruik. Het "moeilijker worden" van de jongens en de "verharding" van de categorie pupillen werd toegeschreven aan het feit dat kleinere internaten deze populatie niet opnamen, dat de drempel om residentieel te plaatsen hoger was geworden en dat de pleegzorg hier geen ruimte bood of kon bieden.⁹²

In 1984 werden de eerste meisjes opgenomen, drie in getal. Als streefgetal werd toen 12 tot 20 genoemd. Deze populatie-uitbreiding leidde tot een verandering van de tenaamstelling van de Stichting Jongenshuis Hoenderloo (de officiële naam sinds 1962) tot Stichting Jongerenhuis Hoenderloo.⁹³ De komst van de meisjes stond in het kader van de uitbreiding en verdere differentiatie van het zorgaanbod van het Jongerenhuis Hoenderloo. In 1982 ging het eerste gezinshuis van start. Het ging om kamerbewoning met zeer intensieve begeleiding van vijf jongens. In het kamertrainingscentrum waren acht plaatsen. Dit was zorgaanbod voor jongens die niet in een groep konden leven. In 1984 waren er drie gezinsgroepen, twee gezinshuizen en een woongroep. Ook meisjes waren in deze gezinsgroepen welkom. In 1986 werd als streven uitgesproken om te komen tot een evenredige verdeling van traditionele leefgroepen en bijzondere woonvormen zoals gezinsgroepen en gezinshuizen.⁹⁴

Hoenderloo bepaalde niet op eigen houtje het zorgaanbod maar maakte deel uit van verschillende overlegorganen waar afstemming plaatsvond. Al voor de oorlog was Hoenderloo lid van de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Philantropische Inrichtingen, een koepel van particuliere protestants-christelijke instellingen op het terrein van de kinderbescherming. In 1948 werd de naam gewijzigd in Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk; in 1975 werd ze opgeheven. In de vroege jaren vijftig was er contact met de stichting Zoekt het Verloren in Rotterdam en met het vakinternaat Valkenheide te Maarsbergen. Later was er intensief contact met Nederlandsch Mettray. Hoenderloo, Valkenheide en Mettray overwogen een gezamenlijk observatiehuis te starten. De observatieafdelingen van Hoenderloo en Valkenheide waren namelijk niet wettelijk erkend. Aan het einde van de jaren vijftig was er sprake van een kortstondig gezamenlijk optrekken onder de noemer HVHH: Hoenderloo, Valkenheide, Harreveld en Heer. Zo probeerde men de subsidievoorwaarden te verbeteren. Het contact met de laatste twee H's (die katholiek waren) was vluchtig en ging snel weer over. Met Valkenheide bestonden goede contacten, maar verdere samenwerking werd toch niet in gang gezet. Plaatsende instanties zien Valkenheide

⁹⁰ CODA, inv.nr. 111, opgave inspectie jeugdhulpverlening 1 januari 1990.

⁹¹ CODA, NB 5 november 1988.

⁹² CODA, NB 20 februari 1986, 7 november 1987; inv.nr. 4, J.R. Nieuwerkerke aan Raad van Commissarissen, augustus 1987.

⁹³ CODA, NB 15 mei en 12 september 1984.

⁹⁴ CODA, NB 9 februari 1982, 8 februari 1983, 12 september 1984, 19 juni 1986.

als “een inrichting voor jongens waar niets mede te bereiken is”, Hoenderloo krijgt “die jongens toegewezen waar wel iets mede te beginnen is”, zo luidde de opinie van het bestuur. Om dat verschil te benadrukken, besloot men niet verder te gaan met de samenwerking. In 1965 sloot Hoenderloo zich bij de Stichting Hemava aan. Die stuurde kinderen langs de deur voor een jaarlijkse collecte voor de Heldringstichtingen, de Martha Stichting en Valkenheide. In 1965 werd de naam veranderd in Zespeka: voortaan werd er gecollecteerd voor zes protestants-christelijke kinderbeschermingsinstellingen: naast de drie van Hemava ook Hoenderloo, Nederlandsch Mettray en Neerbosch. In Zespekaverband werd ook over andere zaken gesproken en de agenda’s richting justitie op elkaar afgestemd.⁹⁵

Vanaf de jaren tachtig breidde het zorgaanbod zich uit en vond een verdere differentiatie plaats. In 1981 werd Stichting De Leeuwerik uit Rotterdam overgenomen. Het betrof een kamertrainingscentrum met twaalf bedden voor jongens die vanuit Hoenderloo terug naar de Randstad wilden. In verband met bezuinigingen werd de nevenvestiging medio 1988 gesloten.⁹⁶ In 1989 werd een personele unie aangegaan met internaat ‘t Wezeveld in Twello.⁹⁷ Deze locatie werd in 2007 gesloten. De personele unie leidde ertoe dat de naam veranderde in De Hoenderloo Groep (1995) en het zorgaanbod zich verder differentieerde. In 1999 opende de Glen Mills School in Wezep de deuren voor 125 jongeren. In datzelfde jaar ging het project Intermezzo van start, dat tijdelijke opvang van jongeren in Frankrijk, Duitsland, Spanje en Zweden beoogde. In 2005 startte het Valor-project “voor meiden die slachtoffer zijn van loverboys”. In 2006 werd de Kop van Deelen aangekocht, een voormalig militair terrein van 27 hectare. De Hoenderloo Groep bracht in Deelen voornamelijk de tak gesloten jeugdzorg onder. Op 1 januari 2008 werd de instelling aangewezen als gesloten jeugdzorginstelling vallend onder de Wet op de Jeugdzorg. Tevens kreeg ze de GGZ-erkenning met de status ‘instelling voor ambulante GGZ’.

Intussen werd in 2009 de naam van de Glen Mills School – in navolging van de gewijzigde methodiek – veranderd in De Sprint. Een jaar later sloot de school de deuren. In 2011 fuseerde De Hoenderloo Groep met Pluryn; ze bleef evenwel onder eigen naam voortbestaan. In datzelfde jaar ging de GGZ-afdeling van start. In 2016 opende de Plurynlocatie De Beele twee groepen op Kop van Deelen in verband met de groeiende vraag naar behandelplaatsen in gesloten setting voor jongeren met LVB.⁹⁸ Zoals aangegeven, is deze rapportage alleen gericht op de open jeugdzorg die voornamelijk op het ‘oude Hoenderloo’ wordt aangeboden, terwijl de gesloten jeugdzorg en JeugdzorgPlus zich hoofdzakelijk op de Kop van Deelen bevinden.

2.2. Bestuur, personeel, professionaliteit

Hoenderloo werd decennialang bestuurd door een protestantse bovenklasse die gedreven werd door filantropische motieven. Dat sloot deskundigheid echter niet uit, want al voor de Tweede Wereldoorlog werden er bestuursleden benoemd met expertise op het gebied van de kinderbescherming. De voorzittersfunctie werd van 1918 tot 1962 bekleed door een jurist die als autoriteit bekend stond op het terrein van het kinderrecht en die ook de functie van kinderrechter vervulde of had vervuld. Van 1918 tot 1946 was dat mr. H. de Bie uit Rotterdam, en vervolgens tot 1962 mr. M.B. van de Werk uit Utrecht. Zij hebben ongetwijfeld ook een rol gespeeld bij de plaatsing van pupillen op Hoenderloo, maar in de archieven is daarover niets terug te vinden. Het bestuur deed zijn werk vaak van een afstand, en kwam bijeen in Amsterdam of Utrecht. Er was een oude gewoonte om de jaarvergadering van bestuur en commissarissen in Hoenderloo te beleggen “ten tijde dat de druiven op de Stichting rijp zijn”.⁹⁹ In 1979 werd besloten om in de winter in Utrecht en in de zomer in Hoenderloo te vergaderen.¹⁰⁰ Eind jaren tachtig vergaderde het bestuur vrijwel uitsluitend nog in Hoenderloo. In diezelfde periode verdween de concrete informatie over het

⁹⁵ CODA, NB 24 november 1952, 18 januari en 22 april 1955, 27 oktober en 9 december 1955, 15 januari 1957, 11 februari 1964, 28 mei 1968.

⁹⁶ CODA, NB 24 april 1980, 20 februari 1981, 15 september 1987, 8 september 1988.

⁹⁷ CODA, NB 5 januari 1989.

⁹⁸ Zie voor deze ontwikkelingen ook www.hoenderloo-groep.nl/over-ons/historie

⁹⁹ CODA, NB 28 mei 1957.

¹⁰⁰ CODA, NB 5 februari 1979.

dagelijkse werk op de instelling meer en meer uit de bestuursnotulen.¹⁰¹ Hoewel het bestuur nu op locatie vergaderde, nam de afstand tussen het bestuur en het jongenshuis toe; het bestuur hield zich alleen nog bezig met de hoofdlijnen van het beleid. In de jaren negentig kwam met de invoering van het nieuwe bestuursmodel Raad van Bestuur en Raad van Toezicht de verantwoordelijkheid voor het overgrote deel te berusten bij wat vroeger de directie werd genoemd.

De Raad van Commissarissen kwam eenmaal per jaar bijeen. Bij belangrijke beslissingen werd haar oordeel gevraagd, zoals bij de benoeming van een nieuwe directeur.¹⁰² In 1969 werd de wens uitgesproken dat nieuwe commissarissen dichter bij de in Hoenderloo spelende problematiek staan. In 1983 werden ze gevraagd om zich in te zetten voor fondswerving.¹⁰³ Nieuwe bestuursleden werden gewoonlijk geworven uit de brede kring van de Raad van Commissarissen, die tot in de jaren zeventig uit wel dertig personen kon bestaan. Daarbij werd vaak gekeken naar deskundigheid waar het jongenshuis profijt van kon hebben. Zo werden er in 1949 "enkele dames" in het bestuur benoemd die gevraagd werden toezicht op de huishouding uit te oefenen.¹⁰⁴ Ir. C. Beets nam het dossier technische school onder zijn hoede, de medicus Burkens bekeek de voedselsituatie, en er was ook altijd wel een financiële deskundige beschikbaar. De algemene indruk die de bestuursnotulen oproepen is die van een bestuur dat voor zijn taak berekend was, dat kennis van zaken had en dat daarom weloverwogen beslissingen kon nemen over de richting die het jongenshuis zou moeten kiezen. Als het moest, nam het bestuur ook stelling tegenover de directeur. Die had in 1962 bijvoorbeeld stekken laten vallen en toonde "een teleurstellend gebrek aan voortvarendheid".¹⁰⁵ Toen de directeur in 1970 klaagde dat hij door het bestuur onvoldoende serieus werd genomen, kreeg hij een brief van de voorzitter die hem er op wees dat hij een uitvoerende functie bekleedde en dat bij het bestuur de eindverantwoordelijkheid berustte. "Waar U zelf nu meent dat U zich gefrustreerd moet voelen, menen wij dat het hoog tijd wordt dat U zelf Uw persoon onder de loupe neemt."¹⁰⁶ Nu was die voortvarendheid van het bestuur ook wel nodig, want met enkele directeuren is het niet goed afgelopen.

De directeur die Hoenderloo door de oorlog had gesleept, A. Iemhoff, ging in 1946 met pensioen. Hij werd opgevolgd door C.G. van Binsbergen, die directeur van de school op Neerbosch was geweest. In 1950 liep het fout. Van Binsbergen gaf niet "de geestelijke leiding" zoals het bestuur dat graag zag. Ook het bewerkstelligen van "teamspirit" hoorde niet tot zijn capaciteiten. In april bood hij zijn ontslag aan. Hij meende het werk niet aan te kunnen. Volgens het bestuur waren er door fouten van de directeur goede werkrachten vertrokken. Iemhoff nam tijdelijk zijn plek weer in, wat het personeel een gevoel van vertrouwen gaf. In 1951 werd mr. G. Wessel tot directeur benoemd.¹⁰⁷ Hij was adjunct-directeur van de Rekkense inrichtingen geweest en had een korte periode in de directie van een grote uitgeverij geparticipeerd. In 1956 was er sprake van een stoeve samenwerking tussen de directeur en de staf. Om aan die situatie een einde te maken werd in 1958 een organisatieadvies gevraagd van mr. H. Luijk die constateerde dat de directeur veel meer moest delegeren om zich met zijn kerntaken bezig te kunnen houden. In 1961 volgde een nieuw onderzoek naar de spanningen tussen directie en personeel, ditmaal door prof. J. Koekebakker van het Instituut voor Preventieve Geneeskunde van de Universiteit Leiden (de man van het bekende rapport-Koekebakker uit 1959). Een van de redenen voor het onderzoek was dat de directeur weinig gezag had; hij ontpopte zich vooral als "bouwpastoor" en verscheen weinig op vergaderingen met verwante instellingen waardoor we in de achterhoede dreigen te raken, aldus het bestuur. De problemen bleven in 1962 voortduren.¹⁰⁸

In november van dat jaar verscheen het rapport van Koekebakker. De conclusie luidde: iedereen doet maar wat, en er zijn intern geen oplossingen voorhanden om de werkrelaties gezonder te maken. Directie en staf schuiven de verantwoordelijkheid voor het opstellen van beleid door naar

¹⁰¹ Zie bijvoorbeeld NB 20 augustus 1985: "Mevrouw Dijkstra ('vanavond veel geleerd over financiën') zou een volgende vergadering graag weer eens wat meer over pedagogische zaken willen horen. Dit wordt door de heer Balkestein onderschreven." De wens van mevrouw Dijkstra, onderschreven door voorzitter Balkestein, is niet in vervulling gegaan.

¹⁰² CODA, NB 13 mei 1964.

¹⁰³ CODA, NB 13 mei 1964, 12 juni 1969, 1 juni 1983.

¹⁰⁴ CODA, NB 18 juni 1949.

¹⁰⁵ CODA, NB 8 november 1962.

¹⁰⁶ CODA, inv.nr. 47, C. Dufour aan C. Oranje, 7 november 1970.

¹⁰⁷ CODA, NB 6 augustus 1945, 4 februari, 4 april, 6 juni, 28 juni 1950, 12 januari 1951.

¹⁰⁸ CODA, NB 10 april 1956, 16 november 1961, 8 november 1962.

het bestuur, maar dat is daar niet voor bedoeld. Tegelijkertijd constateerde Koekebakker ook dat in Hoenderloo het idealisme voor het werk nog steeds aanwezig was. Om de situatie te verbeteren, legde voorzitter Van de Werk zijn functie neer. De directeur moest weg. Het rapport had duidelijk gemaakt dat hij de veroorzaker was van de gezagscrisis. Mr. G. Wessel legde zijn directeursfunctie neer maar bleef wel bij de organisatie in dienst als gedelegeerde voor de nieuwbouw. In zijn plaats kwam in 1964 A. van Leeuwen, hoofd maatschappelijk werk van de protestants-christelijke reclasseringsvereniging te Den Haag. Precies een jaar na zijn aantreden, in februari 1965, openbaarden zich met de derde opeenvolgende directeur gelijksoortige problemen. De communicatie naar het personeel was onduidelijk, de genomen besluiten waren onhelder en de staf joeg hij tegen zich in het harnas.

Vervolgens werd voor de derde keer een organisatieadvies besteld, ditmaal bij Raadgevend Bureau Ir. B.W. Berenschot N.V. te Hengelo. Berenschot concludeerde dat de directeur een eenzame figuur is, die meer moet samenwerken en moet zorgen dat er kortere lijnen komen naar de medewerkers en naar het bestuur. Het sterk toegenomen verloop van personeel werd aan het functioneren van de directeur toegeschreven. De aanstelling van een adjunct-directie werd sterk aanbevolen. In april 1966 besloot het bestuur Van Leeuwen te ontslaan. In juli werd een tijdelijk directorium aangesteld in de vorm van een driemanschap dat al werkzaam was bij de stichting. In 1967 werd een van de drie, C. Oranje, tot directeur benoemd. Hij was op dat moment directeur van de lagere technische school van het Jongenshuis.¹⁰⁹ Oranje bleef aan tot 1977 en werd opgevolgd door J.R. Nieuwerkerke die precies drie decennia het roer in handen hield, van 1977 tot 2007. Volgens het rapport van Berenschot beschikte Hoenderloo in 1966 over een eenhoofdige directie en een reeks stafleden: een psychiater voor één dag per week, twee psychologen (samen 1,5 fte), een arts, een predikant, twee schoolhoofden, twee pedagogische hoofdleiders (voor de school- en voor de werkjongens), één maatschappelijk werker en een administrateur. Overigens waren er voor 1966 al wel adjunct-directeuren in functie geweest; in 1946 was er bijvoorbeeld al sprake van.¹¹⁰ In 1970 was er een duo, een pedagogisch en een economisch adjunct-directeur.

De psychiater had in Hoenderloo al vroeg zijn intrede gedaan, namelijk in 1906 in de persoon van dr. Abbink Spaink.¹¹¹ In 1919 werd hij opgevolgd door dr. P. Bierens de Haan. De psychiater werd ingezet voor de opleiding van het personeel, zowel van groepsleiders als van technisch personeel.¹¹² Hoe dat er aan toeging weten we alleen voor de jaren dertig. "Hij vertelde ons zeer geleerde dingen die *niets* met de praktijk te maken hadden", herinnerde groepsleider Gerard Veldhuis zich. "Verder was hij een buitensporig voorstander van het geven van medicijnen, bijvoorbeeld Luminal bij hyperactiviteit." Veldhuis ging liever op zijn eigen intuïtie af.¹¹³ De psychiater stelde ook "rapporten van de jongens" op. Hij gaf daarbij voorrang aan de behandeling van nieuwe pupillen.¹¹⁴ Kort na de oorlog werd de medicus N. Beets benoemd tot hoofd van de observatieafdeling Kampheuvel. Hij was dus ook een relatief goed opgeleide professional en ging in 1948 cursussen geven voor – in de termen van die dagen – de bazen en het opvoedend personeel.¹¹⁵

In 1951 werd in het bestuur de noodzaak uitgesproken om naast de psychiater professionals als een psycholoog en een jeugdleider te benoemen. Anders, zo heette het, blijven we achter bij de moderne eisen en krijgen we geen jongens meer.¹¹⁶ "Hoenderloo heeft te weinig aandacht besteed aan het psycho-therapeutisch element."¹¹⁷ In 1952 werd een parttime "psychologisch-pedagogisch adviseuse" benoemd. In 1956 kwam ze in vaste dienst voor een volledige weektaak. Hoewel ze ervaring had opgedaan in een tehuis in Groningen, vond ze in Hoenderloo niet direct haar draai. "Haar denkwijze gaat onder in de theorie en zij heeft moeite om haar plaats te bepalen", noteerde

¹⁰⁹ CODA, NB 27 november 1962 (met bijgevoegde nota n.a.v. rapport 'Leiden'), 29 november 1962, 11 februari 1964, 25 februari, 29 juni, 8 november 1965, 21 april, 16 mei, 6 juli, 22 december 1966. Het rapport van Berenschot in inv.nr. 496, rapporten met betrekking tot het functioneren van directeur, organisatie en bestuur.

¹¹⁰ CODA, NB 28 augustus 1946.

¹¹¹ Heldring en Van Wijhe 1910, 4. Vgl. CODA, NB 23 oktober 1941, 22 januari 1942, 14 maart 1951, 22 april 1955.

¹¹² CODA, NB 29 juni en 12 oktober 1946.

¹¹³ Wolters-Groeneveld 2000, 71.

¹¹⁴ CODA, NB 11 december 1951 en 19 februari 1952.

¹¹⁵ CODA, NB 7 december 1948.

¹¹⁶ CODA, NB 12 juni 1951.

¹¹⁷ CODA, NB 5 oktober 1951.

de secretaris in de bestuursnotulen van 10 april 1956. De geestesgesteldheid van de jongens werd door haar soms te rooskleurig ingeschat.¹¹⁸ In 1969 werd de formatie op kosten en met toestemming van het Ministerie van Justitie uitgebreid tot twee fulltime psychologen.¹¹⁹ In 1977 was er sprake van de benoeming van een orthopedagoog.¹²⁰

In 1959 werd het ontbreken van een maatschappelijk werker als omissie aangewezen. De geestelijk verzorger – benoemd in 1957 – onderhield in zijn hoedanigheid van 'sociaal ambtenaar' contacten met gezinnen en ook de 'inspecteur buitenverpleegden' nam die taak op zich (de buitenverpleegden waren pupillen die vanuit Hoenderloo in een kostgezin werden ondergebracht waar ze hun leertraject afrondden, een fenomeen dat na de oorlog sterk in omvang af zou nemen). In 1961 werd gewezen op het lage aantal jongens in Hoenderloo (159), dat mede veroorzaakt werd doordat er geen maatschappelijk werker was voor het contact met ouders, voogden en plaatsende instanties. Hoewel er niet voor opgeleid en "te ouderwets gericht", werd in 1964 de zojuist genoemde inspecteur buitenverpleegden tot maatschappelijk werker benoemd, in afwachting van een opgeleide professional.¹²¹ De benoeming van al deze personen laat zien dat er zoiets als professionalisering aan de gang was.

Dat gold ook voor de groepsleiders en voor het andere personeel die naast hun baan diploma's haalden en zich aldus verder bekwaamden voor hun werk. Ook werden er lezingen over uiteenlopende onderwerpen georganiseerd waar allerhande experts hun licht lieten schijnen over pedagogiek, seksuele voorlichting, drugs, aids en culturele minderheden. Dergelijke cursussen vonden overigens ook al vóór de oorlog plaats, waar dan onder anderen de Utrechtse hoogleraar pedagogiek J.H. Gunning Wzn. lezingen hield.¹²² In 1948 werd uitgesproken dat het personeel nog onvoldoende ervaring bezit in de omgang met de jongens. In 1953 werd er in het bestuur aandacht gevraagd voor de opleiding en scholing van het personeel. Op Hoenderloo ontbrak – zoals in de hele kinderbescherming – het verband tussen "kop en legertros". Bovendien solliciteerden velen elders waar ze een beter salaris konden krijgen. Zo volgde een medewerker in 1953 de cursus Kinderbescherming B op de School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam. Als hij zijn diploma had behaald zou hij aangesteld worden als pedagogisch assistent van de directie. De cursus Kinderbescherming A werd in mei van dat jaar door acht personeelsleden met succes afgerond.¹²³ De A-cursus werd vanaf 1965 intern verzorgd en duurde twee jaar; er namen elk jaar zo'n 8 tot 10 cursisten aan deel. Van hoofdleiders werd een hoger diploma verwacht, maar dat moesten ze dan halen als ze al binnen waren, want met de gewenste diploma's waren ze niet te krijgen. Begin 1970 slaagden drie van de vier hoofdleiders op een Sociale Academie voor het diploma van de Urgentieopleiding: tweemaal Inrichtingswerk te Driebergen, eenmaal Maatschappelijk Werk in Eindhoven. Groepsleiders die Kinderbescherming B afrondden, kwamen in aanmerking voor de functie van groepshoofd.¹²⁴

Er werd dus gewerkt aan de professionalisering van het personeel. Sollicitanten werden soms aan een psychologisch onderzoek onderworpen om hun geschiktheid te bepalen, of, in de jaren tachtig, op gesprek gestuurd bij de bedrijfspsycholoog.¹²⁵ Eind jaren zeventig werden er functieomschrijvingen opgesteld voor de diverse functies, en een handboek samengesteld met informatie voor nieuwe personeelsleden over hun rechten en plichten en de huisregels van Hoenderloo.¹²⁶ In de jaren vijftig, zestig en zeventig was gekwalificeerd personeel echter moeilijk te vinden, al helemaal voor meer specialistische functies als maatschappelijk werker. Zo werd in 1965 een groepsleider aangenomen die in bezit was van een LTS-diploma en drie jaar bij Philips in Drachten had gewerkt. Herhaalde malen werd de klacht geuit dat er geen goede sollicitanten

¹¹⁸ CODA, NB 10 april 1956.

¹¹⁹ CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie 23 oktober 1969; NB 20 maart 1969.

¹²⁰ CODA, NB 17 januari 1977.

¹²¹ CODA, NB 30 mei 1959, 21 september 1961, 11 februari 1964

¹²² CODA, NB 12 januari 1951.

¹²³ CODA, NB 24 september 1948, 26 maart, 6 mei 1953. Het zal ook deze cursus geweest zijn die in 1950 door 10 van de 11 kandidaten met een diploma werd afgerond, NB 6 juni 1950.

¹²⁴ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 21 september, 12 oktober 1965, 7 augustus 1967; inv.nr. 47, weekbrief directie 11 maart 1970.

¹²⁵ CODA, NB 25 mei 1950, 13 mei 1982.

¹²⁶ CODA, NB 6 maart 1978, 6 september 1979.

reageerden op vacatures voor groepsleider.¹²⁷ Daar kwam bij dat het verloop van de aanwezige groepsleiding nogal groot was, zoals blijkt uit een door de directeur gepresenteerd staatje in 1966:¹²⁸

Tabel 4. Personeelsverloop in 1965

Jaar	nieuw in dienst	nog in dienst 1965	uit dienst
1958	7	1	6
1959	1	0	2
1960	4	0	5
1961	10	2	5
1962	18	3	10
1963	11	5	10
1964	17	6	15
1965	17	14	15

Volgens de toenmalige directeur was het grote verloop een fenomeen dat zich in de gehele sector voordeed, maar het al genoemde rapport van Berenschot bracht het verloop van groepsleiders in de periode 1959-1965, dat toegenomen was van 20 tot 50 procent, in verband met de problemen rond het directeurschap. Tot begin jaren tachtig treffen we observaties aan die reppen van een relatief groot verloop annex de klacht dat het moeilijk is groepsleiders met ervaring te vinden. In 1975 werd ondanks het nijpende tekort aan gekwalificeerd personeel besloten bij het werven van belangrijke stafleden *niet* het principe “beter een half ei dan een lege dop” te hanteren.¹²⁹

Het personeel heeft “een zuinig bestaan”, werd eind jaren veertig geconstateerd. De salarissen moesten omhoog, maar er was geen geld. In de jaren vijftig stond Hoenderloo er financieel niet goed voor. Omdat de algemene subsidie verviel en vervangen werd door verplegingssubsidie (per pupil per dag), moest de wijze waarop het geld werd uitgegeven aangepast worden. Toen daar eenmaal een weg in was gevonden, werd er over financiën niet veel meer gesproken.¹³⁰ Vanaf 1973 mocht het personeel met het bestuur meepraten in de ondernemingsraad.

2.3. Leefklimaat en behandelvisie

Het bestuur voelde zich betrokken op het personeel. “Het is bij de vele moeilijkheden, die zich bij de omgang met half gestoorde knapen voor hoog en laag personeel voordoen, een voor het bestuur ondragelijke gedachte, dat wij roofbouw plegen op de medewerkers.” Daarom werden er in 1959 plannen gelanceerd om een externe vertrouwenspersoon te benoemen die geestelijke steun kon bieden.¹³¹ Het leefklimaat op de instelling ging het bestuur dus ter harte, in elk geval voor zover het de medewerkers betrof. Hoe dat leefklimaat er precies uit heeft gezien, is op basis van schriftelijke bronnen niet zo eenvoudig te reconstrueren. Ideaal en praktijk lopen in die bronnen soms door elkaar heen, en daarom behandelen we in deze paragraaf zowel het leefklimaat als de behandelvisie of ‘pedagogiek’ van Hoenderloo.

Oud-directeur Iemhoff blikte in 1956 in een brief aan de voorzitter terug op het verleden van de instelling en prees daarbij zijn voorganger M. van Wijhe, in functie van 1902 tot 1921, die “zyn tyd toch vooruit geweest” is. Hij benoemde al in 1906 een psychiater, bevorderde contacten tussen jongens en ouders en liet de pupillen eenmaal per jaar naar huis gaan, hoewel dat door het ministerie verboden was. “Hy stond het vryheidssysteem in de opvoeding voor. ‘k Weet wel dat destyds de voetboeien werden gebruikt, dat de isoleergelegenheden stevig waren bezet enz., maar het systeem moest door van Wyhe in onvaste handen worden gelegd en zoo groeiden er naar zyn eigen woorden

¹²⁷ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 28 september, 30 november 1965, 5 januari, 2 februari 1966; NB 5 februari 1954, 7 november 1957, 23 juni 1958.

¹²⁸ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 2 februari 1966.

¹²⁹ CODA, NB 1 september 1975, 9 februari 1982.

¹³⁰ CODA, NB 24 september 1948, 5 maart, 14 november 1949, 14 maart, 2 juli 1951, 11 februari 1958.

¹³¹ CODA, NB 4 februari 1959.

uitwassen aan het werk die hy wist dat er afgesneden moesten worden.”¹³² In 1910 publiceerden Van Wijhe en de toenmalige voorzitter J.L. Heldring hun visie op de verpleging binnen Hoenderloo. Volgens Heldring diende liefde de drijfkracht maar vrijheid het beginsel en de grondslag van de opvoeding te zijn. Dat viel niet met uitwendige dwangmiddelen, alleen met innerlijke drangredenen te realiseren. Van Wijhe sprak over een “systeem van vrijheid” en een “opvoeding tot zelfstandigheid”. Er wordt hier zelden gestraft, betoogde hij, en disciplinair straffen komt in het geheel niet voor – weglopers werden dus ook niet opgesloten. Straf komt vaak voort uit wraak en is het afkopen van een overtreding. Wij daarentegen willen de jongens laten begrijpen waarom hun gedrag niet goed is, we willen hen tot inzicht brengen. Vergeving is daarvoor een veel beter middel dan straf. Van Wijhe’s visie was hooggestemd, maar gezien de voetboeien waar Iemhoff het over had is het de vraag wat ze in de praktijk waard is geweest. Waar hij in elk geval wel de aanzet toe heeft gegeven is het streven naar een kleinschalig paviljoensysteem. Hij wilde de instelling huiselijker en minder “gestichtsachtig” maken door naar kleine groepen te streven, weliswaar nog onder één dak, en ruimte creëren voor ontspanning.¹³³

In eerdere paragrafen zijn al enkele facetten van het leefklimaat aan de orde geweest – of factoren benoemd die dat klimaat hebben beïnvloed – en het is goed die hier nog eens kort te benoemen. Wat allereerst van betekenis is geweest, is de populatie van het jongenshuis. Na de oorlog richtte men zich in het kader van de differentiatie sterker dan voorheen op de doelgroep van de moeilijk opvoedbare jongens, geplaatst door de kinderrechter. In de jaren zeventig trad er een verandering op in die doelgroep, de directeur noemde het een “verharding”. Nu kwamen vooral de zwaardere gevallen naar Hoenderloo die elders geen plek konden krijgen of die niet in een pleeggezin konden worden geplaatst. De verharding werd volgens de directeur nog eens gestimuleerd door de komst van allochtone jongeren, toenemend drugsgebruik en een intensivering van de kleine criminaliteit. Tot in de jaren tachtig was er met name onder de groepsleiders een tekort aan gekwalificeerd personeel – daarna werd het niet meer gemeld, wat niet wil zeggen dat toen iedereen gekwalificeerd was. Bovendien was er, zoals reeds aangegeven, nogal wat verloop onder de groepsleiders en daarmee de nodige verandering voor de pupillen. School en instelling bevonden zich op hetzelfde terrein; wonen, leren en werken waren nauw op elkaar afgestemd, en het werken gebeurde in veel gevallen ook op de instelling. Dat schiep enerzijds rust, reinheid en regelmaat, anderzijds kon het een zeker isolement in de hand werken. De groei van het zorgaanbod zal ook zijn weerslag op het leefklimaat hebben gehad. Er was sprake van een toename van het aantal zorgplaatsen in de open jeugdzorg tot zo’n 250 in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw. Andere factoren die het leefklimaat hebben beïnvloed, komen hieronder aan bod: de gebouwensituatie, de democratiseringsbeweging van de jaren zeventig, de behandelvisie en de pedagogische uitgangspunten.

Direct na de oorlog werd de wens uitgesproken om de grote gebouwen te vervangen door kleinere paviljoens. Deze transitie naar kleinschaligheid zou veel tijd, geld en energie vergen. In de tweede helft van de jaren vijftig wijdde Mr. Wessel zich geheel aan deze taak en het zou een groot deel van de jaren zestig in beslag nemen voordat de gehele paviljoenopzet was gerealiseerd. Dat het meer personele inzet zou vragen en daarmee een duurdere vorm van hulpverlening werd, had men er graag voor over. In de paviljoens zouden de slaapzalen afgeschaft moeten worden; de jongens zouden zoveel mogelijk eigen kamers krijgen (voor de schooljongens werd ook nog over driepersoonskamers gesproken). Het werken in de kleinschalige paviljoens leverde direct een positief resultaat op, aldus de groepsleiders: “Zij constateren een betere groepsverhouding omdat het massale van 60 jongens is verdwenen.” De jongens kregen nu meer individuele aandacht.¹³⁴ Het eerste paviljoen, De Brem, werd in 1958 geopend, in september 1966 gevolgd door Vollenhoven en Larijs. In 1968 werd toestemming van het ministerie verkregen voor nog eens vijf paviljoens, met per gebouw maximaal vijftien jongens met elk een eigen slaapkamer (Kastanje, Berk, Hazelaar, Spar en Eik). In de jaren zestig werd in de paviljoens soms ook met budgettering gewerkt: leiding en jongens bepaalden in onderling overleg hoe het beschikbare geld besteed zou worden. In 1954 werd het zwembad geopend, in 1968 de sporthal. Doordat het aandeel ‘kleine jongens’ steeds verder terugliep, was in de jaren zeventig een bouwkundige ingreep nodig van De Brem en de Iemhof om

¹³² CODA, inv.nr. 454, A. Iemhoff aan M.B. van de Werk, 26 juli 1956.

¹³³ Heldring en Van Wijhe 1910.

¹³⁴ CODA, NB 21 februari 1947, 14 mei 1948, 26 maart 1953, 16 mei 1962; inv.nr. 49, weekbrief directie 24 nov 1965 en 19 januari 1966.

alle 'grote jongens' van een eigen slaapkamer te voorzien. In 1977 stelde justitie de minimum groeps grootte vast op elf jongens. Dat zou echter geen consequenties voor de staf hebben omdat de subsidie per pupil omhoog ging.¹³⁵ Begin jaren tachtig startte de verdere differentiatie van het zorgaanbod. Naast de paviljoens kwamen er gezinshuizen, gezinsgroepen en een woongroep. De bedoeling was om tot een evenredige verdeling van traditionele leefgroepen en bijzondere woonvormen te komen.¹³⁶

Enkele indicaties van het leefklimaat betreffen de dagelijkse gang van zaken. Cor Grootveld bijvoorbeeld, die in 1956 door de kinderbescherming uit huis werd geplaatst en in 1962 in Hoenderloo verbleef, heeft zich er nooit thuis gevoeld. "Verschrikkelijk, daar in de bossen, als je uit Amsterdam komt." Je was er eenzaam terwijl je nooit alleen was. Maar hij wist desalniettemin twee positieve punten van Hoenderloo te noemen: hij kreeg de mogelijkheid om in Apeldoorn de detailhandelsvakschool te volgen (maar heel enkelen mochten buiten Hoenderloo naar school) én hij mocht er dieren houden. In zijn geval was dat een albino konijn.¹³⁷ Hoenderloo kreeg net als andere instellingen te maken met de democratiseringsbeweging van de jaren zeventig. Ook hier klopte de Belangenvereniging Minderjarigen aan de poort. Het leidde echter niet tot conflicten of moeilijkheden. Welbewust werd het 125-jarig bestaan in 1976 in stilte gevierd om de Belangenvereniging niet de kans te geven de boel in de war te schoppen zoals ze in Rekken en Zetten had gedaan.¹³⁸ In geen van de bekende zwartboeken komt de naam Hoenderloo voor. Het lijkt er dus inderdaad op dat Hoenderloo een relatief mild klimaat kende. Wat de directeur in 1970 beweerde, zou weleens de werkelijkheid kunnen weerspiegelen. We moeten rekening houden met onze jongens, zei hij op de bestuursvergadering; ze volgen niet meer automatisch het voorbeeld van de volwassenen. "Spreker wijst er op, dat Hoenderloo geen uniformen meer kent en ook geen disciplinaire straffen, hetgeen ook niet meer in het huidige tijdsbeeld zou passen." Het kind moet centraal staan en wij moeten het geborgenheid bieden.¹³⁹ Het magazine *Journaal 140*, uitgegeven ter gelegenheid van het evenzoveeljarig bestaan van Hoenderloo, typeert de jaren zeventig als volgt:

Het is de tijd van de 'blauwe boeken', die een tumult in het werkveld veroorzaken. De tijd ook van het 'roze pamflet' en het 'zwartboek'; een kleurrijke tijd. De Belangenvereniging Minderjarigen voert acties. Er wordt druk geredetwist over sommige strafmethoden, zoals isolatie, in jeugdinrichtingen. Ook Hoenderloo wordt genoemd. Daarentegen wordt Hoenderloo in den lande aangemerkt als een instelling met een 'zacht' klimaat. Grote gebouwen verdwijnen, evenzo de ijzeren wetten die met deze gebouwen vervlochten zijn. Niet de groep, maar de jongen dient centraal te staan. De jongen heeft recht op privacy. Daarom krijgt hij een eigen kamer aangeboden en wordt een beroep gedaan op zijn eigen verantwoordelijkheid. "Pupillen zijn ook mensen. Mogen opvoeders je leven zomaar in- en uitlopen, alsof het een hotel is? heb je dan helemaal geen privéleven? Waarom mag je bijv. je eigen post niet openmaken?" zo spreekt de spijkerbroekjongen van het Jongenshuis. Al deze ontwikkelingen hebben hun invloed op het klimaat in Hoenderloo. er komt meer vrijheid en meer inspraak, maar het blijft toch ook: 'U en Meneer' en niet luisteren doet zeer. Want er zijn nu eenmaal regels. De jongens moeten zich aan de groepscode houden. Maken ze moeilijkheden dan volgt er straf: op je kamer of binnen blijven. Bij hoge uitzondering moet iemand naar Kampheuvel, daar zijn enkele kamertjes met stoel, bed en boeken. Zo'n isolatie duurt meestal een paar uur. Wanneer er valt te praten mag hij terug naar zijn eigen kamer. Het aloude systeem is uit den boze. "We geloven in de mogelijkheden en niet in de moeilijkheden van de jongens. Daar gaan we vanuit. We proberen hier een relatie op te bouwen", antwoordt de heer C. Oranje, de directeur van het Jongenshuis.¹⁴⁰

De informatiebrief van de directeur aan het bestuur van november 1968 liet zien door welke factoren het leefklimaat in gunstige zin werd beïnvloed. Er heerst momenteel, zo schrijft de directeur, een rustige sfeer. Dat komt door drie dingen: door bloeiend clubwerk, door stabiliteit in het

¹³⁵ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 5 oktober 1965; NB 6 juli 1966, 28 mei 1968, 19 september 1968, 17 januari 1977, 25 november 1978, 5 februari 1979, 24 april 1980.

¹³⁶ CODA, NB 12 september 1984, 23 november 1985, 19 juni, 21 augustus 1986.

¹³⁷ Wolters-Groeneveld 2000, 81-83.

¹³⁸ CODA, NB 29 november 1975.

¹³⁹ CODA, NB 25 september 1970.

¹⁴⁰ *Journaal 140* 1991, 32.

groepsleidersbestand en door weinig plaatsingen en herplaatsingen. "Mede als gevolg van deze, voor het leven in de inrichting, gunstige factoren, was het aantal weglopers gering."¹⁴¹ Daar staat dan wel weer tegenover dat in 1982 werd geconstateerd dat drugsgebruik een groot probleem aan het worden was, maar dat de groepsleiding er niet altijd goed zicht op kon ontwikkelen: "Zwijgplicht naar elkaar toe."¹⁴² In Hoenderloo fungeerde ook een Jongerenraad die de medezeggenschap van de wettelijk voorgeschreven cliëntenraad uitvoerde. Ze vergaderde in principe eenmaal per twee weken. Omdat er geen archief is overgeleverd, weten we niet wanneer ze in functie is getreden en hoe ze heeft gefunctioneerd.

De in het archief overgeleverde stukken laten maar heel af en toe iets zien over de visie op behandeling en opvoeding. Zo meldde de directeur in 1947 dat de opvoeding naar zijn mening te weinig gericht was op karaktervorming. Het ontwikkelingspeil van de groepsleiders was daarvoor te laag.¹⁴³ In 1955 keerde het bestuur zich tegen wat "de Laboratorium-mentaliteit" werd genoemd. Dat bezwaar was gericht tegen een mogelijk gezamenlijk op te richten observatiehuis met Valkenheide en Mettray. Het bestuur uitte toen vrees voor "de academische wetenschappelijkheid van de observatiehuizen, die tot laboratoria vervormd worden, waarbij de mogelijkheid tot het maken van vergissingen geheel uit het oog wordt verloren". Ze wilde de observatie in eigen huis uitvoeren omdat observatie "óók een stuk opvoeding is".¹⁴⁴ In 1965 lezen we over de invoering van een decentralisatieplan, waarbij een deel van de verantwoordelijkheid voor de behandeling bij de groepsleiders werd neergelegd en niet alleen bij de psychiater, psycholoog en geestelijk verzorger. Het streven was te komen tot "een meer doelgerichte pedagogische benadering" die groepsleiders zou dwingen kennis te nemen van de rapportages die er over de jongens beschikbaar waren en deze niet – zoals vaak gebeurde – te negeren.¹⁴⁵ Dat zou, meende men, de behandeling ten goede komen.

In 2006 heeft De Hoenderloo Groep een behandelvisie gepresenteerd, die in 2010 gevolgd werd door een pedagogische visie. Op schrift gestelde visies van voor die tijd zijn in het archief niet aangetroffen. In beide documenten wordt het belang van de ouders sterk benadrukt. De behandeling en opvoeding dienen in nauwe samenspraak met de ouders als eerstverantwoordelijken voor de opvoeding te worden vormgegeven. Ook de hulpvragen van de ouders worden door de instelling serieus genomen. Om de jongere tot ontwikkeling te laten komen, biedt de instelling hulp bij drie hoofdtaken met bijbehorende vaardigheden voor de doelgroep van 10-18 jaar. Die drie taken zijn ten eerste de *ontwikkelingstaken*, zoals het bepalen van een eigen identiteit, scholing, vormgeving van vrije tijd en seksualiteit, jezelf verhouden tot gezag, ten tweede de *geestelijke taken*, zoals innerlijke sturing, morele opvattingen, eigen verantwoordelijkheid, en ten derde *praktische of huishoudelijke taken*. Het behandelteam zoekt in samenspraak met de jongere en zijn ouders naar die interventies in de opvoedingsrelatie die kunnen helpen om deze hoofdtaken te leren uitvoeren en vormgeven. Er zal daarvoor ook nieuw gedrag moeten worden aangeleerd en geoefend. In dit verband biedt de instelling diverse vormen van therapie en training aan, waaronder agressieregulatietraining.¹⁴⁶ Voor haar opvoedingsvisie ging De Hoenderloo Groep te rade bij de door de ontwikkelingspsycholoog Marianne Riksen-Walraven geformuleerde opvoedingsdoelen. In haar oratie, waarin ze een ontwerp biedt voor een pedagogiek van de kinderopvang, onderscheidt zij vier doelen: veiligheid, gelegenheid tot het ontwikkelen van persoonlijke competentie, gelegenheid tot het ontwikkelen van sociale competentie en waarden en normen.¹⁴⁷ De behandel- en de opvoedingsvisie vertellen ons verder niets over geweld, agressie en verwaarlozing en het omgaan daarmee dan wel het voorkomen daarvan.

¹⁴¹ CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie, 14 november 1968.

¹⁴² CODA, inv.nr. 419, hoofdleidersoverleg 30 juni 1982.

¹⁴³ CODA, NB 19 juni 1947.

¹⁴⁴ CODA, NB 18 januari 1955.

¹⁴⁵ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 5 oktober 1965.

¹⁴⁶ DHG, Notitie Behandelvisie, 1 december 2006.

¹⁴⁷ DHG, Notitie Opvoeden in balans: pedagogische visie van De Hoenderloo Groep, 2010, onder verwijzing naar M. Riksen-Walraven, *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang* (oratie Universiteit van Amsterdam 2000). In de visie van Riksen-Walraven zijn deze opvoedingsdoelen identiek voor gezin, school en kinderopvang.

2.4. Toezichthouders en protocollisering

Tot 1990 treffen we in het archief van Hoenderloo vrijwel geen sporen aan van contact met toezichthoudende en plaatsende instanties. Uiteraard was dat contact er, alleen komt dat zelden in beeld. In 1956 merkte de voorzitter van het bestuur – kinderrechter Van de Werk – op dat er na de Tweede Wereldoorlog een populatieverandering had plaatsgevonden: er kwamen nu veel door de kinderrechter gezonden jongens krachtens ondertoezichtstelling met behoud van het ouderlijk gezag en onder leiding van een gezinsvoogd. Dat betekende dat er regelmatig contact diende te zijn met de kinderrechter en de gezinsvoogd. Ook moest er nu schriftelijk over de pupillen worden gerapporteerd.¹⁴⁸ Het archief geeft over die rapportages echter niets (meer) prijs, ook omdat het in het kader van privacywetgeving geschoond is van pupillen- en personeelsdossiers. In zijn weekbrief van 19 oktober 1965 schreef de directeur dat de rapportages verbeterd waren: voogdijverenigingen die soms twee jaar niets van Hoenderloo hoorden, kregen nu automatisch een overzicht over het verblijf van hun pupillen toegezonden.¹⁴⁹ In 1975 was er met de inspecteur gesproken over Kampheuvel en het isoleren. “Hoenderloo isoleert niet”, vatten de notulen dat gesprek samen, Kampheuvel wordt soms gebruikt voor de moeilijke gevallen. Sinds 1968 is er bij justitie op aangedrongen de tralies voor de ramen te verwijderen.¹⁵⁰ Deze spaarzame opmerkingen over contacten met toezichthouders staan in groot contrast tot de periode vanaf 2005. Inspectiebezoeken worden tot in de puntjes voorbereid en van uitvoerige documentatie voorzien, halfjaarlijks worden er incidentenanalyses opgesteld, calamiteiten worden gemeld en kritische vragen van de inspectie over verbetermaatregelen worden zorgvuldig beantwoord.

Een voorbeeld van deze betrokken rol van de inspectie en van zorgvuldige beantwoording door de instelling betreft het rapport *De kwaliteit van de open residentiële jeugdhulp bij De Hoenderloo Groep* (2016). De inspectie bracht dat rapport uit na bezoek aan Hoenderloo, en het verscheen direct online in de openbaarheid. Hoenderloo scoorde een voldoende, maar kreeg wel enkele verbeterpunten aangereikt. Een daarvan betrof vrijheidsbeperking bij jongeren zonder rechterlijke machtiging. Deze jongeren dienden in een open regime te verblijven, wat betekende dat ze de instelling vrij moeten kunnen verlaten en dat de werkwijze er in de praktijk niet toe mag leiden dat jongeren die vrijheid wordt ontnomen. Deze vrijheid is een grondrecht dat alleen door de rechter kan worden ontnomen. Dus ook vrijheidsbeperkende maatregelen kunnen en mogen alleen toegepast worden met een rechterlijke machtiging. De inspectie had echter in verschillende pupillendossiers diverse vrijheidsbeperkende maatregelen gesignaleerd als onderdeel van de behandeling. “Hierdoor worden niet toegestane vrijheidsbeperkende maatregelen die een vrijheidsontnemend karakter hebben, zoals vastpakken en vasthouden, onderdeel van de behandeling. Deze maatregelen worden meer dan incidenteel toegepast binnen de open groepen van De Hoenderloo Groep. Medewerkers geven daarbij aan de toepassing van deze maatregelen te beschouwen als eigenlijk instrument in de open jeugdhulp”, aldus het rapport van de inspectie. “Daarnaast worden er, op sommige groepen, diverse collectieve vrijheidsbeperkende maatregelen toegepast, zoals tassencontrole nadat de jongeren buiten hebben gevoetbald. Waarom tot de betreffende maatregel is besloten wordt daarbij niet altijd geregistreerd en is op het niveau van de individuele jeugdige op de groep niet navolgbaar.” Het officiële beleid van De Hoenderloo Groep gaf aan dat fysiek ingrijpen alleen in noodsituaties mocht plaatsvinden.¹⁵¹

In reactie op het rapport en op verzoek van de inspectie informeerde De Hoenderloo Groep de inspectie over de verbetermaatregelen die in gang waren gezet naar aanleiding van de in het rapport genoemde verbeterpunten. De maatregel ‘vastpakken en vasthouden’ werd aangescherpt, en bij noodgedwongen toepassing van vrijheidsbeperkende maatregelen zou ook beoordeeld worden of een machtiging JeugdzorgPlus aangevraagd moest worden (in dat geval was vrijheidsbeperking namelijk wel rechterlijk toegestaan). Medewerkers werden al opgeleid in competentiegericht en de-escalerend werken volgens de Trifermethode. Er zou nu gezocht worden naar nieuwe methoden om

¹⁴⁸ CODA, NB 23 juni 1956.

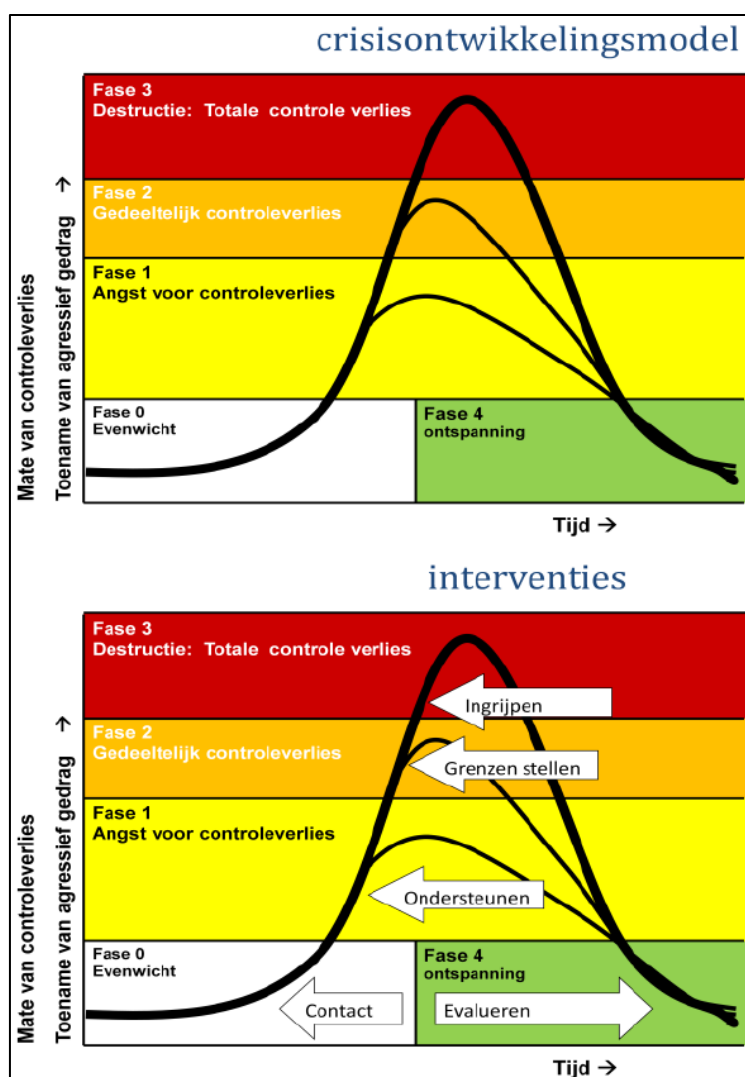
¹⁴⁹ CODA, Inv.nr. 49, weekbrief directie 19 oktober 1965.

¹⁵⁰ CODA, NB 7 januari 1975.

¹⁵¹ Inspectie Jeugdzorg, *De kwaliteit van de open residentiële jeugdhulp bij De Hoenderloo Groep* (Utrecht 2016).

zonder gebruikmaking van vrijheidsbeperkende maatregelen op een goede manier om te gaan met risicovol, grensoverschrijdend en gewelddadig gedrag van jongeren.¹⁵²

Het archief over de periode tot 1990 bevat nauwelijks protocollen, richtlijnen en huisregels. Het archief vanaf 2005 doet ons in dit opzicht in een andere wereld belanden: het aantal memo's en handelingsadviezen voor medewerkers maakte na 2000 een dermate sterke groei door dat we kunnen spreken van protocollisering: het werk in de instelling werd in belangrijke mate gestuurd door op schrift gestelde regels en voorschriften. Alle protocollen bij elkaar vormden het kwaliteitshandboek dat voortdurend werd geëvalueerd en bijgesteld. Met betrekking tot de maatregel 'vastpakken en vasthouden' constateerde het protocol dat dit in principe een inbreuk vormt op het grondrecht van lichamelijke integriteit. Er moet dan ook sprake zijn van een noodsituatie, te weten het garanderen van de veiligheid van de jongere of van zijn omgeving, dan wel een onttrekking aan noodzakelijke jeugdzorg. De protocollisering ging samen op met een streven naar methodisch werken. Medewerkers werden bijvoorbeeld getraind in het crisisontwikkelingsmodel dat agressie van pupillen onderscheidt in fasen en dat bijbehorende interventies voorschrijft. Voor het methodisch werken met incidenten en agressie wordt in het crisisontwikkelingsmodel gebruik gemaakt van het SAPREA® model, dat wil zeggen zes opeenvolgende stappen van Signaleren, Analyseren, Plannen, Reageren, Evalueren en Afwikkelen. In diverse protocollen van De Hoenderloo Groep is dit model terug te vinden, gevisualiseerd in de volgende figuur:

Het crisisontwikkelingsmodel van Trifier. Bron: www.trifier.nl

¹⁵² DHG, H.A.E. Duits, directeur De Hoenderloo Groep, aan Inspectie Jeugdzorg 14 september 2016.

Protocollen, richtlijnen en methodisch werken volgens bijvoorbeeld het crisisontwikkelingsmodel verhoogden de controleerbaarheid van het werk. Tegelijkertijd bleek uit een “reflectiebespreking” in 2013 tussen de externe onafhankelijke klachtencommissie en de clusterleiders en behandelcoördinatoren van de instelling dat een noodtoestand waarin de maatregel ‘vastpakken en vasthouden’ wordt ingezet, ook een grijs gebied creëert. “Als de-escaleren niet werkt, situatie laten escaleren voordat fysiek ingegrepen wordt?” Juist op dit punt bestond er handelingsverlegenheid bij de medewerkers om in te grijpen. De angst om een klacht van betreffende pupil te krijgen voor ‘vastpakken en vasthouden’ kan, aldus het verslag van de reflectiebespreking, ook weer een negatief effect op de veiligheid hebben doordat er te laat of helemaal niet wordt ingegrepen.¹⁵³ Deze bespreking maakte wel duidelijk dat de manier waarop anno 2013 over fysiek ingrijpen werd gesproken – het gaat dan nog niet eens over geweld – volstrekt onvergelijkbaar is met de situatie in 1946 toen er in Hoenderloo nog voetboeien lagen, weliswaar als relictten uit het verleden, isolatiecel en luchtplaats frequent gebruikt werden en de “oud-hollandse gewoonte” van het pak slaag als aanbevelenswaardige pedagogische maatregel werd gezien.

¹⁵³ DHG, Reflectiebespreking Vastpakken en Vasthouden DHG & Klachtencommissie 28 oktober 2013.

3. Conclusies

3.1. Wat is er gebeurd?

De casus Hoenderloo laat zien dat de impact van de Tweede Wereldoorlog op jeugdzorginstellingen groot kon zijn. De vordering van de gebouwen en de evacuatie betekende dat na repatriëring het leven in de instelling opnieuw moest worden vormgegeven. Het gezag moest opnieuw worden verworven en de vrijheid die de pupillen hadden genoten, moest weer worden ingeperkt. Of de jongens die zich bij de SS hadden gemeld, daar nog consequenties van hebben ondervonden, is onbekend.

Uit het bestudeerde materiaal blijkt dat er in Hoenderloo sprake is geweest van fysiek, seksueel en psychisch geweld. Het gedocumenteerde fysieke geweld tot medio de jaren zestig werd voornamelijk door groepsleiders richting pupillen gepleegd. In 1946 werden hiervan diverse vormen gerapporteerd. 'Een draai om de oren' werd ultima ratio genoemd, maar kwam dus wel voor. Weglopers werden kaalgeschoren, als straf opgesloten dan wel verplicht tot een aantal uren straflopen. Tot eind 1946 was de voetboei in gebruik als preventie tegen weglopen en ook wel als disciplinaire maatregel tegen een wegloper. Groepsleiders die fysiek geweld gebruikten werden onervaren genoemd; sommigen werden berispt, enkele anderen ontslagen. Medio de jaren zestig zijn er nog meldingen van slaan door groepsleiders, aangeduid als de "oud-hollandse gewoonte" van een pak op de broek. Nadien zijn er nauwelijks indicaties meer van door groepsleiders gepleegd fysiek geweld. Tot in de jaren tachtig kwam enkele malen hardhandig (fysiek) optreden van leraren van de technische school ter sprake.

In diezelfde jaren tachtig nam het onderling geweld van pupillen toe, terwijl er al sinds het begin van de jaren zeventig gesproken werd over verzwaring van de gedragsproblematiek, die door de directie gekoppeld werd aan een toename van weglopen, inbreken en het plegen van vandalisme in en buiten de instelling, drugsgebruik en de komst van culturele minderheden. In combinatie leidden deze factoren tot een verharding van het instellingsklimaat. Na 2005 was sprake van een forse toename van het aantal geregistreerde incidenten, waarvan de meerderheid betrekking had op fysieke geweldpleging van pupillen. Als factoren voor die toename kunnen, naast verzwaring van de gedragsproblematiek, genoemd worden een systematische incidentenregistratie en een toegenomen sensitiviteit voor geweld in algemene zin, gestimuleerd door de introductie van het klachtrecht.

Seksueel geweld is in verhouding met fysiek geweld slechts incidenteel gedocumenteerd. Voor de jaren tachtig werd dit vrijwel nooit gemeld; sinds medio de jaren tachtig werd er enkele malen een medewerker om (een vermoeden van) seksueel grensoverschrijdend gedrag ontslagen. Na 2005 vond seksueel geweld in een meerderheid van de gevallen tussen pupillen onderling plaats. Psychisch geweld is nauwelijks aangetroffen. Begin jaren vijftig werd gerept over verwaarloosde bedden, te weinig personeel en het ontbreken van een zinvolle vrijetijdsbesteding. Tot halverwege de jaren vijftig bestond er geen briefgeheim op inkomende en uitgaande post. Voor de jaren zestig was er volgens enkele pupillen gebrek aan privacy. Isoleren kwam tot 1965 met (grote) regelmaat voor. Tot 1975 werd er op meer incidentele basis voor maximaal enkele uren geïsoleerd. Wanneer deze strafmaatregel werd toegepast en voor welke tijdsduur lijkt per geval beoordeeld te zijn; enige consistentie is hierin niet aangetroffen.

3.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Bijzonder veel aanknopingspunten voor een antwoord op de vraag 'hoe heeft het kunnen gebeuren?' zijn er in het bestudeerde materiaal niet aangetroffen. Een al sinds 1950 regelmatig terugkerende constatering, niet zelden in de vorm van een verzuchting, is de verzwaring van de gedragsproblematiek. Er was sprake van een moeilijker worden van de populatie die dan ook de 'zeer moeilijk opvoedbaren' werden genoemd. Het personeel bezat voor de omgang daarmee tot in de jaren zeventig onvoldoende competenties en ervaring. Met dat probleem kampte de gehele jeugdzorg, en opleidingen werden vaak pas gevolgd na indiensttreding. Door het relatief lage salaris in de sector was het verloop groot. Het lijkt erop dat dat verloop in Hoenderloo tot begin jaren tachtig relatief groter is geweest dan elders, wat mogelijk te maken had met het ontbreken van

competente directies. In het bijzonder in de periode 1950-1967 kampte de instelling met drie achtereenvolgende directeuren die niet voor hun taak berekend waren. Daar moet wel bij aangetekend worden dat enkelen van hen zich in de jaren zestig intensief met bouwkundige zaken hebben beziggehouden. Zij zetten sterk in op kleinschaligheid omdat grootschaligheid kennelijk als een negatieve factor voor het instellingsklimaat werd gezien. Desondanks kon de combinatie van wonen, leren en werken op grotendeels dezelfde locatie een risicofactor op isolement en daarmee op geweld vormen.

In tegenstelling tot sommige directeuren lijkt het bestuur wel competent te zijn geweest. Bestuursleden werden geselecteerd op grond van uiteenlopende competenties die nodig waren om een tehuis draaiende te houden: er werden personen geworven met medische, financiële, juridische en bouwkundige kennis, zodat de verschillende portefeuilles goed verdeeld konden worden. Aan het einde van de jaren tachtig ging het bestuur meer op afstand opereren en was minder nauw bij het alledaagse reilen en zeilen van de instelling betrokken. Het is niet bekend hoe het bestuur vorm gaf aan zijn taak om toezicht uit te oefenen. Slechts incidenteel werden klachten op bestuursvergaderingen besproken en afgehandeld. Tot aan de introductie van het klachtrecht in 1989 weten we evenmin of en hoe toezichthoudende instanties hun rol hebben vormgegeven. Door een gat in de documentatie tussen 1990 en 2005 weten we niet hoe het klachtrecht en het toezicht in deze periode heeft gefunctioneerd.

De situatie vanaf 2005 is in vele opzichten onvergelijkbaar met die van voor 1990. Het bestudeerde materiaal wijst uit dat het klachtrecht naar behoren functioneerde en ook dat de meldingen aan de inspectie van beide kanten – instelling en inspectie – adequaat werden opgepakt en afgehandeld. Door het klachtrecht had de pupil een stem gekregen, was de groepsleider veel meer dan voorheen aan regels gebonden en diende hij volgens protocollen te handelen. Groepsleiders werden getraind in competentiegericht en de-escalerend werken. De protocollisering kende echter ook een keerzijde die tot handelingsverlegenheid van medewerkers kon leiden. De angst om een klacht van een pupil te krijgen voor het toepassen van de maatregel 'vastpakken en vasthouden' kon een negatief effect op de veiligheid hebben doordat er te laat of helemaal niet werd ingegrepen.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief De Hoenderloo Groep (tot 1989), CODA Apeldoorn
Archief De Hoenderloo Groep (vanaf 1989), De Hoenderloo Groep, Hoenderloo
Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, Utrecht
Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, Den Haag
Schadefonds Geweldsmisdrijven, Den Haag

Literatuur

Dekker, M. (2016). Haalbaarheid van onderzoek naar geweld in de residentiële jeugdzorg (pp. 169-210). In M. de Winter et al., *Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Bijlagen*. Den Haag: Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.

Dubois, O.W. (2010). *Reddende liefde. Het werk van de Heldringstichtingen in Zetten 1847-2010*. Hilversum: Verloren.

Heldring, L. & M. van Wijhe Ezn. (1910). *Hoenderloo. Een kijkje in het werk onder jongens*. Hoenderloo: Uitgeverij Hoenderloo.

Hilhorst, N. (1991). *Voormeting ervaringsleren in de jeugdhulpverlening Hoenderloo*. Amsterdam: Van Dijk & Van Soomeren B.V.

Houkes, A. (2009). *Christelijke vaderlanders. Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie 1850-1900*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Journaal 140 (1991). *Een verslag in woord en beeld van 140 jaar Jongenshuis Hoenderloo en van een kwart eeuw 't Wezeveld*. Hoenderloo: De Hoenderloo Groep.

Lieburg, F.A. van (red.) (2012). *Opwekking van de natie. Het protestantse Réveil in Nederland*. Hilversum: Verloren.

Veldheer, P.A. (1983). *Tussen Truppenplatz en Fliegerhorst 1940-1945. De veelbewogen geschiedenis van het dorp Hoenderloo tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Voorburg: Protestantse stichting lectuurvoorziening.

Werk, M.B. van de et al. (1951). *Een eeuw Hoenderloo, 1851-1951*. Hoenderloo: Uitgeverij Hoenderloo.

Woerden, A. van (red.) (2008). *Hoenderloo. Dorp in wording*. Apeldoorn: Stichting Apeldoornse Monumenten.

Wolters-Groeneveld, W. (2000). *Tussen thuis en toekomst. Elementen van de Hoenderloo Groep*. Zutphen: Walburg Pers.

Nederlandsch Mettray (1945-1965)

Bronstudie 7 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Anton van Renssen

**Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen**

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Nederlandsch Mettray (1945-1965)

Inleiding

1. Geweld in Mettray

- 1.1. Fysiek geweld
- 1.2. Seksueel geweld
- 1.3. Psychisch geweld

2. Organisatie

- 2.1. De doelgroep
- 2.2. Heroriëntering en reorganisatie
- 2.3. Financiële problemen
- 2.4. Kleinere groepen
- 2.5. Onderwijs

3. Personeel

- 3.1. Personeelswerving
- 3.2. Scholing
- 3.3. Pedagogisch personeel
- 3.4. Arbeidsomstandigheden
- 3.5. Reglementen voor het personeel

4. Pedagogische doelstellingen en opvoedkundige praktijk

- 4.1. Pedagogische doelstellingen
- 4.2. Rapportages en verslaglegging
- 4.3. Contact met familie
- 4.4. Kritische zelfevaluatie

5. Conclusies

- 5.1. Wat is er gebeurd?
- 5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Geraadpleegde bronnen

Inleiding

Dit rapport bevat een verslag van een onderzoek naar sporen van geweld dat heeft plaatsgevonden in het jongensinternaat Nederlandsch Mettray (voortaan kortweg aangeduid als Mettray) tussen 1945 en 1965. De meeste aandacht gaat uit naar gebeurtenissen in Mettray in de periode 1953-1965 omdat over die jaren voldoende archieven met relevante informatie beschikbaar waren.

Mettray werd in 1851 opgericht als een landbouwkolonie voor verwaarloosde jongens bij Eefde, een dorp nabij Zutphen. Het was een residentiële instelling die beïnvloed was door het gedachtegoed van de Verlichting. Initiatiefnemer van de landbouwkolonie was de filantroop Willem Hendrik Suringar (1790-1872). De inspiratie ervoor had hij opgedaan tijdens zijn reizen door Europa, naar onder meer Mettray, een dorp iets ten noorden van de stad Tours in Midden-Frankrijk.¹ In Nederlandsch Mettray werden vanaf de start in 1851 tot 1965, het einde van de hier behandelde periode, alleen jongens opgenomen. In tegenstelling tot de jongens in het Franse Mettray, hadden jongens van de Nederlandse instelling niet in de gevangenis gezeten of waren ze door een rechter veroordeeld. Wel waren ze in aanraking geweest met de politie.² Het leven in Mettray verliep geordend volgens vaste regels, rituelen en ceremonieën. Zo probeerden de toezichhouders, zoals de groepsleiders werden genoemd, de orde te handhaven en het gedrag van de jongens te verbeteren.³ Het aantal jongens dat tussen 1945 en 1965 in Mettray woonde, wisselde sterk. Op 1 januari 1946 woonden er 87 jongens. Hun aantal nam toe tot 250 in 1953. In de jaren die daarop volgden, nam de bevolking af; vanaf eind jaren vijftig bedroeg het aantal tussen de 75 en 80 jongens.

Vanaf 1860 kwamen op Mettray steeds meer ambachtsopleidingen naast de mogelijkheid om landbouwer te worden. Jongens konden kiezen voor een opleiding tot timmerman, schoenmaker, schilder en smid. De meeste jongens die er woonden, verbleven er tussen hun tiende en vijftiende jaar.⁴ In 1934 was het percentage jongens dat een landbouwberoep leerde, gedaald tot 18 procent.⁵ Na 1945 daalde dat percentage steeds verder, totdat bijna alle jongens in 1965 een opleiding volgden aan een van de ambachtsscholen in Deventer, Apeldoorn of Zutphen. Een voorwaarde voor opname in Mettray was lange tijd dat de jongens uit protestants-christelijke gezinnen kwamen. De instelling had een nauwe band met de Nederlandse Hervormde Kerk. De protestants-christelijke vorming vond onder meer plaats tijdens de wekelijkse verplichte kerkgang in het eigen kerkgebouw. Groepsleiders handhaafden na de oorlog die verplichting niet meer zo strak en jongens ontlepen de diensten. "Alle jongens op één na naar de kerk. De rest was ondergedoken", vermeldt een logboek van het paviljoen Prins Hendrik-Noord op 26 april 1958.⁶ De voorwaarde dat de jongens uit protestants-christelijke gezinnen kwamen, gold tegen die tijd niet meer.

Vanaf 1945 verbleven in Mettray moeilijk opvoedbare en, vanaf 1956, zeer moeilijk opvoedbare jongens. In 1978 verwierf Mettray de ZIB-status en werd daarmee een instelling voor Zeer Intensieve Behandeling. Na diverse fusies maakt de rechtsopvolger van Mettray momenteel deel uit van de jeugdzorginstelling Intermetzo. Het archief van Mettray bevindt zich in het Regionaal Archief Zutphen. Het bevat veel stukken met informatie over het leefklimaat in de instelling. Daarin staan talloze situaties beschreven waarbij sprake was van pedagogische maatregelen, strafmaatregelen en van geweldsincidenten. Belangrijke bronnen zijn de logboeken (dagrapporten) van de diverse jongenspaviljoens waarin de groepsleiding de dagelijkse gang van zaken beschreef. Daarnaast is voor dit rapport gebruik gemaakt van notulen van het dagelijks bestuur van Mettray, bestaande uit commissarissen van het internaat samen met de directie, en notulen van vergaderingen van de hoofdcommissie van Mettray, het toezichthoudend orgaan op de instelling waarvan alle commissarissen lid waren. De hoofdcommissie werd ook wel aangeduid als de raad van advies. Verder zijn weekrapporten van de directeur aan het dagelijks bestuur inzicht gevend geweest en de

¹ Dekker 1985, 175-177; Dekker et al. 1997, 48-49, 51, 299.

² Dekker 1985, 315.

³ Van Renssen 2015, 119.

⁴ Van Renssen 2015, 171.

⁵ Rutgers 2011, 62.

⁶ Regionaal Archief Zutphen, Archief van de Vereniging Nederlandsch Mettray (voortaan: ANM), inv.nr. 635, logboeken paviljoen Völcker-Noord 26 april 1959, 28b.

documenten over opleidingen en cursussen van het personeel. Een belangrijk document is de kritische terugblik uit 1962 over de voorgaande vijf jaar van de psychiater van het internaat, dr. D. Hütter. Uit de periode 1956-1961 zijn de meeste logboeken bewaard gebleven. In totaal zijn uit die periode 97 incidenten genoteerd. Niet van alle jaren waren archiefstukken aanwezig. Jaren die ontbraken waren 1957 – waarin juist veel onrust was in Mettray en veel is voorgevallen, blijkt uit het jaarverslag van dat jaar – 1962 en 1963. Vóór 1956 noteerden medewerkers weinig incidenten, terwijl over de jaren 1958 en 1959 relatief veel incidenten staan vermeld in de logboeken van de diverse paviljoens. Wanneer uit dit rapport blijkt dat in een jaar weinig of geen incidenten bekend zijn, wil dat dus niet zeggen dat die niet hebben plaatsgevonden.

Naast de archieven van Nederlandsch Mettray is onderzoek verricht in het archief van het Schadefonds Geweldsmisdrijven en bij het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Ook de krantendatabase Delpher is geraadpleegd, maar niet systematisch over de gehele periode, evenals de website van Nederland Heelt, een online platform voor mensen die in hun jeugd slachtoffer zijn geweest van seksueel misbruik of van fysiek of psychisch geweld.⁷ In totaal zijn in de diverse archieven 101 beschrijvingen gevonden van gebeurtenissen die als geweldsincidenten zijn te karakteriseren. Tegelijk is het goed te beseffen dat in Mettray tussen 1945 en 1965 naar schatting tweeduizend kinderen hebben gewoond. Onder hen waren er ook die het er goed hadden. Er was bijvoorbeeld een jongen die “had verteld, dat hij het op Mettray prettig had”, kreeg Mettray in september 1959 te horen.⁸ De onderzoeksvraag die aan dit verslag ten grondslag ligt, heeft als gevolg dat de nadruk ligt op de negatieve gebeurtenissen in de instelling.

Het onderzoeksverslag begint in de eerste paragraaf met gevonden meldingen van geweld. De informatie in die paragraaf kan helpen bij het beantwoorden van de eerste hoofdvraag van dit onderzoek: Wat is er gebeurd? De paragrafen 2, 3 en 4 gaan in op de organisatiestructuur, het leefklimaat in Mettray, personeelselectie en personeelsbeleid, de pedagogische visie en de opvoedkundige praktijk. Naast het zoeken naar sporen van geweld, wordt in dit rapport veel aandacht besteed aan het werk- en leefklimaat in Mettray. De beschrijving daarvan kan helpen een antwoord te geven op de tweede vraag: hoe heeft het kunnen gebeuren? Het antwoord op die vraag kan mogelijk helpen verklaringen te vinden voor het vóórkomen van geweldsincidenten.

⁷ www.nederlandheelt.nl (diverse malen geraadpleegd in de periode februari tot november 2018).

⁸ ANM, inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, 2 september 1959.

1. Geweld in Mettray

Deze paragraaf bevat een indruk van de geweldsincidenten op basis van informatie uit het archief van Mettray over de periode 1945 tot 1965. Leidinggevend en noteerden vaak niet wanneer ze geweld pleegden tegen jongens. Het plegen van geweld, zoals slaan, was verboden op Mettray. Door dat toch ergens te vermelden, zouden zij zichzelf in de vingers snijden. Het voorkomen daarvan moet dan ook indirect uit archiefstukken buiten de verslagen van de groepsleiding om worden afgeleid. Dat sommige jongens soms bang waren voor straf, blijkt bijvoorbeeld uit de notulen van een zogenaamde “woensdagochtendbespreking” uit november 1959. Daarin staat vermeld dat een jongen die zonder toestemming naar Zutphen was gegaan niet terug durfde te gaan naar Mettray uit angst voor straf. Vanuit de instelling was aanvankelijk niemand bereid hem op te halen. Pas nadat hij zich 's avonds bij de politie had gemeld, werd vanuit Mettray een taxi besteld om hem terug te brengen.⁹

Van de 101 genoteerde vormen van geweld betreffen de meeste meldingen vormen van psychisch geweld (46 meldingen) over de gehele onderzochte periode. Te denken valt aan het dreigen met geweld, het schenden van briefgeheim, verwijdering uit Mettray, schelden, pesten en opsluiting. Daarnaast zijn meldingen gevonden van psychische en fysieke verwaarlozing. Zowel in de jaren 1958 tot 1961 als in de jaren 1964 en 1965 is dat gesignaleerd. Te denken valt aan het slecht leidinggeven aan groepen, inconsequent handelen, het niet aanwezig zijn van leiding en slechte lichamelijke verzorging. Daarnaast vallen de (vermoedens van) relaties en seksueel verkeer tussen medewerkers en jongens op (zeven meldingen). Vervolgens is het voor enkele dagen laten opsluiten van jongens in een isoleercel in het jongensinternaat Valkenheide bij Maarn (vijf meldingen) en slaan (vier meldingen) het meest voorkomend. Hieronder volgen enkele beschrijvingen van incidenten van vormen die vaker dan tweemaal zijn gevonden. De meeste meldingen van geweldsincidenten over de periode 1945 tot 1965 betreffen incidenten van jongens onderling. Het jaar 1959 is daarin een uitschieter met 21 meldingen, wat deels te verklaren valt uit het grote aantal archiefstukken dat uit dat jaar bewaard is gebleven. Bedreiging en vandalisme binnen de leefgroepen hebben daarin de overhand met negen meldingen. Daarna volgen slaan/mishandeling en pesten met respectievelijk zeven en vijf meldingen.

Na de reorganisatie van 1956, toen de doelgroep van Mettray veranderde in zeer moeilijk opvoedbare jongens, namen de klachten over jongens van omwonenden en van inwoners in het nabijgelegen dorp Eefde en steden als Zutphen en Doetinchem toe. Het geweld dat buiten de instelling plaatsvond krijgt hier aandacht omdat het gedrag van de jongens een rechtstreeks effect had op het leefklimaat in Mettray. Niet alleen ontstond in de omgeving een negatief beeld van de jongens, maar de jongens kregen ook binnen de instelling straf voor wat ze hadden gedaan. De meest gebruikte strafmaatregelen, die overigens niet altijd onder de noemer van geweld vallen, waren het binnenhouden van een pupil gedurende één of meer weekends, hem harder doen werken of dreigen met verwijdering uit de instelling. “Vooral de dreiging met verwijdering wordt vaak door de pupil gevoeld als een gevaar, nu hij als regel zelf zeer wel beseft dat de enige mogelijkheid zich aan de omstandigheden om hem heen aan te passen is, te aanvaarden wat Nederlandsch Mettray hem kan geven”, sprak directeur G.E. van Pelt in 1962 op een bijeenkomst met de Minister van Justitie.¹⁰ Ook trof de leiding soms pedagogische maatregelen. Buiten Mettray kwamen de jongens vaker in contact met de politie en de rechter door de delicten die ze pleegden. De meeste delicten betroffen diefstallen (negen meldingen), geweldpleging (drie meldingen) en joyriding (twee meldingen). Opnieuw springt 1959 (vijf incidenten), naast 1964 (zeven incidenten), eruit als jaar waarin veel gebeurde. Naast dat er veel archiefstukken uit dat jaar bewaard zijn gebleven, bleek tijdens dit onderzoek dat in dat jaar de organisatie van Mettray nog onvoldoende op orde was.

⁹ ANM, inv.nr. 639, woensdagochtendbespreking 30 november 1959.

¹⁰ ANM, inv.nr. 402, verslag van het bezoek aan Nederlandsch Mettray van Zijne Excellentie de Minister van Justitie op woensdag 21 februari 1962; inv.nr. 172, notulen directievergadering 26 augustus 1961.

1.1. Fysiek geweld

In september 1958 kwam een afvaardiging van vijf jongens namens een leefgroep bij directeur Van Pelt zijn beklag doen. Hun groepsleider zou hen regelmatig slaan, hen uitschelden voor dieven en schooiers en hen geen vertrouwen schenken. Hij kwam bijvoorbeeld om de tien minuten kijken bij de jongens wanneer ze aan het vissen waren, terwijl een andere groepsleider dat niet deed. De conclusie van de jongens was: die laatste groepsleider vertrouwde hen tenminste.¹¹ Een klein half jaar later, op 28 februari 1959, gaf de leider op wie de jongens kritiek hadden zelf aan dat hij de betreffende leefgroep nauwelijks meer in de hand had.¹² Slaan en mishandeling door de leiding kwam vaker voor dan in de archieven is terug te vinden. Dat blijkt uit een reprimande die medewerkers van hun directeur kregen. Op 3 december 1960 meldde hij dat de laatste zes weken een toename van handtastelijk optreden tegen de jongens was geconstateerd. Van Pelt: "Sommigen treden volkomen zinloos zodanig op. Dit is een bewijs van zwakheid van de kant van de leiding en het versterkt de angst van de vaak toch al zo angstige jongens. [...] Het is waanzin te proberen deze zwaar verwaarloosde kinderen onder de duim te houden door middel van lichamelijke tuchtigingen; daarmee zal het nooit lukken."¹³

Jongens raakten slaags, al was het maar om ogenschijnlijk futiele dingen als het verplaatsen van een pyjama.¹⁴ Een andere keer vond een groep dat een van de jongens een lesje moest worden geleerd omdat hij iets van een groepsgenoot had meegenomen. Zijn groepsgenoten gooiden hem daarom op een mestvaalt.¹⁵ Van straffen die groepsleiding of andere leidinggevenden uitdeelden, wordt nauwelijks melding gemaakt, uitgezonderd een verwijdering van Mettray nadat de betreffende jongen enkele delicten had gepleegd. Daarnaast wordt een jongen overgebracht naar psychiatrisch ziekenhuis Groot-Gaffel in Warnsveld nadat hij een suicidepoging had gedaan.¹⁶ Behalve vanwege diefstallen, werd Mettray berucht vanwege de geweldpleging door sommige jongens. Diefstallen uit 1959 gingen gepaard met geweldpleging. Het jaar daarop, in 1960, probeerden de jongens zich te bewapenen met stokken met veters om zich te verdedigen tegen jongens uit Zutphen tijdens straatgevechten. Directeur Van Pelt voer uit tegenover de jongens, maar ook tegenover medewerkers die in zekere zin het gedrag van de jongens leken te begrijpen en te billijken: "In discussies mag niet aan de orde zijn, dat het begrijpelijk is, wat de jongens willen gaan doen. Wanneer we dat standpunt innemen, zijn we niet geschikt om opvoeders te zijn van deze gekneusde jongens."¹⁷ Van straffen is niets bekend, maar de groepsleiding nam de gevonden wapens wel in beslag.

Van fysieke verwaarlozing zijn in de archieven weinig sporen gevonden. Een incident dat daar wel onder valt, is dat jongens er met smerige en onverzorgde nagels bijliepen. Ouders van de betreffende jongens beklagden zich daarover bij de leiding nadat ze hun zoons waren komen bezoeken in 1960.¹⁸

1.2. Seksueel geweld

Gedurende de onderzochte periode kwamen af en toe (seksuele) relaties tussen medewerk(st)ers en jongens voor.¹⁹ In 1953 werd een jonge groepsleider ontslagen en tot een gevangenisstraf van anderhalf jaar veroordeeld wegens wangedrag op Mettray. Hij was al enkele malen door directeur D. de Bruin, de voorganger van Van Pelt, aangesproken op het feit dat hij jongens op zijn kamer ontving en daar ook alcohol schonk. Dat de rechter hem veroordeelde, lijkt erop te wijzen dat de

¹¹ ANM, inv.nr. 31, logboek paviljoen Völcker Noord, 21 september 1958.

¹² ANM, inv.nr. 635, rapport betreffende Groep V. Noord, 28 februari 1959.

¹³ ANM, inv.nr. 639, Prins Hendrik-Zuid, 3 december 1960.

¹⁴ ANM, inv.nr. 631, logboek paviljoen Völcker Noord, 17 november 1958.

¹⁵ ANM, inv.nr. 631, logboek paviljoen Völcker Noord, 12 november 1958.

¹⁶ ANM, inv.nr. 601, bestuursrapport 21 oktober t/m 30 november 1964, 20 oktober 1964; bestuursrapport 1 maart t/m 14 april 1965, 9 maart 1965.

¹⁷ ANM, inv.nr. 639, ochtendbespreking 3 december 1960.

¹⁸ ANM, inv.nr. 641, ochtendbespreking 18 maart 1960.

¹⁹ Zie ook Commissie Samson 2012, 207.

man seksueel contact met de jongens heeft gehad.²⁰ Zowel het ontvangen van jongens op de kamers van personeelsleden als het in bezit hebben van alcohol was in het huisreglement verboden.

Ook enkele assistentes kregen het verwijt dat ze oudere jongens boven op hun kamer hadden uitgenodigd om een kopje koffie te drinken. De dames erkenden dat ze hierin fout waren geweest, maar óntkenden dat er iets onoorbaars voorgevallen was. Er ontspon zich tijdens de vergaderingen van het dagelijks bestuur, waar de dames waren uitgenodigd om over deze kwestie te praten, een discussie of het juist niet in het belang van de jongens was om dergelijke contacten met vrouwelijke medewerkers te hebben. De conclusie was dat dit vraagstuk aan psychiater Westerhuis voorgelegd zou worden, maar directeur De Bruin meende toch dat de huisregels op dit punt moesten worden gehandhaafd, namelijk dat het contact verboden was. Dat er bij sommige medewerkers meer speelde, bleek diezelfde vergadering uit een onderschepte brief van een medewerkster aan een 17-jarige oud-pupil van het jongensinternaat. In haar brief stelde ze een stiekem bezoek voor van de jongen aan haar. Diezelfde dag nam de medewerkster ontslag.²¹ In maart 1959 werd een medewerkster ontslagen vanwege een liefdesverhouding met een van de jongens. Een vergelijkbare situatie speelde in november 1965.²² Eind februari 1961 aanvaarde een medewerkster het haar aangezegde ontslag vanwege grensoverschrijdend gedrag tijdens een uitje met jongens en personeel.²³

Buiten het instellingsarchief van Mettray is een enkele melding van incidenten gevonden. Het betreft een melding in een dossier van het Schadefonds Geweldsmisdrijven in Den Haag. Dezelfde melding kwam in 2016 binnen bij de Meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. De dossiers hebben betrekking op een man die als jongen in Mettray was mishandeld en seksueel misbruikt was door medebewoners en door mannelijke en vrouwelijke personeelsleden. Eind jaren vijftig was hij als dertienjarige "gekoppeld" aan een 23-jarige groepsleidster en werd er haar "seksuele speelpopje". Ander seksueel misbruik vond plaats in "alle openbaarheid", zo meldde het slachtoffer, waarbij vaak meerdere kinderen en groepsleiders waren betrokken. Ook was hij getuige van misbruik van andere pupillen. Hij kreeg klappen nadat hij aangifte had gedaan bij de politie.²⁴ Uit dit dossier bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven blijkt dat de man ook in een andere instelling, namelijk in Kinderdorp Neerbosch, was misbruikt.

1.3. Psychisch geweld

Van psychisch geweld zijn veel verschillende vormen aangetroffen in de archieven van Mettray. Bedreiging en intimidatie kwamen daarbij het vaakst voor, vooral tussen jongens onderling, maar ook richting personeelsleden. De oorzaak van intimidatie binnen leefgroepen kon bij een subgroep binnen een leefgroep liggen, maar ook bij individuele jongens. Niet altijd wist het personeel hoe het daarmee om moest gaan. Het vestigen van gezag was belangrijk, wisten ze, maar daar ontbrak het soms aan. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een rapport dat een groepsleider in 1959 opstelde naar aanleiding van een aantal ernstige incidenten in een van de leefgroepen, waarbij vooral één medewerkster slachtoffer was van seksuele intimidatie door een jongen.²⁵ Ze voelde zich zelfs zo ernstig bedreigd dat ze niet langer 's avonds alleen over het terrein van de instelling durfde te gaan. Een collega bracht haar naar de personeelskamer, waarbij de jongen haar toeschreeuwde: "Hé rotgriet, ik krijg je vanavond nog wel".²⁶ Het betrof dezelfde leefgroep als waarvan vijf jongens vijf maanden eerder bij de directeur hadden geklaagd over hun groepsleider, die hen sloeg en uitschold. Het lijkt erop te wijzen dat een negatieve sfeer in een groep twee kanten op werkte: jongens voelden zich niet veilig en niet serieus genomen, terwijl personeelsleden zich bedreigd voelden. Dat de

²⁰ ANM, inv.nr. 477, 310B, brief 25 mei 1954; inv.nr. 362cd, *Jaarverslag 1954*, 33.

²¹ ANM, inv.nr. 11, notulen bestuurscommissie, 29 september 1955.

²² ANM, inv.nr 145, weekrapport 59-11, 10 maart 1959; inv.nr. 106, bestuursrapport 1 januari t/m 31 januari 1965.

²³ ANM, inv.nr 145, weekrapport 61-8.

²⁴ Schadefonds Geweldsmisdrijven, dossier 2017/241608; Commissie Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, dossier Nederlandsch Mettray, 13 september 2016.

²⁵ ANM, inv.nr. 635, Rapport betreffende Groep V. Noord, 28 februari 1959.

²⁶ ANM, inv.nr. 635, logboek paviljoen Völcker Noord en Zuid en Wilhelmina Noord en Zuid, 26 februari 1959; inv.nr. 635, logboek 5 maart 1959, Völcker Noord, 22b; logboek 13 maart 1959, Völcker Noord, 23b.

moeilijkheden in deze groep zo lang aanhielden, wijst mogelijk op een te weinig doortastende groepsleiding.

Enkele maanden eerder, in september 1958, was een leefgroep verdeeld in enkele subgroepen. Ook daar heerste volgens de groepsleiding een onveilig klimaat. Zeven jongens stonden min of meer alleen en voelden zich onveilig in de groep. De overige groepsleden dwongen hen vaak in een richting die ze niet wilden.²⁷ Een andere jongen liep een jaar later met een mes op zak omdat hij zich niet veilig voelde.²⁸ Het gedrag van een enkele jongen verpeste soms de goede sfeer, blijkt uit documenten. "Het is 's avonds echt gezellig in de groep, maar heeft X. een bui van vloeken, schelden, trappen en gooien met allerlei dingen, dan voel je onmiddellijk dat de stemming gedrukt wordt", noteerde een groepsleider in september 1958. "Ze blijven gewoon doen tegen X., omdat ze eigenlijk allemaal bang voor hem zijn. Een tijd geleden kwamen die buien zo af en toe, maar momenteel volgen ze elkaar meer en meer op."²⁹ Slechts bij één van de beschreven situaties staat ook een straf vermeld die de directie hem gaf. De straf hield in dat de jongen in kwestie van Mettray verwijderd werd.³⁰

Ook in 1958 was sprake van een bedreigende situatie waarbij een jongen op de instelling rondliep met een stalen staaf en zich dreigend opstelde richting de groepsleiding. De rust keerde weer nadat de staaf door een groepsleider, die zichzelf bedreigd voelde, was afgepakt. In een analyse betrof de groepsleider ook het gedrag van jongens van een ander paviljoen bij de zaak. Zij zouden soms om 3 uur 's nachts thuiskomen. "Zij kunnen doen en laten wat ze willen."³¹ Dat voorbeeld volgden jongens van andere paviljoens na. De oorzaak was volgens de rapporterende groepsleider dat hij en zijn collega's zich niet opgewassen voelden tegen de jongens. Het gevolg daarvan was volgens hem dat de jongens zich de baas voelden. Enkele raddraaiers sleepten daarin andere jongens mee.

Bedreiging van personeel kwam soms ook voor wanneer zij zelf jongens niet tactisch hadden benaderd. Een jongen sloeg omdat hij boos was – hij wilde niet naar school – een horloge van een groepsleidster kapot.³² En door gebrek aan gezag ageerden jongens in maart 1965 tegen een jonge groepsleider die de situatie niet aan kon.³³ Een andere jongen gedroeg zich, nog steeds in 1958, opstandig omdat hij meende recht te hebben op ander broodbeleg dan op tafel stond. De bedreigingen die daarmee gepaard gingen, waren volgens de groepsleiding "niet van de lucht".³⁴ Straffen voor jongens die dergelijk gedrag vertoonden, worden nauwelijks vermeld. Slechts één keer staat vermeld dat een groep jongens werd binnengehouden voor het lastigvallen van een medewerkster.³⁵

Naast de soms bedreigende situaties was vandalisme een terugkerend probleem. Twee jongens richtten in 1958 vernielingen aan om de fiets van een van hen te bemachtigen.³⁶ Een andere jongen, een die in de 1958 en 1959 geregeld genoemd werd om agressieve gedragingen, gooide acht bloempotten stuk, verscheurde een overhemd en gooide ruim een jaar later een ruit in.³⁷ Twee andere jongens gooiden in 1958 terreinverlichting stuk en weer twee andere gooiden fietsen tegen elektriciteitskabels aan zodat er kortsluiting ontstond.³⁸ Volgens personeel was het vaak een uiting van onvrede of woede. Ook de straffen die op dergelijk gedrag stonden, varieerden sterk: van het 's middags al naar bed sturen tot het geen fiets ter beschikking stellen voor vervoer naar de

²⁷ ANM, inv.nr. 632, logboek paviljoen Prins Hendrik-Zuid, 30 september 1958.

²⁸ ANM, inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, 8 september 1959.

²⁹ ANM, inv.nr. 635, september 1958.

³⁰ ANM, inv.nr. 649, notulen beleidsvergadering 28 februari 1964.

³¹ ANM, inv.nr. 635, logboek paviljoen Völcker Noord en Zuid en Wilhelmina Noord en Zuid, 28 februari 1958.

³² ANM, inv.nr. 632, logboek paviljoen Prins Hendrik-Zuid, 8 december 1958.

³³ ANM, inv.nr. 457, verslag van de besprekingen tussen directie en groepsleiding over enkele zaken die het werkplezier verminderen, april 1965.

³⁴ ANM, inv.nr. 635, logboek paviljoen Völcker Noord en Zuid en Wilhelmina Noord en Zuid, 20 februari 1958, Völcker Noord, 20b.

³⁵ ANM, inv.nr. 635, logboek Prins Hendrik-Zuid, 15 oktober 1958.

³⁶ ANM, inv.nr. 632, logboek paviljoen Prins Hendrik-Zuid, 9 oktober 1958.

³⁷ ANM, inv.nr. 635, logboek paviljoen Völcker Noord en Zuid en Wilhelmina Noord en Zuid, 5 april 1958, V-N, 25b en 2 mei 1959, VO-N 29b.

³⁸ ANM, inv.nr. 639, woensdagochtendbespreking, 7 en 12 december 1959.

werkgever of een combinatie daarvan.³⁹ Maar meestal staat in documenten niet vermeld of en wat voor straf de jongens kregen.

Een andere vorm van geweld die bedreigend overkwam, waren de gevallen van inbraak en diefstal die binnen, maar ook buiten Mettray plaatsvonden. Vooral binnen de instelling leidden inbraak en diefstal tot gevoelens van onveiligheid. De meeste meldingen betreffen diefstal en inbraak (zestien maal) door jongens in de werkplaatsen of huizen van personeelsleden die op of vlakbij het internaat woonden.⁴⁰ Van deze vorm van geweld zijn de hele onderzochte periode door voorbeelden gevonden. Na inbraak in de schoenmakerij van Mettray in maart 1956 werd een jongen als straf geïsoleerd van de groep.⁴¹ Enkele jaren later, na een reeks inbraken, voelden personeelsleden zich onveilig. "Door de steeds toenemende en bij herhaling voorkomende ontvreemdingen van onze eigendommen door onze jongens, is een situatie ontstaan waarin wij ons hoogst onveilig en steeds bedreigd voelen", schreef een medewerker. Die medewerker zat op dat moment ziek thuis nadat hij enkele weken eerder tijdens een incident ernstig gewond was geraakt aan zijn hand. Volgens Van Pelt was dat gebeurd nadat hij een jongen kwaad had gemaakt door ontactisch optreden.⁴² In zijn brief over de toenemende onveiligheid voor het personeel, verzocht de medewerker aan Van Pelt om een centrale verzekering voor het personeel af te sluiten. Daar zorgde Mettray ook voor.

Diefstallen en inbraak buiten Mettray worden gedurende de gehele onderzochte periode vermeld. De diefstallen varieerden van diefstal van room, in 1954 op school in Zutphen,⁴³ tot het plegen van drie opeenvolgende inbraken in platenzaken in Zutphen en Deventer in 1964.⁴⁴ In 1950 en 1963 stonden jongens van Mettray voor joyriding voor de rechter.⁴⁵ Ook zijn meldingen van diefstal door jongens van Mettray gevonden in de krantendatabase Delpher. In 1952 werd een jongen gearresteerd en veroordeeld vanwege de beroving van een taxichauffeur in Den Haag. Inspiratie voor de beroving had hij, vermoedelijk in Mettray, opgedaan bij het lezen van "beeldromans" (stripboeken).⁴⁶ Begin augustus 1961 arresteerde de politie acht jongens van Mettray die op Ameland kampeerden omdat ze etenswaren en wijn uit een groentewinkel hadden gestolen.⁴⁷

De maatregelen die groepsleiders troffen wanneer jongens op Mettray waren betrapt op inbraak en diefstal verschilden behoorlijk van elkaar. Een jongen die in 1959 had gestolen, ontving helemaal geen straf, maar kreeg een afzonderlijke slaapkamer. Daardoor stelde hij zich volgens zijn groepsleider veel minder dan voorheen op als leider van een groep en straalde hij veel meer rust uit.⁴⁸ Een jaar later veroordeeld de rechter een andere jongen echter tot drie maanden tuchtschoolstraf voorwaardelijk met een proeftijd van drie jaar na inbraak in de Broederenkerk in Zutphen.⁴⁹ De directie stuurde een andere jongen begin 1964 voor drie weken naar het isolatiepaviljoen in Valkenheide, zette een tweede jongen in een van de inmiddels gebouwde isolatiecellen en verwijderde de jongen later alsnog van de instelling.⁵⁰ Een derde jongen mocht een weekend lang niet van Mettray af.⁵¹ Ook stalen jongens geregeld van elkaar, wat mogelijk tot gevoelens van onveiligheid leidde. Een jongen stal spullen van een andere Mettrayer en verhandelde ze. Als straf kreeg hij extra corvee.⁵² De directie stuurde een andere jongen, die vaker had gestolen en bovendien aan joyriding deed, in 1959 naar het isolatiepaviljoen in Valkenheide.⁵³

³⁹ ANM, inv.nr. 632, logboek paviljoen Prins Hendrik-Zuid, 9 en 11 oktober 1958.

⁴⁰ ANM, inv.nr. 632, logboek paviljoen Prins Hendrik-Noord, 13 en 14 december 1958; inv.nr. 639, woensdagochtendbespreking 23 januari 1960.

⁴¹ ANM, inv.nr. 447, beknopt verslag van de vergadering van commissarissen en personeel van Mettray op 12 maart 1956.

⁴² ANM, inv.nr. 479, medewerker K. aan 'Zeer geachte heren', 11 mei 1959.

⁴³ ANM, inv.nr. 238, rapporten inspectie, 29 maart en 1 april 1954.

⁴⁴ ANM, inv.nr. 649, notulen beleidsvergadering, 24 februari 1964.

⁴⁵ *Twentsch dagblad Tubantia*, *Enschedesche Courant* en *Vrije Twentsche Courant* 28 november 1950; *Leeuwarder Courant* 18 september 1963.

⁴⁶ *Algemeen Handelsblad* 7 januari 1952.

⁴⁷ *Leeuwarder Courant* 8 augustus 1961.

⁴⁸ ANM, inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, 12 juni 1959.

⁴⁹ ANM, inv.nr.145, weekrapport 60-15 en 60-19, 2 april 1960; inv.nr. 145, weekrapport 60-38, september 1960.

⁵⁰ ANM, inv.nr. 106, kwartaalrapport 1 januari 1964 t/m 31 maart 1964; ANM, inv.nr. 106, bestuursrapport 1 maart t/m 14 april 1965, 12 april 1965.

⁵¹ ANM, inv.nr. 639, woensdagochtendbespreking 23 januari 1960.

⁵² ANM, inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, 25 september 1959.

⁵³ ANM, inv.nr. 145, weekrapport 59-28, 5 juli 1959.

Door te stelen en door geweldsdelicten kregen de jongens van Mettray een slechte reputatie. Dat maakt het vermelden van deze voorvallen hier ook relevant. Door gewelddadig gedrag voelden andere jongens zich soms onveilig, zoals blijkt uit een uit de hand gelopen situatie in 1959. Een serie diefstallen in Zutphen had dat jaar zelfs een imponerend politievertoon tot gevolg toen een politiemacht van vijftien man overging tot arrestatie en achtervolging op het terrein van de instelling zelf.⁵⁴ Achteraf gaf directeur Van Pelt toe dat er wild-west-taferelen waren geweest, zoals mr. O.J. Thate had gezegd. Thate was lid van de raad van advies van Mettray en was burgemeester van de gemeente Gorssel, waarin Mettray gelegen was. De jongen was uit angst voor de politie het dak opgeklommen en had de agenten bekogeld met dakpannen. Gehelmde politie was van boom tot boom geslopen om de jongen te arresteren. Een man klom vervolgens het dak op en raakte de jongen met een dakpan. De jongen rolde bewusteloos van het dak en bleef hangen in de dakgoot. De politie bracht hem daarna via een ladder naar beneden.⁵⁵ "Onnoemelijke schade is aan het werk toegebracht en de gevolgen ervan zullen tot in lengte van tijden merkbaar zijn", meende Van Pelt.⁵⁶ Bij de jongens van Mettray, maar ook binnen de raad van advies, maakten de gebeurtenissen grote indruk. Het gevolg van deze gebeurtenissen was dat de directie besloot tot een andere groepsindeling, zodat sommige groepen jongens elkaar minder zouden beïnvloeden.⁵⁷

Een andere vorm van psychisch geweld was het pesten tussen jongens onderling. Binnen diverse leefgroepen waren sommige jongens daar voor langere of kortere tijd het slachtoffer van. Soms liep een jongen weg omdat groepsleden hem pestten, zoals het geval was in april 1959.⁵⁸ Een andere, oudere jongen, die volgens de groepsleider zelf bang was, pestte datzelfde jaar veel kleine jongens.⁵⁹ In een ander geval zorgden de gepeste jongens zelf voor een oplossing door flink terug te slaan wanneer groepsleden hem plaagden. Het zou gaan om een jongen met een niet al te hoog IQ en met humor, die in de groep niet serieus werd genomen – zijn bijnaam was Pipo de Clown. Hij was behoorlijk sterk en "staat met zijn vuisten klaar", meldde de groepsleider. De anderen lieten hem daarom met rust.⁶⁰ Over het geven van straffen staat niets in de archieven vermeld.

Tot 1964 beschikte Mettray niet over een isoleercel. Volgens directeur Van Pelt was daar wel behoefte aan, liet hij weten aan de Minister van Justitie die op 21 februari 1962 in Mettray op bezoek was.⁶¹ Het was een wens die hij in 1957 ook al eens had uitgesproken richting de commissarissen van Mettray, die de directie van de instelling ondersteunde.⁶² In 1964 kreeg Mettray vier isoleercellen.⁶³ Voor die tijd sloten leidinggevenden jongens als strafmaatregel soms op in een klein kamertje. Dat overkwam een jongen in 1955 nadat hij, volgens de inspecteur van Mettray, zich onbehoorlijk had gedragen richting een medewerkster.⁶⁴ Begin jaren zestig stuurde de directie jongens incidenteel, in overleg met de kinderrechter, naar het isolatiepaviljoen van het jongensinternaat Valkenheide. Dat overkwam een jongen na het stelen van geld in januari 1964. Daarnaast moest hij het geld terugbetalen door ervoor te werken.⁶⁵ Gezien het ontbreken van isoleercellen voor lange tijd en het slechts beperkt voorkomen van het opsluiten van jongens, lijkt het erop dat het met vrijheidsbeperkende straffen op Mettray tot 1965 erg meeviel, vergeleken met andere instellingen.

Wat vaker voorkwam waren handelingen door de leiding die te scharen zijn onder het schenden van vertrouwen. Daaronder valt onder meer het soms niet doorsturen van brieven van jongens of het

⁵⁴ ANM, inv.nr. 104, notulen van de vergadering van commissarissen van Nederlandsch Mettray, 5 augustus 1959; *De Telegraaf* 7 juli 1959.

⁵⁵ *De Tijd/Maasbode* 7 juli 1959.

⁵⁶ ANM, inv.nr. 104, notulen van de 18e vergadering van de Raad van Advies tezamen met het bestuur der Stichting Nederlandsch Mettray, 5 september 1959.

⁵⁷ ANM, inv.nr. 479, ingekomen stukken en minuten betreffende personeel, 11 mei 1959.

⁵⁸ ANM, inv.nr. 635, logboek paviljoen Völcker Noord en Zuid en Wilhelmina Noord en Zuid, 26 april 1959, V0-N 28b.

⁵⁹ ANM, inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, 13 juni 1959.

⁶⁰ ANM, inv.nr. 781, rapport over de toestand van de pupillen in de woning Wilhelmina Zuid 1960, 5 september 1960.

⁶¹ ANM, inv.nr. 402, 21 februari 1962, verslag van het bezoek aan Nederlandsch Mettray van Zijne Excellentie de Minister van Justitie op woensdag 21 februari 1962.

⁶² ANM, inv.nr. 104, verslag vergadering van commissarissen van Nederlandsch Mettray, 29 mei 1957.

⁶³ ANM, inv.nr. 1186.

⁶⁴ ANM, inv.nr. 238, rapporten inspectie, 17 april 1955.

⁶⁵ ANM, inv.nr. 106, kwartaalrapport 1 januari 1964 t/m 31 maart 1964; inv.nr. 649, beleidsstaf 20 januari 1964.

tegenhouden van brieven die voor hen bestemd waren. Om te kunnen bepalen of een brief wel of niet doorgestuurd werd, moest die worden gelezen door iemand uit de leiding. Dat blijkt uit aantekeningen in diverse pupillendossiers en verslagen uit 1951, 1953 en 1959.⁶⁶ Mettray had daarvoor soms een pedagogisch motief. Het lezen van een brief van zijn moeder "zou X. nog meer van de wijs brengen", meende een medewerker in 1951.⁶⁷ Een andere vorm van het schenden van vertrouwen betrof het geval van een jongen die zich in 1953 beklagde bij de kinderrechter. Deze had in een rapport geschreven dat de jongen een "antipathie" had tegen zijn moeder. Dat was helemaal niet zo, stelde de jongen. Hij schreef een keurige brief en wees op het vertrouwelijke karakter van het gesprek dat hij met de kinderrechter had gevoerd. Hij vond het niet kies dat de gegevens in het rapport terecht kwamen. Van een reactie van de zijde van de kinderrechter is niets bekend.⁶⁸ Dat enkele jongens begin 1960 door hun groepsleiding tot 3 uur 's nachts wakker werden gehouden, valt ook onder psychisch geweld te scharen. De reden dat de groepsleider dat deed, was dat geen van de jongens wilde zeggen wie het bed van de leiding had verschoven.⁶⁹

Terwijl er in de onderzochte periode heel verschillende vormen van psychisch geweld zijn gevonden in de archieven, zijn van psychische verwaarlozing veel minder sporen aangetroffen. Incidenten die we als zodanig kunnen beschouwen, betreffen situaties waarin sprake was van gebrek aan aandacht voor jongens. In 1955 vertelde een medewerker aan een bestuurscommissie dat hij 's morgens vroeg nooit iemand van de leiding op Mettray zag. Hij meende dat er meer bemoeienis met de schooljongensgroepen nodig was.⁷⁰ Vier jaar later meldde een andere medewerker dat oudere jongens die 's morgens vroeg moeten opstaan om op tijd op hun werk buiten Mettray te kunnen zijn, er alleen voor stonden. Ze moesten alleen theezetten en ontbijten. Volgens de medewerker moesten collega's van de vroege dienst maar iets eerder opstaan, om half 6 om precies te zijn, zodat de jongens niet alleen zouden zijn. Bijkomend voordeel daarvan zou zijn dat dan 's avonds de deuren van de slaapzalen op slot konden. Daarmee was te voorkomen dat andere jongens 's nachts beneden in de paviljoens radio gingen luisteren.⁷¹

Een structurele vorm van psychisch geweld was dat er in de leefgroepen van Mettray nauwelijks sprake was van privacy. Dat noemde een man die van 1959 tot 1964 in Mettray woonde in een melding bij de commissie. Kwaadwillende groepsleiders of groepsleden konden volgens hem tijdens het douchen of slapen zo naar binnenlopen.⁷²

⁶⁶ ANM, inv.nr. 763, 3311 (1951); inv.nr. 762, 3392 (1951); Inv.nr. 770, 3394 (1953); inv.nr. 780, 12 december 1959.

⁶⁷ ANM, inv.nr. 763, 3311 (1951).

⁶⁸ ANM, inv.nr. 770, 3394, pupil aan kinderrechter, 10 juni 1953.

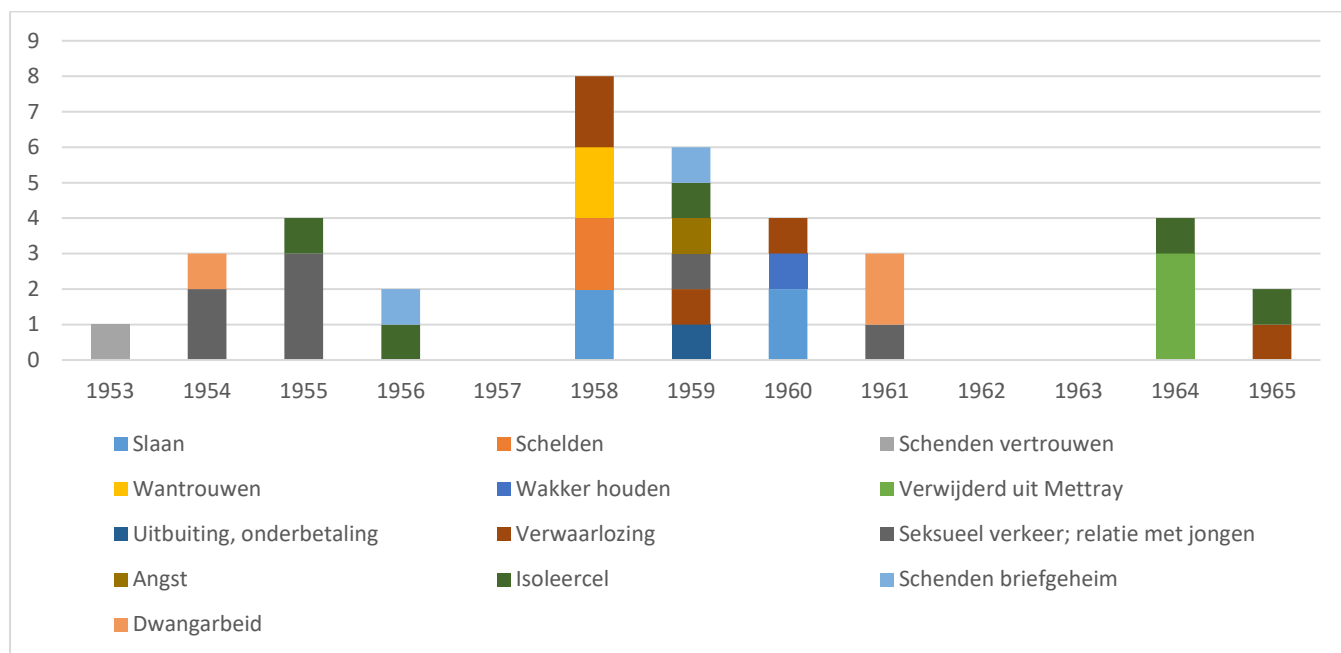
⁶⁹ ANM, inv.nr. 639, woensdagochtendbespreking 18 januari 1960.

⁷⁰ ANM, inv.nr. 11, notulen bestuurscommissie, 29 september 1955.

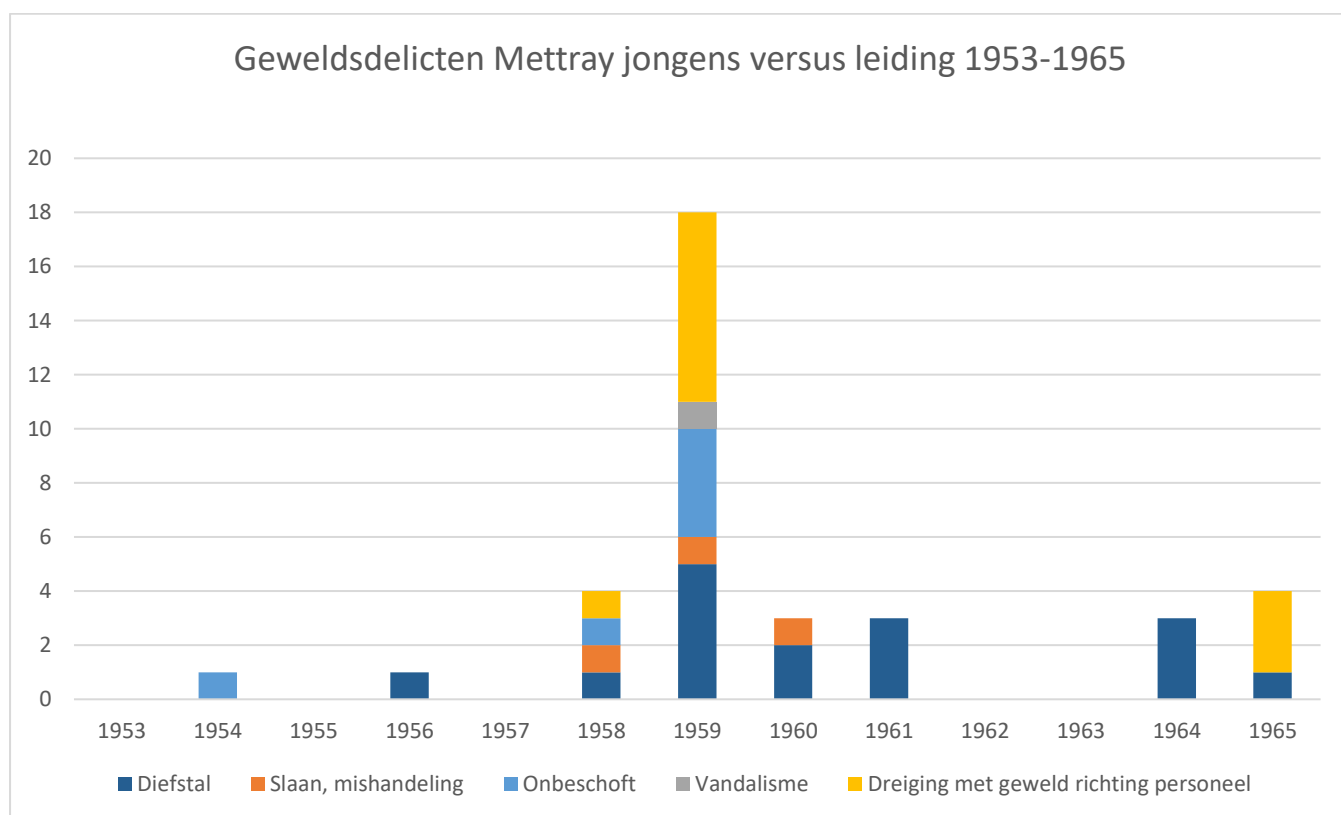
⁷¹ ANM, inv.nr. 639, woensdagochtendbespreking 30 november 1959.

⁷² Melding Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, dossier Nederlandsch Mettray, 13 september 2016.

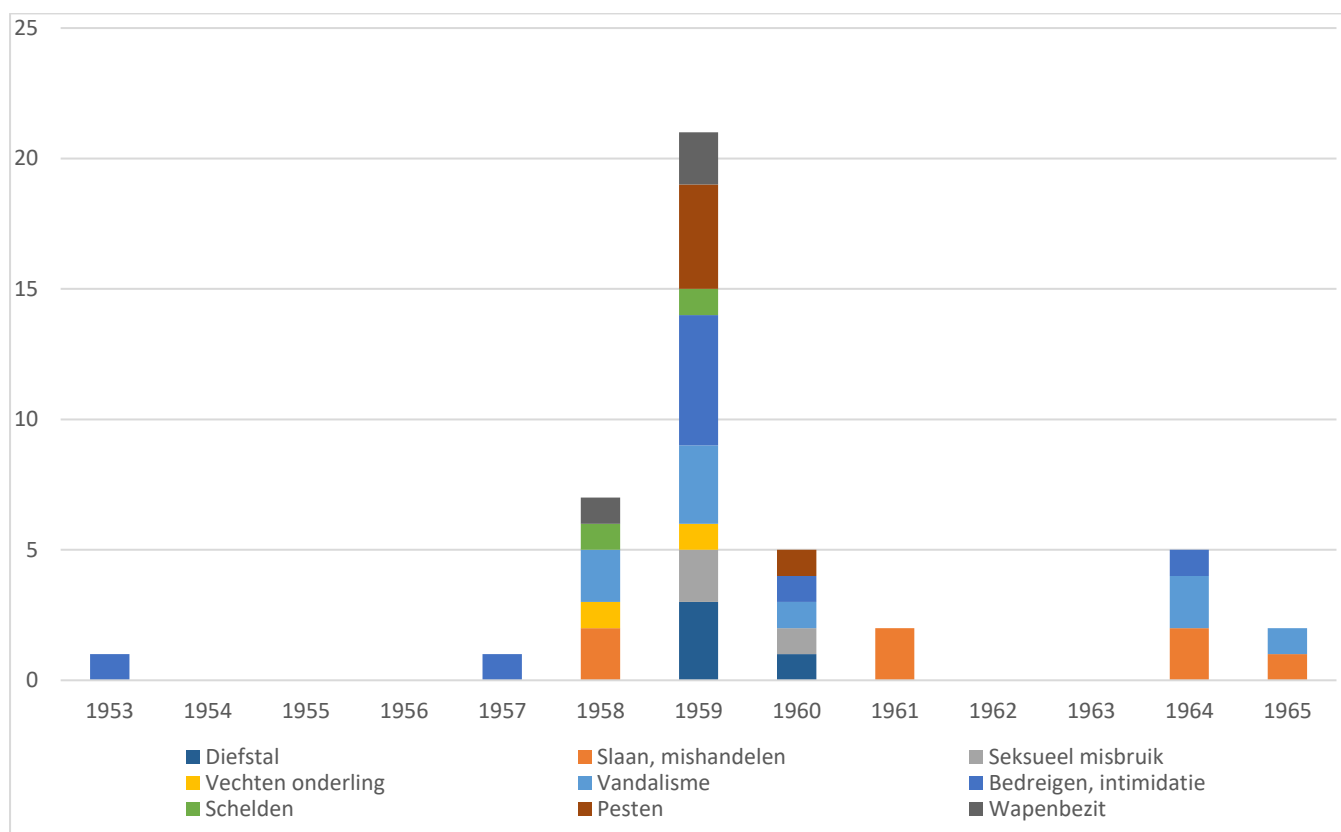
Grafiek 1. Vormen van geweld en verwaarlozing in Mettray van leiding richting pupillen, 1953- 1956, 1958-1961 en 1964-1965

Grafiek 2. Vormen van geweld en verwaarlozing van pupillen richting leiding in 1954, 1956, 1958-1961 en 1964-1965

Grafiek 3. Vormen van geweld tussen pupillen onderling 1953, 1957- 1961, 1964-1965

Het aantal jongens dat in Mettray woonde, daalde van 250 in januari 1953 tot 75 in januari 1958. Tegelijk nam het geweld op de instelling toe. Dat gold allereerst het geweld dat vanuit de jongens kwam, maar ook het aantal geweldsincidenten vanuit de leiding. Een verklaring daarvoor is de veranderde doelgroep die Mettray vanaf 1956 bevolkte. De jongens die na 1956 naar Mettray kwamen, hadden een complexere problematiek dan veel van hun voorgangers. Daarnaast speelden personeelstekorten, gebrek aan scholing en organisatorische problemen een grote rol, zoals blijken zal in onderstaande paragrafen.

2. Organisatie

Tot 1956 bleef de doelgroep van Mettray dezelfde als bij de oprichting in 1851: verwaarloosde jongens. Wel waren vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw steeds meer jongens met leer- en opvoedmoeilijkheden naar Mettray gekomen. De termen waarin over deze jongens werd gesproken, veranderde. Ze heetten niet meer 'verwaarloosd', maar sinds 1947 waren het jongens met gedragsproblemen.⁷³ Een teruglopend aantal jongens dat naar de instelling kwam en aanhoudende financiële tekorten dwongen het dagelijks bestuur en de hoofdcommissie halverwege de jaren vijftig tot een koerswijziging. In onderlinge samenspraak besloten de raad van advies, het dagelijks bestuur en de directie om zich voortaan te richten op de heropvoeding van zeer moeilijk opvoedbare jongens met psychiatrische problematiek.

De nieuwe doelgroep die vanaf 1956 naar Mettray kwam, vereiste een andere pedagogische aanpak en daarvoor was gespecialiseerd personeel nodig. De leiding van Mettray kwam te liggen bij een driemanschap, bestaande uit een pedagoog, een psychiater en een psycholoog. Groepsleiders volgden interne bijscholingscursussen. De nieuwe benadering pakte niet goed uit. Een belangrijke oorzaak daarvan was het aanhoudende financiële tekort, waardoor de instelling veel woningen van de jongens slecht onderhield. Maar ook te hoge werkdruk, onvoldoende geschoold personeel en gebrek aan vertrouwen tussen de directieleden leidden tot problemen.

2.1. De doelgroep

De meeste jongens die op Mettray kwamen wonen waren tussen de 9 en 15 jaar oud. Rond hun achttiende verlieten ze het internaat. Naast de interne pupillen droeg de stichting zorg voor externen die een beroep leerden en vaak geplaatst waren in pleeggezinnen. De meesten van deze jongens hadden eerst enkele jaren intern op Mettray gewoond, maar dat was niet altijd het geval.⁷⁴ Na de Tweede Wereldoorlog pakte Mettray de draad weer op die ze in 1944, na confiscatie van de gebouwen door de Duitsers, noodgedwongen had moeten laten vallen. In 1950 woonden er 250 jongens.⁷⁵ Psychologen onderzochten de jongens op hun begaafdheid met testen zoals de "Binet-Terman-test", zoals die in de archieven wordt genoemd, tegenwoordig beter bekend als de Stanford-Binet-schaal. Beoordelingen in dossiers variëren van "zwakbegaafd" en "debiel" tot "normaal".⁷⁶

Begin jaren vijftig kwamen er meer jongens naar Mettray die ouder waren, maar directeur De Bruin vond dat een ongewenste ontwikkeling. Hij probeerde de leeftijd van de jongens bij opname onder de 15 jaar te houden omdat, meende hij, jongens anders te oud waren om een vak te leren onder de grotendeels jongere bevolking. Dat werkte voor oudere jongens demotiverend. Een jaar later bleek dat ook, toen er toch enkele oudere jongens waren toegelaten. Met hetzelfde probleem kreeg zijn opvolger Van Pelt te maken en ook hij streefde er in 1959 naar alleen jongens van twaalf tot vijftien jaar op te nemen.⁷⁷ Maar ook Van Pelt faalde in zijn streven, want de leeftijdsopbouw van de jongens was in 1960 gestegen naar de leeftijd van veertien tot achttien jaar. Dat kwam volgens Van Pelt doordat jongere jongens het simpelweg niet redden binnen de, wat hij eufemistisch de "tamelijk vrije" leefsituatie van oudere jongens noemde.⁷⁸ Die "tamelijk vrije" leefsituatie had betrekking op het gedrag van de jongens in hun vrije tijd, 's nachts en tijdens het eten. In 1959 kwamen sommige jongens pas om 3 uur in de ochtend binnen en met hun gedrag beïnvloedden ze anderen.⁷⁹ Jongere jongens hadden de neiging, leerde de ervaring, dit vrijere gedrag van oudere jongens te kopiëren.⁸⁰

⁷³ Rutgers 2011, 59.

⁷⁴ ANM, inv.nr. 770, dossier 3398.

⁷⁵ Rutgers 2011, 59.

⁷⁶ ANM, inv.nr. 762, dossiers 3392, 3296, 3305 en 3311; inv.nr. 770, dossier 3391; Bakker 2016, 200.

⁷⁷ ANM, inv.nr. 362ca, *Jaarverslag 1950*, 27; inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1951*, 15-16; ANM, inv.nr. 104, notulen schoolbestuur Nederlandsch Mettray 9 juni 1959.

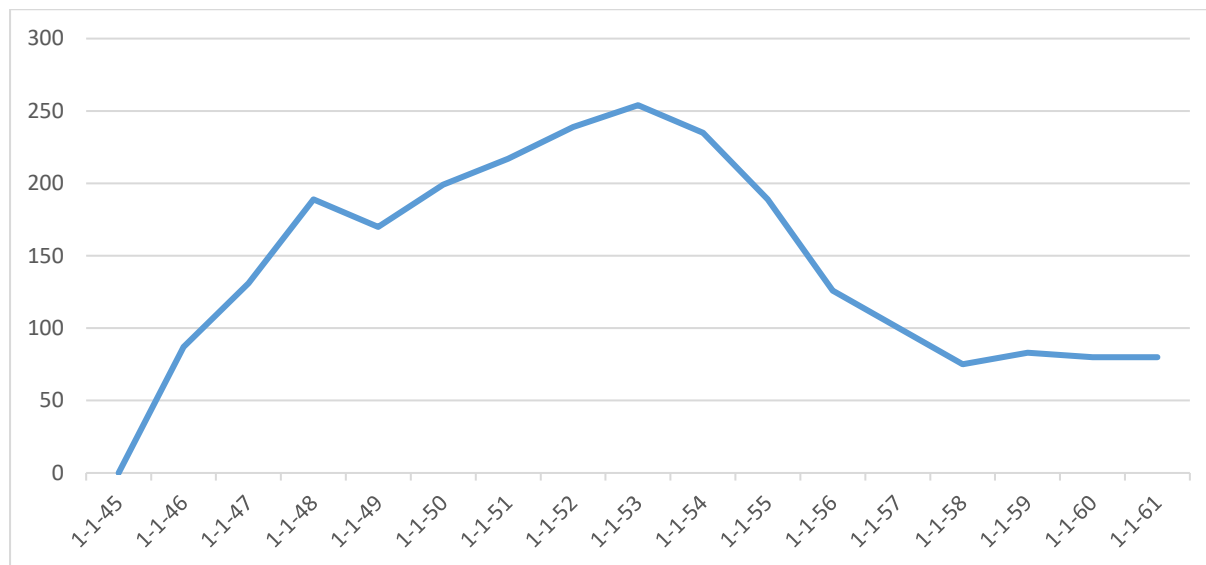
⁷⁸ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 10-11.

⁷⁹ ANM, inv.nr. 635, rapport betreffende Groep V. Noord, 28 februari 1959.

⁸⁰ ANM, inv.nr. 104, notulen schoolbestuur Nederlandsch Mettray, 9 juni 1959.

De verblijfsduur van de jongens op Mettray nam eind jaren veertig langzaam af. Dat kwam onder meer doordat de directie zich er meer op richtte om de jongens zo snel mogelijk te herplaatsen nadat ze een vakopleiding hadden afgerond.⁸¹ Na de reorganisatie van 1956 streefde de directie naar een maximale behandelingsduur van twee jaar. De eerste jaren slaagde zij daar niet in omdat, stelde Van Pelt achteraf, er eind jaren vijftig nog onvoldoende pedagogisch geschoold personeel aanwezig was. Bovendien waren enkele van de belangrijkste nieuwe personeelsleden – onder wie een pedagoog, een psycholoog en een psychiater – nog onvoldoende op elkaar ingespeeld. Toen de samenwerking beter ging, verliep de behandeling ook vlotter, zodat in de loop van 1960 de helft van de jongens kon vertrekken.⁸²

Grafiek 4. Aantal jongens in Mettray 1945-1961⁸³

De jongens kwamen vaak naar Mettray na tussenkomst van rechters of kinderrechters. De meeste jongens werden geplaatst via voogdijverenigingen uit vooral de grote steden van het land, Sociaal Pedagogische Diensten en Medisch Opvoedkundig Bureaus.⁸⁴ Uit de rol die de rechter of kinderrechter vervulde, blijkt dat de overheid een belangrijke rol had bij de komst van de meeste jongens naar Mettray. Uit bewaard gebleven pupillendossiers blijkt dat voogden van de jongens gedurende de onderzochte periode soms langskwamen om te overleggen over de behandeling. Via rapporten uit Mettray bleven zij op de hoogte van de ontwikkeling van hun pupillen. Ook overlegden voogden per brief met de leiding van Mettray. Hoe vaak voogden langskwamen, of dat per voogd verschilde, of ze alleen leidinggevend of ook de jongens zelf bezochten en hoe vaak voogden per brief overlegden, is onbekend.

2.2. Heroriëntering en reorganisatie

Eind jaren vijftig veranderde de problematiek van de jongens die naar Mettray kwamen. De aanleiding daarvoor was een koerswijziging door het dagelijks bestuur en de hoofdcommissie die leidde tot de keuze voor een nieuwe doelgroep. De reden daarvoor was een snelle daling van het aantal jongens in de jaren daarvoor. Die daling maakte de al wankelende financiële basis van Mettray

⁸¹ ANM, inv.nr. 362ca, *Jaarverslag 1950*, 26-27.

⁸² ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 8.

⁸³ ANM, inv.nr. 104, notulen vergadering van de Nederlands Hervormde Kinderzorg-bond en de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk met besturen en directies van Hoenderloo, Nederlandsch Mettray en Valkenheide, 2 november 1955, bijlage c, 1; inv.nr. 362a-362z, *Jaarverslagen 1945-1962*.

⁸⁴ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 20.

nagenoeg onhoudbaar. Hoe minder jongens er werden opgenomen, hoe minder inkomsten er immers waren voor het in bedrijf houden van de instelling. Al sinds 1932 had Mettray jaarlijks te kampen met financiële tekorten. Het aantal jongens daalde zo sterk dat de commissarissen in 1955 voorstelde Mettray maar op te heffen, maar de hoofdcommissie van Mettray wilde eerst andere opties bestuderen.⁸⁵

Uit gesprekken die de hoofdcommissie met bestuurders binnen de kinderbescherming dat jaar voerde, bleek dat de reputatie van Mettray veel te wensen overliet.⁸⁶ Er was bovendien voldoende aanbod van residentiële instellingen voor verwaarloosde jongens. Een Rotterdamse kinderrechter gaf tijdens een gesprek aan dat er wel grote behoefte bestond aan een instelling voor jongens die "zowel therapeutisch als pedagogisch op verantwoorde voet was ingericht".⁸⁷ Daarmee duidde hij op jongens met zwaardere problematiek, zoals die met de politie in aanraking waren gekomen. Alleen al uit het Rotterdamse wist de kinderrechter, zo rapporteerden de bestuursleden Westerhuis en De Groot, wel tachtig jongens die in aanmerking zouden kunnen komen voor opname in Mettray.

De opmerkingen van de kinderrechter waren voor de commissarissen van Mettray een belangrijke aanleiding om de doelstellingen van de instelling drastisch te wijzigen en zich op een andere doelgroep te richten. Op advies van jonkheer mr. H.P. van der Mieden, referendaris bij het Ministerie van Justitie, overlegde Mettray over de beoogde reorganisaties met de Nederlandse Hervormde Kinderzorgbond en de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk. De eerste instelling was een kinderbeschermingsinstelling vanuit de Nederlandse Hervormde Kerk die jongens naar Mettray stuurde nadat ze door de rechter onder toezicht waren gesteld. De tweede was een koepelorganisatie van protestants-christelijke filantropische instellingen waar Mettray bij was aangesloten. Binnen beide organisaties overlegden collega-instellingen over de nieuwe doelgroep die Mettray voor ogen stond. Dat was om te voorkomen dat er geen overlap tussen protestants-christelijke kinderbeschermingsinternaten zou ontstaan.

Samen met de raad van advies en het dagelijks bestuur hakte de directie de knoop tamelijk snel door, want de financiële nood was in 1956 zo hoog dat het einde van Mettray nabij leek. "Algehele reorganisatie was derhalve volstrekt noodzakelijk, wilde Mettray een nuttige functie in de kinderbescherming blijven vervullen", schreef directeur G.E. van Pelt in het jaarverslag over 1956.⁸⁸ Vanaf 1957 richtte Mettray zich op jongens die moeilijk opvoedbaar waren en wél in aanraking met justitie waren geweest. Voortaan was het een behandelingsinstituut⁸⁹ voor jongens die, volgens Van Pelt, "door hun levensloop pathologisch gekneusd zijn in hun ontwikkelings- en aanpassingsmogelijkheden, en wier kneuzingen zich niet uit zichzelf herstellen".⁹⁰ Het betrof dus jongens met grote gedragsproblemen die zich onder andere uitten in criminele activiteiten. Zij hadden bovendien psychiatrische behandeling nodig, hoewel ook voor de omvorming al sprake was van psychiatrische diensten op de instelling.⁹¹

De bezettingsgraad nam na de koerswijziging snel toe tot het gewenste niveau van rond de tachtig jongens. Dat was de omvang die de directie zich had gesteld op advies van de voorzitter van de Kinderzorgbond, ds. K.O. Finkensieper, directeur van de Heldringgestichten in Zetten.⁹² Het aantal aanvragen overtrof het beschikbare aantal plaatsen ver.⁹³ Tot 1961 deden zich nog wel schommelingen voor die de directie opnieuw met zorg vervulden. Zo daalde het aantal jongens halverwege 1960 tot 71, wat volgens directeur Van Pelt vooral kwam doordat kinderrechtters minder jongens naar Mettray stuurden.⁹⁴ Dat had alles met aanhoudende financiële problemen te maken.

⁸⁵ ANM, inv.nr. 402, verslag van het bezoek aan Nederlandsch Mettray van Zijne Excellentie de Minister van Justitie op woensdag 21 februari 1962.

⁸⁶ ANM, inv.nr. 11, notulen vergadering van commissarissen, 24 juni 1955.

⁸⁷ ANM, inv.nr. 11, notulen vergadering van commissarissen, 24 juni 1955.

⁸⁸ ANM, inv.nr. 362ce, *Jaarverslag 1956*, 5.

⁸⁹ ANM, inv.nr. 479, 312K, getuigschrift van directeur Van Pelt voor medewerker Kolpa.

⁹⁰ ANM, inv.nr. 362ce, *Jaarverslag 1956*, 5.

⁹¹ ANM, inv.nr. 362ce, *Jaarverslag 1956*, 7.

⁹² ANM, inv.nr. 11, notulen vergadering van commissarissen, 6 september 1955.

⁹³ ANM, inv.nr. 362cf, *Jaarverslag 1957*, 5.

⁹⁴ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 7.

2.3. Financiële problemen

Met de financiële problemen was het na 1956 namelijk nog niet over. Dat kwam volgens de directie doordat het Ministerie van Justitie niet de volgens haar broodnodige hogere subsidies per pupil wilde verstrekken. In deze hoge nood kwam het opheffen van Mettray opnieuw ter sprake, maar voordat het dagelijks bestuur en de raad van advies daartoe besloten, werd een ongewone stap genomen. Om het Ministerie van Justitie onder druk te zetten, zocht de voorzitter van de raad van advies, F.E. Everwijn Lange, toenadering tot koningin Juliana. Zij was beschermvrouwe van Mettray en via de directeur van het Kabinet der Koningin, mejuffrouw M.A. Tellegen,⁹⁵ was zij op de hoogte van de situatie in Mettray. Via Tellegen liet de koningin weten dat ze het zou betreuren wanneer de instelling zou worden opgeheven. Bij een tweede bezoek gaf mejuffrouw Tellegen aan dat het standpunt van de koningin inmiddels aan de Minister van Justitie te kennen was gegeven.

Deze manoeuvre van de raad van advies lijkt effect te hebben gehad. Het leidde namelijk tot het "dringend" verzoek van Minister van Justitie Ivo Samkalden om de liquidatie van Mettray tot het einde van 1958 uit te stellen. H.L. s'Jacob, voorzitter van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming, ondersteunde dat verzoek. Dat Samkalden Mettray wilde behouden, bevestigde hij nogmaals toen hij op 19 juni 1958 persoonlijk de voorzitter van de raad van commissarissen, psychiater dr. J. Westerhuis, belde. Volgens lid van het dagelijks bestuur dr. E.H. s'Jacob, hoogleraar staatsrecht en staatkundige geschiedenis in Groningen – geen directe familie van de voorzitter van de Nationale Federatie – was dat laatste voor Mettray bemoedigend. Zo'n telefoontje was volgens hem namelijk een "voor een minister uitzonderlijk demarqué".⁹⁶ In de tussentijd vond het dagelijks bestuur extra middelen en kon Mettray blijven voortbestaan. Er volgden nog enkele financieel moeilijke perioden door een bij tijden sterk afnemend aantal jongens en in 1961 opnieuw een dreigende liquidatie vanwege financiële tekorten.⁹⁷

Begin 1962 kwam Samkaldens opvolger, minister A.Ch.W. Beerman, in Mettray op bezoek. Tijdens dat bezoek ging hij tegenspuiterend akkoord met een hogere subsidie waarmee het dagelijks bestuur de nog steeds rode cijfers van de instelling in ieder geval tijdelijk kon wegwerken. Eind november 1962 kwamen de eerste extra gelden binnen. Vanaf 1963 kreeg Mettray een financiële injectie van het Ministerie van Justitie, zodat nieuwbouw kon worden gepleegd.⁹⁸

Gevolgen van de financiële problemen waren tegen die tijd al diverse malen naar voren gekomen in het slechte onderhoud van paviljoens. In 1945 waren die al enkele decennia oud. De renovaties na de verwoestingen tijdens de oorlog brachten tijdelijk verbetering, maar de kwaliteit van de woningen en andere gebouwen liet vaak te wensen over, meenden achtereenvolgende directeuren. De Bruin, in 1947 aangesteld als directeur en voorheen directeur van de Vereeniging Kinderzorg in Middelburg, constateerde in 1951 dat het badhuis – inmiddels zestig jaar oud – in zeer slechte staat verkeerde. Een jaar later stelde hij dat het Koningin Emmahuis hard toe was aan restauratie.⁹⁹ Ook bestuurders van Mettray uitten klachten over de slechte staat van de gebouwen: het na de oorlog nog gerestaureerde Völckerhuis werd in 1959 in een vergadering van het dagelijks bestuur met de raad van advies als uiterst bouwvallig genoemd. De staat van de gebouwen was "deplorabel", stelde professor s'Jacob in 1960, en in het Prins Hendrikhuis zou de sfeer in 1961 verpest worden door het slechte meubilair.¹⁰⁰ Gebrek aan financiën bleek een negatief effect te hebben op het leefklimaat in de groepen.

⁹⁵ <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/tellegen> (geraadpleegd op 5 januari 2018).

⁹⁶ ANM, inv.nr. 12, notulen Raad van Advies en bestuur, 15 juni 1958.

⁹⁷ ANM, inv.nr. 104, notulen dagelijks bestuur, 18 november 1959; inv.nr. 7, notulen dagelijks bestuur, 5 september 1961.

⁹⁸ ANM, inv.nr. 402, 21 februari 1962, verslag van het bezoek aan Nederlandsch Mettray van Zijne Excellentie de Minister van Justitie op woensdag 21 februari 1962; inv.nr. 172, Notulen directievergadering, 1 december 1962.

⁹⁹ ANM, inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1951*, 20; inv.nr. 362cc, *Jaarverslag 1952*, 21, 34.

¹⁰⁰ ANM, inv.nr. 104, notulen Raad van Advies en bestuur, 5 september 1959; inv.nr. 104, notulen Raad van Advies en bestuur, 30 januari 1960; inv.nr. 172, notulen directievergadering 2 september 1961.

2.4. Kleinere groepen

Mettray telde in 1947 vijf paviljoens met een bevolking van 189 jongens. Dat kwam neer op een gemiddelde van 38 jongens per paviljoen. Enkele daarvan telden twee delen. Zo bestonden er een Emmahuis-Noord en -Zuid, waarin afzonderlijke groepen woonden, maar die een slaapzaal van ongeveer vijftig plaatsen deelden. Vier jaar later kwam er binnen de directie aandacht voor het werken in kleinere groepen. Mettray nam in die tijd afscheid van de grote leefgroepen van rond de 25 jongens.¹⁰¹ In plaats daarvan werd in 1951 gekozen voor negen kleinere groepen met een gemiddelde omvang van vijftien tot achttien jongens. Dat was, liet directeur De Bruin niet na te vermelden, te vergelijken met de visie van de oprichter van Mettray, Hendrik Suringar, halverwege de negentiende eeuw.¹⁰² Met een beroep op de Bijbel benadrukte De Bruin het belang van een individuele benadering van de jongens. "De Bijbel legt op talloze plaatsen getuigenis of van Gods werken met mensenkinderen en het is telkens weer het individu, dat hieruit naar voren komt. Abraham, Jacob, Elia, Zacheus, zij allen zijn niet als onderdeel van een massa, van een hoeveelheid gegrepen en geleid, doch zij hebben, gelijk als onder vier ogen, de ommekeer aan zien komen."¹⁰³

In 1954 telde Mettray 175 jongens onder leiding van veertien groepsleiders.¹⁰⁴ Dat komt neer op een gemiddelde van bijna dertien jongens per groepsleider.¹⁰⁵ Na de reorganisatie verkleinde de leiding in 1956 de leefgroepen nog verder. Dat was mogelijk doordat de aanwezige jongens, die niet tot de nieuwe doelgroep behoorden, versneld uit de instelling werden geplaatst.¹⁰⁶ De jongens woonden vanaf 1957, verdeeld over zes paviljoens, in zeven groepen van gemiddeld twaalf jongens per groep.¹⁰⁷ Doordat er ordeproblemen bestonden, wilde de directie vier jaar later enkele groepen verder verkleinen, maar ruimtegebrek en financiële bezwaren belemmerden dat. Wel kocht Mettray begin 1960 de villa Haemstede aan, gelegen op 2 kilometer buiten het terrein van Mettray. Aanvankelijk was de villa bedoeld om het huisvestingsprobleem van personeelsleden op te lossen. Op termijn zouden daar jongens mogen wonen die het leven buiten de instelling aan zouden kunnen.¹⁰⁸

Problemen in de groepen bleven aanhouden, vooral 's nachts. Om daar paal en perk aan te stellen en om jongens enige privacy te gunnen, liet de directie in 1960 enkele slaapzalen verbouwen tot kleinere slaapkamers. De omvang van de groepen daalde in die tijd van tien tot twaalf jongens. De totale opnamecapaciteit nam daardoor af van 86 naar 81 plaatsen. Diverse groepen beschikten nu over eenpersoonskamers voor jongens, maar omdat echt goed verbouwen te duur was, kregen niet alle jongens een eigen kamer. Daardoor was er volgens de directie in 1962 toch nog sprake van onvoldoende eigen ruimte, ook omdat de goedkope, dunne scheidingswanden die noodgedwongen waren gebruikt, te weinig afscherming boden.¹⁰⁹

2.5. Onderwijs

De jongens die naar Mettray kwamen, volgden, afhankelijk van hun leeftijd en ontwikkelingsniveau, meestal eerst onderwijs aan de eigen lagere school van de instelling, de W.H. Suringarschool. In 1948 zou op de lagere school, waarvan een voorganger al sinds het begin van Mettray bestond, een zogenaamde '24-schaal' worden toegepast. Dat betekende dat de school één leerkracht per 24 leerlingen mocht aanstellen in plaats van één per dertig. Daar dat jaar juist het aantal leerlingen sterk daalde, kwam dat er niet van.¹¹⁰ Wel kreeg de lagere school, evenals andere instellingsscholen, in 1950 de status van school voor Buitengewoon Lager Onderwijs.¹¹¹ Na een kortstondige groei tot 80 leerlingen in 1952, zette een gestage daling in van het aantal leerlingen – zoals ook in de instelling

¹⁰¹ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 14-15.

¹⁰² ANM, inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1950*, 13, 16.

¹⁰³ ANM, inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1950*, 14.

¹⁰⁴ ANM, inv.nr. 446, verslag van een bespreking, gehouden op 12 mei 1954 op de Stichting Hoenderloo.

¹⁰⁵ ANM, inv.nr. 362cd, *Jaarverslag 1954*, 6.

¹⁰⁶ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 8.

¹⁰⁷ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 14-15.

¹⁰⁸ ANM, inv.nr. 104, notulen dagelijks bestuur, 5 augustus 1959; inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 16.

¹⁰⁹ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 7, 15.

¹¹⁰ ANM, inv.nr. 362bz, *Jaarverslag 1949*, 29; Dekker 1985, 180.

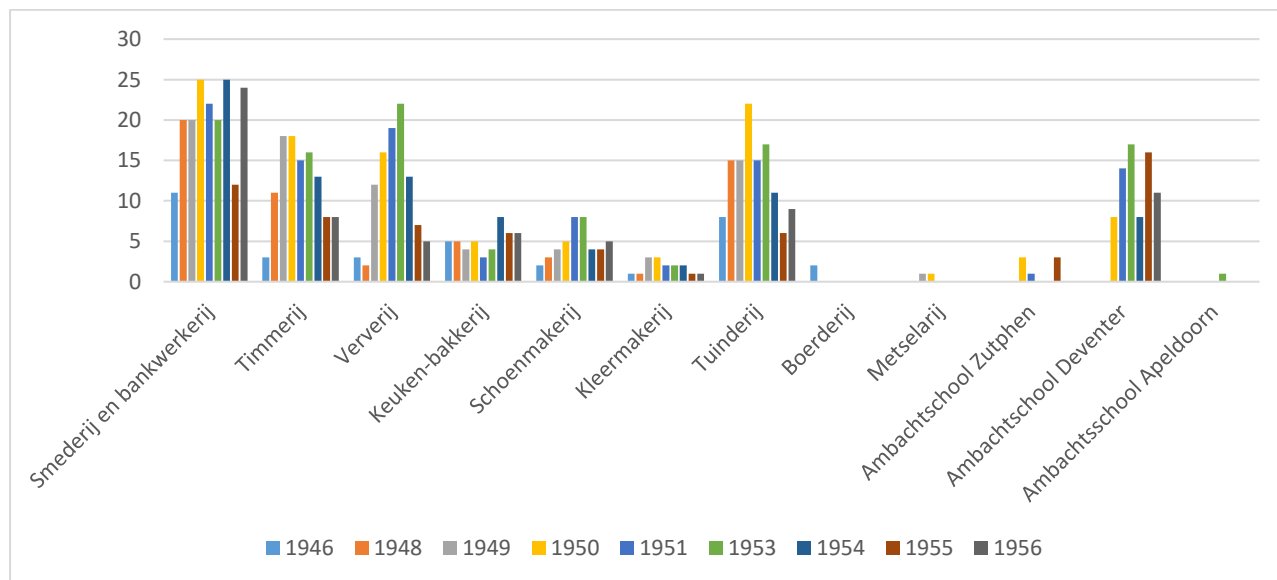
¹¹¹ ANM, inv.nr. 362ca, *Jaarverslag 1950*, 34.

als geheel. In 1956 was het leerlingenaantal gedaald tot 24 en waren er nog twee van de vijf leerkrachten over.¹¹²

Na de reorganisatie kreeg de onderwijsinstelling de status van school voor zeer moeilijk opvoedbare jongens, een zmok-school. Die status bood meer onderwijsmogelijkheden omdat de school meer leerkrachten in dienst kon nemen. In 1960 werkten er vier leerkrachten. Naast het schoolhoofd waren dat een onderwijzer voor lager onderwijs en twee onderwijzers voor voortgezet gewoon lager onderwijs en begin 1960 trad een mulo-leerkracht aan. Die voorzag, volgens directeur Van Pelt, in "een dringende behoefte" omdat de jongens die naar de mulo in Zutphen gingen daar voor problemen zorgden.¹¹³ Klasgenoten van de jongens zagen hen vaak niet voor vol aan alleen al om het feit dat ze van Mettray kwamen. Voor veel jongens bleek het moeilijk zich aan te passen aan het klassikale systeem op de stadsscholen.¹¹⁴

Zodra ze de school hadden afgerond, kozen de jongens aanvankelijk voor een van de beroepsopleidingen die Mettray rijk was, zoals de opleiding tot smid, schoenmaker of metselaar. Om de jongens een erkend diploma te kunnen geven, werden de vakopleidingen in 1948 aangesloten bij het leerlingstelsel. Dat stelsel hield in dat de leerling een vakopleiding volgde bij een vakschool en daar tegelijk nog onderwijs volgde. Om aan de wettelijke vereisten voor het onderwijs binnen het leerlingstelsel te voldoen, volgden de "werkmeesters" van de vakopleidingen de nodige bijscholingen. In 1949 kreeg een leerling van Mettray voor het eerst een diploma volgens het leerlingstelsel uitgereikt. De groei van het aantal jongens op Mettray begin jaren vijftig leidde ertoe dat de vakopleidingen overbelast raakten. Mettray stuurde de jongens die niet meer geplaatst konden worden daarom naar ambachtsscholen in Zutphen en Deventer. Uitbreiden van de werkplaatsen was niet mogelijk wegens geldgebrek. Ook op dit vlak leek het financiële tekort waar Mettray mee kampte, roet in het eten te gooien. De steeds hogere eisen aan professionalisering, maar vooral de steeds hogere sociale lasten, maakten het vakonderwijs op den duur onbetaalbaar.¹¹⁵ Toch was dit de weg die ook andere instellingen uiteindelijk gingen: steeds meer jongens volgden een opleiding aan een ambachtsschool, vanaf 1956 omgedoopt tot lts (lagere technische school). Deze ontwikkeling leidde ertoe dat de directie in 1963, bij een nieuwe reorganisatie, de werkplaatsen ophief omdat de meeste jongens een beroepsopleiding volgden in Apeldoorn, Deventer en Zutphen.

Grafiek 5. Aantal jongens van Mettray in opleiding op werkplaatsen en ambachtsscholen 1946, 1948-1951, 1953-1956

¹¹² ANM, inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1951*, 37; inv.nr. 362cc, *Jaarverslag 1952*, 34; inv.nr. 362ce, *Jaarverslag 1956*, 9; inv.nr. 362cf, *Jaarverslag 1957*, 10.

¹¹³ ANM, inv.nr. 104, notulen schoolbestuur van Ned. Mettray, 9 juni 1959.

¹¹⁴ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 25.

¹¹⁵ ANM, inv.nr. 362bz, *Jaarverslag 1949*, 13; inv.nr. 362ca, *Jaarverslag 1950*, 30; inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1951*, 43; inv.nr. 362cc, *Jaarverslag 1952*, 21; inv.nr. 362cc, *Jaarverslag 1952*, 47.

3. Personeel

3.1. Personeelswerving

Het personeel dat in Mettray kwam werken als groepsleider was in de jaren veertig en vijftig niet of nauwelijks pedagogisch geschoold. Sommigen beschikten over een mulodiploma of een diploma van de huishoudschool. Om aan nieuw personeel te komen plaatste de directie diverse advertenties in landelijke en regionale kranten, zoals *Trouw*, *Het Vrije Volk* en het *Nieuwsblad van het Noorden*. Daarbij werd soms vermeld dat voor groepsleiders of -leidsters de gelegenheid bestond om de cursus Kinderbescherming A of B te volgen.¹¹⁶ Bij sollicitaties vroeg de directeur referenties, bijvoorbeeld van predikanten uit de kerkelijke gemeente van de sollicitant, of van een oud-werkgever.¹¹⁷

Niet alle nieuwe personeelsleden bleken het werk aan te kunnen. Zo nam directeur De Bruin in 1953 een dertigjarige sollicitante aan als groepsleidster voor schooljongens van 10 tot 12 jaar. De reden was dat hij goed bekend was met haar ouders. Ze voldeed toch niet, want ze was volgens De Bruin te toegeeflijk richting de jongens.¹¹⁸ Ook in de jaren na de reorganisatie waren het vooral de nieuwelingen, stelde Van Pelt in zijn jaarverslag over die jaren, die het al snel voor gezien hielden. Als voorbeeld mag dienen een paviljoenshoofd dat binnen een jaar ontslag nam omdat hij, volgens Van Pelt, niet kon omgaan met de psychisch gestoorde jongens.¹¹⁹ Deze voorvallen bevestigen wat in het Rapport Koekebakker uit 1959 werd gesignaleerd: dat het moeilijk was om geschikt personeel te vinden. Wel maakte de directie in 1958 een bewuste pedagogische keuze door te kiezen voor een zo evenredig mogelijke verdeling tussen mannelijke en vrouwelijke groepsleiding.¹²⁰

Slecht voorbeeldgedrag van medewerk(st)ers en incompetentie voor het werk als groepsleider komen in interne rapporten vaker voor. Het blijkt onder meer uit inconsequent handelen, gebrek aan gezag bij en te weinig aandacht voor de jongens. Dat waren terugkerende problemen op de instelling. Dat was duidelijk het geval in oktober 1959. Binnen een van de paviljoens was er sprake van een opstand tegen de leiding. De oorzaak was volgens directeur Van Pelt dat twee groepsleiders niet altijd even tactisch waren richting de jongens. "Voor beide blijkt de toch wat meer subtiële behandeling van de jongens vrij moeilijk te zijn", constateerde de directeur.¹²¹ Dezelfde groepsleiders hadden onvoldoende gezag, durfden niet op te treden wanneer dat nodig was en bleken ook niet in staat consequent te handelen, iets wat bij de jongens snel kwaad bloed zette. Dat uitte zich in scheldpartijen en onvrede. Dat stelde ook een medewerker eind februari 1959, die tijdens een overleg opriep om als medewerkers toch één lijn te trekken.¹²² Later ageerden jongens tegen een jonge groepsleider die een leefgroep niet meester was. Andere groepsleiders werden door de directeur ontslagen omdat ze niet capabel bleken.

Het meeste personeel woonde op het instellingsterrein. Het was verboden dat mannen en vrouwen elkaar in hun vrije tijd op elkaars kamers opzochten. Dat gebeurde wel. Van Pelt deed in 1960 enkele malen een beroep op het personeel om zich aan die regel te houden, zeker nadat een medewerkster in 1960 ontslag had genomen. Dat had ze volgens Van Pelt gedaan "in het belang van de geestelijke hygiëne op Mettray en van haarzelf".¹²³

3.2. Scholing

Begin jaren vijftig pakte Mettray de scholing van personeel op in samenwerking met nabijgelegen residentiële instellingen. Samen met personeel van onder meer de jeugdgevangenis in Zutphen en het Kindertoevluchtoord te Brummen volgden personeelsleden van Mettray een cursus. De

¹¹⁶ *Trouw* 7 oktober 1955, *Nieuwsblad van het Noorden* 18 december 1956, *Het Vrije Volk* 11 februari 1961.

¹¹⁷ ANM, inv.nr. 476, 309, W/Z, sollicitant aan 'geachte directeur', 24 april 1951.

¹¹⁸ ANM, inv.nr. 477, 310 D, De Bruin aan Kinderzorg Zwolle, 24 maart 1954.

¹¹⁹ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 13; inv.nr. 479, Van Pelt aan B&W Leeuwarden, 17 januari 1959.

¹²⁰ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 12.

¹²¹ ANM, inv.nr. 145, weekrapport 59-9 en 59-10, 26-02-1959.

¹²² ANM, inv.nr. 635, rapport betreffende Groep V. Noord, 28 februari 1959.

¹²³ ANM, inv.nr. 639, ochtendbespreking, 30 januari 1960.

scholingsinspanningen leverden helaas weinig op omdat het verloop onder het personeel hoog was.¹²⁴ Halverwege de jaren vijftig volgden enkele medewerkers cursussen Kinderbescherming A en B.¹²⁵ De zwaardere, vaak psychiatrische problematiek van de nieuwe bevolkingsgroep vroeg vanaf 1956 om beter geschoold personeel. Een wekelijkse kadercursus voor het groepspersoneel op woensdagochtend was in het najaar van 1959 een van de eerste taken die psychiater dr. D. Hütter op zich nam nadat hij zijn specialisatie tot kinderpsychiater had afgerond en fulltime in dienst trad bij Mettray.¹²⁶ Tot aan de zomer van 1960 hield hij een serie lezingen waarin hij theoretische beschouwingen, vaak met freudiaanse theorieën gestut, combineerde met praktische opvoedingsadviezen. Zo sprak hij op 27 januari 1960 over 'Sexuele activiteiten bij onze pupillen'. De aanleiding daarvoor was dat de groepsleiding in 1959 had gesignaleerd dat jongens seksuele spelletjes speelden.¹²⁷

Hütter legde eerst aan de hand van de theorie uit hoe seksualiteit zich ontwikkelt. Daarna waarschuwde hij het personeel dat wanneer jongens die met elkaar gaan experimenteren op seksueel vlak er steeds meer jongens bij betrokken konden worden. Tegelijk adviseerde hij niet te fel te reageren, want seksuele spelletjes waren vaak niet zo erg. "De sexualiteit moet kunnen integreren", hield hij hen voor.¹²⁸ Een maand later ging hij in op het seksuele gedrag van jongens richting meisjes. Ook daarin moest weliswaar verkeerd gedrag verkeerd worden genoemd, maar tegelijk riep hij zijn collega's op hun overwegingen van wat goed en fout was los te koppelen van "eigen levensbeschouwelijk streven".¹²⁹ Zijn oproep getuigt van een milde, tolerante houding.

Enkele weken later wees Hütter zijn toehoorders er tijdens de behandeling van het thema 'ontwikkeling en agressiviteit' op dat ze gedrag van jongens niet moesten gelijkstellen met dat van volwassenen. De ernst ervan moesten groepsleiders vaak relativeren. Wat het slaan van jongens betreft, zei hij: "In principe zouden wij nooit moeten slaan, dit is echter te ver geredeneerd; al zou het wel de ideale toestand zijn. Wel moet het zo zijn dat iedere handtastelijkheid tegenover kinderen alleen gepermitteerd is indien men niet boos is. We moeten blijven begrijpen wat we doen. Zijn we kwaad geworden, dan dit weer goed maken, niet door veel praten, maar door onze houding. Kinderen hebben een fijne neus voor ons gevoelsleven. Wij hebben hier gestoorde kinderen die orthopedagogisch worden benaderd. Dit betekent dat hetgeen in de maatschappij niet kan gebeuren hier anders wordt beleefd. J. bv was in het begin heel angstig. Zijn agressieve uitingen werden gebagatelliseerd, steeds maar weer, alleen als zij gevaarlijk voor de omgeving waren werden zij geremd. J. is veel vooruitgegaan."¹³⁰

Hütter legde vervolgens de nadruk op het opbouwen van een persoonlijke band met de jongens. "Eerst is dit een soort vertrouwdheid die uit kan groeien tot een gevoel van sympathie en een persoonlijke band kan worden. [...] De meeste gestoorde jongens hebben slechte banden en niemand levert een positieve bijdrage door hen te slaan. Is er echter een persoonlijke band dan is het voor de jongen een stimulans om op zijn tellen te passen als U boos bent als hij een rotstreek heeft uitgehaald." De ervaring van sommige personeelsleden was overigens dat ook bij sommige gestoorde jongens zonder straf ook wel iets te bereiken was. "X. nam te veel beleg op zijn brood. Voor de anderen was er toen niet genoeg en daarom nam ik zelf geen beleg. Toen X. begreep dat het zijn schuld was, nam hij minder beleg en keek angstvallig of ik nu wel iets op het brood had."¹³¹

Officieel mochten medewerkers op Mettray de jongens niet slaan, maar in de praktijk gebeurde dat wel. Directeur Van Pelt signaleerde begin december 1960 dat er binnen het paviljoen Prins Hendrik-Zuid sprake was van veel "handtastelijk optreden tegen de jongens". Volgens hem was dat een bewijs van zwakte van de kant van de leiding. Het zou de angst van de vaak toch al zo angstige jongens alleen maar versterken. Wanneer iemand de situatie niet meer in de hand had, moest hij maar advies komen vragen bij de leiding. "Het is waanzin", stelde Van Pelt, "te proberen deze zwaar verwaarloosde kinderen onder de duim te houden door middel van lichamelijke tuchtigingen;

¹²⁴ ANM, inv.nr. 362ca, *Jaarverslag 1950*, 31.

¹²⁵ ANM, inv.nr. 362ce, *Jaarverslag 1956*, 6.

¹²⁶ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 11.

¹²⁷ ANM, inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, 27 januari 1959. Dat gebeurde ook in 1961, zie inv.nr. 672, notulen directievergadering 26 augustus 1961.

¹²⁸ ANM, inv.nr. 639, kadertraining 27 januari 1960.

¹²⁹ ANM, inv.nr. 639, kadertraining 24 februari 1960.

¹³⁰ ANM, inv.nr. 639, kadertraining 3 februari 1960.

¹³¹ ANM, inv.nr. 639, kadertraining 3 februari 1960.

daarmee zal het nooit lukken.”¹³² De resultaten van alle scholingsinspanningen vielen lange tijd tegen. Tijdens een kadertraining constateerde deelnemers aan dat alle paviljoens te kampen hadden met ongeschoold personeel. Bovendien stelden ze vast ze dat er nauwelijks leerlingen van de School voor Maatschappelijk Werk in de Kinderbescherming wilden werken.¹³³

Eind 1964 meenden zowel staf, met daarin een psycholoog, een psychiater en een pedagoog, als groepsleiders zelf, dat de scholing van veel groepsleiders tekortschoot. Om daar wat aan te doen, startte in november 1964 opnieuw wekelijkse bijeenkomsten, zogenaamde methodiekbijeenkomsten. Daarin bespraken groepsleiders gezamenlijke werkproblemen, zoals: hoe om te gaan met een nieuwe jongen in een groep. De conclusie luidde: het is belangrijk om de groep hierop voor te bereiden. Eenvoudige gegevens zijn bestemd voor de groep, instructies alleen voor de groepsleiding.¹³⁴ Een van de resultaten van een methodiekbijeenkomst was dat vanaf 1965 ook de groepsleiding zoveel mogelijk bij stafvergaderingen aanwezig zou zijn omdat daar alle aspecten over de behandeling van jongens ter sprake kwamen.¹³⁵

3.3. Pedagogisch personeel

Al begin jaren vijftig consulteerde de directie academisch geschoolde specialisten wanneer ze dat nodig achtten. Zo bezocht de psychiater dr. D.W. du Bois Mettray geregeld om zijn rapporten op te kunnen stellen. Het Gelders Psychologisch Instituut onder directie van dr. G. Ubbink testte geregeld jongens.¹³⁶ Met het oog op de nieuw te behandelen psychiatrische doelgroep kwamen tussen 1955 en 1958 ook leden in het dagelijks bestuur en de raad van advies met voor Mettray relevante specialistische kennis. Voorzitter van het dagelijks bestuur werd de psychiater J. Westerhuis, die in 1955 tijdelijk op de instelling had ingevallen. Hij introduceerde in augustus dat jaar samen met de psychologe mevrouw Marx-Maris wekelijkse stafvergaderingen.¹³⁷ Daarnaast traden de directeur Maatschappelijk Werk in Gelderland (en voormalig huisarts), een advocaat, een rechter bij de Arrondissementsrechtbank Zutphen, een kinderrechter uit Arnhem en een kinderarts uit Heemstede toe tot de raad van advies.¹³⁸

Het dagelijks bestuur concludeerde in september 1955 dat de nieuwe directeur van Mettray een psychiater moest zijn en dat De Bruin dus het veld moest ruimen omdat hij die specialistische achtergrond mistte.¹³⁹ De eerste nieuwe kracht die werd aangesteld was echter geen psychiater, maar een pedagoog: G.E. van Pelt. Hij was directeur van het jongenshuis De Beele in het nabijgelegen Voorst waar, vanaf de start in 1949, plaats was voor zeventig ‘debiele’ jongens.¹⁴⁰ In maart 1956 trad hij aan als adviseur voor Mettray en datzelfde jaar werd hij op 1 oktober geïnstalleerd als directeur.¹⁴¹ Het jaar daarop trad, op 1 januari 1957, de psycholoog drs. B.W. Lehmann in dienst als mededirecteur en nam de echtgenote van Westerhuis tijdelijk de diensten van psychiater waar, tot haar opvolger Hütter datzelfde jaar aantrad.¹⁴² Ook Hütter kreeg de positie van directeur. Het driemanschap zou gezamenlijk het directeurschap uitvoeren, waarbij per 1 februari 1959 de psycholoog F.C. van der Werff de plek van Lehmann innam.

¹³² ANM, inv.nr. 639, woensdagochtendbespreking, 3 december 1960.

¹³³ ANM, inv.nr. 454, kadertraining 10 juni 1959.

¹³⁴ ANM, inv.nr. 650, methodiekbijeenkomst groepsleiding 2 juni 1965.

¹³⁵ ANM, inv.nr. 457, overleggen van personeel met directie, 1964; idem, methodiekbijeenkomst 6 en 13 januari 1965.

¹³⁶ ANM, inv.nr. 362cc, *Jaarverslag 1952*, 31.

¹³⁷ ANM, inv.nr. 362ce, *Jaarverslag 1956*, 7.

¹³⁸ Respectievelijk: drs. A.D.W. Tilanus (directeur Maatschappelijk werk Arnhem, zie <https://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vq09llapvtyk> (geraadpleegd op 10 januari 2018)), jhr. mr. W.H. de Jonge (advocaat), mr. J. Kalff (rechter arrondissementsrechtbank Zutphen), mr. B.W. van Houten (kinderrechter Arnhem) en jhr. R.A. van Valkenburg (kinderarts).

¹³⁹ ANM, inv.nr. 145, weekverslag 5-11 februari 1956.

¹⁴⁰ *Leeuwarder Courant* 10 juli 1950.

¹⁴¹ ANM, inv.nr. 145, weekverslag 30 september t/m 6 oktober 1956; inv.nr. 11, notulen vergadering van commissarissen, 6 september 1955; beknopt verslag van de vergadering van commissarissen en personeel 12 maart 1956; Rutgers 2011, 124.

¹⁴² ANM, inv.nr. 362ce, *Jaarverslag 1956*, 11.

Het dagelijks bestuur stelde een driemanschap als directie aan omdat het in de behandeling van de zeer moeilijk opvoedbare jongens de drie vakgebieden wilde integreren.¹⁴³ Naast de verantwoordelijkheid voor de werkzaamheden op hun eigen vakgebied waren de directieleden verantwoordelijk voor het organisatorische en bedrijfstechnische beleid van de instelling. Maar de reorganisatie leverde niet direct de resultaten op die het dagelijks bestuur en de directie verwachtten. Pas in 1960 bereikte Mettray een van de doelstellingen, namelijk dat de gemiddelde behandelingsduur van de jongens ongeveer twee jaar duurde. De reden was, schreef Van Pelt in 1962, dat de staf nog niet helemaal op peil was – Hütter trad tenslotte pas in 1959 voltijds in dienst – en ook niet op elkaar was ingewerkt.¹⁴⁴

Naast de drie academisch geschoolde directieleden kwamen na 1956 nog meer specialisten in dienst. Een rapportrice verbeterde vanaf 1959 de communicatie met de plaatsende instanties zoals voogdijinstellingen. Datzelfde jaar opende een ziekenafdeling de deuren. Die afdeling was vooral bestemd voor jongens met psychosomatische aandoeningen. Er werkte onder meer een verpleegster en verpleger en een doktersassistente. Ook kwam er een nachtwaker in dienst die de orde moest bewaken wanneer jongens het in hun hoofd haalden er 's nachts op uit te gaan – wat in 1959 gebeurde door oudere jongens.¹⁴⁵

Ook in 1959 werd, op uitdrukkelijke wens van de drie directeuren, een kamer voor speltherapie ingericht voor acht jongens die met deze therapie behandeld werden. Mejuffrouw Van Houten kwam nog dat jaar als speltherapeute in dienst. Uit diverse dossiers blijkt dat onder meer Hütter jongens in de jaren daarna regelmatig naar haar verwees.¹⁴⁶ De speltherapie was vooral bedoeld voor de jongere jongens. Door te spelen zouden ze in staat zijn om beter met problemen om te leren gaan. De drie directeuren besloten in 1959 de ruimte voor speltherapie te vergroten, want, meenden zij: "Hoe meer keuzemogelijkheden er zijn, hoe meer vrijheid het kind heeft om zich te tonen zoals het werkelijk is en een uitweg te vinden voor zijn innerlijke problematiek." Meer ruimte was bovendien nodig om jongens voldoende ruimte te geven, zodat ze zich niet gehinderd zouden voelen door een observerende therapeute of door andere, gelijktijdig spelende jongens. Na afronding van de speltherapie hielden veel jongens nog contact met mejuffrouw Van Houten. Dat bood haar volgens Van Pelt mogelijkheden om het gedrag van de jongens voor langere tijd te beïnvloeden.¹⁴⁷

Verder kwam er in 1960 een tweede maatschappelijk werker in dienst die eerst vijf maanden stage had gelopen in Mettray.¹⁴⁸ De eerste maatschappelijk werker volgde ondertussen in deeltijd een vervolgopleiding op zijn vakgebied, waardoor zijn directe collega er toch grotendeels alleen voorstond in zijn zorg voor en het onderhouden van contacten met de jongens en hun familie.¹⁴⁹ De instroom van specialisten vormde de opmaat voor het invoeren van nieuwe therapievormen vanaf 1956. Het werken met behandelingsplannen kwam van de grond, met daarin aandacht voor onder meer speltherapie, expressieve therapie in afzonderlijke ateliers, gesprekken met maatschappelijk werkers, met de psycholoog en de psychiater. Ook kregen ervaren medewerkers de mogelijkheid om buiten hun directe gezagsverhouding tijdens hun werk, contact met jongens te onderhouden. Uiteindelijk, zo was de bedoeling, moesten het dagelijks leven, onderwijs en vrijetijdbesteding integreren in een totaalbehandeling van de jongens.¹⁵⁰

¹⁴³ ANM, inv.nr. 401, Hütter aan dagelijks bestuur, 1.

¹⁴⁴ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 8.

¹⁴⁵ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 12; inv.nr. 635, rapport betreffende Groep V. Noord, 28 februari 1959.

¹⁴⁶ ANM, inv.nr. 104, Van Pelt, Hütter en Van der Werff, 'De wenselijkheid van een nieuwe kamer voor speltherapie op Nederlandsch Mettray', 18 maart 1959; inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, 24 november 1959.

¹⁴⁷ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 22; inv.nr. 104, Van Pelt, Hütter en Van der Werff, 'De wenselijkheid van een nieuwe kamer voor speltherapie op Nederlandsch Mettray', 18 maart 1959.

¹⁴⁸ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 11.

¹⁴⁹ ANM, inv.nr. 362cg 639, ochtendbespreking 24 oktober 1960; Canon Sociaal Werk, lemma Marie Kamphuis, www.canonsociaalwerk.eu/nl_mw/details.php?cps=13 (geraadpleegd op 20 februari 2018).

¹⁵⁰ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 20-29.

3.4. Arbeidsomstandigheden

Pogingen tot vorming en scholing van het personeel die de directie ondernam, liepen steeds stuk op de hoge werkdruk van het groepsperoneel. Dat kwam onder meer doordat er op Mettray een structureel personeelstekort bestond dat werd versterkt door het hoge personeelsverloop.¹⁵¹ Een belangrijke oorzaak van dat laatste waren begin jaren vijftig de slechte arbeidsvoorwaarden, wat tot uiting kwam in een lage beloning en slechte huisvesting. Om meer geschikt, stabiel en gehuwd personeel te kunnen werven, liet de directie daarom in 1952 en 1954 voor personeelsleden met gezinnen nieuwe personeelswoningen bouwen op het internaatsterrein. Daarnaast trokken ze in 1954 het salaris van groepsleiders gelijk met dat van groepsleiders.¹⁵² Veel hielp het niet. Het personeelstekort bleef bestaan – net zoals in veel andere residentiële instellingen.

Vooraf vlak na de reorganisatie van 1956 was het personeelsverloop hoog vanwege de steeds weerkerende onrust. Pas halverwege 1958 hervond Mettray haar stabiliteit, stelde Van Pelt drie jaar later in een jaarverslag.¹⁵³ Uit de hierboven getoonde cijfers van geweldsdelicten in dat jaar, uit andere jaarverslagen en uit een evaluatie van Hütter uit juni 1962, blijkt dat het met die stabiliteit nogal tegenviel. Voor de intensievere behandeling die de nieuwe doelgroep na 1956 nodig had, nam de directie wel iets meer personeel aan. Het personeelsbestand steeg van vijftig fulltimers in 1958 tot 61 in 1961.¹⁵⁴

Toch waren de arbeidsomstandigheden ook in die periode “extreem” zwaar.¹⁵⁵ In 1960 deed psycholoog en directeur Van der Werff vanwege de grote onderbezetting een dringend verzoek aan de Minister van Defensie om een medewerker die zijn militaire dienstplicht moest vervullen daarvan vrij te stellen. Mettray had de jongeman namelijk bitter hard nodig. Het personeel werkte al meer dan 60 uren per week en als deze medewerker zou vertrekken, zou dat de werkomstandigheden nog zwaarder maken. “Het ziet ernaar uit, dat deze, voor ons doel zo nadelige situatie, binnenkort zelfs nog zal verslechteren vanwege te verwachten vacatures”, schreef de psycholoog van Mettray. “Wij zullen dan voor welhaast onoverkomelijke moeilijkheden komen te staan.”¹⁵⁶ Uiteindelijk kreeg de jongeman in kwestie eerst kort en daarna lang verlof en mocht hij daadwerkelijk blijven.

Dat de arbeidsomstandigheden zwaar bleven, blijkt uit het enorm hoge personeelsverloop in die jaren. In 1958, 1959 en 1960 bedroegen de cijfers daarvan respectievelijk 28, 45 en 50 procent! De verklaring: de opvoeding van de nieuwe jongens die na de reorganisatie naar Mettray kwamen, stelde steeds hogere eisen aan het personeel. Pas in 1962 kreeg de directie van Mettray toestemming van de overheid om de groepsleiding verder uit te breiden. In plaats van achttien groepsleiders mochten er voortaan 32 worden aangesteld. Daarmee, hoopte de directie, zou een 48-urige werkweek voor het personeel in zicht kunnen komen in plaats van de 56 uur die ze nu werkten.¹⁵⁷

Wat voor het personeel het werk ook zwaar maakte, was het structurele tijdgebrek van de staf om hen een goede introductie te bieden. Dat schreef directielid Hütter in juni 1962 in een interne evaluatie van de voorgaande zes jaren – dus sinds de reorganisatie en doelgroepwisseling op Mettray – aan het dagelijks bestuur van de instelling. Die evaluatie had hij afgestemd met zijn mededirectieleden en uitvoerende assistenten, hoewel het uiteindelijk zijn eigen visie betrof. Het rapport lijkt evenwichtig te zijn, onder meer omdat het niet van zelfkritiek ontbloomt is. Volgens Hütter voelde het personeel zich vaak onzeker over hoe het zich tot de jongens diende te verhouden, voelde het zich niet begrepen en voelde het zich in de steek gelaten. Uiteindelijk, meende Hütter, ondermijnden die onzekerheden het gezag van het personeel.¹⁵⁸

De leiders van de werkplaatsen, de zogenoemde ‘werkmeesters’ hadden wel een vakinhoudelijke opleiding. Zij werkten echter grotendeels los van de groepsleiding en vormden als het ware hun

¹⁵¹ ANM, inv.nr. 362cc, *Jaarverslag 1952*, 40; inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1951*, 33; inv.nr. 362cd, *Jaarverslag 1954*, 6.

¹⁵² ANM, inv.nr. 362cc, *Jaarverslag 1952*, 34; 362cd, *Jaarverslag 1954*, 31 en 32.

¹⁵³ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 7.

¹⁵⁴ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 14.

¹⁵⁵ ANM, inv.nr. 639, notulen Raad van Advies en bestuur, 30 januari 1960.

¹⁵⁶ ANM, inv.nr. 479, 312L, F.C. van der Werff aan Minister van Defensie, 28 juli 1959.

¹⁵⁷ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 12-13.

¹⁵⁸ ANM, inv.nr. 401, D. Hütter aan dagelijks bestuur, juni 1962, 3, 8.

eigen koninkrijkjes.¹⁵⁹ Dat had als nadeel dat er, zeker na 1956, het ideaal van een geïntegreerde behandeling van de jongens geen sprake was. Tegelijk was in de praktijk gebleken dat juist die afzondering ook zo zijn voordelen had. In 1957, het eerste jaar na de reorganisatie, hadden de groepsleiding, de directie en vooral de lagere school te kampen met grote moeilijkheden. De onderwijzers op de W.H. Suringarschool voor blo hadden in vooral de eerste helft van 1957 te kampen met ernstige ordeproblemen. Toen de jongens volstrekt niet te handhaven bleken op de school, schreef directeur Van Pelt in een terugblik, koos hij als noodmaatregel voor een opvang van de jongens door de werkmeesters. De werkmeesters bleken de problemen tot verbazing van Van Pelt eerder door te hebben dan de groepsleiders en stafmedewerkers. Dat kwam volgens hem doordat ze in tegenstelling tot de groepsleiders wel gezag uitstraalden bij de jongens vanwege de ambachten die ze uitoefenden.¹⁶⁰

De jongens waren in de werkplaatsen gescheiden van de school. De leerkrachten konden daar een doorstart maken met kleinere groepen. De gevolgtrekking van het schoolbestuur was dat het schoolhoofd en de onderwijzeres die de school leidden, vervangen moesten worden. Ze konden volgens het schoolbestuur beiden geen orde houden en waren onvoldoende in staat contact te leggen met de zeer moeilijk opvoedbare jongens die nu naar Mettray toe kamen. Het schoolbestuur verving nog datzelfde jaar het schoolhoofd (na een dienstverband van 37 jaar) en de onderwijzeres door nieuw personeel.¹⁶¹

3.5. Reglementen voor personeel

Voor het personeel van Mettray bestonden vaste afspraken over hoe om te gaan met jongens. In 1953 bracht de directie een boekje uit met *Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray*. Het is geschreven in de periode waarin de opvoedingstechnieken van het oorspronkelijke Mettray nog gangbaar waren. Daarin stond een strikte discipline centraal. Dat blijkt al op de allereerste bladzijde. "Alle tijdsignalen worden op Nederlandsch Mettray met een hoorn gegeven", zo luidt de eerste regel. En de tweede: "Bij het blazen der reveille ontsluit de ambtenaar de slaapzaal en wekt op vriendschappelijke en tactvolle wijze de jongens."¹⁶² Na het gezamenlijk verlaten van de slaapzaal en het gezamenlijk ontbijten, volgde een ochtendappèl waarvoor twee-aan-twee richting het hoofdgebouw moest worden gemarcheerd. Elke dag was er een corveeploeg en er bestonden vaste rooktijden voor de jongens.¹⁶³

Slaan was voor personeel officieel verboden. Ze mochten wel straffen opleggen, zoals huisarrest (inclusief niet roken en niet met andere jongens spreken), afgezonderd zitten, overschrijven, extra corvee en het onthouden van kleine voorrechten zoals lezen en meedoen met spelletjes. In het paviljoen De La Mar moest een jongen in 1953 of 1954 voor straf de tien artikelen uit het zogenoemde 'Strafwetboek v/h Lamar' overschrijven. Enkele regels daaruit, soms aangevuld met ludiek commentaar, luiden: "Het is verboden om aan de radio te draaien. Het is niet toegestaan om ná 9 uur keet te maken op de slaapzaal. De jongens mogen niet meer met gimpjes naar boven, omdat het dan een Nederlandse gooi- en smijtfilm wordt. De jongelui mogen evenmin kankeren als de groepsleiders. Er wordt niet gestoeid. (kans een op 0). Onder studie monden dicht (rust). Er wordt niet met stoelen gegooid (kans op poten breken)."¹⁶⁴ Blijkbaar stoeiden de jongens vaak en was de kans dat dat niet gebeurde nihil, als we het 'Strafwetboek v/h Lamar' mogen geloven. Alle straffen moesten door de groepsleider in een dagrapport worden vermeld dat door de directeur moest worden ondertekend. Voor goed gedrag, daarentegen, konden jongens worden beloond met extra verlof.¹⁶⁵ Van Pelt constateerde, als aankomend pedagogisch adviseur van Mettray tijdens een overleg van de commissarissen van Mettray met het personeel in maart 1956, dat er voor straffen

¹⁵⁹ ANM, inv.nr. 401, D. Hütter aan dagelijks bestuur, juni 1962, 4.

¹⁶⁰ ANM, inv.nr. 401, verslag vergadering van commissarissen, 29 mei 1957.

¹⁶¹ ANM, inv.nr. 369, verslag van de gebeurtenissen op Mettray in het jaar 1957, II; inv.nr. 104, notulen schoolbestuur van Ned. Mettray, 22 januari en 12 februari 1957.

¹⁶² ANM, inv.nr. 170, *Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray* (1953; gedrukt) 5.

¹⁶³ ANM, inv.nr. 170, *Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray* (1953) 11.

¹⁶⁴ ANM, inv.nr. 770, dossier 3394.

¹⁶⁵ ANM, inv.nr. 170, *Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray* (1953) 12-14.

geen richtlijnen bestonden.¹⁶⁶ Drie jaar eerder was er onder De Bruin echter een reglement was vastgesteld. Onduidelijk is of Van Pelt als nieuwe adviseur nog onvoldoende op de hoogte was van de bestaande regels en praktijken, of dat de regels onvoldoende in praktijk werden gebracht door de groepsleiders.

Voor contact met familie bestonden vaste regels. De jongens mochten alleen na toestemming van de directeur en alleen in het hoofdgebouw bezoek ontvangen. Ook was het groepsleiders pertinent verboden over hun pupillen te spreken met familieleden van de jongens zonder toestemming van de directeur. Groepsleiders stimuleerden het schrijven van brieven aan familieleden – daar waren speciale momenten voor vrijgemaakt op school en na het eten. Maar er was geen sprake van vrije briefwisseling, zoals ook blijkt uit een verslag uit maart 1956 tussen de commissarissen en het personeel in aanwezigheid van Van Pelt als pas aangestelde pedagogisch-adviseur.¹⁶⁷ De jongens mochten uitsluitend aan familieleden schrijven. En voordat een brief op de post ging, beoordeelde een groepsleider de inhoud ervan en kon hij besluiten de brief niet te verzenden. Het was aan groepsleiders verboden om op hun kamers alcohol te gebruiken of te bewaren en ze mochten er ook geen jongens ontvangen. Aan het einde van elke dag moesten de groepsleiders zorgen voor een “waardig” slot. Dat hield in dat ze de kans moesten nemen om bij elke dagsluiting, als het enigszins kon, een Bijbelgedeelte te lezen of daarover te spreken. Dagelijks beoordeelde de groepsleiding het gedrag van de jongens met een cijfer van 1 tot 10.¹⁶⁸

Het toezicht op de jongens ging ook 's nachts door. In 1951 kreeg de bovenverdieping van het nieuwe De La Marhuis “een doelmatige personeelskamer”. Vanuit die kamer zou de groepsleider een uitstekend overzicht over de slaapzaal hebben, schreef directeur De Bruin.¹⁶⁹ Onduidelijk is of dat ook zo uitwerkte, gezien de eerdere constatering dat jongens in 1959 soms tot drie uur 's nachts wegbleven, al was dat wel na de reorganisatie en de komst van een doelgroep die moeilijker in de hand te houden was. Er lijkt voor de reorganisatie van 1956 weinig sprake te zijn geweest van privacy voor de jongens. De verbouw van enkele slaapzalen tot kleinere slaapkamers in 1959 bleek op sommige jongens een positief effect te hebben. “Slapen op afzonderlijk kamertje doet hem goed. Is niet zo'n leidersfiguur meer”, constateerde een groepsleider dat jaar tevreden over een jongen die hem voorheen de nodige zorgen had bezorgd.¹⁷⁰

¹⁶⁶ ANM, inv.nr. 447, Beknopt verslag van de vergadering van 12 maart van commissarissen en personeel van Nederlandsch Mettray, 1956.

¹⁶⁷ ANM, inv.nr. 447, Beknopt verslag van de vergadering van 12 maart van commissarissen en personeel van Nederlandsch Mettray, 1956.

¹⁶⁸ ANM, inv.nr. 170, *Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray* (1953) 14-24.

¹⁶⁹ ANM, inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1951*, 18-19.

¹⁷⁰ ANM, inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959.

4. Pedagogische doelstellingen en opvoedkundige praktijk

4.1. Pedagogische doelstellingen

De pedagogische visie en doelstellingen en het leefklimaat van Mettray leken tussen 1945 en 1956 nog op die van het Mettray uit de negentiende eeuw. Het reglement uit 1953 dat hierboven is besproken, straalde de op militaire leest geschoeide, gedisciplineerde dagindeling van het oorspronkelijke pedagogisch klimaat nog uit.¹⁷¹ Na de heroriëntatie van 1956 stond in de visie van Mettray de integratie centraal van pedagogische, psychologische en psychiatrische behandeling van jongens van wie een aantal op het criminele pad was geraakt. De doelstelling was om de jongens op te voeden, te onderwijzen en te resocialiseren door een geïntegreerde aanpak te bieden met therapieën, onderwijs op de blo-school en interne ambachtsopleidingen of buiten Mettray. Om elkaar goed op de hoogte te houden van ontwikkelingen van de jongens, moesten medewerkers daarvoor rapportages bijhouden met gedragsbeschrijvingen.¹⁷²

De heroriëntatie van 1956 had grote gevolgen voor de dagelijkse gang van zaken op Mettray. In 1957 erkende Van Pelt tegenover de commissarissen van Mettray nog de positieve kanten van de oude sfeer die in het internaat heerste. Hij schreef dat als reactie op de grote spanningen die dat jaar in het internaat bestonden. Er was volgens hem destijds sprake van een "meer gemoedelijke en gedisciplineerde sfeer" dan op dat moment.¹⁷³ Vijf jaar later, in 1962, was hij kritischer toen hij schreef over een "strak geleid, militairement gedisciplineerd milieu" op het oude Mettray. Het jongensinternaat was toen volgens hem inmiddels veranderd in een instelling voor behandeling van jongens met "een relatieve vrijheid, onder tolerante leiding".¹⁷⁴ Het leefklimaat was vanaf 1956 minder streng geworden en Van Pelt duidde dat als een positieve ontwikkeling.

Een regel die in 1956 veranderde, was bijvoorbeeld dat de groepsleiding de jongens niet langer dagelijks beoordeelden met een cijfer van 1 tot 10. Wel bleven er duidelijke regels gelden, zoals dat een groepsleider als eerste verantwoordelijk bleef voor de jongens uit zijn eigen groep. Tegelijk stelde een medewerker tijdens een woensdagochtendbespreking in december 1959 dat het personeel ook samen moest werken. "Vooral niet denken: och, het is toch geen jongen uit mijn groep."¹⁷⁵ De directie introduceerde als nieuwe beloning het zogenoemde "vrij uit gaan". Dat wil zeggen dat de jongens bij goed gedrag zelfstandig naar de dorp of stad mochten, zoals Eefde of Zutphen. Het inhouden van die gunst, want dat bleef het, was de jaren daarna een vaak toegepaste strafmaatregel.¹⁷⁶

Dat er na 1956 een "relatieve vrijheid, onder tolerante leiding" was ingevoerd, lijkt een eufemisme te zijn. In de praktijk was in 1957 en 1958 volgens de directeur namelijk nauwelijks sprake van enige behandeling, terwijl behandelingsplannen voor de jongens na 1956 volgens de plannen een belangrijk middel vormden om de pedagogische doelstellingen van Mettray te behalen. In verschillende leefgroepen was er in de eerste helft van 1957 echter sprake van een chaotische situatie, vermeldt een niet gepubliceerd jaarverslag over 1957.¹⁷⁷ In het wel gepubliceerde verslag over deze periode, bleek dat vooral de combinatie van de bestaande populatie met de nieuwe, zeer moeilijk opvoedbare jongens niet goed matchte. Ook het oude personeel kon volgens Van Pelt moeilijk uit de voeten met de nieuwe regels, terwijl veel nieuw personeel vaak nauwelijks enige ervaring had in de kinderbescherming. Daarbij kwam dat er ook te weinig personeel was, zo evalueerde Van Pelt de situatie achteraf.¹⁷⁸ Toen de problemen in de leefgroepen halverwege 1957 onder controle leken te zijn, ging het, zoals hiervoor beschreven, al gauw mis op de blo-school. Een

¹⁷¹ Dekker 1985, deel III "Nederlandsch Mettray", 173-298.

¹⁷² ANM, inv.nr. 566, richtlijnen voor de rapportage op Nederlandsch Mettray z.j. [1961].

¹⁷³ ANM, inv.nr. 104, verslag vergadering van commissarissen, 29 mei 1957.

¹⁷⁴ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 16.

¹⁷⁵ ANM, inv.nr. 639, woensdagochtendbespreking 7 december 1959.

¹⁷⁶ Zie bijvoorbeeld ANM, inv.nr. 635, Paviljoen Völcker-Noord 9 oktober 1959, 44b; inv.nr. 631, logboek paviljoen Völcker Noord, 1958, 14 en 21 januari 1959.

¹⁷⁷ ANM, inv.nr. 369, verslag van de gebeurtenissen op Mettray in het jaar 1957, III.

¹⁷⁸ ANM, inv.nr. 369, verslag van de gebeurtenissen op Mettray in het jaar 1957, 3; inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 16.

van de oorzaken van het gebrek aan orde en regelmaat was het ontbreken van een duidelijke pedagogische visie op de school, stelde Van Pelt in 1962.

In 1959 begon de psychiater de groepsleiding tijdens wekelijkse ochtendbesprekingen beter te begeleiden.¹⁷⁹ In dat jaar waren nog steeds niet alle problemen onder controle. Met name in één paviljoen hadden groepsleiders vooral 's avonds moeite de zaak te beheersen.¹⁸⁰ Waarschijnlijk duidde Van Pelt hier op de problemen in het paviljoen Völcker, bevolkt door oudere jongens. Daar hadden drie mannelijke groepsleiders de grootste moeite de orde te handhaven. Dat kwam volgens de hoofdleiding van dat paviljoen onder meer omdat de groepsleiders nauwelijks contact met elkaar onderhielden, maar vooral omdat ze geen van drieën jongens op de zo nodige, subtiële, individuele wijze benaderden.¹⁸¹ In datzelfde jaarverslag, geschreven in 1962, erkende de directeur dat het een kwestie van zoeken en tasten was geweest. "In de wirwar van activiteiten loopt men het gevaar uitgangspunt en doelstellingen uit het oog te verliezen, wanneer deze niet voldoende in de persoonlijke houding zijn verankerd. Uit de persoonlijke instelling, in aanraking komend met de realiteit, ontstaan slechts langzamerhand de bewuste visie op het werk."

In de periode 1956 tot 1965 lijkt er lange tijd vooral sprake van wanorde te zijn geweest. Er was een pedagogische visie op een integratie van opvoeding, behandeling en onderwijs, maar de vertaling naar de praktijk mankeerde op veel punten.

4.2. Rapportages en verslaglegging

Het personeel hield de ontwikkelingen van de jongens op Mettray vanaf de oprichting in 1851 nauwkeurig bij. Die gegevens bewaarde de instelling in pupillendossiers. In 1945 moesten groepsleiders elke zaterdagmorgen een kort, zakelijk rapport inleveren bij de directeur waarin het gedrag van de jongens in de afgelopen week werd beschreven. In deze weekrapporten beschreef de groepsleider onder meer het humeur, opvallende gedragingen, karaktereigenschappen, hobby's en moeilijkheden van de jongens. Elke dinsdagmorgen en ook op zaterdagmorgen om kwart over negen dienden de groepsleiders op de kamer van de directeur te komen voor een bespreking.¹⁸²

Na de reorganisatie van 1956 hielden groepsleiders in plaats daarvan dagboeken, dagrapporten of logboeken bij over ontwikkelingen in de leefgroepen. De groepsleiders moesten hun pupillen "eenvoudig observeren en rapporteren", waarna ze hun rapport moesten schrijven. Een afzonderlijke observatieafdeling bestond niet in Mettray, terwijl de commissarissen wel meenden dat dat een voorwaarde was om te voorkomen dat nieuwe jongens door groepsleiders niet werden geplaatst "in een groep waar toevallig nog een bed vrij is".¹⁸³ Blijkbaar bestond dat risico, maar of en, zo ja, hoe vaak dat gebeurde is onbekend.

In de dagrapporten, zo staat begin jaren zestig te lezen in instructies voor het personeel, moest de nadruk worden gelegd op het zo concreet mogelijk beschrijven van ontwikkelingen binnen een groep en bij individuele jongens. Het doel van de rapportage, in zowel de groep, op school als in de werkplaatsen, was het creëren van een zo volledig mogelijk beeld van jongens. Alleen dan zouden problemen van jongens op de juiste manier kunnen worden behandeld, waarbij het personeel rekening diende te houden met het soms moeilijke gedrag van jongens. De instructies melden daarover: "We zullen moeten bedenken, dat onze jongens vaak op onaangepaste wijze hun contactbehoefte uiten, dus we moeten ook op aanwijzingen in deze richting letten. Pogingen om U uit uw tent te lokken, U te treiteren; beledigd zijn of driftig worden n.a.v. aanmerkingen of kritiek van Uw kant; conflicten forceren of anderszins op ongewone wijze Uw aandacht vragen)."¹⁸⁴

Het aantal overleggen nam na 1956 sterk toe. Het kleine stafoverleg van pedagoog, psychiater en psycholoog van begin 1958 groeide in drie jaar uit naar een overleg waarbij ook het schoolhoofd, de

¹⁷⁹ ANM, inv.nr. 639, 774 en 775.

¹⁸⁰ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 15.

¹⁸¹ ANM, inv.nr. 635, Rapport betreffende groep V. Noord, 28 februari 1959; inv.nr. 104, mededelingen aan het dagelijks bestuur, 19 maart 1959.

¹⁸² ANM, inv.nr. 442. Aantekeningen met betrekking tot de werkzaamheden van de groepsleiders, 1945.

¹⁸³ ANM, inv.nr. 447, Beknopt verslag van de vergadering van 12 maart van commissarissen en personeel van Nederlandsch Mettray, 1956.

¹⁸⁴ ANM, inv.nr. 455, instructies, in hoofdzaak voor het personeel, met aantekeningen, 1959-1960.

maatschappelijk werker, een hoofdleraar en ervaren groepsleider aanschoven. In dat overleg bespraken zij behandelingsplannen van afzonderlijke jongens. Aanvankelijk nam dat overleg eenmaal per week 3,5 uur in beslag, maar al snel duurde dat tweemaal 2,5 uur. Eenzelfde intensivering maakte het overleg door tussen paviljoenshoofden met pedagoog Van Pelt: in plaats van om de week was dat al snel eens per week. Verder waren er talloze andere wekelijkse besprekingen, met als gevolg dat vooral de drie directeuren bijna de helft van hun werktijd in vergadering zaten.¹⁸⁵ Het leidde vanaf 1958 tot een sterke professionalisering en het opstellen van steeds meer wetenschappelijk geformuleerde behandelingsplannen.¹⁸⁶ Maar er bleef te weinig tijd over voor een goede uitvoering ervan. Lang niet alle groepsleiders verschenen op de verplichte groepsbesprekingen. Dat kwam vooral door de hoge werkdruk en het personeelstekort.¹⁸⁷ Een andere verandering die op professionalisering duidt, is dat het personeel eerst toestemming van de directie moest hebben om de dossiers van pupillen in te mogen zien.¹⁸⁸ Onduidelijk is of het personeel zich aan dat voorschrift hield.¹⁸⁹

Ook de praktijk van de rapportage viel tegen, bleek in 1964. Het personeel nam het niet zo nauw met de voorgeschreven regels.¹⁹⁰ Mogelijk kwam dat doordat er, evenals tussen 1957 en 1960, onrust bestond onder de medewerkers. Dit keer lag de oorzaak in de gevolgen van de reorganisatie die in 1963 was doorgevoerd. Groepsleiders voelden zich daarbij niet als volwassenen behandeld, bleek in gesprekken met de directie. Ze vonden dat ze te weinig verantwoordelijkheid kregen toebedeeld en ook de werktijden waren slechter dan hen was beloofd bij hun sollicitaties. Er was namelijk nog steeds geen sprake van aaneengesloten werktijden. Een van de resultaten van de overleggen was dat de groepsleiders – “en een ieder die met het kind binnen Mettray te maken heeft” – vanaf januari 1965 in principe bij alle stafvergaderingen welkom was.¹⁹¹

4.3. Contact met familie

De leiding van Mettray besteedde geregeld aandacht aan het contact tussen jongens en hun familie. Voorafgaand aan de behandeling bezocht een medewerker zo mogelijk de ouders of familie van de jongens.¹⁹² In de vakanties verbleven jongens bij familie of, wanneer dat niet mogelijk was, bij een pleeggezin blijkt zowel uit jaarverslagen als uit dossiers en verslagen over pupillen.¹⁹³

De directie hield in de gaten hoe de contacten verliepen. Dat betrof zowel de briefwisseling van jongens, of het beperken daarvan, als het op bezoek komen van familie of het bezoeken ervan buiten Mettray. De besluiten daarover nam de directeur in overleg met de voogden van de jongens en kinderrechters, blijkt uit pupillendossiers.¹⁹⁴ De directie overlegde ook met ouders bijvoorbeeld over de te volgen opleiding van hun zoon. Of de directie zag juist, in overleg met de voogd, af van bezoek van ouders aan een jongen omdat de moeder een slechte invloed op haar zoon zou hebben.¹⁹⁵ Vanzelfsprekend was het bezoek aan of van familie dus niet. Het belang van de jongens zoals directie of voogd dat zagen, werd daarbij in het oog gehouden.

¹⁸⁵ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 12; ANM, inv.nr. 104, rooster overleggen, 1957.

¹⁸⁶ ANM, inv.nr. 362cg, *Jaarverslag 1958-1960*, 20.

¹⁸⁷ ANM, inv.nr. 639, kadertraining voor de groepsleiding 9 december 1959.

¹⁸⁸ ANM, inv.nr. 455. Instructies, in hoofdzaak voor het personeel, met aantekeningen, 1959-1960.

¹⁸⁹ Zie voor de professionalisering bij Mettray ook het rapport van het bovensectorale archiefonderzoek o.l.v. Jacques Dane.

¹⁹⁰ ANM, inv.nr. 104-105, notulen van de vergaderingen van commissarissen 1955-1962. Begroting aanschaf testmateriaal en literatuur (monografieën, tijdschriften).

¹⁹¹ ANM, inv.nr. 457, overleggen van personeel met directie, 1964; inv.nr. 457, methodiekbeprekingen 6 en 13 januari 1965.

¹⁹² ANM, inv.nr. 362cb, *Jaarverslag 1951*, 16; Inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, 2 september 1959.

¹⁹³ ANM, inv.nr. 362ce, *Jaarverslag 1956*, 8; inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag) 1959, verslag 4 september 1959.

¹⁹⁴ ANM, inv.nr. 762, dossier 3296.

¹⁹⁵ ANM, inv.nr. 637, aantekeningen van gedragingen van pupillen (doorslag), 1959, 23 juni en 5 november 1959.

4.4. Kritische zelfevaluatie

In juni 1962 maakte psychiater Hütter de balans op van vijf jaar werken aan de doelstellingen die in 1956 waren geformuleerd. Het is een kritisch stuk waarin hij concludeerde dat de doelstelling van een geïntegreerde behandeling van zeer moeilijk opvoedbare jongens bij lange na niet gehaald was.¹⁹⁶ Waar lag dat aan? In zijn betoog stak Hütter, als een van de drie directeurs van Mettray, de hand in eigen boezem. Hij wees als eerste op de communicatiestoornissen tussen hem en zijn collega's. De diagnostiek en het opstellen van therapeutische behandelingsplannen verliep wel goed, maar in het vervolg stokte het behandelingsproces. Dat kwam doordat er onvoldoende tijd was om behandelingsmethoden te ontwikkelen en de aangeboden therapieën ook te evalueren.¹⁹⁷ Maar meer nog legde hij de oorzaak van het mislukken van de nieuwe doelstellingen voor de integratie van psychiatrische behandelingen, opvoeding en onderwijs bij de aanhoudende financiële problemen. Ook in 1962 was, ondanks de formele toezegging van de Minister van Justitie toen hij in februari dat jaar Mettray bezocht, de geldkwestie nog niet opgelost. Geldproblemen dwongen de directie, stelde Hütter, onevenredig veel tijd aan deze zaak te besteden. De financiële tekorten belemmerden bovendien de uitvoering van nieuwe plannen, vooral de broodnodige nieuwbouw in de instelling.

Een tweede reden voor het slechts gedeeltelijk bereiken van de doelstelling was het personeelstekort met de daarbij behorende werkdruk. Ruim een half jaar eerder, in november 1961 had Hütter die zorgen ook al geuit richting het dagelijks bestuur.¹⁹⁸ De staf en de groepsleiding, meende hij, waren overbelast. Medewerkers waren door structureel tijdgebrek niet in staat zich de nieuwe werkwijze voldoende eigen te maken. "De rooibouw op het groeps personeel gepleegd" was daarvan volgens hem de oorzaak.¹⁹⁹ Pas aangesteld, nog onervaren personeel kwamen daardoor veel te snel terecht op zware posten. Eerder had Van Pelt al de problemen van het gehuwd personeel aangekaart bij het dagelijks bestuur. De vaders moesten te vaak in de avond in actie komen, terwijl ze juist dan thuis bij hun gezin behoorden te zijn.²⁰⁰

De derde reden was dat door het personeelstekort de jongens te weinig veiligheid in de groepen kregen. De te hoge werkdruk, onder meer de hoge vergaderfrequentie van de staf, had bovendien tot gevolg dat jongens die dat nodig hadden onvoldoende individuele begeleiding kregen door pedagogisch specialisten. Ook zorgden personeelstekort en hoge werkdruk er volgens Hütter voor dat groepsleiders te vaak besprekingen moesten missen. Ze ontbraken vaak bij de dagelijkse ochtendbespreking, de wekelijkse groepsbesprekingen, de maandelijkse stafvergadering over een pupil uit de eigen groep en ook het wekelijkse uur voor kadertraining.²⁰¹ In verhouding tot het personeelsbestand, de zware problematiek van de jongens en doordat pedagoog, psycholoog en psychiater te weinig tijd voor behandelsessies hadden, was het aantal van tachtig jongens simpelweg te hoog om de behandelingsplannen goed te kunnen uitvoeren.

Een fundamentele zwakte van Mettray, zo analyseerde Hütter, was dat in 1956 was gekozen voor een meerhoofdige directie met gelijke bevoegdheden. Van Pelt als pedagoog, Lehmann en later Van der Werff als psycholoog en Hütter als psychiater hadden vanaf de start een gelijkwaardige positie. Richting de jongens trad alleen Van Pelt op als directeur. Hij was als enige als zodanig door het dagelijks bestuur in 1956 aan de jongens gepresenteerd, maar werd door het dagelijks bestuur ook als eerste aanspreekpunt gezien omdat hij de oudste in jaren en de meest ervaren kracht was.²⁰² De verhoudingen tussen het driemanschap verslechterden al snel na de reorganisatie. De pedagoog, psycholoog en psychiater verstonden elkaar niet in hun onderscheiden vakgebieden en ook persoonlijk verliepen verhoudingen stroef. Het resulteerde niet alleen in onbegrip, maar uiteindelijk zelfs in elkaar tegenwerken en onderling wantrouwen.²⁰³ Begin december 1958 voerde het dagelijks bestuur gesprekken met Lehmann, Hütter en Van Pelt. Psycholoog Lehmann had toen al te kennen gegeven naar aanleiding van de gerezen moeilijkheden te vertrekken.²⁰⁴ Van Pelt en Hütter maakten

¹⁹⁶ ANM, inv.nr. 401, Hütter aan het dagelijks bestuur, juni 1962.

¹⁹⁷ ANM, inv.nr. 401, Hütter aan het dagelijks bestuur, juni 1962, 4.

¹⁹⁸ ANM, inv.nr. 105, notulen dagelijks bestuur, 28 november 1961.

¹⁹⁹ ANM, inv.nr. 401, Hütter aan het dagelijks bestuur, juni 1962, 5.

²⁰⁰ ANM, inv.nr. 104, notulen dagelijks bestuur, 10 maart 1959.

²⁰¹ ANM, inv.nr. 401, Hütter aan het dagelijks bestuur, juni 1962, 3.

²⁰² ANM, inv.nr. 401, notulen dagelijks bestuur, 16 december 1959.

²⁰³ ANM, inv.nr. 401, Hütter aan het dagelijks bestuur, juni 1962, 1-2.

²⁰⁴ ANM, inv.nr. 401, notulen van de vergadering van commissarissen, 8 en 9 december 1958; notulen dagelijks bestuur, 16 december 1958.

het er in de jaren die volgden het beste van, maar vanuit de raad van advies kwam ook kritiek. Naar aanleiding van enkele incidenten met jongens buiten Mettray en de ontknoping daarvan op de instelling, meende een van de leden van de raad van advies, burgemeester J.O. Thate van de gemeente Gorssel, dat de directie "de situatie absoluut niet aan kan, in het bijzonder wat het toezicht betreft".²⁰⁵

Uiteindelijk functioneerden de pedagogische, psychologische en psychiatrische hulpverlening veelal als afzonderlijke eenheden. Dat verliep niet eens zo slecht, vond Hütter. Bij de diagnose van de jongens ging het nog best goed, alleen in de controle op de uitvoering van de behandelingsplannen ging het mis. De psychologische en psychiatrische hulpverlening en die van maatschappelijk werk, de creatieve therapie, de school en de werkplaatsen integreerden te weinig om een integrale behandeling te kunnen bieden. In het wekelijks stafoverleg met groepsleiders over jongens, waar 3,5 uur voor was uitgetrokken, bespraken de pedagogisch medewerkers bijvoorbeeld twintig jongens. Dat was veel te veel om diepgaand op individuele zaken in te kunnen gaan. De oplossing zou volgens Hütter liggen in het verder verkleinen van het aantal jongens – maximaal twintig tot veertig – die opgevangen moesten worden in groepen van vier tot acht jongens.²⁰⁶

De uiteindelijke oplossing zou Hütter zelf niet meer meemaken als psychiater van Mettray. Nadat hij begin 1962 tot juni dat jaar op verzoek van het dagelijks bestuur tijdelijk het directeurschap op zich nam, nam hij het jaar daarop ontslag. Psycholoog Van der Werff was hem daarin al voor gegaan op 1 februari 1962 omdat hij zich niet kon vinden in de nieuwe plannen van het dagelijks bestuur. Beider vertrek maakte de weg vrij voor een algemeen directeurschap van Van Pelt, waarmee een van de weeffouten van de reorganisatie van 1956 was hersteld. Daarnaast vond een nieuwe reorganisatie van Mettray plaats.²⁰⁷ Die reorganisatie was afgedwongen door de overheid. Mettray zelf kon een reorganisatie en de bijbehorende bouwkosten niet betalen. Van het ooit omvangrijke effectenbezit was namelijk niets meer over: bijna het volledige effectenbezit ter waarde van 800.000 gulden dat de vereniging in 1937 nog in bezit had, was in de decennia daarna opgegaan aan het de instandhouding van de instelling. Het dagelijks bestuur trad in 1963 af en werd vervangen door een tijdelijk bestuur, waarvan in oktober van dat jaar de leden het nieuwe dagelijks bestuur en de raad van advies vormden. Onder hen waren enkele bekende deskundigen, zoals de Groningse hoogleraar psychiatrie dr. Th. Hart de Ruyter en, als voorzitter, de Arnhemse kinderrechter mr. B.W. van Houten die voorheen in de raad van advies zitting had.²⁰⁸

De reorganisatie die Van Pelt vervolgens samen met het nieuwe bestuur doorvoerde, bracht een aantal pedagogische vernieuwingen met zich mee. Zo kwamen nieuwe overlegstructuren van de grond en werd een nieuwe hiërarchische organisatiestructuur opgetuigd. Ook vonden omvangrijke nieuwbouwprojecten plaats om de leefomstandigheden van de jongens te verbeteren. Onder leiding van de algemeen directeur ressorteerde voortaan een pedagogisch adjunct-directeur als coördinator voor individuele programma van jongens, het werk van de groepsleiding, begeleiding en training van groepsleiding en het contact met ingehuurde deskundigen zoals psychiaters, psychologen, maatschappelijk werkers, scholen en huisartsen. Daarnaast kwam er een economisch adjunct-directeur die alle financiële en huishoudelijke zaken van Mettray voor zijn rekening nam.²⁰⁹

In plaats van fulltime psychiater en psycholoog, kozen het dagelijks bestuur en de directeur voor deeltijdaanstellingen. De nieuwe psychiater, dr. Briët, meende dat er onvoldoende jongens naar Mettray kwamen om een voltijds psychiater aan te kunnen stellen. Daarbij kregen Van Pelt en de stafleden assistentie van een interim-psycholoog die officieel in dienst was van het in 1964 opgerichte Protestants Centrum voor de Kinderbescherming. De conclusie die Van Pelt in februari 1965 trok, was dat het vertrouwen van vooral de kinderrechters in Mettray was hersteld. Het bewijs volgens hem: de constante bezetting van de instelling was 75 jongens.²¹⁰

²⁰⁵ ANM, inv.nr. 401, notulen Raad van Advies en bestuur, 5 september 1959.

²⁰⁶ ANM, inv.nr. 401, Hütter aan het dagelijks bestuur, juni 1962, 4.

²⁰⁷ ANM, inv.nr. 106, notulen van de vergadering van commissarissen, 17 januari 1962, 3 en 17 april 1962, 4.

²⁰⁸ ANM, inv.nr. 106, verslag bestuursvergadering 27 november 1963; inv.nr. 106, notulen vergadering van de hoofdcommissie, respectievelijk Raad van Advies van de Vereniging, respectievelijk Stichting Nederlandsch Mettray, 7 september 1963.

²⁰⁹ ANM, inv.nr. 650, notulen vergaderingen methodiekbepreking, met bijlagen 1963-1967, 27 november 1963.

²¹⁰ ANM, inv.nr. 106, notulen dagelijks bestuur, 6 februari 1965.

5. Conclusies

5.1. Wat is er gebeurd?

De meest voorkomende geweldsincidenten op Nederlandsch Mettray die in de archieven zijn gevonden, betreffen inbraak en diefstal, seksuele relaties tussen jongens en medewerk(st)ers, agressie, vandalisme en geweldpleging. De meeste van deze delicten werden gepleegd door de jongens, zowel richting het personeel als onderling. Het geweld dat personeelsleden pleegden, had vaak als onderliggende oorzaak dat ze niet goed wisten om te gaan met de zeer moeilijk opvoedbare jongens. Het ontbrak hen aan gezag en aan voldoende scholing.

Het voorkomen van geweld is deels te verklaren door de psychiatrische gesteldheid van de jongens die vanaf 1957 naar Mettray kwamen en die zeer moeilijk opvoedbaar waren. Daarnaast speelden het pedagogisch klimaat en de organisatorische tekortkomingen van de instelling een rol. Het aantal incidenten lijkt vooral de eerste jaren na de reorganisatie, tussen 1956 en 1960, relatief hoog te zijn geweest. Over de jaren daarna is minder bekend over geweldsincidenten, hoewel dat veel te maken heeft met het ontbreken van archiefstukken.

5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Fysieke straffen achtten directie, dagelijks bestuur en de raad van advies van Mettray in de onderzochte periode ontoelaatbaar. Slaan van jongens was al vanaf de opening van Mettray in 1851 verboden. Toch gebeurde het en tolereerde de leiding dat. Het aangaan van relaties met de jongens door medewerk(st)ers was eveneens verboden. Inbreuk maken op privacy van jongens werd daarentegen wel geaccepteerd, want briefgeheim bestond in Mettray niet voor de jongens.

Slaan, inbraak, diefstal, agressie, vandalisme en geweldpleging keurden groepsleiders weliswaar af, maar tegelijk riep directeur Van Pelt hen expliciet op tot de nodig coulerie richting de jongens. De jongens kwamen nu eenmaal "gekneusd" en "gestoord" naar Mettray en daar moest het personeel rekening mee houden. Uit de archieven blijkt dat er bij veel personeelsleden inderdaad wel begrip bestond voor de problemen van de jongens. Door het soms agressieve gedrag van jongens voelde de leiding zich soms bedreigd, onder meer door de inbraak in de eigen huizen of door intimidatie. De directie deelde dan ook wel straffen uit in geval er sprake was van onveiligheid.

Opmerkelijk is dat in 1964 Mettray isoleercellen kreeg om jongens te kunnen isoleren wanneer de leiding dat nodig achtte. Dat gebeurde overigens wel in een periode waarin binnen de Nederlandse jeugdzorg het gebruik nog breed geaccepteerd werd. Tot die tijd had Mettray er juist altijd van afgezien. De wijziging op dit punt had waarschijnlijk te maken met de veranderde doelgroep in de instelling.

In de periode 1945 tot 1965 veranderde het leefklimaat op Mettray drastisch. Tot 1956 was er sprake van een militaristisch leefklimaat, sterk gericht op disciplineren. De ommezwaai waar Mettray toe besloot, maakte dat de doelgroep van de instelling veranderde en ook de wijze van opvoeden en behandelen. De jongens kregen iets meer vrijheden, er kwamen meer mogelijkheden voor diagnostiek en therapie. De uit financiële nood geboren heroriëntatie leidde tot de keuze om te werken met zeer moeilijk opvoedbare jongens die in contact met de politie waren geweest en psychiatrische problematiek kenden. De Raad van advies, het dagelijks bestuur en de directie van Mettray maakten die keuze in overleg met diverse organisaties binnen de kinderbescherming en met protestants-christelijke belangenorganisaties.

Een eerste belangrijke onderliggende oorzaak van de problemen in Mettray gedurende bijna de gehele periode 1945 tot 1965, waren de aanhoudende financiële zorgen. Daardoor bleef bijvoorbeeld de kwaliteit en inrichting van veel gebouwen ondermaats. Dat had op den duur een negatief effect op het leefklimaat, bijvoorbeeld doordat versleten meubilair bleef staan en door de deplorabele staat van gebouwen. Een belangrijke oorzaak voor de aanhoudende tekorten was volgens het dagelijks bestuur dat het Ministerie van Justitie te weinig budget voor de verpleging van de jongens ter beschikking stelde.

Een tweede structureel probleem waren de personeelstekorten en het gebrek aan voldoende geschoold personeel. De werkdruk op Mettray was immens en leidde tot een bijzonder hoog personeelsverloop van soms wel 50 procent in een jaar. Door het structurele personeelstekort kon het personeel de jongens te weinig veiligheid bieden. Dat na 1956 de behandeling van moeilijk opvoedbare jongens maar deels slaagde, had met die werkdruk alles te maken. De eerste twee jaren na de reorganisatie was er zelfs nauwelijks sprake van enige behandeling omdat in enkele leefgroepen en later op de zmk-school grote onrust bestond. Personeel bleek niet in staat te zijn om de jongens onder controle te houden. Dat leidde, volgens psychiater Hütter, tot een onveilig leefklimaat voor de jongens onder leiding van jong en ongeschoold personeel. Ook de directie had te lijden onder te hoge werkdruk en was onder meer daardoor niet in staat het personeel voldoende aan te sturen. De overvolle agenda van de directie werkte belemmerend in de gedroomde integratie tussen de diverse aandachtsgebieden in behandelingsplannen: de pedagogische, psychische, psychiatrische en ook het onderwijs en werkplaatsen.

Een derde risicofactor was dat het personeel van Mettray op het internaatsterrein woonde en over eigen kamers beschikte. Die situatie leidde tot ongewenste relaties tussen medewerkers en pupillen. Daarbij kwam, als vierde risicofactor, de organisatiestructuur met drie directeuren. Die leidde tot onduidelijkheid en conflicten. Het dagelijks bestuur van Mettray moest in 1958 zelfs als bemiddelaar tussen directieleden optreden. Onder druk van de overheid reorganiseerde Mettray in 1963, zeven jaar na de vorige reorganisatie, opnieuw. Er trad nu een eenhoofdige leiding aan en de pedagogische staf hoefde zich niet langer ook nog bezig te houden met de materiële gang van zaken op Mettray. Daardoor nam hun werkdruk af en konden ze zich meer richten op hun kerntaken. Ondertussen bood de instelling groepsleiders meer scholing via wekelijkse bijeenkomsten om hen zo verder te bekwamen in het omgaan met moeilijk opvoedbare jongens. Veel groepsleiders merkten ook bij zichzelf dat ze daarvoor nog onvoldoende in waren geschoold. Vanaf 1955 had Mettray al snel meerdere specialisten in dienst genomen. De hoge werkdruk, het enorme verloop onder het personeel en de fricties tussen de leidinggevende professionals, verminderden wel het effect van de scholingsinspanningen door bijvoorbeeld de wekelijkse kadertrainingen. Het groepspersoneel, dat als "de ruggengraat" van het instituut gold, vertoonde de nodige zwakte. Wel maakte de leiding een bewuste pedagogische keuze, bijvoorbeeld door te kiezen voor een evenredige verdeling tussen mannelijke en vrouwelijke groepsleiding.

Het steeds meer verkleinen van leefgroepen loste ordeproblemen met jongens nauwelijks op. Wel was begin jaren zestig sprake van een betere integratie van verschillende onderdelen van het behandelingsinstituut. Daardoor bereikte Mettray een van de doelstellingen, namelijk dat de behandeling van jongens binnen de twee jaar werd volbracht.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief Nederlandsch Mettray, Regionaal Archief Zutphen

Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, Den Haag

Schadefonds Geweldsmisdrijven, Den Haag

Literatuur

Bakker, N. (2016). *Kwetsbare kinderen. De groei van professionele zorg voor de jeugd*. Assen: Van Gorcum.

Commissie Samson (2012). *Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden*. Deel 3: Onderzoeken en bijlagen (Den Haag: Commissie Samson).

Dekker, J.J.H. (1985). *Straffen, redden en opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West-Europa, 1814-1914, met bijzondere aandacht voor Nederlandsch Mettray*. Assen: Van Gorcum.

Dekker, J.J.H., Dankers, J.J. & Leonards, C.G.T.M. (1997). Van de Bataafse Republiek tot de Kinderwetten. Wezen, boefjes en verwaarloosde kinderen, ca. 1795-1905. In S. Groenveld, J.J.H. Dekker, Th.R.M. Willemse & J. Dane (red.). *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kindehuizen* (pp. 255-336). Hilversum: Verloren.

Renssen, A. van (2015). *Het wezendorp Neerbosch. De protestants-christelijke weesinrichting Neerbosch en haar stichter Johannes van 't Lindenhout (1863-1903)*. Nijkerk: Nabij Producties.

Rutgers, L. et al. (2011). *Mettray 160 jaar. 1851-2011*. Eefde: LSG-Rentray.

Martha-Stichting (1945-1972)

Bronstudie 8 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Anton van Renssen

**Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen**

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Martha-Stichting (1945-1972)

Inleiding

1. Geweld in de Martha-Stichting

- 1.1. Fysiek geweld
- 1.2. Seksueel geweld
- 1.3. Psychisch geweld

2. Organisatie en leefklimaat

- 2.1. De doelgroep
- 2.2. Kleinere leefgroepen en differentiatie
- 2.3. Onderwijs

3. Personeel en professionalisering

- 3.1. Werving en selectie
- 3.2. Opleiding
 - 3.2.1. *Gebrekkige scholing*
 - 3.2.2. *Pedagogisch gespecialiseerd personeel*
- 3.3. Reglementen voor personeel

4. Pedagogische visie en opvoedkundig klimaat

- 4.1. Rapportages en verslaglegging
- 4.2. 1964: kritiek op het internaat
- 4.3. Aanpassen van het beleid

5. Conclusies

- 5.1. Wat is er gebeurd?
- 5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Geraadpleegde bronnen

Inleiding

Dit rapport bevat een verslag van een onderzoek naar sporen van geweld dat heeft plaatsgevonden in de voormalige Martha-Stichting in Alphen aan den Rijn tussen 1945 en 1972. Het eindjaar in dit rapport is gekozen omdat de archieven tot dat jaar beschikbaar waren. De archieven van de jaren daarna waren niet op tijd beschikbaar en niet geordend. De Martha-Stichting in Alphen aan den Rijn werd opgericht in 1883. De stichting richtte zich op de opvang van verwaarloosde kinderen. De eerste kinderen kwamen uit de Amsterdamse Jordaan, maar al snel uit het hele land. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen ze voor een aanzienlijk deel uit Rotterdam en Den Haag.

De Martha-Stichting was een protestants-christelijk internaat, gevestigd op het voormalige landgoed Rijnstroom aan de rand van het centrum van Alphen aan den Rijn.¹ De directie en het bestuur van de Martha-Stichting streefden een christelijke opvoeding na. Er bestond een hechte band met de Nederlandse Hervormde Kerk. Aan de Martha-Stichting was een kerkelijke gemeente verbonden die op 23 augustus 1909 door de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk was erkend. De kerkelijke gemeente zou blijven bestaan tot 1 januari 1976. De kerkenraadsleden, de ouderlingen en diakenen, werden gekozen uit de medewerkers van de stichting. De predikant van de gemeente was tot 1960 ook directeur van de Martha-Stichting. De laatste predikant die deze functies combineerde, was Jacobus Thomas Meijer, die in 1960 met emeritaat ging. Tegen die tijd was de band met de Nederlandse Hervormde Kerk minder hecht geworden. Steeds meer medewerkers van de stichting behoorden tot andere kerkgenootschappen.²

In de decennia na de Tweede Wereldoorlog daalde het aantal pupillen in de Martha-Stichting van ongeveer 510 in 1947 naar 382 in 1962 en 216 in 1972. De Martha-Stichting had een eigen ziekenhuisje, een eigen lagere school – de Wilhelminaschool – en tot 1964 een ulo (uitgebreid lager onderwijs). Ook was er op het internaatsterrein een huishoudschool voor meisjes. Tot in de jaren vijftig kende de Martha-Stichting werkplaatsen waar jongens ambachten konden leren, zoals dat van schoenmaker. In 1982 fuseerde de Martha-Stichting met de Stichting Observatiecentrum Marnixhove tot Rijnhove.³ Rijnhove legde zich aanvankelijk toe op de zorg voor kinderen uit de regio Alphen aan den Rijn met ernstige ontwikkelingsproblemen en kinderen die thuis niet zijn te handhaven.⁴ Inmiddels maakt Rijnhove als 'locatie Rijnhove' deel uit van de jeugdzorgorganisatie Horizon. Tegenwoordig is het onder meer een residentiële voorziening voor ongeveer negentig jongeren van 12 tot 18 jaar met complexe ontwikkelings-, leer-, en/of gedragsproblemen.⁵

Het archief van de Martha-Stichting ligt opgeslagen op twee locaties. Een fors deel berust in de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit Amsterdam (Collectie HDC/Protestants erfgoed).⁶ Dat archief omvat stukken uit de periode 1883 tot 1972. Dit archiefdeel is behoorlijk geschoond en goed geïnventariseerd en daarmee goed te doorzoeken. Dit rapport is voor het overgrote deel gebaseerd op dit archief. Het nadeel van het geschoonde archief is dat veel vragen over pedagogische motieven en de dagelijkse gang van zaken moeilijk te achterhalen zijn. Het andere deel van het archief ligt op een zolder van de locatie Rijnhove in Alphen aan den Rijn. Hier bevindt zich archiefmateriaal dat de gehele onderzoeksperiode beslaat. Het materiaal is niet geïnventariseerd en nauwelijks geordend. Het onderzoek in dit gedeelte van het archief is zeer beperkt geweest wegens tijdgebrek omdat de onderzoekers er pas in maart 2018 toegang toe werd verleend. Daarom is de keuze gemaakt om het onderzoek te concentreren op de periode 1945-1972.

Naast het instellingsarchief is via de krantendatabase Delpher gezocht naar geweldsincidenten en ook via de website van Nederland Heelt, een online platform voor mensen die in hun jeugd slachtoffer zijn geweest van seksueel misbruik of van fysiek of psychisch geweld.⁷ Via beide websites werd niets gevonden. Ook het archief van het Schadefonds Geweldsmisdrijven in Den Haag bevat geen dossiers

¹ www.alphens.nl/locaties/park-rijnstroom.html, geraadpleegd op 8 november 2017.

² Leeftang 2006, 1, 5-6.

³ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 97-98.

⁴ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 98.

⁵ www.horizon.eu/horizon-locaties/rijnhove/, geraadpleegd op 27 juni 2018.

⁶ Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, Collectie HDC/Protestants erfgoed, Archief van de Vereniging voor kinderopvang De Martha-Stichting te Alphen aan den Rijn (voortaan AM).

⁷ www.nederlandheelt.nl, geraadpleegd op 2 oktober 2018.

over de Martha-Stichting en evenmin het archief van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd in Utrecht. Wel zijn zes meldingen ingezien bij het meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Een van die meldingen valt buiten de onderzochte periode. Het betreft de ervaring van een vrouw die van 1979 tot 1981, van haar dertiende tot haar vijftiende levensjaar, in Rijnstroom woonde, de voormalige Martha-Stichting. Ze vertelde er te zijn geslagen en aan haar haar te zijn getrokken; er werd geschreeuwd, geschopt en gescholden. Ook werd ze opgesloten in een donkere kast en op haar slaapkamer. Daarnaast werd ze geregeld – hoe vaak staat niet vermeld – zonder eten naar bed gestuurd. Ze voelde zich erg onveilig.⁸ Hieruit blijkt dat ook na 1972 geweld voorkwam in de instelling.

Dat meer geweld in de Martha-Stichting heeft plaatsgevonden blijkt uit (auto)biografische geschriften van oud-pupillen en uit een uitzending van het televisieprogramma *Andere Tijden* van 17 februari 2018. Daarin kwamen oud-pupillen aan het woord die vanaf eind jaren dertig tot na de Tweede Wereldoorlog in het internaat woonden. (Auto)biografische ervaringen over het leven in de Martha-Stichting staan ook opgetekend in *De Viersprong*, het tijdschrift van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn. Op 27 oktober 2017 verscheen een interviewbundel met dertig verhalen van 'Martelaren', zoals oud-pupillen elkaar onderling noemen, over hun ervaringen in de Martha-Stichting.⁹ Diverse van de genoemde (auto)biografische verhalen kwamen van dezelfde personen. Zo komen enkele verhalen van oud-pupillen uit het tijdschrift *De Viersprong* terug in de uitzending van *Andere Tijden* en in het boek met interviews.

In totaal zijn in de diverse archieven 23 beschrijvingen gevonden van gebeurtenissen die als geweldsincidenten zijn te karakteriseren. Daarnaast zijn interviews gelezen en bekeken van 45 oud-pupillen waarin per interview soms verschillende geweldsvormen werden genoemd. Tegelijk is het goed te beseffen dat in de Martha-Stichting tussen 1945 en 1972 duizenden kinderen hebben gewoond. Onder hen waren er ook die het er goed hadden, al was het soms tijdelijk.¹⁰ "De jaren in de Martha-Stichting waren de mooiste van mijn leven", stelde een vrouw in 2017.¹¹ De onderzoeksvraag die aan dit verslag ten grondslag ligt, heeft als consequentie dat de nadruk ligt op de negatieve gebeurtenissen in de instelling.

Het onderzoeksverslag begint in de eerste paragraaf met gevonden meldingen van geweld. Deze informatie kan helpen bij het beantwoorden van de eerste hoofdvraag van dit onderzoek: wat is er gebeurd? De paragrafen 2, 3 en 4 gaan in op de organisatorische ontwikkelingen, het leefklimaat, personeelsselectie en personeelsbeleid, de pedagogische visie en de opvoedkundige praktijk. Naast het zoeken naar sporen van geweld, wordt in dit rapport veel aandacht besteed aan het werk- en leefklimaat in de Martha-Stichting. De beschrijving daarvan kan helpen een antwoord te geven op de tweede vraag: hoe heeft het kunnen gebeuren? Het antwoord op die vraag kan mogelijk helpen verklaringen te vinden voor het vóórkomen van geweldsincidenten. De risicofactoren op geweld worden in de concluderende paragraaf beschreven op basis van de onderzoeksresultaten.

⁸ Melding Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg (voortaan COGJ), periode 1979-1981, 14 maart 2018.

⁹ Visschedijk 2017.

¹⁰ Visschedijk 2017, 190, 228.

¹¹ Visschedijk 2017, 210.

1. Geweld in de Martha-Stichting

Over expliciet geweld in de Martha-Stichting is in het instellingsarchief weinig terug te vinden. Wat er over gevonden is, betreft geweld van jongeren richting personeel en van jongeren onderling. Toch hebben er meer geweldsincidenten plaatsvonden dan terug zijn te vinden in de archieven. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een overzicht dat de directeur in 1968 aan het bestuur van de Martha-Stichting stuurde. Dat overzicht vermeldde 87 incidenten van diverse aard. Soortgelijke rapportages werden hoogstwaarschijnlijk halfjaarlijks opgesteld, maar meer zijn daarvan niet bewaard gebleven in het archief. Dat er vaker sprake is geweest van geweld in de Martha-stichting, blijkt ook uit (auto)biografische geschriften en uit verklaringen van oud-pupillen.

1.1. Fysiek geweld

Diverse vormen van fysiek geweld kwamen voor in de Martha-Stichting. De informatie die daarover in de archieven is gevonden, betreft vooral fysiek geweld van pupillen richting personeel of van pupillen onderling. In (auto)biografische bronnen en meldingen die binnenkwamen bij de commissie gaat het grotendeels om geweld van medewerkers richting pupillen. Oud-pupillen meldden bij de commissie dat ze continue geweld ervoeren – sommigen dagelijks, anderen wekelijks – bij zichzelf of bij anderen gedurende de gehele onderzochte periode. Dat gebeurde op de interne scholen, in het interne ziekenhuis, op de eigen kamer en zowel overdag als 's nachts.¹² Maar niet alle kinderen ervoeren het, en in de ene periode kwam het meer voor dan in de andere. Een Joods meisje dat in de oorlog via diverse onderduikadressen in de Martha-Stichting belandde en er tot 1953 woonde, ervoer geweld voornamelijk van 1945 tot 1948. Volgens haar stopten de mishandelingen vooral doordat het personeel professioneler werd.¹³

Anderen daarentegen maakten fysiek geweld mee in de decennia die daarop volgden. Zo sloegen groepsleid(st)ers en onderwijzers. Dat gebeurde met de hand, met een aanwijsstok of ook wel met een knoet of een mattenklopper. Een bijnaam van een van de groepsleidsters was 'Geert Knoet', alias 'De Beul'.¹⁴ Slaan en mishandeling lagen soms dicht bij elkaar wanneer kinderen aan hun haren werden voortgetrokken of wanneer een leidster sloeg met een sleutelbos in haar hand.¹⁵ Een meisje werd tijdens haar verblijf van 1955 tot 1968 door de directeur van de instelling geslagen nadat ze chocola had gestolen.¹⁶ Op de interne school, tijdens muziekles en in de leefgroepen van oudere kinderen werden kinderen voor schut gezet, soms tot bloedens toe mishandeld of geslagen met een Spaans rietje, blijkt uit interviews met oud-pupillen in het boek van Visschedijk uit 2017.¹⁷ Een vrouw meldde bij de commissie dat de schoolmeester haar ooit zo hard sloeg dat ze bewusteloos naar het interne ziekenhuis van de Martha-Stichting werd gebracht.¹⁸ Volgens een oud-pupil vergeleken kinderen van de Martha-Stichting hun blauwe plekken en bewonderden ze die bij elkaar.¹⁹ Rond hun veertiende jaar pikten veel pupillen het slaan van de leiding niet langer. Dat leidde soms tot vechtpartijen met de leiding. Begin jaren vijftig kwam dan de onderdirecteur orde op zaken stellen. Dat deed hij door een pak slaag te geven en meisjes in de cel te stoppen.²⁰ Vanaf de jaren zeventig verminderde het fysieke geweld.²¹

Een dochter van een SS'er en een half-joodse moeder werd gedwongen te kleine klompen te dragen. Soms stond er bloed in haar klompen. De vrouw, die in de jaren 1945 tot 1949 van haar derde tot zevende jaar in de Martha-Stichting verbleef, hield er levenslang fysiek letsel aan over in de vorm

¹² Melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018; periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017; periode 1955-1968, 8 december 2016; periode 1965-1970, 11 januari 1918 en 22 maart 2018.

¹³ Melding COGJ, periode 1943-1953, getuigenis per email, datum onbekend.

¹⁴ Camman 2006, 12-13; Koetsier-van Assendelft 1998, 87; Melding COGJ, periode 1955-1968, 8 december 2016; periode 1965-1970, 11 januari 2018 en 22 maart 2018.

¹⁵ Melding COGJ, periode 1943-1953, getuigenis per email, datum onbekend.

¹⁶ Melding COGJ, periode 1955-1968, 8 december 2016.

¹⁷ Visschedijk 2017, 38-39, 43, 46-47, 87-88, 100-101, 106, 110-111, 149, 167, 186, 215.

¹⁸ Melding COGJ, periode 1943-1953, getuigenis per email, datum onbekend.

¹⁹ Melding COGJ, periode 1943-1953, 8 december 2016.

²⁰ Melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018.

²¹ Visschedijk 2017, 169.

van vergroeide tenen. Omdat ze een dochter was van een 'foute Nederlander' werd er volgens haar vaak geweld tegen haar gebruikt.²² Ook rond etenstijd vond gedurende de onderzochte periode fysiek geweld plaats. Kinderen die warm eten lieten staan, kregen de volgende etensgang, bijvoorbeeld aardappels en groente, bovenop hun soep geschept, herinnerde een oud-pupil zich in de bundel getuigenverhalen uit 2017. Soms voerden groepsleid(st)ers eten onder dwang, waarbij een groepsleider soms eerst op het eten had gespuugd.²³ Het gebeurde ook dat pupillen gedwongen hun eigen braaksel moesten opeten en er vonden tijdens het eten pesterijen plaats. De leiding strooide bijvoorbeeld zout over te hete pap. Dan zou het eten afkoelen, werd de kinderen wijsgemaakt.²⁴ Ook werd de maaltijd soms gebruikt om straf te geven. Zo moest een meisje voor haar ontbijt een heel bord drop leegeten omdat ze de dag daarvoor een snoepje had gestolen.²⁵ Pupillen mochten maar beperkt met elkaar praten. Kinderen die volgens de leiding 's avonds in bed te lang lagen te praten, moesten soms voor straf op de koude gang staan, soms tot het ochtendgloren.²⁶ Een andere strafmaatregel voor praten in bed was dat een kind gedurende een week een half uur lang voor zijn bed moest staan voordat het erin mocht.²⁷ Ook heeft een meisje van lagere-schoolleeftijd gezien dat kinderen een tijd buiten in de kou stonden, soms zonder jas en schoenen.²⁸

Naast het geweld door de (groeps)leiding en directie, gebruikten pupillen ook onderling geweld. Soms werd er gevochten. Een jongen van wie de moeder beledigd werd, takelde een andere jongen flink toe. Een andere jongen moest het vaak voor zijn zusje opnemen. Later nam het zusje het vechten zelf voor haar rekening. Een derde pupil werd als welkom door vijf oudere jongens in elkaar geslagen, maar nam één voor één wraak op hen.²⁹ Een van de weinige geweldsincidenten waarover informatie is gevonden in het archief is over een jongen die in oktober 1967 het plantsoen van de instelling vernielde. De verklaring die in een verslag hiervoor werd gegeven, was dat de Martha-Stichting geen speeltuin had. Na deze constatering werd een recreatiecommissie opgericht om te voorzien in meer vrijetijdsactiviteiten voor de pupillen.³⁰ Eenmaal is een melding gevonden van brandstichting door jongeren in het internaat. Die heeft plaatsgevonden in de tweede helft van 1968.³¹

In de Martha-Stichting kwam fysieke verwaarlozing onder andere voor door de strenge regels die er golden. Die regels konden tot misstanden en geweld leiden. Evenals bij meldingen van fysiek geweld, blijkt dat rond etenstijd en tijdens bedtijd misstanden optraden. Rond bedtijd kreeg een vrouw die er tijdens en na de oorlog als kleuter en gedurende de lagere school woonde, slechts zeer beperkte tijd om te plassen. 's Morgens stond volgens haar "zo ongeveer de doodstraf" op te lang doen over uit bed komen.³² Tijdens het eten bestond fysieke verwaarlozing onder meer uit het te weinig eten geven aan kinderen. Een vrouw zag in haar tijd in de Martha-Stichting eens twee jongetjes op de vloer liggen van wie ze dacht dat ze dood gingen en dat hun ziel naar buiten kwam. "Maar het moet hun endeldarm geweest zijn, als je ondervoed bent kan die naar buiten komen, twee leidsters probeerden die weer naar binnen de duwen."³³

Sommige groepsleid(st)ers hielden er tijdens de maaltijd strafmaatregelen op na die door de directie niet werden getolereerd. Een meisjesgroep kreeg bijvoorbeeld voor straf geen beleg op brood. Toen bleek dat directeur Meijer langs zou komen, werd snel op alle boterhammen kaas gelegd, maar de meisjes werden streng vermaand om er niet van te eten. Toen de directeur weer weg was, haalden de groepsleiders het broodbeleg weer weg.³⁴ Hetzelfde gebeurde bij jongensgroepen bij wie bezoekers van buiten langs kwamen.³⁵ Volgens oud-pupillen mankeerde er aan de kwaliteit van het eten geregeld wat. Een keer zaten de rupsen nog op de bloemkool en een andere keer bevatte een gekookt ei dat de kinderen met Pasen kregen een half kuikentje, meldde een oud-pupil die van 1947

²² Melding COGJ, periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017.

²³ Visschedijk 2017, 101, 166-167, 172; melding COGJ, periode 1943-1953, 8 december 2016.

²⁴ Melding COGJ, periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017.

²⁵ Camman 2006, 12-13.

²⁶ Camman 2006, 12-13.

²⁷ Koetsier-van Assendelft 1998, 87.

²⁸ Melding COGJ, periode 1965-1970, 11 januari 2018 en 22 maart 2018.

²⁹ Visschedijk 2017, 141, 168.

³⁰ AM, inv.nr. 36, verslag oktober 1967.

³¹ AM, inv.nr. 36.

³² Melding COGJ, periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017.

³³ Melding COGJ, periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017.

³⁴ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 88; Visschedijk 2017, 58.

³⁵ Visschedijk 2017, 48.

tot 1953 in de Martha-Stichting woonde.³⁶ Ook het onthouden van broodbeleg als straf voor bedplassen kwam voor. Sommige meisjes aten om die reden altijd kale boterhammen.³⁷

Soms luisterde de leiding niet goed naar de pupillen, wat kon leiden tot fysieke verwaarlozing. Zo beschouwden begin jaren zestig enkele groepsleidsters de aanhoudende en steeds ernstiger klachten van een meisje als aanstellerij. Het meisje was in hun ogen een lastig kind. Ze kon bijna niet lopen van de pijn, maar moest desondanks voor straf steeds meer rondjes lopen, ook in de winterkou. Dat ging door totdat ze echt niets meer kon. Pas toen mocht ze naar het interne ziekenhuis van de Martha-Stichting, waarvan de arts haar direct naar het Academisch Ziekenhuis in Leiden stuurde. Van de ernstige ziekte die artsen bij haar constateerden, genas ze pas na maanden. Jaren later hoorde ze dat de groepsleiding en de directie ontzettend geschrokken waren. Sindsdien werd er door een van de groepsleidsters goed op haar gelet. Twee anderen bleven haar streng straffen. Totdat ze een keer op een avond werd opgesloten in een kast, maar de betreffende leidsters haar vergaten en ze pas de volgende ochtend met onderkoelingsverschijnselen werd bevrijd. Dat ze het daarna beter kreeg, kwam volgens haar doordat de leidster die het wel goed met haar voor had haar collega's waarschuwde dat ze de politie zou inschakelen wanneer die het meisje nog één keer zouden lastigvallen.³⁸

1.2. Seksueel geweld

Gedurende de onderzochte periode was sprake van seksueel misbruik. Een onderwijzer was handtastelijk jegens meisjes tijdens de les.³⁹ Een andere docent was handtastelijk daarbuiten.⁴⁰ Ook oudere jongens misbruikten elkaar.⁴¹ Een vrouw vertelde dat ze als meisje seksueel misbruikt werd door een kinderpsychiater en een psychologe van de Martha-Stichting.⁴² Een andere vrouw getuigde ervan dat ze op een "vieze manier" was gewassen door een leidster.⁴³ In het incidentenoverzicht aan het bestuur over de tweede helft van 1968 wordt twee keer melding gemaakt van seksuele contacten tussen pupillen onderling.⁴⁴

1.3. Psychisch geweld

Het psychisch geweld nam binnen de Martha-Stichting heel verschillende vormen aan. Te denken valt aan vernedering, opsluiting, het inhouden van zakgeld en getuige zijn van geweld. Gedurende de onderzochte periode maakten pupillen op verschillende wijze vernederingen mee. Groepsleiders vernederden bijvoorbeeld kinderen die 's nachts in bed plasten. Bedplassen kwam veel voor. Een jongen moest om die reden een hele dag met zijn natte broek op een stok achter een groepsleider aanlopen, een andere jongen werd naakt onder de douche gezet ten overstaan van de hele groep. Andere kinderen moesten soms met blote billen op de hete verwarming zitten, of de hele dag op de 'biekenbank' ('biek' betekent varken).⁴⁵ Andere bedplassers werden naakt over de knie van een groepsleidster gelegd terwijl zij een liedje zong. De natte onderbroek moesten ze op hun hoofd dragen.⁴⁶ Een meisje van tien jaar dat in haar broek had gepoept, werd met haar hoofd naar haar open gespreide broek gedraaid.⁴⁷ Vernederend was ook dat kinderen op de interne lagere school van de Martha-Stichting soms urenlang in de hoek moesten staan.⁴⁸

Een veel toegepaste strafmaatregel die als psychisch geweld valt te duiden, is het opsluiten van pupillen. Daarvoor gebruikten groepsleiders in de Martha-Stichting een kast, een (isoleer)cel of een

³⁶ Visschedijk 2017, 75.

³⁷ Koetsier-van Assendelft 1998, 87; Visschedijk 2017, 110.

³⁸ Visschedijk 2017, 122-127.

³⁹ Koetsier-van Assendelft 1998, 87; Visschedijk 2017, 38.

⁴⁰ Visschedijk 2017, 60.

⁴¹ Visschedijk 2017, 225.

⁴² Melding COGJ, periode 1965-1970, 11 januari 2018 en 22 maart 2018.

⁴³ Melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018.

⁴⁴ AM, inv.nr. 36.

⁴⁵ Koetsier-van Assendelft 1998, 88; melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018.

⁴⁶ Melding COGJ, periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017.

⁴⁷ Melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018.

⁴⁸ Melding COGJ, periode 1965-1970, 11 januari 2018 en 22 maart 2018.

grote vuile (was)kist. Volgens een vrouw overleed vlak na de oorlog een meisje dat in een donkere kast was opgesloten. Van de leiding hoorde ze als verklaring dat het meisje teveel beukennootjes had gegeten. Wat er precies was gebeurd, was haar onduidelijk.⁴⁹ In een isoleercel, aldus het getuigenis van een oud-pupil, lag slechts een matras en stonden twee kasten. Er zaten tralies voor het raam van gewapend glas. Het meisjeshuis waar deze pupil verbleef, telde twee cellen. Sommige kinderen werden daar geregeld en langdurig in opgesloten, zo vertellen getuigen in diverse bronnen.⁵⁰ Een meisje van een jaar of zestien overkwam dat bijvoorbeeld begin jaren vijftig omdat ze was weggelopen.⁵¹ Een andere vrouw werd eind jaren zeventig 's nachts opgesloten en mocht in de tussentijd niet naar het toilet.⁵² In een van de verslagen van de directie uit 1945 wordt vermeld dat een meisje "na een lange sombere isolatietijd 6 mei [is] opgenomen in Wolfheze". Dat was een internaat voor patiënten met een psychiatrische aandoening.⁵³ Onduidelijk is hoe lang de isolatie had geduurd en wat de reden daarvoor was.

Een andere vorm van psychisch geweld was, vooral volgens vrouwelijke oud-pupillen, dat zij hard moesten werken, bijvoorbeeld bij het schoonmaken van groente. Ze kregen daar geen loon voor, maar slechts 25 cent zakgeld per maand. Het werd door sommigen ervaren als een vorm van kinderarbeid. Een vrouw herinnerde zich dat ze in de jaren vijftig "mooie kleren" moest maken, bijvoorbeeld voor de dochters van de predikant-directeur, terwijl ze zelf in grauwe kleren en op klompen liep.⁵⁴ De 10 cent zakgeld per week die pupillen volgens een mannelijke oud-pupil kregen, werd geregeld weggestreept tegen boetes vanwege "fouten". Andere keren werd zakgeld volgens hem helemaal niet uitgekeerd.⁵⁵

Getuige zijn van geweld is door de oud-pupillen als psychisch geweld ervaren. In de Martha-Stichting waren veel pupillen tot in de jaren zestig getuige van het slaan door de groepsleiding. Dat maakte hen angstig. Uit angst om zelf ook slachtoffer te worden, gedroegen sommige pupillen zich daarom altijd gehoorzaam. Een vrouw meldde decennia later dat ze voortdurend in angst leefde en dat ze nooit ergens haar verhaal kon doen.⁵⁶ Soms werd het gedrag van de leiding zo onrechtvaardig gevonden dat pupillen in opstand kwamen. Een meisje dreigde een groepsleidster eens met een mes omdat die haar zusje zwaar had toegetakeld.⁵⁷ Een ander meisje was zo jaloers op twee anderen dat ze een leidster een mes op de keel zette.⁵⁸ Een groepsleider had eens het gevoel dat hij een groep niet in de hand had. Hij dreigde de orde te handhaven met enkele jiu-jitsu-acties. Enkele grote jongens pikten dit niet en lieten de groepsleider "alle hoeken van de zaal zien" totdat een andere groepsleider de rust weer wist te herstellen.⁵⁹

Wanneer pupillen zich niet lieten corrigeren, zochten groepsleiders naar alternatieve vormen om de orde te handhaven. Dreigen met overplaatsing naar een andere instelling was daar een vorm van. Daarmee zouden ze uit hun vertrouwde omgeving worden gehaald. Richting oudere jongens die in de Martha-Stichting overlast bezorgden, dreigden groepsleiders soms met overplaatsing naar "strafinrichting Valkenheide", herinnerde een oud-pupil zich.⁶⁰ Valkenheide was een protestants-christelijk jongensinternaat bij Maarsbergen waar jongens die als lastig ervaren werden naar toe werden gebracht vanuit verschillende kinderbeschermingsinstellingen. Soms voegde de leiding de daad bij het woord. Zo werd in 1950 een jongen die al sinds zijn tweede jaar in de Martha-Stichting woonde naar een andere instelling gestuurd. Onbekend is of de jongen in dit geval naar Valkenheide werd gebracht.⁶¹

⁴⁹ Melding COGJ, periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017; periode 1937-1953, 17 mei 2018.

⁵⁰ Camman 2006, 13; Visschedijk 2017, 30, 44, 105-106, 116, 173, 198; melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018.

⁵¹ Melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018.

⁵² Melding COGJ, periode 1965-1970, 11 januari 2018 n 22 maart 2018.

⁵³ AM, inv.nr. 6, december 1945, 18; inv.nr. 18, Verslag directie 7 april-13 mei 1965.

⁵⁴ Melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018; Koetsier-van Assendelft 1998, 87.

⁵⁵ Visschedijk 2017, 45-47, 116.

⁵⁶ Melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018; periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017; periode 1943-1953, getuigenis per email, datum onbekend.

⁵⁷ Visschedijk 2017, 50-51, 101.

⁵⁸ Visschedijk 2017, 207.

⁵⁹ Kruis 2006, 9.

⁶⁰ Visschedijk 2017, 48.

⁶¹ AM, inv.nr. 586.

Ook tussen pupillen was soms sprake van psychisch geweld dat tot gevoelens van onveiligheid leidde. Dergelijke geweldsvormen varieerden van agressief gedrag, schelden en driftbuien van pupillen tot diefstal. In de archieven is een overzicht bewaard over diefstallen die in de eerste helft van 1963 werden gepleegd door pupillen uit de Martha-Stichting. Zo stal een 15-jarige pupil 35 gulden van de leidster van het kinderkas.⁶² Twee meisjes liepen weg en namen daarbij de fiets mee die ze van een assistent-groepsleidster hadden mogen lenen om een pupil van de Martha-Stichting naar de kleuterschool te brengen.⁶³ In een overzicht van geweldsincidenten dat aan het bestuur werd toegestuurd in de tweede helft van 1968 werden dertig diefstallen genoteerd. Ook bevat het overzicht vier meldingen van kinderen die betrappt werden bij een inbraak. Van agressie, schelden en driftbuien maakte het overzicht 25 keer melding. Even vaak was er sprake van provoceren, uitdagen en plagen door pupillen. De leeftijd van deze kinderen is niet bekend en ook niet of het jongens of meisjes betrof.⁶⁴

Incidenteel in de instellingsarchieven, maar vaker in getuigenverhalen komen vormen van psychische verwaarlozing voor. In de Martha-Stichting was sprake van het onthouden van contact met familie als strafvorm, maar ook van het pesten van pupillen door groepsleiding en van het bieden van te weinig positieve aandacht aan pupillen. De meest gevonden vorm van psychisch geweld is het onthouden van contacten van kinderen met hun ouders of andere familieleden. Deze vorm is vijf keer genoteerd, al gebeurde dat structureel. Het onthouden van contact met ouders of andere familie was namelijk een bewuste pedagogische keuze die met medeweten van de directie werd gemaakt. Contact met hun vroegere sociale milieu achtte de Martha-Stichting tot 1965 niet in het belang van de kinderen zelf. De kinderen waren vaak uit huis geplaatst omdat het met de opvoeding niet goed ging en confrontatie met hun oude milieu zou voor de kinderen mogelijk niet goed zijn. Na 1965 paste de directie haar beleid op dit punt aan na kritiek vanuit kinderbeschermingsinstellingen, zoals verderop zal blijken.

Tot die tijd, blijkt ook uit archieven, kwam het onthouden van contact geregeld voor. Zo bevindt zich in het archief een lijst met namen van pupillen waarvoor toestemming werd gevraagd om bij familie te logeren. Vaak kregen ze die, maar een enkele keer werd het verzoek geweigerd.⁶⁵ Een meisje mocht in december 1945 niet bij haar broer logeren omdat ze eerder al twee weken vakantie had "genomen". De vakantie in december was "voor degenen, die goed opgepast hebben". Het lijkt erop dat het onthouden van de logeerpartij een disciplinerende maatregel was. De toon in een brief van directeur Meijer aan haar broer is opvallend fel: "Ik heb XX in het minst niet geplaagd; ik heb haar toegestaan een avondcursus te volgen en heb gedaan wat goed voor haar was [...]. U moet daar niet verder over zaniken, want dan zou inderdaad ook van mijn kant de verhouding tot U niet beter worden."⁶⁶ De beide broers van het meisje mochten overigens wel bij hun oudere broer logeren. Een andere jongen mocht in de zomer van 1950 alleen logeren bij zijn grootouders. Hij moest dan wel beloven niet stiekem naar zijn ouders in een nabijgelegen dorp te gaan.⁶⁷ Een dochter van een ongehuwde rooms-katholieke vrouw heeft, nadat ze in de Martha-Stichting kwam, haar moeder nooit meer gezien. Die mocht haar kinderen niet bezoeken.⁶⁸

Een tweede vorm van psychische verwaarlozing, die gedurende de gehele onderzochte periode bleef voorkomen en die veel invloed had op het latere leven van veel pupillen, was het gebrek aan positieve aandacht door groepsleid(st)ers. Diverse 'Martelaren' ervoeren het klimaat binnen de Martha-Stichting als liefdeloos. Een van hen ervoer haar verblijf als "een hel", onder meer omdat er volgens haar sprake was van emotionele verwaarlozing in een "totaal liefdeloos klimaat".⁶⁹ Een van de oorzaken daarvan was volgens andere oud-pupillen dat leidsters van de leefgroepen vaak wisselden. Daardoor bouwden ze nauwelijks een band op met de kinderen.⁷⁰ Daarbij kwam dat pupillen door

⁶² AM, inv.nr. 34, 'Diefstal', bijlage behorende bij schrijven aan bestuurslid Th. Ruys, 1 juli 1963, 'Eigen voogdij Martha Stichting'.

⁶³ AM, inv.nr. 34, 'Diefstal', bijlage behorende bij schrijven aan bestuurslid Th. Ruys, 1 juli 1963, Pupillen 'geplaatst door kinderbescherming'.

⁶⁴ AM, inv.nr. 36.

⁶⁵ AM, inv.nr. 526.

⁶⁶ AM, inv.nr. 526, Th. Meijer aan broer van X.X., 6 december 1945. De naam van het meisje en ook van andere kinderen zijn uit privacyoverwegingen geanonimiseerd.

⁶⁷ AM, inv.nr. 586, Vereniging Kinderzorg Arnhem aan ds. Meyer, 15 juli 1950.

⁶⁸ Camman 2006, 11; Visschedijk 2017, 129.

⁶⁹ Melding COGJ, periode 1943-1947, 9 augustus 2016 en 22 augustus 2017.

⁷⁰ Visschedijk 2017, 74.

sommige groepsleiding structureel werden gewantrouwd, onder meer als gevolg van het strenge regime waar de pupillen aan waren onderworpen.⁷¹

Gebrek aan aandacht uitte zich op verschillende manieren. Een voorbeeld, uit 1948, is dat een groepsleidster boos reageerde op enkele kinderen die weigerden te delen van de snoepjes die ze hadden gekregen van een vriendelijke mevrouw. Achteraf had de groepsleidster wel spijt van hoe ze had gereageerd, schreef directeur Meijer aan de betreffende mevrouw die over het voorval een schriftelijke klacht had ingediend.⁷² Andere vormen waren de negatieve bejegening die pupillen soms ten deel viel en het gebrek aan ontwikkelingsmogelijkheden. Een meisje werd door haar leiding "varken" genoemd. Ze ontving naar eigen zeggen begin jaren vijftig weinig (taal)onderwijs, er waren geen boeken en geen lectuur.⁷³ Ook werd een meisje uitgescholden als "hoerenjong" en mocht ze daarom niet mee met een uitje.⁷⁴ Anderen herinneren vooral dat ze zich vaak eenzaam voelden en dat ze iedereen binnen de Martha-Stichting wantrouwden.⁷⁵ Wanneer meisjes hun werk niet goed genoeg deden, kregen ze de wind van voren, waardoor ze een negatieve kijk op zichzelf en op hun vaardigheden ontwikkelden. Het resultaat was dat veel meisjes volgens een 'martelaar' "een zeer laag zelfbeeld" hadden wanneer ze de Martha-Stichting verlieten.⁷⁶

Het bestuur lijkt van dergelijke voorvallen maar weinig weet te hebben gehad. Uit bestuursnotulen blijkt tenminste maar zelden dat zij zich persoonlijk op de hoogte stelden van het reilen en zeilen van de stichting. Van een rondgang wordt wel melding gemaakt in 1962. Tijdens een bezoek aan het kinderkuis dat jaar constateerden twee vrouwelijke bestuursleden, freule Van Kretschmar en mejuffrouw Koenen, dat de kleine kinderen die daar woonden te veel aan hun lot werden overgelaten. De reden was volgens beide dames dat de groepsleiders in het kinderkuis "belast zijn, althans zich belasten met huishoudelijke bezigheden". De vraag was volgens hen of dat het gevolg was van personeelstekort of van gebrek aan inhoudelijke kwaliteit van de medewerkers "in zoverre de leiders het pedagogisch werk niet aankunnen en vluchten in het zuiver huishoudelijk werk". Daarbij kwam de constatering dat ook directeur Vogel en predikant Veen overbelast waren. Als gevolg daarvan bestond er volgens de beide dames te weinig aandacht voor pastorale bijstand aan pupillen. Naar aanleiding van de beschreven situaties besloot de directie een extra pedagogisch assistent aan te stellen naast adjunct-directeur en pedagoog Jan van der Ploeg. Dan zouden de pupillen meer aandacht kunnen krijgen.⁷⁷

De meeste meisjes kregen na hun achttiende een positie als dienstbode of huishoudelijke hulp. Vanuit de Martha-Stichting, zo is de ervaring van veel oud-pupillen, waren zij onvoldoende voorbereid op het leven buiten het internaat. Door onkunde en onbevangenheid die daarvan het gevolg was, zijn volgens een oud-pupil veel meisjes uitgebuit en misbruikt.⁷⁸ Dat er geweld in de Martha-Stichting heeft plaatsgevonden blijkt duidelijk uit de bovenstaande beschreven situaties. De pupillen durfden hun ervaringen vaak niet te vertellen. Een meisje dat haar verhaal vertelde aan de kinderrechtcr, werd niet geloofd.⁷⁹ De historische context waarbinnen de beschreven geweldsincidenten konden plaatsvinden en die het vóórkomen ervan deels zouden kunnen verklaren, is het onderwerp van het vervolg van dit rapport.

⁷¹ Visschedijk 2017, 125-129.

⁷² AM, inv.nr. 98, Directeur ds. Meijer aan familie B., 10 mei 1948.

⁷³ Melding COGJ, periode 1937-1953, 17 mei 2018.

⁷⁴ Visschedijk 2017, 200.

⁷⁵ Melding COGJ, periode 1955-1968, 8 december 2016.

⁷⁶ Koetsier-van Assendelft 1998, 88.

⁷⁷ AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen 6 juni 1962.

⁷⁸ Koetsier-van Assendelft 1998, 87-88.

⁷⁹ Melding COGJ, periode 1965-1970, 11 januari 2018 en 22 maart 2018.

2. Organisatie en leefklimaat

Om te achterhalen wat risicofactoren waren voor het vóórkomen van geweld, schetsen we allereerst de populatie- en organisatieontwikkeling en enkele onderwijsontwikkelingen binnen de Martha-Stichting.

2.1. De doelgroep

In de Martha-Stichting werden meisjes en jongens van alle leeftijden opgenomen, ook pasgeboren baby's.⁸⁰ De kinderen verlieten de stichting vaak rond hun achttiende jaar. In maart 1947 telde de Martha-Stichting 510 kinderen die begeleid werden door 44 personeelsleden. In de jongenspaviljoens lag de verhouding met de groepsleiders op ongeveer één groepsleid(st)er per elf pupillen en bij de meisjespaviljoens één groepsleid(st)er op ruim 21 pupillen. Mogelijk hadden de meisjes weinig begeleiding nodig omdat ze binnen of buiten de instelling huishoudelijk werk verrichtten dat ze grotendeels zelfstandig konden verrichten. Het kinderhuis, met jongens en meisjes van 0 tot 10 jaar, telde met achttien leid(st)ers op 158 kinderen een bezetting van één op bijna negen kinderen en had daarmee de grootste personeelsdichtheid.⁸¹ Puberjongens verbleven tot eind jaren vijftig in leefgroepen van twintig jongens.⁸²

Tabel 1. Aantallen pupillen en medewerkers in de Martha-Stichting in 1947

Paviljoens	Pupillen	Leeftijden ⁸³	Personeelsleden	Pupillen per medewerker
Jongenshuis	90 in drie paviljoens	15 jaar en ouder	8	11,25
Schooljongenspaviljoen	90 in drie paviljoens	11 tot 14 jaar	8	11,25
Meisjeshuis	128	11 tot 14 jaar	6	21,3
Meisjespaviljoen	44	15 jaar en ouder	4	11
Kinderhuis	158	0 tot 10 jaar	18	8,7
Totaal	510		44	12,7

In de jaren vijftig woonden er rond de vijfhonderd kinderen en bestond "het gezin", zoals Meijer de stichting aanduidde, uit ongeveer zeshonderd mensen.⁸⁴ De verhouding tussen de jongens en meisjes was in deze jaren gelijk. In de archieven bevinden zich diverse brieven waarin de directeur een opname van een kind afwijst met als argument dat de paviljoens vol zijn. In 1964 was de bevolking van de Martha-Stichting gedaald tot ongeveer 360 pupillen. De afname van het aantal pupillen leidde tot financiële problemen.⁸⁵ De vaste lasten van de instelling, zoals kosten voor het onderhoud van de gebouwen, bleven namelijk even hoog.

In 1964 schreef de pedagoog Van der Ploeg een 'problemen-nota' waarin hij verklaringen zocht voor de aanhoudende daling van het aantal pupillen in de Martha-Stichting. Volgens hem was een van de redenen van de daling dat vanaf begin jaren vijftig het gemiddelde verblijf van kinderen in de Martha-Stichting sterk was gedaald. In 1950 was de verblijfsduur nog drie jaar en vier maanden. In 1962 was dat gedaald tot twee jaar en één maand. De oorzaak daarvan was volgens Van der Ploeg dat het aantal kinderen dat jaarlijks uit de instelling werd geplaatst, toenam. In 1951 waren dat er 131 en in 1961 en 1962 respectievelijk 149 en 162 pupillen. De hogere uitstroom werd echter niet gecompenseerd door een hogere instroom. Een van de redenen voor de achterblijvende instroom was dat de Martha-Stichting, zo zal verderop blijken, niet goed bekend stond bij veel instellingen

⁸⁰ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 73.

⁸¹ AM, inv.nr. 91, Directeur Marthastichting aan Hoofd Afdeling Sociale Bijstand, Ministerie van Sociale Zaken, 21 maart 1947. Betreft aanvraag horloges voor personeelsleden.

⁸² Visschedijk 2017, 46.

⁸³ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 76-77.

⁸⁴ Meijer 2005, 72.

⁸⁵ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 1, 4.

binnen de kinderbescherming en dat die daarom minder kinderen in dit internaat plaatsten. Een andere reden was dat er, volgens Van der Ploeg uit pedagogische noodzaak, met veel kleinere groepen werd gewerkt. De aanhoudende daling van het aantal pupillen was volgens hem een reden voor het Ministerie van Justitie om het aantal plaatsen in de Martha-Stichting begin jaren zestig terug te brengen van ruim 400 tot 382.⁸⁶ Tien jaar later, in 1972, werd het maximale aantal plaatsen voor voogdijkinderen verder naar beneden bijgesteld tot 216 plaatsen.⁸⁷

Deze nieuwe maximalisering van het aantal pupillen in het internaat kwam een jaar nadat vier nieuwe groepshuizen waren geopend als afsluiting van een serie nieuwbouwprojecten. Tot die nieuwbouw was onder meer besloten omdat de directie rekende op groei van het aantal pupillen wanneer er weer meer leefruimte was gecreëerd.⁸⁸ Maar dat was niet de enige reden voor nieuwbouw. De Martha-Stichting was een van de vele residentiële instellingen die in deze periode vanuit pedagogische overwegingen nieuwbouw pleegde omdat er binnen de jeugdzorg meer aandacht kwam voor privacy en individuele benadering van kinderen. In de nieuwgebouwde paviljoens zouden medewerkers beter groepsgericht kunnen werken.⁸⁹ Het dalende aantal kinderen in de Martha-Stichting zorgde echter voor leegstand van gebouwen op het internaatsterrein. Overheids-bezuinigingen leidden in 1972 tot het ontslag van 38 personeelsleden in het kader van de landelijke reorganisatie van de kinderbescherming.⁹⁰ Een protest van kinderen en personeel tegen de ontslagen door een petitie aan te bieden aan het Ministerie van Justitie, sorteerde geen effect.⁹¹

Leegstaande gebouwen op het internaatsterrein kregen halverwege de jaren zeventig andere bestemmingen. Onder meer de nieuw opgerichte Stichting Observatiecentrum Marnixhove nam enkele panden in gebruik.⁹² Eind jaren zeventig ontstond er opnieuw onderbezetting in het internaat. Er waren nog maar rond de tachtig pupillen over in het internaat, terwijl er in 1982 nog 75 personeelsleden werkten.⁹³ Ondertussen moesten de gebouwen en het internaatsterrein nog wel onderhouden worden en dat kostte veel geld.⁹⁴ Op grond van de onderbezetting in 1979 en 1980 vond, op instigatie van het Ministerie van Justitie, in 1982 een bestuurlijke fusie plaats met Marnixhove. Dat jaar was de gemiddelde verblijfsduur van de pupillen gedaald tot minder dan een jaar.⁹⁵

Kinderen werden ingedeeld in leeftijdsgroepen en op basis van hun IQ. Vanaf de jaren vijftig bestond een groot gedeelte van de bevolking uit kinderen met een intelligentieniveau dat onder het gemiddelde lag. Directeur Meijer maakte in 1950 onderscheid tussen kinderen in de Martha-Stichting die debiel, psychopatisch, zwakbegaafd, normaal en begaafd waren. Een behoorlijk aantal van de kinderen werd beschouwd als 'debiel': 51 jongens (22,6 procent van de 225 jongens) en 67 meisjes (29,9 procent van de 224 meisjes). Daarnaast werden 69 jongens (30,7 procent) en 66 meisjes (29,5 procent) als zwakbegaafd aangemerkt. Van de jongens werd 39,1 procent als 'normaal' beschouwd en 35,7 procent van de meisjes. De cijfers waren wel wat onnauwkeurig, stelde Meijer. De grens tussen debiel en zwakbegaafd was volgens hem namelijk moeilijk te trekken. Ook was hem niet van alle kinderen het IQ bekend. De aanleiding voor het maken van dit overzicht was een verzoek aan het Ministerie van Justitie om meer subsidie te krijgen voor de zorg aan "debiele meisjes met gebrekkig sociaal aanpassingsvermogen".⁹⁶

Drie jaar later, begin 1953, noteerde een betrokkene bij de school van de Martha-Stichting – wie het was, is onbekend – het volgende vermoeden: "Naar schatting ligt ongeveer 60-80 procent van onze inrichtingsbevolking beneden het gemiddelde I.Q. van 100. Slechts enkelen komen in verhouding tot de rest boven de 100 uit met een I.Q. dat varieert van +/- 110-125."⁹⁷ Dat laatste is weer een erg

⁸⁶ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 1.

⁸⁷ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 97.

⁸⁸ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 91.

⁸⁹ Rietveld-van Wingerden 2017, 333.

⁹⁰ AM, inv.nr. 15, bestuursnotulen 18 mei 1972.

⁹¹ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 97.

⁹² Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 97-98.

⁹³ AM-Stichting Alphen, *Het Marnixstroompje* (jrg. 1982 no.7) z.p.

⁹⁴ Visschedijk 2017, 232.

⁹⁵ Visschedijk 2017, 232.

⁹⁶ AM, inv.nr. 109, Directeur (Meijer) aan Dr. L. Berger, Departement van Justitie, 7^e afdeling, 19 december 1950.

⁹⁷ AM, inv.nr. 16, Zn., 'Aanvulling op het Rapport over de Wilhelminaschool van 1^e kwartaal 1952', 4 (6 januari 1953).

hoog IQ en staat in contrast met het aantal pupillen met juist een heel laag IQ. Dat het aantal 'debiele' kinderen in de Martha-Stichting relatief hoog was, blijkt wel uit het gegeven dat het meisjeshuis tot 1959 een afzonderlijke afdeling had voor debiele meisjes. Die meisjes heetten 'Zonnestraaltjes', maar de afdeling werd opgeheven omdat ze niet voldeed.⁹⁸ Waarom de afdeling niet voldeed, vermeldde directeur Meijer in 1959 niet, maar mogelijk geeft een opmerking van Van der Ploeg uit 1964 daar antwoord op. Volgens hem kwam dat doordat bestuur en directie van de Martha-Stichting in de jaren vijftig er bewust voor hadden gekozen strengere voorwaarden te stellen aan opname. Als gevolg daarvan werden er "vrijwel geen debielen" meer opgenomen, hoewel die doelgroep landelijk gezien juist groter werd.⁹⁹

Met die laatste opmerking haakte Van der Ploeg waarschijnlijk in op een discussie die een jaar eerder, in 1963, binnen het bestuur was gevoerd over de mogelijkheden om zich als internaat meer te richten op de opvang van zeer moeilijk opvoedbare kinderen in de leeftijd van 17 tot 19 jaar en mogelijk ook debiele kinderen. De reden voor deze discussie was de gestage afname van het aantal kinderen dat naar de Martha-Stichting kwam, wat onder andere tot financiële problemen had geleid. De Martha-Stichting stond bekend als internaat voor 'normale kinderen', stelde het bestuur. Zeer moeilijk opvoedbare kinderen en 'debielen' behoorden daar niet toe. Het leidde er soms toe dat broertjes en zusjes rigoureuus van elkaar werden gescheiden wanneer de ene wel en de ander niet 'normaal' was, zoals een meisje in 1957 overkwam toen ze met haar broertje dat een verstandelijke beperking had naar de Martha-Stichting werd gebracht.¹⁰⁰ Tot een wijziging in de doelgroep was in 1963 niet besloten. Waarom het aantal aanmeldingen van pupillen achterbleef bij het aantal beschikbare plaatsen, bleef voor het bestuur in 1963 nog een raadsel.¹⁰¹

Behalve naar IQ, werden kinderen ook onderverdeeld naar gedrag en de moeilijkheidsgraad van de opvoeding. Van de ongeveer 350 kinderen die in de Martha-Stichting in 1968 woonden, werden er in dat jaar 117 als volgt gecategoriseerd: veertig vertoonden "onaangepast reactief gedrag", vijf waren er "overwegend neurotisch", vijf vertoonden "fase-moeilijkheden", drie waren er "psychopathisch gestoord" en één had een "ernstig verstandelijk tekort". 58 kinderen uit deze selectie vertoonden geen gedragsmoeilijkheden. Verder staat er bij het overzicht aangetekend: "Sommige kinderen zijn in meerdere categorieën geboekt."¹⁰² Een jaar later rubriceerde adjunct-directeur Van der Ploeg gegevens over de kinderen. Evenals in 1950 voor Meijer gold, was het doel hiervan om meer subsidie te verkrijgen van het Ministerie van Justitie. Vooral voor de hulpverlening aan moeilijk en zeer moeilijk opvoedbare kinderen was meer geld nodig volgens Van der Ploeg.¹⁰³

2.2. Kleinere leefgroepen en differentiatie

De meeste kinderen kwamen naar de Martha-Stichting na tussenkomst van een rechter of kinderrechter, de zogenaamde voogdijkinderen. Van de ongeveer 360 pupillen die in 1964 in de Martha-Stichting woonden, waren er ongeveer 140 door de kinderrechter geplaatst, door de Raad van de Kinderbescherming ongeveer 65, door voogdijverenigingen ongeveer 135 en door Sociale Zaken en GGD van diverse gemeenten ongeveer 30.¹⁰⁴ Uit dit overzicht blijkt dat bijna alle kinderen voogdijkinderen waren, uitgezonderd mogelijk de ongeveer dertig die via gemeenten in de stichting waren geplaatst. Van de 143 kinderen die tussen 1 juli 1967 en 1 juli 1968 naar de Martha-Stichting kwamen, waren er twaalf geplaatst door voogdijverenigingen. Verreweg de meesten waren toen geplaatst door de kinderrechter (68), Sociale Zaken en GGD (43) en Raden van Kinderbescherming (20).¹⁰⁵ Ook hier gold dat het voogdijkinderen waren voor wie een externe voogd was aangesteld.

⁹⁸ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 83; AM, inv.nr. 17, Verslag voor de Bestuursvergadering van 30 juni 1959, 1.

⁹⁹ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 2. Zie ook het onderzoeksverslag over de zorg voor kinderen met een licht verstandelijke beperking door de Vereniging Kinderzorg Zeeland (1953-1980) in het kader van het onderzoek Geweld in de Jeugdzorg, sectie LVB.

¹⁰⁰ Visschedijk 2017, 131-132.

¹⁰¹ AM, inv.nr. 33, Kort verslag van de bestuursvergadering, 18 september 1963.

¹⁰² AM, inv.nr. 36, 1-7-1967 tot 1-7-1968, Overzicht van opname, afwijzing en terugtrekking van kinderen.

¹⁰³ AM, inv.nr. 19, Verslag van de directeur over de periode 15 januari – 12 februari 1969.

¹⁰⁴ AM, inv.nr. 33, 'Kort overzicht om een indruk te krijgen van het type kind dat zich in de Martha-Stichting bevindt', z.j. (1964).

¹⁰⁵ AM, inv.nr. 36, 1 juli 1967 tot 1 juli 1968, Overzicht van opname, afwijzing en terugtrekking van kinderen.

Uit deze cijfers blijkt dat het voor een aanzienlijk deel door de overheid geplaatste kinderen betreft die in de Martha-Stichting werden opgenomen.

In de eerste helft van de twintigste eeuw leefden de kinderen in de Martha-Stichting in leeftijdsgroepen van tientallen kinderen. Vanaf hun tiende jaar werden ze verdeeld naar sekse. Het was Meijer die vanaf 1935 begon met de opvang van kinderen in iets kleiner verband. Zo probeerde hij zijn ideaal van een gezinsachtige opvoedingsomgeving beter te verwezenlijken. In 1940 kwamen drie kleinere jongenspaviljoens gereed, elk geschikt voor dertig jongens in plaats van nog grotere leefgroepen die aanvankelijk bestonden. Voor het toezicht op de jongens werd een speciale bouwvorm gekozen: "In het midden van de slaapzaal is voor de groepsleider een half-cirkelvormige toezichtkamer ingebouwd en zo geprojecteerd dat het gehele gebouw in één oogopslag te controleren is", noteerde een journalist van dagblad *De Standaard* in 1940. "Deze overzichtelijkheid werd verkregen door de binnenwanden voor zover mogelijk in glas uit te voeren."¹⁰⁶ Door de keuze voor deze bouwvorm was voor jongens na de oorlog lange tijd geen sprake van privacy op slaapzalen. Voor de oudere meisjes lag dat iets anders. Het Koningin Emma Meisjeshuis, bestemd voor meisjes van veertien jaar en ouder, werd tijdens de oorlog verdeeld in acht woonruimtes voor meerdere meisjes in plaats van in vier. In 1954 kregen meisjes uit deze leeftijdsgroep eigen kamers in vier nieuwe paviljoens in het zogenaamde Oosterpark. De meisjes vormden daar gezamenlijk een huishouden waarin ze met hun negenen onder leiding van één 'huismoeder' een leven opbouwden. De meisjes kregen er meer eigen verantwoordelijkheid door en voor de stichting was het goedkoper.

In 1950 was de omvang van veel leefgroepen nog tussen de twintig en dertig pupillen.¹⁰⁷ Vijf jaar later, in 1959, verrezen vijf paviljoens voor elk twaalf jongere meisjes en hun groepsleidsters.¹⁰⁸ Rond diezelfde tijd waren er ook drie nieuwe, aan elkaar verbonden jongenspaviljoens gebouwd onder de naam De Arendshorst. Die waren bestemd voor jongens van 10 tot 15 jaar. Het laatste oude gebouw dat nog bleef staan, was het Juliana Kinderhuis. Een overzicht uit begin 1964 geeft weer dat de verschillende kleinere leefgroepen in de Martha-Stichting verdeeld waren over vijf gebouwen. Het grote kinderhuis viel daarbij met 110 bewoners uit de toon wat de omvang betreft.¹⁰⁹ In 1971 werd dat vervangen door vier nieuwe groepshuizen – De Bongerd – elk bestemd voor veertien jongere meisjes.¹¹⁰ De opvang van baby's en jonge kinderen was toen blijkbaar al sterk gedaald. In een overzicht uit februari 1965 gaf directeur Vogel een toelichting op de opvangmogelijkheden die in de Martha-Stichting bestonden. Hij noemde het vormen van "interne differentiatie". Daarin haakte de Martha-Stichting in op een ontwikkeling die het Rapport Koekebakker uit 1959 had gestimuleerd. De Martha-Stichting had in de jaren die daarop volgden nieuwe woonvormen ingevoerd waarbij meer aandacht kwam voor privacy van de pupillen. Daarbij ging het om vijf nieuwe woonvormen.

Allereerst was daar het *Witte Huis*, een behandelingshuis voor tien moeilijk opvoedbare jongens van 9 tot 12 jaar die extra steun kregen van een psycholoog en een psychiater.¹¹¹ Over de tweede woonvorm, de vijf gloednieuwe jongenshuizen in het zogenoemde *Noorderpark* met twaalf jongens per huis met eigen kamers, schreef de directeur dat het veel nieuwe pedagogische kansen bood. Welke leeftijd ze hadden is onbekend. De paviljoens vormden volgens Vogel een modern, normaler woonmilieu.¹¹² Naast de zestig jongenskamers telde elk paviljoen een kamer voor de groepsleider, een woonkamer, eetkamer, studeerkamer, keuken en knutselruimte. In hetzelfde Noorderpark stond ook de directeurswoning van mr. Vogel en een recreatiegebouw voor onder ander toneelvoorstellingen en binnensporten zoals tafeltennis.¹¹³ Een derde huisvestingsvorm was voor meisjes in het zogenaamde Achterhuis van het *Zuiderpark*. Dat was een woonhuis voor twaalf meisjes die na overleg een interne observatie van drie maanden nodig hadden voordat ze naar een leefgroep gingen. Dit huis was gericht op zelfverzorging. Er was geen schoolgang, maar er werden wel

¹⁰⁶ 'De jongenspaviljoens der Martha-Stichting te Alphen a/d Rijn', *De Standaard*, 3 juni 1940, 6, ook geciteerd in: Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 16; Foucault 2010, 279, 285-286.

¹⁰⁷ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 1.

¹⁰⁸ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 17-18.

¹⁰⁹ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 1.

¹¹⁰ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 91.

¹¹¹ AM, inv.nr. 18, Witte Huis, d.d. 20 november 1963, inv.nr. 18, Verslag Directie 11 maart-15 april 1964, 2; Inv.nr. 36, Mr. Vogel, 'Notitie n.a.v. publicatie uit januari 1964 over plaatsingsmogelijkheden', februari 1965.

¹¹² AM, inv.nr. 36, Mr. Vogel, 'Notitie n.a.v. publicatie uit januari 1964 over plaatsingsmogelijkheden', februari 1965.

¹¹³ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 90.

individuele cursussen aangeboden. Het bood onderwijs aan wat tegenwoordig zorgleerlingen heten en die via activiteiten deelcertificaten konden behalen binnen de eigen organisatie. Het stelde de meisjes in het Achterhuis in staat onderwijs te volgen in een beschermde omgeving. Als vierde vorm was er de opvang voor werkende meisjes. Dat waren meisjes van zestien jaar en ouder die de stap naar de maatschappij moesten zetten. Zij kregen hiervoor extra begeleiding. Het lag in 1965 in de bedoeling meer plaatsen voor deze meisjes te creëren, zo nodig buiten het terrein van de Martha-Stichting. Ook waren er, ten vijfde, de Huisjes van het *Oosterpark*. Dat waren kleinschalige woonvormen met in elk huis plaats voor tien kinderen. In februari 1965 waren die bestemd voor verticale gemengde groepen, die een jaar eerder waren geïntroduceerd. Dat waren kleinschaliger leefgroepen met kinderen van verschillende leeftijden.¹¹⁴ "Dit houdt in dat in deze kleine, overzichtelijke huizen een ideale mogelijkheid is ontstaan voor gezinsgroepen (meerdere kinderen uit één gezin)", schreef directeur Vogel in 1965.¹¹⁵ Voor die tijd werden broertjes en zusjes uit eenzelfde gezin die samen in de Martha-Stichting terechtkwamen, in verschillende groepen geplaatst.¹¹⁶

De differentiatie waar mr. Vogel in februari 1965 over schreef, werd in meer kinderbeschermingsinstellingen doorgevoerd. Daar lagen pedagogische overwegingen aan ten grondslag, zoals dat het beter was voor de kinderen om in kleinere groepen te leven. Dat bood groepsleiders de kans hen meer individuele aandacht te schenken. De vraag is of dat effect ook is opgetreden. Veel meldingen over geweld in de Martha-Stichting komen namelijk uit de jaren vijftig en zestig.

2.3. Onderwijs

Bij Koninklijk Besluit van 1 januari 1949 werden alle lagere scholen die aan residentiële kinderbeschermingsinstellingen waren verbonden, omgevormd tot een school voor blo (buitengewoon lager onderwijs). Dat gold ook voor de Wilhelminaschool, de interne school van de Martha-Stichting.¹¹⁷ De stichting had sinds 1886 een eigen school voor lager onderwijs. De onderwijzers konden de kinderen er op hun eigen, vaak wat lager, niveau lesgeven dan op de School met den Bijbel in Alphen aan den Rijn gebeurde.¹¹⁸ De officiële aanvraag voor het omvormen van de Wilhelminaschool tot een school voor minderbegaafde kinderen werd ingediend in 1950.¹¹⁹

De snellere mutatie van de samenstelling van de internaatsbevolking vanaf de jaren vijftig had directe gevolgen voor de sfeer en de gang van zaken op de Wilhelminaschool. Allereerst kwamen veel kinderen de Martha-Stichting binnen met een leerachterstand. Ze waren niet ver genoeg gevorderd voor de klas waarin ze volgens hun rapporten thuishoorden. Wanneer ze één of meer klassen lager invoegden, werkte hun gedrag echter vaak storend in de bestaande groep. Daarom was al in 1952 een 'bezinkingsklas' opgericht met kinderen die in geen enkele klas een plaats hadden gevonden.¹²⁰ Wat ook de sfeer op school deed veranderen, was dat de docenten steeds meer moesten meelopen in de koers die de nieuwe 'heilpaedagogiek' leerde, oftewel: de orthopaedagogiek. "Reeds de omzetting van een inrichting voor gewoon klassikaal onderwijs tot een instituut waar de aanpak van de leerlingen heilpaedagogisch moet zijn, heeft de methodische grondslag radicaal veranderd", staat te lezen in een verslag over de Wilhelminaschool over het jaar 1952 dat in januari 1953 werd opgesteld. Het gevolg daarvan was volgens de opsteller van het rapport dat de leerlingen meer individueel les moesten krijgen in plaats van klassikaal.¹²¹

In de terugblik begin 1953 concludeerde de onbekende, maar bij de school betrokken auteur dat het individueel benaderen van kinderen voor veel docenten bijna onbegonnen werk was. Dat kwam door te grote klassen en doordat de leerkrachten geen enkele bijscholing gevolgd hadden voordat de

¹¹⁴ AM, inv.nr. 19, Verslag van de directie, 3 september tot 2 oktober 1964.

¹¹⁵ AM, inv.nr. 36, Mr. Vogel, 'Notitie n.a.v. publicatie uit januari 1964 over plaatsingsmogelijkheden', februari 1965.

¹¹⁶ Van Wermeskerken & Leeftang 2005, 87.

¹¹⁷ AM, inv.nr. 16, 'Verslag over de Wilhelminaschool voor buitengewoon lager onderwijs, volgens Koninklijk Besluit van 1 januari 1949, verbonden aan de Martha-Stichting, opgemaakt in 1^e kwartaal 1951'; AM, inv.nr. 16, 'Aanvulling op het Rapport over de Wilhelminaschool van 1^e kwartaal 1952', 6 januari 1953.

¹¹⁸ Van Wermeskerken & Leeftang 2000, 70.

¹¹⁹ AM, inv.nr. 112, Meijer aan bestuurslid Mr. J.A.N. Patijn, 10 mei 1950.

¹²⁰ AM, inv.nr. 16, 'Aanvulling op het Rapport over de Wilhelminaschool van 1^e kwartaal 1952', 6 januari 1953.

¹²¹ Idem.

Wilhelminaschool de omslag maakte van regulier lager onderwijs naar blo voor kinderen met leren opvoedingsmoeilijkheden.¹²² De schooldirectie en het schoolbestuur hadden het personeel blijkbaar onvoldoende voorbereid op deze omslag. Het leidde tot slechte omgang en slecht onderwijs aan de kinderen van de Martha-Stichting. Ook de pedagogisch ervaren leerkrachten hadden namelijk moeite om "aard en wezen van het individuele onderwijs te begrijpen en in een eigen methodiek te verwerken", luidde een van de constatering. Dat kwam onder meer doordat het normale lager onderwijs, volgens de auteur, sterk kennisgericht was. Deze voor de docenten nog gangbare aanpak was binnen het nieuwe onderwijssysteem blijkbaar niet de juiste. Daarbij kwam dat de klassen gemiddeld dertig leerlingen telden – zes leerlingen boven het wettelijk toegestane maximum van 24. Dat officiële maximum was, volgens de auteur van het verslag, de maximale klassengrootte om nog individueel onderwijs te kunnen geven. De overschrijding werd volgens de opsteller van het rapport onder meer veroorzaakt doordat het schoolhoofd geen eigen klas had.¹²³

Problemen speelden ook op de nijverheidsschool voor meisjes van de Martha-Stichting. Lange tijd werden meisjes daar opgeleid tot dienstbode voor, bij voorkeur, middenklassengezinnen. In de jaren zestig kwam daar langzaam verandering in.¹²⁴ Steeds meer meisjes volgden een assistentenopleiding met beroepsmogelijkheden in onder meer winkels, tehuizen en bedrijven. Ook de leerkrachten van de nijverheidsschool kregen, evenals de groepsleiders in het internaat, steeds vaker te kampen met meisjes die moeilijk opvoedbaar waren. De bestaande lesaanpak voldeed volgens het schoolpersoneel niet langer. Om deze meisjes toch te kunnen helpen was er, volgens een notitie uit 1964, behoefte aan kortere, overzichtelijkere cursussen.¹²⁵ En om de meisjes de daarbij benodigde individuele aandacht te kunnen geven, werkte de nijverheidsschool al met kleine klassen.

Naast de Wilhelminaschool en de nijverheidsschool beschikte de Martha-Stichting in 1965 over een arbeidsklas voor jongens van twaalf tot veertien jaar met een vormingsprogramma.¹²⁶ De lessen in de arbeidsklas omvatten onder andere eenvoudig hout-metaal-schilderwerk en een voorbereiding op het voortgezet technisch onderwijs, het leerlingstelsel of "beschermde arbeid". Het nijverheids-onderwijs voor meisjes liep enigszins parallel aan het vormend onderwijs voor de jongens. Halverwege de jaren zestig volgden steeds meer kinderen een opleiding buiten de stichting. Daar waren veel meer mogelijkheden voor voortgezet en beroepsonderwijs. Kinderen bezochten het lyceum, de ulo, de landbouwschool, de lts en uitgebreide technische school (uts).¹²⁷ Dat bood hen de mogelijkheid om in contact te treden met de samenleving buiten het internaat en maakte hun wereld iets groter.

Dat de kinderen buiten de Martha-Stichting naar school gingen was deels noodgedwongen. De eigen ulo was namelijk in 1964 gesloten vanwege het ontbreken van voldoende bevoegde en bekwame leerkrachten.¹²⁸ Schooldirectie en bestuur waren er niet in geslaagd om op tijd voldoende geschikte en goed geschoolde leerkrachten aan te trekken. Het lijkt erop dat zowel bij de problemen rond de lagere school als bij de teloorgang van de ulo de schooldirectie en het schoolbestuur, dus het bestuur van de Martha-Stichting zelf, onvoldoende heeft geïnvesteerd in vernieuwingen. Daaronder leed het onderwijs aan de kinderen. Volgens het schoolhoofd van de Wilhelminaschool lagen de problemen namelijk niet bij de onderwijsinspectie en de gemeente Alphen aan den Rijn. "Telkens vond ik een begrijpend medeleven en werd ons de mogelijkheid geboden onze plannen te verwezenlijken", schreef hij in 1964 in een overzicht van het werk aan de school aan het bestuur, waarin hij enkele urgente problemen opsomde. Hij kampte wegens pensionering van een onderwijzer en vertrek van diens vervanger met personeelsgebrek. Dat de nieuwe leerkracht alweer vertrokken was, kwam doordat hij elders een baan met een huis kon krijgen. "Het ontbreken van een woning is een zeer

¹²² Idem.

¹²³ Idem.

¹²⁴ AM, inv.nr. 97, Directeur Martha-Stichting aan Mevrouw L.Th. O-R naar aanleiding van haar klacht dat ze niet langer meisjes van de Martha-Stichting krijgt, 12 april 1948.

¹²⁵ AM, inv.nr. 18, Notitie: Nijverheidsschool voor Meisjes verbonden aan de Martha-Stichting, 9 juni 1964.

¹²⁶ AM, inv.nr. 36, Mr. Vogel, 'Notitie n.a.v. publicatie uit januari 1964 over plaatsingsmogelijkheden', februari 1965.

¹²⁷ AM, inv.nr. 36, Mr. Vogel, 'Notitie n.a.v. publicatie uit januari 1964 over plaatsingsmogelijkheden', februari 1965.

¹²⁸ AM, inv.nr. 159, Verslag voor de Bestuursvergadering van 15 april 1964, Jac. J.G. van Petegem, Overzicht van de indeling van het werk; Inv.nr. 33, Stukken mr. Th. Ruys, Notulen bestuursvergadering 12 februari 1964.

ernstige handicap bij benoeming van mannelijke leden van het personeel”, deelde het schoolhoofd het bestuur mee.¹²⁹

¹²⁹ AM, inv.nr. 159, Verslag voor de Bestuursvergadering van 15 april 1964, Jac. J.G. van Petegem, Overzicht van de indeling van het werk.

3. Personeel en professionalisering

De directie van de Martha-Stichting lag tot 1960 in handen van Meijer, die tegelijk predikant was van de gestichtsgemeente. Na zijn pensionering in dat jaar werd er een driemanschap aangesteld. Mr. W. Vogel had daarvan als algemeen directeur de leiding. Naast hem trad ds. Veen op als predikant voor de gestichtsgemeente. De 33-jarige pedagoog Jan Dirk van der Ploeg werd per 15 februari 1961 aangesteld als pedagogisch adjunct-directeur. Van der Ploeg was in de Martha-Stichting in 1959 begonnen als hoofd van het jongenspaviljoen De Arendshorst voor jongens van tien tot achttien jaar.¹³⁰ Zijn benoeming was een uiting van de professionalisering die eind jaren vijftig voorzichtig inzette binnen de kinderbescherming. Tot die tijd waren veel pedagogen en psychologen extern of in deeltijd aan instellingen verbonden.¹³¹ Van der Ploeg leidde vanaf 1961 het psychiatrisch-pedagogisch centrum dat in 1951 binnen de Martha-Stichting was opgericht.¹³²

Binnen de stichting was sprake van een hiërarchische organisatiestructuur. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop de rapportage en informatie over kinderen was georganiseerd. Elke groepsleid(st)er hield wekrapporten bij van zijn of haar pupillen in een schrift dat hij of zij af en toe ter inzage gaf aan de hoofdleid(st)er. De groepsleid(st)ers kregen hun schrift daarna weer terug.¹³³ De leidsters hielden daarbij de hand nauwlettend aan de ploeg, want zij droegen officieel de verantwoordelijkheid voor het reilen en zeilen in de groepen. Ze kregen daarbij hulp van assistenten, vaak jongere meisjes die het werk in de kindertehuizen wilden leren. Ondanks de wederzijdse waardering voor elkaars werk bestond er ook wel kritiek. Zo wilden de assistenten meer zelfstandigheid krijgen, terwijl de groepsleidsters juist vonden dat zij die nog niet konden dragen.¹³⁴ Van een hiërarchische structuur was nog tot 1974 sprake toen T. van Veen aantrad als adjunct-directeur. Diverse leidinggevendenden hadden in dit tijd volgens hem nog als het ware hun 'eigen koninkrijkje' waar ze heer en meester waren.¹³⁵

3.1. Werving en selectie

Het personeel dat op de Martha-Stichting werkte, kwam vaak via informele kanalen in contact met het internaat. Er was sprake van open sollicitaties van jongeren zonder enige ervaring in de kinderbescherming. Zo solliciteerde in 1951 een meisje naar een functie als kinderverzorgster nadat ze de huishoudschool had afgerond.¹³⁶ Sommige andere sollicitanten volgden al een cursus Kinderbescherming.¹³⁷ Er waren ook sollicitaties naar aanleiding van advertenties in vakbladen.¹³⁸ Standaard vroeg de directeur van de Martha-Stichting om referenties. Vaak was dat een predikant van de kerkelijke gemeente waarvan de potentiële werknemer lid was.¹³⁹ Er bestond daarnaast een circuit binnen christelijke instellingen voor maatschappelijk werk. Regelmatig ontving de Martha-Stichting een 'lijst van ingeschrevenen' van de afdeling Arbeidsbemiddeling van de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk te Amsterdam. Daarin werden protestants-christelijke tehuizen op mogelijke kandidaten gewezen die bij haar stonden ingeschreven.¹⁴⁰ Daarnaast leverde het Centraal Instituut voor Christelijke Sociale Arbeid in Amsterdam af en toe 'voluntair' – stagiairs – in het kader van hun opleiding.¹⁴¹ Datzelfde gold voor (aanstaande) studenten die eerst met het werkveld wilden kennismaken voordat ze gingen studeren

¹³⁰ Van Warmeskerken & Leeftang 2005, 92; Camman 2006, 13.

¹³¹ Dekker 2012, 150.

¹³² AM, inv.nr. 2, Th. Ruys aan Van der Ploeg, 21 februari 1961.

¹³³ AM, inv.nr. 128, Rapport Mulder, 16.

¹³⁴ AM, inv.nr. 17, Verslag van de directeur over november [1950].

¹³⁵ Visschedijk 2017, 231.

¹³⁶ AM, inv.nr. 115, S.v.B, met diploma Huishoudschool, aan 'Geachte directrice', 7 sept. 1951.

¹³⁷ AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen, 6 juni 1962, 4.

¹³⁸ AM, inv.nr. 107, Sollicitatiebrief naar de functie van hoofd van een afdeling in n.a.v. een advertentie in het *Tijdschrift voor Maatschappelijk werk* van 21 november 1949. A.M. Clijnk aan 'Geachte directie', 29 november 1949.

¹³⁹ AM, inv.nr. 115, N.H. Predikant Waddinxveen aan 'Zeër geachte directeur', z.d.

¹⁴⁰ AM, inv.nr. 98, Centraal Bond aan M.W. Offringa, Marthastichting, 27 januari 1948; Idem aan Ds. J.Th. Meijer Pred. Dir. Marthastichting, 4 juni 1948, inv.nr. 98; AM, inv.nr. 113, 'Lijst van ingeschrevenen', Februari 1950.

¹⁴¹ AM, inv.nr. 98, 28 april 1948.

aan de Groninger School voor Maatschappelijk Werk, die onder leiding stond van Marie Kamphuis. Een verzoek in 1950 van Kamphuis kon directeur Meijer overigens niet honoreren: er was geen woonruimte op de stichting meer vrij vanwege een grote toename aan personeelsleden in de maanden daarvoor.¹⁴² Onduidelijk is of deze stagiairs ook daadwerkelijk in dienst traden.

Nieuw personeel kwam ook uit protestants-christelijke zusterinstellingen. Referenties over een sollicitant werden bijvoorbeeld ingewonnen bij het internaat voor jongens Nederlandsch Mettray in Eefde bij Zutphen en bij Kinderdorp Neerbosch, bij Nijmegen.¹⁴³ Contacten tussen protestants-christelijke kinderbeschermingsinstellingen bestonden al ver voor de Tweede Wereldoorlog. Vanaf de jaren vijftig nam de samenwerking toe tussen de *Heldringstichtingen* in Zetten, de *Martha-Stichting* en het jongensinternaat Valkenheide in Maarsbergen. Deze HeMaVa werd enkele jaren later uitgebreid met samenwerking met het jongenshuis in Hoenderloo, met de Van 't Lindenhoutstichtingen in Neerbosch en Nederlandsch Mettray.¹⁴⁴ Binnen de HeMaVa werkten deze zes protestants-christelijke internaten vooral samen op publicitair gebied en bij het werven van particuliere fondsen voor hun werkzaamheden.

Evenals bij andere kinderbeschermingsinstellingen bestond in de jaren zestig geregeld een personeelstekort binnen de Martha-Stichting, blijkt uit jaar- en bestuursverslagen.¹⁴⁵ Daarnaast was het verloop van het personeel tamelijk hoog. Personeelsleden waar de directie veel waardering voor had, probeerde ze daarom te behouden door carrièreperspectief te bieden.¹⁴⁶ Zo had mej. Sommerwil in 1963 de 'urgentie-opleiding voor Maatschappelijk Werkster' afgerond. Mr. Vogel wilde haar graag behouden voor de Martha-Stichting en opperde daartoe enkele mogelijke nieuwe, hogere functies.¹⁴⁷ Ze bleef inderdaad in dienst, want in een personeelsoverzicht van vier jaar later staat ze vermeld als adjunct-directrice.¹⁴⁸ Overigens bleef ouder personeel vaak lang aan de Martha-Stichting verbonden en vierden er het zilveren en gouden jubileum.¹⁴⁹

Een gedeeltelijke verklaring voor het aanhoudende personeelsgebrek ligt in de verbeterde arbeidsvoorwaarden voor het personeel. Vooral de werktijdverkorting die begin jaren zestig werd ingevoerd, eiste haar tol.¹⁵⁰ Het personeel ging minder uren werken, terwijl het werk niet afnam en er geen nieuwe personeelsleden bij kwamen. Gevolgen van personeelsgebrek werden vooral zichtbaar in geval van ziekte, waardoor de werkdruk van de andere personeelsleden te hoog werd. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1967 in De Uitkijk, de observatiegroep voor nieuw ingekomen leerlingen van de Koningin Wilhelminaschool.¹⁵¹ Vanwege het personeelsgebrek had een bestuurslid in januari 1962 er al voor gepleit om een "gedetailleerd plan voor de personeelswerving" op te stellen.¹⁵² Anderhalf jaar later, in juli 1963, werd gesproken over een planmatige "wervingspolitiek en een doel bewust advertentie-beleid in de dagbladpers en andere, daarvoor in aanmerking komende periodieken".¹⁵³

¹⁴² AM, inv.nr. 113, M. Kamphuis aan Ds. J.Th. Meijer, 1 februari 1950; Meijer aan directrice Cicsa, 4 februari 1950.

¹⁴³ AM, inv.nr. 107, N.a.v. sollicitaties worden referenties ingewonnen bij Ned. Mettray (mej. die solliciteert) en bij Directrice gemeente Ziekenhuis Schouwen en Duiveland (functie hoofd meisjeshuis). (Meijer aan directie Ned. Mettray, 31 oktober 1949; Idem aan directrice gemeente Ziekenhuis Schouwen en Duiveland, 31 oktober 1947; AM, inv.nr. 115, Sollicitante en referentie uit Neerbosch: Mr. J.M.E. van Lindonk-Honig aan ds. Meijer, 5 juni 1951.

¹⁴⁴ Van Warmeskerken & Leeftang 2005, 82; 'Zes protestantse kinderbeschermingsinstellingen', in: *Onze jongens en meisjes. Maandblad van de vereniging zespeka*, 21ste jrg., dec. 1973 (Amersfoort, 1973) 198.

¹⁴⁵ Bijvoorbeeld: AM, inv.nr. 31, *Bewogen tijl... Jaarverslag Martha Stichting* 1961 (Hemava, Amersfoort, 1962) 3-4; AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen, 12 december 1961. Een lichte verbetering trad op in 1962. Zie: AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen, 6 juni 1962.

¹⁴⁶ AM, inv.nr. 17, Verslag voor de Bestuursvergadering van 30 juli 1959.

¹⁴⁷ AM, inv.nr. 33, Bestuursvergadering 9 januari 1963.

¹⁴⁸ AM, inv.nr. 2, *Feestkrant ter gelegenheid van de opening van de Jongenshuizen in het Noorderpark*, 19 oktober 1967.

¹⁴⁹ AM, inv.nr. 17, Verslag voor de Bestuursvergadering van 30 juli 1959.

¹⁵⁰ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 2.

¹⁵¹ AM, inv.nr. 19, Verslag van de directeur over de periode 13 december 1967 – 24 januari 1968.

¹⁵² AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen, 10 januari 1962.

¹⁵³ AM, inv.nr. 18, Kort verslag van de bestuursvergadering, 10 juli 1963. De vijf anderen waren waarschijnlijk Hoenderloo, Heldring Gestichten, Neerbosch, Valkenheide en Nederlandsch Mettray.

3.2. Opleiding

De meeste medewerkers die in dienst kwamen bij de Martha-Stichting hadden in de jaren vijftig nauwelijks of geen enkele ervaring in de kinderbescherming. Een mulodiploma, een diploma van een huishoudschool of zelfs alleen lagere school was voldoende vooropleiding. Dat waren overigens opleidingen die voor die tijd goed stonden aangeschreven, alleen hadden de leerlingen niet (op de mulo) of maar een beetje (op de huishoudschool) les gekregen in kinderverzorging. Binnen de Martha-Stichting gold de regel dat meisjes pas werden aangenomen als aspirant-groepsleidster wanneer ze minimaal achttien jaar waren. Soms streek de directeur, die de sollicitaties in behandeling nam, met zijn hand over het hart. "Wij nemen ze niet graag onder de 18 jaar, maar wanneer zij flink is kan ik wel een uitzondering maken", schreef Meijer toen een meisje van 17 jaar in 1948 werd voorgedragen door een bekende van haar. "Zij moet wel een goed verstand hebben, zodat zij de cursus voor opvoedkundig ambtenaar(es), die hier gegeven wordt, kan volgen. Wij hebben wel liefst Mulo-opleiding, maar dat is nog niet direct vereist. In elk geval is de voorwaarde, dat zij de lagere school goed doorlopen heeft en goede verstandelijke vermogens heeft."¹⁵⁴ Een open sollicitatie van een meisje met het diploma huishoudschool was drie jaar later, in 1951, voldoende om een welwillende brief terug te krijgen met de vraag om wat meer informatie en referentie-adressen.¹⁵⁵

Wanneer ze eenmaal in de Martha-Stichting werkten, volgden groepsleiders wel vaak beroepsopleidingen. In 1948 was er sprake van verschillende diploma's die door medewerkers waren behaald, al dan niet binnen de Martha-Stichting. "Diploma's van medewerkers zijn o.a.: [...] diploma voor Opv. Ambtenaar(es) en enkele K. en O. [Kinderverzorging en Opvoeding]", schreef directeur Meijer dat jaar aan een Amsterdamse wethouder.¹⁵⁶ In de jaren vijftig werd er een korte cursus op de Martha-Stichting aangeboden van twaalf weken aan tien "jonge mannen en vrouwen (25-35 j.)" die een groot deel van het Kinderbescherming A-examenstof bevatte. Bij verwerking van de stof konden de cursisten "binnen één jaar tot de officiële B cursus toegelaten" worden.¹⁵⁷ De B-cursus werd vermoedelijk buiten de stichting gegeven, want daarvan is in het archief van de Martha-Stichting geen lesmateriaal gevonden zoals van de A-cursus. Ondertussen besteedde vanaf 1950 een psychiatrisch-geschoolde sociale werkster aandacht aan de vorming van groepsleiders.¹⁵⁸

3.2.1. Gebrekkige scholing

Het opleidingsniveau van personeel bleef in de jaren vijftig en zestig een heikel punt. Waaraan het precies schortte, vermeldde directeur Vogel niet, maar om nieuwe medewerkers beter op hun taken voor te bereiden, stelde hij in 1961 voor om een voorbereidende cursus op te zetten. Omgekeerd zou de cursus aan de directie gelegenheid bieden te beoordelen of de sollicitanten geschikt waren voor het werk in de Martha-Stichting. De cursus zou zes maanden moeten duren terwijl de sollicitanten kost en inwoning van de Martha-Stichting zouden ontvangen en ook een "redelijk bedrag aan zakgeld". Bestuurslid Gevers Deynoot verwachtte er weinig van, maar hij verwelkomde alle acties die "de nijpende personeelssituatie" het hoofd zouden kunnen bieden.¹⁵⁹ Vogel hoopte in november 1961 dat hij begin 1962 met een groep van tien mensen kon beginnen aan een cursus die vier maanden zou duren.¹⁶⁰ De cursus werd een maand later uitgesteld tot september 1962 wegens gebrek aan aanmeldingen.¹⁶¹ In juli 1962 werden de plannen voorlopig geschrapt omdat het volgens directeur Vogel "niet mogelijk is gebleken deze cursus tijdig en voldoende voor te bereiden".¹⁶²

Een jaar later stelde ook het bestuur dat de opleiding van groepsleid(st)ers structureel moest worden aangepakt. In de eerder geciteerde notulen van haar vergadering van juli 1963 kwam namelijk ook

¹⁵⁴ AM, inv.nr. 98, Directeur Martha-Stichting aan Mej. Zuster A.J. B., 6 februari 1948.

¹⁵⁵ AM, inv.nr. 115, Wnd. Directeur der Martha Stichting aan mej. S. van B., 12 september 1951.

¹⁵⁶ AM, inv.nr. 98, Directeur Martha-Stichting aan Wethouder voor de Arbeidszaken van de Gemeente Amsterdam, 15 april 1948.

¹⁵⁷ AM, inv.nr. 33, Enige gegevens betreffende de KORTE CURSUS van de Martha-Stichting, z.d. (jaren vijftig).

¹⁵⁸ AM, inv.nr. 17, Verslag van de directeur over november [1950].

¹⁵⁹ AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen 28 juni 1961.

¹⁶⁰ AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen 8 november 1961.

¹⁶¹ AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen 12 december 1961.

¹⁶² AM, inv.nr. 14, Bestuursnotulen 3 juli 1962; AM, inv.nr. 31, *Bewogen tij... Jaarverslag Martha Stichting 1961* (Hemava, Amersfoort, 1962) 4.

de opleiding van personeel ter sprake: "Onder meer rijst de vraag, of de Martha-Stichting deze opleiding in eigen hand moet houden, dan wel deze meer centraal kan regelen in samenwerking met de 5 andere Protestants-Christelijke Kinderbeschermings-Inrichtingen."¹⁶³ Die laatste optie zou een jaar later worden opgepakt binnen het Protestants Centrum voor Kinderbescherming. Daarin werkten drie protestants-christelijke koepelorganisaties samen. Die drie organisaties waren de Centraal Bond, waar de Martha-Stichting bij was aangesloten, de Nederlands Hervormde Kinderzorg-Bond en de Voogdijvereniging Tot Steun met de bij hen aangesloten leden-kinderbeschermingsinstellingen. In 1966 volgden vijf medewerkers van de Martha-Stichting met een B-diploma een bijscholingscursus van het Protestants Centrum voor de Kinderbescherming.¹⁶⁴

Betere scholing was tegen die tijd hoog nodig. Gebrek aan voldoende geschoold personeel weerhield halverwege de jaren zestig namelijk voogdij-instellingen om kinderen naar de Martha-Stichting te sturen. Er kwamen vanaf de jaren zestig minder 'debielen' en steeds meer (zeer) moeilijk opvoedbare kinderen de Martha-Stichting binnen, meldde het jaarverslag over 1961.¹⁶⁵ Dat is opmerkelijk omdat er in de jaren zestig juist een groeiende behoefte ontstond aan opvangplekken voor 'debiele' kinderen.¹⁶⁶ Dat stelden tenminste ondervraagde voogdij-instellingen in 1964. Tegelijk stelden zij dat de Martha-Stichting, en daarmee dus het personeel, niet berekend was op het aanbieden van de juiste zorg aan 'debiele' kinderen.¹⁶⁷ Daarom stuurden ze deze kinderen naar andere tehuizen. Pedagogisch adjunct-directeur Van der Ploeg wees er in 1964 in zijn 'problemen-nota' dat hij soms noodgedwongen tijdelijk paviljoens had moeten sluiten vanwege personeelsgebrek of slecht functionerende groepsleiding.¹⁶⁸ Zoals in paragraaf 2 is beschreven, veroorzaakte een gebrek aan voldoende geschoold personeel ook grote problemen op de ulo-afdeling van de Koningin Wilhelminaschool en moest de ulo-afdeling in 1964 de deuren sluiten.¹⁶⁹

3.2.2. Pedagogisch gespecialiseerd personeel

Terwijl het met de scholing van de groepsleiding begin jaren zestig niet wilde vlotten, hadden tien jaar eerder andere specialisten wel hun intrede gedaan. Dat betrof allereerst de aanstelling van een maatschappelijk werkster voor de begeleiding van de groepsleidsters van de jongste kinderen in 1951. Die begeleiding was tot aan dat moment in handen van de echtgenote van ds. Meijer, Johanna Elisabeth Meijer-Scheffer. Naast deze vorm van personeelsbegeleiding hield zij toezicht op de huishoudelijke werkzaamheden in de diverse gebouwen.¹⁷⁰ Wekelijks had mevrouw Meijer een bespreking met de leidsters en assistenten van het kinderreus afzonderlijk. "'k Meen, dat deze besprekingen zeer vruchtdragend zijn en tot de vorming van beide meewerkt", schreef haar echtgenoot in november 1950. Maar hij was blij dat er verlichting van het werk kwam door de aanstelling in 1951 van een professional. "'k Verheug mij, dat [...] de psychiatrisch-geschoolde sociale werkster komt, die dit werk van de vorming van de leidsters nog meer ter hand kan nemen. [...] In januari zal zij in dienst treden."¹⁷¹ Andere specialisten die begin jaren vijftig definitief een plek in de behandeling van kinderen kregen, waren psychologen en psychiaters. Al in de jaren veertig maakte de Martha-Stichting gebruik van adviezen van deze academisch geschoolden. Om de kinderen meer structurele hulp te kunnen bieden, werd in 1951 een psychiatrisch-pedagogisch centrum geopend. Het nieuwe, houten gebouw had een afzonderlijke spreekkamer voor een psycholoog en een psychiater. Het centrum stond onder leiding van dr. J.L. Kamp van de Rijksuniversiteit Utrecht.¹⁷²

¹⁶³ AM, inv.nr. 18, Kort verslag van de bestuursvergadering, 10 juli 1963.

¹⁶⁴ Rietveld-van Wingerden 2017, 322-323; AM, inv.nr. 19, Verslag van de directeur over de periode 22 december 1965 tot 26 januari 1966.

¹⁶⁵ AM, inv.nr. 31, *Bewogen tijl... Jaarverslag Martha Stichting 1961* (Hemava, Amersfoort, 1962) 4.

¹⁶⁶ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 2; AM, inv.nr. 36, Notulen Bestuursvergadering, 24 februari 1965, 4.

¹⁶⁷ AM, inv.nr. 36, Notulen Bestuursvergadering, 24 februari 1965, 4.

¹⁶⁸ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 2.

¹⁶⁹ AM, inv.nr. 159, Verslag voor de Bestuursvergadering van 15 april 1964; Jac. J.G. van Petegem, Overzicht van de indeling van het werk; Notulen bestuursvergadering 12 februari 1964; AM, inv.nr. 33, Stukken mr. Th. Ruys.

¹⁷⁰ Van Warmeskerken & Leeftang 2005, 84.

¹⁷¹ AM, inv.nr. 17, Verslag van de directeur over november [1950].

¹⁷² Van Warmeskerken & Leeftang 2005, 81. Dr. Kamp wordt in artikelen die via Delpher zijn gevonden, gerelateerd aan de Martha-Stichting, bijvoorbeeld in *Trouw*, 3 november 1954.

De aanleiding voor het opzetten van een psychiatrisch-pedagogisch centrum was dat bij gebrek aan de benodigde werkruimten het voor de Martha-Stichting moeilijk was om de psychologische en psychiatrische adviezen op te volgen. Het betrof onder meer het uitvoeren van voorgeschreven therapieën – in de archieven wordt niet vermeld welke dat precies waren. Meijer schreef in november 1950 aan het bestuur: “Aan alle kanten voelen wij ons gehandicapt. De psychologen en psychiaters kunnen ons wel allerlei therapie voorschrijven, maar we moeten de gelegenheid hebben het uit te voeren.”¹⁷³ De psychologen en psychiaters wisselden elkaar in de jaren vijftig snel af en dat werkte voor de kinderen negatief uit, schreef Meijer twee jaar later. “Het is toch wel onrustig, dat telkens zoveel psychologen, soms 6 á 7 in een week komen om onze kinderen te onderzoeken. Het zou beter zijn wanneer wij een vaste psycholoog aan ons werk konden verbinden.”¹⁷⁴ Een dergelijke aanstelling vond zeven jaar later inderdaad plaats, want in 1959 kwam een psycholoog in dienst. Hij werd een jaar op proef aangenomen, met de intentie van een vaste baan wanneer hij “tenminste voldoet”.¹⁷⁵ Met deze keuze sloot de Martha-Stichting aan bij de ontwikkeling binnen de kinderbescherming. Al voor de Tweede Wereldoorlog was in sommige instellingen sprake van een bescheiden inzet van psychiaters. Dat nam na 1945 langzaam toe, vooral – opnieuw – na het verschijnen van het Rapport Koekebakker in 1959.¹⁷⁶

Het aantal medewerkers met een pedagogische, soms ook academische studie nam in de jaren zestig toe. In 1967 telde de Martha-Stichting twee psychologen, twee psychiaters, een arts, een kinderarts, een logopediste, vijf maatschappelijk werk(st)ers, een rapporteur, twee sport- en speelleiders en een muzieklerares.¹⁷⁷ Twee jaar later, in 1969, werd er overleg gevoerd met het Ministerie van Justitie over de aanstelling van een derde pedagogische adjunct-directeur. Van der Ploeg was tegen die tijd geen directielid meer, maar richtte zich volledig op de pedagogiek. De reden voor het aanstellen van een derde pedagogisch adjunct-directeur was “het toenemen van de moeilijkheidsgraad van de kinderen en het gehele professionaliseringsproces in de Kinderbescherming”.¹⁷⁸

3.3. Reglementen voor personeel

Om goede zorg voor kinderen te garanderen, werden in 1952 enkele gedragsregels vastgelegd voor het personeel. Dat gebeurde deels in overleg met medewerkers van de Martha-Stichting. In dit ‘Rechtsbijstandsreglement 1956’ – het reglement werd pas vier jaar later ingevoerd – stonden diverse (gedrags)regels waar het personeel zich aan diende te houden en ook wat de consequenties konden zijn bij het “doen of nalaten van iets, dat een goed werknemer in gelijke omstandigheden behoort na te laten, resp. te doen”. Tot de plichten behoorden onder meer het op tijd met zijn werk beginnen en dat een werknemer zich “uitsluitend” bezighield met werk dat bij zijn functie hoorde. Mochten zaken onverhoopt anders lopen, dan gaf hij “daarvan onverwijld kennis aan degene, onder wiens onmiddellijke leiding hij werkzaam is”. Tot plichtsverzuim werd onder meer gerekend: oneerlijkheid en “ergerlijk gedrag of ergerlijke taal”. In dit onderdeel uit het reglement werd niet expliciet over geweld jegens pupillen geschreven. Ontslaggronden betroffen alleen algemene zaken, zoals wanneer uit het gedrag van personeel bleek dat het ongeschikt was voor zijn functie.¹⁷⁹

De rechtspositie van de werknemers was met de regeling uit 1952 weliswaar geregeld, maar dat gold niet voor de taakomschrijvingen van diverse personeelsleden. In 1964 constateerde ir. Mulder, een externe onderzoeker die door de Martha-Stichting was ingehuurd voor een reorganisatieadvies, dat er geen duidelijke personeelsinstructies bestonden. “Aan nieuw personeel wordt mondeling medegedeeld wat hun taak zal omvatten en hoe deze dient te worden uitgevoerd”, noteerde hij.¹⁸⁰

¹⁷³ AM, inv.nr. 17, Verslag over november [1950].

¹⁷⁴ AM, inv.nr. 17, Verslag over februari-maart 1952.

¹⁷⁵ AM, inv.nr. 17, Verslag voor de Bestuursvergadering van 26 augustus 1959, 2. Halverwege de jaren zestig verzorgde mw. A. van Haersma Buma psycho-therapeutische therapie onder meisjes en Dr. Ringelberg had een aantal jongens onder behandeling. Bron: AM, inv.nr. 15, Bestuursnotulen, 15 april 1964.

¹⁷⁶ Dekker 2012, 150.

¹⁷⁷ AM, inv.nr. 2, *Feestkrant ter gelegenheid van de opening van de Jongenshuizen in het Noorderpark*, 19 oktober 1967.

¹⁷⁸ AM, inv.nr. 19, Verslag van de directeur over de periode 15 januari-12 februari 1969.

¹⁷⁹ AM, inv.nr. 31, Vaststelling van Rechtsbijstandsreglement 1956, vastgesteld op 19 november 1952 (sic). ‘Reglement betreffende de rechtstoestand van het personeel in dienst van de Martha-Stichting te Alphen aan den Rijn’, 5-8.

¹⁸⁰ AM, inv.nr. 128, Rapport Mulder, betreffende de organisatie (Den Haag, december 1964) 14.

Het probleem bij de mondelinge overdracht was volgens Mulder dat er steeds minder van de oorspronkelijke instructies overbleef en wat er overbleef, bevatte ook nog eens allerlei misvattingen. "Zulks bleek bijvoorbeeld het geval te zijn bij een kasinstructie aan groepsleidsters van het Oosterpark, die de verdiende tariefpremie aan buitenwerkende pupillen niet als deel van het loon hadden beschouwd bij de zakgeldberekening."¹⁸¹ Het gevolg daarvan zal zijn geweest dat de pupillen verkeerde bedragen uitgekeerd hadden gekregen. Onduidelijk is of dat juist meer of juist minder zakgeld voor de kinderen betekende. Vijf jaar later, in 1969, vroeg directeur Vogel in het kader van professionalisering aandacht voor een hele rij door groepsleiders te bespreken onderwerpen met als doel hun zorg voor de kinderen te verbeteren. Daaronder vielen zaken als gesprekstechniek, personeelsbegeleiding, opstellen van een opvoedingsplan, naar bed brengen en openheid van de inrichting.¹⁸² Maar ook hier blijkt geen expliciete aandacht te bestaan voor de vraag hoe om te gaan met geweld.

¹⁸¹ AM, inv.nr. 128, Rapport Mulder, betreffende de organisatie (Den Haag, december 1964) 14.

¹⁸² AM, inv.nr. 19, Verslag van de directeur over de periode 15 januari-12 februari 1969.

4. Pedagogische visie en opvoedkundige praktijk

4.1. Rapportages en verslaglegging

Het ideaal van de Martha-Stichting was tot na de Tweede Wereldoorlog om niet een 'gesticht', maar een groot gezin te vormen.¹⁸³ Daarin zouden, zo was het streven, kinderen die uit gezinnen kwamen waar ze verwaarloosd werden zich moeten laven aan een "zonnig en warm" leefklimaat.¹⁸⁴ De ontwikkeling van kinderen werd weliswaar bijgehouden, maar was binnen de Martha-Stichting verspreid over verschillende eenheden. Dat bleek uit een inventarisatie die het bestuur in 1964 liet uitvoeren door ir. Mulder. Een jaar eerder had het bestuur al gevraagd om een uitgebreidere rapportage vanuit de directie. Tot die tijd bestond de belangrijkste verslaglegging richting het bestuur uit wekrapportages van de directie zonder een vaste structuur. Het bestuur wilde echter meer zicht krijgen op de gang van zaken, zodat ze betere beleidskeuzes kon maken. Daarom werd in 1963 een meer gestructureerde rapportage van de directie aan het bestuur voorgesteld, inclusief het vermelden van incidenten. In de nieuwe opzet moesten expliciet aan de orde komen: de bevolking, het onderwijs, de arbeid, de ontspanning, gezondheid van de pupillen en "belangrijke paedagogische taken en problemen".¹⁸⁵

Het lijstje dat volgde in dit "voorstel betreffende voorlichting van het bestuur der Martha-Stichting door de directie", bevatte onder andere: weglopen, straffen, maatregelen, onrust en ernstige conflicten in de groepen, seksuele opvoeding.¹⁸⁶ Uit het overzicht van de hierboven genoemde diefstallen uit 1968 blijkt dat er inderdaad een meer gestructureerde rapportage richting het bestuur is ingevoerd. De documenten stammen namelijk uit het persoonlijke archief van Th. Ruys, die als bestuurslid deze rapportages kreeg toegestuurd. Anderhalf jaar na het invoeren van deze nieuwe rapportagevorm bevond de Martha-Stichting zich in een reorganisatieproces. De eerdergenoemde ir. Mulder constateerde in zijn rapport uit december 1964 enkele knelpunten in de organisatie, vooral rond de administratie van gegevens van pupillen. Die bleek sterk versnipperd te zijn. Centralisatie ervan was volgens de rapporteur nodig.¹⁸⁷ Dat was vooral van belang voor het nemen van de juiste besluiten over pupillen door de medewerkers van het psychologisch-pedagogisch centrum onder leiding van Van der Ploeg.¹⁸⁸

Informatie over pupillen bevond zich tot dan toe in verschillende dossiers: in de financiële administratie, maar ook in de stukken van het psychologisch-pedagogisch centrum met daarin informatie over de verpleging. "De groepsleid(st)ers maken bovendien wekrapportjes per pupil in een schrift, dat ter inzage wordt gegeven aan de hoofdleid(st)er en daarna weer teruggaat naar de groepleid(st)ers." Waarbij in de kantlijn met potlood de opmerking is toegevoegd: "Soms ook andere vormen."¹⁸⁹ Vermoedelijk wil dat zeggen: ook op andere, niet-geformaliseerde manieren en momenten werden ook aantekeningen gemaakt over pupillen. Het gevolg van deze situatie was volgens Mulder dat de informatie over de pupillen onoverzichtelijk was en er vaak sprake was van doublures. Mulders advies luidde op dit punt: centraliseer alle informatie die op één pupil betrekking heeft. Daarvoor moest een andere indeling van het internaat komen omdat het psychologisch-pedagogisch centrum te veel afgezonderd lag van andere gebouwen.

4.2. 1964: kritiek op het internaat

De aanleiding voor het onderzoek van Mulder en de reorganisatie van het internaat was een gestage terugloop van het aantal pupillen. Die terugloop was gaande sinds 1950, toen er 455 pupillen in de stichting woonden tegenover 340 in december 1962. Deze ontwikkeling leidde ertoe dat het

¹⁸³ Meijer 2005, 71.

¹⁸⁴ Meijer 2005, 71.

¹⁸⁵ AM, inv.nr. 34, Bestuurslid freule H. van Kretschmar, 'Voorstel betreffende voorlichting van het bestuur der Martha-Stichting door de directie', 10 maart 1963.

¹⁸⁶ Idem.

¹⁸⁷ AM, inv.nr. 128, Rapport Mulder, betreffende de organisatie (Den Haag, december 1964).

¹⁸⁸ AM, inv.nr. 34, Bestuurslid freule H. van Kretschmar, 'Voorstel betreffende voorlichting van het bestuur der Martha-Stichting door de directie', 10 maart 1963.

¹⁸⁹ AM, inv.nr. 128, Rapport Mulder, betreffende de organisatie (Den Haag, december 1964) 16.

Ministerie van Justitie de bezettingscapaciteit van de Martha-Stichting in 1962 terugbracht naar maximaal 383 bedden in 1963.¹⁹⁰

Naar de oorzaak van deze terugloop was het voor bestuur en directie lange tijd gissen. Om een antwoord op haar vragen te vinden, gaf het bestuur Van der Ploeg in 1964 opdracht onderzoek te doen naar de positie van de Martha-Stichting binnen de kinderbescherming. De aanzet daartoe had Van der Ploeg zelf gegeven in de eerder genoemde 'problemen-nota' uit begin 1964. Daarin was hij ingegaan op de vraag naar de oorzaak van aanhoudende daling van het aantal kinderen die naar de stichting kwamen, maar had hij geen duidelijke antwoorden op die vraag gegeven.¹⁹¹ Het onderzoek werd in 1964 en 1965 onder andere uitgevoerd onder 23 externe partners van de Martha-Stichting in het westen van het land. Onderdeel van het onderzoek betrof een aantal interviews met voogdij-instellingen door mejuffrouw Wichers Hoeth, een medewerkster van de Martha-Stichting. Het waren voogdij-instellingen die hun voogdijpupillen naar residentiële instellingen stuurden, waarvan sommigen ook naar de Martha-Stichting. Daarnaast hield Wichers Hoeth interviews met Raden voor de Kinderbescherming, kinderrechtters, kindertehuizen en observatiehuizen.

De bevindingen uit de interviews waren ontvondend voor het bestuur van de Martha-Stichting: de 23 instellingen hadden stevige kritiek op de stichting. Die kritiek spitste zich toe op de gebrekkige communicatie vanuit het internaat richting de voogdij-instanties, het ontbreken van systematische behandelingsplannen voor de kinderen, de gesloten houding richting de buitenwereld en het systematisch tegenhouden van contacten van kinderen met hun ouders. Wichers Hoeth signaleerde de tendens dat voogdij-instellingen en kinderrechtters liever voor kleine instellingen kozen dan voor grote, zoals de Martha-Stichting.

Onder meer het werken met drie directeuren vormde een probleem. Instanties wisten niet wie wat deed. Mr. Vogel, de algemeen directeur, was nagenoeg onzichtbaar. Aan die constatering tilden de geïnterviewde instanties niet zwaar omdat Vogel als algemeen directeur vooral tot taak had de organisatie draaiende te houden en daarom, verklaarbaar, niet veel op de voorgrond hoefde te treden. De positie van de predikant Veen was onduidelijk. Van hem "krijgt men geen hoogte", was Wichers Hoeths conclusie. Waardering was er wel voor adjunct-directeur Van der Ploeg. De externe partners wisten dat ze in hem een deskundig gesprekspartner troffen. Een samenvattende conclusie van Wichers Hoeth was: "Men weet niet wie wat doet en men heeft in de gehele gang van zaken weinig vertrouwen. De meeste bezwaren liggen op het terrein van de communicatie; men weet nooit, wie men voor een bepaald geval moet hebben; boodschappen worden niet of verkeerd doorgegeven – er zit geen lijn in de zaak."¹⁹²

Veel ernstiger was het tweede bezwaar tegen de Martha-Stichting, namelijk dat er "principiële geen contact met de ouders wordt onderhouden".¹⁹³ Dat in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Kinderdorp Neerbosch bij Nijmegen. Dat bleek halverwege de jaren zestig goed en strak te zijn georganiseerd onder leiding van één directeur "die de kinderen en hun bijzonderheden kent en bij wie informatie snel en doeltreffend kunnen worden ingewonnen".¹⁹⁴ "Men mist in de Martha-Stichting een behandelingsplan met het kind, waarbij ook de ouders worden betrokken." De oplossing was volgens Wichers Hoeth het opzetten van een afdeling Maatschappelijk Werk zoals die in Neerbosch al bestond. Daarnaast zou er gewerkt moeten worden met individuele behandelplannen waarbij de ouders van kinderen zouden worden ingeschakeld, die in 1965 in de Martha-Stichting nog misten.¹⁹⁵ Overigens, bleek uit dit onderzoek, onderscheidde de Martha-Stichting zich niet in negatieve zin, want in veel instellingen ontbrak het in de jaren zestig aan individuele behandelingsplannen.¹⁹⁶

In de derde plaats liet de communicatie naar buiten te wensen over. "Contacten met betrekking tot vakantieregelingen, weekendverloven verlopen stroef, telefoongesprekken worden niet doorgegeven en verzoeken stikken. Dit alles ligt bij b.v. 'Neerbosch' heel anders", stelde Wichers Hoeth.¹⁹⁷ Daarbij

¹⁹⁰ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]) 1.

¹⁹¹ AM, inv.nr. 19, J. van der Ploeg, *Problemen-nota* ([1964]). Dat de Problemen-nota op zijn laatst uit begin 1964 stamt, blijkt uit het feit dat de laatste cijfers van begin oktober 1963 zijn.

¹⁹² AM, inv.nr. 36, Notulen bestuursvergadering, 24 februari 1965.

¹⁹³ Idem.

¹⁹⁴ Idem.

¹⁹⁵ Idem, 2-3.

¹⁹⁶ Dekker 2012, 186.

¹⁹⁷ AM, inv.nr. 36, Notulen bestuursvergadering, 24 februari 1965.

kwam dat de rapportages over de kinderen vaak te summier waren en niet aansloten op eerdere rapporten. Maar een van de belangrijkste oorzaken dat plaatsende instanties de Martha-Stichting vaker voorbijgingen, was volgens Wichers Hoeth dat zij de voorkeur gaven aan kleinere instellingen. Daar zouden kinderen, anders dan in grote internaten als de Martha-Stichting, minder opgaan in de massa. En mochten ze dan toch voor een groot internaat kiezen, dan kwam Neerbosch daar eerder voor in aanmerking dan de Martha-Stichting. De reden daarvoor was vooral de kwaliteit van de zorg en dat de directeur daar, mr. Johan Visser, goed op de hoogte was van alle details van het internaat. Die overweging gold zelfs wanneer voogdij-instellingen plaatsden voor kinderen zochten die relatief dicht in de buurt van Alphen aan den Rijn woonden, zoals in Den Haag. In de jaren zestig begonnen voogdij-instellingen namelijk steeds vaker opvang te zoeken in de omgeving van waar de kinderen woonden. Dat was volgens hen in het belang van de band met de ouders. Wichers Hoeth concludeerde: "Grondoorzaak voor dit laatste is: het ontbreken van concrete plannen in de Martha-Stichting en het ontbreken van een deugdelijke leiding en organisatie."¹⁹⁸

Een ander bezwaar richting de Martha-Stichting was het grote, ouderwetse kinderkuis. Ook dat was een reden om de Martha-Stichting te passeren. Het enige waar de door Wichers Hoeth geconsulteerde instanties wel tevreden over waren, was de opvoedingswijze van de kinderen. Vooral de kleine huisjes van het Oosterpark, een van de onderdelen van de Martha-Stichting waarin sinds 1965 jaren kleine, verticale woongroepen verbleven, spraken tot de verbeelding.¹⁹⁹ Een laatste bezwaar was het gebrek aan openheid naar buiten. Er bestond gebrek aan integratie met de buitenwereld, ook met het dorp Alphen aan den Rijn. Soms bezochten pupillen een school in Alphen, maar verder komen ook in de archieven nauwelijks gegevens naar voren die laten zien dat de stichting een band met het dorp had. Soms lijkt het alsof de contacten buiten het internaat vooral bestond wanneer er diefstallen werden gepleegd. Zoals toen twee jongens zich tussen januari en april 1963 schuldig maakten aan tientallen diefstallen in Alphen en Den Haag. De lijst van alle gestolen materialen vulden vier A-viertjes.²⁰⁰ De zaak werd afgehandeld door de politie. Welke straf de jongens hebben gekregen, is onbekend en ook niet wat voor hen de consequenties waren binnen de Martha-Stichting.

4.3. Aanpassen van het beleid

Een belangrijk uitgangspunt van de Martha-Stichting was dat de kinderen niet teveel contact moesten hebben met hun ouders. Verzoeken van ouders of familie om kinderen te bezoeken of bij hen te laten logeren, werden kritisch bekeken. Dat blijkt uit de diverse afwijzingsbrieven waarvan afschriften zijn bewaard in de archieven. Maar de normen op dit vlak veranderden na de Tweede Wereldoorlog. Dat bleek overduidelijk uit de kritiekpunten van externe relaties die Wichers Hoeth in 1964 optekende. Vooral het beperken van contacten met ouders was immers een reden om kinderen niet bij de Martha-Stichting onder te brengen.

Zowel in de communicatie met de ouders als met instellingen binnen de kinderbescherming werden tamelijk snel nadat Wichers Hoeth haar bevindingen had gerapporteerd, veranderingen doorgevoerd. Zo werden twee jaar later, in oktober 1967, ter gelegenheid van de opening van vijf nieuwgebouwde jongenshuizen organisaties in de kinderbescherming uitgenodigd. Daaronder bevonden zich gemeentelijke sociale diensten, GGD-instellingen, Medisch Opvoedkundig Bureau, voogdijverenigingen, bureaus van de kinderrechter, verenigingen Pro Juventute en Raden voor de Kinderbescherming. Op de agenda stond, naast een bezichtiging het onderwerp 'communiceren met en in de Martha-Stichting'.²⁰¹ Op deze dag waren de ouders van de jongens niet uitgenodigd, maar dat wil niet zeggen dat dat op een andere dag niet is gebeurd. Twee jaar later stimuleerde de Martha-Stichting namelijk het ouderlijk bezoek. "Het bezoek-systeem voor ouders en familie beviel ons reeds

¹⁹⁸ Idem.

¹⁹⁹ Idem.

²⁰⁰ AM, inv.nr. 34, Gemeentepolitie te Alphen aan den Rijn, 26 april 1963, 'Opgave van door 'XX' en 'YY' onvreemde goederen' aan Directie van de Martha-Stichting, bijlage behorende bij schrijven aan bestuurslid Th. Ruys, 1 juli 1963, 'Eigen voogdij Martha Stichting'.

²⁰¹ AM, inv.nr. 2, Uitnodiging Communicatiedagen, oktober 1967.

lang niet meer, door een zekere rijping is het plan nu klaar om de ouders tijdens het bezoek aan Rijnstroom ook enige tijd naar het dorp te laten gaan”, schreef directeur Vogel in 1969.²⁰²

Naast dat ze kritiek van buiten moesten verwerken in nieuw beleid, zochten directie en personeel in de jaren zestig antwoorden op vragen die de nieuwe tijd opwierp. Dat betrof onder andere het huisvestingsprobleem voor medewerkers, de wellevendheid van de jeugd richting ouderen, de nieuwe opvattingen over vrijheid en de privacy van de pupillen.²⁰³ Daarbij probeerde de directie in te spelen op de veranderende jongerencultuur door meer en modernere vormen van vrijetijdsbesteding aan te bieden. Een directe aanleiding daarvoor was een geval van vandalisme in het internaat. Als gevolg daarvan besloot de directie in 1967 een recreatiecommissie in het leven te roepen. De verklaring voor de vernielingen was volgens haar namelijk dat de plegers van geweld zich vaak verveelden. De aanleg van een zwembad met speelweide, ijsbaan, visvijver en beatkelder dan wel een ‘romantische’ gezelligheidsruimte, zouden de jongeren meer recreatiemogelijkheden bieden.²⁰⁴ Naast de beatkelder voor de jongeren kwamen er een ‘instuif’ voor 10-14-jarigen en een sociëteit voor medewerkers.²⁰⁵

Maatschappelijke veranderingen hadden ook hun weerslag op een van de meest kenmerkende aspecten van de protestants-christelijke Martha-Stichting. Tot in de jaren zestig moesten kinderen iedere ochtend en avond een gebed zingen of opzeggen en de zondagse kerkgang was verplicht. Tot in de jaren zestig legden er ook jaarlijks jongeren geloofsbelijdenis af en sommigen werden daaraan voorafgaand gedoopt.²⁰⁶ Maar veel kinderen viel de verplichte kerkgang zwaar. Daarbij kwam dat er naast de zondagse kerkdienst een woensdagavondsluiting gehouden werd in het meisjeshuis in het Zuiderpark en op zaterdagavond een weeksluiting. Er bestond weerstand tegen de frequente kerkgang onder de pupillen. Daarom dacht ds. Veen er in 1963 aan om speciale jeugddiensten zonder ouderen te gaan organiseren. Tot die tijd waren de medewerkers van de Martha-Stichting namelijk ook aanwezig tijdens de diensten en vormden de mannelijke medewerkers de kerkenraad van deze gestichtsgemeente.²⁰⁷

Veranderingen werden inderdaad doorgevoerd. Tien jaar later werden er verschillende kerkdiensten met mime, zang en toneel gehouden. Daarmee probeerde de nieuwe predikant I.J. Walpot de, steeds vaker, onkerkelijke pupillen bij de kerkdiensten te betrekken. De verplichte kerkgang werd afgeschaft.²⁰⁸ De gestichtsgemeente was toen al oecumenisch geworden omdat er ook steeds meer personeelsleden uit andere kerken in de Martha-Stichting werkten. De gestichtsgemeente werd in 1976 opgeheven nadat Walpot was vertrokken. Bij zijn afscheid in oktober 1973 schreef hij: “Ik heb de indruk dat het werk van Rijnstroom te weinig bekend is in Alphen aan den Rijn. Ik heb soms het gevoel gehad dat je in de stichting op een eilandje zat waar de rest van Alphen aan den Rijn zich niet druk om maakte.”²⁰⁹ Een opvolger van Walpot kwam er niet omdat de kerkenraadsleden besloten hun functies neer te leggen. Het bestuur betreunde dat, maar legde zich er bij neer. Het was onder meer “de professionalisering met arbeidstijden en -voorwaarden als in de maatschappij, zoals parttime functies en voorkeur voor extern wonen”, die het niet goed mogelijk maakte een eigen kerkelijke gemeente te handhaven.²¹⁰

²⁰² AM, inv.nr. 19, Verslag van de directeur over de periode 26 maart-7 mei 1969.

²⁰³ AM, inv.nr. 19, Verslag van de directeur over de periode 26 maart-7 mei 1969.

²⁰⁴ AM, inv.nr. 36, Rapport van de ‘Recreatiecommissie’, oktober 1967.

²⁰⁵ AM, inv.nr. 19, Verslag van de directeur over de periode 26 maart-7 mei 1969.

²⁰⁶ AM, inv.nr. 131, Notulen Kerkenraad der Hervormde Gemeente ‘de Martha-Stichting’, 9 april 1962.

²⁰⁷ AM, inv.nr. 131, Notulen Kerkenraad der Hervormde Gemeente ‘de Martha-Stichting’, 28 januari 1963.

²⁰⁸ Leeftang 2006, 2.

²⁰⁹ Leeftang 2006, 3.

²¹⁰ Leeftang 2006, 4.

5. Conclusies

5.1. Wat is er gebeurd?

In welke mate geweldsincidenten plaatsvonden in de Martha-Stichting is op basis van het archiefonderzoek niet goed vast te stellen. Daarvoor zijn bij de ordening van het archief teveel documenten vernietigd en is ook in het archief dat nog in Alphen aan den Rijn ligt te weinig informatie gevonden. Informatie die wel bewaard is gebleven, toont aan dat er sprake is geweest van geweldsincidenten. Het betreft grotendeels geweldsvormen door pupillen, zoals diefstal, agressie en schelden, pesten, inbraak, brandstichting en seksuele contacten. De getuigenissen uit interviews en (auto)biografieën en getuigenissen die zijn binnengekomen bij de commissie laten een heel ander beeld zien. Daaruit blijkt dat er wel degelijk sprake is geweest van fysiek en psychisch geweld en ook van seksueel misbruik. Dat geldt zowel van geweld van de leiding richting kinderen en vice versa, als tussen kinderen onderling. Kinderen werden geslagen, vernederd, eten werd toegediend onder dwang, er werd bedreigd met geweld, er was gebrek aan voldoende aandacht, zakgeld werd ingehouden en kinderen werden opgesloten in een kast of isoleercel. Tot halverwege de jaren zestig werd contact tussen kinderen en ouders en andere familieleden frequent tegengewerkt. Soms werd het onthouden van contact met ouders ook wel eens als straf ingezet.

5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Uit het onderzoek komen verschillende risicofactoren naar voren die het leefklimaat voor jongeren in de Martha-Stichting negatief kunnen hebben beïnvloed. Een aantal van de beschreven incidenten werd al in de jaren vijftig en zestig ontoelaatbaar geacht. Dat gold slaan en ernstiger vormen van fysiek geweld en ook psychische mishandeling. Onderling lijken collega's elkaar echter weinig te hebben gecorrigeerd. Sommige plegers van geweld hielden bij controle door de directie tijdelijk de schijn op dat ze de kinderen goed behandelden. Later namen ze alsnog strenge maatregelen.

Een eerste risicofactor was dat de Martha-Stichting tot in de jaren zeventig een sterk hiërarchisch functionerende organisatie was. Tegenspraak werd nauwelijks geduld – niet van personeel en niet van kinderen. Veel medewerkers hadden hun eigen werkterrein waar ze zonder al te veel controle zeggenschap over uitoefenden. Het internaat liep tot halverwege de jaren zestig achter op diverse terreinen binnen de kinderbescherming. Dat blijkt uit de forse kritiek die de Martha-Stichting in 1964 en 1965 van diverse organisaties binnen de kinderbescherming kreeg, waaronder voogdijverenigingen. Ondanks dat er geen verslagen van voogdijbezoeken zijn gevonden, blijkt dat plaatsende instellingen wel zicht hadden op wat er ongeveer binnen de Martha-Stichting speelde. Vooral het structureel onthouden van contact tussen kinderen en hun ouders werd door hen bekritiseerd. Binnen de Martha-Stichting werd destijds het standpunt gehuldigd dat contact met het ouderlijk milieu niet bevorderlijk zou zijn voor de ontwikkeling van kinderen. Dat was een pedagogisch uitgangspunt dat binnen de kinderbescherming tot in de jaren vijftig vaker voorkwam. De negatieve ervaring van de kinderen stond hier tegenover de opvoedkundige afwegingen. De kritiek die vanuit diverse instellingen op de Martha-Stichting werd geuit, stimuleerde de directie om het contact tussen kinderen en ouders vanaf 1965 te verbeteren.

Vanuit de kinderbescherming werd ook het gebruik van de isoleercel bekritiseerd en ook het langdurig handhaven van relatief grote leefgroepen. Alleen de oudere meisjes beschikten al in een vroeg stadium over kleinschalige woonruimte. Na 1965 werden leefgroepen verkleind; het grote kinderhuis maakte begin jaren zeventig plaats voor kleinschaliger opvang. Een belangrijke reden daarvoor was de drastische daling van de internaatsbevolking. Door pupillen in kleinere leefgroepen op te vangen en meer individuele aandacht te schenken, hoopte de Martha-Stichting te voldoen aan nieuwe ontwikkelingen binnen de kinderbescherming en daarmee de instroom van pupillen te verhogen. De kritiek die op de Martha-Stichting bestond, kende diverse oorzaken. Zo waren intern de rapportages en het bewaren van informatie over kinderen en hun behandeling sterk versnipperd. Het werk van psychologen en pedagogen die sinds de jaren vijftig werden ingezet, werd daardoor mogelijk belemmerd, want zij beschikten niet over alle relevante informatie over de kinderen. Daaruit blijkt dat de directie van de Martha-Stichting de zaken organisatorisch niet goed op orde had.

Datzelfde gold tot 1965 voor de informatieverstrekking richting het bestuur. Lange tijd was er sprake van onvolledige rapportages. De rapportages die de directie wel kreeg, bestond voornamelijk uit tamelijk oppervlakkige weekrapporten van de directeur. Deze praktijk kan belemmerend hebben gewerkt op het kiezen van de juiste wijze van omgang en behandeling van kinderen en op het maken van de juiste beleidskeuzes. Toen halverwege de jaren zestig een uitgebreidere rapportage richting het bestuur tot stand kwam, bleek bijvoorbeeld dat er veel meer geweldsincidenten plaatsvonden dan tot dan toe bekend waren.

Een oorzaak van de problemen in de Martha-Stichting was het ontbreken van duidelijke functieomschrijvingen van het personeel. Instructies werden tot halverwege de jaren zestig veelal mondeling overgedragen met onduidelijkheden en miscommunicatie tot gevolg. Ook op dit vlak bleven bestuur en directie in gebreke. Die onduidelijkheid in functieomschrijvingen strekte zich volgens critici in 1965 uit tot binnen de driehoofdige directie die de Martha-Stichting vanaf 1960 leidde. Dergelijke onduidelijkheden, in combinatie met een slechte communicatie met voogdijverenigingen, belemmerde de zorg voor kinderen. Naar aanleiding van het onderzoek door Van der Ploeg en Wichers Hoeth werden door de directie halverwege de jaren zestig maatregelen getroffen op organisatorisch vlak. Zo werd de informatie over de kinderen gecentraliseerd. Het bestuur en de directie van de stichting hadden tot die tijd te weinig oog voor het feit dat de Martha-Stichting organisatorisch en pedagogisch achterliep. Die blinde vlekken van bestuur en directie verklaren mogelijk waarom kinderen tot in de jaren zestig gemiddeld vijf jaar in de Martha-Stichting verbleven. Na vernieuwingen in de jaren zestig en zeventig daalde het gemiddelde verblijf van kinderen tot één jaar in 1982.

Een andere risicofactor voor het vóórkomen van geweldsdelicten was het gesloten karakter van het internaat. Ook dat was vanuit de kinderbeschermingsinstanties een kritiekpunt. Daardoor groeiden de kinderen geïsoleerd op. Die geslotenheid was opvallend, want het internaat lag middenin Alphen. Een andere mogelijke risicofactor was dat binnen de stichting tot halverwege de jaren zestig nauwelijks sprake was van systematische behandeling van kinderen die dat nodig hadden. Externe psychiaters, actief sinds de jaren vijftig, en een psycholoog in loondienst sinds 1959, hadden geen structureel behandelingsplan opgezet. Gebrek aan voldoende geschoold personeel was een laatste factor die het vóórkomen van geweld mogelijk kan verklaren. In combinatie met het structurele personeelstekort leidde dat tot verwarring en competentiestrijd tussen bijvoorbeeld groepsleidsters en hun assistentes. Ook binnen de Wilhelminaschool was er moeilijk aan goed opgeleid personeel te komen. De leerkrachten aan de Wilhelminaschool waren onvoldoende bijgeschoold voor het werk aan een blo-school. Een gevolg van werkdruk en onvoldoende scholing was dat sommige groepsleiders in de jaren vijftig in het huishoudelijk werk vluchtten in plaats van aandacht te schenken aan pupillen. Een persoonlijke benadering ontbrak waarschijnlijk het meest in het grote kindertehuis. Dat werd pas in 1971 vervangen door kleinere paviljoens, onder meer na kritiek vanuit kinderbeschermingsorganisaties op de grote omvang van het leefgroepen.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief Vereniging voor kinderopvang De Martha-Stichting te Alphen aan den Rijn, Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, Collectie HDC/Protestants erfgoed

Archief Martha-Stichting, Horizon, locatie Rijnhove, Alphen aan den Rijn

Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, Den Haag

Literatuur

Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-van Wingerden, M. (2010, 2de druk). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

Camman, T. (2006). Mijn leven in de Martha-Stichting 1956-1970. De Martha Stichting, deel IV, 1935-1982. *De viersprong. Orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, 22(86), 11-14.

Dekker, J.J.H. et al. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson: Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg*. 2 delen (I. Tekstgedeelte en II. Bijlagen). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Foucault, M. (2010). *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij.

Kampen, J. van (1981). Plaatsingen in pleeggezinnen en tehuizen: een kwantitatieve verkenning. In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.). *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 145-161). Utrecht/Amsterdam: WIJN & Stichting voor het Kind.

Koetsier-Van Assendelft (1998). Leven in de Martha Stichting. *De viersprong. Orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, 15(57), 85-89.

Kruis, G.A. (2006). Mijn jeugd in de Martha-Stichting 1933-1947. De Martha Stichting, deel IV, 1935-1982. *De viersprong. Orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, 22(86), 7-10.

Leeflang, P. (2006). De geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Gestichtsgemeente. *De viersprong. Orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, 22(86), 1-6.

Meijer, J.Th. (2005). Hoe het groeide (overdruk uit jaren vijftig). *De viersprong. Orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, 22(84), 70-72.

Rietveld-van Wingerden, M. (2017). *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing? De vereniging Tot Steun als zorgverlener in een veranderende wereld van de kindbescherming en jeugdzorg 1886-1998*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Visschedijk, K. (2017). *Het Boek der Martelaren. Verhalen uit de Martha-Stichting*. Eersel: Kabeljauws.

Wermeskerken, W.M. van & P. Leeftang (2000). De Martha Stichting te Alphen aan den Rijn I: Het ontstaan en de eerste 25 jaar. *De viersprong. Orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, 17(64), 61-89.

Wermeskerken, W.M. van & P. Leeftang (2001). De Martha Stichting II, 1907-1935. *De viersprong. Orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, 18(69), 93-115.

Wermeskerken, W.M. van & P. Leeftang (2005). De Martha Stichting III, 1935-1982. *De viersprong. Orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, 22(84), 73-103.

Willemse, Th.R.M. (1997). De 20e eeuw, 1905-1988. Van opvoedingsgesticht tot behandelingshuis. In S. Groenveld, J.J.H. Dekker, Th.R.M. Willemse & J. Dane (red.). *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kindertehuizen* (pp. 339-400). Hilversum: Verloren.

Websites

www.horizon.eu/horizon-locaties/rijnhove/

www.nederlandheelt.nl

www.alphens.nl/locaties/park-rijnstroom.html

Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)

Bronstudie 9 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Anton van Renssen

**Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen**

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)

Inleiding

1. Geweld bij Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker

- 1.1. Fysiek geweld
- 1.2. Seksueel geweld
- 1.3. Psychisch geweld
- 1.4. Geweld binnen *In Between*
 - 1.4.1 *Fysiek geweld*
 - 1.4.2 *Seksueel geweld*
 - 1.4.3 *Psychisch geweld*

2. Doelgroep en organisatorische ontwikkelingen

- 2.1. De doelgroep
- 2.2. De inspectie grijpt in
- 2.3. Zorgprogrammering
- 2.4. GGZ-groepen
- 2.5. *In Between*
- 2.6. Marktdenken en prestatie-indicatoren

3. Personeel

- 3.1. Opleidingen en professionalisering
- 3.2. Ziekteverzuim
- 3.3. Kwaliteitsmanagement en protocollen
- 3.4. Risicofactoren

4. Pedagogische visie en opvoedkundige praktijk

- 4.1. Pedagogische visie
- 4.2. Methodieken
 - 4.2.1. *Methodieken – In Between*
 - 4.2.2. *Vergaderstructuur en rapportages bij In Between*
- 4.3. Agressieregulatietrainingen
- 4.4. Huisvesting
- 4.5. Inspraak van jongeren en ouders

5. Conclusies

- 5.1. Wat is er gebeurd?
- 5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Geraadpleegde bronnen

Inleiding

Dit rapport bevat een verslag van een onderzoek naar sporen van geweld dat heeft plaatsgevonden in de jeugdzorginstellingen Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker tussen 1995 en 2015. Het begin- en eindjaar van dit rapport zijn gekozen vanwege de beschikbaarheid van voldoende archieven. De Groningse jeugdzorgorganisatie Elker kende veel rechtsvoorgangers. De oudste was het protestants-christelijke Doorgangshuis voor meisjes in de stad Groningen. Dat werd in 1865 opgericht door de Groninger burgemeestersdochter freule Magdalena Wilhelmina De Ranitz. Daartoe was ze geïnspireerd door haar protestants-christelijke geloofsovertuiging en werd ze gestimuleerd door de maatschappelijke activiteiten van het zogeheten Reveil, de Nederlandse variant van een West-Europese protestantse vroomheidsbeweging. De Ranitz richtte zich op de opvang van 'gevallen' en 'verwaarloosde' meisjes die, in de ogen van fatsoenlijke burgers, een losbandig leven leidden. Het waren vaak jonge meisjes die zich prostitueerden, die stalen en soms dronken waren, maar van wie gehoopt werd dat ze weer op het rechte pad konden worden gebracht.¹ De meisjes die werden opgenomen, kwamen vanuit het hele land. Het Doorgangshuis leek op het tehuis van Reveilvoorman Ottho Gerhard Heldring in het Gelderse Zetten. Daar werden ook 'gevallen meisjes' opgevangen uit alle provincies.

In 1964 verhuisde het Doorgangshuis vanuit enkele oude panden in het centrum van Groningen naar een nieuwbouwlocatie aan de Haydnlaan in de Groningse wijk Helpman. Met een verwijzing naar de nieuwe locatie kreeg Het Doorgangshuis in 1965 als nieuwe naam De Helper Haven. Vanaf 1980 maakte De Helper Haven na een fusie deel uit van de Stichting Noordelijke Orthopedagogische Voorzieningen (SNOV). Sindsdien was het een organisatie van algemene in plaats van protestants-christelijke signatuur.² In de jaren negentig vond een verdere fusie van jeugdhulporganisaties plaats. Dit leidde in de provincie Groningen in 1996 tot het opgaan van tien jeugdzorginstellingen in de stichting Jeugdzorg Groningen die onder meer residentiële zorg aan de Haydnlaan in Helpman bood.

In het kader van de nieuwe Wet op de Jeugdzorg die per 1 januari 2005 van kracht zou worden, werden de taken van zorgaanbieders en de dienst voor zorgtoewijzing gescheiden. Deze waren binnen de Stichting Jeugdzorg Groningen nog gecombineerd. Per 1 januari 2004 ontstond daardoor de stichting Base Groep als uitvoerende instelling naast het Bureau Jeugdzorg als toewijzend orgaan. In 2009 werd de naam Base Groep na een nieuwe reorganisatie gewijzigd in Elker. In 2015 fuseerde deze stichting met de gesloten jeugdzorginstelling Het Poortje tot Elker-Het Poortje. Vanaf het ontstaan van de stichting Jeugdzorg Groningen in 1996 werd de residentiële jeugdzorg 24-uurszorg genoemd. Onder de stichting vielen ook enkele niet-residentiële zorgvarianten, zoals begeleide kamerbewoning en aanvankelijk ook ouderbegeleiding. Daarnaast werden intensieve ambulante hulpverlening, daghulp en pleegzorg verleend. De 24-uurszorg van de opeenvolgende rechtspersonen was voor een aanzienlijk deel gevestigd aan de Haydnlaan in de Groningse wijk Helpman, de locatie van De Helper Haven.

De archieven van Het Doorgangshuis, de Helper Haven en de SNOV zijn ondergebracht in de Groninger Archieven. Deze archieven bevatten veel informatie, maar bevatten ook grote hiaten. Diverse delen van de archieven bleken niet altijd voldoende relevant of bevatten te beperkte informatie over geweld en over de context waarbinnen geweld kon plaatsvinden. Ze hadden daardoor onvoldoende relevantie voor dit onderzoek, zoals het archief van de Helper Haven van 1965 tot 1982. Sommige archieven bleken bijvoorbeeld bij nadere inspectie niet volledig geordend naar rechtsvoorganger. Zo bevinden zich in het archief van De Helper Haven veel stukken van het Jongenshuis De Aaborg, een andere rechtsvoorganger van de SNOV waarin ook de Helper Haven opging. Om die reden is gekozen voor een periode uit het meer recente verleden, namelijk de jaren

Gebruikte afkortingen

AE	Archief Elker
COGJ	Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg
IB	In Between
OA	Overige Afdelingen

¹ Dimmendaal et al. 1990, 8-13, 113; Dimmendaal 1998, 8, 12-13; Van Renssen 2105, 20-22.

² Dimmendaal 198, 134.

1995 tot 2015. Over deze periode waren binnen de stichting Elker voldoende bronnen beschikbaar. Het gebrek aan informatie sluit overigens niet uit dat er sprake geweest is van geweldsincidenten in deze voorziening. Dat blijkt uit een melding bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg waarbij melding gemaakt wordt van het gedwongen opeten van uitgebraakt eten en van mishandeling van kinderen in het begin van de jaren zeventig.³ En in een dossier in het archief van het Schadefonds Geweldsmisdrijven in Den Haag wordt melding gemaakt van een verkrachting van een veertienjarig meisje door een groepsleider in De Helper Haven in 1974-1975.⁴

De archieven van de Stichting Jeugdzorg Groningen (1996-2004), de Stichting Base groep (2004-2009), Elker (2009-2015) en Elker-Het Poortje (2015-heden) bevinden zich bij de instelling. Uit die jaren zijn zowel jaarverslagen als veel beleidsstukken en correspondentie bewaard gebleven. Daarnaast staan op internet en bevinden zich bij de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) in Utrecht nog enkele externe rapporten over genoemde instellingen. Op basis van dit materiaal is het mogelijk te schetsen hoe de organisatie nieuwe ontwikkelingen vertaalde in haar beleid en medewerkers in hun pedagogische handelen. Voor de periode tot 2005 zijn in het instellingsarchief interne meldingen en externe klachten over geweldsincidenten bewaard gebleven. Dat betreft vooral directiedossiers waarin zulke geweldsincidenten worden besproken. Een completer beeld van interne meldingen van agressie-incidenten is te schetsen vanaf 2006. Vanaf dan zijn digitale overzichten van interne meldingen beschikbaar wegens de sinds dat jaar door de inspectie verplicht gestelde incidentmeldingen.⁵ Een uitzondering vormt het jaar 2009. Daarvan zijn geen kwartaalrapportages of jaaroverzichten met incidentmeldingen gevonden.

Doordat digitale registratie werd ingevoerd, was het eenvoudiger om kwartaal- en jaaroverzichten samen te stellen. Vanaf 2006 werden richting de inspectie maandelijks overzichten verstuurd van de interne registraties en van de meldingen van incidenten. De inspectie vond die frequentie van de rapportages en de uitgebreide vorm van de interne meldingen wat teveel. In 2010 mocht Elker de maandelijks rapportages daarom vereenvoudigd en minder vaak indienen. Vanaf 2015 mocht de organisatie overstappen op één jaarlijkse rapportage.⁶ Richting de Inspectie Jeugdzorg werd vanaf 2006 tot 2015 een jaarlijkse rapportage verzorgd die vanaf 2016 werd afgeschaft en sindsdien deel uitmaakte van het regulier inspectietoezicht.⁷ Externe klachten die in jaarverslagen werden vermeld, waren niet te herleiden tot de hulpverleningsvorm. Zij zijn daarom niet opgenomen bij het overzicht van incidenten binnen de residentiële zorg. Er hebben daarom vrijwel zeker meer incidenten geweest dan waarvan de sporen in dit onderzoek zijn verwerkt. Bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven zijn geen dossiers gevonden die betrekking hebben op de onderzochte periode. Wel zijn er klachten gevonden in het archief van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd. De meerwaarde daarvan was beperkt omdat de meeste daarvan incidenten betroffen die eerder al in de instellingsarchieven in Groningen waren aangetroffen. Een zoektocht op internet, onder meer op de website van lotgenotenvereniging Nederland Heelt, leverde geen nieuwe meldingen op.

De gevonden interne meldingen en externe klachten over geweldsincidenten uit diverse bronnen zijn verwerkt in verschillende overzichten. Als eerste is een overzicht gemaakt van meldingen uit diverse schriftelijke bronnen over de hele onderzoeksperiode 1995 tot 2015. Daarna is een overzicht gemaakt van het totale aantal gevonden agressiemeldingen op basis van digitale formulieren uit de jaren 2006 tot en met 2015 die door groepsleiders werden ingevuld. Agressie is een vorm van geweld die heel divers was. Het omvatte fysiek geweld, zoals schoppen en slaan, maar ook psychisch geweld, zoals bedreiging en schelden en schreeuwen. Agressiemeldingen werden gedaan wanneer gebeurtenissen tijdens het werk op een leefgroep door de groepsleiding als bedreigend werd ervaren. De achterliggende rapportages van veel digitale meldingen waren ook digitaal beschikbaar. De aantallen daarvan waren echter te hoog om binnen de beschikbare onderzoekstijd integraal door te nemen. Daarom zijn daaruit twee random selecties gemaakt over de perioden 2006-2008 en 2011-2015.

³ Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg (voortaan: COGJ), Helper Haven 1970-1971, meldingen op 23-01-2017 en 31-01-2017.

⁴ Archief Schadefonds Geweldsmisdrijven Den Haag, 800371/BP, 31 oktober 2014.

⁵ Archief Elker (voortaan: AE), Doos Directie 2004/2005, DS 0013, Brief van Inspectie Jeugdzorg aan Provinciale Jeugdzorginstellingen en landelijke jeugdzorginstellingen door VWS gefinancierd, 19 september 2005.

⁶ AE, *Jaarverslag Elker 2015*, 29.

⁷ AE, *Incidentenrapportage 2015 Elker* (Groningen, april 2016)

De eerste selectie betreft agressiemeldingen uit de residentiële leefgroepen die in genoemde jaren op de Haydnlaan gevestigd waren, uitgezonderd één leefgroep. Dit betrof een specifieke leefgroep die heeft bestaan van 2008 tot 2015: *In Between*, een relatief kleine leefgroep van maximaal acht kinderen van 6 tot 13 jaar met ernstige gedragsproblemen en psychiatrische (ontwikkelings) problematiek. Wegens de hoeveelheid beschikbare bronnen en de duidelijk afgebakende periode waarin deze leefgroep bestond, is een random selectie gemaakt uit de digitale interne meldingen van groepsleiders van deze leefgroep. De casus *In Between* dient als illustratie van de ontwikkeling van leefgroepen zoals die binnen Elker en haar rechtsvoorgangers plaats had. *In Between* werd binnen Elker een GGZ-groep genoemd. De reden waarom die hier behandeld wordt, is dat de leefgroep vooral een jeugdzorgkarakter had. Elker was geen GGZ-instelling, maar een jeugdzorgorganisatie. *In Between* was vooral bestemd voor jonge kinderen met een zware problematiek als tussenstop tussen een thuissituatie en de opname in een pleeggezin.⁸ Het probleem waar Elker in 2007 mee kampte, was de lange wachtlijst voor pleegzorg. Het was vooral de financiering van *In Between* die de leefgroep een GGZ-label bezorgde. Er waren namelijk extra AWBZ-gelden beschikbaar voor de wachtlijstbestrijding. Het personeel van de leefgroep betrof ook geen in de GGZ-gespecialiseerde krachten, maar personeel dat eerder op andere afdelingen binnen Elker werkte.⁹

Het onderzoeksverslag begint in de eerste paragraaf met in de archieven aangetroffen externe klachten die geweldsincidenten betreffen en intern gemelde agressie-incidenten. De informatie in deze paragraaf kan helpen bij het beantwoorden van de eerste hoofdvraag van dit onderzoek: wat is er gebeurd? De paragrafen 2, 3 en 4 gaan in op de organisatorische ontwikkelingen en het leefklimaat in Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker, personeelsselectie en personeelsbeleid, de pedagogische visie en de opvoedkundige praktijk. De beschrijving van het werk- en leefklimaat kan helpen een antwoord te geven op de tweede vraag: hoe heeft het kunnen gebeuren? Het antwoord op die vraag kan mogelijk helpen verklaringen te vinden voor het vóórkomen van geweldsincidenten. De risicofactoren op geweld worden in de conclusies beschreven op basis van de onderzoeksresultaten.

⁸ AE, Map COGJ, 'In Between, algemene informatie voor ouders'. De Map COGJ berust bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Datzelfde geldt voor de digitale bestanden met daarin de informatie over de twee uitgevoerde steekproeven voor dit onderzoek.

⁹ AE, Map COGJ, Aanpak wachtlijst 2 ten behoeve van MT 16 augustus; Rapportage RvT derde kwartaal 2007.

1. Geweld bij Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker

In deze paragraaf staan geweldsincidenten beschreven waarover informatie is gevonden in het archief van Jeugdzorg Groningen en haar rechtsopvolgers over de periode 1995-2015. Daarnaast zijn in het archief van de IGJ nog vier unieke meldingen van incidenten gevonden, verspreid over de jaren 2006, 2012 en 2015, die niet in het archief in Groningen zijn getraceerd. Een reden voor het ontbreken daarvan in de archieven in Groningen is dat meer recente, grotendeels digitale archieven binnen Elker onvoldoende geordend bleken te zijn om systematisch te kunnen onderzoeken. De vormen van geweld zijn onderverdeeld in fysiek geweld, seksueel geweld en psychisch geweld.

Klachten konden sinds december 1996 worden gemeld bij een interne klachtencommissie van Stichting Jeugdzorg Groningen. Die commissie bestond uit vijf leden met als voorzitter een juriste van buiten de stichting. De overige leden waren medewerkers. Er bestonden twee soorten klachtenregelingen. De eerste was bestemd voor klachten over seksueel misbruik door hulpverleners en seksuele intimidatie op het werk, de tweede voor overige klachten. Daarnaast waren er drie vertrouwenspersonen aangesteld, twee interne en één externe die geregeld betrokken waren bij klachten die werden ingediend bij de interne klachtencommissie.¹⁰ De klachten werden doorgestuurd naar de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, een van de rechtsvoorgangers van de IGJ.

Vanaf 2006 werden er meer interne meldingen gedaan dan voorheen. Dat kwam doordat het vanaf dat jaar wettelijke verplicht was digitale meldingsformulieren te gebruiken. Waarschijnlijk vonden voor die tijd vergelijkbare incidenten ook plaats maar deze werden niet systematisch bijgehouden. Van de diverse afdelingen binnen Base Groep en Elker waren het vooral de residentiële afdelingen die hoog scoorden in aantallen incidenten. "De 24-uurshulp levert de meeste formulieren in, gezien de aard van het werk misschien logisch", schreef de opsteller van de 'Meting agressieve incidenten' zowel in 2006 als in 2015.¹¹ Gedurende de korte periode van haar bestaan was de leefgroep *In Between* binnen de 24-uurszorg de absolute koploper in het aantal agressiemeldingen, blijkt uit tabel 1.

Van lang niet alle digitale meldingen in de jaren 2006 tot en met 2015 is een formulier met een achtergrondbeschrijving bewaard gebleven. Alleen dergelijke meldingen kwamen namelijk voor analyse in aanmerking. Toch is het totale aantal meldingen te hoog om integraal te bestuderen. Daarom zijn er twee steekproeven genomen. Een eerste steekproef heeft betrekking op agressie-incidenten uit diverse leefgroepen op de Haydnlaan tussen 2006 en 2015, uitgezonderd de leefgroep *In Between*. Het betreft diverse leefgroepen voor moeilijk lerende jongeren tussen de 12 en 18 jaar. Daarnaast waren er GGZ-groepen met jeugdzorgbenadering waar jongeren verbleven met een zwaardere, psychiatrische problematiek.

Uit de 203 meldingen die voor de eerste steekproef in aanmerking kwamen, is steeds één op de vijf meldingen geselecteerd. Dat leverde 48 meldingsformulieren uit deze leefgroepen tussen 2006 en 2015 op die nader zijn geanalyseerd.¹² In die meldingen gaat het om agressie vanuit jongeren richting de leiding en tussen jongeren onderling. Van agressie van groepsleiding richting pupillen werden geen meldingen gevonden. Daarvoor waren de digitale meldingsformulieren ook niet bestemd. Op verschillende formulieren werden meerdere vormen van agressie gemeld. In totaal zijn er 70 agressiemeldingen genoteerd. Binnen de steekproef hadden 42 meldingen van de 70 betrekking op agressie richting leiding. Dat is veel meer dan de 26 incidenten tussen jongeren. De twee resterende meldingen betroffen automutilatie. Wanneer er sprake was van incidenten probeerde de groepsleiding allereerst in gesprek te komen met de betreffende jongeren. Vaak, zo staat op de formulieren vermeld, werd volstaan met een waarschuwing. In ernstiger gevallen werden

¹⁰ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 1995-1997*, 19-20.

¹¹ AE, Map COGJ, 'Meting agressieve incidenten 2006' en 'Incidentenrapportage 2015 Elker, Analyse incidentenregistratie per afdeling'. (Groningen, april 2016).

¹² Uit de jaren 2006 tot 2008 waren 63 meldingen met achtergrondinformatie beschikbaar en over de periode 2011 tot en met 2015 waren dat 140 meldingen.

ze naar hun kamer gestuurd. Een drastischer maatregel was het, al dan niet tijdelijk, in een andere leefgroep of in een andere instelling plaatsen van een jongere.¹³

Wanneer een team verdere behandeling niet zag zitten wegens extreem gedrag, werd een jongere definitief uit de instelling verwijderd. Dat was bijvoorbeeld het geval in 2014 bij een jongen die betrappt werd op wapenbezit en een jongen die in 2015, volgens de groepsleider die de melding deed, sterk gezagsondermijndend gedrag vertoonde. Wat de betreffende jongen precies deed, staat niet vermeld, maar het gold vooral gedrag richting een nieuwe groepsleider. Daardoor ontstond er onrust binnen de leefgroep. Over deze situatie werd gesteld dat de behandeling van de betreffende jongere een te zware belasting voor het team was.¹⁴ Ook bij geweld tussen jongeren werd allereerst geprobeerd met een gesprek de spanning uit de lucht te halen. Wanneer dat niet lukte, of de situatie ernstiger vormen aannam, kon de politie worden ingeschakeld. Soms werden jongeren tijdelijk in een afzonderlijke ruimte gezet als vorm van time-out, in een andere groep geplaatst of buiten de instelling ondergebracht.

Tabel 1. Totaaloverzicht gevonden agressiemeldingen 2006 tot en met 2015¹⁵

Jaar	Totaal	Binnen 24-uurszorg	In Between
2006	31	23	
2007	70	68	Nog niet gestart
2008	59	55	20
2009 eerste 5 maanden	55	28	23
2010	101	92	44
2011	113	87	44
2012 drie kwartalen	128	101	67
1-6-2012 t/m 1-12-2013	56	9	1
2014 eerste half jaar	90	63	30
2015	61	34	Opgeheven
Totaal	702	532	185

1.1. Fysiek geweld

In de archieven van Jeugdzorg Groningen en haar rechtsopvolgers zijn diverse incidenten gevonden waarbij sprake was van fysiek geweld. Het betrof slaan door jongeren onderling, mishandeling, één keer een als agressie ervaren uithaal van een groepsleider en verder vooral agressie richting voorwerpen of het gooien met spullen richting groepsleiding of groepsgenoten. In 2000 kwam een klacht binnen van een meisje dat in 1995 door groepsgenoten zou zijn mishandeld. De precieze reden van de mishandeling is niet bekend. In de stukken wordt wel verwezen naar een “opstand” van jongeren in de leefgroep omdat ze het niet eens zouden zijn met nieuw ingevoerd beleid. Wat het gewraakte beleid inhield, is niet bekend.¹⁶ Fysiek geweld betreft verder een voorval uit 2003

¹³ AE, Bestanden COGJ, 5 Overige Afdelingen (OA), 26 januari 2012; idem, Agressiemeldingen 2008, 10 OA februari 2008; Idem, 15 In Between (IB), 25 januari 2012

¹⁴ AE, Bestanden COGJ, 12 OA, 14 maart 2014; 21 OA, 5 juni 2015.

¹⁵ AE, Map COGJ, Incidentmeldingen. Het eerste halve jaar van 2009 is gebaseerd op handmatige tellingen. Zie: ‘Incidentmeldingen agressie 2009’, Memo van Arbocommissie aan Management, zd. Het aantal jongeren dat in de genoemde jaren in behandeling waren binnen de 24-uurszorg is niet bekend.

¹⁶ AE, Directie 2003 Archiefmap 52.6: A t/m E, Dossier 2000/010, Schrijven Bureau klachtondersteuning Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, 15 mei 2000; Advies interne klachtencommissie, zd. (na sept. 2000).

waarbij een groepsleider onverwacht een meisje spullen uit handen rukte waar ze officieel niet aan mocht komen en haar duwde, waarop het meisje begon te schelden en te slaan.¹⁷

In augustus 2007 was een leefgroep van zeven jongeren tussen de 13 en 17 jaar agressief richting het nachthoofd en een groepsleider die het nachthoofd was blijven assisteren omdat het 's avonds al zo onrustig was op de groep. Het fysieke geweld bestond uit vernielingen, zoals het ingooien van een raam en het forceren van een nooddeur, waardoor de groep jongeren na een nachtelijk avontuur zich weer een weg naar binnen kon banen.¹⁸ De twee medewerkers voelden zich ernstig bedreigd, sloten zichzelf op in een beveiligde ruimte en schakelden de achterwacht in en op diens advies ook de politie. Maar deze kwam wegens personeelsgebrek aanvankelijk niet opdagen. Uiteindelijk werden de jongeren door de politie naar het politiebureau afgevoerd. Het incident werd door de directie ernstig genoeg bevonden om het te melden bij de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming. Daarnaast liet ze een intern onderzoek uitvoeren door Bureau Montfoort, een adviesbureau voor jeugdzorg. De belangrijkste oorzaak van de crisis was volgens de onderzoekers de samenstelling van de leefgroep. Het ging om jongeren met een ernstige problematiek van wie een aantal eerder in een Justitiële Jeugdzorginstelling was geplaatst en een aantal er later alsnog naar toe ging.¹⁹ Uit het onderzoek kwamen enkele kritiekpunten en aanbevelingen die in paragraaf 3.1 en 4.3 van dit onderzoeksverslag aan de orde komen.

In 2015 was een moeder van een twaalfjarig meisje uit een van de residentiële leefgroepen agressief richting de leiding en haar dochter. De moeder was zo ernstig in de war en fysiek zo sterk, dat vier man politie nodig waren om haar af te voeren. Het gebeuren boezemde zowel jongeren als de leiding zoveel angst in dat de groepsleiding zich met drie jongeren verschanste in een afgeschermd personeelskamer.²⁰ Binnen de genoemde steekproef was acht keer sprake van vandalisme in de groep en zes keer van geweld richting groepsleiding. Agressie van jongeren uitte zich ook geregeld op voorwerpen. Twee voorbeelden: in 2006 werd een keer door een jongere met een perforator gegooid en in 2008 met een sleutelbos van de leiding.²¹ In de 48 dossiers kwam vijf keer slaan en mishandeling voor. Een jongen sloeg een andere jongen, die een hulpverlener te hulp schoot bij een gevecht, in het gezicht. Verschillende keren was het fysieke geweld gerelateerd aan relatieproblemen van een inwonende jongere. Zo had een jongen ruzie met zijn ex-vriendin, die hem flink toetakelde waardoor zijn rug behoorlijk verwond werd. Een ander meisje had enkele dagen later slaande ruzie met haar vriend.²²

1.2. Seksueel geweld

Gevallen van seksueel misbruik of seksueel overschrijdend gedrag zijn niet vaak aangetroffen in de archieven. Twee keer was er een vermoeden van zulk gedrag door de groepsleiding. Het eerste vermoeden betreft een situatie uit 1999 waarin een jongen zich onprettig voelde bij de wijze waarop hij door een groepsleider lichamelijk werd gecontroleerd. De jongen bedreigde de groepsleider vervolgens verbaal.²³ Een tweede vermoeden betrof het gedrag van een medewerker in 2015. Door de inspectie werd het voorval beoordeeld als een lichte zoen op de mond, waarbij een gesprek met de medewerker volstond.²⁴ De voorvallen werden gemeld bij de inspectie.

Seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen jongeren onderling is vijf keer aangetroffen. Het vond tweemaal plaats in 1999, eenmaal in 2006, eenmaal in 2012 en eenmaal in 2014. Het seksueel grensoverschrijdend gedrag richting een meisje door enkele jongens uit haar leefgroep had volgens een medewerker te maken met de hoge werkdruk, ziekte onder het personeel en het feit dat de

¹⁷ AE, Directie 2003, archiefmap 13: 24-uurshulp, Beschrijving incident 17 april 2003.

¹⁸ Archief Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ), Dossier 07-271 M, Base Groep aan Inspectie Jeugdzorg, t.a.v. de heer INSP 7000, 8 augustus 2008.

¹⁹ IGJ, Dossier 07-271 M, 'Verslag van bevindingen over afhandeling incident Viewpoint', Adviesbureau Van Montfoort, 23 november 2007.

²⁰ IGJ, Dossier Elker 8057; Meldformulier Meldingen Jeugd, 1 december 2012; Elker, Intern onderzoek calamiteit, 24 februari 2016.

²¹ AE, Bestanden COGJ, overzicht meldingen, 4 februari 2006 en 13 juli 2006, 15 maart 2007, 7 januari 2008; 24 OA, 4 november 2015.

²² AE, Bestanden COGJ, overzicht meldingen, 3 januari 2007; 1 OA, 24 juli 2011; 3 OA, 4 november 2011.

²³ AE, Doos Directie 2003 Archiefmap 52.6: G t/m H, Dossier 1999/017.

²⁴ IGJ, Dossier Elker 7497, 4 februari 2015.

groep zich, volgens een manager, eind 1999 nog in een opbouwfase bevond.²⁵ Een meisje stelde in 2006 dat ze verkracht was door een groepsgeenoot. De jongen werd overgeplaatst naar een andere instelling.²⁶ Een vierde situatie betrof een voorval uit 2012. Daar draaide het seksueel grensoverschrijdend gedrag om een ongewenste benadering van een jongen richting een groepsgeenote. Dat mondde uit in een vechtpartij van de jongen met het meisje en haar vriend.²⁷ In 2014 ging het om een zeventienjarige jongen die een dertienjarige jongen van buiten de instelling voor de groepsleiding verborgen hield.²⁸ Tussen jongeren onderling lijkt er sprake van meer expliciet geweld op seksueel vlak te zijn geweest. Alleen van de situatie uit 2006 is bekend dat er aangifte is gedaan bij de politie. Dat deed het betreffende meisje zelf.

Van seksueel overschrijdend gedrag richting groepsleiders zijn twee meldingen gevonden. Beide keren gebeurde dat in 2007. Het betrof het plegen van telefoontjes door een "hijger". De betrokken jongeren waren bij de leiding bekend en werden na een vermanend gesprek met een waarschuwing naar hun kamer gestuurd. De telefoontjes werden door de leiding als "bovengemiddeld" bedreigend ervaren.²⁹

1.3. Psychisch geweld

Vormen van psychisch geweld betroffen onder meer verbale bedreigingen en intimidatie. De meest voorkomende vorm van psychisch geweld vond plaats richting de groepsleiding. Dat bestond uit onbeschoft en bedreigend gedrag van jongeren. Binnen de steekproef van interne agressie-meldingen werden daar vijftien voorvallen van gevonden, zoals schelden en vloeken. Daarnaast was er elf keer sprake van verbale dreigementen richting de leiding. Dat gebeurde meestal door jongeren en soms door een ouder.³⁰

Van de agressiemeldingen die betrekking hadden op geweld tussen jongeren was er het vaakst sprake van bedreiging en intimidatie. In 1999 werd melding gemaakt van diverse bedreigingen en intimidatie van een meisje door een groep jongens. Een steen werd door haar slaapkamerraam gegooid (wat onder fysiek geweld valt) en vijf jongens stonden het meisje op te wachten om een "vervolgwraakactie" te nemen omdat zij het met een van de jongens aan de stok had gehad.³¹ Van 2006 tot 2015, binnen de steekproef van interne agressie-meldingen in die periode, was er negen keer sprake van psychisch geweld. Vaak ging dat samen met intimiderend gedrag, zoals de jongens die een ander in 2008 met een mes bedreigden.³² In 2012 was een jongen extreem bedreigend richting een groepsgeenote; hij bedreigde haar met een steekwapen en gooide met bakstenen. Zijn verklaring was dat hij zelf bang was voor het meisje en dat hij in elkaar geslagen zou worden door de groep.³³ Soms was er sprake van groepsgewijs opereren dat voor een dreigende sfeer zorgde. Dat blijkt uit een verslag over de laatste drie maanden van 2009. Die situatie leidde dat jaar tot diverse uitplaatsingen, maar wat er precies gebeurde, staat nergens vermeld.³⁴

Naast bedreiging was er in de dossiers van de steekproef vijf keer sprake van schelden en stevige ruzie. Een jongen schold twee dagen lang richting groepsleiders en zijn medebewoners, gooide borden kapot en negeerde gedragsinstructies van groepsleiders. Hij weigerde op de tweede avond te vertrekken naar zijn moeder om daar tot rust te komen. Dat gebeurde pas nadat de groepsleider zich had verwijderd om aan te geven dat het gesprek voorbij was en dreigde de politie in te schakelen. In een aantekening in het meldingsformulier noteerde een leidinggevende over preventie

²⁵ AE, Directie 2003 Archiefmap 52.6: A t/m E, Dossier 1999/003, 9 maart 1999 (klacht), 15 mei 1999, Advies Interne klachtencommissie Jeugdzorg Groningen.

²⁶ IGJ, inv.nr 339, 06-105M Base Groep Gr, 24 mei 2006.

²⁷ AE, Bestanden COGJ, 8 OA, 20 december 2012.

²⁸ AE, Bestanden COGJ, 16 OA, 25 juli 2014.

²⁹ AE, Bestanden COGJ, Overzicht meldingen 2007, 11 mei en 1 juni 2007.

³⁰ AE, Bestanden COGJ, overzicht meldingen, 19 november 2008; 12 OA, 2 oktober 2013.

³¹ AE, Directie 2003 Archiefmap 52.6: I t/m N, Dossier 2000/023, Brief ouders aan RvB Jeugdzorg Groningen, brieven 24 en 25 november 1999.

³² AE, Bestanden COGJ, Overzicht meldingen 2008, 18 februari 2008.

³³ AE, Bestanden COGJ, 7 OA, 24 juni 2012.

³⁴ AE, Map COGJ, Kwartaalrapportage Vierde kwartaal 2009 24-uurshulp, GGZ, 28 januari 2010, 7.

in de toekomst dat dat wegens de problematiek van de jongen bijna niet te vermijden was. De aanpak van de groepsleider werd beschouwd als een goede pedagogische actie.³⁵

Diverse malen waren dezelfde jongeren betrokken bij incidenten. Een jongen uitte in 2014 doodsb bedreigingen naar een meisje. Nadat gesprekken niet hielpen, vertrok hij tijdelijk naar zijn ouders. Het bedreigde meisje sloot zich uit angst op in haar kamer en pleegde automutilatie. Ook andere jongeren in de groep voelden zich onveilig. Dezelfde jongen werd een maand later agressief omdat hij niet bij vrienden buiten de instelling mocht blijven slapen na een feestje. Hij stopte met het aanrichten van vernielingen nadat hij enige onderhandelingsruimte kreeg en kwam uiteindelijk netjes op tijd thuis. Daarvoor ontving hij vervolgens "een dik compliment" van zijn groepsleiding.³⁶ Soms vonden bedreigingen plaats in combinatie met forse vernielingen waar dreiging vanuit ging. Vernielingen, gepleegd in 2003, hadden te maken met het gegeven dat de betreffende jongen zich al langere tijd niet op zijn plek voelde binnen de betreffende leefgroep. Bij de leiding was dat al langere tijd duidelijk, bleek achteraf. "Al langere tijd is duidelijk dat aanbod in de 24-uurshulp zich niet goed verhoudt tot wat deze jongere nodig heeft", meldde de leiding. In deze situatie werd de politie ingeschakeld en werd de jongen uit de leefgroep geplaatst.³⁷

Een andere vorm van psychisch geweld was vrijheidsbeperking. In de archieven komen regelmatig meldingen voor van pupillen die werden afgezonderd. Vaak werden daarbij "afkoelen" of "tot rust komen" als motieven genoemd. Zo werd een jongen die een groepsleider dreigde te slaan met zijn vuisten naar zijn kamer gestuurd om af te koelen.³⁸ Andere keren was er sprake van afzondering als strafmaatregel, bijvoorbeeld wegens een zeer dreigende houding. Zo was in 2008 een jongen zo agressief geworden dat medewerkers zich uit zelfbescherming opsloten op hun kantoor. Naderhand werd er een gesprek gevoerd en werd de jongen naar zijn kamer gestuurd waarbij zijn deur op slot werd gedaan.³⁹

Onder psychische verwaarlozing vallen situaties tussen 1998 en 2003 waarbij enkele jongeren slecht werden opgevangen en niet de benodigde structuur kregen aangeboden van Jeugdzorg Groningen. Dat kwam doordat in een hectische periode vol organisatorische veranderingen onvoldoende geschoold personeel werd ingezet en er sprake was van een te hoge werkdruk. Een meisje werd in 1999 bijvoorbeeld nauwelijks geïntroduceerd toen ze in een zogenaamde structuurgroep kwam. Zij, maar ook anderen, misten de structuur waar ze als moeilijk opvoedbare jongeren juist zo'n behoefte aan hadden.⁴⁰ Jongeren konden datzelfde jaar eenvoudig via ramen naar buiten ontsnappen richting feestjes buiten de instelling, waar ze vervolgens drugs gebruikten. En binnen de instelling zelf heerste, volgens de klagende ouders, een kille, onaangename sfeer in de huiskamer van de leefgroep.⁴¹

Uit de jaren na 2000 zijn nauwelijks vormen van psychische verwaarlozing gevonden. Een voorval uit 2007 kan daar mogelijk onder vallen. Het voorval betrof gebrek aan communicatie en daarmee gebrek aan aandacht voor een 15-jarige jongen. Zo werd dat in ieder geval ervaren door de pupil. De groepsleiding zette de jongen dat jaar uit een 24-uursgroep. De ouders klaagden vooral over een gebrek aan communicatie met de jongen en zijn ouders. Ook de communicatie tussen Bureau Jeugdzorg Groningen en de Base Groep liet te wensen over.⁴²

1.4. Geweld binnen *In Between*

Deze paragraaf gaat in op de agressie-incidenten die werden gemeld over de leefgroep *In Between*. Dat was een leefgroep voor kinderen in de basisschoolleeftijd. Het aantal agressie-incidenten lag er

³⁵ AE, Bestanden COGJ, 4 OA, 4 november 2011.

³⁶ AE, Bestanden COGJ, 12 OA en 17 OA.

³⁷ AE, Directie Archiefmap 13, 24-uurshulp, Aan RvB, 3 februari 2003.

³⁸ AE, Bestanden COGJ, overzicht meldingen, 3 januari 2007.

³⁹ AE, Bestanden COGJ, Overzicht meldingen, 9 januari 2008.

⁴⁰ AE, Directie 2003 Archiefmap 52.6: A t/m E, Dossier 1999/003, 9 maart 1999 (klacht), 15 mei 1999, Advies Interne klachtencommissie JZG; Idem, Archiefmap 52.6: I t/m N, Dossier 2001/024, Advies interne Klachtencommissie Jeugdzorg Groningen, 27 september 2001; Idem, Dossier 2000/023.

⁴¹ AE, Directie 2003 Archiefmap 52.6: I t/m N, Dossier 2000/023, Brief ouders aan RvB Jeugdzorg Groningen, brieven 24 november 1999.

⁴² AE, *Jaarverslag Base Groep 2007*, 24

beduidend hoger dan in andere leefgroepen. In een memo uit 2009 staat dat in dat jaar van de 55 agressiemeldingen die binnen Elker werden gemeld er 23 (41,8 procent) uit deze leefgroep kwamen. Ter vergelijking: dat jaar kwamen er vijf (9,1 procent) meldingen uit twee andere jeugdgroepen binnen de 24-uursopvang.⁴³ Voor een beschrijving van geweld binnen *In Between* is een afzonderlijke steekproef gedaan. Deze steekproef betreft incidentmeldingen uit 2008 en in de periode 2011 tot en met 2014. Uit 2007 zijn geen meldingen bekend en ook ontbreken specifieke beschrijvingen van casussen uit 2009 en 2010. De cijfers lopen tot en met 2014, het jaar waarin de leefgroep werd afgebouwd, zodat die in 2015 kon worden gesloten. Uit de resterende vijf jaren zijn wel formulieren met meldingen bekend. Uit deze formulieren is een random selectie gemaakt waarbij steeds de derde casus is gekozen van een specifiek jaar. Dat leidt tot een selectie van 44 meldingen uit een bestand van 132 formulieren. Er zijn geen meldingen gevonden van geweldsincidenten van de leiding richting kinderen.

Ook uit deze steekproef komt naar voren dat diverse malen sprake is van geweldsincidenten door dezelfde pupillen. Van de 44 geselecteerde meldingen waren er achttien keer kinderen betrokken die vaker werden genoemd. Daarbij moet bedacht worden dat *In Between* maximaal acht kinderen telde en dat die kinderen soms erg agressief waren. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat diverse kinderen vaker in beeld kwamen, gezien het hoge aantal agressiemeldingen. Geregeld werden verschillende vormen van geweld gemeld op eenzelfde meldingsformulier. Fysiek geweld ging vaak gepaard met psychisch geweld, zoals schelden, vandalisme en bedreigingen.

Opmerkelijk is het hoge totale aantal agressie-incidenten in 2012 van kinderen richting de groepsleiding. In dat jaar was het vaakst sprake van het vernielen van en gooien met voorwerpen (zeven keer), bedreigingen (zes keer) en slaan en schoppen (vijf keer) en schelden en vloeken (vijf keer). In twaalf gevallen was er sprake van een combinatie van deze gedragingen. Het aantal agressiemeldingen tussen de kinderen was de helft minder dan die gericht tegen leidinggevend: 25 meldingen versus 55. De meeste agressie richting medebewoners betrof bedreiging en intimidatie waardoor andere kinderen angstig werden. Bij twaalf meldingen was driemaal sprake van een combinatie van diverse geweldsvormen, te weten schelden of vechten. Daarnaast was er vijf keer sprake van slaan. De agressieve en dreigende houding van kinderen onderling was sterk bepalend voor de sfeer in de groep. Incidenten waarbij sprake was van dreigende taal of een dreigende houding werd met twaalf van de 25 meldingen ook het vaakst genoteerd. De groepsleiding probeerde daar paal en perk aan te stellen. Soms werd geprobeerd kinderen te kalmeren, maar in december 2012 moest een groepsleider fysiek ingrijpen om te voorkomen dat een jongen een meisje aanvloog en iets zou aandoen.⁴⁴ Kalmeren werd soms ook geprobeerd met maatregelen die gebaseerd waren op een bepaalde aanpak die medewerkers hadden geleerd toe te passen in specifieke situaties. Dat gold bijvoorbeeld voor het inzetten van een 'boosheidsplan'.⁴⁵ Maar het toepassen van de geleerde theorie werkte niet altijd goed, zoals blijkt uit een melding over een agressieve jongen in 2011. Onderhandelen werkte in dat geval bij deze jongen wel.⁴⁶

Aanvankelijk werden er vanuit *In Between* tientallen meldingen per kwartaal gedaan, maar die trend lijkt in 2013 tijdelijk te zijn doorbroken en in het derde kwartaal van 2013 werden er zelfs helemaal geen agressiemeldingen gedaan.⁴⁷ In 2014, het laatste volle jaar van de leefgroep, steeg het aantal meldingen weer sterk, zoals blijkt uit de grafieken 3 en 4 en tabel 2 met het totaaloverzicht van aantallen meldingen. Er zijn verschillende verklaringen te geven voor deze verschillen. Soms kwam dat door de specifieke samenstelling van de groep. Volgens een voormalige leidinggevende van *In Between* gebeurde het wel dat een of twee oudere kinderen jongere meenamen in hun agressieve gedrag: "Oudere kinderen zetten de toon en kleinere kinderen vertoonden dan nog moeilijker gedrag omdat ze er ook graag bij wilden horen."⁴⁸ Daarnaast werkte het meldingssysteem niet altijd goed en waren medewerkers soms "moe van het melden".⁴⁹

⁴³ AE, 'Incidentmeldingen agressie 2009', Memo van Arbocommissie aan Management, zd.

⁴⁴ AE, Bestanden COGJ, 7 IB, 17 december 2012.

⁴⁵ AE, Bestanden COGJ, 26 IB, 25 september 2012.

⁴⁶ AE, Bestanden COGJ, 1 IB, 3 juli 2011.

⁴⁷ AE, Map COGJ, Kwartaalrapportage Derde kwartaal 2013 24-uurshulp, GGZ, november 2013, 12.

⁴⁸ Mededeling oud-teamleider *In Between*, 26 september 2018.

⁴⁹ Mededeling oud-teamleider *In Between*, 26 september 2018.

Mogelijk daalde het aantal meldingen in 2013 deels door de voltooiing van en de verhuizing naar nieuwbouw eind 2012. Maar de daling is ook deels te verklaren door een minder zorgvuldig registratiegedrag van medewerkers, zoals in 2015 werd geconstateerd.⁵⁰ Daarnaast was tijdens het bestaan van *In Between* meermalen sprake van wisselingen in het medewerkersteam, waardoor informatie verloren kan zijn gegaan. Ook werden de online meldingen niet altijd even vlot verwerkt door het dienstdoende unithoofd, waardoor mogelijk verschillen ontstonden. Dat blijkt al uit het gegeven dat sommige meldingen uit oktober en november 2011 pas begin 2012 werden verwerkt en toen pas werden opgenomen in de statistieken.⁵¹ Verder is er enige tijd onderzoek gedaan door een stagiair van de Rijksuniversiteit Groningen, maar het voortijdig beëindigen van die stage heeft mogelijk ook gevolgen gehad voor de formulierenregistratie. Tenslotte zijn er enige tijd technische problemen geweest met het digitale incidentenregistratieformulier. Dat leidde tot problemen bij het invullen en op langere termijn ook tot onzorgvuldigheid bij het melden van incidenten.⁵²

1.4.1. Fysiek geweld

Vormen van fysiek geweld die binnen deze steekproef met 21 treffers het vaakst voorkwamen, waren slaan, schoppen en bijten. Enkele voorbeelden: een meisje werd gesommeerd naar haar kamer te gaan, maar wilde dat niet. Ze begon te schoppen en te slaan. De groepsleider hield haar vast en zei haar dat ze rustig moest worden, maar het meisje ging door met bijten en slaan. Hierop werd een collega gehaald die haar in een houdgreep nam tot ze rustig werd. Begin 2012 kwam een jongen uit *In Between* agressief uit school. Hij sloeg en schopte de groepsleiding en bedreigde een andere jongen. Hij vernielde dingen in de kussenkamer, waar hij naar toe was gebracht om tot rust te komen. Omdat hij niet rustig werd, riep de groepsleider extra collega's en werd er overlegd met een gedragswetenschapper en een kinderpsycholoog. Omdat de agressie niet verdween, kreeg de jongen uiteindelijk een time-out in een andere groep, waarna de rust in *In Between* weerkeerde.⁵³

In de zomer van 2014 sloeg een meisje haar groepsleiding met stokken en was ze verbaal en fysiek bedreigend richting groepsgenoten. De teamleden vonden het meisje een gevaar voor de groep. Volgens het in werking gezette 'Boosheidsplan' bleven ze bij haar. Ook werd ze doorverwezen naar een gedragswetenschapper van *In Between*. Binnen enkele weken kreeg ze een plaats buiten de leefgroep.⁵⁴ Een ander meisje luisterde in 2014 diverse malen niet naar de groepsleiding en moest voor straf naar bed. Ze begon te schoppen, stompen, krabben en knijpen en trok een andere groepsleider aan de kleren. Na gesprekken te hebben gevoerd, werd ze rustiger. De groepsleider hield krab- en bijtewonden aan het incident over. Een aantekening bij het meldingsformulier stelt: "Blauwe plekken en krabben blijven geregeld voorkomen op IB. Verdient continue aandacht."⁵⁵ In één geval vreesde de teamleiding voor de veiligheid op de groep en pleegde vervolgens een interventie met vier man tegelijk. Dat aantal medewerkers was nodig om de betreffende pupil in toom te houden, maar ook om te voorkomen dat de hele groep zou ontsporen.⁵⁶

1.4.2. Seksueel geweld

Richting een stagiaire vertoonde een jongen seksueel ongepast gedrag. Hij pakte haar bij het wakken vast met beide armen om haar buik en rug heen en wilde haar niet meer loslaten. Enkele dagen later gedroeg hij zich richting dezelfde stagiaire en ook andere medewerksters ongepast. Hij werd er op aangesproken, naar de kussenkamer begeleid om tot rust te komen, maar hij veranderde zijn gedrag niet. Na overleg met de gedragswetenschapper werd besloten de jongen nog een week de kans

⁵⁰ Mededeling oud-teamleider *In Between*, 26 september 2018; AE, *Jaarverslag Elker 2015*, 24; Map COGJ, Incidentenrapportage 2015.

⁵¹ AE, Bestanden COGJ, 5 IB t/m 10 IB, meldingen van 10 oktober 2011 t/m 23 november 2011.

⁵² Mededelingen medewerker van Elker, e-mail 24 juni 2018.

⁵³ AE, Bestanden COGJ, Agressiemeldingen 2008, 10 februari 2008; 15 IB, 25 januari 2012.

⁵⁴ AE, Bestanden COGJ, 41 IB, 22 augustus 2014.

⁵⁵ AE, Bestanden COGJ, 37 IB, 3 mei 2014.

⁵⁶ AE, Bestanden COGJ, 11 IB, 2 januari 2012.

geven. "Dit vraagt veel van het team maar inschatting is dat zij het nog aan kunnen", stond in het meldingsformulier. Hoe de situatie zich verder ontwikkelde, is niet gedocumenteerd.⁵⁷

1.4.3. Psychisch geweld

In de steekproef werd dertien keer genoteerd dat er sprake was van een vorm van schelden, vloeken en intimiderend gedrag richting de groepsleiding. Tien keer was er sprake van vormen van vandalisme en acht keer van bedreigingen in lichte tot ernstige mate. Enkele voorbeelden: een jongen was begin januari 2012 enkele dagen intimiderend, opjuttend en dreigend aanwezig richting medewerker. Twee maanden later begon hij met schelden omdat hij het niet eens was met de groepsleiding. Hij dreigde vervolgens met gevaarlijke voorwerpen te gaan gooien, sloopte spullen op zijn kamer en dreigde een groepsleider neer te steken en dood te maken. Een maand later, in april 2012, was hij opnieuw boos, huilde hij en maakte hij opnieuw dingen kapot. De aanleiding voor dit alles was dat er gevaarlijk speelgoed van hem werd afgenomen. Praten maakte hem iets rustiger en hij mocht het avondeten in de kussenkamer nuttigen. Uiteindelijk ging hij rustig slapen.⁵⁸

In juni 2012 begon een jongen een groepsgenoot te schoppen en dreigde hij met vernielingen. Door de groepsleider werd hij op zijn gedrag aangesproken, werd vervolgens naar het stoeltje gestuurd en later naar de kussenkamer om te bedaren. Toen hij enige tijd later weer rustig was, sprak de groepsleider met hem. Hij wilde wel meevoetballen, maar daarvoor werden wel op voorhand afspraken gemaakt en verwachtingen over gedrag uitgesproken.⁵⁹ Een andere jongen gooide met een houten geweer uit boosheid. Hij schold een groepsleider uit en nam een andere jongen mee in zijn gedrag. Beiden kantten zich tegen een groepsleider, onder andere door met stoeltjes en boeken te gooien. Eerst werd de jongen naar de kussenkamer gebracht. Later vertrok hij zelf naar zijn kamer en sprak hij met de groepsleider vanaf zijn kamer.⁶⁰

⁵⁷ AE, Bestanden COGJ, 32 IB, 10 maart 2014, 33 IB, 10 maart 2014, 34 IB, 13 maart 2014 en 36 IB, 8 april 2014.

⁵⁸ AE, Bestanden COGJ, 12 IB, 7 tot en met 9 januari 2012, 16 IB, 2 maart 2012 en 17 IB, 4 april 2012.

⁵⁹ AE, Bestanden COGJ, 20 IB, 17 juni 2012.

⁶⁰ AE, Bestanden COGJ, 25 IB, 13 augustus 2012.

2. Doelgroep en organisatorische ontwikkelingen

2.1. De doelgroep

De in de vorige paragraaf beschreven geweldsincidenten over de periode 1995 tot en met 2015 hebben betrekking op residentiële leefgroepen die aan de Haydnlaan in Helpman waren gevestigd. Eind jaren negentig telden die groepen acht plaatsen voor jongeren, maar door onderbezetting was het aantal in die periode vaak lager. Na een reorganisatie in 2000 was het ideaal van de leiding om leefgroepen van vier pupillen op te zetten die in een afzonderlijk huis woonden. Maar in de praktijk telden de leefgroepen zes tot acht jongeren.⁶¹ In 2001 bevonden er zich negen leefgroepen en in 2015 zeven leefgroepen.⁶² Bij een gemiddelde bezetting van zes kinderen per leefgroep komt dat neer op ongeveer 42 tot 54 jongeren die tegelijkertijd aan de Haydnlaan in verschillende voorzieningen woonden.⁶³ In 2012 telden de verschillende leefgroepen 85 pupillen. In 2015 woonden er nog 63 pupillen in de voorzieningen voor de residentiële jeugdzorg aan de Haydnlaan.⁶⁴

De residentiële 24-uurszorg binnen de Stichting Jeugdzorg Groningen richtte zich halverwege de jaren negentig op jongeren van twaalf jaar en ouder die intensieve behandeling nodig hadden. De jongeren die werden opgenomen in residentiële voorzieningen waren tussen de 13 en 17 jaar oud. De doelgroep van *In Between*, de leefgroep die in 2007 naast de jongerengroepen werd gestart, waren kinderen in de leeftijd van 6 tot 13 jaar met ernstige gedragsproblemen en een psychiatrische (ontwikkelings)problematiek. Zowel de behandeling van de jongeren als van de kinderen was gericht op het aanleren van sociale vaardigheden en het verminderen van agressief gedrag. De duur van de behandeling, zo was het streven, moest minder dan twaalf maanden zijn.⁶⁵

2.2. De inspectie grijpt in

In het kader van de Wet op de jeugdhulpverlening uit 1989 werd op landelijk niveau het oprichten van Multifunctionele Organisaties (MFO's) gestimuleerd. Diverse vormen van jeugdhulpverlening zouden daarin moeten worden samengevoegd zodat de hulpverlening meer vraaggericht in plaats van aanbod gestuurd zou zijn. Onder regie van de provincie Groningen fuseerden in 1995 tien jeugdzorginstellingen tot de Stichting Jeugdzorg Groningen. Binnen deze MFO was veel aandacht voor groei van ambulante en preventieve hulpverlening.⁶⁶ De periode 1995 tot 2001 stond binnen Jeugdzorg Groningen in het teken van reorganisaties en een crisis binnen de residentiële 24-uurszorg. Die crisis was aanleiding tot een vernieuwing van het zorgaanbod.

Voor het ontstaan van de crisis binnen de 24-uurszorg vanaf halverwege de jaren negentig bestonden verschillende oorzaken. Een daarvan was het aantal opeenvolgende reorganisaties en de rusteloosheid die daardoor onder het personeel ontstond. In 1996 werd bijvoorbeeld de ouderbegeleiding losgekoppeld van de 24-uurshulp waar die tot dan toe bij hoorde. Voortaan vormde ouderbegeleiding een afzonderlijke ambulante module binnen Jeugdzorg Groningen. De reden daarvoor was dat ouderbegeleiding dan meer flexibel en meer preventief kon worden ingezet, zoals de Provincie Groningen wenste. Maar onder het personeel leidde het 'losweken' van de ouderbegeleiding van de 24-uurszorg tot onrust.⁶⁷

In de leefgroepen ontstond in de tweede helft van de jaren negentig een structurele onderbezetting.⁶⁸ Dat kwam door problemen die in verschillende groepen ontstonden als gevolg van "extreme

⁶¹ AE, AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, L. Broeze, *De 24-uurs-hulp > 12 jaar* (Groningen, oktober 2002) 10.

⁶² AE, *Jongeren van Elker en Het Poortje over veiligheid. Onderzoek naar de veiligheidsbeleving van jongeren in de groepen. Nulmeting december 2015* (Groningen, 2016) 30.

⁶³ Bevestigd door oud-teamleider In Between, 26 september 2018.

⁶⁴ AE, *Jaarverslag Elker 2012*, 10 en *Jaarverslag Elker 2015*, 10.

⁶⁵ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *Uitvoeringsplan 24-uurshulp*, Bijlage B Modulebeschrijving 24-uurs (December 2000) 1.

⁶⁶ Broeze & Van Yperen 2004, 8-9.

⁶⁷ Broeze & Van Yperen 2004, 20.

⁶⁸ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, Notitie 'Onderbezetting specialistische behandelplaatsen Jeugdzorg Groningen, 24-uurshulp > 12 jaar', 11 december 2000.

externaliserende" gedragingen. Jongeren gedroegen zich vaak zeer ongepast en agressief. De problemen waren in 1998 en 1999 geregeld zo ernstig dat jongeren uit een zogenaamde 'specialistische behandelgroep' soms werden overgeplaatst naar andere leefgroepen binnen dezelfde afdeling. Maar dat had vaak een negatief effect op het totale opvoedingsklimaat in de verschillende leefgroepen, zo klonk het in een terugblik in oktober 2000.⁶⁹ Om de problemen tegen te gaan, voegde Jeugdzorg Groningen in 1999 twee leefgroepen van elk acht plaatsen samen. De Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming had halverwege 1998 inmiddels signalen opgevangen van de problemen. Ze kwam poolshoogte nemen, maar ondernam nog geen actie omdat de directie stelde bekend te zijn met de problemen en inmiddels een actieplan had opgesteld. Daarvan maakten de samenvoeging van de groepen onderdeel uit.⁷⁰

De weg omhoog werd echter niet gevonden. In september 1999 was er sprake van "algeheel verval", luidde een jaar later een analyserende terugblik van een leidinggevende. Er werd niet de structuur geboden die juist zo nodig was voor de kinderen die in deze structuurgroepen woonden.⁷¹ Er was sprake van een hoog personeelsverloop, hoge werkdruk en uitzendkrachten die werden ingezet bleken niet capabel te zijn. De jongeren kwamen in opstand omdat ze het niet eens waren met niet nader genoemde beleidsveranderingen en er was sprake van onderbezetting.⁷² Personeel bleek niet in staat de jongeren in toom te houden, terwijl er binnen de groepen sprake was van geweld, seksueel grensoverschrijdend gedrag en vandalisme. Onderbezetting bleek uit het feit dat eind 1999 in een van de leefgroepen maar twee jongens en één meisje woonden, terwijl er acht plaatsen beschikbaar waren.⁷³

In de herfst van 1999 bleken de behandelgroepen aan de Haydnlaan, ook nadat ze een facelift hadden gehad, niet meer goed te functioneren. Dat kwam ook tot uiting in klachten van ouders die vanaf september 1999 binnenkwamen. Jeugdzorg Groningen besloot vervolgens opnieuw twee behandelgroepen samen te voegen tot één behandelgroep omdat de bezetting ervan "tot een minimum" was gedaald. En de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming besloot een zogenaamd reactief onderzoek in te stellen – een onderzoek als reactie op de geuite klachten.⁷⁴ De inspectie zocht antwoord op de vraag of de kwaliteit en de continuïteit van de jeugdhulpverlening voldoende was gewaarborgd en of er maatregelen getroffen moesten worden om die kwaliteit in de toekomst weer te bereiken. Het antwoord was dat inderdaad maatregelen nodig waren. Er bleek namelijk te vaak sprake van ad hoc-beleid te zijn en er ontbrak een duidelijke uitwerking van doel, doelgroep, functie en methodiek voor de behandelgroepen.⁷⁵

Al met al bleken de getroffen maatregelen onvoldoende te helpen. Daarom besloot Jeugdzorg Groningen in februari 2000 de overgebleven specialistische behandelgroep van de afdeling 24-uurs-hulp voor jongeren boven de twaalf jaar en hun ouders te sluiten.⁷⁶ In mei 2000 viel het doek voor de behandelgroep. Het personeel werd overgeplaatst of trad uit dienst.⁷⁷ De overgebleven jongeren werden verdeeld over andere afdelingen binnen de organisatie of kwamen terecht bij jeugdzorginstelling Aekinga in Friesland.⁷⁸ Vanuit de provincie Groningen kreeg Jeugdzorg Groningen dat jaar een "gedelegeerd commissaris" namens de provincie toebedeeld. Hij moest het toezicht van

⁶⁹ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *De 24-uurs-hulp > 12 jaar* (Groningen, oktober 2000) 3.

⁷⁰ IGJ, Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, *Reactief Toezicht. "Kopstuk", "Hazelaar" en "Kompas" stichting Jeugdzorg Groningen* (Zwolle, 22 maart 2000) 9.

⁷¹ AE, Directie 2003 Archiefmap 52.6: I t/m N; Dossier2000/ 023, Advies interne klachtcommissie, 29 maart 2000.

⁷² AE, Directie 2003 Archiefmap 52.6: I t/m N, Dossier 2000/023.

⁷³ Archief Inspectie Gezondheidszorg Utrecht, Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, *Reactief Toezicht. "Kopstuk", "Hazelaar" en "Kompas"*, 15.

⁷⁴ AE, Blauwe map, Notitie 'Onderbezetting specialistische behandelplaatsen Jeugdzorg Groningen, 24-uurshulp > 12 jaar', 11 december 2002, 1; Archief Inspectie Gezondheidszorg Utrecht, Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, *Reactief Toezicht. "Kopstuk", "Hazelaar" en "Kompas" stichting Jeugdzorg Groningen* (Zwolle, 22 maart 2000) 9.

⁷⁵ IGJ, Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, *Reactief Toezicht. "Kopstuk", "Hazelaar" en "Kompas"*, 5, 7.

⁷⁶ AE, AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, L. Broeze, *De 24-uurs-hulp > 12 jaar* (Groningen, oktober 2002) 2.

⁷⁷ AE, Blauwe map, Notitie, 'Onderbezetting specialistische behandelplaatsen Jeugdzorg Groningen', 24-uurshulp > 12 jaar', 11 december 2002, 1.

⁷⁸ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *Jeugdzorg Groningen, De 24-uurs-hulp > 12 jaar* (oktober 2000); Idem, H.T. de Jong aan de Leden van de Statencommissie Welzijn, Zorg en Cultuur van de Provinciale Staten van Groningen, 24 mei 2000.

de provincie versterken en de communicatie met de stichting verbeteren. Daarnaast werd werk gemaakt van de ontvlechting van het toewijzingsorgaan voor de jeugdzorg en de uitvoerende instantie, die Jeugdzorg Groningen ook was. Na ruim een jaar kwam er een einde aan het toezicht van de provincie omdat de organisatie weer voldeed aan de vereiste verantwoording en rapportage.⁷⁹

Wat waren nu de dieperliggende oorzaken van de problemen? Die lagen zowel volgens de Raad van Bestuur van Jeugdzorg Groningen als het Groninger Toewijzingsorgaan voor de jeugdzorg in een combinatie van factoren: verzwaring van de problematiek van de jongeren, het ontbreken van een goede behandelmethodiek, de ongeschikte locatie en zowel kwantitatieve als kwalitatieve personele onderbezetting.⁸⁰ Deze analyse was onder meer gemaakt naar aanleiding van het rapport van de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming uit maart 2000. Deze problemen, zo tekende de inspectie aan, speelden overigens in het hele land. Er bleken voor deze groep jongeren nauwelijks "good practices" voorhanden om van te leren.⁸¹ De inspectie gaf als aanbeveling om alle zorg opnieuw te beschrijven. Jeugdzorg Groningen erkende ook dat het bestaande hulpaanbod aan jongeren in de 24-uurshulp in modules "niet meer deugde".⁸² Zowel het behandelaanbod als het personeelsbeleid vroegen om bijstelling.⁸³

De alternatieven waar naar werd gezocht, moesten voldoen aan drie voorwaarden, bleek na overleg tussen Jeugdzorg Groningen, de inspectie en de provincie Groningen. De zorg moest bestemd zijn voor nog kleinere groepen, van kortere duur zijn dan tot dan toe gangbaar was en intensief gedragsregulerend zijn.⁸⁴ In juni 2000 werd een nieuw concept-hulpverleningsplan opgesteld. Kern daarvan was: de reguliere 24-uurshulp zou maximaal een jaar mogen duren, gecombineerd moeten worden met intensieve thuishulp en de personele bezetting zou moeten worden versterkt. Waar mogelijk moest terugkeer van jongeren naar huis mogelijk worden gemaakt. In oktober 2000 verscheen een verder uitgewerkt plan en in december dat jaar een uitvoeringsplan voor de nieuwe 24-uurshulpverlening.⁸⁵

2.3. Zorgprogrammering

In het uitvoeringsplan werd aangesloten bij de vernieuwingen die in 1994 waren geïntroduceerd in de overheidsnota *Regie in de Jeugdzorg*. Daarin was onder meer het concept van zorgprogrammering geïntroduceerd, wat als doel had dat er meer samenhang zou komen in het aanbod van de jeugdzorg. Van 1995 tot 1998 had Jeugdzorg Groningen als onderdeel van de reorganisatie een eerste aanzet gegeven tot het schrijven van nieuwe zorgprogramma's, zodat ze zo vraaggericht mogelijk zou kunnen werken.⁸⁶ Maar dat proces verliep niet naar wens. De combinatie met het fusieproces, de daarmee gepaard gaande reorganisaties en het ombouwen van het zorgaanbod naar afzonderlijke modules, leverden spanningen op. Er ontstonden financiële problemen, vooral door een verdere terugloop van de residentiële opvang en door een 'tekortschietende bedrijfsvoering' en hoge onkosten. De tekortschietende bedrijfsvoering had betrekking op het onvoldoende kunnen integreren van verschillende ICT-systemen van verschillende registratiesystemen.⁸⁷

Om de aanbevelingen van de inspectie te volgen, werden bestaande zorgprogramma's herschreven. Ze zouden betere antwoorden moeten bieden op de zorgvraag van jeugdigen met complexe hulpvragen. De zorgprogramma's werden opgebouwd uit afzonderlijke modules die eenduidig zouden

⁷⁹ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2000*, 4-5; *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2001*, 8.

⁸⁰ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, H.T. de Jong aan de Leden van de Statencommissie Welzijn, Zorg en Cultuur van de Provinciale Staten van Groningen, 24 mei 2000.

⁸¹ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, H.T. de Jong aan de Leden van de Statencommissie Welzijn, Zorg en Cultuur van de Provinciale Staten van Groningen, 24 mei 2000.

⁸² Notitie 'Onderbezetting specialistische behandelplaatsen Jeugdzorg Groningen, 24-uurshulp > 12 jaar', 11 december 2000, 3.

⁸³ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2000*, 5-7.

⁸⁴ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, H.T. de Jong aan de Leden van de Statencommissie Welzijn, Zorg en Cultuur van de Provinciale Staten van Groningen, 24 mei 2000.

⁸⁵ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, Verslag overleg met provincie, Jeugdzorg Groningen en inspectie, 20 oktober 2000; Idem, Notitie 'Onderbezetting specialistische behandelplaatsen Jeugdzorg Groningen, 24-uurshulp > 12 jaar', 11 december 2000, 3.

⁸⁶ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 1995-1997*, 11; *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 1998*, 8.

⁸⁷ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2000*, 3-5; Broeze & Van Yperen 2004, 20, 43.

worden opgezet. In 2001 werd de modulering van de 24-uurszorg deels ingevoerd.⁸⁸ Binnen Jeugdzorg Groningen liep die afdeling daarmee onbedoeld voor op andere afdelingen, die aanvankelijk als proeftuin zouden dienen. Het noodgedwongen sluiten van enkele groepen in 1999 en 2000 had binnen Jeugdzorg Groningen geleid tot een snellere bewustwording van vernieuwing.⁸⁹

De eerste nieuwe groepen werden in het voorjaar van 2001 geopend. Dat jaar telde de unit modules voor zowel residentiële hulp in gemengde leefgroepen als crisisopvang en ambulante hulpverlening. Het verruimde aanbod van ambulante hulpvormen bevorderde de thuishulp, zodat jongeren minder snel uit huis geplaatst werden. De consequentie van deze keuze, die aansloot bij een landelijke trend, was dat de doelgroep voor de 24-uurshulp weliswaar kleiner was geworden, maar tegelijk zwaarder in haar problematiek. Er was relatief vaak sprake van forse externaliserende gedragsproblemen.⁹⁰ Dat wil zeggen dat de jongeren relatief vaak agressief gedrag vertoonden.

De groepsomvang varieerde in 2001 van vier tot acht kinderen. Dat niet alle residentiële en crisisopvangsgroepen de beoogde standaardnorm van vier jongeren behaalde, kwam doordat dat te duur was, stelde een stafmedewerkster in 2001.⁹¹ Na een lichte daling van het aantal zorgtoewijzingen in de 24-uurshulp tussen 1998 en 2000, nam dat aantal in 2001 weer licht toe. Procentueel nam dat aandeel binnen Jeugdzorg Groningen echter sterk af, namelijk een halvering van 30 naar 15 procent.⁹² Die ontwikkeling paste dus in het streven dat de provincie Groningen al sinds halverwege de jaren negentig had. Hetzelfde lijkt te hebben gegolden voor de duur van het verblijf: het gemiddelde daarvan was van 2000 tot 2002 korter dan een jaar.⁹³

Behalve dat de nieuwe 24-uursgroepen werden geopend in 2001, kwamen ook een leefgroep uit Hoogezand en een leefgroep elders uit de stad Groningen naar de verblijven aan de Haydnlaan. Een vervolgrapport van de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming uit oktober 2002 vermeldt in helder taalgebruik: "In april 2001 is de groep Hoogezand bijna letterlijk gevlucht naar Groningen vanwege herhaalde bedreiging door agressie vanuit de woonwijk. In juni van dit jaar is de groep uit de Feithstraat te Groningen eveneens exit. Beide groepen wonen nu op de Haydnlaan. Vooralsnog is het vrijwel onmogelijk om huisvesting in de stad Groningen te realiseren. Ook doorstroming van individuen uit de onderhavige modules stagneert door gebrek aan aanbod van kamers."⁹⁴

Twee jaar na de start van de nieuwe 24-uurshulpverlening bleek dat de zorg niet naar wens verliep. Uit een evaluatieonderzoek uit oktober 2002 bleek namelijk dat bij 70 procent van de jongeren in twee groepen de behandeling voortijdig werd afgebroken. Dat wil zeggen dat veel jongeren waren weggelopen of niet te handhaven waren vanwege te agressief gedrag. Bij meer dan een derde werd het verblijf voortijdig beëindigd vanwege fysiek geweld richting een pedagogisch medewerker of een andere bewoner. Slechts bij iets meer dan 20 procent van de jongeren was de hulpverlening volgens plan verlopen.⁹⁵

De jongeren uit de twee geëvalueerde leefgroepen die het betrof, hadden vaak al ervaring met verschillende vormen van jeugdhulpverlening van Jeugdzorg Groningen. Veel jongeren volgden tegelijkertijd een agressie-regulatietraining.⁹⁶ Die laatste training past bij de hoofddoelstelling van de behandelingen binnen Jeugdzorg Groningen: het "vergroten van sociale competenties", vooral het versterken van sociale vaardigheden. Uit het evaluatieonderzoek bleek ook dat nog niet alle zorgmodules voldoende waren uitgewerkt, zoals in 2000 wel het voornemen was geweest. Ook waren aanvullende modules niet beschikbaar. Duidelijk werd ook dat het zorgaanbod specifiek op de jongeren moest worden afgestemd. Zelfs zouden veel jongens een nieuwe diagnose moeten krijgen.

⁸⁸ Broeze & Van Yperen 2004, 9, 18; AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *Uitvoeringsplan 24-uurshulp*, december 2000, 4.

⁸⁹ Broeze & Van Yperen 2004, 17.

⁹⁰ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *Uitvoeringsplan 24-uurshulp*, december 2000, 3.

⁹¹ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, L. Broeze, *De 24-uurs-hulp > 12 jaar* (Groningen, oktober 2002) 10.

⁹² Broeze & Van Yperen 2004, 26.

⁹³ Broeze & Van Yperen 2004, 29.

⁹⁴ AE, Doos 2002, Map 16.5, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 1), (Utrecht, Oktober 2001) 14.

⁹⁵ AE, doss.nr. ed. 02,23, *Dossieronderzoek Groep Intensief en Richting Zelfstandigheid voor kwetsbare jongeren, van de. 24-uurshulpverlening (oktober 2002)* 12-13, 21.

⁹⁶ AE, doss.nr. ed 02,23, *Dossieronderzoek Groep Intensief en Richting Zelfstandigheid voor kwetsbare jongeren, van de. 24-uurshulpverlening (oktober 2002)* 13, 15-16.

Tot slot moest de doorstroming versnellen. Sommige jongeren verbleven te lang in een leefgroep en moesten daardoor soms wegens agressief gedrag worden uitgeplaatst. De oorzaak van het te langdurige verblijf was vaak het gebrek aan de nodige vervolghulp.⁹⁷

Uit het onderzoek volgden enkele concrete aanbevelingen. De medewerkers moesten beter getraind worden in het gebruik van sociaal-competentiemodel en dan vooral wat de integratie betrof met het zogenoemde ervarend leren. Dan konden ze beter op problematisch gedrag van jongeren inspelen. Ook werd geadviseerd om per jongeren een kinder- en jeugdpsychiater te raadplegen. Daarnaast zouden meer jongeren een sociale-vaardigheidstraining moeten volgen. Eerder de ouders begeleiden, werd gesuggereerd, zou ook mogelijk een positieve invloed kunnen hebben op gedrag. En richting de jongeren moest er meer nadruk komen te liggen op het leren omgaan met agressie via een agressie-reguleringscursus. Ook zou een betere diagnose voor het begin van de behandeling moeten plaatsvinden en ook sneller een nieuwe diagnose wanneer dat tijdens de behandeling nodig bleek.⁹⁸ Met de juiste hulp zouden dan de hoge uitvalcijfers dan kunnen dalen. De nieuwe plannen en evaluaties leverden volgens een vervolgonderzoek van de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming uit 2003 resultaat op. Verbeteringen waren doorgevoerd en de kwaliteit van de hulpverlening was volgens de inspectie "hoogstaand", al kon de afstemming met plaatsende instanties nog verbeterd worden.⁹⁹

Over de inzet van zorgprogrammering en zorgmodules binnen Jeugdzorg Groningen verscheen in 2005 een evaluatiestudie. De centrale vraag daarin was of zorgprogrammering wel of niet werkte. Het antwoord was: beperkt. Volgens de onderzoekers voorkwam het modulair inzetten van hulp dat jongeren te veel of te weinig hulp kregen. Toch bleef onduidelijk of de geboden hulp wel de meest effectieve was. Dat kwam onder meer doordat plaatsende instanties inschreven op de modules die werden aangeboden, en ook vaak waar de jongeren het snelst werden opgenomen. De behoefte van de jongere bleek dus niet altijd het leidende motief te zijn. Snel reageren op nieuwe ontwikkelingen was niet goed mogelijk, want: "Op grond van gegevens van jaar 1 worden door de provincie in jaar 2 plannen gemaakt voor jaar 3."¹⁰⁰

Een probleem dat hieraan gekoppeld was, betrof de wachtlijstenproblematiek. Met wachtlijsten had de afdeling 24-uurshulp gedurende de onderzoeksperiode bijna continue te maken. Opmerkelijk is dat in een evaluatie van de Groningse Rekenkamer uit 2011 werd gesteld dat Elker geen wachtlijst meer had. De jaarverslagen wijzen echter anders uit waar het de 24-uurszorg betrof.¹⁰¹ Alleen eind 2009 was de wachtlijst tijdelijk weggewerkt, maar het jaar daarna stonden er weer jongeren in de wacht. Een van de oorzaken daarvan was dat eind 2009 de extra financiële steun om de wachtlijsten weg te werken, was weggevallen.¹⁰² Bij inzet van twee of meer modules kwam het soms voor dat de ene module al lang gestart was terwijl de cliënt voor de andere module nog op de wachtlijst stond.¹⁰³

In 2005 hadden de zorgprogramma's overigens hun langste tijd alweer gehad. Ook Elker nam vanaf 2009 gefaseerd afscheid van zorgprogramma's en bijbehorende zorgmodules. In plaats daarvan werd binnen de organisatie geëxperimenteerd met zorgarrangementen. Het werk moest er efficiënter door verlopen, "*lean and mean*" zijn en resultaatgericht. De bedrijfsvoering moest ten dienste staan van het "primaire proces" – dat wil zeggen de hulpverlening aan jongeren.¹⁰⁴ Deze zakelijke aanpak was een vervolgstap in het proces van de verzakelijking in de jeugdzorg vanaf de jaren negentig. Het opzetten van zorgprogramma's, modules en te leveren producten was hiervan het gevolg geweest.

⁹⁷ AE, doss.nr. ed 02,23, *Dossieronderzoek Groep Intensief en Richting Zelfstandigheid voor kwetsbare jongeren, van de 24-uurshulpverlening (oktober 2002)* 22-23.

⁹⁸ AE, DS 0003 Jaarverslagen 1995-2006, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2002*, 14.

⁹⁹ AE, DS 0003 Jaarverslagen 1995-2006, *Jaarverslag 2003*, 6; Directie 2003, Archiefmap 23: Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder (Deel 2)*, (Utrecht, Oktober 2003) 4-5.

¹⁰⁰ Broeze & Van Yperen 2004, 19.

¹⁰¹ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 1995-1997*, 32; *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2001*, 16; *Jaarverslag Base Groep*, 5; *Jaarverslag Elker 2009*, 14; *Jaarverslag Elker 2010*, 24; *Jaarverslag Elker 2011*, 22; *Jaarverslag Elker 2012*, 16; Noordelijke Rekenkamer 2011, 18.

¹⁰² AE, Map COGJ, *Kwartaalrapportage Vierde kwartaal 2009 24-uurshulp*, GGZ, 10; Idem, *Kwartaalrapportage Tweede kwartaal 2010 24-uurshulp*, GGZ.

¹⁰³ Broeze & Van Yperen 2004, 19.

¹⁰⁴ AE, *Jaarverslag Elker 2009*, 8, 24.

De provincie Groningen probeerde vanaf 2009 meer vraaggericht te sturen in haar jeugdzorgbeleid. Een van de maatregelen die dat moest bevorderen, was dat er in de indicatiestelling van het Bureau Jeugdzorg niet langer de omvang en duur van de hulpverlening werden genoemd. Dat had voor Elker als voordeel dat ze iets flexibeler kon worden bij het aanbieden van de juiste hulp en zich beter konden richten op de hulpvraag van jongeren.¹⁰⁵ Toch bleef de hulpverlening gedefinieerd in termen als prijs, productie en te realiseren doelstellingen. Dat bleek bijvoorbeeld uit het gegeven dat de Provincie op voorhand bepaalde hoeveel zorg er voor een bepaald jaar zou worden ingekocht. Binnen de hulpverlening kwam daar kritiek op omdat het teveel zou getuigen van een bedrijfsmatige aanpak van hulpverlening aan kwetsbare jongeren.¹⁰⁶

2.4. GGZ-groepen

Bij complexe problematiek werd binnen Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker al in de jaren negentig samengewerkt met de afdeling Groenendaal, onderdeel van de jeugd-GGZ-organisatie Accare.¹⁰⁷ De samenwerking met Accare, zo was het voornemen, zou in 2007 worden geïntensiveerd, maar daar kwam het niet van.¹⁰⁸ Een van de oorzaken daarvan was dat de Base Groep vanaf 2008 zelf AWBZ-zorg leverde. De nadruk bij deze hulpverlening lag nog steeds op jeugdzorg voor jongeren met opvoedproblemen. Waar nodig vulde de Base Groep die aan met een GGZ-behandeling. Het doel daarvan was om integrale zorg te kunnen verlenen op het snijvlak van jeugdzorg en psychiatrie.¹⁰⁹ De Base Groep constateerde namelijk dat ze voor een deel van de jongeren waar ze de zorg voor hadden, "over onvoldoende inhoudelijk middelen" beschikten. "Dit betreft de jongeren waarbij sprake is van (in meer of mindere mate) psychiatrische verwevenheid met opvoedingsproblematiek", schreef ze aan de Inspectie Jeugdzorg eind 2007 naar aanleiding van het in hoofdstuk 1 beschreven incident met een leefgroep van zes jongeren in augustus dat jaar. Om die reden had de Base groep voor die doelgroep een AWBZ-erkenning aangevraagd en ook gekregen. "Dit betekent dat aan het hulpaanbod o.a. psychiatrische expertise wordt toegevoegd", schreef de Base Groep. "Kortom, jongeren die echt een multidisciplinaire aanpak behoeven worden straks in GGZ-groepen behandeld. In deze groepen zullen geen onervaren nachtdienstmedewerkers meer actief zijn."¹¹⁰ Dat laatste was in de hierboven bedoelde crisissituatie een van de kritiekpunten geweest.

Eind 2007 werd als eerste GGZ-groep *In Between* geopend, de leefgroep voor kinderen van 5 tot 13 jaar. In 2008 volgden twee bestaande gemengde jeugdzorggroepen voor jongeren van 12 tot 18 jaar die de Base Groep dat jaar omgevormd tot GGZ-groepen. Het GGZ-karakter bleek uit de deeltijdaanstelling van een psychiater voor zowel deze groepen als *In Between*.¹¹¹ Maar het jeugdzorgkarakter van de zorg voerde binnen deze GGZ-groepen de boventoon. Zo werd er niet standaard een diagnose voor de jongeren gesteld, zoals dat binnen de GGZ verplicht was. Ook was er meer aandacht voor de bescherming van de jongeren en stond niet de medische GGZ-benadering centraal. De aanpak was veel sterker "systeemgericht" en er was veel vaker sprake van "systemische problematiek". Dat wil zeggen dat de gezinsbenadering centraal stond en dat problematiek van de jongeren niet alleen psychiatrisch was, maar ook betrekking had op hun sociale omgeving waaronder de thuissituatie. Kinderen met dergelijke problemen kwamen volgens een oud-groepsleider van *In Between* bij de GGZ niet binnen. "Binnen de GGZ moesten kinderen bijvoorbeeld in het weekend naar huis, maar bij onze jongeren kon dat vaak niet."¹¹²

Naast deze GGZ-groepen waren er nog de leefgroepen Pand H, De Kajuit 1 en 2, Driesprong en Hoornse Meer 1 en 2, allen bestemd voor jeugdzorgcliënten van 12 tot 18 jaar. De resultaten van de vooral ambulante hulpverlening stegen. In 2012 werd bij 80 procent van de jongeren de doelstelling

¹⁰⁵ Noordelijke Rekenkamer 2011, 13, 55.

¹⁰⁶ Van Montfoort & Tilanus 2007, 176-177.

¹⁰⁷ AE, DS 0014 Directie 2006, id 0872, Brief aan College van Gedeputeerde Staten Prov. Groningen over beleidsvoornemens, 30 juni 2006.

¹⁰⁸ IGJ, Dossier 07-271 M, Verslag gesprek Base Groep - Inspectie Jeugdzorg, 5 december 2006; Mededeling oud-teamleider *In Between*, 26 september 2018.

¹⁰⁹ Noordelijke Rekenkamer 2011, 57.

¹¹⁰ IGJ, Dossier 07-271 M, Base Groep aan Inspectie Jeugdzorg, t.a.v. Insp. 7000., 21 december 2007.

¹¹¹ Mededeling oud-teamleider *In Between*, 26 september 2018.

¹¹² Mededeling oud-teamleider *In Between*, 26 september 2018.

die was geformuleerd behaald. Daarbij rondde 84 procent van de cliënten hun traject volledig af.¹¹³ De nadruk op ambulante zorg leidde ertoe dat vanaf 2009 een GGZ-groep en enkele orthopedagogische behandelgroepen werden opgeheven. Dat betrof woonvoorzieningen waar jongeren maximaal een half jaar verbleven. Daaronder viel ook één van de twee groepen voor crisisopvang.¹¹⁴ In 2015 werden de overige GGZ-groepen ook gesloten vanwege bezuinigingen op de GGZ in combinatie met de transitie van de jeugdzorg richting gemeenten. Daardoor vond er wel een flinke daling plaats van het aantal geweldsincidenten binnen de 24-uurshulp van Elker.¹¹⁵

2.5. *In Between*

De aanleiding om voor 5- tot 13-jarigen de nieuwe leefgroep *In Between* te starten, waren de lange wachtlijsten voor deze leeftijdsgroep bij de afdeling Pleegzorg van de Base Groep. In 2007 voorzag het Bureau Jeugdzorg Groningen dat die de komende tijd alleen maar langer zouden worden. Dat kwam vooral door de toename van het aantal ondertoezichtstellingen en voorlopige voorzieningen, waarbij kinderen vaak in een gezin van bekenden werden ondergebracht in afwachting van verdere maatregelen. Tegelijk wilde de Base Groep elk kind tussen de 0 en 18 jaar opvangen dat werd aangemeld.

Het management wilde daarvoor niet direct investeren in intensievere pleegzorg. Meer begeleiding in de pleegzorg zou namelijk niet leiden tot betere opvang. Want “de rek bij veel pleegouders is eruit en meer van dezelfde oplossingen creëert alleen maar break downs” volgens het management. In plaats daarvan werd gekozen voor een tijdelijke opvang, een *short stay*, een “in between voorziening ter voorbereiding van het kind (en pleegouder) op het verblijf in het pleeggezin”. De voorziening zou maximaal vier maanden duren en was bestemd voor kinderen met een complexe problematiek van wie duidelijk was dat ze niet terug naar huis konden gaan. Het werd een ‘in between’-oplossing tussen een residentiële voorziening en pleegzorg. Ook zouden pleegouders de gelegenheid krijgen om naderhand kortdurend terug te vallen op de leefgroep, zodra de problematiek in het pleeggezin niet al te heftig zou worden.¹¹⁶

Door dit besluit werd de tijdelijke leefgroep *In Between*, bestemd voor jonge kinderen met een zware problematiek per 1 oktober 2007 een feit. De groep diende als tussenstop tussen een thuissituatie en de opname in een pleeggezin.¹¹⁷ Het personeel dat geworven werd, kwam grotendeels van twee andere hulpvormen binnen Elker die gesloten werden. De financiering was mogelijk dankzij extra AWBZ-gelden die beschikbaar kwamen voor de wachtlijstbestrijding.¹¹⁸ Twee jaar na de start van de leefgroep, stelde de verantwoordelijk manager dat de groep in ieder geval deels aan de doelstelling beantwoordde.¹¹⁹ *In Between* bleef bestaan tot 2015. Dat jaar werd de leefgroep gesloten in het kader van de transitie van de jeugdhulp richting de gemeenten en de bezuinigingen binnen de geestelijke gezondheidszorg.¹²⁰ De doelgroep van *In Between* bleek zo specifiek, stelde de Raad van Bestuur begin 2014, dat ze geen kans zag om deze GGZ-groep zo aan te passen dat ze kon blijven bestaan. *Viewpoint* en *Way Out*, twee andere GGZ-groepen, konden wel blijven bestaan, maar moesten vier plaatsen inleveren. Als gedeeltelijke vervanging voor de zorg die *In Between* bood, werd geïnvesteerd in intensieve Pleegzorg-Plusvarianten.¹²¹

De geleidelijke afbouw van *In Between* begon in 2014. De voorgenomen sluiting leidde er onder meer toe dat *In Between* het aantal beoogde plaatsingen niet haalde. De afdeling drukte daardoor zwaar op het financiële resultaat van Elker, terwijl de 24-uurshulp er financieel verder heel positief uitsprong. Halverwege 2015 had de laatste medewerker van *In Between* een nieuwe functie

¹¹³ AE, Jaarverslag Elker 2012, 28.

¹¹⁴ Mededeling oud-teamleider *In Between*, 26 september 2018.

¹¹⁵ AE, *Jaarverslag Elker 2015*, 24; Map COGJ, Incidentenrapportage 2015.

¹¹⁶ AE, Map COGJ, Aanvalsplan II Base Groep, voor MT augustus 2007.

¹¹⁷ AE, Map COGJ, ‘In Between, algemene informatie voor ouders’.

¹¹⁸ AE, Map COGJ, Aanpak wachtlijst 2 ten behoeve van MT 16 augustus; Rapportage RvT derde kwartaal 2007.

¹¹⁹ AE, Map COGJ, Kwartaalrapportage Eerste kwartaal 2009 24-uurshulp Pleegzorg, GGZ, 8

¹²⁰ AE, Map COGJ, Memo, RvB aan OR, Adviesaanvraag, 6 oktober 2014, 1-5.

¹²¹ AE, Map COGJ, Memo, van RvB aan de OR, Adviesaanvraag FACT en ombouw klinische groepen, 14 februari 2014; Idem, Bijlage, 13.

verkregen. De uitwisseling tussen personeelsleden van de 24-uurshulp en de uitgebreide ambulante hulpverlening nam in die tijd juist toe.¹²²

2.6. Marktdenken en prestatie-indicatoren

De reorganisatie waar *In Between* door moest verdwijnen, is een voorbeeld van de invloed van overheidsbeleid op Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker. Die invloed begon al met de introductie van het zo-zo-zo-beleid in de jaren tachtig. Overheidsbeleid had vervolgens veel invloed op de financiële positie van Jeugdzorg Groningen en haar rechtsopvolgers. Dat bleek duidelijk bij de splitsing van zorgaanbieders en de dienst voor zorgtoewijzing in 2004. Dat jaar ontstond de Base Groep naast het Bureau Jeugdzorg naar aanleiding van wat in het jaarverslag over 2003 de Wet op de Jeugdzorg 2002 werd genoemd, maar die in 2005 zou worden ingevoerd.¹²³ Die splitsing had veel voeten in de aarde en leidde ertoe dat de Base Groep zich de eerste jaren van haar bestaan vooral richtte op de interne organisatie.

De samenwerking met het Bureau Jeugdzorg Groningen wilde na de splitsing niet goed vlotten. Dat meldde de Base Groep tijdens een gesprek met de Inspectie Jeugdzorg op 5 december 2006. Op het advies van de inspectie om bij twijfels over veiligheid jongeren niet op te nemen, stelde De Base Groep dat "de druk vanuit BJZ Groningen groot is. Wel begrijpelijk vanuit de positie van BJZ, dat met een kind omhoog zit, maar tegelijkertijd riskant als een jongere wordt opgenomen waartoe de Base Groep niet is uitgerust."¹²⁴ Daarnaast ervoer de Base Groep ook druk van de provincie Groningen, die stelde dat de Base Groep een zorgplicht had waar het crisismeldingen betrof. Maar de praktijk in een leefgroep was weerbarstig, meende de Base Groep. "De zorgaanbieder 'trekt' het soms niet meer, gezien het veelvoud van agressieve incidenten in de groep en BJZ hanteert het adagium 'hebben is houden'."¹²⁵

Problematisch werd het in de onderlinge samenwerking vooral waar de problematiek van de jongere het domein van de jeugdzorg overschreed. "Dan blijkt de diagnostische capaciteit (niveaubepaling, specialistische diagnostisch onderzoek) zeker ook kwantitatief onvoldoende. Met alle nadelige gevolgen voor de zorgaanbieders van dien", vertelde de Base Groep. Een tweede pijnpunt in de werkrelatie tot het Bureau Jeugdzorg betrof de onderlinge strijd over competenties en bevoegdheden. "Het lukt niet goed tot een goed partnerschap te komen. Competentievraagstukken (bevoegdheden, taken, rollen, regie) lijken te domineren en zijn soms belangrijker te zijn dan slim positiespel, waarbij partners (BJZ en zorgaanbieders) elkaar over en weer prikkelen het primaat te leggen bij de kwaliteit van het argument. Het is een hardnekkig vraagstuk."¹²⁶ In een terugblik uit 2011 stelde de Noordelijke Rekenkamer in 2011 dat het tot 2008 zou duren voordat zowel de Base Groep als het Bureau Jeugdzorg zich in rustiger financieel vaarwater bevonden. Daarna verbeterde de samenwerking, stelden beide organisaties. Dat was van groot belang omdat Elker voor een groot deel van Bureau Jeugdzorg afhankelijk was.¹²⁷

De provincie Groningen bemoeide zich ondertussen vanaf 2007 steeds gedetailleerder met de financiële kaders van de jeugdzorg. In 2007 beperkten de subsidievoorwaarden zich nog tot een rijtje cijfers van twee A4-tjes. Vijf jaar later waren die uitgegroeid tot een document van twaalf pagina's met gedetailleerde vragen over het te leveren zorgaanbod en de bedrijfsvoering, zoals de kostprijsystematiek en de doelmatigheid van de hulpverlening. Daarna werden ook eisen gesteld over de veiligheid van cliënten en de samenwerking met het Bureau Jeugdzorg. Elker constateerde in 2011 dat de provincie "van het ene uiterste (geen sturing en geen informatiepositie) naar het andere uiterste lijkt te zijn gegaan". Elker zelf had haar eigen kwartaalrapportages in 2010 juist vereenvoudigd zodat in één oogopslag de hoofdlijnen van zorgontwikkelingen duidelijk werden.¹²⁸

¹²² AE, Map COGJ, Kwartaalrapportage Vierde kwartaal 2014 24-uurshulp & GGZ; Beleidsbrief 2015 Elker en Het Poortje, juni 2014; Idem, Kwartaalrapportage Tweede kwartaal 2015 Daghulp, Ambulant,, GGZ, 24-uurs, 22, 29.

¹²³ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2003*, 4.

¹²⁴ IGJ, Dossier 07-271 M, Verslag gesprek Base Groep - Inspectie Jeugdzorg, 5 december 2006.

¹²⁵ IGJ, Dossier 07-271 M, Verslag gesprek Base Groep - Inspectie Jeugdzorg, 5 december 2006.

¹²⁶ IGJ, Dossier 07-271 M, Verslag gesprek Base Groep - Inspectie Jeugdzorg, 5 december 2006.

¹²⁷ Noordelijke Rekenkamer 2011, 55.

¹²⁸ Noordelijke Rekenkamer 2011, 13, 24.

Een landelijke ontwikkelingen die daarbij een rol speelde, was de eerder genoemde introductie van prestatie-indicatoren.¹²⁹ Prestatie-indicatoren die werden gemeten, waren onder meer de tevredenheid van de cliënten van Elker, de mate waarin doelstellingen van de hulpverlening werden behaald (84 procent, inclusief de 24-uurshulp) en de mate van positieve beëindiging van hulp.¹³⁰ Die insteek lijkt erop te wijzen dat de sturing zich vooral richtte op financiering en behaalde doelstellingen en niet zozeer op het niveau van hulpverlening, hoewel het niveau van de hulpverlening wel effect zal hebben gehad op het behalen van doelstellingen.

De nadruk op prestaties en financieel gezonde bedrijfsvoering leidde ertoe dat er soms teveel gelet werd op het voorkomen van lege bedden en van financiële tekorten, onder meer binnen *In Between*.¹³¹ Dat leek wel eens belangrijker dan de vraag of een kind of jongere wel in een bestaande leefgroep paste. Een slechte match tussen twee jongens werd door medewerkers benoemd in oktober 2015: "Beiden vragen veel inspanning van groepsleiding. De sfeer op de groep daalt, niet alleen door deze twee jongens overigens. Team geeft aan overbelast te zijn en de regie kwijt te zijn. We sturen op snelle doorstroom en terugwinnen van regie op de groep."¹³² Ook het jaarverslag geeft blijk van een kritische reflectie op het marktdenken. "Betrokkenheid en bevoegenheid van medewerkers bij hun werkzaamheden is een kwaliteitspunt", werd over 2015 geschreven naar aanleiding van een tevredenheidsonderzoek onder medewerkers. En "gezien de marktwerking, de verdere bezuinigingen en de transitie van de brede jeugdzorg door de gemeenten, is het risicoprofiel van zorginstellingen in het algemeen en de jeugdzorg in het bijzonder, toegenomen."¹³³ Dat laatste gegeven leidde ertoe dat Elker een "vrije reserve" van 15 tot 20 procent van het budget van de organisatie opnam in de begroting.

We kunnen concluderen dat vanaf eind 1995 tot aan 2015 zowel het personeel als de pupillen van jeugdzorg in Groningen bijna continue aan veranderingsprocessen bloot stonden. Dat werkte niet positief uit voor de zorg aan de jongeren. Het begon met een crisis vanaf 1998. Mede door ingrijpen van de inspectie sloot Jeugdzorg Groningen enkele groepen, zette een nieuwe 24-uursopvang op en maakte een professionaliseringsslag. In de nieuwe aanpak koos Jeugdzorg Groningen voor kleinere groepen, korter durende en intensief gedragsregulerende behandelingen. Daarbij haakte Jeugdzorg Groningen aan bij de landelijke ontwikkeling van zorgprogrammering. Van die aanpak nam de instelling vanaf 2005 weer afscheid. In plaats daarvan kwamen zorgarrangementen. Het werk moest er efficiënter door verlopen, "lean and mean" zijn en resultaatgericht, conform de meer markgerichte aanpak die ook binnen de jeugdzorg gangbaar werd. Prestatie-indicatoren bepaalden daarin waar veel aandacht naar uit moest gaan en de provincie Groningen breidde het aantal subsidievoorwaarden drastisch uit om maar goed controle te krijgen op de ingekochte zorg. Binnen de jeugdhulpverlening kwam daar kritiek op. De aanpak zou teveel getuigen van een bedrijfsmatige aanpak van hulpverlening aan kwetsbare jongeren. Verruiming in de GGZ-budgetten bood in 2007 de mogelijkheid om GGZ-groepen met jeugdzorgbenadering op te zetten. Dat waren enkele groepen voor jongeren en een leefgroep voor kinderen in de lagere-schoolleeftijd, *In Between*. De laatste groep werd onder meer opgezet om de alsmaar groeiende wachtlijsten in de pleegzorg te ontlasten. De ruimere financiële mogelijkheden werden zeven jaar later weer ingeperkt, in combinatie met de mede op bezuinigingen gerichte overheveling van de jeugdzorg van provincie naar de gemeenten.

¹²⁹ Van Montfoort & Tilanus 2007, 104-105.

¹³⁰ AE, *Jaarverslag Elker 2012*, 28; *Jaarverslag Elker 2015*, 28.

¹³¹ Mededeling medewerkers van Elker, gesprek 14 maart 2018 en 27 september 2018.

¹³² AE, Bestanden COGJ, 23 OA, 26 oktober 2015.

¹³³ AE, *Jaarverslag Elker 2015*, 32, 35.

3. Personeel

Van belang voor het achterhalen van mogelijke risicofactoren zijn het opleidingsniveau van personeelsleden en hun arbeidsomstandigheden. Daarom bespreken we in deze paragraaf opleiding en professionalisering van het personeel, ziekteverzuim, het gevoerde kwaliteitsbeleid en de invoering van protocollen.

3.1. Opleidingen en professionalisering

De problemen die eind jaren negentig binnen de 24-uurszorg bestonden, hadden onder andere te maken met gebrek aan voldoende gekwalificeerd personeel. Ook twee jaar later, na de start van de nieuwe zorgmodule van de 24-uurszorg op 1 april 2001, vertrokken al snel enkele medewerkers omdat ze zich niet thuis voelden in hun nieuwe functie. Daardoor verslechterde de zorg aan de jongeren, bleek uit onderzoek van de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbeleid.¹³⁴

Niet dat de directie en het bestuur geen aandacht voor het personeel hadden gehad. Uit jaarverslagen blijkt dat er sinds 1998 structureel aandacht was voor professionalisering. Dat uitte zich in intervisie en supervisie. In de jaren die volgden, probeerde het management geschoold personeel vast te houden, maar aan een heel basaal probleem, de lage salarissen van pedagogisch medewerkers, konden ze weinig doen.¹³⁵ Het was waarschijnlijk een belangrijke oorzaak van het hoge personeelsverloop. Bij het werven van nieuw personeel zette het management vanaf 2002 in op de werving van pedagogisch medewerkers met een “relevante en voltooide hbo-opleiding”. Dat was een doelstelling waar de unit-manager van *In Between* zich overigens niet aan hield. Binnen die leefgroep werd nog in 2009 gezocht naar een “ervaren MBO’er”.¹³⁶

Om het kennisniveau op peil te houden ondanks het grote personeelsverloop, werd via in-servicetrainingen bijscholing en begeleiding aangeboden. De methodiektrainingen werden aangeboden door gedragswetenschappers. In het geval van een training van de leefgroep Intensief liepen de trainingen in 2001 vertraging op wegens de afstemming tussen theorie en praktische uitvoerbaarheid. Het gevolg daarvan was wel dat de doelstellingen van de training er scherper door werden gesteld. Twee jaar later kon de inspectie constateren dat de medewerkers inderdaad beter geschoold waren en dat de zorg daardoor was verbeterd. Ze noemde in dat kader expliciet het hanteren van het sociaal-competentiemodel in de behandeling van de jongeren.¹³⁷

Voor nieuwe medewerkers bestond in 2007 inmiddels een uitgebreid introductieprogramma. Volgens de Base Groep werkte dat prima. Wel kon het soms even duren voordat het programma was afgewerkt en had de implementatie van de instructies voor groepsleiders aandacht nodig.¹³⁸ Dat erkende de directie richting de Inspectie Jeugdzorg in het geval van de eerder beschreven groepsopstand in augustus 2007. De betrokken groepsleidster bleek namelijk nog niet het hele introductieprogramma te hebben afgerond. Mede daardoor was haar “methodisch handelen” onvoldoende geweest. De gebrekkige introductie kwam door “regelmatige afwezigheid van de collega die haar moest begeleiden”, bleek uit onderzoek. “De pedagogische onmacht van de medewerkers heeft het gevoel van onveiligheid van de medewerkers én van de jongeren vergroot”, werd geconstateerd. En ook al waren de protocollen grotendeels gevolgd, toch bestond er in deze situatie

¹³⁴ AE, Directie 2003 Archiefmap 52.6: I t/m N, Dossier 2000/023 en Dossier 2001/024; Doos 2002, Map 16.5, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 1), (Utrecht, Oktober 2001) 11.

¹³⁵ AE, *jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2001*, 9.

¹³⁶ Doos 2002, Map 16.5, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 1), (Utrecht, Oktober 2001) 9; Kwartaalrapportage Tweede kwartaal 2009 24-uurshulp, GGZ, 15 juli 2009. Gegevens over opleidingsniveau van personeelsleden van voor 2010 zijn volgens een HR-medewerker van Elker niet meer aanwezig – mededeling op donderdag 5 juni 2018.

¹³⁷ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *Uitvoeringsplan 24-uurshulp*, december 2000, 19-20; Doos 2002, Map 16.5, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 1), (Utrecht, Oktober 2001) 9-11; Doos Directie 2003, Archiefmap 23: Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 2), (Utrecht, Oktober 2003) 4.

¹³⁸ IGJ, Dossier 07-271 M, Brief Base Groep aan Inspectie Jeugdzorg, 21 december 2007.

onduidelijkheid over diverse afspraken, bijvoorbeeld over welke manager taken moest overnemen in dergelijke situaties.¹³⁹ En ook het functioneren van het nachthoofd dat dienst had, bleek voor verbetering vatbaar. Twee knelpunten die daarbij een rol speelden, waren dat nachthoofden door hun werktijden geen werkrelatie met de jongeren konden opbouwen en dat ze “regelmatig” slechts korte tijd in dienst bleven.¹⁴⁰

Nieuw was in 2009 het werken met zogenaamde *evidence based practices*, oftewel met interventies waarvan wetenschappelijk bewezen was dat ze resultaat opleveren. Ter ondersteuning daarvan werd samenwerking gezocht met de Rijksuniversiteit Groningen voor feedback op zorgresultaten.¹⁴¹ Het was de nieuwe Wet op de Jeugdzorg uit 2005 die bepaalde dat de jeugdzorg alleen nog maar met *evidence based practices* mocht werken.¹⁴² Voor verdere professionalisering van medewerkers werd vanaf 2010 een “opleidingshuis” ontworpen. Daarnaast werd ingezet op het flexibeler inzetten van personeel. De professionalisering kende daarbij de speerpunten systeemgericht werken – waarin het gezin en familie van jongeren centraal staan – en veiligheidstaxaties. De nadruk kwam, opnieuw, te liggen op het aanleren van nieuwe vaardigheden omdat, meldde het jaarverslag over 2012, medewerkers “nieuwe rollen, competenties en flexibiliteit” vereisten wegens nieuwe ontwikkelingen in de jeugdzorg. Daarbij werden leermethoden ingezet als intervisie, praktijkbegeleiding en expertmeetings.¹⁴³

Die nieuwe rollen hadden te maken met de overheveling van jeugdzorgtaken naar de gemeenten in het kader van de transitie van de jeugdzorg. Bezuinigingen die daarvan het gevolg waren, hadden eerder geleid tot samenwerking en uiteindelijk een fusie met Het Poortje in 2015. Het moeten behalen van bezuinigingsdoelstellingen leidde bovendien tot het ontslag van tachtig medewerkers. Dit alles had te maken met de verder doorgevoerde marktwerking in de jeugdzorg. Wat de professionalisering betreft, werd dat vertaald in aandacht voor ondernemerschap in de zorg. Een innovatieagenda werd opgesteld om nieuwe zorgvormen te ontwikkelen omdat de overheveling van zorgtaken naar gemeenten nieuwe producten vereiste.¹⁴⁴

Bij *In Between* kregen nieuwe pedagogisch geschoolde medewerkers ter introductie een hele stapel formulieren voor de kiezen. Een overzicht van het inwerkprogramma uit 2009 noemt diverse protocollen waarvan ze op de hoogte moesten zijn, maar ook het draaiboek van 24 pagina's voor de dagelijkse zorg op de groep met allerhande pedagogische doelstellingen die aan diverse activiteiten waren gekoppeld. Voor elke pedagogisch medewerker was er nog het tienbladig ‘Draaiboek mentoren’, want elke pedagogisch medewerker werd ook mentor van één of twee kinderen.¹⁴⁵ Behalve pedagogisch geschoolde medewerkers werkte bij *In Between* een gastvrouw die de boodschappen deed, de financiën bijhield, het eten verzorgde en soms met kinderen kookte. Verder was er een gedragswetenschapper bij betrokken die verantwoordelijk was voor het behandelplan van de individuele kinderen. Op verzoek van medewerkers voerde zij gesprekken met de kinderen. Een kinderpsychiater was eindverantwoordelijk voor de behandeling. Hij zag de kinderen onder meer om de juiste medicatie te kunnen voorschrijven. Daarnaast waren er nog specialistische therapeuten voor het geven van een speciale behandeling, bijvoorbeeld speltherapie, psychomotorische of EMDR-therapie, bedoeld om traumaklachten die het gevolg waren van schokkende ervaringen te behandelen.¹⁴⁶

¹³⁹ IGJ, Dossier 07-271 M, 'Verslag van bevindingen over afhandeling incident Viewpoint', Adviesbureau Van Montfoort, 23 november 2007.

¹⁴⁰ IGJ, Dossier 07-271 M, 'Verslag van bevindingen over afhandeling incident Viewpoint', Adviesbureau Van Montfoort, 23 november 2007.

¹⁴¹ AE, Jaarverslag Base Groep 2007, 28; Jaarverslag Base Groep 2008, 27-28; *Jaarverslag Elker 2009*, 20-21, 24; Jaarverslag Elker 2011, 33; *Jaarverslag Elker 2015*, 11; Van Montfoort & Tilanus 2007, 105.

¹⁴² Van Montfoort 23 januari 2008, 5.

¹⁴³ AE, *Jaarverslag Elker 2009*, 33; *Jaarverslag Elker 2010*, 26, 33-34; *Jaarverslag Elker 2011*, 33, *Jaarverslag Elker 2012*, 24; *Jaarverslag Elker 2015*, 32.

¹⁴⁴ AE, *Jaarverslag Elker 2015*, 30-31, 35.

¹⁴⁵ AE, Map COGJ, Map In Between, Introductie en inwerkperiode, Bijlagen 'Checklist inwerkprogramma' en 'Draaiboek mentoren'.

¹⁴⁶ AE, Map COGJ, Map In Between, Introductie en inwerkperiode, Bijlagen 'In Between, Observatie, diagnostiek, behandeling en perspectiefbepaling' en 'Algemene informatie voor ouders/verzorgers – concept oktober 2007'; Bestanden COGJ, 18 OA, 10 november 2014.

Gezien het hoge aantal agressiemeldingen, onder meer bij *In Between*, werd vanaf 2011 extra aandacht geschonken aan het omgaan met agressie.¹⁴⁷ Dat onderwerp bleef van belang omdat medewerkers er tenslotte vanuit moeten kunnen gaan "dat ze in hun diensten niet regelmatig gewond raken". Dat noteerde een groepsleidster naar aanleiding van gewelddadig gedrag van een jongen die regelmatig beet en krabde, maar die zeker geen uitzondering was.¹⁴⁸ De aandacht die vanuit de organisatie werd geschonken aan agressie in de groepen, werd door medewerkers erg gewaardeerd, bleek uit de incidentenrapportage over 2015.¹⁴⁹

3.2. Ziekteverzuim

De hectische ontwikkelingen tussen 1996 en 2001 leidden binnen Jeugdzorg Groningen tot veel psychische belasting en daardoor tot een hoog ziekteverzuim en een hoog personeelsverloop. Oorzaken die daaraan bijdroegen waren bezuinigingen, de hogere eisen die aan de werkuitvoering werden gesteld, de toename van wet- en regelgeving, kritiek vanuit de samenleving op de jeugdzorg en een tekort aan ervaren jeugdzorgwerkers. Daarvan getuigen cijfers in jaarverslagen: in 1997 bedroeg het ziekteverzuim 7,7 procent, in 1999 9,3 procent en 10,1 procent in 2000.¹⁵⁰ Zoals eerder beschreven, had dit een rechtstreeks effect op de residentiële hulpverlening doordat het leidde tot het sluiten van groepen in 1999 en 2000.¹⁵¹

Beleid dat gericht was op veiligheid, gezondheid en welzijn van het personeel, deed de verzuimpercentages na 2000 dalen. In 2001 bedroeg het nog 7,3 procent, maar in 2004 was dat nog maar 3,4 procent, waarna het tot 2015 tussen een kleine 4 procent en ruim 5 procent bleef schommelen. Een van de aandachtspunten was traumapreventie. De aanleiding daarvoor was het gegeven dat veel medewerkers tijdens hun werk in aanraking kwamen met agressie, geweld en schokkende gebeurtenissen. In 2001 konden ze deelnemen aan een landelijk project Traumapreventie. Daarnaast werd aandacht geschonken aan burn-outpreventie. Een burn-out was een risico waar werkers in de jeugdzorg gevoelig voor bleken, vooral wegens hun vaak grote enthousiasme en betrokkenheid bij jongeren.¹⁵²

De psychische druk onder het personeel bleef hoog door de aanhoudende veranderingen. In 2004 werd dat opnieuw geconstateerd in een evaluatie van de invoering van de zorgprogrammering. "De psychische rek van mensen tot verandering nadert een einde" en "de discrepantie tussen het (abstractie)niveau van de centrale en decentrale staf is in de loop der tijd vergroot (of steeds meer opgevallen)", tekenden de onderzoekers op uit de mond van collega's.¹⁵³ En die werkdruk bleef, bleek uit de adviesaanvraag van de directie aan de OR in 2009.¹⁵⁴

Het ziekteverzuim binnen de 24-uurszorg was weer hoger dan in andere units. Wat *In Between* betreft, had vooral de discontinuïteit die er soms bestond effect op het leefklimaat. In 2009 constateerde de manager van de 24-uurszorg dat er sprake was van extra werkbelasting voor de medewerkers doordat er veel opnames kort na elkaar plaatsvonden.¹⁵⁵ In het eerste kwartaal van 2009 was er binnen de GGZ-groepen een verzuimpercentage van 11,25 procent. Naast het grote aantal opnames is een mogelijke verklaring daarvoor het hoge aantal agressiemeldingen binnen *In Between*. Tegelijk bestond de groepsleiding uit relatief jonge medewerkers.¹⁵⁶ Een conclusie die dat jaar dan ook werd getrokken, was dat *In Between* inhoudelijk versterking nodig had. Dat werd

¹⁴⁷ AE, Map COGJ, *Incidentenrapportage 2015* Elker, Bijlage 2 Agressiecampagne (uitkomsten), (Groningen, april 2016).

¹⁴⁸ AE, Bestanden COGJ, 30 IB, 5 februari 2014.

¹⁴⁹ AE, Map COGJ, *Incidentenrapportage 2015* Elker (Groningen, april 2016).

¹⁵⁰ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 1995-1997*, 24, 26, 33; *Jaarverslag 1998*, 3, 21; *Jaarverslag 1999*, 9; *Jaarverslag 2000*, 3-4, 9, 11.

¹⁵¹ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, H.T. de Jong aan de Leden van de Statencommissie Welzijn, Zorg en Cultuur van de Provinciale Staten van Groningen, 24 mei 2000.

¹⁵² AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2001*, 9-10; *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2002*, 11; *Jaarverslag Base Groep 2004*, 9; *Jaarverslag Base Groep 2007*, 5 (3,84 procent); *Jaarverslag Elker 2009*, 33 (5,27 procent).

¹⁵³ Broeze & Van Yperen 2004, 19.

¹⁵⁴ Idem, 18; AE, *Jaarverslag Elker 2009*, 18.

¹⁵⁵ AE, Kwartaalrapportage Eerste kwartaal 2009 24-uurshulp Pleegzorg, GGZ, 8.

¹⁵⁶ AE, Kwartaalrapportage Eerste kwartaal 2009 24-uurshulp Pleegzorg, GGZ, 8-9; Kwartaalrapportage Tweede kwartaal 2009 24-uurshulp Pleegzorg, 9.

nagestreefd door het geven van een ABC-training, gericht op het leren omgaan met agressie, en door het aantrekken van nieuwe medewerkers.¹⁵⁷ Drie jaar later werd extra aandacht geschonken aan systeemgericht werken met hulp van gedragswetenschappers.¹⁵⁸

Hoewel het bij tijden zwaar bleek te zijn voor medewerkers, leken zij eind 2009 tamelijk tevreden over hun werk. Uit een tevredenheidsonderzoek onder medewerkers kwam een score van 7,4 op een schaal van 10. Vooral de betrokkenheid bij Elker, de waardering voor collega's, de efficiency en de kwaliteit van de organisatie werden gewaardeerd, meldde het jaarverslag over dat jaar.¹⁵⁹ In dezelfde tijd bleef het ziekteverzuim binnen de GGZ-groepen relatief hoog. In 2011 was dat een kleine 8 procent.¹⁶⁰ De reorganisatie in het kader van de transitie van de jeugdzorg leidde binnen Elker tot veel ziekten op alle niveaus in de organisatie. In 2015, nadat de reorganisatie grotendeels was afgerond, nam het verzuim weer af hoewel "toekomstangsten", oftewel de onzekerheid over ontwikkelingen in de toekomst, bleven bestaan.¹⁶¹

3.3. Kwaliteitsmanagement en protocollen

Om de jeugdhulpverlening te verbeteren, besteedde Jeugdzorg Groningen vanaf de jaren negentig structureel aandacht aan kwaliteitsbeleid.¹⁶² Het moest de concrete invulling worden van de Kwaliteitswet zorginstellingen die op 1 januari 1996 in werking was getreden. Zo was het voortaan verplicht om expliciet geformuleerde normen vast te stellen waarvan de instellingen zelf vond dat ze daaraan moest voldoen.¹⁶³ Kwaliteitsmanagement omvatte in de jaren 1998 tot 2015 tal van onderdelen: werken met uniforme taal in zorgprogrammering, het opzetten van proces- en productbeschrijvingen en het evalueren van hulpverleningsplannen, cliëntbeleid, certificering, beschrijving van processen, protocollen en procedures. Ook interne audits, risico-inventarisaties en de beoordeling van de rechtmatigheid van indicaties van hulpverleningsplannen vielen eronder.¹⁶⁴ Invoering van een kwaliteitsinformatiesysteem moest helpen bij systematische informatieverwerking om daarmee de hulpverlening sneller, selectiever en meer doelgericht te maken. Uiteindelijk zou dat alles de dienstverlening meer klantgerichtheid moeten maken en de productiviteit moeten verhogen. Om te controleren of dergelijke doelstellingen daadwerkelijk werden behaald, werden vervolgens evaluatieonderzoeken en effectmetingen uitgevoerd. De resultaten van de hulp konden daarmee naar buiten toe worden verantwoord, zoals in de kwaliteitswet verplicht was gesteld.¹⁶⁵

Vooral het invoeren van protocollen kreeg vanaf 1997 effect op de dagelijkse werkpraktijk. In protocollen werd beschreven hoe personeel op tal van terreinen diende te handelen. Als voorbeeld mag hier dienen het gedragsprotocol voor medewerkers van de 24-uurshulp dat in 2001 werd ingevoerd. Het doel daarvan was een professionele omgang met cliënten te bevorderen. Twee jaar later werd er een calamiteitenprotocol ingevoerd dat was gericht op de veiligheid van medewerkers. Daarin stond beschreven wat te doen bij ernstige calamiteiten zoals wanneer een zwaar lichamelijk letsel werd toegebracht aan een medewerker of cliënt als gevolg van werkgerelateerde incidenten. Een ander voorbeeld is opmerkelijk omdat het vooral imagoschade betrof. Het ging daarbij namelijk om "De situaties waarbij door incidenten met betrekking tot cliënten en/of medewerkers (mogelijk negatieve) publiciteit op gang komt, die snel in een (neerwaartse) stroomversnelling kan raken".¹⁶⁶ Blijkbaar achtten bestuur en directie negatieve publiciteit vooral schadelijk voor de organisatie.

Tussen 1997 en 2015 zagen meer dan tien verschillende protocollen het licht waaronder die over kindermishandeling, traumatische en schokkende gebeurtenissen en afwijkingen in de zorg en een

¹⁵⁷ AE, Kwartaalrapportage Vierde kwartaal 2009 24-uurshulp, GGZ, 8-9.

¹⁵⁸ AE, Kwartaalrapportage Tweede kwartaal 2012 24-uurshulp, GGZ, 13; Kwartaalrapportage Vierde kwartaal 2012 24-uurshulp, GGZ, 14.

¹⁵⁹ AE, *Jaarverslag Elker 2009*, 33.

¹⁶⁰ AE, Kwartaalrapportage Tweede kwartaal 2011 24-uurshulp, GGZ, 11.

¹⁶¹ AE, Kwartaalrapportage Vierde kwartaal 2014 24-uurshulp & GGZ, 2, 4; Kwartaalrapportage Tweede kwartaal 2015, 22.

¹⁶² AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 1998*, 8.

¹⁶³ Van Montfoort & Tilanus 2007, 172.

¹⁶⁴ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2002*, 8.

¹⁶⁵ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2003*, 7; *Jaarverslag Base Groep 2004*, 7; *Jaarverslag Elker 2015*, 25.

¹⁶⁶ AE, Doos Directie 2003 Archiefmap 13, 24-uurshulp, Calamiteitenprotocol, bijlage bij schrijven 15 mei 2003 aan 'beste mensen', 15 mei 2003.

implementatie van het kwaliteitskader voorkomen seksueel misbruik, gecombineerd met een verdiepingstraining gezonde seksuele ontwikkeling voor alle professionals naar aanleiding van het onderzoek van de Commissie Samson.¹⁶⁷ Een volgende stap was dat ook de naleving van de protocollen werd gecontroleerd. In 2009 bleek dat dit beter kon. Dat betrof onder meer protocollen die betrekking hadden op kindermishandeling, medicatieverstrekking aan jongeren en de bereikbaarheid van medewerkers.¹⁶⁸ Het belang van het handhaven van het medicatieprotocol bleek een jaar later toen een meisje haar medicijn Risperdal niet had gekregen, een medicijn dat psychoses tegen moet gaan.¹⁶⁹

3.4. Risicofactoren

In de jaarverslagen werden tot 2008 incidenteel, en vanaf dat jaar structureel, risicogebieden genoemd die effect hadden op de dienstverlening van Elker. Tot 2008 waren dat onder meer het hoge personeelsverloop (2001) en de hoge werkdruk (2003).¹⁷⁰ Vanaf 2008 werden ook andere risicofactoren genoemd. Veel van die factoren waren gerelateerd aan de financiën van de organisatie. Een te snelle groei van de Base Groep zou problemen geven omdat er te weinig middelen voorhanden waren om goede zorg te blijven bieden. Ziekteverzuim en de Jeugdzorg-cao zouden de financiële speelruimte voor de organisatie beperken. Afspraken die werden gemaakt met de Provincie Groningen en de koppeling aan boven-provinciale afspraken zouden beperkend werken. In 2010 werd als risicogebied genoemd de vanuit Den Haag aangekondigde veranderingen in combinatie met budgetkortingen. Daarbij kwam de verhouding tussen vraag en verwijzing/indicatiestelling door het Bureau Jeugdzorg en de betaling door zorgverzekeraars. In 2015 klonken dezelfde geluiden: verwachte bezuinigingen met een negatief effect op de continuïteit van de zorg, onvoorspelbaarheid van de vraag door de op handen zijnde stelselwijziging en de onzekere financiële exploitatie door de cao Jeugdzorg en vergoedingen door financiers.¹⁷¹ Dat een dergelijk effect niet ondenkbaar was, bewijst een situatie van een jaar eerder. In 2014 staat op een meldingsformulier voor agressie-incidenten bij *In Between* dat er maar weinig overleg was tussen de psychomotorische therapeut van een jongen en de leefgroep wegens een schaarste aan PMT-uren, terwijl juist meer overleg nodig was om "ook op de groep de handvatten en technieken uit die therapieën toe te kunnen passen".¹⁷²

Het geheel overziend blijkt dat er binnen Jeugdzorg Groningen en haar rechtsopvolgers continu aandacht voor professionalisering was. Nieuwe regelgeving, reorganisaties en hoge werkdruk leidden wel tot hoge ziekteverzuimcijfers. Dat betrof vooral de 24-uurszorg omdat het intensieve zorg betrof bij kinderen met complexe problematiek. Kwaliteitsbeleid en protocollen maakten deel uit van professionalisering. Volgens de directie ontstonden er door werkdruk, maar vooral ook door financiële druk als gevolg van overheidsmaatregelen, risicofactoren die de kwaliteit van de zorg konden verminderen.

¹⁶⁷ AE, Protocol Kindermishandeling, 3 oktober 2012, 25; *Jaarverslag Elker 2009*, 29; *Jaarverslag Elker 2015*, 27.

¹⁶⁸ AE, *Jaarverslag Elker 2009*, 29.

¹⁶⁹ AE, Map COGJ, Map In Between, Notulen vergadering 2 september 2010.

¹⁷⁰ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2001*, 11; *Jaarverslag 2003 Jeugdzorg Groningen*, 11.

¹⁷¹ AE, *Jaarverslag Base Groep 2008*, 14-15; *Jaarverslag Base Groep 2009*, 16-17; *Jaarverslag Base Groep 2010*, 17-18; *Jaarverslag Elker 2015*, 17.

¹⁷² AE, Bestanden COGJ, 40 IB, 22 augustus 2014.

4. Pedagogische visie en opvoedkundige praktijk

4.1. Pedagogische visie

Tot eind jaren negentig was de opvoeding van de jongeren binnen Jeugdzorg Groningen en haar rechtsvoorgangers gericht op een geïntegreerde aanpak op het terrein van de instelling. Wonen en mogelijk ook school en werken werden daarin samengevoegd. Eind 2000 was die pedagogische visie veranderd:

Een geïntegreerde aanpak op het terrein van wonen, leren, werken en vrijetijdsbesteding, bereidt jongeren onvoldoende voor op vaardigheden die nodig zijn om zelfstandig te worden. Het opgroeien in een gewone wijk en het gebruik maken van een reguliere school daarentegen, vormt in de visie van JZG een betere voorbereiding op de weg naar volwassenheid; omdat de begeleiding en training veel beter aansluiten bij de natuurlijke leefomgeving van de jongere.¹⁷³

Dat betekende in de praktijk dat leerplichtige kinderen en jongeren zoveel mogelijk naar de school bleven gaan waar ze op zaten toen ze werden opgenomen. Alleen wanneer dat niet mogelijk was, werd voor de kinderen een passende school in de buurt van de Haydnlaan gezocht.¹⁷⁴

Het uitgangspunt van de hulpverlening was al sinds de jaren negentig systeemgericht werken. Het streven was om de relatie tussen ouders en kind zoveel mogelijk te ondersteunen. Preventie was daarbij een sleutelwoord. Systeemgericht werken en terugkeer naar huis bleven het uitgangspunt van de hulpverlening.¹⁷⁵ Kinderen, jongeren, gezin en omgeving waren "onlosmakelijk aan elkaar verbonden", stelde de Base Groep in 2007.¹⁷⁶ Ook binnen de 24-uurshulp werd steeds meer gezocht naar oplossingen binnen de zogenaamde cliëntsystemen, dat wil zeggen: in de omgeving van de jongeren zoals hun (pleeg)gezin, school en woonomgeving. Om overzicht te blijven houden, werd vanaf 2009 voor ieder 'systeem' een centraal contactpersoon gezocht en zou er één plan voor iedere jongere moeten komen.¹⁷⁷

Een andere pedagogische keuze was het streven naar kleinere leefgroepen. Dat zou de methodiek ondersteunen.¹⁷⁸ Daarnaast werd *evidence based*-werken binnen Elker vanaf 2011 aangevuld met hernieuwde aandacht voor vakmanschap van de medewerkers. Het moest weer gaan om bezieling en echtheid. Dat hield in dat medewerkers kennis van veel voorkomende opvoedingsvragen en -problemen hadden, dat ze bewuste keuzes maakten in wat ze deden en vooral ook dat de relatie tussen medewerker en jongere van essentieel belang was.¹⁷⁹

Een jongen of meisje tussen de 6 en 13 jaar met ernstige gedragsproblemen en een psychiatrische (ontwikkelings)problematiek kwam in aanmerking voor opname bij *In Between* wanneer de ouders of verzorgers de opvoedingssituatie niet meer in de hand hadden en de leefsituatie dreigde te ontsporen. Een voorwaarde voor opname was dat het kind was geïndiceerd voor opname in een pleeggezin, maar dat er nog geen geschikt gezin voorhanden was. Bij *In Between* verbleef het kind dan 24 uur per dag voor maximaal een jaar – hoewel de aanvankelijke maximale termijn in 2007 op een half jaar was gesteld.¹⁸⁰ Blijkbaar was een half jaar op voorhand te kort om een behandeltraject naar behoren af te kunnen ronden.

Centraal in de opvoeding stonden voorspelbaarheid, stabiliteit, veiligheid, structuur, een neutrale houding, en begeleiding die gericht was op ontwikkeling en het creëren van specifieke leersituaties. Daarin werden de kinderen geholpen om hun vaardigheden te vergroten. Voor de begeleiders was

¹⁷³ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, Notitie 'Onderbezetting specialistische behandelplaatsen Jeugdzorg Groningen, 24-uurshulp > 12 jaar', 11 december 2000, 1.

¹⁷⁴ AE, Map COGJ, Map In Between, 'Algemene informatie voor ouders/verzorgers – concept oktober 2007'.

¹⁷⁵ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *Uitvoeringsplan 24-uurshulp*, Bijlage B Modulebeschrijving 24-uurs, december 2000, 1.

¹⁷⁶ AE, *Jaarverslag Base Groep 2007*, 16.

¹⁷⁷ AE, *Jaarverslag Elker 2009*, 19-20; *Jaarverslag Elker 2015*, 20.

¹⁷⁸ AE, Doos 2002, Map 16.5, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 1), (Utrecht, Oktober 2001) 14.

¹⁷⁹ AE, *Jaarverslag Base Groep 2011*, 19.

¹⁸⁰ AE, Map COGJ, Map In Between, 'Algemene informatie voor ouders/verzorgers – concept oktober 2007'.

het vooral van belang om in kaart te brengen welke opvoeding, begeleiding en behandeling een kind nodig had om zichzelf in een gezin te kunnen handhaven.¹⁸¹ Een belangrijk onderdeel van de pedagogische benadering binnen *In Between* was dat er relatief veel medewerkers beschikbaar waren. Voor maximaal acht kinderen waren in totaal zeven pedagogisch medewerkers beschikbaar onder leiding van een unithoofd. Het unithoofd was verantwoordelijk voor optimale werkomstandigheden. Een coördinerende pedagogisch medewerker zag als teamleider toe op een goede teamsamenwerking en op de hulpverlening. Hij hield ook toezicht op de medicatie van de kinderen. Bij die laatste taak werkte hij samen met een verpleegkundige.¹⁸²

4.2. Methodieken

In de zorgprogramma's voor de 24-uurshulp stond het sociale-competentiemodel centraal.¹⁸³ In de praktijk hield dat in dat de jongeren oefenden in sociale vaardigheden doordat pedagogisch medewerkers gewenst gedrag bevestigden door positieve feedback te geven. Volgens het rapport *24-uurshulp > 12 jaar* uit 2000, waarin alle modules werden beschreven, was dat positief omdat deze aanpak jongeren vooral aansprak op hun mogelijkheden en niet alleen maar op hun beperkingen.¹⁸⁴ Naast feedback werden gedragsinstructies gegeven in geval het gedrag ongewenst was en er, zeggende, negatieve feedback moest worden gegeven. Daarnaast vonden er gedragsoefeningen plaats.¹⁸⁵

Behalve de sociaal-competentiemethodiek werd gebruik gemaakt van de systeemtheorie en groepsdynamica.¹⁸⁶ Ook was het "ervarend leren" ingezet als afzonderlijke methodiek. De bedoeling daarvan was om jongeren te motiveren zich ergens voor in te zetten. Dat gebeurde door hem of haar sport- of spel-opdrachten te geven die hen in nieuwe, onbekende situaties brachten, zoals abseilen, kanoën of fietsen. Tijdens het proces kreeg de jongere directe feedback van de begeleider. Het doel ervan was dat de jongere afstand nam tot zijn eigen sociale milieu en zichzelf te ontwikkelen in zelfbeheersing en zelfcontrole.¹⁸⁷

Het vervolgonderzoek dat de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming in 2003 uitvoerde, richtte zich onder meer op de vraag of de vastgestelde nieuwe hulpverlening in de praktijk ook gehanteerd werd. Dat bleek inderdaad het geval, meenden de onderzoekers. De pedagogisch medewerkers werkten daadwerkelijk met de methodiek van het sociaal competentiemodel. Dat bleek onder meer uit het feit dat in de groepsruimte een lijst met dagelijkse routine lag, ingevulde puntenkaarten en een beschrijving van privileges van jongeren. "Het beeld komt naar voren dat er vrij eenduidig gehandeld wordt naar de jeugdigen", concludeerde de inspectie.¹⁸⁸ Wel kon de afstemming met de plaatsende instanties nog beter. Ook de indicatiestelling kon nog wat scherper, want niet altijd was duidelijk voor welke vraag een bepaald hulpaanbod bestemd was. Ook was de afstemming tussen diverse modules nog niet altijd even helder.¹⁸⁹

4.2.1. Methodieken – *In Between*

Binnen *In Between* werden kinderen eerst acht weken geobserveerd en gediagnostiseerd. Daaruit moest een behandelingsplan komen met daarbij een beschrijving van een vervolgtraject. De

¹⁸¹ AE, Map COGJ, Map *In Between*, Introductie en inwerkperiode, Bijlage 'Pedagogische visie'.

¹⁸² AE, Map COGJ, Map *In Between*, 'Taakverdeling Team *In Between*'; Idem, Beleidsbrief 2015 Elker en Het Poortje, 1 juni 2014.

¹⁸³ AE, DS 0003 Jaarverslagen 1995-2006, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2001*, 5.

¹⁸⁴ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *De 24-uurs-hulp > 12 jaar* (Groningen, oktober 2000) 9.

¹⁸⁵ AE, Doos 2002, Map 16.5, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 1), (Utrecht, Oktober 2001) 22.

¹⁸⁶ Oktober 2002: doss.nr. ed 02,23, *Dossieronderzoek Groep Intensief en Richting Zelfstandigheid voor kwetsbare jongeren, van de 24-uurshulpverlening* (Groningen, Oktober 2002) 3.

¹⁸⁷ AE, Blauwe map, Project 24-uurshulp > 12 jaar, *Uitvoeringsplan 24-uurshulp* (december 2000), Bijlage B Modulebeschrijving 24-uurs, Ervaringsleren, 2.

¹⁸⁸ AE, Doos Directie 2003, Archiefmap 23: Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 2), (Utrecht, Oktober 2003) 2.

¹⁸⁹ AE, Doos Directie 2003, Archiefmap 23: Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 2), (Utrecht, Oktober 2003, 3-4.

behandelfase nam elf weken in beslag. Deze procedure kon binnen een jaar twee keer herhaald worden. Dat resulteerde uiteindelijk in een vervolgplan dat kon leiden tot opname in een pleeggezin. Of dat ook de meest geschikte oplossing was, was afhankelijk van de ontwikkeling van het kind en van de problematiek die werdesignaleerd. Ouderbegeleiding maakte onderdeel uit van de behandeling.¹⁹⁰

Binnen *In Between* waren allereerst algemene pedagogische uitgangspunten van belang, zoals: opvoeden door structuur, stabiliteit en veiligheid. Daarnaast werden specifieke leersituaties gecreëerd, afhankelijk van de hulpvraag van het kind. De activiteiten werden soms in een groep en soms individueel aangepakt.¹⁹¹ Alle activiteiten die pedagogisch medewerkers met de kinderen ondernamen, waren gekoppeld aan pedagogische doelstellingen, in 2009 beschreven in een document van 24 pagina's. Daarmee wilde Elker bereiken dat er orde, structuur en regelmaat bestond voor de kinderen. Daarnaast hielp het de groepsleiders om op dezelfde wijze te handelen. Dat vroeg om "een professionele afstand van eigen waarden en normen".¹⁹²

Doelstellingen varieerden van "het kind kan om hulp vragen" – onder het kopje 'Ochtend Hygiëne en aankleden' – tot het creëren van een gezellige sfeer rond het avondeten met aandacht voor elk kind, voor sociale omgangsvormen en tafelmanieren. Door het ontvangen van € 2,50 zakgeld per week leerden de kinderen verplicht sparen voor het één keer per maand kopen van iets wat ze echt graag wilden hebben. Door het opdelen van afzonderlijke activiteiten werd de hele dagindeling en de wijze van behandelen een methodiek die gericht was op het aan kinderen leren van zowel praktische als sociale vaardigheden.¹⁹³ De groepsleiders moesten positief gedrag met complimenten of privileges belonen. Bij ongewenst gedrag kregen de kinderen instructies waarmee ze moesten oefenen.¹⁹⁴ In de praktijk was de positieve houding soms moeilijk vol te houden. Al kwam dat alleen al door het agressieve gedrag van sommige kinderen. Zoals uit paragraaf 1 bleek, liepen groepsleiders soms blauwe plekken op of een gekneusde vinger.¹⁹⁵ Ze richtten zich in eerste instantie op het de-escaleren van een conflictsituatie en het tot rust brengen van het kind.¹⁹⁶

Een planmatige aanpak werd ingezet om kinderen te begeleiden. Er was bijvoorbeeld een verpleegkundigenplan, opgesteld door de verpleegkundige die in 2011 *In Between* kwam versterken. Ook bestond er een 'boosheidsplan', waarin stond beschreven hoe boze kinderen mogelijk konden worden gekalmeerd, bijvoorbeeld door hen een korte tijd buiten de groep te plaatsen.¹⁹⁷ In de loop der tijd steeds nauwkeuriger en gedetailleerder beschreven hoe met de kinderen moest worden omgegaan. Dat bleek niet alleen uit allerhande plannen, overleggen en methodieken, maar ook uit de introductie van protocollen.

Een belangrijke positie bij *In Between* hadden de mentoren. Elke pedagogische medewerker was mentor van één of twee kinderen. De handleiding voor de mentor bevatte negen pagina's tekst vol aanwijzingen en regelgeving vanaf het moment van intake van een kind tot het moment van vertrek, de zogenaamde uitplaatsing. Wat zijn 'eigen' kinderen betreft, was de mentor verantwoordelijk voor het opstellen van de verslagen tijdens de observatieperiode. Ook moest hij voor 'zijn' kinderen zo nodig een multidisciplinair overleg of een behandelplanbespreking inplannen. Het gebruik van doelkaarten als onderdeel van de behandeling was zijn taak, evenals het zorgdragen voor de persoonlijke verzorging, zoals het kopen van kleding, nagels knippen en afspraken maken met kapper en tandarts. Bij afwezigheid nam een schaduw-mentor deze taken waar.¹⁹⁸ De mentor was een knooppunt in de communicatie over een kind richting de ouders, voogden, plaatsende instellingen, pedagogisch- en medisch-specialisten en ook school. Het was een van zijn taken om

¹⁹⁰ AE, Map COGJ, Map In Between, Introductie en inwerkperiode, Bijlagen 'In Between, Observatie, diagnostiek, behandeling en perspectiefbepaling' en 'Algemene informatie voor ouders/verzorgers – concept oktober 2007'; Idem, Draaiboek mentoren (Base Groep, oktober 2009).

¹⁹¹ AE, Map COGJ, Map In Between, Introductie en inwerkperiode, Bijlagen 'In Between, Observatie, diagnostiek, behandeling en perspectiefbepaling', 'Pedagogische visie' en 'Algemene informatie voor ouders/verzorgers – concept oktober 2007'.

¹⁹² AE, Map COGJ, Map In Between, 'In Between. Dagelijkse routine (Base Groep, september 2009) 3.

¹⁹³ AE, Map COGJ, Map In Between, 'In Between. Dagelijkse routine (Base Groep, september 2009) 5, 17; Idem, 'Algemene informatie voor ouders/verzorgers – concept oktober 2007'.

¹⁹⁴ AE, Map COGJ, Map In Between, 'Algemene informatie voor ouders/verzorgers – concept oktober 2007'.

¹⁹⁵ AE, Map COGJ, 25 IB, 13 augustus 2012; 33 IB, 10 maart 2014; 37 IB, 3 mei 2014.

¹⁹⁶ AE, Bestanden COGJ, 15 IB, 25 januari 2012; 30 IB, 5 februari 2014.

¹⁹⁷ AE, Bestanden COGJ, Agressiemeldingen 3 mei 2008; 26 IB, 25 juni 2012, 41 IB, 22 augustus 2014.

¹⁹⁸ AE, Map COGJ, Map In Between, Draaiboek mentoren (Groningen, versie oktober 2009).

binnen zes weken na aankomst van een kind een rapport te schrijven met daarin een emotie-analyse, een competentie-analyse en een netwerkanalyse.¹⁹⁹

4.2.2. Vergaderstructuur en rapportages bij *In Between*

Het groepsleidersteam van *In Between* vergaderde frequent. Elke eerste en derde week van de maand vergaderde een Groot Team, bestaande uit groepsleiders, het unithoofd, een gedragswetenschapper – vaak een orthopedagoog – en de teamleider. Op afroep werden ook specialisten bij het overleg betrokken. Tijdens de eerste vergadering werden concrete voorvallen met kinderen besproken en vond er teambegeleiding plaats door de gedragswetenschapper en een psychiater. In de derde week werd dat laatste vervangen door aandacht voor 'methodische ondersteuning'. Ook was er geregeld sprake van een evaluatie van de dagelijkse gang van zaken op de groep. De teamvergaderingen in de tweede en vierde week betroffen een pedagogisch werkoverleg.²⁰⁰ Hiernaast werden er ook wekelijks multidisciplinaire teamvergaderingen belegd waarin de ontwikkeling van kinderen werd besproken. Voor het eerste deel van dergelijke vergaderingen werden de behandelingscoördinator, de verwijzer en de (gezins)voogd uitgenodigd. In het tweede deel waren ook ouders welkom om daarin gezamenlijk het behandelplan van hun kind te bespreken.

Belangrijke onderdelen van de besprekingen waren de rapportages van medewerkers, allereerst bestaande uit de dagelijkse observatielijsten. De mentoren waren verantwoordelijk voor het beleggen van een vergadering wanneer het een kind betrof dat onder zijn toezicht viel. Op maandelijks methodiekochtend werden onderwerpen besproken als ADHD of hechtingsproblematiek of de introductie van nieuwe protocollen.²⁰¹ Tijdens een terugblik van het team op een eerder jaar werd uitgebreid stilgestaan bij groepsdynamica en de fasen van groepsontwikkeling. De theoretische kennis werd vervolgens toegepast op de leefgroep.²⁰²

De schriftelijke neerslag van dagelijkse observaties van kinderen vormden een belangrijke input voor diverse vergaderingen. Op observatielijsten beschreef de mentor de dagelijkse gang van zaken, de vrije tijdsbesteding, opvallende individuele eigenschappen, de contacten met groepsleden en groepsleiders en met thuis en op school. Deze informatie vormde de basis voor het invullen van het 'Formulier kindbespreking'. Daarin werden naast algemene punten als de behandelingsfase en de DSM-IV-diagnose observaties genoteerd over wat goed en fout ging en wat beter kon. Op het formulier werden ook vragen aan het team en de antwoorden op die vragen genoteerd. Wanneer er sprake was van moeilijke situaties of ernstige incidenten, werd het voorval besproken binnen het team of tijdens een casuïstieksessie van een Groot Team-vergadering. Dat kon een groepsleider zelf aangeven op een meldingsformulier of een teamleider kon dat als opmerking toevoegen.²⁰³

4.3. Agressieregulatietrainingen

Binnen Jeugdzorg Groningen was veiligheid van zowel de jongeren als de medewerkers vanaf de start een aandachtspunt bij de hulpverlening. Onderdeel van de individuele plannen die de unitmanager moest opstellen voor jongeren in 2003, was bijvoorbeeld dat hij de veiligheid van de pupil moest garanderen.²⁰⁴ Dat uitte zich onder meer in het beteugelen van agressieve uitingen van jongeren, wat een belangrijke doelstelling was bij het aanleren van sociale vaardigheden. Methodieken die daarvoor al in 2002 werden ingezet, waren zogenaamde agressieregulatietrainingen. Die werden gecombineerd met het ervarend leren en sociale-competentie-

¹⁹⁹ AE, Map COGJ, Map In Between, Draaiboek mentoren (Groningen, versie oktober 2009).

²⁰⁰ AE, Map COGJ, Map In Between, 'Vergaderstructuur In Between – september 2009' en 'Planning onderwerpen methodische ondersteuning'.

²⁰¹ AE, Map COGJ, Map In Between, 'Planning onderwerpen methodische ondersteuning'.

²⁰² AE, Map COGJ, Map In Between, 'Terugblik op het afgelopen jaar', zd.

²⁰³ AE, Map COGJ, Map In Between, 'Formulier kindbespreking'; Idem, 38 IB, 20 juni 2014; Idem, 1 OA, 24 juli 2011, 2 OA, 21 september 2011, 22 OA, 23 juni 2015.

²⁰⁴ AE, Doos Directie 2003, Archiefmap 13, 24-uurshulp, *Projectplan beëindiging module opvoeding richting zelfstandigheid voor kwetsbare jongeren (groep Mondriaan)*, 4, 6.

methodiek.²⁰⁵ Ook werkte Jeugdzorg Groningen aan een veiliger leefomgeving aan de Haydnlaan toen bleek dat er problemen met de buurt bestonden.²⁰⁶

Aandacht voor veiligheid kwam ook terug in regelingen en protocollen, zoals het calamiteitenprotocol dat in 2003 werd ingevoerd. Daarin stond beschreven wat te doen bij ernstige calamiteiten zoals ernstige branden of het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel of zelfs overlijden van een medewerker of cliënt als gevolg van werk gerelateerde incidenten.²⁰⁷ In 2009 volgden medewerkers zogenaamde ABC-trainingen, die gericht waren op het voorkomen en omgaan met agressie. Ondertussen was de registratie van de hulpverlening in datzelfde jaar geautomatiseerd. Dat zou ertoe moeten leiden om afwijkingen in de hulpverlening eerder te traceren. Dan zouden medewerkers, onder meer door het structureel melden en registreren van geweldsincidenten, sneller kunnen reageren op een veranderende hulpbehoefte.²⁰⁸ Dat doel werd niet behaald doordat, zoals eerder bleek, veel medewerkers incidenten niet structureel meldden.

Uit de metingen bleek in 2009 de ernst van de geregistreerde incidenten te zijn toegenomen vergeleken met twee jaar eerder. Daarom was het belangrijk, meenden de opstellers van een rapport hierover, dat er voldoende nazorg was voor medewerkers. Ook moesten unithoofden er zeker van zijn dat er voldoende gekwalificeerd personeel aanwezig was op de afdelingen. Vooral de toename van agressiemeldingen op de afdeling *In Between* vroeg dat jaar aandacht. Tegelijk vonden de onderzoekers de afname van registraties ten aanzien van medicatiefouten opmerkelijk. Die afname koppelden ze aan een mogelijk ontbreken van een gevoel van veiligheid van het personeel binnen de organisatie. "Indien medewerkers het gevoel hebben beoordeeld te worden op fouten of zich onvoldoende veilig voelen in het team zou dit de afname van het aantal registraties kunnen verklaren", stelden zij.²⁰⁹

Vooral tijdens weekends en vakanties bleken er veel risicovolle situaties te bestaan. Daarop was de Base Groep al twee jaar eerder gewezen in het onderzoek dat het bureau Van Montfoort had uitgevoerd naar aanleiding van de groepsopstand in augustus 2007. In de vakantieperiode werden er te weinig activiteiten gepland voor jongeren en dat leidde tot verveling, was destijds de conclusie geweest. Dat had mogelijk een rol gespeeld bij het ontstaan van het incident. De Base Groep had in een reactie toegezegd meer aandacht te willen geven aan de kinderen tijdens de vakantie omdat ze dan geen vaste dagbesteding hadden.²¹⁰ Er was daarom, meende de manager van *In Between*, meer aandacht nodig voor de leefomgeving van de kinderen. Volgens hem was een van de redenen dat er een spanningsveld bestond tussen de inhoud van de behandelplannen en de beschikbare huisvesting aan de Haydnlaan. Daarvoor was bij het management te weinig aandacht, bijvoorbeeld dat er ruimtegebrek was voor de behandeling van kinderen van GGZ-groepen en overigens ook voor pleegzorg.²¹¹ Daarnaast constateerden interne onderzoekers over het eerste kwartaal van 2009 dat er meer dan twee jaar eerder melding werd gemaakt van agressiemeldingen die van buiten kwamen. Er waren bijvoorbeeld vaker ouders die een dreigende houding aannamen of ex-cliënten die verhaal kwamen halen. Het was volgens de onderzoekers van belang dat medewerkers terecht konden bij collega's wanneer zij zich onveilig voelden bij dergelijke incidenten. Dit vroeg wel extra aandacht van unithoofden, ook ten aanzien van nazorg.²¹²

Vanaf 2011 werd in het kader van bestrijding van agressie tegen medewerkers opnieuw de ABC-methodiek ingezet, die al sinds 2007 in gebruik was. Daarbij werd door middel van een agressiespel met elkaar over dit thema van gedachten gewisseld en konden ervaringen met elkaar worden gedeeld. Uit een vragenlijst die werd ingevuld, bleek dat heel wat medewerkers geregeld geweldsincidenten meemaakten op hun werk. De scores liepen van 2,6 tot 6,4 op een schaal van 0 (nooit) tot 10 (elke dag).²¹³ Het beteugelen van agressie is een vorm van veiligheidsbeleid. Aan dat

²⁰⁵ AE *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2002*, 14.

²⁰⁶ AE, Doos Directie 2003, Archiefmap 13, 24-uurshulp, *De 24-uurshulp. Evaluatie 2002. Planning 2003*, 2.

²⁰⁷ AE, Doos Directie 2003 Archiefmap 13, 24-uurshulp, Calamiteitenprotocol, bijlage bij schrijven 15 mei 2003 aan 'beste mensen', 15 mei 2003.

²⁰⁸ AE, *Jaarverslag Elker 2009*, 30.

²⁰⁹ AE, 'Incidentmeldingen agressie 2009', Memo van Arbocommissie aan Management, zd.

²¹⁰ IGJ, Dossier 07-271 M, Base Groep aan Inspectie Jeugdzorg, t.a.v. Insp. 7000., 21 december 2007.

²¹¹ AE, Kwartaalrapportage Eerste kwartaal 2009 24-uurshulp Pleegzorg, GGZ, 13.

²¹² AE, 'Incidentmeldingen agressie 2009', Memo van Arbocommissie aan Management, zd.; *Jaarverslag Elker 2007*, 26.

²¹³ AE, 'Incidentmeldingen agressie 2009', Memo van Arbocommissie aan Management, zd.

beleid werd in 2012 verder gewerkt door het volgen van vaste protocollen, het aanleveren van incidentenrapportages aan de Inspectie Jeugdzorg en het volgen van de al genoemde ABC-trainingen door medewerkers. Drie jaar later was daar een periodiek veiligheidsoverleg aan toegevoegd.²¹⁴ Wat het veiligheidsbeleid onder de jongeren betreft, werd eind 2015 voor het eerst onderzoek gedaan naar de veiligheidsbeleving van jongeren. Daaruit bleek dat verreweg de meeste jongeren die in residentiële groepen verbleven, zich best veilig voelden binnen Elker. Ze beoordeelden hun verblijf met een ruime 8.²¹⁵

4.4. Huisvesting

Eén risicofactor is hierboven nog niet genoemd, maar speelde gedurende een kleine zestien jaar – van 1996 tot eind 2012 – een belangrijke rol in het pedagogisch klimaat, te weten de slechte staat van diverse gebouwen aan de Haydnlaan. Goede huisvesting was belangrijk voor een goed leefklimaat, vond Jeugdzorg Groningen. In 2001 had de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming geconcludeerd dat de verbeteringen in de 24-uurshulp weliswaar effect hadden, maar dat er onverwachte belemmeringen waren. Daarbij werden de accommodaties ten voorbeeld gesteld. Die waren als “dertiger-jaren-panden die niet meer aan de huidige normen voldoen” en “slecht geïsoleerd”. Bovendien: “door de kamerindeling ontbeert de groepsleiding elke vorm van overzicht”. Volgens Jeugdzorg Groningen, zo wist de opsteller van het inspectierapport, was het budget voor huisvesting echter structureel te laag om verbeteringen aan te brengen.²¹⁶

Dat tussen huisvesting en pedagogisch klimaat een verband bestond, blijkt uit het gegeven dat de omgeving van de Haydnlaan tot 2003 als onveilig werd gekwalificeerd, onder meer doordat de relatie met de buurtbewoners slecht was vanwege overlast. Een aantal maatregelen leidde ertoe dat dat in 2003 de klachten van de buurtbewoners ‘drastisch’ waren gedaald.²¹⁷ Tegelijkertijd had gebrek aan geschikte huisvesting er tot die tijd toe geleid dat na de reorganisatie van de 24-uurshulp nog steeds niet de beoogde 90 procent bezetting werd gehaald, schreef de directie aan de Raad van Bestuur in januari 2003.²¹⁸ Datzelfde jaar werd nog besloten de bestaande panden aan de Haydnstraat in Helpman te slopen en nieuwbouw te plegen. Bij die nieuwbouw zouden dan wel ondersteunende diensten in de buurt moeten zijn en de groepsleiding van verschillende groepen zouden elkaar over een weer moeten kunnen helpen. Bovendien zouden er voldoende recreatiemogelijkheden aanwezig moeten zijn.²¹⁹ Het terrein dat daarvoor het meest in aanmerking kwam, was het bestaande terrein aan de Haydnlaan. Daar kwamen drie groepen voor intensieve 24-uurshulp en twee groepen voor iets jongere kinderen met psychiatrische problematiek.

Om de juiste behandeling te kunnen geven, zouden de jongeren in groepen met zes tot acht plaatsen moeten verblijven, een eigen kamers moeten krijgen en een gemeenschappelijke woon- en leefkamer. Daarnaast waren nodig: een keuken, goed uitgeruste badkamers, een slaapkamer voor de nachtdienst en een time-outruimte voor jongeren.²²⁰ De plannen lagen dus klaar in 2003. In het jaarverslag over 2003 werd ook voor het eerst gewag gemaakt van achterstallig onderhoud en werden de locaties als risicogebied aangeduid. Dat zou in de kwartaal- en jaarverslagen die volgden het geval blijven totdat het in 2010 ook als ‘speerpunt’ werd genoemd. Dat jaar was namelijk de nieuwbouw van start gegaan. Die kon beginnen nadat het Ministerie van Jeugd en Gezin extra geld had verstrekt voor nieuwbouw van drie GGZ-panden en een therapie- en recreatieruimte. Eind 2012 was de nieuwbouw gereed en vormde huisvesting volgens de directie niet langer een risicogebied.²²¹

²¹⁴ AE, *Jaarverslag Elker 2012*, 28; *Jaarverslag Elker 2015*, 33.

²¹⁵ AE, *Jongeren van Elker en Het Poortje over veiligheid. Onderzoek naar de veiligheidsbeleving van jongeren in de groepen. Nulmeting december 2015*, 19.

²¹⁶ AE, Doos 2002, Map 16.5, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder (Deel 1)*, (Utrecht, Oktober 2001) 13, 15.

²¹⁷ AE, Directie Archiefmap 13, 24-uurshulp. De 24-uurshulp. Evaluatie 2002. Planning 2003, 2-3.

²¹⁸ AE, Directie Archiefmap 13, 24-uurshulp, Directie aan RvB, 29 januari 2003.

²¹⁹ AE, Doos Directie 2003, Archiefmap 13: 24-uurshulp, Brief 3 juli 2003.

²²⁰ AE, Doos Directie 2003, Archiefmap 13: 24-uurshulp, Brief 3 juli 2003.

²²¹ AE, Kwartaalrapportage Eerste kwartaal 2009 24-uurshulp Pleegzorg, GGZ, 13; *Jaarverslag Elker 2010*, 15, 23; *Jaarverslag Elker 2012*, 24.

4.5. Inspraak van jongeren en ouders

Twee aspecten die het pedagogisch klimaat raken en hier behandeld worden, zijn jongerenparticipatie en ouderbetrokkenheid. Na de reorganisatie vanaf 1996 gaven Jeugdzorg Groningen en rechtsopvolgers aandacht aan de wettelijke verplichting om ook jongeren inspraak te geven. Uit gesprekken van de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming in 2003 met de jongeren bleek wel dat Jeugdzorg Groningen hen daadwerkelijk bij de zorg betrok.²²² Dat de jongereninspraak in de praktijk toch moeizaam verliep kwam doordat er onder de jongeren te weinig animo bestond om lid te worden van een jongerenraad. Dat kwam volgens Jeugdzorg Groningen vooral doordat er vaak beleidsmatige onderwerpen op de agenda stonden. Dergelijke onderwerpen waren voor jongeren een ver van hun bed show en waren te complex.²²³

Een jaar later verscheen de interne notitie *Cliëntenbeleid? Vraag het cliënten* met enkele concrete aanbevelingen. Zo kregen jongeren meer inbreng bij hun eigen hulpverleningsplan en bij de bewonersraden die nu op afdelingsniveau werden opgezet in plaats van centraal. Feedback van cliënten zou onderdeel worden van het kwaliteitsbeleid en de wettelijke plicht om een cliëntenraad in te stellen werd opgepakt.²²⁴ De aandacht voor de rol van de jongeren en ouders beperkte zich niet tot de officiële organen. In 2003 was er ook rond het verbeteren van de hulpverleningsplannen aandacht voor. Dat jaar werd de al bestaande evaluatieprocedure over genoten zorg vereenvoudigd. Daardoor zou het voor jongeren en ouders makkelijker moeten worden om feedback te geven waarmee Jeugdzorg Groningen weer mee aan de slag kon.²²⁵

Het lijkt er niet op dat de inspraak van de jongeren in de jaren daarna sterk verbeterde. Vijf jaar later, in 2008, verscheen namelijk een inspectieonderzoek naar cliëntenrechten bij de Base Groep. Dat onderzoek was tamelijk positief over de inspraak van cliënten en ouders binnen de Base Groep. De stichting voldeed grotendeels aan de wettelijke verplichtingen om de rechten van cliënten te waarborgen. Dat gold zowel het klachtrecht als de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon. Wat bleef, was dat nog steeds weinig jongeren betrokken waren bij de inspraak. Daarbij kwam dat de klachtenprocedure weliswaar goed geregeld was, maar het bestaan ervan nauwelijks bekend was bij jongeren en hun ouders. Op dat punt was dus werk aan de winkel. Hetzelfde gold de werkzaamheden en het bestaan van de vertrouwenspersoon. Daarvan werd weinig gebruik gemaakt. Dat was zo ondanks dat de vertrouwenspersoon alle groepen maandelijks bezocht en ondanks dat de gegevens in de algemene cliënten- en jongerenfolder en op de website stonden vermeld. De meeste jongen wisten overigens wel wat ze moesten doen wanneer ze een klacht wilden indienen.²²⁶

Het contact met ouders en familie stond vanaf 1995 in het kader van preventie en begeleiding.²²⁷ Het resulteerde in toenemende ambulante hulpverlening. Een praktisch gevolg daarvan was dat de ouderbegeleiding vanaf 1996 niet langer deel uitmaakte van de 24-uurshulp. Die werd dat jaar daarvan 'losgeweekt' en als afzonderlijke ambulante module binnen Jeugdzorg Groningen aangeboden. De reden daarvoor was dat ouderbegeleiding dan meer flexibel en meer preventief kon worden ingezet.²²⁸ Na de reorganisatie werd voor de medewerkers een training in het omgaan met ouders gegeven. Uit onderzoek van de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming naar Jeugdzorg Groningen in 2003 bleek dat die cursus toen nog geen effect had gesorteerd. De inzet op oudercontacten was dan ook voor verbetering vatbaar.²²⁹ In de jaren daarna werd er daadwerkelijk aan verbetering van de contacten met ouders van jongeren gewerkt. De Inspectie Jeugdzorg oordeelde in 2008 over de breedte positief over de inzet voor meer ouderbetrokkenheid. Zo waren er voldoende onafhankelijke vertrouwenspersonen die al sinds januari 1997 waren aangesteld. In

²²² AE, Doos directie 2003, Archiefmap 23, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 2), (Utrecht 2003) 2.

²²³ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2002*, 10.

²²⁴ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2003*, 7.

²²⁵ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 2003*, 11.

²²⁶ IGJ, *Cliëntenrechten in beeld. Een onderzoek naar de cliëntenrechten bij de Base Groep Groningen* (Utrecht, 2009) 10, 12,

²²⁷ AE, *Jaarverslag Jeugdzorg Groningen 1995-1997*, 11, 17.

²²⁸ Broeze & Van Yperen 2004, 20.

²²⁹ AE, doss.nr. ed 02,23, *Dossieronderzoek Groep Intensief en Richting Zelfstandigheid voor kwetsbare jongeren, van de 24-uurshulpverlening (oktober 2002)* 16; Directie Archiefmap 13, 24-uurshulp, *De 24-uurshulp. Evaluatie 2002. Planning 2003*, 13 februari 2003; Doos directie 2003, Archiefmap 23, Inspectie JHVJB, *Rapport Jeugdzorg Groningen. Onderzoek 24-uurs hulp voor jongeren van 12 jaar en ouder* (Deel 2), (Utrecht, oktober 2003) 2, 4.

2012 organiseerde Elker rondetafelgesprekken waarin met ouders over hun ervaringen en opvattingen werd gesproken.²³⁰

Bij *In Between* maakte de verhouding met de ouders een belangrijk onderdeel uit van de behandeling. Een van de te bereiken doelstellingen was tenslotte het herstellen of verbeteren van contacten met de ouders. Daarbij kregen ouders zelf ook ondersteuning. Wanneer het contact verbroken was, zochten de behandelaars zoveel mogelijk naar een geschikte omgangsregeling.²³¹ In de praktijk lukte dat niet altijd, getuige de in het begin beschreven conflicten tussen moeder en dochter. In de periode 2009 tot 2015 besteedde Elker meer aandacht aan vormen van klachtrecht, cliëntenparticipatie en inspraak dan wettelijke was vereist. Zo waren de rondetafelgesprekken geen wettelijke verplichting, evenmin het opzetten van cliëntenraden en bewonersraden voor afzonderlijke afdelingen. Ondertussen bleef, ook in 2015, de betrokkenheid van jongeren binnen de cliëntenraad gering. Ook de kleine vergoeding die ze zouden kunnen krijgen voor hun deelname, trok hen blijkbaar niet over de streep. In 2015 maakten alleen ouders en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties deel uit van de cliëntenraad.²³²

Samenvattend kan gesteld worden dat er na 2011 naast *evidence based* werken meer aandacht kwam voor pedagogisch vakmanschap van de medewerkers met kennis van veel voorkomende opvoedingsvragen en -problemen. Het aanleren van sociale vaardigheden binnen een stabiele, veilige leefomgeving met een duidelijke structuur stond centraal. Daarbij maakten de medewerkers gebruik van de sociaal-competentiemethodiek, de systeemtheorie en de groepsdynamica, wat door de inspectie positief werd gewaardeerd. De medewerkers hadden binnen de 24-uurszorg, vooral in de leefgroep *In Between*, te kampen met veel agressie van pupillen. In weekenden en tijdens vakanties vonden relatief veel incidenten plaats vanwege een gebrek aan een gestructureerde dagbesteding. Daarnaast ervoeren medewerkers rond 2009 een gebrek aan veiligheid binnen de organisatie waardoor sommigen minder melding maakten van door hen gemaakte fouten. Om de veiligheid te verbeteren kregen medewerkers vanaf 2011 meer scholing in het omgaan met agressie. Wat de pupillen betreft, bestond er gebrek aan veiligheid door slechte huisvesting. De aandacht daarvoor door bestuur en overheid bleef ondermaats, want problemen daarmee werden al in de jaren negentig geconstateerd, terwijl pas in 2012 nieuwbouw aan de Haydnlaan werd geopend. De inspraak van jongeren bleef gedurende de gehele onderzoeksperiode beperkt doordat er weinig animo bestond voor deelname aan overleggen. De betrokkenheid onder ouders was groter.

²³⁰ AE, *Jaarverslag Elker 2012*, 26; Inspectie Jeugdzorg, *Cliëntenrechten in beeld. Een onderzoek naar de cliëntenrechten bij de Base Groep Groningen* (Utrecht, 2009) 11, 13.

²³¹ AE, Map COGJ, Map *In Between*, Draaiboek mentoren, 'Wat doet een mentor voor zijn/haar mentorkind?'; Idem, Map *In Between*, Introductie en inwerkperiode, Bijlage 'In Between, Observatie, diagnostiek, behandeling en perspectiefbepaling'.

²³² IGJ, *Cliëntenrechten in beeld. Een onderzoek naar de cliëntenrechten bij de Base Groep Groningen* (Utrecht, 2009) 14; AE, *Jaarverslag Elker 2015*, 8, 18.

5. Conclusies

5.1. Wat is er gebeurd?

Over geweld van personeelsleden richting kinderen is relatief weinig in de bronnen gevonden. De meest voorkomende klachten richting groepsleiding betroffen verwaarlozing van pupillen. Daarnaast was er een enkele keer sprake van seksueel overschrijdend gedrag. Wat het gedrag van pupillen betrof, kwamen dreiging en intimidatie dat de leefsituatie voor andere kinderen en jongeren onveilig maakte het vaakst voor. Ook onder jongeren was er een enkele keer sprake van seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag. De meest gevonden incidenten betroffen agressie-incidenten richting groepsleiders. Dat was vooral psychisch geweld in de vorm van schelden en vloeken en ook bedreigende taal door jongeren.

Binnen de leefgroep *In Between*, voor kinderen van 6 tot 13 jaar, ging het vaker om schoppen, krabben, bijten en slaan van groepsleiders. Die leefgroep bestond uit jonge kinderen met ernstige gedragsproblemen en psychiatrische (ontwikkelings)problematiek. Vergeleken met andere afdelingen van de 24-uurszorg van Elker vonden in de zeven jaren van haar bestaan bij *In Between* verreweg de meeste incidenten plaats. Na 2012 nam het aantal meldingen tijdelijk sterk af, maar in 2014 nam het weer toe. Onduidelijk is of er daadwerkelijk minder incidenten plaatsvonden. Mogelijk is de variatie in aantallen meldingen te verklaren doordat medewerkers onzorgvuldig waren in het melden van incidenten.

5.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Het is moeilijk te bepalen hoe vaak geweld precies voorkwam en wat mogelijke oorzaken daarvan waren. Toch zijn er wel risicofactoren aan te wijzen, maar een rechtstreeks verband tussen deze risicofactoren en de gevonden geweldsincidenten is niet altijd te leggen.

Van belang voor het voorkomen van geweldsincidenten is duidelijkheid en structuur binnen diverse leefgroepen. In de jaren negentig leidde gebrek daaraan tot de sluiting van enkele leefgroepen. Verwaarlozing die plaatsvond in de jaren rond de eeuwwisseling was deels het gevolg van gebrek aan voldoende sturing en het ontbreken van een duidelijke behandelcyclus. Het bleek ruimte te scheppen voor agressie en seksueel misbruik onder jongeren tussen 1998 en 2001. Ook geldt dat er relatief veel agressie-incidenten plaatsvonden binnen *In Between*, ondanks de nadruk die de groepsleiding daar legde op een stabiele, veilige leefomgeving met duidelijke structuren.

Verskillende ontwikkelingen hebben problemen gestimuleerd. Binnen Jeugdzorg Groningen werd gereorganiseerd en er was sprake van hoge werkdruk, een hoog personeelsverloop en de inzet van te weinig ervaren uitzendkrachten. Maatregelen om problemen op te lossen, werkten onvoldoende, waardoor er in september 1999 sprake was van "algeheel verval". De structuur die jongeren in 'structuurgroepen' nodig hadden, ontbrak. Personeel bleek niet in staat de jongeren in toom te houden. Dat kwam doordat er sprake was van zowel kwantitatieve als kwalitatieve personele onderbezetting. Zo ontstond er een snelle wisseling van groepsleiders en dat stimuleerde de onrust in groepen. Het lage salaris van pedagogisch medewerkers was mogelijk een van de oorzaken van de snelle wisseling van groepsleiders. Andere oorzaken waren de verzwaring van de problematiek van de jongeren, het ontbreken van een goede behandelmethodiek en de verouderde, ongeschikte locatie.

De aandacht voor bijscholing van personeel leverde in de jaren na 2001 positieve resultaten op. Er werd goed ingezet op het sociaal-competentiemodel, dat een leidende rol speelde in de pedagogische visie van Jeugdzorg Groningen. Voor de periode na de vernieuwing van de 24-uurszorg zijn dan ook minder eenduidige oorzaken aan te wijzen voor het vóórkomen van geweld. Te noemen zijn als mogelijke risicofactoren nieuwe regelgeving, zoals de invoering van prestatie-indicatoren en uitgebreidere financiële verantwoording, maar ook reorganisaties en hoge werkdruk die tot een hoog ziekteverzuim leidden. Ondanks verbeteringen na de herstructurering in 2001, werd in 2004 geconstateerd dat "de psychische rek van mensen tot verandering" er bijna uit was.

Een oorzaak die ook na 2004 de werkdruk hoog hield, was de voortdurende aandacht voor de interne organisatie. Dat bleef het geval na de splitsing in 2004 waardoor de Base Groep ontstond met daarnaast het Bureau Jeugdzorg Groningen. Binnen de Base Groep bestonden tot 2008 financiële perikelen die onrust creëerden. Daarnaast ontbrandde er een strijd om competenties met Bureau Jeugdzorg die zorgden voor wederzijdse irritaties en een negatief effect op de zorg voor jongeren.

De nadruk op financiën had onder meer te maken met de opkomst van marktwerking binnen de jeugdzorg, nieuwe overheidsregelgeving en door te voeren bezuinigingen. Daarmee samenhangend was de invoering van steeds meer meetinstrumenten, zoals steeds gedetailleerdere verantwoordingsformulieren en prestatie-indicatoren. Dat leverde veel extra werk op. De dominantie van sturing op geld en prestaties in plaats van op het bieden van de juiste jeugdzorg leidde ertoe dat er soms meer gelet werd op het voorkomen van lege plaatsen dan op verantwoorde behandelkeuzes. Door geldgebrek konden in 2003 niet alle residentiële en crisisopvanggroepen voldoen aan de beoogde standaardnorm van vier jongeren. Later kon dat ideaal binnen *In Between* om dezelfde reden niet worden behaald. De sluiting van *In Between* in 2015 was ook het gevolg van bezuinigingen die werden doorgevoerd in het kader van de transitie van de jeugdzorg naar de gemeenten.

Geldgebrek speelde ook op andere vlakken een rol, bijvoorbeeld rond de wachtlijsten in de jeugdzorg. Ondanks extra inspanningen door de overheid verdwenen die binnen de 24-uurszorg van Elker nooit voor lang. Jongeren moesten daardoor langer op een plaats wachten dan men verantwoord vond. En was er eenmaal plek dan kon het gebeuren dat bij de ene module al plaats was, maar dat de andere nog op zich liet wachten. Dat belemmerde een optimale onderlinge afstemming van onderdelen van een behandelplan. Gebrekkige doorstroming van uitbehandelde jongeren zorgde soms voor agressieve gedragingen van bewoners. Dat hing samen met het niet optimaal functioneren van de zorgmodulering. Plaatsende instanties schreven soms vooral in op modules die werden aangeboden of waar jongeren het snelst konden worden opgenomen. Niet de vraag van de jongere stond daardoor centraal, maar financiën lijken daarin de drijvende kracht te zijn geweest.

Een andere risicofactor was de relatie met de woonbuurt. In april 2001 vluchtte een residentiële groep uit Hoogezand bijna letterlijk naar de Haydnlaan omdat de jongeren zich er niet veilig voelden – een vorm van psychisch geweld. Na de verhuizing voelden de jongeren zich wel veiliger. Hetzelfde gebeurde twee jaar later rond de Haydnlaan zelf. Die problemen hingen nauw samen met verouderde huisvesting. Gedurende een kleine zestien jaar speelde die een negatief effect op de hulpverlening. Daar ligt opnieuw een verband met gebrek aan financiën. Een van de oorzaken daarvan was namelijk dat het budget voor huisvesting structureel te laag was om verbeteringen aan te brengen. Pas in 2010 kon met ministerieel geld de nieuwbouw worden gestart.

Een veel hoger aantal agressiemeldingen kwam voor tussen 2008 en 2015. De toename kwam vooral vanuit de leefgroep *In Between*. Een eenduidige verklaring daarvoor is niet te achterhalen op basis van archiefstukken. De agressie en het geweld is grotendeel te verklaren uit frequenter voorkomen van ernstige psychiatrische (ontwikkelings)problematiek bij deze kinderen. Dat was ook de reden waarom de kinderen in de residentiële opvang terechtkwamen. Bij minder ernstige problemen volstond ambulante hulpverlening. Er bestond binnen de leiding begrip voor het feit dat er veel agressieve uitbarstingen plaatsvonden, gezien de problematiek en de sociale achtergrond van de kinderen. Dat de groepsleiding het geregeld moeilijk vond om met uitingen van agressie om te gaan, kwam door gebrek aan voldoende werkervaring. Groepsleiders liepen verwondingen op door schoppen, bijten of krabben. Om beter met agressie van kinderen te leren omgaan, kregen medewerkers van *In Between* vanaf 2011 bijscholing. Na het sluiten van de leefgroep in 2015 konden deze kinderen binnen Elker niet langer tijdelijke residentiële zorg krijgen.

De daling van het aantal meldingen binnen *In Between* in 2013 kwam mogelijk doordat eind 2012 nieuwbouw in gebruik werd genomen. Door een overzichtelijkere ruimtelijke indeling was daardoor beter zicht op de kinderen. Maar de daling is mogelijk ook deels te verklaren door een minder zorgvuldig registratiegedrag van medewerkers. Dat het aantal meldingen in 2014 weer toenam zou dan aan een beter registratiegedrag zijn te danken, maar zeker is dat allemaal niet. Ook het op handen zijnde einde van de leefgroep zou daarin een rol hebben kunnen spelen. Dat leverde onzekerheid op bij de medewerkers en ook bij de leefgroep zelf doordat die langzaam maar zeker werd afgebouwd.

Een laatste risicofactor lag in de soms moeilijke relatie die er bestond met ouders van, vooral, kinderen van *In Between*. Dat probleem speelde ondanks dat de Inspectie Jeugdzorg in 2008 over de breedte positief oordeelde over de inzet voor meer ouderbetrokkenheid door de Base Groep. Dat de jongereninspraak in de praktijk moeizaam verliep, was ook een risicofactor. De oorzaak was onder meer dat onder de jongeren weinig animo bestond om lid te worden van een jongerenraad. Dat kwam waarschijnlijk doordat de onderwerpen die er besproken werden hen niet interesseerden of te moeilijk waren. Ondanks die belemmerende factoren, bleek uit een onderzoek in 2015 naar de veiligheidsbeleving binnen Elker dat jongeren zich veilig voelden. Dat jongeren nauwelijks interesse toonden voor medezeggenschap maar zich wel veilig voelden, geeft aan dat voor hen inspraak nauwelijks als relevant werd ervaren.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief Elker, Elker-Het Poortje, Groningen

Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, Utrecht

Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, Den Haag

Schadefonds Geweldsmisdrijven, Den Haag

Literatuur

Broeze, L. & T. van Yperen (2004). *Modularisering en zorgprogrammering Jeugdzorg Groningen. Evaluatie van zes jaar ontwikkelen*. Groningen/Utrecht: Base Groep/NIZW Jeugd.

Dimmendaal, G. (1998). *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Assen: Van Gorcum.

Dimmendaal, G., G. Huiskes, E. Karel & R. van der Kroef (1990). *Groningen ingericht. 125 jaar residentiële jeugdhulpverlening in de provincie Groningen*. Groningen: SNOV.

Montfoort, A.J. van (2008). *Professionaliteit en nuchterheid in jeugdzorg en jeugdbeleid. Lectorale rede Hogeschool Leiden*. Leiden: Hogeschool Leiden.

Montfoort, A.J. van & C.P.G. Tilanus (2007). *Jeugdzorg en jeugdbeleid*. Amsterdam: SWP.

Noordelijke Rekenkamer, *De ontwikkeling van de Groningse jeugdzorg. Terugblikonderzoek periode 2007-2010* (2011). Groningen: Noordelijke Rekenkamer.

Renssen, A. van (2015). *Het wezendorp Neerbosch. De protestants-christelijke weesinrichting Neerbosch en haar stichter Johannes van 't Lindenhout (1863-1903)*. Nijkerk: Nabij Producties.

Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)

Bronstudie 10 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Floris van Berckel Smit

Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)

1. Inleiding

2. Methodologie

3. Periode 1945-1955

- 3.1. Kwantitatief overzicht
- 3.2. Chronologische descriptie
- 3.3. Conclusie

4. Periode 1955-1965

- 4.1. Kwantitatief overzicht
- 4.2. Chronologische descriptie
- 4.3. Conclusie

5. Periode 1965-1975

- 5.1. Kwantitatief overzicht
- 5.2. Chronologische descriptie
- 5.3. Conclusie

6. Periode 1975-1985

- 6.1. Kwantitatief overzicht
- 6.2. Chronologische descriptie
- 6.3. Conclusie

7. Periode 1985-1995

- 7.1. Kwantitatief overzicht
- 7.2. Chronologische descriptie
- 7.3. Conclusie

8. Besluit periode 1945-1995

9. Periode 1995-2005

- 9.1. Kwantitatief overzicht
- 9.2. Chronologische descriptie
- 9.3. Conclusie

10. Periode 2005-2015

- 10.1. Kwantitatief overzicht
- 10.2. Chronologische descriptie
- 10.3. Conclusie

11. Besluit 1995-2015

12. Besluit

- 12.1. Historische ontwikkeling geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg
- 12.2. Discussie

Appendix

- Overzicht instellingen
- Terminologie 1945-1995
- Terminologie 1995-2015
- Gebruikte literatuur

1. Inleiding

In dit rapport wordt de uitkomst van de inventarisatie en analyse van de media-aandacht voor geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg in de periode 1945 tot en met 2015 beschreven. In het bijzonder de verandering van de publieke opvattingen over geweld wordt verhelderd. Het rapport volgt de definitie van geweld, zoals door commissie De Winter geformuleerd, namelijk: psychisch, fysiek en seksueel geweld. Het betreft alle handelingen die door pupillen als bedreigend worden ervaren, ook al heeft een groepsleider dit niet zo bedoeld. De beschrijving betreft zowel de omvang van de berichtgeving als de aard van het geweld. Het bronnencorpus bestaat uit de geschreven landelijke en regionale pers van 1945 tot en met 2015. Het mediacorpus is gebaseerd op de databanken van Delpher en LexisNexis. De periode 1945-2015 is omvangrijk. Ten behoeve van de overzichtelijkheid is gekozen voor een periodisering per decennium. Dit betekent dat de opdeling in decennia praktisch en toevallig is en dat het in dit mediaonderzoek nadrukkelijk gaat over de algemene ontwikkeling van geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg in het tijdvak 1945-2015.

In dit mediaonderzoek worden per decennium twee aspecten verhelderd: een schatting van de omvang van het geweld (hoe vaak wordt er in welke media met welke termen over welke vormen van geweld geschreven?) en een nadere omschrijving van de aard van het geweld aan de hand van specifieke cases en het publieke debat in de berichtgeving (welke opvattingen leefden er op welk moment over welk type geweld?). In de beschrijving van het geweld is de manier waarop de media residentiële of justitiële jeugdzorginstellingen aanduidt in dit rapport overgenomen. In sommige gevallen is het niet duidelijk bij welke specifieke sector een instelling hoorde. De gebruikte terminologie is aan verandering onderhevig. Teneinde een adequaat trefwoordenoverzicht te construeren waarin deze verandering in de tijd in kaart is gebracht, is het bronnenmateriaal zelf geëxploreerd en gebruik gemaakt van de rapporten van de Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg en de Commissie-Samson (in het bijzonder het mediaonderzoek van Dekker et al.). Ook is hiervoor het rapport van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie benut, beter bekend als het rapport-Koekebakker (1959).¹

Het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met de onderzoeksteams van de residentiële en justitiële sectorstudies, onder leiding van prof. dr. Carlo Schuengel en prof. dr. Doret de Ruyter (residentieel), en prof. dr. Peter van der Laan (justitieel). Er is in dit verband voornamelijk samengewerkt met dr. John Exalto (residentieel) en dr. Veroni Eichelsheim (justitieel). In dit verslag wordt eerst aandacht besteed aan de methodologie. Daarna volgt de analyse waarin per decennium respectievelijk een kwantitatief overzicht en een descriptie van de casuïstiek wordt gepresenteerd.

¹ De Winter et al., 2016; Dekker, 2016; Boendermaker et al., 2016; Dekker et al., 2012; Timmerman et al., 2012; Koekebakker et al., 1959.

2. Methodologie

Het bronnencorpus voor dit rapport bestaat uit krantenartikelen die zijn opgenomen in de databanken Delpher (www.delpher.nl) en LexisNexis (www.LexisNexis.nl). In Delpher zijn meer dan 1,3 miljoen kranten gedigitaliseerd uit de vijftiende tot de twintigste eeuw; vijftien procent van alle kranten die ooit in Nederland zijn gepubliceerd. De grafieken op de volgende pagina laten het aantal unieke kranten en publicaties in Delpher zien. Delpher loopt tot het jaar 1995, LexisNexis start in 1995. LexisNexis bevat nationale en internationale kranten waaronder *NRC Handelsblad* vanaf 1990, *Het Parool* en *Trouw* vanaf 1992, *De Volkskrant* vanaf 1995 en *De Telegraaf* vanaf 1999. Toonaangevende week- en opiniebladen zoals *Vrij Nederland*, *De Groene Amsterdammer* en *HP/De Tijd* waren ten tijde van dit onderzoek niet opgenomen in de databases van Delpher en LexisNexis.

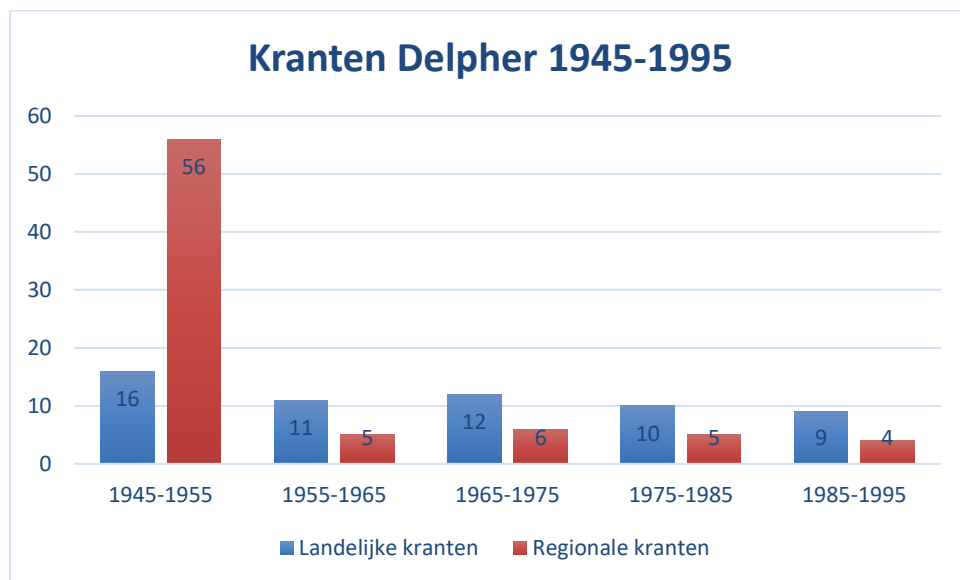
De twee krantenbanken zijn geraadpleegd in de periode van 1 november 2017 tot en met 1 mei 2018. De geraadpleegde artikelen hebben primair een communicatieve functie en bevatten vaak een beschrijving van gedrag (geweld binnen de residentiële en justitiële sector). De krantenartikelen weerspiegelen de perceptie van de journalist ten aanzien van geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg. De inhoud van de krantenartikelen is gescreend op relevantie volgens de in dit onderzoek gehanteerde definitie van geweld gebaseerd op de uitleg van de definitie in het eindrapport van de Commissie Geweld in de Jeugdzorg (2019). Belangrijk om in ogenschouw te nemen, is dat er bij het screenen vijf criteria zijn gehanteerd. De artikelen zijn getoetst aan de vraag of er sprake was van 1) fysieke mishandeling, 2) fysieke verwaarlozing, 3) seksuele mishandeling c.q. seksueel grensoverschrijdend gedrag, 4) emotionele mishandeling of 5) emotionele verwaarlozing. Er is gezocht met behulp van primaire trefwoorden (geweldsvormen) en verfijningen (de slachtoffers en de setting). Bij het vaststellen van het trefwoordencorpus is nadrukkelijk gelet op de verandering in het taalgebruik over geweld door de decennia heen. Soms werden er dubbele treffers bij het zoeken aangetroffen.

Op grond van de treffers is een overzicht van krantenartikelen per decennium gemaakt. Het geselecteerde materiaal is vervolgens geordend en gebruikt voor de beschrijving van de aard van het geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg. Bij de beschrijving is aandacht besteed aan zowel de feiten als de opvattingen van relevante actoren. Elk decennium wordt chronologisch beschreven. In enkele gevallen is hiervan afgeweken omdat sommige thema's in verschillende jaren terugkeren. Deze specifieke onderwerpen zijn zoveel mogelijk coherent beschreven.

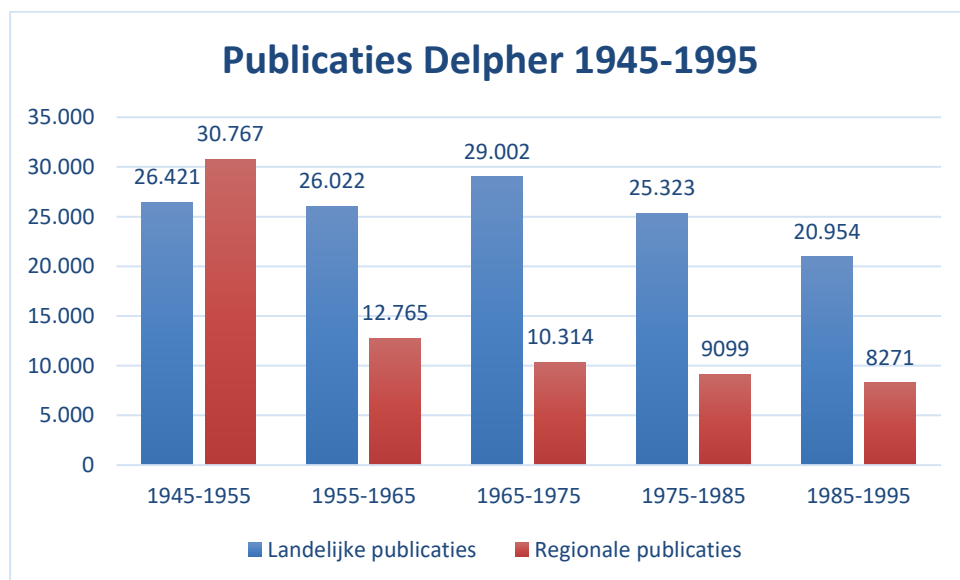
De beperkingen van het mediaonderzoek hebben met name betrekking op de terminologie. De zoektermen en verfijningen schetsen een relatief compleet beeld, maar zijn niet alomvattend. Het kan voorkomen dat er met de gehanteerde zoektermen en zoekstrategie dingen zijn gemist. In enkele gevallen bleek het aantal treffers voor de relevantiescreening dermate omvangrijk dat er vanwege de onderzoeksefficiëntie is gekozen alleen de eerste honderd treffers per zoekterm te screenen (op grond van de relevantiesortering van Delpher en LexisNexis). Waar er gezamenlijk is opgetrokken tussen residentiële en justitiële jeugdzorg is er ook gekozen niet te zoeken op specifieke instellingen, voornamelijk omdat het niet mogelijk was een complete lijst met residentiële jeugdzorginstellingen te genereren. Delpher screent zoekresultaten op relevantie op basis van primaire zoektermen en verfijningen en plaatst de meest relevante artikelen bovenaan. De zoekmachine gebruikt een formule uit de wereld van de informatietheorie genaamd 'tf-idf'. Zoekresultaten met een hoge score worden zo efficiënt mogelijk geproduceerd. Naarmate een zoekterm meer voorkomt in een krantenartikel ten opzichte van de andere krantenartikelen, krijgt deze een hogere score. Hierbij wordt ook de lengte van het document meegenomen. Hoe hoger deze score is, hoe hoger het in de zoekresultaten op Delpher verschijnt. Daar tegenover staat dat het zoekmechanisme van Delpher ook treffers genereert waar trefwoorden slechts nauwelijks in voorkomen. Daarmee wordt het vaak hoge aantal algemene treffers verklaard en het doorgaans lage aantal relevante treffers. Dit geldt evenzeer voor LexisNexis. Ook LexisNexis sorteert op relevantie. De relevantie wordt bepaald door het aantal trefwoorden, het aantal verschillende trefwoorden die in de tekst staan, de positie van de trefwoorden (trefwoorden in het begin zijn belangrijker dan aan het einde van een artikel) en de trefwoorden in vergelijking met de indexering van het artikel. De trefwoordencombinatie die is gebruikt bij LexisNexis verschilt in kleine mate van de trefwoordencombinatie die is gebruikt bij Delpher. LexisNexis stelt in tegenstelling tot Delpher

namelijk een limiet wat het aantal trefwoorden betreft. Een zoekvraag mag maximaal 4000 tekens lang zijn.² Belangrijk om in ogenschouw te nemen, is dat het aantal relevante treffers niet gelijk staat aan het aantal unieke zaken. Soms berichtten verschillende kranten over hetzelfde onderwerp. Dit is in hoofdstuk 12 gecorrigeerd door het aantal unieke zaken te integreren in een overzicht van de media-aandacht voor geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg. In dit verband is een debat over een bepaald onderwerp, zoals het isoleren van pupillen, geteld als één unieke zaak.

Tabel 2.1 unieke kranten databank Delpher

Tabel 2.2 afzonderlijke krantenartikelen Delpher

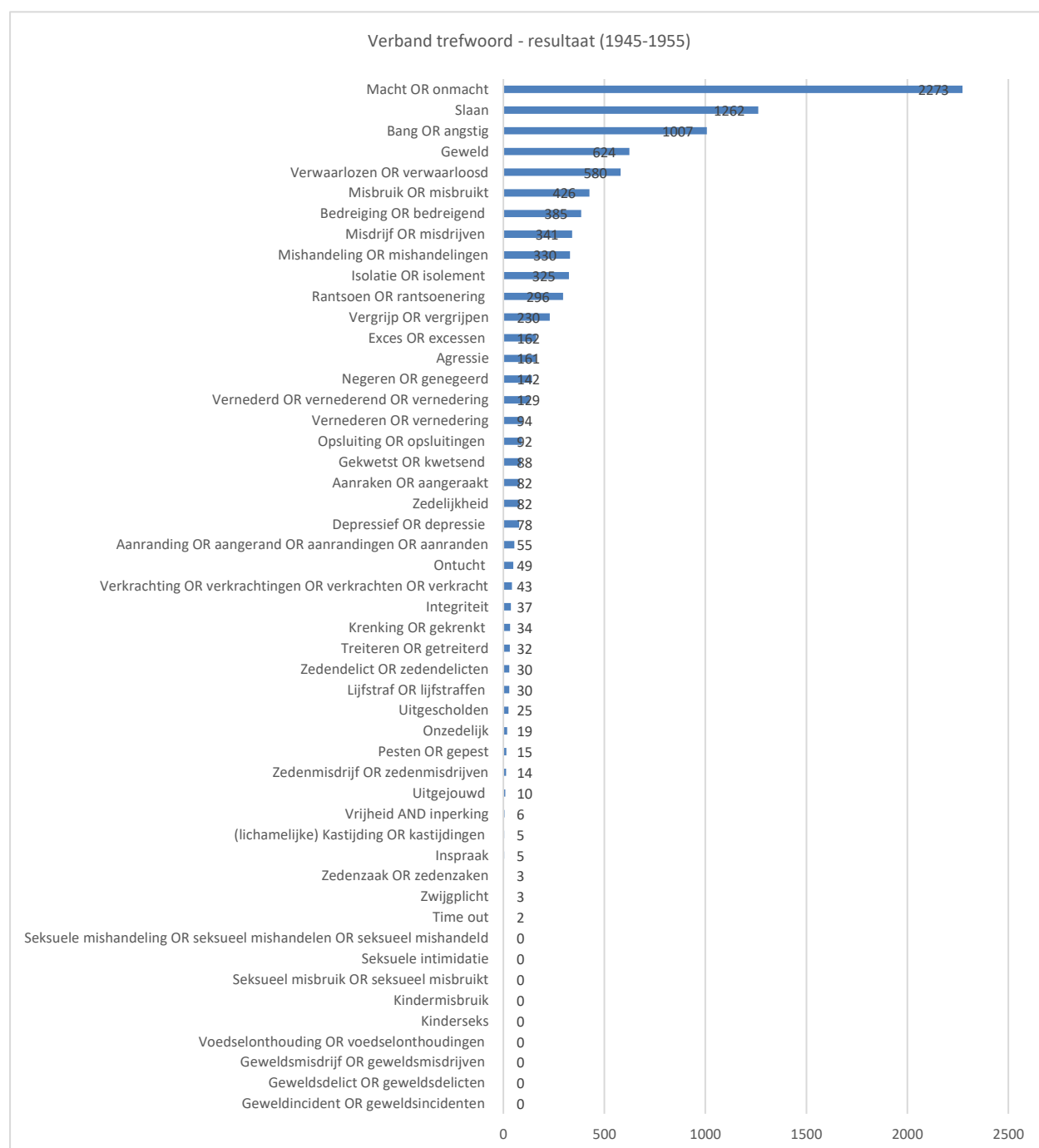

² Daarom is ervoor gekozen de verfining 'zeer intensieve behandelinrichting' bij de laatste twee decennia niet te gebruiken omdat de zogenaamde ZIB-internaten niet meer bestonden.

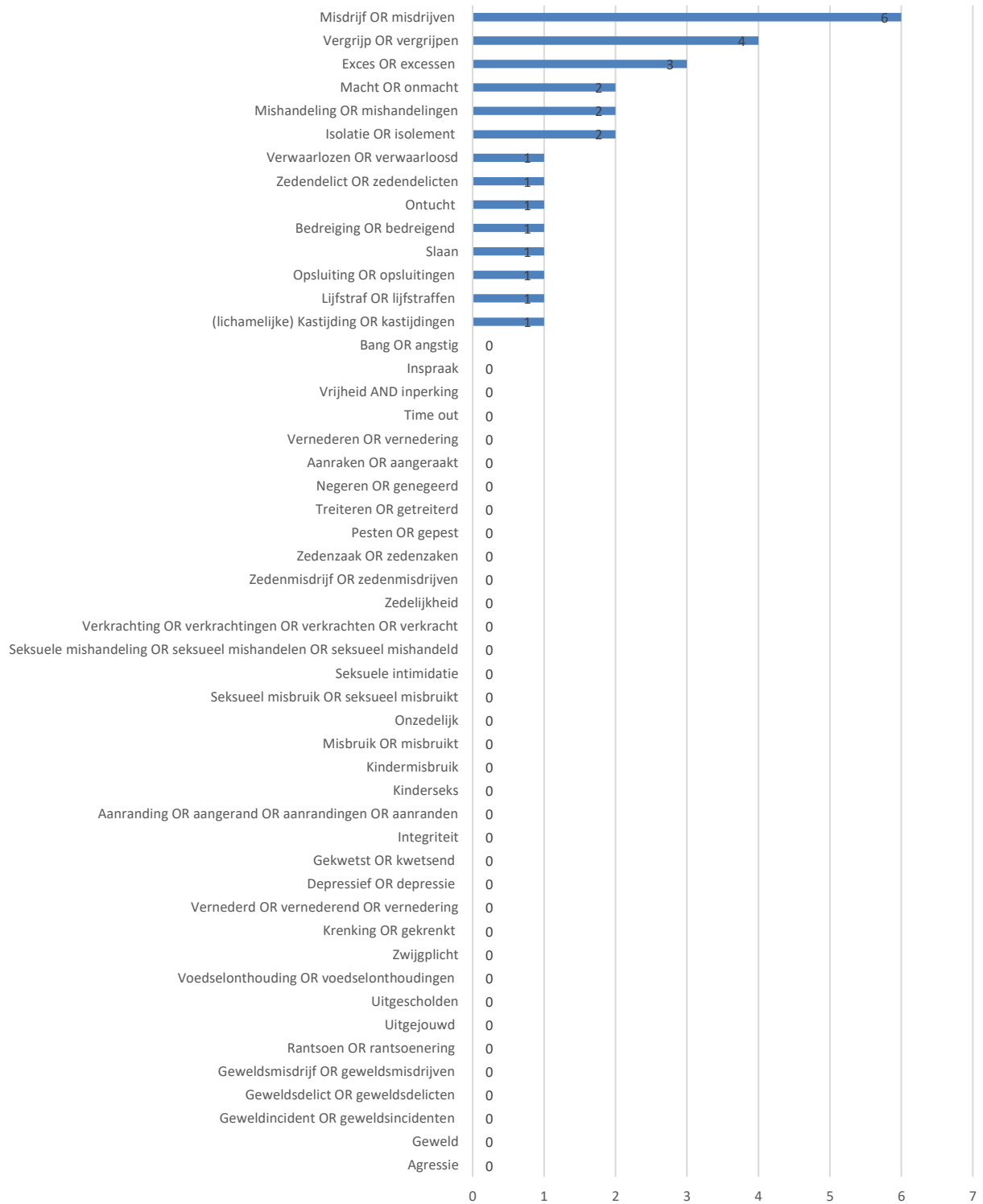
3. Periode 1945-1955

De berichtgeving van de landelijke en regionale media over geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg is in dit eerste decennium beperkt. Er zijn in deze periode 9606 algemene treffers, waarvan er 27 betrekking hebben op emotionele en fysieke vormen van geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg. De 27 relevante treffers gaan over 11 unieke zaken. De twee grafieken geven respectievelijk het totaal aantal treffers weer en de treffers relevant voor de definitie van geweld zoals geformuleerd in de inleiding. De zoekterm 'slachtoffer(s)' is niet meegenomen in dit overzicht omdat de resultaten zich vrijwel alleen fixeerden op slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

3.1. Kwantitatief overzicht

Verband trefwoord - resultaat na screening (1945-1955)

3.2. Chronologische beschrijving

Berichtgeving over fysieke en psychische vormen van geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg in het decennium 1945-1955 vond plaats tijdens de jaren 1945, 1947, 1948, 1950, 1951, 1954 en 1955. Zowel meisjes als jongens werden in de berichtgeving genoemd als slachtoffer van geweld. De dominerende berichtgeving in de media heeft betrekking op strafvormen die uitgeoefend werden binnen residentiële en justitiële jeugdinstituten. Incidenten die veel aandacht krijgen, gaan over het karakter van de strafbepaling. Wat volgt in deze paragraaf is een beschrijving van de casuïstiek.

In het jaar 1945 is er alleen regionale berichtgeving over geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg. In deze periode kort na de Tweede Wereldoorlog wordt geschreven over "excessen in de kinderwereld". Een artikel in *De Heerenveense Koerier* stelt dat gestichten overvol zijn en pleeggezinnen lastig te vinden zijn. De krant zoekt de verklaring in de Tweede Wereldoorlog en zijn nasleep. Vanwege de oorlog zou er te weinig aandacht op de jeugd gevestigd zijn.³ Twee jaar later (1947) berichtte de communistische krant *De Waarheid* over de toestand op Nederlandse tuchtscholen. Er bestonden in dat jaar drie tuchtscholen (strafinrichtingen waar minderjarigen die veroordeeld waren voor criminele activiteiten werden geplaatst) in Nederland. De scholen hanteerden maatregelen die de kinderen in het gareel dienden te houden. Zo gold er voor de kinderen een zwijgplicht. Tevens hanteerden de scholen een isolatietechniek waarmee kinderen weer "tot zichzelf gebracht worden".⁴ Ook *De Tijd* berichtte in 1947 over de Nederlandse tuchtscholen. Er zou een gevangenisfeer op deze scholen heersen. In het artikel wordt geopperd een voorbeeld te nemen aan de particuliere instellingen.⁵

In datzelfde jaar 1947 werd er gediscussieerd over de zogenaamde pleegkinderenwet. Deze discussie kwam terug in een artikel over een tehuis voor verwaarloosde jeugd te Dordrecht waar een meisje in 1947 zelfmoord pleegde. *De Waarheid* berichtte hierover door middel van een reactie van het communistische Tweede Kamerlid Brecht van den Muijzenberg. Zij stelde dat er al jaren gewacht wordt op de bescherming van "verwaarloosde en misdeelde kinderen". Dit zou komen omdat er op dat moment nog steeds geen pleegkinderenwet was (deze wet werd in 1951 vastgesteld en is op 1 januari 2015 vervallen).⁶ Het artikel richtte zich primair op het aan de kaak stellen van beter toezicht en controle op kindertehuizen.⁷

De Leeuwarder Courant berichtte op 3 december 1948 over het multifunctionele opvoedingsgesticht Valkenheide. Bij aankomst in het gesticht werden de jongens in een isolatiepaviljoen ondergebracht. "De duur hangt van hun handelbaarheid af." In het artikel wordt het justitiële karakter van de instelling benadrukt. De primaire doelstelling van Valkenheide was heropvoeding van jeugdige delinquenten.⁸

Twee jaar later is er meer algemene berichtgeving over misstanden binnen tehuizen. Op 3 mei 1950 berichtte de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* over "talrijke misstanden" binnen privé-kindertehuizen. Bij een onderzoek – waarover in het artikel geen details worden gegeven – in 1947 onder 79 tehuizen worden de volgende "ergerlijke toestanden" geconstateerd: meermaals worden kinderen in de winter met blote voeten naar school gestuurd. Zevenmaal wordt melding gemaakt van psychisch gestoorde pleegouders. Driemaal bestaat het vermoeden dat de pleegvader onzedelijke handelingen heeft verricht met kinderen. Het artikel maakt tevens melding van een leidster die kinderen laat slapen met hun handen boven het hoofd vastgebonden. Een ander (anoniem) tehuis laat kinderen die nog in bed plassen zonder matras slapen, op bedspiralen.⁹

³ 'Het gedrag van de jeugd. Ernstige klachten', *De Heerenveense Koerier* 3 augustus 1945, p. 2.

⁴ 'Tuchtscholen – zwarte bladzijde van de kindbescherming. Kennismaking met een "echte boefje"', *De Waarheid* 12 april 1947, p. 3.

⁵ 'Tuchtschoolsfeer is verouderd. Geen heropvoeding zonder liefde', *De Tijd* 26 maart 1947, p. 3.

⁶ De wet regelde het toezicht op de verzorging en opvoeding van pleegkinderen.

⁷ 'De zelfmoord van het tienjarig meisje. Vijftig duizend kinderen vragen om hulp', *De Waarheid* 25 oktober 1947, p. 2.

⁸ 'Jeugdige misdadigers worden heropgevoed. Gesprek met de directeur van "Valkenheide"', *Leeuwarder Courant* 3 december 1948, p. 5.

⁹ 'In sommige kindertehuizen heersen vreemde toestanden. Ingediende Pleegkinderenwet wil daaraan een einde maken', *Provinciale Drentsche en Asser Courant* 3 mei 1950, p. 5.

In 1951 is er berichtgeving over twee specifieke gevallen. *Het Vrije Volk* deed op 1 januari 1951 verslag van een meisje van negentien in een tehuis voor sociale jeugdzorg, Goudestein te Maarssen, dat slachtoffer werd van schaking (i.e. het wegvoeren van een meisje zonder de toestemming van de personen die belast zijn met het ouderlijk gezag). Zij was het tehuis ontvlucht. Het is onduidelijk of dit op vrijwillige of onvrijwillige basis plaats vond. Uiteindelijk keerde het meisje bij haar ouders terug.¹⁰

Op 6 maart 1951 verwees *De Tijd* naar "bezwaarlijke toestanden" binnen de tuchtschool te Ginneken. Deze bezwaarlijke toestanden betreffen cellulaire straf, het militaristisch systeem, het spreekverbod en de mogelijkheid een pupil op water en brood in een isolatiecel te plaatsen. Het krantenartikel verklaart waarom deze maatregelen nodig zijn en hoe de maatregelen bijdragen aan probleemoplossing.¹¹ Op 16 augustus 1952 berichtte *Trouw* eveneens over de tuchtschool in Ginniken. De eerste twee tot drie weken moest elke nieuwe pupil in afzondering doorbrengen achter gesloten deur.¹²

Begin 1954 besteedde *Het Parool* aandacht aan het sociale overheidsjeugdzorgkamp 'De Tol' in Hummelo dat behoorde tot de dienst Vorming Buiten School van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Minister J.M.L.Th. Cals van Onderwijs stelde dat de toestanden in het kamp over het algemeen goed zijn. Een bepaalde maatregel in oktober het jaar daarvoor achtte hij pedagogisch echter aanvechtbaar. De opvoedingsmethoden waar aan werd gerefereerd betreffen onder andere het uit bed lichten van pupillen voor het minste vergrijp, hen in hun ondergoed strafondjes laten lopen en pupillen onder een koude douche zetten.¹³

In 1954 vond een incident plaats die bijzondere aandacht kreeg van diverse bladen. De casus heeft betrekking op de verdwijning van het Joodse oorlogspleegkind Betty Meljado uit een kinderkamp in Den Haag.¹⁴ Betty werd tussen haar zevende en dertiende levensjaar telkens op verschillende adressen ondergebracht en door haar pleegouder Maria Langendijk onttrokken aan justitie en politie.¹⁵ Gesteld wordt dat mevrouw Langendijk deze daad beging door "sterk werkende gemoedsbewegingen" en gebrek aan inzicht dat wat zij deed een misdrijf betrof.¹⁶

Niet alle berichtgeving ten aanzien van geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg heeft betrekking op incidenten. In berichtgeving van *De Telegraaf* op 28 februari 1955 over het vraagstuk of ouders hun kinderen mogen slaan werd indirect melding gemaakt van "een kastijding in een weeshuis per procuratie toegediend". De kastijding werd vermeld in het verband van een opsomming van andere voorbeelden waarbij docenten op school geweld tegen leerlingen gebruikten.¹⁷

In *De Tijd* werd op 7 april 1955 aandacht besteed aan kinderen met "autistische" gedragspatronen. Het artikel stelt dat deze kinderen vaak in een tehuis of gesticht ondergebracht worden waar ze niet thuishoren. De kinderen worden geïsoleerd in een tehuis waardoor hun 'psychiatrische' aandoening niet de gewenste aandacht krijgt.¹⁸ Het artikel valt niet direct onder de definitie van fysiek en psychisch geweld maar impliceert wel de omstandigheden waaronder dit kan plaatshebben.

Waar de vorige berichtgeving in *De Tijd* zeer impliciet bijdraagt aan dit onderzoek, is het volgende bericht zeer expliciet. *De Tijd* berichtte op 13 oktober 1955 over "schrikbarende straffen in een gesticht te Amersfoort". Het artikel gaat over een jongen die tijdens zijn paasverlof een auto heeft gestolen met als doel een langdurige gevangenisstraf te krijgen zodat hij niet terug hoeft te keren naar het gesticht. Er wordt in het krantenartikel een voorbeeld gegeven van de aard van de

¹⁰ 'Eis. EEN jaar', *Het Vrije Volk* 1 januari 1951, p. 7.

¹¹ 'Bezoek aan de laatste tuchtschool. Instituut geen prettige kostschool', *De Tijd* 6 maart 1951, 4.

¹² 'Ontspoorde jongens. Rijkstuchtschool Ginniken herbergt er ongeveer 250 per jaar', *Trouw* 16 augustus 1952, p. 5.

¹³ 'Jongens willen graag in kamp "De Tol" blijven. Onderzoek van klachten gaf geen aanleiding tot enige maatregel tegen leiders', *Het Parool* 26 maart 1954, p. 3.

¹⁴ 'Ontvoering Betty Meljado. Eén jaar voor pleegmoeder van Anneke Beekman', *De Tijd* 27 juli 1954, p. 1.

¹⁵ 'Uitspraak proces Betty Meljado. Mevrouw Langendijk kreeg een jaar', *Nieuw Israelietisch Weekblad* 30 juli 1954, p. 3.

¹⁶ 'Uitspraak in zaak-Betty Melhado. Mevrouw Langendijk tot 12 maanden veroordeeld', *De Waarheid* 27 juli 1954, p. 1.

¹⁷ 'Mogen ouders hun kinderen slaan? Het pak op de broek soms het beste middel', *De Telegraaf* 28 februari 1955, p. 3.

¹⁸ 'Er is 'n tekort aan kinderpsychiaters!', *De Tijd* 7 april 1955, p. 9.

misstanden. De desbetreffende jongen heeft eens vier dagen in de zogenoemde "doofpot" moeten doorbrengen. Dit is "een cel zonder enig meubilair, met twee stalen deuren, een granieten vloer en slechts een ventilatortje voor wat frisse lucht. Alleen 's avonds werd een brits in de cel geschoven." De kinderbeginselenwet van 1901 stond dergelijke maatregelen toe. Haagse jeugdleiders schreven vervolgens een brief aan de minister van justitie om deze strafbepalingen te herzien.¹⁹

3.3. Conclusie

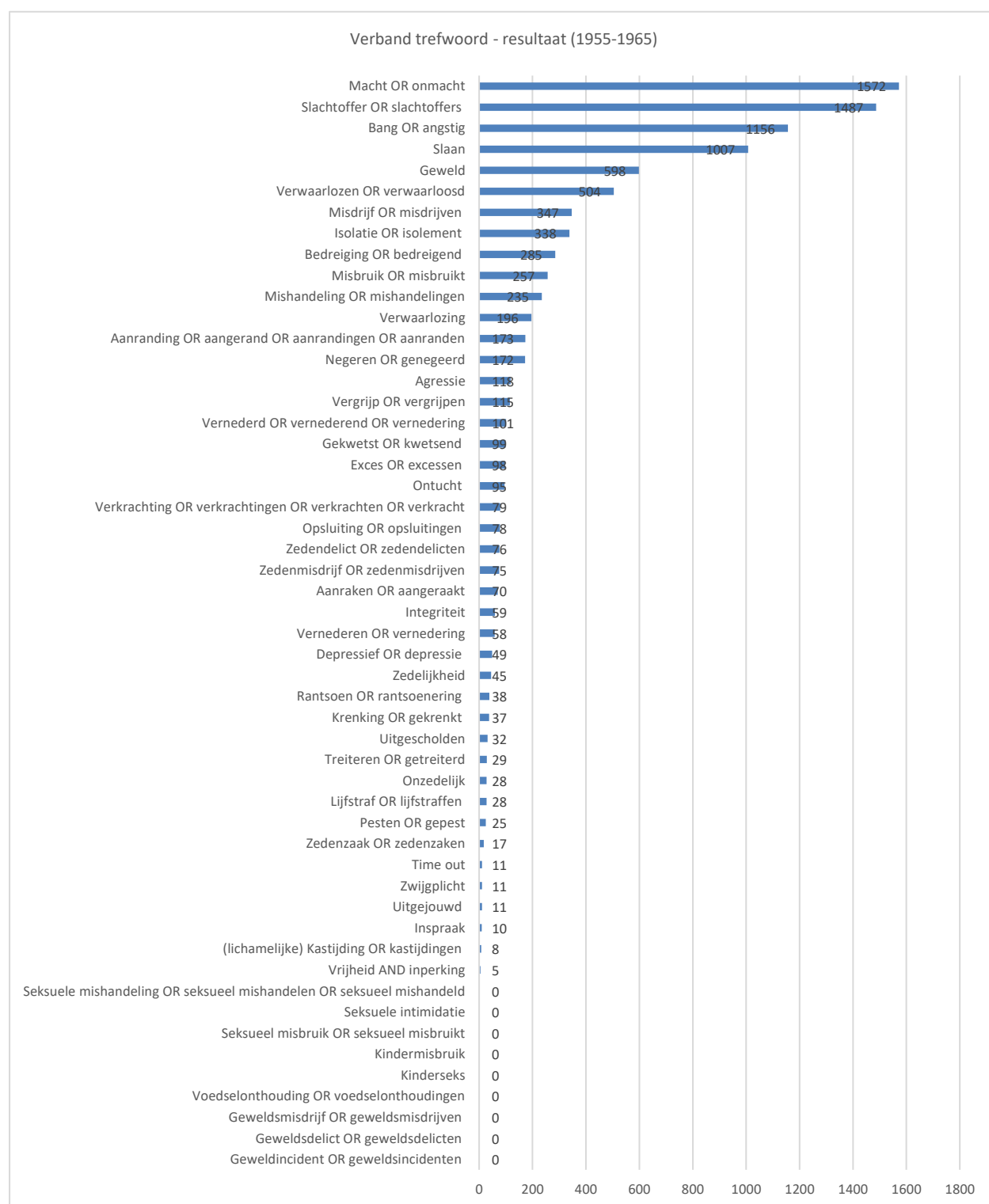
In de periode 1945-1955 was er berichtgeving over fysieke mishandeling, fysieke verwaarlozing en emotionele mishandeling. Bij wijze van strafmaatregel moesten pupillen in de residentiële jeugdzorg bijvoorbeeld met hun handen boven het hoofd gebonden slapen, op spiralen slapen en werden pupillen onder de koude douche gezet of moesten zij in hun ondergoed straf rondjes lopen. Daarnaast zijn er aanwijzingen voor de verwaarlozing van pupillen binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg. In voorkomende gevallen werden pupillen voor enkele dagen tot vier weken in een isolatiecel geplaatst op een dieet van water en brood. In één geval had de isolatiecel geen meubilair, stalen deuren en een granieten vloer. Isolement en andere ingrijpende maatregelen jegens pupillen werden in de pers bekritiseerd. Er werd gediscussieerd over wetgeving, de pleegkinderenwet, die deze vormen van geweld zou kunnen aanpakken. Tot slot werd melding gemaakt van een zwijgplicht die gold bij sommige residentiële en justitiële instellingen.

¹⁹ 'Schrikbarende straffen in gesticht te Amersfoort. Rekest van Haagse jeugdleiders aan minister Donker', *De Tijd* 13 oktober 1955, p. 1.

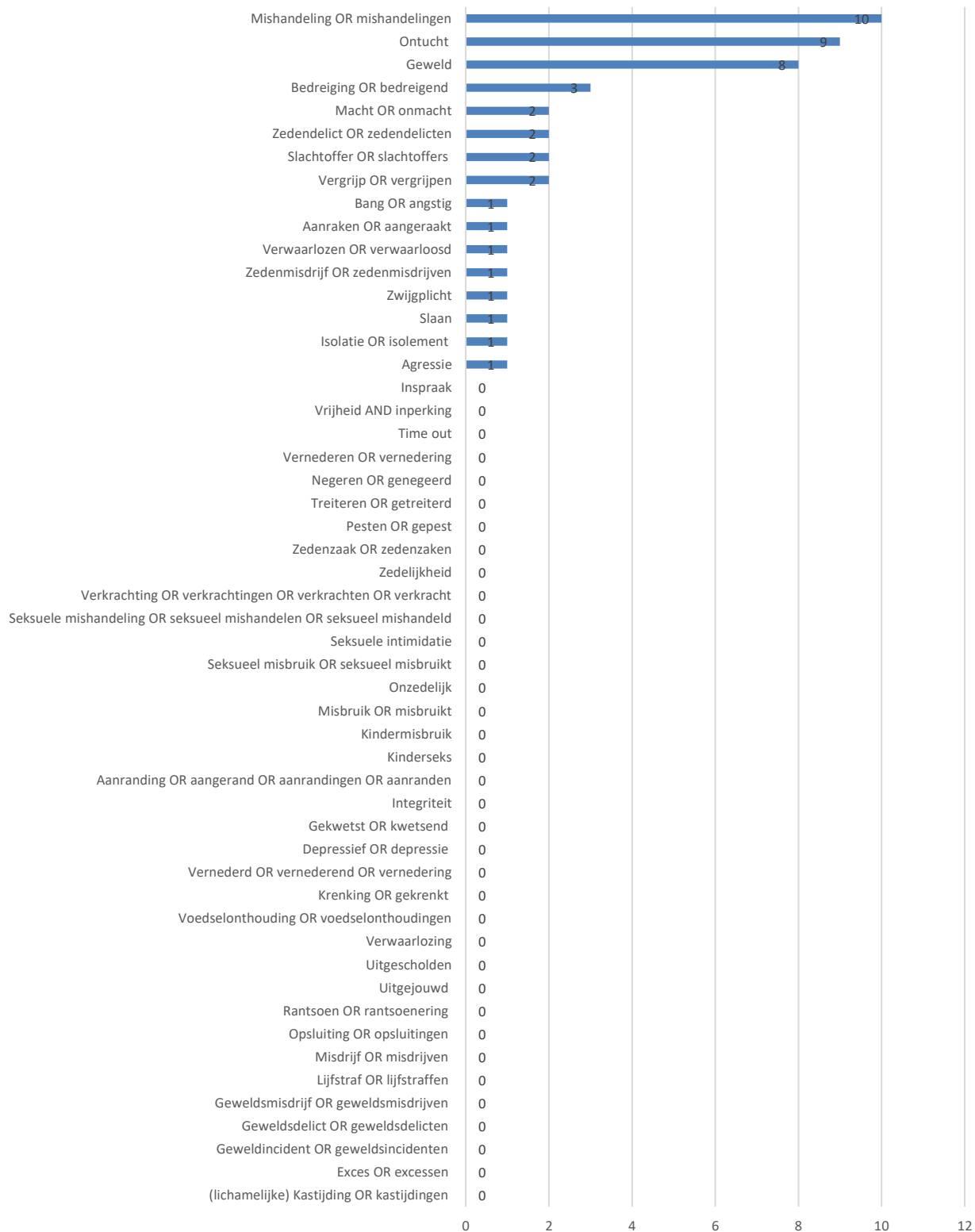
4. Periode 1955-1965

We zien in de periode 1955-1965 een lichte afname van het aantal algemene treffers. Het totaal aantal treffers is 9832. Het aantal relevante persberichten over geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg daarentegen neemt in dit decennium toe tot 46. Een opvallend gegeven is dat de database van Delpher afneemt van 57.188 naar 38.787 publicaties in dit decennium. Er zijn dus minder publicaties opgenomen in Delpher gedurende deze periode, terwijl er meer relevante publicaties zijn gevonden. Dit kan worden verklaard doordat de 46 relevante berichten slechts over 14 zaken gingen. De berichtgeving werd in deze periode met name gekenmerkt door fysieke mishandeling van pupillen door groepsleiders en door pupillen onderling.

4.1. Kwantitatief overzicht

Verband trefwoord - resultaat na screening (1955-1965)

4.2. Chronologische beschrijving

De eerste berichtgeving van deze periode dateert van 26 februari 1957. Wijmenga, de directeur van een Leeuwarder internaat, zou inwonende jongens structureel ernstig mishandelen. De casus kreeg veel aandacht. *De Waarheid* schreef: "Thans is gebleken, dat deze Wijmenga de jongens herhaaldelijk tuchtigt. Een jongen die door z'n ouders is teruggehaald had een gescheurde bovenlip, zijn boventanden waren door de onderlip geslagen en de linkerwang vertoonde bloedige striemen ontstaan door de ring aan de hand van de directeur, die kennelijk harde klappen aan de kinderen heeft toegediend."²⁰ *De Tijd* berichtte diezelfde dag over de mishandelingen in het internaat. Pupillen noemden het internaat zelfs 'Vught', refererend aan het Duitse concentratiekamp Vught. De Amsterdamse jongen André de Heus (zestien jaar) vermeldde zijn mishandeling in een brief aan zijn ouders. De directeur ontkende dat de mishandeling plaats heeft gevonden. Wat verder opvalt in de berichtgeving in *De Tijd* is de perceptie van de omgeving op de mishandelingen. Veel ouders schenen te weten dat de mishandelingen plaatsvonden en gingen hier kennelijk mee akkoord.²¹ Niettemin werd er door de ouders van André een schriftelijke aanklacht ingediend bij de officier van justitie, mr. M.H. Gellinck, wegens mishandeling. André verklaarde dat Wijmenga hem praktisch het hele huis door heeft geslagen en gestompt. Wijmenga zelf verklaarde dat het nodig is de jongens die in het internaat verblijven met harde hand aan te pakken omdat met de zachte lijn niks zou worden bereikt. In het geval van André stelde Wijmenga dat de jongen zo erg aan het treiteren was dat hij de jongen naar buiten bonjourde waarbij het hoofd van André tegen de deur kwam met enige verwondingen tot gevolg.²²

Een maand later, 27 maart 1957, werd in het *Nieuwsblad van het Noorden* wederom bericht over de mishandelingen. Rechercheonderzoek wees uit dat de mishandelingen in het Leeuwarder internaat stelselmatig plaatsvonden. Opmerkelijk is dat de directeur had bekend dat hij in het geval van De H. te ver was gegaan en (na de commotie) zijn manier van toezichthouden heeft veranderd. Er werden voorbeelden genoemd zoals het aanschaffen van een biljarttafel en het laten doorwerken van de jongens tot 21.00 uur in plaats van tot 23.00 uur.²³ De kranten stonden niet lang stil bij het eventuele sanctioneren van de directeur. De kwestie bij het Leeuwarder internaat was aanleiding tot discussie in de media over de pleegkinderenwet en de uitwerking daarvan in de praktijk.²⁴

Drie jaar later, op 15 april 1960, berichtte de *Leeuwarder Courant* over een rapport van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming dat zich baseerde op de jaren 1951 tot en met 1954 en waarin 37 kindertehuizen waren onderzocht. Dit is het befaamde rapport-Koekebakker dat in 1959 werd gepubliceerd.²⁵ Het rapport had betrekking op de stand van zaken in Nederlandse kindertehuizen. Er werd geconcludeerd dat kinderen verwaarloosd werden. De verwaarlozing omvat onder andere het onvoldoende voeden van kinderen en medische zorg die niet op orde is met als gevolg een ontwikkelingsachterstand bij kinderen (zoals taalvaardigheden die onder niveau zijn). Het blijkt dat veel tehuizen worden bestuurd door ondeskundigen. In maar één van de onderzochte kindertehuizen bestaat het hele bestuur uit deskundigen.²⁶

Een aantal maanden later, op 24 september 1960, berichtte het *Nieuwsblad van het Noorden* over een incident in een burgerweeshuis aan de Amstelveenseweg te Amsterdam. Twee kinderen die tijdelijk in het weeshuis verbleven kwamen terug bij hun ouders met blauwe plekken en bloedingstoringen. De directeur van het weeshuis ontkende dit stellig en beweerde dat de blauwe plekken na het vertrek van de kinderen uit het weeshuis waren ontstaan. Er werd door de politie onderzoek aangekondigd.²⁷ Zes dagen later schreef *De Tijd/De Maasbode* (een fusie van *De Maasbode* en *De Tijd*) dat het politieonderzoek voorlopig niet heeft uitgewezen dat er in het burgerweeshuis kinderen zijn mishandeld. Er was volgens de hoofdinspecteur van de politie geen

²⁰ 'Hij noemt z'n huis "Vught"... Directeur internaat mishandelt jongens', *De Waarheid* 26 februari 1957, p. 4.

²¹ 'Aanklacht tegen directeur van internaat te Leeuwarden. Jongeman mishandeld?', *De Tijd* 26 februari 1957, p. 2.

²² 'Leerling van Leeuwarder internaat door zijn directeur mishandeld', *Friese Koerier* 26 februari 1957, p. 5.

²³ 'Medische verklaring over mishandeling. Directeur Leeuwarder internaat ging inderdaad te ver', *Nieuwsblad van het Noorden* 27 maart 1957, p. 2.

²⁴ 'De Pleegkinderenwet en de praktijk', *Het Parool* 16 maart 1957, p. 15.

²⁵ Koekebakker, 1959

²⁶ 'Ontstellend rapport', *Leeuwarder Courant* 15 april 1960, p. 1.

²⁷ 'Vader loopt naar politie: "kinderen in weeshuis mishandeld". Directeur wijst klacht met beslistheid af', *Nieuwsblad van het Noorden* 24 september 1960, p. 3.

grond voor de aangifte tegen het burgerweeshuis.²⁸ Zodoende is niet alle berichtgeving betreffende geweld binnen de residentiële jeugdzorg en verwante sectoren terug te brengen naar daadwerkelijk (juridisch) bewezen geweld.

In 1961 kreeg het Rijksopvoedingsgesticht (ROG) te Amersfoort veel media-aandacht. *De Tijd/De Maasbode* berichtte op 21 januari 1961 positief over bijzondere verbeteringen in het ROG. Van de zogenoemde "karwatsmentaliteit" (karwats = zweep) van vijftig jaar geleden zou niets meer terug te zien zijn. Op de gesloten afdeling van het ROG hebben kinderen het juist beter dan daarbuiten, wat de kinderen als iets gènants zouden ervaren en hen zou doen verlangen de afdeling weer te mogen verlaten. Er is echter wel beperkte bewegingsvrijheid in de gesloten afdeling.²⁹

Nog geen maand later, op 16 februari 1961, werd er over het Amersfoortse ROG diametraal anders bericht. De berichtgeving had zowel betrekking op psychisch als op fysiek geweld. De chef van de strafafdeling (J. de W.) van het ROG was in 1959 ontslagen naar aanleiding van drie gevallen vanodeloos geweld. *De Waarheid* berichtte over dreigementen die De W. uitte: "Als ie 't weer doet, trek ik hem aan stukken als een haring."³⁰ In twee van de drie geweldsgevallen werd De W. niet berispt door zijn superieur, schreef de *Leeuwarder Courant*.³¹ Het *Algemeen Handelsblad* berichtte nog uitgebreider over wantoestanden bij het ROG, waaronder de zaak waarbij werd gepoogd een jongen in een dwangbuis te wringen maar waar hij per abuis een lepel inslikte. Er werd te laat medisch ingegrepen en de jongen overleed in het ziekenhuis. Volgens de directeur van het ROG zou de jongen echter overleden zijn doordat hij in het ziekenhuis zijn verbanden had afgerukt en teveel water had gedronken.³² Er werden zelfs Kamervragen gesteld naar aanleiding van de misstanden, berichtte het *Algemeen Handelsblad* op 5 april 1961.³³ Uiteindelijk ging De W. bij het Utrechts ambtenarengerecht in beroep tegen het ontslag. De oud-directeur, H.L.A.W., verklaarde tijdens de zitting dat wanneer een pupil zich verzet tegen een bewaker, de pupil koste wat het kost tot gehoorzaamheid moest worden gedwongen.³⁴ Het ambtenarengerecht vernietigde op 8 maart 1961 het ontslagbesluit omdat slechts één geweldsgeval bewezen werd geacht.³⁵

In september 1961 werd in verschillende media wederom bericht over een gewelddadige gebeurtenis in het ROG. Dit keer betrof het niet geweld van een medewerker jegens een pupil maar juist andersom, van pupillen jegens een medewerker. *Het Vrije Volk* schreef: "Vijf pupillen van het Rijks Jongens Internaat in Amersfoort hebben gisteravond hun groepsleider met een biljartkeu neergeslagen om vervolgens via een zijraam te vluchten." De jongens werden korte tijd later weer gegrepen. Er waren tijdens het incident tien jongens aanwezig waarvan vijf deelnamen aan het geweld.³⁶ *De Telegraaf* stelde dat het er zeer gewelddadig aan toe ging. Er werd hevig met de biljartkeu op de bewaker (groepsleider) "ingeranseld".³⁷ *De Friese Koerier* benadrukte het hevige karakter van het geweld eveneens.³⁸ De casus heeft niet meteen betrekking op geweld tegen de pupillen maar beschrijft wel omgevingsgeweld voor en door pupillen. Hierbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan de andere aanwezigen in de ruimte waar het geweld plaatsvond.

²⁸ 'Blaam op weeshuis weggenomen. Mishandeling niet gebleken', *De Tijd / De Maasbode* 30 september 1960, p. 2.

²⁹ 'Vijftig jaar dwangopvoeding van moeilijke pupillen. Rijks Jongensinternaat Amersfoort regeert niet meer met de karwats', *De Tijd / De Maasbode* 21 januari 1961, p. 14.

³⁰ 'Boekje open voor ambtenarengerecht. "Rijksopvoeding" van jongens ging met geweld...', *De Waarheid* 16 februari 1961, p. 3.

³¹ 'Gebruikte man geweld in internaat? Ambtenarengerecht behandelde beroep ontslagen werkmeester', *Leeuwarder Courant* 16 februari 1961, p. 9.

³² 'Wantoestanden in Rijksopvoedingsgesticht ter sprake in ontslagprocedure', *Algemeen Handelsblad* 16 februari 1961, p. 3.

³³ 'Minister Beerman antwoordt mr. Berkhouwer. Commissie van onderzoek voor R.O.G. te Amersfoort', *Algemeen Handelsblad* 5 april 1961, p. 3.

³⁴ 'Na conflict internaat. Bewaker in verzet tegen zijn ontslag', *Het Vrije Volk* 16 februari 1961, p. 17.

³⁵ 'Ambtenarengerecht. Ontslag Amersfoortse werkmeester vernietigd', *Algemeen Handelsblad* 8 maart 1961, p. 10.

³⁶ 'Groepsleider neergeslagen met keu. Knapen gegrepen na vlucht uit ROG', *Het Vrije Volk* 5 februari 1961, p. 3.

³⁷ 'Vrijheid duurde nog geen halve dag. Uitgebroken ROG-vijftal gegrepen', *De Telegraaf* 6 september 1961, p. 3.

³⁸ 'Pupillen uit ROG slaan leider neer en vluchten. Alle vijf later gegrepen', *Friese Koerier* 6 september 1961, p. 9.

De onregelmatigheden bij het Rijksopvoedingsgesticht (ROG) in Amersfoort waren aanleiding voor vragen aan de minister van justitie. Tweede Kamerlid C. Berkhouwer (VVD) stelde vragen, in het bijzonder over (pogingen tot) ontsnapping.³⁹ Berkhouwer vroeg de minister tevens om een onderzoek naar de onregelmatigheden.⁴⁰ Zowel in de politiek als in de media werd gediscussieerd over beleidsfouten die bij het gesticht waren gemaakt.⁴¹ Het *Algemeen Handelsblad* concludeerde dat het gesticht jarenlang op onverantwoorde wijze werd geleid en dat er zeer grove beleidsfouten waren gemaakt.⁴²

Twee jaar later, in 1963, werd uitvoerig bericht in de media over een kindertehuis in Zandvoort. De vergunning om een dergelijke inrichting te mogen exploiteren werd ingetrokken, berichtte *Het Vrije Volk* op 16 januari. Een bij het pension inwonende man "kwam in strijd met de aan de vergunning verbonden voorwaarden geregeld 's avonds en 's nachts op de slaapzalen, waar hij – volgens B. en W. – ontoelaatbare tuchtmaatregelen toepaste en liederlijke taal tegen de kinderen gebruikte. De directrice liet dit toe ondanks het feit dat op de slaapzalen alleen personeel van het pension mag komen."⁴³ Dezelfde krant berichtte negen maanden later uitgebreider over het karakter van het geweld in het pension. Zo zouden kinderen tikken met een mattenklopper of pantoffel krijgen van het personeel. En de inwonende man die wordt aangeduid als "ome Frans" zou een verruwing in het pension hebben gerealiseerd door middel van het uitdelen van klappen en het gebruik van scheldwoorden.⁴⁴

De Telegraaf ging tevens in op de kwestie en op het vraagstuk of het hier mishandeling of strafmaatregelen betrof. De betrokken officier van justitie stelde: "Het is moeilijk een grens te trekken, aldus de Officier, tussen pedagogische afstraffingen en mishandelingen" en: "We weten allemaal dat er tuchtmaatregelen gebruikt worden en deze zijn niet ernstiger dan normaal." Wel vond de officier dat de gevallen waar met de pantoffel of mattenklopper was opgetreden te ver gaan.⁴⁵ Uiteindelijk werd slechts één mishandeling juridisch bewezen en kreeg de houdster van het pension een boete van 140 gulden.⁴⁶

Juni 1961 berichtte de *Leeuwarder Courant* over een incident bij het kamp voor sociale jeugdzorg 'De Kuil' (dat onder het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen viel) in Beekbergen. De vijftienjarige jongen J.C. Flobbe uit Rotterdam was met andere pupillen de vloeren aan het schrobben toen er ruzie ontstond. De ruzie escaleerde en Flobbe kreeg een klap met een schep op zijn hoofd. Hij overleed later in het ziekenhuis.⁴⁷

In 1964 werd een mishandeling in een ander kinderpension gemeld. De moeder van het kind in kwestie constateerde blauwe plekken op haar benen en billen. Het kind (7 jaar oud) stelde dat ze met een pollepel was geslagen door de directrice. De directrice ontkende dit. De officier van justitie achtte genoeg bewijs aanwezig voor mishandeling, de politierechter nam dit oordeel echter niet over met vrijspraak als gevolg.⁴⁸

Vervolgens vond in 1964 een ontvoering van een achtjarig meisje uit een kinderkamp in Dordrecht plaats. Op 26 september schreven verschillende kranten dat de moeder van het kind haar met enig geweld in de auto had gezet toen het kind met een kinderverzorgster in de tuin van het kinderkamp aan het wandelen was.⁴⁹

³⁹ 'Het Rijksopvoedingsgesticht te Amersfoort. Mr. Berkhouwer stelt vragen', *Algemeen Handelsblad* 2 maart 1961, p. 4.

⁴⁰ 'Kamerlid vraagt onderzoek naar: onregelmatigheden in opvoedingsgesticht', *Trouw* 3 maart 1961, p. 4.

⁴¹ 'Rijksopvoedingsgesticht te Amersfoort. Wanneer een onpartijdig onderzoek naar het directionele beheer?', *Algemeen Handelsblad* 28 maart 1961, p. 9.

⁴² 'Conclusie van het Algemeen Handelsblad: "Grove beleidsfouten van directeur mr. H.A. Sjoukes"', *Het Vrije Volk* 30 maart 1961, p. 27.

⁴³ 'College Zandvoort trekt vergunning in. Kindertehuis te vol en niet goed geleid', *Het Vrije Volk* 16 januari 1963, p. 7.

⁴⁴ 'Pensionhoudster zou haar jeugdige gasten hebben mishandeld', *Het Vrije Volk*, 11 oktober 1963, p. 3.

⁴⁵ 'Zandvoorts kindertehuis in opspraak. Mishandeling of strafmaatregel?', *De Telegraaf* 11 oktober 1963, p. 9.

⁴⁶ 'Boete voor houdster van kinderpension', *Het Vrije Volk* 25 oktober 1963, p. 5.

⁴⁷ 'Jongen overleden na vechtpartij in kamp te Beekbergen', *Leeuwarder Courant* 25 juni 1963, p. 3.

⁴⁸ 'Mishandeling niet bewezen. Vrijspraak voor houdster van kinderpension', *De Telegraaf*, 7 februari 1964, p. 5.

⁴⁹ 'Kind met geweld meegenomen. Veertien dagen voor ontvoering dochter', *Leeuwarder Courant* 26 september 1964, p. 3; 'Vrouw krijgt 14 dagen omdat zij dochter meenam', *Friese Koerier* 26 september 1964, p. 9.

Aan het einde van het decennium, september 1965, is er uitgebreide berichtgeving over ontucht met pupillen door de directeur-eigenaar J.M., bij het jongensinternaat Leevliet in Warmond.⁵⁰ De directeur zou ontucht hebben gepleegd met jongens tussen de twaalf en zestien jaar.⁵¹ *Trouw* berichtte dat de directeur tevens werd gevreesd door zijn pupillen vanwege zijn hardhandige manier van straffen. De pupillen gaven aan dat ze de ontucht soms toelieten om een draaglijk leven in het instituut te bewerkstelligen.⁵² In december kwam een tweede geval van ontucht in Warmond aan het licht. *De Telegraaf* gaf aan dat het hoofd van de School met de Bijbel, J.G.S., verdacht werd van ontucht met een voormalig pupil van Leevliet. Deze jongen was vanwege de commotie over de ontucht met de directeur van het internaat tijdelijk bij het schoolhoofd ondergebracht omdat zijn ouders op dat moment in het buitenland verbleven.⁵³

4.3. Conclusie

De berichtgeving in de periode 1955-1965 kenmerkt zich voornamelijk door fysieke en emotionele vormen van geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg. Berichten over fysieke mishandeling gaan over fysiek geweld van groepsleiders ten aanzien van pupillen, soms in het kader van de instellingsmethodiek (tuchtmaatregelen). In een enkel geval ging het om geweld tussen pupillen onderling. Daarnaast was er sprake van bedreiging van een pupil door een groepsleider en het gebruik van scheldwoorden door een medewerker in het bijzijn van pupillen. In dit decennium werd voor het eerst melding gemaakt van een geval van ontucht, gepleegd met meerdere pupillen door de directeur van een residentiële instelling.

⁵⁰ 'Directeur internaat verdacht van plegen van ontucht', *Nieuwsblad van het Noorden* 13 september 1965, p. 2.

⁵¹ 'Directeur van jongensinternaat gearresteerd. Verdacht van plegen van ontucht met leerlingen', *Algemeen Handelsblad* 13 september 1965, p. 13.

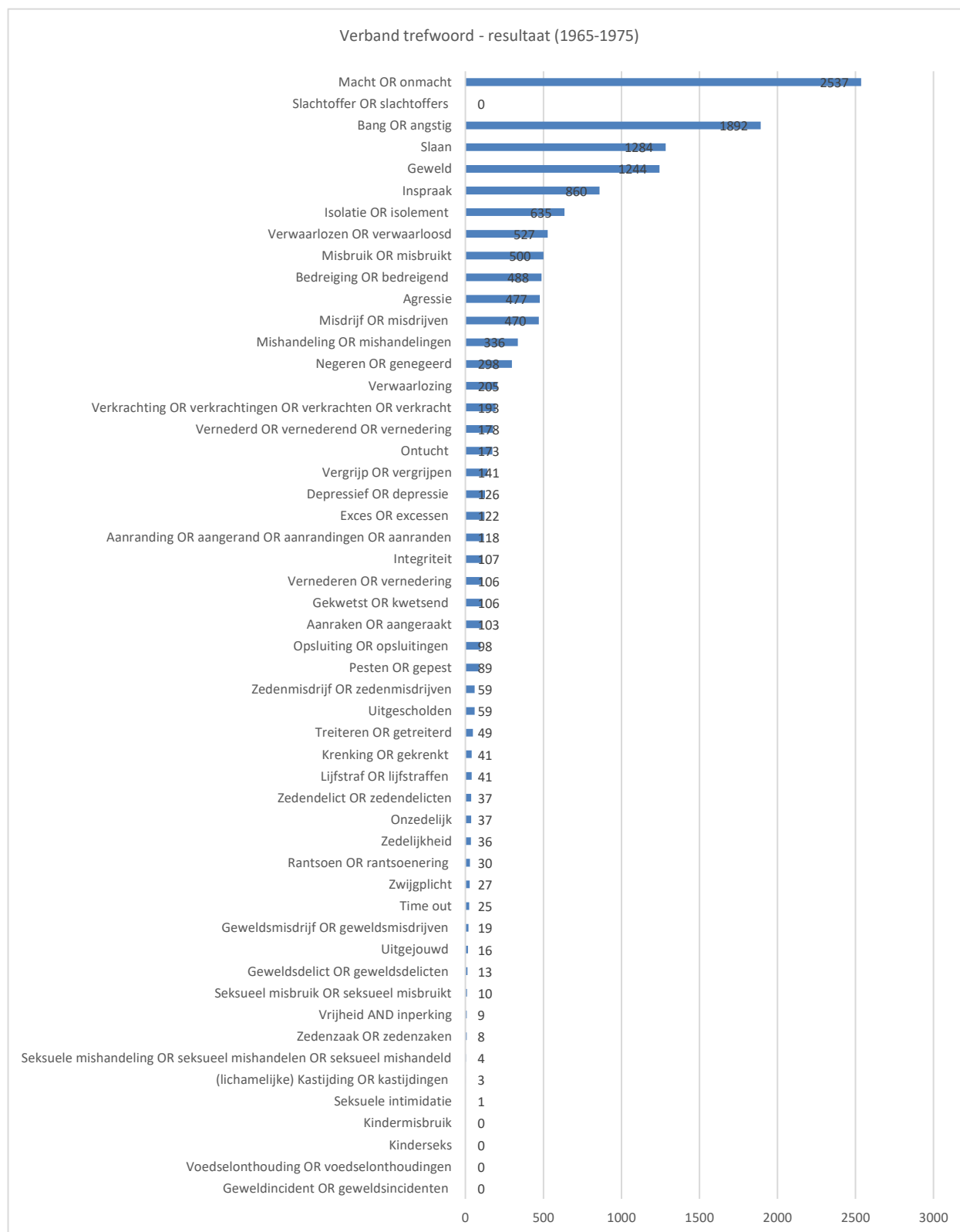
⁵² 'Directeur internaat (verdacht van ontucht) gearresteerd', *Trouw* 15 september 1965, p. 2.

⁵³ 'Weer arrestatie in Warmond. Schoolhoofd van ontucht verdacht', *De Telegraaf* 23 december 1965, p. 7.

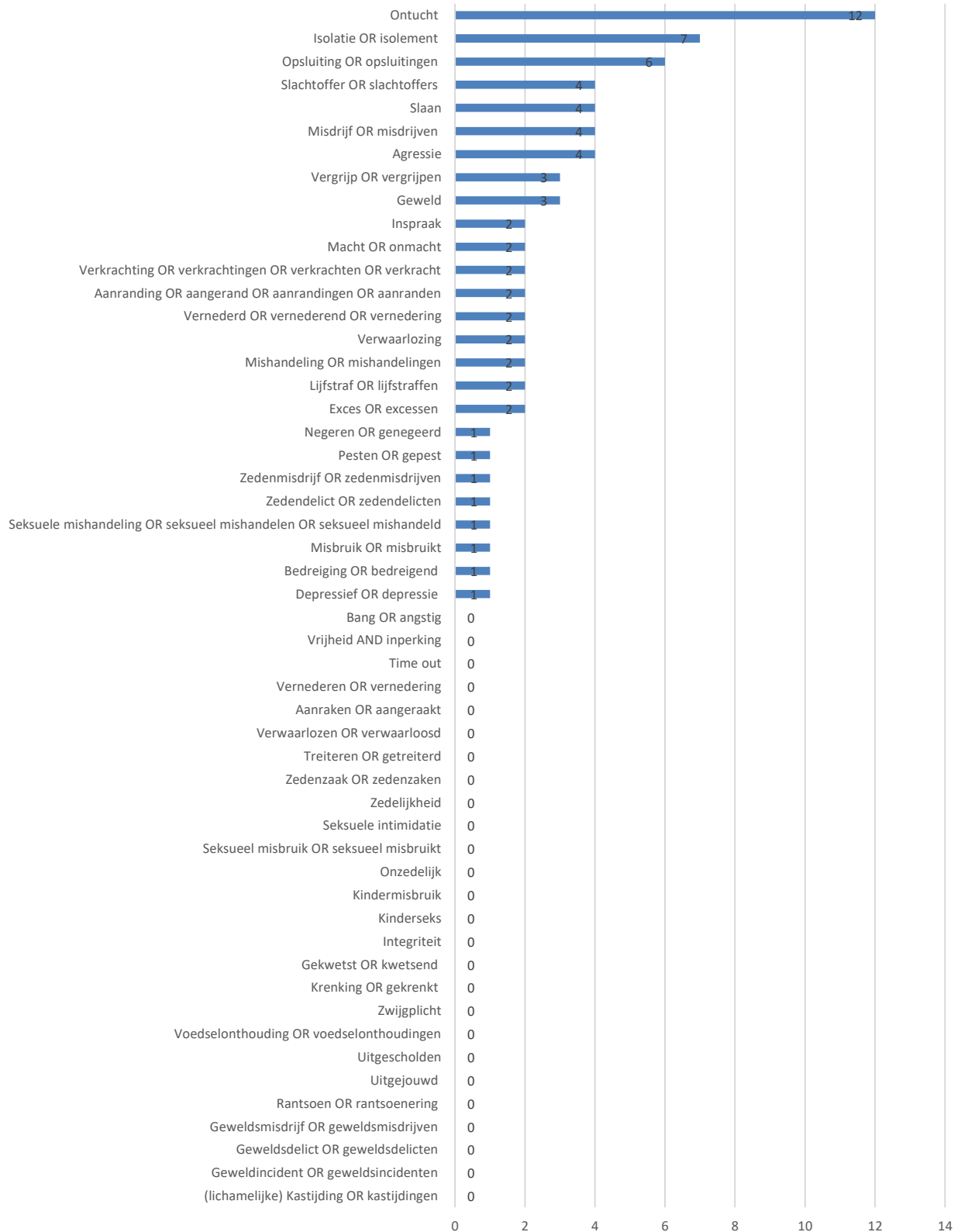
5. Periode 1965-1975

In deze periode is een intensivering te zien van de berichtgeving in de regionale en landelijke pers met betrekking tot geweld binnen de residentiële en justitiële sector. Het totaal aantal treffers is 13.937 waarvan 73 relevant. Ten opzichte van het vorige decennium (1955-1965) is er in deze periode een toename van 27 relevante treffers. In vergelijking met het eerste decennium (1945-1955), waar het aantal algemene treffers beduidend lager was, zijn er ruwweg drie keer zoveel relevante mediapublicaties tijdens deze periode. Er is derhalve een duidelijke toename in de berichtgeving omdat de database van Delpher in het decennium 1945-1955 meer unieke publicaties telt. Dit komt mede vanwege de grote media-aandacht voor het isoleren van pupillen gedurende dit decennium. Ook worden er deze periode meer onderwerpen besproken in de media, namelijk 16.

5.1. Kwantitatief overzicht

Verband trefwoord - resultaat na screening (1965-1975)

5.2. Chronologische beschrijving

Het eerste relevante artikel werd op 12 september 1968 gepubliceerd. Het *Nieuwsblad van het Noorden* berichtte over wantoestanden in een kindertehuis aan het Ripperdapark in Haarlem. Omwonenden hadden aangifte bij de politie gedaan. De kinderen – op dat moment vijf, in het verleden waren het er meer – zouden moeten slapen tussen honden- en kattenvuil, zouden te weinig eten krijgen en er zouden lijfstraffen worden uitgedeeld. Een onderzoek werd echter niet noodzakelijk geacht. De directeur van de school waar de kinderen naartoe gingen dreigde de pleegmoeder (zo wordt ze genoemd in de berichtgeving) met officiële stappen. Als reactie haalde de pleegmoeder de kinderen van school.⁵⁴ Het schoolhoofd had de wantoestanden al eerder gemeld bij de kinderbescherming. Verschillende jaren gingen kinderen die bij de 47-jarige vrouw verbleven zonder eten naar school. Op school werden er ook vaak blauwe plekken gesignaleerd.⁵⁵

In januari 1969 berichtte *De Tijd* over mishandelingen van inwonende pupillen in de rijksinrichting voor jongens aan de Oostelijke Handelskade te Amsterdam (Lloyd-hotel). In de rijksinrichting verbleven jongeren met een civielrechtelijke en strafrechtelijke maatregel. Een aan de instelling verbonden predikant gaf commentaar en stelde dat de klachten een volkomen vertekend beeld geven van de werkelijke gang van zaken. Hij ontkende echter niet dat er fouten waren gemaakt.⁵⁶ Het Lloyd-hotel kwam meermaals in het nieuws. Zeven jongens brachten vernielingen aan. De Mobiele Eenheid moest er aan te pas komen om de rebellie op te lossen.⁵⁷ In de berichtgeving werd de werkwijze van het Lloyd-hotel bekritiseerd. Er zou sprake zijn van misstanden, waarbij werd gerefereerd aan discriminatie. *Het Vrije Volk* schreef over een onderzoek in opdracht van de minister van Justitie dat werd ingesteld naar de werkwijze en de organisatie bij het Lloyd-hotel.⁵⁸

Op 10 mei 1969 berichtte het *Limburgsch Dagblad* over een geslaagde ontsnaptingspoging uit het Rijksjongensinternaat te Amersfoort (voorheen ROG). Pupillen maakten daarbij gebruik van tafelpoten als wapens. Eén bewaker (groepsleider) raakte ernstig gewond. Vijf jongens namen deel aan de ontsnapping, drie van hen werden snel weer gepakt. In het internaat zelf brak ook onrust uit. Pupillen barricadeerden de deuren. De politie loste dit echter snel op.⁵⁹

De pers berichtte op 11 maart 1970 over een ander voorbeeld van een gewelddadige context in een internaat. Het artikel heeft betrekking op Huize in den Nieuwenhof te Maastricht. Er had onder andere een rel plaatsgevonden in het internaat in de nacht van 2 op 3 februari. Zowel in de Tweede Kamer als in de gemeenteraad werd gevraagd om opheldering over de toestand in het internaat.⁶⁰ In de vraagstelling van het Kamerlid A.P. Oele (PvdA) aan de minister van Justitie worden de mogelijke misstanden duidelijker. Oele spreekt over een melding van een zelfmoordpoging, een vechtpartij en het laten terugkeren van een pupil tegen de wens van een behandeld arts van de psychiatrische inrichting waar de jongen tijdelijk was ondergebracht.⁶¹

De periode 1965-1975 is een decennium van veel debat over de jeugdzorg. Op 16 maart 1970 protesteerden tweehonderd voogdijwerkers tegen de situatie binnen de kinderbescherming. Zij stelden dat de pupillen geen rechtspositie hebben. Een van de initiatiefnemers, Ed van Beusekom, zei: "Van de straffen, mishandelingen en opstanden in de internaten hoort niemand iets."⁶² Dat de misstanden binnen de sector aan de kaak werden gesteld blijkt ook uit een blauwboek dat werd gepubliceerd door de Nationale Federatie voor Kinderbescherming, berichtte *De Tijd* op 24 maart 1970. In het blauwboek stonden richtlijnen voor de kinderbescherming voor voogdijinstellingen en internaten.⁶³ Prof. J. Koekebakker liet zich op 22 mei uit over de jeugdpsychiatrie. *De Tijd* berichtte dat hij pleitte voor experimenteren met indringender therapeutische methoden dan de

⁵⁴ 'Omwonenden tehuis klaagden over wantoestanden. Kindermishandeling in Haarlem onderzocht', *Nieuwsblad van het Noorden* 12 september 1968, p. 1.

⁵⁵ 'Wantoestanden in kindertehuis? Klachten van schoolhoofd werden jarenlang in de wind geslagen', *Friese Koerier* 13 september 1968, p. 7.

⁵⁶ 'Onderzoek naar misstanden in jeugdinrichting', *De Tijd* 20 januari 1969, p. 4.

⁵⁷ 'Rebellie in Lloyd-hotel', *De Tijd* 25 januari 1969, p. 1.

⁵⁸ 'Klacht ingediend tegen directie Lloyd Hotel', *De Volkskrant* 28 januari 1969, p. 8; 'Onderzoek naar werkwijze Lloyd-hotel', *Het Vrije Volk* 31 januari 1969, p. 9.

⁵⁹ 'O', *Limburgsch Dagblad* 10 mei 1969, p. 1.

⁶⁰ 'Toestand in internaat moet duidelijk worden', *Limburgsch Dagblad* 11 maart 1970, p. 15.

⁶¹ 'Vragen aan minister over De Nieuwenhof', *Limburgsch Dagblad* 6 maart 1970, p. 17.

⁶² 'Jeugdwerkers in internaten en voogdij bundelen protestacties', *Limburgsch Dagblad* 16 maart 1970, p. 3.

⁶³ 'Blauwboek: Grotere subsidie kinderbescherming', *De Tijd* 24 maart 1970, p. 3.

maatschappelijke ethiek mogelijk maakte. Hij doelde hiermee op een hardere aanpak in de vorm van agressieve crisistherapie. Koekebakker stelde dat er "afstand moet worden gedaan van al het zoetsappige gedoe in de tehuizen". Ook merkte hij op dat "met de erotische kant van de problematiek veel realistischer moet worden geëxperimenteerd".⁶⁴ Later dat jaar, 24 oktober 1970, werden misstanden binnen de sector wederom aan de kaak gesteld door orthopedagoog André Haakmat. Hij stelde dat: "Het slechtste eigen gezin is nog altijd oneindig veel beter dan de beste inrichting."⁶⁵ Het voornoemde schetst een context waarin opvoedmethoden vanuit verschillende perspectieven worden bediscussieerd. Op 5 augustus 1970 besteedde het *Nieuwsblad van het Noorden* aandacht aan een ontvoering en ontucht met een pupil uit een inrichting te Mook. Een negenjarig meisje werd door de vriend van haar moeder, J.K., uit de inrichting meegelokt. Hij pleegde vervolgens ontucht met haar.⁶⁶

Het levendige maatschappelijk debat continueerde in 1971. Uit een door de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) geïnitieerd onderzoek bleek dat kinderen bij wijze van straf eenzaam werden opgesloten, van enkele dagen tot enkele weken.⁶⁷ Het *Nieuwsblad van het Noorden* berichtte tevens over het onderzoek. Het onderzoeksrapport dat gebaseerd is op een enquête meldde achttien gevallen van eenzame opsluiting in inrichtingen te Nijmegen, Borkulo, Bloemendaal, Amersfoort, Rijsbergen, Maastricht, Den Dolder, Rotterdam, Tilburg en Groningen. De fractievoorzitter van de PSP, H. Wiebenga, stelde in een vraag aan minister C.H.F. Polak van Justitie dat deze vorm van kinderstraffen dicht nadert tot kindermishandeling en onaanvaardbaar is. Staatsecretaris K. Wiersma van Justitie stelde dat er van kindermishandeling en misstanden in kindertehuizen geen sprake zou zijn.⁶⁸ De inrichtingen motiveerden opsluitingen als volgt: "om je reacties te observeren, om tot rust te komen, om na te denken over wat je gedaan hebt, overtreding van de regels, om een voorbeeld te stellen, om een einde te maken aan die aanstellerij en die aandachtstrekkerij".⁶⁹ Er is ook een opmerkelijke reactie vanuit de desbetreffende pupillen. Pupillen van het observatiehuis voor meisjes St. Joseph in Rijsbergen waren verontwaardigd dat hun huis in het onderzoek werd genoemd. De isoleerkamers in het huis werden namelijk gebruikt voor de opslag van frisdrank. Verder vond de directrice van het huis, zuster Prisca, dat het verkeerd was dat de indruk werd gewekt dat het onderzoek van de PSP een officieel en grondig onderzoek zou zijn.⁷⁰ De Belangenvereniging Minderjarigen vocht voor meer inspraak, onder andere om eenzame opsluiting aan te pakken.⁷¹

In 1971 werd er ook melding gemaakt van een aantal incidenten. *Het Vrije Volk* besteedde op 1 april aandacht aan twee pupillen van het kindertehuis Don Bosco in Scheveningen die in opstand waren gekomen tegen de gang van zaken in het kindertehuis. De jongens stelden dat zakgeld werd ingehouden en dat jongens het huis uit werden geschopt. De directie van Don Bosco reageerde door de jongens, beiden achttien jaar, op straat te zetten.⁷² *De Telegraaf* berichtte op 22 mei over een ander geval dat plaats vond in Apeldoorn. Drie minderjarige jongens ontsnapten uit het internaat Nieuw Veldzicht. De jongens deden dit met behulp van bewoners uit hun voormalige buurt. Na het overlijden van hun ouders waren de jongens door de kinderbescherming in het internaat geplaatst. Volgens de buurtbewoners werden de jongens daar afgesnauwd en uitgescholden.⁷³

Op 4 juni 1971 werd bericht over personeel van het christelijk jongenstehuis 'Welkom' in Arnhem voor wie het strakke regime van de directeur te veel werd. Acht groepsleiders legden hun functie neer omdat zij niet langer medeverantwoordelijk wilden zijn voor de wantoestanden in het tehuis.

⁶⁴ 'Prof. Koekebakker: Hardere aanpak in jeugdpsychiatrie', *De Tijd* 22 mei 1970, p. 7.

⁶⁵ Frank de Jong, 'Kinderen in tehuizen. Veilig opgeborgen zonder toekomst', *De Telegraaf* 24 oktober 1970, p. 74.

⁶⁶ 'Meisje (9) uit inrichting gelokt en verkracht', *Nieuwsblad van het Noorden* 5 augustus 1970, p. 3.

⁶⁷ 'Uit onderzoek van PSP blijkt: "Eenzame opsluiting in kindertehuizen nadert tot kindermishandeling"', *Leeuwarder Courant* 21 mei 1971, p. 14; 'PSP klaagt over kinderen in cel', *NRC Handelsblad* 22 mei 1971, p. 3.

⁶⁸ 'Staatsecretaris: Kindermishandeling in tehuizen komt zelden voor', *De Volkskrant* 6 juli 1971, p. 6.

⁶⁹ 'Kinderen worden in tehuizen soms voor weken in een cel gestopt', *Nieuwsblad van het Noorden* 21 mei 1971, p. 1.

⁷⁰ 'Leiding en pupillen van tehuis boos op Kamerlid Wiebenga. Isoleercel opslagplaats van frisdranken', *De Tijd* 28 mei 1971, p. 3.

⁷¹ 'Belangenvereniging gaat vechten voor inspraak. "Minderjarige moet weten dat hij niet alleen staat"', *Trouw* 22 mei 1971, p. 2.

⁷² 'Kinderen in opstand tegen hun tehuis', *Het Vrije Volk* 1 april 1971, p. 1.

⁷³ 'Hulp bij vlucht uit tehuis. Buurt staat pal voor zijn wezen', *De Telegraaf* 22 mei 1971, p. 1.

De wantoestanden hadden betrekking op vormen van opsluiting. De groepsleiders stelden dat het huis "nog erger is dan de strengste gevangenis".⁷⁴

Dat eenzame opsluiting een terugkerend thema is in deze periode bleek uit een publicatie een dag later, 5 juni 1971. In een artikel in het *Limburgsch Dagblad* uitte een meisje van zeventien haar onbegrip over eenzame opsluiting als straf in tehuizen: "Als je nou werkelijk iets ernstigs zou hebben uitgehaald, maar eenzame opsluiting alleen voor weglopen of agressiviteit?"⁷⁵ De discussie over de toelaatbaarheid van eenzame opsluiting vond zowel plaats in het maatschappelijk domein als binnen de politiek.⁷⁶

De Belangenvereniging Minderjarigen kwam veelvuldig terug in de berichtgeving dit decennium. *De Tijd* berichtte over een actie op 18 mei 1972. De Belangenvereniging bezette het hoofdkantoor van de Nationale Federatie Kinderbescherming in Den Haag en eiste openheid van zaken over de toekomst van de kindertehuizen.⁷⁷ 2 december 1972 kwam de Belangenvereniging wederom in de media. In het Haagse kindertehuis Christina zouden ontoelaatbare toestanden plaatsvinden. In het tehuis woonden achtendertig meisjes en vier jongens van zes tot negentien jaar. Volgens de Belangenvereniging zouden ze als straf regelmatig geslagen worden, hun zakgeld ontnomen worden en zouden de pupillen zonder eten naar bed gestuurd worden.⁷⁸

Circa een jaar later berichtte *NRC Handelsblad* over misstanden in jeugdhuis 'De Vluchthaven' in Amsterdam. 29 augustus 1973 bood de Belangenvereniging Minderjarigen een rapport aan de directeur aan. In het rapport werd kritiek geuit op de situatie in het tehuis. Deze kritiek richtte zich in de eerste plaats op de manier waarop de gemiddeld vijftientig jongens van zes tot achttien jaar in het tehuis werden behandeld.⁷⁹ Een ex-groepsleider sprak van opsluiting in een cel als strafvorm.⁸⁰ PSP-Kamerlid B. van der Lek stelde naar aanleiding van de commotie Kamervragen aan minister van justitie A.A.M. van Agt. Van der Lek stelde dat van een leefbare situatie in het tehuis geen sprake meer is. Hij drong tevens aan op een nieuwe regeling voor de cellulaire opsluiting van pupillen.⁸¹ De maatschappelijke onrust leefde ook in 1974 op. Bij wijze van protest hielden zestig jongeren op 17 mei 1974 twee paviljoens van de Heldringstichtingen in het Betuwse Zetten voor enkele uren bezet. Het ging de groep om de behandelmethoden in de tehuizen. Meisjes werden volgens de bezetters regelmatig onder de koude douche gezet, in een isoleercel geplaatst of met kalmeringsmiddelen verdoofd.⁸² De misstanden in de residentiële en justitiële jeugdzorg, waaronder in het bijzonder isolement, zijn in deze periode een terugkerend thema van discussie.

Op 12 januari 1973 berichtte *Het Vrije Volk* over een ernstig geweldsmisdrijf. Een 26-jarige Belg, Jozef B., ontvoerde een veertienjarig meisje uit een kindertehuis in Maastricht. De man verkrachtte vervolgens het kind en probeerde haar te doden. Het meisje wist echter te ontsnappen.⁸³ Later dat jaar, 9 november 1973, schreef *De Telegraaf* over een misbruikzaak bij een kindertehuis in Den Haag. Een 58-jarige pensionhouder, H.M.R., en een bij hem op kamers wonende 21-jarige man, H.C., pleegden tussen 1967 en 1973 regelmatig ontucht met zeker acht jongetjes van tien tot veertien jaar. De politie vond een groot aantal foto's, dia's en films waarop het misbruik was vastgelegd.⁸⁴

⁷⁴ "Kinderen worden als tuig behandeld." Personeel jongenstehuis werd het strakke regime van de directeur te bar', *Nieuwsblad van het Noorden* 4 juni 1971, p. 3.

⁷⁵ "Hoe kan dat nou: eenzame opsluiting van een kind", *Limburgsch Dagblad* 5 juni 1971, p. 35; 'Kind achter slot en grendel', *Nieuwsblad van het Noorden* 2 september 1971, p. 29.

⁷⁶ 'In tehuizen zitten nog steeds kinderen dagen eenzaam in een klein kamertje', *Het Vrije Volk* 5 november 1971, p. 5.

⁷⁷ 'Korte bezetting had succes. Pupillen kinderbewaking worden eindelijk gehoord', *De Tijd* 18 mei 1972, p. 6.

⁷⁸ 'Belangenvereniging Minderjarigen: "Kindertehuis te streng"', *De Volkskrant* 2 december 1972, p. 15.

⁷⁹ 'Zwartboek over jeugdteluis', *NRC Handelsblad* 30 augustus 1973, p. 2.

⁸⁰ 'Toestanden in tehuis De Vluchthaven zijn slecht', *NRC Handelsblad* 29 augustus 1973, p. 2.

⁸¹ 'Kamervragen over De Vluchthaven', *De Tijd* 31 augustus 1973, p. 6.

⁸² 'Jongeren bezetten paviljoens. Zwartboek wantoestanden en mishandeling tehuis meisjes', *Nieuwsblad van het Noorden* 18 maart 1974, p. 3.

⁸³ 'Wurgpoging mislukt', *Het Vrije Volk* 12 januari 1973, p. 3.

⁸⁴ 'Archief met 2800 kiekjes. Knapenschenkers hielden orgieën voor de camera', *De Telegraaf* 9 november 1973, p. 2.

Begin 1974 kwam een incident bij de Rekkense Inrichtingen in Rekken in de media. *Het Vrije Volk* berichtte dat drie groepsleiders het afgelopen jaar ontslagen waren wegens ontucht met pupillen. In alle gevallen vond de ontucht plaats in de afdeling kinderscherming.⁸⁵

De berichtgeving aan het einde van dit decennium ging in belangrijke mate over kindertehuis De Trintel uit Enkhuizen. Een achttienjarige pupil van dit tehuis, Arnold D., vermoordde tijdens een vakantie op Terschelling de achtjarige Basje (Bastiaan) Ellmer door een messteek in het hart.⁸⁶ Naar aanleiding van de moord gaf burgemeester L. J. Hoogland van Terschelling aan dat hij het onbegrijpelijk vond dat pupillen van tehuizen zonder medeweten van de politie of andere instanties op het eiland verbleven. De voorzitter van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming reageerde op deze uitspraak door te stellen dat deze commotie er niet toe mocht leiden dat bewoners van kindertehuizen in een isolement werden gedrongen. Hij vond dat de kinderen niet over een kam geschoren moesten worden, er niet moest worden gestigmatiseerd en hij wees erop dat zeer veel jongens en meisjes uit kindertehuizen nooit met het strafrecht te maken hebben gehad.⁸⁷ De adjunct-directeur van het kindertehuis schaarde zich hier achter⁸⁸ en de Belangenvereniging Minderjarigen eveneens.⁸⁹ Voorstanders van de uitspraken van burgemeester Hoogland vonden tevens hun weg naar de media, bijvoorbeeld door middel van het plaatsen van een opiniestuk.⁹⁰ Uiteindelijk kreeg Arnold D. geen straf vanwege zijn geestestoestand die hem geheel ontoerekeningsvatbaar maakte.⁹¹

De Trintel kwam ook op een andere manier in het nieuws. Directeur F.H. van het kindertehuis werd op 21 augustus aangehouden op verdenking van ontucht met pupillen.⁹² De zaak kwam door een van de misbruikte jongens aan het licht.⁹³ F.H. bekende ontucht met drie jongens te hebben gepleegd.⁹⁴

5.3. Conclusie

Uit de berichtgeving blijkt dat in de periode 1965-1975 in de residentiële en justitiële jeugdzorg sprake was van fysieke, seksuele en emotionele mishandeling, alsmede van fysieke verwaarlozing. Pupillen ondergingen bijvoorbeeld lijfstraffen. Daarnaast was er berichtgeving over groepsleiders die pupillen sloegen. Daar tegenover staat dat er ook melding werd gemaakt van pupillen die de groepsleiding mishandelden. Fysieke mishandeling betrof in één geval het toedienen van kalmerende middelen. De berichtgeving levert ook inzichten over seksueel geweld op in de residentiële en justitiële sectoren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit berichtgeving over medewerkers die ontucht pleegden met pupillen. Daar komt bij dat er ook sprake was van seksueel misbruik van pupillen buiten de instellingen, maar wel in een verband waar pupillen onder verantwoordelijkheid van de instellingen vielen. De media toont naast fysieke vormen van geweld ook emotioneel geweld. Er werd in deze periode wederom veelvuldig aandacht besteed aan het isoleren van pupillen, voor enkele dagen tot enkele weken. De problematiek rond het isoleren van pupillen werd vaak door de Belangenvereniging Minderjarigen aan de kaak gesteld. Ten slotte is er in de berichtgeving aandacht voor ondervoeding van pupillen in residentiële instellingen.

⁸⁵ 'Groepsleiders pleegden ontucht', *Het Vrije Volk* 28 februari 1974, p. 3.

⁸⁶ 'T.b.r. geëist tegen dader in Terschellingerdrama (welke fouten?)', *Het Vrije Volk* 9 januari 1975, p. 13.

⁸⁷ 'Na moord op kleine jongen. Protesten tegen uitspraken burgemeester Terschelling', *De Tijd* 3 augustus 1974, p. 2; 'Kinderbescherming in geweer tegen reacties na moord Terschelling', *Nieuwsblad van het Noorden* 3 augustus 1974, p. 1.

⁸⁸ 'Verkeerd signalement na moord op Terschelling... Groepsleiding liet zich in slaap sussen (signalement)', *De Telegraaf* 2 augustus 1974, p. 5.

⁸⁹ 'Naar aanleiding van moord. Minderjarigen boos over uitlating van burgemeester Terschelling', *Leeuwarder Courant*, 3 augustus 1974, p. 10.

⁹⁰ 'Erge nalatigheid', *Leeuwarder Courant* 6 augustus 1974, p. 3.

⁹¹ 'Vrij kamperen volgens officier onbegrijpelijk (jeugdkamp)', *De Telegraaf* 9 januari 1975, p. 7.

⁹² 'Directeur van ontucht verdacht', *Het Vrije Volk* 22 augustus 1974, p. 7.

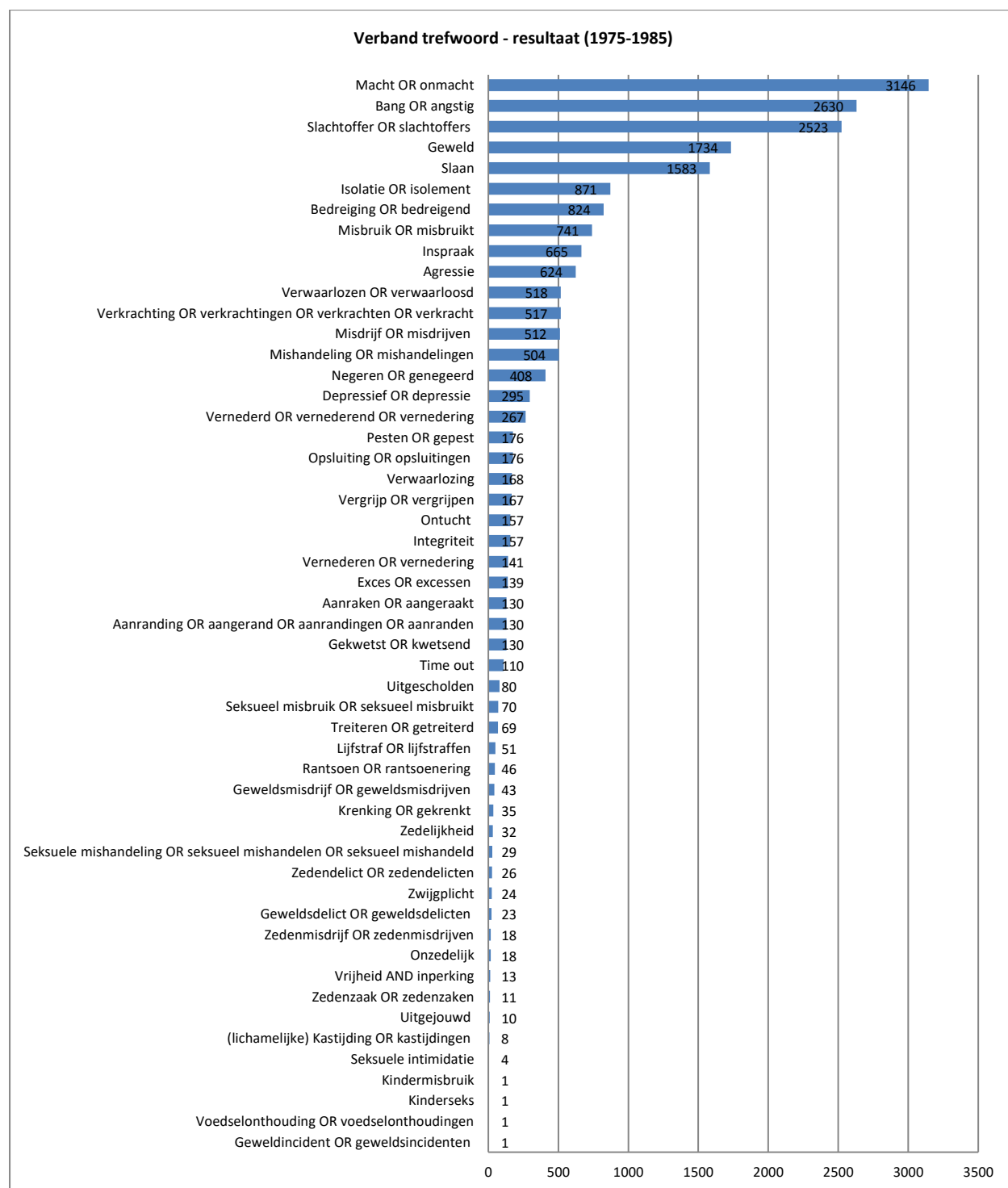
⁹³ 'Directeur tehuis in arrest na ontucht', *Het Parool* 22 augustus 1974, p. 5.

⁹⁴ 'Directeur tehuis bekent ontucht', *De Tijd* 24 augustus 1974, p. 3; 'Bestuur worstelt met crisis rond "De Trintel"', *De Telegraaf* 23 augustus 1974, p. 5.

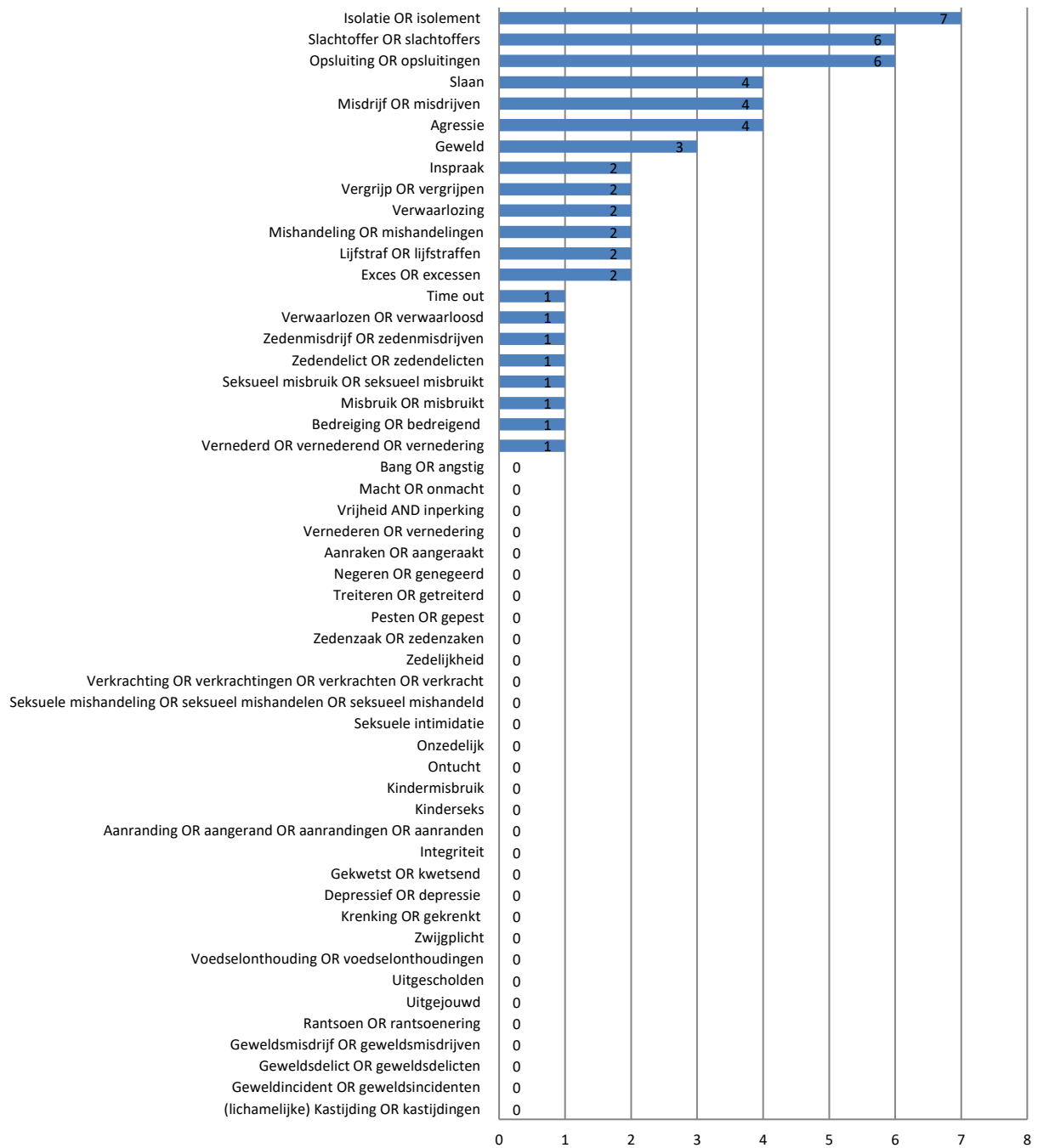
6. Periode 1975-1985

In deze periode is er een intensivering van de algemene treffers. Het totaal aantal treffers is 20.757 waarvan 54 relevant. Er is sprake van een afname van relevante treffers ten opzichte van het vorige decennium. Belangrijk om in ogenschouw te nemen, is dat het aantal afzonderlijke krantenartikelen die zijn opgenomen in Delpher eveneens afneemt in deze periode. Daar tegenover staat dat er in het decennium maar liefst 18 unieke zaken werden besproken in berichtgeving.

6.1. Kwantitatief overzicht

Verband trefwoord - resultaat na screening (1975-1985)

6.2. Chronologische beschrijving

De Telegraaf berichtte op 28 april 1976 over een groepje jongens die in een televisieprogramma op Nederland 2 een boekje openden over misstanden bij kinderbeschermingsinternaat Harreveld in de Achterhoek. In het programma spraken de jongens over de isolatiemaatregelen bij de instelling. Er vonden ook andere strafmaatregelen plaats, zoals het van 21.00 tot 00.00 uur traplopen als er niet goed was schoongemaakt. Volgens de adjunct-directeur van het internaat, J. van der Vliet, maakten de jongens er een veel te sensationeel verhaal van. Hij stelde: "In het afgelopen jaar heeft er één, die wat 'afkoeling' nodig had, een nacht in moeten slapen, maar voor de rest is die cel niet meer gebruikt."⁹⁵ Een kleine twee weken later berichtte *NRC Handelsblad* over geweldpleging door drie jongens bij het rijksinstituut voor jongens Op den Berg te Amersfoort. De pupillen werden verwijderd uit het instituut. De jongens hadden personeelsleden en een bij het instituut aangesloten pastoor bedreigd met onder andere een mes.⁹⁶ Het *Nieuwsblad van het Noorden* schreef op 7 mei 1976 dat er een onderzoek zal worden ingesteld naar drie gevallen van bedreiging van medewerkers van Op den Berg waaronder het geval van de twee jongens die de pastoor bedreigden en twee andere gevallen waarbij medewerkers waren gegijzeld.⁹⁷

Het Vrije Volk berichtte op 2 juni 1976 over een actie van de Belangenvereniging Minderjarigen. De Belangenvereniging had het groepsverblijf van de meisjesafdeling in kindertehuis Het Treekerbergje te Amersfoort bezet. De Belangenvereniging wilde dat een groepsleider die meisjes zou slaan en chanteren zou worden ontslagen. Zolang dit niet was gebeurd, continueerden zij hun actie. De Belangenvereniging vond tevens dat de inwonende meisjes meer invloed op de besluitvorming in het tehuis moesten krijgen.⁹⁸ In oktober datzelfde jaar kwam de Belangenvereniging weer in het nieuws. Het rooms-katholieke observatiecentrum Beukenrode werd bezet door een deel van de bewoners (vijftien van de zestig jongens). De Belangenvereniging steunde de bezetters. Aanleiding was de weigering van de leiding om in te gaan op de eisen van de bewoners. Er zou op Beukenrode tevens geslagen worden. Adjunct-directeur A.G.M. Westhuis stelde dat dit niet systematisch gebeurde maar dat er wel eens een klap viel.⁹⁹ Een dag later berichtte *De Telegraaf* dat veertig jongens het tehuis bezet hielden. Er werd gesteld dat er ook jongens van de Belangenvereniging Minderjarigen meededen. Het slaan werd in het artikel gespecificeerd en teruggebracht naar af en toe een oorvijg uitdelen. De directie overwoog met de jongens in overleg te treden.¹⁰⁰

In september 1976 besteedde *De Telegraaf* aandacht aan het beleid van de Heldringstichtingen in Zetten (in het decennium 1985-1995 zal uitvoerig worden ingegaan op de Heldringstichtingen). De Heldringstichtingen kregen een onderzoek door het ministerie opgelegd naar aanleiding van negatieve publiciteit. Dit mondde uit in een rapport van de Commissie-Dijkhuis. Het rapport beschreef onder andere isoleermaatregelen en het platspuiten van pupillen. De pupillen van de Heldringstichtingen reageerden in de krant door te stellen dat de berichtgeving overdreven werd.¹⁰¹

In het jaar 1977 was er slechts één relevant bericht met betrekking tot geweld. Het *Limburgsch Dagblad* schreef over het internaat Abshoven in Munstergeleen waar ongewenst gedrag van groepsleiders zou plaatsvinden. Een jongen van vijftien jaar zei: "Als wij 's avonds thuiskwamen volgde er regelmatig een scheldpartij. Wat me vooral ergerde was het afreageren op de kleineren in de groep. En als het maar even tegenzat, kon je zonder eten naar boven gaan." Op het moment dat het artikel gepubliceerd werd zouden deze misstanden iets van het verleden zijn en zou er hard gewerkt worden om deze "zwarte jaren uit de geschiedenis van dit internaat te doen vergeten". De directeur van het internaat, Meys, erkende dat de kern van de beweerdde misstanden op waarheid berustte en betreurde het ten zeerste. Hij voelde zich soms machteloos tegen de bewuste groepsleider omdat er niet direct bewijs was voor lijfstraffen en ontslag daardoor lastig was.¹⁰²

⁹⁵ 'Kinderen van internaat klagen hun nood in tv-programma', *De Telegraaf* 28 april 1976, p. 2.

⁹⁶ 'Pupillen verwijderd uit instituut na plegen van geweld', *NRC Handelsblad* 5 juni 1976, p. 3.

⁹⁷ 'Onrust in inrichting te Amersfoort', *Nieuwsblad van het Noorden* 7 mei 1976, p. 3.

⁹⁸ 'Groepsleider slaat meisjes', *Het Vrije Volk* 2 juni 1976, p. 3.

⁹⁹ 'In tehuis valt wel eens een klap', *Het Vrije Volk* 11 oktober 1976, p. 3.

¹⁰⁰ 'Bezetting van observatiehuis', *De Telegraaf* 12 oktober 1976, p. 7.

¹⁰¹ 'Ondanks gruwelverhalen over Heldringstichtingen: "Ze maken van mijn dochter een ander kind"', *De Telegraaf* 8 september 1976, p. 13.

¹⁰² "'Huize Abshoven rekent af met zwart verleden...'", *Limburgsch Dagblad* 19 november 1977, p. 21.

De volgende berichtgeving dateert uit september 1979 en richtte zich op de publicatie van het zwartboek *Rijksinrichtingen* van de BM (een boek waarin misstanden worden aangetoond). *NRC Handelsblad* deed op 26 september 1979 verslag van het zwartboek. In het boek werd beschreven dat de ongeveer vijfhonderd minderjarigen die waren opgenomen in negen rijksinrichtingen regelmatig bloot stonden aan lichamelijke ontberingen, opsluiting in isoleercellen en een intimiderend regime.¹⁰³ *De Waarheid* besprak een aantal voorbeelden. "Alle deuren zitten op slot, zelfs de kamertjes zijn afgesloten. Als je naar de wc moet dan moet je bellen. Als je te vaak belt naar de zin van de leiding dan zeggen ze gewoon, je mag niet meer bellen." En: "In ieder geval is het zo, dat als er een jongen naar een separatiecel wordt gebracht, hij daar vaak letterlijk ingegooid wordt." Het is niet bekend in welke specifieke rijksinrichting dit plaatsvond. Het totaalplaatje gaat om de rijksinrichtingen Eikenstein te Zeist, Den Heyacker te Breda, Kralingen te Rotterdam, het Lloyd-hotel te Amsterdam, De Hunerberg te Nijmegen, Op den Berg te Amersfoort, Overberg te Overberg, Den Engh in Den Dolder en De Lindenhorst te Zeist.¹⁰⁴ Ook *Het Vrije Volk* besteedde aandacht aan het zwartboek. Op 28 september 1979 werd in een artikel gesteld dat maatregelen zoals geweld, tucht, dreigementen en isoleercellen niets goeds brengen.¹⁰⁵ Het opsluiten van pupillen bleef echter gehandhaafd in de jeugdzorg. Uit een wetsontwerp dat in dezelfde maand werd ingediend bleek dat het isoleren van pupillen gangbaar bleef. Wel werd er een maximum aan de maatregel verbonden. Jongeren van zestien en zeventien jaar mochten tot maximaal zes dagen in de isoleercel worden opgesloten, jongeren van veertien en vijftien jaar maximaal vier dagen en jongeren van dertien jaar of jonger mochten maximaal twee dagen in de cel worden geplaatst.¹⁰⁶

Op 11 november 1979 deed zich een geweldsincident bij de inrichting De Helper Haven te Groningen.¹⁰⁷ *De Leeuwarder Courant* schreef dat het nachthoofd van De Helper Haven, mevrouw E.M. Stouten-De Rijk, door een zeventienjarige pupil, J.M.S.B., door messteken en een wurggreep om het leven was gebracht.¹⁰⁸ Tegenover de politie verklaarde de jongen dat hij het nachthoofd in een wurggreep had genomen en haar daarna met een mes in de buik en in de hals had gestoken.¹⁰⁹ Een duidelijk motief gaf B. niet. De jongen zou al zijn hele leven in inrichtingen verblijven.¹¹⁰

Eenzame opsluiting is in dit decennium een terugkerend thema. In een artikel van *Het Vrije Volk* werd aan de staatssecretaris van justitie gerefereerd, die in 1971 in reactie op Kamervragen had gezegd: "Eenzame opsluiting voor straf in een kleine ruimte komt in ons land niet voor." De Kamervragen en reacties resulteerden in richtlijnen waarin werd vastgelegd dat isolatie van kinderen onder de veertien jaar onwenselijk is en dat afzonderingen die langer dan 24 uur duren onmiddellijk moesten worden gemeld. Voorts ging het artikel in op het zwartboek *Zetten, zat, gezeten* dat in 1974 gepubliceerd werd en waarin onthullingen werden gedaan over misstanden bij de tehuizen van de Helderstichtingen waar kinderen van acht à negen jaar geïsoleerd zouden worden. De in 1975 ingestelde Commissie-Dijkhuis concludeerde dat er in de tehuizen van de Helderstichtingen verschillende vormen van isolatie plaatsvonden, als maatregel voor zowel kleine als grote vergrijpen. De politiek beloofde verbetering. Echter, de isolatiemaatregelen bleven nog voorkomen. Volgens het dossier *Je voelt je als een beest. Isolaties van minderjarigen in Nederlandse tehuizen* door Waer Gebeurt, een samenwerkingsverband van organisaties voor alternatieve hulpverlening, vonden de maatregelen vaak plaats bij agressie, als pupillen niet mee wilden doen en als pupillen voor het eerst aankwamen bij de inrichting. De isolaties zouden wel teruglopen.¹¹¹ Ook in de documentaire 'Tehuis kinderen', die werd uitgezonden door Veronica Omroep Organisatie op 24 oktober 1979, werd veel kritiek geuit op het beleid in sommige kindertehuizen. Er werd gesproken over autoritaire begeleiding, het gebruiken van pupillen voor proeven en seksueel misbruik.¹¹² minister J. de Ruiter en staatssecretaris E.A. Haars (justitie) waren uiteindelijk bereid tot een concessie waarin werd

¹⁰³ 'Misstanden in rijkstehuizen minderjarigen in zwartboek', *NRC Handelsblad* 26 september 1979, p. 3.

¹⁰⁴ 'Het nieuws uitgelicht. Het Zwartboek Rijksinrichtingen', *De Waarheid* 28 september 1979, p. 9.

¹⁰⁵ 'Meeste kindertehuizen kunnen wel dicht', *Het Vrije Volk* 28 september 1979, p. 4.

¹⁰⁶ 'Kritiek op omstreden straf in inrichtingen voor jongeren. Rijk handhaaft isolatiecel', *Trouw* 28 september 1979, p. 5.

¹⁰⁷ 'Nachthoofd door jongen gedood', *Trouw* 12 november 1979, p. 3.

¹⁰⁸ 'Nachthoofd in inrichting door pupil vermoord', *Leeuwarder Courant* 12 november 1979, p. 3.

¹⁰⁹ 'Voogdijpupil steekt begeleidster dood', *De Telegraaf* 12 november 1979, p. 3.

¹¹⁰ 'Jongen (17) wurgt nachthoofd', *Het Vrije Volk* 12 november 1979, p. 1.

¹¹¹ 'Dossier "waer gebeurt". In isoleercel voel je je als 'n beest', *Het Vrije Volk* 21 januari 1980, p. 9.

¹¹² 'Tv-documentaire "Tehuis kinderen". Het plaatsen van kinderen is eigenlijk een soort dump', *Nieuwsblad van het Noorden* 24 oktober 1979, p. 2.

bepaald jongeren in rijksinrichtingen korter af te zonderen. Isolatie als disciplinaire straf werd afgeschaft, maar isolatie als louter pedagogische actie bleef toegestaan. Pupillen die ouder zijn dan veertien mochten voortaan niet langer dan twee dagen worden geïsoleerd met een mogelijkheid tot verlenging van nog eens twee dagen.¹¹³ *De Waarheid* deed vervolgens verslag van een wetsontwerp van CPN-kamerlid Ina Brouwer over de rechtspositie van pupillen in inrichtingen. Brouwer was een fel opponent van de isolatiemaatregelen. Ook was zij tegen het beperkte beklagrecht van de jongeren. Naast schriftelijke mogelijkheden tot klagen zouden er ook mondelinge of telefonische mogelijkheden moeten komen.¹¹⁴

Het isolatievraagstuk kwam in 1980 meermaals aan bod en vond in verschillende domeinen plaats, zoals de media, de politiek en de sector zelf.¹¹⁵ Het *Nederlands Dagblad* deed op 8 februari 1980 verslag van een interview met A.H. Klapwijk, directeur van kindertehuis De Driehoek te Ede. Klapwijk maakte onderscheid tussen opvoeden en behandelen. De isoleercel heeft volgens hem geen plaats in de opvoeding, maar bij behandelingstehuizen hoeft er geen bezwaar tegen te bestaan. De isoleercel zou in de medische sector thuishoren en is geen opvoedkundig instrument.¹¹⁶ *NRC Handelsblad* berichtte diezelfde dag over het standpunt van de staatsecretaris van Justitie, mw. Haars, die anders over het isolatievraagstuk dacht. Haars: "verschrikkelijk moeilijke jongens en meisjes moeten wel eens tegen zichzelf beschermd worden of hun inrichtingsgenoten tegen hen." De staatsecretaris wilde geen einde maken aan eenzame opsluiting.¹¹⁷

Het dossier van 'Waer gebeurt' bleek invloedrijk tijdens deze periode. Het onderzoek van 'Waer gebeurt' baseerde zich op meer dan tweehonderd geënquêteerde pupillen. 85 pupillen gaven aan dat zij te maken hebben gehad met isolatie die tussen de vijf uur en drie weken duurde. De gemiddelde lengte bedroeg meer dan 100 uur. Het isoleren zou voornamelijk plaatsvinden in zogenoemde eindstations zoals de Heldringstichtingen in Zetten, opvangcentrum Het Poortje in Groningen, het meisjeshuis Vredestein in Rotterdam en in de Rijksinrichting Op de Berg in Amersfoort.¹¹⁸ Het feministische televisieprogramma 'Ot... en hoe zit het nou met Sien?' dat werd uitgezonden door de NOS besteedde aandacht aan het dossier en besprak verder drie gevallen van meisjes die in kinderbeschermingstehuizen hadden gewoond, aldus *Nieuwsblad van het Noorden*. De Heldringstichtingen kwamen wederom aan bod. Pupillen zouden daar straf krijgen als ze te laat waren voor het eten.¹¹⁹ De programmamakers stelden verder dat in het bijzonder meisjes in kindertehuizen werden onderdrukt. Een meisje uit de Heldringstichtingen zou op haar dertiende de prikpil toegediend gekregen hebben onder het mom van een kalkinjectie. Ze menstrueerde toen nog niet en het gevolg was dat haar lichaam helemaal in de war raakte.¹²⁰

De laatste berichtgeving in 1980 betrof een interview met de zeventienjarige pupil Ron Nauta uit Amsterdam. Ron had zijn hele leven in verschillende kindertehuizen gewoond, wilde zelf later groepsleider worden en reflecteerde op agressie binnen de tehuizen. Hij vond agressie ook harde muziek aanzetten. Een andere vorm is slaan. Ron stelde dat hij ook weleens een hoofdleider had gehad die hem "een pak op [z'n] falie heeft gegeven waar jij van achterover slaat". Ron vond dit echter rechtvaardig.¹²¹

De discussie over isolatiemaatregelen continueerde zich in 1982. *De Waarheid* voerde principiële argumenten aan tegen de isolatiemaatregelen. Door naar het machtsmiddel te grijpen zou een fundamentele fout begaan worden. Het zou beter zijn gedrag van pupillen te sturen door te "solidariseren".¹²² In het Jongeren Opvang Centrum (JOC) in Diemen moesten pupillen in

¹¹³ 'Kortere afzonderingsduur voor jongeren in rijksinrichtingen', *NRC Handelsblad* 9 september 1981, p. 2.

¹¹⁴ 'Ina Brouwer in de Tweede Kamer: Minderjarige in inrichting moet meer rechten krijgen', *De Waarheid* 10 september 1981, p. 3.

¹¹⁵ 'Brieven Tehuiskinderen', *Het Vrije Volk* 25 maart 1980, p. 11.

¹¹⁶ 'Directeur De Driehoek over isoleercel: "Eenzame opsluiting kan nooit opvoedkundige maatregel zijn"', *Nederlands Dagblad* 8 februari 1980, p. 5.

¹¹⁷ 'Haars: erg lastig kind moet soms in een isoleercel', *NRC Handelsblad* 8 februari 1980, p. 3; 'Haars blijft bij isoleercellen', *De Waarheid* 9 februari 1980, p. 7.

¹¹⁸ 'Moeizaam onderzoek van "Waer gebeurt" naar toestand in tehuizen. Kinderen nog steeds in isoleercel', *Trouw* 22 januari 1980, p. 10.

¹¹⁹ "'Ot... en hoe zit het nou met Sien?" Meisjes in kinderbeschermingstehuizen', *Nieuwsblad van het Noorden* 26 maart 1980, p. 2.

¹²⁰ 'Ot en Siem over meisjes in tehuizen', *Leeuwarder Courant* 26 maart 1980, p. 2.

¹²¹ 'Onderzoek naar agressie kost geld en lost niet op', *De Waarheid* 19 juni 1980, p. 4.

¹²² 'Isoleercellen', *De Waarheid* 16 april 1982, p. 8.

voorkomende gevallen een nacht in de onverwarmde isoleercel doorbrengen in hun pyjama.¹²³ Er werd voorts felle kritiek geuit in *De Waarheid* op de nieuwbouwplannen van het JOC. In de bouwplannen waren isoleercellen opgenomen.¹²⁴

In een artikel van *De Telegraaf* werden de ervaringen van de zusjes Annemarie en Mariandel in weeshuis Groenestein beschreven. Annemarie plaste soms in bed. Als straf werd ze afgeranseld met het natte laken, onder een koude douche gezet, kopje onder geduwd in een ijskoud bad en de volgende dag moest ze een uur met de natte broek in haar hand in de hoek staan zodat iedereen het kon zien. De zusjes hadden tevens ervaring met eenzame opsluiting. De nonnen die het weeshuis beheerden hadden zelfs een keer de hond op Mariandel afgestuurd omdat ze niet snel genoeg terugkwam van het speelkwartier. Ze hield er een litteken op haar knie aan over. Het is onduidelijk wanneer deze gebeurtenissen plaatsvonden.¹²⁵

In april 1983 stuitte het maatschappelijk debat over de misstanden in de residentiële en justitiële jeugdzorg op verweer. Ouders van pupillen van het in opspraak geraakte internaat Prinses Marijke te Groningen stelden dat zij zich niet konden vinden in het zwartboek van de Belangenvereniging Minderjarigen. De leiding van het internaat werd beschuldigd van intimidatie en machtsmisbruik. De ouders vonden echter dat hun zoons en dochters op een goed internaat zaten. De ouders overwoogen juridische stappen. Ze vonden dat organisaties van buiten zich niet met hun kinderen moesten bemoeien.¹²⁶

De Waarheid berichtte op 17 januari 1984 over het Kinderbeschermingstribunaal, een forum over de stand van zaken in de kinderscherming dat 15 januari in Amsterdam werd georganiseerd door het Jongeren Advies Centrum, de Belangenvereniging Minderjarigen en het comité Kindervuist (organisaties die pleitten voor alternatieve hulpverlening). Er vonden veel emotionele getuigenverklaringen plaats die de hoofdaanklachten van machtsmisbruik, controle, isolatie en discriminatie kracht bij zetten. De Kinderbescherming werd op alle punten schuldig verklaard. Veel getuigen verklaarden nog steeds last te hebben van hetgeen hen in de tehuizen was overkomen. In het bijzonder de isolatiecel kreeg felle kritiek.¹²⁷ Het isoleren van pupillen bleef dit jaar een prangende kwestie.¹²⁸

In *Het Vrije Volk* werd op 2 december 1984 aandacht besteed aan een moord bij het jeugdtehuis aan de Moesstraat in Groningen. Een achttienjarige pupil, Monika Feeks, werd dood aangetroffen. De politie concludeerde dat het meisje gewurgd was. In de berichtgeving werd geen concrete dader aangewezen.¹²⁹

Tijdens het slotjaar van dit decennium ging de discussie over isolatiemaatregelen in tehuizen voort. Het *Nederlands Dagblad* berichtte op 19 juni 1985 over een actie van de Belangenvereniging Minderjarigen waarbij in Zetten het huis van directeur H. Finkensieper van de Heldringstichtingen werd beklad. De actievoerders stelden dat de methoden die de Heldringstichtingen gebruikte onaanvaardbaar zijn. De specifieke behandelmethode waar de Belangenvereniging tegen ageerde betrof eenzame opsluiting.¹³⁰

De Belangenvereniging bleef in het nieuws komen. Circa twee maanden later berichtte *De Waarheid* dat volgens de Belangenvereniging Minderjarigen en het Jongeren Advies Centrum kinderen in tehuizen onrechtmatig geïsoleerd worden. Met name de rijksinrichtingen en de particuliere inrichtingen zouden de regels overtreden. Een ex-groepsleider van het Jongeren Opvang Huis in Amsterdam, Rolf Schaap, gaf een voorbeeld: "Wanneer je 's avonds en 's nachts met veel minder personeel bent, is het al gauw wanneer iemand al te lastig gedrag vertoont, hup, in de isoleercel."

¹²³ 'Onthulling weggelopen jongens. JOC Diemen stopt kinderen in isoleercel', *De Waarheid* 18 februari 1982, p. 7.

¹²⁴ 'Isoleercellen 2', *De Waarheid* 19 april 1982, p. 8.

¹²⁵ 'Het aangrijpende relaas van twee weeshuismeisjes. "Ik hoor mijn zusje Alie nog gillen..."', *De Telegraaf* 12 juni 1982, p. 69.

¹²⁶ "'Zwartboek staat vol leugens." Ouders "Prinses Marijke" willen stappen tegen BM', *Nieuwsblad van het Noorden* 27 april 1983, p. 13.

¹²⁷ 'Kinderbescherming schuldig bevonden', *De Waarheid* 17 januari 1984, p. 3.

¹²⁸ 'Ouders gedragsgestoorden protesteren. "Vastbinden en isoleercel gevolgen van bezuinigingen"', *Leeuwarder Courant* 17 november 1984, p. 13.

¹²⁹ 'Meisje gewurgd in jeugdhuis', *Het Vrije Volk* 4 december 1984, p. 3.

¹³⁰ 'BM beklad huis directeur inrichting', *Nederlands Dagblad* 19 juni 1985, p. 6.

Hierin moet dan volgens de regels eerst door de directeur toegestemd worden maar om die tijd is de man gewoonlijk niet op z'n werk aanwezig. En dan doe je het toch." Het artikel besloot met een oproep van de Belangenvereniging Minderjarigen en het Jongeren Advies Centrum om meer duidelijkheid over eenzame opsluiting en een herziening van het middel als oplossing.¹³¹

De Waarheid illustreerde het isolatievraagstuk vier dagen later aan de hand van de ervaringen van Ronald (achternaam onbekend) die onder andere in een rijksinrichting verbleef. "Al zat ik nog zo lang in zo'n separeer- of isoleercel, ik wou niet zwichten. Het langste was tien dagen. Ze kwamen wel eten brengen. Of je kon naar de wc, maar verder was je afgezonderd."¹³²

6.3. Conclusie

De berichtgeving tijdens de periode 1975-1985 ging over fysieke en emotionele mishandeling in de residentiële en justitiële jeugdzorg. De berichtgeving toont gevallen waarbij groepsleiders pupillen mishandelen, soms als onderdeel van de instellingsmethodiek. Aan de andere kant berichtte de media over pupillen die de groepsleiding mishandelden. In één geval werd een groepsleider vermoord door een pupil bij een justitiële instelling. Daarnaast was er berichtgeving over pupillen die werden gebruikt voor experimenten c.q. kalmerende middelen werden toegediend. De berichtgeving over emotionele vormen van geweld ging in de eerste plaats over het isoleren van pupillen. De duur en toelaatbaarheid van het isoleren van pupillen was een onderwerp van het publieke debat. Verder werd er in de media-aandacht besteed aan scheldpartijen en dreigementen. Er werd zowel bericht over pupillen die medewerkers bedreigden als over groepsleiders die pupillen bedreigden. Misstanden in de residentiële en justitiële sector werden vaak met de publicatie van een zwartboek, door de Belangenvereniging Minderjarigen of door de media zelf aan de kaak gesteld. In de berichtgeving zijn ten slotte weinig gevallen van seksueel geweld geconstateerd tijdens dit decennium.

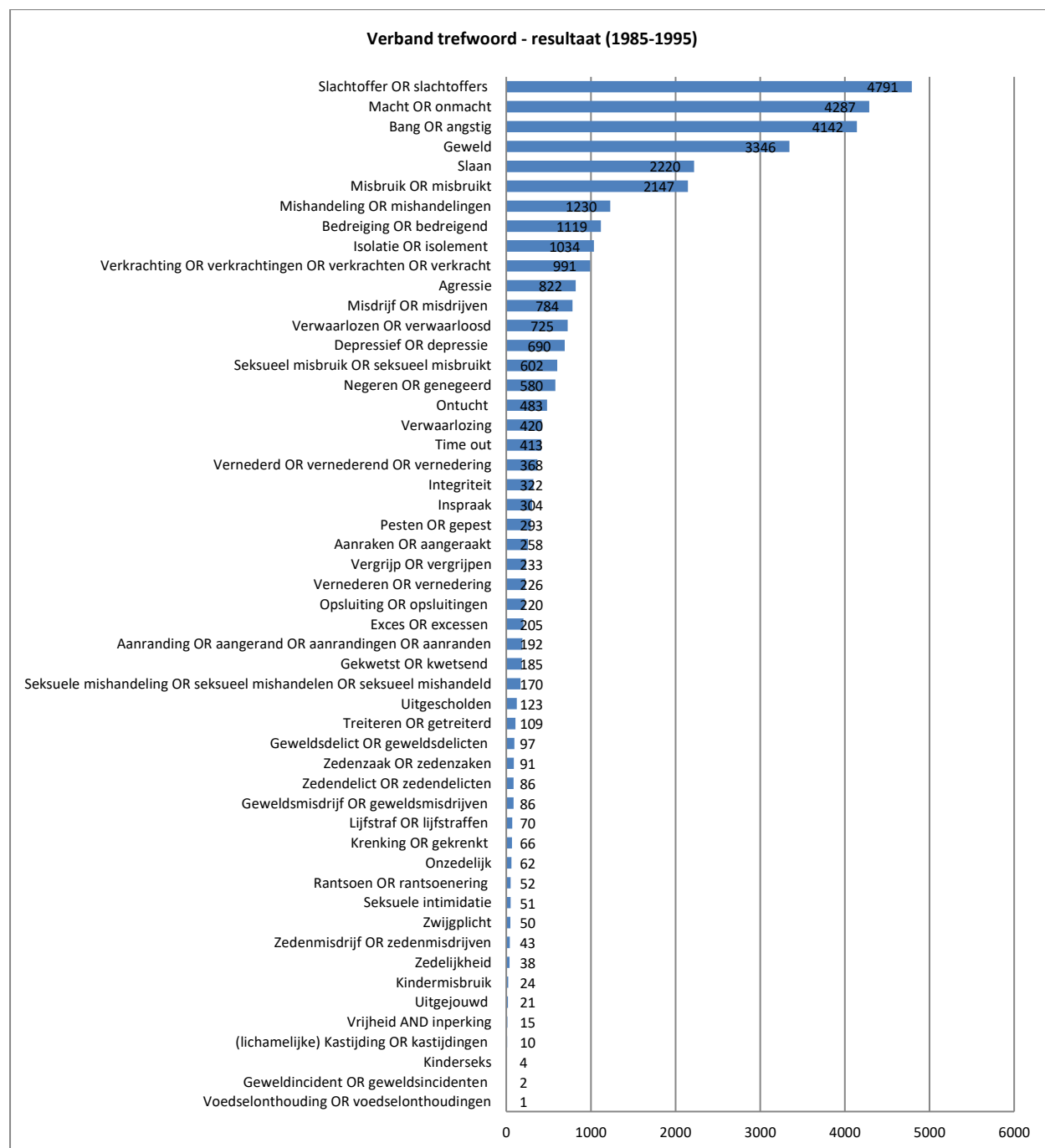
¹³¹ 'In kindertehuizen wordt onduidelijk veel geïsoleerd', *De Waarheid* 26 september 1985, p. 3.

¹³² 'In de isoleercel: "Dan ben ik maar slecht"', *De Waarheid* 30 september 1985, p. 2.

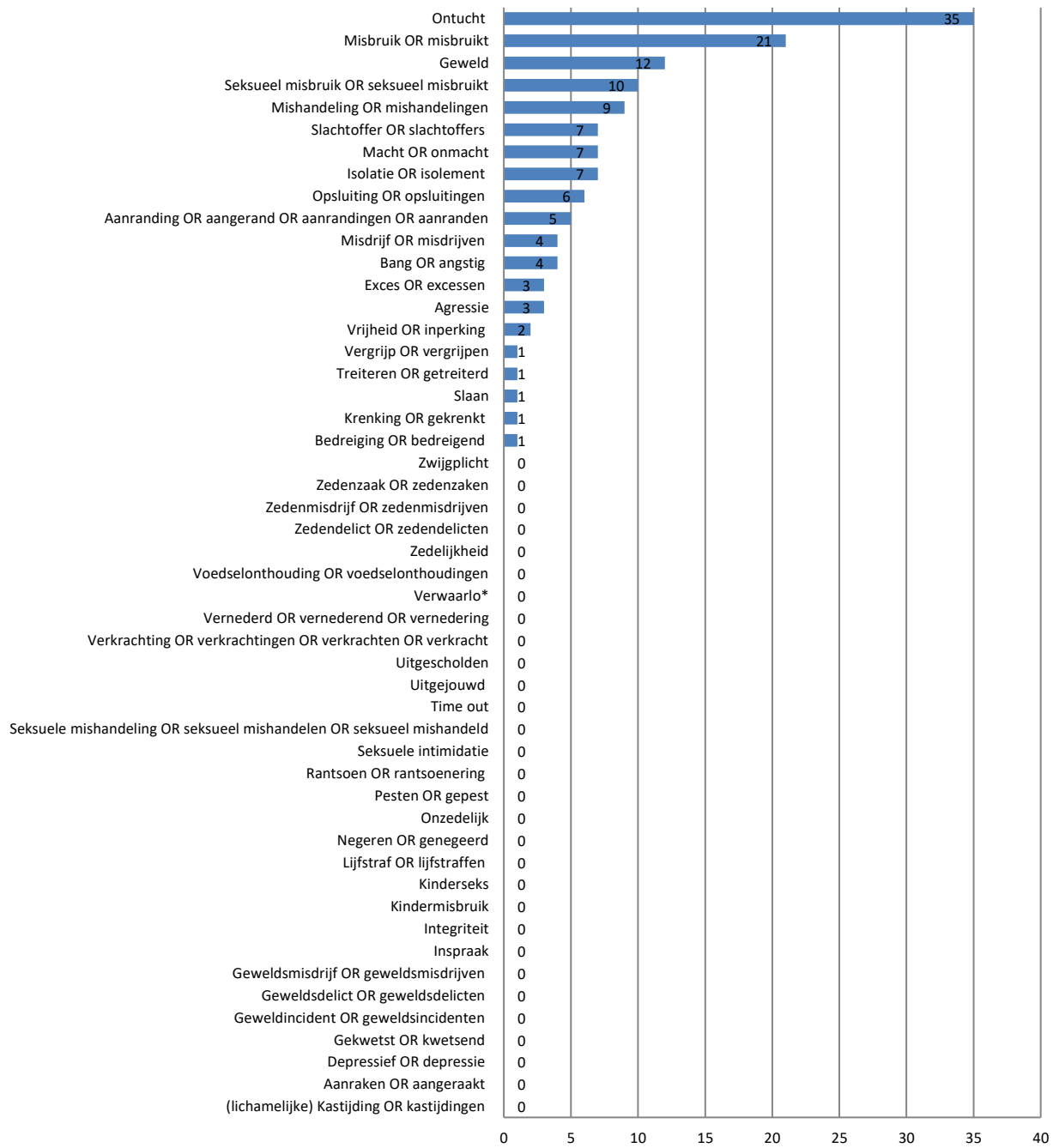
7. Periode 1985-1995

Het decennium 1985-1995 kent een significante stijging van zoektreffers, maar liefst 34.903 treffers waarvan 141 relevant. Dat is een opmerkelijk gegeven omdat de database van Delpher juist kleiner wordt. Deze aanzienlijke stijging van relevante treffers kan worden verklaard door de grote aandacht voor het schandaal rond directeur Finkensieper van de Heldringstichtingen die de berichtgeving domineerde. Dit is terug te zien in het aantal unieke zaken die terugkomen in de berichtgeving. De media berichtte deze periode over slechts 13 verschillende zaken.

7.1. Kwantitatief overzicht

Verband trefwoord - resultaat na screening (1985-1995)

7.2. Chronologische beschrijving

Deze paragraaf bespreekt de mediaberichtgeving over geweld binnen de residentiële en justitiële jeugdzorg chronologisch met uitzondering van de grote zaak over Finkensieper die zoveel mogelijk coherent wordt beschreven.

De eerste berichtgeving tijdens het decennium vond plaats op 6 februari 1986. *Het Parool* besteedde aandacht aan een actie van de Belangenvereniging Minderjarigen die op 5 februari een protest voerde bij tehuis Op den Berg te Amersfoort. Aanleiding voor de actie was een conflict tijdens Oud en Nieuw tussen de bewoners van het tehuis en de leiding. De jongens wilden naar buiten maar hadden hiervoor geen toestemming. De leiding sloot de jongens als reactie op in hun kamer, in sommige gevallen wel voor twee weken.¹³³

Circa één jaar later, tussen 27 en 29 januari 1987, is er berichtgeving over een rapport van Defence for Children International (DCI). *Trouw* beschreef het rapport als een onderzoek naar eenzame opsluiting van minderjarigen in rijksinrichtingen en jeugdinternaten. DCI stelde dat in 1985 in Nederland eenzame opsluiting 480 keer was voorgekomen; in 1980 was dat 1376 keer. Deze significante afname werd deels verklaard door een verandering van de richtlijnen waardoor het zicht op het aantal gevallen vertroebeld was. In het DCI-rapport werden de schadelijke gevolgen van eenzame opsluiting aangekaart.¹³⁴ Het *Nieuwsblad van het Noorden* besprak het rapport eveneens. In het artikel werd ook aandacht besteed aan de argumentatie van de hulpverlening die stelde dat afzondering een rustgevend effect op het kind heeft.¹³⁵ DCI gaf ook een concreet advies aan de politiek. Er moest volgens haar een commissie komen die eenzame opsluiting van jongeren in tehuizen zou inventariseren. De commissie zou ervoor moeten zorgen dat de afzondering niet langer dan een paar uur zou duren. Uiteindelijk was het streven er op gericht dat plaatsing buiten de groep werd afgeschaft, aldus *De Volkskrant*.¹³⁶ Een kleine maand later verdiepte het *Nieuwsblad van het Noorden* het thema door middel van een reactie van een voormalige pupil, André, die in totaal zo'n vier maanden in een isoleercel had doorgebracht. Hij beschreef de isoleercel als volgt: "Er staat helemaal niets in, je wordt er echt niet rustig van, zoals de groepsleiders propageren. Je gaat erin omdat je wil gebroken moet worden, zodat de groepsleiders je naar hun idee weer op kunnen bouwen. Maar je wordt er hartstikke gek. Na twee dagen ga je met de muren praten, na vier dagen gedraag je je als een beest, je kruipt over de grond en krabt aan de muren."¹³⁷

De Telegraaf berichtte een jaar later over een zaak met betrekking tot ontucht in jongensopvanghuis De Waddenhoeve bij St. Annaparochie, gepleegd door Piet G., een voormalig leidinggevende. G. had met een jongen het bed gedeeld. De jongen deed vervolgens aangifte bij de Leeuwarder politie. Het bestuur van het jongenshuis stelde dat het hier om een incident ging.¹³⁸

Tegen het einde van 1988 begon de berichtgeving over een casus waar de media uitgebreid over zou gaan berichten. Dit was de eerste grote zaak van ontucht met minderjarigen binnen een instelling voor jeugdzorg, de zogenoemde affaire-Finkensieper. De kwestie genereerde veel aandacht voor ongewenste intimiteiten en grensoverschrijdend gedrag.¹³⁹ *Het Vrije Volk* berichtte op 1 december 1988 dat directeur Finkensieper van de Heldringstichtingen te Zetten voor onbepaalde tijd was geschorst op basis van klachten van een drietal oud-pupillen. Het was de tweede maal dat er klachten tegen Finkensieper waren ingebracht. De eerste maal was in een zwartboek van de Belangenvereniging Minderjarigen uit 1985 over de behandelmethoden van Finkensieper, waarbij lichamelijk en psychisch geweld werd aangewend en de pupillen seksuele handelingen moesten verrichten.¹⁴⁰ De aard van de klachten tegen Finkensieper werd duidelijk in februari 1989.

¹³³ 'Geen vrije toegang BM in "moeilijk" tehuis Amersfoort', *Het Parool* 6 februari 1986, p. 8.

¹³⁴ 'Eenzame opsluiting alleen maar schadelijk. Isolatie komt volgens DCI vaak voor in jeugdinternaten', *Trouw* 27 januari 1987, p. 11.

¹³⁵ 'Honderden kinderen in isoleercel', *Nieuwsblad van het Noorden* 27 januari 1987, p. 5.

¹³⁶ 'Afschaffing bepleit van eenzame opsluiting jongeren', *De Volkskrant* 28 januari 1987, p. 6.

¹³⁷ 'Jaarlijks duizenden jongeren in afzondering. "In een isoleercel word je echt niet rustig"', *Nieuwsblad van het Noorden* 16 februari 1987, p. 6.

¹³⁸ 'Ontuchtzaak jeugdleider al maanden in onderzoek', *De Telegraaf* 18 februari 1988, p. 7.

¹³⁹ Dekker, J. H. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten deelonderzoek 1 van de commissie-Samson: Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdzorgsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg*. Groningen, pp. 213, 345.

¹⁴⁰ 'Directeur Heldringstichting geschorst', *Het Vrije Volk* 1 december 1988, p. 6.

NRC berichtte op 27 februari dat Finkensieper werd beschuldigd van ontucht met meisjes in de leeftijd dertien tot achttien jaar die aan zijn zorg waren toevertrouwd. De ontucht had tussen 1971 en 1987 bij de Heldringstichtingen en de kliniek voor jeugdpsychiatrie De Lingewal plaatsgevonden.¹⁴¹ Finkensieper werd vervolgens gearresteerd.¹⁴² Ook de *Leeuwarder Courant* besteedde aandacht aan de kwestie en schreef dat er twaalf aangiften waren gedaan. Volgens een woordvoerder van de politie waren de slachtoffers soms wekelijks, soms maandelijks seksueel misbruikt.¹⁴³ Finkensieper werd op grond van de klachten op 1 februari 1989 ontslagen en op 27 februari aangehouden.¹⁴⁴

Op 28 februari besteedde *NRC Handelsblad* uitgebreider aandacht aan de achtergronden van de arrestatie van Finkensieper. Naast de twaalf ex-pupillen die aangifte hadden gedaan sprak de recherche ook met ex-pupillen die geen aangifte wilden doen, omdat ze niet wilden, niet durfden of omdat ze daar om andere redenen mentaal niet aan toe waren.¹⁴⁵ *Trouw* berichtte diezelfde dag dat het misbruik hoofdzakelijk in de instelling plaatsvond, maar dat Finkensieper ex-pupillen ook enkele keren thuis had bezocht. De klachten over Finkensieper kwamen vrijwel altijd neer op een nachtelijk therapeutisch gesprek waarbij de pupil uit de kleren werd gepraat en verbaal gedwongen werd seksuele handelingen te verrichten.¹⁴⁶

Er zou in de periode volgend op de arrestatie van Finkensieper steeds meer duidelijk worden over de aard en omvang van de ontucht. Op 1 maart 1989 werd in *Het Vrije Volk* bericht over de ervaringen van een ex-pupil, Annie (pseudoniem). Annie stelde dat er sprake was van lichamelijke en geestelijke mishandeling, marteling en misbruik van pupillen door ze te gebruiken voor experimenten met medicijnen. Annie besprak ook het klimaat in de tuchthuizen, waaronder de isolatiecel. De enige manier om aandacht te krijgen was volgens haar zelfverwonding. Annie sneed haar polsen door. Ze kwam toen terecht in het Sint Radboudziekenhuis waar ze kennis maakte met het hoofd van de afdeling jeugdpsychiatrie, Finkensieper. Ze kwam vervolgens in Zetten terecht. Annie maakte daar opvoedmaatregelen mee als koude douches als je lastig was, vastgebonden worden en met sterke medicatie worden gekalmeerd.¹⁴⁷ Veel pupillen ervoeren deze zogeheten heropvoeding als een lijdensweg.¹⁴⁸

In de nasleep van Finkensiepers arrestatie meldden meer vrouwen zich bij de politie met soortgelijke beschuldigingen. *Trouw* berichtte op 2 maart 1989 dat er zich nog eens vier ex-pupillen hadden gemeld. De reactie van de Heldringstichtingen kreeg ook meer aandacht. Bestuursvoorzitter W. Bakker zei dat er weleens anonieme klachten binnen waren gekomen, maar dat hier niet veel mee gedaan kon worden. Het vroegere bestuur reageerde verbijsterd en stelde niets van de ontucht te hebben geweten. Er reageerden ook steeds meer ex-pupillen. Opvallend is dat die reacties niet alleen over seksueel misbruik gingen. Sommige vrouwen vertelden bijvoorbeeld dat ze een jaar in een isoleercel hadden gezeten.¹⁴⁹ Op 29 maart besteedde *Trouw* wederom aandacht aan de kwestie en werd meer duidelijk over de reactie van Finkensieper. "Hij ontkent in alle toonaarden." Het aantal aangiften groeide door tot twintig.¹⁵⁰

De juridische implicaties werden gaandeweg duidelijker. Het OM besloot op 30 maart 1989 Finkensieper te vervolgen wegens veelvuldig seksueel misbruik van ex-pupillen.¹⁵¹ De rechtbank besloot de zaak op 6 juni 1989 te behandelen.¹⁵² Er trad echter een complicatie op in het juridisch proces. Op de dagvaarding ontbrak de oproepdatum waardoor deze door de rechtbank nietig moest worden verklaard. Finkensieper kwam dientengevolge op 6 juni op vrije voeten omdat op hetzelfde

¹⁴¹ 'Directeur vast op verdenking van ontucht', *Limburgsch Dagblad* 28 februari 1989, p. 3.

¹⁴² 'Ex-directeur internaat gearresteerd wegens ontucht met meisjes', *NRC Handelsblad* 27 februari 1989, p. 3.

¹⁴³ 'Directeur van Heldringstichting verdacht van ontucht', *Leeuwarder Courant* 27 februari 1989, p. 3.

¹⁴⁴ 'Bij Heldringstichting in Zetten. Directeur verdacht van ontucht met pupillen', *Nieuwsblad van het Noorden* 27 februari 1989, p. 7.

¹⁴⁵ 'Ex-directeur "Zetten" zou pupillen hebben misbruikt', *NRC Handelsblad* 28 februari 1989, p. 2; 'Directeur inrichtingen in arrest wegens seksueel misbruik', *De Volkskrant* 28 februari 1989, p. 3.

¹⁴⁶ "'Die man werd aan alle kanten gedekt'", *Trouw* 28 februari 1989, p. 3.

¹⁴⁷ "'Je huilde al als je de naam Zetten hoorde'", *Het Vrije Volk* 1 maart 1989, p. 3.

¹⁴⁸ 'Systeem kindertehuizen deugt niet', *Leeuwarder Courant* 1 maart 1989, p. 5.

¹⁴⁹ 'Heldringstichting: ontucht was niet bekend', *Trouw* 2 maart 1989, p. 9.

¹⁵⁰ 'Meer aangiften van seksueel misbruik tegen psychiater', *Trouw* 29 maart 1989, p. 3.

¹⁵¹ 'Ex-directeur van Heldring stichting wordt vervolgd', *NRC Handelsblad* 30 maart 1989, p. 3.

¹⁵² "'In Heldringstichtingen werd gewoon gemarteld'", *De Volkskrant* 1 april 1989, p. 7.

moment de 102 dagen voorlopige hechtenis verlopen waren.¹⁵³ De uiteindelijke datum voor de strafzaak werd 6 december 1989.¹⁵⁴

Echter, voor de strafrechtelijke procedure van start ging, diende zich op 1 november een civiele procedure aan in de vorm van een voorlopige schadeclaim. De eisers, zes vrouwen en een man, claimden 840.000 gulden bij Finkensieper. De raadslieden van de eisers stelden dat de slachtoffers het geld nodig hebben om de "verschrikkelijke ervaringen uit het verleden te verwerken". De ernst van deze ervaringen werd in *Het Vrije Volk* geïllustreerd met de verkrachting van een meisje van 13 door Finkensieper. Het meisje werd gedwongen een verkrachtingservaring uit haar jeugd na te spelen voor een videocamera. Finkensieper verwondde haar daarbij met een mes in been en pols. Later keek hij samen met het meisje naar de opname.¹⁵⁵

De Telegraaf besteedde op 2 december 1989 aandacht aan de inhoud van de klachten die zich voordeden tijdens het kort geding. Het begin van de ervaringen van de ex-pupil Charlotte H. met Finkensieper luidde als volgt: "De volgende dag kwam dr. F. in haar kamer en gaf haar een injectie en tabletjes. De deur van haar kamer ging op slot. Opnieuw ging F. vragen stellen over haar vader, die incest met haar had gepleegd toen ze nog een klein meisje was. Ze was inmiddels spiernaakt. Voordat ze de injectie kreeg, had ze zich moeten uitkleden. Vervolgens heeft hij haar op haar eigen bed vastgebonden en verkracht." Toen Charlotte H. haar moeder vertelde over de gebeurtenissen werd ze door Finkensieper voor gek verklaard. Ze werd daarna opnieuw verkracht. In de isoleercel is ze op een gegeven moment ook geaborteerd door ene zuster Frida. Charlotte H. heeft daarna moeten revalideren in het Wilhelmina Gasthuis te Amsterdam.¹⁵⁶

De schadevergoeding die de ex-pupillen eisten was primair bedoeld voor een alternatieve therapie die de herinneringen aan de seksuele mishandelingen moest doen vervagen. De slachtoffers hadden door hun ervaringen geen vertrouwen meer in reguliere therapie die vergoed werd door het ziekenfonds.¹⁵⁷ Finkensieper ontkende nog steeds alle beschuldigingen. Zijn raadsman, B. van Meer, sloot niet uit dat sommige pupillen hun onlustgevoelens (vaak waren ze al getraumatiseerd voordat ze bij de Heldringstichtingen kwamen) projecteerden op de voormalige directeur.¹⁵⁸ Ook stelde de raadsman van Finkensieper dat het toewijzen van de schadeclaim de strafzaak zou kunnen beïnvloeden.¹⁵⁹ *NRC Handelsblad* berichtte op 17 november over de uitkomst van het kort geding. Finkensieper moest vijf voormalige vrouwelijke pupillen elk een voorschot van drieduizend gulden betalen.¹⁶⁰

De berichtgeving kreeg op 11 december 1989 een opmerkelijke wending. De vader van Finkensieper werd nu ook beschuldigd van seksueel misbruik van pupillen. Hij was werkzaam geweest als predikant-directeur van de Heldringstichtingen. De ex-directeur-psychiater moest zich in maart 1990 verantwoorden voor de rechtbank.¹⁶¹ Het misbruik door J.F. uit Ubbergen (de vader van Finkensieper) zou hebben plaatsgevonden voor 1973. De aanklacht volgde naar aanleiding van telefoontjes naar het Jongeren Advies Centrum van vijf vrouwen tussen de 35 en 60 jaar.¹⁶² De vrouwen verbleven halverwege de jaren vijftig in de inrichting.¹⁶³

De Volkskrant berichtte op 17 maart 1990 over ex-pupil Annie Bijnoord die op 14 maart van haar bed was gelicht door de politie. Tijdens een protestactie tegen het uitstel van de zaak – de rechtszaak werd uitgesteld tot 16 mei – kraakte Annie de brievenbus van Finkensieper en opende een enveloppe met bankafschriften. Ze werd naar eigen zeggen correct behandeld door de politie maar moest wel

¹⁵³ 'Ontuchtige directeur vrij na fout', *Nieuwsblad van het Noorden* 6 juni 1989, p. 1.

¹⁵⁴ 'Ex-pupillen eisen acht ton van oud-directeur Heldringstichting', *Het Vrije Volk* 2 november 1989, p. 5.

¹⁵⁵ 'Ex-pupillen eisen acht ton van oud-directeur Heldringstichting', *Het Vrije Volk* 2 november 1989, p. 5.

¹⁵⁶ 'Dr. F. hield van straf en beloning. Psychiater door ex-patiënten beschuldigd van abortus, injecties, geweld, isolatie, verkrachtingen', *De Telegraaf* 2 december 1989, p. 23.

¹⁵⁷ 'Directeur moet misbruikte pupillen schadeloos stellen', *Nieuwsblad van het Noorden* 17 november 1989, p. 5.

¹⁵⁸ 'Oud-directeur verdacht van jarenlang misbruik 21 kinderen. Ex-pupillen Zetten willen voorschot smartegeld', *Leeuwarder Courant* 2 november 1989, p. 3.

¹⁵⁹ 'Ex-pupillen eisen ruim acht ton van psychiater. Voor ondergane seksuele vernederingen', *Limburgsch Dagblad* 2 november 1989, p. 3.

¹⁶⁰ 'Voorschot vergoeding aan ex-pupillen Zetten', *NRC Handelsblad* 17 november 1989, p. 3.

¹⁶¹ 'Vader ex-directeur Zetten ook verdacht', *NRC Handelsblad* 11 december 1989, p. 3.

¹⁶² 'Vader ging voor in misbruik', *Nieuwsblad van het Noorden* 11 december 1989, p. 5.

¹⁶³ 'Eerder misbruik in Zetten in jaren '50', *NRC Handelsblad* 12 december 1989, p. 7.

de cel in. Vanwege haar verleden ervoer ze dit als zeer traumatiserend. Volgens haar ging het om een treiteractie van de politie, met name omdat de actie 's nachts plaatsvond. Volgens de politie had Annie zelf geweigerd naar Nijmegen te komen.¹⁶⁴

De mannelijke ex-pupil, Richard, die samen met de zes vrouwen het kort geding aanspande maar geen schadevergoeding kreeg, deed op 24 maart 1990 zijn verhaal in het *Limburgsch Dagblad*. Hij vond het discriminerend dat de rechtbank en het Hof (hij ging in hoger beroep) verschil maakten tussen mannelijke en vrouwelijke pupillen. Richard zou hetzelfde door Finkensieper zijn behandeld als de vrouwelijke pupillen. Een voorbeeld: "Hij heeft me laten plassen in van die bekers die je gratis bij de Shell kreeg en me die urine laten opdrinken."¹⁶⁵

In mei 1990, de maand waarin de rechtszaak plaatsvond, was er veel media-aandacht voor de zaak Finkensieper. Op 11 mei besteedde *NRC Handelsblad* aandacht aan de aanloop naar het proces en de manier waarop slachtoffers omgingen met de kwestie. Zo plaatsten slachtoffers bijvoorbeeld advertenties in kranten om elkaar moed in te spreken. Ook werd er een bijeenkomst in Paradiso georganiseerd voor oud-bewoners met als doel alle emoties te kanaliseren.¹⁶⁶ Een van de achterliggende gedachten was dat iedereen zich in Paradiso kon "uitleven". De organisatie, Steunpunt Slachtoffers Zetten, wilde tijdens de rechtszaak geen demonstraties en acties omdat ze bang was dat dat de strafmaat zou kunnen verlagen.¹⁶⁷ De bijeenkomst zelf was emotioneel. De getuige-deskundige seksuoloog J. Frenken moest de zaal verlaten vanwege overheersende emotionele reacties.¹⁶⁸ De dag voor de rechtszaak werd in *Het Vrije Volk* de casus nog eens grondig doorgelicht. Methoden als koude douches, medicijngebruik en isoleren werden daarin benoemd.¹⁶⁹

Tijdens de rechtszaak hekelde de advocaat van Finkensieper, E. Sutorius, de "enorme, buitengewoon eenzijdige publicitaire hetze" en de "publieke steniging". Ook trok de raadsman de verklaringen van de pupillen ernstig in twijfel. In deze verklaringen zijn schuttingtaal, gedwongen masturbatie en naakt zwemmen terugkerende onderdelen. Ook het opsporingsonderzoek, waarin met ongeveer 200 oud-pupillen contact werd gelegd, trok de raadsman in twijfel. Hij stelde dat aan hen te suggestieve vragen waren gesteld. 150 van de oud-pupillen zeiden beslist geen slachtoffer te zijn.¹⁷⁰ Ook getuige-deskundige W.A. Wagenaar zag problemen bij de onderzoeksvragen van de politie. Volgens hem zou er altijd een groep positief responderen bij dergelijke vraagstellingen.¹⁷¹

Tijdens de inhoudelijke behandeling kwam de aard van het seksuele geweld nog eens uitvoerig aan bod. *Het Parool* schreef over ruwe schuttingtaal, seksboekjes, betastingen, gedwongen betasten, isolatie, gedwongen masturbatie, verkrachting, het inbrengen van voorwerpen, naakt in de sauna en het zwembad gaan met pupillen en het naspelen van een verkrachtingsscene. De officier van justitie eiste zes jaar gevangenisstraf tegen Finkensieper.¹⁷² Finkensieper ontkent alles en betoogde dat "het betasten van borsten moet worden gezien als een handeling, passend in een medische setting. En de met een patiënte aangeknoopte relatie moest vooral niet worden beschouwd als een arts-patiëntrelatie, maar als een onduidelijke situatie".¹⁷³ Hij verdedigde zich door te zeggen dat hij zich altijd had ingezet om het leefklimaat in het internaat te verbeteren en dat hij geprobeerd had dingen terug te draaien die achteraf gezien als seksuele machtsuitoefening konden worden aangemerkt.¹⁷⁴ *De Telegraaf* berichtte op 18 mei dat Finkensieper in zijn slotwoord zei vrijspraak te verwachten.¹⁷⁵

¹⁶⁴ 'Misbruikte ex-bewoonster inrichting van bed gelicht', *De Volkskrant* 17 maart 1990, p. 6.

¹⁶⁵ "'Hij noemde me hondje'", *Limburgsch Dagblad* 24 maart 1990, p. 37.

¹⁶⁶ 'Aan vooravond van zedenzaak campagne tegen ex-directeur van inrichtingen in Zetten', *NRC Handelsblad* 11 mei 1990, p. 7.

¹⁶⁷ 'Slachtoffers "Zetten" bijeen. Ex-pupillen van dr. F. in Paradiso', *Het Parool* 12 mei 1990, p. 3.

¹⁶⁸ 'Slachtoffers dr. F. pogen zich samen te beheersen', *De Volkskrant* 15 mei 1990, p. 8.

¹⁶⁹ 'De seksuele terreur van een Betuwse psychiater', *Het Vrije Volk* 15 mei 1990, p. 6.

¹⁷⁰ 'Raadsman hekelt "hetze" in zaak F.', *NRC Handelsblad* 17 mei 1990, p. 2.

¹⁷¹ 'Reken maar. Selectief verhoor', *NRC Handelsblad* 22 mei 1990, p. 20.

¹⁷² 'Eis zes jaar tegen ex-directeur Zetten', *Het Parool* 17 mei 1990, p. 3.

¹⁷³ 'Pupillen als weerloze voorwerpen gebruikt', *Het Vrije Volk* 17 mei 1990, p. 5.

¹⁷⁴ 'F. wilde 'leefklimaat' verbeteren', *NRC Handelsblad* 18 mei 1990, p. 2; "'Ik wilde het leefklimaat verbeteren." Zettense psychiater is door de bodem van zijn bestaan gezakt', *Het Vrije Volk* 18 mei 1990, p. 5.

¹⁷⁵ 'Zettense verdachte verwacht vrijspraak', *De Telegraaf* 18 mei 1990, p. 7.

Finkensieper werd uiteindelijk conform de eis van de officier veroordeeld tot zes jaar gevangenisstraf voor ontucht op grote schaal met pupillen in de inrichtingen waar hij gewerkt had.¹⁷⁶ Hij werd onder andere schuldig bevonden aan verkrachting van een pupil, het inbrengen van voorwerpen in de vagina van een meisje en het betasten van de borsten en vagina's van een paar pupillen.¹⁷⁷ De rechtbank verbood Finkensieper elf jaar zijn beroep uit te oefenen.¹⁷⁸ Hij ging in hoger beroep.¹⁷⁹

In deze periode kwamen er maatschappelijke reacties op de kwestie Finkensieper. *Het Parool* berichtte op 15 september 1990 over een actie van de Stichting Steunpunt Zetten. De actievoerders, allen slachtoffers van Finkensieper, bezetten op 14 september een gebouw van de Heldringstichting en eisten verantwoordelijkheid van het bestuur voor het jarenlange misbruik van pupillen.¹⁸⁰ De stichting dwong vervolgens een gesprek af met het bestuur van de Heldringstichting dat 18 september zou plaatsvinden. Het bewuste bestuur van de Heldringstichting zat er niet tijdens de periode van Finkensieper. De ex-voorzitter van het bestuur ontkende iets geweten te hebben van het seksueel misbruik. Louter de klachten met betrekking tot de behandelmethode van Finkensieper, waaronder het toedienen van kalmerende middelen, het gebruik van koude douches en het isoleren van pupillen, waren hem bekend. Het bestuur in functie keurde de daden van Finkensieper in een verklaring expliciet af.¹⁸¹ Enkele pupillen, Maja, Sanne en Monique, die op dat moment in Zetten verbleven, verzochten de bezetters hun actie te beëindigen. Zij voelden zich bedreigd door de actie en stelden dat er nu geen sprake meer was van geweld, maar toonden niettemin wel begrip voor de bezetters.¹⁸² Twee andere pupillen beweerden dat er op dat moment in de stichting nog wel werd geslagen.¹⁸³

Op 30 oktober 1990 ging het juridische proces in hoger beroep verder. *Het Parool* berichtte dat Finkensieper voor het hof strijdbaar en geïrriteerd van zich afbeet dan in mei bij de rechtbank. Finkensieper ontkende ook nu vrijwel alle beschuldigingen. Echter, doordat het hof hem af en toe zo in het nauw dreef, gaf Finkensieper sommige beschuldigingen wel toe, zoals het betasten van de borsten van een pupil die eigenlijk een jongen wilde zijn.¹⁸⁴ De bewijsvoering werd tevens ter discussie gesteld onder andere door getuigen-deskundige dr. M. Brouwer, hoogleraar in de psychologie van collectief gedrag, en dr. W. Wagenaar, hoogleraar in de psychologie. Volgens Brouwer was collectieve waan niet uit te sluiten vanwege de massale voorpubliciteit. De wijze van verhoor door de politie stond tevens ter discussie. Vanwege de soms suggestieve vraagstelling moesten de verklaringen voorzichtig benaderd worden, aldus Wagenaar. De verdediging van Finkensieper richtte zich eveneens op deze punten.¹⁸⁵

De Telegraaf berichtte op 1 november 1990 dat de Arnhemse procureur-generaal acht jaar gevangenisstraf eist tegen Finkensieper in tegenstelling tot de eerdere zes jaar die eind mei door de rechtbank werd toebedeeld. Voorts eiste ze dat Finkensieper voor dertien jaar uit zijn beroep moest worden gezet.¹⁸⁶ Volgens de procureur-generaal moet het instituut te Zetten veel weg hebben gehad van een instelling gekenmerkt door gewelddadigheid, vooral in het kader van de handelingen van Finkensieper. Finkensieper zelf bleef het misbruik stelselmatig ontkennen.¹⁸⁷ *NRC Handelsblad* gaf aansluitend aan dat wellicht ook andere stafleden van de kliniek De Lingewal (onderdeel van de Heldringstichtingen) vervolgd zullen worden.¹⁸⁸ Uiteindelijk achtte het hof zes van de tien aanklachten bewezen en werd Finkensieper veroordeeld tot zes jaar gevangenis en elf jaar ontzetting uit de geneeskunde. Het hof achtte bewezen dat Finkensieper "regelmatig en gedurende een lange

¹⁷⁶ 'Zes jaar voor psychiater F.', *Het Vrije Volk* 30 mei 1990, p. 1.

¹⁷⁷ 'Arnhemse rechtbank veroordeelt dr F. tot zes jaar gevangenisstraf', *De Volkskrant* 30 mei 1990, p. 3.

¹⁷⁸ 'Zes jaar celstraf voor Zettense psychiater F.', *Nederlands Dagblad* 31 mei 1990, p. 3.

¹⁷⁹ 'Bestuur 'Zetten' staat onderzoek naar klachten over mishandeling toe', *NRC Handelsblad* 19 september 1990, p. 7.

¹⁸⁰ 'Blokkade inrichting in Zetten', *Het Parool* 15 september 1990, p. 3.

¹⁸¹ 'Bestuur Zetten noemt daden F. "verwerpelijk"', *Het Parool* 19 september 1990, p. 3.

¹⁸² 'Korte bezetting in Zetten', *Trouw* 15 september 1990, p. 3.

¹⁸³ 'Bezetting van "Zetten" wekt wrevel van directeur', *NRC Handelsblad* 15 september 1990, p. 3.

¹⁸⁴ 'Ex-arts Zetten strijdbaar en geïrriteerd voor Hof', *Het Parool* 31 oktober 1990, p. 3.

¹⁸⁵ 'Collectieve waan zaak Finkensieper niet uitgesloten', *Het Vrije Volk* 31 oktober 1990, p. 11.

¹⁸⁶ 'Nu acht jaar geëist tegen psychiater Finkensieper. Rechter spaart de vrouwen uit Zetten', *De Telegraaf* 1 november 1990, p. 7.

¹⁸⁷ 'Finkensieper, na eis van acht jaar: "Oprechtheid verward met machtsmisbruik"', *Limburgsch Dagblad* 1 november 1990, p. 3.

¹⁸⁸ 'Wellicht meer vervolgingen zaak-Zetten', *NRC Handelsblad* 1 november 1990, p. 2.

periode zeer kwetsbare meisjes seksueel heeft misbruikt”.¹⁸⁹ Finkensieper probeerde nog – tevergeefs – via respectievelijk een gratieverzoek en de Europese Commissie voor de rechten van de mens straf te voorkomen en te beperken.¹⁹⁰

In de nasleep van de zaak besteedde de media aandacht aan schadevergoedingen voor de slachtoffers van Finkensieper. *Het Vrije Volk* berichtte over schadeclaims van een vijftal ex-pupillen. De advocaten van de vrouwen stelden het ultimatum op eind maart 1991, dan moest volgens hen duidelijkheid worden verschaft in hoeverre het bestuur van de Heldringstichtingen zou voldoen aan de claims die varieerden tussen de 75.000 en 150.000 gulden.¹⁹¹ *De Telegraaf* berichtte vervolgens op 2 augustus dat vier ex-pupillen een schadevergoeding kregen voor de schade die zij hadden geleden als gevolg van het seksueel misbruik. Over de hoogte van de schadevergoeding lieten de advocaten en het bestuur zich niet uit. Er was een onderlinge regeling tot stand gekomen om de ex-pupillen verdere procedures te besparen.¹⁹² De schadevergoeding was nadrukkelijk voor zowel materiële als immateriële schade bedoeld.¹⁹³ Met het uitkeren van de schadevergoedingen werd de aansprakelijkheid ook juridisch erkend door het bestuur van de Heldringstichtingen. Hiermee kwam de berichtgeving over de zaak Finkensieper in dit decennium ten einde.

Grofweg een jaar later, op 3 september 1991, berichtte de *Leeuwarder Courant* over de mishandeling van pupillen in jeugdinrichting De Dreef in Wapenveld. De Dreef was een justitiële jeugdinrichting voor jongeren tussen de 13 en 21 jaar. Zowel personeelsleden als jongeren klaagden over buitensporig geweld. Een aantal bewoners deed via het landelijk steunpunt Zetten aangifte. De directeur, Goorbergh, vermoedde dat de grens van het toelaatbare was overschreden en beloofde in dat geval passende maatregelen te nemen. Personeelsleden stelden dat het mishandelen van pupillen beleid was in de inrichting. Voorzitter van het bestuur, H. Schaatsbergen, ontkende de aantijgingen.¹⁹⁴

R. de Vinke, een docent die kennis maakte met een ex-pupil van De Dreef, initieerde de aangifte van mishandeling en discriminatoire uitingen door medewerkers van De Dreef. De Vinke constateerde dat er altijd wat was met de kinderen, bijvoorbeeld een gebroken vinger of een striem over de hals. In het tv-programma AVRO Televisier over De Dreef, uitgezonden door de AVRO op 2 september 1991, lieten ex-bewoners en groepsleiders zich uit over de cultuur van geweld die zou heersen op De Dreef.¹⁹⁵ Geweld gebruiken zou een maatstaf zijn op grond waarvan medewerkers beoordeeld werden. Een slachtoffer gaf aan kaalgeschoren te zijn en bewusteloos te zijn geslagen. Toen hij bijkwam moest hij meteen weer opstaan. Kritiek uiten tijdens het bewind van de voormalige adjunct-directeur, J. Ahlers, was niet mogelijk. Volgens de nieuwe adjunct-directeur, H. Vos, waren de pupillen geschokt en verontwaardigd over het beeld dat groepsleiders schetsten van de inrichting. Vos stelde dat mishandeling niet voorkwam en niet voorkomt en derhalve dat de beeldvorming niet zou kloppen. Hij zag het justitiële onderzoek met vertrouwen tegemoet.¹⁹⁶ Ook andere medewerkers konden zich niet vinden in de beschuldigingen die geuit werden in de AVRO uitzending. Zij weigerden de kritische groepsleiders nog als collega's te accepteren. Het ging om zes medewerkers die niet meer terug mochten komen. Ze werden van grote onwaarachtigheid beschuldigd door de andere medewerkers en staf. Volgens deze medewerkers was er sprake van een machtsstrijd.¹⁹⁷

Circa een maand later werd duidelijk dat staatssecretaris A. Kosto van Justitie eind 1990 al op de hoogte was van incidentele mishandelingen in De Dreef. Begin 1991 maakte Kosto het bestuur van De Dreef zijn afkeuring duidelijk door middel van een brief. Ambtenaren van Justitie drongen toen

¹⁸⁹ 'Drs. F. door Hof tot 6 jaar gevangenis veroordeeld', *NRC Handelsblad* 14 november 1990, p. 2; 'Ook Hof veroordeelt ex-directeur Zettense stichting tot zes jaar', *De Volkskrant* 15 november 1990, p. 3.

¹⁹⁰ 'Finkensieper naar huis van bewaring', *NRC Handelsblad* 13 februari 1992, p. 3; 'Advocaat vraagt justitie vrijlating Finkensieper', *Trouw* 23 december 1994, p. 3.

¹⁹¹ 'Slachtoffers psychiater stellen ultimatum aan Heldring-stichtingen', *Het Vrije Volk* 27 februari 1991, p. 3.

¹⁹² 'Schadevergoeding voor 4 ex-pupillen', *De Telegraaf* 2 augustus 1991, p. 3.

¹⁹³ "'Zetten" betaalt ex-pupillen. Schadevergoeding voor gevolgen van gemeld seksueel misbruik psychiater', *Trouw* 2 augustus 1991, p. 3.

¹⁹⁴ 'Justitie start onderzoek in Wapenveld. Pupillen opvanghuis door groepsleiders mishandeld', *Leeuwarder Courant* 3 september 1991, p. 3.

¹⁹⁵ 'In De Dreef Wapenveld. Bewoners klagen over mishandeling in tehuis', *Nieuwsblad van het Noorden* 3 september 1991, p. 1.

¹⁹⁶ 'Als je niet slaat ben je een doetje', *NRC Handelsblad* 4 september 1991, p. 2.

¹⁹⁷ 'Staf en medewerkers De Dreef weigeren terugkeer van kritische collega's. "Berichten over geweld zijn onwaarachtig"', *NRC Handelsblad* 16 november 1991, p. 2.

ook aan op een heroriëntering van de behandelmethodiek. Medio 1991 begon vervolgens een proces dat moest leiden tot verandering in de cultuur en structuur van de instelling. Verschillende Kamerleden vroegen zich af waarom niet eerder de ernst van de misstanden was ingeschat. *NRC Handelsblad* schreef dat het Kosto na de uitzending van de AVRO duidelijk werd in welke omvang de excessen plaatsvonden.¹⁹⁸ Naar aanleiding van de ophef werd een strafrechtelijk onderzoek ingesteld door hoofdofficier van justitie in het arrondissement Zwolle, mr. H. Holthuis.¹⁹⁹ De kwestie leidde ook tot de nodige maatschappelijke reacties. Op 7 februari 1992 bezetten vijf vrouwen en vier mannen de inrichting om aandacht te vragen voor de misstanden. De politie was snel ter plaatse en voerde de bezetters één voor één af.²⁰⁰

Een maand later deden zich twee andere gevallen voor. Het *Limburgsch Dagblad* berichtte over een incident op het Maria Magdalena Brose-instituut in Munstergeleen. Een Heerlens echtpaar haalde hun negenjarige zoon van het instituut omdat hij zou zijn mishandeld door een medepupil. Volgens de vader van de jongen was hij meermalen geslagen en waren hem in de loop van zijn verblijf, gedurende anderhalf jaar, talrijke spullen ontnomen. Er was aangifte gedaan bij de politie. Het instituut stelde ook een intern onderzoek in waaruit volgens directeur drs. J. Dieteren blijkt dat de klacht ongegrond is.²⁰¹ Het *Nieuwsblad van het Noorden* besteedde aandacht aan Huize Alexandra, een orthopedagogisch behandelingsinstituut voor meisjes in Almelo. Volgens twee pupillen, Thea en Deborah, heerste er in het instituut een sfeer van geweld en (seksuele) intimidatie. Eenzame opsluiting zou dagelijks voorkomen. Volgens de twee pupillen zouden er veel meer meisjes zijn weggelopen. Nog maar achttien meisjes van de circa veertig meisjes verbleven volgens hen nog in het tehuis.²⁰²

De berichtgeving over de mishandelingen in De Dreef kreeg een nieuwe wending in oktober 1993. *De Telegraaf* berichtte dat de voormalige adjunct-directeur J.A. wegens mishandeling van pupillen veroordeeld was tot acht weken gevangenisstraf waarvan vier voorwaardelijk. Voor hetzelfde feit werden ook drie andere groepsleiders veroordeeld van vier tot acht weken gevangenisstraf.²⁰³

Ruwweg een jaar later, 7 september 1994 bericht het *Nederlands Dagblad* over een groepsleider, K.H., van kindertehuis De Sonnenburgh te Wassenaar die had bekend acht jongens van zes tot dertien seksueel te hebben misbruikt. In zeven gevallen ging het om justitieel geplaatste kinderen in De Sonnenburgh en in één geval om een zesjarige jongen in een tehuis in Hoek van Holland. De man werd ontslagen en gearresteerd. Hij moest 16 september 1994 terechtstaan.²⁰⁴ Tijdens de rechtszaak blijkt dat de 36-jarige man niet zes maar zestien kinderen seksueel had misbruikt. Echter, slechts zes van de zestien gevallen werden hem ten laste gelegd omdat alleen in deze zaken aangifte was gedaan. De officier van justitie, J. de Moor, eiste vijf jaar gevangenisstraf.²⁰⁵ De groepsleider werd veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf. Het OM ging echter in hoger beroep tegen deze uitspraak. De eis in hoger beroep luidde vijf jaar gevangenisstraf.²⁰⁶

Op 1 oktober 1994 besteedde de *Leeuwarder Courant* uitgebreid aandacht aan misstanden in jeugdtehuizen. Er werd geschreven over de aard van de misstanden en mogelijke oorzaken en beleidsombuigingen werden verkend. Het artikel illustreert het klimaat in de jeugdtehuizen. Theo, een groepsleider, vertelde dat hij in één geval een pupil met zijn hoofd op de wasbak had gedrukt zo hard dat de tanden van de pupil eruit vielen. De pupil had daarvoor een collega met een stuk glas bedreigd. Theo ging daarna naar de directie en ontving daar geen uitbrander maar complimenten voor zijn optreden. Dezelfde directie gaf groepsleiders een vrijbrief als een pupil iets gestolen had. Andersom moesten groepsleiders niet zeuren als ze een klap opliepen. Er heerste kortom een

¹⁹⁸ 'Antwoord op Kamervragen. Kosto wist van mishandeling jeugdtehuis', *NRC Handelsblad* 9 oktober 1991, p. 9.

¹⁹⁹ 'Justitieel onderzoek naar geweld in De Dreef', *NRC Handelsblad* 10 januari 1992, p. 7.

²⁰⁰ 'Internaat De Dreef korte tijd bezet', *Nieuwsblad van het Noorden* 7 februari 1992, p. 5.

²⁰¹ 'Heerlens echtpaar haalt zoon (9) van internaat', *Limburgsch Dagblad* 26 maart 1992, p. 9.

²⁰² 'Weggelopen pupillen: geweld en intimidatie in Huize Alexandra', *Nieuwsblad van het Noorden* 21 maart 1992, p. 5.

²⁰³ 'Cel voor adjunct jongensinternaat na mishandeling', *De Telegraaf* 20 oktober 1993, p. 6.

²⁰⁴ 'Groepsleider kindertehuis bekent ontucht', *Nederlands Dagblad* 7 september 1994, p. 3.

²⁰⁵ 'Groepsleider zou veel meer kinderen hebben misbruikt', *De Volkskrant* 17 september 1994, p. 7.

²⁰⁶ 'Hoger beroep in zaak leider Sonnenburgh', *Nederlands Dagblad* 27 oktober 1994, p. 4.

agressieve sfeer die werd verklaard door de steeds moeilijker gevallen die in kindertehuizen wonen.²⁰⁷

Negen dagen later, 10 oktober 1994, is er berichtgeving over een brief van de Raad voor het Jeugdbeleid aan het kabinet. De Raad wilde dat er binnen de jeugdhulpverlening meer zou worden gedaan om mishandeling en seksueel misbruik te voorkomen. Volgens de Raad zou er een voorschrift voor instellingen ontworpen moeten worden hoe te handelen bij mishandeling van pupillen door hulpverleners. De Raad wilde dat de instellingen binnen een jaar met nieuwe voorschriften zouden werken. Een verklaring voor mishandelingen is een soms stevig pedagogisch regime in de instellingen. Echter, dit is geen legitimatie voor mishandeling.²⁰⁸

Op 23 december 1995 schreef *De Volkskrant* dat twee groepsleiders van de instituten Veldheim en Stenia in Zeist zijn veroordeeld tot celstraffen wegens ontucht met en verkrachting van pupillen. De 45-jarige M.v.Z. pleegde ontucht gedurende een periode van twintig jaar met minstens zeven minderjarige jongens en kreeg daarvoor drieënhalf jaar gevangenisstraf en mocht zijn beroep 8,5 jaar niet meer uitoefenen. De andere groepsleider, de 35-jarige W.H., verkrachtte tussen 1988 en 1994 meerdere malen dezelfde jongen en werd tot drie jaar cel veroordeeld en mocht gedurende acht jaar zijn beroep niet meer uitoefenen.²⁰⁹

7.3. Conclusie

Wanneer het in de berichtgeving over seksueel misbruik ging, werd vrijwel altijd aan de zaak Finkensieper bij de Heldringstichtingen gerefereerd. Daarmee werd zowel aandacht besteed aan de inhoud van de zaak als het beleid van de Heldringstichtingen. Naast de zaak Finkensieper was er tevens sprake van media-aandacht voor andere gevallen van ontucht bij residentiële en justitiële instellingen. Verder kan worden geconstateerd dat fysieke mishandeling een terugkerend onderwerp was in de berichtgeving tijdens deze periode. Hierbij ging het om mishandeling van pupillen door groepsleiders bij zowel residentiële als justitiële instellingen, soms als onderdeel van instellingsmethodiek. Daarnaast was er sprake van mishandeling tussen pupillen onderling. Ook emotionele mishandeling kwam terug in de berichtgeving. Dit blijkt uit berichten over discriminatie van pupillen bij een JJI. Daar komt bij dat het isoleren van pupillen wederom een thema was in de berichtgeving. In het bijzonder DCI stelde isolatiemaatregelen in de residentiële en justitiële jeugdzorg aan de kaak.

²⁰⁷ 'De jeugdtehuizen doen de deuren open. Operatie schone bezem', *Leeuwarder Courant* 1 oktober 1994, p. 39.

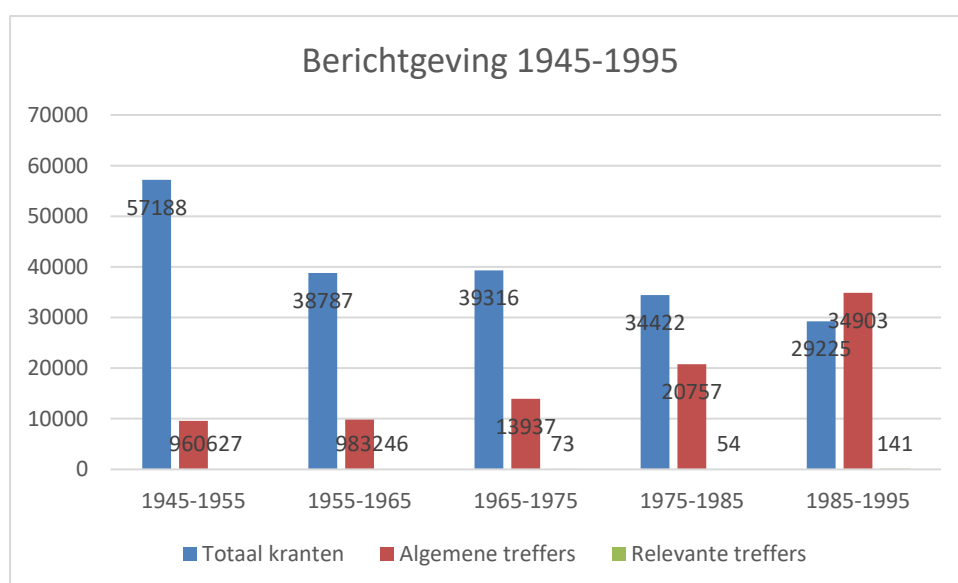
²⁰⁸ 'Raad Jeugdbeleid wil betere controle op hulpverleners', *Leeuwarder Courant* 10 oktober 1994, p. 1; 'Meer controle gewelddadige hulpverleners', *Nieuwsblad van het Noorden* 10 oktober 1994, p. 5; 'Betere controle nodig op hulp aan jongeren', *Nederlands Dagblad* 10 oktober 1994, p. 3.

²⁰⁹ 'Groepsleiders gestraft na ontucht met pupillen', *De Volkskrant* 23 december 1995, p. 3; 'Ontucht pupillen', *Het Parool* 23 december 1995, p. 3.

8. Besluit 1945-1995

De berichtgeving over geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg in de landelijke en regionale geschreven pers nam in de periode 1945-1995, met uitzondering van het decennium 1975-1985, toe. De periode 1945-1955 kende 27 relevante treffers. Tussen 1955-1965 bleken 46 krantenartikelen relevant. Het decennium 1965-1975 telde 73 relevante krantenpublicaties. In de periode 1975-1985 zien we een afname naar 54 relevante krantenberichten. In het laatste decennium, 1985-1995, zien we de berichtgeving sterk stijgen: 141 artikelen zijn relevant. In de periode 1945-1995 zijn er in totaal 341 krantenberichten gevonden waarin geschreven werd over vormen van intentioneel of niet-intentioneel psychisch of fysiek geweld in de residentiële of justitiële jeugdzorg. Er is een verschil in relevante terminologie door de decennia. De meest relevante trefwoordencombinatie in het decennium 1945-1955 was bijvoorbeeld 'misdrijf OR misdrijven'. Het meest relevante trefwoord tussen 1985-1995 was 'ontucht'. De grafiek aan het einde van dit hoofdstuk visualiseert deze terminologische verandering. De kwantitatieve ontwikkeling in de periode 1945-1995 laat een afname in het aantal kranten zien dat is opgenomen in Delpher. Niettemin nam het aantal algemene en relevante treffers toe, met uitzondering van het decennium 1975-1985. Het contrast tussen 1945-1955 en 1985-1995 is groot. Tijdens het eerste decennium zijn bijna twee keer zoveel kranten in de database opgenomen. In het decennium 1985-1995 zijn in vergelijking met het eerste decennium vijf keer zo veel relevante berichten gevonden terwijl de database is gehalveerd.

Tabel 8.1 Aantal kranten, treffers en relevante treffers

De media-aandacht voor geweld gedurende de periode 1945-1955 was in vergelijking met de volgende decennia gering. Tijdens dit decennium werd er voornamelijk aandacht besteed aan strafvormen in de jeugdzorginstellingen. Maatregelen die ter discussie stonden in de berichtgeving waren onder andere zwijgplicht, pupillen bij wijze van straf een koude douche geven en in het bijzonder het isoleren van pupillen. In andere gevallen werden pupillen procedureel opgesloten als ze voor het eerst bij een instelling arriveerden. In het decennium 1955-1965 werd in de berichtgeving gediscussieerd over de toelaatbaarheid van tuchtmaatregelen in de justitiële en residentiële jeugdzorg. De vraag of fysiek geweld van medewerkers tegen pupillen, zoals slaan, te ver gaat of onder opvoeding valt en door de beugel kan is een terugkerend thema in de kranten. Geweldsvormen die gedurende deze periode voorkwamen in de berichtgeving behelzen voornamelijk mishandeling van pupillen door jeugdzorgmedewerkers. In sommige gevallen zijn er aanwijzingen dat dit binnen het instellingsbeleid paste, zoals bij het Amersfoortse ROG waar pupillen koste wat kost tot gehoorzaamheid moesten worden gedwongen. Er werd in de media kritiek geuit op deze

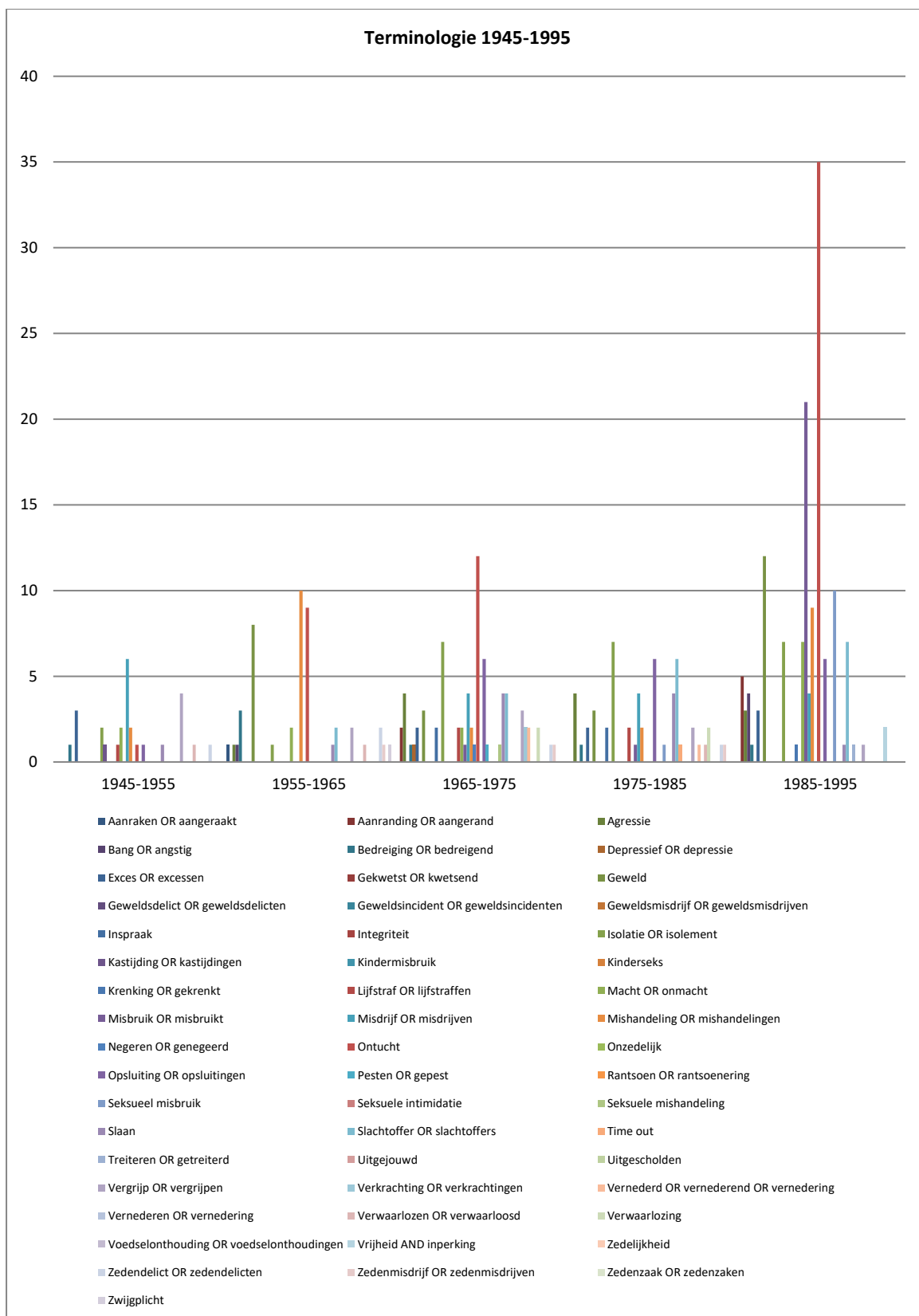
zogenoemde tuchtmaatregelen. Aan het einde van deze periode werd uitgebreid aandacht besteed aan ontucht bij het internaat Leevliet in Warmond.

De aandacht voor de toelaatbaarheid van tuchtmaatregelen nam in de periode 1965-1975 een wending. Naast tuchtmaatregelen waren nu steeds meer opvoedmaatregelen in algemene zin onderwerp van discussie in de berichtgeving. Met name het isoleren van pupillen werd bekritiseerd in de media. De Belangenvereniging Minderjarigen, de politiek en jeugdzorgprofessionals mengden zich in het debat over isolatiemaatregelen die regelmatig plaatsvonden in de residentiële en justitiële instellingen. De politiek besteedde daarnaast ook aandacht aan andere al of niet misstanden in de sector. Tegelijkertijd weerklonken er ook geluiden in de berichtgeving die juist voor indringendere opvoedmethoden pleitten. In de berichtgeving bleef niettemin een beeld bestaan van een instellingscultuur waarin maatregelen zoals lijfstraffen, koude douches en isolatie regelmatig voorkwamen.

In de berichtgeving tijdens de periode 1975-1985 werd wederom veelvuldig aandacht besteed aan pedagogische methoden in residentiële en justitiële instellingen. In dit decennium kregen isolatiemaatregelen stelselmatig aandacht in de pers. De verslaggeving tijdens deze periode weerspiegelde een verandering in de opvattingen over eenzame opsluiting van pupillen. Afkeurende geluiden ten aanzien van isolement domineerden de krantenpagina's. Deze opvoedmethode werd minder normaal gevonden dan tijdens de voorgaande decennia. De berichtgeving getuigde verder van een toenemende maatschappelijke responsiviteit, als reactie op misstanden in de residentiële en justitiële jeugdzorg, bijvoorbeeld in de vorm van het activisme van de Belangenvereniging Minderjarigen.

Het laatste decennium 1985-1995 werd gedomineerd door berichtgeving over de zaak Finkensieper. De media-aandacht richtte zich zowel op de inhoud van het seksuele geweld als op het beleid van de Heldringstichtingen. Los van deze specifieke casus speelde ontucht in het algemeen een grote rol in de kranten tijdens deze periode. Incidenten met betrekking tot seksueel misbruik kregen veel aandacht. Daarnaast vormde mishandeling een terugkerend thema. Het ging dan met name over agressie van medewerkers tegen pupillen. Dit zou in voorkomende gevallen een integraal onderdeel van het instellingsbeleid zijn. Personeelsleden van De Dreef stelden bijvoorbeeld dat buitensporig geweld beleid was. Het gebruiken van fysiek geweld als tuchtmaatregel kwam herhaaldelijk terug en werd in sommige gevallen toegelaten door het bestuur van een instelling.

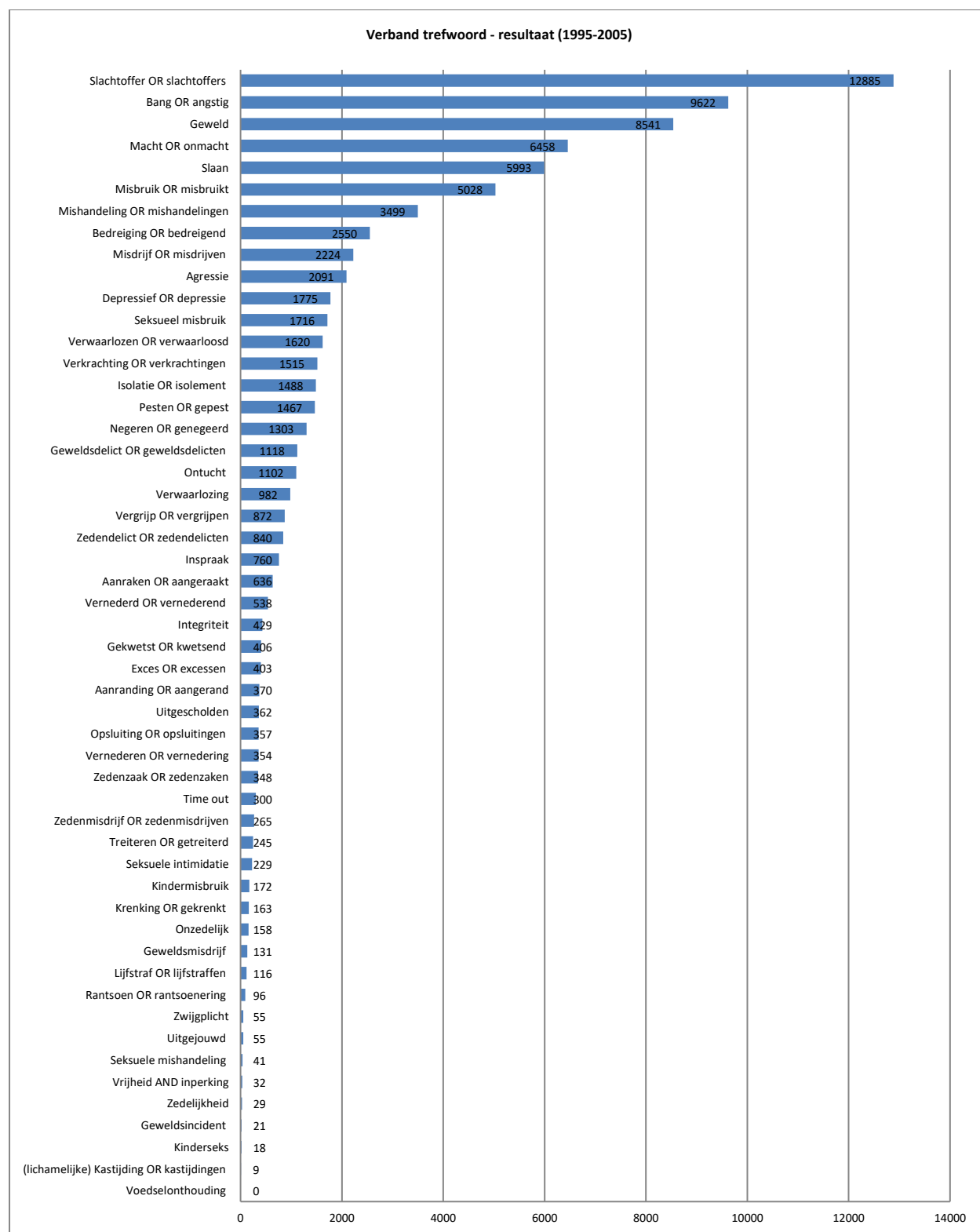
Concluderend kan gesteld worden dat in de berichtgeving gedurende de periode 1945-1995 een grote variëteit aan onderwerpen werd besproken. De media-aandacht richtte zich op geweldscases, de cultuur in de instellingen en maatschappelijke opvattingen over vormen van geweld. Het geweld dat zich voordeed in de residentiële en justitiële jeugdzorg betrof volgens deze krantenberichten hoofdzakelijk geweld van groepsleider jegens pupil. Geweld tussen pupillen onderling werd nauwelijks aan het licht gebracht in de berichtgeving. We kunnen uit het voorgaande opmaken dat er in de landelijke en regionale mediaberichtgeving tussen 1945 en 1995 enkele ontwikkelingen toonaangevend waren. De media als spreekbuis van maatschappelijke opvattingen uitte toenemende kritiek op eenzame opsluiting van pupillen. Deze veel voorkomende maatregel werd naar aanleiding van het maatschappelijke debat steeds meer moreel veroordeeld en later ook juridisch ingeperkt. Daarnaast zien we dat in de eerste decennia ontucht geen beduidende rol speelde in de berichtgeving. In de latere decennia veranderde dit en nam berichtgeving over ontucht toe. Ten slotte is mishandeling van pupillen door instellingsmedewerkers een terugkerend thema in de mediaberichtgeving.

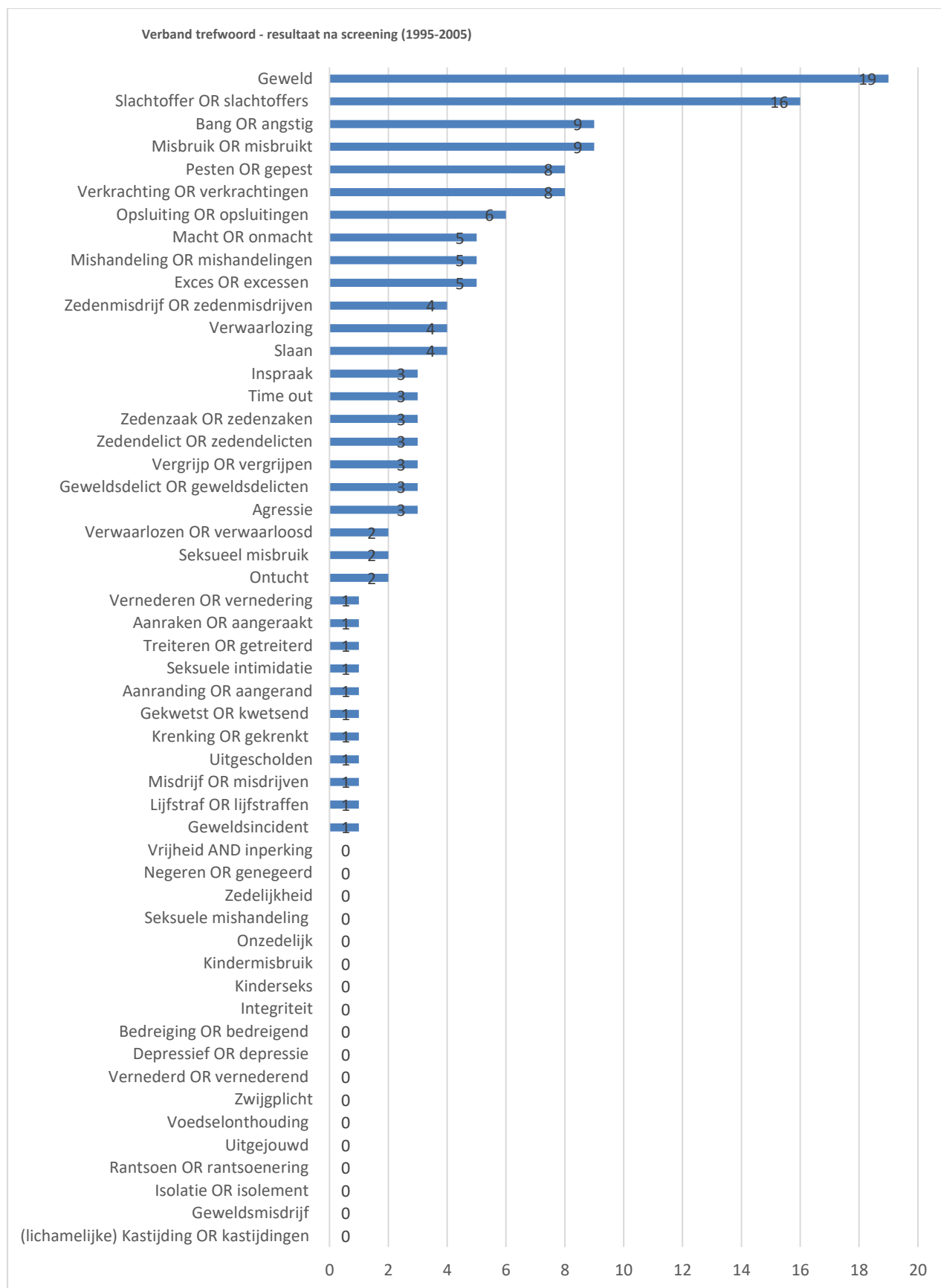

9. Periode 1995-2005

In de periode 1995-2005 stijgt het aantal zoektreffers significant naar 81.787. Van deze treffers blijken 140 artikelen relevant. In vergelijking met het vorige decennium is er derhalve sprake van een stabilisering van relevante treffers. Ten opzichte van de vorig periode is er echter een toename van 13 onderwerpen naar 23 unieke zaken in de berichtgeving tijdens dit decennium. Gedurende het vorige decennium verklaarde de grote aandacht voor de zaak Finkensieper de omvang van de berichtgeving. De omvang van de berichtgeving in dit decennium kan worden geduid door grote media-aandacht voor het debat over het samen plaatsen van pupillen.

9.1. Kwantitatief overzicht

9.2. Chronologische beschrijving

De eerste berichtgeving tussen 1995 en 2005 vond plaats op 5 januari 1996. *De Gelderlander* berichtte over de mishandeling van een vierentwintig- en twintigjarige pupil van de jeugdinrichting De Hunnerberg door een groep Nijmeegse jongens. Eén van de pupillen werd bespuugd waarop een massale vechtpartij ontstond. De pupillen verloren en werden achtergelaten met de mededeling: "Kanker op naar je kut-inrichting", zo maakte *De Gelderlander* op uit de aangifte.²¹⁰

Het Parool besteedde eveneens aandacht aan De Hunnerberg. De buurtbewoners stelden dat de inrichting de waarde van hun woningen aantastte, bijvoorbeeld vanwege al het prikkeldraad rondom de inrichting. Niettemin waren het de buurtbewoners die om het prikkeldraad hadden gevraagd. Er zou namelijk gevaar huizen in De Hunnerberg. Jongens die veroordeeld waren voor geweld en moord ontsnapten en kwamen daardoor langs de buurt waar kinderen buitenspeelden. Adjunct-directeur Jan Koole reageerde en gaf aan dat hij de klachten van de burens niet wilde bagatelliseren, maar meende dat de klachten vooral waren ontstaan door de grotere zichtbaarheid van de inrichting met nieuwe grote hekken en prikkeldraad. Ook stelde hij dat een maand geleden een pupil door een buurtbewoner was uitgescholden: "Flikker op naar je gesticht." Hierna ontstond er een handgemeen en liep de pupil rake klappen op.²¹¹

De Volkskrant berichtte op 12 januari 1996 over seksueel misbruik door een groepsleider werkzaam bij De Rijnhove, een tehuis voor moeilijk opvoedbare kinderen in Alphen aan den Rijn. H. (32) werkte nog geen dag bij de instelling of er werd, naar aanleiding van het feit dat een pupil drie keer bij hem thuis was geweest, aangekondigd dat er een onderzoek naar hem zou worden ingesteld. Volgens de gedragscode van de instelling was dat verboden. H. werd ontslagen omdat zijn baas weinig zin had in een affaire. Het tehuis, toen onder de naam De Koperwiek, had tussen 1986 en 1988 te maken gehad met een groepsleider die zich aan een zesjarige jongen had vergrepen. Het onderzoek naar de ontucht van H. kwam echter nooit van de grond. Zijn naam raakte daarentegen wel in opspraak door de kwestie, waardoor hij niet meer aan het werk kwam in de hulpverlening. Directeur van het Advies- en Klachtenbureau Jeugdhulpverlening, I. Meijerick, pretendeerde dat deze striktheid onder andere het gevolg was van de zaak Finkensieper die grote media-aandacht genereerde voor seksueel misbruik in de jeugdzorg.²¹²

Meer dan een maand later, op 24 februari 1996, presenteerde *De Volkskrant* een willekeurige greep uit de ontuchtzaken in 1995, waaronder ontucht in de residentiële en justitiële jeugdzorg. Zaken die genoemd werden waren ontucht bij de kindertehuizen De Sonnenburgh en De Koperwiek door een zesendertigjarige man. De rechtbank in Den Haag veroordeelde de man in februari 1995. Daarnaast werd melding gemaakt van de vrijspraak van seksueel misbruik in maart 1995 door het gerechtshof in Arnhem van de ex-directeur van justitieel jongensinternaat De Dreef. En ten slotte de zaak waarbij twee groepsleiders van de instituten Veldheim en Stenia in Zeist werden veroordeeld tot respectievelijk drie-en-een-half en drie jaar wegens ontucht en verkrachting van pupillen.²¹³

Circa een maand later, op 27 maart 1996, berichtte het *Eindhovens Dagblad* over seksueel misbruik in jeugdinternaat De Sprankel in Veldhoven. Twee jongens (tien en elf jaar) werden tussen november 1994 en juli 1995 door groepsgenoten gedwongen tot seks. Een van de jongens gaf aan op zijn kamer regelmatig tot seks te zijn gedwongen door drie groepsgenoten in de leeftijd van dertien tot vijftien jaar. Ook zijn broer zou slachtoffers zijn geworden van het drieluik, op andere plekken, waaronder de speelplaats. De ouders van de slachtoffers gaven in het *Eindhovens Dagblad* aan dat ze vonden dat het personeel van De Sprankel eerder had moeten ingrijpen. Volgens hen waren de signalen er en hadden de medewerkers daar eerder op moeten anticiperen.²¹⁴

In het najaar van 1996 besteedde het *Eindhovens Dagblad* aandacht aan het katholieke jongensinternaat Gastenhof in Urmond, dat in opspraak was geraakt naar aanleiding van berichten over mishandeling, seksueel misbruik en fysiek geweld door pupillen tegenover medebewoners. De meldingen kwamen onder meer van ouders van pupillen. De directie van het internaat gaf aan dat

²¹⁰ 'Jongeren mishandelden pupillen Hunnerberg', *De Gelderlander* 5 januari 1996, p. 1.

²¹¹ 'Inrichting gestrafte jongens niet welkom', *Het Parool* 6 januari 1996, p. 4.

²¹² 'Geruchten over seksueel misbruik maken einde aan carrière groepsleider', *De Volkskrant* 12 januari 1996, p. 6.

²¹³ 'Een willekeurige greep uit de ontuchtzaken van het afgelopen jaar', *De Volkskrant* 24 februari 1996, p. 33.

²¹⁴ 'Seksueel misbruik in Veldhovens jeugdinternaat', *Eindhovens Dagblad* 26 maart 1996, p. 1, 17.

er nog geen officiële klacht van ouders was binnengekomen. Binnen de muren van het internaat zouden zich soms dingen afspelen die de buitenwereld vreemd zijn omdat het een internaat met veel problematische kinderen is, aldus de directie.²¹⁵

De laatste berichtgeving in 1996 vond plaats op 31 december. *NRC Handelsblad* berichtte over een onderzoek in opdracht van de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en Justitie, gepubliceerd door de stichting Lindenhout in Nijmegen, waarin werd geconcludeerd dat de meeste pupillen zich op hun plaats voelden in de kindertehuizen, maar hun problemen zouden toch niet volledig worden weggenomen. Niettemin constateerde *NRC Handelsblad* in voorkomende gevallen wel moeilijkheden. De pupil Rudy (15, observatie- en behandelcentrum Neerbosch) vertelde bijvoorbeeld dat hij gepest werd door twee groepsleden. Ze zouden onder andere zout in zijn bed strooien en vervelende opmerkingen maken.²¹⁶

In het jaar daarna berichtte *Trouw* op 2 april 1997 over een onderzoek uitgevoerd door Buro Wesp en tien instellingen. Het onderzoek verklaarde dat kinderen in instellingen voor jeugdhulpverlening vaak niet beseffen waarom ze daar zijn geplaatst. Uit dit zogenoemde Wesp-onderzoek kwam naar voren dat kinderen vaak geen idee hebben van hun hulpverleningsplan. Kinderen in een internaat zouden bijvoorbeeld liever stil huilen in hun bed dan met hun problemen naar de groepsleider gaan. Die zouden volgens veel ondervraagde kinderen toch niet luisteren.²¹⁷

Op 3 oktober 1997 besteedde ook *Trouw* net als *De Volkskrant* op 12 januari 1996, aandacht aan de implicaties van de grote aandacht voor seksueel misbruik binnen de jeugdzorg, zoals bij de zaak Finkensieper. Hulpverleners zouden risicomijdend handelen. Vroeger mocht een kind als het 's nachts niet kon slapen nog in bed bij een groepsleider, maar dat zou niet meer kunnen. Een groepsleider zou zelfs niet meer alleen in een kamer met een pupil mogen zijn, aldus jongeren in jeugdinstituten. Daarnaast werd lichamelijke aanraking tot het uiterste vermeden. Deze terughoudendheid constateerden pupillen bijvoorbeeld met stoeien of met troosten. Groepsleiders stelden vast dat de omgangsnormen in de jeugdzorg waren veranderd. Alleen zijn met pupillen was er niet meer bij. *Trouw* noemde het een taboe op intimiteit die op dat moment zou heersen in Nederland.²¹⁸

De Stem berichtte op 5 juli 1997 over een uitbreiding bij de rijksinrichting Den Hey-Acker te Breda. Er werd een nieuwe vleugel bijgebouwd. De directeur van Den Hey-Acker, J. van Huis, vertelde naar aanleiding van de uitbreiding over de gang van zaken bij de inrichting, waarbij hij aangaf dat als pupillen lastig zijn, ze naar hun kamer worden gestuurd die vervolgens op slot gaat. Als het er echt heftig aan toe ging, werden de pupillen in een isoleercel geplaatst, een kaal hok van drie bij drie meter. Van Huis gaf aan dat jongeren daar dan een paar uur afkoelden en dat er jaarlijks maar een dozijn keer zo ver werd gegaan.²¹⁹

Ruwweg twee jaar later, op 7 juni 1999, berichtte *Trouw* over jongeren van een jongerenraad in 't Wezeveld, onderdeel van De Hoederloo Groep, die bij het internationale kinderrechtencomité van de Verenigde Naties mochten spreken over hun inspraak in het tehuis. In het artikel werd ook aandacht besteed aan de specifieke situatie op de Nederlandse tehuizen. In sommige internaten, zoals 't Wezeveld, werd goed omgegaan met inspraak volgens John (een van de jongeren die participeerde in de jongerenraad). Bij andere internaten zou het echt nog "de middeleeuwen" zijn. Daar was geen sprake van inspraak. Pupillen reageerden bijvoorbeeld verbaasd op John als hij vertelde dat ze bij Wezeveld mochten meepraten over het eten.²²⁰

Aan het begin van het opvolgende jaar besteedde *Trouw* aandacht aan een pupil, Marjolein (17), die vertelde over haar ervaringen in het jeugdinternaat Stichting Rijnhove in Alphen aan de Rijn. Haar ervaringen waren over het algemeen erg positief. Wel gaf ze aan dat ze zich bijvoorbeeld kon storen aan mensen die de douche niet netjes achterlieten. Ook zou er wel eens gestolen worden op het

²¹⁵ 'Internaat in opspraak wegens ontucht Urmond', *Eindhovens Dagblad*, 12 september 1996; 'Seksueel misbruik door pupillen internaat Urmond', *De Stem*, 12 september 1996, p. 3.

²¹⁶ 'Jongeren nemen hun problemen mee van tehuis naar tehuis', *NRC Handelsblad* 31 december 1996, p. 3.

²¹⁷ 'Kinderen weten vaak niet waarom ze op internaat zijn', *Trouw* 2 april 1997, p. 9.

²¹⁸ 'Die valse beschuldigingen hebben er goed ingehakt', *Trouw* 3 oktober 1997, p. 16.

²¹⁹ 'Uitbreiding jeugdinrichting Den Hey-Acker in Breda', *De Stem* 5 juli 1997, p. 4.

²²⁰ 'Jongeren praten mee op internaat', *Trouw* 7 juni 1999, p. 4.

internaat. Op het moment dat *Trouw* het stuk publiceerde was Marjolein net vertrokken bij Stichting Rijnhoof en woonde ze op kamers.²²¹

Op 30 maart 2000 berichtte de *Leeuwarder Courant* over ernstige misstanden bij een wooncomplex van Jeugdzorg Groningen in de wijk Helpman, welke bestemd was voor jongeren van twaalf tot achttien jaar met ernstige gedragsproblemen. Een deel van de pupillen was afkomstig uit de psychiatrie, anderen waren in aanraking met justitie geweest. De problemen die aan de kaak werden gesteld waren pupillen die elkaar slaan, pupillen die weglopen en/of zich onttrekken aan de dagbesteding en drugsdealers die hun ingang hadden gevonden in het internaat.²²² De inspectie Jeugdbescherming en Jeugdhulpverlening concludeerde dat de behandelingsmethodiek onvolledig was.²²³ Er zou volgens het *Dagblad van het Noorden* sprake zijn van massaal softdrugsgebruik.²²⁴

Op 13 mei 2000 besteedde *NRC Handelsblad* aandacht aan het leven op de jeugdinrichting 't Nieuwe Lloyd in Amsterdam. Een paar voor dit onderzoek relevante voorbeelden die *NRC Handelsblad* besprak betrof het visiteren van pupillen, soms inclusief rectaal onderzoek. Ook zaten pupillen lang opgesloten, de pupillen noemen het "branden". Dit kwam door personeelstekort, met name vanwege het grote ziekteverzuim onder personeel. In de zomermaanden, als sommige medewerkers op vakantie waren, kwam het voor dat pupillen soms permanent in hun cel zaten.²²⁵

Het *Rotterdams Dagblad* berichtte op 6 december 2001 eveneens over het leven op een gesloten jeugdinrichting. In principe mochten pupillen onder de twaalf niet in jeugdgevangenissen worden opgesloten, maar bij de tienjarige pupil Dicky (pseudoniem) gebeurde dat via een civielrechtelijke procedure toch. Hij werd op 27 februari 2001 geplaatst in de justitiële jeugdinrichting Het Poortje in Groningen. In het geval hij daar bezoek kreeg, moest Dicky na afloop worden gevisiteerd tot aan de bilnaad, met als doel te controleren of hij geen verboden objecten meesmokkelde. Een kennis van de familie van Dicky, Jan Theunissen (eveneens een pseudoniem), vertelde dat Dicky hem meedeelde dat hij via een medepupil (zestien jaar oud) nu precies wist hoe hij een moord moest plegen.²²⁶

Op 6 februari 2002 berichtte *De Volkskrant* over de zwakbegaafde Gerny, een meisje van zeventien met het verstand van een meisje van elf. Gerny had in maar liefst vijftien pleeggezinnen, tehuizen en inrichtingen gezeten en kwam uiteindelijk bij de jeugdgevangenis De Hartelborg terecht. Gerny was niet crimineel maar gedragsgestoord. Ze zat daar in De Hartelborg in een cel. Ze werd gelucht in een kooi en bezoek ontvangen mocht alleen onder toezicht. Gerny ondernam in de tijd dat ze in De Hartelborg verbleef een zelfmoordpoging door de tv in haar cel kapot te slaan en het glas te gebruiken om zichzelf te snijden.²²⁷ Een ander voorbeeld van een zwakbegaafd meisje dat in een gesloten inrichting terecht kwam was Tessa. Tessa had niks op haar kerfstof maar kwam nadat ze werd verkracht door een groep van veertien minderjarige jongens toch terecht op bij de jeugdgevangenis Noorderzand in Heerhugowaard. Hier ondernam ze een zelfmoordpoging door haar polsen door te snijden.²²⁸ Er was grootschalige media-aandacht voor haar casus.²²⁹

Op 20 maart 2002 besteedde *Trouw* aandacht aan een plan van gevangenisdirecteur Jan Koolen van De Hannerberg in Nijmegen om recidive van pupillen tot een minimum terug te dringen. Koolen wilde een test laten ontwerpen die uit moest wijzen welke criminele pupillen vatbaar waren voor therapie en welke hoe dan ook weer het slechte pad op zouden gaan. Koolen stelde dat in deze laatste groep niet meer geïnvesteerd zou moeten worden, maar dat ze simpelweg achter slot en

²²¹ 'Kinderen in internaat zijn niet zielig', *Trouw* 1 februari 2000, p. 2.

²²² 'Wantoestanden in Groninger internaat', *De Leeuwarder Courant* 30 maart 2000.

²²³ 'Kinderen op internaat prooi van drugsdealers', *Dagblad van het Noorden* 30 maart 2000.

²²⁴ 'Jongeren de dupe van falende hulpverlening', *Dagblad van het Noorden* 1 april 2000.

²²⁵ 'Jong leven, lang branden. Het leven achter de poort van jeugdinrichting 't Nieuwe Lloyd', *NRC Handelsblad* 13 mei 2000, p. 33-34.

²²⁶ 'Dicky weet nu hoe hij een moord moet plegen', *Rotterdams Dagblad* 6 december 2001, p. 705.

²²⁷ 'Kind zonder toekomst. Ze wordt gelucht in een kooi en bezoek mag alleen onder toezicht', *De Volkskrant* 6 februari 2002, p. 9.

²²⁸ 'Gelukkig, Tessa lacht weer. Slachtoffer van groepsverkrachting werkt hard om weer de oude te worden', *Rotterdams Dagblad* 30 november 2002, p. 806.

²²⁹ 'Tessa klimt uit diep dal', *De Telegraaf* 24 december 2002.

'Misbruikt meisje gedwongen in inrichting', *NRC Handelsblad* 23 november 2001, p. 3.

'Het geheim van Tessa. Hoe de molen van hulpverleners een meisje vermaalt', *NRC Handelsblad* 1 december 2001, p. 27.

grendel geplaatst moeten worden, desnoods voor jaren. Hij ging hierbij in op de pupillen die in de Hunnerberg verbleven. Volgens Koolen zie je op het eerste gezicht niets aan de pupillen, maar kunnen ze wel degelijk losgaan. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij een pupil die zijn insluiting als een vernedering ervoer, de leiding te lijf wilde gaan en zijn hele kamer overhoop gooide. Hij werd een nacht in de isoleercel geplaatst. Koolen noemde dit voorbeeld in de context van jongeren die niet goed vatbaar zouden zijn voor therapie.²³⁰

Op 12 oktober 2002 belichtte het *Rotterdams Dagblad* een casus over de ex-pupil Jeanette Nienhuis die een boek getiteld *Het Verborgene Kind. Een zoektocht* schreef over haar ervaringen binnen en buiten de inrichtingen. Jeanette liep vaak weg, zwierf rond en belandde bij verschillende inrichtingen, waaronder Huize Welkom waar ze in 1967 werd ondergebracht. In Huize Welkom onderging Jeanette onder andere lijfstraffen, isoleercellen en chantage. Ook zag ze hoe meisjes in het huis zelfmoordpogingen deden om weg te kunnen komen.²³¹

Op 16 oktober 2003 stelde *NRC Handelsblad* de implicaties van bezuinigingen bij de jeugdinrichtingen aan de kaak. Particuliere jeugdinrichtingen moesten zeventien procent van hun budget inleveren maar het ministerie van Justitie wilde tegelijkertijd wel dat er in vier jaar zeshonderd plaatsen bij de instellingen bijkwamen. De sector reageerde in *NRC Handelsblad*. Directeur Vincent Maas van Harreveld noemde het bijvoorbeeld "volslagen waanzin". Directeur Henny Lodewijks van Rentray vond dat de klok op deze manier jaren terug werd gezet, bijvoorbeeld door weer terug te gaan naar gezamenlijk op de slaapzaal te slapen met een begeleider die de tucht handhaaft. De instelling zagen door de bezuinigingen geen andere optie dan te snijden in het personeelbestand.²³²

Op 17 januari 2004 werd wederom aandacht besteed aan het onterecht plaatsen van pupillen bij justitiële inrichtingen. *NRC Handelsblad* berichtte dat een pupil met een ernstige hechtingsstoornis onterecht bij justitiële jeugdinrichting De Doggershoek in Den Helder was geplaatst. De pupil werd daar geplaatst omdat er geen andere kliniek voor haar kon worden gevonden. In de berichtgeving werd duidelijk dat er wel plek kwam, maar dat de pupil toen niet meer weg mocht. Staatssecretaris van Welzijn Ross-van Dorp liet de zaak onderzoeken.²³³

Ook *Trouw* berichtte op 8 maart 2004 over jongeren die eigenlijk niet in justitiële jeugdinrichtingen thuishoren maar daar wel werden geplaatst. In dit geval ging het om jongeren die voor crisisopvang in een jeugdinrichting terecht kwamen. Het ging volgens cijfers die minister Donner van Justitie in 2003 naar de Kamer had gestuurd om 800 jongens en meisjes die in een jeugdgevangenis verbleven zonder dat zij een misdrijf hadden gepleegd. De Kamer reageerde op deze kwestie. Het CDA, de PvdA en D66 vonden dat er sprake was van "misstanden" in de jeugdzorg. D66-kamerlid Lambrechts vroeg Donner of er voor de niet-criminele kinderen een lichter regime kon komen, bijvoorbeeld zonder veelvuldige lichamelijke visitaties.²³⁴ Het *Dagblad van het Noorden* berichtte op 18 maart 2004 wederom over dit onderwerp en stelde dat het plaatsten van kinderen met gedragsproblemen met jeugdige criminelen regelmatig tot intimidaties leidde.²³⁵

Voor de andere kant van het spectrum, de zogenoemde probleemgevallen, klonk volgens *Trouw* op 16 maart 2004 het geluid om de kosten van de justitiële jeugdinrichtingen te verlagen door sommige problematische jongeren, waarbij de situatie uitzichtloos leek, minder tot geen aandacht te geven. In de probleemgevallen zou dan niet meer worden geïnvesteerd. Concreet betekende dit de jongeren een sobere behandeling aan te bieden waarbij ze veel opgesloten zitten in hun cel en weinig tot geen behandeling krijgen. In *Trouw* werd gesteld dat dit een slechte zaak is omdat jongeren in de praktijk alleen maar gekwetster, harder en daardoor gevaarlijk(er) uit de jeugdinrichting zouden komen.²³⁶

²³⁰ 'Wie niet voelen wil blijft zitten', *Trouw* 20 maart 2002, p. 11.

²³¹ 'De scherven van een verwoeste jeugd. Een breuk met je ouders veroorzaakt een breuk in jezelf', *Rotterdams Dagblad* 12 oktober 2002, p. 802.

²³² 'Moet ik dan maar twee jongens in een cel doen?', *NRC Handelsblad* 16 oktober 2003, p. 2.

²³³ 'Dikker Banger Bozer. Pleegmeisje zonder strafblad mag de jeugdgevangenis niet uit', *NRC Handelsblad* 17 januari 2004, p. 5.

²³⁴ 'Jeugdgevangenis als opvang. Zorg schiet tekort: ruim 800 niet-criminele jongeren vast', *Trouw* 8 maart 2004, p. 3.

²³⁵ 'Het getraliede afvoerputje van de jeugdhulp', *Dagblad van het Noorden* 18 maart 2004.

²³⁶ 'Meer cellen zonder opvoeding is zinloos', *Trouw* 16 maart 2004, p. 12.

Op 23 april 2004 berichtte de *Leeuwarder Courant* over geweldsincidenten in de justitiële jeugdinrichting Den Engh in Den Dolder en Ossendrecht. Volgens tientallen (ex-)medewerkers en betrokkenen zou de directie deze incidenten binnenskamers willen houden. Volgens hen was er veel mis in de inrichting, maar ze durfden uit angst voor represailles door directeur Arjen Jonker niet met hun naam in de krant. Personeel werd onder druk gezet de mistanden te verzwijgen, zelfs als pupillen elkaar aanrandden of verkrachtten. Ook *De Stentor* berichtte over de geweldsincidenten. Medewerkers van de inrichting vonden dat de eigen koers van de directie botste met wettelijke regels en ethische grenzen. Er werd een voorbeeld genoemd van een meisje dat was verkracht door een medepupil in Den Engh. Zij kreeg als reactie een brommer aangeboden van de directie. Deze (ex-)medewerkers maakten zich zorgen om de manier waarop de inrichting met veiligheid omging. Begin januari raakten opstandige pupillen bijvoorbeeld zo door het dolle heen dat ze een groepsopvoeder met een prullenmand de tanden uit zijn mond sloegen. Een andere collega kreeg een strijkijzer op zijn hoofd. Een maand daarvoor werd een groepsopvoeder neergeslagen met een ijzeren staaf, volgens de politie een zware mishandeling. De directie had dit geweld stilgehouden.²³⁷ Den Engh reageerde op de commotie door te stellen dat in de inrichting 184 jongeren met ernstige gedragsproblemen verbleven en dat door die samenstelling incidenten of escalaties niet te voorkomen waren. Den Engh constateerde dat de voornoemde voorvallen over een periode van bijna tien jaar plaatsvonden. Volgens Den Engh waren deze voorvallen uitvergroot of hadden ze zelfs aantoonbaar nooit plaatsgevonden. Den Engh meldde dat niettemin zou worden gezocht naar een pedagogische oplossing voor de geweldsgevallen waarmee toekomstig geweld kon worden voorkomen.²³⁸

Op 18 maart 2004 werd in de media wederom aandacht besteed aan de positie van kinderen die civielrechtelijk in een justitiële jeugdinrichting zijn geplaatst. Het *Dagblad van het Noorden* berichtte dat circa de helft van alle cellen in de justitiële jeugdinrichtingen bezet werd door kinderen die daar niet strafrechtelijk waren geplaatst. Dit was mogelijk omdat in 2001 een crisisconvenant van kracht werd waarin was afgesproken dat als een kind in nood nergens anders terecht kon, er binnen een week een cel beschikbaar moest zijn. Dit zou volgens de Raad voor Strafrechttoepassing en Jeugdbescherming leiden tot intimidaties. Incestslachtoffers van negen kwamen door middel van dit beleid in dezelfde instelling als verkrachters van negentien. Begin 2004 reageerde minister van Justitie Donner door het pedagogische karakter van de jeugdinrichtingen te benadrukken. In het *Dagblad van het Noorden* werd echter gesteld dat de instellingen eruit zien als een gevangenis, luchten en bezoek ontvangen is alleen beperkt mogelijk, speelgoed mag om veiligheidsredenen soms niet worden ingevoerd en bij wangedrag worden pupillen in de isoleercel geplaatst, waar ze in sommige extreme gevallen werden vastgebonden.²³⁹

De *Amersfoortse Courant* berichtte op 10 juni 2004 over een seksuele relatie tussen een medewerker (de drieënveertigjarige G. van E.) en een pupil bij de rijksinrichting voor meisjes De Lindenhorst te Zeist. Het meisje zou volgens eigen zeggen uit vrije wil seks met de medewerker hebben gehad. De ontucht had plaats toen het meisje zeventien was. Van E. verklaarde dat er geen protocollen waren over de omgang met de meisjes bij de instelling. Het was "learning on the job". Het OM eiste uiteindelijk maar een voorwaardelijke straf van een halfjaar omdat Van E. zelf psychische hulp had gezocht.²⁴⁰

Op 12 juni 2014 werd er opnieuw media-aandacht besteed aan Den Engh. De *Leeuwarder Courant* berichtte dat naar aanleiding van de media-aandacht de Inspectie Jeugdzorg de misstanden onderzocht. Den Engh zou een geïsoleerde sektarische club zijn. Volgens de directeur, Arjen Jonker, zouden die verhalen door wrokkige, ontslagen werknemers de wereld in zijn gebracht. Bij de instelling hadden ze wel middelen, zoals helmen, stokken, boeien, schilden en een isoleercel, om de pupillen gepast in het gareel te houden, maar geweld en macht *an sich* horen niet thuis op den Engh, aldus Jonker.²⁴¹

Het *Dagblad van het Noorden* besteedde op 12 juni aandacht aan het nieuwe opleidingsschip van Den Engh. Op het schip leerden de pupillen volgens directeur Jonker samenwerken door het

²³⁷ 'Verkrachting en geweld in jongerenbajes', *De Stentor* 23 april 2004.

²³⁸ 'Den Engh: "Voorvallen zijn uitvergroot", *Amersfoortse Courant* 24 april, p. 3.

²³⁹ 'Het getraliede afvoerputje van de jeugdhulp', *Dagblad van het Noorden* 18 mei 2004.

²⁴⁰ 'Relatie met minderjarige pupil in jeugdgevangenis mag niet', *Amersfoortse Courant* 10 juni 2004.

²⁴¹ 'Harlingen aast op uitbreiding jeugdinrichting', *Leeuwarder Courant* 12 juni 2004.

uitvoeren van opdrachten. In het artikel werd aangegeven dat de pupillen mee moesten, ook in het geval dat zij zeeziek werden.²⁴²

Op 23 juni 2004 werd weer teruggekomen op pupillen die niet via een strafrechtelijk proces bij een justitiële jeugdinrichting waren geplaatst. In het maatschappelijk debat over dit onderwerp verschenen verhalen in de krant, deden moeders hun beklag bij het programma van Andries Knevel en stelden politici Kamervragen. Uiteindelijk uitten zelfs kinderrechters zich in een manifest. Naar aanleiding van de aandacht werd door minister J.P.H. Donner van Justitie en staatssecretaris C.I.J.M. Ross-van Dorp (VWS) een werkgroep ingesteld die in haar eindrapportage verklaarde dat de pupillen niet in een jeugdgevangenis moesten worden geplaatst, maar op een andere plek binnen de jeugdzorg moesten worden opgevangen en behandeld. Alleen jongeren die een ernstig misdrijf hadden gepleegd of die ouder waren dan twaalf moesten volgens de werkgroep worden opgesloten in een justitiële jeugdinrichting. De directeuren van deze inrichtingen waren niet zo gelukkig met dit standpunt. Volgens hen was de ellendige situatie deels beeldvorming. Mensen zouden een onschuldig kind voor zich zien, maar ook de niet-criminele pupillen zijn vaak extreem gedragsgestoord, angstig en agressief, aldus de directeuren. Daarnaast werd het beeld geschetst dat de gedragsgestoorde pupillen in de inrichtingen crimineel werden wat klinkklare onzin zou zijn, aldus de directeuren van vijftien Nederlandse JJI's.²⁴³

NRC Handelsblad besteedde op 11 september 2004 aandacht aan een voorstel van minister Donner van Justitie meer kinderen op een cel te plaatsen in de justitiële jeugdinrichtingen. De maatregel was bedoeld om geld te besparen want de jeugdgevangenissen kregen te maken met bezuinigingen van zestien procent op het totale budget van 270 miljoen per jaar. Vanuit verschillende hoeken was er weerstand tegen dit voorstel. Gedragsdeskundigen, pedagogen en kinderpsychiaters toonden zich sceptisch over het voorstel met name vanwege de kwetsbaarheid van de kinderen. Het experiment was in strijd met het internationaal verdrag inzake de rechten van het kind, aldus Jaap Doek, hoogleraar jeugdrecht. Met de plannen zou het laatste beetje privacy van de pupillen worden ontnomen. Om diezelfde reden was ook SP-Kamerlid De Wit kritisch. Ruud Bullens, bijzonder hoogleraar forensische jeugdpsychologie, die twaalf jaar werkte in een instelling voor jongens voorspelde dat pesten, bedreigingen, agressie en seksueel geweld zouden toenemen. De zwakken zullen volgens Bullens het onderspit delven.²⁴⁴

Begin 2005 kwam de Rijks jeugdinrichting Den Engh in Den Dolder wederom in de media-aandacht. De *Amersfoortse Courant* berichtte dat Den Engh onacceptabele risico's had genomen bij het terughalen van ontvluchte pupillen. De Inspectie Jeugdzorg publiceerde een rapport genaamd *Grenzen aan Den Engh* waarin een onthutsend beeld werd geschetst van Den Engh. In Den Engh werd sinds eind jaren negentig de nieuwe en strenge opvoedmethode, socio-groepsstrategie (SGS), gehandhaafd. Bij het implementeren van de SGS overtrad Den Engh echter wettelijke regels en voorschriften. De inrichting meldde bijvoorbeeld niet alle geweldsincidenten en vluchtpogingen van jongeren aan het ministerie van Justitie terwijl dit wel verplicht was. Den Engh wilde niet dat vrijgekomen plekken (door gevluchte pupillen) door nieuwe pupillen werden ingenomen omdat dit de SGS-methode zou verstoren. Dientengevolge gingen medewerkers van Den Engh zonder opsporingsbevoegdheid zelf achter weggelopen jongeren aan. Daarmee ontstond een onnodig risico op geweld omdat er geen voorschriften waren. De medewerkers brachten zichzelf, de pupillen en omwonenden in gevaar. Daarnaast waren de rechten van de pupillen, zoals het recht op verlof, kamerplaatsing en contacten met advocaten en (gezins)voogden nergens vastgelegd. Den Engh zou het groepsbelang belangrijker hebben gevonden dan het individu, aldus de *Amersfoortse Courant*. Ten slotte kwam verbale agressie vaker voor in de inrichting in tegenstelling tot fysiek geweld. Het

²⁴² 'Zeeziek of niet, pupillen van Den Engh moeten varen', *Dagblad van het Noorden* 12 juni 2004.

²⁴³ 'Probleemkinderen zijn echt geen lieverdjes. Gevangenisdirecties zien meer in specialisatie van jeugdinrichtingen', *NRC Handelsblad* 23 juni 2004, p. 3; 'Directeur: fout beeld over jeugd in Hey-Acker', *BN/De Stem* 15 december 2004.

²⁴⁴ 'Dat wordt lekker stoken in de jeugdgevangenis. Weerstand tegen experiment om meer kinderen op een cel te zetten', *NRC Handelsblad* 11 september 2004, p. 3; 'Kind in inrichting heeft recht op eigen kamer', *Dagblad van het Noorden* 7 september 2004.

ministerie van Justitie liet het voornoemde allemaal toe. Doordat het ontbrak aan toezicht kreeg directeur Jonker onbeperkte beleidsvrijheid.²⁴⁵

Op 25 januari 2005 was er politieke aandacht voor het samen plaatsen van pupillen met en zonder strafblad in de justitiële jeugdinrichtingen. *NRC Handelsblad* berichtte dat ruim de helft van de pupillen in de justitiële jeugdinrichtingen op dat moment geen strafblad had. Niettemin zaten ze wel opgesloten achter grote hekken met kinderen die wel een (ernstig) misdrijf hebben gepleegd. Ze vielen onder hetzelfde regime waarbij kinderen en ouders werden gefouilleerd voordat ze elkaar mochten zien. Ook was een weekend naar huis er niet bij. minister Donner en staatssecretaris Ross vonden dit onacceptabel. Ook ouders die hun verhaal deden in televisieprogramma's, verschillende kranten en andere politici stelde dit probleem aan de kaak. Jongeren gaven aan dat zij soms bang zijn voor jongeren die een ernstig delict hadden gepleegd of dat zij soms gedrag van de jongeren die strafrechtelijk geplaagd zijn overnemen. Het kabinet kwam met een plan om het samen plaatsen terug te dringen. Er werd beoogd kinderen onder de dertien jaar zoveel mogelijk elders binnen de jeugdzorg op te vangen en te behandelen.²⁴⁶

Dit debat continueerde op provinciaal niveau. *BN De Stem* berichtte op 19 februari dat de provincies de discussie in de Tweede Kamer over wetwijzigingen die probleemjongeren uit de buurt van criminelen moest houden een handje vooruit wilde helpen met het voornemen jeugdinrichtingen te sluiten. Het Rijk had de verantwoordelijkheid voor de jeugdzorg aan de provincie overgedragen met de invoering van de Wet op de jeugdzorg die begin 2005 van kracht werd. In het artikel werd aangegeven dat de provincies een lange strijd voerden met het ministerie van Justitie over financiering van jeugdzorg en jeugdgevangenissen. Justitie betaalde voor de kinderen die door de rechter veroordeeld waren. Binnen de inrichtingen kwamen echter steeds meer pupillen terecht buiten het strafrechtelijk circuit. Omdat er te weinig opvangplaatsen zouden zijn in de jeugdzorg, kwamen kinderen uiteindelijk in de jeugdgevangenis terecht. Brabants CDA-gedeputeerde Roel Augusteijn suggereerde dat kinderen met een gedragsstoornis na bijvoorbeeld twee jaar opsluiting achter de tralies zo'n grote maatschappelijke achterstand hadden dat de kans op een normaal leven was verwoest.²⁴⁷

Op 16 april 2005 berichtte *Trouw* over de beslissing van het kabinet met betrekking tot het samen plaatsen van pupillen. In dit besluit werd vastgelegd dat jongeren met probleemgedrag vanaf 2007 niet meer in de jeugdgevangenis terecht konden, maar in een besloten inrichting van jeugdzorg. De provincies vonden dit besluit een "stap in de goede richting". Volgens de provincies moest de behandeling centraal komen te staan, maar tevens voor strafrechtelijk veroordeelde kinderen. Directeur Eric Bouwsma van de justitiële jeugdinrichting Den Heij-Acker in Brabant vond het een onlogisch besluit. Hij verklaarde dat het onzin is dat het om twee heel verschillende groepen jongeren gaat terwijl dit wel werd gepretendeerd. Directeur Joh. Krist van de justitiële jeugdinrichting De Sprengen in Zutphen noemde het besluit onontkoombaar omdat burgers en politiek de scheiding nu eenmaal willen. Als professional zag hij wel de overlap tussen de twee groepen, maar niettemin vond Krist het wel een goed idee dat kinderen die ernstige delicten plegen en kinderen die extreem moeilijk gedrag vertonen uit elkaar werden gehaald.²⁴⁸

Er werden in de berichtgeving ook specifieke gevallen in het verband van samenplaatsing aangehaald. *De Telegraaf* berichtte op 5 november 2005 over de pupil Daniël waarbij de rechter bepaalde dat hij vanwege zijn onhandelbare gedrag naar een gesloten jeugdinstelling moest. De voor hem geschikte instelling, Horizon in Zuid-Holland, had echter een wachtlijst van een half jaar. Daarom werd hij uit nood in de jeugdgevangenis Teylingereind geplaatst. Moeder Freide Oebeles zag een week voordat het artikel in *De Telegraaf* werd gepubliceerd nog hoe Daniel door vier politieagenten geboeid werd afgevoerd terwijl hij geen misdadiger was maar een gedragsstoornis had.²⁴⁹

²⁴⁵ 'Kille keerzijden Den Engh. Jeugdinrichting Den Engh heeft onacceptabele risico's genomen bij het terughalen van ontvluchte jongeren', *Amersfoortse Courant* 19 januari 2005, p.1; 'Bevindingen uit het rapport over Den Engh', *Amersfoortse Courant* 18 januari 2005, p. 3.

²⁴⁶ 'Veel kritiek op samenplaatsen jongeren', *NRC Handelsblad* 25 januari 2005, p. 7.

²⁴⁷ 'Den Hey-Acker moet dicht. Provincie wil jeugd "bevrijden"', *BN/De Stem* 19 februari 2005.

²⁴⁸ 'Behandelen in plaats van opsluiten. Jeugdzorg', *Trouw* 16 april 2005, p. 5.

²⁴⁹ 'Gesteld in de gevangenissen', *De Telegraaf* 5 november 2005, p. 21.

Dagblad Tubantia reflecteerde op 28 november 2005 naar aanleiding van het honderdjarige jubileum op de kinderbeschermingswetten die de staat het recht hadden gegeven de band tussen ouder en kind te verbreken en in te grijpen. De Groningse hoogleraar pedagogiek Jeroen Dekker verklaarde dat de wetten daarom van revolutionaire betekenis waren. De staat droeg vanaf dat moment verantwoordelijkheid voor kinderen. Directeur Bouwsma van Den Hey-Acker beweerde in het artikel dat de meest uiteenlopende gevallen in de jeugdinrichting verbleven, van meisjes die beschermd moesten worden tegen loverboys tot jongens die gelieerd waren aan een terreurgroep. Volgens Bouwsma was er buiten de justitiële jeugdinrichtingen een groot gebrek aan goede zorgplekken. Er kwam ook een pupil aan het woord in *Dagblad Tubantia*. Zij schreef dat ze elke dag huilde in de jeugdinrichting waar ze verbleef terwijl ze wachtte op een goede behandelplek. Volgens de pupil huilde iedereen die in de inrichting verbleef elke dag in zijn cel als de deuren op slot werden gedaan.²⁵⁰ *Het Parool* ging eveneens in op de stand van zaken van de jeugdzorg. Nergens zouden zoveel gesloten instellingen voorkomen als in Nederland.²⁵¹

De laatste berichtgeving van dit decennium had betrekking op de seksuele contacten tussen pupillen in internaat Harreveld. Twee jongens werden het slachtoffer van gedwongen seksuele handelingen. Volgens Directeur Maas zou ook vrijwillige seks niet zondermeer onschadelijk zijn binnen de instelling omdat het gedrag van de pupillen zo verstoord is dat bij "vrijwillig" kanttekeningen geplaatst moeten worden. Harreveld was op dat moment de landelijk specialist voor de behandeling van jeugdige zedendelinquenten waardoor het de grootste probleemgevallen kreeg. Derhalve waren seksuele contacten verboden. Jongens en meisjes werden strikt gescheiden gehouden. In een voorkomend geval werd een vrouwelijke groepsleider van Harreveld door een jongen beschuldigd van seksueel getint contact. Na kort onderzoek bleek echter dat de feiten niet klopten en de groepsleider onschuldig was. Dit illustreerde de kwetsbaarheid van het personeel, aldus Maas. Op Harreveld werkten groepsleiders in principe nooit alleen en gingen zij zeker nooit alleen met een pupil naar de kamer. In het geval dat een pupil bijvoorbeeld een vervelend bericht kreeg en huilend naar zijn kamer ging, werd op een dergelijke richtlijn wel eens een uitzondering gemaakt. Directeur Maas benadrukte dat de menselijke maat er wel moet zijn.²⁵²

9.3. Conclusie

De periode 1995-2005 kenmerkte zich hoofdzakelijk door berichtgeving over fysieke mishandeling, seksueel geweld en emotioneel geweld in de vorm van isolatie van pupillen in residentiële en justitiële instellingen, en visitatie bij justitiële instellingen. In de berichtgeving was er aandacht voor de mishandeling van pupillen door groepsleiders, van groepsleiders door pupillen en in het bijzonder voor geweld tussen pupillen onderling, zowel in de residentiële als in de justitiële jeugdzorg. Daarnaast is er in de berichtgeving een duidelijk onderscheid tussen geweldincidenten en geweld als onderdeel van de instellingsmethodiek. Deze eerste, vaak intentionele geweldsvorm betrof in veel gevallen seksueel geweld, bijvoorbeeld verkrachting. De tweede, vaak niet-intentionele beleidsmatige geweldsvorm, betrof in voorkomende gevallen het tot aan de bilnaad toe visiteren van pupillen en het isoleren van pupillen. Het maatschappelijk debat ging in dit decennium nadrukkelijk over de (mis)plaatsing van kinderen bij JJI's. Er vond discussie plaats over de civielrechtelijke plaatsing van kinderen bij een justitiële jeugdinrichting. Dit gebeurde vaak naar aanleiding van een incident met een civielrechtelijk geplaatste pupil op een JJI of doordat de Tweede Kamer aandacht vroeg voor de kwestie. Civielrechtelijk geplaatste pupillen leefden in deze inrichtingen samen met strafrechtelijk geplaatste, criminele kinderen. De uiteindelijke uitkomst van het debat was dat het kabinet besloot dat jongeren met gedragsproblemen vanaf 2007 niet meer in een jeugdgevangenis terecht mochten komen. Er was tijdens dit decennium voor het eerst expliciet aandacht voor een vorm van emotionele verwaarlozing. Als gevolg van de grote maatschappelijke commotie over het seksueel misbruik van pupillen in de vorige periode zouden groepsleiders lichamelijk contact met pupillen uit de weg gaan.

²⁵⁰ 'De Staat als heropvoeder', *Dagblad Tubantia* 28 november 2005.

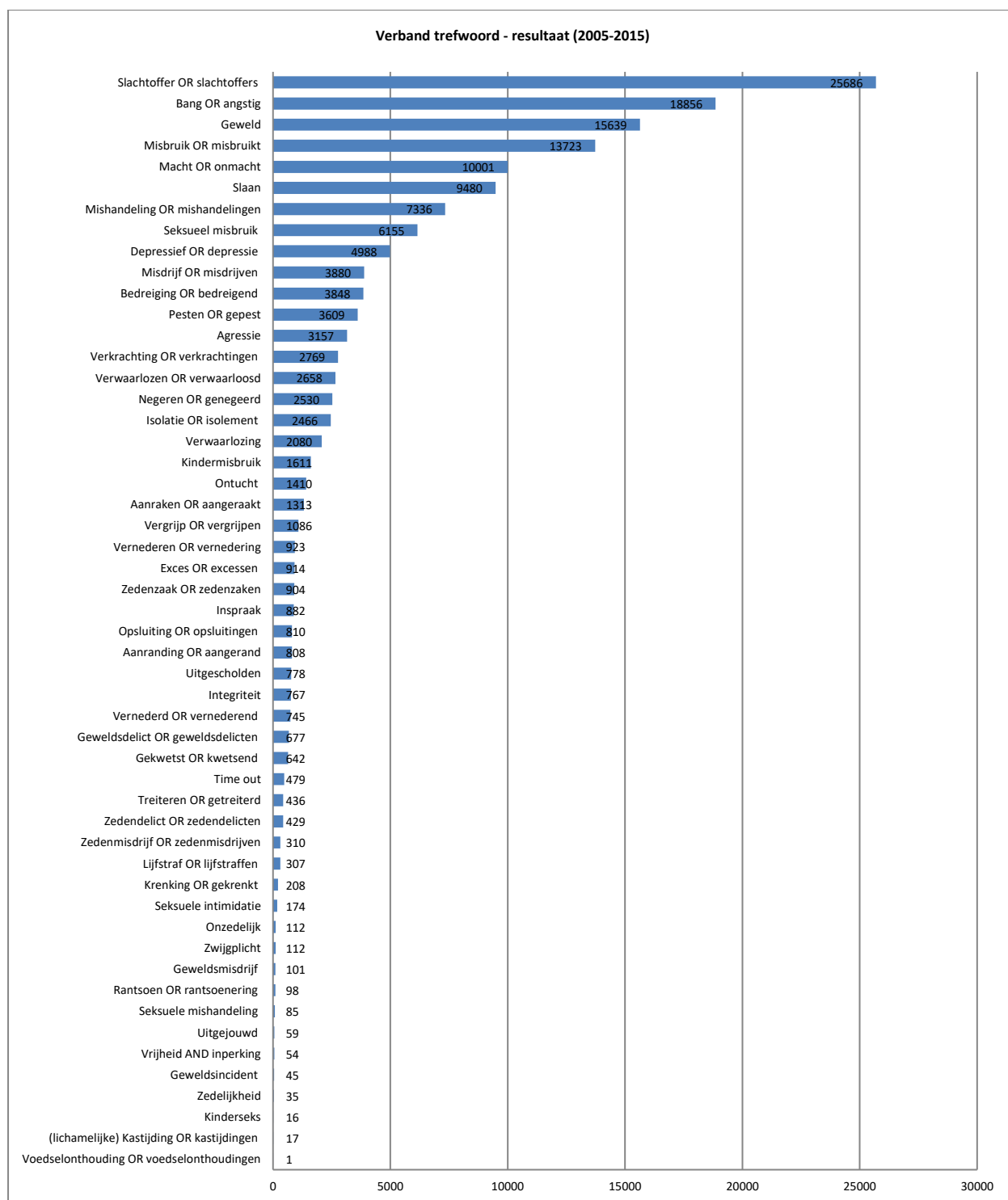
²⁵¹ 'Nog veel leed ondanks Kinderwetten. De afschaffing van internaten pakte minder goed uit', *Het Parool* 29 november 2005, p. 9.

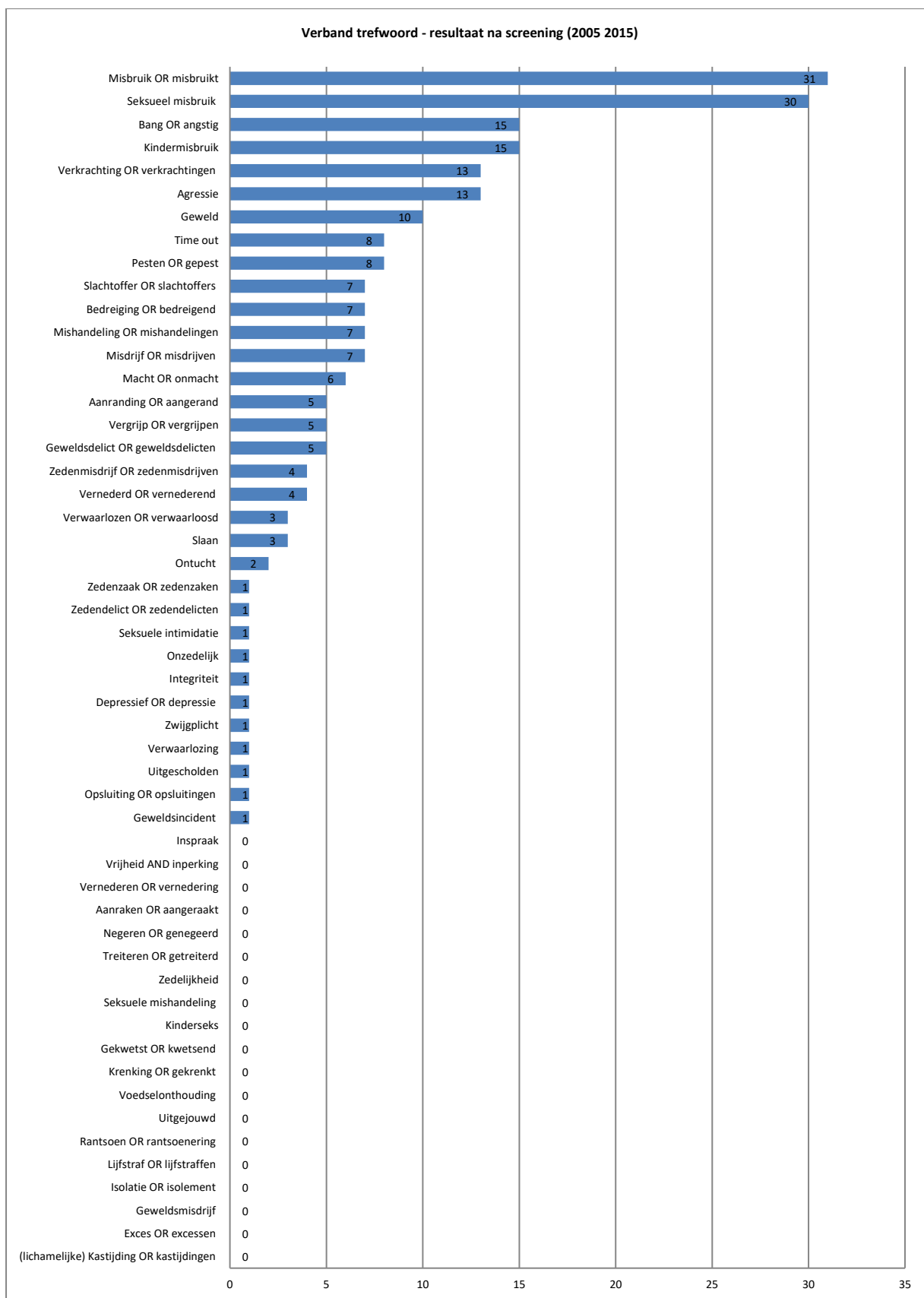
²⁵² 'Seks is taboe in Harreveld', *Dagblad Tubantia* 1 december 2005, p. 4.

10. Periode 2005-2015

De media-aandacht voor geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg nam toe in het decennium 2005-2015. Het aantal algemene treffers telt maar liefst 156.209. Na de relevantiescreening blijven er 219 krantenartikelen over, een stijging van 79 artikelen ten opzichte van de periode 1995-2005. Belangrijk om in ogenschouw te nemen, is dat er veel berichtgeving werd gegenereerd naar aanleiding van het onderzoek van de Commissies Deetman en Samson. Er werd in dit decennium bericht over 39 unieke zaken. De media besteedde veelvuldig aandacht aan de bevindingen die voortkwamen uit de onderzoeksrapporten, wat de significante toename van media-aandacht in dit decennium mede verklaart. Deze berichtgeving is meegenomen in het kwantitatieve deel en de reacties in de berichtgeving op de rapporten zijn meegenomen in de descriptie.

10.1. Kwantitatief overzicht

10.2. Chronologische beschrijving

Het debat over het samen plaatsen van pupillen die via het civielrechtelijke of strafrechtelijke circuit in een JJI geplaatst werden continueerde zich in de periode 2005-2015. *NRC Handelsblad* berichtte op 25 maart 2006 over een door minister Donner en staatssecretaris Ross ingestelde taskforce Gesloten Jeugdvoorzieningen, die met het plan kwam tien van de vijftientig locaties van de justitiële jeugdinrichtingen om te vormen tot jeugdzorginstellingen waar alleen OTS-kinderen (onder toezicht gestelde) zouden worden opgevangen. Het artikel benadrukte de standpunten van de verschillende actoren, zoals directeuren van de JJI's, die stelden dat de problemen van de pupillen niet veel verschillen, ouders die klaagden in de media over het samen plaatsen van pupillen en politici die naar aanleiding van de commotie Kamervragen formuleerden. Directeur van jongerenhuis Harreveld, Vincent Maast, gaf aan dat van de JJI's teveel bajesen zijn gemaakt. Hij zag daarom de veranderingen die teweeg werden gebracht door de discussie over het samen plaatsen als een positieve ontwikkeling.²⁵³

Ruwweg twee maanden later kwam Harreveld (vestigingen Harreveld en Almelo) op een andere manier in de media. *Het Parool* berichtte over een onderzoek door de Inspectie Jeugdzorg naar mogelijk misstanden in de JJI op grond van een uitzending van Netwerk. Er zouden in Harreveld kinderen mishandeld, bedreigd en verkracht worden door groepsleden. Daarnaast zouden pupillen seks hebben gehad met hun begeleider en werden veel pupillen met ernstige gedragsproblemen niet of nauwelijks behandeld. Tom Hof, een voormalig afdelingshoofd, gaf bijvoorbeeld aan dat hij alleen bezig was met "puinruimen." Hof constateerde een mishandeling en verkrachting van een pupil door groepsleden. Hij stelde tevens vast dat de inrichting niet veilig was voor het personeel en een personeelslid werd aangerand zonder dat collega's ingrepen. Daarnaast deed personeel niet altijd aangifte bij ernstige geweldsdelicten.²⁵⁴ De PvdA wilde in uitbreiding op het al lopende onderzoek een diepgaander onderzoek naar de misstanden, waarbij meer naar de systeemkenmerken van de problematiek zou worden gekeken, bijvoorbeeld de condities waarin de groepsleiders moesten werken.²⁵⁵

Het *Reformatorisch Dagblad* besteedde 12 mei 2006 eveneens aandacht aan de misstanden. Harreveld reageerde na de commotie ad hoc en nam geen pupillen meer aan zodat groepsleiders meer ruimte kregen voor het aanpakken van de problemen binnen de instelling, aldus bestuursvoorzitter F. de Wuffel.²⁵⁶ De *Leeuwarder Courant* berichtte over de uitkomsten van het onderzoek door de Inspectie Jeugdzorg. De Inspectie concludeerde onder andere dat pupillen onderling pestten, er seksuele incidenten waren, een groot deel van het personeel onvoldoende geschoold was, de groepsleiding intuïtief in tegenstelling tot methodisch werkte (zonder heldere visie op het thema seksualiteit) en dat er afstand was tussen de werkvloer en directie, waardoor er weinig draagvlak was voor veranderingen.²⁵⁷ Op 23 mei stapte directeur Maas vanwege alle tumult op. Hij erkende dat de incidenten plaats hadden gevonden en verklaarde dit doordat er vaak maar één groepsleider op de groep stond. Hierdoor kon geweld tegen pupillen en groepsleiders plaatsvinden.²⁵⁸ De publieke commotie omtrent de misstanden bij Harreveld resulteerde in politieke reactie. Minister Donner (Justitie) vroeg naar aanleiding van de kwestie de Inspectie Jeugdzorg een grootschalig onderzoek te verrichten naar alle JJI's. Hij wilde weten of daar vergelijkbare risico's bestonden.²⁵⁹ De *Stentor* berichtte op 30 september 2006 dat de Inspectie Jeugdzorg Harreveld opnieuw en voor het laatst had gewaarschuwd. De instelling moest van de Inspectie concrete stappen tegen mishandelingen, afpersingen en verkrachtingen ondernemen anders zou ze het ministerie van Justitie vragen in te grijpen.²⁶⁰

²⁵³ 'Probleemkind niet meer in "bajes"', *NRC Handelsblad* 25 maart 2006, p. 3.

²⁵⁴ 'Mishandeling en verkrachting in Harreveld', *Het Parool* 10 mei 2006, p. 6.

²⁵⁵ 'PvdA wil diepgaander onderzoek naar Harreveld', *De Stentor* 11 mei 2006, p. 1.

²⁵⁶ 'Harreveld neemt geen pupillen meer aan', *Reformatorisch Dagblad* 12 mei 2006, p. 9.

²⁵⁷ 'Pesterijen en seksuele incidenten in jeugdinrichting', *Leeuwarder Courant* 24 mei 2006; 'Vernietigend rapport ovr Harreveld. Grote problemen in jeugdinrichting leiden tot vertrek directeur', *Reformatorisch Dagblad* 24 mei, p. 5.

²⁵⁸ 'Directeur inrichting Harreveld stapt op', *NRC Handelsblad* 23 mei 2006, p. 3.

²⁵⁹ 'Donner wil onderzoek alle jeugdgevangenissen. Vernietigend rapport over situatie in jeugdgevangenissen Harreveld. Directeur stapt op', *Eindhovens Dagblad* 24 mei 2006.

²⁶⁰ 'Laatste waarschuwing voor Harreveld', *De Stentor* 30 september 2006.

Op 9 juni 2006 berichtte *NRC Handelsblad* over de conferentie 'De toekomst van de justitiële jeugdinrichtingen' in Zwolle. Onderzoekster Leonieke Boendermaker van het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) gaf aan dat jongeren in JJI's vaak geweld tegen groepsgenoten gebruiken of zelf slachtoffer worden van geweld. Er zou op de groepen vaak een sfeer van bedreiging en angst heersen volgens Boendermaker. Op de conferentie werd verwezen naar Harreveld. Deze casus was volgens ex-collega's van Harrevelds directeur Maas niet uitzonderlijk. Op alle JJI's zouden dergelijke incidenten plaatsvinden. Maas had de pech dat de incidenten naar buiten kwamen, aldus de ex-collega's. Op de conferentie waren behandelaars, medewerkers en directeuren aanwezig. Zij bevestigden dat geweld en seks tussen pupillen onderling regelmatig plaatsvindt bij JJI's. Ook seks tussen begeleiders en pupillen kwam voor, maar mocht absoluut niet volgens de aanwezigen.²⁶¹

Diezelfde dag besteedde *NRC Handelsblad* aandacht aan het leven in gesloten jeugdinrichtingen. Gedragsgestoorde pupillen, structuurloos, gewelddadig en ongeremd zaten in groepen van twaalf, met twee groepsleiders die niet altijd voldoende waren opgeleid, aldus Dia Flinterman, kinderrechter en vice-president van de rechtbank in Groningen. Deze combinatie zou geregeld tot een negatieve sfeer, onderling geweld en incidenten leiden, volgens Boendermaker.²⁶² Dit thema kwam tevens terug in *NRC.next*, waarin op 12 juni werd bericht over de vraag of opsluiten of re-integreren centraal moet staan in JJI's. De maatschappij zou roepen om repressie en vergelding.²⁶³

Op 5 juli 2006 berichtte *Trouw* over Jeugdzorg die met gesloten inrichtingen voor niet-criminele jongeren experimenteerde. *Trouw* beschreef een incident waarbij in het Oosterhoutse internaat tijdens een zogenoemde 'time out' een jongen door het lint ging en daarbij een wasbak uit de muur rukte. Een time out was tot eind 2005 in een instelling van jeugdzorg verboden. Isoleren kon alleen bij JJI's. In het kader van het experiment konden pupillen die door het lint gingen maximaal tien minuten worden opgesloten met kans op verlenging van nog eens tien minuten. De besloten behandelgroepen waren een experiment van Bijzonder Jeugdwerk Brabant en Tender en kan worden beschouwd als een tussenvorm van een gesloten gevangenis en een open internaat.²⁶⁴

Het *Algemeen Dagblad* berichtte 31 juli 2006 over een ander experiment waarbij meerdere minderjarigen in één cel werden opgesloten. Justitie wilde meermanscellen introduceren bij de jeugdinrichtingen omwille van bezuinigingen. De proef vond plaats in drie JJI's. Volgens de instellingen was het echter geen geslaagd experiment met name omdat de doorstroom van jongeren te groot is in tegenstelling tot gevangenis voor volwassenen.²⁶⁵

In het najaar van 2006 was er berichtgeving over het visiteren van pupillen bij JJI's nadat zij bezoek hadden ontvangen. Het *Reformatisch Dagblad* berichtte dat slachtoffers van seksueel misbruik die door gebrek aan plaatsen in de jeugdzorg, in de jeugdgevangenis belanden na elk bezoek werden onderzocht. Tijdens zo'n visitatie moesten kinderen zich uitkleden en werden ze op en soms in het lichaam onderzocht. De Stichting Misplaatst vond dat er onmiddellijk een eind aan deze praktijken moest komen omdat het belastend en vernederend zou zijn. Ook de politiek besteedde aandacht aan de kwestie. De SP stelde dat het kabinet had beloofd het aantal behandelplaats voor 2007 op te lossen. In 2006 bleek dat dit niet lukte. Dit vond de SP "schandalig."²⁶⁶

Op 30 november 2006 werd in *BN* door de directeur Bouwsma van Den Hey-Acker gereageerd op de doelstelling OTS-kinderen te scheiden van strafrechtelijk geplaatste kinderen op JJI's. Deze eerste groep zou dan niet meer onder Justitie vallen maar onder het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). Den Hey-Acker bestond op dat moment uit tweehonderd strafrechtelijk geplaatste pupillen en honderd via een onder toezicht stelling geplaatste kinderen. Bouwsma stond niet achter dit nieuwe beleid, bijvoorbeeld omdat er daarmee behandelexpertise bij zijn instelling verloren gaat. Hij suggereerde verder dat deze nieuwe vorm met problemen gepaard gaat. De civielrechtelijk geplaatste pupillen en strafrechtelijk geplaatste pupillen verschillen volgens Bouwsma

²⁶¹ 'Geweld komt vaak voor bij jeugddetentie', *NRC Handelsblad* 9 juni 2006, p. 3.

²⁶² 'Kinderen achter hekken van zeven meter hoog', *NRC Handelsblad* 9 juni 2006, p.3.

²⁶³ 'Opsluiten of opvoeden? De toekomst van justitiële jeugdinrichtingen staat ter discussie', *NRC.next* 12 juni, p. 8.

²⁶⁴ 'Hekken zonder prikkeldraad. Probleemjongeren', *Trouw* 5 juli 2006, p. 1.

²⁶⁵ 'Meer jongeren op één cel flopt. Proef in jeugdinrichtingen wijst uit', *Algemeen Dagblad* 31 juli 2006, p. 6.

²⁶⁶ 'Misbruikte kinderen vernederd in gevangenis', *Reformatisch Dagblad* 26 oktober 2006, p. 5;

'Jeugdgevangenis. Misbruikte kinderen vernederd', *De Gelderlander* 26 oktober 2006, p. 1; 'Misbruikt kind in gevangenis vernederd', *Eindhovens Dagblad* 26 oktober 2006.

niet veel van elkaar. Hierdoor vraagt hij zich af of de toekomstige VWS-instellingen de veiligheid wel adequaat kunnen waarborgen.²⁶⁷

De eerste berichtgeving van 2007 stond aan de andere kant van het spectrum van de discussie over het samen plaatsen van pupillen bij JJI's. *Leeuwarder Courant* besteedde aandacht aan het perspectief van een pupil, Laila (tien). Omdat Laila bij haar laatste tehuis drugs handelde, belandde ze in een jeugdgevangenis met hoge muren en tralies waar ze alleen mocht eten in de cel en twee keer per dag mocht luchten in een kooi. Ze werd vervolgens in de eerst gesloten jeugdzorgafdeling 'Horizon' in Rotterdam geplaatst waar geen sprake was van een kale cel en ze meer vrijheden genoot.²⁶⁸ Dit decennium was er veelvuldig aandacht voor De Horizon als voorbeeld voor een gesloten jeugdzorginstelling waar wel een relatief strikt regime gold, maar waar gedragsgestoorde pupillen daarnaast passende behandeling kregen.²⁶⁹

Op 30 januari was er opnieuw media-aandacht voor de misstanden op Harreveld. *De Gelderlander* berichtte dat advocaat Rogier Hoerchner de misstanden strafbaar vond. Hij doelde hiermee op het mishandelen en afpersen van een pupil door medebewoners (waarvoor de pupil aangifte deed). Ook was er sprake van een verkrachting van een negenjarige jongen en was een begeleidster op non-actief gesteld wegens seksuele relaties met enkele pupillen. Hoerchner stelde het personeel verantwoordelijk voor deze misstanden. De raadsman verweet Justitie niets te doen met de zaak en diende een klacht in tegen de Zutphense hoofdofficier van justitie mr. L. Van Zanten-Renders.²⁷⁰

Circa een half jaar later besteedde *De Gelderlander* opnieuw aandacht aan de JJI Harreveld. Interim-directeur constateerde onder andere seksuele misstanden, pupillen die elkaar mishandelden en personeel dat bang naar het werk ging. Hij gaf aan dat de instellingen een robuuste professionaliseringslag heeft gemaakt, maar dat er nog steeds incidenten plaatsvinden. Bijvoorbeeld in het geval waarbij een pupil op onbegeleid verlof ging, werd opgepakt omdat hij een vrouw in het verderop gelegen dorp Vragender zou hebben aangerand.²⁷¹

Op 28 juni komt de stichting Misplaatst wederom in de media. Misplaatst constateerde misstanden bij de JJI Het Keerpunt in de vorm van kleine intimidaties, pesterijen en bedreigingen. Er zou bijvoorbeeld een pupil door een groepsleider met een biljartkeu zijn geslagen. Misplaatst achtte het personeel onvoldoende opgeleid om met de gedragsstoornissen van de pupillen om te gaan. Monique Hulsebos, aanspreekpunt van Misplaatst, gaf aan dat ouders van pupillen zelden overgingen tot het doen van aangifte of het indienen van een klacht omdat ze bang zouden zijn dat dit effect had op de behandeling van hun kinderen.²⁷²

Twee dagen later stelde het *Leidsch Dagblad* een aantal misstanden bij de Helderse JJI De Doggershoek aan de kaak. De inrichting bestond twee jaar, maar ouders en personeelsleden "zagen geen reden voor een feestje." Groepsleiders zouden drank en drugs binnensmokkelen. Daarnaast zouden medewerkers klappen uitdelen. Volgens een pupil zou een medebewoner zo hard zijn aangepakt dat hij een gebroken kaak opliep. Voorts gaf de pupil aan dat pupillen regelmatig worden gekleineerd, uitgescholden en geslagen door het personeel.²⁷³ Ook *De Gelderlander* besteedde aandacht aan de misstanden bij De Doggershoek. Er werden in 2006 151 geweldsincidenten tegen werknemers geregistreerd, in zevenenveertig gevallen ging het om ernstige incidenten. Het gevolg van het geweld was dat medewerkers pupillen gunsten (waaronder drank en drugs binnensmokkelen) verleenden in ruil voor bescherming en het handhaven van de rust op de groep.²⁷⁴

Op 11 september 2007 berichtte *Dagblad van het Noorden* over de conclusies van het onderzoek naar de veiligheid binnen JJI's uitgevoerd door de Inspectie Jeugdzorg, Inspectie voor de Gezondheidszorg, Inspectie van het Onderwijs en Inspectie voor de Sanctietoepassing. In zes van

²⁶⁷ 'Kritiek op nieuwe aanpak probleemjeugd', *BN/De Stem* 30 november 2006.

²⁶⁸ 'Nauwelijks hulp voor opgesloten kinderen', *Leeuwarder Courant* 24 januari 2007.

²⁶⁹ 'Onder de twaalf en al opgesloten', *Dagblad van het Noorden* 8 augustus 2009, p. 2; 'Straffen en opsluiten levert kind niets op', *Brabants dagblad* 8 augustus 2009;.

²⁷⁰ 'Harreveld. OM neemt zaak Harreveld niet serieus', *De Gelderlander* 30 januari.

²⁷¹ 'Gekneusde jongeren: nu kind, dan tuig', *De Gelderlander* 2 juni 2007.

²⁷² 'Meer signalen, geen formele klachten', *De Limburger* 28 juni 2007, p. 33.

²⁷³ 'Jongeren baas in jeugdbajes. Smokkel, geweld, en intimidatie in De Doggershoek', *Leidsch Dagblad* 30 juni 2007, p. 501.

²⁷⁴ 'Geweld en drugsmokkel in jeugdgevangenis Den Helder', *De Gelderlander* 30 juni 2007.

de veertien JJI's zouden ernstige risico's op een onveilig leef-, behandel- en werkklimaat bestaan voor pupillen en medewerkers. De instellingen faalden volgens de inspecties voornamelijk als het aankwam op opvoeding en behandeling. De voornoemde risico's waren ernstig bij De Doggershoek (Den Helder), De Hartelborcht (Spijkenisse), de Heuvelrug (Zeist), Den Engh (Den Dolder), Harreveld en het Jongeren Opvang Centrum (Amsterdam).²⁷⁵ *BN* berichtte over de reactie van Eric Bouwsma, de directeur van Den Hey-Acker, naar aanleiding van de media-aandacht rondom de inspectierapporten. Bouwsma kon zich vinden in de conclusies van de inspecties, waarin stond dat er te weinig overkoepelend beleid was en te weinig geëvalueerd werd. Ook sprak Bouwsma zijn lof uit voor de reactie van staatssecretaris Albayrak die aangaf dat de sector enorm onder druk stond, vanwege de taak de capaciteit meer dan te verdubbelen en tegelijkertijd voor zeventien procent te bezuinigen.²⁷⁶

Het Parool berichtte op 6 oktober 2007 over de Algemene Rekenkamer die constateerde dat jeugdinrichtingen nauwelijks slaagden in het opvoeden van criminele jongeren.²⁷⁷ *De Gelderlander* borduurde hier op voort en besteedde in het bijzonder aandacht aan de gesloten jeugdinrichting De Koppeling in Amsterdam omdat daar een nieuwe behandelvorm was geïmplementeerd. In het kader van deze nieuwe behandelvorm gingen de jongeren vijf uur per dag naar school om te leren hoe dat is. Onderdeel van de nieuwe behandeling was negatief gedrag, zoals agressief, brutaal en losgeslagen gedrag, zo min mogelijk aandacht geven. In *De Gelderlander* werd een beeld geschetst van een lastige uitdaging voor de medewerkers van De Koppeling. Een drietal voorbeelden die werden gegeven van incidenten in de instelling zijn: twee jongens die door het brandalarm te activeren bij de vrouwen vleugel wisten te komen en de meidengroep aanvielen, een pupil die een medewerker (beveiliging) uitschold toen zij het klaslokaal binnen stapte en drugs smokkel.²⁷⁸

NRC Handelsblad berichtte op 21 juni 2008 over het verhaal van pupil Stefano Boston die vier jaar civielrechtelijk in de JJI Harreveld was geplaatst. Hij deelde zijn ervaringen in de krant, ook met betrekking tot geweld op de instelling. Stefano zag in Harreveld twee verkrachtingen waarbij oudere jongens een jonger jongetje pakten. Eén was op de jongens-wc. Stefano kwam binnen en zag een grote jongen achter een kleine jongen met een doek in zijn mond staan (om hem stil te houden). Stefano vloog de grote jongen naar eigen zeggen vervolgens aan en liet hem "zeep eten." Daarnaast zag Stefano in een geval een pupil die het hoofd van een groepsleider dreigend boven een frituurpan hield.²⁷⁹

In het *Algemeen Dagblad* werd op 24 juni 2008 ook aandacht besteed aan de ervaringen van een civielrechtelijk geplaatste pupil, de veertienjarige Jade del Monte Lyon, in een JJI, 't Poortje in Groningen. Jade werd na elk bezoek gevisiteerd. Al haar lichaamsholtes werden gecontroleerd tijdens zo'n visitatie. Jade mocht voorts twee keer per week op eigen kosten bellen en ze werd niet behandeld in de inrichting.²⁸⁰

Op 19 juli 2008 kwam de JJI De Doggershoek wederom in het nieuws. *Noordhollands Dagblad* berichtte over het jaarverslag van de instelling waaruit bleek dat het aantal geweldsincidenten fors toe was genomen. Agressie ten aanzien van het personeel was in 2007 bijna verdrievoudigd (442 incidenten). Geweldsplegingen tussen pupillen vonden ongeveer dubbel zo vaak plaats in datzelfde jaar (177 incidenten). Directeur Taco Keulen deelde 619 disciplinaire straffen uit na geweldsuitbarstingen. In 262 gevallen was er sprake van fysiek geweld en in 356 was er sprake van scheldpartijen en (doods)bedreigingen. Keulen verklaarde de toename met het feit dat ze bij De Doggershoek strikter zijn gaan registreren.²⁸¹

Het samen plaatsen van pupillen uit het civielrechtelijke en strafrechtelijke circuit (sinds begin 2008 verboden) bleef een belangrijk thema in de berichtgeving. Op 23 december 2008 berichtte *NRC Handelsblad* over de Nationale Ombudsman Alex Brenninkmeijer die de noodklok luidde over het

²⁷⁵ 'Jeugdgevangenissen onder de maat. Van behandeling en heropvoeding komt weinig terecht', *Dagblad van het Noorden* 11 september 2007.

²⁷⁶ 'Opsluiten van kinderen geeft dubbel gevoel', *BN/De Stem* 15 september, p. 11.

²⁷⁷ 'Jeugdinrichting wil losgeslagen agressieve straatjongeren helpen', *Het Parool* 6 oktober 2007, p. 22.

²⁷⁸ 'Losgeslagen en agressief, maar nog niet opgegeven', *De Gelderlander* 6 oktober 2007.

²⁷⁹ 'Ik kwam er slechter uit'. Het verhaal van Stefano Boston (18) die vier jaar in een jeugdgevangenis zat hoewel hij niets misdaan had', *NRC Handelsblad* 21 juni 2008, p. 12-13.

²⁸⁰ 'Probleemkind dupe van wachtlijst. Veertien en bajesklant', *Algemeen Dagblad* 24 juni 2008, p. 4.

²⁸¹ 'Meer geweld in jeugdbajes', *Noordhollands Dagblad* 19 juli 2008.

opsluiten van kinderen met zware problemen in een JJI. Dit gebeurde nog omdat er onvoldoende alternatieve opvang was. Brenninkmeijer gaf aan dat het samen plaatsen niet alleen juridisch verkeerd was, maar ook pedagogisch omdat het volgens onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut gevoelens van onrechtvaardigheid bij de pupillen zou oproepen. De problemen zouden volgens de Ombudsman tot zeker 2010 blijven bestaan. Hij stelde daarom voor om spoediger naar alternatieven te kijken.²⁸² Brenninkmeijer liet weten dat 832 kinderen met gedragsproblemen in een jeugdgevangenis verbleven.²⁸³

Het *Algemeen Dagblad* besteedde 28 februari 2009 aandacht aan het isoleren van pupillen in open en gesloten jeugdzorginstellingen. De VVD-Statenfractie in de provincie Zuid-Holland vond het gebruik van isoleercellen in de instelling "schokkend." Volgens Statenlid Ank van Ginkel zou er uiterst terughoudend moeten worden omgegaan met het separeren van pupillen. Alleen bij acuut gevaar is het geoorloofd, aldus Van Ginkel. Het leek er volgens haar op dat het separeren van pupillen te gemakkelijk plaatsvond. Rutger Jan van der Graag, hoogleraar kinder- en jeugdpsychiatrie in Nijmegen en voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie onderschreef de standpunten van Van Ginkel. Van der Graag gaf echter wel aan dat de isolatiecel alleen in beeld komt bij extreme agressie, verwardheid of suïcidaal gedrag. Hij constateerde wel een ander probleem, namelijk een tekort aan (ervaren) personeel. Hierdoor kwam het volgens Van der Graag voor dat uit machteloosheid en paniek (van groepsleiders) pupillen werden gesepareerd.²⁸⁴

Op 8 juli 2009 kwam *NRC Handelsblad* terug op de plaatsing van pupillen via het civielrechtelijke circuit. Vanaf 2010 zouden kinderen met gedragsproblemen niet meer in jeugdgevangenis worden geplaatst. Er bleek echter te weinig plek in de gesloten jeugdzorg - een instellingsvorm tussen een jeugdgevangenis en internaat - wat deze ambitie dreigde te torpederen. Het aantal pupillen met civielrechtelijke titel steeg in 2008 met dertig procent tot bijna 1500 bleek uit documenten van het ministerie voor Jeugd en Gezin. Dit genereerde een wachtlijst met als resultaat dat kinderen met civielrechtelijke titel toch in de jeugdgevangenis geplaatst werden.²⁸⁵ Minister Rouvoet van Jeugd en Gezin bevestigde begin juli 2009 dat pupillen met een civielrechtelijke titel in 2010 alsnog in een jeugdgevangenis terecht konden komen door middel van een brief aan de Tweede Kamer waarin hij de noodzaak vanwege het plaatsgebrek uitlegde.²⁸⁶

De aandacht voor het samen plaatsen van pupillen bleef terugkomen. *Trouw* ging 1 augustus 2009 in op het visitatiebeleid bij JJI's. Directeur van de gesloten JJI Teylingereind in Sassenheim Roel de Bruijn gaf aan dat het visiteren van pupillen na bezoek structureel gebeurde. Het ging dan volgens hem om onderzoek aan het lichaam (toegestaan binnen de wettelijke kaders van de Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen) en niet in het lichaam. De Bruijn beschreef in het artikel dat dit wel met de grootste integriteit gebeurde, bijvoorbeeld door meisjes door vrouwelijke medewerkers te laten onderzoeken. Ook de zogenaamde misplaatste meisjes (civielrechtelijk geplaatst) werden onderzocht. Dit werd door De Bruijn verantwoord met de veronderstelling dat indien dit niet gebeurde medepupillen de misplaatste meisjes konden dwingen drugs binnen te smokkelen. Alleen voor pupillen die met seksueel misbruik te maken hadden gehad kon een uitzondering gemaakt worden op grond van het uitsluitel van een gedragswetenschapper, aldus De Bruijn.²⁸⁷

De berichtgeving over specifieke casuïstiek, pupillen met civielrechtelijk titel die verbleven in een jeugdgevangenis kreeg ook in 2009 media-aandacht. *De Gooi- en Eemlander* berichtte over de zeventienjarige Sjanna uit Almere die sinds juni 2009 in een JJI, Eikenstein in Zeist, verbleef omdat er plaatsgebrek was in de gesloten jeugdinrichting te Hoenderloo. Volgens de moeder van Sjanna, Sianne Willemsen, was het gevolg dat Sjanna weg kwijnde tussen de "boefjes." Ze kreeg niet de

²⁸² 'Onschuldig in de jeugdgevangenis', *NRC Handelsblad* 23 december 2008, p. 7.

²⁸³ 'Hulpeloos achter slot en grendel. Kwalitatief goede gesloten jeugdzorg leidt tot meer vraag', *Het Parool* 22 januari 2009, p. 99.

²⁸⁴ 'VVD-statenfractie stelt misstanden aan de orde. Herrie om gebruik isoleercellen', *Algemeen Dagblad* 28 februari 2009, p. 2.

²⁸⁵ 'Probleemkind toch in gevang. Vraag naar plaatsen schiet omhoog, gesloten jeugdzorg haalt doel niet', *NRC Handelsblad* 8 juli 2009, p. 2.

²⁸⁶ 'Als kind al crimineel. Reportage jeugdmisdaad', *NRC Handelsblad* 11 juli 2009, p. 10.

²⁸⁷ 'Niets misdaan, toch jeugdgevangenis. Door wachtlijsten bij jeugdzorg werd dertienjarige Anouk een "misplaatst" kind', *Trouw* 1 augustus 2009.

benodigde behandeling wat haar angstig maakte omdat ze bijna achttien werd en dan niet meer onder de jeugdzorg zou vallen.²⁸⁸

De laatste berichtgeving van 2009 ging over vermissingen van pupillen uit instellingen voor gesloten jeugdzorg. *Trouw* berichtte dat van januari tot november 2009 393 vermissingen plaatsvonden. De gevolgen voor een weggelopen pupil konden soms ernstig zijn. Ze konden buiten de poort bijvoorbeeld in handen van loverboys vallen. De meeste jongeren, 85 procent, was echter binnen veertien dagen weer terug in de instelling.²⁸⁹

Begin 2010 komt berichtgeving over gesloten jeugdzorginstellingen verder van de grond. *De Provinciale Zeeuwse Courant* berichtte over de nieuwe gesloten jeugdzorginstelling (ook wel jeugdzorg-plus genoemd) De Vliethoeve in Zeeland. In het artikel werden de verschillen tussen een JJI en jeugdzorg-plus benadrukt. Zo viel naar ervaring van de pupillen de zogenaamde 'time-out' erg mee in vergelijking met de isoleercel.²⁹⁰

Op 27 januari 2010 is er media-aandacht voor de gesloten jeugdinrichting De Koppeling in Amsterdam. *Het Parool* berichtte dat de problemen, waaronder personeel dat werd uitgescholden, bedreigd en te maken kreeg met geweld, erger zijn geworden. Sociotherapeut Jorike Smit maakte bijvoorbeeld mee dat een meisje in haar schouder beet. Een collega van Jorike, Sanne Kleeven, stond tegenover een jongen die een stoel naar haar wilde gooien. Een andere jongen maakte van zijn riem een bolletje en wilde haar daarmee te lijf gaan. Verder werd Sanne veel voor kankerwif uitgescholden. Volgens manager Laurent-Jan van den Boogaard waren de echt heftige incidenten, waarbij pupillen suïcidaal gedrag vertonen, zeldzaam. Deze problematieken vragen om geschoold personeel, aldus Van den Boogaard. Het fundamentele probleem volgens hem is dat bij de meeste instellingen een tekort aan geschoold personeel is.²⁹¹

Vanaf het voorjaar van 2010 kwam de berichtgeving naar aanleiding van het onderzoek van de Commissie-Deetman op gang. Seksueel misbruik in katholieke kindertehuizen werd gemeld en onder de loep genomen. Hierbij werd media-aandacht besteed aan de ervaringen van de pupillen die bij deze instellingen verbleven.²⁹² Daarbij kondigde minister Balin (Justitie) aan dat hij een wetsvoorstel in de maak heeft om de verjaringstermijn bij ernstige zedenmisdrijven wil verlengen zodat daders tot aan hun dood kunnen worden aangeklaagd en vervolgd.²⁹³ Er kwam veelvuldig media-aandacht voor de aard en omvang van het seksueel misbruik in room-katholieke instellingen.²⁹⁴

Op 8 april 2010 berichtte *De Gelderlander* over de uitkomsten van een intern onderzoek bij de Helderlingstichting. Een moeder van een twaalf jarig pupil had aangifte gedaan van mishandeling en bedreiging van haar zoon door medebewoners. De adjunct-directeur Jean Pau de Rijk stelde dat in zijn onderzoek andere pupillen, begeleiders en therapeuten zijn gehoord en dat uit niets bleek dat er sprake was van mishandeling of bedreiging. Niettemin verschenen op de website van *De Gelderlander* anonieme reacties van mensen die beweerden dat er in Zetten wel degelijk sprake was van stelselmatige mishandeling van pupillen.²⁹⁵

Het Parool berichtte op 15 juni 2010 over de aankondiging van minister Balin (Justitie) een strikter drugs- en alcoholbeleid te gaan voeren op JJI's. Hierbij dacht de minister aan speekseltesten, blaastesten, grootschalige controles en wellicht drugshonden. Uit onderzoek van de Universiteit Utrecht onder 155 jongens die in JJI's verbleven bleek dat zesentwintig procent binnen de muren dronk en vijftien procent cannabis rookte. Zes procent had wel eens harddrugs binnen de muren gebruikt. In de JJI Doggershoek in Den Helder smokkelde enkele jaren geleden een groepsleider

²⁸⁸ 'Onschuldig tussen jonge boefjes', *De Gooi- en Eemlander* 19 oktober 2009.

²⁸⁹ 'Veel vermissingen in gesloten jeugdzorg', *Trouw* 29 december 2009.

²⁹⁰ 'Over het hek ben je hier nóg nergens', *Provinciale Zeeuwse courant* 14 januari 2010.

²⁹¹ 'Woede niet tegen jou', *Het Parool* 27 januari, p. 4.

²⁹² 'Hoe verging het kinderen in instellingen? Onderzoek rijk naar misbruik', *Het Parool* 1 april 2010, p. 7; 'In de rotzooi thuis was er meer liefde. Er was nauwelijks toezicht van de overheid op voogdijkinderen in room-katholieke internaten', *NRC Handelsblad* 2 april 2010, p. 2.

²⁹³ 'Overheid begint breed onderzoek naar misbruik. Ook particuliere jeugdinrichtingen onder de loep', *Trouw* 2 april 2010, p. 9.

²⁹⁴ 'Doodsbang voor zuster Feliciana. Ook nonnen maakten zich schuldig aan mishandelingen en misbruik', *NRC Handelsblad* 22 april 2010, p. 2.

²⁹⁵ 'Onderzoek Helderling vruchteloos', *De Gelderlander* 8 april 2010.

drugs voor jongeren naar binnen.²⁹⁶ Uit verschillende onderzoeken in aanloop naar dit specifieke onderzoek bleek dat medewerkers van JJI's niet altijd waren opgewassen tegen agressie en intimidatie door pupillen waardoor onveilige situaties konden ontstaan, drugssmokkel en -gebruik vielen hier onder.²⁹⁷ De Inspectie Jeugdzorg constateerde dat deze smokkel vrij gemakkelijk kon plaatsvinden, bijvoorbeeld doordat pupillen eenvoudig over het hek konden klimmen.²⁹⁸

Circa twee maanden later berichtte *Algemeen Dagblad* over een twaalf jarige pupil die half juli was weggelopen bij de gesloten jeugdzorginstelling Heldringstichting in Zetten, waarna ze in Rotterdam slachtoffer werd van een groepsverkrachting. Het meisje verklaarde dat meerdere mannen zich aan haar vergrepen hadden in een woning aan de 1^e IJzerstraat. Een van de daders, een vijftientwintig jarige man, werd gepakt en bekende de verkrachting.²⁹⁹ Pupillen die bij de instelling weglopen kwam vaker voor verklaarde de jeugdinrichting.³⁰⁰

Op 6 oktober 2010 berichtte *NRC Handelsblad* over seksueel misbruik in katholieke jongensinternaten. *NRC Handelsblad* ontving tot aan een half jaar voor de publicatie van dit artikel 423 getuigenissen van ex-pupillen. Derhalve concludeerde de krant dat seksueel misbruik een structureel probleem was bij de instellingen. *NRC Handelsblad* ontving over internaten op algemene of protestantse grondslag nauwelijks meldingen. In het artikel werd dit verklaard door het strikt gesloten karakter van de katholieke internaten.³⁰¹

Op 4 april berichtte *De Gelderlander* over een onderzoek van RTL Nieuws gebaseerd op vertrouwelijke stukken van de Inspectie Jeugdzorg waaruit bleek dat steeds meer jongeren wegliepen uit gesloten instellingen 786 in 2010 in vergelijking met 490 in 2009. Het plaatsten van pupillen in zogenoemd jeugdzorgplus instellingen in plaats van jeugdgevangenissen werd als verklaring voor deze toename gezien.³⁰² Uit deze stukken kwam ook naar voren dat personeel van instellingen steeds vaker slachtoffer was van agressie. In 2010 waren er 108 incidenten met fysiek geweld in vergelijking met tweeënzestig incidenten in 2009. Personeel gaf aan zich soms niet deskundig genoeg te voelen voor adequate omgang met agressieve pupillen. De VVD reageerde in het artikel op het onderzoek van RTL door aan te geven het onacceptabel te vinden dat kinderen en medewerkers moeten leven en werken in een omgeving met fysiek geweld.³⁰³

De gesloten jeugdzorg instelling Horizon kwam 8 november 2011 in het nieuws vanwege een medewerker die ontucht zou hebben gepleegd met twee meisjes. *De Telegraaf* berichtte dat een achtendertigjarige pedagogisch medewerker van Horizon op 7 november 2011 door de politie werd aangehouden op verdenking van het betasten van twee meisjes van dertien en veertien jaar. De moeder van een van de twee meisjes verklaarde dat haar dochter aangaf dat de ontucht meerdere keren had plaatsgevonden. Het meisje durfde in eerste instantie niets te zeggen omdat ze bang was dat ze niet zou worden geloofd.³⁰⁴

In december 2011 presenteerde de Commissie-Deetman haar conclusies over seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk. Verschillende kranten berichtten over de reacties vanuit de kerk op het eindrapport van de Commissie. Zo schreven bisschoppen in een brief die op zondag 18 december 2011 werd voorgelezen in de parochies dat ze de slachtoffers moedig vinden. Daarnaast werd in de brief gesteld dat kerkelijke leiders en bestuurders de plicht hebben naar de verhalen van de slachtoffers te luisteren omdat zij moeten weten wat er gebeurd was.³⁰⁵ Bisschop De Korte van Groningen zei dat er verkeerde keuzes waren gemaakt met het besluit daders te verplaatsten en

²⁹⁶ 'Drank en drugs in jeugdgevangenis', *Het Parool* 15 juni 2010, p.5.

²⁹⁷ 'Verslaving jeugd in bajes hard aangepakt', *Leeuwarder Courant* 15 juni 2010, p. 5.

²⁹⁸ 'Strengere aanpak drugs in jeugdcel', *Nederlands Dagblad* 15 juni 2010, p. 6.

²⁹⁹ 'Slachtoffer verkrachting terug in inrichting', *Algemeen Dagblad* 12 augustus 2010, p. 2.

³⁰⁰ 'Misbruikt meisje liep weg uit instelling', *Metro* 12 augustus 2010, p. 2.

³⁰¹ 'Altijd onder één dak met kinderen. Controle op internaten werd geheel aan de Rooms-Katholieke Kerk overgelaten. België beraadt zich op verder onderzoek', *NRC Handelsblad* 6 oktober, p. 4.

³⁰² 'Meer incidenten bij jeugdzorg', *Trouw* 4 april 2011, p. 4; 'Toename weglopers geen verrassing. Analyse Kamervragen over weglopers uit gesloten jeugdzorginstellingen, p. 12.

³⁰³ 'Jeugd loopt vaker weg uit gesloten inrichting', *De Gelderlander* 4 april 2011.

³⁰⁴ 'Ontuchtverdachte in instelling jeugdzorg. Medewerker (38) zou aan twee meisjes hebben gezeten', *De Telegraaf* 8 november 2011, p. 11.

³⁰⁵ 'De commissie-Deetman heeft indrukwekkend werk geleverd. God is duizenden keren betast en verkracht', *Brabants Dagblad* 21 decembr 2011.

zaken in de doofpot te stoppen. De Korte van Groningen sprak ook van “een zeer donkere bladzijde uit onze kerkelijke geschiedenis.”³⁰⁶

De eerste berichtgeving in 2012 werd gedomineerd door de bevindingen van de Commissie-Samson.³⁰⁷ *De Telegraaf* berichtte op 2 mei 2012 dat de Inspectie Jeugdzorg pleitte voor een landelijk actieplan, naar aanleiding van de conclusies van de Commissie met betrekking tot veelvuldig seksueel misbruik binnen de jeugdzorg, om seksueel misbruik de kop in te drukken. Volgens de Inspectie schortte het aan verplichte protocollen ter preventie en signalering van misbruik. Er bestonden volgens Marijke Lammers, adviseur bij kennisinstituut Movisie, richtlijnen voor het melden van misbruik, maar nauwelijks richtlijnen voor de preventie van misbruik. Jeugdzorg wilde onmiddellijk mee doen aan het realiseren van deze protocollen. Daarnaast gaf ook een Kamermeerderheid van PvdA, VVD en PVV aan dat er een meldplicht bij jeugdzorginstellingen moest komen waarbij vermoedens van misbruik direct de Inspectie en de politie ingeschakeld moeten worden.³⁰⁸

Ook Jeugdzorg Nederland reageerde op de bevindingen van de Commissie-Samson. Jeugdzorg Nederland liet weten dat ze het betreunde dat kinderen die aan de organisatie zijn toevertrouwd, slachtoffer werden van seksueel misbruik. Er werd door de organisatie een oproep gedaan aan slachtoffers om zich te melden zodat indien nodig hulp kan worden geboden. Daarnaast gaf Jeugdzorg Nederland aan dat ze extra ging opletten dat kinderen die zich onveilig voelen, dat ook kenbaar maken.³⁰⁹

Op 9 mei 2012 berichtte *Trouw* over seksueel misbruik in de leefgroepen van jeugdzorginstelling Commujon in Almelo. Het ging daarbij om seks tussen pupillen onderling wat de leiding onvoldoende wist te voorkomen. Dit werd beweerd door advocaat Bert Oude Middendorp die namens een meisje van elf (dat zou worden misbruikt) en enkele ouders procedures tegen de instelling en de overkoepelende organisatie LSG-Rentrax voerde. Commujon werd in 2009 onder verscherpt toezicht van de Inspectie Jeugdzorg geplaatst na gevallen van seksueel wangedrag in de leefgroepen waarbij vijftien kinderen in de leeftijd van zeven tot elf jaar een half jaar lang ongemerkt seksspelletjes speelden, van zoenen tot penetratie. De seksuele gedragsproblematiek van de pupillen zou soms te zwaar zijn voor de medewerkers van de instelling.³¹⁰

Het *Reformatorisch Dagblad* gaf op 6 oktober 2012 de discussie in Binnenlands Bestuur, het blad van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, weer naar aanleiding van de bevindingen van de Commissie-Samson. Deze discussie richtte zich op de schuldvraag. De woordvoester Speelman van Inspectie Jeugdzorg stelde dat de Inspectie bestuurders aanspoorde om niet bij protocollen te blijven, maar ook preventief actie te ondernemen om seksueel misbruik te voorkomen. Hierbij verwees Speelman naar het inspectierapport Ruimte en grenzen rond seksualiteit uit 2008 waarin het beleid van tweeënvijftig grote instellingen omtrent seksualiteit werd bekritiseerd. Daarnaast berichtte *Reformatorisch Dagblad* over de reactie van juridisch medewerker jeugdrecht bij de kinderrechtenorganisatie Defence for Children, C. van der Kooi, die verwachtte dat ook na de Commissie-Samson de praktijk zal uitwijzen dat het voorkomen van seksueel misbruik in de jeugdzorg ingewikkeld is. Volgens Van der Kooi lag alles al vast in wetten, richtlijnen en protocollen. Hij pleitte voor een klimaat bij jeugdzorginstellingen waarin medewerkers vermoedens van misbruik door een collega veilig konden melden.³¹¹

Het eindrapport van de Commissie-Samson bleef onder de aandacht in oktober 2012. *NRC.next* berichtte over de reactie van wetenschappers van de Universiteit Leiden die hadden geparticipeerd in het onderzoek. De wetenschappers spraken hun verontwaardiging uit over een ingreep van de Commissie in hun deelrapport. Ze moesten twee hoofdstukken met kritische opmerkingen schrappen, de conclusies en de samenvatting. In de hoofdstukken stond scherpe kritiek op het

³⁰⁶ ‘Het was een specifiek katholiek probleem. De commissie-Deetman is ruit: de omvang van het misbruik loopt in de “enkele tienduizenden”’, *NRC.next* 16 december 2011.

³⁰⁷ ‘Seksueel misbruik in kindertehuis komt schokkend vaak voor’, *Algemeen Dagblad* 2 mei 2012, p. 13; ‘Misbruik in tehuizen groter dan gedacht’, *Trouw* 2 mei 2012, p. 9.

³⁰⁸ ‘Misbruik landelijk aanpakken. Verplicht protocol ter preventie en signalering’, *De Telegraaf* 2 mei 2012, p. 8.

³⁰⁹ ‘Veelvuldig seksueel misbruik jeugdzorg’, *Almere Vandaag* 2 mei 2012.

³¹⁰ ‘Kinderen in Almelose leefgroep jeugdzorg nog steeds niet veilig’, *Trouw* 9 mei 2012, p. 9.

³¹¹ ‘Van protocol tot protocol’, *Reformatorisch Dagblad* 6 oktober 2012, p. 11.

management van Jeugdzorg Nederland. Het management zou het onderzoek hebben vertraagd en voor een tijd hebben geblokkeerd. Daarnaast bevatten de hoofdstukken hardere conclusies over het seksueel misbruik dan de Commissie wilde trekken. De onderzoekers van de Universiteit Leiden vonden dat in het eindrapport te weinig benadrukt werd dat opvang in tehuizen slechts in noodgevallen gebruikt moet worden. Hoogleraar pedagogische wetenschappen Rien van IJzendoorn gaf aan dat "Een drastische verschuiving naar pleegzorg en andere vormen van kleinschalige, gezinsgerichte opvang dringend nodig [is]."³¹² Samson reageerde op de kritiek door inderdaad toe te geven dat de Commissie de Universiteit Leiden had gemaand de hoofdstukken te verwijderen omdat ze niet bij hun opdracht paste. Daarbij gaf Samson aan dat het de onderzoekers vrij stond de conclusies zelf te publiceren.³¹³ Er was ook kritiek vanuit de Hogeschool Leiden. Peer van der Helm vond de conclusies van de Commissie niet wetenschappelijk onderbouwd. Volgens Van der Helm was een te beperkte hoeveelheid vragenlijsten veralgemeeniseerd.³¹⁴

Op 9 oktober 2012 berichtte *Nederland Dagblad* over de reacties naar aanleiding van de presentatie van het eindrapport van de Commissie-Samson. Jeugdzorg Nederland bood haar excuses aan. Ook op lokaal niveau, onder andere directeur Dirksen van Jeugdzorg Overijssel bood zijn excuses aan en was ook bereid persoonlijke excuses aan te bieden aan (ex-)pupillen die hij kende.³¹⁵ Jeugdzorg ging daarmee verder dan de aanwezige politieke verantwoordelijken, demissionair minister Ivo Opstelten (Veiligheid) en demissionair staatssecretaris Marlies Veldhuijzen van Zanten (Zorg). Zij erkenden het leed van de slachtoffers en noemden het "verschrikkelijk", maar boden geen excuses aan terwijl daar vanuit de zaal wel expliciet naar werd gevraagd.³¹⁶

De eerste berichtgeving van 2013 vond plaats op 4 maart en ging over een fusie van twee Utrechtse jeugdzorginstellingen. *Nederlands Dagblad* berichtte dat hierdoor de laatste gesloten jeugdzorginstelling voor meisjes in Nederland verdween. Meisjes werden vaak uit veiligheidsoverwegingen naar de instelling De Lindehorst in Zeist verplaatst. Er kwamen nu jongens van de gesloten jeugdzorginstelling Almata uit Den Dolder bij. Volgens Rien van IJzendoorn werd in de jeugdzorg therapeutische en educatieve waarde van gemengde groepen overschat. Zijn onderzoek wees uit dat groepsleiding lang niet altijd in staat is meisjes te beschermen tegen seksueel geweld van jongens in een groep of instelling. Een anonieme medewerker van de instelling voorzag grote risico's. De meiden in de instelling waren volgens hem heel kwetsbaar en vatbaar voor manipulatie, bijvoorbeeld door de nieuwe groep jongens. Interim-directeur van de instelling, Van Egmond, zei dat hij niet kan garanderen dat de meisjes op De Lindehorst geen jongens ontmoeten. Hij kon wel garanderen dat een zo goed mogelijke behandeling werd neergezet en dat er hoge eisen gesteld werden aan het personeel.³¹⁷

Op 11 juni 2013 berichtte *Trouw* dat de Inspectie Jeugdzorg meer meldingen van calamiteiten kreeg, van vierennegentig in 2011 naar 130 in 2012. De stijging betrof vooral meldingen van verkrachtingen, aanrandingen, ongewenste intimiteiten of vermoedens van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dergelijke meldingen stegen van drieëndertig in 2011 naar zevenenzestig in 2012. Volgens hoofdinspecteur Gemma Tielen was die verdubbeling het effect van de Commissie-Samson. Staatsecretaris Martin van Rijn vond het goed nieuws dat vermoedens van overschrijding eerder gesignaleerd en gemeld werden.³¹⁸

In *De Volkskrant* werd op 2 oktober 2013 door onderzoeker forensische orthopedagogiek Peer van der Helm gereflecteerd op het instellingsbeleid bij JJI's. Hierbij ging hij onder andere in op de nieuwe omgang met visiteren. In tegenstelling tot vijf jaar geleden werden pupillen in 2013 alleen gevisiteerd als er een verdenking bestond, aldus Van der Helm. Vijf jaar geleden werd iedereen na bezoek gevisiteerd waardoor sommige moeders hun dochters niet meer bezochten. De nieuwe

³¹² 'Misbruik in een zwijgcultuur. Onze kinderen hebben levenslang. Voor de familie De Jong staat er niets nieuws in het gisteren verschenen rapport over seksueel misbruik in de jeugdzorg', *NRC.next* 9 oktober 2012, p. 1.

³¹³ "'Jeugdzorg hard om de oren slaan is zinloos". Interview Rieke Samson, voorzitter onderzoekscommissie kindermisbruik', *NRC Handelsblad* 9 oktober 2012.

³¹⁴ 'Seksueel misbruik raakt jeugdzorg 'diep in het hart', *De Volkskrant* 9 oktober 2012, p. 6.

³¹⁵ 'Excuses aanbieden aan slachtoffers. Schrijnende verhalen 'Samson' uit Twenten', *De Twentsche Courant Tubantia* 9 oktober 2012.

³¹⁶ 'Jeugdzorg bidet excuses aan', *Nederlands Dagblad* 9 oktober 2012.

³¹⁷ 'Loverboyslachtoffers verliezen hun veiligste haven', *Nederlands Dagblad* 4 maart 2013.

³¹⁸ 'Vaker seksueel misbruik in jeugdzorg gemeld, mede door openheid', *Trouw* 11 juni 2013, p. 1.

aanpak zou tegen de tijdsgeest, waarbij de teneur uit een streng regime bestond, ingaan. Een voorbeeld hiervan is de mishandeling van grensrechter Richard Nieuwenhuizen waar de maatschappij vroeg om levenslange opsluiting. Een opvallend gegeven is dat een van de zes veroordeelde minderjarigen in de jeugdinrichting Eikenstein in Zeist een groepsleider mishandelde. Die groepsleider hield er een hersenschudding aan over. Sommige anonieme groepsleiders van jeugdinrichtingen klaagden over het in hun ogen te soepele beleid. De nieuwe manier van visiteren zou er volgens hen voor zorgen dat er meer drugs de inrichting binnenkomen.³¹⁹

Op 21 november 2013 besteedde *NRC Handelsblad* aandacht aan een rapport van het Verwey-Jonker Instituut in opdracht van de Stichting Lindenhout, waarin geconcludeerd werd dat tussen 1953 en 1987 zich vermoedelijk tientallen gevallen van seksueel misbruik bij de residentiële instelling Neerbosch hadden voorgedaan. Het Verwey-Jonker instituut ontving vierendertig meldingen van seksueel misbruik, waarvan drie over de directeur die tussen 1975-1986 de instelling bestuurd. Andere meldingen gingen over groepsleiders, overig personeel of groepsgenoten. De oud-directeur betuigde schriftelijk spijt over zijn handelingen.³²⁰

De Volkskrant berichtte op 22 april 2014 naar aanleiding van een uitzending van Zembla over loverboys en een reportage in Vrij Nederland over falende opvang van misbruikte meisjes in gesloten jeugdzorginstellingen naast kwetsbare meisjes ook loverboys worden geplaatst. Achter de deuren van deze zogenoemde jeugdzorgplus instellingen zou het seksueel misbruik derhalve gewoon doorgaan. In de rapportage in Vrij Nederland werd gesteld dat er in de instellingen sprake zou zijn van het faciliteren en misschien wel uitlokken van ernstig misbruik van jarenlang seksueel misbruikte meisjes.³²¹

Op 8 mei 2014 meldde *Dagblad van het Noorden* dat een negentienjarige Groninger door de politierechter werd veroordeeld tot vier maanden cel voor de mishandeling van een groepsleider in jeugdgevangenis 't Poortje in Veenhuizen. De groepsleider hield verwondingen in zijn gezicht en op zijn hand over aan de mishandeling. Daarnaast waren enkele tanden losgeraakt.³²²

De nasleep van de onderzoeksbevindingen van de Commissie-Samson kwam op 9 juli 2015 wederom in het nieuws. *NRC Handelsblad* berichtte dat er weinig schadeclaims werden ingediend. Uit cijfers van het Schadefonds Geweldsmisdrijven, waar slachtoffers van seksueel misbruik sinds 2013 gebruik van mochten maken, bleek dat vijfhonderd slachtoffers een aanvraag hadden ingediend. Monique de Groot, directeur van het Schadefonds, gaf twee redenen voor dit tegen verwachting lage aantal. Ten eerste zou het Schadefonds niet bekend genoeg zijn bij de slachtoffers. Ten tweede zouden niet alle slachtoffers zitten te wachten op schadevergoeding, bijvoorbeeld omdat ze geen behoefte hebben alles weer op te rakelen. Slachtoffers die wel financiële genoegdoening wilden, ontvingen tot dusver bijna 4 miljoen euro opgedeeld in 276 gevallen. Zevenenzestig claims werden afgewezen. Sommige slachtoffers namen genoeg met een relatief kleine soms geld van gemiddeld 10.000 euro. Anderen gingen voor een hogere schadevergoeding van gemiddeld 40.000 euro. Daarbij werd dan een specifieke instelling of persoon verantwoordelijk gesteld en was meer bewijsvoering nodig. De Groot gaf aan dat veel slachtoffers het moeilijk vinden om verklaringen over het misbruik af te leggen. Concreet worden was voor hen lastig vanwege de traumatische associaties. Daarbij moet gedacht worden aan de beschrijving van seksuele handelingen wat wel van invloed was op de financiële tegemoetkoming.³²³

De Limburger berichtte op 24 oktober 2015 over ex-pupil Willem Knaap die een boek schreef over zijn tijd die hij doorbracht in tehuizen en bij pleeggezinnen. Hij gaf aan dat er een gevangenisachtig regime gold in de tehuizen. Ook werd Knaap door een medepupil eenmalig misbruikt in een van de tehuizen. Knaap nam wraak op de jongen door hem met een hark te slaan. Tegelijkertijd liep de leiding nerveus door het tehuis omdat een meisje van zestien zich had opgehangen, aldus Knaap.

³¹⁹ 'Zware jongens, zachte hand', *De Volkskrant* 2 oktober 2013.

³²⁰ 'Tientallen gevallen van misbruik bij jeugdinstelling in Nijmegen', *NRC Handelsblad* 21 november 2013.

³²¹ 'Jeugdzorg, bescherm misbruikte meisjes!', *De Volkskrant* 22 april 2014, p. 27.

³²² 'Straf voor mishandelen groepsleider 't Poortje', *Dagblad van het Noorden* 8 mei 2014, p. 16.

³²³ 'Goedmaken wat nooit had mogen gebeuren. Aantal schadeclaims wegens seksueel misbruik blijft achter bij verwachting', *NRC Handelsblad* 9 juli 2015.

Hij gaf aan dat door het werk van de Commissie-Samson het mogelijk werd een vergoeding aan te vragen die Knaap vervolgens ook kreeg. Hij zag dit als een vorm van erkenning.³²⁴

Op 4 november 2015 berichtte *De Volkskrant* dat de termijn van de schadevergoedingsregeling voor slachtoffers van seksueel misbruik in de jeugdzorg door minister Van der Steur (Justitie) en staatsecretaris Van Rijn (Volksgezondheid) werd verlengd tot eind februari 2017. Oud-kinderrechter Sonja de Pauw Gerlings van het Schadefonds kostte het sommige slachtoffers zoveel moeite het formulier in te vullen dat er meer tijd nodig was. Zij ontving signalen dat sinds de publicatie van de rapporten van de Commissies Deetman en Samson sommige slachtoffers "compleet van de kaart zijn."³²⁵

10.3. Conclusie

Wanneer in de periode 2005-2015 aan geweld in de justitiële jeugdzorg werd gerefereerd, werd in de berichtgeving stelselmatig geappelleerd aan het samen plaatsen van pupillen. Er werd debat gevoerd over de gevolgen van de samenplaatsing van pupillen met een civielrechtelijke en strafrechtelijke titel in JJI's. Civielrechtelijk geplaatste pupillen werden in JJI's bijvoorbeeld ook vaak gevisiteerd. Daarnaast was er dit decennium wederom discussie over de toelaatbaarheid van het isoleren van pupillen in residentiële en justitiële instellingen. De zogenoemde 'time-out' als nieuwe vorm van separeren stond evenzeer ter discussie. Er was in deze periode sprake van zowel fysiek als emotioneel geweld. Ten eerste was er berichtgeving over mishandeling van pupillen door groepsleiding of door andere pupillen. Daarnaast werden ook groepsleiders door pupillen mishandeld tijdens deze periode. Er was ten tweede sprake van seksueel misbruik door ofwel groepsleiders of medebewoners. Ten derde was er sprake van scheldpartijen, bedreigingen en pesterijen tussen pupillen onderling en richting de groepsleiding. Belangrijk om op te merken is dat in de berichtgeving capaciteitsproblemen bij de instellingen (te weinig groepsleiding) als verklaring voor (seksueel) geweld werd genoemd.

³²⁴ 'Als een kind niet veilig is in vreemde handen', *De Limburger* 24 oktober 2015, p. 6.

³²⁵ 'Misbruikslachtoffers krijgen meer tijd voor indienen claim', *De Volkskrant* 4 november 2015, p. 2.

11. Besluit 1995-2015

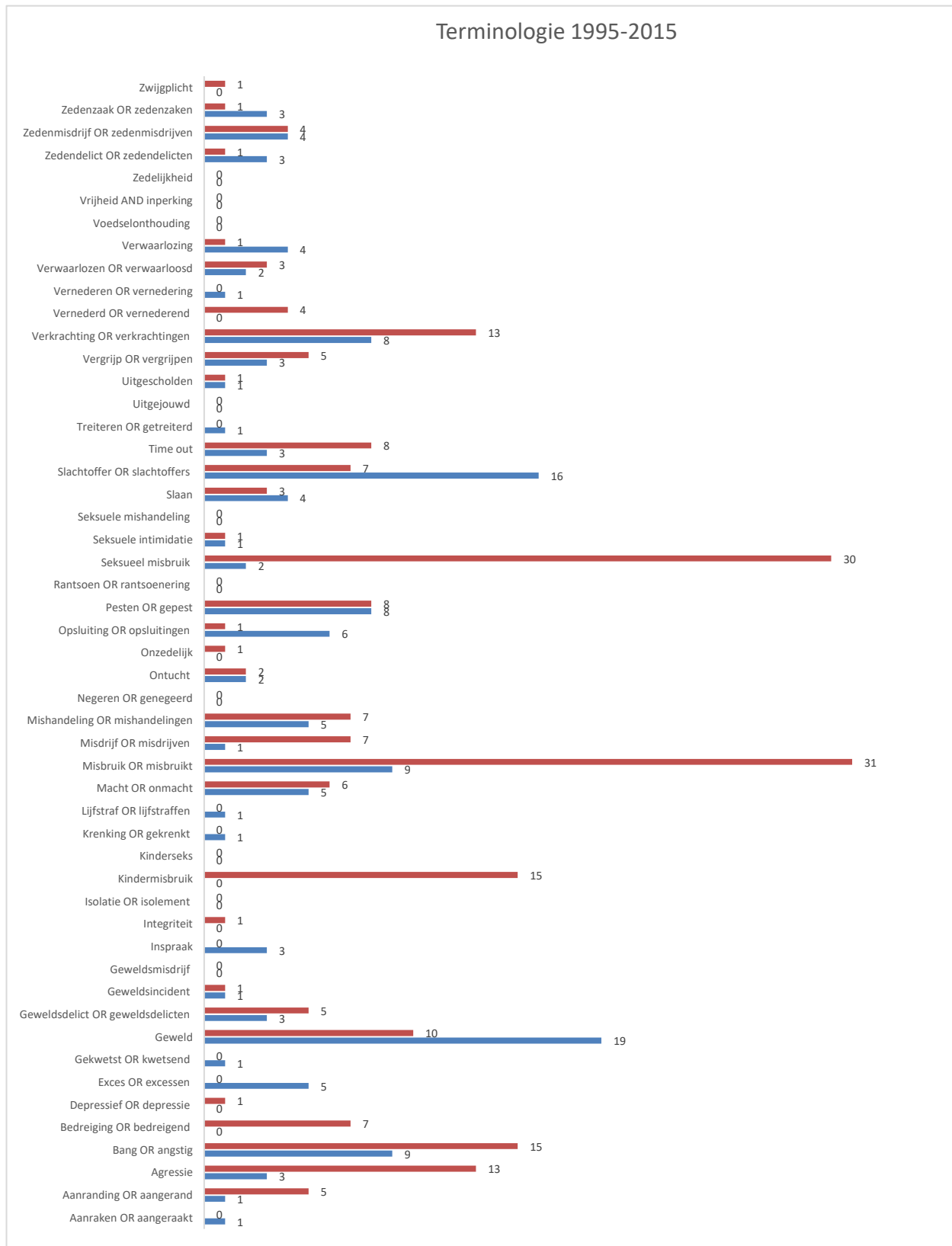
Gedurende de periode 1995-2005 nam de berichtgeving over geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg toe. Het aantal algemene treffers steeg van 81.787 in de periode 1995-2005 naar 156.209 in het decennium 2005-2015. Daarnaast steeg het aantal relevante treffers van 141 naar 219. De kwantitatieve overzichten tonen een verandering in relevante terminologie. In het decennium 1995-2005 was het meest relevante trefwoord 'geweld' met negentien treffers. De meest relevante trefwoordencombinatie in 2005-2015 was 'misbruik OR misbruikt' met eenendertig treffers. De grafiek aan het einde van dit hoofdstuk toont deze verandering over het geheel van trefwoorden.

De media-aandacht voor geweld richtte zich in 1995-2005 voor een groot deel op de plaatsing in JJI's van pupillen met een civielrechtelijke titel tussen pupillen met een strafrechtelijke titel. Het gevolg was dat de kinderen die via het civielrechtelijke circuit in de instelling waren beland hetzelfde werden behandeld als de pupillen met een strafrechtelijke titel. Het visiteren van pupillen dat plaatsvond nadat zij bezoek hadden ontvangen en als zeer vernederend werd ervaren, stond symbool voor het maatschappelijk debat rond het samen plaatsen van pupillen. Het uiteindelijke besluit van het kabinet luidde dat de civielrechtelijk geplaatste pupillen vanaf 2007 niet meer in een JJI zouden mogen worden geplaatst. Daarnaast bleef het isoleren van pupillen in de residentiële en justitiële jeugdzorg een toonaangevend onderwerp in de berichtgeving. Daarmee ging de berichtgeving vaak over geweld als onderdeel van de instellingsmethodiek. Er was in de media ook sprake van fysieke mishandeling. De krantenartikelen laten zien dat groepsleiders pupillen mishandelden, maar eveneens dat pupillen elkaar mishandelden of dat pupillen de groepsleiding te lijf gingen. Daarnaast werd er in de media-aandacht besteed aan seksueel geweld van groepsleiders jegens pupillen, en tussen pupillen onderling. De berichtgeving leverde dit decennium voor het eerst kennis op over een vorm van emotionele verwaarlozing. Naar aanleiding van de grote maatschappelijke commotie omtrent het seksueel misbruik van pupillen in het vorige decennium zouden groepsleiders lichamelijk contact met pupillen vermijden. In de periode 1995-2005 was er voornamelijk sprake van berichtgeving over fysieke, seksuele en emotionele mishandeling. Geweld vond niet alleen plaats tussen groepsleiders en pupillen, maar ook tussen pupillen en hun medebewoners.

In de periode 2005-2015 intensiverde berichtgeving over het samen plaatsen van pupillen met civielrechtelijke en strafrechtelijke titel in JJI's. Daarnaast was er opnieuw media-aandacht voor het isoleren van pupillen bij residentiële en justitiële instellingen. Ook de zogenoemde 'time out' als nieuwe vorm van isoleren stond ter discussie dit decennium. Naast deze methodische geweldsvormen ging de berichtgeving ook over geweldsincidenten. De krantenartikelen tonen incidenten waarbij pupillen door groepsleiders of medebewoners fysiek werden mishandeld. Daar komt bij dat groepsleiders ook door pupillen werden mishandeld. Er was verder sprake van emotionele mishandeling in de residentiële en justitiële sectoren. In voorkomende gevallen werd melding gedaan van pupillen die werden bedreigd door medebewoners, maar er werd eveneens bericht over pupillen die de groepsleiding uitscholden c.q. bedreigden. Ten slotte was er veelvuldig aandacht voor seksuele mishandeling. In de berichtgeving werd aandacht besteed aan seksuele mishandeling van pupillen door groepsleiders, alsmede tussen pupillen en hun medebewoners.

Kortom, in de periode 1995-2015 was er in tegenstelling tot de periode 1945-1995 meer aandacht voor geweld tussen pupillen onderling. De aanleiding voor de berichtgeving was vaak een incident, een onderzoek (bijvoorbeeld door de Inspectie Jeugdzorg) of politieke aandacht voor misstanden in de residentiële en justitiële sector. Uit de berichtgeving wordt een beeld geschetst waarin discussie over de toelaatbaarheid van het isoleren van pupillen ook deze decennia een belangrijk onderwerp blijft. Daarnaast komt het samen plaatsen van pupillen op als nieuw toonaangevend thema in de berichtgeving. Geweldsincidenten die veelvuldig in de media kwamen gedurende de periode 1995-2015 betroffen fysieke mishandeling en seksuele mishandeling van pupillen door groepsleiders of medebewoners.

Tabel 11.1 De kleur blauw staat voor de periode 1995-2005 en rood refereert aan de periode 2005-2015

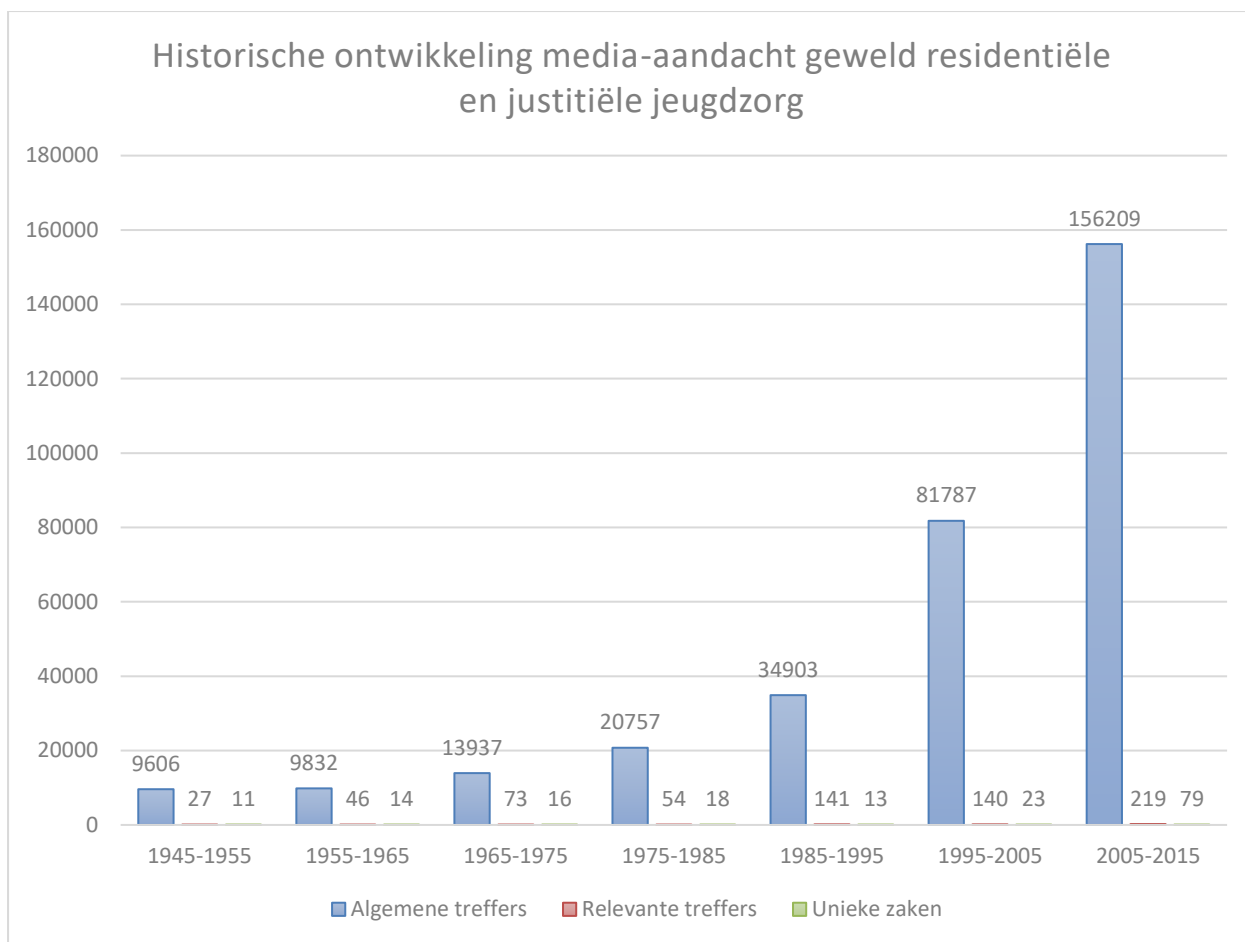

12. Besluit

De analyse van de berichtgeving laat zien welke vormen van geweld voorkwamen in de periode tussen 1945 en 2015. Daarnaast weerspiegelt de berichtgeving de maatschappelijke opvattingen over het geweld. De krantenartikelen legde niet alleen de vinger op de zere plek gelegd, maar gaven ook vaak een koers aan over hoe men veranderingen in de residentiële en justitiële jeugdzorg wilde vormgeven. In dit rapport is zowel de omvang als de aard van het geweld in kaart gebracht. De ontwikkeling van de omvang en de aard van het geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg over de gehele periode zal in deze slotparagraaf worden beschreven.

12.1. Historische ontwikkeling geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg

Er kan ten eerste worden vastgesteld dat de media-aandacht voor geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg toenam in de periode 1945-2015. Het aantal algemene treffers en het aantal relevante treffers per zoekterm nam met uitzondering van het decennium 1975-1985 steeds toe terwijl de database van de krantenbank Delpher in omvang en aantal titels afnam. De exacte omvang van de database van LexisNexis is onbekend, maar ook daar is een toename van treffers geconstateerd. In cijfers ziet de ontwikkeling van relevante treffers er per decennium als volgt uit: 27, 46, 73, 54, 141, 140 en 219 treffers. In totaal werden in dit onderzoek 700 relevante treffers gegenereerd. Er zijn twee piekmomenten in de kwantitatieve ontwikkeling, namelijk het decennium 1985-1995 met 141 treffers en 2005-2015 met 219 treffers. Belangrijk om in ogenschouw te nemen, is dat in de periode 1985-1995 er uitvoerig media-aandacht werd besteed aan de zaak Finkensieper en dat gedurende de periode 2005-2015 de rapporten van de commissies Deetman en Samson werden gepubliceerd, die veel aandacht in de berichtgeving kregen. Daarnaast is er in toenemende mate media-aandacht voor unieke zaken, met uitzondering van de periode 1985-1995 (Finkensieper). De onderstaande tabel geeft een overzicht van de historische ontwikkeling van de media-aandacht voor geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg. Zaken die veel media-aandacht kregen zitten vooral in de JJI-sfeer.

De exploratie van de berichtgeving toont veranderingen en patronen door de decennia heen. Een toonaangevend onderwerp dat structureel terugkwam in de pers betrof het isoleren van pupillen in zowel residentiële als justitiële instellingen. In de publieke ruimte werd door organisaties als de Belangenvereniging Minderjarigen en de DCI, de politiek en professionals en experts uit de jeugdzorg debat gevoerd over de toelaatbaarheid van isolatiemaatregelen en het vormgeven van een nieuwe beleidskoers. Oftewel: er werd debat gevoerd over wat er mis ging en hoe men vond dat er in de toekomst om moest worden gegaan met het isoleren van pupillen. Uit de berichtgeving komt een beeld op waarin het isoleren steeds meer als moreel verwerpelijk werd beschouwd en als gevolg ook juridisch aan banden werd gelegd. De media schetst een beeld dat de duur van isolatie steeds korter werd. Verder kwamen berichten over extreme omstandigheden, zoals op water en brood in een isolatiecel verblijven minder voor in de latere decennia. Niettemin blijft het isoleren van pupillen plaatsvinden. In sommige gevallen simpelweg omdat er personeelstekort was waardoor pupillen in hun kamer werden opgesloten. Het isolatiedebat continueerde en wordt nog steeds gevoerd.

Daarnaast was de fysieke mishandeling van pupillen een terugkerend thema in de berichtgeving. Het exploreren van de berichtgeving leverde grofweg twee vormen van fysieke mishandeling op. Ten eerste geweld als onderdeel van de instellingsmethodiek (i.e. systemisch geweld). Hierbij moet gedacht worden aan tuchtmaatregelen, bijvoorbeeld lijfstraffen die door de groepsleiding werden uitgedeeld aan pupillen. Ten tweede was er sprake van geweldsincidenten. Dat wil zeggen geweld dat groepsleiders pleegden tegen pupillen. De berichtgeving toont ook gevallen van geweld tussen pupillen, maar dan nadrukkelijk tijdens de laatste twee decennia. Deze gevallen kwamen bijvoorbeeld aan het licht doordat een pupil een boekje open deed over zijn ervaring in de instelling, er aangifte was gedaan of omdat het geweld was terug te vinden in het jaarverslag van een instelling. Capaciteitsproblemen bij de instellingen werden in de periode 2005-2015 genoemd als verklaring voor (seksueel) geweld. Verder zou er onvoldoende deskundig personeel zijn dat adequaat kon omgaan met de gedragsproblematiek van sommige pupillen.

De analyse van de berichtgeving leverde ook kennis op over veranderingen van de thema's die aandacht in de pers kregen. Er was bijvoorbeeld op één geval na nauwelijks media-aandacht voor seksueel geweld in de periode 1945-1965. Aandacht voor seksueel misbruik of seksueel grensoverschrijdend gedrag in de residentiële en justitiële jeugdzorg kwam op in de jaren zestig en intensiveerde met de zaak Finkensieper in de jaren tachtig. Het bleef daarna een belangrijk onderwerp. Daar komt bij dat seksueel misbruik tussen pupillen – in tegenstelling tot seksueel misbruik van pupillen door groepsleiders – pas tijdens de laatste decennia werd benoemd in de media. De berichtgeving geeft aanwijzingen dat ook daarbij capaciteitsproblemen bij de instellingen en ondeskundigheid van het personeel een rol speelden. Tevens komt uit de berichtgeving een beeld naar voren waarin groepsleiders naar aanleiding van de commotie omtrent seksueel misbruik lichamelijk contact met pupillen gaan vermijden.

Ook met betrekking tot emotioneel geweld (i.e. schelden en bedreigen) is er een verandering zichtbaar in het karakter van de berichtgeving. In de eerdere decennia werd er überhaupt minder bericht over deze geweldsvorm en betrof die met name groepsleiders die pupillen uitscholden. Dit veranderde in de loop der tijd. In de latere decennia werd vooral bericht over pupillen, voornamelijk in de justitiële sector, die groepsleiders uitscholden of bedreigden, alsmede pupillen die elkaar bedreigden. Deze gevallen kwamen vaak in de media op grond van jaarverslagen van de instellingen, onderzoek van de Inspectie Jeugdzorg, een melding van Stichting Misplaatst of via de journalistiek zelf.

Ten slotte ontstond er aan het begin van deze eeuw aandacht voor het samen plaatsen van pupillen met een civielrechtelijke of strafrechtelijke titel in een JJI. Samen plaatsen is op zichzelf geen geweld, maar er zit wel een laag van geweld achter, zoals het visiteren wat als zeer vernederend werd ervaren door pupillen. Visiteren is als zodanig niet te beschouwen als geweld, maar had wel samenhang daarmee. De problematiek rond het samen plaatsen werd onder andere door de Stichting Misplaatst, ouders van pupillen, de politiek of journalistiek geagendeerd. Deze samenplaatsing had tot gevolg dat pupillen met gedragsproblemen die via een civielrechtelijke circuit in een JJI werden geplaatst met criminele pupillen in aanraking kwamen. Daarnaast werden de pupillen gevisiteerd als zij bezoek hadden ontvangen, soms inclusief een rectaal onderzoek. Dit werd als vernederend ervaren door pupillen. Het publieke debat over het samen plaatsen van pupillen was dominant in de laatste decennia. Er waren verschillende, soms tegengestelde, visies op dit probleem. Directeuren van JJI's waren het oneens met de scheiding van deze twee groepen. Zij stelden dat de twee groepen niet veel van elkaar verschilden in hun gedrag. Daar tegenover staat dat er wel geluiden uit de hoek van de JJI-directeuren kwamen die pleitten voor het afschrijven van sommige criminele pupillen die geen potentie toonden voor behandeling. De consensus binnen de politiek en bij de ouders van deze kinderen was dat deze twee groepen van elkaar moesten worden gescheiden, bijvoorbeeld omdat de gedragsgestoorde kinderen crimineel gedrag van de criminele pupillen zouden overnemen en omwille van het visiteren. Uiteindelijk werd door het toenmalige Kabinet besloten dat pupillen met een civielrechtelijke titel vanaf 2007 niet meer mochten worden samen geplaatst met criminele pupillen. Achteraf gezien blijkt dat deze doelstelling niet haalbaar was omdat er niet genoeg ruimte was bij andere instellingen voor deze pupillen.

12.2. Discussie

Het mediaonderzoek laat zien dat maatschappelijke opvattingen over geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg afhankelijk zijn van de historische context (i.e. opvattingen over geweld veranderen door de tijd heen). De berichtgeving toont een debat dat vanuit verschillende invalshoeken werd gevoerd. Daarmee leverde de exploratie van de berichtgeving kennis op over verschillen in de opvattingen over het isoleren, visiteren of andere vormen van instellingsmethodiek die door pupillen als gewelddadig kan worden ervaren. Het analyseren van debatten daarover kan bestanddelen voor het vormgeven van een (nieuwe) consistente beleidskoers identificeren. Er wordt immers verhelderd wat verschillende maatschappelijke partijen verstaan onder een behoorlijk beleid binnen de residentiële en justitiële instellingen. Opgemerkt moet worden dat berichtgeving die werd gepubliceerd na het jaar 2015 niet is meegenomen in het onderzoek. Berichtgeving hield echter niet op. Het meest recente voorbeeld betreft misstanden bij de residentiële instellingen van de Goede Herder. *NRC Handelsblad* berichtte op 22 mei 2018 over meisjes die dwangarbeid moesten

verrichten in de zogenoemde 'liefdesgestichten' van de Zusters van de Goede Herder. Het gaat om 15.000 meisjes die verplicht werkten in onder andere industriële wasserijen.³²⁶

³²⁶ '15.000 vrouwen werkten onder dwang', *NRC Handelsblad* 22 mei 2018.

Appendix

Overzicht instellingen

Instelling	Locatie
't Wezeveld	Twello
Burgerweeshuis	Amsterdam
Christina	Den Haag
Commujon	Almelo
De Doggershoek	Den Helder
De Dreef	Wapenveld
De Driehoek	Ede
De Harscamp	Baarn
De Hartelborgt	Spijkenisse
De Helper Haven	Groningen
De Heuvelrug	Zeist
De Horizon	
De Hunnerberg	Nijmegen
De Koperwiek	Hoek van Holland
De koppeling	Amsterdam
De Kuil	Beekbergen
De Lindenhorst	Zeist
De Rijnhove	Alphen aan den Rijn
De Sonnenburgh	Wassenaar
De Sprinkel	Veldhoven
De Tol	Hummelo
De Trintel	Enkhuizen
De Vliethoeve	Zeeland
De Vluchthaven	Amsterdam
Den Engh	Den Dolder
Den Hey-Acker	Breda
Don Bosco	Scheveningen
Eikenstijn	Zeist
Gastenhof	Urmond
Groenestein	Den Haag
Harreveld	Harreveld
Heldringstichtingen	Zetten
Het Poortje	Veenhuizen
Het Trekerbergje	Amersfoort
Huize Alexandra	Almelo
Huize in den Nieuwenhof	Maastricht
Huize Welkom	Arnhem
Internaat Abshoven	Munstergeleen
Jongeren Opvang Centrum	Amsterdam
Kralingen	Rotterdam
Kranenbrug	Dordrecht
Leeuwarder Internaat	Leeuwarden
Leevliet	Warmond
Lindenhorst	Nijmegen
Lloyd-hotel	Amsterdam
Maria Magdalena Brose-instituut	Munstergeleen
Op den Berg	Amersfoort
Overberg	Overberg
Prinses Marijke	Groningen
Rekkense inrichtingen	Rekken

Rijksopvoedingsgesticht Amersfoort	Amersfoort
Rijkstuchtschool Ginniken	Ginniken
St. Joseph	Rijsbergen
Stenia	Zeist
Teylingereind	Sassenheim
Valkenheide	Maarsbergen
Veldheim	Zeist
Vredestein	Rotterdam

Terminologie 1945-1995

Zoekterm
(lichamelijke) Kastijding OR kastijdingen
Aanraken OR aangeraakt
Aanranding OR aangerand OR aanrandingen OR aanranden
Agressie
Bang OR angstig
Bedreiging OR bedreigend
Depressief OR depressie
Exces OR excessen
Gekwetst OR kwetsend
Geweld
Geweldincident OR geweldsincidenten
Geweldsdelict OR geweldsdelicten
Geweldsmisdrijf OR geweldsmisdrijven
Inspraak
Integriteit
Isolatie OR isolement
Kindermisbruik
Kinderseks
Krenking OR gekrenkt
Lijfstraf OR lijfstraffen
Macht OR onmacht
Misbruik OR misbruikt
Misdrijf OR misdrijven
Mishandeling OR mishandelingen
Negeren OR genegeerd
Ontucht
Onzedelijk
Opsluiting OR opsluitingen
Pesten OR gepest
Rantsoen OR rantsoenering
Seksueel misbruik OR seksueel misbruikt
Seksuele intimidatie
Seksuele mishandeling OR seksueel mishandelen OR seksueel mishandeld
Slaan
Slachtoffer OR slachtoffers
Time out
Treiteren OR getreiterd
Uitgejouwd
Uitgescholden
Vergrijp OR vergrijpen
Verkrachting OR verkrachtingen OR verkrachten OR verkracht
Vernederd OR vernederend OR vernedering
Vernederen OR vernedering
Verwaarlozen OR verwaarloosd
Verwaarlozing
Voedselonthouding OR voedselonthoudingen
Vrijheid AND inperking
Zedelijkheid
Zedendelict OR zedendelicten
Zedenmisdrijf OR zedenmisdrijven
Zedenzaak OR zedenzaken
Zwijgplicht

De primaire zoektermen zijn met de volgende combinatie verfijningen uitgevoerd: AND (jeugd OR jongere OR jongeren OR kind OR kinderen OR minderjarige OR minderjarigen OR puber OR pubers OR pupil OR pupillen) AND (hulpverlening OR instelling OR instellingen OR institutie OR instituties OR instituut OR instituten OR jeugdzorg OR kindertehuis OR kindertehuizen OR leefgroep OR leefgroepen OR tehuis OR tehuizen OR gesticht OR gestichten OR weeshuis OR weeshuizen OR jongenshuis OR jongenshuizen OR meisjeshuis OR meisjeshuizen OR kinderkuis OR kinderkuisen OR meisjespaviljoen OR meisjespaviljoenen OR jongenspaviljoen OR jongenspaviljoenen OR schooljongenspaviljoen OR schooljongenspaviljoenen OR voogdij-instelling OR voogdij-instellingen OR inrichtingen OR inrichting OR internaat OR slaapzaal OR gestichtspedagogiek OR (justitiële jeugdinrichting) OR (justitiële jeugdinrichtingen) OR jeugdzorgplus OR rijksopvoedingsgesticht OR tuchtschool OR tuchthuis OR rijksobservatiehuis OR rijksinrichting OR jeugdgevangenis OR (gesloten jeugdhulp) OR (gesloten jeugdzorg) OR zib OR (zeer intensieve behandelinrichting))

Terminologie 1995-2015

Zoekterm
(lichamelijke) Kastijding OR kastijdingen
Aanraken OR aangeraakt
Aanranding OR aangerand
Agressie
Bang OR angstig
Bedreiging OR bedreigend
Depressief OR depressie
Exces OR excessen
Gekwetst OR kwetsend
Geweld
Geweldsdelict OR geweldsdelicten
Geweldsincident OR geweldsincidenten
Geweldsmisdrijf OR geweldsmisdrijven
Inspraak
Integriteit
Isolatie OR isolement
Kindermisbruik
Kinderseks
Krenking OR gekrenkt
Lijfstraf OR lijfstraffen
Macht OR onmacht
Misbruik OR misbruikt
Misdrijf OR misdrijven
Mishandeling OR mishandelingen
Negeren OR genegeerd
Ontucht
Onzedelijk
Opsluiting OR opsluitingen
Pesten OR gepest
Rantsoen OR rantsoenering
Seksueel misbruik
Seksuele intimidatie
Seksuele mishandeling
Slaan
Slachtoffer OR slachtoffers
Time out
Treiteren OR getreiterd
Uitgejouwd
Uitgescholden
Vergrijp OR vergrijpen

Verkrachting OR verkrachtingen
 Vernederd OR vernederend OR vernedering
 Vernederen OR vernedering
 Verwaarlozen OR verwaarloosd
 Verwaarlozing
 Voedselonthouding OR voedselonthoudingen
 Vrijheid AND inperking
 Zedelijkheid
 Zedendelict OR zedendelicten
 Zedenmisdrijf OR zedenmisdrijven
 Zedenzaak OR zedenzaken
 Zwijgplicht

De primaire zoektermen zijn met de volgende combinatie verfijningen uitgevoerd: AND (jeugd OR jongere OR jongeren OR kind OR kinderen OR minderjarige OR minderjarigen OR puber OR pubers OR pupil OR pupillen) AND (hulpverlening OR instelling OR instellingen OR institutie OR instituties OR instituut OR instituten OR jeugdzorg OR kindertehuis OR kindertehuizen OR leefgroep OR leefgroepen OR tehuis OR tehuizen OR gesticht OR gestichten OR weeshuis OR weeshuizen OR jongenshuis OR jongenshuizen OR meisjeshuis OR meisjeshuizen OR kindertehuis OR kindertehuizen OR meisjespaviljoen OR meisjespaviljoenen OR jongenspaviljoen OR jongenspaviljoenen OR schooljongenspaviljoen OR schooljongenspaviljoenen OR voogdij-instelling OR voogdij-instellingen OR inrichtingen OR inrichting OR internaat OR slaapzaal OR gestichtspedagogiek OR justitiële jeugdinrichting OR (justitiële jeugdinrichtingen) OR jeugdzorgplus OR rijksopvoedingsgesticht OR tuchtschool OR tuchthuis OR rijksobservatiehuis OR rijksinrichting OR jeugdgevangenis OR gesloten jeugdhulp OR gesloten jeugdzorg OR zib)

Geraadpleegde literatuur

Boendermaker, L. et al. (2016). Haalbaarheidsonderzoek naar geweld in de justitiële jeugdinrichtingen (pp. 251-336). In M. de Winter et al., *Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Bijlagen*. Den Haag: Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.

Dekker, J.J.H. et al. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson: Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg*. 2 delen (I. Tekstgedeelte en II. Bijlagen). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Dekker, J.J.H. et al. (2012). De media over seksueel misbruik in de jeugdzorg (pp. 108-189). In J.J.H. Dekker et al. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson: Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg. II. Bijlagen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Dekker, M. (2016). Haalbaarheid van onderzoek naar geweld in de residentiële jeugdzorg (pp. 169-210). In M. de Winter et al., *Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Bijlagen*. Den Haag: Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.

Koekebakker, J. et al. (1959). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de werkgroep Gestichtsdifferentiatie*. Den Haag: Nederlandse Federatie voor Kinderbescherming.

Thiel van, S. (2015). *Bestuurskundig onderzoek. Een methodologische inleiding*. Bussum: Coutinho.

Timmerman, M.C. et al. (2012). *Aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en reacties op signalen van dit misbruik (1945-2008)*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Winter, M. de et al. (2016). *Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg*. 2 delen (Rapport en Bijlagen). Den Haag: Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.

Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften

Bronstudie 11 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

John Exalto

Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)

1. Repressie en straf
2. Isolatie en afzondering
3. Agressie en agressieregulatie
4. Seksualiteit en intimiteit
5. Weglopen en thuiskomen
6. De groepsleider
7. Het tehuis
8. Evaluatie

Geraadpleegde literatuur

Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)

Hoe vaak heb ik hier al gestaan?
En immer ging ik hier vandaan
met kleine straf en goede raad.
Doch stond ik buiten op de straat
dan leek het leven mij te vragen
mij tóch weer anders te gedragen
dan rechter en regent mij raden.
Steeds kies ik de verkeerde paden.

Ik kán niet anders dan ik doe
want thuis ontmoet ik Pa en Moe.
Hij tiert als ik naar school toe ga
en Zij werpt mij het broodmes na;
zij zien mij liever gaan dan komen
en hebben mij de lust ontnomen
mij naar hun eisen te gedragen,
hun immer nog om raad te vragen.

En in 't gesticht waar ik nu zit,
daar voedt men op met veel gevit.
Men straft ons daar met zware maat,
neemt cel en roede graag te baat.
Men meent het kwaad zo uit te drijven,
maar wonden die dan overblijven
– in lijf en geest – die ziet men niet,
hetgeen ons kindren zeer verdriet.¹

Bovenstaande strofen komen uit het gedicht 'De kinderrechter', dat in 1978 op de achterzijde van het vaktijdschrift *Sjow* werd afgedrukt. De ik-figuur is een minderjarige pupil die door de kinderrechter naar de residentiële jeugdzorg is verwezen. Daar is het niet veel beter dan thuis: "Men straft ons daar met zware maat,/ neemt cel en roede graag te baat." Zo moet het kwaad worden uitgedreven, meent men in de inrichting, maar het geweld laat levenslange littekens na, "wonden [...] in lijf en geest". De onbekende dichter moet iemand zijn geweest die dicht bij de jongeren stond, een groepsleider die zich het lot van de kinderen in de residentiële jeugdzorg aantrok. Het is niet zo waarschijnlijk dat het een pupil zelf is geweest die dit gedicht heeft vervaardigd, aangezien zijn stem in deze jaren in de vaktijdschriften zelden rechtstreeks werd vernomen. Dat een van de belangrijkste vaktijdschriften voor de jeugdzorg ruimte bood aan dergelijke poëtische ontboezemingen laat zien dat deze tijdschriften een relevant medium vormen voor nader onderzoek in het kader van deze studie naar geweld in de residentiële jeugdzorg.

In de eerste decennia na 1945 vertoonden de vaktijdschriften een enigszins hybride karakter. Zoals ook door Marieke Dekker in haar dissertatie is signaleerd, treffen we in deze vaktijdschriften zowel academische beschouwingen aan als advertenties voor vacatures, sfeerimpressies van internaten, gevalsbeschrijvingen, interviews, columns, korte recensies, nieuwsberichten en literatuurlijsten over relevante thema's.² Dat blijft tot medio de jaren negentig het geval. Vanaf halverwege de jaren tachtig raakt het 'themadossier' (later: themanummer) in zwang. Daarin wordt bijzondere aandacht geschonken aan specifieke en actuele thema's uit de

¹ Anoniem (1978). De kinderrechter, *Sjow*, 6(9), achterzijde omslag. Het gedicht is ongedateerd en kan dus van oudere datum zijn.

² Dekker 2016a, 19.

jeugdzorg. Uit de gekozen thema's laat zich ten dele de interesse van het moment aflezen. Vanaf de start van het tijdschrift *0/25* in 1996 neemt de aandacht voor de residentiële sector beduidend af. Ook worden er dan minder wetenschappelijke beschouwingen gepubliceerd; het vaktijdschrift krijgt dan meer het karakter van een magazine over de jeugd in de breedste zin van het woord dat verslag aflegt van trends en onderzoeken, dat reportages en interviews geeft, dat een opiniërende rol vervult, maar dat vakinhoudelijk minder sterk gefocust is op de kinderbeschermingssector.

Juist het hybride karakter van het vaktijdschrift tot halverwege de jaren negentig biedt ons inzage in alle facetten van de sector en kan ons helpen een antwoord te vinden op de vraag hoe en waar er over geweld werd geschreven, welke percepties van straf en repressie er bestonden, welke ruimte er binnen residentiële instellingen al of niet bestond voor het toepassen van vrijheidsbeperkende maatregelen. In deze bijdrage geven we een inhoudsanalyse van twee vaktijdschriften die tot de belangrijkste in hun domein behoorden: *De Koepel* en *Mozaïek*.³ Ze fuseerden in 1973 tot *Sjow*, dat via een aantal naamsveranderingen en fusies tot op de dag van vandaag voortbestaat als *Jeugd en co*. De tijdschriften zijn bestudeerd voor de periode 1951-2006; deze periode is gekozen wegens de beschikbaarheid van het materiaal in de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit Amsterdam. De genealogie van de voor deze bijdrage benutte tijdschriften ziet er als volgt uit:

De Koepel

Maandlijks orgaan, uitgaande van de Stichting "De Koepel", Federatie van Instellingen voor Kinderbescherming in Rotterdam en omstreken. Officieel orgaan van de Nederlandse Vereniging van Directeuren en Directrices van Opvoedingsinstellingen

Alternatieve ondertitels op omslag:

Nederlandsch Maandblad voor gestichtspaedagogiek en gezinsverpleging

Nederlands maandblad voor kinderbescherming

1947-1972, jaargang 1-26

Geraadpleegd (UBVU): jaargang 10-20 (1956-1966), 23-26 (1969-1972)

Gefuseerd met *Mozaïek* en voortgezet als *Sjow*

Mozaïek

Maandblad van het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming

1950-1972, jaargang 1-23

Geraadpleegd (UBVU): jaargang 2-3 (1951-1952), 5 (1954), 7-13 (1957-1962), 15-19 (1964-1968), 21-23 (1970-1972)

Gefuseerd met *De Koepel* en voortgezet als *Sjow*

Sjow

Tijdschrift voor en over samenleving, jeugd, ouder, welzijn

Alternatieve ondertitel op omslag:

Nederlands tijdschrift voor jeugdbescherming en jeugdwelzijn

1973-1983, jaargang 1-11

Geraadpleegd (UBVU): jaargang 1-11 (1973-1983)

Voortgezet als *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening Sjow*

Tijdschrift voor jeugdhulpverlening Sjow

1984-1985, jaargang 12-13

Geraadpleegd (UBVU): jaargang 12-13 (1984-1985)

Voortgezet als *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening*

³ Zie voor een overzicht van relevante vaktijdschriften: Dekker 2016a, 22.

Tijdschrift voor jeugdhulpverlening

1986-1989, jaargang 14-17

Geraadpleegd (UBVU): jaargang 14-17 (1986-1989)

Gefuseerd met *Buut* (tijdschrift voor sociaal-kultureel werk) en voortgezet als *TJJ*

TJJ

Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk

1989-1996, jaargang 1-8

Geraadpleegd (UBVU): jaargang 1-8 (1989-1996)

Gefuseerd met *Jeugd en samenleving* en voortgezet als *0/25*

0/25

Tijdschrift over jeugd

Alternatieve ondertitel:

Tijdschrift over jeugdwelzijn, jeugdzorg, jeugdbeleid

1996-2006, jaargang 1-11

Geraadpleegd (UBVU): jaargang 1-11 (1996-2006)

Voortgezet als *Jeugd en co. Voor professionals in de jeugdsector*

In 1984 nam *Sjow* een enquête af onder werkers in de jeugdbescherming – waaronder groepsleiders in de residentiële voorzieningen – over het gebruik van en de waardering voor vakliteratuur. Een van de uitkomsten luidde dat vrijwel alle hulpverleners vakboeken en vaktijdschriften lazen, maar dat de tijd die men eraan besteedde sterk uiteenliep (van één tot veertig uur per maand). Het werd als een integraal onderdeel van de beroepsuitoefening gezien dat het werk ten goede kwam. “Een voorkeur kan worden geproefd voor literatuur die betrekking heeft op concrete (nieuwe) problematieken (bv. seksuele mishandeling, kindermishandeling, drugproblematiek) en op nieuwe doelgroepen (waarbij vooral valt te denken aan cliënten uit etnische minderheden, aan drugverslaafden en aan vrouwen).”⁴ Mishandeling werd dus als een concrete en nieuwe problematiek gezien: kennelijk was er vóór medio de jaren tachtig relatief weinig aandacht aan besteed in studieboeken en vaktijdschriften. Dat vrijwel alle hulpverleners de vaktijdschriften lazen, betekent dat wat daarin over geweld werd geschreven bij de beroepsbeoefenaars als bekend verondersteld mag worden.

De betreffende vaktijdschriften zijn geanalyseerd aan de hand van enkele thema's die zowel op het geweld zelf als op een bredere contextualisering daarvan betrekking hebben. Deze thema's zijn gebaseerd op de aandacht die de tijdschriften er zelf aan besteedden. Over geweld als zodanig werd zeer weinig geschreven; iets meer is er in de loop der jaren over verwante thema's gezegd, zoals over straf, isolatie, agressie en weglopen. De vaktijdschriften besteedden relatief veel aandacht aan de figuur van de groepsleider en in dat kader brachten ze soms ook geweld ter sprake. Omgekeerd geldt dat niet voor de persoon van de pupil, die bleef vaak en lang buiten beeld. Behalve de groepsleider werd ook de residentiële hulpverlening zelf met enige regelmaat ter discussie gesteld. De achtergrond van die discussie is het proces van professionalisering dat na 1945 in volle gang was.

We beginnen met een inventarisatie van wat geschreven werd over repressie en straf (§ 1), over isolatie en afzondering (§ 2) en over agressie en agressieregulatie (§ 3) en belichten vervolgens seksualiteit en intimiteit (§ 4) en weglopen en thuiskomen (§ 5). Dit zijn allemaal thema's die meer of minder rechtstreeks verband hielden met geweld jegens kinderen. Vervolgens belichten we de rol van de groepsleider die zo frequent in de vaktijdschriften aan bod komt (§ 6) en bekijken we de visies op de sector van de residentiële hulpverlening (§ 7). Met name de beide laatste aspecten belichten we voornamelijk in zoverre ze iets vertellen over geweld of risicofactoren op geweld en verwaarlozing.

⁴ Coolsma 1984. De uitkomsten van de enquête berustten op de gegevens van 36 medewerkers op verschillende niveaus in 26 verschillende instellingen in de regio Utrecht.

1. Repressie en straf

Over repressie en straf treffen we in de loop der jaren verschillende bijdragen aan. In 1956 deed *De Koepel* uitvoerig verslag van de lezingenreeks die dr. Fritz Redl, directeur van het Mental Health Institute in Bethesda, Maryland, in 1955 op Woudschoten had gehouden. Redl hield de aanwezige inrichtingsdirecteuren voor dat er nog weinig kennis bestond over het pedagogische effect van preventief ingrijpen en corrigerend optreden. Wat de effecten zijn van het uitoefenen van dwang op een kind, is niet onderzocht. "Weinig systematische kennis is uit de bestaande paedagogische wijsheid hierover te putten en de werkers uit de praktijk staan vaak hulpeloos. Soms zal dit komen, doordat het afwijkende gedrag van het kind hen ergert of boos maakt en de opvoeder dit gevoel terecht niet als leidraad van zijn ingrijpen wil nemen." Hoewel bespreking van concrete situaties door een team van deskundigen – groepsleider, psychiater en pedagoog – kan helpen, ontbraken volgens Redl wetenschappelijk onderbouwde criteria.⁵

In datzelfde jaar 1956 publiceerde *De Koepel* de tekst van in Nederland gehouden lezingen van een andere buitenlandse expert: dr. Paul Moor, hoogleraar-directeur van het Heilpädagogisches Seminar in Zürich. In twee lezingen ging hij nader in op straf en beloning als opvoedingsmiddelen in internaatscontext. Straf mag nooit uit persoonlijke vergelding of wraak worden toegediend. Een gerechtvaardigde straf moet aan drie criteria voldoen: er is sprake van schuld, aan het kind wordt iets "onaangenaams" toegevoegd, en er is de intentie het kind te verbeteren. We moeten ons daarom bij moeilijk opvoedbare kinderen steeds afvragen of er werkelijk sprake is van schuld, van iets dat ze niet gedaan hebben dat ze wel hadden kunnen en moeten doen. Als straf noodzakelijk is, moeten we er niet voor terugschrikken het kind pijn te doen. Het kind heeft iets stuk gemaakt, dat tijd nodig heeft om te helen. "Het kind is schuldig geworden, omdat het verzaakt heeft een drift te offeren." De straf maakt de schade goed, heeft een innerlijk bevrijdende, boetende werking. Toch moeten, meent Moor, lichamelijke straffen zoveel als mogelijk vermeden worden. Het is namelijk geen karakteroefening zoals een voor straf opgelegde taak dat wel kan zijn, het is een primitieve, afschrikwekkende straf. "Door iedere klap wordt het gevoel van het kind voor de onschendbaarheid en heiligheid van zijn lichaam in gevaar gebracht, een gevoel, dat als bescherming tegen vele donkere gevaren gespaard en verzorgd zou moeten worden." Laat de opvoeder daarom iets verstandigers verzinnen dan een primitieve en fantasieloze lichamelijke tuchtiging. Beloning, meent Moor, werkt precies omgekeerd aan straf. Voor lichamelijke beloning gelden daarom dezelfde regels als voor lichamelijke straf: bij "beloning door tederheden" geldt dezelfde grens van de heiligheid en onschendbaarheid van het lichaam.⁶

Een concreet voorbeeld van de omgang met straf bood J. Ritsema van Eck, directeur van de Lindenhof in Schiedam (een weeshuis waar kinderbeschermingskinderen werden opgevangen), in 1957 in zijn bijdrage over 'op tijd zijn'. Het is belangrijk dat kinderen in instellingen leren op tijd te zijn en ook de andere huisregels in acht nemen. De groepsleiding kan daarbij helpen door de "ouderwetse gestichtssfeer" – zoals niet praten aan tafel en voortdurend letten op tafelmanieren – in te ruilen voor warmte en gezelligheid en door een vertrouwensband met de kinderen aan te gaan. Wie dan nog niet op tijd aan tafel verschijnt, heeft daar, zo blijkt uit een kort onderzoek van de auteur, meestal onbeduidende redenen voor. De straf mag dan ook niet te streng zijn. Je kunt iemand laten eten als de anderen klaar zijn. "Onthouding van de maaltijd zelf is m.i. onaanvaardbaar (ofschoon in uitzonderingsgeval wel mogelijk) en met onthouding van beleg is men op een gevaarlijke grens." Voordat zwaardere straffen worden ingezet, dient eerst de diepere oorzaak van het niet houden aan de huisregels onderzocht te worden. Belangrijk is dat er een vertrouwensband is gecreëerd vanwaaruit men kan werken aan handhaving van de regels.⁷

In 1963 publiceerde dezelfde Ritsema van Eck in *De Koepel* een algemene beschouwing over 'Straffen'. Evenmin als Redl en Moor greep hij hiervoor terug op literatuur. Zijn beschouwing krijgt daardoor het karakter van een pedagogische les van een instellingsdirecteur op basis van diens praktijkervaringen, hoewel die praktijk zelf niet in beeld komt. Straffen is volgens Ritsema van Eck "opzettelijk leed toebrengen". Straffen is een daad van vernedering, afwijzing en agressie. Als een kind een klap krijgt is dat "niet zo erg; ieder kind krijgt wel eens een klap". Het gaat erom dat

⁵ Kamp 1956.

⁶ Moor 1956.

⁷ Ritsema van Eck 1957.

deze daad van vernedering leidt tot een leerproces en dat de schuld die het kind op zich geladen heeft vereffend wordt, dat hij verantwoordelijk wordt voor zijn eigen gedrag.⁸ Na publicatie van het artikel volgde nog enige discussie over de vraag of straf toedienen na berouw nog wel nodig is.⁹

Een geheel ander geluid kwam van psycholoog Th.R.M. Willemse. Hij plaatste in 1965 vraagtekens bij de zin van het straffen. Door te straffen isoleer je iemand die de leefregels van de groep overtreedt: hij wilde niet aan het groepsproces deelnemen, en door hem te isoleren versterk je hem in zijn afwijzing en isolement. Maar de zin daarvan is niet duidelijk; en straf is iemand iets ontnemen dat onvervreemdbaar van hem is, zijn individualiteit, zijn vrijheid.¹⁰ Tj. Weber, hoofdleraar van jongensinternaat Valkenheide te Maarsbergen, ging niet zo ver in zijn afwijzing van straf, maar achtte zo min mogelijk straffen wel het beste. Lichamelijk straffen vond hij uit den boze bij kinderen boven de lagere schoolleeftijd – “bij het jongere kind kan een pak op de broek als afschrikmiddel een heel gezonde uitwerking hebben”. Slaan is een teken van onmacht waarmee de opvoeder zich op het niveau van de opvoeding plaatst. Hij hoort daar boven te staan. We vernederen het kind daarmee. Beter is om (oudere) kinderen aan te spreken op hun verantwoordelijkheid en laten blijken dat je hen ziet als op weg naar de volwassenheid. Ook moeilijk opvoedbare kinderen hebben het recht om als mens behandeld te worden.¹¹

De bijdragen over repressie en straf in de vaktijdschriften droegen tot begin jaren zeventig een sterk theoretisch karakter.¹² Het ging voornamelijk over het hanteren van straf en de grenzen van lichamelijke repressie.¹³ Op Willemse na waren alle auteurs het eens over de waarde van straf en achtten zij – hoewel als uiterste maatregel – lichamelijke tuchtiging acceptabel. In 1974 veranderde plotseling de toonzetting en inhoud van de bijdragen over deze thema's. Het is de tijd van de opkomst van de alternatieve hulpverlening en de organisatie van ontevreden ouders en pupillen in organisaties als de BM (Belangenvereniging Minderjarigen) en de BOM (Bond Ouders Minderjarigen). In de vaktijdschriften werd deze roerige tijd weerspiegeld door diverse nieuwsberichten die melding maakten van onderzoek van de BM naar dwangmaatregelen in kinderschermingshuizen, zoals isoleercellen, time-outs, onrustbanden, dwangbuizen, platspuiten, koude douches en het toedienen van kalmerende middelen.¹⁴ Deze onderzoeken resulteerden in zwartboeken en veel media-aandacht.¹⁵

2. Isolatie en afzondering

De discussie over de legitimiteit van de isoleercel aan het begin van de jaren tachtig kan niet los gezien worden van het openbreken van de jeugdsector door actiegroepen, bezettingen en alternatieve vormen van hulpverlening. Het isoleren werd namelijk ook in de zwartboeken aan de kaak gesteld. In *De Koepel* was al in 1960 door een groepsleider twijfel geuit over het nut van de isoleercel. Het was volgens hem geen pedagogische maatregel, de pupil werd er meer niet beter van maar het zou alleen maar angst veroorzaken, en angst is geen goede basis voor gedragsverbetering. J.F. Haeck, directeur van Valkenheide, viel de groepsleider bij dat isoleren, net als elke andere straf, gepaard moest gaan met een pedagogische benadering. Hij beschouwde de isoleercel als uiterste middel in een tehuis voor moeilijk opvoedbare jongens, een middel dat soms ingezet moest worden om het groepsproces voortgang te laten vinden.¹⁶

In 1980 publiceerde *Sjouw* enkele cijfers met betrekking tot isolatie, afkomstig uit de memorie van toelichting op de justitiebegroting. In het jaar 1979 waren in vijf particuliere kindehuizen 56

⁸ Ritsema van Eck 1963.

⁹ Van Marle 1964; Ritsema van Eck 1964.

¹⁰ Willemse 1965.

¹¹ Weber 1965.

¹² Zo Ter Horst 1970. Zie ook Nijkamp 1952; Walters & Parks 1968.

¹³ Zie echter ook de bijdrage van Fontein 1962 die zich keert tegen de in zijn tijd voorkomende gewoonte van internaatpersoneel om brieven van en aan pupillen te openen. Het argument om hen en hun ouders hierdoor beter te leren kennen vond Fontein niet overtuigend.

¹⁴ N.N. 1974a.

¹⁵ Het conflict tussen BM en de Heldringstichtingen kreeg relatief veel aandacht. Zie o.a. Veerman 1974a en 1974b; N.N. 1974b; Groepsleiding Het Baken 1974; Kal 1974.

¹⁶ Scheffer 1960; Haeck 1960.

minderjarigen 84 maal geïsoleerd. De gemiddelde duur liep per instelling sterk uiteen, van 1 uur en 18 minuten (De Kromming) tot 11 uur en 31 minuten (De Marke). Vier particuliere kinderhuizen die ook een machtiging voor afzondering bezaten, hadden daar geen gebruik van gemaakt (JOC Amsterdam, De Helper Haven Groningen, Hoenderloo en Mettray).¹⁷ Uit een inventarisatie in 1981 bij drie Amsterdamse instellingen bleek dat alleen het Lloyd Hotel op regelmatige basis de isoleerruimte gebruikte: 32 gevallen in een half jaar met een gemiddelde verblijfsduur van 20 uur. Het JOC en De Kromming gebruikten hun isoleerruimte alleen incidenteel voor noodgevallen. De anti-isoleergroep 'Waer gebeurt' uitte hier grote bezwaren tegen: elke minuut isolatie leidt tot onherstelbare geestelijke schade. Isoleren werd door de groep beschouwd als gemakzucht van groepsleiders.¹⁸ Het JAC (Jongeren Advies Centrum) Amsterdam – behorend tot de alternatieve hulpverlening – stuurde een ingezonden brief naar het vaktijdschrift *Sjow* waarin ze opriep tot afbraak van de isoleercellen. De Tweede Kamer had zich op 16 september 1981 tegen volledige afschaffing uitgesproken. Het JAC wees op het verhullende taalgebruik waarmee een middeleeuwse methode werd gehandhaafd: isoleren heette voortaan afzonderen, de isoleercel een afzonderingsruimte en straf een 'pedagogische maatregel'. Volgens het JAC zou er begonnen moeten worden met de sluiting van de grote en onleefbare kinderhuizen, dan zouden ook de isoleercellen afgebroken kunnen worden.¹⁹

In 1984 wijdde *Sjow* een themanummer aan 'Onvrijwillige afzondering: een teken van onmacht'. Onder verwijzing naar de memorie van toelichting van de justitiebegroting hadden er in 1982 volgens dit themanummer 484 onvrijwillige afzonderingen plaatsgevonden. Volgens de regels moest er van elke afzondering registratie worden bijgehouden. Particuliere instellingen mochten minderjarigen van 14 jaar en ouder maximaal 8 uur afzonderen (inclusief nacht 16 uur). Bij overschrijding van de tijdsduur moest hier melding van gemaakt worden bij de inspecteur van justitie. Rijksinrichtingen mochten één dag afzonderen en vanaf 14 jaar twee dagen. Dit kon in noodzakelijke gevallen maximaal verdubbeld worden, dus twee respectievelijk vier dagen. Directeuren en psychologen uit de jeugdzorg die aan een discussie deelnamen waarvan in het tijdschrift verslag werd gedaan, benoemden isoleren als een noodzakelijk kwaad voor onbeheersbare situaties. Ze spraken liever over afzondering dan over isolatie. Zo meldde de directeur van JOC Amsterdam dat in de nieuwe behuizing ook nieuwe separatieruimten werden aangebracht. De psycholoog van Zetten (Heldringstichtingen) had in de drie jaren dat hij daar werkte, eenmaal moeten separeren wegens crisisinterventie om de veiligheid van zowel de pupil als de behandelaars te kunnen garanderen. Hij noemde enkele maatregelen die het isoleren konden voorkomen, zoals het creëren van drukontlastende opvoedingssituaties en individualisering van de behandeling. In Zetten was tolerantie jegens deviant gedrag ingevoerd. Dat leidde aanvankelijk tot personeelsverloop maar al snel ook tot een sterke afname van het aantal isolaties. De psycholoog omschreef het klimaat in Zetten als een machocultuur met een normatief-sanctionerende aanpak die tot veel agressie leidde. Om die agressie te dempen, was tolerantie jegens deviant gedrag ingevoerd en werden meer vrouwelijke groepsleiders aangetrokken. Zij zorgden voor een identificatiewaarde bij de meisjes.²⁰

In hetzelfde themanummer uit 1984 werd de 21-jarige Paul aan het woord gelaten die ervaring had opgedaan met isolatie. In drie van de vijf inrichtingen waar hij had gezeten – Overberg, Op de Berg en Lloyd Hotel – was hij geïsoleerd geweest. Het bestaan van isolatiecellen was volgens Paul onlosmakelijk verbonden met het bestaan van inrichtingen. Als je een groep jongens bij elkaar zet met gedragsproblemen, krijg je een onnatuurlijke situatie: "zo'n groep fokt zich op, d'r ontstaat een heavy sfeertje en dan barst de bom". Met een zekere regelmaat verbleef Paul in de isoleer. Het waren vaak dezelfde jongens die daar in werden opgesloten. Zij belandden in een vicieuze cirkel: in de isoleer zonnen ze op wraak, en als ze er weer uit waren, zaten ze er dus zo weer in. Paul zat eens twee weken zonder uitleg in de isoleer. "Ze hebben zelfs niet met me willen praten. Een week niks te lezen; zelfs geen klein raampje om naar buiten te kijken." Je verliest daardoor je besef van tijd, en omdat je niet weet wanneer je uit de isoleer mag, is het tehuis in dit opzicht nog erger dan de gevangenis, waar je tenminste weet hoe lang je moet zitten. Op momenten dat het

¹⁷ C. 1980.

¹⁸ M. 1981.

¹⁹ JAC Amsterdam 1981.

²⁰ Coolsma & Haans 1984a.

in de groep onderling goed klikte bleef de isoleercel leeg. Volgens Paul zou serieuze bezigheidstherapie veel helpen om het isoleren te minimaliseren.²¹

3. Agressie en agressieregulatie

De opvolger van *Sjow* besteedde in 1988 een themanummer aan 'Agressie en geweld' en in 1999 verscheen een special over 'Agressie'. Opvallend in beide themanummers is dat alleen de agressie en het geweld van de pupillen jegens de groepsleiders werd besproken. Eventuele agressie of geweld in de andere richting bleef vrijwel geheel buiten beschouwing. Het nummer uit 1988 bevatte een uitvoerige beschouwing over de effecten van agressie op de hulpverlener en diens team. Gewezen werd op de spanning, de angst, de dreiging en de belediging die gedurende dagen, weken of maanden op kunnen lopen voor ze daadwerkelijk tot uitbarsting komen. Bij zo'n uitbarsting kunnen er rake klappen vallen. De eventuele agressie van de kant van de hulpverlener werd hier puur in termen van reactie benoemd:

Zelf je boosheid en frustraties laten zien is een beladen onderwerp. Het kan uit de hand lopen, tot onderdrukking van anderen, tot in de isoleercel toe. In geval van nood is het weleens een uitkomst als je iemand met de handen kunt stoppen. Maar gewoon stevig en duidelijk zijn en niet teveel pikken blijft vaak de kwintessens van het werk, naast betrokkenheid op de ander.

Vrouwen, zo werd ook in deze bijdrage gesteld, komen minder bedreigend over, roepen minder agressie op en kunnen daarom goed de-escalerend werken. Veel jongens in inrichtingen vinden het ook laf om met vrouwen op de vuist te gaan.²² In het themanummer 'Agressie' uit 1999 werd daarentegen juist gesteld dat fysieke agressie, zoals schoppen, slaan en bijten, zich vooral richtte tegen de vrouwelijke groepsleiders. Zij zijn in het geheel niet voorbereid op deze agressie. Deels heeft dat te maken met de veranderende populatie en de zwaardere problematiek waardoor het percentage ernstige gedragsproblemen in instellingen was gestegen. De omgang met dit type jongeren vereist een andere pedagogische houding dan de anti-autoritaire principes die sinds de jaren zeventig opgeld deden, zo luidde de opinie Ruud Jansen, die agressietrainingen in de jeugdzorg aanbood. Dat je als hulpverlener niet boven maar naast de cliënt moet staan, is volgens hem inmiddels gedateerd. Er is nu eenmaal een rolverschil en dat vraagt een duidelijke positionering. Belangrijk is om bij de eerste signalen van agressie te de-escaleren. Als fysiek ingrijpen onvermijdelijk is moet je "ondertitelen", zeggen wat en waarom je iets doet en wanneer je ermee stopt.²³

In de jaargangen die voor dit rapport zijn doorgenomen, is er nauwelijks aandacht voor geweld jegens kinderen, maar veel meer voor geweld jegens groepsleiders. Een enkele keer werd er in algemene termen bericht over een campagne tegen kindermishandeling (1992).²⁴ Het meest concreet hierover is een bijdrage uit 1995 van Herman Baartman, hoogleraar preventie en hulpverlening inzake kindermishandeling, waarin hij nader inging op fysiek geweld door hulpverleners. Fysiek geweld is in zijn opinie per definitie moreel ontoelaatbaar:

Fundamenteel voor de persoonswording van een kind is de erkenning van zijn persoon-zijn door de opvoeder. Waar het aan de erkenning van dit persoon-zijn in de opvoeding gemankeerd heeft, is het de taak van jeugdhulpverleners alsnog aan die erkenning gestalte te geven. Fysiek geweld nu staat haaks op deze erkenning en schaadt de ontwikkeling van een kind tot persoon.²⁵

Fysiek geweld schendt het recht op lichamelijke integriteit en bedreigt de kwaliteit van de relatie en daarmee het gevoel van veiligheid, zelfwaardering en vertrouwen bij het kind. "Fysiek geweld vormt dus een bedreiging voor de drie meest fundamentele aspecten van het handelen van het kind als persoon: moraliteit, rationaliteit en authenticiteit." Tegelijkertijd bestaat er binnen een

²¹ Coolsma & Haans 1984b.

²² Hillege 1988.

²³ Klein Tank 1999.

²⁴ Drion 1992.

²⁵ Baartman 1995, 20.

leefgroep noodzaak om dwang en sancties te gebruiken om het samenleven mogelijk te maken. Er zijn immers regels die gehandhaafd en soms afgedwongen moeten worden. Bovendien heeft men in een leefgroep vaak te maken met moeilijk opvoedbare kinderen die zich moeilijk aan regels kunnen houden. Daarom zullen dwang en sancties hier vaker noodzakelijk zijn. De verleiding om fysiek geweld te gebruiken zal hier dus ook groter zijn. Dit doet een zwaar beroep op het incasseringsvermogen en de agressieregulatie van de groepsleider – er moet daarom in instellingen ook ruimte zijn om over de gevoelens van onmacht en gekwetst-zijn te praten – maar het morele principe dat geweld onacceptabel is wil Baartman overeind houden. De professionaliteit van de hulpverlener en de voorgeschiedenis van de kinderen die aan zijn zorgen zijn toevertrouwd, vormen een extra reden om dit morele principe hoog te houden.²⁶ Gebruik van geweld is daarmee volgens Baartman een vorm van onprofessioneel handelen.

4. Seksualiteit en intimiteit

In de loop der jaren werd er in de vaktijdschriften met enige regelmaat aandacht besteed aan seksualiteit en intimiteit. De opvoeders in de tehuizen waren zich er van bewust – of werden er door de praktijk van het werk bewust van gemaakt – dat zij 'iets' moesten met seksualiteit, seksuele voorlichting en seksuele opvoeding. Al in een vroeg stadium werden er voorlichtingsbijeenkomsten voor de pupillen georganiseerd. Vandaar dat de vaktijdschriften bij tijd en wijle in algemene zin aandacht besteedden aan het thema. We zien het met name vanaf halverwege de jaren zestig, als er een nieuwe openheid over seksualiteit ontstaat (homoseksualiteit wordt dan trouwens nog als perversie aangemerkt).²⁷ Vanaf halverwege de jaren zeventig intensiveert de aandacht voor deze thematiek. *Sjow* publiceerde in 1976 twee themanummers over dit thema: halverwege het jaar een over 'Sexualiteit in tehuizen' en aan het einde van het jaar een over 'Homoseksualiteit'.

In de verantwoording van het eerste themanummer, 'Sexualiteit in tehuizen', werd geschreven dat er niet veel bekend is over seksueel gedrag van jongeren in tehuizen. Tegelijkertijd is het van veel belang voor hun ontwikkeling om te weten hoe jongeren van 12 tot 18 jaar met hun seksuele gevoelens omgaan. In diverse bijdragen in het themanummer werd er op gewezen dat de omgang met seksuele gevoelens voor zowel pupillen als voor groepsleiders met veel onzekerheid is omgeven. De eersten weten het niet goed een plek te geven en de laatsten willen er liever niet over praten. Voor groepsleiders is het ingewikkeld om de emotionele behoeften van de adolescent op waarde te kunnen schatten. Velen van hen zijn – zie hun jeugdige leeftijd – eigen seksuele problematiek nog niet overgroeid. Pupillen zien hen in verschillende rollen: naast die van professional/begeleider als vader/moeder of vriend/vriendin. Hoe moet je daarmee omgaan? En hoe staat het met de gevoelens van de groepsleider voor een jongen of meisje in de groep? Een sterk persoonlijk gevoel van betrokkenheid op je pupil kan een pedagogisch-therapeutische relatie enorm belasten. Groepsleider G. Dirkse gaf dat spanningsveld als volgt weer: "Een tedere streling wordt beleefd als een lichamelijke gewelddaad. Plotseling blijkt zoals ik mijn eigen identiteit ervaar te botsen met de identificatiefiguur die de adolescent in mij verwacht." Er is, meende Dirkse, veel meer intervisie nodig voor begeleiders om eigen attitudes jegens seksualiteit te verhelderen.²⁸

Het precaire karakter van de relatie tussen groepsleiding en pupil werd toegelicht in een anonieme bijdrage van een mannelijke groepsleider. Hij wilde niet met naam en toenaam bekend worden omdat over "sexgevoelens" van groepsleiders jegens pupillen "nog" niet gepraat kan worden. Maar die gevoelens zijn er, en iedereen die in de jeugdzorg werkt weet dat, maar er wordt niet over gepraat. Toen de anonieme scribent met zijn werk in een tehuis voor moeilijk opvoedbare meisjes begon, werd hem verteld dat contacten met jongens zoveel mogelijk vermeden moesten worden. En als het toch gebeurde, dienden de gevolgen zoveel mogelijk voorkomen te worden. "Nog niet zo lang geleden zei het paviljoenshoofd tegen ons: 'Als ze toch hoer wil worden, laten we dan proberen ervoor te zorgen dat ze een goeie wordt; een stapje verder, weet je.'" Bij deze groepsleider bestond er veel onzekerheid over zijn eigen houding tegenover de meisjes. Op een avond ging het fout. Hij had aan het einde van de avonddienst met een collega een borrel

²⁶ Baartman 1995.

²⁷ Vgl. themanummer 'Jeugd en sexualiteit', *De Koepel*, 20(2), 1966. Zie ook Veerman 1970.

²⁸ Dirkse 1976; Damstra-Wijmenga 1976. Zie ook Graafsma 1976.

gedronken, één meer dan verantwoord. Vervolgens moest hij de 'plassers' nog wekken en zou dan aan zijn nachtdienst beginnen. Het meisje van veertien dat hij wekte, wilde een nachtzoen. Slechts met grote moeite kon de groepsleider zich losmaken uit de spanning die toen ontstond. Gelukkig kon hij het later uitpraten. De bijdrage van deze groepsleider wordt besloten met een kadertekst waarin een meisje van vijftien haar ervaringen deelt – de kadertekst wordt niet ingeleid, maar uit het feit dat het is opgenomen in dit themanummer blijkt dat de redactie het van groot belang vond om het perspectief van de pupil mee te laten wegen. Ze had verkering gekregen met een groepsleider van tweeëntwintig. Ze vertrouwde hem, hij was heel aardig en ze kon goed met hem praten. Toen hij een keer slaapdienst had, ontstond er lichamelijk contact. Ze besloten er met niemand over te praten en hebben dat een half jaar volgehouden. Toen kwam het meisje erachter dat hij nog een vriendin had. Haar wereld stortte in, want van een groepsleider verwacht je zulke dingen niet.²⁹

Het tweede themanummer van 1976, 'Homoseksualiteit', vond haar aanleiding in het feit dat homoparen als pleeggezin wilden optreden maar dat de kinderrechter hen dat vooralsnog niet toestond hoewel er een tekort aan pleeggezinnen was. Voor de redactie van *Sjow* was dat reden om de vraag aan de orde te stellen hoe het gesteld is met homoseksualiteit in de kinderbescherming. C. Huizinga wees er in dit nummer op dat in algemene zin niet is te stellen of een homo-pedofiele relatie tussen een kind en een volwassene – tussen een pupil en een groepsleider – per definitie gewenst of ongewenst is. "In onze samenleving" is dat nu nog "vrijwel onmogelijk" – uit die woorden valt af te leiden dat Huizinga het met deze waardering van dergelijke relaties bepaald niet eens is – maar gekeken moet worden naar de motivatie voor en de beleving van de relatie. Er valt bij Huizinga een zekere openheid voor homo-pedofiele relaties te bespeuren, maar harde uitspraken deed hij niet.³⁰

De problematiek van dergelijke relaties kwam ook naar voren in een gesprek met de dertigjarige No Philippens, de wegens homoseksuele contacten ontslagen groepsleider bij Karspel Duivendrecht (voorheen Prinses Marijkehuis). Philippens werkte op een groep van jongens tussen de 15 en 17 jaar. Ook in zijn vrije tijd was hij weleens aanwezig, en de jongens konden na werktijd thuis bij hem terecht. Hij was zo'n beetje de plaatsvervangende vader; de twee andere groepsleiders waren druk met hun huwelijk en studie. Een van de jongens hechtte zich in bijzondere mate aan hem, kwam bij hem thuis en deelde tweemaal met hem het bed. Philippens gaf aan te begrijpen dat het gebeurde tot zijn ontslag had geleid, maar vond zelf dat er ruimte voor dergelijke relaties zou moeten zijn.³¹ Aan het einde van de jaren zeventig begonnen de homoseksuele groepsleiders uit de kast te komen. In een ingezonden brief in *Sjow* van september 1979 maakte Servaas Plasman, werkzaam in Hoenderloo, melding van de oprichting van een studie-, werk- en zelfhulpgroep. Een eerdere poging om via het COC met lesbische en homofiele groepsleiders in contact te komen, was mislukt. De urgentie was volgens Plasman groot: van algehele acceptatie was in de jeugdzorg nog geen sprake, en door voor hun homofiel zijn uit te komen konden groepsleiders voor homopupillen een grote steun zijn, die meestal "in een afgrijselijk isolement" leven.³²

C. Huizinga stelde in 1977 het verschijnsel pedofilie nogmaals aan de orde in een gesprek met een pedofiel. De man was werkzaam als groepsleider en had de bijnaam 'de poot'. Als pedofiel was hij door zijn ouders verstoten en zo voelde hij zich ook, uitgestoten, buiten de wet geplaatst. Eenmaal was hij tijdens zijn werk te ver gegaan, hij moest voor de rechter komen maar kon in hetzelfde tehuis blijven werken. Hij sprak over de mythe van de kinderlijke onschuld oftewel van de kinderlijke aseksualiteit. Seksualiteit moet zeker in het geval van pedofilie niet tot de daad verengd worden maar gezien worden als een breder spectrum van intimiteit. De pedofiel vond wel dat relaties op voet van gelijkheid geschoeid dienden te zijn; anders was er sprake van misbruik.³³ G. Goslinga stelde het thema pedofilie in 1983 nogmaals aan de orde, en noemde het toen "een schijnprobleem". Hij bedoelde ermee dat kinderen recht hebben op de seksualiteit die zij willen. Ze moeten daarbij niet onderdrukt worden maar de vrije keuze krijgen. Het was geen rechtstreeks pleidooi voor pedofilie, evenmin als dat van Huizinga.³⁴ Wel beluisteren we hier een openheid voor

²⁹ N.N. 1976.

³⁰ Huizinga 1976.

³¹ Walsweer 1976.

³² Ingezonden oproep Servaas Plasman, *Sjow*, 7(9), 231.

³³ Huizinga 1977.

³⁴ Goslinga 1983.

pedofiele relaties die we later in de vaktijdschriften niet meer aantreffen. Daarmee hielden ze gelijke tred met de bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Tegelijkertijd valt op dat er in deze bijdragen in het geheel geen sprake was van reflectie op mogelijke risico's op seksueel geweld jegens pupillen.

Lichamelijk contact tussen groepsleider en pupil kan spontaan ontstaan, zoals dat ook tussen ouder en kind voorkomt, zo betoogden Inderson en Katsman in 1978. Maar aanraking wordt al snel in een dubieus daglicht gesteld, meenden zij, omdat het gerelateerd is aan seksualiteit. Als deel van de behandeling kan het echter een aanvaardbaar instrument zijn, zoals in de Browndalehuizen. Echter per pupil moet bekeken worden of het toepasbaar is (sommigen slaan juist dicht of ontwikkelen wantrouwen) en tevens moet er sprake zijn van echt en oprecht lichamelijk contact, het moet geen maniërtje worden, want non-verbaal kun je niet liegen.³⁵

In de jaren tachtig was er in de vaktijdschriften weinig aandacht voor seksualiteit en intimiteit. Aan het begin van de jaren negentig werd er voor het eerst over seksueel misbruik van kinderen geschreven. Dat gebeurde soms ook in algemene termen, niet specifiek voor pupillen in inrichtingen. In 1994 werd een themanummer 'Intimiteit' uitgebracht waarin ook aandacht werd besteed aan seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg. Gewezen werd op het belang van gedragscodes en klachtenprotocollen, die in een aantal tehuizen al wel bestonden, maar nog niet overal. De groepsleiders die aan het woord kwamen, gaven aan dat ze in de literatuur maar weinig handvatten hadden aangetroffen en het vooral van hun team en eigen deskundigheid moesten hebben als zich in hun omgeving misbruik voordeed.³⁶ P. Verheule ging in de bijdrage 'De angst voor praatjes heerst' nader in op het dilemma van de jeugdwerker die een kind die dat nodig heeft wil troosten en tederheid bewijzen. Tegelijkertijd is aanraking "tussen neus en knieën" verdacht wegens verhalen over misbruik. Kinderen zijn echter niet gebaat bij een angstvallig vermijden van elke vorm van lichamelijk contact.³⁷

5. Weglopen en thuiskomen

Geweld, mishandeling en verwaarlozing zijn gereede aanleidingen voor een pupil om een tehuis te ontvluchten. Het 'weglopen' is een bekend verschijnsel in de residentiële jeugdzorg. In de vaktijdschriften komt er in de jaren zeventig aandacht voor. In 1973 wijdde *Sjow* een van haar eerste nummers aan dit onderwerp. De reden voor de redactie was dat er nog niet veel over was geschreven maar dat het onderwerp wel in de belangstelling van de media stond. Dat moet gezien worden in de context van de destijds actieve alternatieve hulpverlening, die jongeren onderdak bood die ontevreden waren over de tehuizen waarin ze verbleven. Voor de opkomst van de alternatieve hulpverlening hadden dergelijke jongeren weinig kans om lang uit een tehuis weg te blijven: de politie werd ingelicht, hun namen werden op de telex geplaatst en ze werden dan ook meestal vrij snel teruggevonden en retour gezonden naar de plaats van vertrek. De alternatieve hulpverlening ving deze jongeren echter op zonder ze terug te sturen en zonder altijd melding bij de politie te maken van hun aanwezigheid.

Een minderjarige die wegloopt, pleegt geen strafbaar feit, betoogde de jurist J.E. Doek in het themanummer. Het enige dat strafbaar is, is het verbergen of aan de nasporing van justitie of politie onttrekken van een weggelopen minderjarige. Ook het onttrekken van iemand aan het wettige gezag is strafbaar. Als echter de wegloper behoorlijk wordt verzorgd en opgevoed, waar dat ook is, voldoet een residentiële instelling aan haar verplichting, ook al vindt dat buiten haar muren plaats. De vraag die Doek en ook anderen stelden, was of er een recht bestaat om niet beschermd te worden, dus een recht om weg te lopen zonder door politie en justitie op de hielen te worden gezeten. De wet was daarover onduidelijk.³⁸ Weglopen in de jaren zeventig had vaak te maken met verzet tegen het vigerende "maatschappelijke systeem". De diagnosticering was gericht op aanpassing aan dat systeem: wat thuis niet lukt, moet in het internaat met 'hulp' wel

³⁵ Inderson & Katsman 1978.

³⁶ Haarsma & Van Heteren 1994.

³⁷ Verheule 1994.

³⁸ Doek 1973; vgl. Hoefnagels 1973.

lukken. Tegen die heersende cultuur kwamen weglopers in verzet omdat ze niet langer de schijn op wilden houden dat je in ongelijke machtsverhoudingen gezamenlijk afspraken kunt maken.³⁹

In zijn bijdrage 'Het "thuisbrengen" van weglopers' presenteerde J.D. van der Ploeg de resultaten van een onderzoek bij zeven kinderbeschermingstehuizen. Gemiddeld liepen daar vijf jongeren per maand weg, dat wil zeggen dat ze tenminste 24 uur de instelling zonder toestemming verlieten. Het zeer korte tijd weglopen en het niet van verlof terugkeren liet Van der Ploeg buiten beschouwing. Hoewel er tijdens zijn onderzoek nog verhalen de ronde deden over het straffen van weglopers, gebeurde dat volgens de medewerkers die Van der Ploeg gesproken had in hun instelling niet meer. In één geval vond separatie plaats om de wegloper "tot rust te laten komen" en via gesprekken weer in het behandelingsproces op te nemen. In alle andere gevallen werden weglopers na thuiskomst direct weer in de groep geplaatst. In het algemeen werd weglopen door de groepsleiding beschouwd als een symptoom van een dieperliggend probleem dat in het behandelingstraject wel boven tafel zou komen. De meeste weglopers keerden niet op eigen initiatief terug. Om de relatie niet te verstoren, wilden de onderzochte instellingen echter tussenkomst van de politie vermijden. Met opsporing en plaatsing op de telex wilde men terughoudendheid betrachten. Een relatief groot percentage van de weglopers – 42 procent – was naar het ouderlijk milieu of naar familie gegaan, wat op het belang van dat milieu wijst. Slechts 4 procent was in aanraking gekomen met de alternatieve hulpverlening.⁴⁰

Het themanummer bevatte tevens enkele ervaringsverhalen met weglopen. Zo betoogde een anonieme pupil met veel ervaring op dit terrein, dat weglopen een vorm van machteloosheid is, maar dat het evenzeer machteloosheid is als de inrichting bij terugkeer straf oplegt. Vaak werd deze pupil bij terugkomst opgewacht door iemand met een grote sleutelbos en "ging je de isoleer in, of je moest naar je kamer of zo".⁴¹ Een eveneens anonieme groepsleidster gebruikte ook dat woord machteloosheid: de wegloper krijgt macht over de groepsleiding, maakt de leiding kwetsbaar tegenover de directie en veroorzaakt een enorme spanning in de groep. Hoewel terugkomst een pedagogisch belangrijk moment is, wordt daar in de praktijk vaak onpedagogisch (oftewel boos) op gereageerd.⁴² Parketwachter bij de rijkspolitie D. Bloembergen werd regelmatig ingezet om weglopers naar de internaten terug te brengen. In de loop der jaren had hij de frequentie af zien nemen doordat voogden die taak vaker op zich namen en de politie er minder vaak aan te pas kwam.

Vroeger bijvoorbeeld werden de weggelopen kinderen als ze door ons werden teruggebracht, direct opgesloten: hup, 't celletje in. Maar dat is er tegenwoordig niet meer bij. Meestal is 't van "breng maar weer naar de groep toe". 't Zal wel goed zijn hoor, maar hou me ten goede, ik denk soms tjonge jonge, dat gaat ook maar makkelijk. Ze zullen vast wel wat kunnen in die tehuizen maar je ziet er toch zo weinig goede resultaten van. Ze doen het allemaal zo psychologisch tegenwoordig, met de papepel en zo... Ik zeg wel eens tegen zo'n knaap: "Jij bent een naar kereltje jôh, jij moet eens een flink pak op je donder hebben", voor sommige knapen is dat erg goed; zo zie ik dat hoor.⁴³

In 1987 verscheen er opnieuw een themanummer over weglopen. Volgens een minimale schatting liepen er jaarlijks 3000 tot 3500 jongeren weg uit tehuizen. Dat aantal lag verhoudingsgewijs ver boven de 30.000 weglopers uit gezinnen. De JAC's, onderdeel van de alternatieve hulpverlening, waren een veelgezocht toevluchtsoord van weglopers, en bewezen in dit opzicht dus goede diensten. Het weglopen – zowel uit gezin als uit tehuis – vertoonde een stijgende lijn. De verklaring daarvoor werd gezocht in een grotere onafhankelijkheid van jongeren, een minder sterke binding aan het gezin en een grotere discrepantie tussen de ideeën van ouders en jongeren.⁴⁴

³⁹ De Kler 1973.

⁴⁰ Van der Ploeg 1973.

⁴¹ Mانتen 1973.

⁴² Veerman 1973.

⁴³ Zalsman Wielenga 1973.

⁴⁴ Angenent 1987.

Uit kinderbeschermingstehuizen liep jaarlijks een op de vier jongeren tenminste eenmaal weg (36 procent van de weglopers herhaalde malen). De meeste weglopers waren 15 of 16 jaar; meisjes liepen gemiddeld iets vaker weg. Uit bestudering van wegloopcarrières bleek dat slechts een derde van de weglopers alleen in de tehuiscontext wegliep; de anderen deden dat ook al thuis en in eerdere tehuizen met enige regelmaat. Deze laatste groep had een koele en dominante opvoeding gehad, weinig aandacht gekregen en was vroeger thuis geslagen, hardhandig gestraft, genegeerd en afgewezen – ze beschikten over een gebrekkige hechtingscapaciteit omdat ze onveilig gehecht waren. Deze zogeheten signaalweglopers hadden vaak geen goede relatie met de groepsleider en stonden ook slecht bekend bij de leiding. Dat werd op den duur een self-fulfilling prophecy: de jongeren gedroegen zich zodanig tegenover de groepsleider dat deze restrictiever op moest gaan treden, wat tot een conflict, tot weglopen en op termijn tot overplaatsing leidde. Uit follow-up onderzoek bleek dat de signaalweglopers als volwassenen aan de periferie van de samenleving functioneerden; ze waren vaak werkloos omdat ze regelmatig ontslag kregen wegens conflicten op hun werk, daardoor hadden ze wisselende banen, ze verhuisden vaak en er kwamen onder hen relatief veel echtscheidingen voor. De incidentele weglopers motiveerden hun gedrag met heimwee naar hun ouders of vroege sociale omgeving dan wel behoefte aan meer zelfstandigheid.⁴⁵

6. De groepsleider

De groepsleiders waren degenen die het meest intensief contact onderhielden met de pupillen in de residentiële jeugdzorg. Over hen ging het ook met grote regelmaat in de vaktijdschriften, veel vaker dan over de pupillen. Vooral twee dingen vallen op, naast de mate van aandacht, en dat is allereerst de noodzakelijk geachte professionalisering van de groepsleider en ten tweede de onduidelijkheid bij de groepsleider zelf over zijn rolverstaan. In 1956 pleitte J.F. Haeck, directeur van Valkenheide, voor een betere opleiding en salariëring van de groepsleider (hij zou dat herhalen in het in 1959 gepubliceerde salarisrapport-Haeck). De cursussen Kinderbescherming A en B werden door hem aangemerkt als een "surrogaatopleiding", en de status van het beroep stond op grote achterstand bij andere beroepsgroepen. Maar al te vaak kwam het voor dat iemand zich meldde omdat hij het eindexamen van de kweekschool niet had gehaald of elders geen emplooi kon vinden.⁴⁶

Volgens J. Bras liepen er sinds ongeveer 1900 vier opvattingen van de taak van de internaatsopvoeder door elkaar heen. Daar is allereerst de hulpkracht van de directeur die ervoor zorgt dat hij als enige en grote pedagoog zijn werk kan doen (een in de jaren vijftig uitgestorven type), dan is er de groepsleider in meer letterlijke zin die strak leiding geeft en via een opvoedsysteem opvoedkundige waarden probeert bij te brengen, maar er is ook de groepsleider die harmonie tot stand probeert te brengen tussen een individuele benadering en een groepsgewijze aanpak. Het laatste type is de orthopedagoog die zich steeds realiseert dat hij aan het werk is met (potentieel) ontwikkelingsgeremde kinderen. Dit laatste type was al het ideaal van de gestichtspedagoog Jan Klootsema in zijn boek *Misdeelde kinderen* (1904).⁴⁷ De orthopedagogische methodische aanpak is de dominerende, meende Bras in 1966, maar een heldere en eenduidige taakopvatting van de groepsleider is er niet.⁴⁸

Een thema dat in de jaren zeventig zo nu en dan de revue passeerde, betrof het aantal groepsleiders per groep. In fte wilden de instellingen er meer bij en met de arbeidstijdverkortingen waren ze ook niet blij, want dat leidde tot "het spookbeeld van een achtkoppig groepsleidersteam". Hoe groter de groep, hoe zwaarder de psychische belasting voor de groepsleider. De dringende behoefte aan aandacht en affectie bij kinderen in nood kan hij dan niet beantwoorden. "Dan ontstaat wat de Amerikanen het *Burn-out Syndrome* noemen, juist in verband met het beroep van inrichtingswerker. Vertaald als 'opgebrand' geeft deze uitdrukking waarschijnlijk beter de gevoelservaring van menige groepsleider weer dan het gebruikelijke 'overspannen zijn'.⁴⁹

⁴⁵ Beke 1987.

⁴⁶ Haeck 1956.

⁴⁷ Bras 1966a.

⁴⁸ Bras 1966b.

⁴⁹ Hoppe 1978.

Blijkens het themanummer 'Groepsleiders over hun vak' uit 1979 voelden de personen in kwestie zich nog niet voor de volle honderd procent meetellen in de jeugdzorg. Ze hadden te weinig invloed op het beleid en kregen naar hun smaak teveel directieven van psychologen, pedagogen en psychiaters in de instelling. Hun taak was intussen wel veranderd. Vroeger was ik de groepsleider en hield ik strak de hand aan het systeem van normen en regels, maar nu ben ik Jacques van Roy, vertelde de man die 31 jaar oud was, beroepsmilitair was geweest en HBO-IW (inrichtingswerk) had gestudeerd. Hij wilde nu elke pupil als individu zien, geloofde niet meer in een autoritair systeem en wilde graag contact met de ouders aanknopen. Die zitten nu nog te vaak tegenover een peloton deskundigen ("dan lul je ook niet veel meer!") terwijl samenwerking met hen het kind ten goede zou komen. Specialisten als de psycholoog hebben wel goede kennis maar staan te ver van de praktijk af. De rol van groepsleider moet daarom meer waardering krijgen, meende Van Roy.⁵⁰ Andere bijdragen in dit themanummer bevestigden zijn observaties.⁵¹

De zwaarte van het beroep bleek ook uit het themadossier 'De spanning tussen werk en privéleven' dat *Sjow* in 1980 publiceerde. Het dossier bevatte voorbeelden van groepsleiders die thuis geen rust meer vonden wegens hun werk en er de brui aan gaven. In 1985 werd iets dergelijks gesignaleerd. Velen zijn ooit enthousiast begonnen en hebben meer gedaan dan van hen gevraagd werd. Ze voelen zich nu echter machteloos, leeggezogen en moe.⁵² Volgens de analyse van P.A. Drillich uit 1985 was de inrichtingswerker nog te weinig geëmancipeerd. Inrichtingswerk is nog geen volwaardig beroep. Er bestaat weliswaar een opleiding voor, maar er is geen gemeenschappelijke identiteit ontwikkeld, geen geëxpliciteerde gemeenschappelijke opvatting over de maatschappelijke functie, geen beroepsethiek en geen beroepsorganisatie. Het ontbreekt tevens aan de benodigde maatschappelijke erkenning.⁵³

Dergelijke zorgen werden in latere jaren herhaald, bijvoorbeeld in de themanummers 'De groepsleider' uit 1989 en 'Zwaar werk' uit 2001. Gewezen werd onder meer op de geringe doorstromings- en scholingsmogelijkheden, de achterblijvende professionalisering, de verzwarende van het werk (de leeftijd van de pupillen wordt hoger, hun geschiedenis in de jeugdzorg langer; er is een toename van etnische minderheden). Tegelijkertijd nemen hulpverleners de trauma's van cliënten mee naar huis ("secundaire traumatisering").⁵⁴ In 2001 werd geconstateerd dat 50 tot 70 procent van de groepsleiders binnen twee jaar na de start naar elders vertrekt. Twee derde van hen is jonger dan 35 jaar. Daarmee is (levens)ervaring een schaars goed geworden, terwijl dat voor de uitoefening van het beroep juist zo belangrijk is.⁵⁵ Stagiair Suzanne Geysendorpher hield de groepsleiders in 2001 een spiegel voor. De groepsleiding is druk met strategisch gedrag om te overleven. Ze voelen zich niet vrij in hun handelen, zijn bang om de groepsnormen en de routine te doorbreken. Doordat ze bezig zijn om overzicht en overzicht te houden, komen ze aan opvoeden niet meer toe:

Wat mij opvalt aan jeugdhulpverlenend Nederland is dat iedereen zo verschrikkelijk bewust aan het opvoeden, aan het aanleren, aan het vermijden, aan het stimuleren, aan het grootbrengen, aan het ontwikkelen en aan het therapeutisch handelen is. Maar waar zijn nou de kleine dingen als verbondenheid, geborgenheid, opmerkzaamheid en warmte? Waar zijn de liefde en de zorgzaamheid voor kinderen die juist deze basiselementen zo hard nodig hebben?⁵⁶

Reacties op deze observaties van een jonge student zijn niet in het vaktijdschrift gepubliceerd. De voortdurend ervaren druk op de groepsleider, die zich professioneel ook achtergesteld voelt, moet op grond van de vaktijdschriften als een risicofactor op geweld aangemerkt worden.

⁵⁰ Coolsma & Stoelers 1979.

⁵¹ Bijlsma 1979; Van Bennekom 1979.

⁵² Kuin & Ulrich 1985.

⁵³ Drillich 1985.

⁵⁴ Ligthart 1989; Bolink, Rijkom & Uylenbroek 1989; Duveszky 1999.

⁵⁵ Suidman 2001.

⁵⁶ Geysendorpher 2001.

7. Het tehuis

In de vaktijdschriften werd niet alleen gereflecteerd op de rol van de groepsleider, ook over de organisatie van de sector werd gediscussieerd. In deze discussies ging het vaak over het tehuis: is zo'n instelling nog wel van deze tijd? Of moeten alle kinderen in een pleeggezin geplaatst worden? De vaktijdschriften weerspiegelden de ontwikkelingen in de sector. Daarvan noemen we er hier drie: de democratisering, de introductie van het klachtrecht en de komst van etnische minderheden. De democratisering vanaf de tweede helft van de jaren zestig, die soms gepaard ging met bezettingen door ontevreden pupillen, was erop gericht om de bestaande gezagsstructuren, die autoritair en hiërarchisch werden genoemd, te veranderen. Het aureool van onfeilbaarheid van de hulpverlener moest doorbroken worden en er diende een horizontale relatie tussen hulpverlener en cliënt ontwikkeld te worden. In dit samenspel zouden ouders – voorheen altijd op afstand gehouden – een rol moeten krijgen.⁵⁷

Het klachtrecht werd als een uitvloeisel van de democratisering gezien. In 1978 werd al gepleit voor een centrale klachtenregistratie ten behoeve van een kwaliteitsverbetering van de hulpverlening. Zo zouden ook structurele misstanden aan het licht komen. Dat er noodzaak bestond om klachtrecht te introduceren, was voor de auteur helder: er werd immers veel geklaagd, over bijvoorbeeld "de onbereikbaarheid van de rapportage, de vaak neerbuigende behandeling, het gevoel dat je monddood bent gemaakt en het idee dat zelfs de meest belangrijke beslissingen buiten je om worden genomen".⁵⁸ In hetzelfde nummer wees A. van Wijk er op dat diverse instellingen zorgvuldig met klachten omgaan, maar dat er geen goede procedures voor zijn ontwikkeld en dat er voor jongeren geen wettelijke, afdwingbare rechten bestaan. Pas als de jongeren als volwaardige procespartij worden aangemerkt is er sprake van volwaardig klachtrecht.⁵⁹

Uit het themadossier 'Klachtrecht en klachtenbehandeling', gepubliceerd in 1982, wordt duidelijk dat er van volwaardig klachtrecht nog geen sprake was. De bewoners van een inrichting leven in een *total institution*, ze zijn volledig afhankelijk van de hulpverleners, daarom is het ook van groot belang dat juist voor hen een goede klachtenprocedure wordt ontwikkeld.⁶⁰ Die procedure moet via een interne en een externe klachtencommissie verlopen, zodat de klager niet voortdurend met angst rond hoeft te lopen dat hij "teruggepakt" wordt, want de kwetsbaarheid van tehuisbewoners is groot. Voor de rijksinstellingen had de rijksoverheid inmiddels enkele initiatieven genomen. Het klachtrecht hield aanvankelijk in dat pupillen schriftelijk tegen de besluiten van de directeur in beroep konden gaan. Schriftelijk bezwaar heeft echter als nadeel dat het bij behandeling soms al z'n betekenis heeft verloren: als de pupil bezwaar aantekent tegen zes dagen isoleercel kon hij bij de behandeling van zijn bezwaar die zes dagen al achter de rug hebben. Tevens was er klachtrecht ontwikkeld tegen medewerkers van de raad voor de kinderbescherming. En de nationale ombudsman – in 1982 in functie getreden – zou klachten tegen ambtenaren in behandeling nemen. De particuliere instellingen hadden het klachtrecht echter grotendeels laten liggen.⁶¹ De rechtspositie van jongeren in de residentiële hulpverlening blijkt aan het begin van de jaren negentig sterk verbeterd. Vanaf 12 jaar is er inzage in het eigen dossier. Elke instelling heeft inmiddels een klachtencommissie in moeten stellen met tenminste één extern lid.⁶² Uit de ingediende klachten bij het Advies- en Klachtenbureau Jeugdzorg (AKJ) viel in 2002 af te leiden dat het eten in de internaten een terugkerende bron van klachten vormde. Er bleek in veel instellingen een krap eetbudget te zijn en er werd gemopperd over eenzijdig voedsel.⁶³ Dat is opmerkelijk, want sinds de jaren vijftig was het in de vaktijdschriften zelden of nooit over voedsel gegaan.

Het waren met name allochtone jongeren die vonden dat er meer aandacht aan het eten besteed moest worden. Hun komst in de jeugdzorg had het werk in de tehuizen nogal veranderd. Vanaf de

⁵⁷ Drillich 1973. Vgl. over de bezettingen Doornbos, Jansen & Romeijn 1974; Smit 1976.

⁵⁸ Van Bennekom 1978.

⁵⁹ Van Wijk 1978.

⁶⁰ Over de inrichting als *total institution* die de zelfverwerkelijking van het kind belemmert, zie ook Josso 1969; Wessels & Van Eerde 1971.

⁶¹ Van Bennekom 1982; Blankman 1982; Coolsma 1982.

⁶² Haarsma 1993.

⁶³ Engelen 2002.

jaren tachtig treffen we in de vaktijdschriften regelmatig bijdragen aan over de groeiende groep Surinamers, Turken en Marokkanen in de jeugdzorg. Ze blijken meer behoefte aan autoriteit te hebben, schreven de vaktijdschriften, en kunnen hun emoties minder goed uiten dan autochtone jongeren. Hun sociale redzaamheid is gering wegens hun positie in de Nederlandse samenleving en de generatiekloof die bij hen extra gevoeld wordt. In diverse bijdragen werd gesteld dat zorg op maat nodig was – zonder dat nader te expliciteren.⁶⁴ Een ander aspect van de tehuisspopulatie werd in 1979 aan de orde gesteld door Micha de Winter en twee van zijn Utrechtse studenten psychologie. Uithuisplaatsing, zo luidde de conclusie van hun doctoraalscriptie ontwikkelingspsychologie, is een kwestie van sociale klasse. Lagere milieus worden sneller uit huis geplaatst, wat voor een deel toegeschreven moet worden aan de 'sociale indicatie': de middenklasse-hulpverlener acht de situatie van kind, gezin en omgeving in een lager sociaal milieu sneller schadelijk.⁶⁵ Later in dat jaar 1979 wees J.D. van der Ploeg er ook op dat de lagere sociale klassen sterker vertegenwoordigd waren in de residentiële sector.⁶⁶ In later jaren treffen we geen observaties meer aan in deze richting.

Wat wel in de loop der jaren steeds weer terugkomt in de vaktijdschriften, is een bezinning op het verschijnsel tehuis en de daaraan verbonden inrichtingsopvoeding. Zo treffen we al in 1957 de observatie aan dat oude landhuizen met hoge kamers en hoge vensterbanken niet gewenst zijn om probleemkinderen op te bergen. Die huizen dragen vaak mooie namen, maar voor de bewoners is dat niet prettig, want het wordt al snel een scheldwoord om hen mee te brandmerken. Kleinschaligheid en gemengde leeftijden zijn wenselijk.⁶⁷ Inrichtingsopvoeding staat in een kwade reuk en wordt als een achterhaalde zaak gezien, betoogde J. Romeijn in 1974. Hij citeerde de eerste directeur van Zandbergen die gestichten "doodkisten der levenden" had genoemd. De affectloze en collectivistische aanpak in tehuizen zou initiatiefloze conformisten kweken. Hoewel er veel ten goede was veranderd – in groeps grootte, verblijfsduur, persoonlijke aandacht en relatie met de buitenwereld – bleef de inrichting een onnatuurlijke situatie voor het kind. Hij raakt er ontworteld, vervreemd van eigen omgeving, kan met wisselende groepsleiders geen duurzame relatie aangaan en leert door de bevoogdend-verzorgende houding niet de benodigde sociale vaardigheden. Er is weinig privacy, weinig zelfrespect en weinig respect voor eigen bezit. De kinderen leren op hun hoede te zijn, nemen slecht gedrag van anderen snel over en proberen mensen te manipuleren. De hoge concentratie problemen op eenzelfde plaats heeft een negatief effect. Voor een kleine groep blijft de inrichting evenwel een nuttige plaats waar ze korte tijd voor hun eigen bestwil opgevangen moeten worden. Romeijn bepleitte decentralisatie en kleine units in woonwijken met een gedifferentieerd pakket van hulpverleningsvormen. Dergelijke units zouden de integratie in de lokale gemeenschap moeten bevorderen, niet sterk af mogen wijken van woningen in de omgeving, en in de directe nabijheid zouden voldoende mogelijkheden moeten zijn voor scholing, werk en vrijetijdsbesteding.⁶⁸ Valkenheide ging in dezelfde tijd het isolement van de inrichting doorbreken met vormingsweekends waarin geoefend werd in het leggen van relaties met anderen.⁶⁹

De directeur van De Dreef, J.A. Karrenbeld, plaatste in 1977 ook kanttekeningen bij de internaatsopvoeding. Het gedragsbeeld van sommige jongeren is dermate gecompliceerd en bedreigend dat er niets anders overblijft dan de inrichting. Maar een andere groep die daar zit, hoeft daar niet te zijn. Uit gesprekken met hen blijkt dat sommigen in een constante angstsituatie leven wegens vergaande chantageprocessen van de andere bewoners. Dit leidt tot delinquent gedrag, drugsgebruik en afdedwongen seksuele handelingen, waar de begeleider vaak nauwelijks zicht op heeft. "Sommigen gaan ten onder in het geweld van de inrichting", meende Karrenbeld, die daarmee niet alleen fysiek geweld bedoelde, maar ook het grauwe en kille leefklimaat, het onderlinge wantrouwen en het gebrek aan goede relaties met de groepsleiding die vaak ook bang is voor de jongens.

⁶⁴ Van Bennekom & Rijsterborgh 1980; B. 1981; C. 1981; Adriani 1982. Zie verder het themadossier 'Buitenlandse jongeren en hulpverlening' (1983) in *Sjow*, 11(4), en de themanummers 'Buitenlandse jongeren en hulpverlening' (1984), *Sjow*, 12(9), en 'Zwart op zwart: hulpverlening aan etnische jongeren' (1988), *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening*, 16(5).

⁶⁵ Schuilwerf, Smulders & De Winter 1979.

⁶⁶ Van der Ploeg 1979.

⁶⁷ Viveen-Wetter 1957.

⁶⁸ Romeijn 1974a en 1974b.

⁶⁹ Verniers 1976.

Wie zet nog gewoon de knoop aan de jas van een jongen, wie luistert naar zijn belevenissen als hij uit school komt? De groepsleider, de therapeut? Wie strijkt de haren eens glad als ze verward zijn, wie toont zijn bezorgdheid als de jongen een afspraak niet nakomt, wie zit op de rand van het bed als de jongen niet kan slapen? De professionele hulpverlener vaak niet. Wel mijnheer en mevrouw Valium-Vesparax...

Het pleeggezin is daarom voor velen verre te verkiezen boven de inrichting, die een bedreigende, verwarrende en ontregelende omgeving is voor sommige bewoners.⁷⁰ Onderzoek uit dezelfde tijd maakte duidelijk dat de meeste jongeren het niet naar hun zin hadden in het tehuis.⁷¹ In een internaat, stelde K. Groen in 1979 – hij was hoofd van de afdeling Bijzonder Jeugdwerk in Internaatverband van het Ministerie van CRM – komt een kind per definitie liefde tekort. Een kind mag er daarom nooit lang verblijven, dat is ook tegen de verklaring inzake de rechten van het kind die als beginsel hanteert dat een kind in een gezin wordt opgevoed en als het niet anders kan op een andere plaats, maar dan wel in een sfeer van liefde en in zedelijke en materiële zekerheid. Het huidige internaat kan dat niet bieden, en daarom moeten de inrichtingen hun structuur wijzigen conform de rechten van het kind. Groen gaf een voorzet van hoe in zijn opinie het internaat er uit zou moeten zien:

Willen we de kwaliteit van het internaatwerk bevorderen, dan moeten *kwaliteitsnormen* worden geformuleerd. De Rechten van het Kind zijn daarvoor wel een goede basis, maar ze vragen nadere uitwerking, in de trant van: een goed internaat kun je in Nederland herkennen aan de volgende kenmerken:

- Er is voor elke jeugdige een eigen begeleidingsplan, beschikbaar voor jeugdige, ouders, helpers.
- Als een rapport wordt gemaakt, gebeurt dat in overleg met de jeugdige en met vermelding van zijn eventueel afwijkende mening.
- Voor iedere bezoeker liggen een huisreglement en een doelstelling ter inzage.
- Het verblijf van een jeugdige mag geen dag langer duren dan strikt nodig is.
- De sfeer is open en tolerant.
- Er zijn geen aparte WC's voor personeelsleden.
- Ouders, broertjes, zusjes en inspecteurs zijn elk moment welkom.
- Er zijn nooit meer dan twee groepen in een gebouw en nooit meer dan vijf per internaat.
- Er zijn nauwelijks regels die altijd voor elke bewoner geldig zijn.
- Er is een redelijke stabiliteit in de bezetting van functies die direct op de bewoners zijn gericht.
- Op verschillende fronten werken vrijwilligers uit de omgeving mee.
- De medewerkers die direct met de jeugdige werken, hebben grote invloed op het beleid.
- Een beleidsplan voor de eerste jaren, dat mee door alle medewerkers is gemaakt, is ter beschikking.
- Het beleid wordt minstens eenmaal per jaar bijgesteld.
- Elke jeugdige heeft een eigen plek.
- Elke jeugdige heeft een eigen kast, die hij kan afsluiten, mag alle post ontvangen en verzenden, mag telefoneren en lid zijn van verenigingen.
- De volwassenen krijgen uit de keuken geen ander voedsel dan de jeugdigen.
- Er is een raad van jeugdigen, die ook zonder medewerkers mag vergaderen en invloed kan uitoefenen op onderdelen van het beleid.
- Er zitten medewerkers in het bestuur en de leden van het bestuur ruimen regelmatig hun plaats in.
- Iedere jeugdige die je in het tehuis ontmoet, kan je precies vertellen waarom hij er is, hoe lang het nog zal duren en wat er in die tijd nog gaat gebeuren.⁷²

⁷⁰ Karrenbeld 1977; Elling 1978.

⁷¹ Elling 1978.

⁷² Groen 1979.

Dat de blauwdruk van Groen in veel gevallen een blauwdruk was gebleven, werd duidelijk in de bijdrage van Carolien Konijn uit 1991. Zij evalueerde de kwestie-Finkensieper, een geruchtmakende zedenzaak tegen de voormalige psychiater van de Heldringstichtingen in het Betuwse Zetten. De kwestie maakte volgens Konijn duidelijk dat de kinderbescherming had gefaald en dat er orde op zaken gesteld moest worden. In Zetten was volgens Konijn sprake van repressieve regulatie: structuur bieden was er verworden tot het rigide toepassen van de regels en overtredingen werden streng afgestraft. Het was de groepsleiding verboden een vertrouwensrelatie met pupillen aan te knopen. De verhalen van de pupillen werden per definitie niet geloofd. In dit repressieve klimaat ontbrak het aan psychische ruimte om afstand te nemen, of, naar een typering van de Franse psychoanalytica Maud Mannoni, aan "een derde element" om de dagelijkse processen te kunnen evalueren en te analyseren. Finkensieper was verantwoordelijk voor dit klimaat en maakte er misbruik van. Groepsleiders gaven later aan het misbruik niet te hebben gezien of niet te hebben durven melden. Volgens Konijn faalde niet alleen de instelling in Zetten maar faalde de inspectie evenzeer. De inspectie had een anonieme klacht wegens seksueel misbruik ontvangen; de inspecteurs togen naar Zetten om te vertellen dat ze anonieme klachten niet in behandeling konden nemen want er zou dan direct een aanklacht wegens smaad van de tegenpartij volgen. Zonder verder onderzoek keerden zij huiswaarts. Volgens Konijn zou met behulp van een reeks kleine maatregelen misbruik eerder aan het licht moeten komen, zoals het sensitief maken van hulpverleners voor signalen van misbruik, intervisie en controle op elkaars werk.⁷³

Aan de ervaring van tehuisbewoners werd zo nu en dan ook enige aandacht besteed. In 1981 bracht *Sjow* een themadossier uit onder de titel 'Naar het oordeel van betrokkenen. Over de ervaring van tehuisbewoners'. Aan het woord kwamen ook enkele bewoners die nog voor de Tweede Wereldoorlog in een tehuis hadden gezeten. De regels waren er uitermate streng en de straffen navenant. Het ging zo ver dat uitgespuwd eten weer opgegeten moest worden. Om hygiënische redenen werden de bewoners bij binnenkomst kaalgeschoren – een van de geïnterviewden had het beeld nog altijd op zijn netvlies hoe de prachtige blonde krullen van zijn zusje op de grond vielen. In het weeshuis in Huizen werd echter nooit geslagen, en in het hervormde diaconieweeshuis in Amsterdam was er weliswaar een juffrouw Marmerstein die haar naam alle eer aandeed, maar de oud-bewoner meende dat hij geen nadelige gevolgen aan zijn verblijf had overgehouden.⁷⁴ Jennie van 't Hof-Keizer, die medio de jaren zestig in een internaat werd geplaatst, kreeg thuis meer slaag dan liefde en keek daarom relatief positief terug op haar jaren in het internaat. Ze beseftte wel dat dat met haar situatie te maken had, want in het internaat golden strenge regels. Doordeweeks mocht je niet buiten het hek komen. Als je het corvee niet goed had gedaan, volgde een sanctie. "Zo stond je dan 's avonds op zolder, een uurtje op je benen, zonder te zitten." Als je te laat in de eetzaal verscheen, werd je zonder eten weggestuurd. Als je niet wilde eten, werd er zakgeld ingehouden. Omdat er maar één grote slaapzaal was ontbrak elke privacy.⁷⁵

Het meest negatief was de vijftienjarige Helga van Honk. Sinds tweeënhalp jaar woonde ze in een pleeggezin; daarvoor had ze zes jaar in een kindertehuis doorgebracht. In een tehuis maakt een kind veel problemen mee, meende Helga; je bent er minder beschermd en daarom ga je je afsluiten, je ontwikkelt een masker, waardoor je egoïstisch en onverschillig lijkt. Ze sliep met twaalf anderen op een grote slaapzaal; als ze 's nachts lol traptten – het zijn Helga's woorden – moest je in de keuken slapen of de halve nacht op de trap zitten. In een van de tehuizen was het rommelig en vies en moest je afgedragen kleding van een ander aan. Je mocht niet alleen naar buiten, het was een soort gevangenis. Gebrek aan uitleg waarom de dingen gingen zoals ze gingen – zowel van haar ouders als in het tehuis – heeft haar enorm gefrustreerd. Als tehuiskind krijg je een aparte behandeling; op school werd Helga genegeerd omdat ze in een tehuis zat. Een pleeggezin is volgens Helga veruit te verkiezen boven een tehuis: het is er leuker, je krijgt meer aandacht en je hebt een eigen kamer.⁷⁶

⁷³ Konijn 1991.

⁷⁴ Van Bennekom 1981a; Coolsma 1981.

⁷⁵ Clarijs 1981.

⁷⁶ Van Bennekom 1981b.

Een onderzoek naar de beleving van kinderreizen uit 1985 maakte duidelijk dat 24 procent van de bewoners negatief tot zeer negatief over het thuisleven oordeelde; 35 procent is positief tot zeer positief en de rest neemt een middenpositie in. Factoren voor welbevinden zijn de omstandigheden thuis, de persoonlijke eigenschappen (psychische problematiek), de verblijfsduur en de materiële situatie in het thuis (kleinschaligheid en gezelligheid scoren hoog). Als belangrijkste factor worden het personeel van het thuis genoemd. Daaronder worden zowel de groepsleiders als "gewone mensen" gerekend: de kok, de schoonmaakster, de tuinman en de gastvrouw. Met de laatste kun je een gewoon gesprek voeren, de groepsleiders noteren alles wat je vertelt wat de vertrouwelijkheid in de weg zit: "Het ergste vind ik dat alles van jezelf wordt opgeschreven, hoe je je gedraagt. Ik kan mijn hele leven er in terugzien. Daarom zeggen wij ook niets meer tegen de leiding, omdat dat rotboek daar bestaat. Waar je heen bent geweest, hoe je je hebt gedragen, alles."⁷⁷

Een gelijksoortig onderzoek, getiteld 'Hoe (be)leven thuisjongeren', werd in 1996 gepresenteerd. Meisjes bleken positiever te oordelen over de jeugdzorg dan jongens; allochtone jongeren uitte de meeste kritiek. De voorzieningen kregen een ruime voldoende, driekwart voelde zich op z'n plaats. Tweederde had met de leiding een vertrouwensband en ook onderling vond men steun. Tweederde vindt dat de plaatsing zin heeft. Deze cijfers laten zich soms moeilijk rijmen met de negatieve geluiden die ook uit het onderzoek naar voren kwamen. Zo was 45 procent het niet eens met of stond onverschillig ten opzichte van de hulpverlening. Veel jongeren vonden dat ze slecht geïnformeerd werden. Een kwart kende niet of onvoldoende het eigen behandelingsplan. De mening van de jongeren "begint te tellen", aldus het rapport. Maar de jongeren gaven tegelijkertijd aan dat er te veel over hen beslist werd en te weinig naar hen geluisterd. Er is een gebrek aan informatie en velen wisten ook niet waarom ze in het thuis zaten. Pas op hun achttiende mochten ze hun dossier inzien. Over de groepsleiders werd opgemerkt dat ze niet allemaal op dezelfde lijn zaten en dat daarom pupillen niet altijd goed wisten waar ze aan toe waren, met name met betrekking tot straf- en beloningssystemen.

Over die straffen valt trouwens ook heel wat te zeggen. Leo zit in een thuis waar "op de bank stoeien" je twee kwartjes kost. Leila ziet bij elke brutale opmerking vijf minuten van haar uitgaanstijd afgaan. En er schijnen instellingen te zijn waar je zonder eten de dag moet beginnen als je niet op tijd bent voor het ontbijt. Hoewel er voor de leiding een systeem aan hun regels en straffen ten grondslag zal liggen, lijkt dat de jongeren niet altijd duidelijk te zijn. Marcel voelt zich vaak overgeleverd aan de willekeur van de groepsleider: "Soms wil ik naar buiten omdat ik me binnen verveel. Maar als ik me verveel mag ik niet naar buiten want dan zijn ze bang dat ik ga klooiën. Dus zeg ik dat ik gewoon naar buiten wil, maar dan bepalen zij toch dat ik me verveel."⁷⁸

8. Evaluatie

Wat schreven de vaktijdschriften in de periode 1951-2006 over geweld in de residentiële instellingen? We hebben deze vraag beantwoord door middel van een inhoudsanalyse van twee toonaangevende vaktijdschriften en hun gefuseerde rechtsopvolgers. De vaktijdschriften schreven relatief weinig en ook weinig concreet over geweld. Er werden weinig richtlijnen en handvatten aangereikt. Vaak werden de meningen van professionals en pupillen naast elkaar gezet, en was het de lezer die de conclusie mocht trekken.

In de jaren vijftig werd het toedienen van lichamelijke straf als uiterste middel beschouwd. Buitenlandse experts wezen het Nederlandse publiek er op dat slaan echter zoveel als mogelijk vermeden moest worden omdat het niet bijdraagt aan de karaktervorming en de onschendbaarheid van het lichaam in gevaar brengt. Nog in de jaren zestig schreef een thuisdirecteur dat elk kind weleens een klap krijgt en dat dat "niet zo erg" is. Het maatschappelijk discours over lichamelijke straf was inmiddels grondig veranderd uit naam van het belang van het kind.⁷⁹ Deze

⁷⁷ Klüppel & Slijkerman 1985.

⁷⁸ De Waal 1996.

⁷⁹ Bakker 2013.

professional liep dus achter in plaats van voorop. In de tweede helft van de jaren zestig vernemen we in de vaktijdschriften wel enkele tegengeluiden, maar het standpunt dat fysiek geweld moreel ontoelaatbaar is, werd pas in 1995 aangetroffen. Bij alle erkenning van de gevoelens van frustratie, machteloosheid en gekwetst-zijn van de groepsleiders, is het uit het oogpunt van professionaliteit extra reden om de ontoelaatbaarheid van geweld te benadrukken, aldus deze bijdrage. Het schaadt de ontwikkeling van het kind tot persoon, het schendt het recht op lichamelijke integriteit en het bedreigt de kwaliteit van de pedagogische relatie. In 1995 was er dus aandacht voor het kind en de gevolgen van gepleegd geweld voor diens welzijn. Voor die tijd werd in de vaktijdschriften aan het belang van het kind echter zelden aandacht besteed.

Over isoleren werd lange tijd op dezelfde wijze gesproken als over fysiek geweld. Het is een uiterste maatregel die in tehuizen voor moeilijk opvoedbare kinderen niet gemist kan worden, luidde de gedeelde opinie tot begin jaren tachtig. Een in 1966 in een vaktijdschrift besproken rapport uit 1903 liet daar een tegengestelde opinie over horen. Het betreffende rapport was een verslag van een bezoek van een inspecteur aan 23 instellingen die betrokken waren bij de Centraal Bond, een protestants-christelijke koepelorganisatie. In dat rapport komt een passage voor, in 1966 geciteerd in een vaktijdschrift, waarin de directeur van Valkenheide uit 1903 de isoleercel afwijst. Zijn opvolger toonde zich in 1960 een voorstander van de cel.

Daarom ook zelfs hier [Valkenheide] evenals op alle gestichten, die ik bezocht, weinig of geen straffen; van cellestraf vooral is de Directeur in het geheel geen vriend; begint men er eenmaal mee dan weet men niet waar men eindigt; het verhardt en verbittert, alleen als dreigement kan de cel nog wel diensten doen; maar hoofdzaak is de vertrouwelijke omgang van de jongens met den Directeur; zij mogen hem op elk oogenblik van den dag, dat zij niet aan het werk zijn, komen spreken en daar wordt een ruim gebruik van gemaakt; ook komen zij avondjes thee drinken.⁸⁰

Pas in 1984 treffen we in de vaktijdschriften de opinie van een pupil aan die wees op de negatieve gevolgen van de isoleercel; een principiële afwijzing door verantwoordelijken is niet aangetroffen. Vanaf het einde van de jaren tachtig werd er steeds vaker aandacht besteed aan agressie en agressieregulatie bij de groepsleider. Veel concrete handvatten werden echter niet gegeven. Ook met betrekking tot seksualiteit en intimiteit kreeg de groepsleider niet veel houvast uit de vakliteratuur. Op dit terrein was duidelijk sprake van handelingsverlegenheid. Vanaf de jaren zestig verschenen in de vaktijdschriften bij tijd en wijle blauwdrukken voor een betere jeugdsector met een pleidooi voor een kleinere sector, kleinere tehuizen en decentralisering van de zorg, waarin ook reflecties werden geboden op het 'geweld' van de inrichting als totalitair instituut. Uit de vaktijdschriften valt niet af te leiden of deze blauwdrukken ergens in hebben geresulteerd.

In de bestudeerde selectie van vaktijdschriften uit de periode 1951-2006 is derhalve weinig over geweld aangetroffen. De professionals in de sector liepen in elk geval niet voorop in het agenderen van dit thema. Vanaf de jaren tachtig werd in deze vaktijdschriften steeds vaker de stem van de pupil gehoord door middel van interviews. Daarin werd openlijk over negatieve ervaringen gesproken.

⁸⁰ Bras 1966a, 121-122.

Geraadpleegde literatuur

- Adriani, P. (1982). Meer aandacht voor minderheden. *Sjow*, 10(5), 132-135.
- Angenent, H. (1987). Jongeren die weglopen van huis. *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening*, 15(5), 124-128.
- B., D.v. (1981). Hulpverlening aan Marokkaanse en Turkse jongeren voor verbetering vatbaar. *Sjow*, 9(7/8), 172.
- Baartman, H. (1995). Fysiek geweld door hulpverleners. *TJJ*, 7(2), 14-21.
- Bakker, N. (2013). Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing, straf en geweld in pedagogische relaties in Nederland in de twintigste eeuw. In W. Deetman, *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek* (pp. 305-346). Amsterdam: Balans.
- Beke, B. (1987). Weglopen als specifiek tehuisverschijnsel. *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening*, 15(5), 129-132.
- Bennekom, D. van (1978). Klagen is geen zeuren. *Sjow*, 6(5), 129-131.
- Bennekom, D. van (1979). Trouw zijn, daar gaat het om. *Sjow*, 7(7/8), 185-188.
- Bennekom, D. van (1981a). Dat ze niet rechtvaardig waren, vond ik het ergste. *Sjow*, 9(7/8), 175-178.
- Bennekom, D. van (1981b). In een kinderruimte hoor je bij de meute, maar in een gezin ben je echt iemand. *Sjow*, 9(7/8), 185-186.
- Bennekom, D. van (1982). Klachtrechtregeling is deel van rechtspositieverbetering. *Sjow*, 10(7), 186-188.
- Bennekom, D. van, Rijsterborgh, H. (1980). Surinamers: groeiende groep cliënten voor kinderbescherming. *Sjow*, 8(3), 62-67.
- Blankman, K. (1982). Overheidsinitiatieven op het gebied van klachtrecht. *Sjow*, 10(7), 188-190.
- Bolink, A., B. van Rijkom & W. Uylenbroek (1989). De functie van groepsleider: vak, loopbaan of doodlopende weg. *TJJ*, 1(4), 28-32.
- Bras, J. (1966a). De taak van de internaatsopvoeder in de laatste 60 jaar. *De Koepel*, 20(4), 121-125.
- Bras, J. (1966b). De taak van de groepsleider in de huidige literatuur. *De Koepel*, 20(5), 152-155.
- Bijlsma, A. (1979). Groepsleider zijn groeit geleidelijk naar echt beroep. *Sjow*, 7(7/8), 181-184.
- C., C. (1980). Minder inrichtingen isoleren. *Sjow*, 8(10), 234.
- C., Y. (1981). Houding van groot belang bij omgang met minderheden. *Sjow*, 9(10), 237.
- Clarijs, Y. (1981). Het tehuis heeft mijn leven totaal veranderd. *Sjow*, 9(7/8), 180-182.
- Coolsma, C. (1981). Je was er een kudde schapen. *Sjow*, 9(7/8), 178-180.
- Coolsma, C. (1982). Interne klachtenprocedure vereist duidelijkheid tegenover cliënt. *Sjow*, 10(7), 197-199.
- Coolsma, C. (1984). Vakliteratuur: een lust of een last? *Sjow*, 12(7), 191-193.
- Coolsma, C. & G. Haans (1984a). "Jongeren vragen om aandacht, niet om opsluiting". *Sjow*, 12(10), 263-264.
- Coolsma, C. & G. Haans (1984b). Afzondering: een noodzakelijk kwaad? *Sjow*, 12(10), 264-270.
- Coolsma, C. & J. Stoelers (1979). Vroeger was ik groepsleider, nu ben ik Jacques van Roy. *Sjow*, 7(7/8), 177-180.
- Damstra-Wijmenga, S.M.I. (1976). Sexualiteit in een tehuis voor moeilijk opvoedbare meisjes. *Sjow*, 4(9), 201-204.
- Dekker, M. (2016a). *Effectiviteit aan de horizon. Een studie rond onderzoek naar resultaat op het gebied van de justitiële kinderbescherming in Nederland tussen 1945 en 2005*. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen.
- Dirkse, G. (1976). Sexualiteit in de pedagogisch-therapeutische relatie. *Sjow*, 4(9), 194-197.
- Doek, J.E. (1973). Een kind loopt weg. Loopt het recht achter of mee? Juridische aspecten van het 'wegloopverschijnsel'. *Sjow*, 1(3), 59-66.
- Doornbos, D.A.J., E. Jansen & J.W. Romeijn (1974). Bezinning na bezetting. Orttuisbezetting – konflikt en oplossing – voorlopige balans. *Sjow*, 2(8), 174-182.
- Drillich, P.A. (1973). Over de democratisering van de kinderbescherming. *Sjow*, 1(1), 8-16.

- Drillich, P.A. (1985). De inrichtingswerker of... de onderdrukte onderdrukker? *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening Sjow*, 13(5), 127-133.
- Drion, N. (1992). Over sommige geheimen wordt gepraat. Eerste resultaten van de campagne tegen kindermishandeling. *TJJ*, 4(6/7), 42-46.
- Duvevszky, S. (1999). Geveld door andermans leed. De invloed van trauma's van cliënten. *0/25*, 4(10), 10-11.
- Elling, A.M. (1978). De kwaliteit van tehuizen. *Sjow*, 6(9), 230-233.
- Engelen, D. (2002). Wat de pot schaft. Krap eetbudget in internaten. *0/25*, 7(1), 31-35.
- Fontein, L.H. (1962). 'Gesloten brieven'. *De Koepel*, 16(3), 98-106.
- Geysendorpher, S. (2001). Geen tijd voor een aai over de bol. Verbaasde stagiair in kindertehuis. *0/25*, 6(5), 34-35.
- Goslinga, G. (1983). Pedofilie is een schijnprobleem. *Sjow*, 11(3), 57-60.
- Graafsma, T. (1976). Promiscuïteit bij meisjes in de puberteit. *Sjow*, 4(9), 210-213.
- Groen, K. (1979). Rechten van het kind in een internaat. *Sjow*, 7(2), 49-50.
- Groepsleiding Het Baken (1974). Ervaring met de BM. *Sjow*, 2(14), 325.
- Haarsma, L. (1993). De rechtspositie van jongeren in de residentiële hulpverlening. *TJJ*, 5(11), 31-32.
- Haarsma, L. & M. van Heteren (1994). "Als groepsleidster word je er bijna dagelijks mee geconfronteerd." Beleid inzake seksueel misbruik door jeugdhulpverleners en tussen jongeren onderling. *TJJ*, 6(1/2), 26-30.
- Haeck, J.F. (1956). Salaris en rechtspositie van het personeel. *De Koepel*, 10(8), 711-714.
- Haeck, J.F. (1960). Kanttekeningen bij het artikel: Over het gebruik van de cel als hulpmiddel bij de inrichtingsopvoeding. *De Koepel*, 14(5), 169-171.
- Hillege, H. (1988). Effecten van agressie op de hulpverlener en zijn team. *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening*, 16(3), 85-90.
- Hoefnagels, G.P. (1973). Weglopen en het recht om niet beschermd te worden. *Sjow*, 1(3), 58.
- Hoppe, F. (1978). Groepsgrootte en teamgrootte. *Sjow*, 6(11), 296-298.
- Horst, W. ter (1970). De straf als opvoedingsmiddel in het orthopedagogisch behandelingshuis. *De Koepel*, 24(6), 191-197.
- Huizinga, C. (1976). Gewenstheid of ongewenstheid van homo-pedofiele relaties niet in het algemeen te beoordelen. *Sjow*, 4(18), 399-404.
- Huizinga, C. (1977). De wet kent grenzen, de liefde niet. *Sjow*, 5(4), 78-81.
- Inderson, F. & P. Katsman (1978). Voelen doe je met je lijf. Lichamelijk contact in de opvoeding. *Sjow*, 6(4), 102-104.
- JAC Amsterdam (1981). Afbraak van isoleercellen, *Sjow*, 9(12), 299.
- Josso, F.C.M. (1969). Internaatleven en identiteit. *De Koepel*, 23(10), 305-309.
- Kal, D. (1974). Nogmaals: Zetten, zat, gezeten. *Sjow*, 2(15), 358-359.
- Kamp, L.N.J. (1956). De behandeling van psychisch gestoorde kinderen in inrichtingen. *De Koepel*, 10(1), 446-453.
- Karrenbeld, J.A. (1977). Hoeveel soelaas biedt de inrichting. *Sjow*, 5(12), 253-256.
- Klein Tank, M. (1999). Angst voor agressie telt ook. Agressietraining voor groepsleiders. *0/25*, 4(1), 18-19.
- Kler, H. de (1973). Ik ga pleite. *Sjow*, 1(3), 84-88.
- Klüppel, J.E.J. & A.J.M. Slijkerman (1985). T(e)huisvoelen, de beleving van kindertehuizen onderzocht. *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening Sjow*, 13(6), 177-180.
- Konijn, C. (1991). De 'zaak-F.': het falen van de kinderbescherming. *TJJ*, 3(4), 15-19.
- Kuin, P. & L. Ulrich (1985). Groepsleiding, op weg naar meer zelfrespect. *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening Sjow*, 13(1/2), 27-30.
- Ligthart, L. (1989). Stagnatie, vergrijzen en opbranden binnen de residentiële jeugdhulpverlening. *TJJ*, 1(4), 17-27.
- Manten, K. (1973). Hoe vaak? Zestig keer, minstens. *Sjow*, 1(3), 91-94.

- Marle, H.W. van (1964). Straffen, berouw en vergeving. *De Koepel*, 18(1), 23-27.
- Moor, P. (1956). Straf, beloning en andere opvoedingsmiddelen. *De Koepel*, 10(2), 479-483.
- M., P. d. (1981). Isoleren: onmacht of gemakzucht? *Sjow*, 9(7/8), 170.
- N.N. (1974a). BM onderzoekt dwangmaatregelen. *Sjow*, 2(7), 171-172.
- N.N. (1974b). Kontakt tussen BM en Heldringstichtingen loopt snel vast. *Sjow*, 2(13), 306-307.
- N.N. (1976). Sexgevoelens van groepsleiding tegenover pupillen. Ervaringen van een groepsleider. *Sjow*, 4(9), 206-209.
- Nijkamp, M.A. (1952). Straf en angst. *Mozaïek*, 3(1), 2-4.
- Ploeg, J.D. van der (1973). Het 'thuisbrengen' van weglopers. *Sjow*, 1(3), 70-77.
- Ploeg, J.D. van der (1979). Elfhonderd jeugdigen in tehuizen. *Sjow*, 7(11), 272-274.
- Ritsema van Eck, J. (1957). 'Op tijd zijn.' *De Koepel*, 11(7), 272-275.
- Ritsema van Eck, J. (1963). Straffen. *De Koepel*, 17(9), 472-480.
- Ritsema van Eck, J. (1964). Naschrift. *De Koepel*, 18(1), 27.
- Romeijn, J. (1974a). Mag de inrichtingsopvoeding nog bestaan? *Sjow*, 2(13), 298-300.
- Romeijn, J. (1974b). Een opvoedingsinrichting: goed. Maar hoe? *Sjow*, 2(13), 301-303.
- Scheffer, A.F. (1960). Over het gebruik van de cel als hulpmiddel bij de inrichtingsopvoeding. *De Koepel*, 14(5), 164-169.
- Schuilwerve, T., M. Smulders & M. de Winter (1979). Uithuisplaatsing: een kwestie van klasse? *Sjow*, 7(5), 128-132.
- Smit, B. (1976). Bezetting Beukenrode geeft BM en tehuis nog veel te leren. *Sjow*, 4(19), 432-434.
- Suidman, D. (2001). Gillend gek op de werkvloer. *0/25*, 6(7), 12.
- Veerman, J. (1973). Een wegloper maakt mij onzeker. Gedachten van een groepsleidster, genoteerd door Jan Veerman. *Sjow*, 1(3), 83.
- Veerman, J. (1974a). Zetten, zat, gezeten: zwartboek van de BM. *Sjow*, 2(11), 274-276.
- Veerman, J. (1974b). Een kort antwoord. *Sjow*, 2(14), 325.
- Veerman, J.J. (1970). Sexualiteit als internaatsprobleem. *Mozaïek*, 21(3), 66-74.
- Verheule, P. (1994). De angst voor praatjes heerst. De grenzen van lichamelijk contact tussen jeugdwerker en kind. *TJJ*, 6(11/12), 52-55.
- Verniers, F. (1976). Valkenheide gaat isolement te lijf met vormingsweekends. *Sjow*, 4(9), 168-172.
- Viveen-Wetter, G. (1957). Nakaarten. *De Koepel*, 11(6), 232-238.
- Waal, M. de (1996). "Zij beslissen van alles, maar het is ons leven." Jongeren over hun leefsituatie in tehuizen. *0/25*, 1(4), 34-37.
- Walsweer, A. (1976). "Misschien ben ik wat meer betrokken op jongens dan op meisjes". *Sjow*, 4(18), 412-415.
- Walters, R. & R. Parks (1968). De invloed van straf op het gedrag van kinderen. *Mozaïek*, 19(10), 290-293.
- Weber, Tj. (1965). Uit de praktijk: de groepsleider en het straffen. *De Koepel*, 19(10), 547-549.
- Wessels, D.G. & G.J. van Eerde (1971). Veranderingen als noodzaak – methodische konsekventies. *De Koepel*, 25(8), 242-250.
- Willemse, Th.R.M. (1965). Straffen en internaatsopvoeding. *De Koepel*, 19(9), 476-481.
- Wijk, A. van (1978). Kinderbescherming en klachtrecht. *Sjow*, 6(5), 132-134.
- Zalsman Wielenga, J. (1973). Is daar nou niks anders voor. Een leuk gezin of zo... *Sjow*, 1(3), 89-90.

Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)

Bronstudie 12 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Marjoke Rietveld-van Wingerden

Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)

Inleiding

1. Kindertehuizen en kinderbescherming

- 1.1. Variatie in kindertehuizen 1945-2015
 - 1.1.1. *Particuliere justitiële kindertehuizen 1945-1986*
 - 1.1.2. *Justitiële Rijksgestichten (1945-1986) en Justitiële Jeugdinrichtingen 1987-2015*
 - 1.1.3. *Tehuizen voor vrijwillige plaatsing 1945-2015*
 - 1.1.4. *Kostscholen en internaten van opleidingen 1945-2015*
- 1.2. Kinderbescherming
 - 1.2.1. *Organisatie 1945-1989*
 - 1.2.2. *Maatregelen 1945-2015*
 - 1.2.3. *Zuivorming en koepelorganisaties 1945-1975*
 - 1.2.4. *Uithuisplaatsing naar een tehuis: vorm van geweld?*
 - 1.2.5. *Visie op kinderbeschermingskinderen*
 - 1.2.6. *Opstand tegen de Kinderbescherming 1965-1985*
 - 1.2.7. *Een nieuwe Jeugdbescherming 1990-2015*

2. Opvoedingstehuizen als zorgverleners

- 2.1. Zorgen om de kwaliteit: onderzoek van tehuizen 1947-1955
 - 2.1.1. *Niet goedgekeurde tehuizen*
 - 2.1.2. *Onderzoek naar differentiatie in tehuizen*
 - 2.1.3. *Onderzoek van Bladergroen*
 - 2.1.4. *Onderzoek van het Hoogveld-Instituut*
 - 2.1.5. *Onderzoek van Koekebakker*
- 2.2. Differentiatie in het bestand van kindertehuizen 1952-1965
 - 2.2.1. *Ministeries en de bijzondere jeugdzorg*
 - 2.2.2. *Kinderbeginselenwet van 1961 en differentiatie*
- 2.3. Vervanging verschillen tussen justitiële en niet-justitiële kindertehuizen 1965-1989
 - 2.3.1. *Scheiding plaatsende instanties en tehuizen*
 - 2.3.2. *Alternatieve hulp en afname tehuisplaatsingen*
 - 2.3.3. *Harmonisatie: particuliere justitiële kindertehuizen naar WVC*
- 2.4. Kinderen en tehuizen onder nieuwe jeugdwetten 1989-2015
 - 2.4.1. *Tehuizen: van bezemwagen naar hulpverlening*
 - 2.4.2. *Landelijke en regionale residentiële zorg*
 - 2.4.3. *Crisisopvang, langdurige tehuiszorg en multifunctionele organisaties*
 - 2.4.4. *Protocolen en regulering*

3. Geweld in tehuizen: verwaarlozing, mishandeling en misbruik

- 3.1. Oud-pupillen in 1950-1960 over hun ervaringen in tehuizen
 - 3.1.1. *Kritisch durven terugblikken*
 - 3.1.2. *Onderzoek van Alten en Den Otter*
 - 3.1.3. *Onderzoek naar geweld in opvoedingstehuizen*
- 3.2. Maatschappelijke aandacht voor kindermishandeling en verwaarlozing
 - 3.2.1. *Geweld en het ontstaan van de Kinderbescherming in 1905*
 - 3.2.2. *Strafbaar stellen van fysieke en psychische kindermishandeling*
 - 3.2.3. *Vertrouwensartsen en Vereniging tegen Kindermishandeling*
 - 3.2.4. *Wetenschappelijk onderzoek en implicaties voor de praktijk 1980-2015*
 - 3.2.5. *Maatschappelijke aandacht voor geweld in kindertehuizen 1965-2015*
 - 3.2.6. *Definiëring van geweld tegen kinderen in wetgeving*
- 3.3. Meest voorkomende vormen van geweld
 - 3.3.1. *Slaan en ander fysiek geweld*
 - 3.3.2. *Bestrafen van bedplassen*
 - 3.3.3. *Arbeid*
 - 3.3.4. *Isoleercel*
 - 3.3.5. *Gedwongen medicatie*
 - 3.3.6. *Seksueel misbruik*

4. Leefklimaat

- 4.1. Gang van zaken in tehuizen
 - 4.1.1. *Dagelijks ritme: regels, slapen en eten 1945-1975*
 - 4.1.2. *Geïsoleerd leven 1945-1975*
 - 4.1.3. *Van inwonend naar extern personeel 1965-1980*
 - 4.1.4. *Groepen en groepswerk*
- 4.2. Contact met het thuisfront 1945-2005
 - 4.2.1. *Ouders*
 - 4.2.2. *Voogden, gezinsvoogden en maatschappelijk werkers*
 - 4.2.3. *Verlof en briefcensuur*
- 4.3. Pupillen
 - 4.3.1. *Duur opname*
 - 4.3.2. *Toenemende ernst van de problematiek*

5. Pedagogisch klimaat en methodisch werken

- 5.1. Pedagogiek en psychologie in de praktijk van de tehuisopvoeding 1945-1985
 - 5.1.1. *Pedagogische richtlijnen voor de werkvloer 1945-1960*
 - 5.1.2. *Geesteswetenschappelijke pedagogiek 1945-1970*
 - 5.1.3. *Psychologie als inspiratiebron voor groepsleiders 1945-1985*
- 5.2. Deskundigen als behandelaars
 - 5.2.1. *Psychiaters en hun impact op beleid en behandeling 1945-1965*
 - 5.2.2. *Psychologen en pedagogen als deskundigen in tehuizen*
- 5.3. Orthopedagogiek en de leefgroep als behandelplek vanaf 1970
 - 5.3.1. *Opkomst orthopedagogiek*
 - 5.3.2. *Behandelingsplannen en -strategieën*
 - 5.3.3. *Gedragstherapie 1975-2015*
 - 5.3.4. *Onderzoek naar effecten van de behandeling 1985-2015*

6. Groepsleiding

- 6.1. Functioneren groepsleiding
 - 6.1.1. *Professionaliteit directies en groepsleiding in tehuizen 1945-1965*
 - 6.1.2. *Degradatie tot huishoudelijk werk?*
 - 6.1.3. *Positieverbetering: werktijden en salarissen 1965-1975*
- 6.2. Opleidingen 1945-2015
- 6.3. Deskundigheidsbevordering op de werkvloer
 - 6.3.1. *Geen begeleiding van groepsleiders 1945-1965*
 - 6.3.2. *Opkomen voor eigen professionalisering 1965-1975*
 - 6.3.3. *Professionalisering van groepsleiding vanaf 1970*
 - 6.3.4. *Inschakeling in behandelmethoden en -programma's 1970-2015*

7. Kwaliteitszorg

- 7.1. Toezicht en inspectie
 - 7.1.1. *Overheid 1945-2015*
 - 7.1.2. *Toezicht vanuit koepelorganisaties 1945-1975*
 - 7.1.3. *Toezicht tehuisbesturen en plaatsende instanties 1945-2015*
- 7.2. Rechten voor ouders en kinderen 1945-2015
 - 7.2.1. *Rechten van het Kind*
 - 7.2.2. *Inzagerecht*
 - 7.2.3. *Klachtrecht*
 - 7.2.4. *Protocollen in tehuizen*

8. Conclusies

- 8.1. Geweld en verwaarlozing 1945-1965
- 8.3. Geweld en verwaarlozing 1965-1985
- 8.4. Geweld en verwaarlozing 1985-2015

Geraadpleegde literatuur

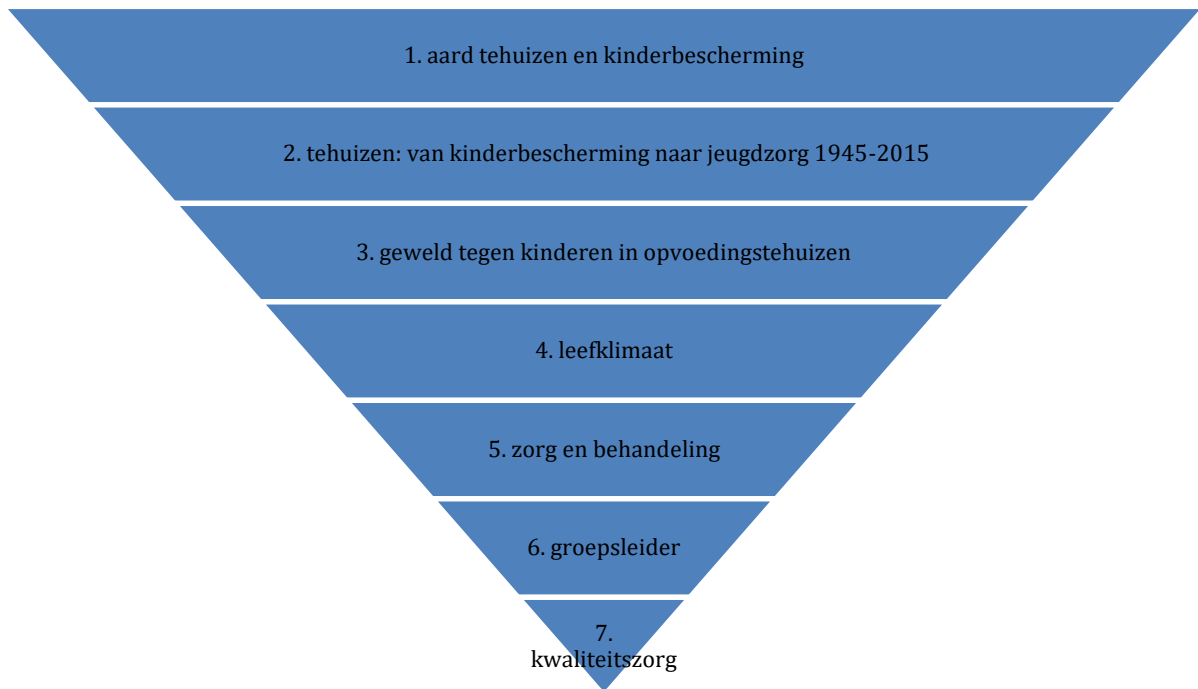
Inleiding

Volgens recente schattingen hebben kinderen in tehuizen vele malen meer kans om slachtoffer van geweld te worden dan hun leeftijdgenoten die niet in een tehuis verblijven.¹ Er zijn uiteenlopende typen tehuizen voor minderjarigen geweest, maar dit literatuuronderzoek richt zich vooral op tehuizen die primair gericht waren op opvoeding en heropvoeding. Zij vielen voor 1950 grotendeels onder het Ministerie van Justitie, maar dat nam daarna af omdat er andere vormen van residentiële zorg kwamen voor dezelfde doelgroep. Kinderen kwamen er terecht als er ernstige problemen waren in hun gezin of met hun eigen gedrag. Het onderzoek begint in 1945. Sindsdien is er veel veranderd in bijvoorbeeld visies op straffen, het functioneren van zulke tehuizen en het type minderjarigen dat er opgenomen werd. Het resultaat ervan is een overzicht van het thema geweld en verwaarlozing in opvoedingstehuizen.

Dit overzicht van ontwikkelingen staat op zichzelf maar is tevens bedoeld als achtergrond-informatie bij de bronstudies: de interviews met oud-pupillen en oud-medewerkers, het archiefonderzoek van zeven instellingen en de mediastudies. Voor deze bronstudies is het bijvoorbeeld belangrijk te weten hoe de kinderscherming werkte, welke typen kindertehuizen er waren en welke specifiek het onderwerp zijn van deze sectorstudie (zie paragraaf 1). De ontwikkeling van deze tehuizen komt in paragraaf 2 aan de orde. De rode lijn daarin is hoe in de jaren 1945 tot 2015 tehuizen zich steeds meer konden toeleggen op hun specifieke taak: zorg verlenen gericht op het individuele kind waarbij diens gezin vaker binnen het blikveld kwam. Zo verdween gaandeweg de directe link tussen kinderscherming en tehuis. Paragraaf 3 bespreekt geweld tegen kinderen, hoe dat in de maatschappij aandacht kreeg en hoe vervolgens opvoedingstehuizen op dit punt onder kritiek kwamen te liggen. De hamvraag hierbij is hoe dat kon plaatsvinden en misschien nog wel belangrijker wat er moest gebeuren om meer veiligheid in tehuizen te creëren. Daarbij zoomen we in op vier mogelijke oorzaken of factoren die geweld tegen kinderen in de hand konden werken en een sleutel konden zijn tot verbetering. Allereerst het leefklimaat in tehuizen met hun vele regels en sancties, maar vaak geïsoleerd van de buitenwereld (paragraaf 4). Dat leefklimaat kon te maken hebben met inzichten uit de psychiatrie, psychologie of pedagogiek die bepalend waren voor de benadering van kinderen (paragraaf 5). In die benadering van kinderen hadden groepsleiders en directies een cruciale rol. Hoe functioneerden zij en welke rol speelden zij in het plaatsvinden en voorkomen van geweld? (paragraaf 6). Voor het opsporen, bestrijden en voorkomen van geweld was openheid, toezicht en controle nodig. Wie waren daarvoor verantwoordelijk? Konden kinderen en hun ouders ergens met hun klachten terecht? Hoe zorgden de overheid en particuliere instanties voor randvoorwaarden ter bescherming van kinderen (paragraaf 7).

¹ Samson 2012, 78-79; Lamers-Winkelmann & Tierolf 2012, 6.

Overzicht opzet literatuurstudie

1. Kindertehuizen en kinderbescherming

De vraag hoe en in hoeverre geweld in kindertehuizen voorkwam kan alleen beantwoord worden als we zicht hebben op het bestand aan tehuizen en de variatie daarin. Dat helpt om helder te krijgen om welk type tehuizen het gaat in de sectorstudie geweld in de residentiële jeugdzorg (zie 1.1). In dit type tehuizen had de kinderbescherming als organisatie die rechtstreeks onder het Ministerie van Justitie viel een allesbepalende rol. Die macht brokkelde af na 1950 en kwam in de jaren tachtig ten einde. Veranderingen in de kinderbescherming zelf, mede als gevolg van de toenemende kritiek van buitenaf, droegen daaraan bij (1.2).

1.1. Variatie in kindertehuizen 1945-2015

Er waren tot ver in de tweede helft van de twintigste eeuw vier typen residentiële instellingen voor de jeugd te onderscheiden. De grootste waren de justitiële tehuizen voor kinderen die op grond van een uitspraak van de rechter gedwongen uit huis werden geplaatst. De meeste justitiële tehuizen behoorden tot de particuliere sector (1.1.1) en een klein deel tot de rijksinstellingen (1.1.2). Daarnaast was er een verscheidenheid aan tehuizen voor uiteenlopende doelgroepen, met als belangrijkste kenmerk dat kinderen er op vrijwillige basis waren geplaatst (1.1.3). Een speciale groep vormden de internaten verbonden aan opleidingsinstituten (1.1.4). De justitiële rijksinstellingen worden hier voor de volledigheid genoemd, maar spelen verder geen rol in dit onderzoek, omdat ze het onderwerp van een andere sectorstudie zijn. Schoolinternaten en kostscholen horen niet tot de jeugdzorg en vallen daarom buiten deze studie. Alle tehuizen, met uitzondering van de rijksinstellingen, behoorden tot de particuliere sector. Niet de overheid maar verenigingen en stichtingen hadden het er voor het zeggen. Zij hadden rechtspersoonlijkheid (een eigen bestuur) en eigen inkomstenbronnen.

1.1.1. Particuliere justitiële kindertehuizen 1945-1986

Tot de Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 stond verreweg het grootste deel van de kindertehuizen te boek als justitieel. Zij vormen het hoofdthema in deze sectorstudie (zie paragrafen 2-8). De basis voor deze justitiële inrichtingen lag in de in 1900-1901 door het parlement aangenomen en in 1905 ingevoerde drie kindervetten: de Burgerlijke Kinderwet, de Strafrechtelijke Kinderwet en de Kinderbeginselenwet. Die drie wetten maakten het mogelijk kinderen gedwongen uit huis te plaatsen. Daarmee ontstonden voogdijkinderen en tehuizen die hen moesten verzorgen. Zulke tehuizen vielen onder het Ministerie van Justitie, waarbinnen toen een aparte afdeling Kinderbescherming werd geformeerd als 'zevende afdeling'.²

Vele bestaande kindertehuizen maakten in 1905 gebruik van de mogelijkheid om als justitieel tehuis verder te gaan. Daarvoor moesten ze toestemming vragen aan het Ministerie van Justitie. Dat stelde wel de nodige eisen aan vooral het gebouw en de inrichting ervan. Bovendien moesten de statuten vermelden dat duurzame verzorging van minderjarigen het doel was. Tehuizen die deze toestemming kregen waren onder meer de Hellinggestichten in Zetten, het Jongenshuis Hoenderloo in Hoenderloo, het Sint-Nicolaasgesticht in Amsterdam en Nederlandsch Mettray in Eefde. Ook verschillende weeshuizen dienden een aanvraag in om voogdijkinderen te mogen opnemen. Weesinrichting Neerbosch kreeg in 1908 die toestemming.³ Erkenning als justitiële inrichting bracht geld in het laatje omdat de overheid voor elk voogdijkind verpleeggeld betaalde. Het aantal justitiële particuliere tehuizen nam toe van 67 in 1905 naar 123 in 1938.⁴ Daarnaast waren er "aangeschakelde tehuizen". Dat waren tehuizen die niet als justitieel kindertehuis te boek stonden, maar door het gekoppeld zijn aan een justitieel kindertehuis wel voogdijkinderen mochten plaatsen. Diverse weeshuizen maakten hiervan gebruik. Dat kwam nog regelmatig voor

² Bakker et al. 2010, 462-463; Rietveld-van Wingerden 2017, 99-102.

³ Van Houten 1959, 285-288; Witterman 1930, 130-131; Rietveld-van Wingerden 2017, 118.

⁴ Dekker 1985, 444; Dekker 2012, 49; Roeland 1980, 57.

tot in de jaren zestig. Daarna verdween dit verschijnsel door onder meer een veranderende bekostigingssystematiek.⁵

Het samenspel van het Ministerie van Justitie als verantwoordelijke voor het justitiële gedeelte zoals gerechtelijke uitspraken, en de uitvoerders ervan, werd gereguleerd in de kinderbeginselenwet. Tot die uitvoerders behoorden onder meer de erkende tehuizen. Die wet legde de wederzijdse verantwoordelijkheden vast en gaf voorschriften waaraan tehuizen en andere instellingen zich moesten houden om de zorg aan een kind met een kinderbeschermingsmaatregel goed te laten verlopen. Daartoe hoorde de verplichting kinderen onderwijs te laten volgen. Met deze wet werd tegemoet gekomen aan de confessionele politieke partijen die er op religieuze gronden tegen waren dat de overheid zich mengde in zaken die op het gebied van de opvoeding lagen.⁶ In feite werd daarmee overheidstoezicht op de behandeling van kinderen geblokkeerd. De besturen van particuliere tehuizen dienden zelf hun tehuis of tehuizen te controleren. Uiteraard kon er aangifte gedaan worden bij de politie van misstanden zoals (aantoonbare) mishandeling waarop dan een politieonderzoek volgde en een eventuele juridische vervolging van de daders.

1.1.2. Justitiële Rijksgestichten (1945-1986) en Justitiële Jeugdinrichtingen 1987-2015

Een bijzondere type justitieel tehuis was het Justitiële Rijksoopvoedingsgesticht (ROG). Dat viel geheel onder de verantwoordelijkheid van de overheid. Die gestichten waren primair bedoeld voor kinderen die onder de Strafrechtelijke Kinderwet vielen en veroordeeld waren tot opsluiting vanwege een delict. De meest voorkomende delicten voor 1940 waren diefstal, spijbelen van school en werk en seksueel wangedrag.⁷ Voor 1945 sprak men van "regeringskinderen" en daarna van TBR-kinderen (Ter Beschikking van het Rijk). Het doel van plaatsing in een ROG was (pedagogisch) straffen en heropvoeding. De naam Rijksoopvoedingsgesticht is in 1884 toegekend aan de voormalige jeugdgevangenissen. Tevens introduceerde deze kinderwet in 1901 de tuchtschool als een alternatief voor het ROG. Die was bedoeld voor jongeren van wie de rechter inschatte dat het om een eenmalige misstap ging en bij wie een kortdurende straf moest worden toegepast. Hun aantal – in 1910 waren er tien Rijksoopvoedingsgestichten en vijf tuchtscholen – liep in de loop van de tijd terug. Ook na 1945 bleef dit type tehuizen beperkt tot maximaal tien. Dat was haast niets vergeleken met het grote en groeiend aantal particuliere justitiële instellingen.⁸

Op het eerste gezicht zouden we verwachten dat kinderen die uit huis werden geplaatst vanwege strafbare feiten altijd naar een ROG of tuchtschool gingen en voogdijkinderen naar een particulier justitieel tehuis, maar dat was niet het geval. Als voogdijkinderen problematisch gedrag vertoonden, extra bescherming nodig hadden of regelmatig wegliepen, dan werden ze ook wel in een ROG geplaatst. Dat had een gesloten karakter en ook meer en deskundig personeel in dienst. Het omgekeerde was ook mogelijk, zeker als kinderen nog jong waren en als ingeschat werd dat ze plooibaar en opvoedbaar waren. Dan konden ze, hoewel ze door de rechter een straf kregen opgelegd, toch in een particulier tehuis geplaatst worden.⁹

De naam Rijksoopvoedingsgesticht veranderde na 1945 in Rijksinrichting voor Kinderbescherming. Daaronder vielen ook de tuchtscholen. In 1961 waren dat er in totaal negen.¹⁰ Vanaf 1987 ging men ze aanduiden als justitiële jeugdinrichting (JJI), toen de particuliere justitiële inrichtingen waren overgeheveld naar het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) (zie 2.3). Een klein aantal particuliere tehuizen kwam als alternatief voor de Justitiële Rijksinrichtingen in aanmerking omdat die zich vanaf 1965 hadden toegelegd op buitengewone behandeling. Vanaf 1976 werden enkele ervan aangeduid als tehuizen voor zeer intensieve behandeling oftewel ZIB. Dat betrof toen Nederlandsch Mettray, de Heldringstichtingen, De Marke in Rekken en De Dreef in Wapenveld. De ZIB's bleven onder ook na 1987 onder Justitie vallen evenals vier crisisopvang-

⁵ Roeland 1980, 49.

⁶ Delfos 1980, 34-35; Roeland 1980, 39-41.

⁷ Bierens de Haan 1932, 42-44; Schenk 1935, 24-32; Van Loghem 1940, 36-37, 134.

⁸ Rietveld-van Wingerden 2017, 129; De Graaf 1982, 23-24.

⁹ Jongen 1980, 101; Dekker 2012, 109; Rietveld-van Wingerden 2017, 127-131.

¹⁰ *Wegwijzer* 1965, 26-27.

tehuizen voor deze doelgroep.¹¹ Men ging ze aanduiden als particuliere JJI. Junger-Tas meldde in 1992 dat er toen tien JJI's van het rijk waren en even zoveel particuliere JJI's, waarvan er de jaren daarna meer ontstonden.¹² Het totaal aantal minderjarigen dat er opgenomen werd kwam in alle jaren niet boven enkele honderden uit.

Ondertussen bleef het de gewoonte dat deze JJI's net als voorheen de Rijksinrichtingen tevens jongeren met een civielrechtelijke maatregel opnamen. Dat kon het geval zijn bij jongeren die zeer problematisch gedrag vertoonden of voor zichzelf een gesloten setting nodig hadden. Nieuwe wetgeving maakte daar in 2008 een einde aan. Civielrechtelijk geplaatste jongeren konden voortaan alleen terecht in de particuliere inrichtingen. Die ging men JeugdzorgPlus noemen. Net als de ZIB's voorheen, waren ze verbonden aan gewone kindertehuizen. Ze hadden echter een meer gesloten karakter en de beschikking over isoleercellen.¹³ In 2017 waren er 17 JeugdzorgPlus-voorzieningen verspreid over het hele land (het totaal aantal JJI's was teruggelopen naar acht). Plaatsing kon worden aangevraagd door bijvoorbeeld een gemeente, Raad voor de Kinderbescherming of een andere bevoegde instelling, maar diende altijd gepaard te gaan met een machtiging van de rechter die dan apart voor deze plaatsing een civielrechtelijke uitspraak deed. Een kinderrechter kon ook een 'voorwaardelijke machtiging gesloten jeugdhulp' verlenen. De voorwaarde was dan dat de jongere zich goed moest gedragen. Gebeurde dat niet dan moest deze verkassen naar de Jeugdzorgplus-afdeling.¹⁴

De strikte scheiding tussen civiel- en strafrechtelijke pupillen in 2008 werkte ook de andere kant uit. Die maakte ook een einde aan de praktijk dat jongeren met een strafblad ook wel in gewone opvoedingstehuizen werden opgenomen. Sommige van die tehuizen hadden zich daarop speciaal toegelegd om zo jongeren uit het circuit van de gesloten inrichtingen te houden. Dat was bijvoorbeeld een doel van Nieuw Veldzicht in Apeldoorn.¹⁵

1.1.3. Tehuizen voor vrijwillige plaatsing 1945-2015

Een deel van de kindertehuizen was bedoeld voor vrijwillige plaatsing van kinderen. Bij een vrijwillige plaatsing kwam er geen rechter aan te pas en formeel ook geen voogdijvereniging, voogdijraad of Raad voor de Kinderbescherming. De ouders of hun vertegenwoordigers hadden het initiatief tot uithuisplaatsing genomen. De oudste vormen zijn de weeshuizen die al in de zestiende eeuw werden opgericht. Aan het eind van de achttiende eeuw ontstonden aparte tehuizen voor kinderen met een beperking. Dove kinderen kregen als eersten hun scholen en bijbehorende internaten (1792), blinde kinderen in 1808 en al snel ook kinderen met een verstandelijke beperking (1850) waarvan 's Heeren Loo (1892) het bekendst werd. In 1900 volgde de oprichting van de Johannastichting in Arnhem voor kinderen met een lichamelijke beperking. In de twintigste eeuw groeide het aantal instituten voor beperkte en ziekelijke kinderen zoals tehuizen voor epileptische kinderen, sanatoria en vakantiekolonies. Na de invoering van de leerplicht in 1901 ging de overheid meebetalen aan tehuizen die opvang en onderwijs boden aan kinderen van wie men toen dacht dat ze niet aan het reguliere onderwijs konden deelnemen vanwege een beperking of ziekte. Het speciaal onderwijs begon aan een groeispurt. Intern wonen was vaak gebruikelijk vanwege de grote afstanden tussen school en huis.¹⁶

Een bijzondere instelling voor vrijwillige jeugdzorg waren de Boddaertcentra, die vanaf 1903 vooral in Amsterdam ontstonden, waar de gemeente bijdroeg aan de kosten. Ze boden dagopvang aan kinderen die thuis verwaarloosd werden of van wie de moeder langdurig ziek was. Na 1970 toen er veel kritiek kwam op de zorg in particuliere justitiële tehuizen werd deze vorm van opvang in heel Nederland populair. Ze boden zowel hulp aan het kind als aan de ouders.¹⁷ Wat betreft doelgroep

¹¹ Kagie 1986, 95; Dijk 1990, 32; Verslag Directie Kinderbescherming 1985-1986, 31.

¹² Junger-Tas et al. 1992, 110; Van Herk 1997, 44-47.

¹³ De Swart 2011, 27; Doek & Vlaardingerbroek 2009, 235, 365-366; Van Haaster et al. 1993, 166.

¹⁴ <https://www.jeugdzorgnederland.nl/wp-content/uploads/2017/03/Factsheet-plaatsingsgegevens-2017.pdf> (geraadpleegd 10 oktober 2018)

¹⁵ Dekker 2012, 110; Doek & Vlaardingerbroek 2009, 235, 365-366; Van Haaster et al. 1993, 166.

¹⁶ Rietveld-van Wingerden & Tijsseling 2010, 129-131; Bakker et al. 2010, 669-677; Roeland 1980, 80, 124-126; Van der Linde 2016, 222-253.

¹⁷ Prins et al. 1952, 7; Van der Vlis 2002, 19, 45, 53-55; Mesman Schultz et al. 1993, 58-59.

was er weinig verschil met de reguliere opvoedingstehuizen. In beide typen ging het om kinderen van wie de ouders niet voldoende zorg aan hun kinderen besteedden of konden besteden.¹⁸

Voor 1945 bekostigden vooral maatschappelijke instanties, filantropische instellingen, kerken en de gemeente deze instellingen. Bovendien gingen ministeries daaraan bijdragen zoals, afhankelijk van het type tehuis, dat van Volksgezondheid, Sociale Zaken en Onderwijs. Tot in de 21ste eeuw lopen die scheidingen van de ministeries door de sector van de residentiële jeugdzorg. Zo vallen medische kindertehuizen en klinieken voor kinderpsychiatrie in 2015 nog steeds onder het Ministerie van Volksgezondheid.¹⁹ In de jaren zestig werden diverse wetten aangenomen in het parlement die de nodige financiering verschaffen om kinderen vrijwillig te laten opnemen in een tehuis. Kinderbijslag was er voor bepaalde groepen al vanaf 1939, maar nu kwam een Algemene Kinderbijslagwet in 1963 die voor ieder gold. Daarnaast ontstonden de Algemene Bijstandswet (1965) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ 1967) als aanvulling op de sinds 1930 bestaande verplichte ziekenfondsen.²⁰

1.1.4. Kostscholen en internaten van opleidingen 1945-2015

Een hierboven nog niet genoemd type tehuis waren de kostscholen, kinderpensions en internaten verbonden aan scholen en opleidingsinstituten voor 'normale' kinderen. Men duidde ze vaak aan als internaat, een benaming die in de jaren zeventig ook in zwang kwam voor opvoedingstehuizen. Ouders maakten de keuze, al konden familie, pastoors of andere bekenden ouders daartoe wel min of meer pressen door bijvoorbeeld bij te dragen aan de bekostiging.²¹ Tot deze internaten behoorden onder andere schippersinternaten en internaten voor reizende ouders. Deze waren zeer klein in aantal en vielen in het niet bij de vele internaten in rooms-katholieke kring. Talrijke congregaties hadden zich vanaf 1830 al ingespannen om zoveel mogelijk kinderen een goede rooms-katholieke opleiding te geven in aparte instituten. Nog in de jaren 1945-1965 maakten vele katholieke ouders gebruik van dit aanbod. Daarbij ging het vooral om voortgezet onderwijs, vaak met toevoeging van de twee laatste klassen van de lagere school zodat de kinderen er al met hun tiende jaar naar toe konden. Een op de vijf katholieke meisjes bracht toen een belangrijk deel van haar jeugd in zo'n internaat door. Daarna liep dat snel terug.²²

In deze internaten vond nogal wat misbruik en vernedering van kinderen plaats, bijvoorbeeld omdat de behandeling vaak afhing van de vraag of er wel voldoende voor een kind betaald werd. Een kind dat er zonder betaling zat, maar bekostigd werd door bijvoorbeeld een filantropische instelling, diende het nodige schoonmaakwerk in huis te doen, zoals handmatig de vloeren van lange gangen boenen. Ze werden regelmatig vernederd door in aanwezigheid van anderen opmerkingen van de leiding te krijgen als: "Marietje, je moest je schamen, want je weet dat je vader hier niks voor betaalt." ²³ Daarnaast was er sprake van seksueel misbruik. Veel klachten daarover die binnenkwamen bij de commissie Deetman, die in de jaren 2010-2013 onderzoek deed naar seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk en de aan haar gelieerde instellingen, betroffen juist jongens en meisjes die een belangrijk deel van hun jeugd doorbrachten in deze schoolinternaten. Daartoe behoorden bijvoorbeeld de meisjeskostscholen van de congregatie De Voorzienigheid in onder meer Steenwijkerwold en Loosduinen. Voor jongens waren er onder meer de internaten behorende bij lycea van de jezuïeten met vestigingen in diverse plaatsen waaronder Nijmegen en Zeist. Uit deze internaten en kostscholen zijn lotgenotengroepen ontstaan.²⁴ Verder is er het voorbeeld van Eikenburg in Eindhoven, een pensionaat van de Broeders der Liefde waar tot in de jaren tachtig de broeders de jongens structureel seksueel misbruikten met als dieptepunt de jaren 1959-1965 toen zeven misbruikers tegelijk actief waren.²⁵

¹⁸ Van Reenen 2003, 83-96.

¹⁹ Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 21-22; Prins et al. 1952, 36-37; Van der Linde 2016, 269-272; Zandvoort 1978, 68-69.

²⁰ Van der Linde 2016, 269-272; Bakker et al. 2010, 291; Zandvoort 1978, 12-13.

²¹ Hilhorst 1989, 9-21.

²² Hilhorst 2013, 285-288.

²³ Hilhorst 1989, 23; Van Westerloo 1994, 60, 70-72.

²⁴ Deetman 2013, 130, 288; Deetman 2011, 23, 112-113, 288-297.

²⁵ Dohmen 2010, 156.

1.2. Kinderbescherming

Om de ontwikkelingen in de particuliere justitiële opvoedingstehuizen te begrijpen is het nodig eerst helder te krijgen wat de kinderbescherming was, welke maatregelen daar mogelijk waren, en hoe maatschappelijke processen na 1960 het beeld van de kinderbescherming en daarmee van tehuizen drastisch wijzigden. De kinderbescherming begon officieel in 1905 toen de eerder genoemde kindervetten in werking traden. Die organisatie maakte deel uit van het Ministerie van Justitie. De instanties en personen die daarin een centrale rol speelden komen in paragraaf 1.2.1 aan de orde. Ten aanzien van kinderen waren verschillende maatregelen mogelijk waarmee ze 'kinder-beschermingskind' of meer specifiek voogdijkind, 'ondertoezichtstellingskind' of 'regeringskind' werden (1.2.2). Doordat het zorgaanbod vooral in handen lag van particuliere organisaties die via de beginselenwet ingebed waren in het justitieel kader, raakte dat aanbod geheel verzuild (1.2.3). Na 1945 groeide de weerstand tegen de praktijk van uithuisplaatsing en zeker als dat naar een tehuis was. Menigeen ervoer dat als een vorm van geweld (1.2.4). Debet hieraan was de vrij negatieve visie op kinderen voor wie de maatregel van uithuisplaatsing was bedoeld (1.2.5). Ouders en pupillen, maar ook groepsleiders in tehuizen, ervoeren zo de Kinderbescherming als een machtsblok. Dat leidde vanaf 1969 tot openlijke kritiek op vooral de opvoedingstehuizen (1.2.6). Uiteindelijk ontstond als gevolg van de kritiek een nieuw maatschappelijk krachtenveld en een ander type kinderbescherming. Die werd geregeld in de Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 (1.2.7).²⁶

1.2.1. Organisatie 1945-1989

De kinderbescherming ontwikkelde zich vanaf 1905 tot een geoliede machine die tot ongeveer 1970 redelijk goed functioneerde en op hoofdlijnen ongewijzigd bleef. Aan het hoofd stond de Minister van Justitie. Op dit ministerie was een aparte afdeling kinderbescherming. Hier kwamen wetten tot stand, gaf men opdrachten tot onderzoek ter verbetering van het systeem en schreef men vooral na 1970 heel wat nota's. Direct onder dit ministerie stond de 'Ambtenaar voor de Kindervetten', die in 1908-1909 was aangesteld. Hij werd gestationeerd bij Pro Juventute, de eerste particuliere instantie die zich bezig hield met de begeleiding van jongeren met een strafblad. Het aantal breidde zich uit. In 1955 had elk gerechtelijk arrondissement in Nederland een of meerdere van zulke ambtenaren. Zij hadden onder meer tot taak toezicht te houden en voorlichting te geven. Voogdijraden schakelden ze in bij nieuwe aanvragen voor uithuisplaatsing. Zij deden dan onderzoek naar het kind en het gezin waaruit het afkomstig was. In 1956 werd deze functie opgeheven, omdat hun taken werden overgenomen door de Raden voor de Kinderbescherming.²⁷

De Raden voor de Kinderbescherming, voor 1956 voogdijraden geheten, hadden een centrale rol in de organisatie. Als overheidsinstanties vormden ze op het niveau van het kind de brug tussen de rechter als onderdeel van het overheidsapparaat en de instellingen die de daadwerkelijke zorg verleenden en tot het particulier initiatief behoorden. De grootste doelgroep vormden voogdijkinderen en kinderen met een ondertoezichtstelling (zie 1.2.2). Met de omschakeling in 1956 werden de taken uitgebreid en vrijwilligers in de raden vervangen door deskundigen. Dat waren bijvoorbeeld psychiaters, psychologen en maatschappelijk werkers, naast de juristen die er van oudsher in vertegenwoordigd waren. Deze raden deden onderzoek naar het opvoedingsmilieu van kinderen, adviseerden rechters en wezen kinderen toe aan voogdijverenigingen.²⁸ De laatste brachten op hun beurt kinderen onder in een pleeggezin of tehuis. Met de taakuitbreiding in 1956 verstevigden de raden hun positie. Zij kregen echter veel kritiek over zich heen, zoals de macht die ze uitstraalden, gebrekkige communicatie met bijvoorbeeld ouders en weinig openheid.²⁹

²⁶ Dekker 2012, 343.

²⁷ Wegerif 1955, 138-141; Van Nijnatten 1986, 43-44; Rietveld-van Wingerden 2017, 143.

²⁸ Hermans 1984, 163-166, 218-223, 240; Dane (red.) 2006, 100-101, 119-121; Ten Siethoff 2006, 7-12; Dimmendaal 1998, 45; Jaarverslag Rijkstucht en -Opvoedingswezen 1951, 23.

²⁹ Brobbel 1980, 55-58; Hermans 1984, 239-251.

Een andere speler in het veld van de kinderbescherming was de voogdijvereniging. Daaraan kenden voogdijraden en raden voor de kinderbescherming kinderen toe. De vereniging was dan formeel de voogd. De voogdijverenigingen waren particuliere organisaties. Bij toewijzing letten de voogdijraden er tot in de jaren zestig op dat zij een voogdijvereniging kozen waarvan de levensbeschouwelijke identiteit overeenkwam met die van het gezin waaruit het kind afkomstig was. In 1955 waren er 253 van dergelijke voogdijverenigingen waarvan 116 minder dan twintig pupillen onder hun hoede hadden. Tot die kleine voogdijverenigingen behoorden bijvoorbeeld ook kerkelijke diaconieën of sociale diensten van gemeenten, instanties die niet primair gericht waren op kinderen. Na de wijziging in het Burgerlijk Wetboek in 1947 dienden voogdijverenigingen zich te onderwerpen aan overheidsvoorwaarden en toezicht van de overheid. Een ervan was professionalisering. Zij moesten vanaf 1950 opgeleide inspectrices, doorgaans maatschappelijk werksters, in dienst hebben voor de begeleiding van kinderen en ouders. In 1960 had 65 procent van de inspectrices en inspecteurs een relevante opleiding voor dit werk gevolgd. Van de overigen was een groot deel nog in opleiding.³⁰ Tegelijkertijd maakte de overheid bekend dat voogdijverenigingen met minder dan tien pupillen geen subsidie meer zouden ontvangen en voortaan ook geen kinderbeschermingspupillen onder hun hoede mochten nemen. Beide maatregelen leidden ertoe dat vooral de kleine en doorgaans ondeskundige organisaties in de jaren vijftig verdwenen, fuseerden of in een groter geheel opgingen.³¹

Na toekenning van de voogdij plaatste de voogdijvereniging kinderen vervolgens in pleeggezinnen en tehuizen. De voogdijvereniging was op deze manier een plaatsende instantie en behield daarbij zelf de voogdij. Begin jaren vijftig kwam zo'n zestig tot zeventig procent van de voogdikinderen in een tehuis terecht; daarna daalde dat percentage. De rest ging grotendeels naar een pleeggezin. De voogdijverenigingen hadden tot taak contact met het kind en de ouders te onderhouden en controles op regels en de kwaliteit van de zorg uit te oefenen.³² In het kader van schaalvergroting en specialisatie nam het aantal voogdijverenigingen na 1975 fors af. Zij fuseerden met gezinsvoogdij-verenigingen, hieven zich op en hevelde hun taken over naar andere gespecialiseerde organisaties op het gebied van de jeugdhulpverlening.³³ Uiteindelijk namen de Bureaus Jeugdzorg die in de jaren negentig ontstonden de taken over (zie 1.2.7).

1.2.2. Maatregelen 1945-2015

In alle gevallen waarbij kinderen als justitiële pupil of kinderbeschermingspupil te boek stonden had een rechter een uitspraak gedaan waaruit een maatregel voortvloeide. Bij een klein aantal kinderen ging het om delicten die zij hadden gepleegd en waarop een strafrechtelijke veroordeling volgde. De straf kon een berisping, boete, uithuisplaatsing of detentie betekenen. In het laatste geval kon het kind in een gesloten inrichting belanden (zie 1.1.2). Een minderjarige met een strafrechtelijke veroordeling kon echter ook een maatregel krijgen als een ondertoezichtstelling die doorgaans bedoeld was voor kinderen die onder het civiele recht vielen.³⁴

Verreweg het grootste deel van de kinderen dat in de armen van Justitie terecht kwam had te maken met een civielrechtelijke uitspraak van een rechter. Daarin waren twee vormen te onderscheiden. Allereerst een voogdijmaatregel. Die werd toegepast bij kinderen die in de knel kwamen door huiselijke omstandigheden. De Burgerlijke Kinderwet (1901) had vastgelegd dat in zulke gevallen de ouderlijke macht aan ouders ontnomen kon worden. Daarvoor was een uitspraak van de kantonrechter nodig. Dan speelde bijvoorbeeld een echtscheiding en de daarmee gepaard gaande strijd om de kinderen of mishandeling en verwaarlozing van kinderen omdat de ouders de zorg niet aankonden. In de ontneming van de ouderlijke macht waren twee mogelijkheden, namelijk ontheffen en ontzetten. Bij ontheffing moest de ouder wel instemmen, maar als ze dat niet wilden was ontzetting een mogelijkheid. Bij ontzetting moesten er wel zwaarwegende argumenten zijn ten aanzien geheel onbekwaam te zijn om op te voeden. Ontzetting kwam het minst voor en was voor de ouders het meest ingrijpend. Die verloor dan burgerrechten en mocht

³⁰ Verslag Directie Kinderbescherming 1955-1960, 40-41.

³¹ Prins 1955, 37; Dekker 2012, 303-306; Jaarverslag Rijkstucht en -Opvoedingswezen 1951, 23.

³² Komen 1999, 45, 48; Dane (red.) 2006, 39-52, 69-218; Dekker 2012, 88, 124, 278; Alewijn 1980, 82-83.

³³ Rietveld-van Wingerden 2017, 353-355.

³⁴ Hermans 1984, 203.

bijvoorbeeld ook niet stemmen. Dit verlies van burgerrechten is in 1984 teniet gedaan. In alle gevallen hadden ouders niets meer over hun kind te zeggen. Vaak duurde dat tot een kind meerderjarig was.³⁵

Een speciale vorm van voogdij was de voorlopige toevertrouwing aan de Voogdijraad c.q. Raad voor de Kinderbescherming. Die maatregel kwam zeer weinig voor. Dan trad de raad even op als voogd en plaatsende instantie. Dat was het geval als er moeilijk een voogdijvereniging voor een voogdijkind te vinden was en er haast was geboden. Daarnaast werd deze maatregel ook wel benut als ouders niet wilden instemmen met de ontheffing en men de ontzetting een te zware ingreep vond. Tegen toevertrouwing aan de Raad was namelijk geen beroep mogelijk waardoor even een tijd kon worden overbrugd om tot een goede oplossing te komen. In 1997 is de voorlopige toevertrouwing door voorlopige voogdij vervangen.³⁶

De tweede vorm van civielrechtelijke uitspraken was de ondertoezichtstelling (OTS). Die is in 1922 ingevoerd om tegemoet te komen aan bezwaren tegen de ingrijpende maatregel om ouders de ouderlijke macht te ontnemen, zoals bij voogdij gebeurde. OTS was een lichter middel ter ondersteuning van kinderen die “met zedelijke of lichamelijke ondergang” werden bedreigd. Tegelijkertijd met OTS is het instituut van de kinderrechter ingevoerd. Die kreeg een belangrijke rol in de toekenning en de uitvoering van de OTS. De kinderrechter benoemde voor het praktische werk een gezinsvoogd die ging meekijken in het gezin. De gezinsvoogd diende regelmatig te rapporteren aan de kinderrechter die juridisch verantwoordelijk voor het betreffende kind bleef.³⁷ Aanvankelijk was het lastig om gezinsvoogden te vinden. De Vereniging Pro Juventute had sinds de oprichting in 1896 ervaring met het begeleiden van gezinnen en sprong na de invoering van de OTS in op de behoefte aan gezinsvoogden. Hetzelfde deed het Leger des Heils. Spoedig ontstonden ook een rooms-katholieke en Joodse gezinsvoogdijvereniging. Na 1945 werd de gezinsvoogdij langs de lijnen van de zuilen verder georganiseerd en uitgebreid.³⁸

Voogdijkinderen vormden voor en na de oorlog de grootste categorie kinderen die terecht kwam in een kindertehuis. Vanaf de jaren vijftig nam hun aantal af, omdat er een tendens ontstond om in plaats van de voogdij gebruik te maken van de minder ingrijpende OTS.³⁹ Ook dan was het vaak zo dat kinderen toch in een kindertehuis belandden, omdat men vond dat dit voor het betreffende kind het beste was. Doorgaans was de duur van het verblijf in een tehuis dan korter dan bij voogdij.⁴⁰ Net als bij voogdij was hier de voorlopige toevertrouwing mogelijk als er haast was bij toekenning van de OTS. De Raad fungeerde dan even als plaatsende instelling tot de OTS rond was en de pupil aan de kinderrechter kon worden overgedragen (zie 1.2.1).⁴¹ Deze maatregelen bestaan tot op vandaag, al grijpt men tegenwoordig veel minder snel naar deze oplossingen. Men probeert nu zoveel mogelijk in het vrijwillige circuit tot goede oplossingen te komen. Ook zijn tegenwoordig de maatregelen met veel meer voorwaarden voor gebruik omgeven. Dat heeft geleid tot een flinke afname van pupillen met een kinderbeschermingsmaatregel in de periode tot 1987 toen de kinderbescherming organisatorisch en in functioneren fors veranderde. Die afname toont tabel 1.⁴²

³⁵ Delfos & Doek 1984, 23-24; Brands-Bottema 1988, 147-151; Slot & Spanjaard 1999, 22-23.

³⁶ Doek & Vlaardingerbroek 2009, 290; Brands-Bottema 1988, 168-169.

³⁷ Prins et al. 1952, 76-78; Roeland 1980, 43-44; Dorhout 1955, 114-116; Slot 2007, 98; Slot & Spanjaard 1999, 22.

³⁸ Prins et al. 1952, 53; Clemens-Schröner 1952, 27; De Graaf 1982, 24-26; Rietveld-van Wingerden 2017, 27, 89-94.

³⁹ Bruning & Punselie 2003, 76-77; Dekker 2012, 18-19, 43-44, 50, 53, 57-60, 66-67, 75, 85-86, 88.

⁴⁰ Hudig 1956, 80-81; Koomen 1999, 14-15.

⁴¹ Hermans 1984, 242-245; Delfos & Doek 1984, 22-23; Mertens 1993, 3; Rutgers van der Loeff 1980, 75; Slits 1980, 63-64.

⁴² Doek & Vlaardingerbroek 2009, 290.

Tabel 1. Aantal pupillen Voogdij, OTS en Voorlopige toevertrouwing per 10.000 minderjarigen. Totaal inclusief pupillen met een strafrechtelijke maatregel (doorgaans afnemend van 4 naar 0,3)

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1986
Voogdij	50	47	41	39	36	25	23	19
OTS	42	45	47	42	37	24	22	27
Voorlopige toevertrouwing	5	3	4	4	3	1	<1	<1
Totaal met kinderschermingsmaatregel	101	97	93	85	77	50	46	47

Per maatregel maakte het ook veel uit welke oplossing werd gevonden om het kind te helpen. Voogdijkinderen kwamen doorgaans in tehuizen terecht, al nam dat na verloop van tijd af. Kinderen met een ondertoezichtstelling bleven vaker thuis. Tabel 2 maakt dat inzichtelijk. 'Elders' heeft daar betrekking op pupillen die intern woonden bij een werkgever of op een kostadres. Het aantal nam na 1980 toe omdat toen veel pupillen met hulp zelfstandig op kamer gingen wonen. Tabel 2 geeft ook de absolute aantallen kinderen met een kinderschermingsmaatregel weer. Die groep daalde fors in omvang. Tegenover deze daling staat een forse stijging van de vrijwillige jeugdzorg na 1970 en die niet in deze tabel is weergegeven (zie 2.3.2).

Tabel 2. Pupillen met een kinderschermingsmaatregel in absolute aantallen en verdeling in percentages over tehuizen, pleeggezinnen, ouders en elders (in militaire dienst of intern wonend in een betrekking en daarnaast zelfstandig wonend) 1961-1986

KB-Pupillen Alg.	1961	1967	1970	1974	1976	1980	1983	1986
Inrichting	36,6	35,1	29,8	28,8	27,2	22,4	22,4	
Pleeggezin	25,4	27,4	27,2	30	29,4	29,9	29,9	
Thuis	34,1	33,9	35,8	36	32,8	31,1	31,1	
Elders	3,9	3,6	6,7	5,2	10,6	16,6	16,6	
Totaal KB-pupillen	41454	37905	28762	24241	21291	20525	19630	
OTS								
Inrichting	28,5	29,4	28,5	28,7	28,3	26,8	25,4	
Pleeggezin	4,6	5	7,9	8,7	10,4	13,1	16,3	
Thuis	63,8	62,8	62,6	60,6	57,4	51	47,8	
Elders	3,1	2,8	1	2	3,9	9,1	10,5	
Totaal OTS-pupillen	20312	18316	14075	11759	10303	10922	11422	
Voogdij								
Inrichting	43	42	38,3	30,1	28	25,5	19,1	17,5
Pleeggezin	46,2	48,4	50,4	47,6	50,9	47,2	47,1	49,2
Thuis	4,3	4,6	6,1	9,7	12,7	10,2	8,8	8,1
Elders	6,5	5	4,7	12,6	8,4	17,1	25	25,2
Totaal voogdijpupillen	18211	18715	17820	13922	11917	9912	8808	7508
Voorlopig toevertrouwd								
Inrichting	66,6	55,4	44,5	47,2	39,8	35,4	36,6	
Pleeggezin	18,4	31,2	35,4	39,6	43,2	52,9	43,6	
Thuis	12,9	12	15,9	10,5	13,5	10,1	13	
Elders	2,1	1,4	4,2	2,7	3,5	6,8	6,8	
Totaal voorlopig toevertrouwd	1790	1611	666	477	289	189	161	

1.2.3. Zuilvorming en koepelorganisaties 1945-1975

De kinderbescherming raakte al snel verzuild. Dat lag voor een belangrijk deel ook aan de hierboven genoemde kinderbeginnelsenwet die in 1905 in werking trad en die de uitvoering grotendeels overliet aan het particulier initiatief. De zuilen stichtten hun eigen voogdijverenigingen, koepelorganisaties, tehuizen en vooral na 1945 ook gezinsvoogdijverenigingen.⁴³ De belangrijkste zuilen waren de rooms-katholieke en de protestants-christelijke, de laatste opgedeeld in een gereformeerde, lutherse en hervormde instellingen. Zij hadden doorgaans grote tehuizen onder hun hoede, zoals het rooms-katholieke Groenestein in Den Haag en Harreveld in Lichtenvoorde en de protestants-christelijke Martha-Stichting in Alphen aan de Rijn en Valkenheide in Maarsbergen. De residentiële jeugdzorg was tot circa 1970 bijna geheel in handen van deze grote zuilen. Kleinere organisaties die zich daarvan altijd hadden gedistantieerd, de zogenaamde niet-confessionele groeperingen, presenteerden zich als vrijzinnig-protestants, liberaal-protestants en neutraal. Daartoe behoorden de voogdijvereniging Tot Steun en haar tehuizen, Zandbergen bij Amersfoort en het jongenshuis Nederlandsch Mettray in Eefde. Daarnaast was er voor 1940 een kleine Joodse zuil, die na de oorlog te klein was om als zodanig te functioneren omdat zo'n zeventig procent van deze bevolkingsgroep was vermoord. De verzuiling kwam op alle gebieden van de jeugdzorg tot uitdrukking, of het nu om weeshuizen, vakantiekolonies, sanatoria of instituten voor blinden en doven ging.⁴⁴

Elke zuil organiseerde een eigen koepelorganisatie. Als eerste ontstond er in 1901 een afdeling Kinderbescherming in de Centraal Bond van Inwendige Zending en Christelijk-Philantropische Inrichtingen. Die functioneerde als koepelorganisatie voor de rechtzinnig protestantse kinderbeschermingsinstellingen. Daarnaast kwam in 1922 de Kinderzorgbond tot stand in de Nederlands Hervormde kerk. In 1966 fuseerden verschillende protestantse koepelorganisaties, waarbij zich ook vrijzinnig protestanten zich aansloten, tot het Protestants Verbond voor Kinderbescherming. In katholieke kring was er het Katholieke Verbond voor Kinderbescherming, ontstaan in de jaren dertig als een samenvoeging van enkele kleine koepelorganisaties. In 1952 volgde nog het Algemeen Verbond voor Kinderbescherming voor de niet-confessionele instanties. Die kregen voortaan het predicaat 'algemeen'. Daarmee leek de verzuiling op dat moment compleet.⁴⁵ Er waren duidelijke verschillen tussen de zuilen voor wat betreft de keuze voor residentiële zorg bij aangemelde kinderen. In 1949 koos men in rooms-katholieke kringen net als voor de Tweede Wereldoorlog grotendeels voor een tehuis boven pleegzorg, zelfs als het om baby's, peuters en kleuters ging.⁴⁶ In niet-confessionele kringen gebeurde dat veel minder.⁴⁷

Aan de hegemonie van de verzuiling in de kinderbescherming kwam een einde na de invoering van een nieuwe kinderbeginnelsenwet in 1965. Die had vooral betrekking op organisaties en tehuizen die te boek stonden als justitieel. Die mochten voortaan alleen kinderen weigeren als er geen plaats was of als de inrichting geen passend behandelaanbod had. Keuze voor behandeling en in de jaren tachtig de eigen regio gingen prevaleren boven de levensbeschouwelijke denominatie waartoe de ouders behoorden.⁴⁸ In de praktijk verliep dit goed omdat de eerste tekenen van de ontzuiling zich al aandienden. De koepelorganisaties die voorheen de verzuiling mede in stand hielden gingen op in WIJN in 1976: het Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland.⁴⁹ De praktijk was dat aanvankelijk de ontzuiling tot uitdrukking kwam in de organisatie van de kinderbescherming, zoals bijvoorbeeld de koepelorganisaties, vakbladen en voogdijinstellingen die gingen fuseren, maar niet direct in de levensbeschouwelijke identiteit van de tehuizen. Nog in 1980 was 36,3 procent protestants-christelijk, 45,4 procent rooms-katholiek en 18,3 procent van de tehuizen algemeen.⁵⁰ In 2015 maken nog maar weinig residentiële instellingen zich bekend als gebonden aan een bepaalde levensbeschouwelijke identiteit.

⁴³ Dekker, M. 2016, 34-37.

⁴⁴ Roeland 1980, 37-41, 46, 73-79; Dane (red.) 2006, 27.

⁴⁵ Tilanus 1997, 14-15; Roeland 1980, 80-81.

⁴⁶ Jaarverslag Rijkstucht- en Opvoedingswezen 1951, 35.

⁴⁷ Mulock Houwer 1981, 55.

⁴⁸ *Wegwijzer* 1965, 94; Dekker 2012, 46, 55, 61-63.

⁴⁹ Tilanus 1997, 62; Roeland 1980, 32.

⁵⁰ Roeland 1980, 131; Dekker, J.J.H. 2016, 38; Mulock Houwer 1981, 55-56.

1.2.4. Uithuisplaatsing naar een tehuis: vorm van geweld?

Opvoeding in een tehuis kon schadelijk zijn voor kinderen, zo stelden onderzoekers al sinds 1910. Zij wezen op sleur, de vele regels en isoleren van de buitenwereld. Daardoor vond schijnaanpassing plaats en was er geen pedagogische beïnvloeding van kinderen in de goede richting. Dat gold zeker voor grote inrichtingen met grote groepen, zoals Neerbosch en Harreveld. Die geluiden kwamen van Jan Klootsema en Jan Visser, beiden directeurs van een Rijksopvoedingsgesticht in de eerste drie decennia van de twintigste eeuw. Zij hielden tal van lezingen en wezen dan op de nadelige uitwerking op kinderen van disciplineren en het strak handhaven van regels. Daardoor kon een rigide strafklimaat in tehuizen gaan heersen. Die handelwijze zou leiden tot apathie bij het kind, dat zich maar zoveel mogelijk aanpaste om niet op te vallen. In de jaren dertig kregen zij support van D.Q.R. Mulock Houwer, toen directeur van Zandbergen, kinderrechtter G.T.J. de Jongh en de kinderpsychiater F. Grewel. Dit driemanschap is later de rebellenclub genoemd. Hun waarschuwingen tegen "gestichtsoopvoeding" en "verstichtsing", later aangeduid als "hospitalisering", vonden weinig weerklank, integendeel, plaatsing van kinderen in een tehuis was doorgaans de oplossing bij het ontnemen van het ouderlijk gezag of bij gedragsproblemen bij het kind. Het merendeel van de uit huis geplaatste kinderen kwam in de jaren dertig in een tehuis terecht. De rest ging naar een pleeggezin. Dat begon pas te veranderen na 1950.⁵¹

Vanaf 1946 kwamen die kritische geluiden weer terug waarin Mulock Houwer een rol van betekenis had. Meer nog dan voorheen vroeg men nu aandacht voor de schadelijke gevolgen van tehuisopvoeding voor het kind. De psycholoog A. Chorus wees in 1946 op het weinig zelfstandig kunnen denken, gebrekkige godsdienstige vorming en op seksuele problemen. Dat gold zeker voor kinderen die al vanaf hun eerste levensjaar opgenomen waren. Hij wees daarbij op overtrokken reacties in tehuizen op alles wat met seksualiteit te maken had of juist het structureel negeren ervan.⁵² Chorus was toen lector aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen en medewerker van het daaraan verbonden Opvoedkundig Instituut. De daar gevestigde pedagogische onderzoeksinstelling het Hoogveld-Instituut sloot daarbij aan in 1952: de opvoeding in tehuizen was altijd gemanteerde opvoeding vanwege het tekortschieten in affectie, liefde en waardering voor het kind. Het kind werd dan niet gewaardeerd om wat het was, zoals in een gezin, maar om wat het deed.⁵³ De psychiater Kees Trimboes kwam in 1956 met de uitspraak dat opgroeien in een gezin met slechte ouders altijd nog beter was dan opgroeien in een goed tehuis.⁵⁴ Ook bij het 50-jarig bestaan van de kindbescherming in 1955 klonken dergelijke kritische geluiden. L.H. Fontein, toen directeur van de Rekkense inrichtingen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen in Eibergen, concludeerde dat er heel wat met een kind en diens gezinssituatie aan de hand moest zijn, wilde besloten worden tot uithuisplaatsing. Vooral bij jonge kinderen diende die maatregel vermeden te worden. En als dat moest, dan was daarbij een pleeggezin te prefereren boven een tehuis. Daarbij wees hij op het gevaar van inrichtingsopvoeding: te veel starheid en te weinig affectie voor een kind.⁵⁵ Hetzelfde benadrukte het in 1959 uitgegeven handboek voor werkers in de kindbescherming en jeugdzorg. Dat wees op het ver doorgevoerd systeem van straffen, waarbij lichamelijke en vernederende straffen werden gebruikt. Hiertoe kon een groepsleider zijn toevlucht nemen als deze het "gestichtsleven" moeilijk en zwaar vond.⁵⁶

In de opvatting van de juriste B.L.F. Clemens-Schröner die in de jaren vijftig onderzoek deed naar psychische kindermishandeling was het onthouden van affectie en liefde, zeker als dat langdurig en structureel was, een duidelijke vorm van psychische mishandeling en verwaarlozing. Dat was nog meer het geval als een kind het verblijf in een tehuis ervoer als een straf, ook al was daarbij formeel geen sprake van een strafmaatregel.⁵⁷ Kinderen konden het gevoel krijgen verstoten te zijn. Plompverloren uit huis geplaatst, wat destijds vaak gebeurde, kon dat versterken en het kind laten denken dat hij of zij de oorzaak was. Hoe dat in 1965 nog het geval was kwam naar voren in een beschrijving van een uithuisplaatsingsproces en de rol daarin van de Raad voor de Kinder-

⁵¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 236, 305; Roeland 1980, 85.

⁵² Chorus 1946, 6-14; Deetman 2013, 314.

⁵³ *Differentiatie-rapport* 1952, 29-30.

⁵⁴ Roeland 1980, 87.

⁵⁵ Fontein 1955, 62-63.

⁵⁶ Haack 1959, 188-189, 194-195.

⁵⁷ Clemens-Schröner 1957, 7-12.

bescherming. Het was heel gewoon om dat plotseling en zonder voorbereiding te doen.⁵⁸ Gaandeweg kwam daarvoor aandacht in de jaren 1965-1985.⁵⁹ Desondanks bleek dit nog eind jaren negentig te spelen. Pupillen gaven aan niet echt betrokken te zijn geweest in het proces van de plaatsing. Ze dachten zelf de oorzaak ervan te zijn en waren ze ervan overtuigd dat nu hij of zij weg was uit het gezin, het daar beter ging.⁶⁰

Niet alleen de plaatsing op zich, maar ook overplaatsingen van huis naar tehuis en vervolgens naar een ander tehuis of pleeggezin, was niet bevorderlijk voor de ontwikkeling van het kind. Daarop wees men regelmatig na 1950. Daardoor zou het kind niet een evenwichtig karakter kunnen opbouwen en niet leren om relaties aan te gaan. Later als volwassene zou die persoon weinig vreugdevols in haar of zijn leven kunnen ervaren. Ook interviews van oud-pupillen in de jaren vijftig wezen daarop (zie 3.1). Met de veranderingen in de kinderbescherming en het beleid ten aanzien van het zorgaanbod namen na 1965 die overplaatsingen alleen maar toe. In de jaren tachtig was dat gemiddeld per kind twee tot drie keer na de uithuisplaatsing.⁶¹ Toen binnen de orthopedagogiek de gehechtheidstheorie verder werd ontwikkeld na 1990 kwam vanuit de wetenschap meer aandacht voor de effecten van uithuisplaatsing en de vele overplaatsingen. Afwisseling van en verloop onder personeel kon het aangaan van gehechtheidsrelaties sterk bemoeilijken. Juridische beslissingen zouden meer gebaseerd moeten zijn op denken vanuit het belang van het kind zo klonk het. Dit onderzoek sloot aan bij de inmiddels veranderende opinie dat alleen in uiterste nood een opname in een tehuis tot de mogelijkheden moest horen.⁶²

1.2.5. Visie op kinderbeschermingskinderen

Bepalend voor de behandeling van een uit huis geplaatst kind was de visie op dat type kind. Die was in de eerste twee decennia na de oorlog niet florissant voor wat betreft kinderbeschermingskinderen. Dan werd verwezen naar de afkomst van een kind uit een minderwaardig gezin. Dat deed ook de hierboven genoemde Chorus die de nadruk legde op negatieve invloeden van het gezin van herkomst. Hij doelde op de daar opgedane ervaringen op seksueel gebied.⁶³ Verder had het woord 'voogdij' een negatieve gevoelswaarde, juist omdat zulke kinderen vaak afkomstig waren uit de lagere sociale klasse. Dat bleek ook uit de handelwijze van het Huis voor Onbehuisden in Amsterdam dat verschillende kinderafdelingen had. Een ervan, bedoeld voor voogdijkinderen, droeg de naam 'voogdijafdeling'. Omdat velen daarbij dachten aan zwervers en mensen aan de onderkant van de samenleving veranderde het bestuur de naam.⁶⁴

Die negatieve visie drong tevens door in het spreken over heropvoeding in plaats van opvoeding. Dat was ook het geval bij voogdijkinderen ondanks dat ze doorgaans uit huis waren geplaatst vanwege huiselijke omstandigheden. Kinderen in tehuizen werden over één kam geschoren. Mogelijk dat mede daardoor aan disciplineren meer waarde gehecht werd dan aan affectie en liefde. Zelfs de psycholoog J. Koekebakker, die zich had aangesloten bij de hierboven genoemde rebellenclub die zoveel kritiek op "gestichsopvoeding" had geuit, sprak over opvoedingsinrichtingen als tehuizen die gericht waren op "heropvoeding" en waar de benadering van kinderen met heropvoedingsmethoden diende te geschieden.⁶⁵

Bepaalde kinderen scoorden extra laag op de ranglijst van kinderbeschermers. Tot hen behoorden in ieder geval meisjes die te maken hadden gehad met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Op deze groep werd al in de negentiende eeuw neergekeken en speciaal voor hen stichtte men tehuizen, zoals de protestants-christelijke Heldringgestichten in Zetten. Zulke meisjes hadden bijvoorbeeld verboden seksueel contact gehad, soms leidend tot een zwangerschap, anderen waren seksueel misbruikt. Ze werden toen aangeduid als 'gevallenen'. Ook in rooms-katholieke kring zijn er diverse van zulke tehuizen geweest. Een groot deel behoorde tot de congregatie van

⁵⁸ Rijkse & Blom 1965, 3.

⁵⁹ Van der Ploeg & Scholte 1988, 166; 1996, 31-32; Dimmendaal 1998, 147; Dekker 2012, 171-173.

⁶⁰ Meerdink, 1999, 16-29, 32-37.

⁶¹ *Zwartboek Kinderbescherming* 1970, 10; Van der Ploeg 1990, 29-31; Van der Dungen 1957, 299-301.

⁶² De Groot 2003, 11-13; Schuengel 2016, 224-226.

⁶³ Chorus 1946, 13.

⁶⁴ Rigter 1992, 103-105.

⁶⁵ Koekebakker 1959, 11, 14; Bartels 1980, 1-2.

De Goede Herder. Die had in de jaren vijftig minstens vier tehuizen voor dit type meisje. Daarin werden kinderen geplaatst door particulieren als ouders, predikanten, diaconieën en pastoors, maar ook door de kinderbescherming.⁶⁶

Die negatieve visie ten aanzien van kinderen in opvoedingstehuizen bepaalde ook het denken over de geloofwaardigheid van tehuis- en voogdijkinderen. Tot aan het einde van de twintigste eeuw en vermoedelijk ook daarna nog vaak, werd weinig geloof gehecht aan getuigenissen van zulke kinderen. Ze werden snel beschouwd als onbetrouwbaar en fantast.⁶⁷ Mogelijk nog ernstiger voor betrokkenen zelf is het gevoel van minderwaardigheid waaraan de pedagogische benadering debet kon zijn. Die kon het verdere leven beheersen. Dat kwam naar voren in het onderzoek onder oud-pupillen in de jaren vijftig waarbij de onderzoekster stelden dat allen, ook wie het verder goed was gegaan in het leven, stelden: "wij zijn niet gelukkig, men heeft ons tekort gedaan, wij missen een gevoel van eigenwaarde, van zelfvertrouwen; het leven heeft voor ons weinig waarde."⁶⁸ Enkele kritische kinderbeschermers sloten daarbij aan in 1971: kinderbeschermingskinderen leken door het isolement waarin ze hadden geleefd levenslang "sleutelkinderen van de maatschappij" te blijven.⁶⁹ Dat bracht voor velen met zich mee dat ze zich ervoor schaamden opgegroeid te zijn in een tehuis en er liever niet aan wilden herinnerd worden. Dat bleek uit reacties op verzoeken voor een interview door een voogdijvereniging ten behoeve van onderzoek onder oud-pupillen (zie ook 3.1). Velen reageerden niet. Sommigen motiveerden hun afwijzing van deelname.⁷⁰ Een van hen stelde: "mevrouw, naar aanleiding van uw schrijven van ..., deel ik u mede, dat ik niemand, wie dan ook van uw vereniging ontvang, noch in mijn huis, noch op mijn erf. Ik ben n.l. lang genoeg vertrapt door deze vereniging. U hebt mij geestelijk gebroken."⁷¹

1.2.6. Opstand tegen de Kinderbescherming 1965-1985

De Kinderbescherming werd door ouders en kinderen ervaren als een organisatie waartegenover men zich machteloos voelde. Dat bleek uit onderzoek onder oud-pupillen in de jaren vijftig en de opkomende kritiek op de kinderbescherming in de jaren zestig. Wat filosofen als M. Foucault en E. Goffman in het algemeen stelden ten aanzien van de residentiële zorg, geldt zeker voor de Kinderbescherming en de tehuizen waarin deze kinderen plaatste: wie in die handen viel voelde zich een speelbal van instanties die over je leven beslisten en daarin de dienst uitmaakten.⁷² De kinderbescherming kon in de ogen van ouders gemakkelijk kinderen uit huis halen en vaak ging dat ook plompverloren zowel voor ouders als kinderen. In feite ging het hier om het ineens gevlochten zijn van hulp en recht. De instantie die recht moest spreken was gelijk ook de instantie die hulp moest bieden, waarbij die hulp gedwongen was. En eigenlijk kon hulp onder dwang geen goede hulp zijn, zo stelde men na 1970 al snel vast.⁷³ Die dubbele lading kwam ook tot uitdrukking in onderzoeksrapporten over kinderen en hun ouders, die een rol speelden bij de rechter. Als daarin de kinderbescherming leidend was dan stuitte dat op verzet van betrokkenen, zo stelde een rapport al in 1951. Het ging dan om rapporten van bijvoorbeeld een Ambtenaar voor de Kinderwetten of een voogdijraad. Dat lag heel anders met rapporten van een Medisch Opvoedkundig Bureau dat niet justitieel was en waaraan ouders gemakkelijker hun medewerking gaven.⁷⁴

Het protest tegen de macht van de Kinderbescherming dat in de jaren zestig naar buiten kwam maakte onderdeel uit van een bredere internationale beweging onder vooral jongeren die te hoop liepen tegen instanties die naar hun mening geen oog hadden voor het individu en eenzijdig de dienst uitmaakten. Studenten wilden meer inspraak op universiteiten en gingen over tot het bezetten van universiteitsgebouwen. De antipsychiatrie kwam op. Werkers en patiënten in

⁶⁶ Deetman 2013, 120, 298; Van Heijst et al. 2010, 381, 387, 647-648; Doudart de la Grée 1938; zie ook bronstudie 4 (De Goede Herder).

⁶⁷ Hellinckx et al., 2001, 94-95.

⁶⁸ Alten 1957, 92.

⁶⁹ Hoefnagels et al. 1971, 71.

⁷⁰ Alten 1957, 13-17; Den Otter 1963, 14-17; Janssen 1996, 114-115.

⁷¹ Alten 1957, 23.

⁷² Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 253; Goffman 1961, 48-68.

⁷³ Van Nijnatten 1986, 48-49; Zandvoort 1978, 48-49, 76.

⁷⁴ Leidraad 1951, 2-3.

instellingen trokken samen op tegen alle betutteling en macht over hen. Dat gebeurde in Nederland in bijvoorbeeld de inrichting Dennendal voor personen met een cognitieve beperking. Groepsleiders in kindertehuizen vormden de actiegroep Het Roze Pamflet. Ze wilden meer democratisering waarbij ze opkwamen voor de kinderen in tehuizen. In 1969 kwam dit met het *Zwartboek kinderbescherming*. Dat leverde kritiek op de bevoogding van de kinderbescherming als organisatie: die besliste over kinderen en ouders zonder goed het gesprek aan te gaan.⁷⁵ Jongeren verenigden zich in 1971 in de Belangenvereniging Minderjarigen (BM) en ouders van vaak jongere kinderen in 1974 in de Bond van Ouders van Minderjarigen (BOM), die zich aanvankelijk Bond van Opzijgezette Ouders noemde. Zij drongen aan op inspraak en participatie. Vooral de BM heeft zich ingespannen om misstanden in tehuizen aan de kaak te stellen (zie 3.3).⁷⁶

Tevens werden vanaf 1969 nieuwe op jongeren gerichte hulpverleningsorganisaties opgericht, die zich presenteerden als zeer kritisch ten opzichte van de bestaande Kinderbescherming. Ze zetten hun eigen hulporganisaties op. Het Jongerenadviescentrum (JAC) vertegenwoordigd in vooral de grote steden, is daarvan het meest bekend geworden, mede omdat deze organisatie zich regelmatig voor de rechter moest verantwoorden. Vaak ging het dan om weggelopen kinderen die men op onderduikadressen onderbracht zonder aan ouders, tehuizen en voogden bekend te maken waar. Menig uit een tehuis weggelopen kind vond daar een veilig heenkomen. Jongeren voelden zich daardoor gehoord en kregen zo een stem. Vergelijkbaar met het JAC waren onder meer Release en Sosjale Joenit. In die jaren werden ze aangeduid als alternatieve hulpverlening. Ze werden al spoedig in brede kringen gewaardeerd. Ze konden het werk doen dankzij kleine overheidssubsidies en bleven ernaar streven tegenover de Kinderbescherming een zelfstandige en onafhankelijke positie in te nemen.⁷⁷ In deze alternatieve jeugdhulpverlening en acties van belangengroepen binnen de kinderbescherming, was mishandeling en repressief handelen ten opzichte van pupillen een hot item. Dit thema kreeg ook in de maatschappij steeds meer belangstelling. BM en het JAC werkten hierin veel samen. Uiteindelijk leidden deze acties en de zwartboeken tot het verkleinen van de afstand tussen hulpverlener en cliënt (zie 3.2 en 3.3).⁷⁸

Met deze beweging kwam een proces op gang waarin de kinderbescherming tot een bescheidener positie werd gedrongen. Die kwam tot uitdrukking in het vervagen van het onderscheid tussen bijzondere jeugdzorg en particuliere justitiële tehuiszorg (zie 2.3), resulterend in overhevelen van de laatste van het ministerie van Justitie naar WVC in 1987. Een ander en daarmee verband houdend resultaat was dat steeds meer het accent werd gelegd op de vrijwillige hulpverlening en samenwerking met ouders. De kinderbescherming werd een uiterste middel. Daarmee sloot Nederland zich nu ook in de praktijk aan bij artikel 8 van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind dat deze plaats aan de kinderbescherming had toegekend. Daarin staat in lid 2: "Wanneer een kind op niet rechtmatige wijze wordt beroofd van enige of alle bestanddelen van zijn of haar identiteit, verlenen de Staten die partij zijn passende bijstand en bescherming, teneinde zijn identiteit snel te herstellen."⁷⁹ Bovendien moesten minderjarigen betrokken worden in kinderbeschermingsprocedures. Artikel 799a van de Jeugdwet die per 1 januari 2015 intrad legde dat vast in concrete richtlijnen en eisen.⁸⁰

1.2.7. Een nieuwe Jeugdbescherming 1990-2015

De nieuwe Wet op de jeugdhulpverlening van 1989 betekende een nieuwe koers in de kinderbescherming. Waarop actiegroepen eerder al wezen kreeg nu zijn beslag: meer zelfbeschikking voor cliënten en nadruk op vrijwillige hulp. Als het echt niet anders kon dan was er de mogelijkheid van het inschakelen van de jeugdbescherming. Die diende zich echter te beperken tot het juridische kader zoals verantwoordelijkheid voor de rechtspraak en de jongeren die onder de strafwet vielen. Dit leidde tot een forse reductie van de omvang van de jeugdbescherming, zoals steeds vaker de kinderbescherming werd aangeduid. Een belangrijk punt was dat de jeugd-

⁷⁵ Roeland 1980, 97-99; Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 784, 846-848; Hoefnagels et al. 1971, 69; Tonkens 1999; Bogt & Hibbel 2000, 97-106.

⁷⁶ Dutij 1980, 171, 173; Kagie 1986, 87-89, 132; Hoefnagels et al. 1971, 69, Mulock Houwer 1981, 57.

⁷⁷ Roeland 1980, 102; Rietveld-van Wingerden 2017, 242-243.

⁷⁸ Komen 1999, 49-50.

⁷⁹ Geschiedenis Kinderrechten z.j.

⁸⁰ Bruning et al. 2016, 345-350.

bescherming zich niet meer diende bezig te houden met hulpverlening. De combinatie van hulp en recht vond men een interne tegenstrijdigheid omdat gedwongen ingrijpen nooit echte hulp kon zijn.

De reorganisatie van de jeugdbescherming was een proces dat nog jaren zou duren. Verschillende nota's en publicaties moesten daarvoor input geven zoals *Onderweg naar een nieuwe jeugdbescherming* (1992) van de stuurgroep Heroriëntatie Jeugdbescherming en Reclassering en de in hetzelfde jaar verschenen grondige herziening van het eerder uitgegeven *Normenrapport II* dat een overzicht gaf van beleidspunten voor de Raden voor de Kinderbescherming. Daarvan verscheen weer in 1995 een herziening onder de titel *Werkwijze en Organisatie Primair Proces (WOPP)*. Bij de Raden voor de Kinderbescherming vond een flinke afslanking plaats. De 19 Raden voor de Kinderbescherming werden in 1996 vervangen door één raad, gezeteld in Utrecht, met vijf onderafdelingen die verbonden waren aan de vijf hofressorten die het Nederlands rechtsbestel kende, namelijk Amsterdam, Arnhem, Den Bosch, Den Haag en Leeuwarden.⁸¹ Ook hier vervielen diverse taken waardoor inkrimping voor de hand lag. Voor bijvoorbeeld de toezichthoudende functie kwam nu een aparte toezichthoudende organisatie (zie 7.2). De kerntaak van de Raad werd om tegemoet te komen aan het fundamenteel recht van het kind en daarvoor te waken. De Raad ging meer samenwerken met de kinderrechter en de officier van Justitie, zodat het niet meer van toevallige factoren afhing of een pupil onder civiel- of strafrecht behandeld werd. De Raad kreeg hierbij een adviserende taak.⁸²

De zorg voor de jeugd ging in de jaren negentig deels naar gemeenten en voor een groot deel naar de provincies. Bij gemeenten kwamen het jeugdbeleid en preventie terecht en bij de provincie de verantwoordelijkheid voor de jeugdzorg. Daarvoor stichtten ze in de loop van de jaren negentig Bureaus Jeugdzorg (BJ). Er ontstonden er in totaal vijftien, een in elke provincie en daarnaast drie in de grote steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Het bureau jeugdzorg werd een vorm van eerstelijns hulp dat als één loket moest functioneren. Dat kon kinderen en hun ouders verder doorverwijzen naar meer gespecialiseerde hulpinstanties. Intake en diagnostiek werd een belangrijke taak, terwijl het de bedoeling was die taken goed af te bakenen tegen het functioneren als zorgverlener.⁸³ Bestaande jeugdhulpverleningsinstellingen die in voorgaande jaren al verschillende fusies door hadden gemaakt, gingen eveneens provinciaal werken zoals Stichting Jeugd en Gezin terwijl Pro Juventute intern de bakens had verzet om meer in het bestel te passen.⁸⁴

De eerste jaren functioneerden Bureaus Jeugdzorg tegen de bedoelingen in zelf als zorgaanbieder voor onder andere ambulante zorg en opvoedingsondersteuning. De Wet op de Jeugdzorg van 2005 perkte die zorgfunctie verder in en regelde duidelijker de toegang tot de jeugdzorg. De Provinciale Staten kregen tot taak de planning te regelen van cliëntenstromingen. Desondanks bleven er vele verschillen tussen de Bureaus Jeugdzorg onderling. Wel hadden ze zich inmiddels ontwikkeld tot de enige instantie die voogdij mocht voeren en als plaatsende instelling kon functioneren naast het Nidos dat hetzelfde deed voor alleenstaande minderjarige asielzoekers (ama's). Bureau Jeugdzorg werd daarmee primair een hulpverleningsinstantie, zoals voorheen voogdijverenigingen waren, maar met veel meer taken. Eveneens waren ze particulier, elk had een eigen stichtingsbestuur.⁸⁵

De nieuwste ontwikkeling is de overgang van de gehele jeugdzorg van Bureaus Jeugdzorg naar het loket van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) van de gemeenten in 2015. Daarbij werd een sleutelrol toegekend aan wijkgerichte Centra voor Jeugd en Gezin, ouder-kind-centra en/of wijkteams met ouder-kind-adviseurs. Door hun laagdrempeligheid zouden ze veel beter in staat zijn om ouders te helpen bij de opvoeding en jongeren te ondersteunen met hun vragen over opgroeien en problemen waar tegen ze aanliepen.⁸⁶ Het doel was om hiermee het jeugdstelsel te vereenvoudigen en efficiënter te maken. Uiteindelijk moesten zo de eigen kracht van jongeren en

⁸¹ Cardol & Theunissen 2007,9; Dane red. 2006, 181, 185, 195.

⁸² Ochtmans 1997, 28-29; Dane (red.) 2006, 172, 179-180.

⁸³ Dekker, M. 2016, 17; Dane (red.) 2006, 182-184; Doek & Vlaardingerbroek 2009, 636-638; Van Lieshout et al. 2007, 173-178; *Beleidskader Wet op de Jeugdhulpverlening* 2000, 48-41.

⁸⁴ Komen 1999, 47; Rietveld-van Wingerden 2017, 353-356, 360-361.

⁸⁵ Punselie 2008, 29-32; Harder et al. 2006, 29-30; Van der Linde 2016, 311.

⁸⁶ Van der Linde 2016, 312.

het probleemoplossend vermogen van het gezin en sociale omgeving worden versterkt. Dat had het meeste kansen als bijtijds kon worden bijgestuurd en ingegrepen.⁸⁷

⁸⁷ Bruning et al. 2016, 742-747.

2. Opvoedingstehuizen als zorgverleners

In de hierboven beschreven kinderbescherming hadden opvoedingshuizen tot in de jaren tachtig een spilfunctie. Toenemende kritiek op zowel de kinderbescherming als de kindertehuizen leidden tot veel veranderingen na 1960 toen er bijvoorbeeld meer accent kwam op kleinschalige opvang. Het tehuis werd ook steeds meer als ongewenst beschouwd. Er kwamen alternatieve behandel-mogelijkheden. Een belangrijke ontwikkeling was dat tehuizen steeds minder werden gezien als uitvoerders van kinderbeschermingsmaatregelen. Die rol kwam duidelijker te liggen bij voogdij-instellingen en kinderrechtshouders. Er begon zich een scheiding af te tekenen tussen het toepassen van het recht dat primair bij de kinderbescherming lag en het verlenen van hulp en zorg als de taak van tehuizen. Dit proces begon met diverse onderzoeken in de jaren 1947-1955 naar de kwaliteit van tehuizen en de daar aanwezige differentiatie (2.1). Op basis daarvan werd een nieuwe kinder-beginselenwet in 1961 in het parlement aangenomen (ingevoerd in 1965) die beter de wederzijdse verplichtingen van kinderbescherming en tehuizen regelde evenals een de indeling van tehuizen als zorgaanbieders (2.2). Vervolgens kwam er een ontwikkeling van het beleid ten aanzien van tehuizen op gang waarin het onderscheid tussen gedwongen en vrijwillige hulp vervaagde. Tehuizen werden zo een proeftuin waren voor de scheiding van recht en hulp in de gehele kinderbescherming. Dat proces eindigde met het onderbrengen van de van oorsprong justitiële particuliere tehuizen bij het ministerie van Welzijn Volksgezondheid en Cultuur (WVC) dat in 1989 in de Wet op de Jeugdhulpverlening werd verankerd (2.3). De nieuwe situatie voor tehuizen vanaf 1989 is het onderwerp van paragraaf 2.4.

2.1. Zorgen om de kwaliteit: onderzoek van tehuizen 1947-1955

Direct na de Tweede Wereldoorlog ontstonden grote zorgen over de opvang van kinder-beschermingspupillen in tehuizen. Een kwart van de tehuizen was niet meer bruikbaar vanwege de vele beschadigingen. Vaak ook hadden ze een andere bestemming gekregen.⁸⁸ Er ontstond een nijpend gebrek aan opvangplekken. Dat tekort speelde vooral in de jaren 1945-1950 toen er vele onderkomens werden gevonden die totaal ongeschikt waren (2.1.1). Onderzoek daarnaar resulteerde in het verzoek van het Ministerie van Justitie aan de koepelorganisaties om onderzoek te doen naar de kwaliteit van de residentiële jeugdzorg. Dat resulteerde in drie rapporten (2.1.2-2.1.4). Ondertussen ging de overheid over tot het verstrekken van bouwsubsidies. Het aantal door de overheid goedgekeurde tehuizen steeg in de jaren 1950-1956 van 151 naar 260.⁸⁹

2.1.1. Niet goedgekeurde tehuizen

Mulock Houwer sprak van een noodsituatie direct na de Tweede Wereldoorlog: 50.000 kinderen riepen om hulp. Hij schatte dat het om 20-24 duizend kinderen gingen van ouders die lid waren geweest van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) tijdens de oorlog. De ouders werden opgepakt, berecht en vaak vastgezet in gevangenissen of kampen. Daarnaast waren er vierduizend Joodse kinderen van wie de ouders in de oorlog waren omgekomen, twintigduizend kinder-beschermingskinderen (civiel en strafrechtelijk) en nog eens tienduizend "armenzorg-gevallen".⁹⁰

Over de Joodse kinderen ontfermde zich de Commissie voor Oorlogspleegkinderen en over "armenzorggevallen" kerken, armenzorg en gemeenten. De kinderbescherming stond voor een uitdagende taak met betrekking tot de twee andere zojuist aangegeven groepen. Gebrek aan pleeggezinnen en tehuizen noopte tot het gebruik maken van tehuizen die niet erkend waren door het Ministerie van Justitie. Onderzoek van de maatschappelijk werkster C. Mulder naar deze tehuizen bracht vele misstanden aan het licht. Zij had 79 tehuizen kunnen achterhalen. Ze boden per tehuis opvang aan tien tot honderd pupillen. Ook officiële kinderbeschermingsinstellingen

⁸⁸ Verkaik 1996, 70.

⁸⁹ Koekebakker 1959, 450.

⁹⁰ Mulock Houwer 1946, 23.

plaatsten hier regelmatig kinderen. De situatie was er erbarmelijk: sterk vervuilde onderkomens, meer kinderen in een bed, te kleine leefruimtes, criminele praktijken van incompetente leiding en sterfte als gevolg van verkeerd voedsel. Slechts vijftien huizen kregen het oordeel redelijk in orde te zijn.⁹¹ In een van de tehuizen moesten kinderen slapen met de armen boven hun hoofd aan elkaar gebonden, elders moesten ze op bedspiralen in plaats van matrassen liggen. Schoolhoofden meldden strenge lichamelijke straffen en anderen meldden absurde bedreigingen zoals dreigen om met een schaar "het vogeltje" af te knippen bij jongens die betrappt waren op een seksueel spelletje.⁹²

De privétehuizen die Mulder had onderzocht en waar de verzorging zo belabberd was, betroffen instellingen zonder rechtspersoonlijkheid, dus zonder een vereniging of stichting die juridisch verantwoordelijk was. Die werden in de literatuur wel aangeduid als ongecontroleerde tehuizen. Zij stonden nergens geregistreerd en er was moeilijk te achterhalen hoeveel er waren. Om aan deze situatie een einde te maken is de pleegkinderenwet in 1951 in het parlement aangenomen. Nu dienden ook deze tehuizen aan eisen te voldoen. Datzelfde was het geval met gezinnen die zonder tussenkomst van instanties en overheid pleegkinderen in huis namen. Het doel was om kinderen te beschermen, die door hun natuurlijke verzorgers aan zulke tehuizen of aan pleeggezinnen op ondoordachte wijze waren toevertrouwd of afgestaan. De Voogdijraad werd in 1951 belast met het toezicht erop en wanneer voortgezet verblijf daar in strijd was met het belang van het kind dan kon de Voogdijraad ingrijpen met behulp van de rechtbank.⁹³

Behalve deze ongecontroleerde tehuizen waren er ook tehuizen die kinderbeschermingskinderen opnamen maar formeel niet erkend waren als "uitvoerder van de kindervetten" en dus geen particuliere justitiële inrichting waren. De burgerlijke kindervetwet van 1947 had ook voor deze tehuizen vastgelegd dat ze aan kwaliteitscriteria moesten voldoen.⁹⁴ Zo'n tehuis kon als aangeschakeld tehuis van een justitieel particulier tehuis te boek staan. De Voogdijvereniging Tot Steun werkte op die manier samen met enkele weeshuizen.⁹⁵ Ook vielen tehuizen voor specifieke doelgroepen onder de niet-erkende categorie, zoals een medisch kindertehuis of doveninstituut. Dan moest men er bij elk kinderbeschermingskind dat men er wilde plaatsen, toestemming vragen aan de minister van Justitie. Zulke tehuizen waren wel erkend door andere ministeries, maar niet door Justitie. Dat was een veel grotere groep dan het type tehuis dat Mulder had onderzocht. Zo werden er 1930 11.000 en 6500 minderjarigen met een kinderbeschermingsmaatregel ondergebracht in respectievelijk 116 door het Ministerie van Justitie goedgekeurde en 75 niet goedgekeurde instellingen.⁹⁶ In 1978 spraken de orthopedagogen De Ruyter en Van der Ploeg over een groot aantal niet-erkende tehuizen.⁹⁷

2.1.2. Onderzoek naar differentiatie in tehuizen

Wat het onderzoek van Mulder aan het licht bracht, was veel erger dan gedacht, maar sloot wel aan bij de zorgen die in de jaren dertig waren geuit over de lage kwaliteit van tehuizen.⁹⁸ Vandaar dat de overheid opdracht gaf aan de drie toen bestaande koepelorganisaties in de kinderbescherming om onderzoek te doen naar differentiatie in kindertehuizen. In hoeverre was een kind op zijn plaats in een kindertehuis en konden tehuizen voldoen aan de behoeften van een kind? Als eerste stelde het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming in 1947 een onderzoekscommissie in. Het onderzoek werd uitgevoerd door het Mgr. Hoogveld-Instituut dat al veel onderzoek had gedaan naar de 'rijpere jeugd'. Dat schakelde daarbij het Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie in Nijmegen in dat vooral ervaren was op het gebied van

⁹¹ Mulder 1950, 6-7; Hudig 1955, 33-34; zie ook Rietveld-van Wingerden 2017, 283-284.

⁹² Mulder 1950, 8.

⁹³ Hudig 1955, 26; Dorhout 1955, 114; Dane (red.) 2006, 101-102.

⁹⁴ Zandvoort 1978, 56-57; Dane (red.) 2006, 102-103.

⁹⁵ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁹⁶ Van der Ploeg 1999a, 72-73.

⁹⁷ De Ruyter & Van der Ploeg 1978, 16.

⁹⁸ Mulock Houwer 1931, 88; Rietveld-van Wingerden 2017, 227-229; Dekker 2012, 284.

psychologisch onderzoek van kinderen. In 1951 was het rapport klaar. De onderzoekscommissie bestond uit diverse psychologen naast de latere hoogleraar pedagogiek N. Perquin (zie 2.1.4).⁹⁹

De Centraal Bond (zie 2.1.3) vond de pedagoge Wilhelmina Bladergroen bereid. Ze kreeg de opdracht een onderzoek naar differentiatie in het "inrichtingswezen" te doen, waarbij het vooral moest gaan om "de aard der inrichtingsbevolking in protestants-christelijke inrichtingen".¹⁰⁰ Bladergroen was lector in de kinderpsychologie aan de Rijksuniversiteit van Groningen en directrice van het daaraan verbonden Kinderpsychologisch Instituut, waarvan ze specialisten kon inschakelen in dit omvangrijke onderzoek.¹⁰¹ Het driedelige rapport verscheen in 1959 onder de titel *Verslag van het differentiatie-onderzoek naar de aard van de bevolking der protestants-christelijke inrichtingen*. Het doel ervan was om "te komen tot richtlijnen volgens welke een gezond inrichtingswezen zou moeten worden opgezet, zodat de geestelijke gezondheid van de daarin verblijvende jeugd kan worden gewaarborgd en de opvoeding zo gunstig mogelijke resultaten zou afwerpen."¹⁰²

De Nationale Federatie de Nederlandse Bond tot Kinderbescherming, waarin bijna alle kinderbeschermingsorganisaties vertegenwoordigd waren, gaf in 1950 de opdracht tot onderzoek van het differentiatieprobleem aan J. Koekebakker. Hij was toen directeur van het Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde. Hier formeerde hij een werkgroep om zich heen voor het veldwerk, zoals het ontwikkelen en afnemen van vragenlijsten. De groep bestond uit deskundigen als een diëtiste, kinderarts, econoom en psychiater. De opdracht was onderzoek te doen naar toegepaste methodieken in de "heropvoeding" van kinderen.¹⁰³ Koekebakker was een van de eerste universitair geschoolde psychologen in Nederland. Met deze bagage was hij in de jaren dertig welkom in de wereld van de kinderbescherming waar hij in 1936 Ambtenaar voor de Kinderwetten werd. Hij sloot zich in die jaren aan bij de "rebellclub" die met kritiek kwam op de behandeling in kindertehuizen (1.2.4-1.2.5). In 1947 werd hij privaatdocent toegepaste psychologie aan de Universiteit van Utrecht en in 1950 buitengewoon hoogleraar groepspsychologie aan de Universiteit van Amsterdam.¹⁰⁴

Deze onderzoeken zijn in de decennia erna behulpzaam geweest in het zicht krijgen op de differentiatie in tehuizen. Daarbij ging het om twee typen: interne en externe differentiatie, al zijn ze niet geheel van elkaar te scheiden.¹⁰⁵ Bij de externe vorm was het de vraag in hoeverre het bestand aan tehuizen paste bij de zorg die kinderen nodig hadden en hoe het kind terecht kwam in het voor hem of haar geschikte tehuis. Bladergroen en het Hoogveld-Instituut legden daarop het accent. Koekebakker deed meer met interne differentiatie: In hoeverre slaagden tehuizen erin om tegemoet te komen aan de individuele behoeften van kinderen? Ook het Hoogveld-Instituut deed daarover kritische uitspraken die pas decennia later werden opgepakt. De aanbevelingen vormden belangrijke opdrachten voor de komende decennia, zoals de bezinning op de tehuisopvoeding en de verbetering ervan.¹⁰⁶

2.1.3. Onderzoek van Bladergroen

Bladergroen wilde vooral achterhalen uit welke type gezinnen kinderen afkomstig waren en hoe het stond met hun lichamelijke, intellectuele en emotionele ontwikkeling. Op grond hiervan wilde ze nagaan in hoeverre kinderen in de juiste tehuizen terecht waren gekomen. Daarbij had zij een diversiteit aan tehuizen geselecteerd op grond van verschillende kenmerken zoals grootte, doelgroep (jongens en/of meisjes), ligging (stad of platteland) en type opgenomen jeugd (werkende jeugd, "zwakzinnige" kinderen en "normale" kinderen). Het ging om totaal dertien tehuizen, waaruit 716 pupillen werden geselecteerd. De afwezigheid van dossiervorming in

⁹⁹ *Differentiatie-rapport* 1952, 3-6.

¹⁰⁰ Bladergroen 1959, deel 1, 1; Koekebakker 1959, 11.

¹⁰¹ Bladergroen & Jansen 1959, deel 3, 1.

¹⁰² Bladergroen 1959, deel 1, 1.

¹⁰³ Koekebakker 1959, 11, 14; Roeland 1980, 32.

¹⁰⁴ Van der Linde 2016, 233-234; Bakker et al. 2010, 475-480.

¹⁰⁵ Dimmendaal 1998, 44-45.

¹⁰⁶ Bakker et al. 2010, 483-485; Dane (red.) 2006, 92-96, 99, 104; Mulock Houwer 1981, 56; De Rooy 1981, 106.

tehuizen maakte het onderzoek problematisch omdat zij nu moeilijk gezinnen waaruit kinderen kwamen in kaart kon brengen.¹⁰⁷

De geselecteerde kinderen werden onderworpen aan diverse individuele tests, waaronder een intelligentietest. Ze kon zo concluderen dat de uitslagen van de intelligentietest niet spoorden met het tehuis waarin kinderen waren geplaatst. Degenen met een lage intelligentie belandden in een tehuis voor "normale" kinderen en omgekeerd kinderen met een redelijke hoge intelligentie in een tehuis voor "zwakzinnige" kinderen. Verder deed Bladergroen aanbevelingen ten aanzien van problemen waartegen ze aangelopen was. Tehuizen moesten ten behoeve van de kinderen een nauwkeurige administratie bijhouden. Het beste was als er een centrale registratie kwam in Nederland met daarin de basisgegevens van kinderen. Om tot een goede selectie van kinderen bij de plaatsing in tehuizen te komen diende de overheid ruimer te subsidiëren zodat tehuizen deskundigen hiervoor konden aanstellen. Over de beschikbare typen tehuizen was het onderzoeksteam tevreden, dat paste wel goed in de Nederlandse kinderbescherming. Verder diende de overheid veel meer te investeren in de rijksinspectie zodat tehuizen hun taken beter zouden vervullen.¹⁰⁸

2.1.4. Onderzoek van het Hoogveld-Instituut

Het Hoogveld-Instituut legde in 1952 eveneens het accent op de aansluiting tussen tehuis en kind. Hoe een kind te selecteren en te bepalen welk tehuis het meest in aanmerking kwam voor dat kind? En was er wel genoeg variatie in tehuizen? Als het kind was geplaatst kon het zich er dan thuis voelen? Het had daarvoor elf door het Ministerie van Justitie goedgekeurde tehuizen geselecteerd die gericht waren op "normale jeugd", grotendeels voogdijkinderen. Hoewel ouders de oorzaak van hun uithuisplaatsing waren hadden de kinderen toch vaak gedragsproblemen, zo stelde de onderzoekers. Ze konden het nodige thuis hebben meegemaakt en het verblijf in het tehuis was vaak vervreemdend voor ze. Ze ervoeren het gemis van thuis en waren vaak niet goed op de hoogte van de redenen van hun plaatsing.¹⁰⁹ Decennialang zou dit een probleem blijven (zie 7.1.1).

Net als Bladergroen werkte het instituut met het afnemen van intelligentietests bij kinderen en daarnaast met vragenlijsten om de karakters van de kinderen in kaart te brengen. Ook zij concludeerde dat ernstig verstandelijk beperkte kinderen tussen "normale" kinderen terecht waren gekomen. Daarom was het advies voor deze groep aparte justitiële inrichtingen te stichten. Dat was volgens deze onderzoeksgroep niet nodig voor "neurotisch gestoorde" kinderen. Daarmee doelde men op kinderen met grote psychische problemen die vaak gepaard gingen met gedragsproblemen. Soms lag de oorzaak in het gezin waar ze uit kwamen, zo stelde de werkgroep, maar ook de opvoedingssituatie in een tehuis kon daaraan hebben bijgedragen. Tehuizen moesten daarom aan de eis voldoen dat ze niet neurosen en ernstige gedragsproblemen opwekten.¹¹⁰

Omdat een tehuis ook schade kon aanrichten bij een kind diende er gewerkt te worden aan de verbetering van de internaatsopvoeding, zo stelde het Hoogveld-Instituut. Daarbij moest men werk maken van het indiceren van psychotherapeutische zorg voor kinderen die daarbij baat konden hebben. Bijzonder was dat het rapport de nadruk legde op psychologisch onderzoek voor de plaatsing. Dat zou gunstige effecten moeten hebben. Een betere selectie van pupillen zou er ook voor zorgen dat personeel de opvoedingstaak beter aankon. Daarbij pleitte de commissie voor het regelmatig houden van team- of stafvergaderingen: "Het zal zeker bevorderlijk zijn voor het verscherpen van inzicht zowel over individuele gevallen als voor de te volgen methodiek, wanneer de leiding door geregelde groepsbesprekingen, liefst in het bijzijn van een psycholoog tot meer teamwork komt."¹¹¹ Daarnaast kon dan duidelijk worden of een tehuis wel nodig was. Mogelijk was

¹⁰⁷ Bladergroen 1959, deel 1, 5-10.

¹⁰⁸ Bladergroen 1959, deel 1, 72-81; deel 2, 70.

¹⁰⁹ *Differentiatie-rapport* 1952, 33-35.

¹¹⁰ *Differentiatie-rapport* 1952, 7.

¹¹¹ *Differentiatie-rapport* 1952, 9.

het beter om goede krachten in en rondom het gezin te mobiliseren waarbij goed opgeleide sociaal werkers van nut zouden zijn.¹¹²

2.1.5. Onderzoek van Koekebakker

Koekebakker en zijn team richtten zich vooral op de interne differentiatie. Hoe kon een kindertehuis zelf differentiatie bieden om een goed thuis voor de opgenomen kinderen te zijn. Daarvoor waren 39 tehuizen geselecteerd. De selectie bevatte grotendeels particuliere justitiële opvoedingshuizen en daarnaast ook enkele tehuizen op het bredere gebied van de bijzondere jeugdzorg zoals inrichtingen voor "debielen", internaten voor sociale jeugdzorg en weeshuizen.¹¹³ Meer dan Bladergroen en het Hoogveld-Instituut was Koekebakker op zoek naar de kwaliteit van de kindertehuizen zelf. In hoeverre slaagden zij erin om in te spelen op de diversiteit bij kinderen en hun individuele behoeften? Hij werkte veel met vragenlijsten voor besturen, groepsleiders en andere betrokkenen bij de zorg voor de kinderen. Het onderzoek van kinderen zelf, zoals het Hoogveld-Instituut en Bladergroen uitvoerden, bleef hier grotendeels buiten beschouwing. Het ging bij Koekebakker vooral om de aanbodzijde: kregen de kinderen wel de zorg die ze nodig hadden? Was er voldoende personeel? Hoe was het dagelijks leven in een tehuis? Aan zulk onderzoek was toen en de decennia erna grote behoefte, zeker toen in de jaren zestig meer kritiek op tehuizen kwam. De resultaten van dit team waren alarmerend: grote slaapzalen die overdag op slot waren; kinderen konden zich niet terugtrekken als ze verdrietig waren. Daarnaast was er een kadaverdiscipline, vooral in de grote tehuizen. Het ontbrak aan personeel, zeker ook aan groepsleiders die daardoor werden overbelast. Bovendien waren de groepen te groot. Deze punten kwamen na het verschijnen van het rapport regelmatig terug in discussies. Zij vormden een startpunt voor plannen ter verbetering van de tehuisopvoeding.¹¹⁴

Kreeg de externe differentiatie deels een uitwerking in de nieuwe kinderbeginselenwet van 1961, voor interne differentiatie was meer nodig. Dan ging het onder meer om beter inspelen op de zorgvraag van het individuele kind en flexibel daarin kunnen zijn. Volgens Koekebakker zou het nog vele jaren kosten om daaraan te tegemoet te komen. Met biosociale en andere basisbehoeften van het kind werd geen rekening gehouden. Als zulke zaken ontbraken dan zou het volgens Koekebakker niet mogelijk zijn om een pedagogisch behandelstelsel uit te werken en daarvoor noodzakelijke diagnostiek te ontwikkelen. Ook ontbrak het aan een goed personeelsbeleid en het benutten van deskundigen.¹¹⁵

2.2. Differentiatie in het bestand van kindertehuizen 1952-1965

Uit het onderzoek naar differentiatie in tehuizen bleek dat tehuizen tekort schoten in de zorg die ze boden. Dat had voor een deel ook te maken met onoverzichtelijkheid in het aanbod van tehuizen. Psychiater D. Zuithoff beoordeelde in 1955 de kinderbescherming als een organisatie gekenmerkt door een structuurloze, ongecoördineerde chaos van groepen, personen, instellingen en inrichtingen.¹¹⁶ Voor wat betreft inrichtingen waren er naast de kinderbeschermingstehuizen tehuizen die tot andere ministeries behoorden, waar in toenemende mate kinderen met een kinderbeschermingsmaatregel terecht kwamen. Dat kwam de overzichtelijkheid niet ten goede (2.2.1). De bezinning daarop leidde tot de nieuwe Kinderbeginselenwet van 1961. Die kwam ook tegemoet aan het gesignaleerde gebrek aan goede externe differentiatie (2.2.2).

2.2.1. Ministeries en de bijzondere jeugdzorg

Gebrek aan goede differentiatie had deels te maken met verzuiling maar voor een belangrijk deel ook met verschillende departementen die verantwoordelijk waren voor verschillende tehuizen.

¹¹² *Differentiatie-rapport* 1952, 6-10.

¹¹³ Koekebakker 1959, 24, 450.

¹¹⁴ Koekebakker 1959, 39-190.

¹¹⁵ Koekebakker 1959, 446-447.

¹¹⁶ Coolsma et al. 1980, 189.

Deze versnippering en verkokering nam eerder toe dan af. Er was weinig sprake van samenwerking en gezamenlijke verantwoordelijkheden.¹¹⁷ Eind jaren veertig viel verreweg het grootste deel van de kindertehuizen onder het Ministerie van Justitie en sommige onder de gemeente zoals het Huis voor Onbehuisden in Amsterdam dat ook verschillende kinderafdelingen had. Vergeleken hiermee was de betrokkenheid van de Ministeries van Volksgezondheid en Onderwijs bij kindertehuizen veel minder groot (zie 1.1.3 en 1.1.4). Maar hun invloed nam toe. De vakantiekolonies van voorheen ontwikkelden zich tot Medische Kindertehuizen zoals Kinabu met vestigingen in onder meer Soesterberg en Zeist. Kinabu staat voor Kinderen Naar Buiten. Spoedig voegden zich daarbij onder meer kinderspsychiatrische klinieken.¹¹⁸

Ook het Ministerie van Onderwijs ging over tot het organiseren van tehuizen. Dat waren internaten en kampen voor randgroepjongeren. Al voor de Tweede Wereldoorlog waren er enkele ontstaan. Ze vielen toen onder het Ministerie van Sociale Zaken. De eerdergenoemde kinderrechter De Jongh had zich daarvoor sterk gemaakt. Toen werd gesproken over vakkampen voor "sociaal-labiele" jongens en meisjes. Zij leidden op voor bijvoorbeeld de scheepvaart, landbouw en metaalbewerking.¹¹⁹ Na 1945 kwam dit type voorzieningen weer in de belangstelling. Ook toen beschouwde men ze als niet-justitiële tehuizen. Ouders dienden een behoorlijke geldelijke bijdrage te geven. Verder droegen gemeenten en kerken bij in de kosten op grond van de in de armenwet vastgestelde regels. Wegens het gebrek aan plaatsruimte voor de oudere jeugd, kwamen ook kinderbeschermingspupillen terecht in deze tehuizen. Het doel was om de jongeren vooruit te helpen niet alleen door beroepseducatie, maar ook door wennen aan structuur, regels, tucht en "gezond gemeenschapsleven".¹²⁰

Deze nieuwe tehuizen waren voor een deel het gevolg van een groeiende angst voor morele ontsporing van jongeren als nawerking van de oorlog. Er ontstond een jeugdcultuur waarin muziek een centrale rol kreeg en die zich ging verzetten tegen de traditionele maatschappij. Dat veroorzaakte de nodige zorgen bij kinderbescherming en overheid. Men sprak van "asphaltjeugd" en men wilde preventief ingrijpen om verdere escalatie tegen te gaan.¹²¹ Het Ministerie van Binnenlandse Zaken gaf in 1948 verschillende opdrachten om onderzoek te doen naar het verschijnsel "verwildering van de jeugd".¹²² Een van de onderzoekers was de pedagoog M.J. Langeveld, die in 1952 met zijn rapport kwam. Het algemeen gevoel was dat als er niets met deze jongeren werd gedaan, men zich zorgen moest gaan maken over de toekomst van Nederland. Langeveld wees op het veranderende geestelijk klimaat in Nederland na de oorlog waarin volgens hem jongeren teveel vrijheden kregen en hun dagen op straat doorbrachten.¹²³

De opvang van deze jongeren kreeg de aanduiding VBS-kampen en -internaten. VBS stond voor Vorming Buiten Schoolverband. Daaruit ontstonden tehuizen die tot in de jaren zeventig en tachtig hebben bestaan zoals De Rank in Groningen, De Zandbergen in Losser, Sparrenheid in Driebergen, De Hertenkamp in Hollandsche Rading, Hollands Glorie in Dordrecht en De Kuil in Beekbergen.¹²⁴ Daarnaast ontstond in 1952 het Ministerie voor Maatschappelijk Werk dat zeggenschap kreeg over een deel van de residentiële jeugdzorg. Dat Ministerie kreeg bij de oprichting als taak mee de desintegratie in de samenleving tegen te gaan, vooral door daarin goede krachten te benutten en te stimuleren. De beroepsgroep van maatschappelijk werkers zou daarin een cruciale rol moeten spelen.¹²⁵ Diverse tehuizen die behoorden tot het gebied van de vrijwillige jeugdzorg kregen nu onderdak bij dit ministerie. Dat gold niet alleen voor de VBS-internaten maar ook voor weeshuizen, tehuizen voor ongehuwde moeders en hun kind, opvanghuizen als die van het Leger des Heils en een aantal katholieke kindertehuizen.¹²⁶ Deze instellingen voor bijzondere jeugdzorg

¹¹⁷ Dimmendaal 1998, 43-45.

¹¹⁸ Haeck 1959, 176-187; Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 1, 12, 526-527.

¹¹⁹ De Graaf 1982, 23-36, 131; Rietveld-van Wingerden 2017, 186-187.

¹²⁰ Mulock Houwer 1946, 14-15; Komen 1956, 132; Hellinckx & Pauwels 1984, 71; Hartog 1968, 7-9, 29-31.

¹²¹ Rigter 1992, 17-18; Bogt & Hibbel 2000, 65-70; Dekker 2012, 292.

¹²² Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, deel 1, 653.

¹²³ Bakker et al., 2010, 376-377; Verkaik 1996, 68.

¹²⁴ Tilanus 1997, 56; Prins et al. 1952, 4-5, 32-33; Mulock Houwer 1946; Schreuder 1964, 82-88; De Graaf 1982, 65-84.

¹²⁵ Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, deel 1, 650-651; Van der Linde 2016, 270.

¹²⁶ Van der Linde 2016, 270-272; Oosterhuis en Gijswijt-Hofstra 2008, deel 1, 650-654

gingen vallen onder de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg. Men ging die aanduiden als Bijzondere Jeugdzorg (BJ) in Internaatverband.¹²⁷

De naam van het Ministerie van Maatschappelijk Werk is diverse keren gewijzigd: in 1965 in CRM (Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk), in 1982 WVC (Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur), in 1994 VWS (Volksgezondheid, Welzijn en Sport). Dit ministerie werd een belangrijke speler op het gebied van de residentiële jeugdzorg. Uiteindelijk werden in 1987 alle particuliere justitiële tehuizen overgeheveld naar dit ministerie.¹²⁸ Voor het zover was, moest er heel wat gebeuren om de kloof tussen het systeem van gedwongen en vrijwillige plaatsingen in tehuizen te dichten. De Beginselenwet van 1961 was een eerste stap in die richting.

2.2.2. Kinderbeginselenwet van 1961 en differentiatie

In de jaren vijftig kwam een proces op gang waarin voogdijverenigingen regelmatig de tehuizen op het gebied van bijzondere jeugdzorg benutten zoals de VBS-internaten en omgekeerd sociale diensten en hulpverleningsinstanties bewust gebruik maakten van justitiële kindertehuizen. De kinderbeginselenwet van 1961 effende daarvoor verder het pad door nadrukkelijk aan te geven dat bij plaatsing van kinderen de behoefte of vraag belangrijker was dan bijvoorbeeld identiteit of type tehuis. Bovendien kwam er een nieuwe kostensystematiek voor alle inrichtingen op het gebied van de jeugdzorg. Daarmee ontstond een flinke administratie zowel voor de tehuizen als voor de ministeries.¹²⁹ Daarnaast hielp deze wet om een betere indeling van tehuizen te hebben, waarvoor de verschillende onderzoeken naar differentiatie bouwstenen hadden aangereikt.¹³⁰

Tabel 3. Typen tehuizen in de Beginselenwet van 1961¹³¹

Hoofdcategorieën	Subcategorieën
1. Opvangtehuizen	
2. Observatietehuizen	
3. Inrichtingen voor opvoeding	normale minderjarigen
	werkende normale minderjarigen
	doorgang naar gezinsverpleging
	zwakzinnige minderjarigen
	werkende zwakzinnige minderjarigen
	ongehuwde moeders en haar kinderen
	behandeling
	vakopleiding
4. Inrichtingen voor Buitengewone Behandeling	

Hoofdcategorie 1: opvangtehuizen

Opvangtehuizen waren in de praktijk ontstaan. Het Leger des Heils had ze in verschillende steden. Amsterdam had hiervoor zijn Huis voor Onbehuisden. Ook katholieken hadden hun eigen opvangtehuizen. Grotendeels hoorden ze tot de vrijwillige sector.¹³² Voor de justitiële particuliere opvangtehuizen stelde deze wet enkele regels. Direct opnemen en korte wachttijden behoorden daartoe. Wachttijden mochten niet langer dan een maand zijn, waarbij twee keer een maand verlenging mogelijk was. Ze waren bedoeld voor kinderen van alle leeftijden, maar het vermoeden was dat hier vooral oudere jongens en meisjes terecht zouden komen omdat voor hen altijd moeilijk een plek te vinden was.¹³³

¹²⁷ Brantjes 1955, 50-52; Komen 1956, 132.

¹²⁸ De Haan & Duyvendak 2002, 191-199; Van der Linde 2016, 270-271.

¹²⁹ Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 21-22; Delfos 1980, 34-38; *Wegwijzer* 1965, 58-59; Dekker 2012, 317-322.

¹³⁰ *Differentiatie-rapport* 1952, 71-83.

¹³¹ *Wegwijzer* 1965, 22-24.

¹³² Van der Linde 2016, 270-272.

¹³³ *Wegwijzer kindervetgeving* 1965, 22-23.

Hoofdcategorie 2: observatiehuizen

Observatiehuizen bestonden al langer. Pedologische instituten zoals die van de Vrije Universiteit en de Katholieke Universiteit in Nijmegen vervulden die functie al voor 1940, maar daarbij ging het specifiek om de vrijwillige zorg en om kinderen met ontwikkelingspsychologische en psychiatrische problemen.¹³⁴ Daarnaast waren er Rijksobservatiehuizen die behoorden tot de sector van Rijksinstellingen (zie 1.1.2). Sommige observatiehuizen hoorden thuis in de particuliere justitiële sector, zoals het katholieke tehuis Maria Immaculata in Bloemendaal. De belangrijkste reden bij opname was onhandelbaarheid, vaak op gebied van seksualiteit en gehoorzamen. Vaak kwamen de meisjes vanuit een ander tehuis waar men geen raad met ze wist. In de jaren 1959-1962, dus voor de invoering van de beginselenwet, was de gemiddelde opnameduur daar 34 maanden. Velen bleven er tot hun meerderjarigheid.¹³⁵ Zoals dit tehuis functioneerde was niet de bedoeling van de nieuwe wet. Observatiehuizen dienden om voor te sorteren voor een bepaald tehuis of bepaalde behandeling en dienden een beperkte opnameduur te hebben van gemiddeld vier maanden. Zij moesten zich vooral richten op onderzoek van de persoonlijkheid van minderjarigen en het op grond daarvan vaststellen van een opvoedingsplan en voor zover nodig een behandelingsplan. Het Hoogveld-Instituut had ervoor gepleit dat elk kind eerst een observatieperiode zou krijgen om een gepast tehuis voor een kind te zoeken. De beginselenwet stelde vast dat dit alleen diende te gebeuren bij kinderen voor wie een interne en veelzijdige observatie nodig was. Dat kon in een observatiehuis. Dan moesten aan het tehuis deskundigen als psychiaters, pedagogen, psychologen en maatschappelijk werkers verbonden zijn.¹³⁶ Aparte observatiehuizen werden minder belangrijk omdat vooral de wat grotere tehuizen, zelf een observatieafdeling inrichtten en daarvoor deskundigen aanstelden. Zo hielden ze dit werk in eigen hand, en daarbij ook de kinderen.¹³⁷

Hoofdcategorie 3: Inrichtingen voor opvoeding

Inrichtingen voor opvoeding waren verreweg het grootst in aantal. Daarom lag differentiatie in subgroepen hier voor de hand. Bovendien ging het om subgroepen die zich in de praktijk al hadden uitgekristalliseerd. Normale minderjarigen, de eerste subgroep, vormden de grootste groep. De tweede en vijfde subgroep, werkende minderjarigen, was een groeiende groep. In 1950 waren er tien tehuizen voor deze doelgroep en in 1956 was dat gestegen tot 38 op een totaal van respectievelijk 157 en 276 tehuizen.¹³⁸ Daarna bleven ze populair. De meeste hoorden tot de particuliere justitiële sector, sommige tot de vrijwillige jeugdzorg.¹³⁹ De eerste van dit type zijn op heel beperkte schaal in de jaren 1926-1940 ontstaan. De eerder genoemde kinderrechter De Jongh was ook hiervan de drijvende kracht, net als bij kampen en tehuizen voor randgroepjongeren (zie 2.2.1). Het doel was om jonge mensen meer vrijheid te geven in wonen en werken en daarbij toch voldoende bescherming en een lichte begeleiding te geven. Ieder had een eigen kamer en dat was toen een bijzonderheid. Het ging om aparte meisjes- en jongenshuizen met een maximale bezetting van 25 per huis.¹⁴⁰ Na 1945 kwamen ze opnieuw in de belangstelling toen men een nijpend gebrek ervoer aan plaatsen in tehuizen voor jeugd van vijftien jaar of ouder. Een tehuis voor werkende en studerende jongeren was dan een redelijk goedkope oplossing, want er was minder personeel nodig. Ze waren vooral in de grote steden te vinden. Een rapport uit 1978 besprak negen tehuizen voor werkende en studerende jongeren in Amsterdam zoals Op Dreef, De Amstelborgh en Karspel.¹⁴¹

De behoefte aan dit type tehuis, was er ook in de zorg voor jeugd met een lichte cognitieve beperking (subgroep 5). Deze tehuizen voor werkende minderjarigen speelden ook een belangrijke rol in het vergemakkelijken van de overgang van een jongere naar de vrije maatschappij. Dat was bijvoorbeeld het geval met het meisjeshuis De Brug van Tot Steun. Regelmatig nam dat meisjes

¹³⁴ Rietveld-van Wingerden 2017, 143; Rietveld-van Wingerden 2006b, 91-92; Dijkema & Heiner 2006, 167-172; Verkaik 1996, 29, 40-41; Hellinckx & Pauwels 1984, 27-28.

¹³⁵ De Natris 1972, 12, 20-21, 88-82.

¹³⁶ *Wegwijzer* 1965, 81-82 (Uitvoeringsbesluit Kinderbescherming, artikelen 90-94).

¹³⁷ Van der Ploeg 1986b, 143-147.

¹³⁸ Koekebakker 1959, 450.

¹³⁹ Prins et al. 1952, 119.

¹⁴⁰ Rietveld-van Wingerden 2017, 182-185.

¹⁴¹ *Rapport van de projectgroep Tehuizen voor Werkende en Studerende Jongeren in Amsterdam*, 1978.

op afkomstig uit bijvoorbeeld de Heldringstichtingen om ze voor te bereiden op participatie in de samenleving.¹⁴² De doorgangshuizen (derde subgroep), gericht op doorstroming naar pleeggezinnen, waren een oud verschijnsel. Hoenderloo was er in de negentiende eeuw al mee begonnen. Tot Steun hield die functie tot in de jaren zestig, terwijl Hoenderloo die toen al lang had losgelaten al bleef het nog lang de aanduiding "doorgangshuis" voeren. De opnameduur was gemiddeld anderhalf jaar.¹⁴³ Door veranderingen in bekostiging, toewijzingssystematiek en toename van kinderen met ernstige problematiek verdween dit type al snel na de invoering van de beginselenwet in 1965. Zwakzinnige minderjarigen, de vierde subgroep, was een groep die voor een groot deel onder de vrijwillige sector viel, maar nu een justitiële variant kreeg. Het Hoogveld-Instituut had hiervoor in zijn differentiatie-rapport gepleit. Voor deze doelgroep kwamen zelfs ook tehuizen voor werkende jeugd, de vijfde subgroep. Tehuizen voor ongehuwde moeders en hun kinderen, subgroep 6, behoorden eveneens vaak tot de vrijwillige jeugdzorg, maar kreeg nu ook justitiële variant. Dat wilde dus zeggen dat die opvang boden aan tienermoeders die met een uitspraak van de rechter werden opgenomen. Het zou niet lang meer duren voor het onderscheid tussen vrijwillig en gedwongen bij tehuizen op de achtergrond schoof.

Vrij nieuw was de zevende subgroep, tehuizen die het accent op behandeling legden. Daarbij doelde men op minderjarigen die een psychotherapeutische behandeling nodig hadden.¹⁴⁴ Ook die instellingen hadden een lange geschiedenis. Vaak kwamen hier kinderen terecht met ernstige gedrags- en opvoedingsmoeilijkheden. Daartoe behoorden bijvoorbeeld Harreveld en de Rekkense inrichtingen.¹⁴⁵ De achtste en laatste subgroep van categorie 3 waren tehuizen waar jongeren een vakopleiding konden volgen, zoals Neerbosch en Hoenderloo. Op het terrein vond het onderwijs plaats en daar waren ook de werkplaatsen te vinden. Neerbosch kreeg al in de negentiende eeuw bekendheid met zijn drukkerij, die tot ver na 1945 heeft gefunctioneerd. Na 1965 ging men ze vaker aanduiden als vakinternaat. Toen werd ook de doelgroep nader gespecificeerd: jeugdigen die in hun vrije tijd, school, beroepsopleiding en vrije tijd waren vastgelopen. Daarbij ging het vooral om persoonlijkheidsvorming gecombineerd met socialisatie. Het doel was jongeren te helpen door een combinatie van opvoeding, scholing en beroepsvorming om op eigen benen te staan.¹⁴⁶

Hoofdcategorie 4: Inrichtingen voor Buitengewone Behandeling

De Inrichtingen voor Buitengewone Behandeling waren bedoeld voor een veel kleinere groep. Het Instituut Hoogveld had hiervoor gepleit.¹⁴⁷ Hier konden zeer moeilijk opvoedbare en sociale onaangepaste minderjarigen terecht voor wie een gewone opvoedingsinrichting geen haalbare kaart was. Dat gold ook voor kinderen die veroordeeld waren voor een misdrijf, maar waarbij duidelijk was dat er een gebrekkige ontwikkeling of een ziekelijke stoornis van geestvermogens was. Voor deze laatstgenoemde groep ontstond zo naast de Rijksinstellingen een variant in een particuliere vorm. In de praktijk werden deze tehuizen spoedig aangeduid als ZIB (Zeer Intensieve Behandeling).¹⁴⁸

Deze verdeling in vier hoofdcategorieën werd ook toegepast op de Rijksinstellingen. Zij vormden slechts een klein deel van de justitiële inrichtingen. Tegenover de 275 particuliere justitiële jeugdinrichtingen stonden in 1965 slechts negen Rijksinrichtingen. Voor jongens waren dat toen het Lloyd-Hotel in Amsterdam, de Hey-Acker in Breda, Eikenstein in Zeist, Den Engh in Zeist, Overberg in Amerongen en Op de Berg in Amersfoort. Eikenstein kreeg de functie als observatiehuis en Overberg als opvang- en observatiehuis. Den Engh en Op de Berg boden buitengewone behandelingen. Voor meisjes waren er Het Kasteel in Montfoort in Utrecht, De

¹⁴² Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

¹⁴³ Rietveld-van Wingerden 2017, 16; Koekebakker 1959, 450; zie ook Haeck 1959, 64.

¹⁴⁴ *Wegwijzer* 1965, 80-83.

¹⁴⁵ Koekebakker 1959, 450.

¹⁴⁶ Van de Ploeg 1988, 5-6; Van Spanje 1975, 86.

¹⁴⁷ *Differentiatie-Rapport* 1952, 76-77

¹⁴⁸ *Wegwijzer* 1965, 13, 22-25; Delfos 1980, 34-38; Dimmendaal 1998, 46; Van der Hooft 1997, 97.

Hunerberg in Nijmegen en De Lindehorst in Zeist. De Hunerberg werd bedoeld voor buitengewone behandeling en De Lindehorst voor observatie.¹⁴⁹

De beginselenwet kwam zo tegemoet aan de behoefte om een betere differentiatie in het aanbod van tehuizen te krijgen (externe differentiatie). Nog voor de invoering ervan in 1965 regelde de overheid tevens meer bevoegdheden voor zichzelf om veranderingen door te voeren. Dat kwam naar voren in een door de minister in 1962 rondgestuurde circulaire, waarin hij de invoering van het normatief subsidiestelsel uitlegde. Hij ging meer de regie voeren en eisen stellen, op straffe van onthouding van subsidie. Dit betekende een forse trendbreuk met het verleden. Met het hanteren van de subsidiekraan kon de overheid meer de regie in handen nemen. Er kwam daarna een forse afslanking van de capaciteit in de residentiële zorg, waaraan overigens ook vele andere factoren bijdroegen.¹⁵⁰

2.3. Vervaging verschillen tussen justitiële en niet-justitiële kindertehuizen 1965-1989

Het verschil tussen de gedwongen opnames in het kader van de kinderbescherming en vrijwillige jeugdzorg was in 1948 groot. Mulock Houwer deed toen al een oproep die kloof te dichten.¹⁵¹ Het zou vervolgens enkele decennia duren voor dat formeel beter was geregeld. De beginselenwet van 1961 was daarin een eerste stap door vooral de taken van plaatsende en zorgbiedende instellingen uit elkaar te trekken en nader te omschrijven. In feite werden zo tehuizen uit het justitieel circuit getrokken (2.3.1). Al snel werden daarna actiegroepen actief die ageerden tegen de bevoogding van de kinderbescherming en de nadruk legden op de vrijwilligheid. Dat stimuleerde om juist vrijwilligheid in de jeugdzorg te prevaleren boven dwang (2.3.2). Vanaf 1970 ontstond een proces dat al snel "harmonisatie" werd genoemd en erop was gericht om dat onderscheid voor wat betreft tehuizen tussen vrijwillige en gedwongen hulp op te heffen (2.3.3). Dat proces was in 1989 grotendeels afgerond.

2.3.1. Scheiding plaatsende instanties en tehuizen

Tehuizen hadden tot taak zorg te verlenen en daarover regelmatig verantwoording af te leggen aan de plaatsende instantie door verslagen te sturen. Dat stelde de beginselenwet van 1961 verplicht voor wat betreft kinderbeschermingskinderen. Die plaatsende instanties waren dan de voogdijvereniging, de kinderrechter en in uitzonderingsgevallen de Raad voor de Kinderbescherming (zie 1.2.1. en 1.2.2).¹⁵²

Soms trad een tehuis zelf als plaatsende instantie op. Dan sprak dit over "eigen pupillen" en "gestichtsvoogdij". Een tehuis plaatste dan kinderen in het eigen tehuis of in een pleeggezin. Voor 1940 kwam dat soms voor en toen vond men dit al ongewenst. Eigen belangen konden dan gaan prevaleren en kinderen konden slachtoffer worden van beslissingen van eenlingen. De in 1953 ingevoerde pleegkinderenwet verbood dit en de nieuwe beginselenwet van 1961 werkte dit verder uit: plaatsing en zorg bieden mochten niet in handen van dezelfde instantie zijn. Daarin speelden vanuit de overheid gezien ook de kosten mee: het gevaar was dat kinderen langer in een tehuis verbleven om onderbezetting tegen te gaan.¹⁵³ Het was niet langer mogelijk dat een voogdijvereniging tevens functioneerde als bestuur van een of meerdere tehuizen, zoals Tot Steun. Dat gold ook voor het omgekeerde: tehuizen die een aparte voogdijstichting of -vereniging hadden opgericht die kinderen in het eigen tehuis kon onderbrengen. Dat was zo in De Ranitz in Groningen waar de vereniging Doorgangshuis functioneerde en waar de directeuren optraden als voogden voor acht procent kinderen in het tehuis omstreeks 1965. Zoiets was ook het geval in Neerbosch

¹⁴⁹ *Wegwijzer 1965*, 26-27.

¹⁵⁰ Verslag directie Kinderbescherming 1961-1963, 3; Roeland 1980, 96; Goede 1980, 121; Mulock Houwer 1961, 15-16; Rietveld-van Wingerden 2017, 324.

¹⁵¹ Hellinckx & Pauwels 1984, 66.

¹⁵² Roeland 1980, 76; *Wegwijzer 1965*, 78-79; Dimmendaal 1998, 142.

¹⁵³ *Verslag Directie Kinderbescherming 1969-1970*, 64-65, 96; Zandvoort 1978, 30.

waar voor dit doel de Voogdijvereniging Van 't Lindenhout functioneerde. In de jaren zestig en zeventig kwam een einde aan deze constructie.¹⁵⁴

In feite was de kinderbeginselenwet van 1961 een eerste poging om hulp en recht van elkaar te scheiden. Tehuizen moesten zorg en hulp bieden en niet "uitvoerder van de kindervetten" zijn, zoals ze voor die tijd werden aangeduid. En omgekeerd, plaatsende instellingen als voogdijverenigingen, moesten alleen uitvoerder van rechterlijke beslissingen zijn: voogd zijn van het kind en dat op grond van een juridische uitspraak onderbrengen op een goede plek.¹⁵⁵ Een voordeel van deze scheiding was de invoering van momenten van wederzijdse verantwoording over individuele pupillen over hun behandeling en voortgang. Formeel waren er over en weer driemaandelijks verslagen over een kind nodig. Voor tehuizen betekende dat extra administratief werk. Tevens dienden de plaatsende instanties hun pupillen en hun (pleeg)ouders regelmatig te spreken, waarvoor men maatschappelijk werkers in dienst had. Zeker voor het geval het tehuis een kind niet goed behandelde kon hiermee een kind in ieder geval een soort uitlaatklep krijgen.¹⁵⁶ Zoals met veel regels het geval was, stond of viel dit met de inzet en betrokkenheid van de instanties en professionals die dit moesten oppakken.

De strakke scheiding tussen plaatsing en zorg verlenen droeg er ook aan bij dat lang verblijf van een kind in een tehuis moeilijker werd. Wat voor 1960 nog vaak gebeurde dat een kind tot de meerderjarigheid in de tehuis verbleef nam daarna sterk af (zie 3.1). Bovendien namen plaatsende instanties vaak het initiatief kinderen onder te brengen in de vrijwillige sector. Dat kon nu omdat de plaatsende instelling verantwoordelijk bleef voor een kindbeschermingskind.¹⁵⁷ Het gaat hier vooral over justitiële pupillen voor wie de overheid nadere beschermende maatregelen nam. In de vrijwillige jeugdzorg waren wel instanties die kinderen plaatsten, maar uiteindelijk waren de ouders hiervoor verantwoordelijk. Plaatsende instanties waren bijvoorbeeld kerken of vertegenwoordigers daarvan, RIAGG, GGD en sociale diensten van gemeenten. Ze waren formeel niet gebonden aan de beginselenwet met haar eisen ten aanzien van plaatsende instanties op gebied van bijvoorbeeld toezicht houden op de pupil, ouders en thuissituatie.¹⁵⁸

2.3.2. Alternatieve hulp en afname tehuisplaatsingen

De opkomende democratiseringsbeweging na 1965 (zie 1.2.6) zorgde voor veel kritiek op de zorgverlening van kindertehuizen. Dat gold zeker voor de tehuizen die te boek stonden als particuliere justitiële residentiële zorg. Die kwamen niet toe aan goede zorg juist omdat ze een verlengstuk waren van de kindbescherming. Gedwongen hulp kon geen goed hulp zijn, zo was de gedachte. Bovendien namen tehuizen vaak het denken van de kindbescherming over in hun visie op het kind, waarbij voogdijkinderen en meisjes met seksuele problemen vaak onderaan de pikorde stonden (zie 1.2.5). Daardoor was er een machtsdenken in tehuizen en teveel bevoogding waarvan pupillen de dupe waren. Deze kritiek kwam zowel van pupillen zelfs als van groepsleiders. In dit klimaat ontstonden diverse vormen van alternatieve hulpverlening en opvangplekken. Pupillen vonden hier een gewillig oor voor hun klachten en frustraties over onder meer het geweld en straffen in kindertehuizen. Het eerste in 1969 verschenen zwartboek meldde dat er maar liefst 18.500 kinderen in tehuizen verbleven die waren geplaatst door de kinderrechter of maatschappelijke instellingen. De actievoerders stelden dat die zorg zeer onvoldoende was en beriepen zich daarbij op een enquête onder groepsleiders: kinderen werden niet gehoord en geïnformeerd, voelden zich rechteloos, beschouwden het verblijf als een straf en waren moedeloos omdat ze al vele jaren opgenomen waren en weinig perspectief hadden. Ze spraken daarbij over "emotionele moorden" en "geestelijke verwaarlozing".¹⁵⁹

¹⁵⁴ Bronstudie 5 (Kinderdorp Neerbosch); Dimmendaal 1998, 142; Koekebakker 1959, 241, 493; Roeland 1980, 49; Rietveld-van Wingerden 2017, 353-355.

¹⁵⁵ Goede 1980, 121; Dekker 2012, 55, 57.

¹⁵⁶ *Wegwijzer* 1965, 78, 83 (resp. art 68 en 83); Alten & Slop 1966, 16, 40; *Jeugdbescherming* 1971, 41.

¹⁵⁷ Roeland 1980, 83; Junger-Tas 1981, 16-17.

¹⁵⁸ Van den Bergh 1990, 93; Junger-Tas 1983, 22.

¹⁵⁹ *Zwartboek Kinderbescherming* 1970, 5, 10-12, 21.

In dit klimaat ontstonden diverse alternatieve jeugdhulpinstanties zoals het JAC, de Sosjale Joenit en Release (zie 1.2.6).¹⁶⁰ Jongeren kregen daarmee een stem en voelden zich gehoord en gerespecteerd. De hulp die pupillen er ontvingen bleken al snel van goede kwaliteit te zijn. Het Amsterdamse JAC ging bijvoorbeeld intensief samenwerken met het Paedologisch Instituut van de VU in Amsterdam. Dat was toen net begonnen met het Ambulatorium (1967) voor ambulante begeleiding. Professionals daarvan gingen spreekuur houden in het gebouw van het JAC.¹⁶¹ (Gezins)voogdijverenigingen sloten bij deze trend aan door hun eigen adviesbureaus te openen voor jongeren en hun gezinnen in de jaren zeventig. Dan betrof het vrijwillige hulp. Daar was een lage drempel en geen wachtlijst.¹⁶² Deze alternatieve instellingen twijfelden net als de actiegroepen als de Belangenvereniging van Minderjarigen (BM) aan het nut en positieve effect van kindertehuizen. De overtuiging groeide dat een tehuis geen goede plek was om op te groeien. Het Hoogveld-Instituut wees er al op in 1952 (zie 2.1.4).¹⁶³ Het besef drong door dat zeker jonge kinderen niet in een kindertehuis hoorden. De voorkeur ging uit naar pleegzorg en ambulante hulp. Dat was in een tijd dat in de jaren vijftig het belang van ouders voor opgroeiende kinderen sterk onder de aandacht kwam dankzij onder meer psychologen als John Bowlby met zijn gehechtheidstheorie (zie 4.2.1).¹⁶⁴

In de vrijwillige hulp die voogdij- en gezinsvoogdijverenigingen met hun eigen adviesbureaus gingen bieden hadden zij deskundigheid in huis in de vorm van hun maatschappelijk werkers. Daarmee hielpen ze de kloof tussen vrijwillige en gedwongen hulp van de kinderbescherming te overbruggen.¹⁶⁵ Op hun beurt begonnen instanties op het gebied van vrijwillige jeugdzorg huishulp te bieden. Daardoor werden ze interessant voor de kinderbescherming die de overstap wilde maken naar meer ambulant werken. De stichting Boddaert, die zich richtte op dagopvang van kinderen en begeleiding van ouders, was sinds 1903 in Amsterdam actief maar kreeg nu landelijke betekenis. In dezelfde periode gingen pedagogen zich daarop richten en methodes voor gezinsbehandeling ontwikkelen zoals hometraining en programma's als *Family Work* en *Family First*. Tevens ontstonden er verschillende tussenvormen tussen gezin en tehuis in de vorm van dagopvang, leefgroepen, gezinsvervangende tehuizen, weekinternaten, gezinshuizen, Browndalehuizen naast de Boddaert tehuizen.¹⁶⁶ Een gezinshuis stond onder leiding van een echtpaar als vervangende ouders. Browndalehuis was een eengezinswoning in een normale woonwijk. Daarin werd zoveel mogelijk als een gewoon gezin geleefd. Het was kleinschaliger dan een gezinshuis.¹⁶⁷

Zo kregen plaatsende instanties een verruiming van de keuzemogelijkheden bij de plaatsing van een pupil. Vanwege het negatieve imago dat de kinderbescherming kreeg, werd men ook gemakkelijker in het plaatsen van kinderen in tehuizen die niet als kinderbeschermingstehuis te boek stonden. De overgangen tussen de justitiële kinderbescherming en de bijzondere jeugdzorg werden vloeiend. Jeugd met een kinderbeschermingsmaatregel kwam nu vaker terecht in tehuizen die op het gebied van de bijzondere jeugdzorg lagen, zoals De Kuil in Beekbergen en Hollands Glorie in Dordrecht, terwijl omgekeerd het percentage "vrije plaatsingen" in kinderbeschermingstehuizen verder toenam van 19,5 procent in 1960 naar 45,4 procent in 1978.¹⁶⁸ Deze toename van vrije plaatsingen ging hand in hand met de afname van gedwongen plaatsingen. Dat zette zich de jaren zestig in en ging daarna versneld verder van 74 procent in 1971 naar 51 procent in 1981.¹⁶⁹

Gaandeweg nam het aantal kinderen in de residentiële zorg af.¹⁷⁰ Deze afname van tehuisplaatsingen kwam ook in andere sectoren voor zoals instituten voor kinderen met een lichamelijke of zintuiglijke beperking en tehuizen voor senioren. Die afname was ook beleid van de overheid, voor wie de kosten van de intramurale zorg flink opliepen. Residentiële zorg was verreweg de

¹⁶⁰ Rietveld-van Wingerden 2017, 242-243.

¹⁶¹ Van Bavel & De Smet 1980a, 148-151; Komen 1999, 49-50; Rietveld-van Wingerden 2006c, 208.

¹⁶² Junger-Tas 1981, 9.

¹⁶³ *Differentiatie-Rapport* 1952, 76.

¹⁶⁴ Bruning & Punselie 2003, 78-80.

¹⁶⁵ Komen 1999, 51; Roeland 1980, 102.

¹⁶⁶ Zandvoort 1978, 111-114; Roeland 1980, 131-132; Gualthérie van Weezel & Waaldijk, 1985, 293; Rietveld-van Wingerden 2017, 352.

¹⁶⁷ Willemse 1997, 395; Dekker 2012, 55-56.

¹⁶⁸ Koomen 1999, 51; Roeland 1980, 119, 125.

¹⁶⁹ Roeland 1980, 125; Junger-Tas 1981, 12; *Verslag Directie Kinderbescherming* 1969-1970, 67-69.

¹⁷⁰ Dimmendaal 1998, 49; Doek & Van Vlaardingerbroek 2009, 295.

duurste vorm van hulp. Deze ontwikkeling droeg eraan bij dat na 1975 in diverse bezuinigingsrondes vele kindertehuizen hun deuren sloten. Het aantal uithuisplaatsingen nam daarna echter weer toe, ondanks dat de meerderjarigheidsgrens in 1988 daalde van 21 naar 18 jaar. De toename was vooral te danken aan meer toekenningen van OTS en een nieuwe groep hulpvragers als Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers (AMA's).¹⁷¹

2.3.3. Harmonisatie: particuliere justitiële kindertehuizen naar WVC

De zorg voor bedreigde jeugd was zo steeds meer een oerwoud geworden van regelingen. Verschillende partijen waren primair verantwoordelijk voor bepaalde tehuizen. De betaling van verpleegkosten van kinderen in eenzelfde tehuis konden uit verschillende potjes komen. Het hing daarbij af van het ministerie waaronder het tehuis viel en wie de plaatsende instantie was. Steeds vaker werd verwezen naar de nadelige effecten van de verkokering en versnippering in het zorgaanbod als gevolg van het slecht samenwerken van de verschillende ministeries.¹⁷² Nadat de overheid opvoedingstehuizen steeds meer was gaan subsidiëren, tot volledig in 1971, bracht die een proces op gang om in het aanbod meer eenheid te brengen. Men ging daarbij spreken van harmonisatie. Een in 1974 ingestelde commissie onder leiding van G. Mik (Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnsbeleid – GIWJ) deed in haar *Startnotitie* (1974) voorstellen voor een ingrijpende stelselherziening van het brede terrein van de jeugdhulpverlening. De commissie signaleerde tal van knelpunten waarvoor in de toekomst oplossingen moesten worden gevonden. De kritiek van actiegroepen vormde hierbij een inspiratiebron.¹⁷³

Het doel van de harmonisatie was om een groot deel van de jeugdhulpverlening te onttrekken aan de juridische sfeer. Dat was in lijn met het voorstel van de jurist J. Wiarda in 1971 in zijn rapport *Jeugdbeschermingsrecht*.¹⁷⁴ Zijn collega C. Hoefnagels drong in datzelfde jaar erop aan om de kinderbescherming fors in omvang te beperken. Die zou alleen moeten optreden als alle mogelijkheden van niet-justitiële jeugdwelzijnszorg waren benut. Hij riep tevens op om dwangduur en verblijfsduur flink in te korten. Dwangduur had betrekking op de duur van de opgelegde maatregel. Bij gezinsvoogdij was die toen gemiddeld 3,75 jaar en voogdij over een kind 8,75 jaar. Verblijfsduur, het aantal jaren dat een pupil in een tehuissetting verbleef, was toen 4,5 jaar, waarbij de meeste kinderen in drie verschillende inrichtingen verbleven.¹⁷⁵ Zijn oproep had effect. Vooral de verkorting van de verblijfsduur werd een kernpunt in het overheidsbeleid. Die ontwikkelde zich van 16,1 maanden per tehuis in 1974 tot 12,1 in 1986. De slagkracht van de ambulante zorg nam toe, waarin subsidies een sturingsmiddel waren. Daarnaast zag men meer deskundigheid in kindertehuizen als een belangrijk middel om de verblijfsduur te verkorten en kwaliteit van de zorg te verbeteren.¹⁷⁶

In 1978 verscheen het eindrapport van de commissie GIWJ: *Jeugdwelzijn. Naar een samenhangend beleid*. Dat stelde dat regionaal werken van belang was en eveneens het benutten van andere hulp dan residentiële zorg om het gebruik ervan terug te brengen. Daarbij wees de commissie op het psychisch belastende werk voor het personeel in tehuizen door onregelmatige werktijden en veel confrontaties met probleemgedrag.¹⁷⁷ Bovendien was in de ogen van de commissie de scheiding tussen justitiële (particuliere) tehuizen en die van WVC inmiddels achterhaald. Gaandeweg was zo een omschakeling gaande die in 1987 werd geëffectueerd met de overgang van de particuliere justitiële tehuizen naar WVC.¹⁷⁸ Die werd vastgelegd in de in 1989 in het parlement aangenomen Wet op de Jeugdhulpverlening. Die overheveling gold niet voor de

¹⁷¹ Dekker 2012, 93-100.

¹⁷² Harder et al. 2006, 25; Dimmendaal 1998, 43.

¹⁷³ Visser 1980, 178-179; Startnota 1974, 24-28; Coolsma et al. 1980, 193-194.

¹⁷⁴ *Jeugdbeschermingsrecht* 1971, 142-144.

¹⁷⁵ Hoefnagels et al. 1971, 9-13.

¹⁷⁶ *Startnota* 1974, 28-31; Verslagen Directie Kinderbescherming 1974-1986.

¹⁷⁷ *Jeugdwelzijn* 1976, 39-40.

¹⁷⁸ *Jeugdwelzijn* 1976, 41; *Financieel overzicht jeugdhulpverlening* 1984, 18-19; Zandberg 1999, 89-90.

rijksinstellingen. Die werden nu aangeduid als Justitiële Jeugdinrichtingen (JJI). Die bleven onder Justitie en waren primair bedoeld voor het straffen van kinderen van ouder dan 12 jaar.¹⁷⁹

Tehuizen werden in dit proces van harmonisatie geconfronteerd met twee beleidslijnen. Allereerst de regionalisatie waarbij zij werden gedwongen alleen opvang te bieden aan kinderen in de eigen regio. Vele moesten als gevolg daarvan de deuren sluiten. Het andere proces was verbetering van de aansluiting tussen verschillende vormen van hulp waardoor bijvoorbeeld inkorting van de verblijfsduur kon plaatsvinden. Die greep de overheid tegelijk aan om een flinke bezuiniging door te voeren. Men sprak dan van het zo-zo-zo-beleid: de hulp moest zo dicht mogelijk bij huis plaatsvinden, zo goedkoop mogelijk zijn en zo kort mogelijk duren.¹⁸⁰ Pleegzorg, ambulante hulp en de verschillende vormen van gezinshuizen vaak in het alternatieve circuit (zie 2.3.3) konden daarbij helpen. Vele tehuizen sloten, waarbij koude sanering werd toegepast (vrijgevallen plaatsen mochten niet meer bezet worden). Dat proces leidde ertoe dat alleen jeugd in tehuizen terecht kwam die elders was vastgelopen en voor wie een tehuis dan de laatste strohalm was.¹⁸¹

Daarnaast ging men meer werk maken van de al decennialange klacht van pupillen dat de overgang van het tehuis naar de vrije maatschappij veel te groot was. Oud-pupillen brachten in de jaren vijftig en zestig naar voren dat ze na ontslag niet wisten waar ze heen moesten en daarin niet werden begeleid.¹⁸² Ook Junger-Tas signaleerde dat terugplaatsing naar huis in gezinnen waar uiteenlopende problemen waren vaak een doffe ellende was en sommige oud-pupillen een zwervend bestaan op straat gingen leiden.¹⁸³ Nu begonnen vele tehuizen met aparte afdelingen die een intensieve begeleiding boden aan jongeren om zelfstandig te kunnen functioneren en zelf beslissingen te nemen. Naast deze zelfstandigheidstrainingen ontstonden kamerbewonings- en kamerbegeleidingsprojecten op verschillende niveaus, zoals in een afgescheiden deel van het tehuis zelf, op het terrein van de instelling of in aangekochte panden in de stad.¹⁸⁴

2.4. Kinderen en tehuizen onder nieuwe jeugdwetten 1989-2015

Het plan van de sinds 1970 ingezette harmonisatie was om daarin ook tehuizen die onder de gezondheidszorg vielen mee te nemen, maar dat lukte niet. Wat wel lukte was om hulp en recht uit elkaar te halen en de verantwoordelijkheid voor particuliere opvoedingstehuizen bij het Ministerie van Justitie weg te halen.¹⁸⁵ De nieuwe Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 sanctioneerde dat. Die legde tevens vast dat de organisatie van de jeugdzorg van de rijksoverheid naar de provincie overgeheveld moest worden. De Bureaus Jeugdzorg als plaatsende instanties speelden hierin een rol. Zij kregen onder meer de functie van plaatsende instantie (zie 1.2.7).¹⁸⁶ Deze wet van 1989 kreeg niet alleen gevolgen voor de reorganisatie van de jeugdhulpverlening, maar resulteerde ook in een verandering in werken van de residentiële jeugdzorg. Tehuizen kregen een specifieke taak in onderscheid van andere vormen van hulp (2.4.1). Bovendien ontstond een duidelijker onderscheid tussen regionale en landelijk werkende tehuizen (2.4.2). Daarnaast waren er ingrijpende veranderingen nodig om verschillende vormen van hulp op elkaar te laten aansluiten (2.4.3) en dat in behandelprogramma's tot uitdrukking te laten komen (2.4.4).

2.4.1. Tehuizen: van bezemwagen naar hulpverlening

Willemse typeerde in 1993 de Wet op de Jeugdhulpverlening als een kentering in de tehuisopvoeding. Die had zich sinds 1965 ontwikkeld tot een laatste strohalm als niets meer hielp en een bezemwagen om ernstige gevallen van de straat te houden. Nu was die zorg dan eindelijk

¹⁷⁹ Komen 1999, 24, 47; Doek & Vlaardingebroek 2009, 292; Visser 1980, 178-180; Zandvoort 1978, 65, 98-100, 118-119.

¹⁸⁰ Dekker, M. 2016, 38-39; Roeland 1980, 149.

¹⁸¹ Willemse 1997, 395; Dekker 2012, 55-56.

¹⁸² Alten 1957; Den Otter 1963.

¹⁸³ Junger-Tas 1983, 75.

¹⁸⁴ Van Raay 1980, 167; Van Montfoort & Tilanus 2007, 147; Dekker 2012, 55-63; Kagie 1986, 120-122; Dimmendaal 1998, 256.

¹⁸⁵ Waalwijk 1980, 202-206; Van Nijnatten 1986, 49-50.

¹⁸⁶ Dane (red.) 2006, 169-170; Harder et al. 2006, 25-30.

gepromoveerd naar een onderdeel van de keten van mogelijkheden voor hulpverlening bij de opvoeding. Daardoor was er meer afstemming mogelijk op de behoefte aan zelfstandigheid van het kind. Zo kon dit hulpaanbod ook meer een gezins- en opvoedingsondersteunende betekenis krijgen. Dat was al de bedoeling sinds 1975, maar nu kon men daarvan eindelijk de vruchten plukken. Het accent was verschoven naar de meest problematische kinderen.¹⁸⁷ Vaak ging het dan om psychosociale problematiek. 55 procent was in 1992 jongen, de gemiddelde leeftijd twaalf. Bovendien ging de doorstroming sneller. In 1992 was de verblijfsduur (in eenzelfde tehuis) gemiddeld dertien maanden.¹⁸⁸

De residentiële zorg had nu een doel gekregen dat duidelijk anders was dan dat van ambulante zorg. De wet van 1989 legde dat vast. Ambulante zorg moest gericht zijn op relatieniveau, en daarom kon dat het best plaatsvinden in de thuissituatie. Residentiële zorg had nu een specifieke doel om door middel van de geboden leefsituatie de stagnerende deviante ontwikkelingsgang van de jeugdige een halt toe te roepen. Diagnostiek was nu van extra belang om dit onderscheid op cliëntniveau te maken.¹⁸⁹ Deze omschakeling hield onder meer in dat empowerment meer centraal kwam te staan. Het activeren van de mogelijkheden van de cliënt diende daarbij voorop te staan. Daarbij was vraaggestuurd werken een vereiste.¹⁹⁰ Dit betekende ook dat bij opnames betere diagnostiek nodig was en daaraan mankeerde het vaak. De neiging bestond om het kind of de jongere de onderzoeksmolen te besparen met als gevolg dat er dan gebruik gemaakt werd van verouderde en onvolledige gegevens.¹⁹¹

Na jarenlange klachten en kritiek op de residentiële zorg kwam er nu ook meer onderzoek naar de effectiviteit van behandelingen, waarin onderzoeksinstituten en universiteiten participeerden. Eerder hadden Knorth, Van der Ploeg en Smit daarvoor al gepleit. Zij signaleerden in 1990 dat doelen van een tehuis of een leefgroep vaak niet spoorden met doelen op individueel niveau. Daarom pleitten ze voor meer planmatig werken met het accent op de behoefte en de vraag van de pupil.¹⁹² Het *evidence based* onderzoek was begin jaren 2000 inmiddels goed ingeburgerd. Daarmee ontwikkelde de jeugdzorg en in het bijzonder de residentiële zorg zich als een markt, die te controleren was.¹⁹³ Intussen ging de sterke afname in residentiële plaatsen gepaard met groeiende wachtlijsten.¹⁹⁴

2.4.2. Landelijke en regionale residentiële zorg

Tehuizen dienden zo dicht mogelijk gevestigd te zijn bij de woonplaatsen van de minderjarigen en hun ouders. Dat vormde een kernpunt in het in de jaren zeventig op de rails gezette zo-zo-zo beleid. De wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 herhaalde dat: "Hulpverlening vindt plaats in de minst ingrijpende vorm, zo dicht mogelijk bij de plaats waar de jeugdige duurzaam verblijft en gedurende een zo kort mogelijke periode en voldoet overigens aan de eis dat zij voor de jeugdige de meest aangewezen is te achten."¹⁹⁵ Dat had in voorgaande jaren geleid tot vele sluitingen van tehuizen vanwege structurele onderbezetting in gebieden waar ze ruim vertegenwoordigd waren, zoals op de Veluwe. Enkele tehuizen konden goed het hoofd boven water houden omdat ze tegen het beleid in pupillen uit het hele land aantrokken. Vaak was dat omdat ze een speciaal aanbod hadden. Met dit argument verzochten ze de overheid toestemming om als landelijke residentiële zorginstelling te mogen functioneren. Dat werd gehonoreerd.

Een onderzoek uit 1993 gaf aan waarom ze die uitzonderingspositie hadden gekregen. Daarbij ging het om de volgende tehuizen: De Ambelt (Zwolle), De Driehoek (Zwolle), Jongerenhuis Hoenderloo (Hoenderloo), Instituut 't Wezeveld (Twello), De Leo-Stichting (Borculo), De Widdonck (Heibloem), DGVJ De Stuw (Utrecht), Jongenshuis Harreveld (Lichtenvoorde), Beukenrode (Doorn), Jeugddorp

¹⁸⁷ Willemse 1993, 133-134; Dekker 2012, 66.

¹⁸⁸ Knorth & Van Duyn 1992, 9; Van der Ploeg, 1999a, 81-86.

¹⁸⁹ Knorth 1992, 29-30.

¹⁹⁰ Clarijs 2014, 39-40.

¹⁹¹ Knorth & Van Duyn 1992, 10-11.

¹⁹² Van de Ploeg 1990, 35-39; Knorth & Smit 1990, 13-28; Willemse 1990, 115-126.

¹⁹³ Dekker, M. 2016, 125, 130-134, 171-172.

¹⁹⁴ Harder et al. 2006, 27.

¹⁹⁵ Wet op de Jeugdhulpverlening 1989, art. 23.

De Glind (Barneveld), De Brink (Stevensbeek), Nieuw Veldzicht (Apeldoorn), BJ Holland Zuid (Dordrecht), MKT Kinabu (Zeist) en MKT Apeldoorn (Apeldoorn). Een behoorlijk deel ervan onderscheidde zich vooral door de behandeling van jongeren met extreme problematiek op psychosociaal gebied en gedrag. Vaak ging het om jongeren vanaf twaalf jaar met (rand)delinquent gedrag en drugsproblematiek. Ze hadden bovendien doorgaans een uitgebreid hulpverleningsverleden. Een deel was er geplaatst op basis van een justitiële maatregel. Daaronder waren nogal wat jongeren met een niet-westerse achtergrond. Enkele andere instellingen hadden om andere redenen een landelijke betekenis, namelijk twee MKT-tehuizen (Medische Kindertehuizen) waar vooral kinderen in de basisschoolleeftijd verbleven. BJ Holland Zuid specialiseerde zich met een opleiding voor de scheepvaart. De Stuw en De Driehoek waren landelijke instellingen vanwege hun gereformeerde signatuur.¹⁹⁶

In het zojuist genoemde onderzoek van landelijk werkende jeugdhuizen varieerde de gemiddelde verblijfsduur per tehuis van een half jaar in Beukenrode tot bijna drie jaar in De Widdonck.¹⁹⁷ De grootte van de tehuizen varieerde eveneens. De tien grote tehuizen boden binnen de instelling onderwijs aan, de vijf kleinere deden een beroep op scholen in de buurt. De grote instellingen waren mede daardoor meer herkenbaar als inrichting.¹⁹⁸

2.4.3. Crisisopvang, langdurige tehuiszorg en multifunctionele organisaties

In de jaren negentig sloten nog vele andere residentiële instellingen hun deuren. De trend om zoveel mogelijk jeugd ambulant te helpen zette zich verder door. De mogelijkheden voor crisisopvang werden uitgebreid.¹⁹⁹ Die was gelokaliseerd in uiteenlopende voorzieningen. Jonge kinderen stroomden vanuit de crisisopvang zoveel mogelijk door naar pleeggezinnen en oudere jeugd naar de kinder- en jeugdpsychiatrie, maatschappelijke opvang of in instellingen voor jeugd met een lichte verstandelijke beperking.²⁰⁰ In de jaren negentig vonden ook diverse fusies plaats met als doel het bijeenvoegen van uiteenlopende zorgfuncties in een multifunctionele organisatie (MFO). Zo'n instelling ging bijvoorbeeld residentiële zorg combineren met het bieden van dagopvang, ambulante zorg en pleegzorg.²⁰¹ Sinds halverwege de jaren tachtig was dit beleid verder uitgewerkt om verkokering in de jeugdhulpverlening tegen te gaan. In een MFO kon men veel beter inspelen op en aansluiten bij de behoeften van jeugdigen aan hulp en ondersteuning, waarbij sprake was van meer continuïteit in het hulpaanbod.²⁰²

Meer dan ooit verschoof het accent naar preventie en vroegtijdige hulp maar meer dan ooit moest men ook constateren dat met alle maatregelen het aantal kinderen dat een beroep deed op residentiële jeugdzorg eerder toe- dan afnam. Dat was vooral in de jaren 1997-2005 het geval. In 2005 werden nog steeds zo'n 25.000 kinderen opgenomen in residentiële voorzieningen, doorgaans voor korte tijd. Eveneens verdubbelde het aantal kinderbeschermingsmaatregelen en het aantal jeugdigen in JJI's. De tehuizen konden dit in beperkte aan, omdat er nog steeds een tendens was naar verkorting van de verblijfsduur. Ondertussen namen de wachtlijsten toe.²⁰³ Hoewel het in de jaren tachtig ingezette zo-zo-zo beleid na 1990 verder werd doorgezet, kwam er op één punt een belangrijke wijziging. Het gevolg was namelijk geweest dat jongeren talloze overplaatsingen meemaakten die haaks stonden op het algemene doel om continuïteit in de zorg en opvoeding te realiseren. Vandaar dat in de jaren negentig diverse vormen van intensieve en zo nodig langdurige residentiële hulp ontstonden. Die werden vaak uitgevoerd op de oude terreinen waar school, beroepsvorming, wonen en vrije tijdsbezigheden waren gecombineerd. Zij functioneerden op het grensgebied van speciaal onderwijs, kinder- en jeugdpsychiatrie, justitiële voorzieningen en instellingen voor licht verstandelijk beperkten.²⁰⁴

¹⁹⁶ Van Haaster et al. 1993, 87-90, 174-176, 132.

¹⁹⁷ Van Haaster et al. 1993, 98.

¹⁹⁸ Van Haaster et al. 1993, 135-138, 172-173.

¹⁹⁹ Van Montfoort & Tilanus 2007, 82, 141-183.

²⁰⁰ Van Montfoort & Tilanus 2007, 143.

²⁰¹ Van Montfoort & Tilanus 2007, 83-84; Dekker 2012, 671-672.

²⁰² Bijl 1996, 7.

²⁰³ Van Montfoort en Tilanus 2007, 97-98; Harder et al. 2006, 11, 26-27.

²⁰⁴ Van Montfoort & Tilanus 2007, 147

2.4.4. Protocollen en regulering

Na 1996 werd tehuiszorg steeds meer beschouwd als een radertje in een totaalaanbod. Van belang daarbij was om de hulpvraag helder te krijgen en daarop juist in te spelen.²⁰⁵ Men ging dan ook meer werken met programma's voor onderscheiden doelgroepen en bijbehorende protocollen en modules als bouwstenen voor een programma.²⁰⁶ De zorgaanbieders werden gestimuleerd om hun zorgaanbod weer te geven in een aantal modules. Bureaus Jeugdzorg hadden dan meer in handen om te bepalen welke plek het beste aansloot bij de hulpvraag die een minderjarige had.²⁰⁷ Het ideaal was om zo goed materiaal te hebben voor de ontwikkeling van een programma voor een individueel kind waarbij de vraag van het kind centraal stond. Dat moest een antwoord zijn op de toenemende kritiek ook uit het buitenland op het overwegend denken vanuit organisaties en problematisch gedrag waarbij het kind zelf over het hoofd werd zien. Ook kinderen zelf klaagden daarover.²⁰⁸ Deze aanpak vormde tegelijkertijd een middel om de financiën te beheren en instellingen onderling te vergelijken, nu de financiering ging aan de hand van te leveren producten (modules en programma's) en niet meer naar functie in het behandelaanbod. In 2003 was het aantal modules gestegen tot 1500 en dat aantal steeg daarna verder.²⁰⁹

In dit meer planmatig werken werden tevens evaluatiemomenten ingebouwd om effecten te meten. De overstap werd gemaakt naar een meer systeemtheoretisch perspectief.²¹⁰ Groeiende wachtlijsten en plaatsgebrek gingen echter als stoorzender fungeren. Instellingen moesten vaker jongeren weigeren als er sprake was van meervoudige problematiek die moeilijk in te passen viel in het beschreven aanbod. Het kon zelfs gebeuren met deze krapte op de "markt" van de zorgaanbieders, zoals men nu tehuizen en ander hulpaanbod ging noemen, dat de hulpvraag van een jongere werd omgebogen. Men probeerde een jongere dan geplaatst te krijgen in een module waarin nog wel plaats was.²¹¹

Dit werken met verschillende hulpvarianten stimuleerde om opnieuw te zien of tehuizen te onderscheiden zijn in verschillende typen die samenhangen met het zorgaanbod. Het voorstel daartoe kwam van de Commissie Harmonisatie van Normen. Die stelde een tweedeling voor. Enerzijds tehuizen die primair pedagogische hulp boden: permanente begeleiding in het dagelijks doen en laten om zo te stimuleren tot groei en ontplooiing. Daartoe behoorde ook investeren in relatie met thuis en wegwerken van cognitieve achterstanden. De andere groep tehuizen verleenden dan meer intensieve hulp: helpen oplossen van dieperliggende gedrags- en psychosociale problemen. Daarin waren weer twee graden onderscheiden, naast hulp aan de grote groep ook aan een kleinere groep met zeer intensieve hulp. Met deze driedeling wilde men de hele residentiële zorg in kaart kunnen brengen.²¹² Er was een markt ontstaan van vraag en aanbod met als belangrijke vraag hoe de daarmee ontstane wachtlijsten ingekort konden worden.

²⁰⁵ Van der Ploeg 1999a, 84-85; De Ruyter 2000, 7-8.

²⁰⁶ Bijl 1996, 3-5; Tilanus 1997, 311; Van Rooijen 2000, 7-8.

²⁰⁷ Harder et al. 2006, 38-40; Van Rooijen 1999, 7, 15, 20-22.

²⁰⁸ Clarijs 2014, 50

²⁰⁹ Van Montfoort & Tilanus 2007, 103-105; Clarijs 2014, 56-58.

²¹⁰ Zandberg 1999, 92-93; Harder et al. 2006, 27

²¹¹ Harder et al. 2006, 48-50; 66-73; Van Yperen & Van Geppen 1997, 66-72.

²¹² Van de Ploeg 1999a, 83-85; Van Montfoort & Tilanus 2007, 298-301; Beleidskader Wet op de Jeugdhulpverlening 2000, VII.

3. Geweld in tehuizen: verwaarlozing, mishandeling en misbruik

Geweld tegen kinderen is een eeuwenoud probleem. Het vormde ook een belangrijke reden voor het ontstaan van de kinderbescherming in 1905, die gericht was op het beschermen van kinderen tegen ouders. Daarbij ging de aandacht in het bijzonder uit naar de onderste lagen van de bevolking waar armoede een bedreigende factor vormde. Dat mishandeling en verwaarlozing ook in kindertehuizen voorkwamen is lange tijd een blinde vlek geweest. Toen er in 1926 enkele publicaties verschenen over mishandeling en misbruik in rooms-katholieke tehuizen en internaten werden die dan ook nauwelijks geloofd.²¹³ Het duurde vele jaren voor dit thema op de agenda kwam.²¹⁴ Deze paragraaf begint met een weergave van de manier waarop oud-pupillen in de jaren vijftig misstanden naar buiten brachten. Daarna volgt de maatschappelijke aandacht ten aanzien van dit geweld ontstond en hoe daarbij kindertehuizen in het vizier kwamen. Tot slot komen de in de literatuur meest genoemde vormen van geweld tegen kinderen aan de orde.

3.1. Oud-pupillen in 1950-1960 over hun ervaringen in tehuizen

In het verleden is onderzoek onder oud-pupillen verricht om te weten te komen hoe zij de jaren in een kindertehuis of pleegzorg hebben ervaren en of die jaren hen ook iets goeds hadden gebracht voor hun latere leven. Deze onderzoeken brengen aan het licht hoe ervaringsverhalen van oud-pupillen van belang zijn om zicht te krijgen op het opvoedingsklimaat en de behandeling in tehuizen. Wat nog meer opvalt is hoe de onderzoekers uiterst voorzichtig bleven in het benoemen van geweld en misstanden.

3.1.1. *Kritisch durven terugblikken*

Vanaf 1911 is regelmatig onderzoek gedaan naar oud-pupillen van voogdijverenigingen die in een pleeggezin of een tehuis verbleven. Doorgaans lag het accent op hoe zij zich in het verdere leven hadden kunnen redden en hoe dat een resultaat was van de tehuisopvoeding. Voor directies en besturen vormde dat een maatstaf voor het succes van de behandeling. Het laatste onderzoek van dit type werd in 1951 gepubliceerd. In zulk onderzoek was men op zoek naar het percentage van de oud-pupillen dat men als "geslaagd" kon aanmerken. Bij "geslaagd" dacht men bijvoorbeeld het kunnen stichten van een gezin en zelf de kost kunnen verdienen. Doorgaans was dat het geval bij zo'n zeventig procent.²¹⁵

Een uitzondering vormde het beperkte onderzoek (onder 31 voogdijpupillen) van twee secretaresses van voogdijraden, de juristen M.J.A. Sark-Schim van der Loeff en H.G. Veth in 1933. Zij vroegen daarin ook nadrukkelijk naar hoe oud-pupillen de opvang in hun jonge jaren hadden ervaren. Daarover waren de onderzochte personen niet positief. Ze voelden zich in de steek gelaten door predikanten en voogdijverenigingen van wie ze dachten dat juist zij naar hen zouden omzien. De beide dames kregen echter een stortvloed van kritiek over zich heen uit de wereld van de kinderbescherming: het gaf geen pas om oud-pupillen te vragen naar hun oordeel over de voogdijvereniging en de verleende zorg. Op zijn minst hadden ze navraag moeten doen bij de betreffende voogdijverenigingen of de verschaft informatie van oud-pupillen wel klopte.²¹⁶ Er was weinig vertrouwen in pupillen als getuigen en klaarblijkelijk veranderde dat niet als ze als volwassenen in de samenleving een plek hadden gevonden (zie ook 1.2.5).

Het onderzoek van Veth en Sark heeft stimulerend gewerkt in de jaren vijftig in ander onderzoek onder oud-pupillen. In 1957 en 1963 kwamen de maatschappelijk werksters I. Alten en G.H.J. den Otter met hun resultaten. Zij hadden vooral gewerkt met interviews en vragenlijsten. Daarin hanteerden ze kritische vragen naar hoe de respondenten de geboden zorg hadden ervaren en hoe tevreden ze daarover waren. In voorzichtige woorden kwam daarin ook geweld aan de orde.

²¹³ Bakker 2013, 305; Dohmen 2010

²¹⁴ Dijkstra & Swets-Gronert 1989, 25.

²¹⁵ De Blois 1951, 52; Rietveld-van Wingerden 2017, 168-169.

²¹⁶ Sark-Schim van der Loeff & Veth 1933; Een gewraakt onderzoek 1933; Rietveld-van Wingerden 2017, 235.

3.1.2. Onderzoek van Alten en Den Otter

Ida Alten deed onderzoek naar oud-pupillen van de vrijzinnig-protestantse voogdijvereniging Tot Steun. Daar was ze in 1941 aangesteld als inspectrice zoals sindsdien in voogdijverenigingen aangestelde maatschappelijk werkster werden genoemd. Het was haar taak toezicht te houden op de kwaliteit van de zorg die de vereniging bood en liet bieden aan haar pupillen in pleeggezinnen en tehuizen. Haar boek verscheen in 1957; het onderzoek zelf was in de jaren 1950-1953 uitgevoerd. De voor dit onderzoek aselekt gekozen 160 pupillen waren opgegroeid in de jaren 1920-1940 in pleeggezinnen, van wie ongeveer de helft gemiddeld een jaar in een van de doorgangshuizen van Tot Steun had doorgebracht.²¹⁷ Die huizen waren kleinschalig, 24 pupillen was het maximum, en apart voor meisjes en jongens van verschillende leeftijden 6-14 jaar of 15 jaar en ouder. Meer dan de helft was behoorlijk kritisch op de tehuizen: ongeschikt en autoritair personeel, onvoldoende verzorging met betrekking tot kleding en voeding en groepsgevoel dat niet deugden of pesterig waren. Een man stelde: "Toen ik 17 was, zette men mij tussen een troep homo-sexuelen, oplichters en dieven, om wat op te knappen."²¹⁸ Een vrouw had er spijt van voor wat ze toen andere meisjes had aangedaan. Daarnaast waren ze uiterst bang geweest voor de isoleercel en het niets doen in afzondering. Het emotioneerde hen nog toen ze er zoveel jaren na dato over vertelden. Vele geïnterviewden waren van mening dat ze er geen gevoel van eigenwaarde hadden kunnen ontwikkelen. Meisjes klaagden vooral over de directrice. Ze waren bang voor haar geweest evenals voor haar bestraffingen als ze niet goed hun best deden. De jongens waren over hun directeur juist wel tevreden.²¹⁹ Hoewel de pupillen opgroeiden voor 1940, kunnen we aannemen dat waarover pupillen klaagden ook in de jaren vijftig speelde en mogelijk ook nog daarna.

Tabel 4. Klachten van oud-pupillen over de tehuizen van voogdijvereniging Tot Steun (1957)²²⁰

	Jongens (41)	Meisjes (42)	Totaal
Slechte voeding	6	16	22
Slechte kleding	6	17	23
Gebrek aan hartelijkheid	14	21	35
Te grote strengheid	14	21	35
Ongeschikt personeel	13	19	32
Benadeling door de groep	12	18	30
Negatieve beïnvloeding door de groep	5	19	24
Gebrek aan aanvaarding door de groep	11	12	23

In dit onderzoek gaven in totaal 83 oud-pupillen, 42 vrouwen en 41 mannen, hun oordeel over de residentiële zorg van Tot Steun. De overige respondenten waren direct in een pleeggezin geplaatst. Ze waren er doorgaans een tot twee jaar ter observatie in het doorgangshuis geweest om in een geschikt pleeggezin te worden geplaatst. De vrouwen brachten 143 klachten en mannen 81 in. Dit wilde overigens niet zeggen dat ze daarom negatief over het verblijf oordeelden. Ze hadden er immers een opleiding gehad en deelgenomen aan ontspanningsactiviteiten, zo stelden ze zelf. Anderen waardeerden vooral het personeel. Het was er streng, maar dat hadden ze ook nodig, zo luidde de toelichting. Uiteindelijk oordeelden 12 vrouwen positief en 3 neutraal; bij de jongens lag dat wat hoger, 14 positief en 10 neutraal.²²¹

Interviewster Alten was zelf pupil geweest van Tot Steun en had dus ook ervaringen in het tehuis voor oudere meisjes van Tot Steun en in pleeggezinnen opgedaan. Ze merkte in haar boek op: "Enquêtrice beschikt over zeer betrouwbare gegevens betreffende het leven in één dier inrichtingen. Het beeld, dat oud-pupillen daarvan geven, stemt vrijwel met deze gegevens overeen."²²² Op grond van de resultaten en haar eigen ervaringen concludeerde ze dat meisjes het veel moeilijker hadden gehad dan jongens: zij hadden meer taken in huis en hadden minder

²¹⁷ Alten 1957, 61.

²¹⁸ Alten 1957, 62.

²¹⁹ Alten 1957, 62-65.

²²⁰ Alten 1957, 65.

²²¹ Alten 1957, 62-64.

²²² Rietveld-van Wingerden 2017, 261-262; Alten 1957, 61.

vrijheid dan jongens, terwijl jongens ook vaker in de buitenwereld kwamen door het werken bij een baas of het bezoeken van een ambachtschool.²²³ Opmerkelijk is dat kinderrechtser en oud-bestuurslid van Tot Steun, W.P.C. Knuttel, in het woord vooraf in 1957 aangaf hoe belangrijk zulk onderzoek ook in 1957 nog was ter verbetering van de zorg, maar ook opmerkte dat de gemaakte fouten nog niet tot het verleden hoorden: "Hier worden lessen gegeven van blijvende waarde en bovendien zijn wij de gemaakte fouten nog niet geheel ontgroeid." Ongetwijfeld speelden in dit oordeel de problemen in de tehuizen van Tot Steun omstreeks 1950 mee.²²⁴

Het voorlopig laatste grote onderzoek onder oud-pupillen was dat van Den Otter (1963). Net als Alten werkte zij met een steekproef vanuit een database en met interviews aan de hand van een daarvoor opgestelde vragenlijst. Opdrachtgever was de protestants-christelijke voogdijvereniging Kinderzorg afdeling Rotterdam, waar ze maatschappelijk werkster was. Zij betrok 294 oud-pupillen in het onderzoek, geboren tussen 1928 en 1935 en van wie de voogdij eindigde in de jaren 1949-1956. Het oorspronkelijke doel was 400 oud-pupillen. Dat lukte niet. Bovendien trok een deel van zij die gevraagd waren, zich terug omdat ze niet meer wilden worden geconfronteerd met wat ze in hun jeugd hadden meegemaakt. Kinderzorg plaatste net als Tot Steun kinderen in zowel pleeggezinnen als tehuizen. De vereniging had zelf geen tehuizen, maar bracht de kinderen in doorgaans drie, niet bij naam genoemde grote tehuizen onder. Daarbij ging het om tehuizen voor "normale" jeugd.²²⁵ Dat gold voor de meeste kinderen (228 van 294). Meer dan de helft verbleef er meer dan vijf jaar. Zij waren grotendeels in de leeftijd van 6 jaar en ouder bij opname.²²⁶ Opmerkelijk is dat hoe langer kinderen in een tehuis verbleven hoe negatiever ze oordeelden over hun verblijf aldaar (zie tabel 5).

Tabel 5. Totale verblijfsduur in tehuis van oud-pupillen van Kinderzorg Rotterdam vanaf moment van uithuisplaatsing en hun oordeel over het tehuis²²⁷

	positief	gemengd	negatief	totaal
Minder dan 1 jaar	12	4	10	26
1-3 jaren	8	14	9	31
3-5 jaren	6	13	5	24
5-10 jaar	11	23	42	76
10 jaar en langer	3	18	50	71
Niet in een kindertehuis geweest				66
Totaal aantal pupillen	40	72	116	294

De groepen in de door Kinderzorg Rotterdam benutte tehuizen waren groot, 20-30 pupillen, en per groep was er slechts één leidster. De groepen bestonden uit uitsluitend jongens of meisjes. Meer dan bij Alten waren er klachten over concrete opvoedingspraktijken, zoals de verplichte wandeling op zondag onder leiding van de groepsleidster. Die was bovendien de enige mogelijkheid om buiten het terrein te komen. Per groep was de leeftijd ongeveer dezelfde. Alle groepsleden sliepen op eenzelfde zaal en gingen tegelijk naar bed en stonden op dezelfde tijd op. Ze moesten de hele nacht op dezelfde zij liggen.²²⁸ Den Otter schreef in vage en voorzichtige bewoordingen over de negatieve bejegening: "Na deze summiere beschrijving van het groepsleven zal het geen verwondering wekken, dat bij een dergelijk aantal kinderen van dezelfde leeftijd met één leider of leidster, de orde met strengheid en tucht gehandhaafd diende te worden. Uit de interviews bleek dat dit meermalen met geweld gebeurde en dat daarbij soms naar middelen gegrepen werd, die slechts verzet en haat kweekten. Deze gevoelens werden nog versterkt door het gevoel van machteloos- en rechteloosheid van het kind tegenover zijn opvoeder."²²⁹

Alten besteedde ook aandacht aan hoe het oud-pupillen vergaan was in hun verdere leven. De meeste deelnemers vermeldde dat ze niet gelukkig waren ondanks dat het leek dat ze hun leven goed op de rails hadden gekregen. Ze hadden moeite met aanpassen, konden hun verleden niet

²²³ Alten 1957, 64.

²²⁴ Knuttel 1957, 10; bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

²²⁵ Den Otter 1963, 14-19.

²²⁶ Den Otter 1963, 191-192.

²²⁷ Den Otter 1963, 212.

²²⁸ Den Otter 1963, 108-110

²²⁹ Den Otter 1963, 110.

accepteren, hadden geen levensvreugde en leefden onder psychische druk.²³⁰ Dit resultaat sloot aan bij de eerder geuite kritiek van Mulock Houwer dat maatschappelijk geslaagd zijn eigenlijk niets zei over het geslaagd zijn op zich, zelfs als iemand een goede scholing en beroepsopleiding in het tehuis had gehad: "Dank zij de arbeidsvorming kan hij zich meestal wel staande houden, maar hoe is hij als echtgenoot, als kameraad in het werk, als vader? Hoe staat hij tegenover de wereld en tegenover zich zelf?"²³¹

3.1.3. Onderzoek naar geweld in opvoedingstehuizen

Het onderzoek van Den Otter zou voorlopig het laatste onderzoek zijn dat werkte met aselekt gekozen oud-pupillen. Daarna zijn er diverse publicaties geweest die gebaseerd waren op klachten van pupillen en gericht op het beantwoorden van de vraag of er geweld gepleegd was en op welke manier. Een schrijnend voorbeeld is het onderzoek naar misbruik en mishandeling in het katholieke Groenestein in 1925-1930 waaruit gruwelijke vormen van misbruik en mishandeling naar voren kwamen: een jongen een bloedneus slaan na het morsen met eten of hele avonden op je knieën voor de cel van de broeder moeten liggen, terwijl de rest sliep. Bij het straffen werden ook andere kinderen gebruikt: door een rij kinderen lopen die je bont en blauw moesten slaan. Een kind dat zijn "taak" verzaakte kreeg straf. D.J. Broekhuizen, een bevlogen socialistische voorman in Den Haag, sprak daarbij zelfs van "misdadig Rooms Nederland" en over Groenestein als een "broeïnest van ongerechtigheden".²³²

Zulke extreme vormen van geweld bleven in Groenestein ook na de Tweede Wereldoorlog doorgaan zo bleek uit interviews met oud-pupillen bijna tien jaar na het opheffen van dit tehuis. Dat sloot in 1971 de deuren. Twee zusters in Groenestein maakten zich daaraan schuldig in de jaren vijftig.²³³ Oud-pupillen zeiden getekend te zijn voor het leven door afkeer van seksualiteit en het eigen lichaam. Zij werden als ze gingen menstrueren 's nachts vastgemaakt in bed met een sluitlaken.²³⁴ Schrijver en cineast Hans Koekoek maakte er een documentaire van die in 1982 op de buis kwam. Oud-pupillen vertelden dat ze in hun latere leven nadelige gevolgen van het ervaren geweld ondervonden, zoals nachtmerries en gillend wakker worden, steeds weer het gegil van je zusje horen als ze werd afgeranseld. De krantenkoppen logen er niet om: "Verhalen uit de hel" en "Mishandelingen waren troef in Haagse gesticht".²³⁵

3.2. Maatschappelijke aandacht voor kindermishandeling en verwaarlozing

De aandacht voor geweld tegen kinderen in de residentiële zorg sinds 1970 is voor een belangrijk deel het resultaat geweest van de groeiende belangstelling voor kindermishandeling in de samenleving. Verschillende organisaties zijn op dit gebied actief geweest om geweld tegen kinderen te bestrijden. Dat lukte ten dele. Zelfs de modernisering in de zorg lijkt geen einde te hebben kunnen maken aan geweld tegenover kinderen, zo stelde de pedagoog Micha de Winter in 2008.²³⁶

3.2.1. Geweld en het ontstaan van de Kinderbescherming in 1905

Het tegengaan van vooral verwaarlozing van kinderen ging in de tweede helft van de negentiende eeuw een belangrijke rol spelen in de Nederlandse samenleving en politiek. De overheid ging hierin voor het eerst een leidende rol vervullen vanuit de gedachte dat het haar taak was om de zwakken in de samenleving, in dit geval kinderen, te beschermen. Het kindernetje van Van Houten in 1874 regelde een verbod op kinderarbeid in vooral fabrieken voor kinderen jonger dan twaalf jaar en de

²³⁰ Alten 1957, 93.

²³¹ Mulock Houwer 1953, 29.

²³² Koekoek 1982, 18-22; Deetman 2013, 198.

²³³ Deetman 2011, deel 1, 794.

²³⁴ Koekoek 1982, 97, 112.

²³⁵ Koekoek 1982, 30-31; Bakker 2013, 305-306.

²³⁶ De Winter 2008, 150-151.

in 1901 ingevoerde leerplicht moest ervoor zorgen dat deze kinderen ook naar school gingen. Hier ging het dus vooral om misbruik van kinderen in het arbeidsproces.²³⁷

Een volgende en verdergaande stap was overheidsingrijpen in gezinnen zelf. De kinderbescherming ontstond. Die moest kinderen beschermen tegen mishandeling en verwaarlozing van ouders. Hierbij kon het gaan om lichamelijk en psychisch geweld, maar dat komen we weinig tegen in de literatuur over deze tijd. Wel treffen we optreden tegen wat toen als verwaarlozing werd gezien. Vaak betrof dat ouders die hun kinderen voorgingen op het verkeerde pad: moeders die in de prostitutie zaten en vader die hun zoons wegwijds maakten in criminele activiteiten, doorgaans economische delicten zoals smokkel en diefstal. Kinderen die op straat zwierven, aangezet werden tot bedelen en niet naar school gingen, werden door kinderbeschermers gezien als verregaande vormen van verwaarlozing.²³⁸ Ouders konden juridisch niet veroordeeld worden voor het meeslepen van hun kinderen in laakbare handelingen. De in 1905 ingevoerde kindervetten boden wel de mogelijkheid om ouders uit de ouderlijke macht te ontheffen of te ontzetten. De kinderbescherming als organisatie kreeg sindsdien duidelijker vorm (zie 1.2).²³⁹

3.2.2. Strafbaar stellen van fysieke en psychische kindermishandeling

Strafbaar stellen van ouders bij kindermishandeling was alleen mogelijk als het aangebrachte letsel bij een kind aantoonbaar was. Daarbij ontstond al voor 1940 een tendens om ouders in die gevallen extra zware straffen toe te kennen, meestal in de vorm van onvoorwaardelijke gevangenisstraf. Dat gold in het bijzonder als het om jonge kinderen ging. Waren daarbij beide ouders betrokken dan koos men voor een van beide, om de ander, doorgaans de moeder of haar vervangster, in het gezin te laten.²⁴⁰ Bij psychische mishandeling was dat veel moeilijker. Dat kreeg tot in de jaren tachtig nauwelijks aandacht, mede omdat letsel vaak niet aantoonbaar was. De eerste die daarnaar onderzoek deed was de juriste Clemens-Schröner in haar dissertatie uit 1957. Ze selecteerde honderd gevalsbeschrijvingen van kindermishandeling ontleend aan politiedossiers, de dagbladpers en rapporten van de kinderrechter uit de periode 1932-1946. Zij stelde daarbij als eis onder meer dat de gedragingen stelselmatig waren en een uitdrukking van misbruik van de machtspositie. Het doel was om tot een strafmaat te komen voor de daders van psychische kindermishandeling.²⁴¹ Bij de constatering van psychisch geweld gepleegd door ouders ging men vaak wel over tot een ondertoezichtstelling van het betreffende kind of een ontheffing van de ouders uit de ouderlijke macht en daarbij uithuisplaatsing van het kind.²⁴²

Volgens Clemens-Schröner ging lichamelijke mishandeling altijd gepaard met psychische mishandeling, terwijl die laatste vorm daarnaast ook op zichzelf voorkwam, zoals treiteren, vernederen, krenken, bang maken en bedreigen. Als voorbeelden noemde ze: een kind achter zetten bij andere kinderen in een gezin, het kapot scheuren van een foto van de moeder die overleden was en langdurig opsluiten in een kleine benauwende ruimte. Ook wees ze daarbij op het voor de ogen van een kind kapot maken van geliefde kleding, het doden van een huisdier of het vernielen van speelgoed. Kinderen uit een eerder huwelijk van een van de ouders liepen daarbij het grootste gevaar. Onder de mishandelende ouders scoorden stiefouders het hoogst. De onderzoekster schatte in dat in alle gevallen psychische mishandeling levenslange schade zou opleveren.²⁴³ In 1983 verscheen onder dezelfde titel (*Psychische kindermishandeling*) van Clemens-Schröner nog een boekje. De tijden waren veranderd, kindermishandeling was inmiddels een veelbesproken onderwerp in jeugdzorg en kinderbescherming, maar nog steeds was het lastig om psychische kindermishandeling strafbaar gesteld te krijgen. Een van de problemen was dat het zo moeilijk te onderkennen was. Bij lichamelijke mishandeling droegen kinderen daarvan de zichtbare sporen en dat was hier anders.²⁴⁴

²³⁷ Bakker et al. 2010, 196, 226, 230-232, 240-242, 265, 576, 602-604.

²³⁸ Bakker et al. 2010, 452-457.

²³⁹ Van Montfoort 1994a, 18-21, 77-83; Clemens-Schröner 1957, 199-243.

²⁴⁰ Clemens-Schröner 1957, 69.

²⁴¹ Clemens-Schröner 1957, 63-65, 253-273.

²⁴² Clemens-Schröner 1957, 67-69.

²⁴³ Clemens-Schröner 1957, 5-8, 10-32, 43-55; 1983, 16.

²⁴⁴ Clemens-Schröner 1983, 16.

Clemens-Schröner heeft bijgedragen aan het bespreekbaar maken van het onderwerp waarbij de focus verschoof van verwaarlozing naar kindermishandeling. Daartoe behoorde vanaf de jaren zeventig ook steeds vaker psychische en emotionele mishandeling.²⁴⁵ Verwaarlozing kwam als aanduiding nauwelijks meer voor na 1960 omdat het economisch beter ging in de samenleving. Er werd weinig meer gerept over voedseltekort, vervuiling en armoede. En waar die problemen nog wel speelden verschoof het accent naar het verkeerd besteden van geld, zoals aan alcohol en drugs, waardoor kinderen te weinig eten en onvoldoende kleding kregen.²⁴⁶ Bij emotionele of psychische verwaarlozing gingen kinderbeschermers in die tijd op zoek naar het ontbreken van liefde, aandacht en belangstelling voor het kind. Nestwarmte, genegenheid en invoelend vermogen kwamen in de jaren zeventig en tachtig centraal te staan.²⁴⁷ Onder de titel "nestwarmte" ging eind jaren zeventig een theaterproductie door het land, waarin uit huis plaatsing centraal stond en in het bijzonder de relatie tussen dit kind en diens opvoeder in pleeggezin en tehuis.²⁴⁸

3.2.3. Vertrouwensartsen en Vereniging tegen Kindermishandeling

In de jaren zestig nam de aandacht voor kindermishandeling zo toe dat er nieuwe voorzieningen werden getroffen.²⁴⁹ Dat was naar aanleiding van een publicatie van de Amerikaanse kinderarts Henry Kempe in juli 1962 in *Journal of the American Medical Association* getiteld: 'The battered-child syndrome'. De voorzitter van het Nederlands Verbond der Verenigingen Pro Juventute, B. Kist, reageerde daarop. Hij haalde daarbij het voorbeeld aan van een tweejarige kleuter die door zijn ouders zo was mishandeld dat het kind om het leven was gekomen en een ander voorbeeld van een röntgenoloog die bij foto's soms oude botbreuken ontdekte. Kist riep medici op om sneller te rapporteren. Die hadden echter met hun beroepsgeheim te maken.²⁵⁰

In 1969 stelde echter de toenmalige staatssecretaris van Volksgezondheid een onderzoekscommissie in die de mogelijkheden voor de aanpak van kindermishandeling moest verkennen. Een aanbeveling daarin was om een Bureau Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling (BVA) op te richten. Dat gebeurde in 1972. Artsen hadden hierin een centrale rol om zo betere signalering en behandeling van mishandelde kinderen mogelijk te maken onder verantwoorde hantering van het beroepsgeheim. Dat leidde al snel tot de oprichting van meldpunten, de zogenaamde AMK's (Advies- en Meldpunt Kindermishandeling), waar ook anoniem gemeld kon worden.²⁵¹ Vertrouwensartsen kregen een taak op het gebied van advisering, gegevensverzameling en het regelen van de nazorg. Ondertussen was in 1969-1970 de Vereniging tegen Kindermishandeling opgericht. Later veranderde de naam in Stichting Voorkoming Kindermishandeling.²⁵² Nederland was daar overigens laat mee, zo stelde Kist vast. Al in 1882 was in Engeland naar het voorbeeld van Amerika een National Society for the Prevention of Cruelty to Children opgericht.²⁵³

De BVA's gingen nauw samenwerken met de Raden voor de Kinderbescherming. Een behoorlijk percentage van de aanmeldingen, 11,8 procent in 1977, leidde tot een kinderbeschermingsmaatregel waarbij dikwijls het mishandelde kind uit huis werd geplaatst. Een bureau bestond uit vier parttimers, namelijk huis- en kinderartsen met een eigen praktijk en daarnaast een maatschappelijk werkster en enige administratieve ondersteuning. Zij voorzagen in een behoefte. Het aantal van vier was in 1980 uitgebreid tot tien. De behoefte was overigens ook gegroeid door acties van de Vereniging tegen Kindermishandeling en bewustwordingscampagnes van SIRE (Stichting Ideële Reclame). Die kwam met teksten voor reclamezuilen en advertenties in kranten

²⁴⁵ Dimmendaal 1998, 141.

²⁴⁶ Komen 1999, 61-63.

²⁴⁷ Komen 1999, 75-82.

²⁴⁸ Nestwarmte. Pleidooi voor pleegkinderen, *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 mei 1979;

²⁴⁹ Van Montfoort 1994a, 151-162; Komen 1999, 87-89.

²⁵⁰ Kist 1964, 3-4; Baartman 2005a, 17.

²⁵¹ Hoefnagels 2001, 17; Verslag Directie Kinderbescherming 1977/1978, 75-77; Doek 2005, 198-199; Baartman 2005b, 261-263.

²⁵² Gezondheidsraad 2011, 29; Dimmendaal 1998, 141; Doek 1980, 89-91; Liefwaard & Doek 2013, 262-264; Komen 1999, 87-106.

²⁵³ Kist 1964, 4.

en tijdschrift: "Kindermishandeling bestáát. Hoe lang nog" en "Over sommige geheimen moet je praten."²⁵⁴

Op het gebied van bestrijding en preventie van kindermishandeling zijn sindsdien diverse nieuwe mogelijkheden gekomen. De kindertelefoon deed eind jaren zeventig zijn intrede.²⁵⁵ De AMK's werden in de jaren negentig beter geïntegreerd in de jeugdzorg. Zij gingen een belangrijk onderdeel vormen van de toen opgerichte Bureaus Jeugdzorg.²⁵⁶ Per 1 januari 2015 zijn de meldpunten voor kindermishandeling omgezet naar de landelijke organisatie Veilig Thuis met plaatselijke afdelingen. Dat gebeurde in het kader van de verschuiving van de verantwoordelijkheid voor de jeugdzorg van de provincie naar de gemeente. Aan Veilig Thuis zijn medici en gedragswetenschappers verbonden die waar nodig in teamverband verder ingrijpen.²⁵⁷

3.2.4. Wetenschappelijk onderzoek en implicaties voor de praktijk 1980-2015

In de jaren tachtig kwam ook het wetenschappelijk onderzoek naar kindermishandeling op. Daarin was veel aandacht voor de schadelijke effecten van kindermishandeling voor de geestelijke gezondheid op langere termijn. Ook kwam seksueel misbruik en incest binnen het blikveld. Toen bleek dat dit vaker voorkwam dan menigeneen dacht.²⁵⁸ De groeiende wetenschappelijke belangstelling voor geweld tegen kinderen leidde in 1988 tot de instelling van een leerstoel Preventie en Hulpverlening inzake Kindermishandeling aan de Vrije Universiteit. Herman Baartman ging die bekleden. Enkele jaren later werd daar het Centrum voor Kinderstudie (ACK) opgericht om dit onderzoek te bevorderen en te verdiepen. Vooral empirisch onderzoek nam toe. Zo kon Marian Roelofs onderzoek doen naar de BVA's en daar gesignaleerde problemen en verleende hulp. Zij legde daarin de nadruk op risicofactoren gelegen in het kind, de ouders en de omgeving.²⁵⁹ In dezelfde tijd kwamen resultaten naar buiten van onderzoek naar seksueel misbruik van kinderen in het gezin. Daarbij ging het toen nog vooral om meisjes. Nel Drayer kwam in 1988 met de resultaten van haar onderzoek naar aard en omvang ervan. Zij kwam uit op 15,6 procent van de aselect gekozen vrouwelijke geïnterviewden.²⁶⁰ In de jaren negentig volgde Francien Lamers-Winkelmann met haar onderzoek naar seksueel misbruik in de residentiële zorg.²⁶¹

In zulk onderzoek kwam ook aandacht voor de "cycle of violence", in Nederland aangeduid als transgeneratiele of intergeneratiele cyclus. Een volwassene die in zijn jeugdjaren mishandeld of seksueel misbruikt is, heeft grote kans dit te herhalen als volwassene tegenover bijvoorbeeld eigen kinderen of in een werkring waar hij of zij met kinderen werkt. Dit laatste kwam ook uit onderzoek naar voren. Er bleek een verband te zijn tussen moeders die in hun jeugd in internaten zaten en verwaarlozing van eigen kinderen.²⁶² Sommigen vielen dit overigens aan met de kritiek dat men uiterst voorzichtig moet zijn met generaliseren op dit gebied.²⁶³ In literatuur over mishandeling komt tal van voorbeelden voor van deze cyclus. Dohmen stelde dat groepsleiders en -leidsters die zich te buiten gingen aan vaak excessief geweld tegenover kinderen vaak emotioneel en psychisch niet volgroeid waren als gevolg van ontberingen in de eigen jeugd, soms opgedaan in een internaat of kindertehuis.²⁶⁴

Voor dit punt van intergeneratiele problematiek vroeg recent de orthopedagoog Peer van de Helm aandacht in zijn lectorale rede aan de Hogeschool Leiden. Daarin reageerde hij op de documentaire *Een plekje voor Alicia* (2017), bij wie deze problematiek ook speelde en waarvoor in het Nederlands jeugdstelsel nog steeds te weinig aandacht is. Het is aan de politiek om hierin

²⁵⁴ Doek 1980, 89-92; Baartman 1988, 4; *Kindermishandeling* 1978, 13-17.

²⁵⁵ Vriesema & Roos 1985, 39-41.

²⁵⁶ Van Montfoort 2007, 285-286; Dane (red.) 2006, 171.

²⁵⁷ <https://demonitor.kro-ncrv.nl/artikelen/hoe-doet-veilig-thuis-onderzoek-naar-kindermishandeling> (geraadpleegd 12 oktober 2018); <https://nl.wikipedia.org/wiki/Advies- en Meldpunt Kindermishandeling> (geraadpleegd 12 oktober 2018).

²⁵⁸ Dijkstra & Swets-Gronert 1989, 2-13; Drayer 1988.

²⁵⁹ Roelofs 1996, 52-89.

²⁶⁰ Draijer 1988, 337.

²⁶¹ Lamers-Winkelmann 1994; 1995.

²⁶² Hoefnagels 2001, 23-33; Everts-Goddard 1982, 13; Schouten 1968, 9; Baartman 1995, 323.

²⁶³ Dijkstra & Swets-Gronert, 3-4; Baartman 1987, 80-81.

²⁶⁴ Dohmen 2010, 278-280; Deetman 2013, 33, 66.

handelend op te treden door het stimuleren van goed beleid en onderzoek, zo stelde hij. Wat hier gebeurde, geen oog voor de werking van nadelige jeugdervaringen van een ouder, beoordeelde hij als een voorbeeld van kortetermijndenken.²⁶⁵ Intussen was onduidelijk hoeveel kinderen het slachtoffer waren van kindermishandeling. Vanaf 2000 is veel onderzoek geweest om te kunnen vaststellen om hoeveel het ging en hoe groot het probleem was. Geschat werd dat het in Nederland 100.000 kinderen per jaar betrof. Verschillende buitenlandse onderzoeken kwamen op schattingen van tien tot ruim twintig procent van de kinderen.²⁶⁶ Onderzoek in Nederland in 2005 en 2010 sloot daarbij aan.²⁶⁷

3.2.5. Maatschappelijke aandacht voor geweld in kindertehuizen 1965-2015

Naar mishandeling in de context van tehuizen en andere opvang van kinderen onder de vleugels van de Nederlandse jeugdzorg is nog weinig onderzoek gedaan. Ook voor vertrouwensartsen, Meldpunten tegen Kindermishandeling en de Vereniging tegen Kindermishandeling vormde dit geen aandachtspunt. De enigen die daarvoor aandacht vroegen waren de actiegroepen in de jaren zeventig en tachtig, zoals de Belangenvereniging voor Minderjarigen (BM), die al snel in verschillende steden afdelingen kreeg (zie 1.2.6). Tot in de jaren tachtig kwamen ze met hun bezwaren tegen praktijken in kindertehuizen die zij betichtten als vormen van geweld tegen kinderen (zie 3.3). Een andere kritische groep was het Jongerenadvies Centrum, dat verhalen aanhoorde van jongeren die uit tehuizen weggelopen waren. Toen het Amsterdamse JAC bemerkte dat er wel veel meisjes uit de Heldringstichting de benen hadden genomen naar dit Amsterdamse centrum, ging dat een nader onderzoek instellen met onthutsende resultaten (zie 3.3). De actiegroep die als eerste met ernstige beschuldigingen kwam aan het adres van Nederlandse kindertehuizen was Het Roze Pamflet. Dat bestond vooral uit groepsleiders werkzaam in tehuizen. In hun *Zwartboek Kinderbescherming*, legden zij de vinger bij de onvoldoende informatie aan het kind zodat die de plaatsing als een straf ervoer en te weinig personeel om kinderen voldoende liefde en geborgenheid te geven.²⁶⁸

De actiegroepen kregen hulp van journalisten om de misstanden wereldkundig te maken. Sommigen namen zelf initiatief om een grondig onderzoek te doen. Dat deed bijvoorbeeld de schrijver en cineast Koekoek begin jaren tachtig naar het Haagse tehuis Groenestein dat inmiddels in 1971 was gesloten (zie 3.1.3). In de jaren zeventig en tachtig waren de isoleercel, gedwongen medicatie en seksueel misbruik de meest genoemde vormen van geweld. Dat leidde echter niet tot veel concrete stappen van de kinderscherming en de overheid die daarvoor medeverantwoordelijk waren. Zelfs de Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 zweeg erover en reikte onvoldoende aan om kinderen te beschermen die slachtoffer werden van beleid, behandelmethodieken en personeel dat ontspoorde. Het in 2001 verschenen *Handboek voor de jeugdhulpverlening* schonk wel aandacht aan mishandeling in gezinnen, maar nog steeds niet over dergelijke handelwijzen in instellingen voor jeugdzorg.²⁶⁹ Nog in 2005 sprak Klaas Kooiman van het expertisecentrum kindermishandeling van het NIZW (Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn) over dit onrecht als een blinde vlek in de jeugdgezondheidszorg en drong hij aan op verbetering van de signalering en preventie van geweld in de jeugdzorg.²⁷⁰ Door de overheid geïnitieerd onderzoek naar misbruik van en geweld tegen kinderen in tehuizen kwam na 2010 met het instellen van de commissies Samson en De Winter. Dat was nadat al decennialang signalen naar buiten waren gekomen (zie 3.3).

3.2.6. Definiëring van geweld tegen kinderen in wetgeving

De toegenomen expertise en voorzieningen in het kader van mishandeling van kinderen door ouders of hun vervangers had zijn weerslag in wetgeving. De nieuwe Wet op de jeugd-

²⁶⁵ Van der Helm 2018, 63.

²⁶⁶ Gezondheidsraad 2011, 32-33.

²⁶⁷; Alink 2011, 13-14; Gezondheidsraad 2011, 32-33.

²⁶⁸ *Zwartboek Kinderbescherming* 1970, 10.

²⁶⁹ Hellinckx et al. 2001, 91-111.

²⁷⁰ Kooiman 2005, 245-250.

hulpverlening van 1989 en de aanpassing daarvan in 1990 legden de nadruk op deskundigheidsbevordering bij specifieke problemen van het kind veroorzaakt door bijvoorbeeld incest, mishandeling en drugs- of drankgebruik door de ouders.²⁷¹ Deskundigheidsbevordering was een punt dat zeker aandacht kreeg. Eerst diende geweld tegenover kinderen goed in wetgeving te zijn verankerd. Dat gebeurde in de Wet op de Jeugdzorg van 2004. Die nam in artikel 1 een omschrijving van kindermishandeling op: "Elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel."²⁷² Deze wetstekst is overgenomen in de laatste jeugdwet van 2014.²⁷³ Daarin ging men voorbij aan die van de Gezondheidsraad uit 2011 waarin ook uitbuiting door arbeid is genoemd en men meer concreet was op het gebied van de schadelijke gevolgen.

De Gezondheidsraad baseerde zich op de definitie van de WHO (World Health Organization) die kinderen jonger dan achttien jaar op het oog had. Het moest gaan om "alle typen lichamelijke en/of emotionele mishandeling, seksueel misbruik, fysieke en emotionele verwaarlozing, en commerciële en andere vormen van uitbuiting die resulteren in daadwerkelijke of mogelijke schade aan de gezondheid, overleving, ontwikkeling of waardigheid van het kind in de context van verantwoordelijkheid, vertrouwen of macht."²⁷⁴ Daarbij beschouwde de WHO alleen al blootstelling aan huiselijk geweld tussen de ouders/verzorgers van het kind als een vorm van kindermishandeling. Het Wetboek van Strafrecht sloot niet direct aan bij deze definities van kindermishandeling door het strafbaar stellen ervan. Pas in 2005 gebeurde dat voor wat betreft eigen kinderen. Dat werd in 2009 uitgebreid met een kind dat onder toezicht van een volwassene stond, zoals een stiefouder of pleegouder. Het is opmerkelijk dat een dergelijke wetgeving in 2015 nog niet bestaat ten aanzien van opvoeders in residentiële zorginstellingen.²⁷⁵

3.3. Meest voorkomende vormen van geweld

Onderzoek onder oud-pupillen, kritiek van de democratiseringsbewegingen in de jeugdzorg, discussies in vakbladen, berichten in kranten en veel later onderzoekers van de kinderbescherming geven een beeld van de meest voorkomende vormen van geweld tegen kinderen in tehuizen. Over de omvang is moeilijk een beeld te vormen. Lamers-Winkelmann en Tierolf wezen er op dat wat er naar boven kwam slechts een topje van de ijsberg vormt. Zij stelden op basis van buitenlands onderzoek dat kinderen in tehuizen veel kwetsbaarder zijn voor misbruik en mishandeling dan kinderen in gezinnen. Daarnaast is er sprake van flinke onderrapportage. De omvang is veel groter dan wat onderzoek aan het licht brengt.²⁷⁶

3.3.1. Slaan en ander fysiek geweld

Slaan in de opvoeding is een eeuwenoud verschijnsel. Tot aan de tweede helft van de twintigste eeuw werd er geen punt van gemaakt; sindsdien werd slaan steeds vaker als ontoelaatbaar beschouwd.²⁷⁷ Toen ontstonden ook de hierboven genoemde Vertrouwensartsen en de Vereniging tegen Kindermishandeling waarbij de focus lag op fysieke kindermishandeling. Er verscheen veel wetenschappelijk onderzoek in binnen- en buitenland naar het verschijnsel slaan. Volgens deze onderzoeken liepen de hoge percentages in de loop van de jaren 1960-1980 terug.²⁷⁸ Ook bleek slaan in bepaalde groepen zoals allochtonen vaker voor te komen. Het was overigens altijd lastig de "pedagogische tik" te onderscheiden van echte mishandeling. Daarom ontwikkelde men criteria

²⁷¹ Nota van Toelichting, art 3 op Koninklijk Besluit 6 september 1990.

²⁷² Liefwaard & Doek 2013, 247.

²⁷³ Wet op de jeugdzorg 2014 art 1.1.

²⁷⁴ Gezondheidsraad 2011, 29.

²⁷⁵ Liefwaard & Doek, 2013, 250-251; Clemens-Schröner 1957, 208, 228.

²⁷⁶ Lamers-Winkelmann & Tierolf 2012, 6.

²⁷⁷ Hellinckx et al. 2001, 94.

²⁷⁸ Baartman 1993, 24-27; Bakker 2013, 317-318.

voor wanneer er sprake van mishandeling was. Allereerst is er dan sprake van intentioneel handelen om te willen beschadigen. Daarnaast wil de dader het effect ervan duidelijk zien. Het derde criterium is dat de dader handelt op grond van eigen waardeoordeel, gebaseerd op bepaalde standaarden. Juist in die waardeoordelen kunnen bijvoorbeeld culturele achtergronden meespelen.²⁷⁹

Slaan kwam ook voor in tehuizen. Voor 1945 ontstond daarover regelmatig discussie nadat excessen naar buiten waren gekomen. In 1899 betrof dat Neerbosch. Daarop verbood de Minister van Justitie lijfstraffen in justitiële rijksinrichtingen. Hij stelde dat personeel streng gestraft zou worden bij het overtreden van het gebod. Dat kon hij niet doen wat betreft de particuliere inrichtingen. Evenmin werden daarover bepalingen opgenomen in de in 1905 ingevoerde kindervetten.²⁸⁰ In de jaren 1920-1927 ontstond opnieuw een discussie toen dergelijke misstanden ook in De Glind in Achterveld bleken te spelen. De daar toegepaste lichamelijke straffen werden gekarakteriseerd als "toebrengen van lichamelijk leed". De daders waren pleegouders in de toen net op het terrein geplaatste gezinshuizen. Vijftien pupillen en oud-pupillen hadden getuigenverklaringen voor de rechter afgelegd. De Glind kreeg een boete opgelegd.²⁸¹ Waren de voorbeelden van Neerbosch en De Glind zaken die onder strafrecht vielen en door de rechter werden beoordeeld en bestraft, veel van wat in tehuizen aan fysiek geweld gebeurde viel daar niet onder. De veroordeling van De Glind bracht in de kinderbescherming wel een discussie op gang over de toelaatbaarheid van fysieke straffen zoals slaan en of dat wel een middel mocht zijn in de opvoeding en heropvoeding. J. Visser, directeur van het Rijksopvoedingsgesticht in Amersfoort, wees dat in 1927 in alle gevallen af. Slaan en andere lijfstraffen waren het "betreden" van het lijf van een ander, waartoe alleen ouders min of meer een recht konden hebben. Bij het ontbreken van natuurlijke banden moest een opvoeder daartoe niet overgaan.²⁸²

Wat we inmiddels over tehuizen weten is dat juist lichamelijk geweld vaak voorkwam tot ver in de twintigste eeuw. Dat blijkt uit onderzoek onder oud-pupillen (zie 3.1.1) en binnengekomen klachten bij de commissies Deetman en Samson. Oud-pupillen brachten grof geweld naar voren zoals van de trap gooien, met het hoofd tegen een hard voorwerp beuken, hoofd in de wc-pot duwen en doortrekken, hardhandig eten naar binnen duwen, braaksel moeten opeten en ruw afdrogen. Fysiek geweld werd vaak gebruikt als middel om te disciplineren, het dwingen van pupillen de regels te volgen.²⁸³ Ook actiegroepen die vanaf eind jaren zestig met hun publicaties naar buiten kwamen stelden fysiek geweld in tehuizen aan de kaak. Dat gebeurde bijvoorbeeld rond misstanden in Heldringstichtingen voor zeer moeilijk opvoedbare meisjes. In het daarover verschenen zwartboek meldde een meisje hoe ze getuige was geweest van slaan van een ander: "Eén meisje werd helemaal afgerost waar je bij stond. Er gingen van onze groep (15 meisjes) wel zo'n 5 of 8 de isoleercel in, soms voor drie dagen en dan kreeg er een [meisje] een briefje onder de deur dat ze de volgende dag naar Wolfheze zou gaan en dat is heel erg. De leiding was brutaal en kende geen medelijden. Ze vormden één front, je had helemaal niets in te brengen, geen vrijheid. Zij hadden de sleutel van je kamer, ik zelf niet. Ik pistte in de wasbak."²⁸⁴

Een van de voor pupillen bedreigende vormen van fysiek geweld was het vastpakken en lichamelijk klem zetten, later aangeduid als "holding". Zeker in tehuizen voor moeilijk opvoedbaren was dat een veelgebruikt middel om kinderen in bedwang te houden. Dat kon het doel hebben om zo ze te beperken in hun mogelijkheden om anderen of zichzelf te beschadigen. Daarom had men bij deze doelgroep het liefst mannelijke groepsleiders vanwege hun fysieke overwicht.²⁸⁵ In 1995 initieerde de Inspectie voor de Jeugdhulpverlening onderzoek naar fysiek geweld waarover in voorbije decennia zo vaak was gezwegen. Het doel ervan was om duidelijke richtlijnen voor de praktijk te ontwerpen (zie 7.2.4).²⁸⁶

²⁷⁹ Baartman 1993, 34-40.

²⁸⁰ Liefwaard & Doek 2013, 264.

²⁸¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 205-206; Vogelaar 1924, 42, 54-59.

²⁸² Visser 1927.

²⁸³ Liefwaard & Doek 2013, 265; Deetman 2013, 54-55.

²⁸⁴ *Zetten zat gezeten* 1974, 12.

²⁸⁵ Van Raay 1980, 169.

²⁸⁶ Lassen 1997, 7-9, 31-38.

3.3.2. Bestrafen van bedplassen

Veel straffen en geweld had te maken met disciplineren: straffen van gedrag dat werd afgekeurd. Daartoe hoorde ook bijvoorbeeld braken en bedplassen. Bedplassen kwam vaak voor bij jeugd in tehuizen. Daarvoor waren verschillende aanduidingen zoals enuresis, nachtelijk gebrek, nachtkwaal en bedwateraars. Na 1945 ging men er in tehuizen regelmatig vanuit dat het geen onwil was. Men stuurde zulke kinderen door naar een MOB, arts of psychiater om te onderzoeken waardoor het kwam en belangrijker nog, wat eraan te doen was. Vaak waren hun richtlijnen zonder effect. Er waren echter ook tehuizen waar men net als voor 1945 koos voor bestraffen en ontmoedigen zoals onder een koude douche zetten of vernederen door een pupil met de natte lakens te kijk te zetten.²⁸⁷

Hoe vaak het ook voorkwam, er werd zelden over geschreven. De eerste die bedplassen nadrukkelijk aan de orde stelde was Mulock Houwer in 1939. Hij noemde het een vaak voorkomend maar ook meest genegeerd probleem in de residentiële zorg.²⁸⁸ In de jaren vijftig kwam er incidenteel meer belangstelling voor bij deskundigen die betrokken waren bij de tehuisopvoeding. De orthopedagoog Hanselmann schreef over koppigheids- en verwaarlozings-enuresis. Bedplassen kwam dan voort uit verzet tegen de situatie of gebrek aan affectie, voorheen van ouders en nu in een tehuis.²⁸⁹ Haeck sprak over het vele voorkomen van het euvel onder "gestichtspupillen" en dat alleen een dokter kon uitmaken of het psychisch was of dat de oorzaak in de organen lag. Volgens hem was het vaak een symptoom van een dieper liggend "defect".²⁹⁰ In de onderzoeken naar differentiatie in de jaren vijftig kwam het soms kort aan de orde. Koekebakker was het vaak tegengekomen. Sommige tehuizen hadden een zogenaamde plasserskamer ingesteld: bedplassers sliepen dan bij elkaar. Regelmatig kwam voor dat kinderen zelf het beddengoed moesten uitspoelen. Ook werkte men wel met diëten.²⁹¹ Bladergroen signaleerde alleen dat het vaak voorkwam maar dat er veel onbekendheid was over hoe dit aan te pakken.²⁹² Het Hoogveld-Instituut sprak er niet over.

Oud-pupillen zwegen erover in het onderzoek van Alten en Den Otter (zie 3.1), mogelijk uit schaamte. Dat was ook zo in het onderzoek van het jongenshuis De Widdonck in 1981, samengesteld door vooral werknemers van de instelling in samenwerking met WIJN.²⁹³ Maar uitzonderingen waren er ook. Een oud-pupil van het Haagse Groenestein, een 47-jarige vrouw, vertelde in 1982: "Tot m'n 21ste jaar heb ik in Groenestein gezeten en dan weet je hoe het is geweest. Pas op m'n 14e jaar kon ik het bedplassen overwinnen, als iemand weet dat die verhalen over onderdompelingen in ijskoud water op volledige waarheid berusten, dan ben ik dat. Veel geslagen ben ik ook."²⁹⁴

Hoe hardnekkig de repressieve behandeling van bedplassende kinderen was bleek nog in de laatste twee decennia van de twintigste eeuw. In Nieuw Veldzicht was tot in de jaren tachtig gewoon dat oudere jongens zelf hun natte bed afhaalden, het beddengoed uitspoelden en ophingen. Dat kon daardoor niet voor andere jongens verborgen blijven, ook al waren er eenpersoonskamers.²⁹⁵ Toen in de jaren negentig kinderen in de residentiële zorg werden geïnterviewd bleek dat repressie ten aanzien van bedplassers nog steeds voor te komen. Zij kregen bedreigingen te horen als: "Hoe zou je het vinden als ik hun vertel dat je nog in je bed plast 's nachts?" Een pupil die net was overgeplaatst vertelde over het vorige tehuis: "Ik werd geslagen omdat ik in mijn bed had geplast. Ik had een hele blauwe rug toen mijn ouders op visite kwamen en ik had zoiets van nou wil ik weg. Dus de kinderrechter erbij. Toen werden we hier heengebracht door de kinderrechter zelf."²⁹⁶

²⁸⁷ Rietveld-van Wingerden 2017, 148; Dimmendaal 1998, 224-226; Dane et al. 2012, 13; Hart de Ruyter 1981, 120.

²⁸⁸ Mulock Houwer 1939, 77-84.

²⁸⁹ Hanselmann 1957, 86, 172.

²⁹⁰ Haeck 1959, 181.

²⁹¹ Koekebakker 1959, 231.

²⁹² Bladergroen 1959, deel 1, 53.

²⁹³ *Deze jaren gewogen* 1981, 87.

²⁹⁴ Koekoek 1982, 124.

²⁹⁵ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

²⁹⁶ Van Beek et al. 1999, 63.

3.3.3. Arbeid

Het verrichten van arbeid, vaak in het kader van beroepsopvoeding was tot in de jaren zestig een legitiem opvoedingsdoel in de residentiële jeugdzorg. Dat vond vaak plaats op het terrein zelf. Naast werk op het terrein in werkplaatsen, brachten tehuizen ook wel jongeren in gezinnen onder om daar een beroep te leren. Neerbosch en Hoenderloo deden dat bijvoorbeeld. In beide gevallen had een tehuis daarmee een behoorlijke extra inkomstenbron, aangezien zelden de pupillen het verdiende geld of een deel ervan mochten houden. Het werd verdedigd als een middel in de vorming van jongeren. Ook de pedagogen Hanselmann en Haeck deden dat in de jaren vijftig en wezen daarbij op het nut om jongeren voor te bereiden op de maatschappij. In de jaren vijftig kwam meer aandacht voor het testen van kinderen zodat ze geschoold werden in een beroep dat bij hen paste en waarin ze zelf ook nog iets te zeggen hadden. Ook Hanselmann wees daarop: een kind doet graag iets als het daarvoor zelf had gekozen. Het gaat om opvoeden tot arbeidsvreugde en zeker mag arbeid niet gebruikt worden als strafmiddel, zo stelde hij.²⁹⁷ Bovendien kwam er meer aandacht voor scholing in de maatschappij en tehuizen volgden die trend door meer gebruik te maken van ambachtsscholen bij jongens en huishoudscholen bij meisjes. De verlenging van de leerplicht in 1950 tot in totaal acht jaar en in 1969 tot negen jaar droeg daaraan bij.²⁹⁸

De praktijk was dat jongeren zelf arbeid vaak ervoeren als uitbuiting: lange dagen en ervoor nauwelijks betaald krijgen. Het verdiende geld ging terug naar het tehuis. Volgens de WHO zijn dergelijke gevallen te scharen onder commerciële uitbuiting die schade kan toebrengen aan gezondheid, overleving, ontwikkeling of waardigheid van het kind (zie 3.2.7).²⁹⁹ Van katholieke tehuizen en internaten is bekend dat ze voor de Tweede Wereldoorlog maar ook daarna werk verrichten voor Vroom en Dreesman. Dat betrof werken achter de naaimachine of handwerken in de vorm van borduren. Meisjes maakten lange dagen van 's morgens zes tot 's avonds zes uur. Daarnaast werden kinderen ingeschakeld in het huishoudelijk werk als vloeren dweilen.³⁰⁰ Een 14-jarig meisje moest in de jaren vijftig bij de nonnen in het ziekenhuis lijken wassen.³⁰¹ Sommige tehuizen werden op de vinger getikt door de arbeidsinspectie. Dat betrof in 1954 St Joseph in Heel waar groepsleiders aan de bel hadden getrokken omdat jongens gedwongen werden tot nachtarbeid. Daarbij ging het om het maken van onderdelen voor de Philipsfabriek in het nabijgelegen Eindhoven. Vijf jaar later was er nog niet veel veranderd want weer dienden medewerkers klachten in bij de arbeidsinspectie. Tevens maakte de arbeidsinspectie daarbij melding van 34 pupillen die in anderhalf jaar tijd (juni 1952 tot eind 1954) waren overleden en daarnaast van gevallen van mishandeling en seksueel misbruik.³⁰²

Ook in de OG Heldringstichtingen werd nog in de jaren zeventig arbeid verricht als knijpers in elkaar zetten en matten vlechten. De producten werden geleverd aan de HEMA.³⁰³ Vanuit de inrichting werd dat verdedigd met het argument dat werken arbeidstherapie was die de jongeren kon helpen aansluiting te vinden bij het ritme van de gewone maatschappij. Volgens Ter Horst in Zetten leerden meisjes zo aanpassen en berusten. Directeur Meijer bevestigde dat en verdedigde de aanpak in een radio-interview op 17 mei 1974: "Wellicht kan dat werk in sommige gevallen geestdodend worden genoemd, maar bij ons gaat het er veeleer om een stuk arbeidsroutine, tijdsordening en zo aan te leren, opdat straks wanneer het kind in de maatschappij terugkeert, ze ook een stukje van dat datgene wat in de maatschappij gevraagd wordt, heeft aangeleerd. Het gaat echt niet, dat zou ik willen onderstrepen, om de soort arbeid die verricht wordt, het gaat hier om de tijdgewenning, de tijdsordening, het ordenende element dat sterk in onze structurerende aanpak voorop staat."³⁰⁴ Vanaf de jaren tachtig komen zulke klachten weinig meer voor.

²⁹⁷ Haeck 1959, 191-192; Hanselmann 1957, 122-125.

²⁹⁸ Bakker et al. 2010, 602-603.

²⁹⁹ Gezondheidsraad 2011, 29.

³⁰⁰ Doudart de la Grée 1938, 7-9; Van Westerloo 1994; Van Heijst et al. 2010, 385.

³⁰¹ Kagie 1986, 17.

³⁰² Deetman 2011 deel 1, 276-277.

³⁰³ *Zetten zat gezeten* 1974; Strumphler 1974.

³⁰⁴ Kagie 1986, 37.

3.3.4. Isoleercel

De meest gevreesde straf was de isoleercel. Dat bleek ook uit onderzoek van Ida Alten onder oud-pupillen (1957) (zie 3.1.2): "De straf die zowel door mannelijke als vrouwelijke onderzochten het meest werd gevreesd, was de afzondering, de 'isoleer' genoemd. De angst, het niets-doen in afzondering, zijn voor hen associaties, die hen nòg emotioneren als zij er over vertellen."³⁰⁵ De isoleercel was lange tijd een legitiem middel. Toen de overheid na de invoering van de kindervetwet in 1905 tehuizen eerst keurde om er kinderbeschermingskinderen op te mogen nemen, was het aanbrengen van een isoleercel vaak een voorwaarde. Die was van belang als de instelling "regeringskinderen" wilde opnemen. Vele particuliere tehuizen gingen daartoe over, mede omdat dit meer overheidsgeld in het laatje bracht. Daarbij ging het niet om maar enkele uurtjes opsluiten maar doorgaans om meerdere dagen. Vaak werd die straf toegepast bij pupillen die de benen hadden genomen.³⁰⁶

Hoewel tehuizen ook na 1945 vaak een isoleercel hadden, vormde deze voorziening zelden een punt van discussie of bespreking in vakbladen, jaarverslagen en gedenkboeken van kinderbeschermings-organisaties. Voor het eerst ontstond daarover een discussie in 1960 in het Kinderbeschermingsblad *De Koepeel* in 1960. Maatschappelijk werker A.F. Scheffer brak die open. Hij begon met de zin: "Er is waarschijnlijk geen onderwerp in de wereld van de kinderbescherming, waarover in het openbaar zo weinig van gedachten is gewisseld als juist het gebruik van de cel als hulpmiddel bij de inrichtingsopvoeding."³⁰⁷ Hij twijfelde over het nut ervan en zag er geen pedagogisch doel in. Een jongere werd er immers meer niet beter van. De maatregel zou alleen maar angst teweeg brengen. Hij kreeg daarin gelijk van Haeck, toen directeur van Valkenheide: die cel was doorgaans niet nodig. En als dat wel het geval dan ging het om het laten kunnen doorgaan van een groepsproces door een pupil daaruit te verwijderen.³⁰⁸ M.A. Duvekot riep in dat verband op tot compassie met de "ernstige geestelijk belasting" van groepsleiders waardoor zij soms hun toevlucht namen tot het gebruik van de cel.³⁰⁹

Dat de isoleercel nodig was om het werk met de andere jongens doorgang te laten vinden was ook de mening van de directeur van Nieuw Veldzicht, Holterman ten Hove. Hij verdedigde met dit argument zijn handelwijze tegenover het bestuur van Tot Steun in 1962. Daarin gaf hij aan dat het middel ook nodig was voor de jongere zelf om tot rust te komen. Het middel werd gelegitimeerd door het in 1959 uitgegeven *Handboek voor de Bijzondere Jeugdzorg*. In Rijksinstellingen was het toegestaan om jongeren van veertien jaar en jonger daarin maximaal vier dagen te laten verblijven en wie ouder was maximaal twee weken. Daarbij kon er tevens en tegelijkertijd sprake zijn van onthouden van bezoek.³¹⁰

Dat vele particuliere justitiële inrichtingen toen ook een isoleercel hadden blijkt uit het in 1959 verschenen onderzoek van Koekebakker. Twaalf van de 39 instellingen hadden een cel, vaak uitgerust met versterkte muren, beschermde radiatoren, en meestal ver van het woonverblijf vandaan.³¹¹ Dit laatste was doorgaans ingegeven door de wens om tijdens het werken met andere kinderen geen last wilde hebben van geluiden uit die cel zoals schreeuwen, gebonk en gegil.³¹² Voor het eerst werd deze straf gelegitimeerd in wetgeving in 1961. Dat was in het kader van eisen aan gebouwen in artikel 59 van het uitvoeringsbesluit van de kinderbeginselenwet. Tehuizen moesten geschikt zijn voor de opvoeding en verzorging van minderjarigen. Daarnaast stelde dat artikel: "Er moet gelegenheid zijn tot onderbrenging van een minderjarige zonder contact met de anderen."³¹³

Opsluiting moet een behoorlijk pijnpunt voor pupillen zijn geweest. Dat kwam naar buiten toen het verzet tegen de traditionele kinderbescherming tot een explosie kwam in de jaren 1969 en erna. Het JAC en BM spraken daarbij over behandeling als een beest. De isoleercel werd ervaren als

³⁰⁵ Alten 1957, 64-65.

³⁰⁶ Rietveld-van Wingerden 2017, 204.

³⁰⁷ Scheffer 1960, 164.

³⁰⁸ Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften); Scheffer 1960, 165-166; Kanttekeningen 1960, 170-171.

³⁰⁹ Kanttekeningen 1960, 171.

³¹⁰ Van Houten 1959a, 64-65.

³¹¹ Koekebakker 1959, 424

³¹² Rietveld-van Wingerden 2017, 203-205.

³¹³ *Wegwijzer* 1961, 77.

vernederend, wreed en onnodig. Zo sprak oud-pupil Gerrie als volgt erover: "Je kan je gevoelens gewoon niet kwijt, omdat je gewoon weet: Als ik me rustig houd, mag ik er weer uit."³¹⁴ De politieke partij PSP (Pacifistisch-Socialistische Partij) stelde er na overleg met BM en Release in Amsterdam in 1971 vragen over in de Tweede Kamer. Staatssecretaris Wiersma antwoordde daarop: "Eenzame opsluiting voor straf in een kleine ruimte komt in ons land niet voor."³¹⁵ Enkele jaren later zou de directeur Harrie Peters van de koepelorganisatie WIJN zich verwonderd afvragen of er echt nog wel isoleercellen waren. Feitelijk werden de klachten niet echt serieus genomen.³¹⁶ Ondertussen was er in 1974 wel een nieuwe regeling gekomen waardoor voortaan de Minister van Justitie toestemming moest geven om een cel te hebben en in individuele gevallen te gebruiken. Dat gebeurde inderdaad nog in achttien tehuizen die het JAC en de BM in 1979 wisten te achterhalen. Vermoedelijk zijn dat er meer geweest, want in de zoektocht hadden de instanties niet echt geholpen. Zo ontbrak daarin De Ranitz waarvan uit onderzoek bekend is dat daar zo'n cel was.³¹⁷ De meeste informatie over tehuizen had men van 228 minderjarigen die de vragenlijst hadden willen invullen. Zij maakten 85 keer melding van isoleren en in 27 keer betrof het henzelf. Tot de achttien achterhaalde tehuizen met een isoleercel behoorden vijf Rijksinrichtingen en vier tehuizen voor Zeer Intensieve Behandelingen (ZIB), namelijk de Rekkense Inrichtingen, de Heldringstichtingen, 't Poortje in Groningen en Vredestein in Rotterdam. De negen andere particuliere tehuizen waren tehuizen voor oudere en doorgaans moeilijke jeugd zoals Nieuw Veldzicht en Hoenderloo. Sommige geïnterviewden hadden vaak in de isoleer moeten bivakkeren. De duur van het verblijf in de isoleercel kon variëren van enkele uren tot drie weken. De Rekkense Inrichtingen scoorden hierin het hoogst. De ervaring van de meesten was echter een of twee dagen per keer.³¹⁸

De isoleercel vormde het grootste pijnpunt in het in 1974 verschenen zwartboek *Zetten zat gezeten* van de Heldringstichtingen. De daar werkzame psychiater Finkensieper verdedigde zich tegen dit zwartboek in de media als *Haagse Post* en het *Eindhovens Dagblad*. Daarbij maakte hij onderscheid tussen cel, time-out (kortdurend) en opsluiting in de eigen kamer. Kinderen moesten tegen zichzelf beschermd worden en hadden daarbij een prikkelarme omgeving nodig, zo was zijn boodschap.³¹⁹ Ook van een meisje dat ziek in bed lag, moest haar kamerdeur op slot, "ze zou anders maar gaan rondlopen en dat is lastig", zo typeerde een groepsleidster de aanpak.³²⁰ Een van de groepsleiders was het er niet mee eens en uitte haar klachten. Ze kreeg ontslag. Ze had kritiek op de afstandelijke houding van personeel tegenover meisjes en hun gebrekkig inlevingsvermogen. Bovendien laakte ze het gebruik van de isoleercel ("kolenhok" genoemd) en de dwangbuis, daar aangeduid als "onrustband".³²¹ Van die onrustband maakte een 17-jarig meisje melding. Zij had maar liefst acht volle dagen (van 26 november tot 3 december 1973) in een isoleercel gelegen, vastgebonden in zo'n onrustband.³²²

Een meisje meldde over de isoleer: "De isoleercel was een varkenskot. Er was geen bel aanwezig en als er iets was moest je met je voet op de vloer stampen. En dan maar hopen dat iemand je horen zou. Er was 's nachts zelfs wel eens geen leiding aanwezig. Het ergste vond B. nog dat wanneer je in een isoleercel zat je geen contact met de buitenwereld kon krijgen en niemand kon vertellen wat er met je gebeurde."³²³ *Zetten zat gezeten* kreeg veel aandacht in kranten, tijdschriften en bij de VARA-ombudsman op de televisie. Vanwege deze negatieve berichtgeving vroeg het bestuur van de instelling aan de Minister van Justitie om een onafhankelijk onderzoek om uit te zoeken of de kritiek terecht en gefundeerd was. Dat gebeurde in 1975 met de instelling van de commissie Dijkhuis waarin drie orthopedagogen en een kinderpsychiater zitting hadden, onder wie M.J. Eijer, J.D. van der Ploeg en P.A. de Ruyter.³²⁴ Die commissie hoorde ook enkele pupillen en oud-pupillen. De conclusie was dat de populatie een zeer moeilijke doelgroep was en

³¹⁴ Van Bavel et al. 1980b, 3.

³¹⁵ Van Bavel et al. 1980b, 3.

³¹⁶ Van Bavel et al. 1980b, 3.

³¹⁷ Dimmendaal 1998, 213.

³¹⁸ Van Bavel et al. 1980b, 5-7.

³¹⁹ Van Bavel et al. 1980b, 20; zie ook bronstudie 10 (mediaonderzoek kranten).

³²⁰ Strumphler 1974, 16.

³²¹ Strumphler 1974, 6-10.

³²² *Zetten zat gezeten* 1974, 19.

³²³ *Zetten zat gezeten* 1974, 14.

³²⁴ Dijk 1990, 27-28; bronstudies 10 en 11 (mediaonderzoek kranten en vaktijdschriften).

dat er daarom meer geld nodig was. Samen met de in zwaarte vergelijkbare Rekkense Inrichtingen, Nederlandsch Mettray in Eefde en De Dreef in Wapenveld vormde de Heldringstichtingen nu een aparte groep die de aanduiding Zeer Intensieve Behandeling (ZIB) kreeg en met dit etiket ook extra subsidie.³²⁵

Er waren verschillende typen cellen die per huis konden verschillen. Ook kon het gebeuren dat een tehuis verschillende varianten hadden. Dat was zo in de Rijksinrichting De Hunerberg. Die had "gewone" cellen en daarnaast cellen zonder enig attribuut.³²⁶ Cellen verdwenen gaandeweg na 1980 uit gewone tehuizen. Ze bleven alleen in gebruik in JJI's, in tehuizen voor Zeer Intensieve behandeling (ZIB) en na 2008 in de zogenaamde tehuizen die behoorden tot de categorie Jeugdzorgplus, bedoeld om civielrechtelijke kinderen een gesloten setting te bieden (zie 1.1.2).

3.3.5. Gedwongen medicatie

Gedwongen medicatie werd vooral gebruikt bij het kalmeren van kinderen en jongeren. Die achtten men vaak nodig bij jongeren die in de isoleercel werden opgesloten. Er was weinig oog voor hoe juist die opsluiting angst en paniekaanvallen teweeg bracht. Cellen waren meestal kleine kale ruimtes met een minimum aan attributen, zonder zicht op ruimtes buiten de cel en ver van de huiskamer waar de overige pupillen waren. Pupillen kregen er weinig te doen. Leesmateriaal was er vaak niet. Er was alleen contact vanuit de groepsleiding mogelijk via een kijkgat in de deur of een *one way screen*. Vaak was de ruimte geluidsicht gemaakt.³²⁷ Hoe beangstigend dat was en hoe die ervaringen het leven als volwassene nog konden beheersen bleek al in 1957 in Altens onderzoek van oud-pupillen (zie 3.3.4). Dertig jaar later was er nog niet veel veranderd. Tegen het kabaal dat opgesloten kinderen maakten, reageerde men meer dan eens met platspuiten. Dat was vooral in tehuizen voor zeer moeilijk jeugd waaraan vaak een psychiater verbonden was, die de bevoegdheid daartoe had. Op dit platspuiten kwam kritiek in het Zwartboek van de Helderingsstichtingen (1974). Een meisje werd plat gespoten en vervolgens in een onrustband vastgemaakt en/of in de isoleercel gebracht.³²⁸ In 1980 werd Finkensieper aangeklaagd door de BM nadat hij een 14-jarig meisje en actievoerster van BM een kalmeringsmiddel had toegediend waarna ze pas twee dagen later bijkwam. Een collega-psychiater gaf aan dat dit middel ontoelaatbaar was voor deze leeftijd en dit doel.³²⁹

Een andere pupil van Zetten vertelde over ingrijpen van de psychiater toen zij onrustig was in de isoleer: "maar daar valt niet rustig te houden als je daar in een klein hokje zit, nou en dan fok je je hoe langer hoe meer op, dus dan ga je tegen de deuren slaan, en dan concludeerde Finkensieper dat je te opgewonden was, dat je maar een spuitje moest hebben, dan ging het over."³³⁰ Medicatie ging soms ver. Een ander meisje werd overgeplaatst van Rijksopvoedingsinstituut De Hunerberg naar het Nijmeegse academisch ziekenhuis vanwege paniekaanvallen. Ze sloeg dan alles kort en klein. Daarbij deed ze aan zelfbeschadigingen. Daar kwam ze onder behandeling van Finkensieper die haar naar Zetten liet brengen. Ze kreeg er een rijke variatie aan kalmeringsmiddelen waaronder valium en mandarax. Ze oordeelde dat er in Zetten nog veel fanatieker met de spuit werd gewerkt dan in De Hunerberg. Ze liep uiteindelijk weg naar het JAC in Amsterdam waar ze een onderduikadres kreeg. Het JAC kreeg in onderhandelingen met Finkensieper en de kinderrechter voor elkaar dat ze op kamers mocht wonen.³³¹

3.3.6. Seksueel misbruik

Seksueel misbruik is lange tijd een haast onbespreekbaar onderwerp geweest in de samenleving. Dat had ook weinig de aandacht van actiegroepen. Mogelijk had dat te maken met de jeugdcultuur

³²⁵ Dijk 1990, 32.

³²⁶ Van Bavel et al. 1980b, 9.

³²⁷ Van Bavel et al. 1980b, 9.

³²⁸ *Zetten zat gezeten* 1974, 7, 19.

³²⁹ Kalmeringsmiddel was zeer vergiftig, 1980.

³³⁰ Van Bavel et al. 1980b, 15.

³³¹ *Zetten zat gezeten* 1974, 7.

waarvan ze deel uitmaakten. Die zette zich af tegen de gezapige burgerlijkheid in de samenleving door een nieuwe cultuur met een vrije seksuele moraal te propageren. Bloot mocht gezien worden en vrij spreken over seksualiteit in vaak denigrerende bewoordingen moest kunnen. Zij zetten zich af tegen de verkrampde houding ten aanzien van seks en streefden naar gelijkwaardigheid van de seksen.³³² Jonge mensen als groepsleiders in tehuizen konden zich daardoor laten inspireren. De afstand tussen pupil en groepsleider werd kleiner en met seksualiteit werd vrijer omgegaan. Daar kon de vrijheid van de ene pupil een bedreiging voor de ander worden. Er kwamen situaties voor die achteraf konden worden beoordeeld als seksueel grensoverschrijdend gedrag. Ouders van pupillen die daartegen protesteerden, bijvoorbeeld omdat hun zoon of dochter het bed deelde met een vriendin of vriend konden weinig uitrichten.³³³ In een tehuis voor moeilijk opvoedbare oudere jongens en meisjes mochten twee jongens met een meisje samen onder de douche. Ook werd daar in de groep door de groepsleiding en de jongens in grove bewoordingen gesproken over seks en geweld, waardoor meisjes daarvoor bang werden.³³⁴ Regelmatig gingen de initiatieven uit van groepsleiding. Zo ontstonden er soms homorelaties tussen bijvoorbeeld een jongen en een groepsleider.³³⁵ In het Amsterdams Burgerweeshuis wilden twee groepsleidsters in de jaren 1967-1970 twee oudere jongenspupillen die nog groen waren op het gebied van de seksualiteit en erotiek inleiden op dat gebied. Na overleg met de jongens voegden ze de daad bij het woord. Ze spraken met de daar aangestelde psycholoog hierover, die in 2012 daarover opmerkte dat er op dit gebied toen geen protocollen en regels waren.³³⁶

Ondanks dat vrijheden op seksueel gebied voor de jeugd normaal werden en dat ook in tehuizen doordrong, was dit onderwerp in de Kinderbescherming nog lang taboe. Actiegroepen hadden vermoedelijk andere motieven om over dit punt te zwijgen. Daar ging alle aandacht uit naar wat toen een hot item was, de isoleercel. Dat was ook de invalshoek van de actiegroepen BM, JAC en AKK die in 1974 met het zwartboek *Zetten zat gezeten* over de Heldringstichtingen kwamen. De signalen daarin van seksueel overschrijdend gedrag door psychiater Finkensieper, stonden er wel in, maar werden niet opgepikt door de pers en de onderzoekscommissie die toen is ingesteld en in 1976 met haar rapport kwam.³³⁷ Het zwartboek meldde dat Finkensieper lichamelijk onderzoek deed dat helemaal niet hoorde bij zijn taak als psychiater. Dat overkwam een meisje tijdens haar eerste kennismaking met hem. Zij moest zich uitkleden en op het moment dat ze helemaal bloot voor hem stond, vroeg hij haar hoeveel seks ze had gehad en hoe vaak zij zichzelf bevredigde. Hij stelde vast dat ze seksuele problemen had en hij haar daarvoor zou behandelen.³³⁸ Later kwam naar buiten hoe, net als deze intake, de behandeling seksueel bepaald was. Toen bleek ook hoe groepsleiders zich ook aan seksueel overschrijdend gedrag schuldig maakten.³³⁹ Ook daarvan maakte het zwartboek *Zetten zat gezeten* melding.³⁴⁰

Nieuwe klachten kwamen eind jaren zeventig naar buiten. Een oud-pupil meldde dat ze als experiment de prikpil toegediend kreeg rond 1970 en ze had zich daarover laten interviewen door de *Nieuwe Revu* in 1979. D66 stelde daarover kamervragen die niet ontvankelijk waren omdat niet vast stond wie die had voorgescreven. Ernstiger was een klacht over seksueel misbruik begin jaren tachtig, ingediend door hulpverleners in Nijmegen van de in 1981 opgerichte Vereniging tegen Seksueel Misbruik. Het Ministerie van Justitie wilde daarbij namen van pupillen hebben. Die kreeg het niet. Daarom ging ook deze klacht in de doofpot.³⁴¹ Een nieuw zwartboek in 1985 over de Heldringstichtingen van BM Regio Oost in Nijmegen verklaarde duidelijker dat Finkensieper niet met zijn handen van de meisjes kon afblijven en noemde daarnaast het vele toedienen van kalmerende middelen als machtsinstrument. Het Ministerie schreef daarover aan de Heldringstichtingen dat de klachten uit dit nieuwe zwartboek niet in onderzoek genomen zouden

³³² Bakker et al. 2010, 285-287, 380-382; Ter Bogt & Hibbel 2000, 79-81, 101-106.

³³³ Timmermans 2012, 47.

³³⁴ Van der Velde 1980, 72-74.

³³⁵ Van der Velde 1980, 78.

³³⁶ Timmermans 2012, 41.

³³⁷ *Rapport van de Commissie, belast met een onderzoek naar het pedagogisch en psychiatrisch beleid der Heldringstichtingen* 1976, 147-148; Dijk 1990, 24-34.

³³⁸ *Zetten zat gezeten* 1974, 13.

³³⁹ Lünneke et al. 2012, 54-56.

³⁴⁰ *Zetten zat gezeten* 1974, 14.

³⁴¹ Dijk 1990, 33-36, 40-42.

worden omdat de melders anoniem wilden blijven.³⁴² In feite werden verhalen van meisjes in deze hele kwestie afgedaan als fantasieverhalen en was er geen oog voor hoe zij met een geschiedenis van seksueel misbruik een zeker "wervend" gedrag konden tonen.³⁴³ Hoe ernstig de situatie was kwam naar buiten toen in 1989 Finkensieper zich moest verantwoorden voor de rechter op grond van klachten van enkele meisjes. Toen bleek ook dat groepsleiders hierin hadden meegedaan. Finkensieper werd veroordeeld. Sommige meisjes hadden twee keer per week seks met hem gehad in plaats van behandeling. De behandeling was afgelopen als Finkensieper zich aankleedde. In de aanklacht stond dat het twintig meisjes betrof; zij hadden hun beschuldigingen hard kunnen maken. De commissie Samson noemde deze ontuchtzaak de grootste affaire in de geschiedenis van de kinder-bescherming.³⁴⁴

In 2010 toen de commissie Samson onderzoek deed naar seksueel misbruik en daarbij ook de leden van de in 1975 ingestelde onderzoekscommissie interviewde bleek dat ze zich behoorlijk hadden laten intimideren door Finkensieper die een dominante persoon was. Bovendien was het voor hen ondenkbaar dat een psychiater zoiets deed. Ook de orthopedagoog Ter Horst, uit Zetten vertrokken in 1971, reageerde met opmerkingen dat aanraken een "pedagogische grondvorm" is "die we allemaal intuïtief wel eens toepassen".³⁴⁵ Onderzoek in het archief van de commissie Dijkhuis bracht aan het licht hoe de commissie belastende informatie had achtergehouden. Daarin kwam een verslag voor van een interview afgenomen door de psychiater Eijer op 9 juni 1975. De oud-pupil meldde: "Finkensieper was een rotvent. Bij een meisje, W., ging hij allerlei gekke dingen doen, hij ging bij haar op de bank liggen. Hij vertelde hoe ze met een jongen naar bed moest gaan. Ze vertelde dat hij een keer met haar naar bed was geweest. Ik had een hekel aan zijn hele houding. Als je wat vroeg, begon hij met zijn ogen te knippen en hij werd snel kwaad. Ik heb twee keer een injectie van hem gehad in mijn bil. Ik heb nooit koude douches gehad, dit is wel gebeurd bij andere meisjes."³⁴⁶

Daarnaast zijn er verschillende andere meldingen van ontuchtzaken geweest in de residentiële zorg sinds 1960, zoals het gereformeerd kindertehuis De Trintel in Enkhuizen, De Berg in Amersfoort en Waddenhoeve, een opvangboerderij voor randgroepjongeren op Ameland.³⁴⁷ Voor jongens als slachtoffers van seksueel misbruik kwam pas veel later aandacht, met name na een discussie in het tv-programma *Rondom tien* in 1991.³⁴⁸ De commissies Samson en Deetman noemen daarvan diverse voorbeelden. Ook de journalist Dohmen, net als de commissie Deetman vooral gericht op rooms-katholieke tehuizen, maakte er melding van. Bij Deetman en Dohmen ging het voor een belangrijk deel ook over kostscholen, pensions en schoolinternaten (zie 1.1.4).

³⁴² Dijk 1990, 41-43.

³⁴³ Lünneke 2012, 62.

³⁴⁴ Dekker 2012, 374.

³⁴⁵ Dekker 2012, 209.

³⁴⁶ Lünneke et al. 2012, 54-55.

³⁴⁷ Dane et al. 2012, 12; Dekker 2012, 401.

³⁴⁸ Dekker 2012, 403.

4. Leefklimaat

Hoe kon geweld, verwaarlozing en misbruik voorkomen in tehuizen? Welke factoren zijn daarvoor te vinden in het leefklimaat waarin kinderen verkeerden? Kregen kinderen er wat ze nodig hadden? In de eerste wetenschappelijke onderzoeken naar de kwaliteit van kindertehuizen in de jaren 1947-1955 werden aspecten benoemd waarvan we achteraf moeten zeggen dat die al een waarschuwing waren. Het leefklimaat nam in dat onderzoek een belangrijke plaats in. Veel later wees de jurist Hoefnagels in zijn proefschrift op factoren die geweld in de hand werkten en daarbij had hij het vooral over de omgeving, het leefklimaat. Achtereenvolgens bespreken we de belangrijkste kenmerken van het leefklimaat, zoals dagelijkse gang van zaken (4.1), mogelijkheden voor contact met ouders, broertjes en zusjes en de veranderingen die leidden tot een andere positie van pupillen (4.3).

4.1. Gang van zaken in tehuizen

Het dagelijks leven in tehuizen werd vooral bepaald door vaste regels en gewoontes. Van het kind werd verwacht dat het zich daarbij aanpaste. Hieronder volgen de meest opvallende: het dagelijkse ritme van slapen en eten (4.1.1), isoleren van de buitenwereld (4.1.2), hoe het personeel woonde en leefde (4.1.3) en hoe het leven in een groep was (4.1.4).

4.1.1. Dagelijks ritme: regels, slapen en eten 1945-1975

Over het dagelijks leven in tehuizen vormt het onderzoek van Koekebakker een rijke bron evenals dat van het Hoogveld-Instituut voor wat betreft de katholieke tehuizen. Daarin gaat het vooral over de jaren vijftig. In de jaren zestig veranderde er veel. Hoe snel hing van het tehuis af. Inrichtingen die daarin niet mee ontwikkelden sloten hun deuren zoals Groenestein in 1971. In alle gevallen verschilde het leven in een tehuis fundamenteel van de thuissituatie. Het kind kwam terecht in een omgeving waar het moest leren samenleven met vele andere kinderen, die elk hun eigen vaak problematische voorgeschiedenis hadden, en met personeel dat niet altijd geschikt of in staat was om persoonlijke aandacht te geven. Dat blijkt onder meer uit onderzoek onder oud-pupillen (zie 3.1.2). Om orde te houden kon er een behoorlijk repressief klimaat bestaan met vele regels over omgang en gedrag, waarin zelfgekozen contact met anderen werd ontmoedigd en soms ronduit verboden. Dat was, afhankelijk van tehuis, tot ver in de jaren zestig het geval. Vandaar dat kinderen niet mochten praten onder bijvoorbeeld het wandelen, de maaltijd en het opstaan 's morgens. Dat zou bovendien teveel de gang van zaken vertragen.³⁴⁹

In een zo door regels geleid bestaan konden strafmaatregelen en sancties op overtreden van regels haast niet ontbreken. Dat leidde er ook toe dat kinderen zoveel mogelijk probeerden om niet op te vallen en alles maar gewoon te verdragen. Op deze kwalijke gevolgen van disciplineren op de persoonlijkheidsvorming, waarin nauwelijks ruimte voor een positieve individuele benadering en affectie was, is al vanaf 1905 gewezen (zie 1.2.4).³⁵⁰ Dezelfde geluiden kwamen in de jaren vijftig en zestig weer op. Kinderen reageerden op het beleid van disciplineren met vervlakking en proberen ongezien te blijven. Dat kon leiden tot schijnaanpassing of juist ongeremd gedrag zoals weglopen, zwerven, gaan stelen en zich werpen in seksuele avonturen. Juist voor deze kinderen was straf met opsluiting in een cel of andere ruimte na een overtreding nog eens extra zout in de wond.³⁵¹ Het eten was in de meeste instellingen geen aangenaam gebeuren. Er lag vaak sterk de nadruk op tafelmanieren, en er gold doorgaans zwijgplicht. Personeel at niet mee aan tafel. Zelf opscheppen was vaak verboden. Het eten had het karakter van massavoedsel: weinig variatie, weinig vitamine C, nauwelijks bijgerechten. De warme maaltijd bestond vaak uit stampot.³⁵²

³⁴⁹ Den Otter 1963, 109-112.

³⁵⁰ Rietveld-van Wingerden, 2017, 225-227; Fontein 1955, 62-63; Dimmendaal 1998, 171.

³⁵¹ Van Spanje 1961, 309.

³⁵² Koekebakker 1959, 154-155, 166-173; *Differentiatie-rapport* 1952, 48-49.

Daarnaast was er doorgaans een strak dagritme en een vaste indeling van de dag. Overal waren vaste tijden voor, zelfs voor het bezoek van het toilet.³⁵³

Vele tehuizen waren in de jaren vijftig en zestig grootschalig van opzet: ongezellige gebouwen met vrijwel geen privacy. In verreweg de meeste inrichtingen waren grote slaapzalen. Sommigen hadden chambrettes, afgetimmerde slaapplekken met aan het voeteneind een gordijn. De bedden stonden helemaal vrij of alleen met het hoofdeind tegen de muur. Er was nauwelijks versiering aan de muren. Een eigen nachtkastje was uitzondering en de eigen ruimte voor een kind zeer beperkt. Er was zelfs geen gelegenheid zich terug te trekken, omdat deuren van slaapzalen overdag op slot waren.³⁵⁴ Er was toezicht via een kijkgat of een luik tussen de slaapkamer van de leiding en de zaal van de kinderen. Soms sliep de leiding op de slaapzaal met de kinderen.³⁵⁵ Dit soort toezicht op slaapzalen was sinds de invoering van de kindervetwet in 1905 vereist voor de justitiële kindertehuizen.³⁵⁶ Gaandeweg kwam aan die situatie een einde na 1955 toen kleine slaapkamers voor bijvoorbeeld vier of vijf kinderen de grote slaapzalen langzaam gingen vervangen. Dat was overheidsbeleid. Ook het in 1959 verschenen handboek voor de bijzondere jeugdzorg pleitte daarvoor.³⁵⁷ Dit laatste, slaapkamers voor een beperkt aantal kinderen, ging een rol spelen bij overheidssubsidies voor bouw en verbouw. In de jaren zestig en zeventig was daarbij de voorkeur voor eenpersoonskamers als het om oudere jeugd ging en al snel voor alle jeugd. In sommige tehuizen, of tehuizen die niet onder Justitie vielen, konden die grote slaapzalen nog lang in gebruik zijn. Met de invoering van eenpersoonskamers werd gelijk de wind uit de zeilen gehaald van tehuizen die afzonderingskamers hanteerden om kinderen te isoleren van de rest. Zij konden nu gewoon naar hun eigen kamer worden gestuurd.³⁵⁸

De leefruimtes zoals huiskamers waren vaak ongezellig. Daarop wees ook de commissie Koekebakker. Het *Handboek* uit 1959 stelde als eis dat groepen wel hun eigen leefruimte moesten hebben en voldoende groot moesten zijn voor een groep van hoogstens 12 pupillen. Daar stond echter ook vermeld dat de aankleding zeker niet te luxueus mocht zijn. Verder diende elke groep een eigen speelruimte te hebben waar men verschillende activiteiten kon verrichten. Dat was voor veel tehuizen nog toekomstmuziek: groepen waren veel groter en leefruimtes voor afzonderlijke groepen ontbraken vaak.³⁵⁹ De omstandigheden waren voor 1965 zo dat er weinig persoonlijke aandacht was voor kinderen en ze weinig liefde konden ervaren. Hoewel er daarna veel verbeterde in onderkomens, personeel en verkleining van de groepen, is het de vraag of daarmee voldaan kon worden aan de basisbehoeften van kinderen. Wat dit betreft gaf de biologisch psycholoog Abraham Harold Maslow een behoorlijke waarschuwing om de bakens fors te verzetten. Hij had een behoeftenpyramide ontwikkeld van vijf lagen. Daarin stonden liefde en veiligheid onderaan, naast behoefte aan voedsel en rust. Zij vormden de basis voor de vervulling van de andere behoeften zoals ergens bij te horen, waardering en zelfrealisatie.³⁶⁰

4.1.2. Geïsoleerd leven 1945-1975

Bepalend voor het leefklimaat was de grootte van de instelling en de regeling van de zorg. Was de inrichting vrij gesloten, zodat vrij naar buiten en naar binnen gaan niet mogelijk was, en de inrichting grotendeels zelfvoorzienend was dan sprak men van *total institution*. Het leven werd bepaald door regels, toezicht en controle. Die waren voor het gehele tehuis gelijk. Groepsleiders konden daaraan weinig veranderen en waren zelf ook ondergeschikt aan dit systeem. Koekebakker noemde dit het "kazernepatroon".³⁶¹ Men maakte weinig onderscheid tussen bewoners en als dat wel gebeurde, dan was dat op grond van leeftijd en sekse. Een *total institution* betekende ook dat een instituut selfsupporting was, doordat de benodigde voorzieningen op het terrein aanwezig waren. Bij opvoedingshuizen waren dat onder meer de school en vaak meerdere soorten scholen,

³⁵³ Koekebakker 1959, 106, 145-147.

³⁵⁴ Koekebakker 1959, 283-285, 415-416.

³⁵⁵ Koekebakker 1959, 49-50, 110-112.

³⁵⁶ Rietveld-van Wingerden 2017, 58, 69, 120-121.

³⁵⁷ Zuithoff 1959, 172; Verslag Directie Kinderbescherming 1955-1960, 62-63.

³⁵⁸ Visser 1980, 178; *Wegwijzer* 1965, 57, 75, 77; zie ook bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

³⁵⁹ Koekebakker 1959, 282-283; Zuithoff 1959, 172; Verslag Directie Kinderbescherming 1955-1960, 81.

³⁶⁰ Jongen 1980, 101; Van de Ploeg 1976, 26.

³⁶¹ Koekebakker 1959, 79.

vakopleidingen, ziekenafdeling, wasserij, en ook vaak een eigen psychologische dienst.³⁶² In Nederland zijn Neerbosch, de Martha-stichting, Groenestein en Valkenheide daarvan voorbeelden. Zij waren allen opgericht in de negentiende en vroege twintigste eeuw. Het gevaar daarbij was dat het tehuis zich sterk isoleerde ten opzichte van de wereld eromheen.³⁶³

Doorgaans werd in zulke grote instellingen gewerkt met paviljoens, die op zich groot konden zijn met vijftig tot honderd pupillen. Daar was vaak een scheiding van kinderen op grond van leeftijd en sekse, zodat broertjes en zusjes elkaar niet vaak zagen. Het was ook vaak ongezellig in die ouderwetse en statige gebouwen waar moeilijk een meer kleinschalige aanpak kon worden gerealiseerd en evenmin een meer persoonlijke benadering van het kind. Het Ministerie van Justitie gaf in het jaarverslag over 1950 al aan dat dit moest gaan veranderen en dat er gemengde groepen dienden te komen. Eveneens wilde deze een einde maken aan het isolement van die instellingen. Ze moesten zich meer gaan richten op het gewone leven buiten de instelling.³⁶⁴ Voor diverse tehuizen was dat tot in de jaren zeventig toekomstmuziek.

De overheid die vanaf de jaren vijftig meer ging subsidiëren hielp om daarin verbetering te brengen. Sommige tehuizen gingen kleinschalige onderkomens op het terrein realiseren. Dat deed bijvoorbeeld Neerbosch met familiewoningen waar een echtpaar was aangesteld als een soort vader en moeder. Na 1980 volgden meer instellingen als Hoenderloo.³⁶⁵ Daarbij kwam een proces op gang waarin meer gewerkt werd met openheid naar buiten toe. Deelname aan activiteiten buiten de instellingen werd gewoner. De scheiding tussen jongens en meisjes werd grotendeels opgeheven. Dat was in een periode dat eenpersoonskamers vrij normaal waren geworden. In vele tehuizen was dat in de jaren tachtig gerealiseerd.³⁶⁶

Grote en geïsoleerde tehuizen konden gemakkelijk misstanden verbergen. Dat was zeker het geval als een tehuis vrijwel selfsupporting was en men die buitenwereld dus ook niet nodig had. Geheimen konden er gemakkelijker geheim blijven. Pupillen hadden geen mogelijkheden om met klachten naar buiten te komen of het nu ging om personeel dat over de schreef ging of pressie en mishandeling bij pupillen onderling.³⁶⁷ Dat wil overigens niet zeggen dat kleine instellingen, waarvan er begin jaren zestig nog talloze waren, gevrijwaard bleven van deze misstanden. Ook de meer informele omgang met elkaar in kleine instellingen kon een basis vormen voor mishandeling en misbruik. Kleinere instellingen met weinig aanvullende voorzieningen waren wel veel meer open naar de omgeving: ze maakten gebruik van scholen en vakopleidingen in de buurt. Klachten over geweld en verwaarlozing kwamen regelmatig bij een bestuur van een instelling terecht juist via deze contacten: leerkrachten, hoofden van scholen, artsen, psychiaters en MOB's.³⁶⁸ Als een tehuis zich daarvoor openstelde konden vrienden van school in het internaat komen om te spelen. De jongeren kregen daardoor ook meer verantwoordelijkheid voor hun eigen toekomst, als tenminste vanuit het tehuis hen een stem gegeven werd in de keuze van opleiding.³⁶⁹

4.1.3. Van inwonend naar extern personeel 1965-1980

Bepalend voor kinderen was de beschikbaarheid van het personeel. Voor 1965 was het in vele tehuizen mogelijk om op elk moment van de dag bij de leiding aan te kloppen. Personeel woonde doorgaans intern. Groepsleiders hadden vaak een kamer in de buurt van de slaapgelegenheden van de pupillen. Op inwonend personeel kon vaak en voortdurend een beroep worden gedaan. Ze waren de hele dag aanwezig en konden de tijd dat de kinderen naar school waren, deels voor henzelf benutten. Er was daardoor weinig personeel nodig (zie 3.1.2). Afhankelijk van het tehuis konden kinderen groepsleiding vinden als ze vragen hadden. Op Nieuw Veldzicht wilde de directeur intern verhuizen omdat de jongens hem te vaak wisten te vinden en hij graag meer rust wilde.³⁷⁰

³⁶² Goffman 1961, 3-7; Bakker et al. 2010, 403, 419, 474; Gieles 1977, 33.

³⁶³ Fontein 1955, 62-63.

³⁶⁴ Jaarverslag Rijkstucht- en Opvoedingswezen 1950, 23.

³⁶⁵ Goede 1980, 117; zie ook bronstudies 5 en 6 (Kinderdorp Neerbosch en Jongenshuis Hoenderloo).

³⁶⁶ Dekker 2012, 108-110, 179.

³⁶⁷ Goffman 1961, 18-26, 295-302; Krueger 1941, 95.

³⁶⁸ Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

³⁶⁹ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun); Rietveld-van Wingerden 2017 165-167, 176, 217, 260, 265, 300.

³⁷⁰ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

De keerzijde was dat kinderen ook kwetsbaar waren met zo weinig personeel, zeker als het personeel niet geschikt was en ondeskundig. Bovendien versterkte dit het isolement van een tehuis omdat alles binnenkamers bleef en er nauwelijks overleg tussen personeel nodig was over zaken waarmee kinderen kwamen of problemen die zich voordeden. Personeelsvergaderingen waren er nog nauwelijks.

Rond 1965 veranderde deze personeelssituatie drastisch. Personeel ging meer verdienen en korter werken. De 45-urige werkweek deed zijn intrede (zie 6.1.1). Er was meer personeel nodig en dat ging bovendien buitenshuis wonen. Sommige tehuizen gingen parttimers inzetten voor de drukke tijden in het huis zoals de avonden en de weekenden. Er kwamen slaapdiensten, zodat in de nachtdiensten bij toerbeurt personeel in het huis verbleef of er werden daarvoor "nachtwachters" aangesteld. In korte tijd werd de omslag gemaakt. De kamers van personeel waren handig te gebruiken in de verbouwplannen waarvoor vanaf 1965 nieuwe overheidseisen golden, zoals eigen kamers en een huiskamer voor elke leefgroep.

Kinderen kregen zo te maken met veel meer personeel en dat bood spannende momenten om ze tegen elkaar uit te spelen. Vanuit de gehechtheidstheorie benaderd was dit een achteruitgang in de zorg. Er waren nu wisselingen in ploegen en bovendien veel verloop in personeel. Het was daardoor moeilijk voor pupillen om zich bij een personeelslid vertrouwd en veilig te voelen. Het is de vraag of tehuisbesturen en -directies dit in die jaren als een probleem beschouwden. Sommige tehuisdirecties voelden het belang van een vast aanspreekpunt mogelijk aan. Zo voerde Nieuw Veldzicht in Apeldoorn in de jaren tachtig mentoren in. De jongens mochten zelf hun mentor uit het personeel kiezen.³⁷¹ Het onderzoek naar gehechtheid in het kader van pupillen in de residentiële zorg is echter nog maar iets van de laatste twintig jaar.³⁷²

4.1.4. Groepen en groepswork

Koekebakker was in de 39 onderzochte tehuizen bijna overal groepen tegengekomen. De meeste activiteiten gebeurden in groepsverband, zo stelde hij vast. Daarbij ging het om gewone alledaagse bezigheden zoals naar bed gaan, opstaan en eten. Dat was zelfs zo aanwezig dat een kind nauwelijks een moment alleen kon zijn. Hoogveld sprak hierover als gedwongen gemeenschapszin.³⁷³ Groepswork in de zin van het gebruik van de groepsdynamiek in het bezig zijn met de kinderen vond niet plaats. Dat gebeurde zelfs niet bij activiteiten die zich daarvoor uitstekend leenden zoals vrijetijdsbesteding. Om dat te realiseren ontbrak het leiders aan tijd en de energie en ook aan ruimtes om dat te doen. Bovendien waren de groepen daarvoor te groot. Directies waren daar ook helemaal niet mee bezig, want opvoedingsplannen waarin groepswork een onderdeel van kon vormen, ontbraken.³⁷⁴ Eigenlijk had een groepsleider of groepsleidster vooral een regelende taak en deden ze weinig aan groepswork. De aanduidingen groepsopvoeding en groepsleiders werden eerder gebruikt om hiermee het onderscheid aan te geven tussen internaatsopvoeding en de meer op het individuele kind gerichte pleegzorg.³⁷⁵

In vooral grote tehuizen zoals Neerbosch en de Marthastichting werden pupillen bij aankomst direct in een groep of paviljoen geplaatst. Leeftijd en geslacht waren daarbij richtinggevend en natuurlijk het paviljoen of de groep waarin een plaats vrij was gekomen. Er was in veel tehuizen sprake van horizontale groepen. Dat wilde zeggen dat een groep bestond uit kinderen van ongeveer dezelfde leeftijd en vaak ook meisjes en jongens gescheiden. Dit betekende dat als meerdere kinderen uit een gezin werden opgenomen, en dat was vaak het geval bij voogdijkinderen, ze uit elkaar werden gehaald en ze elkaar nog heel weinig zagen. Het betekende ook vaak overplaatsing naar een andere groep bij het ouder worden. Het Hoogveld-Instituut wees er in 1952 al op dat hierdoor de ontwikkeling van het kind werd geschaad in affectief en emotioneel opzicht en uiteindelijk ook in de persoonlijkheidsvorming. Ze moesten zo elke keer weer hun plek in een groep veroveren. Daarnaast zorgden horizontale groepen ook voor meer

³⁷¹ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

³⁷² Schuengel & Van IJzendoorn 2003, 40-41.

³⁷³ *Differentiatie-Rapport 1952*, 48; Koekebakker 1959, 283.

³⁷⁴ Koekebakker 1959, zie onder meer 240, 390-391, 422, 446.

³⁷⁵ Haack 1959, 177.

onderlinge jaloezie, zo stelde dit instituut. Allemaal vroegen ze ongeveer hetzelfde type aandacht, en daardoor konden kinderen zich weinig aan elkaar optrekken.³⁷⁶

Al in 1950 gaf het Ministerie van Justitie aan juist aan dit systeem van horizontale groepen en het gebrek aan echt groepswork een einde te willen maken. De beginselenwet van 1961 gaf daaraan uitvoering, mede op grond van de onderzoeksresultaten van de differentiatie-onderzoeken. Die wet ging spreken over leefgroepen en het apart huisvesten van de groepen. Groepsleden dienden in de buurt van elkaar te slapen en bijvoorbeeld een eigen dagverblijf te hebben. Sommige tehuizen hadden dat al gerealiseerd voor de invoering van deze wet in 1965, maar voor andere was dat nog toekomstmuziek. Bovendien moest elk tehuis verantwoording doen van de wijze van indeling in groepen op grond van de verleende opvoeding en zorg.³⁷⁷ Daarmee kreeg de overheid voor wat betreft tehuizen die als justitieel te boek stonden, en dat was de meerderheid, invloed op het pedagogisch werken. Vele tehuizen gingen werken met verticale groepen. Die zouden stimuleren tot elkaar ondersteunen en zorg voor elkaar dragen. Sommige tehuizen begonnen daarmee in de late jaren vijftig, andere pas in jaren zeventig. Een voorwaarde was daarbij dat de groepen kleiner werden. De beginselenwet stelde de grootte vast. Die kwam op twaalf tot vijftien afhankelijk van het type tehuis. Behandeltehuizen konden bijvoorbeeld met kleinere groepen werken dan tehuizen voor "normale" jeugd. Daarbij schreef de nieuwe wet ook voor dat er vaste leiders aan groepen gekoppeld moesten zijn.³⁷⁸

Voor het leefklimaat in tehuizen was deze nieuwe wijze van werken met groepen een hele verandering. Groepsleiders werden meer de personen bij wie kinderen terecht konden en met wie een gesprek mogelijk was. De afstand tussen pupil en de groepsleider werd in de jaren zeventig kleiner mede dankzij de democratiseringsbeweging (zie 1.2.6).³⁷⁹ Er kwam meer ruimte om op groepsniveau beslissingen nemen over vrije tijdsbesteding, maaltijden en meer participatie in de samenleving door lidmaatschappen van clubs en sportverenigingen waarmee de keuzevrijheid toenam. Uiteraard was daarin veel verschil tussen tehuizen, afhankelijk van de ligging, grootte en type opgenomen kinderen.³⁸⁰ Mede door financiering van de overheid werden de groepen in die tijd kleiner. De grootte daalde van 13,2 in 1964 naar 10,8 in 1980 en 9 in de jaren negentig. Bovendien breidde het aantal groepsleiders zich wat uit van 2,6 in 1964 naar 4 in 1980 en 5 per groep omstreeks 2000. Dat had overigens ook te maken met verbetering van arbeidsvoorwaarden zoals toename van vakantiedagen van het personeel.³⁸¹

4.2. Contact met het thuisfront 1945-2005

Kinderbeschermers zagen voor 1960 ouders vaak als een bedreiging voor het kind. Ze waren van mening dat kinderen juist vanwege de ouders niet thuis konden wonen en ouders zelf de reden vormden voor de uithuisplaatsing. In de jaren vijftig ging dat voorzichtig veranderen, mede onder invloed van publicaties en redevoeringen van wetenschappers die het belang van de ouders voor kinderen op de voorgrond schoven. Het positiever waarden en stimuleren van het contact met ouders zette zich voort. Het duurde echter tot in de eenentwintigste eeuw voordat ouders als medewerkers beschouwd werden in de behandeling van een kind.

4.2.1. Ouders

Hoe een kind het leven in een tehuis ervoer hing voor een belangrijk deel samen met de ouders en misschien nog wel meer met hoe de kindbescherming en de tehuizen tegen ouders aankeken. Doorgaans was dat negatief omdat men ouders beschouwde als verantwoordelijk voor de problemen van een kind. Voorzichtig begon dat te veranderen direct al na de Tweede Wereldoorlog. De overheid nam een eerste stap door in de Burgerlijke Kinderwet van 1947 te

³⁷⁶ *Differentiatie-rapport* 1952, 22; Dekker 2012, 183.

³⁷⁷ Jaarverslag Rijkstucht- en Opvoedingswezen 1950, 23; artikelen 53 en 62 van het Uitvoeringsbesluit Kinderbescherming. *Wegwijzer* 1965, 75, 77.

³⁷⁸ Visser 1980, 178; *Wegwijzer* 1965, 57, 75, 77.

³⁷⁹ Komen 1999, 49.

³⁸⁰ Visser 1980, 178; *Wegwijzer* 1965, 57, 75, 77; zie ook bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

³⁸¹ Van der Ploeg 1999a, 80-81; Dekker 2012, 183; verslagen Directie Kinderbescherming 1945-1986.

regelen dat kinderen voor proefherstel naar huis mochten. Die voorlopige thuisplaatsing kon maximaal een half jaar duren om te zien of het goed ging en de situatie gecontinueerd kon worden. Enkele voogdijraden brachten dat in 1951 in de praktijk.³⁸² Ondertussen verscheen het boek *Maternal care and mental health* van de psychiater en psycholoog John Bowlby. In tal van landen kreeg dat aandacht en ook in Nederland. In 1955 verscheen een Nederlandse vertaling. Bowlby presenteerde de gehechtheidstheorie waarin hij het belang van een positieve band tussen moeder en kind benadrukte. Hij had tijdens de Tweede Wereldoorlog onderzoek gedaan onder "kruimeldiefjes" in een kinderpsychiatrische kliniek in Londen. Zij leken gevoelloos en geen last van schuldgevoelens te hebben. Wat Bowlby vooral opviel was dat ze allemaal in hun eerste drie levensjaren scheidingservaringen hadden meegemaakt. Hij meende dat hier de oorzaak lag van hun gedrag. Van de World Health Organisation (WHO) kreeg hij de opdracht om kinderen in internaten verder te onderzoeken. Hij ontdekte dat deze kinderen weliswaar goed werden verzorgd, maar dat ze desondanks wegwijnden. Hij zag het plotselinge verbreken van de band met de ouders als oorzaak van dit kinderleed. Zijn opvattingen werkten door in vele praktijken waarin met kinderen werd gewerkt, zoals ziekenhuizen, onderwijs en kinderbescherming.³⁸³

Op congressen, in cursussen en publicaties op het gebied van de kinderbescherming kwam na 1950 meer aandacht voor het belang van de ouders en voor het contact tussen kind en ouders. Bestuurslid J.G. Zeylstra van Tot Steun deed dat tegenover de achterban door het eigen periodiek daarvoor te benutten.³⁸⁴ De pedagoog M.J. Langeveld sprak in 1955 over dit onderwerp op het congres ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de kinderbescherming. Hij benadrukte hoe naast de ouders ook broertjes en zusjes van belang zijn voor het welzijn van een kind.³⁸⁵ Dat gevoel leefde breder. Praktijken veranderden. Hoe snel dat ging hing af van het klimaat in een tehuis, de mate van openheid naar de buitenwereld en de grootte van de inrichting. Sommige tehuizen begonnen al vanaf 1955 met bewust aandacht te geven aan ouders. Die nodigden ouders uit bij festiviteiten als kerstfeest en paasviering en lieten kinderen bijvoorbeeld eenmaal per maand een weekend naar huis gaan en in de zomervakantie zelfs enkele weken. Kleine tehuizen waren soms ook enige tijd gesloten, zoals tijdens feestdagen en in de vakanties.³⁸⁶ Het tehuis Zandbergen ging al in 1951 nauwer samenwerken met ouders zoals ze betrekken in de opname, ze te begeleiden in het begrijpen van de problemen en ze laten meedenken over mogelijkheden in de toekomst. Het doel was uiteindelijk kinderen zoveel mogelijk terug te plaatsen bij de ouders en als dat niet kon een goed pleeggezin te vinden waarin kind en ouders zich konden vinden.³⁸⁷ Andere tehuizen waren daar nog lang niet aan toe. Eigenlijk bleef er doorgaans een ambivalente houding tegenover ouders. Die kwam ook voor in het boek over de inrichtingsopvoeding van de psycholoog Van Spanje in 1957. Hij erkende dat ouders meer binnen het blikveld kwamen, maar gaf aan dat er een grote afstand was tussen ouder en hulpverlener en dat ouders nogal eens tegenwerkten en onverschillig en lui waren.³⁸⁸ In een herdruk in 1960 was dat gedeelte geheel herschreven: de samenwerking met ouders was in het middelpunt van de belangstelling gekomen en dat beoordeelde hij als grote winst. Bovendien benadrukte hij meer hoe ouders altijd van belang bleven voor kinderen en hoe die down konden zijn vanwege heimwee.³⁸⁹

Uit onderzoek begin jaren tachtig bleek dat de samenwerking met en de benadering van ouders nog niet optimaal was, mogelijk vanwege problematiek bij ouders zelf. Kinderen die gedwongen waren geplaatst met een kinderbeschermingsmaatregel gingen veel minder vaak naar huis in vakanties en weekenden dan vrijwillig geplaatste kinderen. Datzelfde was aan de hand met bezoek van ouders in het tehuis. Doorgaans beperkte zich dat tot een of twee keer per jaar. Tevens bleek dat hoe langer een kind in een tehuis was hoe minder contact er met de ouders was. Na vijf jaar uit huis weg te zijn was dat contact doorgaans verdwenen.³⁹⁰

³⁸² Jaarverslag Rijkstucht- en Opvoedingswezen 1952, 30-31.

³⁸³ De Wolff 2004, 52, 56-58; Van der Horst 2016, 221-223; Roeland 1980, 83-86.

³⁸⁴ Zeylstra 1951; 1954.

³⁸⁵ Langeveld 1956, 10-12.

³⁸⁶ Rietveld-van Wingerden 2017, 287, 296-297, 302-305, 323.

³⁸⁷ Dimmendaal 1998, 247-248; Van Lieshout 2014, 106-107.

³⁸⁸ Van Spanje 1957, 103-109.

³⁸⁹ Van Spanje 1969, 9, 110-112.

³⁹⁰ Junger-Tas 1983, 30-31.

Ondertussen nam wel onderzoek onder ouders van kinderen in de residentiële zorg toe in de jaren tachtig. Op basis van nieuwe theorieën als de ecologische benadering van Bronfenbrenner en de contextuele benadering in de jaren zeventig kwam de focus te liggen op het belang van de omgeving voor een kind. Wat droeg die bij aan de problemen en belangrijker: hoe kon de omgeving een rol spelen in de hulp aan het kind.³⁹¹ Verschillende jeugdhulpverleningsinstanties richtten zich specifiek op ouders. Zij maakten onderwerpen bespreekbaar als problemen bij ouders rondom de plaatsing en het verblijf van hun kind in een tehuis en de problemen van hun kind met de thuissituatie. Daarin werd onder meer gewerkt met gezinsgesprekken, thema-avonden, cursussen en specifieke methodieken. Men werd zich daarbij ook bewust van de driehoek groepsleider-ouders-opgenomen kind en het belang van een goede nazorg.³⁹² Na 1990 werd dat verder uitgewerkt in nadrukkelijker betrekken van ouders en broertjes en zusjes in de behandeling van een kind en daarvoor methodieken te ontwikkelen. Die werden weer onderzocht op hun effectiviteit voor het behandelde kind, zoals ervaren van ondersteuning van thuis. Een van de effecten was dat ze minder intensieve behandeling nodig hadden.³⁹³ Daarnaast bleek dat bij vooral de oudere jeugd juist de neiging bestond ouders en gezin juist minder te betrekken in de behandeling omdat zij na het ontslag niet naar huis vertrokken.³⁹⁴

4.2.2. Voogden, gezinsvoogden en maatschappelijk werksters

In het contact met ouders had vooral de beroepsgroep maatschappelijk werksters een belangrijke taak. Zij hadden als voogd een taak in voogdijverenigingen en waren vooral bedoeld voor voogdijkinderen. Daarnaast waren er gezinsvoogden die betrokken waren bij OTS-kinderen. Een gezinsvoogd was formeel geen voogd, omdat ouders de ouderlijke macht hadden behouden, hoewel die nu door een gezinsvoogd wel beperkt was. De groeiende groep van vrijwillig geplaatste kinderen had formeel geen voogd en ook geen gezinsvoogd. De ouders waren dan immers ouders in volle rechten (zie 1.1.3, 1.2.1 en 1.2.2). Het toezien op het kind lag dan in handen van andere plaatsende instanties dan voogdij- en gezinsvoogdijverenigingen. Die konden daarvoor ook maatschappelijk werksters in dienst hebben. Uit onderzoek in 1983 bleek dat deze kinderen haast nooit iemand zagen van die plaatsende instantie (zie ook 2.3.2).³⁹⁵

Bij voogdijkinderen vormde de relatie tussen ouder en kind een behoorlijk obstakel. Zij waren juist vanwege problemen van de ouders en hun opvoedingsvaardigheden uit huis geplaatst. Voor 1965 was dat nog een aanzienlijk deel van de tehuisbevolking. Daarna liep dat snel terug, omdat de maatregel ontheffing uit de macht minder vaak werd toegepast en er een tendens ontstond naar meer pleegzorg en alternatieve vormen van opvang voor deze doelgroep (zie hierboven tabel 2). Dat was merkbaar in tehuizen. Was in 1960 nog 40 procent voogdijkind, in 1978 was dat verder teruggelopen tot 25 procent om daarna nog verder af te nemen.³⁹⁶ Voogdijkinderen vielen onder een voogdijvereniging. Die was formeel de voogd. De uitvoering lieten deze verenigingen over aan in dienst van de vereniging werkende maatschappelijk werksters. Daartoe waren voogdijverenigingen sinds 1950 verplicht en de overheid stelde daarvoor de nodige subsidies beschikbaar. De maatschappelijk werksters waren belast met het zoeken en begeleiden van pleeggezinnen en het plaatsen van en contact houden met kinderen in pleeggezinnen en tehuizen.³⁹⁷ Deze maatschappelijk werksters werden door pupillen beschouwd als hun voogd, hoewel ze dat als persoon niet waren. Door de voogdijvereniging werden ze inspectrices genoemd: inspecteren of de omstandigheden voor een kind in een pleeggezin of tehuis goed was. Zij hebben een belangrijke rol gespeeld in het oproepen tot meer aandacht voor ouders als belangrijke personen in het leven van kinderen, ook als ouders steken hadden laten vallen naar het kind toe. Voogdijverenigingen die ook enkele tehuizen onderhielden zetten de maatschappelijk werksters

³⁹¹ Geurts 2010, 16-17, 27-32.

³⁹² Pijnenburg 1986, 55-58, 70-72.

³⁹³ Geurts 2010, 47-61.

³⁹⁴ Harder et al. 2006, 82-85.

³⁹⁵ Junger-Tas 1983, 22.

³⁹⁶ Bennekom et al. 1981, 136.

³⁹⁷ Alewijn 1980, 81-82.

ook daar in. Het hing dus sterk af van tehuizen en vooral van de besturen ervan in hoeverre ouders binnen het blikveld kwamen en professionele aandacht kregen.³⁹⁸

Maatschappelijk werkers als professionals die gericht waren op de relatie tussen kind en gezin zouden pas in de jaren tachtig ook in dienst komen van tehuizen. In 1988 had 42 procent van de tehuizen nog geen maatschappelijk werker in dienst. Als ze er was had ze vaak een staffunctie, terwijl haar rol bij individuele behandeling per tehuis verschilde.³⁹⁹ Gezinsvoogden hadden dezelfde taak als voogden maar dan bij OTS-kinderen: toezien op het contact tussen kind en ouders, contact met het kind en diens omgeving en toezicht op de geboden zorg. De kinderrechter was dan formeel de plaatsende instantie en de door hem of haar aangestelde gezinsvoogd, doorgaans aangesloten bij een (gezins)voogdijvereniging, de uitvoerder, vaak aangeduid als toezichthouder. Anders dan voogden waren de gezinsvoogden doorgaans vrijwilligers en niet opgeleid. Gezinsvoogdijverenigingen kregen vanaf 1954 subsidie voor dit werk om in beperkte mate maatschappelijk werkers hiervoor aan te stellen en vrijwilligers een vergoeding te geven. Die vrijwilligers verdwenen grotendeels na 1971, toen subsidies voor vrijwilligers werden afgeschaft. Hun aantal daalde van 7233 in 1966 naar 674 in 1978 terwijl in die jaren het aantal maatschappelijk werkers steeg van 233 naar 590.⁴⁰⁰

4.2.3. Verlof en briefcensuur

In de late jaren vijftig werd het gebruikelijker om een weekend verlof te krijgen en enkele weken vrijaf in de zomervakantie. Dit verlof naar huis werd vaak niet begeleid. Formeel dienden de voogd of gezinsvoogd van de plaatsende instantie dat te regelen. Het is de vraag of ze hieraan echt toekwamen. Tehuizen hadden hiervoor toen geen personeel als een maatschappelijk werker in dienst. Voor wie de vakantie thuis geen haalbare kaart was werd de oplossing gezocht in een kampweek die het tehuis zelf organiseerde of waarbij gebruik gemaakt werd van door andere organisaties of door zustertehuizen georganiseerde vakanties. Deze praktijken van verlof en vakanties verschilden per huis. Grote en meer gesloten instellingen maakten de omslag later. Bovendien hing het van het tehuis af of het contact met ouders en broertjes en zusjes een kwestie werd in de begeleiding van een kind.⁴⁰¹ Het gebeurde regelmatig dat als de meeste kinderen weg waren en er slechts een of twee over waren, dat ze een weekend of een vakantieweek verbleven in het gezin van een directeur of een ander personeelslid. Het kind kon dit ervaren als een verzetje. Een schaduwzijde hiervan was dat daarop geen controle was en dat dit een gelegenheid kon zijn voor misbruik.

Hoewel er meer aandacht kwam voor het contact met ouders, bleef er in de jaren zestig vanuit tehuizen een behoorlijk wantrouwen bestaan. Daar beschouwde men ouders nog steeds als de belangrijkste oorzaak van de uithuisplaatsing van hun kind. Dat kwam tot uitdrukking in de discussie over briefcensuur. Briefwisseling was toegenomen, maar tegelijkertijd werd die nog steeds nauwkeurig gecontroleerd. Dat bleek uit een in 1961 gehouden enquête onder 64 directies van kindertehuizen. Brieven van kinderen naar familie en anderen werden gelezen. Die werden niet verstuurd als daarin kinderen negatieve uitlatingen deden over het personeel, de gang van zaken en aanpak in het tehuis. Het omgekeerde gebeurde ook, namelijk als ouders belastende informatie gaven over bijvoorbeeld het tehuis en de instanties die bij een kind betrokken waren. Als argument droegen directies aan dat men voor wat betreft inkomende post voor kinderen wilde verhinderen dat de kinderen ongepast gedrag gingen vertonen naar aanleiding van wat ze in een brief hadden gelezen. Men wilde uitgaande post onder ogen zien om zo meer controle uit te oefenen op en inzicht te krijgen in het denken van het kind. Daarop kwam al snel kritiek van Fontein die erop wees dat de behandeling van kinderen gebaseerd moest zijn op vertrouwen en deze handelwijze stond daar haaks op. Bovendien was dit in strijd met de Rechten van het Kind (artikel 2).⁴⁰² Het hing van het tehuis af hoe snel hieraan een einde kwam. Briefcensuur kwam

³⁹⁸ Rietveld-van Wingerden 2017, 302-304.

³⁹⁹ Van der Ploeg 1988, 78, 84-85.

⁴⁰⁰ Prins 1955, 34-35; Roeland 1980, 125-126; Alewijn 1980, 82-83; Bennekom et al. 1981, 136-137.

⁴⁰¹ Roeland 1980, 126-127, 206.

⁴⁰² Jansen & Stans 1961; Fontein 1962, 98-101; Rietveld-van Wingerden 2017, 338-340.

bijvoorbeeld nog steeds voor in de Heldringstichtingen in 1974.⁴⁰³ Het voorrecht dat kinderen kregen met vakanties en weekenden naar huis ging al snel in veel tehuizen functioneren als een nieuwe vorm van straf. Men sprak dan van uitgaansverbod, afgekort tot ugv. Die had ook betrekking op bijvoorbeeld doordeweekse uitjes als uitgaansavond voor jongeren. Een ugv werd vaak opgelegd als sanctie op spijbelen van school, weglopen en plegen van diefstal en vernielingen.⁴⁰⁴

4.3. Pupillen

Na 1965 veranderde gaandeweg het klimaat in kindertehuizen. Dat kwam door veranderingen in het leefklimaat (zie 4.1), maar ook door verkorting van de opnameduur. Er waren vaker overplaatsingen en er kwamen alternatieve vormen van hulp die voorkeur kregen boven een tehuis. Daardoor werd de problematiek van kinderen die wel in een kindertehuis werden opgenomen ernstiger. Dat had zeker invloed op het leefklimaat.

4.3.1. Duur opname

Tot in de jaren vijftig was het gewoon dat vooral voogdijkinderen hun hele kindertijd in een tehuis doorbrachten. Doorgaans eindigde de voogdij op 21-jarige leeftijd. Overplaatsing naar pleeggezinnen kwam niet zo vaak voor. Hoogstens gingen jongens en meisjes voor hun 21e nog enkele jaren in een kostgezin om die overgang naar de maatschappij te maken.⁴⁰⁵ De duur van het verblijf in een kindertehuis hing in deze jaren eerder af van hun leeftijd bij aankomst dan van hun leeftijd bij vertrek. Dat bleek uit het onderzoek van Den Otter (1963) naar voogdijpupillen van Kinderzorg afdeling Rotterdam. Verreweg het grootste deel was zes jaar of ouder bij opname. Zij waren in de jaren 1940-1956 in pleeggezinnen maar nog vaker in tehuizen ondergebracht. Ze waren doorgaans zes jaar of ouder toen ze in het tehuis kwamen.⁴⁰⁶ Dertig procent van de kinderen in tehuizen verbleef daar tien jaar of langer (zie tabel 3).

Een bijkomend probleem van de lange opnameduur was dat voor veel pupillen het tehuis na ontslag hun enige referentiepunt was, omdat ze contact met ouders of familie geheel waren kwijtgeraakt (zie 4.2.1). Het tehuis had voor hen de plek van het gezin ingenomen, zodat ze ook na hun vertrek in hun vrije weekenden regelmatig in het tehuis logeerden. Sommige tehuizen brachten dat in hun jaarverslagen als een bewijs van hun goede werk, maar in feite was het schrijnend en geen bewijs van kwaliteit. Al snel kwam een ontwikkeling op gang waarin lange opnames van kinderen tot het verleden gingen behoren. Tot 1965 hing het sterk af van het tehuis, maar daarna kwam er meer overheidsinvloed op opnames en opnameduur. Daarmee wilde de overheid de kosten drukken, nu deze vrijwel de gehele bekostiging van dit type tehuizen voor haar rekening nam. In 1970 was dat vier tot zeven jaar. Dat bleek uit een in dat jaar onder groepsleiders gehouden enquête over misstanden in kindertehuizen. De groepsleiders vonden dat eigenlijk nog veel te lang.⁴⁰⁷

Na 1970 nam de duur van de opname verder af evenals de duur van de voogdij. De duur van de opname per tehuis daalde van gemiddeld 16,1 maanden in 1974 naar 13 in 1980 en 12,1 in 1986.⁴⁰⁸ Pleeggezinnen werden vaker ingezet en als die geen haalbare kaart waren dan waren er inmiddels tehuizen die het midden hielden tussen pleeggezin en tehuis (zie 2.3.3). De gewoonte ontstond om in de indicatie bij opname ook de duur af te spreken.⁴⁰⁹ Dat gaf duidelijkheid aan ouders en vooral aan de kinderen zelf. Bovendien verschoof het accent van voogdijkinderen naar kinderen die vanwege gedragsproblemen werden opgenomen. Daarbij ging het vaak om minderjarigen met een OTS-maatregel, die qua duur beperkter was dan een voogdijmaatregel, en

⁴⁰³ *Rapport van de Commissie, belast met het onderzoek naar het pedagogische en psychiatrisch beleid der Heldringstichtingen* 1976, 30-31.

⁴⁰⁴ Vgl. bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁴⁰⁵ Rietveld-van Wingerden 2017, 154-155, 257.

⁴⁰⁶ Den Otter, 111, 192.

⁴⁰⁷ *Zwartboek Kinderbescherming* 1970, 11.

⁴⁰⁸ Verslag Directie Kinderbescherming 1974-1986 passim; Van der Ploeg 1999a, 81.

⁴⁰⁹ Knorth & Smit 1990, 21-24; Smit 1990, 141-156.

om vrijwillige plaatsingen.⁴¹⁰ De verblijfsduur in een tehuis was in de jaren zeventig 6 tot 39 maanden per tehuis. Het was inmiddels eerder regel dan uitzondering dat een minderjarige van het ene tehuis naar het andere ging. Er is zelfs een voorbeeld van een jongere die maar liefst 21 tehuizen had meegemaakt.⁴¹¹

Kortdurende opnames en de vele overplaatsingen die daarmee gepaard gingen droegen eraan bij dat men na 1990 steeds sterker ging twijfelen aan residentiële zorg als een zinvolle vorm van hulpverlening. In 2006 stelden enkele onderzoekers dat die twijfel niet nodig was. Zij constateerden op grond van onderzoek in de afgelopen jaren naar de effecten van die hulp een sterke verbetering.⁴¹² Er was weliswaar een toename geweest van jongeren met steeds ernstiger problematiek maar de andere kant was geweest dat de onderlinge afstemming tussen verschillende vormen van hulp sterk verbeterd was en daarmee zelfs een afname was geweest in het aantal jeugdigen dat uit huis was geplaatst.⁴¹³ Bovendien werd er vanaf de jaren negentig meer gekeken naar de hulpvraag van een jeugdige en welk type hulp dan het beste was (zie 2.4.1).

4.3.2. Toenemende ernst van de problematiek

Uithuisplaatsing werd zeldzamer. Tehuizen kregen na 1970 fors te maken met onderbezetting en gedwongen sluitingen. Steeds vaker werd in de hulp aan kinderen gebruik gemaakt van ambulante zorg, pleegzorg en de groeiende mogelijkheden van voorzieningen tussen gezin en tehuiszorg zoals vakantiehuizen en weekendhuizen naast gezinshuizen. Het gevolg was dat pupillen die wel op tehuizen waren aangewezen een zwaardere problematiek hadden en gemiddeld ouder waren. Vaak waren ze doorgeplaatst vanuit andere tehuizen. Dat zou in de jaren tachtig meer dan de helft zijn.⁴¹⁴

Pupillen waren vaker aangewezen op speciaal onderwijs en hadden veel ervaring met zittenblijven. Veel voorkomend waren problematische gezinsrelaties waarbij ook broertjes en zusjes dezelfde gedragingen vertoonden zoals weglopen, spijbelen, diefstal, agressie, vernielingen en seksuele problemen. De delicten waren anders en ernstiger dan voorheen. Er was vaker alcohol in het spel, evenals joyrijden, rijden onder invloed van alcohol in gestolen auto's en openlijke geweldpleging. Bovendien deden drugs hun intrede. Daarmee nam ook diefstal toe om aan geld te komen voor drugs.⁴¹⁵ Er diende zich een vrij nieuwe groep aan, namelijk de jeugd van allochtone afkomst die hun eigen vaak cultureel bepaalde problemen hadden en worstelde met de worteling in een voor hen nieuwe cultuur.⁴¹⁶ In 1992 was 21 procent allochtoon in de residentiële jeugdzorg, in 1998 was dat 29 procent.⁴¹⁷ Het merendeel van deze jongeren kwam terecht in gewone kindertehuizen. Jongeren over wie de kinderrechter had besloten tot vrijheidsberoving of tot opname in een gesloten inrichting belandden in een Justitiële Rijksinstelling of in een tehuis dat zeer intensieve behandeling bood.⁴¹⁸ Harreveld begon in 1994 als eerste tehuis met een afdeling voor jeugdige drugs-verslaafden.⁴¹⁹

De delicten die reden voor plaatsing waren geweest zetten zich vaak voort tijdens het verblijf en dat oefende nogal wat invloed uit op het leefklimaat, zoals agressie, vernielingen, diefstal en molesteren van leeftijdsgenoten en leiding. Er waren meer conflicten tussen leiding en pupillen en pupillen onderling. Zeker de tehuizen voor oudere jeugd konden mede daardoor een repressievere klimaat krijgen waarin strenge straffen eerder regel dan uitzondering waren.⁴²⁰ De manier van omgaan met elkaar en toegepaste behandelwijzen in een tehuis was daarop eveneens van invloed (zie paragrafen 5 en 6). Aan het begin van de eenentwintigste eeuw was het aantal jongeren dat

⁴¹⁰ Roeland 1980, 104; Dimmendaal 1998, 45

⁴¹¹ Zandvoort 1978, 60.

⁴¹² Harder et al., 2006, 5.

⁴¹³ Harder et al. 2006, 28-32.

⁴¹⁴ Roeland 1980, 104-105; Van der Ploeg, 1992, 17-18; Van de Ploeg & Scholte 1988, 18-20.

⁴¹⁵ Rutgers Van der Loeff 1980, 72; Van der Ploeg & Scholte 1988, 34-38; Mesman Schultz et al. 1993, 49-60.

⁴¹⁶ Heiremans 1986, 71-79; Handen thuis 1997, 14-15; Van der Ploeg & Scholte 1996, 59-60, 68.

⁴¹⁷ Harder et al. 2006, 40.

⁴¹⁸ Rutgers van der Loeff 1980, 71-73; Dane (red.) 2006, 187-188.

⁴¹⁹ De Kleijn 1997, 82-83.

⁴²⁰ Mesman Schultz 1993, 148-149.

een beroep deed op residentiële zorg fors afgenomen. Tegelijkertijd was de problematiek van jongeren die daarvoor wel in aanmerking kwamen dusdanig ernstig dat velen, ook als ze niet veroordeeld waren in het kader van jeugdstrafrecht, belandden in een Justitiële Jeugdinrichting.⁴²¹

⁴²¹ Harder et al. 2006, 32.

5. Pedagogisch klimaat en methodisch werken

Hoe kinderen het verblijf in een tehuis ervoeren hing voor een groot deel af van de benadering door het personeel en het pedagogisch klimaat dat daarmee ontstond. Dat gold ook voor de deskundigen als psychiaters en al snel psychologen en pedagogen, die hun eigen methoden meenamen. Beide groepen waren verantwoordelijk voor het klimaat in een tehuis en de wijze waarop pupillen met geweld en verwaarlozing konden worden geconfronteerd. Eigenlijk gaat het in deze paragraaf om de vraag om hoe systemen van opvoeden en behandelen in zichzelf al een risicofactor vormden voor het ontstaan van verwaarlozing van en geweld tegen pupillen.

Deze paragraaf begint met het denken dat bepalend was voor de opvoedpraktijken in tehuizen, met speciale aandacht voor de impliciete en expliciete theorieën over opvoeding en kinderen (5.1). Vervolgens komen de deskundigen aan bod die in de opvoedingshuizen specialistische zorg boden aan een beperkt aantal kinderen en soms ingeschakeld werden bij het pedagogisch beleid. Allereerst waren dat de psychiaters. Vanaf de late jaren vijftig werden zij gaandeweg opgevolgd door psychologen en pedagogen (5.2). In de jaren tachtig kwam een voor tehuizen heel nieuwe type deskundigheid en behandeling op. Onder leiding van orthopedagogen ontwikkelde zich de leefgroep als een therapeutisch centrum en raakte individuele therapie voor kinderen meer naar de achtergrond. Die ontwikkeling vormde een goede basis voor het ontwikkelen van programma's en modules die de mogelijkheid boden tot onderzoek naar effecten en resultaten van behandelingen na 1996 en tot combinatie van diverse vormen van hulp aan de individuele minderjarige (5.3).

5.1. Pedagogiek en psychologie in de praktijk van de tehuisopvoeding 1945-1985

Opvoedingstehuizen beriepen zich tot in de jaren zeventig weinig op bepaalde inzichten uit pedagogische en psychologische theorieën om hun aanpak uit te leggen of te verdedigen. Koekebakker had daarvan geen sporen kunnen vinden voor de periode 1945-1957 en stelde vast dat nergens nagedacht over behandelingen en specifieke benaderingen. En omgekeerd, de academische pedagogiek en psychologie hadden zich voor 1970 nog niet veel bezig gehouden met het funderen van een soort tehuisopvoeding. De gezinsopvoeding gold eigenlijk als model. Dat klonk ook door in studieboeken voor de opleidingen van groepsleiders (5.1.1). Ondertussen ontstonden er wel nieuwe pedagogische en psychologische theorieën die een stimulans waren om op andere manieren te kijken naar kinderen, ouders en tehuisopvoeding en een inspiratiebron konden zijn voor groepsleiders om een andere aanpak te realiseren. Aanvankelijk was dat Langeveld met zijn fenomenologische pedagogiek (5.1.2), maar daarna verschillende benaderingswijzen die ook in de gezinsopvoeding populair werden (5.1.3).

5.1.1. Pedagogische richtlijnen voor de werkvloer 1945-1960

In de cursussen Kinderbescherming A en B voor groepsleiders was het in 1956 verschenen leerboek van de pedagoog J. Komen in gebruik met als titel *Paedagogiek en inrichtingsopvoeding*. Dat begon met een uitgebreide beschrijving van wat opvoeden inhield, welke doelen er waren en welke middelen er te gebruiken waren. Daarbij baseerde hij zich op de gezinssituatie. Ook de voorbeelden waren daaraan ontleend. Vervolgens gaf hij een soort ontwikkelingspsychologie van baby tot adolescent om als laatste uit te komen op de opvoeding van het kind in een tehuis. Tehuisopvoeding zag hij als een variatie op de gezinsopvoeding. Het ging uiteindelijk om totaliteitsopvoeding met als centrale gedachte de persoonlijkheidsvorming. Daarnaast vond hij de vorming tot gemeenschaps-mens en arbeidskracht van belang.⁴²² Maar het uiteenrafelen van de opvoeding in deelgebieden vond hij alleen voor onderzoek van kinderen en de wetenschap van belang maar niet voor groepsleiders en de praktijk van de opvoeding in een tehuis. Hij liet zich vooral inspireren door de vooroorlogse generatie pedagogen en in het bijzonder door Ph.A.

⁴²² Komen 1956, 134-130.

Kohnstamm en J. Waterink, die sterk de persoonlijkheidsvorming op de voorgrond plaatsten evenals het belang van de levensbeschouwing in de opvoeding.⁴²³

Er was bij Komen een grote kloof tussen wat hij beschreef als taken van de groepsleiders en de realiteit van de tehuisopvoeding. Een groepsleider moest zorgen voor eenheid in de groep en stimuleren dat er goede invulling was voor de avonden die voor kinderen lang konden zijn na het avondeten (van 6-10 uur). Hij raadde aan samen met de pupillen te eten van een gevarieerde maaltijd. Het servies en bestek moest een moderne uitstraling hebben en de groepsleider moest zorgen voor gezelligheid tijdens de maaltijd, bijvoorbeeld door radiomuziek die door hem of haar zorgvuldig geselecteerd was. Groepen dienden niet groter te zijn dan zestien en eigen leefruimte, slaapgelegenheid en groepsleiding te hebben.⁴²⁴ Wat hij beschreef stond haaks op de realiteit, als we het verslag van Koekebakker erop naslaan. Daarom is het de vraag of groepsleiders met de adviezen van Komen wel uit de voeten konden. Bovendien hadden ze weinig vrijheid om aan het werk een eigen invulling te geven (zie 6.1). Komen zag dat zelf ook. Eigenlijk was Komen er helemaal niet van overtuigd dat het tehuis een geschikte plaats was om op te groeien. Daar kon weinig terecht komen van opvoeding: "Het grote aantal verpleegden in sommige inrichtingen noopt vaak tot een systeem, dat meer op orde en regel, dan werkelijk opvoeden is gericht, terwijl kleinere inrichtingen, waar men dit bezwaar zou kunnen voorkomen, zeer duur zijn of soms werken met niet voldoende geschoold personeel."⁴²⁵

Net als in een gezin diende de opvoeding te geschieden op basis van normale omgang met een kind, zo hield Komen de cursisten voor. Zij moesten niet buiten hun bevoegdheden treden en bijvoorbeeld professionals willen vervangen zoals een maatschappelijk werkster of een psychiater. Zij dienden zich te beperken tot "gewone" opvoeding met als zwaartepunt de zedelijk-religieuze vorming.⁴²⁶ Ook andere pedagogen zoals Chorus, Langeveld en Heyster benadrukten dat gewone opvoeders zich moesten onthouden van theorieën en van wat tot het terrein van de deskundige behoorde (zie ook 6.1.1).⁴²⁷ Waar nodig konden directies deskundigen inschakelen voor specifieke pupillen of bij problemen in een tehuis. Aanvankelijk waren dat psychiaters. In de jaren vijftig gingen sommige tehuizen over tot het aanstellen van psychologen en pedagogen, vaak voor enkele uren per week of als directieleden. Deze deskundigen waren vooral gericht op het individueel behandelen van een beperkt aantal kinderen en nauwelijks op het begeleiden van de groepsleiding. De groepsleiding had niet meer dan de lesboeken van Komen en vertaalde boeken met op de psychoanalyse gebaseerde adviesboeken voor de tehuisopvoeding. Die werden vanaf 1955 ook gebruikt in opleidingen en werden omarmd in meer op beleid gerichte gremia in de kinderbescherming (5.2.1). De directrice van De Brug bracht die begin jaren vijftig bijvoorbeeld in de praktijk door een boksbal in de gang op te hangen. Meisjes kregen zo een mogelijkheid om zich daarop af te reageren.⁴²⁸

5.1.2. Geesteswetenschappelijke pedagogiek 1945-1970

De adviezen van bovengenoemde docent Komen in 1956 hingen voor een belangrijk deel samen met de toenmalige stand van de wetenschap en in het bijzonder van de pedagogiek en vigerende opvoedingspraktijken in gezinnen. De pedagogiek was nog een relatief jonge wetenschap in Nederland. De eerste leerstoelen aan Nederlandse universiteiten ontstonden in de jaren 1919-1926. De eerste hoogleraren waren onder meer Ph.A. Kohnstamm (Universiteit van Amsterdam), J. Waterink (Vrije Universiteit Amsterdam), Hoogveld (Katholieke Universiteit Nijmegen) en Casimir (Rijksuniversiteit Leiden).⁴²⁹ Ze waren vooral gericht op scholen en het speciaal onderwijs en enkelen als Kohnstamm en Waterink ook op de gezinsopvoeding.⁴³⁰ Ze worden weleens beginselpedagogen genoemd omdat voor hen (christelijke) levensbeschouwing een rol speelde in

⁴²³ Komen 1956, 11-16; zie ook Mulder 1989, 118, 219, 223-226, 247; Rietveld-van Wingerden 2016a, 138, 141; 2016b, 173-174.

⁴²⁴ Komen 1956, 148-154.

⁴²⁵ Komen 1956, 129.

⁴²⁶ Komen 1956, 101.

⁴²⁷ Wubs 2004, 73-75.

⁴²⁸ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁴²⁹ Mulder 1989, 21-23.

⁴³⁰ Rietveld- van Wingerden, 2016a, 138-140; 2016b, 173-175.

hun visie op en theorie over opvoeding. Komen sloot in zijn cursusboek daarbij aan. Groepsleiders en leidsters moesten in hun pedagogisch handelen het zwaartepunt leggen op "de zedelijk-religieuze vorming en normering, daarnaast in de inschakeling in het maatschappelijk leven met bezetting van een zelfstandige plaats daarin".⁴³¹

Binnen deze geesteswetenschappelijke benadering, zo aangeduid omdat deze wetenschappers de theorie wilden baseren op de concrete opvoedingswerkelijkheid, kwam na 1945 een nieuwe impuls.⁴³² Onder meer Langeveld en Perquin van respectievelijk de universiteiten in Utrecht en Nijmegen presenteerden toen de fenomenologische pedagogiek. Zij gingen zich expliciet ook bezig houden met tehuisopvoeding. Langeveld hield daarover lezingen op bijeenkomsten van de kinderbescherming waar hij sprak over het belang van contact van het kind met ouders en broertjes en zusjes (zie 4.2.1). Perquin was betrokken bij het onderzoek van het Hoogveld-Instituut naar de kwaliteit van (katholieke) kindertehuizen (zie 2.1.4). Beiden waren uiterst kritisch op tehuizen: daar kon je als kind maar beter niet vertoeven vanwege het gebrek aan persoonlijke aandacht en affectie. Ze vonden dat er te snel gebruik gemaakt werd van straffen en zagen disciplineren als een miskenning van de eigenheid van het kind. Bovendien stelden zij dat de band tussen kind en ouders van nature zo sterk was dat men die niet moest verbreken door uithuisplaatsing. Dit waren aandachtspunten die in publicaties nadien regelmatig naar voren werden gebracht. Het veranderen van de praktijk was echter niet simpel en stond of viel met het kunnen aanstellen van voldoende gekwalificeerd personeel (zie 6.1). Maar de toon was wel gezet.⁴³³

Langeveld heeft zich verdienstelijk gemaakt met zijn boek *Beknopte theoretische pedagogiek*, waarvan de eerste druk in 1947 verscheen en dat vele herdrukken beleefde tot ver in de jaren tachtig. Op tal van opleidingen zoals universitaire studies pedagogiek, kweekscholen en pedagogische academies was het boek in gebruik. Opvoeding beschreef hij als bewuste, intentionele en normatief te verantwoorden beïnvloeding door de opvoeder. Hij legde veel accent op de rol van het kind wiens opdracht was zich waarden eigen te maken. Hij kende daarbij een behoorlijke autonomie en zelfwerkzaamheid aan het kind toe. Zonder die eigen inbreng was volwassen worden en de ontwikkeling naar een constructieve deelnemer aan de maatschappij niet mogelijk. Voor Langeveld lag daarom het opvoedingsdoel niet in de volwassenheid, maar in de fase van het opgroeien als iets dat gaandeweg gerealiseerd werd. Hij noemde dat "zelfverantwoordelijke zelfbepaling". Het kind moest je zo opvoeden dat het tijdens het opvoedingsproces steeds meer verantwoordelijkheid ging aanvaarden en de opvoeder dus meer op een afstand kwam te staan. De opvoeder moest aansluiten bij wat het kind van nature eigen was: autonoom willen zijn en emancipatiedrang. Daarbij riep hij op om steeds de leefwereld van het kind als uitgangspunt te nemen en zich in te spannen om het individuele kind te leren kennen.⁴³⁴

Wat in de opvoeding niet intentioneel was en niet gericht op het individuele kind, was volgens Langeveld geen echte opvoeding, maar omgang. De opvoeder had dan wel een voorbeeldfunctie, door psychiaters overdracht genoemd (zie 5.2). Opvallend is dat juist die omgang in de tehuisbehandeling centraal stond en dat er naar Langevelds definitie eigenlijk geen echte opvoeding plaatsvond. De groepsleiding had weinig gelegenheid en ook weinig tools in handen om de daarvoor noodzakelijke individuele benadering van een kind te realiseren. Daarvoor ontbrak het teveel aan praktische begeleiding van groepsleiders en een goede selectie bij het aannemen van personeel, die samenhang met de lage salariering, zo stelde Komen.⁴³⁵

Voor wat betreft de afwijzing van tehuiszorg en visie op straffen sloot de pedagoog Komen in zijn leerboek van 1956 duidelijk aan bij Langeveld. Als verblijf in het gezin niet mogelijk was dan had het pleeggezin de voorkeur. In een tehuis was er teveel kans op ongunstige beïnvloeding door andere kinderen. Individuele aanleg zou niet tot zijn recht komen, de opvoeding te weinig persoonlijk zijn en normaal maatschappelijk verkeer uitgesloten. Bovendien zou het grote aantal kinderen per groepsleiding leiden tot een opvoeding die meer gericht was op orde en regel dan op

⁴³¹ Komen 1956, 101.

⁴³² Hintjes 1981, 18.

⁴³³ Langeveld 1956, 3-6; Bakker 2013, 324.

⁴³⁴ Beugelsdijk et al. 1997, 30-31, 57-59; Levering 2016; Langeveld 1969, 54-69.

⁴³⁵ Komen 1956, 165-167; Beugelsdijk et al. 1997, 59;.

werkelijk opvoeden.⁴³⁶ Preventieve opvoedingsmiddelen zoals een goede sfeer en verzorging zouden oneindig meer positief effect hebben dan straffen en belonen. "Door één pupil te belonen, kunt u de stemming van anderen, die zich gepasseerd achten, bederven." Nog voorzichtiger moest men zijn met straffen. Dat was een uiterste middel, omdat men dan opzettelijk leed aanbracht. Men moest zich daarbij zelf goed in toom houden, niet te zwaar en liefst kort en krachtig straffen en er achteraf niet over zeuren. Hoofdboodschap was: "Houdt contact met de gestraften, zorgt dat de verhouding goed blijft."⁴³⁷

Het duurde even voor Langevelts benadering van opvoeding en zijn aandacht voor het bijzondere en eigene van het kind doorsijpelde naar de opvoedingspraktijk. Gaandeweg gebeurde dat, ondersteund door maatschappelijke ontwikkelingen. Sociologen lieten van zich horen en kwamen met theorieën over het functioneren van gezinnen. De Swaan constateerde in de jaren zeventig een overgang van een bevelshuishouding naar een overleghuishouding. Daarmee bedoelde hij het volgende. Aanvankelijk lag de nadruk op het opvolgen van bevelen en regels van ouders zoals het tijdstip van thuiskomen, keuze met betrekking tot kleding en haardracht en van welke club een kind lid mocht worden. Dat veranderde in overleg na 1970, gestimuleerd door acties op verschillende gebieden met de nadruk op meer gelijkwaardigheid die een anti-autoritaire opvoeding propageerden. Er kwam meer onderhandeling in gezinnen. Het vanzelfsprekende gezag en gelijk van ouders verdween, evenals de neiging van kinderen zich bij de wil van de ouders neer te leggen. Dat normaliseerde daarna. Er ontstond de zogenaamde autoritatieve opvoedingsstijl als een tussenweg tussen een strenge en een toegevend opvoeding.⁴³⁸ Deze veranderingen in opvoedingsstijl kwam ook tot uitdrukking in opvoedingstehuizen, daarbij geholpen door democratiseringsbewegingen in de kinderbescherming zelf (zie 1.2.6). De afstand tussen kind en leiding verkleinde, kinderen kregen er meer vrijheden en inspraak. Soms werd dat afgedwongen door de overheid zoals een zakgeldregeling. Daarnaast kregen jeugd in tehuizen steeds vaker toestemming van de leidinggevendenden een bewonersraad in te stellen (zie 7.2.1).⁴³⁹

5.1.3. Psychologie als inspiratiebron voor groepsleiders 1945-1985

In de psychologie zijn verschillende stromingen geweest die ook in opvoedingshuizen doorwerkten. Via vakbladen, congressen en cursussen raakten deze theorieën bekend. Daarbij is de kinderbescherming als organisatie vaak de initiator geweest. Veel invloed heeft de gehechtheidstheorie van de arts en psycholoog John Bowlby gehad. Hij publiceerde in 1951 *Maternal care and mental health*, dat in 1955 in Nederlandse vertaling verscheen als *Moederlijke zorg: de invloed van de moederlijke zorg op het vermogen lief te hebben* onder auspiciën van Pro Juventute. Deze theorie heeft zoveel impact gehad omdat daarmee de betekenis van de moeder voor een kind op de voorgrond kwam te staan. Daarom is Bowlby hierboven beschreven bij de veranderende rol van en visie op ouders. Datzelfde geldt voor de ecologische benadering van Bronfenbrenner (zie 4.2.1). Ook Nederlands eerste 'gestichtspedagoog', Mulock Houwer maakte al direct van de gehechtheidstherapie gebruik in zijn afwijzing van uithuisplaatsing van jonge kinderen. In de jaren zestig werd dat breder opgepakt en ontstond er een tendens om voor jonge kinderen andere oplossingen te zoeken.⁴⁴⁰ Vooral maatschappelijk werkers zetten zich in om het belang van de band tussen kind en moeder op de voorgrond te plaatsen. Zij spraken de taal van directies en groepsleiders en hadden zicht op problemen in het werk. Onderwerpen waren bijvoorbeeld verlof naar huis of naar andere familie, vakanties en contact met ouders.⁴⁴¹

Daarnaast was het behaviorisme een theorie die invloed had in de tehuisopvoeding. Die droeg eraan bij dat het systeem van straffen in tehuizen tot ver in de jaren tachtig een legitiem opvoedmiddel was en de bezwaren ertegen vanuit bijvoorbeeld fenomenologen als Langeveld toch moeilijk landden. Aan het behaviorisme zijn de namen verbonden van John Watson en B.F. Skinner die in de eerste helft van de twintigste eeuw populair werden. Zij introduceerden

⁴³⁶ Komen 1956, 129.

⁴³⁷ Komen 1956, 136-137.

⁴³⁸ Bakker et al. 2010, 345-346.

⁴³⁹ Kagie 1986, 227; Komen 1999, 24.

⁴⁴⁰ Bakker 2013, 314.

⁴⁴¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 292-304

experimenteel onderzoek in hun vakgebied waarbij ze zich vooral richtten op veranderingen van gedrag. Daarmee presenteerden zij een totaal andere benadering dan de psychiaters deden met hun nadruk op innerlijke psychische processen. Door het straffen van verkeerd gedrag en het belonen van goed gedrag zou de gewenste gedragsverandering kunnen plaatsvinden. Men sprak dan van conditioneren. Directeuren namen hierbij soms het woord dressuur in de mond, zoals Holterman ten Hove van Nieuw Veldzicht in 1963.⁴⁴² Daarnaast waren er inspirerende psychologen die via vakbladen groepsleiders konden bereiken en hen hielpen bij de uitvoering van hun werk. Een van hen was Carl Rogers, die de nadruk legde op vrijheid en uitgaan van het goede in het kind. Hij richtte zich onder meer op het voeren van (groeps)gesprekken waarbij de groepsleider zich niet boven, maar naast de pupil stelde. Hij noemde dit de non-directieve methode. Daarover verschenen vooral na 1965 boeken op de Nederlandse markt. Tijdschriften als *Mobiel* en *De Koepel* besteedden er aandacht aan. Al in 1950 schreef de psychiater M.H. Engeland een artikel in *De Koepel*, waarin hij de methode van Rogers aanraadde voor werken in groepen.⁴⁴³

Andere psychologen kwamen met dergelijke adviesboeken, die evenals de boeken van Rogers behoorden tot het genre communicatieve, kind- of cliëntgerichte en non-directieve benaderingswijzen. Een van hen was Thomas Gordon met zijn *Luisteren naar kinderen* in 1976, dat populair werd in de gezinsopvoeding, maar ook in de tehuisopvoeding.⁴⁴⁴ Het ging hem om actief luisteren: de opvoeder diende zich vanuit een houding van acceptatie van het kind in te zetten om diens boodschappen te begrijpen. Zijn benadering hielp om het belang van groepsleiders op de voorgrond te plaatsen en hun betekenis voor het meer therapeutisch bezig zijn.⁴⁴⁵ In dezelfde tijd drong het werk van Ivan Nagy in Nederland door. Hij plaatste in zijn contextuele therapie de onvoorwaardelijke loyaliteit tussen ouders en kinderen op de voorgrond. Nagy benadrukte zo het belang van ouders voor het kind, waarmee ook opvoeders in tehuizen rekening moesten houden.⁴⁴⁶ Groepsleiders kregen in de jaren zeventig daartoe meer mogelijkheden toen er voor hen ook meer vrijheid ontstond in de omgang met pupillen (zie 4.1.4). Zij konden zelf uitproberen wat werkte want vanuit directies van tehuizen en daaraan verbonden deskundigen was er nog weinig begeleiding van hen op de werkvloer. Ook ontbrak het nog aan behandelmethoden voor het werken met pupillen in de leefgroepen. Voor hen nam na 1975 wel het aantal symposia en congressen toe, waarin methodisch en doelgericht werken centraal stond. Daarbij dacht men vooral aan werkplannen op groeps- en instellingsniveau en aan individuele behandelingsplannen. Het accent lag sterk op gefaseerd werken (opname-behandeling-beëindiging). Er ontstond al snel onderzoek gericht op de effecten van de behandeling. Orthopedagogen als Kok en Ter Horst hadden daarvoor de benodigde input gegeven (zie 5.3.2).⁴⁴⁷

5.2. Deskundigen als behandelaars

Psychiaters waren voor 1940 de enige deskundigen die regelmatig in kindertehuizen kwamen voor in het bijzonder de zeer problematische jeugd. Dat nam in de periode 1945-1965 toe waarbij ook hun taken zich uitbreidden (5.2.1). In de jaren vijftig deden ook psychologen hun intrede. Zij vervingen in de jaren zeventig en tachtig grotendeels de psychiaters (5.2.2). Intussen kregen orthopedagogen als deskundigen een vaste plek in tehuizen; ontwikkelingspsychologen en psychiaters hebben deze discipline helpen opbouwen vanaf 1950. De orthopedagogiek droeg eraan bij dat behandeling vooral een plek kreeg in de leefgroepen en groepsleiders meer als uitvoerders van de behandeling functioneerden vanaf de jaren zeventig (5.2.3). Het totaal aantal wetenschappelijk medewerkers steeg in de loop van de jaren, evenals hun inzet, zo laat tabel 6 zien.

⁴⁴² Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁴⁴³ Dijkhuis 1976, 77-82, 100-104.

⁴⁴⁴ Wubs 2004, 80-83; *Rapport van de Commissie, belast met het onderzoek naar het pedagogische en psychiatrisch beleid der Heldringstichtingen* 1976, 63-68, 90-91; Vossen 1976, 37-38.

⁴⁴⁵ Van de Mortel & Valenkamp 2011, 102-103.

⁴⁴⁶ Dekker 2012, 39, 417.

⁴⁴⁷ Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 254; Knorth & Smit 1990, 21-24, 36.

Tabel 6. Aantal wetenschappelijk medewerkers (psychiater, psycholoog, pedagoog) in kinderbeschermingstehuizen en hun inzet per week⁴⁴⁸

	Full time	Enkele dagen	Enkele uren	Minder dan een uur	Total
1951	-	36	118*	-	154
1960	42	68	227*	-	337
1973	90	100	208	140	538
1985	177	207**	-	-	384

* inclusief minder dan een uur

** inclusief enkele uren en enkele dagen

5.2.1. Psychiaters en hun impact op beleid en behandeling 1945-1965

Psychiaters hadden al sinds 1920 een behoorlijk aandeel in het beleid van de kinderbescherming en de jeugdhulpverlening. Zij waren bijvoorbeeld verbonden aan Medische Opvoedkundige Bureaus (MOB). Dat bleef voorlopig ook zo na 1945. Regelmatig werden daar kinderen onderzocht die in een tehuis problemen gaven of in opdracht van plaatsende instellingen om te zien waar een kind het beste terecht kon. Tehuizen schakelden psychiaters in, aanvankelijk voor enkele uren per week of op afroep. Zij waren er dan om enkele kinderen te behandelen. Sommige tehuisbesturen regelden dan tevens gesprekken met een directeur of directrice en soms ook met de groepsleiding.⁴⁴⁹ Hoe besturen van deze deskundigen gebruik maakten verschilde per tehuis. Zij kwamen vooral na 1945 eveneens voor in besturen van tehuizen. Ook het Ministerie van Justitie had een psychiater in dienst als adviseur. In 1965 was dat D. Zuithoff.⁴⁵⁰ In de jaren zestig en zeventig werden ze vervangen door andere beroepsgroepen: psychologen en pedagogen.⁴⁵¹

De psychiatrie stond tot 1970 onder invloed van Sigmund Freud en de door hem ontwikkelde psychoanalyse.⁴⁵² Die concentreerde zich vooral op het onderbewuste. Daarin werden traumatische ervaringen opgeslagen uit vooral de vroege kinderjaren. Dat kon leiden tot probleemgedrag in het verdere leven. Angsten en afweermechanismen als verdringing, projectie (achterdocht) en ontkenning traden dan op. Men sprak dan van neurosen. Daaruit kon onder meer chronisch bedplassen, masturberen, duimzuigen en nagelbijten voortkomen. Het was zaak om die oorzaken op te sporen, bewust te maken en zo te behandelen. Daarom was de behandeling van oorsprong ook individueel. Wat er aan de hand was, was immers per kind verschillend. Gebruikelijk was om daarbij medicatie te geven.⁴⁵³

In de jaren vijftig ontwikkelde zich in Nederland de kinderpsychiatrie als een afzonderlijke wetenschappelijke discipline. Diverse universiteiten stelden daarvoor privaatdocenten aan en al snel leerstoelen in. De eerste hoogleraren kinderpsychiatrie waren L.N.J. Kamp in Utrecht en D.A. van Krevelen in Leiden in 1951. In 1953 volgde Th. Hart de Ruyter in Groningen. Daarnaast maakten zich vooral H.C. Rümke en F. Grewel verdienstelijk op dit gebied. Grewel had een eigen kinder-psychiatrische praktijk en was daarnaast lector kinderpsychiatrie aan de Universiteit van Amsterdam. Daar werd hij in 1963 benoemd tot hoogleraar orthopedagogiek.⁴⁵⁴ Hart de Ruyter was intensief betrokken bij Groningse opvoedingstehuis De Ranitz.⁴⁵⁵

In de jaren vijftig was er het algemeen gevoel dat de criminaliteit onder jongeren steeg en dat tehuizen weinig te bieden hadden om juist deze groep te helpen (zie ook 2.3.1). Zelfs de Rijksopvoedingstehuizen ontbrak het aan echte behandeling. Vandaar dat Hart de Ruyter ging samenwerken met de gevangenisdirecteur Pieter Baan en D.Q.R. Mulock Houwer, oud-directeur van Zandbergen, om te komen tot een aparte kliniek voor deze doelgroep. Daaruit kwam Zandwijk voort, Nederlands eerste kinderpsychiatrische kliniek, gelegen op het terrein van het kindertehuis Zandbergen in Amersfoort. Daar ontwikkelde men als eerste in Nederland in samenwerking met groepsleiders een groepstherapie. Er waren drie groepen van zes tot zeven jongens met per groep

⁴⁴⁸ Van der Ploeg 1986a, 25.

⁴⁴⁹ Van der Ploeg 1986a, 27.

⁴⁵⁰ Rijksen & Blom 1965, Woord vooraf; Schouten 1968, 7-9.

⁴⁵¹ Van der Ploeg 1986a, 28-30.

⁴⁵² Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 758; Van der Ploeg 1999a, 77.

⁴⁵³ Bruggeman 1976, 15, 24-25, 33-35, 42-44, Van Krevelen 1951, 5-6; Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 410-410-411, 420-441.

⁴⁵⁴ Hart de Ruyter 1953, 5; Van der Wolf 2006, 54.

⁴⁵⁵ Dimmendaal 1998, 5, 8, 52, 58-59.

drie en later vier groepsleiders.⁴⁵⁶ De kliniek viel onder de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ) en als zodanig onder het Ministerie van Volksgezondheid en niet onder de kindbescherming.⁴⁵⁷ Daarna volgde de oprichting van vergelijkbare klinieken. Die hebben veel betekend voor het onderzoek van probleemjongeren en hun plaatsing en behandeling in tehuizen. De regionale spreiding die de overheid bij de opvoedingstehuizen doorvoerde, vond in de jaren tachtig ook plaats in kinderpsychiatrische klinieken. Per regio mocht er één kliniek zijn.⁴⁵⁸

Het duurde even voor Nederlandse kinderpsychiaters met praktische richtlijnen kwamen voor de behandelpraktijk in gewone opvoedingstehuizen. Nederland had wat betreft adviesboeken voor de tehuisopvoeding een behoorlijke achterstand op het buitenland. Vandaar er veel werd vertaald. Als eerste verscheen *Verwaarloosde jeugd* (1952) van de Oostenrijkse tehuisdirecteur August Aichhorn. Dat was al in 1925 in het Duits verschenen met een woord vooraf van Freud. Die erkende zelf weinig gedaan te hebben op het gebied van tehuisopvoeding maar gaf aan dat Aichhorn dat ruimschoots had gecompenseerd.⁴⁵⁹ Voor het genezingsproces wees Aichhorn op het belang van overdracht in de omgang met het kind. Tederheid kon daarin helpen omdat op dit gebied het kind tekort was gekomen. Aan de andere kant moesten groepsleiders zich ervan bewust zijn hoe hun negatieve stemming kon overslaan op een groep. Ook dienden opvoeders zich ervan bewust te zijn hoe een verwaarloosd kind het geloof in de opvoeder en behandelaar kwijt was geraakt.⁴⁶⁰ Ongeveer in dezelfde tijd verschenen vergelijkbare publicaties van Bruno Bettelheim en Fritz Redl. Zij waren sprekers op de door de kindbescherming in Nederland georganiseerde congressen en ook hun boeken verschenen in Nederlandse vertaling. Zij benadrukten evenals Aichhorn de liefdevolle benadering van kinderen en het bewust zijn van het belang van overdracht.⁴⁶¹ Voorts verscheen van Freuds dochter Anna *Inleiding tot de psychoanalyse voor paedagogen* (1955). Dat kon helpen bij het krijgen van helderheid over de ouder-kind relatie en de waarde van de psychoanalyse. De resultaten uit haar onderzoek en haar werk in een Londens kinderkuis boden richtlijnen voor de zorg in tehuizen. Zij wees daarbij op het verschijnsel deprivatie: het kind was dan flink tekort gekomen op affectief gebied en dat vertaalde zich in problematisch gedrag.⁴⁶²

De psychoanalyse kreeg ook veel invloed in de door maatschappelijk werkers ontwikkelde methode *social case work*.⁴⁶³ De initiatiefnemers waren Ida Alten als chef van maatschappelijk werk bij de Voogdijvereniging Tot Steun en Marie Kamphuis, directrice van de School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam. Zij hadden, onafhankelijk van elkaar, met de methode kennis gemaakt tijdens een studieverlof in Amerika in de jaren 1947-1948. Het doel was vooral de cliënt te helpen doeltreffender het hoofd te bieden aan moeilijkheden in zijn of haar functioneren. Daarbij was de gedachte dat de hulpverlener niet boven maar naast de cliënt moest staan.⁴⁶⁴ De theoretische beschouwing van de menselijke psyche, zoals gepresenteerd door de psychoanalyse was daarbij leidend, want die gaf immers inzicht in het gevoelsleven en in sociale aanpassingsmechanismen, zo stelde Kamphuis.⁴⁶⁵

De impact van de psychoanalyse in de kindbescherming bleek ook uit rapportages en verslagen van gesprekken in dossiers van Voogdijraden en Raden voor de Kinderbescherming uit de periode 1930-1975. Aanvankelijk was daarin een moralistische benadering, maar na 1945 veranderde dat toen verklaringen en handelwijze werden gebaseerd op de klassieke psychoanalyse. Ook deze omschakeling hielp om net als Bowlby de houding ten aanzien van ouders te veranderen. Vanuit de psychoanalyse gezien ging het nu niet meer om falende ouders, maar om hun onvermogen een rijpe persoonlijkheid op te bouwen en een goede relatie tot stand te brengen.⁴⁶⁶

⁴⁵⁶ Schouten et al. 1974, 124.

⁴⁵⁷ Rietveld-van Wingerden 2006c, 210-211; Oudejans 1997, 37-38; Heiner & Bartels 1994, 197-198.

⁴⁵⁸ Van Montfoort & Tilanus 2007, 149-150; Dekker, M. 2016, 51-52.

⁴⁵⁹ Aichhorn 1952, 9; Van de Mortel & Valenkamp 2011, 8.

⁴⁶⁰ Aichhorn 1952, 122-123

⁴⁶¹ Rietveld van Wingerden 2017, 147, 294.

⁴⁶² Freud 1965; Dekker, M. 2016, 50-53.

⁴⁶³ Rietveld-van Wingerden 1917, 295; Kamphuis 1972, 15-19, 40-48.

⁴⁶⁴ Kamphuis 1972, 41-44.

⁴⁶⁵ Kamphuis 1972, 44-45, 87-107.

⁴⁶⁶ Van Nijnatten 1986, 121-122, 161-162.

5.2.2. Psychologen en pedagogen als deskundigen in tehuizen

Vergeleken met de academische psychiatrie waren de psychologie en pedagogiek nog redelijk jong. Ze zijn ontstaan in de eerste helft van de twintigste eeuw en waren aanvankelijk geheel niet gericht op tehuisopvoeding. Psychologen hielden zich vooral bezig met het afnemen van tests en met diagnostiek in bijvoorbeeld het speciaal onderwijs, bureaus voor school- en beroepskeuze, aparte psychotechnische bureaus en MOB's. Dat bleef na 1945, maar nu ging hun gebied zich uitstrekken naar opvoedingstehuizen.⁴⁶⁷ Daar groeide de behoefte aan deskundigheid op het gebied van diagnostisering. Grote instellingen, observatiehuizen en tehuizen die zich gingen toeleggen op diagnostiek en behandeling van kinderen schakelden ze in. Sommige grote tehuizen begonnen met een eigen psychologische dienst. Psychologen lieten zich net als de psychiaters leiden door de psychoanalyse en met hen ook talrijke ouders. Vertalingen van buitenlandse *bestsellers* droegen daaraan bij. Een ervan was *Baby- en kleuterverzorging* van de Amerikaanse arts Benjamin Spock (1950). Het boek haalde hoge verkoopcijfers. Spock kende net als Freud grote waarde toe aan de eerste levensjaren, maar hij was veel minder bevoogdend. Tegelijk nam hij afstand van de strenge aanpak van kinderen zoals in de jaren vijftig in vele gezinnen nog gewoon was. Hij maande ouders aan om liefde veel hoger te schatten dan het volgen van regels en presenteerde een lichte versie van de psychoanalyse. Freud had weliswaar gelijk, maar veel zou gewoon vanzelf overgaan, zo stelde hij. Het kwam vooral aan op geduld. In plaats van jonge kinderen strakke regels voor te houden, benadrukte hij dat het veel beter was om kinderen af te leiden, dan zou straf niet nodig zijn. Het kind zou vanzelf van de ouder gaan houden als die vriendelijk en liefdevol bleef.⁴⁶⁸ Deze benadering droeg bij aan de hierboven beschreven omschakeling in de gezinsopvoeding van bevelshuishouding naar meer onderhandeling (5.1.2).

Verder verschenen in de jaren vijftig boeken van psychologen over opvoeding die veel impact kregen in de tehuisopvoeding. Baanbrekend was John Bowlby met zijn theorie over gehechtheid die op meerdere plaatsen in deze tekst is genoemd. Net als Freud benadrukte hij het belang van de vroege ontwikkeling van het kind voor diens verdere leven en daarmee ook van de ouders. Wat dit betreft sloten ze op elkaar aan. Bowlby stelde echter de rol van de moeder voorop en legde meer nadruk op de omgeving (de ontwikkeling van een gehechtheidsrelatie tussen kind en moeder), dan een innerlijk proces. Tehuizen gingen steeds vaker meer ruimte geven aan ouders ten behoeve van de ontwikkeling van het kind (zie ook 4.1.2).⁴⁶⁹ Psychologen en al spoedig ook pedagogen kregen eind jaren vijftig ook steeds vaker posities in de directies van tehuizen. Net als de psychiaters bemoeiden ze zich weinig met groepsleiders. De Martha-Stichting benoemde in 1958 de pedagoog J.D. van der Ploeg tot directielid. Zijn taak was vooral toezicht te houden op de paviljoens en de leefgroepen. Later zou hij uitgroeien tot een autoriteit op het gebied van de kindbescherming en de residentiële zorg in Nederland. Ten behoeve van die leefgroepen wilde hij in de jaren zestig groepspsychologische werkwijzen invoeren in navolging van Konopka in de Verenigde Staten. Daarvan kwam uiteindelijk weinig terecht.⁴⁷⁰

Er begon een demarcatiestrijd tussen enerzijds psychiaters en anderzijds psychologen en pedagogen. De afnemende invloed van de psychoanalyse was daaraan debet. Toen dat proces gaande was kwamen psychologen met de klacht dat de psychiater teveel macht over de cliënt had in bijvoorbeeld interpretatie van diens problemen. Bovendien zou de psychiater de cliënt depersonaliseren doordat hij te veel gericht is op de zaak en niet op de persoon.⁴⁷¹ Psychologen vonden dat psychiaters zich alleen bezig moesten houden met het excessief gestoorde kind en vooral thuishoorden in de GGZ.⁴⁷² Dat gebeurde na 1965 gaandeweg; psychiaters verdwenen uit gewone kindertehuizen terwijl ze als psychiater wel aanbleven in tehuizen voor intensieve behandeling zoals de OG Heldringstichtingen en kinderspsychiatrische klinieken. Daar werkten ze doorgaans samen met pedagogen en psychologen.⁴⁷³

⁴⁶⁷ Dane 2006, 28-29; Van Drunen & Van Strien 1995, 21-37.

⁴⁶⁸ Bakker et al. 2010, 347-350; Wubs 2004, 44, 67.

⁴⁶⁹ Dimmendaal 1998, 55; Mulock Houwer 1953, 30.

⁴⁷⁰ Van der Ploeg 1986a, 32-33.

⁴⁷¹ Vossen 1974, 50.

⁴⁷² Hart de Ruyter 1953, 3.

⁴⁷³ Van der Ploeg 1976, 130-131.

De psychologen namen hun eigen methoden en benaderingswijzen mee. Daartoe hoorde het conditioneren en de daaronder liggende wetenschappelijke benadering van het behaviorisme: gedragsverandering stimuleren door belonen en straffen (zie 5.1.3). Zij sloten daarmee aan bij de benadering van kinderen in tehuisen waar straffen centraal stond. Bovendien leken hun methoden uitstekend te passen bij de toenemende problematiek van opgenomen pupillen, bij wie het vooral aankwam op gedragsverandering. Ook psychiaters gingen van de methode gebruik maken. Dat was zeker het geval met de nieuwe generatie psychiaters die na 1965 aan de slag gingen in speciale behandelingsstehuizen. Daartoe behoorde de psychiater Finkensieper, in 1966 benoemd in de Heldringstichtingen in Zetten. Toen met zijn toestemming een meisje naar de isoleercel was verbannen, en een groepsleidster na enige uren met het meisje ging praten in de cel, was Finkensieper woedend, want zo had de leidster zijn methode van conditioneren verstoord, zo bleek uit een interview met hem in 1979: "Dan zit je net naast het theoretisch uitgangspunt dat we afgesproken hadden. Want dat is een echte Pavlovianse, Skinneriaanse conditionering als u wilt. Dan moet je nou net niet praten! Dan moet je het erover eens worden dat je nu net niet praat, en het doen zoals je het afspreekt."⁴⁷⁴

5.3. Orthopedagogiek en de leefgroep als behandelplek vanaf 1970

De opkomende beroepsgroep van pedagogen die zich in de jaren vijftig ging richten op de tehuisopvoeding had net als de psychiaters in die jaren aanvankelijk als focus buitenlandse collega's (5.3.1). Daaruit ontstond in de jaren zeventig een discipline die bij uitstek gericht was op het ontwikkelen van behandelmethoden waarin groepsleiders een belangrijke rol kregen (5.3.2). Dit betekende een behoorlijke kentering. Werd voorheen behandelen aan deskundigen overgelaten waar een kind regelmatig op het spreekuur verscheen, nu ging de leefgroep bijdragen aan de behandeling onder leiding van een deskundige. Het ene tehuis was daarmee sneller dan het andere, mede omdat het vaak nodig was een orthopedagoog of psycholoog ook in de dagelijkse praktijk meewerkte. Behandelpennen en coaching van groepsleiding kwamen centraal te staan. Daaruit ontwikkelde zich een speciale behandeling gebaseerd op de sociale leertheorie die bij uitstek gericht was op gedragsmodificatie (5.3.3).⁴⁷⁵

5.3.1. Opkomst orthopedagogiek

In de jaren vijftig kwam de orthopedagogiek tot bloei. Die was tot dan toe vooral gericht op het (speciaal) onderwijs en de zorg voor kinderen met een beperking. Daaraan zijn namen verbonden van de pedagogen I.C. van Houte, W.E. Vliegthart, Wilhelmina Bladergroen en Leon van Gelder. Bladergroen was in de jaren vijftig betrokken bij het onderzoek naar de kwaliteit van kindertehuizen. Een uitzondering op deze orthopedagogen vormde Frits Grewel. Hij was van oorsprong psychiater die zich sinds de jaren dertig vooral richtte op het werk van de kindbescherming en in het bijzonder jeugddelinquentie als onderzoeksdomein had. Hij definieerde orthopedagogiek als een wetenschap die zich bezig hield met afwijkende kinderen en wees op de vele factoren die in de ontwikkeling van een kind hun sporen na konden laten. Daarom was diagnostiek zo belangrijk.⁴⁷⁶ In de jaren zestig groeide echter de aandacht vanuit de orthopedagogiek voor kindertehuizen voor de "normale" jeugd en de methodische benadering van het daar geplaatste kind. De eersten die daarnaar onderzoek deden en erover publiceren waren W. ter Horst en J.F.W. Kok.⁴⁷⁷

Net als psychiaters stonden Nederlandse orthopedagogen op de schouders van buitenlandse wetenschappers en met name van Duitstalige orthopedagogen die daar werden aangeduid als heilpedagogen. Heinrich Hanselmann was de founding father van de Heilpädagogik. Hij stichtte in 1924 het Heilpädagogisch Seminar. In datzelfde jaar begon hij aan de Universiteit van Zürich als privatdocent, in 1931 voortgezet in een hoogleraarschap voor heilpedagogiek en ontwikkelings-

⁴⁷⁴ Van Bavel et al. 1980b, 12.

⁴⁷⁵ Van der Ploeg 1986a, 32-33

⁴⁷⁶ Mulock Houwer 1953, 28; Ter Horst 1972, 6; Van der Wolf 2006, 54-58.

⁴⁷⁷ Van der Ploeg 2006a, 9-13.

psychologie.⁴⁷⁸ In de jaren vijftig verschenen zijn boeken ook in het Nederlands, zoals in 1956 *Zorgenkinderen, thuis, op school, in de inrichting, in de menselijke samenleving*. Paul Moor, zijn opvolger als directeur van het Seminar en hoogleraar in Zürich, werd in de jaren vijftig een graag geziene gast in Nederland. Hij verzorgde cursussen op uitnodiging van de Nederlandse kinderbescherming en zijn lezingen werden in de Nederlandse vakbladen gepubliceerd.⁴⁷⁹ Moor legde de nadruk op het tot zelfontplooiing laten komen van kinderen binnen de samenleving en de daar geldende normen. Hij poneerde drie grondregels voor de praktijk. De eerste was dat je het kind eerst moest begrijpen voor je het kon opvoeden. Daarbij diende het kind niet gereduceerd te worden tot probleemgedragingen. De tweede grondregel was de gerichtheid op de foutenmaker en niet op de fouten zelf, dus op wat het kind nodig heeft. Als derde moest ook de omgeving in de behandeling worden betrokken, juist een kind met problemen heeft behoefte aan ondersteuning van de omgeving.⁴⁸⁰ Verschillende pedagogen lieten zich door Moor inspireren zoals de bovengenoemde auteur Komen van een lesboek voor de opleiding van groepsleiders in 1956.⁴⁸¹

5.3.2. Behandelingsplannen en -strategieën

In 1970 promoveerden twee orthopedagogen op de behandeling van kinderen in opvoedings-tenhuizen, namelijk W. ter Horst en J.F.W. Kok. Zij kwamen ongeveer tot dezelfde aanbevelingen maar legden uiteraard wel verschillende accenten. Ter Horst heeft zich vooral door Moor laten inspireren, die stimuleerde om oog te hebben voor het kind zelf en wat het nodig had om zich verder te ontwikkelen. Wat Ter Horst ook aansprak was dat het in het opgroeien moet gaan om harmonie tussen wat iemand wil en kan en wat iemand in beweging zet.⁴⁸²

Ter Horst was zijn loopbaan begonnen als leerkracht en haalde in die tijd ook de MO-aktes A en B pedagogiek. Daarmee kon hij zich in 1965 inschrijven voor de verkorte opleiding Pedagogiek aan de Universiteit van Nijmegen. In datzelfde jaar werd hij gevraagd als directielid van de Heldringstichtingen in de hoedanigheid van orthopedagoog. Dat tehuis bestond uit in diverse paviljoens. Het ontwikkelde zich in de jaren zestig tot een eindstation voor meisjes die elders uitbehandeld waren en eigenlijk verder nergens terecht konden. De doelgroep was nu meisjes van zes tot twintig jaar, bij wie nog een mate van opvoedbaarheid aanwezig was en bij wie de gedragsproblemen niet veroorzaakt werden door ernstige zintuiglijke of verstandige "gebreken".⁴⁸³ Om ze in een juist paviljoen onder te brengen begon men met een observatieafdeling. Rapporten als van Koekebakker en het Hoogveld-Instituut hadden daartoe ook opgeroepen en de nieuwe beginselenwet van 1961 had zich daarbij aangesloten. Bestuur en directie vonden voor juist deze afdeling een geschoolde orthopedagoog nodig. Dat werd Ter Horst.⁴⁸⁴ In ongeveer dezelfde tijd stelde men daarnaast fulltime de psychiater Finkensieper aan.

Ter Horst richtte zich vooral op methodisch werken, iets dat hij nog niet in de Heldringstichtingen tegen kwam. Hieruit kwam zijn proefschrift voort dat begeleid werd door de Groningse hoogleraar pedagogiek Bladergroen. Wat hij beoogde komt tot uitdrukking in de titel van zijn dissertatie *Ontwarring en ordening*. Het doel ervan was een instrument te ontwikkelen om gedrag te registreren. Tevens wilde hij het orthopedagogisch handelen beschrijven dat nodig was om gedrag om te buigen. Daarvoor ontwikkelde hij modellen met daarin weergave van strategieën, functies en taken. Zo kwam hij tot Zettense schalen. Het ging er hier vooral om groepsleiders de juiste richtlijnen en het juiste gereedschap te geven om pupillen te observeren en zo dat de resultaten ook meetbaar waren.⁴⁸⁵ Dat leefde vanaf 1965 onder orthopedagogen die juist groepsleiders in tenhuizen iets in handen wilden geven om hun werk goed te doen, zo blijkt uit het vakblad *De Koepel*.⁴⁸⁶

⁴⁷⁸ Van der Ploeg 2006b 153-155.

⁴⁷⁹ Zie bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften).

⁴⁸⁰ Van der Ploeg 2006b, 162-163.

⁴⁸¹ Komen 1956, 5-6.

⁴⁸² Van den Bergh 2006, 113.

⁴⁸³ Ter Horst 1970, 21.

⁴⁸⁴ Van den Bergh 2006, 110-111.

⁴⁸⁵ Ter Horst 1970, 23, 31-39.

⁴⁸⁶ Artikelen van onder meer K. Groen in *De Koepel* 1965-1973.

Met zijn onderzoek wilde Ter Horst ook afrekenen met zogenaamde "traditionalisme" in de behandeling van pupillen. Dat ging uit van de gedachte dat ongewenst gedrag tot de categorie wangedrag behoorde en getypeerd moest worden als onfatsoenlijk, ondeugend, lastig, vervelend, ondankebaar en ongehoorzaam. Dat wangedrag was dan te wijten aan een slechte opvoeding. Dan moest er gestraft worden om het kind goed gedrag aan te leren. Daarbij was ook duidelijk dat alle meisjes op dezelfde manier behandeld moesten worden en overleg over de handelwijze werd daarbij niet noodzakelijk geacht. In plaats van dit traditionalisme (gebaseerd op het behaviorisme) benadrukte Ter Horst maatwerk: weten van mogelijkheden en onmogelijkheden van het kind, steeds weer onderzoek doen en overleg voeren met anderen, om zo tot een behandelingsplan te komen dat regelmatig diende te worden geëvalueerd en bijgesteld.⁴⁸⁷ Op grond hiervan ontwikkelde hij strategieën voor de behandeling. Ter Horst beschreef behandelstrategie als "een georganiseerd repertoire van beïnvloedingstechnieken, tot stand gekomen op basis van alle relevante beschikbare informatie (onderworpen aan voorspelling en evaluatie) dat, onder toepassing van beslissingsregels, de optimale mogelijkheden voor het induceren van de gewenste verandering aangeeft tegenover alle geanticipeerde responsies van het cliëntsysteem en tegenover alle andere voorspelbare wijzigingen en relevante factoren."⁴⁸⁸

De door Ter Horst onderscheiden strategieën staan in kolom 1 van tabel 7. Elke strategie wilden hij positioneren ten aanzien van twee polen: ontwarren en ordenen. Hoe dicht men bij een van de twee polen zat hing af van de strategie. Het doel van de behandeling was zo dicht mogelijk te komen bij de ordening. In die positionering onderscheidde Ter Horst vijf hoofdgebieden: leefsituatie (l-lijn), school en arbeid (s/a lijn), vorming (v-lijn), externe relaties (r-lijn) en therapie (th-lijn). Alle lijnen komen in elke behandelstrategie aan bod, maar een ervan staat doorgaans centraal (kolom 3). De tweede kolom geeft aan wat de oorzaak of het hoofdprobleem was, die mede bepalend waren voor de behandeling.⁴⁸⁹

Tabel 7. Behandelstrategieën voor het type kinderen in de Heldringstichtingen⁴⁹⁰

strategie	Type	Oorzaak gedrag/probleem	Zwaartepunt behandeling
R (reactief)		Plotselinge gebeurtenis als echtscheiding ouders of sterfgeval	r-lijn met hulp van maatschappelijk werk
I (identiteit)		Verstrikt geraakt in zoektocht naar eigen identiteit. Kind is agressief, wantrouwend, depressief en destructief	v-lijn: zicht krijgen op eigen mogelijkheden en op ontdekkingstocht gaan door te experimenteren in aanbod cursussen, therapieën e.d.
A (angst, agressie, ambivalentie)		Conflictueus verleden	Th-lijn: ontwarren met technieken die op onbewuste zijn gericht en vervolgens ordenen met gedragstherapie
Wc (verwennende opvoeding)		Egoïstisch, gericht op uiterlijk effect, weinig presterend, gemakkelijk beïnvloedbaar, weinig belangstelling	I en s/a lijn: welomschreven taken geven die het met enige moeite aankan en 100% prestaties eisen. Vorderingen moet het meisje ervaren door beloningstechniek en missers uitleggen als ongelukjes. Langzaam zo ongewenst gedrag indammen.
Wa (verwaarlozende opvoeding)		normeloos, agressief, wegloperig, onbeheerst, gericht op onmiddellijke behoeftenbevrediging, maar wel in staat tot leggen van verbindingen	Primair ordenen nodig vooral bestaand uit regulering gedrag op basis van zakelijke regels, waarbij belonen effectiever blijkt dan straffen.
H (Hysterioform)		Onvermogen relaties te leggen bij grote contactbehoefte die zich uit in simulatie van lijden, somatische verschijnselen en suicide	l-lijn: de leefgroep ongevoelig maken voor lijden van het meisje en dat laten ervaren dat ze niet geïsoleerd is. het meisje duidelijk taken en verplichtingen opleggen. Goed omlijnde trainingsprogramma's
O (organische beschadiging van centrale zenuwstelsel)		Diffuus patroon. Inclusief ontstemmings- en woedetoestanden, zwerfneigingen, ontremming (doldraaien), persevererend gedrag, epileptische insulten, partiele leerstoornissen en motorische onrust	Th lijn: farmacotherapie. Weerstand bij oudere meisjes overwinnen door groepsgesprekken. Daarnaast prikkelreductie en functietraining op de andere lijnen
D (intellectuele deficiëntie)		Chaotisch gedrag, weinig presterend, koppig, agressief, vluchtig, soms zeer uitslaand, delinquent.	Ongewenst gedrag afleren en gewenst bevorderen door gewoontevorming. Hierbij prioriteitenlijst maken. Belonen te verkiezen boven straffen. Bij elke opdracht nagaan of de meisje het begrepen heeft. Vaste regelmaat

⁴⁸⁷ Ter Horst 1970, 61, 134-135.

⁴⁸⁸ Ter Horst 1970, 135.

⁴⁸⁹ Ter Horst 1970, 137-138.

⁴⁹⁰ Ter Horst 1970, 138-150.

		nodig zodat meisje weet waar het aan toe is. Gevaarlijk om ongewenst gedrag verbaal te bestrijden.
P (psychopatiiform)	Ingewikkelde voorgeschiedenis. Onmiddellijke behoeftenbevrediging, wantrouwend, bindingsarm, normloos, ruziebevorderend. Bindingen afgebroken als ze geen onmiddellijk voordeel opbrengen	Ordenen op alle lijnen. Meisje zal dat willen doorbreken door medewerkers tegen elkaar uit te spelen. Nuchter, zakelijk en vriendelijk corrigeren nodig zonder beroep te doen op geweten, schuldgevoelens, loyaliteit, groepsbeleving of bindingen en zoder in discussie te gaan over nut van algemeen behandelingsstructuur. Dit laatste moet kind ervaren als veiligheid biedend. Conditionering en welomlijnde opdrachten nodig.

Toen in 1974 het zwartboek *Zetten zat gezeten* over deze instelling verscheen, was Ter Horst inmiddels hoogleraar klinische pedagogiek en orthopedagogiek geworden aan de Rijksuniversiteit Leiden.⁴⁹¹ In dit zwartboek bekritiseerden medewerkers en vrijwilligers van het JAC in samenwerking met BM en enkele andere organisaties juist deze verschillende strategieën als teveel distantie en objectivatie: "het gaat over mensen zoals u en wij". Ze vonden de strategieën en positionering ervan tussen ontwarring en ordening veel te afstandelijk. De behandeling was te bevoogdend (wij weten wat goed voor hen is) en onderdrukkend (meisjes vragen zelf om de isoleercel).⁴⁹² Straffen en vrijheidsberoving door middel van plaatsing in bijvoorbeeld de isoleercel en "mishandeling" door middel van medicatie vormen in de theorie van Ter Horst geen centrale concepten. Aan de andere kant werd het gebruik ervan wel degelijk bevorderd bij bepaalde strategieën die bovendien behandelaars een vrijbrief gaven om daarvan gebruik te maken, zoals bij de strategie Wc, Wa, O en D (zie hierboven).

Een andere invloedrijke orthopedagoog die zich richtte op de residentiële zorg was J.F.W. Kok, geboren in hetzelfde jaar als Ter Horst (1929) en eveneens begonnen als leerkracht en in 1970 gepromoveerd. Hij kreeg in 1972 een benoeming als orthopedagoog aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Kok richtte zich aanvankelijk op tehuisopvoeding, maar ging mee met veranderende opvattingen in de jeugdhulpverlening dat tehuisopvoeding alleen in uiterste gevallen diende te worden toegepast. Na 1980 verschoof zijn belangstelling naar ambulante vormen van opvoedingsondersteuning ten behoeve van kinderen die zo in het gezin konden blijven en hij ontwikkelde daarvoor de methode kind-in-gezin.⁴⁹³ Hij was gericht op het identificeren van speciale orthopedagogische behandelings-typen. Over een ervan, het struktopatisme kind, ging zijn proefschrift. Dat kreeg vele herdrukken en er verscheen ook een Amerikaanse editie. Het ging hier om een kind dat als type veel voorkwam in kindertehuizen: zeer moeilijk opvoedbaar, grote moeite hebben met structuur en steeds uit de band springen. Hij stelde voor om als behandeling een structurerende groepstherapie toe te passen, maar tevens om de samenstelling van de groep te laten aansluiten bij wat het kind nodig had.⁴⁹⁴

De orthopedagogiek bood de nodige tools aan om in kindertehuizen de behandeling beter af te stemmen op kinderen en los te komen van het bekende stramien van structureren en normeren en daarmee van het strakke beleid van disciplineren door belonen en vaker nog door straffen. De tools maakten de orthopedagogen in tehuizen tot onmisbare professionals. Aan de adequate behandeling van kinderen moest namelijk empirisch en goed gefundeerd onderzoek ten grondslag liggen om de keuze te maken voor welke behandelstrategie het geschikt was (Ter Horst) of tot welk behandelstype het kind hoorde (Kok). In hoeverre de in tehuizen werkzame pedagogen en psychologen de richtlijnen opvolgden zal verschillend zijn geweest. Wat wel steeds gangbaarder werd was het werken met behandelplannen op individueel en groepsniveau. Belonen en bestraffen kon in dit klimaat een belangrijke aanpak blijven. Het werken met strategieën en behandelplannen nodigde uit om verschillende theorieën te gebruiken. Daarvan kwamen meer theorieën in gebruik die goed pasten in de residentiële setting. Een ervan was de gedragstherapie waarin vooral het bevorderen van sociale competentie van jongeren centraal stond.

⁴⁹¹ Van den Bergh 2006, 112.

⁴⁹² *Zetten zat gezeten* 1974, 4-5.

⁴⁹³ Van Oeffelt 2006, 128-130, 134.

⁴⁹⁴ Kok, J.F.W. 1970, 89-96, 203-204.

5.3.3. Gedragstherapie 1975-2015

Ondertussen kreeg de benadering met accent op straffen en belonen, structureren en normeren een uitwerking in een door orthopedagogen van het Ambulatorium van het Paedologisch Instituut in Amsterdam ontwikkelde methode. Die kreeg de naam Gedragstherapeutische methode, kortweg aangeduid als GT-methode. Die zou vooral voor ernstig gedragsgestoorde pupillen een oplossing kunnen bieden. De afdeling kindbescherming van het Ministerie van Justitie was hierover in 1978 hoopvol gestemd: de methode was nog in de onderzoeksfase en werd op bruikbaarheid getoetst, maar zou worden uitgewerkt om die goed over te dragen aan maatschappelijk werkers en groepsopvoeders.⁴⁹⁵ De methode was ontwikkeld door Hans Heiner, psycholoog van het Amsterdamse PI, en in samenwerking met onder meer Wim Slot verder ontwikkeld. Slot zou er in 1988 op promoveren. De basis was de niet lang ervoor ontwikkelde leertheorie van Albert Bandura die een modificatie was van de door Skinner ontwikkelde methode operante conditionering. Bij Skinner ging het om het stimuleren van goed gedrag door het systematisch te belonen. Het gewenst gedrag zou toenemen als dit regelmatig goede gevolgen had gehad. Bandura benadrukte de lerende omgeving: als die voldoende stimulerend was dan was de beloning zelf van ondergeschikt belang. Of iemand een voorbeeld volgde hing volgens Bandura vooral af van degene die het voorbeeld gaf. Als die positieve feedback gaf, dan zou die werken als beloning. De methode zou goed werken in een residentiële instelling waar immers de omgeving goed te structureren was, inclusief de daarbij behorende controles op gedrag en functioneren.

In Amerika verschenen vanaf 1965 de eerste publicaties over de methode en het PI werkte dat uit en ontwikkelde zich tot een expertisecentrum voor de methode vanaf 1976.⁴⁹⁶ De kern van de methode was het creëren van een normerend en structurerend leefklimaat en sloot aan bij de oude doelstelling in vele tehuizen, maar nu werd dat heel anders ingevuld. Er was nu aandacht voor een goede instructie van groepsleiders. Zij moesten immers in staat zijn goed te kijken naar gedrag van kinderen en leiding geven aan groepstrainingen. Groepsleiders kregen een cursus aangeboden en verdere begeleiding. Ze moesten vooral gericht zijn op het ombuigen van de neerwaartse spiraal van negatief gedrag en de jongeren leren om hun sociale vaardigheden te vergroten. Dat zou hen helpen om te functioneren in het concrete alledaagse leven. Door daarbij positieve krachten in een kind te benutten werkte de methode voor kinderen ook motiverend. Voor kinderen bleef het behapbaar: opdrachten waren concreet, er was een indeling in drie fasen met doelen voor elke fase. Bovendien integreerde men de omgeving van een pupil in de benadering en kwamen ouders zo binnen het blikveld als medewerkers aan de behandeling. Zij gingen vaste onderdelen van de benadering vormen, die later verder verfijnd en uitgewerkt werden in ander onderzoek.⁴⁹⁷ De methode werkte evidence based: men hield zicht op de effecten en de resultaten.⁴⁹⁸ Zeker voor jongeren met extreem gedrag die moeilijk in een tehuis te plaatsen waren was de methode effectief, zo stelden ook A. Carr in 1999 en L. Boendermaker in 2001, onderzoekers die juist met deze doelgroep werkten.⁴⁹⁹

Het PI kreeg het druk. Tal van instellingen namen de proef op de som en begonnen met behulp van medewerkers van het PI aan het invoeren van de methode. Daaronder waren veel tehuizen, maar ook andere jeugdhulpverleningsinstanties. Jeugd en Gezin in Zwolle maakte ervan gebruik in de ambulante begeleiding van jongeren die een taakstraf opgelegd hadden gekregen.⁵⁰⁰ In de jaren negentig werden de GT-projecten van het PI flink uitgebreid, daartoe behoorde ook het gebied van de forensische psychiatrie.⁵⁰¹ Competentievergroting, de kurk waarop de methode drijft, is anno 2015 nog steeds in de jeugdhulpverlening en andere verlening een belangrijke invalshoek. In 1987 kreeg Wim Slot als trekker van het team van het PI dat aan de ontwikkeling van deze methode had bijgedragen een prijs toegekend van de Nederlandse afdeling van de in 1948 opgerichte FICE (Fédération Internationale des Communautés Éducatives). De belangrijkste reden voor de toekenning was dat de GT-methode bijdroeg aan het dichten van de al zo lang ervaren kloof tussen geboden hulp en de doorwerking ervan. Dat was vooral omdat de methode

⁴⁹⁵ Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978, 73.

⁴⁹⁶ Slot 1988, 37-40; Zimmerman & Schunk 2009, 434-435.

⁴⁹⁷ Pijnenburg 1986, 104-140; 209-214; Van de Mortel & Valenkamp 2011, 32-48.

⁴⁹⁸ Slot & Spanjaard 1999, 36-37; Bartels et al. 1997, 305.

⁴⁹⁹ Van de Mortel & Valenkamp 2011, 24-31.

⁵⁰⁰ Beekman-Mud 1987, 20-25;

⁵⁰¹ Bijl 1996, 6-9; Heiner & Bartels 1994; Spanjaard 1998, 118-120.

zich richtte op de cliënt, werkte met voor de cliënt heldere opgaven zoals competentieversterking, ontwikkelingstaken en versterking van productieve factoren, gegoten in voor de cliënt heldere doelen en taken, zo stelde H.G. Helmantel, de voorzitter van de Nederlandse afdeling van FICE.⁵⁰² Straffen maakte geen onderdeel uit van de methode, hoewel het gedrag van kinderen en jongeren in kwestie daarom wel vaak vroeg. Straf leverde geen bijdrage aan het leren van vaardigheden, en schiep bovendien onaangename situaties, waaraan bewoners wilden ontsnappen, zo stelde Kok van het GT-behandelteam van de Aalborg.⁵⁰³ Daarmee sloot de methode ook goed aan bij de vele critici van onder meer JAC en BM die te hoop liepen tegen tehuizen met hun strafmaatregelen en voorbij zagen aan het kind als persoon.

5.3.4. Onderzoek naar effecten van de behandeling 1985-2015

Na 1990 ontstond er een stroom aan wetenschappelijk onderzoek waarin een gerichtheid was op effecten van behandelingen en interventies. Evidence based onderzoek werd het kenmerk van orthopedagogisch onderzoek in de jeugdzorg. Daarbij werd gebruik gemaakt van theorieën van Kok en Ter Horst voor bijvoorbeeld het ontwikkelen van onderzoeksmateriaal zoals de Vragenlijst en het Hulpverleningsplan Sociale en Pedagogische Situatie (VSPS). Het doel ervan was om de probleemsituatie en psychosociale diagnose van een jongere helder te krijgen om op grond daarvan tot een hulpplan te komen. Ook het competentiemodel bood aanknopingspunten voor onderzoek in het bijzonder onder agressieve jongeren die verbleven in specifieke behandelcentra.⁵⁰⁴ In zulk onderzoek kwam men ook falende behandelingen en ontoereikende begeleiding van groepsleiding tegen. Soms ontbraken werkplannen voor de groep en behandelingsplannen van pupillen of deed men er weinig aan die elke drie maanden bij te stellen.⁵⁰⁵ Dit onderzoek betekende een stimulans voor meer planmatig werken in de residentiële jeugdzorg. Daarop kreeg men meer greep door regelmatig follow-up onderzoek te doen in de praktijk naar de verschillende behandelwijzen. Daaruit ontstond een databank, beheerd door het Nederland Jeugdinstituut (NJI), van opvoedings- en behandelstrategieën en hun succes om zo het professioneel handelen te verbeteren.⁵⁰⁶ Het werken met modules en zorgprogramma's (zie 2.4.4) en het toetsen ervan op effectiviteit paste hier naadloos in.

⁵⁰² Helmantel 1987, 5-6.

⁵⁰³ Kok 1987, 15.

⁵⁰⁴ Scholte 1992, 49.

⁵⁰⁵ Klomp 1990, 127-128; Clarijs 2014, 57-64..

⁵⁰⁶ Knorth et al. 2007, 3; Van der Helm 2017, 259-262.

6. Groepsleiding

Er was zeker tot 1965 veel te weinig groepsleiding in tehuizen. Datzelfde geldt voor beschikbare deskundigen als psychiaters, psychologen en pedagogen. En als die deskundigen er waren dan hielden ze zich bezig met enkele individuele pupillen of functioneerden ze in beleidsfuncties. Voor de kinderen waren de groepsleiders en -leidsters het gezicht van het hulpaanbod. Met hen hadden ze het meeste te maken. Zij waren ook de uitvoerders van wensen van hogerhand, moesten de pupillen in het gareel houden en leiding geven in het juist volgen van regels. Zij zaten in een spagaat tussen pupillen van wie ze nauwelijks de basisbehoeften konden vervullen zoals affectie en tussen directies die hun verwachtingen hadden. In 6.1 komt aan de orde welke factoren van invloed waren op het functioneren van groepsleiding en waarom de zorg onder de maat was, zeker in de jaren 1945-1965. Gaandeweg kwam er een beweging op gang waarin de groepsleider zich ontwikkelde van een marginale functie naar een teamlid dat een belangrijke rol had in de behandeling. Daaraan werkten opleidingen mee (6.2), maar ook deskundigheidsbevordering op de werkvloer (6.3).

6.1. Functioneren groepsleiding

Degenen die in tehuizen veel met de kinderen werkten bepaalden in hoge mate de kwaliteit van de zorg. Ze werden vanaf de jaren vijftig aangeduid als groepsleiders en vanaf 1970 ook wel als inrichtingswerkers. Wie als groepsleider in een justitiële rijksinrichting werkte en dus in dienst was van de overheid kreeg in officiële documenten de aanduiding 'opvoedkundig ambtenaar'. Al voor 1940 was er kritiek op het functioneren van de groepsleiding. Die geluiden kwamen in de jaren vijftig terug.⁵⁰⁷ De kritiek had vooral betrekking op personeelsschaarste, de hiërarchische structuur, ondeskundigheid en het functioneren van een tehuis. Aan deze punten geven we hieronder aandacht.

6.1.1. Professionaliteit directies en groepsleiding in tehuizen 1945-1965

Om de slechte kwaliteit van tehuisopvoeding in de jaren vijftig te verklaren is vaak verwezen naar het gebrek aan deskundigheid bij groepsleiding. Dat zegt vooral hoe belangrijk men deskundigheid ging vinden voor de kwaliteit van het inrichtingswerk. Misschien zegt dat ook iets over de kwaliteit van cursussen en het functioneren van kindertehuizen in het algemeen en de daar gehanteerde taakverdelingen. Maar dat er veel ongeschoold personeel rondliep klopt niet. Koekebakker stelde in zijn onderzoek onder 39 tehuizen zelfs een voor die tijd hoog percentage gekwalificeerd personeel vast, zeker in vergelijking met latere peilingen. Omstreeks 1955 was ongeveer de helft van het personeel opgeleid voor het werk. Dat is een redelijk aantal als we ons realiseren dat voor hen bedoelde opleidingen pas vanaf 1945 bestonden. Vooral het jongere personeel had een diploma; de gemiddelde leeftijd van de geschoolden was 32 jaar en van de ongeschoolden 37 jaar.⁵⁰⁸ Wie er al werkte voor de invoering van deze cursussen had zich al een plek verworven en de nodig ervaring opgedaan. Vermoedelijk deed hij of zij weinig moeite de cursus alsnog te doen, zeker als er geen streven was om elders te solliciteren of promotie te maken. Directies konden moeilijk aan personeel komen en gingen niet overal over tot het verplicht stellen van een opleiding. En als ze dat deden, gebeurde dat vooral bij nieuwe sollicitanten die zij onder werktijd in staat stelden een cursus te volgen.

Mogelijk was het wat betreft de professionaliteit nog slechter gesteld met directies. Die behoorden doorgaans tot de oudere garde. Er was voor hen geen aparte opleiding. Juist zij hadden een diversiteit aan pedagogische taken te verrichten zoals opnames, overplaatsingen, ingrijpen bij moeilijke kinderen en contacten onderhouden over kinderen met voogdijverenigingen, voogdijraders, ouders, kinderrechtshouders en sociale diensten. In het toch specialistische tehuis voor zeer moeilijk opvoedbare meisjes als de OG Helderlingstichtingen in Zetten was tot 1966 de

⁵⁰⁷ Fontein 1955, 61-63; Dimmendaal 1998, 64-65; Rietveld-van Wingerden 2017,

⁵⁰⁸ Koekebakker 1959, 403-404.

directeur een predikant.⁵⁰⁹ In de vele tehuizen van rooms-katholiek en protestantse signatuur bezetten geestelijken en predikanten sleutelposten als het om pedagogische aanpak ging.⁵¹⁰ Vanaf circa 1960 namen professionals zoals gedragsdeskundigen, pedagogen en psychologen de directieposten over.

In de jaren vijftig zijn al wel behoorlijke stappen gezet op het gebied van professionalisering. Daarbij hebben de in de voogdij en pleegzorg werkzame maatschappelijke werksters als voorbeeld gefungeerd met hun methode van *social case work*, die de nadruk legde op praten met kinderen. Naar hun voorbeeld voerde bijvoorbeeld de directeur van Veldzicht van Tot Steun in 1957 stafvergaderingen in: werkbijeenkomsten van directeur met de groepsleiders.⁵¹¹ Maar in veel tehuizen was dat nog toekomstmuziek. In de professionalisering zijn ook de handboeken voor het werken in de kinderbescherming en speciaal kindertehuizen van belang geweest. Het eerste verscheen in 1951. Dat gaf een overzicht van de hele kinderbescherming. Haeck verzorgde daarin het hoofdstuk over inrichtingsopvoeding. Summier ging hij in op enkele pedagogische aspecten van het werk zoals straffen, groepswork, vrijetijdsbesteding en het winnen van vertrouwen van kinderen. Straffen was eigenlijk geen opvoeden, zo stelde hij.⁵¹² In 1959 verscheen een bewerkte en meer aan de tijd gepaste en ook uitgebreidere versie van dit handboek. Haeck hield daarin vast aan zijn eerdere observaties en voegde eraan toe dat negentig procent van de kinderen in tehuizen het verblijf ervoeren als een straf. Bovendien vond er nog steeds niet echt groepswork plaats en was er geen individuele benadering. Mede daardoor bestond het bestaan van kinderen vooral uit sociale aanpassing en kwam er van de beoogde karaktervorming weinig terecht, zo stelde Haeck.⁵¹³

6.1.2. Degradatie tot huishoudelijk werk?

Tot ongeveer 1965 was er een tekort aan personeelsleden in tehuizen. Koekebakker en Den Otter toonden aan dat er per groepsleider of -leidster zo'n twintig tot dertig pupillen waren. Vacatures waren vaak moeilijk te vervullen. Door het ontbreken van behandelmethodieken in tehuizen en begeleiding van groepsleiders gebeurde er ook weinig meer dan het huis draaiende te houden.⁵¹⁴ Groepsleiders klaagden daar zelf ook regelmatig over. Die voelden zich gedegradeerd tot huishoudelijk werksters die kasten moesten schoonhouden. Dat dit de praktijk vormde stelde Koekebakker vast in zijn rapport uit 1959: huishoudelijk werk vormde een belangrijk deel van hun werk.⁵¹⁵ In het beste geval gaven groepsleiders daarbij leiding aan pupillen die zich in huis in huishoudelijk werk moesten bekwamen. Nog in het door groepsleiders opgestelde zwartboek in 1969 kwamen dergelijke klachten voor.⁵¹⁶

Dat gevoel van degradatie tot huishoudelijk werker had ook te maken met het beperkte aantal aan hen toegekende pedagogische taken. De dag bestond vooral uit sloven om de dagelijkse bezigheden doorgang te laten vinden. In feite berustten de pedagogische taken bij directies van tehuizen, die de groepsleiding er nauwelijks bij betrokken. Directies hadden informatie over de thuissituatie, specifieke problemen van een kind en de voorgeschiedenis van een kind. Daaruit konden richtlijnen voor de aanpak in het tehuis voortkomen die niet terecht kwamen bij de groepsleiding.⁵¹⁷ Daarnaast droeg het klimaat in tehuizen bij aan de zeer ondergeschikte rol van de groepsleider. Als een kind zich misdroeg werd het naar de directeur of directrice gezonden. Die bepaalde de strafmaat en in het algemeen ook het systeem van straffen.⁵¹⁸ Er was in tehuizen doorgaans een autoritair klimaat (zie 4.1.3), waarin niet alleen de kinderen, maar ook de leiders en leiders zich moesten schikken. De laatsten hadden een passieve houding. Dat was zelfs het

⁵⁰⁹ *Rapport van de Commissie, belast met het onderzoek naar het pedagogische en psychiatrisch beleid der Helderingsstichtingen* 1976, 19.

⁵¹⁰ Dimmendaal 1998, 51.

⁵¹¹ Van Nijnatten 1986, 40-42; Rietveld-van Wingerden 2017, 293-299.

⁵¹² Haeck 1951, 166-168.

⁵¹³ Haeck 1959, 188-194.

⁵¹⁴ Koekebakker 1959, 75.

⁵¹⁵ Koekebakker 1959, 385-398.

⁵¹⁶ Zwartboek Kinderbescherming 1970, 21-24.

⁵¹⁷ Dimmendaal 1998, 64-67.

⁵¹⁸ Gaudia 1948, 17.

geval in een door het Rijk gesubsidieerde observatiekliniek voor kinderen van het Huis voor Onbehuisden in Amsterdam. De waarnemend directeur beschreef in 1953 groepsleiders als slechts handhavers van de orde in huis. Meer werd ook niet van ze verwacht.⁵¹⁹ De groepsleiding stond bij directies en besturen in laag aanzien. Dat kon overgedragen worden op pupillen die daardoor de neiging hadden de groepsleiding met weinig respect te benaderen.⁵²⁰ Bij de groepsleiding ontstond verzet tegen de hiërarchische structuren waarin zij zich onderaan voelden staan. Ze vormden in 1961 de Vereniging van Werkers in de Kinderbescherming die een jaar later een congres hield over 'Democratie in de Kinder-bescherming'.⁵²¹ Zij wilden meer zeggenschap en meebeslissen en vroegen om meer functioneel werken in teamverbanden. Bovendien wezen ze op de geïsoleerde positie van een tehuis in de samenleving.⁵²²

Een van de bezwaren waren ook de onmogelijke werktijden.⁵²³ Die hingen samen met de manier waarop tehuizen het personeel inzetten. Groepsleiders woonden intern en hadden weinig privacy. Ze moesten werken op verschillende momenten, namelijk vooral als er kinderen waren. Schoolgaande en werkende kinderen waren grote delen van de dag weg. Personeel was het hardst nodig in de vroege ochtenduren, namiddagen en avonden, naast de weekenden. Door het inwonen, maar ook door werktijden konden ze moeilijk een eigen sociaal leven opbouwen. Bovendien werd snel een beroep op dit personeel gedaan bij bijvoorbeeld ziekte en vacatures. Soms werd zelfs tijdelijk hun kamer als ziekenkamer opgeëist bij veel ziekte onder kinderen, zodat hij of zij tijdelijk bij een collega op de kamer ging.⁵²⁴ Vaak was het in tehuizen een komen en gaan van personeel. Sommige tehuisbestuurders reikten gratificaties uit voor veel overwerken en doorwerken op vrije dagen, waardoor ze erin slaagden om personeel vast te houden. Dit te grote beroep op de groepsleiding kon stress veroorzaken. Stress kon weer leiden tot gebruik van geweld tegen kinderen. Koekebakker meldde dat er nogal wat overspannen personeel in de tehuizen was.⁵²⁵ Het verslag van de Directie Kinderbescherming van het Ministerie meldde nog voor de jaren 1961-1963 dat in diverse inrichtingen en tehuizen veel te lange werkdagen werden gemaakt en dat er nog steeds te weinig pedagogisch personeel was.⁵²⁶

6.1.3. Positieveverbetering: werktijden en salarissen 1965-1975

De overheid kreeg vanaf 1965 meer te zeggen in tehuizen mede dankzij de toen ingevoerde nieuwe Beginselenwet van 1961 en in die tijd ingevoerde normatief subsidiebeginsel (zie 2.2.2). Voortaan ging de overheid meer initiatief nemen op het gebied van professionalisering van groepsleiders. Artikel 72 van de beginselenwet stelde: "Het personeel moet door opleiding, deskundigheid en persoonlijke geschiktheid voldoende bekwaam zijn voor de hem opgedragen taken. Aan de verdere opleiding en bijscholing van het personeel, in het bijzonder aan de pedagogische vorming, dient voortdurend aandacht te worden geschonken."⁵²⁷ Tehuizen waren sinds 1965 verplicht jaarlijks de minister te informeren over salarissen, leeftijden en genoten opleidingen van het personeel (artikelen 53 van de *Beginselenwet* van 1961). Daarvan hing mede af hoeveel subsidie een instelling zou krijgen. Het in dienst nemen en houden van gecertificeerd personeel werd zo bevorderd, evenals zorg te dragen voor aanvullende scholing en bijscholing. Voor het personeel was dat aantrekkelijk omdat meer scholing ook salarisverhoging meebracht.⁵²⁸

In 1962 werd het werktijdenbesluit ingevoerd. Voortaan telde een werkweek 45 uren verdeeld over 5 dagen. Het duurde vervolgens nog vele jaren voordat (onbetaald) overwerken als gewoonte was uitgebannen, al beperkte dat zich dat doorgaans tot enkele uren per week. Daarmee was intern wonen voor de werkgever niet meer aantrekkelijk. Binnen enkele jaren was dit afgelopen, in sommige tehuizen veel sneller dan in andere en dat hing vaak samen met verbouwingen,

⁵¹⁹ Rigter 1992, 48.

⁵²⁰ Dimmendaal 1998, 64.

⁵²¹ Bartels 1980.

⁵²² Van Pelt 1963, 124, 127.

⁵²³ Koekebakker 1959, 75.

⁵²⁴ Dane et al. 2012, 11.

⁵²⁵ Koekebakker 1959, 398.

⁵²⁶ Verslag directie Kinderbescherming 1961-1963, 14.

⁵²⁷ *Wegwijzer* 1965, 79.

⁵²⁸ *Wegwijzer* 1965, 75, 79.

waarvoor de overheid ruimere subsidies ging toekennen. Dan konden personeelskamers benut worden voor het creëren van eenpersoonkamers voor pupillen en huiskamers per leefgroep.⁵²⁹ Er kwam nu een andere inzet van het personeel. Er was meer personeel nodig dat op vaste tijdstippen werkte. Daarmee ontstonden momenten van overdracht waarbij over pupillen en over de gang van zaken in het huis werd gesproken. Directies en bij grote instellingen paviljoenshoofden hoorden hierbij het voortouw te nemen. Het hing daarbij vooral van de bij deze personen aanwezige capaciteiten en interesses af of daarvan iets terecht kwam en hoe lang het duurde voor dit in de praktijk werd gebracht. Langzaam begon zich ook hierin professionalisering af te tekenen.

Enkele jaren na het werktijdenbesluit, namelijk in januari 1966, werd door de overheid een uniforme salarisberekening ingevoerd. Daarbij was dankbaar gebruik gemaakt van door de commissie Haec opgestelde salarisschalen die de overheid in 1963 goedkeurde. Die commissie was in 1954 ingesteld door de Nationale Federatie om op het gebied van salarissen met voorstellen te komen.⁵³⁰ Tot dan toe werden salarissen per sollicitant uit de vrije pols bepaald waarbij het eerder verdiende salaris bij een ander tehuis als leidraad gold. Ze bleven sterk achter bij die van maatschappelijk werksters in dienst van voogdijverenigingen die daar sinds 1950 verplicht waren. Net als bij hen golden nu ook voor de salarissen van groepsleiders overheidsrichtlijnen zodat ervaring, opleiding, diploma's en leeftijd fors in het salaris gingen meetellen.⁵³¹ Iemand zonder goede opleiding ging nu beduidend minder verdienen dan een geschoolde collega.⁵³²

Vele tehuizen gingen eind jaren vijftig al een begin maken met het upgraden van salarissen om zo geleidelijke overgangen te krijgen. De verhogingen gingen gepaard met een verdubbeling van de subsidies in de jaren 1960-1964.⁵³³ Het doel van de overheid was daarmee "invloed uit te oefenen op de mogelijkheid om goed onderlegde medewerkers aan te trekken en te behouden".⁵³⁴ Daarvan vielen de resultaten tegen, mogelijk omdat er weinig werd gedaan om de status van het beroep van groepsleider te verbeteren door erkenning van hun waarde, te investeren in hun vakbekwaamheid en het nadrukkelijker toekennen van pedagogische taken. Uiteindelijk moest het Ministerie in 1969 erkennen dat de investeringen in personeel minder hadden geleid tot aanstellen van gekwalificeerd personeel dan gedacht: "Hoewel in de loop der jaren duidelijk is gesteld dat de situatie met betrekking tot het personeel prioriteit moest hebben boven die van materiële verbetering der inrichtingen, heeft dit uitgangspunt nog niet tot veel verbetering geleid. Nog steeds wordt in de tehuizen nog veel ongediplomeerd personeel aangetrokken; ongetwijfeld speelt daarbij de krapte op de arbeidsmarkt een belangrijke rol."⁵³⁵

Het verloop van de salarissen is duidelijk terug te vinden in het archief van de voogdijvereniging Tot Steun. Een maatschappelijk werkster, iemand doorgaans met een diploma maatschappelijk werk, verdiende in 1950 400 gulden per maand, een directrice van een van de tehuizen eveneens 400 gulden en een groepsleidster 90 gulden. Tien jaar later was dat het dubbele of drie keer zoveel, maar het salaris van een groepsleider het viervoudige.⁵³⁶ Of salarisverhogingen eraan bijdroegen is onduidelijk, maar het personeel in particuliere justitiële tehuizen nam in ieder geval in de jaren 1961-1963 met 18 procent toe. Bij groepsleiders ging het om 10 procent. Tegelijkertijd was de groepsgrootte teruggelopen van 13,8 in 1960 tot 13,5 in 1963. De uitbreiding van het personeel ging grotendeels hierin zitten en had mogelijk geen effect op verlaging van de toen nog te lange werktijden.⁵³⁷

In de positie van het personeel is na 1970 veel veranderd. Dat begon in de jaren zestig met de democratiseringsbeweging die groepsleiders zelfbewuster maakte, waarmee tevens de hiërarchische verhoudingen in tehuizen aan de kaak werden gesteld en gaandeweg afnamen. De opleidingen en de kwaliteit ervan steeg. De professionalisering zette door en daarmee kwam volgens de directeur A.A. Alewijn van Pro Juventute Rotterdam in de hele kinderbescherming een

⁵²⁹ Visser 1980, 178-180.

⁵³⁰ Jaarverslag FIKa 1954, 36; *Salarisrapport* 1961.

⁵³¹ Verslag Directie 1955-1960, 11; Willemse 1997, 390.

⁵³² Visser 1980, 178.

⁵³³ Verslag Directie Kinderbescherming 1961-1963, 77.

⁵³⁴ Verslag Directie Kinderbescherming 1964-1968, 60.

⁵³⁵ Verslag Directie Kinderbescherming 1964-1968, 60.

⁵³⁶ ATS. Notulen dagelijks bestuur Tot Steun 1949-1960 passim.

⁵³⁷ Verslag Directie Kinderbescherming 1961-1963, 61.

mentaliteitsverandering op gang.⁵³⁸ Dit groeiend zelfbewustzijn werd gestimuleerd door vertalingen van onder meer het hierboven genoemde in 1962 verschenen handboek van Eva Burmeier voor groepswerkers (zie 6.3.2). Uiteindelijk leidde dit proces tot veel meer betrokkenheid van groepsleiders bij de behandeling. Dat hield ook in dat er op de werkvloer veel meer werkbegeleiding kwam (zie 6.3.3). In 1986 kwam er een eigen CAO voor groepsleiding in tehuizen, waardoor het regelen van arbeidsvoorwaarden niet meer de taak van het Ministerie van Justitie was.⁵³⁹

6.2. Opleidingen 1945-2015

Het ontbreken van een beroepsopleiding voor personeel in de kinderbescherming was een oud probleem. Dat werd kort na de bevrijding direct aangepakt. Diverse initiatieven kwamen van de grond. Het opleidingsinstituut Middeloo is daarvoor in 1945 speciaal opgericht. Ook andere opleidingen gingen van start aan bijvoorbeeld scholen voor Maatschappelijk Werk. De opleidingen kregen de aanduidingen Kinderbescherming A en B. De eerste examens werden in 1947 afgenomen. Oorspronkelijk was B niet bedoeld als een voortzetting van A, maar als een aparte opleiding voor hen die een goede vooropleiding hadden gehad. Voor wie alleen lagere school had aangevuld met huishoudschool was de A-variant bestemd. De praktijk was dat ze vaak daarna alsnog B volgden. De cursussen waren parttime en bedoeld om naast het werk te volgen. Vaak drongen tehuisbesturen er bij nieuwe sollicitanten op aan deze cursus te gaan volgen. Reeds langer werkend personeel, en daarop waren tehuizen zuinig in al die fluctuaties, hadden daarom vaker geen opleiding gevolgd in vergelijking met hun jongere collega's (zie 6.1.1).⁵⁴⁰

De Nationale Federatie had richtlijnen en eisen opgesteld voor de beide opleidingen. Voor het diploma A kregen studenten vakken als ontwikkelingspsychologie van peuter tot adolescent. Daarnaast was er les over de omgang met kinderen, waarin ook over "gevoelsverhouding" werd gesproken. Verder kwamen er theoretisch-pedagogische vraagstukken langs, zoals wat opvoeden was, gezagsverhoudingen, doel van de opvoeding en opvoedingsmiddelen. Er was aandacht voor belangrijke pedagogen uit de geschiedenis zoals J.J. Rousseau en C.G. Salzmann. Tevens waren er lessen over diverse "afwijkende" kinderen zoals "zwakzinnigen" en verwaarloosden. Naast deze algemene pedagogische onderwerpen was er een apart vak over gestichtsverpleging en gestichtsofvoeding: over het doel ervan, wisselwerking tussen pupil en groep, contact met de vrije maatschappij en kwesties van orde, tucht, seksuele problemen en dergelijke. Afzonderlijke aandacht was er voor gevaren van gestichtsverpleging zoals vervlakking en dressuur. Daarin kwam ook het personeel zelf aan bod, zoals geldende eisen voor het personeel, de verhouding opvoeder-pupil en personeel onderling en de specifieke vereisten voor een leider in meisjeshuis en leidster in een jongenshuis.⁵⁴¹

In de loop van de jaren zijn de cursussen Kinderbescherming A en B veranderd en meer toegesneden op de praktijk. Aanvankelijk waren ze erg theoretisch. Uitwisselen van praktijkervaringen en verbinden van theorie en praktijk gingen er in de jaren zestig een onderdeel van vormen, evenals methodisch handelen en rapporteren. Er waren veel onderlinge verschillen tussen de aanbieders.⁵⁴² De examens werden afgenomen door de Nationale Federatie die ook de diploma's uitreikte. Dat stond nog voor enige kwaliteitsgarantie. Ook werden er cursussen intern in tehuizen aangeboden; daardoor konden reistijden en reiskosten beperkt blijven en kon de inhoud geheel worden afgestemd op de instellingen zelf. Maar dit laatste was tegelijkertijd een van de beperkingen. Cursisten kwamen zo minder in aanraking met behandelwijzen in andere tehuizen waar hele andere culturen bestonden en waar de levensbeschouwelijke identiteit verschilde van wat de cursist gewend was.⁵⁴³

Toch kwam in de jaren zestig kritiek op de kwaliteit van de cursussen Kinderbescherming A en B. Ze waren te beperkt, waren parttime (een dag per week) en leidden alleen op voor groepsleider,

⁵³⁸ Alewijn 1980, 79.

⁵³⁹ Verslag Directie Kinderbescherming 1985-1986, 30.

⁵⁴⁰ Prins 1949, 53-55; Bakker 2013, 312; Rietveld-van Wingerden 2017, 314-315.

⁵⁴¹ Komen 1956, 7-8; Dimmendaal 1998, 71-75.

⁵⁴² Dimmendaal 1998, 71-74.

⁵⁴³ Dimmendaal 1998, 154-156.

terwijl groepsleiders zelf juist een opleiding wilden die toegang bood tot meerdere functies.⁵⁴⁴ Ook het onderwijslandschap veranderde. De Mammoetwet trad in 1968 in werking, waarin beroepsopleidingen werden onderscheiden op de niveaus hbo (hoger beroepsonderwijs) en mbo (middelbaar beroepsonderwijs). Sociale Academies begonnen midden jaren zestig met de opleiding inrichtingswerk op hbo-niveau, al snel aangevuld met specifiek voor de jeugdhulpverlening bedoelde sociaal pedagogische hulpverlening (SPH). Die werden doorgaans aangeboden als volledig dagonderwijs of in parttime verband als een cursist een werkkring had waar hij of zij op dit gebied ervaring kon opdoen (vaak aangeduid als urgentieopleiding). Al snel ontstonden er plannen voor opleidingen op mbo-niveau. Dat werd Sociaal Pedagogisch Werk (SPW) als alternatief voor Kinderbescherming A en B. De Nationale Federatie beëindigde daarmee haar activiteiten voor deze opleidingen per ingang van 1 september 1971. Formeel betekende dit ook het einde van interne opleidingen van instellingen, omdat de Federatie vanaf 1974 daar geen examens meer zou afnemen en diploma's uitreiken.⁵⁴⁵

In de opleidingen nieuwe stijl was meer aandacht voor supervisie en methodiek. Er waren in 1972 negentien sociale academies in Nederland en de meeste verzorgden deze opleidingen. Ondanks dat bleven binnen bepaalde tehuizen en groepen van tehuizen nog eigen opleidingen in gebruik waarover specialisten oordeelden dat die voorheen, maar zeker rond 1970, ver achter stonden bij reguliere opleidingen. Een van de critici was Bras. Hij voerde in 1973 onder meer aan dat de oude stijl opleidingen cursisten te weinig uitdaagden om pedagogische praktijken in tehuizen te vergelijken en dat er geen intervisie was.⁵⁴⁶ De opleidingen SPH en SPW zijn tot op vandaag de belangrijkste opleiding voor groepsleiders in opvoedingshuizen.

6.3. Deskundigheidsbevordering op de werkvloer

Hoe leerden groepsleiders het werk goed te doen? Opleidingen waren daarbij belangrijk, maar het is de vraag of dat in dit type werk voldoende was. Aanvankelijk was er nauwelijks begeleiding (6.3.1). Daartegen kwam verzet in de periode 1965-1975. Na de introductie van gedragswetenschappers (pedagogen en psychologen) verbeterde de situatie doordat deze professionals in de jaren 1975-1985 zich meer richtten op groepswork en daarbij groepsbegeleiding hulp boden (6.3.2). Daarna gingen groepsleiders een cruciale rol spelen in de behandeling doordat het werk in de leefgroep meer centraal kwam te staan en de richtlijnen voor hen en pupillen duidelijker werden (6.3.3).

6.3.1. Geen begeleiding van groepsleiders 1945-1965

Directies voerden gesprekken met plaatsende instanties zoals voogdijverenigingen en kinderrechtters en met voogden, gezinsvoogden en ouders over specifieke kinderen. Zij brachten daarvan de groepsleiding nauwelijks op de hoogte. Dat was ook de praktijk in kleine tehuizen als die van de voogdijvereniging Tot Steun. De toenmalige pedagogische literatuur ontmoedigde dat ook in de jaren 1945-1965. De groepsleiding moest naar het kind kijken als totaliteit en daarin niet belemmerd worden door allerlei vormen van informatie en documenten. Zij moesten zeker niet in de rol stappen van een medicus, psychiater, maatschappelijk werkster of psycholoog.⁵⁴⁷ Directies organiseerden dan ook nauwelijks staf- of teamvergaderingen om groepsleiders te informeren, te instrueren en te ondersteunen in hun werk of het bespreken van kinderen. Koekebakker stelde dat midden jaren vijftig tien van de 39 onderzochte tehuizen besprekingen met het personeel hielden. Die hadden echter niet betrekking op individuele kinderen of de pedagogische benadering, maar eerder op te verrichten werkzaamheden. Besprekingen over pupillen en hun behandeling kwam pas eind jaren zestig op gang. Sommige tehuizen liepen hierin voorop, zoals Nieuw Veldzicht in Apeldoorn waar de directeur in 1957 stafvergaderingen invoerde waarin hij met de groepsleiding

⁵⁴⁴ Bras 1973, 23.

⁵⁴⁵ Rapport Opleiding Inrichtingswerk 1971, 1-3; Bakker et al. 2010, 636-638.

⁵⁴⁶ Bras 1973, 14-19.

⁵⁴⁷ Komen 1956, 100-101.

pupillen besprak en de gang van zaken in huis.⁵⁴⁸ Andere directies waren juist heel traag en maakten van dit soort besprekingen met groepsleiders in de jaren zeventig nog niet veel werk.

6.3.2. Opkomen voor eigen professionalisering 1965-1975

Sommige tehuizen stelden in de tweede helft van de jaren vijftig professionals als pedagogen en psychologen aan. Daartoe behoorde bijvoorbeeld de Martha-Stichting. De eerste pedagoog werd er in 1958 aangesteld.⁵⁴⁹ Doorgaans waren die professionals voor 1970 vooral beleidsmatig bezig en niet actief in het ondersteunen van groepsleiders in hun pedagogische taken en de verbetering van het leefklimaat in de groepen. Eva Burmeister stelde dat vast voor wat betreft Amerika. Nederlandse groepsleiders herkenden zich daarin en voelden zich alleen staan. Van haar boek uit 1962 verschenen al snel een vertaling in het Nederlands (vierde druk in 1970): *De groepsleider in de inrichting*. Vertaalster H.A. van Kertschmar en bewerkster J. Ritsema van Eck verklaarden in het woord vooraf de Amerikaanse situatie. Daar was groeiende aandacht geweest voor een moderne variant van kindertehuizen waarvan men de kwaliteit wilde verbeteren door de aanstelling van psychologen, psychiaters en maatschappelijke werksters. Burmeister hekelde die situatie omdat daarmee de groepsleiders nog meer als tweederangs medewerkers werden beschouwd, die "goed genoeg waren voor de materiële verzorging van de kinderen".

Kertschmar en Ritsema van Eck vonden dit boek daarom van belang voor de ontwikkeling van de internaatsverpleging in Nederland: "want ook bij ons is er niet steeds helder inzicht in de plaats van de pedagoog in de inrichting en een juiste waardering voor de taak van de groepsleiders in het proces van hulp aan het kind in nood. Daarom wensen wij dit boek in handen niet slechts van bestuursleden, directies en groepsleiders van kindertehuizen, maar van allen, die zich interesseren voor en zich het lot willen aantrekken van kinderen met zeer verdrietige levenservaringen, die in internaten leven."⁵⁵⁰ Het boek van Burmeister bood ondersteuning aan het opkomende verzet van de groepsleiding tegen de hiërarchische structuren waarin groepsleiders zich onderaan voelden. Ze hoopten zo op een einde van de hiërarchische structuren en op meer functioneel werken in teamverbanden (zie 6.1.2).⁵⁵¹

6.3.3. Professionalisering van groepsleiding vanaf 1970

Na 1970 werd het gewoon dat tehuizen gedragswetenschappers in dienst namen die ook een taak kregen ten aanzien van groepsleiders. Zij werden belast met het begeleiden van groepswerkers en het met hen bespreken van problemen in de groep en bij afzonderlijke kinderen.⁵⁵² In de jaren tachtig zouden groepsleiders nadrukkelijker ingeschakeld worden door orthopedagogen die de gedragstherapie introduceerden in sommige tehuizen (zie 5.3). Dit proces werd begeleid door veel onderzoek naar het functioneren van groepsleiders. Hun persoonlijkheid was bijvoorbeeld onderwerp van het proefschrift van de orthopedagoog P.A. de Ruyter. De titel is veelzeggend: *De volgende groepsleider*, doelend op de vele wisselingen en de lage status van het beroep. De Ruyter wilde eisen opstellen waaraan ze moesten voldoen, want klaarblijkelijk was alleen een opleiding niet voldoende. De problematiek was ingegeven door de praktijk waar de groepsleider eerder een eenzijdige en controlerende surveillant dan een empathische persoon gericht op affectie en genegenheid. Handhaven van het eigen gezag en dwingen van kinderen zich daaraan te onderwerpen stond meer centraal dan het werken in het belang van het kind. Sinds 1948 stond de groepsleider zo onder kritiek in binnen en buitenland. J.A. van Spanje, werkzaam als psycholoog in de kinderbescherming, meende anno 1975 dat psychologen en psychiaters in tehuizen vaak meer waren "aangeplakt", en weinig ondersteuning boden aan groepsleiders. Hij riep daarom om tot een persoonlijkheidsonderzoek bij de toelating tot een beroepsopleiding zodat groepsleiders geschikt waren voor hun werk. Daarbij moest vooral gekeken worden naar "ik-sterkte", plasticiteit en

⁵⁴⁸ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun) paragraaf 4.

⁵⁴⁹ Bronstudie 8 (Martha-Stichting).

⁵⁵⁰ Burmeister 1970, 7-8.

⁵⁵¹ Van Pelt 1963, 124, 127

⁵⁵² Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 47.

flexibiliteit.⁵⁵³ Van de Nationale Federatie verscheen in 1970 het boekje onder de titel *Normenproject* met daarin een uitgebreide inventarisatie van persoonlijkheidskwaliteiten.⁵⁵⁴ Van der Ploeg wees even later op autoritaire persoonlijkheden. Een van zijn bevindingen was dat hoe minder opleiding iemand had, hoe meer autoritair hij of zij was. Daarnaast merkte hij op dat de inrichtingsjeugd doorgaans over zo iemand negatief oordeelde en dat er dan vaak een grotere afstand was tussen leider en jongere. Vakinternaten waren volgens Van der Ploeg veel meer autoritair dan andere huizen voor normale jeugd, mogelijk was dat zo omdat deze vaak groot waren.⁵⁵⁵

Maar hangt deskundigheid dan samen met persoonlijkheidskenmerken? Het opvallende van het onderzoek van De Ruyter is dat hij tot de slotsom moest komen dat reactief handelen van groepsleiders op kinderen bijvoorbeeld door wat de kinderen doen of niet doen, vooral voortkwam uit niet-methodisch werken: "De opgave om van belang te zijn voor een kind is slechts te realiseren door een methodisch werkende groepsleider, want een spontaan werkende groepsleider zal zich b.v. meer bezighouden met het corrigeren van het kind dan het stimuleren van acceptabel gedrag."⁵⁵⁶ Redl en Wineman hadden er eerder al op gewezen dat methodisch werken van belang was. Die hadden ook gewezen op het belang van teamvergaderingen, om elkaar te helpen hetzelfde te doen en tevens als een vorm van training en zelftraining. Zulke team- of stafvergaderingen werden nu gaandeweg gebruikelijk in tehuizen. De Ruyter stelde zich ook op dit standpunt. Waar die goede samenwerking en begeleiding ontbraken werd dat soms als oorzaak aangewezen van het vele verloop onder personeel. Dat had dan het gevoel dat ze te weinig pedagogische verantwoordelijkheden kregen.⁵⁵⁷

6.3.4. *Inschakeling in behandelmethoden en -programma's 1970-2015*

Het werk van de groepsleiders werd belangrijker na 1970 toen orthopedagogen als Kok en Ter Horst, naast de hierboven genoemde De Ruyter, gingen pleiten voor behandelmethoden waarin groepsleiders een belangrijke rol kregen.⁵⁵⁸ Onderzoek onder groepsleiders in diverse tehuizen toonde aan dat er op de meeste plekken nog weinig sprake was van systematisch werken. De verschillen tussen de onderzochte tehuizen waren groot. In een tehuis voor moeilijk opvoedbaren waren klachten over te weinig sturing en over ongewenste machtsverhoudingen in teams. Ook het doorwerken van individuele waarden en normen van groepsleiders waren problematisch, zeker als er weinig sturing werd gegeven. Dan gingen groepsleiders bijvoorbeeld teveel toegeven aan verzoeken van pupillen, zoals gezamenlijk douchen. Soms kwam er vanuit hen een nadrukkelijk verzoek tot teambegeleiding, waarop dan een psychologe en daarnaast een pedagoog als coördinator werden aangesteld. In weer een ander tehuis mochten groepsleiders juist meedenken bij nieuwe aanmeldingen van kinderen.⁵⁵⁹ Er was een eclectische benadering waarin groepsleiders hun eigen hart, normen en populaire theorieën volgden (zie 5.1.3). Onenigheid over de aanpak van en omgang met pupillen kwam regelmatig voor. Vaak ging dat over straffen en repressief optreden.⁵⁶⁰ Tehuizen waarin een nadrukkelijke methodische benadering was waarin groepsleiders een centrale rol gingen vervullen was het geval daar waar de gedragstherapeutische benadering werd ingevoerd.

De professionaliteit nam toe. Steeds beter kwam vast te staan welke kwaliteiten groepsleiders moesten hebben: zichzelf ter discussie durven te stellen, vindingrijk zijn, leiding kunnen geven en ontvangen, rekenschap kunnen geven van zijn of haar handelen en kennis hebben van functies, visies, theorieën en behandelmethoden.⁵⁶¹ Groepsleiders kregen meer maatschappelijke waardering en hadden een meer centrale rol in tehuizen verkregen. Tegelijk nam het onderzoek

⁵⁵³ Van der Ploeg 1976, 130-132; De Ruyter 1971, 7-13; Van Spanje 1975, 168, 174-176.

⁵⁵⁴ Van der Ploeg 1976, 130.

⁵⁵⁵ Van der Ploeg 1976, 134-136.

⁵⁵⁶ De Ruyter 1971, 138.

⁵⁵⁷ De Ruyter 1971, 28-32; Redl & Wineman 1967, 38-45, 232-236; Vluchthaven 1976, 17-18.

⁵⁵⁸ Bras 1973, 18; Ter Horst 1970, 49-56

⁵⁵⁹ Van der Velde 1980, 68-70; Zoetebier 1980 150-152; Van Raay 168-171, 173, 177-179.

⁵⁶⁰ Zoetebier 1980, 154-155, 160.

⁵⁶¹ Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 194-236.

onder groepsleiders toe.⁵⁶² Het onderzoek naar tevredenheid, capaciteiten, functioneren en manvrouw verhoudingen is sindsdien gaande gebleven. Vergelijkend onderzoek over de periode van 1980-2005 gaf aan de meerderheid vrouw was, en dat de man-vrouw verhouding een schommelend beeld geven. De gemiddelde leeftijd werd in die jaren wat hoger. Tevens is de scholingsgraad toegenomen. Was in het begin van jaren tachtig nog een kwart ongeschoold, in 2002 was dat verder afgenomen, maar het was nog steeds een probleem in 2008 vooral onder mannelijke jeugdwerkers.⁵⁶³ Er bleef ontevredenheid over de invloed die inrichtingswerkers konden uitoefenen, de begeleiding die ze kregen, ontplooiingsmogelijkheden en zicht op promoties.⁵⁶⁴

⁵⁶² Roeland 1980, 100, 154-157.

⁵⁶³ De Swart 2011, 31-32, 45.

⁵⁶⁴ Harder et al. 2006, 167; De Swart 2011, 29-30.

7. Kwaliteitszorg

De differentiatieonderzoeken uit de jaren vijftig hadden nogal wat misstanden naar voren gebracht die in de decennia erna een aansporing vormden voor verandering. De meest cruciale vraag als het om misstanden ging was wie of wat de tehuizen controleerde en wie daarop toezicht hield (7.1). Minstens even belangrijk was de vraag welke rechten een kind en diens ouders hadden, of hun klachten werden gehoord en waar ze met hun klachten terecht konden (7.2).

7.1. Toezicht en inspectie

Toezicht op en inspectie van kindertehuizen waren belangrijk in het kunnen waarborgen van de kwaliteit van de zorg. Over die zorg waren veel klachten van oud-pupillen, zeker in de periode 1945-1965. Verschillende instanties hadden de mogelijkheden daarop controle uit te oefenen, namelijk de overheid, koepelorganisaties waarbij tehuizen waren aangesloten, plaatsende instanties, gemeentebesturen en natuurlijk besturen van tehuizen als primair verantwoordelijken voor de zorg. De rijksoverheid moest dat doen uit verantwoordelijkheid voor kinderen die op last van de rechter in een tehuis kwamen. Het bestuur van de instelling was daartoe verplicht op grond van de kinderbeginselenwet, waarin de overheid een deel van haar taak had overgedragen aan de instellingen zelf om een goede zorg te bieden. Hierbij hadden ook koepelorganisaties een taak. Het toezicht was complex. Dat leidde tot langs elkaar heen werken of niets doen waar wel ingrijpen nodig was.⁵⁶⁵

7.1.1. Overheid 1945-2015

De overheid had verschillende mogelijkheden om toezicht te houden. Allereerst via een aparte commissie die uitging van het Ministerie van Justitie, namelijk het in 1903 ingestelde Algemeen College van Toezicht op het Rijkstucht- en Opvoedingswezen. Dat was breed opgezet en bestond grotendeels uit particulieren, voornamelijk professionals op gebied van opvoeding, kinderscherming en justitie. Daartoe behoorden van begin af de pedagoog J.H. Gunning Wzn., die in de commissie werd opgevolgd door zijn collega J. Waterink.⁵⁶⁶ Doel was advies aan het ministerie maar daarnaast ook toezicht houden op vooral tehuizen. De leden gingen twee aan twee het land door om tehuizen te bezoeken. Zo uitte dit college in 1954 de klacht dat tehuizen te ouderwets waren, niet aan dossiervorming deden en dat observatietehuizen een veel te lange verpleegduur hanteerden. Van Neerbosch stelde dit college vast dat ondanks een oproep daartoe, deze instelling geen contact had opgenomen met het Voorlichtingsbureau van de Voedingsraad ter verbetering van de voeding.⁵⁶⁷ Dit Algemeen College hield in 1955 op met toezicht en ging zich alleen richten op advisering. Het ging verder door het leven als College van Advies voor de Kinderbescherming.⁵⁶⁸

Daarnaast waren er sinds 1905 aparte inspecteurs bij het Ministerie van Justitie die tehuizen en pleeggezinnen controleerden op de uitvoering van de taken. De dienst werd als Rijksinspectie aangeduid. In 1930 waren er twee inspecteurs voor heel Nederland, na 1946 waren dat er drie en in de loop van de jaren vijftig liep dat op tot negen nadat de toezichthoudende functie van het hierboven genoemde college in 1955 stopte.⁵⁶⁹ Inspecteurs en het genoemde college hadden verregaande bevoegdheden ten aanzien van rijksinstellingen, waarbij deze inspecties ook mochten oordelen over het opvoedingssysteem. Dit laatste was niet het geval bij particuliere justitiële tehuizen als "uitvoerders van de kindervetten" (zie 1.1.1). Men kon alleen oordelen over algemene criteria en eisen die vastgesteld waren ten aanzien van de residentiële jeugdzorg. Daartoe behoorden maatregelen op het gebied van gezondheid, zedelijkheid, schoolonderwijs en

⁵⁶⁵ Dekker 2012, 431-433; Dane et al. 2012, 4.

⁵⁶⁶ Rietveld-van Wingerden 2006a, 32; 2017, 101; Cluysenaar 1930, 75.

⁵⁶⁷ Dekker 2012, 293-294.

⁵⁶⁸ Dekker 2012, 273.

⁵⁶⁹ Roeland 1980, 125-126; Dekker 2012, 273; Treussart van Rappart 1930, 87-88; Veth 1930, 125.

vakonderricht. Verder was er toezicht op faciliteiten die vooral te maken hadden met het gebouw zoals een goede scheiding tussen jongens en meisjes, mogelijkheden van toezicht in de slaapzalen en voldoende leefruimte voor kinderen. Het toezicht op opvoeding, zorg, personeel en leefklimaat behoorde niet tot de taak. Dat mocht men wel signaleren, maar diende de inspectie verder in handen te laten van de besturen van de instellingen zelf.⁵⁷⁰

Over het werk van deze inspecties waren al voor 1940 vaak klachten, waardoor misstanden bleven voortbestaan. Mulock Houwer vatte die in 1946 nog eens samen. Daarbij voerde hij een pleidooi voor een slagvaardiger overheidsinspectie. Daarbij wees hij ook op tehuizen die onder de armenzorg of gemeenten vielen waar helemaal geen toezicht was. Verder pleitte hij ervoor alleen kinderen op te nemen voor wie dat pedagogisch gezien nodig was, de rest zou dan vooral naar pleeggezinnen moeten gaan. En als kinderen werden opgenomen dan moesten ze wel terecht komen op een juiste plek. Daarom was een goede gestichtsdifferentiatie nodig.⁵⁷¹ Mulock Houwer werd op zijn wenken bediend. Er kwamen grote onderzoeken naar gestichtsdifferentiatie (zie 2.1) en een aanscherping ten aanzien van de rijksinspectie. Die kwam tot uitdrukking in de nieuwe Burgerlijke Kinderwet van 1947. De rijksinspectie kreeg ook tot taak te letten op maatregelen met betrekking tot de "opneming in gestichten en tot de opvoedkundige inrichting der gestichten". Dat betekende erop toezien dat kinderen op de juiste plek terecht kwamen en omgekeerd dat tehuizen voor zulke kinderen in pedagogisch opzicht geschikt waren.⁵⁷² Artikel 396 van het Burgerlijk Wetboek legde bovendien vast dat inrichtingen die geen subsidie kregen (en dus niet te boek stonden als een justitieel particulier tehuis), maar wel kinderbeschermingskinderen opnamen, overheidsinspectie dienden te ontvangen.⁵⁷³ Dat gold ook voor tehuizen die geen beroep deden op overheidssubsidie omdat ze los van de overheid wilden functioneren. Datzelfde betrof katholieke tehuizen waarop vanuit de kerkelijke instanties zelf de controle werd gedaan en waarin de overheid zich terughoudend opstelde.⁵⁷⁴ Vermoedelijk was daaraan debet dat de overheid op haar beurt tot ver in de tweede helft de van de twintigste eeuw het vertrouwen in de zuilen had dat deze zelf goed toezicht hielden.⁵⁷⁵ De pleegkinderenwet van 1951 benadrukte de plicht van de overheid ten aanzien van toezicht op kinderen in tehuizen en pleeggezinnen die daar door de ouders waren geplaatst (zie 2.1.1). Daarnaast was er de arbeidsinspectie die kon ingrijpen in instellingen die slordig omgingen met arbeidsvoorwaarden ten aanzien van pupillen die aan een arbeidsproces deelnamen (zie 3.3.3).

Andere participanten in de inspectie waren medefinanciers van plaatselijke tehuizen zoals gemeentebesturen. Een belangrijk rol speelden voogdijraden c.q. Raden voor de Kinderbescherming als overheidsinstanties. Die taak strekte zich in het bijzonder uit naar voogdijkinderen en kinderen met een OTS. Voogdijraden waren verplicht toe te zien op juiste plaatsing van kinderen. En omgekeerd elke plaatsende instantie als kinderrechter en voogdijverenigingen diende die raad in het ressort waartoe een kind behoorde op de hoogte te stellen van (ver)plaatsingen. Dat liep vaak niet goed.⁵⁷⁶ Naast Rijksinspectie, voogdijraden en Raden voor de Kinderbescherming als opvolgers, was er nog toezicht op pupillen vanuit de rechtelijke macht. Kinderrechters en officieren van Justitie waren als plaatsende instanties betrokken bij kinderen met een ondertoezichtstelling of een strafrechtelijke veroordeling. Zij konden zo misstanden op het spoor komen en van pupillen klachten horen over de zorg. Zij meldden zich dan bij het betreffende bestuur van het tehuis om een onderzoek in te stellen.⁵⁷⁷

Dit geheel van toezicht vanuit verschillende aan de overheid gelieerde instanties, die weinig contact met elkaar zochten en langs elkaar heen werkten werd in de jaren 1988-1994 vervangen door één organisatie die na enige bijstellingen leidde tot de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming.⁵⁷⁸ Dat was in het kader van de reorganisatie van de gehele jeugdhulpverlening

⁵⁷⁰ Roeland 1980, 125-126; Prins et al. 1952, 9; Dimmendaal 1998, 21.

⁵⁷¹ Van der Ploeg 1999a, 74-78; Mulock Houwer 1946, 14-16, 39-45.

⁵⁷² Prins et al. 1952, 9; Dane (red.) 2006, 102-103.

⁵⁷³ Prins et al. 1952, 9.

⁵⁷⁴ Witteman 1930, 130; Deetman 2011, 134, 255; Dohmen 2010, 184, 287; Van Heijst 2010, 437.

⁵⁷⁵ Roeland 1980, 80, 145; Prins et al. 1952, 9.

⁵⁷⁶ Nijland 1930, 81; Veth 1930, 125; Dimmendaal 1998, 22; Dekker 2012, 276.

⁵⁷⁷ Hermans 1984, 56-57.

⁵⁷⁸ *Beleidskader Wet op de Jeugdhulpverlening* 2000, VII; Dimmendaal 1998, 50; Dane (red.) 2006, 172; Dekker 2012, 271.

(zie 1.2.7). Dit nieuwe instituut voor inspectie van de jeugdzorg was in ieder geval een grote verbetering ten aanzien van vrijwillig geplaatste kinderen bij wie in het algemeen weinig toezicht en ondersteuning was van plaatsende instanties. Dat kreeg ook meer eenduidigheid in waarop het toezicht zich specifiek moest richten, namelijk op naleving van wat afgesproken was, onderzoek te verrichten naar de kwaliteit van de verleende zorg en waar nodig middelen te verschaffen die te verbeteren. Instellingen zelf bleven echter een behoorlijke taak behouden door toe ze zien op kwaliteit en de verantwoordelijkheid daarvoor te dragen.⁵⁷⁹ Er was, en dat is waardevol in het kader van dit onderzoek, een geoliede machine ontstaan met meer macht en meer controle van de overheid en vooral ook meer openheid, openbaarheid en doorzichtigheid.⁵⁸⁰ Recent zijn de verschillende inspecties op gebied van jeugdzorg en andere zorggebieden samengevoegd in de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ).

7.1.2. Toezicht vanuit koepelorganisaties 1945-1975

In het algemeen was het de vraag in hoeverre de rijksinspectie en vanaf 1956 de Raden voor de Kinderbescherming toch niet teveel overlieten aan het particulier initiatief en men alleen ingreep als er echt iets aan de hand was. Die vraag had voor een belangrijk deel te maken met de macht die de overheid had toegekend aan particuliere verzuilde instellingen, die hun eigen inspectie hadden geregeld in hun koepelorganisaties. Als eerste begon de protestantse Centraal Bond in 1901 met een eigen inspectie (zie 1.2.3). In katholieke kring werd dat door verschillende organisaties gedaan, maar die verenigden zich in de jaren dertig tot het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming. Daarnaast was daar toezicht van kerkelijke instanties. In het algemeen stelde de overheidsinspectie zich extra terughoudend op bij katholieke tehuizen om conflicten te vermijden. De Katholieke Volkspartij (KVP) wees in de Eerste en Tweede Kamer regelmatig op het ontoelaatbare van overheidsbemoeienis met onder meer particuliere kindertehuizen.⁵⁸¹ De rijksinspecteurs kwamen er alleen in actie als er meldingen waren van misstanden. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1960 met het rooms-katholieke tehuis De Nieuwenhof na klachten over homoseksualiteit onder personeel. Onbekend is of daarmee iets gedaan is.⁵⁸² Tehuizen die niet onder die koepelorganisaties vielen, bijvoorbeeld de neutrale en vrijzinnige sector, kwamen sneller bij de rijksinspectie terecht. Dat was enerzijds omdat de rijksinspectie vooral hier een taak voor zich zag liggen, maar anderzijds ook omdat tehuisbesturen zelf sneller een beroep deden op deze inspectie bijvoorbeeld bij klachten en personeelsproblemen. Dat was onder meer het geval met de tehuizen van Tot Steun.⁵⁸³

7.1.3. Toezicht tehuisbesturen en plaatsende instanties 1945-2015

Volgens de oudste regelingen in de Kinderbescherming waren besturen van instellingen zelf primair verantwoordelijk voor de kwaliteit van de geboden zorg. Deze regeling kwam na 1945 onder kritiek te liggen, juist omdat regelmatig bleek dat besturen hun toezichthoudende taak niet serieus namen. Ook ontbrak het besturen vaak aan de nodige deskundigheid en bereidheid. Vandaar dat de commissie Lamers die de overheid in 1949 adviseerde over noodzakelijke hervormingen van de kinderbescherming opriep tot het instellen van een centraal klachtenmeldpunt en tot nauwkeuriger inspectie van tehuizen. Deze voorstellen haalden het echter niet. Tot in de jaren tachtig bleef het toezicht grotendeels geregeld volgens de principes uit de jaren 1900-1905. Wel kwam er toen een klachtenmeldpunt (zie 7.2).⁵⁸⁴ Als het bestuur zijn zaken goed voor elkaar had dan was er regelmatig overleg met de directie, bezochten ze regelmatig een tehuis en spraken bestuursleden dan met groepsleiders en kinderen. Het bestuur kreeg zo een gezicht waardoor pupillen bewust waren van het adres waar naartoe de klachten konden. Die klachten konden weer een aansporing zijn om de zorg te verbeteren. Uit de bronstudie van Tot Steun bleek dat klachten kwamen van diverse kanten: rijksinspecteurs die een tehuis hadden

⁵⁷⁹ Montfoort & Tilanus 2007, 171-173; Dane (red.) 2006, 172.

⁵⁸⁰ Dekker 2012, 288.

⁵⁸¹ Hermans 1984, 183-186; Dane (red.) 2006, 174-175; Dohmen 2010, 287; Dekker 2012, 284-285.

⁵⁸² Deetman 2013, 32, 34.

⁵⁸³ Dekker 2012, 432.

⁵⁸⁴ Dane (red.) 2006, 94; Bartels 1980, 4; Visser 1972.

bezocht. Zij konden op het gebied van pedagogische zorg alleen adviezen geven of punten ter overweging. Daarnaast kwamen klachten en kritiekpunten daar binnen van instanties die bij een pupil betrokken waren zoals een MOB (Medisch Opvoedkundig Bureau), kinderrechter, psychiater of een voogdijvereniging. Die konden ook komen van particulieren als familieleden of een schoolhoofd. Soms diende een kind daar zelf een klacht in. Het hing van het bestuur af of ze de klachten aangrepen voor de verbetering van de zorg; vermoedelijk waren klachten nihil als ze niet serieus genomen werden en er geen open relatie was tussen tehuis en bestuur. Dat er zoveel betrokken instanties waren kwam ook doordat er relatief korte opnameduur was van gemiddeld anderhalf jaar.⁵⁸⁵

Het inzicht dat deskundigheid in besturen van groot was om goede zorg te realiseren drong pas in de jaren zestig door. In de kinderbescherming was men opgeschrikt door publicaties van onder meer Koekebakker over de slechte kwaliteit van de zorg (zie 2.1).⁵⁸⁶ Vele besturen draaiden op vrijwilligers die geen professionals waren op het gebied van kinderbescherming en jeugdzorg. Hoogstens was daarin een jurist aanwezig. Bij instellingen als de Marthastichting, de Helderlinggestichten, Neerbosch en Hoenderloo waren predikanten goed vertegenwoordigd in besturen, vaak hadden ze de voorzittershamer. Datzelfde was aan de hand in vele katholieke tehuizen waar het bestuur in handen kon zijn van kloosterordes en congregaties.⁵⁸⁷ Eind jaren vijftig kwam een proces op gang waarin besturen en directies er vaker toe overgingen deskundigen als psychiaters, maatschappelijk werkers, pedagogen en psychologen in hun gelederen te betrekken.

In het toezicht op pupillen en de zorg die ze ontvingen hadden plaatsende instanties eveneens een taak. Als ze hun werk goed deden kwamen ze met regelmaat in tehuizen en konden ze zo klachten horen en geweld op het spoor komen. Die bezoeken moesten ze dan wel afleggen en daaraan ontbrak het vaak. Bovendien moesten ze dan voldoende alert zijn en signalen oppakken en interpreteren. De maatschappelijk werker die vanaf 1950 verplicht waren voor voogdijverenigingen. Dat betrof onder meer het sociaal pedagogische beleid: het welzijn van pupillen, het beleid ten aanzien van kinderen en ouders en het personeelsbeleid. Bij dit laatste ging het erom of er voldoende deskundigheid en continuïteit in het werk was.⁵⁸⁸ Zulke bezoeken konden kinderen en jongeren helpen om hun klachten kenbaar te maken, waarbij het overigens nog altijd zo was dat het van die instantie afhing of er iets mee werd gedaan.

7.2. Rechten voor ouders en kinderen 1945-2015

Tot in de jaren zeventig hadden ouders en kinderen weinig rechten die ze konden claimen bijvoorbeeld ten aanzien van goede zorg en gekend te worden in de processen die gaande waren. Het accent lag op de handelingsonbekwaamheid van de jeugdige. Daarna kwam een proces op gang waarin voorzichtig rechten werden toegekend. Eigenlijk waren ze nauwelijks op de hoogte van wat er ten aanzien van hen gebeurde en welke beslissingen genomen werden. Dit vormde een belangrijk onderdeel in de kritiek van de actiegroepen die in de late jaren zeventig actief werden. Op grond van informatie van ouders, pupillen en oud-pupillen ageerden ze tegen het achterhouden van informatie, geslotenheid en niet goed luisteren naar klachten en opmerkingen van ouders en kinderen. Veel gebeurde achter gesloten deuren. Opeens konden ze voor het blok gesteld worden. Als reactie op de kritiek van actiegroepen wilde de Directie Kinderbescherming van het Ministerie van Justitie openheid naar cliënten toe te bevorderen.⁵⁸⁹ Daarbij ging het om twee rechten waarvoor actiegroepen zich ook sterk maakten, namelijk inzagerecht en klachtrecht (7.2.2.-7.2.3) De internationaal opgestelde Rechten van het Kind vormde hiervoor een belangrijke inspiratiebron en basis (7.2.1).

⁵⁸⁵ Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁵⁸⁶ Heldring 1955, 101-105; Rigter 1992, 56-59; *Differentiatie-Rapport* 1952, 7-8; zr Gaudia 1956, 27-31.

⁵⁸⁷ Dohmen 2010, 25-26.

⁵⁸⁸ Alten 1966, 48-49; Rietveld-van Wingerden 2017, 259-261, 297-299; Dane et al. 2012, 5.

⁵⁸⁹ Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978, 26-27; Slot et al. 2005, 285.

7.2.1. Rechten van het Kind

Regelmatig zijn in de geschiedenis de Rechten van het Kind opgesteld. De eerste keer in 1924 door de Volkenbond. Dat was enkele jaren na het beëindigen van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) toen doordrong hoe juist kinderen daarvan de dupe waren. Dat leidde tot het formuleren van vijf grondrechten in de toen opgestelde verklaring van Genève:

- The child must be given the means requisite for its normal development, both materially and spiritually.
- The child that is hungry must be fed; the child that is sick must be nursed; the child that is backward must be helped; the delinquent child must be reclaimed; and the "orphan and the wolf" must be sheltered and succored.
- The child must be the first to receive relief in times of distress.
- The child must be put in a position to earn a livelihood, and must be protected against every form of exploitation.
- The child must be brought up in Consciousness that its talents must be devoted to the service of fellow men.⁵⁹⁰

Na de Tweede Wereldoorlog kwam eenzelfde proces op gang. Nog in 1945 is de Verenigde Naties (VN) opgericht om nieuwe oorlogen te voorkomen en een jaar later UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund). De VN kwam in 1959 met een nieuwe Verklaring van de Rechten van het Kind met nu tien grondrechten. Nieuw waren daarin: non-discriminatie (artikel 1), recht op naam en nationaliteit (artikel 3), recht op onderwijs (artikel 7) en bescherming tegen mishandeling, uitbuiting en kinderarbeid (artikel 9).⁵⁹¹ De tekst van het negende artikel luidt (vertaald):

Het kind moet beschermd worden tegen alle vormen van verwaarlozing, wreedheid en uitbuiting. Het mag in geen enkele vorm handelsobject zijn. Het kind mag niet in het arbeidsproces worden opgenomen, vóór een redelijke minimumleeftijd, aan het kind mag in geen geval opgedragen of veroorloofd worden enige bezigheid of beroep uit te oefenen, die zijn gezondheid of opvoeding kan schaden of belemmerend werkt op zijn lichamelijke, geestelijke of zedelijke ontwikkeling.⁵⁹²

Deze verklaring van de VN was niet juridisch bindend. Daarom wilde de VN die rechten vastleggen in een bindend verdrag voor de lidstaten. De tekst werd in 1989 daar unaniem aanvaard. Vervolgens kwam er een proces waarin de afzonderlijke landen het verdrag nog moesten ratificeren. Nederland deed dat in 1995 waarmee Nederland zich verplichtte om zich aan het Kinderverdrag te houden. Anno 2018 hebben alle landen het ondertekend, met uitzondering van Amerika.⁵⁹³ De Verklaring van de Rechten van het Kind heeft geleid tot erkenning van mishandeling van kinderen in allerlei vormen. Datzelfde deed het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM). De Rechten van het Kind vormde de basis voor andere rechten zoals het recht op jeugdzorg in 2001 (af te dwingen bij de provincies) en al eerder het recht op inzage en het indienen van klachten.⁵⁹⁴

7.2.2. Inzagerecht

Bij inzagerecht ging het om ouders en pupillen. Bij hen bestond de overtuiging dat de Kinderbescherming veel achter hun rug regelde en dat zij niet werden betrokken in beslissingen en zelfs voor voldongen feiten werden geplaagd. In de democratiseringsbeweging die in de jaren zestig begon vormde dat een speerpunt. Betrokkenen wilden vooral inzage in rapporten die over

⁵⁹⁰ Dane (red.) 2006, 62.

⁵⁹¹ Geschiedenis Kinderrechten z.j.

⁵⁹² Wiarda 1971, 20.

⁵⁹³ Geschiedenis Kinderrechten z.j.

⁵⁹⁴ Van Montfoort 2007, 281; Beleidskader Wet Jeugdhulpverlening 2000, III, VIII; Doek 2005, 197-198; Liefwaard & Doek 2013, 269-271.

hen werden geschreven. Het voor ouders in 1970 opgerichte adviesbureau, het AKK (Adviesburo voor Kinderbeschermings-Konflikten), maakte zich daarvoor sterk. De acties hadden succes. In 1977 kwam de staatsecretaris met richtlijnen voor de Raden voor de Kinderbescherming voor het geven van inzage in de rapporten voor de ouders, zodat ze bijvoorbeeld daarop commentaar konden geven in de rechtszitting.⁵⁹⁵ Over oudere pupillen in Rijksgestichten organiseerde de overheid in 1977 een congres over dezelfde thematiek. Ook zij hadden recht om te weten wat er in de rapporten over hen geschreven stond.⁵⁹⁶ Het ging hier vooral over het ervaren van vooral dwang en weinig echte hulp in rapporten. Daarbij had men twijfel over de objectiviteit van de rapporteurs. Die zouden eerder vanuit hun eigen waardensysteem reageren en weinig respect hebben voor de waarden van cliënten.⁵⁹⁷ Het inzagerecht zou ervoor kunnen zorgen dat men voorzichtiger werd met hoe ze de zaken opschreven.⁵⁹⁸

Uiteindelijk kwam het inzagerecht na jurisprudentie in 1986 tot stand. Die had betrekking op alle rapporten en aantekeningen. In de Wet op de jeugdhulpverlening van 1989 werd dit verder geregeld. Uitvoerder en plaatsende instantie moeten inzage geven aan de jeugdige als die twaalf jaar of ouder is en erom vraagt. Dat mag zeker niet gegeven worden aan anderen zonder de instemming van die jeugdige, met uitzondering van wie beroepsmatig met de jeugdige bezig is en bij jonger dan zestien diens wettelijke vertegenwoordigers.⁵⁹⁹ Daaraan werd ook toegevoegd dat de instelling met kind en ouder het behandelingsplan diende te bespreken.⁶⁰⁰

7.2.3. Klachtrecht

Kinderen voelden zich lange tijd niet gehoord. Dat bleek uit het onderzoek onder oud-pupillen in de jaren vijftig en zestig. Ze wisten niet waarheen ze met hun klachten konden gaan. Toch hadden ze sinds de invoering van de pleegkinderenwet in 1953 wel het recht om gehoord te worden. Dat was vastgelegd in artikel 17 van deze wet voor wat betreft pupillen van twaalf jaar en ouder. Daarbij kon het gaan om een slechte bejegening of een verwaarlozende opvoeding in een pleeggezin of kindertehuis.⁶⁰¹ Ook ouders van OTS-kinderen hadden al sinds de invoering van de OTS in 1922 het recht om daartegen in beroep te gaan, maar daarbij bleven hun rechten.⁶⁰² Vandaar dat de commissie Lamers, die zich boog over verbetering van de Kinderbescherming, in 1949 naast verbetering van het toezicht (zie 7.1), ook pleitte voor een soort klachtenregeling voor ouders. Dit voorstel haalde het niet.⁶⁰³ De klachten over niet gehoord en begrepen worden namen toe in de jaren zestig. Voor ouders was er veel onduidelijkheid over takenverdelingen in de kinderbeschermingsorganisaties en het functioneren van dit systeem, zo bleek uit onderzoek in 1971.⁶⁰⁴

Actiegroepen die te hoop liepen tegen de bevoogding van de Kinderbescherming brachten in hun zwartboeken in de jaren zeventig naar voren dat nergens kinderen en hun ouders met klachten terecht konden. Vooral over de Raden voor de Kinderbescherming was grote ontevredenheid.⁶⁰⁵ Zij kregen snel gehoor bij de commissie die zich bezig hield met de herziening van het kinderbeschermingsrecht onder leiding van de Groningse hoogleraar J. Wiarda. Die commissie kwam in 1971 met haar rapport. Dat deed een beroep op de Verklaring van de Rechten van het Kind zoals die in 1959 in de VN was aangenomen. Wiarda nam tegelijk afscheid van de oude visie dat kinderen in de eerste plaats beschermd moesten worden. Die taak hadden oude kinderbeschermers met bewogenheid en energie opgenomen, maar die paste niet meer bij 1970. Die had geleid tot bevoogding en een blinde vlek voor de in het kind aanwezige capaciteiten: "Door het kind tot meerderjarigheid vooral te willen beschermen, onderschat men wat in de jonge

⁵⁹⁵ Buinink 1980, 167.

⁵⁹⁶ Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978, 62.

⁵⁹⁷ Buinink 1980, 167-169.

⁵⁹⁸ Zandvoort 1978, 47.

⁵⁹⁹ Wet op de Jeugdhulpverlening 1989 artikel 42 en 43; Komen 1999, 52; Nijnatten 1986, 159.

⁶⁰⁰ Tilanus 1997, 99.

⁶⁰¹ Delfos & Doek 1984, 134.

⁶⁰² Dane (red.) 2006, 62.

⁶⁰³ Dekker, M. 2016, 37.

⁶⁰⁴ Clemens-Schröner & Rijksen 1971, 37-47.

⁶⁰⁵ Dane (red.) 2006, 144.

mens aan eigen mogelijkheden in zich bergt. Door te veel en te lang te beschermen wordt de eigen groei niet, althans niet voldoende, gestimuleerd. Door het benadrukken van de bescherming is wat uit het oog verloren, dat een minderjarige eigen rechten heeft, die hij zelfstandig moet leren uitoefenen. De commissie kiest meer voor zelfstandig worden dan voor bescherming. De veiligheid en de zekerheid, dat men bereikt via bescherming, blijken in de praktijk iets minder veilig te zijn, dan de mondigheid die men heeft verworven door zelf te doen. Deze keuze heeft gevolgen ten aanzien van de maatregelen van de jeugdbescherming.”⁶⁰⁶

Die eigen stem werd in 1979 toegekend aan kinderen. Aanvankelijk betrof dat een regeling voor de rijksinstellingen, waarvoor in 1977 een werkgroep was ingesteld.⁶⁰⁷ Voor de overige residentiële zorg kwam in 1982-1987 een regeling. Ouder dan 12 jaar kreeg een eigen stem in beslissingen die hem of haar direct aangingen.⁶⁰⁸ De bijbehorende wetgeving volgde in 1989 met de Wet op de jeugdhulpverlening. Artikelen 46-52 legden vast dat elke voorziening een eigen commissie daarvoor diende in te stellen. Klachten konden ingediend door de minderjarigen zelf of hun (stief)ouders met betrekking tot een door de voorziening genomen beslissing. Klachten mochten dus niet feitelijk gedrag betreffen. Volgens de Inspectie Jeugdhulpverlening had in 1991 vrijwel elke organisatie een klachtenregeling en na de wet Klachtrecht cliënten in 1995 ook een eigen klachtencommissie.⁶⁰⁹ De Wet op de jeugdhulpverlening was echter summier voor wat betreft het klachtrecht. Daarom kwam er in 1997 een aanvulling daarop. Die voorzag nu ook in bijvoorbeeld middelen tot hoger beroep en het inschakelen van een raadsman of -vrouw. De staatssecretarissen van Justitie en VWS (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) zegden tijdens de parlementaire behandeling toe dat er een voorlichtingscampagne zou volgen.⁶¹⁰

In datzelfde jaar (1997) verrichte het onderzoeksbureau WESP onderzoek naar de ervaringen van honderden pupillen van tehuizen. Daaruit bleek het nog slecht was gesteld met het informeren van kinderen en hun ouders en het inspelen op al veel langer bestaande en regelmatig geuite klachten. Kinderen beseften vaak nauwelijks waarom ze daar waren geplaatst. Ze ervoeren weinig steun van de leiding, toen ze werden opgenomen en weinig belangstelling daarna. Zelden werd hun mening gevraagd. Regelmatig maakten hulpverleners grapjes die niet door de kinderen als grapjes werden opgevat omdat ze ten koste gingen van een ander. WESP vormde de klachten van de pupillen om tot “kindercriteria” zoals: dat ze mij betrekken bij beslissingen en dat ik in het begin niet aan mijn lot wordt overgelaten.⁶¹¹ Opvallend zijn de zorgen om het eigen gezin: dat er iemand mijn ouders helpt, dat er ook wat gedaan wordt aan de situatie thuis zodat ik later terug naar huis kan en dat hulpverleners het contact met mijn ouders niet moeilijker maken dan het al is en geen partij kiezen of mijn mening belangrijker vinden dan die van hun.⁶¹² Voor wat betreft straffen en benadering door hulpverleners zijn er de wensen dat ze geen gemene straffen geven en je niet vernederen tegenover groepsleden of ouders en geen misbruik maken van je voorgeschiedenis. Vooral ook willen ze uitleg van hulpverleners waarom ze boos zijn. Ze vroegen hen uitleg te geven bij straf en om hun eigen boosheid te beheersen en niet te schreeuwen of te schelden. Ze klaagden daarbij over afpakken van spullen die ze net van hun ouders hadden gekregen, en hulpverleners die je fors mishandelden als je begon hen te slaan of te schoppen.⁶¹³

7.2.4. Protocollen in tehuizen

Inzagerecht en klachtrecht waren belangrijke instrumenten om jeugd en hun ouders een stem te geven. Het belangrijkste was echter om klachten te voorkomen door een goed preventiebeleid. Vooral na 1990 kwam de Inspectie Jeugdhulpverlening met voorstellen om tehuizen te voorzien van gedragsregels en richtlijnen en daarbij behorende kaderstelling, protocollen, gedragsregels en organisatie van toezicht erop. Het streven was om de beslissing wanneer geweld gebruikt mocht worden en op welke wijze niet in de handen te laten van een groepsleider. Dat werkte willekeurig in

⁶⁰⁶ Wiarda 1971, 58.

⁶⁰⁷ *Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978*, 62; Dane (red.) 2006, 147-148.

⁶⁰⁸ Brands-Bottema 1988, 213-215.

⁶⁰⁹ Tilanus 1997, 97; Dane (red.) 2006, 167-169; Deetman 2011 deel 1, 469.

⁶¹⁰ *Klachtrecht in de Jeugdhulpverlening en de Jeugdbescherming 1997*, 5-8.

⁶¹¹ Van Beek et al. 1999, 7-8, 11.

⁶¹² Van Beek et al. 1999, 38.

⁶¹³ Van Beek et al. 1999, 60-61.

de hand en ongelijke behandeling. In 1995 initieerde de inspectie onderzoek naar fysiek geweld. Het vaststellen wanneer er van fysiek geweld sprake was, was al een probleem. Want wat is het onderscheid tussen mishandeling en een pedagogische tik? Is er van geweld sprake als een groepsleider fysiek ingrijpt bij twee vechtende pupillen of ter bescherming van anderen een pupil afzonderde? Protocollen konden hierbij ondersteunend zijn voor groepsleiders. Voor pupillen gingen tehuizen en instellingen een cliëntvertrouwenspersoon aanstellen die autonoom kon werken.⁶¹⁴ Uit dit onderzoek kwam dat instellingen zelf een helder beleid moesten voeren om groepsleiders te helpen bij het bepalen wat wel en niet geoorloofd was. Aan zulk beleid ontbrak het nog vaak. Bovendien was er vaak slechte samenwerking en weinig communicatie in tehuizen tussen teams, therapeuten, groepsbegeleiders en staf. Dat kon leiden tot crisissituaties met pupillen. Groepsleiders vormden het belangrijkste kader van een tehuis en daarvoor moesten directies goede randvoorwaarden scheppen. Die moesten op hun beurt geweld goed op de agenda laten en onderwerp laten zijn in de onderlinge uitwisseling. Kortom tehuizen moest komen tot een goed preventiebeleid.⁶¹⁵

Een vergelijkende procedure kwam op gang met betrekking tot onder meer seksueel misbruik. Daarvoor was een toetsbeleid ontwikkeld maar in 2010 kwam een onderzoeksgroep op verzoek van de inspectie met een samenhangend model om het beleid rondom seksualiteit en seksueel misbruik in te bedden in het algemene beleid van een instelling. Seksuele en relationele vorming diende gebed te zijn in het opvoedingssysteem. Daarmee kon grotendeels worden voorkomen dat het onderwerp in de negatieve sfeer kwam, als een reactie op gedrag en als een risicofactor.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Lassen 1997, 7-10.

⁶¹⁵ Lassen 1997, 31-38.

⁶¹⁶ Lammers & Brants 2010, 3-4; Lamers-Winkelmann & Tierolf 2012, 20.

8. Conclusies

In deze conclusie gaan we uit van de drie onderzoeksvragen. Daarin is vooral aandacht voor de eerste twee, wat is er gebeurd en hoe heeft het kunnen gebeuren? Een antwoord op de derde onderzoeksvraag, wat de gevolgen ervan zijn geweest in het latere leven van de pupillen, is op grond van dit literatuuronderzoek nauwelijks te geven. Alten heeft daarop in 1957 antwoord gegeven in haar onderzoek onder oud-pupillen: weinig emotionele stabiliteit, onvoldoende aanpassingsvermogen, weinig levensgeluk ervaren, zich minderwaardig voelen.⁶¹⁷

Hoe geweld in tehuizen kon plaatsvinden en welke beschermende maatregelen werden genomen hing voor een belangrijk deel samen met veranderende organisatorische mechanismen in zowel de kindbescherming als in het functioneren van tehuizen. Er kwam meer controle doordat plaatsende instellingen een belangrijker functie kregen, opnameduur verkort werd en door de kritische geluiden ten aanzien van de kindbescherming in de jaren zeventig. Dat stimuleerde pupillen om meer in hun kracht te staan. Er kwam meer personeel waarvan ook de arbeidsvoorwaarden verbeterden. Bovendien nam hun deskundigheid toe. Dat was niet alleen het gevolg van deelname aan cursussen, maar ook door begeleiding van groepsleiders in hun taakuitoefening. Psychologen en (ortho)pedagogen die psychiaters gingen vervangen in de jaren zeventig hebben in die begeleiding een centrale rol gespeeld. Bovendien droegen ze bij aan het invoeren van behandelingsplannen en behandelprogramma's. Voor het eerst kreeg het groepswerk een therapeutische lading en werden groepsleiders ingeschakeld bij de behandeling. Orthopedagogen droegen daarvoor het gereedschap aan. Het beter regelen van rechten van kinderen en ouders zorgde voor de nodige controlemechanismen van de zorg waardoor excessen op gebied van geweld zoveel mogelijk werden tegengegaan.

Vanaf 2000 was er meer inzet om tot een goede afstemming te komen tussen de hulpvraag van het individuele kind en wat tehuizen konden bieden en om Bureaus Jeugdzorg en later de RMO's van gemeente meer in handen te geven om te bepalen welk tehuis het meest geschikt was. Het lijkt alsof daarmee anno 2018 voldoende is bereikt om geweld tegen kinderen in tehuizen flink aan banden te leggen. Maar mogelijk hebben pedagogen en kindbeschermers uit de eerste decennia van de twintigste eeuw gelijk – en hun boodschap is in de jaren vijftig in allerlei toonaarden herhaald: de residentiële zorg is altijd een gemankeerde opvoeding en een omgeving waarin je beter niet kunt opgroeien.

8.1. Geweld en verwaarlozing 1945-1965

In de periode 1945-1965 was er veel geweld op alle gebieden, zo kwam in de literatuur naar voren: fysiek (slaan, lichamelijke dwang bij eten), psychisch (vernederen, hard moeten werken, weinig liefde en persoonlijke aandacht, zich eenzaam voelen) en seksueel door medepupillen en personeel. Daarvoor zijn achteraf verschillende oorzaken aan te wijzen. Deels waren deze praktijken een nawerking van de oorlog, maar ook te weinig personeel en teveel disciplinerende speelden een rol. Er waren vele gedragsregels en strafmaatregelen bij overtreding ervan. De groepen waren te groot waardoor er kadaverdiscipline ontstond. Dat gold zeker waar tehuizen werkten met horizontale groepen, zodat alles op eenzelfde tijd moest gebeuren (opstaan, naar bed gaan enz.) en waarvan men vond dat het goed geordend moest verlopen, zodat zwijgen en op dezelfde zij slapen verplicht waren. Er was weinig controle van en toezicht op kinderen, waardoor die ook elkaar konden beschadigen. Directeuren gingen hun benadering van disciplineren de benaming structureren en normeren geven. Als zodanig was die methode beter over te dragen aan groepsleiders want nu leek er aan het disciplineren een pedagogische handelwijze gekoppeld te zijn. Een fors risico was het personeel. Bijna de helft van de groepsleiders was opgeleid; bij de directies was dat percentage lager, terwijl juist bij hen vele pedagogische verantwoordelijkheden lagen. Predikanten en kloosterorden pasten regels en handelwijzen toe die hoorden bij een religieus klimaat en die niet toegespitst waren op het opvoeden van kinderen. Bovendien waren

⁶¹⁷ Alten 1957, 92.

opleidingen gebrekkig. Groepsleiders kregen geen begeleiding in het werk zodat wat ze hadden geleerd soms weer verzandde.

Daarnaast zijn er risicofactoren geweest die te maken hebben met de wijze waarop de kinderbescherming werkte. De meerderheid was voogdijpupil die buiten eigen schuld in een tehuis terecht kwam. Vaak waren zij evenals de andere pupillen en hun ouders niet goed geïnformeerd. Niet goed geïnformeerd zijn was een breed gehoorde klacht: kinderen werden apathisch en lieten maar alles over zich heen komen. Een andere risicofactor die daarmee verband hield was de geslotenheid van een instelling. Klachten kwamen daardoor niet naar buiten. Kinderen hadden buiten de instelling weinig personen bij wie ze die kwijt konden. Ouders konden hierin ook niet veel betekenen want die werden niet serieus genomen en bij voogdijkinderen zelfs als de oorzaak van de problemen gezien. Het risico was dat pupillen maatschappijvreemd opgroeiden. Als ze dan na jaren ontslagen werden stonden ze echt alleen, omdat contact met familie nauwelijks meer aanwezig was. Alleen het tehuis hadden ze nog om op terug te vallen. Ze kwamen daar dan ook terug al hadden ze er weinig goede herinneringen aan. Een andere risicofactor was de lange opnameduur, zeker bij voogdijpupillen die vaak onder voogdij bleven tot hun meerderjarigheid. Daardoor bemoeiden weinig instanties zich met de kinderen zolang ze in eenzelfde tehuis verbleven, wat hun isolement vergrootte.

Behalve factoren in het tehuis, die verband houden met de aard van het geweld, en het functioneren van de kinderbescherming, zijn er ook diverse externe factoren zoals gebrekkige inspectie van de overheid, weinig toezicht van het bestuur en teveel macht bij de directie. Er was een gesloten klimaat waardoor kritiek ook weinig geuit kon worden door het kind en diens familie. Een maatschappelijke risicofactor was dat er neergekeken werd op voogdijkinderen en kinderen in tehuizen in het algemeen. Moest je die kinderen wel geloven?

8.3. Geweld en verwaarlozing 1965-1985

In de periode 1965-1985 ging aanvankelijk het geweld gewoon door, dat blijkt uit de kritiek die vanuit actiegroepen in deze jaar naar voren kwam: vaak gebruik van de isoleercel, waarover men voorheen zweeg. In veel mindere mate betroffen de klachten slaan en zelden seksueel misbruik. Op dit laatste lag nog steeds een taboe, zo bleek later. Regelmatig waren er meldingen van vernederingen en bedreigingen. Soms was er kritiek op het medicijngebruik door middel van dagelijkse tabletten maar ook door platspuiten bij lastige pupillen. Inmiddels was de populatie voogdijkinderen afgenomen en bevolkten vooral kinderen met probleemgedrag de tehuizen. Vaak waren die met een OTS opgenomen of in het kader van een strafmaatregel van de rechter. Daarmee nam ook de opnameduur fors af. Voor sommige jongeren leverde dat een uitzichtloze situatie op vanwege het vaak verkassen, waarin ze ervaring opdeden met meerdere pleeggezinnen en tehuizen. Een voordeel van de korte opnameduur was dat er vaker een gesprek was van plaatsende instanties, deskundigen en verantwoordelijken in een tehuis met de minderjarige en de ouders.

Een belangrijke reden voor het toepassen van geweld was de populatie: de minderjarigen hadden veel gedragsproblemen en waren gemiddeld ouder dan voorheen. Er was nu vaker alcohol en drugs in het spel, terwijl er ook vaker allochtone jongeren in de huizen terecht kwamen na 1975, die specifieke problemen hadden. Daarnaast was de behandelmethode een factor van betekenis. Tehuizen met de groep jeugdigen die zeer problematisch waren trokken daarvoor vaste psychiaters en orthopedagogen aan. Doordat zij methoden gebruikten die de nadruk legden op behandelstrategie, soms in combinatie met conditioneren, konden ze zich daarachter gemakkelijk verschuilen. Zij waren immers de deskundigen die wel wisten wat het beste was. Kritiek waarmee actiegroepen kwamen zoals in geval van de Helderstichtingen over isoleren, medicijngebruik en seksueel misbruik in 1974 werd nauwelijks gehoord. Een speciaal hiervoor ingestelde onderzoeksgroep ontkende grotendeels de geuite beschuldigingen en de situatie kon tot in de late jaren tachtig voortduren. Directies en groepsleiders konden doorgaan met hun systeem van straffen en het vooral door regels bepaalde samenzijn, doordat hun methode van "normeren en structureren" nu een pedagogische legitimatie kreeg in het conditioneren.

In deze periode zijn er ook ontwikkelingen geweest die hielpen om geweld tegen kinderen te bestrijden. De democratiseringsbeweging gaf pupillen en hun ouders een stem. Ze droeg daarmee bij aan het verhogen van hun gevoel van eigenwaarde die in de tehuisopvoeding vaak tot een minimum was gezakt. Bovendien kwam er een maatschappelijke discussie op gang over kindermishandeling in gezinnen: dat bleek vaak voor te komen. Die discussie droeg eraan bij dat dergelijke geluiden over tehuizen in de jaren tachtig gehoor kregen in de samenleving waarin bijvoorbeeld televisieprogramma's meehielpen.

8.4. Geweld en verwaarlozing 1985-2015

Ernstige vormen van geweld komen in de literatuur over de periode 1985-2015 minder voor. Er is in deze jaren een streven geweest om behandeling en benadering sterk af te stemmen op wat het kind nodig had. Dat werd gedaan op het gebied van organisatie en logistiek zoals de ontwikkeling van Multifunctionele Organisaties en op behandelingsniveaus in de vorm van zorgmodules. De achtergrond hiervan was meer gericht te zijn op de behoeften van het individuele kind en het benutten van mogelijkheden van kinderen. In feite gaat het hier om kinderen helpen om in hun kracht te staan en dat lijkt de beste remedie tegen misbruik en geweld. Ondertussen was het aantal tehuizen en de daar beschikbare capaciteit sterk afgenomen. Opname in een tehuis kreeg nu een specifiek doel dat paste bij de hulpvraag van de jongere. Daarmee groeiden ook de wachtlijsten. Dat ging zover dat de hulpvraag van een jongere werd omgebogen om voor opname in een specifiek tehuis in aanmerking te komen.

De ernst van de problematiek bij de jeugd die tijdelijk in tehuizen verbleef is toegenomen en daarmee misschien ook het repressief, afwijzend en vernederend gedrag van inrichtingswerkers. Dat was immers een mechanisme dat in voorgaande jaren ook zo had gewerkt. Daartegenover staat echter dat kinderen meer een stem kregen door de invoering van het klacht- en inzagerecht. Daarbij is het wel de vraag of minderjarigen en hun ouders daarvan altijd wel gebruik maakten. Er zijn signalen dat kinderen dat niet doen en hun frustraties en klachten alleen uiten als een onderzoeker ernaar vraagt. Dat ze zo handelen kan een risicofactor zijn, omdat daarmee situaties kunnen worden geschapen waarin mishandeling en geweld plaatsvindt (het slachtoffer zwijgt toch wel). De enige remedie lijkt te zijn om kinderen en jongeren steeds weer te helpen om voor zichzelf op te komen en van hun rechten gebruik te maken.

Geraadpleegde literatuur

- Aichhorn, A (1952). *Verwaarloosde jeugd. De psychoanalyse in de heropvoeding*. Utrecht: Bijleveld.
- Alewijn, A.A. (1980). De instellingen. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 79-87). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Alink, L.R.A. (2011). *Kindermishandeling in Nederland anno 2010: de tweede Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen*. Oegstgeest: Casimir.
- Alten, I. & Slop, A. (1966). *Wat is een voogdijvereniging?* Amsterdam: Nationale Federatie voor Kinderbescherming/Nederlandse Bond voor Moederschapszorg en Kinderhygiëne/Stichting voor het Kind.
- Alten, I. (1957). *Oud-pupillen antwoorden. Een onderzoek naar de levensloop van 160 oud-pupillen van de voogdijvereniging Tot Steun*. Amsterdam: Ploegsma.
- Baartman, H.E.M. (1987). Kindermishandeling: een verkeerde afrekening. In R. Haanstra, Klaas Kooijman & Peter Schoof (red.). *Geweld tegen kinderen. Opstellen over preventie van en hulpverlening bij kindermishandeling* (pp. 80-102). Den Haag: Vereniging tegen Kindermishandeling.
- Baartman, H. (1988). *Tussen te kort komen en te kort doen*. Amsterdam: VU.
- Baartman, H.E.M. (1993). *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoonten en hardhandige opvoeders*. Amsterdam: SWP.
- Baartman, H.E.M. (1995). Opvoeden, hulpverlening en geweld. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 34, 309-319.
- Baartman, H.E.M. (2005a). Kindermishandeling: de politiek een zorg? Inleiding. In H. Baartman, R. Bullens & J. Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 14-31). Amsterdam: SWP.
- Baartman, H.E.M. (2005b). Over de hoeksteen en kindermishandeling als toetssteen. In H. Baartman, R. Bullens & J. Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 255-279). Amsterdam: SWP.
- Bakker, N. (2013). Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing, straf en geweld in pedagogische relaties in Nederland in de twintigste eeuw. In W. Deetman, *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk* (pp. 305-346). Amsterdam: Balans.
- Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-van Wingerden, M. (2010, 2de druk). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Bartels, A.A.J., Heiner, H., De Kruijff, G. & Slot, W. (1997). Training sociale vaardigheid voor probleemjongeren. *SJOW* 10, 302-312.
- Bartels, J.A.C. (1980). Kritiek, vertwijfeling en bezinning. De periode 1955-1980. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 1-15). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Bavel, J. van & De Smet, J. (1980a). 10 jaar alternatieve hulpverlening. J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 147-163). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Bavel, J. van, De Beer, G., Erik Van Ingen Schenau, E. (1980b). *Je voelt je als een beest. Isolaties van minderjarigen in Nederlandse tehuizen*. Rotterdam: Ordeman.
- Beek, F. van, Hameetman, M., Meerdijk, J. (1999). *Dat ik niet alleen hun werk ben. Trends in 'kinderkwaliteitscriteria' over de (semi-)residentiële hulpverlening*. Amsterdam: SWP.
- Beekman-Mud, V. (1987). Het GT-model bij alternatieve straffen. In *Jeugdhulpverlening ... nog toekomst?* (pp. 19-25). Den Haag: FICE.
- Beleidskader Wet op de Jeugdhulpverlening* (2000). Den Haag: z.n.
- Bennekom, D. van & Coolsma, C. (1981). Jeugdwelzijnszorg: de laatste twintig jaar? In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.). *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 135-144). Utrecht/Amsterdam: WIJN & Stichting voor het Kind.
- Bergh, P.M. van den (1990). Cliëntinformatie van plaatsaanvragers. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële hulpverlening* (pp 13-28). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Bergh, P.M. van den (2006). Prof. W. ter Horst (1929). In J.D. Van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 87-98). Rotterdam: Lemniscaat.

- Beugelsdijk, F., Souverein, C.R.M & Levering, B. (1997). Geesteswetenschappelijke pedagogiek. In S. Miedema (red.). *Pedagogiek in meervoud. Wegen in het denken over opvoeding en onderwijs* (pp. 23-72). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Bierens de Haan, P. (1932). *Misdadige kinderen. Een psychologisch-pedagogische studie*. Arnhem: Van Loghum Slaterus.
- Bijl, B. (1996). *Innovaties in de jeugdhulpverlening. Over het rendement en de soliditeit van nieuwe hulpprogramma's*. Leiden: Centrum Onderzoek Jeugdhulpverlening.
- Bladergroen, W. & Jansen, G.C. 1959. *Verslag van het differentiatie-onderzoek naar de aard der bevolking der protestants christelijke inrichtingen*. Deel 3. Groningen: Kinderpsychologisch Instituut der Rijksuniversiteit Groningen.
- Bladergroen, W. (1959). *Verslag van het differentiatie-onderzoek naar de aard der bevolking der protestants christelijke inrichtingen*. Deel 1 en 2. Groningen: Kinderpsychologisch Instituut der Rijksuniversiteit Groningen.
- Bloois, K. de (1951). *Veertig jaar Zoekt Het Verlorene. Een onderzoek naar het maatschappelijk geslaagd zijn van oud-verpleegden*. Nijmegen: Weesinrichting Neerbosch.
- Bogt, T. ter & Hibbel, B. (2000). *Wilde jaren. Een eeuw jeugdcultuur*. Utrecht: Lemma
- Brands-Bottema, G.W. (1988). *Overheid en opvoeding. Onderzoek naar de motivering door politieke partijen van formele wetgeving of pogingen daartoe, betreffende overheidsbemoeienis met de verzorging en opvoeding van kinderen door hun ouders, in de periode 1870-1987*. Arnhem/Deventer: Gouda Quint/Kluwer.
- Brantjes, L.H.J. (1955). Andere vormen van overheidszorg. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kindervetten* (pp. 47-53). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Bras, J.J.H. (1973). *De opleiding van de groepsleider. Een bijdrage tot ontwikkeling van orthopedagogische residentiële hulpverlening*. Lochem: De Tijdstroom.
- Brobbel, J.J. (1980). De Raden voor de Kinderbescherming. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindervetten 1905-1980* (pp. 51-59). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Bruggeman, J.A. (1976). Psychoanalyse: theorie en praktijk. In A.P. Cassee, P.E. Boeke & J.T. Barendregt (red.). *Psychotherapie in Nederland* (pp. 15-55). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Bruning, M. & Punselie, L. (2003). Gehechtheid in het jeugdrecht. In C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens (red.). *Gehechtheid en kindervetening* (pp. 74-82). Amsterdam: SWP
- Bruning, M, Liefwaard, T. & Vlaardingerbroek, P. (2016). *Jeugdrecht en jeugdhulp*. Amsterdam: RBI.
- Buinink, J. (1980). Ouders in de kindervetening. Ervaringen van het Adviesburo voor Kindervetening-Konflikten (AKK) te Amsterdam. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindervetten 1905-1980* (pp. 165-169). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Cardol, G. & Theunissen, W. (2007). Ten Geleide. In G. Cardol & W. Theunissen (red.). *Het kind bijzonder belangrijk. Over het belang van het kind in het werk van de Raad voor de Kindervetening* (pp. 9-16). Den Haag/Amsterdam: Raad voor de Kindervetening/SWP.
- Chorus, A. (1946). *Paedagogische moeilijkheden bij gestichtskinderen*. Nijmegen/Utrecht: Dekker & Van de Vegt.
- Clarijs, R. (2014). *Het is goed, dus het kan beter. Een betoog in tien stappen over een succesvolle decentralisatie van jeugdzorg*. Amsterdam: SWP.
- Clemens-Schröner, B.L.F. & Rijkse, P. (1971). *Gezinsvoogdij. Hulp of fictie?* Amsterdam: Pro Juventute.
- Clemens-Schröner, B.L.F. (1952). *Gezinsvoogdij en levensloop. Onderzoek naar de resultaten van gezinsvoogdij-gevallen in de grote stad en op het platteland*. Leiden: Instituut voor Praeventieve Geneeskunde.
- Clemens-Schröner, B.L.F. (1957). Psychische kindermishandeling. Den Haag: Nijhoff.
- Clemens-Schröner, B.L.F. & Clee, J. (1967). *De vrijwilliger in de kindervetening*. Amsterdam: Stichting voor het kind.
- Clemens-Schröner, B.L.F. (1983). *Psychische kindermishandeling*. Den Haag: Vereniging tegen Kindermishandeling.
- Cluysenaar, O.J. (1930). De overheidszorg in het algemeen. In *De eerste kwart eeuw der kindervetten* (74-77). Leiden: Sijthoff.
- Commissie Samson (2012). *Omringd door zorg, toch niet veilig*. Amsterdam: Boom.

- Coolsma, C. & Groen, K. (1980). Integratie, dienen of verdienen? In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindwetten 1905-1980* (pp. 187-199). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Dane, J. (red.), Van der Bij, I., Willemse, T., & Lechner, D. (2006). *Honderd jaar kindbescherming*. Amsterdam: SWP.
- Dane, J., Walhout, E. & Dekker, J.J.H. (2012). *Overheid en gedwongen jeugdzorg: een nader onderzoek naar toezicht en inspectie in de periode na de Tweede Wereldoorlog tot midden jaren tachtig*. Deelonderzoek 13 van de Commissie Samson. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Deze jaren gewogen (1981). *Voorlopig verslag van een enquête: het aandeel van oud-bewoners in en onderzoek naar kwalitatieve aspecten van 25 jaar hulpverlening in en door het Jongensdorp De Widdonck*. Roggel: De Widdonck.
- Deetman, W. (2011). *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. Deel 1 en 2. Amsterdam: Balans.
- Deetman, W. (2013). *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk*. Amsterdam: Balans.
- Dekker, J.J.H. (1985). *Straffen, redden en opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West-Europa, 1814-1914, met bijzondere aandacht voor Nederlandsch Mettray*. Assen: Van Gorcum.
- Dekker, J.J.H. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek I van de commissie Samson*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Dekker, M. (2016). *Effectiviteit aan de horizon. Een studie rond onderzoek naar resultaat op het gebied van de justitiële kindbescherming in Nederland tussen 1945 en 2005*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Delfos, G. & Doek, J.E. (1984). *Jeugdrecht en Jeugdbeschermingsrecht. Teksten*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Delfos, G. (1980). Administratiefrechtelijke regelingen in de kindbescherming. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindwetten 1905-1980* (pp. 33-39). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Den Otter, G.H.J. (1963). *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging Kinderzorg te Rotterdam*. Den Haag: Nijhoff.
- Differentiatie-rapport van het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming*. Den Bosch: Katholiek Verbond voor Kinderbescherming.
- Dijkstra, S. & Swets-Gronert, F. (1989). *Dilemma's rond kindermishandeling*. Utrecht: Nederlands Centrum Geestelijke Volksgezondheid.
- Dijk, H. (1990). *Voetangels en klemmen. Op zoek naar kwaliteit in de jeugdhulpverlening*. Amsterdam: SWP.
- Dijkema, R. & Heiner, H. (2006). Een kwestie van afwegen. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor een bijzonder kind. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam (1931-2006)* (pp. 167-183). Zoetermeer: Meinema.
- Dijkhuis, J.J. (1976). Rogeriaanse psychotherapie. In A.P. Cassee, P.E. Boeke & J.T. Barendregt (red.). *Psychotherapie in Nederland* (pp. 56-115). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Dimmendaal, G. (1998). *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Assen: Van Gorcum.
- Doek, J. (2005). De Nederlandse aanpak van kindermishandeling: veel drassigheid en weinig voortvarendheid. In H. Baartman, R. Bullens & Jan Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 197-213). Amsterdam: SWP.
- Doek, J.E. & Vlaardingerbroek (2009 6e druk). *Jeugdrecht en jeugdzorg*. Amsterdam: Elsevier.
- Doek, J.E. (1980). De vertrouwensarts inzake kindermishandeling. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindwetten 1905-1980* (pp. 89-98). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Dohmen, J. (2010). *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*. Amsterdam: NRC Boeken.
- Dorhout, B. (1955). Taak en positie van de kinderrechter. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kindwetten* (pp. 113-122). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Doudart de la Grée, M.L. (1938). *Zondaressen*. Amsterdam: Andries Blitz.

- Draijer, N. (1988). *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten: een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Drunen, P. van & Strien, P.J. van (1995). *Op de proef gesteld. Geschiedenis van de psychologische test*. Groningen: ADNP.
- Dungen, M.G.O. van den (1957). Overplaatsingen. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 11, 299-303.
- Dutij, J. (1980). Belangenvereniging Minderjarigen. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 171-174). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Een gewraakt onderzoek (1933). *Tot Steun* 26, 189.
- Everts-Goddart, J.E. (1982). *Kindermishandeling. Voorbeelden*. Den Haag: Vereniging tegen Kindermishandeling.
- Fontein, L.H. (1955). Enige vormen van bijzondere jeugdzorg. Internaatverpleging. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kinderwetten* (pp. 55-64). Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Fontein, L.H. (1962). Gesloten brieven. *De Koepel* 16, 98-106.
- Freud, Anna (1965). *Inleiding tot de psycho-analyse voor pedagogen*. Den Haag: Van Stockum.
- Gaudia, zr. (1956). De opvoeder in de inrichting. In *Lezingencyclus gehouden in verband met 50 jaar kinderwetten* (pp. 20-34). Rotterdam: De Koepel.
- Geschiedenis Kinderrechten (z.j.). www.kinderrechten.nl/professionals/geschiedenis/?gclid=EAIaIQobChMI27Ha9vTV3QIVxCnTCh1ZkwL8EAAAYASAAEgIcIPD_BwE. Geraadpleegd 25 september 2018.
- Geurts, E.M.W. (2010). *Ouders betrekken in de residentiële jeugdzorg. Een onderzoek naar inhoud en uitkomsten van Contextgerichte hulpverlening*. Apeldoorn/Leuven: Garant.
- Gezondheidsraad (2011). *Behandeling van de gevolgen van kindermishandeling*. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Gieles, F. (1984, 2e druk). *Groepsleider. Een vak apart*. Methodisch werken met de leefgroep. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Goede, C. (1980). Over ontwikkeling gesproken. 25 jaar residentiële en semi-residentiële hulp. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 107-123). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Graaf, S. de (1982). *Bijzonder jeugdwerk. Veertig jaar geschiedenis van het bijzonder jeugdwerk in internaatsverband*.
- Groot, J. de (2003). Gehechtheid in de praktijk van de kinderbescherming. In C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens (red.). *Gehechtheid en kinderbescherming* (pp. 11-18). Amsterdam: SWP.
- Gualthérie van Weezel, L. & Waaldijk, K. (1985). *Residentiële hulpverlening. Terreinverkenning, taakgebieden en uitgangspunten. Basisleerboek inrichtingswerk*. Alphen aan de Rijn/Brussel: Samson.
- Haan, I. de & Duyvendak, J.W. (2001). *In het hart van de verzorgingsstaat. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolgers (CRM, WVC, VWS) 1952-2002*. Zutphen: Walburg Pers.
- Haaster, A.G.J. van, Van den Bogaart, P.H.M. & Mesman Schultz, K. (1993). *Landelijk werkende residentiële voorzieningen. Herkomst en problematiek van jeugdigen, hulpaanbod en onderwijs*. Leiden: Centrum Onderzoek Jeugdhulpverlening.
- Haeck, J.F. (1951). Gestichtsverpleging. *Handboek voor de kinderbescherming* (pp 152-172). Den Haag: Nijgh en Van Ditmar.
- Haeck, J.F. (1959). Gestichtsverpleging. In Th. Hart de Ruyter, B.W. van Houten, S. Kranenburg & M.J.A. Moltzer (red.). *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (Justitiële kinderbescherming)* (pp. 175-194). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.
- Hanselmann, H. (1957). *Zorgenkinderen thuis, op school, in de inrichting, in de menselijke samenleving*. Een overzicht der pedotherapie. Utrecht: Bijleveld.
- Harder, A.T., Knorth, E.J. & Zandberg, T. (2006). *Residentiële jeugdzorg in beeld*. Amsterdam: SWP.

- Hart de Ruyter, Th. (1953). *Over de plaats van de kinderpsychiatrie in de geestelijke gezondheidszorg*. Groningen: Universiteit van Groningen.
- Hart de Ruyter, Th. (1981). Internaat of pleeggezin: vijftig jaar wikken en wegen. In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.). *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 115-134). Utrecht/Amsterdam: WIJN & Stichting voor het kind.
- Hartog, Z. (1968). *Jongens in de Kinderbescherming en hun beroep*. Amsterdam: z.n.
- Heijst, A. van, Derks, M. & Monteiro, M. (2010). *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw*. Hilversum: Verloren.
- Heiner, H. & Bartels, A.A.J. (1994). Forensische jeugdpsychiatrie. Toen en nu. In J. Hendrickx, D. Raes & M. Zomer (red.). *Met menselijke maat. Verkenningen in de forensische jeugdpsychiatrie* (197-210). Nijmegen: Pompekliniek.
- Heiremans, G.J. (1986). Residentiële hulpverlening aan jongeren uit culturele minderheden. In J.D. van der Ploeg (red.). *Psychologie en residentiële jeugdhulpverlening* (pp. 71-84). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Heldring, E. (1955). Het probleem van de verhouding tussen het bestuur en de beroepskrachten. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kinderwetten* (pp. 101-105). Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Hellinckx, W. & Pauwels, J. (1984). *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kinderbescherming. Leven en werk van dr D.O.r. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Hellinckx, W., Grietens, H. & Ghesquière, P. (2001). Kinderen en jongeren met psychosociale problemen. In F. De Fever et al. (red.). *Handboek Jeugdhulpverlening. Een orthopedagogisch perspectief* (pp. 91-127). Leuven/Leusden: Acco.
- Helm, P. van der (2018). Hoop op het gewone leven voor kinderen die het niet getroffen hebben. Een plekje voor Alicia. *Jeugdbeleid* 12, 63-93.
- Helm, van der (2017). Naar een gezamenlijke opvoedingsstrategie in de residentiële jeugdzorg. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 56, 259-268.
- Helmantel, H.G. (1987). Welkomstwoord. In *Jeugdhulpverlening ... nog toekomst?* (pp. 5-7). Den Haag: FICE.
- Herk, L. van (1997). De justitiële jeugdinrichtingen. In J.A.C. Bartels, N. Duits & W.B. Gunning (red.). *Jeugdpsychiatrie en recht* (pp. 44-56). Assen: Van Gorcum.
- Hermans, H. (1984). *De Raad voor de Kinderbescherming. Een juridische beschouwing over het ontstaan, de ontwikkeling en toekomstmogelijkheden*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Hilhorst, M. (1989). *Bij de zusters op kostschool. Geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op rooms-katholieke pensionaten in Nederland en Vlaanderen*. Utrecht: Bruna.
- Hilhorst, M. (2013). Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970. In Deetman, *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk* (pp. 283-303). Amsterdam: Balans. Verwijzen
- Hintjes, J. (1981). *Geesteswetenschappelijk pedagogiek*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Hoefnagels, C. (2001). *Met recht van spreken. Enkele theoretische en empirische bijdragen ten behoeve van de secundaire preventie van kindermishandeling*. Amsterdam: VU.
- Hoefnagels, G.P., Mulock Houwer, D.Q.R. & Keizer, J. (1971). *Kinderbescherming, jeugdbescherming of welzijnszorg?* Meppel: Boom.
- Hooft, C. van der (1997). Jeugdstrafrecht en jeugdpsychiatrie. In J.A.C. Bartels, N. Duits & W.B. Gunning (red.). *Jeugdpsychiatrie en recht* (pp. 95-98). Assen: Van Gorcum.
- Horst, F. van der (2016). John Bowlby (1907-1990). Onderzoeker van gehechtheid en verlies. In T. Kroon & B. Levering (red.). *Grote pedagogen in klein bestek* (pp. 218-223). Amsterdam: SWP.
- Horst, W. ter (1970). *Ontwarring en ordening*. Kampen: Kok.
- Horst, W. ter (1972). *Mogelijkheden van residentiële orthopedagogiek*. Leiden: Universitaire Pers.
- Houten, B.W. van (1959a). De wettelijke regeling van de kinderbescherming. In Th. Hart de Ruyter et al. (red.). *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (justitiële kinderbescherming)* (pp. 15-67). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.

- Houten, B.W. van (1959b). De landelijke organisatie der kinderbescherming. De protestants-christelijke kinderbescherming. In Th. Hart de Ruyter et al. (red.). *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (justitiële kinderbescherming)* (pp. 285-294). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.
- Hudig, J.C. (1955). De ontwikkeling van het kinderrecht. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kinderwetten* (pp. 21-28). Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Hudig, J.C. (1956). Kinderbescherming nu en in de toekomst. In *Lezingencyclus gehouden in verband met 50 jaar kinderwetten* (pp. 72-85). Rotterdam: De Koepel.
- Jaarverslag FIKA* 1954. Amsterdam: Federatie van Instellingen voor Kinderbescherming te Amsterdam.
- Jaarverslag van het Rijkstucht- en Opvoedingswezen* (1950-1954). Groningen: Drukkerij Gevangenissen Groningen.
- Jansen, E. & Stans, J. (1961). Briefgeheim in de inrichting. *De Koepel* 15, 440-443.
- Janssen, G.J.M. (1996). *Vereeniging Kinderzorg. 90 jaar zorg voor kinderen*. Middelburg: Kinderzorg.
- Jeugdbescherming en justitie. Schets voor organisatie en structuur* (1971). Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Jeugdbeschermingsrecht. Rapport van de Commissie voor Herziening van het Kinderbeschermingsrecht*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Jeugdwelzijn op weg naar een samenhangend beleid. Rapport Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnsbeleid* (1976). Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Jeugdwelzijn. Op weg naar samenhangend beleid* (1976). Den Haag: Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnsbeleid (GIWJ)/Staatsuitgeverij.
- Jongen, J.H. (1980). De rijksinrichtingen. In: J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 99-106). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Junger-Tas, J. (1981). *Veranderingen in de residentiële en ambulante zorg voor kinderen*. Utrecht: Coördinatiecommissie Wetenschappelijk Onderzoek/WIJN.
- Junger-Tas, J. (1983). *Jeugdbescherming en onderzoek*. Utrecht: Coördinatiecommissie Wetenschappelijk Onderzoek/WIJN.
- Junger-Tas, J., Kruissink, M. & Laan, P.H. van der (1992). *Ontwikkeling van de jeugdcriminaliteit en de justitiële kinderbescherming: periode 1980-1990*. Gouda: Quint.
- Kagie, R. (1986). *De kinderbeschermers*. Baarn: Ambo.
- Kalmeringsmiddel was zeer vergiftig. *Het Vrije Volk* 19 maart 1980.
- Kamphuis, M. (1972, 10de druk; oorspr. 1950). *Wat is social casework?* Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Kanttekeningen bij het artikel 'Over het gebruik van de cel als hulpmiddel bij de inrichtingsopvoeding.' *De Koepel* 14, 169-174.
- Kist, B. (1964). Kindermishandeling. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 18, 3-5.
- Kindermishandeling* (1978). Den Haag: SIRE.
- Klachtrecht in de Jeugdhulpverlening en de Jeugdbescherming* 1997. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Kleijn, Huub de (1997). Verslavingszorg en kinderbescherming. In C. van Nijnatten (red.). *Bij nader toezien. 75 jaar Ondertoezichtstelling* (pp. 77-88). Den Haag: Minister van Justitie.
- Klomp, M. (1990). Teambegeleiding en kleinschaligheid. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële hulpverlening* (pp. 127-140). Leuven/Apeldoorn: Garant., in vn 126
- Knorth, E.J. & Duyn, D.M. (1992). Gebruik van residentiële jeugdzorg, een inleiding. In E.J. Knorth (red.). *Gebruik van residentiële jeugdzorg. Een waagstuk als diagnostisch vraagstuk* (pp. 9-12). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Knorth, E.J. & Smit, M. (1990). Planmatig werken in de residentiële jeugdhulpverlening. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële hulpverlening* (pp. 13-28). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Knorth, E.J. (1992). Diagnostiek bij de voordeur: 'go-no go' of nog meer? In E.J. Knorth (red.). *Gebruik van residentiële jeugdzorg. Een waagstuk als diagnostisch vraagstuk* (pp. 29-48). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Knorth, E.J., Klomp, M., Van den Berg, P.M. & Noom, M.J. (2007). Aggressive adolescents in residential care: a selective review of treatment requirements and models. *Adolescence* 42, 461-485.

- Knuttel, W.P.C. (1957). Woord Vooraf. In I. Alten. *Oud-pupillen antwoorden* (pp. 7-12). Amsterdam: Ploegsma.
- Koekebakker, J. et al. (1959). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Onderzoek methodiek inrichtingsopvoeding*. Amsterdam: Nationale Federatie voor Kinderbescherming.
- Koekoek, H. (1982). *Het groenesteinsyndroom of: een lege plek in Den Haag*. Baarn: De Fontein.
- Kok, J.F.W. (1970). *Struktopathische kinderen, een orthopedagogische behandelingstype*. Den Bosch: Malmberg.
- Kok, J.F.W. (1973). *Opvoeding en hulpverlening in opvoedingshuizen*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Kok, J.M. (1987). Het residentieel Gedragstherapeutisch Behandelingsprogramma. In *Jeugdhulpverlening ... nog toekomst?* (pp. 9-17). Den Haag: FICE.
- Komen, J. (1956). *Paedagogiek en inrichtingsopvoeding*. Neerbosch: Neerbosch' uitgeverij.
- Komen, M. (1999). *Gevaarlijke kinderen. Kinderen in gevaar. De justitiële kinderbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren, 1960-1995*. Amsterdam: SWP.
- Kooijman, K. (2005). De jeugdgezondheidszorg en preventie van kindermishandeling. In H. Baartman, R. Bullens & J. Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 234-252). Amsterdam: SWP.
- Krevelen, D.A. van (1951). *Verleden, heden en toekomst van de kinderpsychiatrie*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Krevelen, D.A. van (1957). *Mogelijkheden in onmogelijkheden van de kinderpsychiatrie*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Krueger, C. (1941). Do bad girls become nurses? In Samuel E. Wallace, *Total Institutions* (pp. 87-100). New Brunswick, New Jersey.
- Lamers-Winkelmann, F. (1995). Seksueel misbruik in instellingen. *Tijdschrift voor orthopedagogiek* 34, 345-356
- Lamers-Winkelmann, F. & Tierolf, B. (2012). *Literatuurstudie, interviews en dossierstudie seksueel misbruik in pleeggezinnen en instellingen voor jeugdzorg*. Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut.
- Lammers, M. & Brants, L. (2010). Van incident tot fundament. Vormgeving en implementatie van beleid rond bejegening, seksualiteit en seksueel misbruik. *Beleidsinstrument 1. Een samenhangend beleid rond bejegening, seksualiteit en de preventieve aanpak van seksueel misbruik*. Utrecht: Movisie.
- Langeveld, M.J. (1956). De band van het kind met vader, moeder, broers en zusters. In *Lezingencyclus gehouden in verband met 50 jaar kindervetten* (pp. 1-13). Rotterdam: De Koepel.
- Langeveld, M.J. (1969, 13de druk). *Beknopte theoretische pedagogiek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Lassen, B. (1997). *Handen thuis. Preventie van fysiek geweld in de residentiële jeugdzorg*. Utrecht: NIZW.
- Leidraad voor onderzoek en rapport* (1951). Utrecht: Nationale Federatie De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming.
- Liefwaard, T. & Doek, J. (2013). Fysieke en geestelijke mishandeling van kinderen: over begripsvorming en de grenzen van het toelaatbare, volgens Nederlands recht. In W. Deetman, *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk* (pp. 247-282).
- Lieshout, M. van (2014). *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar jeugdzorg*. Utrecht: Big Business Publishers.
- Lieshout, P.A.H. van, Van der Meij, M.S.S. & De Pree, J.C.I. (2007). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Linde, M. van der (2016, 6e druk). *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*. Amsterdam: SWP.
- Loghem, J.G. van (1940). *Asociaal gedrag van meisjes. Gegevens omtrent 200 verpleegden uit het Rijksopvoedingsgesticht te Zeist*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Lünneman, K, Sis, F. & Smit, W. (2012). *Seksueel misbruik in de jeugdzorg. Governance vanuit kindperspectief*. Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut.
- Meerdink, J. (1999). *Weet u waarom ik hier ben? Kinderen en jongeren over de kwaliteit van het primair proces van de (semi-)residentiële hulpverlening*. Amsterdam: SWP.
- Mertens, N.M. (1993). *De ondertoezichtstelling en andere maatregelen van kinderbescherming. Een dossieronderzoek*. Den Haag: Ministerie van Justitie.

- Mesman Schultz, K., Van Gageldonk, A. & Messing, C.T.H.M. (1993). *Een toekomst voor jeugdhulpverlening. Verwachtingen over de hulpvraag van jeugdigen en aanbevelingen voor toekomstig beleid*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden/DSWO Press.
- Montfoort, A.J. van & Tilanus, C.P.G. (2007). *Jeugdzorg en jeugdbeleid*. Amsterdam: SWP.
- Montfoort, A.J. van (1994a). *Het topje van de ijsberg. Kinderbescherming en de bestrijding van kindermishandeling in sociaal-juridisch perspectief*. Amsterdam: SWP.
- Montfoort, A.J. van (1994b). Specifiek jeugdbeleid en jeugdzorg. In P.A.H. van Lieshout, M.S.S. van der Meij & J.C.I. De Pree (red.). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid* (pp. 273-317). Amsterdam/Den Haag: University Press/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Montfoort, A.J. van (2007). Specifiek jeugdbeleid en jeugdzorg. In P.A.H. van Lieshout, M.S.S. van der Meij & J.C.I. de Pree (red.). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid* (pp. 273-309). Den Haag: WRR.
- Mortel M. van de & Valenkamp, M. (2011). *Samenwerken aan perspectief. Een methode voor intensieve behandeling in de residentiële jeugdzorg*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Mulder, C. (1950). Een enquête inzake ongecontroleerde kindertehuizen. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 4, 6-8.
- Mulder, E. (1989). *Beginnel of beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900-1940*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1931). Paedagogische hiaten in onze gestichtsoopvoeding. *Maandblad voor Berechting en Reclassering* 10, 86-89.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1939). *Gestichtspaedagogische hoofdstukken*. Eibergen: Heinen.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1946). Van falende kinderbescherming tot doeltreffende bijzondere jeugdzorg. In *50.000 kinderen roepen om hulp!* (pp. 5-34). Amsterdam: Arbeiderspers.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1953). Het onaangepaste kind en de kinderbescherming. In *Het afwijkende kind en zijn problemen in huis, school en maatschappij* (pp.26-34). Den Haag: Haga.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1961). De noodzaak tot zelfkritiek in de kinderbescherming. *De Koepel* 15, 9-11, 15-19.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1981). De wezenzorg in de 19e en 20e eeuw. In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.) *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 43-64). Utrecht/Amsterdam: WIJN/Stichting Voor het Kind.
- Natris, P.J.B.A. de (1972). *Meisjes in een observatiehuis*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden.
- Nijland, M.C. (1930). De voogdijraden. In H. de Bie et al. (red.). *De eerste kwarteeuw der kinderwetten 1 december 1905-1930* (pp. 78-86). Leiden: Sijthoff.
- Nijnatten, C. van (1986). *Moeder Justitia en haar kinderen. De ontwikkeling van het psycho-juridisch complex in de kinderbescherming*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Nota van Toelichting, art 3 op Koninklijk Besluit 6 september 1990. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Ochtman, A.C.G. (1997). Jeugdstrafrecht en jeugdbescherming. In J.A.C. Bartels, N. Duits & W.B. Gunning (red.). *Jeugdpsychiatrie en recht* (pp. 28-36). Assen: Van Gorcum.
- Oeffelt, P.W.H.M. van (2006). J.F.W. Kok (1929). Inspirerend orthopedagoog. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 126-140). Rotterdam: Lemniscaat.
- Oosterhuis, H. & Gijswijt-Hofstra, M. (2008). *Verward van geest en ander ongerief. Psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg in Nederland*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Orlemans, J.W.G. (1976). Gedragstherapie. In A.P. Cassee, P.E. Boeke & J.T. Barendregt (red.). *Psychotherapie in Nederland* (pp. 116-178). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Oudejans, E.S.P. 1997. Gezinsvoogdij en jeugdreclassering. In J.A.C. Bartels, N. Duits & W.B. Gunning (red.) *Jeugdpsychiatrie en recht* (pp. 27-44). Assen: Van Gorcum.
- Pelt, G.E. van (1963). Democratie in de kinderbescherming. *De Koepel* 17, 124-133.
- Pijnenburg, H. (1986). *Gezinsbehandeling en (semi-)residentiële hulpverlening*. Schets van een ontwikkelingskader. Amsterdam: VU Uitgeverij.

- Ploeg, J.D. van der (1976). *Isolement, angst en agressie. Een sociaal psychologisch onderzoek naar de randfiguur in de inrichtingsgroep*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Ploeg, J.D. van der (1986b). De psycholoog in de residentiële setting van vroeger en nu. In J.D. van der Ploeg (red.). *Psychologie en residentiële jeugdhulpverlening* (pp. 23-40). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Ploeg, J.D. van der (1986a). De psycholoog en pedagoog in cijfers. In J.D. van der Ploeg (red.). *Psychologie en residentiële jeugdhulpverlening* (pp. 155-166). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Ploeg, J.D. van der (1990). Residentiële hulpverlening: jeugdigen, doelstellingen, methoden en kwaliteit. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële jeugdhulpverlening. Mogelijkheden voor planmatig werken* (pp. 29-40). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Ploeg, J.D. van der (1992). Diagnostiek en behandeling: theorie en werkelijkheid. In E.J. Knorth (red.). *Gebruik van residentiële jeugdzorg. Een waagstuk als diagnostisch vraagstuk* (pp. 13-28). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Ploeg, J.D. van der (1999a). Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionalisme. In R. de Groot & J.D. Van der Ploeg (red.). *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (pp. 69-88). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Ploeg, J.D. van der (1999b). Veranderde visie op het problematische gezin. In R. de Groot & J.D. van der Ploeg (red.). *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (pp. 157-172). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Ploeg, J.D. van der (2006a). Inleiding. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 9-19). Rotterdam: Lemniscaat.
- Ploeg, J.D. van der (2006b). Zwitserse pioniers. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 153-170). Rotterdam: Lemniscaat.
- Ploeg, J.D. van der & Scholte (1996). *BJ-centra in beeld 3*. Eindrapportage. Delft: Eburon.
- Ploeg, J.D. van der & Scholte, E.M. (1988). *Tehuizen in beeld*. Leiden: Centrum Onderzoek Jeugdhulpverlening.
- Prins, P.G. (1949). Over kindbescherming en opleiding. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 3, 53-55.
- Prins, P.G. (1955). Hoe heeft het particulier initiatief zich ontwikkeld onder invloed der kindwetten? In B. Kist et al. *Vijftig jaar kindwetten* (pp. 29-38). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Prins, P.G., Sluiter A. & Zeijlstra van Loghem, J.G. (1952). *Inleiding in het kinderrecht en de kindbescherming*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Punselie, E.E.C. (2008). *Gezag over minderjarigen*. Deventer: Kluwer.
- Raay, Hans van (1980). Macht binnen een team. Verslag uit een instelling voor "moeilijk opvoedbare" kinderen. In R. Hendrikse (red.). *Had je maar een vak moeten leren. Groepsbegeleiders in de praktijk* (pp. 166-180). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Rapport van de Commissie, belast met een onderzoek naar het pedagogisch en psychiatrisch beleid der Helderingsstichtingen* (1976). z.p.: z.n.
- Rapport van de projectgroep Tehuizen voor Werkende en Studerende Jongeren in Amsterdam* (1978). Amsterdam: z.n.
- Redl, F. & Wineman, D. (1967). *Kinderen die haten*. Utrecht: Bijleveld.
- Reenen, H. van (2003). De herontdekking van de Amsterdamse Boddaerthuizen en de opkomst van het dagcentrum in de jeugdhulpverlening (1970-1990). In C. van Dijk (red.). *Boddaert 100 jaar. Ontwikkelingen in de dagbehandeling voor schoolgaande jeugd* (pp. 83-98). Amsterdam: SWP.
- Rietveld-van Wingerden, M. & Tijsseling, C. (2010). *Ontplooiing door communicatie. Geschiedenis van het onderwijs aan doven en slechthorenden in Nederland*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2006a). Jan Waterink (1890-1966). Pedoloog uit overtuiging. In J.D. van der Ploeg (red.) *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 20-38). Rotterdam: Lemniscaat.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2006b). Het Paedologisch Instituut op eigen benen. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor een bijzonder kind. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam (1931-2006)* (pp. 80-117). Zoetermeer: Meinema.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2006c). Van Ambulatorium tot forensische jeugdpsychiatrie. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam* (pp. 207-218). Zoetermeer: Meinema.

- Rietveld-van Wingerden, M. (2006d). PI-research en De Bascule. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam* (pp. 219-222). Zoetermeer: Meinema.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2016a). Philip Abraham Kohnstamm (1875-1951). Een pedagoog voor wie het verschil telde. In Tom Kroon & Bas Levering (red.). *Grote pedagogen in klein bestek* (pp. 137-142). Amsterdam: SWP.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2016b). Jan Waterink (1890-1966). Een gedreven (ortho)pedagoog. In Tom Kroon & Bas Levering (red.). *Grote pedagogen in klein bestek* (pp. 172-176). Amsterdam: SWP.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2017). *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing? De vereniging Tot Steun als zorgverlener in een veranderende wereld van de kinderbescherming en jeugdzorg 1886-1998*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Rigter, D.P. (1992). *In het spoor van Jonker. Geschiedenis van de Vereniging Hulp aan Onbehuisden 1945-1974*. Amsterdam: Stadsuitgeverij.
- Rijksen, P. & Blom, J. (1965). *Ontzetting of teruggave, voorbereiding en gevolgen*. Amsterdam: Raad voort de Kinderbescherming.
- Roeland, D. (1980). *Kinderbescherming in de maatschappij*. Baarn: Basisboeken Ambo.
- Roelofs, M. (1996). *Kindermishandeling en hulpverlening. De aanpak van lichamelijke kindermishandeling door het bureau Vertrouwensartsen*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Rooijen, M.B. van (1999). *Zorgprogrammering in de praktijk van de jeugdzorg*. Den Haag: VWS, NIZW.
- Rooy, P. de (1981). De beschutte kooi. Gezins- en gestichtsverpleging, 1870-1940. In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.). *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 92-110). Utrecht/Amsterdam: WIJN & Stichting voor het kind.
- Rutgers van der Loeff, M. (1980). Van 50 naar 75 jaar kindervetten, gezien door een kinderrechtter. In J. de Ruitter (red.). *75 jaar kindervetten 1905-1980* (pp. 71-77). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Ruyter, D.J. de (2000). *Schrijven van modules en zorgprogramma's in de jeugdzorg*. Handleiding. Den Haag: NIWZ/VWS.
- Ruyter, P.A. de & Ploeg, J.D. van der (1978). *Inrichtingswerk op een nieuw spoor*. Utrecht/Amsterdam: WIJN/Stichting voor het kind.
- Ruyter, P.A. de (1971). *De 'volgende' groepsleider*. Groningen: Tjeenk Willink.
- Salarisrapport. Rapport van de Commissie Salariëring en Rechtspositie van het Kinderbeschermingspersoneel* (1961). Den Haag: Nationale Federatie voor Kinderbescherming.
- Sark-Schim van der Loeff, M.J.A. & Veth, H.G. (1933). De opvoeding der kinderen van ontzette en ontheven ouders. *Maandblad voor Reclasseering en Recht* 12, 91-96.
- Scheffer, A.F. (1960). Over het gebruik van de cel als hulpmiddel bij de inrichtingsopvoeding. *De Koepel* 14, 164-169.
- Schenk, W. (1935). *Wangedrag van kinderen. Onderzoek naar aard en oorzaken ten aanzien van 600 Rotterdamsche Kinderrechtterkinderen*. Baarn: Hollandia.
- Scholte, E.M. (1992). Diagnostiek van psychosociale (gedrags)problematiek bij jeugdigen. De vragenlijst sociale en Pedagogische Situatie. In E.J. Knorth (red.). *Gebruik van residentiële jeugdzorg. Een waagstuk als diagnostisch vraagstuk* (pp. 49-64). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Schouten, J., Hirsch, S. & Blankstein, H. (1974). *Laat je niet kennen. Over residentiële behandeling van adolescenten*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Schouten, J.H.J. (1968). *Kinderpsychiatrie en kinderbescherming*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Schreuder, J.C.M. (1964). Bijzonder jeugdwerk. In Th. Hart de Ruyter, B.W. van Houten & S. Kranenburg (red.). *Handboek voor de jeugdvorming* (pp. 67-89). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.
- Schuengel, C. (2016). *Residentiële hulpverlening*. In M.H. van IJzendoorn & L van Rosmalen. *Pedagogiek in beeld. Een inleiding in de pedagogische studie van opvoeding, onderwijs en hulpverlening* (pp. 217-228). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Schuengel, C. & Van IJzendoorn, R (2003). Gehechtheid en tehuisplaatsing. In C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens (red.). *Gehechtheid en kinderbescherming* (pp.39-54). Amsterdam: SWP.

- Siethoff, F ten (2006). Honderd jaar College van Advies. In A.P. van der Linden (red.). *Honderd jaar zorg om het kind. Jeugdbescherming en jeugdstrafrecht nader bekeken* (pp. 7-16). Deventer: Kluwer.
- Slot, N.W. (1986). Systeemgericht werken in de residentiële setting. In J.D. van der Ploeg (red.). *Psychologie en residentiële jeugdhulpverlening* (pp. 53-70). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Slits, F.P.M. (1980). Vervolg of dienstverlening. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 61-70). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Slot, N.W. & Spanjaard, H.J.M. (1999). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg. Hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen*. Baarn: Intro.
- Slot, N.W. & Jagers, J.D. (1990). Sociale competentie en anti-sociaal gedrag. Een transactieel model. In J. de Wit, N.W. Slot, H.M.P. van Leeuwen & M. Meerum Terwogt (red.). *Paedologie in de jaren negentig* (pp. 112-120). Amersfoort/Leuven: Acco.
- Slot, N.W. & Spanjaard, H.J.M. (1999). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg*. Baarn: Intro.
- Slot, N.W. (1988). *Residentiële hulp voor jongeren met antisociaal gedrag*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Slot, N.W. (2015). Verandering in de kindbescherming. De ontwikkeling van het kind staat nu centraal. *Kind en Adolescent* 36, 226-228.
- Slot, W. (2007). Het belang van het kind in ontwikkelingsperspectief. In G. Cardol & W. Theunissen (red.). *Het kind: bijzonder belangrijk* (pp 96-107). Den Haag/Amsterdam: Raad voor de Kinderbescherming/SWP.
- Slot, W., Beenker, L., Van Tooren, A, Van der Veldt, M.C., Bijl, B & Theunissen, A. (2005). Kinderbescherming in ontwikkeling. In H. Baartman, R Bullens & Jan Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 280-300). Amsterdam: SWP.
- Smit, M. (1990). Beëindiging van residentiële zorg. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële hulpverlening* (pp 141-156). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Spanjaard, H. (1998). Competentievergroting in de jeugdinrichting. In W. Koops & W. Slot (red.). *Van lastig tot misdadig. Een ontwikkelingsbenadering van lastige en misdadige kinderen en adolescenten: diagnostiek, behandeling en beleid* (pp. 117-131). Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Spanje, M.J.A. van (1961). Over de bijzondere jeugdzorg en de noodzaak van een gesloten inrichting. *De Koepel* 15, 301-311.
- Spanje, M.J.H. van (1975, 7de druk; oorspr. 1957). *Het kind in de inrichting*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Standpunt ten aanzien van het eindrapport van de Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnsbeleid 'Jeugdwelzijn, op weg naar een samenhangend beleid' (1978)*. Den Haag.
- Startnota Jeugdwelzijnsbeleid (1974)*. Den Haag: Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnswerk (GIWJ)/Ministerie van Justitie/Staatsuitgeverij.
- Steenhoven, B.Ch.B. van (1956). De Steun van de psycholoog bij de inrichtingsopvoeding. In *Lezingencyclus gehouden in verband met 50 jaar kinderwetten* (pp. 50-71). Rotterdam: De Koepel.
- Swart, J. de (2011). *De professionele jeugdzorgwerker*. Amsterdam: VU.
- Tilanus, C.P.G. (1997). *Jeugdhulpverlening en de overheid*. Amsterdam: SWP.
- Timmerman, M.C. (2012). *Aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en reacties op signalen van dit misbruik (1945-2008)*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Tonkens, E. (1999). *Het zelfontplooiingsregime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Treussart van Rappard, Het Rijkstoezicht. In *De eerste kwart eeuw der kinderwetten (87-91)*. Leiden: Sijthoff.
- Velde, J. van der (1980). Voorkeur voor groepsleiding voor bepaalde bewoners en omgekeerd. Verslag uit een instelling voor 'moeilijk opvoedbare' jongens en meisjes. In Roeland Hendrikse (red.). *Had je maar een vak moeten leren. Groepsbegeleiders in de praktijk* (pp 66-83). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Verkaik, J.P. (1996). *Voor de jeugd van tegenwoordig. Kinderbescherming en jeugdhulpverlening door Pro Juventute in Amsterdam 1896-1994*. Amsterdam: SWP.
- Verslag Directie Kinderbescherming (1955-1989)*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Verslag algemene ledenvergadering Nationale Federatie op 29 november 1956*. Den Haag: Nationale Federatie

- Veth, H.G. (1930). De bijzondere zorg in het algemeen. In *Kwart eeuw* 123-129
- Visser, J. (1927). Lichamelijke straf in gestichten. *Tot Steun* 20 (7), 1-4.
- Visser, Joh. (1980). Het departementale beleid. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 175-185). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Vlis, I. van der (2002). *Weeshuizen in Nederland. De wisselende gestalten van een weldadig instituut*. Zutpen: Walburg Pers.
- Vluchthaven. Einde van een kinderkuis? (De)* (1976). Amsterdam: JAC/Druk SSP.
- Vogelaar, S.J. (1924). *De Glindhorst*. Kampen: Kok.
- Vossen, T. (1976). *Zichzelf worden in menselijke relatie. Een ontwikkelingspsychologische studie van de Rogeriaanse grondhouding en haar verwerkelijking in psychotherapie, onderwijs en bedrijfsleiding*. Haarlem: De Toorts.
- Vriesema, S. & Roos, A. (1985). *De kindertelefoon over kindermishandeling*. Amsterdam: Landelijk Overleg Kindertelefoons.
- Waalwijk, C. (1980). Toekomstperspectief Jeugdbescherming. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp 201-216). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Wegerif, H.J.(1955). De ambtenaar voor de kinderwetten. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kinderwetten* (pp. 137-146). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Wegwijzer in de nieuwe kinderwetgeving* (1965). Uitgave van Ministerie van Justitie. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Westerloo, G. van (1994). *Roosje*. Amsterdam: Bezige Bij.
- Wet op de jeugdzorg 2005, 2014
- Willemse, Th.R.M. (1993). Herinnering en vernieuwing. De structuur van de tehuisopvoeding. In A.L.T. Notten (red.). *Beroep op opvoeding. Opvoeding als beroep* (pp. 129-144). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Willemse, Th.R.M. (1997). Van opvoedingsgesticht tot behandelhuis. De 20e eeuw, 1903-1988. In J. Dane (red.). *Wezen en boeffjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kindertehuizen* (pp. 339-400). Hilversum: Verloren.
- Willemse, Th.R.M. (1990). Een strategisch handelingsplan. In E.J. Knorth & M Smit (red.). *Residentiële jeugdhulpverlening. Mogelijkheden voor planmatig werken* (pp.115-126). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Winter, M. de (2008). Het moderne van kindermishandeling. In W. Koops, B. Levering & M. de Winter (red.). *Opvoeding als spiegel van de beschaving* (pp. 150-164). Amsterdam: SWP.
- Wittebom, P.J. (1930). De katholieke kindbescherming. In *De eerste kwart eeuw der kinderwetten* (130-133). Leiden: Sijthoff.
- Wolf, J.C. van der (2006). Frits Grewel (1898-1973). Neuroloog, kinderpsychiater en orthopedagoog. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Wolff, M. de (2004). John Bowlby: het belang van gehechtheid. W. Westerman & B. van Oers (red.). *Ontwikkelingspsychologische visies op jonge kinderen* (pp. 52-59). Baarn: Bekadidakt.
- Wubs, J. (2004). *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999*. Assen: Van Gorcum,
- Yperen, T.A. van & Van Geffen, L. (1997). *Screening, diagnostiek en indicatiestelling. Toegang tot de jeugdzorg*. Den Haag/Utrecht: Ministerie van VWS/NIWZ.
- Zandberg, Tj. (1999). Residentiële jeugdzorg: kritische kanttekeningen. In R. de Groot & J.D. Van der Ploeg (red.). *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (pp. 89-98). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Zandvoort, W.J.F. (1978). *Kinderen en de kindbescherming*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Zetten zat gezeten* (1974). Amsterdam/Den Haag: Adviesbureau Kinderbeschermingsconflicten/ Belangenvereniging Minderjarigen/JAC.
- Zeylstra-van Loghem, J.G. (1951). Contact met eigen ouders. *Rondom het Werk van Tot Steun* 40 (3), 11-14.
- Zeylstra-van Loghem, J.G. (1954). De betekenis van liefde voor het kind. *Rondom het Werk van Tot Steun* 43 (1), 3-5.

Zimmerman, B.J. & Schunk, D.H. (2009). Albert Bandura. The scholar and his contributions to educational psychology. In B.J. Zimmerman & D.H. Schunk (eds.). *Educational psychology: a century of contributions* (pp. 431-458). New York/London: Routledge.

Zoetebier, J. (1980). Hanteren van normen en waarden binnen het inrichtingswerk. Verslag uit een instelling voor 'zeer moeilijk opvoedbare' meisjes. In Roeland Hendrikse (red.). *Had je maar een vak moeten leren. Groepsbegeleiders in de praktijk* (pp 148-165). Deventer: Van Loghum Slaterus.

Zuithoff, D. (1959). Observatie en verzorging. In Th. Hart de Ruyter, B.W. van Houten, S. Kranenburg & M.J.A. Moltzer (red.). *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (Justitiële kinderbescherming)* (pp. 141-175). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.

Zwartboek kinderbescherming (1970; oorspr. 1969). Amsterdam: Het Roze Pamflet